

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ**

КОМИТЕТ НАУКИ / ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ

**КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ**

**АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ**

**ИСЛАМ. ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ
СЛОВАРЬ**

**ИСЛАМ. ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ
СӨЗДІК**

Алматы, 2025

УДК 28
ББК 86.38
И 87

Научное издание рекомендовано Научно-Консультативным
Советом КазНПУ имени Абая

Под общей редакцией

Н.Л. Сейтахметовой, академика НАН РК, доктора философских наук,
профессора, **Ш.М. Жандосовой**, ассоциированного профессора, PhD

Технический редактор PhD Л.Н. Токтарбекова

Рецензенты:

Ж.К. Симтиков, доктор политических наук, профессор
М.Н. Смагулов, PhD

**И 87 Ислам. Энциклопедический словарь. А. Али-заде, Е.К. Алияров,
Б.М. Сатершинов, М.М. Нуоров. – Алматы: КазНПУ имени Абая, 2025. – 880 с.**

ISBN – 978-601-08-4823-8

«Ислам. Энциклопедический словарь» раскрывает и подробно объясняет основные термины ислама, исламских нарративов и социо-культурных феноменов, связанных с исламской традицией. В словаре представлены ключевые персоналии, связанные с теологией и историей ислама.

В данном Словаре термины даны в оригинале на арабском языке в переводе на казахский и русский языки. Учитывая недостаточный источниковедческий словарный ресурс и справочников на казахском языке в этой области научной литературы, характеризующейся практической ценностью, данное издание, несомненно, восполняет этот пробел.

Энциклопедический словарь предназначен для специалистов в области исламоведения и религиоведения, преподавателей и студентов высших учебных заведений, магистрантов и докторантов, а также может быть интересен широкому кругу читателей, проявляющих интерес к исламу и исламской культуре.

«Ислам. Энциклопедический словарь» подготовлен и опубликован в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (BR21882428 «Влияние и перспективы ислама как духовно-культурного, политического, социального явления в постнормальные времена: опыт стран Ближнего Востока и Центральной Азии»).

УДК 28
ББК 86.38

ISBN – 978-601-08-4823-8

© НАО «Казахский национальный педагогический
университет имени Абая», 2025

**ӘОК 28
ББК 86.38
И 87**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
Ғылыми-Консультациялық Кеңесі ұсынған

ҚР ҰҒА академигі, философия ғылымдарының докторы,
профессор **Н.Л. Сейтахметова**,
қауымдастырылған профессор, PhD **Ш.М. Жандосованың**
жалпы редакциясымен

Техникалық редактор PhD Л.Н. Тоқтарбекова

Рецензенттер:

Ж.К. Симтиков, саяси ғылымдарының докторы, профессор
М.Н. Смағұлов, PhD

**И 87 Ислам. Энциклопедиялық сөздік. А. Али-заде, Е.К. Алияров,
Б.М. Сатершинов, М.М. Нуров.** – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2025. – 880 б.

ISBN – 978-601-08-4823-8

«Ислам. Энциклопедиялық сөздікте исламның негізгі терминдері, ислам нарративтері мен ислам дәстүріне байланысты әлеуметтік-мәдени құбылыстар жан-жақты ашылып, түсіндіріледі. Сөздікте ислам дінінің теологиясы мен тарихына қатысты негізгі тұлғалар берілген.

Бұл сөздікте терминдер түпнұсқа араб тілінде, қазақ және орыс тілдеріне аударылған. Қазақ тіліндегі деректемелік сөздік қоры мен анықтамалардың аздығын ескере отырып, практикалық құндылығымен қарастырылған бұл басылым осы олқылықтың орнын толтыратыны сөзсіз.

Энциклопедиялық сөздік исламтану және дінтану саласындағы мамандарға, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, магистранттар мен докторанттарға арналған, сонымен қатар ислам және ислам мәдениетіне қызығушылық танытатын қалың оқырман қауымның қажетіне жарауы мүмкін.

«Ислам. энциклопедиялық сөздік» жинағы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалды және басып шығарылды (BR21882428 «Постқалыпты кезеңдегі исламның рухани, мәдени, саяси, әлеуметтік құбылыс ретіндегі әсері мен болашағы: Таяу Шығыс және Орталық Азия елдерінің тәжірибесі»).

ӘОК 28
ББК 86.38

ISBN – 978-601-08-4823-8

© ҚАҚ «Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті», 2025

ИСПАМ.
ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ
СПОВАРЬ

ИСПАМ.
ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ
СӨЗДІК

ПРЕДИСЛОВИЕ

В настоящее время в постсоветских странах интенсивно формируется и развивается относительно новая область научного знания – исламоведение. Разумеется, в процессе становления любого научного направления неизбежно возникают сложные методологические проблемы. Одна из ключевых проблем – отсутствие систематической последовательности базового категориального аппарата, который позволил бы адекватно репрезентировать описываемые в данной дисциплине явления. Мы надеемся, что специально подготовленный авторским коллективом «Ислам. Энциклопедический словарь» восполнит этот пробел.

Однако мы далеки от утверждений о том, что являемся первооткрывателями. Исламоведческое знание существует с момента формирования ислама как религии. Оно было представлено в учениях Корана и Хадисов, а также в теоретических (акида), правовых (фикх) и практических (ахлак) областях знаний об основах исламской религии. Суть заключается в раскрытии потенциала внутренней эволюции ислама в условиях современного светского общества. В средневековой мусульманской восточной цивилизации энциклопедическое знание было чрезвычайно развито, однако жанр предметных словарей, характерный для современной европейской науки, не получил широкого распространения.

Западная ориенталистская наука достигла определенных успехов в исследовании Мусульманского Мира. Наряду с общим процессом познания, в начальном научном поиске концептуально-категориальное мышление имело special значение, в результате чего в Европе стали появляться терминологические и энциклопедические словари Ислама на английском, французском, немецком, турецком и русском языках. На сегодняшний день одним из словарей, безоговорочно признаваемых и используемых научным сообществом с высокой степенью доверия, является многотомный словарь, впервые изданный в 1913-1938 годах в городах Лейден (M. Th. Houtsma, R. Basset и T. W. Arnold, «Энциклопедия Ислама: географический, этнографический и биографический словарь мусульманских народов», 5 томов, Лейден: Brill и Лейпциг: O. Harrassowitz, 1913-1938 (нем.)), Лондон (Энциклопедия Ислама: Словарь географии, этнографии и биографии мусульманских народов, 4 тома и Дополнение, Лейден: Late E.J. Brill и Лондон: Luzac, 1913-1938 (англ.)) и Париж (Энциклопедия Ислама: Географический, этнографический и биографический словарь мусульманских народов. Опубликовано при содействии

ведущих востоковедов, 4 тома с Дополнением, Лейден: Brill и Париж: Picard, 1913-1938 (фр.)), изданный на немецком, английском и французском языках и впоследствии переизданный (Энциклопедия Ислама, 2-е издание, 12 томов / Под ред. P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs и др. Лейден: E.J. Brill, 1960-2005). Эти словари имеют чрезвычайно широкое распространение.

Значительная часть Мусульманского Мира изначально входила в состав Российской империи, затем Советского Союза, и ныне ряд территорий по-прежнему находится в составе Российской Федерации. Вероятно, поэтому из этого региона вышли крупные востоковеды-исламоведы, такие как В.В. Бартольд, Г.С. Саблуков, И.А. Крачковский, О.Г. Большаков, В.В. Наумкин, Г.Р. Сюкияйнен. Несмотря на наличие значительного количества арабско-русских словарей, энциклопедические словари, посвященные исламу, длительное время отсутствовали. Подобный словарь на русском языке был опубликован существенно позже, а именно в 1991 году, под редакцией С.М. Прозорова (Ислам: энциклопедический словарь / отв. ред. С. М. Прозоров. – М.: Наука, ГРВЛ, 1991.). Такой дефицит объясняется тем, что СССР, включая десятки союзных и автономных республик, в том числе Казахстан, находился под управлением тоталитарного и авторитарного государства с атеистической направленностью, где преследовались религиозные практики.

6

После падения коммунистической системы в 1991 году и краха ее идеологии в постсоветском пространстве наступил массовый поворот к религии (религиозный ренессанс). В начале двадцатого столетия, в условиях усиливающегося общественного запроса, публикация в 2007 году в Москве азербайджанским религиоведом-полемистом Айдыном Али-заде «Исламского энциклопедического словаря» (Али-заде А. А. Исламский энциклопедический словарь/ А. А. Али-заде. – М.: Ансар, 2007. – 396 с.) стала значимым явлением, восполнившим существенную потребность современного общества и исламоведческой науки. Идея составления представляемого нами словаря была выдвинута Айдыном Али-заде в 2014 году во время встречи с научными сотрудниками Института философии, политологии и религиоведения в городе Алматы. С того времени авторский коллектив занимался переводом основных исламоведческих терминов, сопоставляя арабский и русский языки с казахским. В словарь включены понятия, отражающие особенности исламской религиозной реальности современного казахстанского контекста. Представлена полная транскрипция арабских, персидских и тюркских терминов. Представленный труд является результатом столь кропотливой работы.

Напомним читателям, что первая «Исламская энциклопедия» на казахском языке была издана в 1995 году в издательстве «Қазақ энциклопедиясы» под редакцией Рымгали Нургалиева и состояла из 280 стра-

ниц. Позже, в 2008 году, в рамках государственной программы «Мәдени мұра» в издательстве «Аруна» вышел энциклопедический справочник «Ислам».

Однако история словарей, переведенных с языка Корана – арабского – на казахский уходит гораздо дальше в прошлое. Еще в советский период выдающийся ученый Садуакас Гылмани, оставивший неизгладимое наследие, составил арабско-казахский словарь, состоящий из 10 томов с несколькими дополнениями. Лишь одна его часть была опубликована в 2005 году. Кроме того, помимо работы Гылмани, существуют и другие словари. Например, в свое время в их составлении принимали участие А. Дадебаев, Қ. Лама Шариф, Ж. Қайранбаев, А. Жүнісов, А. Жолдасов, Д. Есенжан и другие. Позже, а именно 8 ноября 2016 года, состоялась торжественная презентация «Арабско-казахского словаря», включающего 50 000 слов арабского языка, созданного при участии ученых Ш. Керима, Р. Мұхитдинова, А. Махата, Ж. Жүсіпбека, О. Шаяхметова, Қ. Қыдырбаева, Д. Есенжана, Ы. Палтөре. Также известно, что группа религиоведов Казахского национального университета имени аль-Фараби работала над проектом «Религиоведческий энциклопедический словарь». С учетом высокой актуальности исламской тематики в современном казахстанском обществе и нехватки научной информации, отвечающей этому запросу, очевидно, что перечисленные работы на казахском языке в полной мере не восполняют этот дефицит.

В контексте поддержки деятельности наших коллег в данном направлении мы с энтузиазмом приняли предложение Айдына Арифоглы Ализаде. Имя и труды известного азербайджанского религиоведа и видного полемиста Али-заде широко признаны общественностью. Поэтому в своей работе мы стремились сохранить основную идею и содержание словаря, который в кратчайшие сроки стал классическим справочным изданием. Полагаем, что освоение религиозно-исламской и религиоведческо-исламоведческой терминологии в его объеме и содержании может служить гарантией целостного понимания исламоведения как самостоятельной дисциплины и специализированной научной области.

В словаре представлены многочисленные понятия и дефиниции, используемые в исламской традиции – термины, относящиеся к Корану и Сунне, основам исламского учения и доктрине единобожия, акыдатским и фикховским школам, сподвижникам пророка Мухаммада (ﷺ) и потомкам его семейства, исламским ученым, каламу и его представителям. Мы стремились максимально полно охватить основные понятия и персоналии суннитского направления (четыре мазхаба в рамках ахлю сунна валь-джамаа), шиитского направления, неосалафитского течения и суфийско-мистической традиции. Дополнительно включили локальную специфику Центральной Азии и Казахстана, а именно исламских ученых и концептуальные категории, характерные для этого региона. Для каж-

дого термина в скобках представлена модель транскрипции на арабском языке.

В целом, по мнению исследователей, придерживающихся определенной конфессии, в основе понимания религии должна лежать религиозная вера, и только верующий человек может познать суть религии. Для успешного познания необходимы «инструмент религии», способность «внутреннего восприятия». В ходе самонаблюдения личный религиозный опыт исследователя становится формой внутреннего осмысления, и полученный в результате материал может быть чрезвычайно важен для развития религиоведческого знания. Однако при необходимости теоретического объяснения результатов самонаблюдения возникает риск впадения исследователя в субъективизм, навязывания своего религиозного опыта представителям других религий, и даже неверующим. В то же время, нерелигиозный исследователь, успешно используя светское знание и современные научные методы, также может успешно познать сущность религии и ее различные феномены. Но чисто формально-логический рационализм, лишенный ценностного подхода, также не будет эффективным. Поэтому при подготовке словаря авторы использовали как теологические, так и научно-теоретические знания.

При правильном сохранении плюралистической мировоззренческой культуры руководствовались рядом принципов. Первый и важнейший принцип – соблюдение максимальной объективности при рассмотрении явления или личности в конкретно-историческом контексте. Были закреплены убедительные доказательства, изложены научно обоснованные положения исламского учения. Мы стремились представить материал и проблемы в толерантном тоне. Еще один важный принцип заключался в том, что содержание, дидактика и методика религиоведения или исламоведения не должны противоречить международным и внутригосударственным правовым документам о свободе мысли, свободе совести, свободе вероисповедания, вере и слова.

В заключение мы выражаем благодарность коллективу авторов словаря, прежде всего нашему азербайджанскому коллеге-профессору Айдыну Али-заде, исполнителям проекта «Влияние и перспективы ислама как духовно-культурного, политического, социального явления в постнормальные времена: опыт стран Ближнего Востока и Центральной Азии», работавшим в рамках финансирования Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан. Мы будем признательны за предложения и критические замечания читателей по совершенствованию словаря.

АЛҒЫ СӨЗ

Қазіргі кезде кейінгі кеңестік елдерде ғылыми білімнің салыстырмалы түрде жаңа саласы – исламтану қарқынды қалыптасып дамып келеді. Әрине, кез келген нәрсенің қалыптасуы барысында қашанда күрмеуі күрделі мәселелер қатар жүреді. Бұл мәселелердің ең бастысы – осы пәнде сипатталатын құбылыстарды лайықты бейнелеуге мүмкіндік беретін негізгі категориалдық аппараттың жүйелі бірізділігінің болмауы. Авторлық ұжымның даярлап баспаға ұсынып отырған арнайы «Ислам. Энциклопедиялық сөздігі» осы олқылықтың орнын толтырады деген үміттеміз.

Дегенмен, біз жаңалық ашқан алғашқылардың біріміз деп айтудан аулақпыз. Исламтанулық білім, әрине, ислам діні қалыптасқаннан бері бар. Ол Құран және Хадис ілімдерімен қоса, ислам діні негіздерінің – усул ад-диннің теориялық (ақида), құқықтық (фикһ) және практикалық (ахлақ) білім салаларында қамтылған. Мәселе тек заманауи зайырлы қоғамда ислам дінінің ішкі эволюциялану әлеуетіне ие екендігін ашуда болып отыр. Ортағасырлық мұсылмандық Шығыс өркениетінде энциклопедиялық білім барынша қуатталды, бірақ жаңазамандық еуропалық ғылымдағыдай әр пәнге арналған категориалды сөздік жанры кең тарала қоймады.

Батыстың ориенталистік сипаттағы ғылымы Мұсылман Әлемін зерттеуде біршама жетістіктерге жетті. Жалпы таным үдерісімен қатар, бастапқы ғылыми ізденіс барысында ұғымдық-категиоралдық ойлау мейлінше маңызды болғандықтан Еуропада ағылшын, француз, неміс, түрік және орыс тілдерінде Исламның терминологиялық, энциклопедиялық сөздіктері пайда бола бастады. Бүгінгі күні ғылыми қауымдастық бірауыздан мойындап, сенімділікпен жүгінетін сөздіктерінің бірі – алғаш рет көптомдық болып 1913-1938 жылдары Лейден (M. Th. Houtsma, R. Basset und T. W. Arnold, herausgegeben von, Enzyklopaedie des Islām: geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker, 5 vols., Leiden: Brill und Leipzig: O. Harrassowitz, 1913-1938. (нем.)), Лондон (The Encyclopædia of Islam: A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of the Muhammadan Peoples, 4 vols. and Suppl., Leiden: Late E.J. Brill and London: Luzac, 1913-1938. (ағыл.) және Париж Encyclopédie de l'Islam: Dictionnaire géographique, ethnographique et biographique des peuples musulmans. Publié avec le concours des principaux orientalistes, 4

vols. avec Suppl., Leyde: Brill et Paris: Picard, 1913-1938. (фр.)) қалаларында неміс, ағылшын және француз тілдерінде басылған және кейінірек қайта жарияланған (Encyclopaedia of Islam, 2nd Edition., 12 vols./ Edited by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs et al. Leiden: E.J. Brill, 1960-2005). Бұл сөздіктер мейлінше көп қолданысқа ие.

Мұсылман Әлемінің едәуір бөлігі бастапқыда Ресей империясының, кейін Кеңестер Одағының құрамына енді және қазір де бірқатары Ресей Федерациясының құрамына қарайды. Сондықтан болар бұл өңірден В.В. Бартольдт, Г.С. Саблуков, И.А. Крачковский, О.Г. Большаков, В.В. Наумкин, Г.Р. Сюкияйнен сынды ірі шығыстанушы-исламтанушы ғалымдар шықты. Алайда, араб-орыс сөздіктері біршама мол болғанымен, исламға қатысты энциклопедиялық сөздіктер бола қоймады. Орыс тіліндегі мұндай сөздік анағұрлым кейін, дәлірек айтқанда, 1991-жылы С.М. Прозоровтың редакциясымен шықты (Ислам: энциклопедический словарь / отв. ред. С. М. Прозоров. – М.: Наука, ГРВЛ, 1991.). Мұндай тапшылық Кеңес Одағының, оның ішіндегі ондаған одақтас және автономиялық республикалармен қатар Қазақстанның да атеистік бағдар ұстанған, дін қудаланған тоталитарлық және әміршіл-әкімшіл мемлекеттің қол астында болуымен түсіндіріледі.

1991-жылы коммунистік қосынның құлап, оның идеологиясы күйрегеннен кейінгі посткеңестік кеңістікте жаппай дінге бет бұрушылық (діни ренессанс) орын алды. Жаңа жиырма бірінші ғасырдың басында қоғамдық сұраныстың күшейе түскен жағдайында әзірбайжандық дінтанушы-полемист Айдын Али-заденің 2007-жылы Мәскеуде «Ансар» баспасынан «Ислам энциклопедиялық сөздігін» (Али-заде А. А. Исламский энциклопедический словарь/ А. А. Али-заде. – М.: Ансар, 2007. – 396 с.) жариялауы заманауи қоғам мен исламтану ғылымының үлкен мұқтаждығын өтеген құбылыс болды. Біздің оқырманға ұсынып отырған сөздігімізді құрастыру идеясы 2014-жылы Алматы қаласына Философия, саясаттану және дінтану институтына ғылыми қызметкерлермен кездесуге келген Айдын Али-заде тарапынан айтылған болатын. Сол уақыттан бері авторлық ұжым исламтанулық негізгі терминдерді араб және орыс тілдерімен салыстыра отырып, қазақ тіліне тәржімалаумен айналысты. Исламдық діни болмыстың бүгінгі қазақстандық кескінінің ерекшеліктерін бейнелейтін ұғымдар қоса беріліп отыр. Сөздікте араб, парсы, түркі терминдерінің транскрипциясы түгел берілді. Қолдарыңызға тиген бұл жұмыс осындай ыждаһатты еңбектің жемісі.

Қазақ тіліндегі ең алғашқы «Ислам энциклопедиясының» 1995-жылы Рымғали Нұрғалиевтің редакторлығымен 280-бет болып «Қазақ энциклопедиясы» баспасынан шыққанын оқырман назарына сала кетейік. Кейінірек, 2008-жылы «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының аясында «Аруна» баспасынан «Ислам» энциклопедиялық анықтамалығы жарық көрді. Дегенмен, Құран тілі – араб тілінен қазақшаға аударылған

сөздіктердің тарихы біршама әріде жатыр. Кеңес дәуірінің өзінде өшпес мұра қалдырып кеткен ғұлама ғалым Сәдуақас Ғылмани бірнеше қосымшасы бар 10 томнан тұратын арабша-қазақша сөздік жасаған. Оның бір ғана бөлігі 2005-ші жылы басылып шықты. Сондай-ақ, Ғылмани еңбегінен басқа да сөздіктер бар. Мысалы, кезінде А. Дәдебаев, Қ. Лама Шариф, Ж. Қайранбаев, А. Жүнісов, А. Жолдасов, Д. Есенжан және т.б. кішігірім сөздіктер жасауға атсалысқан. Кейінірек, дәлірек айтқанда, 2016 жылы 8 қарашасында Ш. Керім, Р. Мұхитдинов А. Махат, Ж. Жүсіпбек, О. Шаяхметов, Қ. Қыдырбаев, Д. Есенжан, Ы. Палтөре сынды ғалымдардың қатысуымен араб тілінің 50 000 сөзін қамтыған «Арабша-қазақша сөздіктің» тұсаукесері салтанатты түрде аталып өтті. Сондай-ақ, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ бір топ дінтанушы-ғалымдарының «Дінтанулық энциклопедиялық сөздік» жобасымен жұмыс жасағанынан хабардармыз. Бүгінгі қазақстандық қоғамдағы ислам тақырыбының өткір өзектілігі мен осындай сұранысқа жауап беретін ғылыми ақпараттың тапшылығын ескерсек, қазақ тіліндегі осы аталған саусақпен санарлық жұмыстар тапшылықтың орнын толтыра қоймайтыны түсінікті.

Сондықтан осы бағыттағы әріптестеріміздің әрекетін құптай отырып, біз Айдын Әрифоглы Али-задениң ұсынысын қуана қабылдадық. Әзірбайжандық көрнекті дінтанушы, белгілі полемист Али-задениң есімі мен еңбектері көпшілікке кең танымал. Сондықтан біз өз жұмысымызда аз уақытта классикалық анықтамалыққа айналған осы сөздіктің негізгі идеясы мен мазмұнын сақтауға тырыстық. Өйткені оның көлемі мен мазмұнындағы діни/ислами және дінтанулық/исламтанулық терминологияны игеру, біздің пікірімізше, дербес пән және арнаулы ғылым саласы ретіндегі исламтануды пайымдалған түрде меңгерудің кепілі бола алады.

Сөздікте ислам дәстүрінде қолданылатын көптеген ұғымдар мен түсініктер – Құран мен Сүннетке, ислам ілімінің негіздері мен тәуһид доктринасына, Исламдағы ақидалық және фикһ мектептеріне, Мұхаммед (ﷺ) пайғамбардың соңына ерген сахабалары мен әһли-бейт үрім бұтақтарына, ислам ғұламаларына, кәләм мен оның өкілдеріне қатысты терминдер берілген. Исламның суннилік бағытындағы (әһли сунна уәл-жамағадағы төрт мәзһаб), шиғалық бағытындағы, неосәләфилік бағыттағы және сопылық-мистикалық бағдардағы негізгі ұғымдар мен тұлғаларды толық қамтуға тырыстық. Орталық Азия мен Қазақстанға тән жергілікті спецификаны, яғни осы өңірден шыққан ислам ғұламалары мен ұғымдық категорияны қосып толықтырдық. Әр терминнің тұсына жақша ішінде араб транскрипциясындағы жазылу үлгісін ұсындық.

Жалпы, белгілі бір конфессияны ұстанатын зерттеушілердің пікірінше, дінді түсінудің негізінде діни сенім жатуы тиіс, дінге сенетін адам ғана діннің мәнін тани алады. Таным табысты болуы үшін «діннің құралы», «іштей сезіне білу» қабілеті қажет. Өзіндік бақылау барысында зерттеушінің жеке діни тәжірибесі іштей пайымдаудың нысанына айна-

лады да, соның нәтижесінде алынған материал дінтанулық білімді дамыту үшін барынша маңызды бола алады. Алайда өзіндік бақылаудың нәтижелері теориялық түсіндіруді қажет еткен кезде бұл зерттеушінің субъективизмге ұрыну, өз діни тәжірибесін басқа дін өкілдеріне, тіпті дінге сенбейтіндерге тану қаупі туындайды. Ал дінге сенбейтін зерттеушінің зайырлы білімі мен қазіргі заманғы ғылымның әдістерін табысты пайдалана отырып, діннің мәні мен оның әрқилы феноменін табысты түрде тануға мүмкіндігі бар. Бірақ құндылықтан ада, «құрғақ» формалды-логикалық рационализмнің әсері де тиімді бола қоймайды. Сондықтан сөздікті дайындау барысында авторлар теологиялық білімді де, ғылыми теориялық білімді қатар пайдаланды.

Плюралистік дүниетанымдық мәдениетті дұрыс сақтау үшін бірқатар ұстындар басшылыққа алынды. Ең әуелгі ұстын – құбылысты немесе тұлғаны нақты-тарихи қарастыру үстінде барынша объективтілікті ұстану. Мықты орныққан айғақтар бекітіліп, ислам ілімінде ғылыми негізделген қағидалар баяндалды. Мәселелер мен материалды толерантты тілде беруге тырыстық. Тағы бір айта кететін маңызды ұстын бұл – дінтанудың немесе исламтанудың мазмұны, дидактикасы мен методикасы ой еркіндігі, ар-ождан бостандығы, дін ұстану, сенім мен сөз бостандығы туралы халықаралық және ішкі мемлекеттік құқықтық құжаттарға қайшы келмеуін ескердік.

Сөз соңында, сөздікті құрастырған авторлар ұжымына, ең алдымен әзірбайжандық әріптесіміз профессор Айдын Али-задеге, ҚР ҒЖБМ ҒК қаржыландыруы аясында «Постқалыпты кезеңдегі исламның рухани, мәдени, саяси, әлеуметтік құбылыс ретіндегі әсері мен болашағы: Таяу Шығыс және Орталық Азия елдерінің тәжірибесі» атты жобаның аясында жұмыс жасаған орындаушыларға ризашылығымызды білдіреміз. Сөздікті жетілдіру барысында оқырмандар тарапынан ұсыныс, сын-ескертпелер айтылса, құп аламыз.

АБАБИЛЬ [أباییل] – птицы, которые, согласно Корану и хадисом, рассеяли по воле Аллаха войско эфиопского военачальника Абрахи, осадившего Мекку в год Слона (см. Асхаб аль-Филь). Благодаря этому чуду эфиопы не сумели взять город и уничтожить Каабу. События произошли незадолго до рождения Пророка Мухаммада и упоминаются в Коране (105: 1-5).

ЭБАБИЛ [أباییل] – Құран және хадистерге сәйкес, Піл жылында Меккені қоршауға алған эфиоптық қолбасшы Абраха әскері шабуылын Аллаһтың қалауымен шашыратып жіберген құстар (қрз.: Асхаб әл-Фил). Осы таңғажайып оқиғаға орай эфиоптар қаланы алып, Қағбаны құлата алмады. Бұл оқиға Мұхаммед Пайғамбар дүниеге келместен бұрын болды және Құран Кәрімде (105: 1-5) айтылады.

**`АБАДИЛА** [عبدالله] – форма мн.ч. от имени `Абдулла(х).В методологии хадисов, тафсирах, исламском праве термином «А.» обозначают четырех авторитетных современников Пророка Мухаммада: `Абдуллаха ибн `Аббаса, `Абдуллаха ибн `Омара ибн аль-Хаттаба, `Абдуллаха ибн `Амра ибн Аса, `Абдуллаха ибн Мас`уда, отличавшихся ученостью и имевших право вы-

давать самостоятельные правовые предписания (фетвы), стоявших у истоков развития исламской науки.

`ЭБАДИЛА [عبدالله] – Абдуллах есімінің көпше түрі. Хадис, тәпсір, Ислам құқықтары әдіснамасында бұл терминмен Мұхаммед Пайғамбардың төрт ірі замандастарын анықтайды: ғұламалығы және құқықтық шешімдерді (пәтуа) қабылдай алу құқықтары ие болғандығымен ерекшеленген, Ислам ғылымы дамуының қайнар көздерінің басында тұрған Абдуллаһ ибн Аббас, Абдуллаһ ибн Омар ибн әл-Хаттаб, Абдуллаһ ибн Әмр ибн Ас және Абдуллаһ ибн Масғуд.

АБАН ИБН СА`ИД ИБН аль-`АС [أبان بن سعيد بن العاص] – влиятельный курайшит. На протяжении длительного времени был противником мусульман. В его семье вспыхнули конфликты в связи с тем, что его братья `Амр и Халид приняли Ислам. Воевал против мусульман в битве при Бадре, где погибли его братья `Убайда и Ас, также сражавшиеся с мусульманами. Во время заключения Худайбийского мирного договора с мекканскими язычниками, А. взял под свое покровительство `Османа ибн `Аффана – посла Мухаммада, прибывшего в Мекку для переговоров. В период противостояния с мусульманами А. изучал исламское вероучение. В мусульманских источниках сообщается, что он часто ехал в Сирию и в одной из таких поездок встретился с одним монахом, который сообщил ему о пришествии нового пророка

в Аравии и привел его приметы. А. убедился в том, что эти приметы полностью соответствует личности Мухаммада. Спустя некоторое время (до битвы при Хайбаре) принял Ислам, совершил хиджру (переселение) в Медину и вошел в число сподвижников Пророка Мухаммада. Пророк поручил А. ведение важных государственных дел в налоговой сфере. Во время халифата Абу Бакра участвовал в войнах против Византии и погиб в одном из сражений.

АБАН ИБН САИД ИБН әл-АС [أبان بن سعيد بن العاص] – ықпалды құрайыш. Ұзақ уақыт бойы мұсылмандардың қарсыласы болды. Оның бауырлары Әмр және Халидтің мұсылмандықты қабылдауымен оның жанұясында қақтығыстар тұтанды. Кейін Бәдр шайқасында мұсылмандарға қарсы соғысты, осы шайқаста мұсылмандармен соғысқан оның бауырлары Ұбайда және Ас қаза табады. Меккелік көпқұдайшылармен Хұдайбия бейбітшілік келісімін жасауда А. келіссөздер жүргізуге Меккеге келген Мұхаммед Пайғамбар елшісін Осман ибнАффанды өз қорғауына алады. Мұсылмандармен ұзақ қарсыластық аралығында А. Ислам ақидасын үйренеді. Мұсылмандық қайнар көздерінде оның Сирияға көп барғандығы келтіріледі және осындай бір сапарларының бірінде оған Арабия жеріне Пайғамбардың келетінін және оның белгілерін хабардар еткен бір монахпен ұшырасады. А. айтылған белгілердің барлығы Мұхаммед

тұлғасымен толықтай сәйкестігіне көзі жетеді. Біршама уақыт өткеннен соң (Хайбар шайқасына дейін) ол мұсылмандықты қабылдап, Мәдина қаласына хижра (қоныс аудары, көшу) жасайды және Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының қатарына қосылады. Пайғамбар оған салық саласындағы маңызды мемлекеттік істерді жүргізуін тапсырады. Әбу Бәкр халифалығы кезінде Византияға қарсы соғыстарға қатысып, шайқаста қаза табады.

АБАСА [عيس] («нахмуриться», «отвернуться») – название 80-й суры Корана, начинающейся с этого слова. Эта сура содержит 42 аята, была ниспослана в Мекке после встречи Пророка Мухаммада с мекканскими лидерами, которым он разъяснял суть исламской религии. Во время беседы `Абдуллаах ибн Умм Мактум попросил: «О, Посланник Аллаха, научи меня тому, чему тебя научил Аллах». В среде знатных мекканцев же не было принято, чтобы простой бедный человек находился среди них и вмешивался в их беседы. Пророку это также не понравилось, и он отвернулся от `Абдуллаха, вынужденного покинуть собрание. Тогда Аллах и ниспослал первые аяты этой суры.

АБӘСА [عيس] («томсырау, тұнжырай қалу», «теріс қарау, бет бұру») – осы сөзбен басталатын Құранның 80-ші сүресі. Сүре 42 аяттан құралған, Меккеде Мұхаммед Пайғамбардың меккелік басшылармен кездесіп, оларға Ислам діні мәнін түсіндіру

оқиғасынан кейін түскен. Сұхбат кезінде Абдуллаһ ибн Умм Мактум сұрайды: «Йә, Аллаһтың елшісі, саған Аллаһ нені үйреткен болса, соны да маған үйретші!». Ақсүйек меккеліктер арасында қарапайым кедей адам келіп олардың сұқбатына араласу қалыпты жағдай болмайтын. Бұл сонымен қатар Аллаһтың Пайғамбарына ұнамады және мәжілістен кетуге мәжбүр болған Абдуллаһтан теріс айналды. Сонда Аллаһ осы сүренің алғашқы аяттарын түсіреді.

‘АББАД ИБН БИШР [عباد بن بشر] (погиб в 13/634) – сподвижник Пророка Мухаммада. Родился в Медине. Познакомился с исламским вероучением благодаря проповедям Мус‘аба ибн ‘Умайра, посланного Пророком Мухаммадом в Медину. После этого вел аскетический образ жизни, проводил много времени в молитвах. Был блестящим знатоком Корана. Погиб в битве против лжепророка Мусайлимы в Йамаме.

АББАД ИБН БИШР [ناب دا ع] (к.б.ж. 13/634) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Мәдина қаласында дүниеге келген. Ислам ақидасымен Мұхаммед Пайғамбардың Мәдина қаласына жіберген елшісі Мұсғаб ибн Умейр насихаты себебімен танысқан. Бұдан кейін аскеттік өмір кешіп, көп уақытын құлшылықта өткізген. Құранның көрнекті білгірі болған. Йамамнан шыққан жалған пайғамбар Мусайлимаға қарсы айқаста қаза табады.

‘АББАС ИБН ‘АБД аль-МУТАЛЛИБ [عباس بن عبد المطلب] (ум. в 32/653) – дядя Пророка Мухаммада. Его также звали Абу аль-Фазлом. Был старше Пророка Мухаммада на 2 года и рос в одном доме, т.к. после смерти матери Мухаммада, отец ‘А. Абд аль-Муталлиб взял его к себе на воспитание. Поэтому Аббас рос в одном доме с Мухаммадом. Еще в молодости ‘А. занялся торговлей и стал богатым человеком. Вместе с братьями служил в храме Кааба, где раздавал воду из колодца Замзам. Эту функцию он продолжал исполнять и после принятия Ислама. Во время Прощального хаджа Пророк Мухаммад подошел к колодцу и попросил у ‘А. воды. В период, когда началось пророчество Мухаммада, ‘А. не принял Ислам, но и не выступал против него, даже помогая Пророку в некоторых делах. Его жена Умм аль-Фазл была одной из первых мусульманок. ‘А. был вынужден принять участие в битве при Бадре на стороне язычников, и попал в плен к мусульманам, после освобождения принял Ислам и, вернувшись в Мекку, скрывал веру. Помогая мекканским мусульманам, отправлял известия о положении в городе Пророку в Медину. Незадолго до завоевания Мекки мусульманами, совершил хиджру (переселение) в Медину. После завоевания Мекки находился рядом с Пророком, участвовал в битве при Хунайне. После смерти Пророка участвовал в укреплении мусульманской государственности, активно помогал Праведным халифам. Тратил большую сумму

денег на оснащение мусульманской армии, в частности оплачивал походы против Византии. Умер в период правления халифа `Османа. Спустя столетие Его потомки пришли к власти в Халифате и основали династию Аббасидов (см.: Аббасиды).

АББАС ИБН ӘБД әл-МУТАЛЛИБ [عباس بن عبد المطلب] (қ.б.ж. 32/653) – Мұхаммед Пайғамбардың көкесі (ағасы). Сонымен бірге оны Әбу әл-Фазл деп атаған. Аббас Мұхаммед Пайғамбардан екі жас үлкен. Мұхаммед Пайғамбардың анасы қайтыс болғаннан кейін, Аббастың әкесі Әбд әл-Муталлиб оны өз тәрбиесіне алады. Сондықтан да Аббас Мұхаммед Пайғамбармен бір үйде өсті. Жас кезінен саудамен айналысқан Аббас жеткілікті бай адам болады. Ол өз ағаларымен бірге Қағбада қызмет жасап, қажылық кезінде қажылыққа келгендерге зәмзәм құдығынан су таратқан. Бұл қызметті ол мұсылмандықты қабылдағаннан кейін де жалғастырды. Мұхаммед Пайғамбар өзінің қоштасу қажылығында құдыққа келіп, Аббастан су сұрайды. Мұхаммед пайғамбарлығы кезінде Аббас мұсылмандықты қабылдамаған болатын, алайда, оған қарсы да шықпаған, тіпті кейбір істерде ол Пайғамбарға көмектесіп отырды. Оның әйелі Умм әл-Фазл Исламды қабылдаған әйелдердің алғашқыларының қатарында болды. Дегенмен Аббас Бәдр шайқасында көпқұдайшылар жағында соғысып, мұсылмандарға тұтқынға түседі. Тұтқыннан

босатылғаннан кейін Исламды қабылдап, Меккеге оралады. Бірақ ол ұзақ уақыт бойы өз сенімін жасырып келді. Онда Меккеде қалған мұсылмандарға көмектесіп, Мәдинадағы Пайғамбарға қала жағдайы туралы хабарды жеткізіп тұрады. Меккені мұсылмандар жаулап алғаннан кейін Аббас Пайғамбар жанында болып, Хұнайн шайқасына қатысқан. Мұхаммед Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін Аббас мұсылман мемлекеттілігін нығайтуға қомақты үлес қосып, алғашқы үш халифқа белсенді көмектеседі. Бай адам бола тұра, ол көп қаражатты мұсылман әскерін жабдықтауға жұмсайды. Соның ішінде, ол Византияға қарсы жорықты қаржыландырады. Аббас халифа Османның кезінде қайтыс болады. Оның ұрпақтары ғасыр өткен соң Халифаттағы билікке келіп, Умәййлықтарды ығыстырған Аббас әулетін құрады (қрз.: Аббас әулеті).

**`АББАСИДЫ** [العباسيون] – династия халифов, правивших Арабским халифатом в 132/749-656/1258. Потомки `Аббаса ибн `Абд аль-Мутталиба ибн Хашима, родного дяди Пророка Мухаммада. После воцарения в Халифате династии Омейядов потомки `Аббаса поначалу были лояльны к ним, но позже включились в антиомейядское движение и возглавили его. В правление `Абдуллаха ибн Зубайра некий аль-Мухтар ас-Сакафи начал проводить в Ираке

пропаганду в пользу Мухаммада ибн аль-Ханафии (одного из сыновей `Али ибн Абу Талиба), призывая отомстить за гибель Хусайна ибн `Али (см.: Кайсаниты). Его усилиями в Таифе сформировалась группа, объявившая о том, что после Мухаммада ибн аль-Ханафии имамом становится его сын `Абдуллах, известный под именем Абу Хашим. Последний выступил против Омейядов, обратился к своему родственнику Мухаммаду ибн `Али ибн `Абдуллаху, потомку `Аббаса, и стал призывать к восстановлению «законного права» семьи Пророка Мухаммада на власть, узурпированную Омейядами. Мухаммад ибн `Али ибн `Абдуллах поддержал его и с 100 г.х. присоединился к пропаганде против Омейядов. Перед смертью Абу Хашим сделал завещание в пользу Мухаммада ибн Али. После смерти Абу Хашима распространились слухи об отравлении его халифом Сулейманом ибн `Абд аль-Маликом.

Длительное время про аббасидская пропаганда велась тайно, преимущественно в Хорасане. Большую роль в подготовке решающего восстания против Омейядов сыграли сторонники `А. в Куфе. После смерти Мухаммада ибн `Али в 124 г.х. лидером движения стал его сын Ибрахим ибн Мухаммад, который в 129 г.х. приказал вольноотпущеннику Абу Муслиму поднять восстание, и тот со своими сторонниками захватил Герат. Установив непосредственную связь Абу Муслима с Ибрахимом ибн Мухаммадом, омейяд-

ские власти арестовали Ибрахима. Он был убит или умер в темнице. После него `аббасидское движение возглавил `Абдуллах ибн Мухаммад ас-Саффах. В 130 г.х. Абу Муслим захватил Марв – столицу Хорасана. Омейядский халиф Марван потерпел поражение в битве при Забе и бежал в Харран, а затем в Египет, где был убит в 132 г.х. Арабский халифат возглавили `А. Первым `аббасидским халифом стал Абдулла ибн Мухаммад ас-Саффах.

После прихода к власти `А. начался их конфликт со сторонниками Алидов (потомков Али ибн Абу Талиба). Некоторые `аббасидские халифы более позднего периода приближали к себе Алидов. При `А. в Халифате усилилось иранское культурное влияние.

Правление `А. условно разделяется на периоды: могущества (132/750-247/861); упадка (247/861-334/946); пребывания под властью Бувайхидов (334/946-467/1075), а затем Сельджукидов (467/1075-560/1194).

После периода могущества `А. попали под влияние тюркских военачальников и не обладали реальной властью. Тогда же начался процесс распада Арабского халифата. Формально `А. оставались халифами, но реально находились под властью вначале персидской (дейлемитской) династии Бувайхидов (Бундов), а затем – тюркской династии Сельджукидов. После падения Сельджукидов `Аббасидский халифат просуществовал еще ок. 60 лет и был разгромлен монгольским завоевателем Хулагу-ха-

ном. Тогда мамлюкские султаны Сирии и Египта пригласили к себе оставшихся в живых представителей династии `А. и формально возродили Халифат. В X/XVI в. последний `аббасидский халиф Мутаваккиль передал свои права на Халифат османскому султану Салиму I.

АББАС ӘУЛЕТІ [العباسيون] – Араб Халифатын 132/749-656/1258 жылдары билеген халифалар әулеті. Мұхаммед Пайғамбардың туған көкесі Аббас Әбд әл-Мутталиб ибн Һашимнің ұрпақтары. Халифатта Умәйя әулеті билікке келгеннен кейін Аббас ұрпақтары алғашқыда оларға адал болды, алайда кейіннен Умәййялықтарға қарсы қозғалысқа қосылып, оны басқарды. Абдуллаһ ибн Зубәйр билігі кезінде әл-Мұхтар әс-Сақафи есімді бейтаныс тұлға Иракта Мұхаммед ибн әл-Ханафи (Әли ибн Әбу Талиб балаларының бірі) мүддесіне орай Хүсейн ибн Әлидің (қрз.: Қайсанилер) өлімі үшін кек қайтару үндеуін тастады. Оның күш-жігерімен Таифта Мұхаммед ибн әл-Ханафидан кейін имамдыққа оның Әбу Һашим есімімен белгілі ұлы Абдуллаһ келеді деп мәлімдеген топ пайда болды. Әбу Һашим Умәййялықтар қарсы шыға отырып, өзінің туысы Аббас ұрпағы Мұхаммед ибн Әли ибн Абдуллаһтан Умәййялықтардың заңсыз тартып алған Мұхаммед Пайғамбар әулетінің «занды құқығын» алға тарта отырып, билікке келуіне атсалысты. Мұхаммед ибн Әли

ибн Абдуллаһ оны қолдап, 100 Һ.ж. Умәйя әулетіне қарсы насихатқа қосылады. Әбу Һашим өз өлімі алдында Мұхаммед ибн Әли пайдасына өсиет қалдырады. Әбу Һашим өлімінен кейін халифа Сүлеймен ибн Әбд әл-Мәлик оны улап өлтірді деген қауесет тарайды.

Ұзақ уақыт бойы аббастық насихат жасырын түрде жүргізілді, әсіресе Хорасанда. Умәйя әулетіне қарсы шешуші қозғалыста Куфадағы жақтастары маңызды рөл ойнады. 124 Һ.ж. Мұхаммед ибн Әлидің өлімінен кейін қозғалыс басшысы ретінде 129 Һ.ж. Гератты өз жақтастарымен басып алған азат етілген Әбу Муслимге көтеріліс көтеруге бұйрық берген оның ұлы Ибраһим ибн Мұхаммед тағайындалады. Умәйя билігі Әбу Муслимнің Ибраһим ибн Мұхаммедпен байланысы барлығын анықтап, Ибраһимді тұтқынға алады. Ол зынданда көз жұмған немесе өлтірілген. Оның өлімінен кейін аббастық қозғалысты Абдуллаһ ибн Мұхаммед әс-Саффах басқарды. 130 Һ.ж. Әбу Муслим Хорасан астанасы – Марвты басып алады. Умәййялық халифа Маруан Забе маңындағы шайқаста жеңіліс тауып, Харранға, кейіннен Мысырға қашады, сонда 132 Һ.ж. қаза табады. Араб халифатын А. басқарады. Бірінші аббастық халифа болып Абдуллаһ ибн Мұхаммед әс-Саффах тағайындалады.

А. билікке келуімен Әли (Әли ибн Әбу Талиб ұрпақтары) жақтастары арасында қақтығыс туындайды. Кейбір кейінгі дәуірдің

аббастық халифалары өздеріне Әлиліктерді жақын тартқан. А. тұсында Халифатта Иран мәдениетінің ықпалы күшейген.

А. билігі шарты түрде келесі кезеңдерге бөлінеді: қуатты (132/750-247/861); құлау (247/861-334/946); Бууайхидтер әулетінің билік ету кезеңі (334/946-467/1075), ал кейіннен Селжұқтар әулеті (467/1075-560/1194).

Қуатты кезеңнен кейін А. түрік қолбасшылары ықпалына ұшырап, шынайы дәрежеде билікке ие болмады. Сол кезеңде Араб Халифатының құлдырау кезеңі өріс алды. Халифа ресми түрде А. сақталынды, бірақ билік шынайы түрде алғашқыда парсылық (дейлемилік) әулет Бууайхидтерде (Буидтар), кейін – түріктік әулет Селжұқтарда болды. Селжұқ әулетінің билігі құлағаннан кейін Аббас Халифаты 60 жыл шамасында өмір сүріп, моңғол жаулаушысы Хұлағу-ханның әскерімен талқандалды. Мысыр және Сирияның мәмлүктік сұлтандары тірі қалған А. өкілдерін өздеріне шақырып, Халифатты ресми түрде жандандырды. X/XVI ғасырда соңғы аббастық халифа Мутәуәккил Халифаттағы өз құқықтарын Осман сұлтаны I Сәлімге береді.

‘АБД АЛЬ-МУТТАЛИБ [عبدالمطلب] – дед Пророка Мухаммада. После смерти Хашима (см.: Хашимиты) обязанности по организации хаджа перешли к его брату Мутталибу ибн ‘Абд Манафу. Спустя несколько лет тот поехал в Медину к сыну Хашима Шейбе и забрал его

с собой в Мекку. Там Шейбу стали называть ‘Абд аль-Мутталибом («Рабом Мутталиба»). После смерти Мутталиба А. принял обязанности по организации хаджа и добился большого авторитета. У ‘А. было 10 сыновей – Харис, Зубайр, Абу Талиб, ‘Абдуллах (отец Пророка Мухаммада), Хамза, Абу Лахаб, Гидак, Маквам, Сафар и ‘Аббас – иб дочерей.

После смерти Амины (жены ‘Абдуллаха и матери Пророка Мухаммада) ‘А. взял к себе осиротевшего 6-летнего внука Мухаммада. Два года спустя ‘А. умер, и опекунство над Мухаммадом взял на себя его сын Абу Талиб.

ӘБД ӘЛ-МУТТАЛИБ [عبدالمطلب] – Мұхаммед Пайғамбардың атасы. Һашимнің (крз.: Һашимилар) өлімінен кейін қажылықты ұйымдастыру міндеткерлігі оның інісі Мутталиб ибн Әбд Манафқа жүктелді. Бірнеше жыл өткеннен кейін ол Мәдинаға барып, Һашимнің ұлы Шәйбаны өзімен бірге Меккеге алып кетеді. Онда Шәйбаны Әбд әл-Мутталиб («Мутталибтің құлы») деп атай бастайды. Мутталиб қайтыс болғаннан кейін Ә. қажылықты ұйымдастыру міндеткерлігін алып, үлкен абыройға ие болды. Оның 10 ұлы болды – Харис, Зубәйр, Әбу Талиб, Абдуллах (Мұхаммед Пайғамбардың әкесі), Хамза, Әбу Лаһаб, Ғидак, Мәкуәм, Сафар және Аббас – және 6 қызы болды.

Әминаның (Абдуллаһтың әйелі, Мұхаммед Пайғамбардың анасы) өлімінен кейін Ә. 6 жасында жетім қалған немересі Мұхаммедті

өзіне алады. Екі жылдан кейін А. қайтыс болады, Мұхаммедке қамқорлықты оның ұлы Әбу Талиб жалғастырады.

‘АБД АР-РАХМАН ИБН ‘АУФ [عبد الرحمن بن عوف] (ум. 32/652) – сподвижник Пророка Мухаммада, один из 10 сподвижников, которому Пророком был обещан Рай (см.: ‘Ашара мубашшара). До принятия Ислама носил имя ‘Абд аль-Кааба («Раб Каабы»). Был в числе первых мусульман и участвовал в собраниях в доме Аркама. Подвергся гонениям в Мекке и дважды эмигрировал в Эфиопию, затем совершил переселение (хиджру) в Медину, участвовал в укреплении мусульманской государственности. Участник всех сражений мусульман. Занимался торговлей.

После смерти Пророка был одним из приближенных Абу Бакра и ‘Омара, оказывая им помощь в управлении государством. После гибели ‘Омара был одним из 6 кандидатов на пост халифа. Когда участники «Совета шести» определились с выдвижением кандидатур Али и ‘Османа, А. колебался и не мог отдать предпочтения никому из них, но затем сделал выбор в пользу ‘Османа – его голос оказался решающим. Умер и похоронен в Медине.

ӘБД АР-РАХМАН ИБН АУФ [عبد الرحمن بن عوف] (к.б.ж. 32/652) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, Пайғамбар арқылы Жұмақпен сүйіншіленген 10 сахабаның бірі (қрз.: Ашара мубашшара). Ислам

дінін қабылдағанға дейінгі есімі Әбд әл-Қағба («Қағбаның құлы»). Алғашқы мұсылмандардың қатарында болып, Арқамның үйінде жиналысқа қатысқан. Меккеде қуғынға ұшырап, екі рет Эфиопияға жер аударады, кейін Мәдинаға қоныстанып (нижра), мұсылман мемлекетінің нығаюына үлес қосты. Мұсылмандардың барлық шайқастарына қатысқан. Саудамен айналысқан.

Пайғамбар өлімінен кейін Әбу Бәкр мен Омардың жақыны болып, оларға мемлекет басқаруда көмектеседі. Омар қазасынан кейін халифа тағына 6 үміткердің бірі болды. «Алтылық кеңес» мүшелері Әли мен Османды үміткерлікке анықтағанда А. олардың ешбіріне жақтас ретінде таныла алмады, бірақ кейіннен өзінің таңдауын Османның пайдасына дауыс берді – оның дауысы шешуші рөл атқарды. Мәдинада қайтыс болды және сонда жерленді.

АБДАСТ [ابداست] (перс.) – малое омовение (см.: Вуду).

ӘБДЕС [ابدست] (парсыша) – кіші дәрет (қрз.: Ууду).

‘АБДО МУХАММАД [محمد عبد] (1265/1849-1322/1905) – реформатор, общественный деятель, ученик и соратник Джамала ад-Дина аль-Афгани. Родился в Египте в туркменской семье; начальное образование получил в медресе, учил наизусть Коран. Затем отец отправил его на учебу в Танту. После окончания школы суфийского шейха Са‘ида Бадави при мечети Ахмадия ‘А. поступил в каирский

университет Аль-Азхар, где стал преподавать после получения докторской степени (1394/1877). Помимо религиозных дисциплин интересовался и другими науками, занимался общественно-политической деятельностью. Его статьи выходили во многих периодических изданиях Египта, чаще всего в газете «Аль-Ахрам». В те же годы познакомился с аль-Афгани. За участие в восстании Ораби-паши в 1300/1883 г. был выслан из Египта и жил во Франции, вместе с аль-Афгани выпускал газету «Урва аль-Вуска», популярную в среде мусульманской интеллигенции. В 1302/1885 г. переехал в Бейрут, где написал несколько книг. После возвращения в Египет в 1305/1888 г. занимал высокие государственные посты, читал лекции в Аль-Азхар, стал главным муфтием Египта. Провел реформу системы образования в Аль-Азхар. Считал недопустимым закрытие иджтихада, отвергал слепое следование (см.: Таклид) религиозным авторитетам и мазхабам, издавал фетвы, вступавшие в противоречие с фетвами суннитских мазхабов, чем вызвал критику ортодоксов.

Развил идеи аль-Афгани, считал необходимым проведение реформ в Исламе через возврат к его основам. Отвергал наличие духовенства и духовных авторитетов в религии; считал, что любой правитель представляет сугубо земную власть, которая не освящена божественными мотивами, и глава государства обязан исполнять роль политического лидера без вмешательства в собственно религиоз-

ную сферу, но должен защищать религию и пропагандировать ее идеалы. Кадии, шейхи-уль-ислам и другие религиозные деятели, по мнению `А., не составляют духовной иерархии (наподобие церкви), а являются лишь учеными, специалистами в своих областях.

Был сторонником народовластия и идеи выборности руководителей государства, указывал на преимущества парламентского строя, считал, что конституционного строя можно добиться путем мирного соглашения с правительством. Позже стал сторонником постепенного движения к парламентаризму, которое предусматривало временное правление сильного, но справедливого диктатора, в чьи обязанности должно входить поддержание справедливости и недопущение произвола и хаоса; но власть диктатора должна быть трансформирована в парламентаризм и демократию. В теории `А. идеи свободы должны были созреть постепенно, а не реализовываться сразу, т.к. это может привести к нежелательным последствиям для государства. При этом, он был противником любого бунта против существующей власти, считая, что бунтарство является показателем неготовности народа к подлинной свободе. Автор книг по толкованию Корана, правовым реформам, проблемам образования.

АБДО МУХАММЕД [محمد عبد]
(1265/1849-1322/1905) – реформатор, қоғамдық қайраткер, Жамал әд-Дин әл-Ауғанидің шәкірті және

серіктесі. Мысырда түрікмен отбасында дүниеге келген; бастауыш мектепті медреседе оқып, Құранды жатқа білді. Кейіннен әкесі Тантаға оқуға жібереді. Ахмадия мешіті жанындағы сопылық шейх Сайд Бәдәуи мектебін бітергеннен кейін докторлық дәрежені (1394/1877) алғаннан кейін оқытушы болған каирлік университет әл-Азһарға оқуға түседі. Діни пәндерден бөлек өзге де ғылымдарға қызығушылық танытты, қоғамдық-саяси қызметтермен айналысты. Оның мақалалары Мысырдың көптеген апталық басылымдарында, әсіресе «Әл-Аһрам» газетінде жиі жарық көріп тұрды. Осы жылдары әл-Ауғанимен танысты. 1300/1883 жылы Ораби-паша көтерілісіне қатысқаны үшін Мысырдан қуылып, Францияда тұрды, әл-Ауғанимен бірге мұсылман интеллигенциясы арасында танымал «Уруа әл-Уусқа» газетін шығарумен айналысты. 1302/1885 жылы Бейрутке қоныс аударып, сол жерде бірнеше кітап жазды. 1305/1888 жылы Мысырға оралған соң жоғары мемлекеттік лауазымдарда қызмет етті, әл-Азһарда дәрістер оқып, Мысырдың бас мүфтіі атанды. Әл-Азһардың білім беру жүйесіне реформа жасады. Дін беделділері мен мәзһабтарға соқыр еруді (қрз.: Тақлид) жоққа шығарып, ижтиһадтың жабылуына жол берілмеу керек деп санады, ортодокстардың сынына ұшыраған сүнниттік мәзһабтың пәтуаларына қайшы пәтуалар шығарды.

Әл-Ауғани идеясын дамытты, Ислам негізіне қайта оралып, оған реформа жасау керек деп

санады. Діндегі руханият пен рухани беделді тұлғаларды теріске шығарды; оның ойынша әрбір билеуші Иләһи дәлелдермен негізделмеген тек жер билігін көрсетеді және мемлекет басшысы діни салаға өзіндік араласпай саяси көшбасшы қызметін атқаруы тиіс, бірақ дінді қорғап, оның мұратын насихаттауы керек. Қазы, шейх-ул-ислам және өзге де діни қайраткерлер А. пікірі бойынша рухани иерархияны (шіркеу тәрізді) құрамайды, олар тек ғалымдар және өз салаларының мамандары.

Халық билігінің жақтаушысы және мемлекет басшысын сайлау идеясын қолдады, парламенттік құрылыстың артықшылығын көрсетіп, конституциялық жүйені сақтауға үкіметпен бейбіт келісімге келу арқылы қол жеткізуге болатынын алға тартты. Кейіннен міндеттеріне әділеттілікті қолдап, бассыздық пен дағдарысқа жол бермеу кіретін күштінің, бірақ әділетті диктатордың уақытша билігі болатын парламентаризмге ақырындап өту қозғалысының жақтасы болды; дегенмен диктатор билігі парламентаризм мен демократияға өту жолымен қалыптасу керек. А. теориясында еркіндік идеясына ақырын түрде жетуді алға тартып, оның бірден қалыптасуы мемлекетке тиімсіз салдарлар әкелетіні айтылады. Бүлік халықтың нағыз еркіндікке дайын еместігінің көрінісін береді деп санап, билік етуші билікке қарсы бүлік шығару идеясының қарсыласы болды. Құран тәпсірі, құқықтық реформа, білім беру

мәселелері бойынша кітаптардың авторы.

‘АБДУЛЛАХ ИБН ‘АББАС [عباس بن عبد الله] (ум. 68/687) – сподвижник и двоюродный брат Пророка Мухаммада, ученый и правовед, известный под прозвищем Хабр аль-умма («Ученый муж общины»). Родился в Мекке приблизительно за 3 г. до хиджры. Рос рядом с Пророком Мухаммадом и с раннего возраста учился у него основам религии.

До 8 г.х. семья ‘А. оставалась в Мекке, перед взятием города мусульманами переехала в Медину. А. принимал участие в битвах при Хунайне и Таифе, в завоевании Мекки. Был приближенным первых халифов, участвовал в военных походах в Сев. Африку и Табаристан. После смерти ‘Османа ‘А. признал халифом Али, был в числе его помощников. Заняв должность наместника Басры, сумел подавить хариджитский мятеж (см.: Хариджиты). Позднее подал в отставку и до конца жизни оставался в Мекке, где занимался научной деятельностью. После смерти халифа Му‘авии ‘А. уговаривал Хусайна ибн Али не отвечать на призыв восставшего против халифа Йазид-а народа в Куфе и не ехать туда, но Хусайн не послушался его, поехал и там погиб.

Теоретик мусульманского права. Для вынесения правовых предписаний (фетв) обращался прежде всего к Корану; если там не находил решения проблемы, то обращался к Сунне Пророка Мухаммада, а затем к мнению таких

сподвижников, как Абу Бакр или ‘Омар. Ему приписывается авторство толкования аятов Корана «Танвир аль-Микбас мин Тафсир ибн Аббас». Один из муксирун – сподвижников, передавших более 1000 хадисов.

Проявил себя как дипломат, был назначен послом к византийскому наместнику Сев. Африки Георгию, при котором участвовал в научном диспуте и был признан «самым образованным человеком среди арабов». Умер в Таифе в возрасте 70 лет.

АБДУЛЛАҺ ИБН АББАС [عباس بن عبد الله] (қ.б.ж. 68/687)– Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының бірі, Хабр әл-умма («Үмметтің ғалымы») лақап атымен белгілі болған ғалым әрі құқықтанушы. Һижра жыл санауынан бұрын шамамен 3 жылы Меккеде дүниеге келді. Мұхаммед Пайғамбар жанында өсіп, ерте жас-тан одан діни негіздерді үйренді.

Һижра жыл санауына дейін 8 жылы А. отбасы Меккеде қалды, мұсылмандар Меккені жаулап алардан бұрын Мәдинаға қоныс аударды. А. Хұнайн және Таиф маңындағы ұрыстарға, Меккені жаулап алу жорықтарына қатысты. Алғашқы халифалардың жақыны болды, Солтүстік Африка және Табаристанға жасалған әскери жорықтарға қатысты. Осман қазасынан кейін халифа ретінде Әлиді мойындады, оның көмекшілерінің бірі болды. Басра уәкілі қызметін атқарып хауариждік (қрз.: Хауариждер) бүлікті басты, кейіннен қызметтен

кетуге өтініш білдіріп, өмірінің соңына дейін Меккеде ғылыми қызметпен шұғылданды. Халифа Мұғауия өлімінен кейін А. Хұсейн ибн Әлиге халифа Йазидке қарсы көтерілген Куфа халқының үндеуіне жауап бермеуге көндіреді, бірақ Хұсейн оны тыңдамай барады және сонда қаза табады.

Мұсылман құқығының теоретигі. Құқықтық шешімдер (пәтуалар) шығару үшін ең алдымен Құранға назар аударған; егер онда мәселенің шешімін таба алмаса, Мұхаммед Пайғамбардың Сүннетіне арқа сүйеді, кейін Әбу Бәкр және Омар секілді сахабалар пікіріне құлақ асты. Оған «Тәнуир әл-Микбас мин Тәфсир ибн Аббас» Құран аяттарының тәпсірінің авторлық құқығы беріледі. 1000 аса хадис жеткізген сахабалар — мукирундардың бірі.

Өзін дипломат ретінде танытты, Солтүстік Африканың византиялық уәкілі Георгийге елші ретінде тағайындалып, соның жанында ғылыми пікір-сайыстарға қатысып, «Арабтар арасындағы ең білімді тұлға» атанды. Таифте 70 жасында қайтыс болды.

‘АБДУЛЛАХ ИБН ‘АБД АЛЬ-МУТТАЛИБ [عبدالمطلب بن عبد الله] — отец Пророка Мухаммада. Был любимцем своего отца Абд аль-Мутталиба. По преданию, Абд аль-Мутталиб поклялся, что если у него родится 10 сыновей, одного из них он принесет в жертву. Спустя много лет у него действительно родились и выросли 10 сыновей, и по жребию жертвой должен был стать именно ‘А., но по совету

курайшитов отец выкупил ‘А. за 100 жертвенных верблюдов. ‘Абд аль-Мутталиб женил ‘А. на знатной девушке Амине бинт Вахб. От этого брака родился Мухаммад, но ‘А. так и не увидел сына: биографы сообщают, что во время беременности Амины он выехал по торговым делам в Сирию, но по пути заболел и умер в Медине в возрасте 25 лет. Однако имеются сообщения и о том, что к моменту смерти ‘А. Мухаммаду было уже 2 месяца.

АБДУЛЛАХ ИБН ӘБД ӘЛ-МУТТАЛИБ [عبد الله بن عبد المطلب] — Мұхаммед Пайғамбардың әкесі. Мұхаммед Пайғамбар Әбд әл-Мутталибтің сүйікті ұлдарының бірі болды. Риуаят бойынша, Әбд әл-Мутталибтің 10 баласы болса, ол оның біреуін құрбандыққа шалуын уәде еткен. Көп жылдар өткеннен кейін оның шынында да 10 баласы болып, олар ер жетеді, жеребе бойынша құрбандық ретінде тек А. болуға тиіс болатын, бірақ құрайыштар кеңесі бойынша әкесі құрбандыққа шалынатын 100 түйеге сатып алады. Әбд әл-Мутталиб Әмина бинт Уаһб есімді ақсүйек қызына үйлендіреді. Осы некеден Мұхаммед дүниеге келеді, бірақ А. өз ұлын көрмеген: биографтардың мәліметі бойынша Әминаның жүктілік уақытында ол сауда жұмыстарымен Сирияға аттанады, жолда қатты ауырып Мәдинада 25 жасында қайтыс болады. Дегенмен А. дүниеден өтерде Мұхаммедке 2 айлық уақыт болған деген кейбір жазбалар бар.

АБДУЛЛАХ ИБН АМР ИБН АЛЬ-АС [عبد الله بن عمرو بن العاص] (ум. 65/684) – сподвижник Пророка Мухаммада, правовед. Родился в Мекке. После принятия Ислама участвовал во многих сражениях мусульман. Отличался набожностью, много времени уделял молитвам и постам. В правление халифа Али в битве при Сиффине вместе с отцом был в лагере его противников, но непосредственно-го участия в сражении не принял. Никогда не поднимал оружия против мусульман.

Один из самых образованных людей своего времени, хорошо знал и передавал хадисы, которые записал в «ас-Сахифа ас-Садика»; преподавал. Помимо блестящего владения арабским, знал древне-еврейский и ассирийский языки. Умер в египетском городе Фустат в возрасте 72 лет.

АБДУЛЛАХ ИБН АМР ИБН АЛЬ-АС [عبد الله بن عمرو بن العاص] (к.б.ж. 65/684) – Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының бірі, құқықтанушы. Меккеде дүниеге келген. Исламды қабылдағаннан кейін мұсылмандардың көптеген шайқастарына қатысқан. Тақуалығымен ерекшеленді, намаз бен оразаға көп уақытын бөлген. Әли халифа билігі кезінде Сыффын жанындағы ұрыста әкесімен бірге қарсыластар қосынында болды, бірақ ұрысқа тікелей қатыспады. Мұсылмандарға қарсы ешқашан қару көтермеген.

Өз заманының ең білімді тұлғалардың бірі, «ас-Сахифә әс-Садикқа» жазып отырған

хадистерді жақсы біліп, жеткізген; оқытушылықпен айналысқан. Араб тілін жетік меңгеріп қана қоймай ежелгі еврей тілдері және ассирия тілдерін жақсы білген. Мысырлық қала Фустатта 72 жасында қайтыс болған.

АБДУЛЛАХ ИБН ЗЕЙД [عبد الله بن زيد] (ум. 22/644) – сподвижник Пророка Мухаммада. Именно он увидел во сне правила и слова призыва на мусульманскую молитву (см.: Азан), одобренные Пророком, за что его называли Сахиб аль-Азан («Учредитель азана»).

Происходил из мединского племени Хазрадж, участник клятвы при Акабе, один из первых мусульман в Медине. После переезда Пророка в Медину `А. героически сражался при Бадре и в других битвах. При завоевании Мекки был знаменосцем отрядов племени Хазрадж. Умер в возрасте ок. 64 лет.

АБДУЛЛАХ ИБН ЗЕЙД [عبد الله بن زيد] (к.б.ж. 22/644) – Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының бірі. Сахиб әл-Азан («Азанды бекітуші») атанған, Пайғамбар мақұлдаған мұсылмандарды намазға шақыратын сөздер мен ережелерді ол түсінде көрген (қрз.: Азан).

Мәдиналық Хазраж тайпасынан шыққан, Ақабада ант қабылдағандардың бірі. Пайғамбардың Мәдинаға қоныс аударуымен Бәдр маңындағы және өзге шайқастарға ерлікпен қатысты. Меккені жаулап алуда Хазраж тайпасы жасақтарының жалауегі болды. 64 жас шамасында қайтыс болды.

‘АБДУЛЛАХ ИБН ЗУБАЙР
[عبد الله بن الزبير] (1/622-73/692) – сподвижник Пророка Мухаммада, политический деятель. Сын Зубайра ибн ‘Аввама. Знаток толкования Корана, мусульманского права; в его передаче известно более 30 хадисов.

‘А. был первым младенцем среди мухаджиров, который родился в Медине. Пророк Мухаммад сам дал мальчику имя. Маленький ‘А. сделал первые шаги в жизни под присмотром Пророка и многому научился от него.

В 12 лет ‘А. вместе с отцом находился в расположении мусульманских войск во время битвы при Ярмук (13 г.х.), позже участвовал в завоевании Египта. Отличился в битвах с берберами в Сев. Африке.

‘А. отличался храбростью, бесстрашием, набожностью, справедливостью, высокой моралью, незаурядным умом и многими другими добродетелями. Был последовательным борцом против любых форм тирании. Вместе с Хусайном ибн Али отказался присягать халифу Йазиду, не желая отходить от принципов правления первых халифов и протестуя против установления в Халифате наследственной власти. После трагической гибели Хусайна в Кербеле открыто выступил против халифа Йазиды, т.к. не желал подчиняться представителям власти, повинным в убийстве внука Пророка Мухаммада. Стал лидером антиомейядского движения, ему присягнули на верность жители Мекки и Медины, а затем всего Хиджаза. В ответ халиф Йазид двинул против

‘А. свою армию, но тот не побоялся сразиться с войсками. После известия о смерти халифа Йазиды (64 г.х.) правительственная армия ушла из Хиджаза и власть в регионе перешла к ‘А. Его правление признали также Йемен, Басра, Куфа, Хорасан и другие провинции Халифата. ‘А. был признан законным халифом и правил с 64 по 73 г.х. В 73 г.х. омейядские войска окружили Мекку; город подвергся большим разрушениям и был взят. ‘А. героически погиб, сражаясь в мекканской мечети.

АБДУЛЛАХ ИБН ЗУБЭЙР
[عبد الله بن الزبير] (1/622-73/692) – Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының бірі, саяси қайраткер. Зубәйр ибн Әууәмның ұлы. Мұсылман құқығы және Құран тәпсірінің білгірі; оның жеткізуімен 30 хадис белгілі.

А. мұхажирлер арасында Мәдинаға дүниеге келген алғашқы сәби. Мұхаммед Пайғамбар сәбиге өзі есім берді. Кішкентай А. алғашқы қадамдарын Пайғамбар қадағалауымен жасады және одан көптеген нәрселерді үйренді.

12 жасында А. әкесімен бірге Ярмук маңындағы (13 н.ж.) шайқаста мұсылман әскерінің құрамында болды, кейіннен Мысырды жаулауға қатысты. Солтүстік Африкада берберлермен болған ұрыста ерекше көзге түсті.

А. қайсарлығымен, батылдығымен, тақуалығымен, әділеттілігімен, жоғары моралімен, ерекше ақыл иесі және көптеген қайырымды қасиеттерімен ерекшеленді. Тиранияның кез келген

түріне қарсы болды. Халифатта мұрагерлік биліктің орнатылуына қарсылық білдіріп, алғашқы халифалардың билеу қағидаларынан алшақ кетпеу үшін Хұсейн ибн Әлимен бірге халифа Йазидке ант беруден бас тартты. Хұсейннің Кербаладағы қайғылы өмірінен кейін халифа Йазидке ашық түрде қарсы шықты, Мұхаммед Пайғамбар немересі өліміне себепкер болған билік өкіліне бағынғысы келмеді. Умәйя әулетіне қарсы қозғалыстың жетекшісі болды, оған Мекке, Мәдина және барлық Хижаз халқы адалдыққа ант берді. Жауап ретінде халифа Йазид А. өз армиясын оған қарсы көтерді, бірақ ол әскермен шайқастан қорықпады. Йазид халифаның өлімі (64 h.ж.) хабарынан кейін үкімет әскері Хижаздан кетті, аймақтағы билік А. өтті. Оның билігін Йемен, Басра, Куфа, Хорасан және халифаттың басқа да аймақтары мойындады. А. заңды халифа ретінде мойындалып, 64 және 73 h.ж. билік етті. 73 h.ж. Умәйялықтар әскері Меккені қоршауға алды; қала үлкен соққыға ұшырып, олардың қолына өтті. А. меккелік мешітте ерлікпен шайқасып қаза тапты.

‘АБДУЛЛАХ ИБН МАС‘УД [عبدالله بن مسعود] (ум. 32/653) – сподвижник Пророка Мухаммада, выдающийся ученый и правовед. Родился в Мекке, в молодости был пастухом. Одним из первых принял Ислам и уже не разлучался с Пророком. Участник собраний мусульман в доме Аркама в Мекке. Когда мусульмане еще не могли

открыто исполнять обряды религии, ‘А прочитал суру «ар-Рахман» в Каабе при скоплении народа, за что был схвачен, но мужественно перенес пытки и не отрекся от веры.

В период гонений на мусульман ‘А. был вынужден эмигрировать в Эфиопию, затем совершил переселение (хиджру) в Медину. Принял активное участие в укреплении мусульманского государства. Геройски сражался в битвах при Бадре, Ухуде, Хандаке, Хайбаре, Хунайне, также участвовал в завоевании Мекки.

После смерти Пророка способствовал укреплению Халифата. Воевал против Византии в Сирии. Халиф ‘Омар ибн аль-Хаттаб назначил его кадиом (судьей) Куфы. ‘А. добросовестно исполнял обязанности, не прощал нарушения закона даже своим близким и друзьям. Когда Са‘д ибн Абу Ваккас взял деньги в долг из государственной казны и не смог выплатить вовремя, ‘А обошелся с ним очень строго.

Был очень образованным человеком, обладал почти феноменальной памятью, знал наизусть весь Коран, который заучивал непосредственно из уст Пророка. Знаток хадисов, блестяще знал мусульманское право и издавал фетвы, преподавал. Вел набожный, почти аскетический образ жизни. Считается основоположником иракской школы мусульманского права (фикх). Использовал метод вынесения правовых предписаний на основании аналогии (кыяс) с различными случаями из жизни

Пророка, если в мусульманских первоисточниках не было примера решения подобной проблемы. Его правовые методы были развиты Абу Ханифой и легли в основу доктрины ханафитского мазхаба. Умер в возрасте 60 лет.

АБДУЛЛАХ ИБН МАСҒУД [عبدالله بن مسعود] (к.б.ж. 32/653) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, көрнекті ғалым, құқықтанушы. Меккеде дүниеге келген, жас кезінде бақташы болған. Исламды алғашқы қабылдағандардың бірі және Пайғамбардан еш айырылмаған. Меккедегі Арқам үйінде мұсылмандар жиналысына қатысушылардың бірі. Мұсылмандар діни дәстүрді ашық түрде орындай алмаған кезде А. Қағба маңындағы жиналған халыққа «ар-Рахман» сүресін оқиды, осы әрекеті үшін қамауға алынып, азапқа салынды, бірақ өз сенімінен бас тартпады.

Мұсылмандар қуғынға ұшырағанда А. Эфиопияға қоныс аударуға мәжбүр болды, кейіннен Мәдинаға хижра жасады. Мұсылман мемлекетін нығайтуға белсенді араласты. Бәдр, Ухуд, Хандак, Хайбар, Хұнайн түбіндегі шайқастарда ерлікпен шайқасып, Меккені жаулап алуға қатысты.

Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін Халифаттың күшеюіне себепші болды. Византия мен Сирияға қарсы соғысты. Халифа Омар ибн әл-Хаттаб Куфаға оны қазы (сот) етіп тағайындады. А. міндетін абыроймен атқарып, тіпті өзінің туыстары мен достарының заңды бұзуын кешірмеді. Саъд ибн

Әбу Уакқас мемлекет қазынасынан қарызға ақша алып, өз уақытында төлей алмағанда А. оны қатал жазалады.

Жоғары білімді, ерекше есте сақтау қабілеттің иегері, Пайғамбардың өз аузынан естіген Құранды толық жатқа білді. Хадистердің білгірі, мұсылман құқығын терең білді және пәтуалар шығарып, тәлім берді. Тақуа, аскеттік өмір салтын ұстанды. Мұсылман құқығының (фикһ) ирактық мектебінің негізін салушы болып есептеледі. Егер мұсылмандық алғашқы дереккөздерде сәйкес мәселенің шешу мысалы болмаған жағдайда Пайғамбар өміріндегі түрлі жағдайлармен ұқсастыра, аналогия (қияс) негізінде құқықтық шешім шығару әдісін қолданды. Оның құқықтық әдістерін Әбу Ханифа одан әрі дамытып, ханафи мазһабының негізгі доктринасын қалады. 60 жасында қайтыс болған.

АБДУЛЛАХ ИБН ОМАР [عبدالله بن عمر] (погиб 74/693) – сподвижник Пророка Мухаммада, сын Омара ибн аль-Хаттаба. Родился в Мекке приблизительно через 3 года после начала пророчества Мухаммада (либо за год до этого). Принял Ислам и совершил переселение (хиджру) в Медину. После достижения 18 лет принял участие в битве при Хандаке, в сражениях при Муте, Табуке, участвовал в завоевании Мекки. После смерти Пророка не принимал активного участия в политических процессах и не занимал важных государственных должностей. Воевал в

Сев. Африке (27 г.х.), Табаристане и Хорасане (30 г.х.). После трагической гибели халифа `Османа отказался от предложенной власти и признал халифом Али ибн Абу Талиба. Во время гражданской войны не присоединился ни к одной из сторон, хотя симпатии его были на стороне Али. После прихода к власти Му`авии ибн Абу Суфьяна участвовал в осаде Константинополя. Отказывался покоряться тирании, не побоялся выступить против наместника Омейядов в Ираке Хаджаджа. `А. очень уважал Абдуллаха ибн Зубайра и искренне сожалел о его трагической гибели.

`А. был грамотным и образованным человеком, блестяще знал Коран и его толкование, хадисы, мусульманское право. Многие последующие поколения правоведов ссылались на него при вынесении фетв (правовых предписаний). Один из муксирун – сподвижников, передавших более 1000 хадисов. Самые известные его ученики и передатчики – сын Салим и вольноотпущенник Нафи, чьи передачи (санад) считаются наиболее достоверными.

В 74 г.х. во время хаджа какой-то человек нанес `А. ранение, от которого он скончался. Возможно, заговорщик был подослан Хаджаджем.

АБДУЛЛАХ ИБН ОМАР [عبد الله بن عمر] (қ.б.ж. 74/693) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, Омар ибн әл-Хаттабтың ұлы. Мұхаммед пайғамбарлығынан 3 жылдан кейін (немесе 1 жылдан кейін) Меккеде дүниеге келді.

Исламды қабылдап, Мәдинаға қоныс аударады (һижра). 18 жасқа толғанда Хандақ, Мута, Табук шайқастары мен Меккені жаулап алу ұрысына қатысты. Пайғамбар қайтқаннан кейін саяси процестерге белсенді қатыспады және жоғары мемлекеттік лауазымды қызметтерде болмады. Солтүстік Африкада (27 һ.ж.), Табаристанда, Хорасанда (30 һ.ж.) соғысқан. Османның қайғылы өлімінен кейін биліктен бас тартып, Әли ибн Әбу Талибті халифа ретінде таныды. Азаматтық соғыс кезінде екі тараптың ешқайсысына жақтас болмады, дегенмен Әли жаққа аздап мойын бұрған еді. Билікке Мұғауия ибн Әбу Суфьянның келуімен Константинопольге жасалған жорықтарға қатысты. Биліктің тирианиялық жолынан бас тартып, Омеялықтардың Ирактағы уәкілі Хажаж билігіне қарсы тұрды. А. Абдуллаһ ибн Зубәйрды ерекше құрметтеді және оның қайғылы өліміне шынайы қынжылды.

А. сауатты, білімді адам болды, Құран және оның тәпсірін, хадис ғылымы мен мұсылман құқығын тамаша білді. Кейінгі буынның көптеген өкілдері пәтуа (құқықтық шешім) шығарарда оған сілтеме жасады. 1000 аса хадис жеткізген сахабалар – муксирундардың бірі. Оның ең танымал шәкірттері мен жеткізушілері – хабарлары (санад) ең дәлелді саналатын ұлы Сәлим және азат етілген Нәфи.

74 һ.ж. қажылық кезінде белгісіз біреу А. өліміне әкелген жарақат жасайды. Жендетті Хажаж жіберуі мүмкін деген деректер бар.

‘АБДУЛЛАХ ИБН РАВАХА
[عبد الله بن رواحة] (погиб 8/629) – сподвижник Пророка Мухаммада. Родился в Медине, происходил из племени Хазрадж. Принял Ислам и был в числе мединцев, которые во второй раз в Акабе дали клятву верности (бай’а) Пророку. После переселения (хиджры) мекканских мусульман в Медину, стал приближенным Пророка и его секретарем. Участвовал в битвах при Бадре, Ухуде, Хандаке и Хайбаре. Погиб в битве при Муте.

Обладал поэтическим талантом и писал стихи в защиту Пророка в ответ на оскорбительные стихи, которые сочиняли в его адрес поэты-язычники. В Коране содержится упоминание об этом (26:224-227).

‘АБДУЛЛАХ ИБН САБА
[عبد الله بن سبأ] – см.: Сабаиты.
АБДУЛЛАХ ИБН САБА
[عبد الله بن سبأ] – крз.: Сэбаилер.

‘АБДУЛЛАХ ИБН САЛАМ
[عبد الله بن سلام] (ум. 22/643) – сподвижник Пророка Мухаммада, бывший иудейский священнослужитель.

Родился в Медине. До принятия Ислама носил имя Хусайн ибн Салам. После хиджры Пророка в Медину узнал в нем того самого пророка, о пришествии которого знал из древних иудейских источников и которого ожидал. Принял Ислам и не разлучался с Пророком. Пророк Мухаммад дал ему имя ‘Абдуллах.

Был грамотным человеком, на протяжении всей жизни занимался религиозными науками. Передатчик 25 хадисов. В правление халифа Абу Бакра участвовал в войнах против вероотступников.

АБДУЛЛАХ ИБН СӘЛӘМ
[عبد الله بن سلام] (қ.б.ж. 22/643) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, бұрынғы яһудилік діни қызметкер.

Мәдинада дүниеге келген. Исламды қабылдағанға дейін Хұсайн ибн Сәләм есімімен белгілі болды. Пайғамбар Мәдинаға һижра жасағаннан кейін ежелгі яһудилік дереккөздерден пайғамбар келетіні туралы білген және күткен пайғамбарды көреді. Исламды қабылдап, Пайғамбардың жанында болады. Мұхаммед Пайғамбар оған Абдуллаһ деген есім қояды.

Сауатты адам болды, өмірінің соңына дейін діни ғылымдармен

АБДУЛЛАХ ИБН РАУАХА
[عبد الله بن رواحة] (қ.б.ж 8/629)– Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Мәдина қаласында дүниеге келген, Хазраж тайпасынан шыққан. Исламды қабылдап, Пайғамбарға Ақабада екінші рет адалдық ант (бай’а) берген мәдиналықтар қатарында болды. Меккелік мұсылмандардың Мәдинаға қоныс аударғаннан (һижра) кейін Пайғамбардың жақыны және хатшысы болып қызмет жасады. Бәдр, Ухуд, Хандақ, Хайбар шайқастарына қатысты. Мута түбінде болған шайқаста қаза тапты.

Ақындық талантымен ерекшеленді, Пайғамбарды қорғауға бағытталған мүшрік-ақындар шығарған жәбірлеу өлеңдеріне қарсы өлең жазды. Құранда бұл туралы ескерту келтіріледі (26:224-227).

шұғылданды. 25 хадистің жеткізушісі. Әбу Бәкр халифа кезінде діннен шыққандарға қарсы болған соғыстарға қатысты.

‘АБДУЛЛАХ ИБН УБАЙ ИБН САЛУЛ [عبدالله بن أبي بن سلول] (ум. 9/630) – один из вождей мединского племени Хазрадж, позднее стал лидером «партии лицемеров» (см.: Мунафикун).

‘А. стремился стать правителем Медины, но активная проповедь Ислама и переселение Пророка Мухаммада не дали сбыться его планам. После победы над курайшитами при Бадре внешне принял Ислам однако остался противником мусульман. Способствовал ослаблению мусульманской армии перед битвой при Ухуде – перед началом сражения увел из ее рядов около 300 своих сторонников. Вел сепаратные переговоры со всеми врагами мусульман и пытался добиться определенного влияния в Медине, чтобы изгнать Пророка из города. Однако А. и его сторонники («лицемеры») не обладали достаточными силами для противостояния мусульманам. Их попытка основания центра в пригороде Медины Кубе, где они построили Масжид ад-Дирар («Мечеть раздора»), окончилась неудачей.

Умер вскоре после похода мусульманской армии на Табук. Несмотря на его враждебность, Пророк распорядился совершить над его телом молитву-джаназа, но получил от Бога Откровение о том, что над телами лицемеров этот обряд не совершается: «Никогда не совершай обрядовой молитвы по

ком-либо из мунафиков и не оставляйся у его могилы. Ведь они не уверовали в Аллаха и Его Посланника и умерли нечестивцами» (9:84).

АБДУЛЛАХ ИБН УБАЙ ИБН САЛУЛ [عبدالله بن أبي بن سلول] (к.б.ж. 9/630) – Мәдиналық хазраж тайпасы көсемдерінің бірі, кейіннен «екіжүзділер партиясының» көшбасшысы (қрз.: Мұнафикун) болған.

А. Мәдина қаласының билеушісі болуға тырысты, бірақ Ислам дінінің белсенді насихатталуы және Мұхаммед Пайғамбардың Мәдинаға қоныс аударуы оның жоспарларына үлкен кедергі болды. Құрайыштарды жеңген Бәдр түбіндегі жеңістен кейін Исламды сырттай қабылдады, алайда мұсылмандардың дұшпаны ретінде қалды. Ухуд түбіндегі шайқастан алдын мұсылман әскерінің әлсіреуіне септігін тигізді – ұрыс алдында әскер қатарынан өзінің 300 жауынгерін алып кетті. Қаладан Пайғамбарды қуып шығару үшін мұсылмандардың барлық дұшпандарымен жекелеген келіссөздер өткізіп, Мәдинада нақты ықпалды иеленуге тырысты. Дегенмен А. және оның жақтастарының («екіжүзділер») мұсылмандарға қарсы тұрар жеткіліксіз күш-жігері болмады. Олардың Мәдина қаласы маңындағы Құбада орталығы Мәсжид ад-Дирарды («Іріткі мешіті») салу жоспары сәтсіздікке ұшырады.

Кейін мұсылман әскерінің Табукке жасаған жорығында қайтыс болды. Оның дұшпандық әрекеттеріне қарамастан,

Пайғамбар оның тәні үстіне жаназа намазын шығаруды ұйғарды, бірақ Аллаһтан екіжүзділер үстінен бұл дәстүр орындалмайтыны туралы Аян алды: «Олардан біреу өлсе, әсте жаназа намазын оқыма да қабырының басында тұрма! Өйткені, олар Аллаһқа, Пайғамбарына қарсы келді. Сондай-ақ олар бұзық күйінде өлді» (9:84).

‘АБДУЛЛАХ ИБН УММ МАКТУМ [عبدالله بن أم مكتوم] (погиб 14/635) – сподвижник Пророка Мухаммада, двоюродный брат его жены Хадиджи, второй муэдзин Ислама. Родился в Мекке, происходил из племени Курайш, был слепым от рождения. Одним из первых принял Ислам, подвергся гонениям и совершил переселение (хиджру) в Медину. Вместе с Мус‘абом ибн ‘Умайром участвовал в проповеди Ислама среди мединцев. Один из лучших знатоков Корана. Несмотря на слепоту, участвовал в основных сражениях мусульман, оказывал бойцам посильную помощь, был знаменосцем. Погиб в правление халифа ‘Омара в битве при Кадисии, где мусульманская армия разгромила персов. В последнем сражении также был знаменосцем мусульманской армии.

Имя ‘А. связано с ниспосланием 80-й суры (см.: Абаса), когда Пророк, пытаясь объяснить принципы Ислама мекканской знати, выразил свое недовольство тем, что ‘А. именно в этот момент пришел к нему с просьбой прочитать ему аяты из Корана.

АБДУЛЛАХ ИБН УММ МАКТУМ [عبد الله بن أم مكتوم] (қ.б.ж. 14/635) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, әйелі Хадиджаның немере ағасы, Исламның екінші азаншы. Меккеде дүниеге келген, Құрайыш тайпасынан шыққан, туғаннан зағип болған. Исламды алғашқы қабылдағандардың бірі, қуғынға ұшырап, Мәдинаға қоныс аударады (һижра). Мұсғаб ибн Умайрмен бірге мәдиналықтар арасында Исламды насихаттаумен айналысты. Құранның ең жақсы білгірлерінің бірі. Зағиптығына қарамастан, мұсылмандардың негізгі шайқастарына қатысып, жауынгерлерге қолдан келер көмек көрсетті, ту көтеруші болды. Омар халифалығы тұсында мұсылмандар әскері парсыларды ойсыра жеңген Қадисия түбіндегі шайқаста қаза табады. Соңғы шайқаста да мұсылман әскерінің ту көтерушісі болды.

А. есімі 80-ші сүренің (қрз.: Абаса) түсірілуімен байланысты, ол кезде Пайғамбар меккелік ақсүйектерге Ислам қағидаларын түсіндіру сәтінде А. Құраннан аят оқу өтінішімен келгенде оған өзінің наразылығын танытқан болатын.

‘АБИД [عابد] (мн.ч. – ‘абада, ‘уббад, ‘абидун) – отшельник; усердно поклоняющийся Аллаху; человек, который всем своим существом посвятил себя служению Богу. Такие люди появились уже в самый ранний период Ислама. Они не придавали никакого значения прелестям земной жизни и всецело посвящали себя служению Аллаху, следованию путем Пророка

Мухаммада и его сподвижников, многие из которых также вели аскетический образ жизни.

ЪӘБИД [عابد] (көпше түрі – ъәбәдә, ъуббәд, ъәбидун) – дуана, Аллахқа көп құлшылық етуші; өзінің бар жан-дүниесін Құдайға қызмет етуге бағыштаған адам. Мұндай адамдар Исламның ерте кезеңінде пайда болды. Олар жер бетіндегі тіршілік қызықтарына мән бермей, өзінің бүкіл жан-дүниесін Аллахқа қызметке, Мұхаммед Пайғамбар және көпшілігі аскеттік өмір салтын ұстанған оның сахабаларының жолымен жүруге арнаған.

АБУ ад-ДАРДА [أبو الدرداء] (ум. 32/653) – сподвижник Пророка Мухаммада, знаток Корана, хадисов и мусульманского права. Настоящее имя – Уваймир ибн Малик аль-Хазрадж. Родился в Медине, происходил из племени Хазрадж. Принял Ислам во 2 г.х., оставил торговлю и предпочел аскетический образ жизни, проводил дни в молитвах. Участвовал в битве при Ухде и во всех сражениях мединского периода жизни Пророка.

В правление халифа `Омара отказался от предлагаемой государственной должности и предпочел учить людей основам Ислама. Впоследствии стал кадиом (судьей) Сирии. Умер в период правления халифа `Османа.

ӘБУ әд-ДӘРДА [أبو الدرداء] (қ.б.ж. 32/653) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, Құран, хадис және мұсылмандық құқықтың

білгірі. Шын есімі – Ууәймир ибн Мәлик әл-Хазражи. Мәдинада дүниеге келген, Хазраж тайпасынан. Исламды 2 Һ.ж. қабылдаған, сауданы тастап, аскеттік өмір салтын ұстанып, көп уақытын құлшылықпен өткізген. Ухуд және Пайғамбардың мәдиналық өмір кезеңіндегі барлық шайқастарға қатысқан.

Омар халифалығы тұсында ұсынылған мемлекеттік лауазымнан бас тартып, адамдарға Ислам негіздерін үйретуді жөн көрді. Кейінірек Сирияның қазысы (сот) қызметін атқарды. Осман халифа билігі кезеңінде өмірден өтті.

АБУ АЙЙУБ АЛЬ-АНСАРИ [أبوأيوب الأنصاري] (Халид ибн Зейд) (ум. 52/672) – сподвижник Пророка Мухаммада. Родился в Медине, происходил из племени Хазрадж. Принял Ислам до хиджры. Был среди тех, кто давал клятву при Акабе.

После приезда Пророка Мухаммада в Медину все мединцы считали за честь принять его в своем доме в качестве почетного гостя, но Пророк объявил, что остановится в том доме, перед которым ляжет его верблюд. Верблюд опустил у дома А., и Пророк оставался у него на протяжении 7 месяцев.

А. принял участие в битвах при Бадре, Ухде, Хандаке и в других сражениях. После смерти Пророка активно участвовал в укреплении Халифата. В правление халифа Али сражался в его армии против хариджитов. При халифе Му`авии уехал в Египет.

Умер в возрасте ок. 80 лет в походе на Константинополь. Со-

общается, что он был похоронен неподалеку от стен Константинополя.

ӘБУ АЙЮБ ӘЛ-АНСАРИ [أبوأيوب الأنصاري] (Халид ибн Зәйд) (қ.б.ж. 52/672) – Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының бірі. Мәдинада дүниеге келген, Хазраж тайпасынан. Хижаға дейін Исламды қабылдап, Ақабада ант қабылдағандардың арасында болды.

Мұхаммед Пайғамбар Мәдинаға көшкеннен кейін барлық мәдиналықтар Пайғамбардың өз үйінде құрметті қонақ болуын қалады, бірақ Пайғамбар түйесі шөккен үй жанына тоқтайтынын мәлімдеді. Пайғамбар түйесі А. үйіне тоқтап, Пайғамбар ол жерде 7 ай тұрақтады.

Ә. Бәдр, Хандак, Ухуд және басқа шайқастарға қатысты. Пайғамбар өлімінен кейін Халифаттың нығаюына үлес қосты. Әли халифа кезінде оның әскері қатарында хауариждерге қарсы соғысты. Мұғауия халифалығы уақытында Мысырға қоныс аударады.

80 жас шамасында Константинопольге жорық кезеңінде қайтыс болды. Константинополь бекінісі маңында жерленген.

АБУ АЛЬ-КАСИМ [أبو قاسم] – «отец Касима»: кунья (прозвище) Пророка Мухаммада по его сыну Касиму, умершему в раннем возрасте. Согласно хадисам, нарекание ребенка куньей Пророка запрещено, в отличие от его имени.

ӘБУ ӘЛ-ҚАСЫМ [أبو قاسم] – «Қасымның әкесі»: Мұхаммед

Пайғамбардың жас кезінде қайтыс болған ұлы Қасыммен байланысты берілген куньясы (лақап аты). Хадиске сәйкес, Пайғамбарды есіміне қарағанда баласының куньясымен жазғыруға тыйым салынған.

АБУ АЛЬ-ХАСАН АЛЬ-АШҒАРИ [أبو الحسن الأشعري] (260/873-330/985) – выдающийся мусульманский мыслитель. Основатель одной из основных школ суннитского калама – аш‘аризма. Возможно, его родословная восходила к сподвижнику Пророка Мухаммада Абу Мусе аль-Аш‘ари. Жил в Басре на юге Ирака.

Первоначально, был последователем му‘тазилизма, однако к 40 годам пересмотрел свои убеждения и стал последовательным суннитом. Автор ряда книг по различным аспектам исламского вероучения и калама, по толкованию Корана, проблемам исламского права. Ранние работы написаны с позиций му‘тазилизма. В фундаментальном труде «Китаб аль-Фусул» подверг критике учения различных религий (Христианства, Иудаизма, Зороастризма и Брахманизма), сект и направлений в Исламе, а также воззрения философов и атеистов. Сходные темы рассматривал и анализировал в «Китаб аль-Фунун», «Макалат аль-Фаласифа», «аль-Ибана».

В «Аль-Лума‘фи’р-Радди ‘аля Ахли аз-Зайги ва аль-Бида’» раскрыл вероучительные основы исламской ортодоксии, рассмотрел, в частности, проблемы сущности Корана, Божественной воли, возможности лицемерия Аллаха,

предопределения, имамата. Эта книга была переведена на европейские языки. Известны также книги А. по каламу («Китаб ан-Навадир», «Макалат аль-Исламийин» и др.).

ӘБУ ӘЛ-ХАСАН ӘЛ-ӘШҒАРИ [أبو الحسن الأشعري] (260/873-330/985) – көрнекті мұсылман ойшылы. Сүнниттік кәләм мектептерінің – әшғаризмнің негізін салушы. Шежіресі Мұхаммед Пайғамбар сахабасы Әбу Мұса әл-Әшғариге баруы мүмкін. Ирактың оңтүстігінде Басрада өмір сүрген.

Алғашында мұтәзилә ағымының өкілі болды, алайда 40 жасқа келгенде өз сенімін қайта қарап, сүннеттің жолына түскен. Исламның діни сенімінің әртүрлі аспектілері, кәләм, Құран тәпсірі, Исламның құқықтық мәселелері жөнінде бірқатар кітаптардың авторы. Ертедегі жұмыстары мұтәзилизм көзқарасы бойынша жазылды. «Китәб әл-Фусул» іргелі еңбегінде түрлі діндер (Христиандық, Иудаизм, Зороастризм және Брахманизм) мен Исламдағы бағыттар мен ағымдарды және философтар мен атеистерді сынға алды. Осыған ұқсас тақырыптарды «Китәб әл-Фунун», «Мәкәләт әл-Фәләсифә», «әл-Ибәнә» еңбектерінде қарастырып, талдаған.

«Әл-Лумәъ фи'р-Радди ыәя Әһли әз-Зайғи уә әл-Бидаъ» еңбегінде Ислам ортодоксиясының ақида негіздерін ашқан, оның ішінде Құран өміршендігі, Аллаһтың ерік-жігері, Аллаһты көру мүмкіндігі, тағдыр және

имамат негіздерін қарастырған. Бұл кітап Еуропаның бірнеше тілдеріне аударылған. Ә. Кәләм бойынша басқа да кітаптары белгілі («Китәб ән-Нәуәдир», «Мәкәләт әл-Исламийин» және т.б.).

АБУ БАҚР АС-СЫДДИК [أبو بكر الصديق] (ум. 13/634) – ближайший сподвижник и друг Пророка Мухаммада, выдающийся общественный и политический деятель, первый Праведный халиф. Пророк называл его 'Абдуллахом, аль-Атиком и ас-Сыддиком. Происходил из племени Тайм. Родился за два года до года Слона (572 г.). Его отца звали Абу Кухафа 'Осман, мать – Умм аль-Хайр Сальма.

Одним из первых принял Ислам и всю жизнь посвятил его идеям. Был добропорядочным человеком, торговал одеждой и тканями. Нажил большое состояние в 40 000 дирхемов, которое полностью потратил на нужды мусульманской общины.

Был близким другом Пророка и не расставался с ним. При решении многих жизненно важных проблем Пророк часто советовался с А. Арабы даже прозвали его «визирем Пророка». С самого начала пророчества Мухаммада А. верил каждому его слову. Например, когда Пророк объявил о том, что он за одну ночь совершил путешествие из Мекки в Кудс (Иерусалим) (см.: Ибра и Ми'радж), А. первым объявил, что верит каждому слову Мухаммада, за что тот назвал его ас-Сыддик («Верный»).

Еще в Мекке А. приложил большие усилия для развития му-

мусульманской общины, занимался благотворительностью, помогал нуждающимся, выкупал невольников, которых язычники подвергали мучениям. После начала гонений Пророк решил отправить А. в Эфиопию, куда отправилась значительная часть мусульман. Тот по дороге встретил влиятельного племенного вождя Ибн Дукунну, который взял А. под свое покровительство, и они вместе вернулись в Мекку, где А. отказался исповедовать веру втайне и продолжил активную деятельность.

Спустя 13 лет после начала пророческой деятельности Мухаммада началась хиджра (переселение) мусульман из Мекки в Медину. Одним из последних Мекку покинул сам Пророк, выехавший в Медину с А. Они вместе укрывались от преследовавших их язычников в пещере Саур. Этот эпизод отражен в Коране (9:40).

В Медине Пророк Мухаммад породнился с А., женившись на его дочери Аише. А. участвовал во всех важных делах общины, закладывая основы мусульманской государственности, принял участие в битвах при Бадре, Ухуде, Хандаке, Хайбаре, Хунайне и других. В битве при Бадре сражался со своим сыном `Абд ар-Рахманом, оставшимся язычником и выступившим против мусульман.

Когда Пророк по состоянию здоровья уже не мог возглавлять коллективные молитвы, он поручил их проведение именно А., и это обстоятельство стало одним из решающих при избрании А. первым халифом, т.к. руководство

в Божественном деле (молитве), переданное Пророком, означало руководство и земными делами. После смерти Пророка Мухаммада в 11/632 г. ансары (в основном хазраджиты) срочно собрались всакифе (под навесом) мединской семьи Бану Са`ида и выступили за выдвижение халифом Са да ибн Убады. Узнав о собрании ансаров, А., `Омар ибн аль-Хаттаб и Абу `Убайда `Амир ибн аль-Джаррах срочно прибыли туда и убедили ансаров, что мухаджиры также заинтересованы в дальнейшем укреплении государства и обеспечении безопасности его граждан. Ансары согласились выбрать халифа от представителей племени Курайш, как и было завещано Пророком Мухаммадом. А. предложил кандидатуру `Омара ибн аль-Хаттаба, но `Омар и Абу `Убайда сказали, что сам А. более всех достоин звания первопреемника Пророка. 12 раби-аль-авваль 11 г.х. А. был избран первым халифом. На следующий день А. принял присягу народа в мечети Медины.

Одной из самых больших заслуг А. в качестве халифа было сохранение и укрепление мусульманской государственности. Вожди многих племен Аравии отказались подчиниться центральной власти и платить налоги, в т.ч. закят. Сепаратистские действия были расценены как вероотступничество (см.: Ридда). А. занял решительную позицию в борьбе с вероотступниками, отказался от любых компромиссов. Все антигосударственные выступления были подавлены, и Халифат стал единым и сильным

государством, способным отразить любую внешнюю агрессию.

Успех в войнах с вероотступниками позволил мусульманам начать действия в Ираке и Сирии против персидских и византийских войск, которые не желали усиления мусульманского государства и активно поддерживали вероотступников. С этого времени начались мусульманские завоевания. Мусульманская армия разгромила в Ираке персов. В Сирии войска Халифата подошли к реке Ярмук, где произошла битва с крупными силами Византийской империи. В самый разгар битвы при Ярмук мусульманская армия получила известие о кончине А. Его похоронили возле могилы Пророка. Перед смертью А. завещал пост главы государства Омару ибн аль-Хаттабу.

Даже будучи халифом, А. вел очень скромный образ жизни, имел лишь скудное жалованье из государственной казны и земельный участок возле Медины. По его завещанию 1/5 часть этого участка была передана государству в качестве пожертвования, а оставшаяся часть поделена между его детьми. Все личное имущество и оставшиеся денежные средства А. также завещал передать в государственную казну. А. принадлежит заслуга собрания Корана в единую книгу (см.: Коран).

ӘБУ БӘКР АС-СЫДЫҚ
[أبو بكر الصديق] (қ.б.ж. 13/634)– Мұхаммед Пайғамбардың жақын сахабаларының бірі және досы, көрнекті қоғам және саяси қайраткер, бірінші Әділетті хали-

фа. Пайғамбар оны Абдуллаһ әл-Әтик әс-Сыддық деп атаған. Тайм тайпасынан шыққан. Піл жылына екі жыл қалғанда (572 жылы) дүниеге келген. Оның әкесін Әбу Кухафа Осман деп атаған, анасы – Умм әл-Хайр Сәлмә.

Исламды алғашқы қабылдағандардың бірі және бүкіл өмірін оның жолына арнады. Қайырымды адам болған, киім және матамен сауда жасаған. 40000 дирхам жинап, оның барлығын мұсылман қауымының қажетіне жұмсаған.

Пайғамбардың жақын досы және өмірінің соңына дейін Пайғамбармен бірге болған. Өмірлік маңызы бар көптеген мәселелерді Пайғамбар Ә. жиі ақылдасып отырған. Арабтар оны «Пайғамбардың уәзірі» деп атаған. Мұхаммед Пайғамбар әуел бастан оның әр сөзіне сенім артатын. Мәселен, Пайғамбар Меккеден Құдысқа (Иерусалимге) (қрз.: Ибра және Миғраж) бір түнде саяхат жасағаны туралы айтқанда, Ә. әр сөзіне сенетінін жариялайды, сол үшін оны әс-Сыдық («Сенімді») деп атаған.

Меккеде жүрген кезінде мұсылман қауымының дамуына көп үлес қосты, қайырымдылықпен шұғылданды, мұқтаждарға көмектесті, пұтқа табынушылар азапқа салған құлдарды сатып алды. Пайғамбар қуғынға ұшырағаннан кейін Ә. мұсылмандардың көп бөлігі кеткен Эфиопияға жібермекші болды. Жолда ықпалды тайпа көсемі Ибн Дукунаны жолықтырады, ол Ә. өз қамқорлығына алып, олар бірге Меккеге қайта оралады, сон-

да Ә. дінді жасырын ұстанудан бас тартып, белсенді қызметін қайта жалғастырды.

Мұхаммедтің пайғамбарлық қызметі басталғаннан 13 жыл өткеннен кейін мұсылмандардың Меккеден Мәдинаға hijрасы (көшу) басталды. Мәдинаға Ә. аттанған Пайғамбар Меккеден соңғы көшкендер қатарында болды. Олардың іздеріне түскен пұтқа табынушылардан Саур үңгірін бірге паналайды. Бұл үзінді Құранда айтылған (9:40).

Мәдинада Пайғамбар Ә. қызы Айшаға үйленіп онымен туыс болды. Ә. қауымның барлық маңызды істеріне араласты, мұсылман мемлекеттілігінің негізін қалады, Бәдр, Ухуд, Хандақ, Хайбар, Хұнайн және өзге шайқастарға қатысты. Бәдр шайқасында мүшріктер жағында мұсылман-дарға қарсы шыққан өзінің ұлы Әбд ар-Рахманмен шайқасқа түсті.

Пайғамбар өз денсаулығына байланысты ұжымдық намазды басқара алмаған жағдайға, ол бұл істі Ә. жүктеді, дәл осы жағдай халифаны сайлау кезінде шешуші рөл атқарды, себебі Пайғамбардан жеткен Аллаһ істерін (намазда) басқару жер істерін де басқаруды білдірді. Мұхаммед Пайғамбар қайтқаннан кейін 11/632 жылы ансарлар (негізінде хазражилар) мәдиналық отбасы Бану Сағидтың сақифында (шатыр астында) жиналып, Сағд ибн Убаданы халифалыққа ұсынды. Ансарлар жиналысын естіген Омар ибн әл-Хаттаб пен Әбу Убайд Әмір ибн әл-Жаррах тез арада сонда барып, ансарларды мұхажирлерде

мемлекетті нығайту мен оның халқының қауіпсіздігін ары қарай қорғауға мүдделілігіне көз жеткізді. Ансарлар Мұхаммед Пайғамбар өсиеті бойынша Құрайыш тайпасы өкілдерінен халифа тағайындауға келісті. Ә. Омар ибн әл-Хаттаб кандидатурасын ұсынды, бірақ Омар мен Әбу Убайд Пайғамбардың бірінші мирасқоры ретінде Ә. өзі лайықты екенін айтты. 11 һ.ж. 12-ші раби-әл-әууәлда Ә. бірінші халифа ретінде сайланды. Келесі күні Мәдина мешітінде халық алдында ант қабылдады.

Ә. бірінші халифа ретінде ең ірі еңбектерінің бірі мұсылман мемлекеттілігін сақтап, нығайту болды. Арабия тайпаларының көптеген көсемдері орталық билікке бағынудан және салықтарды, оның ішінде зекетті төлеуден бас тартты. Сепаратистік іс-әрекеттер діннен таюшылық (қрз.: Ридда) ретінде бағаланды. Ә. діннен тайғандармен күресте шешімді көзқарасты ұстанды, кез келген келіссөз түрінен бас тартты. Барлық мемлекетке қарсы көтерілістер басылып, Халифат сыртқы агрессияның кез келген түріне төтеп беретін біртұтас және мықты мемлекетке айналды.

Діннен тайғандармен күрестегі жеңістер мұсылмандарға мұсылман мемлекетінің күшеюін қаламаған және діннен тайғандарға қолдау көрсеткен парсы және византиялық әскерлерге қарсы Ирак пен Сирияда әскери іс-әрекет бастауға мүмкіндік берді. Осы кезеңнен бастап мұсылмандық жаулап алу соғыстары бастал-

ды. Мұсылман әскері Иракта парсы әскерлерін талқандады. Сирияда Халифат әскерлері Византия империясының үлкен күштерімен шайқасқан Ярмук өзеніне жақындады. Ярмуктағы қызу шайқас кезінде мұсылман әскері Ә. өлімі жайлы хабар алады. Оны Пайғамбар қабірі жанына жерледі. Өлімі алдында Ә. мемлекет басшысы ретінде Омар ибн әл-Хаттабты қою өсиетін қалдырады.

Болашақ халифа ретінде Ә. өте қарапайым өмір салтын ұстанды, мемлекеттік қазынадан аз ғана жалақы мен Мәдина жанында жер теліміне ие болды. Оның өсиеті бойынша жер телімі 1/5 бөлігі қайырымдылық ретінде мемлекетке берілді, қалған бөліктері балалары арасында өзара бөліске салынды. Барлық жеке мүліктері мен қалған қаражаттарын Ә. мемлекеттік қазынаға қалдырады. Ә. Құранды біртұтас кітап ретінде жинау еңбегі де тиесілі (қрз.: Құран).

АБУ ДАВУД [أبو داود] (212/827-275/889) – выдающийся хадисовед и правовед. Полное имя – Аль-Имам ас-Сабт Саййид аль-Хуффаз Сулейман ибн аль-Аш'ас ибн Исхак ас-Сиджистани. Его предок 'Имран погиб в битве при Сиффине, сражаясь на стороне Али ибн Абу Талиба. А. жил в Басре, но часто выезжал в Ирак, Хиджаз, Сирию Египет, Хорасан и Багдад. Обучался хадисам у более чем 300 мухаддисов. С ранних лет проявил себя как блестящий знаток хадисов, знал как тексты хадисов, так и их иснад.

Автор книг по различным аспектам исламского вероучения и права, в т.ч. «ас-Сунан» – одного из самых авторитетных сборников в суннитском Исламе. В «ас-Сунан» А. отобрал 4800 хадисов из исследованных им 500 000. Считал, что в правовых вопросах применение любого хадиса с разорванной цепочкой передатчиков («слабого» хадиса, даиф) лучше, чем следование киясу, но «слабость» таких хадисов в сборнике он специально оговаривал. Основной целью «ас-Сунан» является доведение до читателя правовых аспектов тех или иных хадисов. Существует несколько списков этой книги, имеющих незначительные расхождения.

ӘБУ ДӘУД [أبو داود] (212/827-275/889) – көрнекті хадистанушы және құқықтанушы. Толық есімі – әл-Имам ас-Сабт Саййид әл-Хуффаз Сүлеймен ибн әл-Аш'ас ибн Исхак әс-Сижистәни. Оның атасы Имран Әли ибн Әбу Талиб жағында шайқасып, Сыффын түбінде қаза тапқан. Ә. Басрада ғұмыр кешті, бірақ Ирак, Хижаз, Сирия, Мысыр, Хорасан мен Багдадқа жиі сапар шегіп отырған. 300-ден аса мухаддистен хадисті меңгерген. Ерте кезінен бастап өзін хадистердің білгірі ретінде танытты, хадистер мәтіні мен оның иснадын жатқа білді.

Ислам ақидасы мен құқығының әртүрлі аспектілері бойынша кітаптардың авторы, олардың ішінде сүнниттік Исламдағы ең беделді жинақтардың бірі – «ас-Сунан». Ә. «ас-Сунанда» зертте-

ген 500 000 хадистен 4800 хадисті таңдап алған. Құқықтық мәселеде кез келген жеткізуші тізбегі үзілген хадисті («әлсіз» хадис, даиф) қолдану қиясқа қарағанда жаксырақ, бірақ ол мұндай хадистердің «әлсіздігін» жинақта арнайы көрсеткен. «әс-Сунанның» негізгі мақсаты оқырмандарға хадистің құқықтық аспектісін жеткізу. Азғана айырмашылығы бар бұл кітаптың бірнеше тізімі бар.

АБУ ДЖАХЛЬ [أبو جهل] (погиб 2/624) – влиятельный курайшит из клана Махзумитов, непримиримый враг Пророка Мухаммада. Настоящее имя `Амр ибн Хишам аль-Муғира. А. («Отцом невежества») его называли мусульмане.

Ровесник Пророка Мухаммада, с первых же дней его пророческой деятельности выступил против него и жестоко преследовал первых мусульман в Мекке. Убил первую мученицу Ислама Сумаййу, которая была матерью сподвижника Пророка Аммара ибн Иасира, был одним из инициаторов бойкота мусульман в Мекке и противился его снятию. Именно он предложил убить Пророка Мухаммада, выбрав для этого по одному представителю из каждого мекканского клана. Однако покушение провалилось, и Пророк смог уехать в Медину.

После хиджры (переселения) мусульман в Медину был инициатором первого крупного вооруженного столкновения курайшитов с мусульманами, выступив во главе армии из Мекки для защиты каравана Абу Суфьяна. Узнав о

том, что караван избежал столкновения и подходит к Мекке, А. тем не менее продолжил поход, дойдя до колодцев Бадр, где армия курайшитов встретилась с мусульманами. Хотя мекканцы не были готовы сражаться, А., обвинив их в трусости, распорядился начать сражение. Армия язычников была разгромлена мусульманами, а сам А. погиб в сражении.

ӘБУ ЖӘҢЛ [أبو جهل] (қ.б.ж. 2/624) – Махзумилер руынан шыққан ықпалды құрайыш, Мұхаммед Пайғамбардың бітіспес дұшпаны. Шын есімі – Әмр ибн Хишам әл-Муғира. Ә. («Надандық әкесі») деп мұсылмандар атаған.

Мұхаммед Пайғамбардың құрдасы, пайғамбарлық қызметтің бірінші күндерінен бастап оған қарсы шықты және Меккедегі алғашқы мұсылмандарды қатаң қуғындады. Исламдағы бірінші азапталып өлтірілген Пайғамбар сахабасы Аммар ибн Йасирдің анасы Сумаяны өлтірді, Меккедегі мұсылмандарға байкот жариялау идеясының бастамашысы әрі оның алынуына қарсылық жасады. Ол әрбір меккелік рулық қауымнан бір өкілден таңдап, Мұхаммед Пайғамбарға қастандық жасауды ұсынған. Алайда қастандық сәтсіз аяқталып, Пайғамбар Мәдинаға көшіп үлгерді.

Мұсылмандардың Мәдинаға һижра (көшу) жасауынан кейін Әбу Суфьян керуенін қорғау мақсатында Меккеден әскерді басқарған құрайыштар мен мұсылмандар арасындағы бірінші қарулы қақтығыстың бастамашы-

сы болды. Керуеннің қақтығыстан қашып, Меккеге жақындағанын естісе де Ә. жорықты жалғастырып, құрайыштар әсері мұсылмандармен кездескен Бәдр құдығына жақындайды. Алайда меккеліктер ұрысқа дайын болмай шығып, Ә. оларды сужүректікпен айыптап, ұрысты бастауды өз қолына алады. Мүшріктердің әскерін мұсылмандар талқандап, Ә. өзі шайқаста қаза табады.

АБУ ДУДЖАНА [أبودجانة] (погиб 13/634) – сподвижник Пророка Мухаммада. Происходил из племени Хазрадж. Родился в Медине и принял Ислам дохиджры. Послехиджры геройски сражался во многих битвах; при Ухуде, рискуя жизнью, защищал Пророка и получил тяжелое ранение. В период правления халифа Абу Бакра участвовал в войнах с вероотступниками. Его самоотверженность и бесстрашие в немалой степени содействовали победе мусульман над лжепророком Мусайлимой. Пал в битве.

ӘБУ ДУЖАНА [أبودجانة] (қ.б.ж. 13/634) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Хазраж тайпасынан шыққан. Мәдинада дүниеге келіп, Исламды нижаға дейін қабылдаған. Нижадан кейін көптеген шайқастарда ерлікпен соғысты; Ухуд шайқасында өмірін қауіпке тіге, Пайғамбарды қорғайды және ауыр жарақат алады. Әбу Бәкр халифа билігі кезінде діннен тайғандармен болған соғыстарға қатысты. Оның ержүректігі мен қайсар

мінезі мұсылмандардың жалған пайғамбар Мусайлимаға қарсы ұрыстарында жеңіс тұғырына жетеледі. Шайқаста қаза тапты.

АБУ ЗАРР аль-ГИФАРИ [أبوذر الغفاري] (ум. 32/652) – сподвижник Пророка Мухаммада. Настоящее имя – Джундуб ибн Джунада. Происходил из племени Гифар, представители которого занимались разбоем на дорогах и взимали дань с караванов курайшитов. Еще до проповедей Пророка отрекся от язычества предков и сталханифом – последователем авраамического Единобожия. Услышав о том, что в Мекке началось пророчество Мухаммада, приехал туда, с помощью Али ибн Абу Талиба встретился с Пророком и принял Ислам, затем вернулся к своему племени и успешно проповедовал учение Ислама. Послехиджры принял активное участие в жизни мусульманской общины, участвовал в сражениях при Бадре, Ухуде, Хандаке и др. При взятии Мекки мусульманами был знаменосцем своего племени. После смерти Пророка Мухаммада переехал в Сирию.

А. придавал большое значение духовной практике, был набожным и аскетичным человеком. В период правления халифа 'Османа переехал в деревню ар-Рабза, где провел остаток дней в уединении. Передатчик 281 хадиса.

ӘБУ ЗАРР әл-ГИФАРИ [أبوذر الغفاري] (қ.б.ж. 32/652) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Шын есімі – Жундуб ибн

Жунада. Өкілдері жолдарда қарақшылықпен айналысып, құрайыштар керуендерінен алым-салық алып тұрған Ғифар тайпасынан шыққан. Пайғамбардың насихаты басталмай тұрып, бабалары ұстанған пұтқа табынушылықтан бас тартып, ханиф – ибраһимдік Бірқұдайшылықтың өкілі болды. Меккеде Мұхаммедтің пайғамбарлығы басталды дегенді естіп, сол жерге келіп, Әли ибн Әбу Талибтің себебімен Мұхаммедпен кездесіп, Исламды қабылдайды, содан соң, өз тайпасына оралып, Ислам ілімін белсенді уағыздаған.

Нижрадан соң мұсылман қауымының өміріне белсенді қатысып, Бәдр, Ухуд, Хандақ және т.б. шайқастарына қатысқан. Меккені мұсылмандардың алуы кезінде өз тайпасының жалаугері болған. Мұхаммед Пайғамбардың өлімінен кейін Сирияға қоныс аударған.

Ә. рухани тәжірибеге үлкен мән берген, тақуа, аскет адам болған. Осман халифаның билігі тұсында әр-Рәбзә елді мекеніне көшіп келіп, өмірінің қалған бөлігін сол жерде оқшаулықта өткізген. 281 хадистің жеткізушісі.

АБУ ЙУСУФ [أبو يوسف] (113/731-183/798) – выдающийся правовед ханафитского мазхаба, хафиз. Настоящее имя – Йа'куб ибн Ибраһим аль-Куфи аль-Ансари. Родился в Куфе в бедной семье. Изучал хадисы и право, в течение 16 лет учился в Куфе у Абу Ханифы. После смерти учителя в 150/767 г. приехал в Багдад и получил назначение на должность кади (судьи) от `аббасидского халифа аль-

Махди. Халиф Харун ар-Рашид назначил его первым «верховным судьей» (кади аль-кудат), передав ему право назначать судей по всему Халифату. Высокое положение А. послужило распространению и укреплению ханафитского мазхаба. После смерти А. на эту должность был назначен его сын Йусуф.

Отличался способностями к логическому мышлению и с легкостью решал юридические проблемы. Некоторые критики обвиняли его в излишнем пристрастии к использованию своего мнения (см.: Ра'й) в решении правовых проблем и в близости к правящей династии.

В правовых решениях опирался, в первую очередь, на ясные смыслы Корана и Сунны и ссылался на прецеденты фетв Абу Ханифы; при отсутствии аргументов принимал решение на основании метода аналогии, предпочтительности и своего мнения (см.: Ра'й; Кыяс; Истихсан).

Автор книг по основам ханафитского права, способствовавших укреплению и распространению мазхаба. Учениками А. были аш-Шейбани, Ибн Ханбал, аш-Шафии и др.

ӘБУ ЙУСУФ [أبو يوسف] (113/731-183/798) – ханафи мәһһабының көрнекті құқықтанушысы, хафиз. Шын есімі – Йаькуб ибн Ибраһим әл-Куфи әл-Ансари. Куфада кедей отбасында дүниеге келген. Хадистер мен құқықты оқыған, Куфада 16 жыл бойы Әбу Ханифадан тәлім алған. Ұстазы қайтыс болғаннан кейін 150/767 жылы Бағдадқа келіп,

аббастық халифа әл-Мәһдидан қазы (сот) қызметіне тағайындау алған. Халифа Һарун әр-Рашид оны бірінші «жоғары сот» (кади әл-қудат) етіп тағайындап, бүкіл Халифат бойынша соттарды тағайындау құқығын берді. Ә. жоғары мәртебесі ханафилік мәзһабтың күшейіп, таралуына себепкер болды. Ә. қайтыс болғаннан кейін осы қызметке оның ұлы Йусуф тағайындалды.

Логикалық ойлау қабілетімен ерекшеленді және заңды мәселелерді жеңіл түрде шешіп отырған. Кейбір сыншылар оны құқықтық мәселелерді шешу кезінде өз көзқарасын көп пайдаланғанын (қрз.: Ра'й) және билік етуші әулетке жақындығын сынға алған.

Құқықтық шешімдер кезінде ең алдымен Құранның айқын мағыналары мен Сүннетке негізделген, Әбу Ханифаның пәтуаларындағы үлгілі істерге сілтеме жасады; дәлелдер болмаған жағдайда аналогия, басым көзқарастар мен өз пікіріне сүйеніп шешім қабылдады (қрз.: Ра'й; Қияс; Истихсан).

Мәзһабтың таралуына мен күшеюіне себеп болған ханафилік құқықтың негіздері бойынша кітаптардың авторы. Әш-Шәйбани, Ибн Ханбал, әш-Шафиғи және т.б. Ә. шәкірттері болған.

АБУ ЛАХАБ [أبو لهب] (ум. 2/624) – дядя Пророка Мухаммада, отличавшийся крайней враждебностью к мусульманам. Один из самых богатых и влиятельных курайшитов. Настоящее имя – `Абд аль-`узза ибн Абд аль-Мутталиб

ибн Хишам. Имя А. («Отец Огня», «Обитатель Ада») было дано ему мусульманами в соответствии с аятами Корана.

А. совершил много несправедливостей в отношении Пророка, а его жена Умм Джамиль бинт Харб сыпала колючки на дороги, по которым проходил Пророк. Когда Мухаммад в соответствии с ниспосланным ему Откровением (26:214) решил начать проповедь Ислама среди родственников, А. решительно воспротивился.

Единственный курайшит, упомянутый в Коране в качестве обитателя Ада (в суре 111, ниспосланной после того, как А. выступил против начала публичных проповедей Мухаммада на холме Сафа). В последующие годы сохранял враждебность к мусульманам. Не участвовал в битве при Бадре из-за недоброго сна, который увидела его сестра Атика, но выделил большие средства на оснащение армии курайшитов. После разгрома курайшитов сильно опечалился и умер через несколько дней. По сообщениям мусульманских историков, к его телу несколько дней не подходили даже его сыновья, и оно было похоронено без всяких почестей и церемоний.

ӘБУ ЛӘҺӘБ [أبو لهب] (қ.б.ж. 2/624) – мұсылмандарға деген ерекше қатыгездігімен көзге түскен Мұхаммед Пайғамбардың көкесі. Құрайыштардың ең бай және ықпалды өкілдерінің бірі. Шын есімі – Әбд әл-Ғұзза ибн Әбд әл-Мутталиб ибн Хишам. Ә. есімі («Оттың әкесі», «Тозақ

тұрғыны») Құран аяттарына сәйкес, мұсылмандар берген.

Ә. Мұхаммед Пайғамбарға қатысты көптеген әділетсіздік жасаған, ал оның әйелі Умм Жәмил бинт Харб Пайғамбар жүретін жолға тікенектер шашып отырған. Мұхаммед өзіне түсірілген Аяндарға сәйкес (26:214) өз туысқандарының арасында Ислам дінін уағыздауға кіріскен сәтте Ә. оған барынша қарсылық көрсеткен.

Құранда Тозақ тұрғыны ретінде айтылатын жалғыз құрайыш (Ә. Мұхаммед Пайғамбардың Сафа жотасында ашық түрде уағыздауды бастағанына қарсы шыққан соң түсірілген 111-ші сүреде). Келесі жылдарда мұсылмандарға деген жауластығын жалғастырған. Бәдр түбіндегі шайқасқа әпкесі Ати-ка көрген жаман түс себебінен қатыспаған, алайда, құрайыштар әскерінің жарактануына көптеген қаражат бөлген. Құрайыштар тас-талқан болып жеңілгеннен кейін қатты қайғыға батып, бірнеше күннен кейін көз жұмған. Мұсылман тарихшыларының деректері бойынша, оның денесіне тіпті өз ұлдары да жақындамаған және оны ешқандай құрмет пен рәсімсіз жерлеген.

АБУ МАНСУР АЛЬ-МАТУРИДИ [أبو منصور الماتريدي] (ум. 333/994) – выдающийся мусульманский мыслитель. Эпоним одной из ортодоксальных суннитских школ калама – матуридизма. Родился близ Самарканда в селении Матурид. Возможно, происходил из рода сподвижника

Пророка Мухаммада Абу Аййуба аль-Ансари. Последователь ханафитского мазхаба. Каламу и фикху обучался у известного ученого Абу Насра `Ийада.

Автор ряда книг по различным аспектам исламской религии. В «Китаб ат-Таухид» («Книге Единобожия») изложил основы учения суннитского Ислама и подверг резкой критике учения различных сект. В нескольких сочинениях критиковал воззрения му`тазилитов («Радду Аваили`ль-Адилля лиль Каби ва Баяну Вахми`ль Му`тазилия»), карматов («Ар-Радду аля Усулиль Карамита»), шиитов («Радду Китабу`ль Имама ли Базир-Рафавиза»). Труды по толкованию Корана («Тавилат аль-Куран»), каламу («Китаб аль-Макалат фи`ль-Калам»), фикху («Махаз аш-Шар`ия»).

ӘБУ МАНСУР ӘЛ-МАТУРИДИ [أبو منصور الماتريدي] (қ.б.ж. 333/994) – көрнекті мұсылман ойшылы. Ортодаксалды сүнниттік кәләм мектебінің бірі – матуридизмнің эпонимі. Самарқанд маңындағы Матурид елді мекенінде дүниеге келген. Мұхаммед Пайғамбар сахабасы Әбу Айюб әл-Ансари тегінен шыққан болуы мүмкін. Ханафи мазһабының өкілі. Фикһ пен кәләмді белгілі ғалым Әбу Наср Ғиядтан оқыған.

Ислам дінінің әртүрлі аспектілері бойынша бірнеше кітаптардың авторы. «Китәб әт-Таухидта» («Бірқұдайшылдық кітабы») сүнниттік Ислам ілімінің негіздерін түсіндіріп, әртүрлі

ағымдардың ілімдерін қатаң сынға алады. Бірнеше шығармаларында муътәзилілердің («Радду Өуәили'л-Адиллә лил Қаби уә Баяну Уәхми'ль Муътәзилә»), карматтардың («Ар-Радду ыәлә Усулил Кәрәмитә»), шииттердің («Радду Китәбу'л Имәмә ли Базир-Рафауизә») ілімдерін сынайды. Құран тәпсірі («Тәуиләт әл-Куран»), кәләм («Китәб әл-Мәкәләт фи'л-Кәләм»), фикһ («Махаз әш-Шаръия») бойынша еңбектері бар.

АБУ МУСА АЛЬ-АШҒАРИ [أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِي] (ум. 44/666) – сподвижник Пророка Мухаммада, политический деятель. Родом из Йемена. Настоящее имя – `Абдуллах. Вместе с семьей принял Ислам еще в Йемене, до знакомства с Пророком; присоединился к мусульманским эмигрантам в Эфиопии, после битвы при Хайбаре приехал в Медину. Пророк Мухаммад посчитал его принявшим участие в битве и выделил ему часть военных трофеев. А. участвовал в завоевании мусульманами Мекки, в битве при Хунайне, походе на Табук. После этого Пророк отправил его вместе с Му`азом ибн Джабалем в Йемен для разъяснения положений исламской религии. А. участвовал в Прощальном хадже Пророка, затем поселился в Медине. После смерти Пророка участвовал в укреплении мусульманского государства. Халиф `Омар назначил его наместником Хадрамаута (Юж. Аравия), но А. подал в отставку и отправился на войну в Ирак. Завоевал Нисибин, в долж-

ности наместника Басры проводил военные операции, пленил персидского полководца Хурмузана, занял Хузестан, одержал победу над персами в битве при Кадиссии.

Халиф `Омар назначил А. на должность наместника Куфы, затем снова вернул его на должность наместника Басры. В 23 г.х. А. сыграл важную роль в захвате Исфahanа. После гибели халифа `Омара еще 6 лет оставался наместником Басры, в 29 г.х. отозван, передал должность `Абдуллаху ибн Амиру.

В 34 г.х. снова назначен наместником Куфы. После убийства халифа `Османа признал халифа Али, но активного участия в гражданской войне не принимал. После битвы при Сиффине во время третейского суда был представителем халифа Али. На суде А. объявил о том, что обе противоборствующие стороны неправы и должны отказаться от притязаний, а мусульманам следует избрать нового халифа, как стороны и договорились ранее.

После провала третейского суда и гражданской войны А. полностью отошел от политики, уехал в Мекку и до конца жизни прожил в затворничестве и уединении.

Был прогрессивным ученым, набожным и порядочным человеком. Будучи наместником Басры и Куфы, способствовал развитию наук и образования, построил объекты общественного значения, коммуникации. В его передаче известно ок. 360 хадисов.

ӘБУ МУСА ӘЛ-ӘШҒАРИ [أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِي] (қ.б.ж. 44/666)– Мұхаммед Пайғамбар сахаба-

сы, саяси қайраткер. Йеменнен шыққан. Шын есімі – Абдуллаһ. Отбасымен бірге Исламды Йеменде Пайғамбармен таныспай тұрып қабылдаған; Эфиопиядағы мұсылман эмигранттарына қосылған, Хайбардағы шайқастан соң Мәдинаға келген. Мұхаммед Пайғамбар оны шайқасқа қатысты деп есептеп, әскери олжаның бөлігін бөлді. Ә. Меккені мұсылмандар басып алуында, Хұнайн түбіндегі шайқасқа, Табук жорығына қатысқан. Осыдан соң Пайғамбар оны Мұғаз ибн Жәбәлмен бірге Ислам дінінің шарттарын түсіндіру үшін Йеменге жібереді. Ә. Пайғамбардың Қоштасу қажылығына қатысып, Мәдинаға қоныстанады. Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін мұсылман мемлекетінің нығаюына қатысады. Омар халифа оны Хадрамауттың (Оңтүстік Арабия) басшысы етіп тағайындайды, бірақ Ә. қызметтен бас тартып, Иракқа соғысқа аттанған. Нисибинді басып алып, Басраның басшысы ретінде әскери операциялар жүргізген, парсылық қолбасшы Хурзуманды тұтқынға түсіріп, Хузестанды алып, Қадисия маңындағы парсылармен болған шайқас кезінде жеңіске жеткен.

Омар халифа Ә. Куфаның басшысы ретінде тағайындап, кейіннен Басраның басшысы қызметін қайта береді. 23 Һ.ж. Ә. Исфаканды алуда маңызды рөл атқарды. Омар халифаның қазасынан кейін 6 жыл Басраның уәкілі ретінде қалды, 29 Һ.ж. қайта шақырылып, қызметін Абдуллаһ ибн Өмірге тапсырған.

34 Һ.ж. қайтадан Куфаның басшылығына тағайындалады. Осман халифаға қастандықтан кейін Әлиді халифа ретінде мойындаған, алайда, азаматтық соғысқа белсенді түрде қатыспаған. Сыффын маңындағы шайқастан соң, үштік сот кезінде Әли халифаның өкілі болған. Сотта Ә. екі қарсыласушы топтардың дұрыс еместігін жариялап, өзара қырқыстан бас тартып, бұрын келіскендей жаңа халифаны сайлау қажет екенін айтады.

Үштік сот пен азаматтық соғыс күйрегеннен кейін Ә. саясаттан толықтай қол үзіп, Меккеге қоныс аударып сол жақта өмірінің соңғы бөлігін оқшаулықпен оңашада өткізген.

Прогрессивті ғалым, тақуа және қайырымды адам болды. Басра мен Куфаның басшысы болған уақытта ғылым мен білімнің дамуына үлкен үлес қосып, қоғамдық маңыздылығы бар орындар, коммуникация салдырған. Оның жеткізуімен 360-қа жуық хадис белгілі.

АБУ СА'ИД АЛЬ-ХУДРИ [أبو سعيد الخدري] (ум. 74/693) – сподвижник Пророка Мухаммада. Родился в мусульманской семье в Медине приблизительно за 10 лет до хиджры, происходил из племени Наджар (ветвь племени Хазрадж). Настоящее имя – Са'д. Его отец Малик ибн Синан одним из первых в Медине принял Ислам. А. хорошо разбирался в мусульманском праве, был передатчиком хадисов из числа муксирун-сподвижников, передавших более тысячи хадисов. В его передаче известно ок. 2000 хадисов.

Участвовал в битве при Ухуде, в которой погиб его отец, в битвах при Хайбаре, Хунайне, в походе на Табук, в завоевании Мекки. После смерти Пророка Мухаммада при халифах `Омаре и `Османи занимался исследованиями в области мусульманского права и издавал фетвы. При халифе Али воевал на его стороне против хариджитов.

ӘБУ САЪИД ӘЛ-ХУДРИ [أبو سعيد الخدري] (к.б.ж. 74/693)– Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Мәдинада һижрадан шамамен 10 жыл бұрын мұсылман отбасында дүниеге келген, На-жар тайпасынан шыққан (Хаз-раж тайпасының тармағы). Шын есімі – Саъд. Оның әкесі Малик ибн Синан алғашқылардың бірі болып Мәдинада Ислам дінін қабылдаған. Ә. мұсылмандық құқықты жақсы мегеріп, мыңнан аса хадис жеткізген муксирун-сахабалар қатарында хадис жеткізушісі. Оның жеткізуімен 2000-ға жуық хадис белгілі.

Әкесі қаза тапқан Ухуд маңындағы, Хайбар, Хұнайн шайқастарына, Табук жорығына, Меккені жаулап алуға қатысқан. Мұхаммед Пайғамбардың өлімінен кейін Омар және Осман халифалар кезінде мұсылмандық құқық саласындағы зерттеулермен айналысып, пәтуалар шығарған. Әли халифа тұсында жағында хау-ариждерге қарсы шайқасқан.

АБУ СУФЬЯН ИБН ХАРБ [أبوسفیان بن حرب] (ум. 32/653) – крупный политический деятель, один из вождей курайшитов. Про-

исходил из мекканского клана Омейядов. Настоящее имя – Сарх ибн Харб. Родился в Мекке приблизительно за 57 лет до хиджры (ок. 565) в богатой и влиятельной семье. Занимался торговлей, часто ездил с караванами в Сирию. Был одним из немногих грамотных людей Мекки. Длительное время был противником мусульман, но нет ни одного сообщения о том, что он преследовал их лично.

Во 2 г.х. большой торговый караван, возглавляемый А., возвращался из Сирии в Мекку. Пророк Мухаммад приказал захватить его, но А. поменял маршрут, сумел избежать столкновения и благополучно вернулся в Мекку. После битвы при Бадре и разгрома армии курайшитов А. стал руководителем Мекки, сумел подготовить достаточно сильную армию, которая в 3 г.х. нанесла поражение мусульманам в битве при Ухуде. Возглавлял мекканцев вплоть до падения города в 8 г.х., лично вел армии курайшитов в битве при Хандаке и в других сражениях.

После нарушения Худайбийского мирного договора безуспешно пытался договориться с Пророком о возобновлении договора. Накануне завоевания Мекки прибыл в лагерь мусульман, объявил о принятии Ислама и обговорил условия сдачи Мекки. Пророк Мухаммад обещал защиту всем мекканцам, находящимся в Каабе, в своих домах и доме А., при условии, что те не будут сопротивляться мусульманским войскам. Мекка была взята без кровопролития. Позже сражался на стороне

мусульман в битве при Хунайне, участвовал в осаде Таифа. Затем Пророк Мухаммад послал его наместником в Наджран. А. занимал государственные посты и при халифах Абу Бакре и 'Омаре. В возрасте 70 лет был в составе мусульманской армии, которая вела боевые действия против Византии в Сирии. Его сын Йазид командовал отрядами в битве при Ярмуке, в которой участвовал и А. Другой его сын, Му'авия, стал основателем династии Омейядов, правившей Халифатом на протяжении почти 100 лет. Умер в возрасте ок. 88 лет.

ӘБУ СУФЬЯН ИБН ХАРБ

[أبو سفیان بن حرب] (қ.б.ж. 32/653) – ірі саяси қайраткер, құрайыштардың көсемдерінің бірі. Умәйялықтардың меккелік руынан шыққан. Шын есімі – Сарх ибн Харб. Нижадан 57 жыл бұрын (шамамен 565 ж.) Меккеде бай әрі беделді отбасында дүниеге келген. Саудамен айналысып, Сирияға керуенмен жиі барып тұрған. Сол уақыттағы Меккедегі аздаған сауатты адамдардың бірі болған. Ұзақ уақыттар бойы мұсылмандардың қарсыласы болып келген, алайда, мұсылмандары жеке өзі қудалаған деген бірде бір дерек жоқ.

2 Һ.ж. Ә. бастаған үлкен керуен Сириядан Меккеге келген. Мұхаммед Пайғамбар оны басып алуға бұйрық берген болатын, алайда Ә. сапар бағытын өзгертіп, қақтығыстан айналып өтіп, Меккеге аман-есен жеткен. Бәдр түбіндегі шайқаста құрайыштар әскерінің жеңілісінен

кейін Меккені басқарды, 3 Һ.ж. мұсылмандарды күйрете жеңген Ухуд түбіндегі шайқасқа мықты әскерді жасақтай білген. Меккені 8 Һ.ж. қала құлағанға дейін басқарған, Хандақ және басқа шайқастарда құрайыштар әскерін жеке өзі басқарған.

Хұдайбия бейбітшілік келісімшарты бұзылғаннан кейін Пайғамбармен келісімді жалғастыру туралы келіссөздер жүргізуге көптеген сәтсіз талпыныстар жасаған. Меккені жаулап алу қарсаңында мұсылмандар қонысына келіп, Исламды қабылдағанын жариялап, Меккені берудің шарттарын келісті. Мұхаммед Пайғамбар Қағбада, үйлерінде және Ә. Үйіндегі барлық меккеліктер мұсылман жауынгерлеріне қарсылық көрсетпеген жағдайда қауіпсіздігіне кепіл берді. Мекке қантөгіссіз алынды. Кейіннен Хұнайн шайқасы мен Таифты басып алу кезінде мұсылмандар қатарында шайқасты. Кейіннен Мұхаммед Пайғамбар оны Нажранның басшысы етіп тағайындады. Ә. Әбу Бәкр және Омар халифалар кезінде де мемлекеттік қызметтерді атқарды. 70 жасында Сирияда Византияға қарсы әскери әрекеттер жүргізіп жатқан мұсылман жасағының қатарында болды. Оның ұлы Йазид Ә. қатысқан Ярмук маңындағы шайқаста әскер басқарған. Оның басқа ұлы Мұғауия Халифаты 100 жылға уақыт басқарған Умәйялықтар әулетінің негізін салды. 88 жасына таяған шағында дүниеден озды.

АБУ УБАЙДА ИБН АЛЬ-ДЖАРРАХ [أبو عبيدة بن الجراح] (ум. 18/639) – сподвижник Пророка Мухаммада, выдающийся полководец и политический деятель. Один из 10 сподвижников, которым при жизни был обещан Рай (см.: Ашара мубашшара). Настоящее имя – Амир ибн Абдуллах ибн аль-Джаррах. Принял Ислам во время мекканского периода жизни Пророка, был вынужден эмигрировать в Эфиопию, затем совершил переселение (хиджру) в Медину, где способствовал укреплению мусульманской государственности, героически сражался против врагов мусульман. Принял участие во всех битвах того времени. Обладал такой неколебимой верой, что сразил собственного отца-язычника в битве при Бадре.

На протяжении всего мекканского периода жизни Пророка находился рядом с ним. После смерти Пророка вместе с Абу Бакром и Омаром участвовал в качестве представителя мухаджиров в собрании в шатре Бану Сакифа, где Абу Бакр был избран первым халифом. С начала войн Халифата с Ираном и Византией сражался в рядах мусульманской армии. Был назначен халифом Омаром командующим в битве при Ярмук (13 г.х.), и под его руководством мусульмане разгромили византийские войска. А. развил успех и, захватив Фахль и Басан, в 14 г.х. взял Дамаск. Под его командованием были завоеваны Хомс и Иерусалим, и Византия навсегда потеряла власть над Сирией. Умер во время эпидемии чумы в Сирии.

ӘБУ УБАЙДА ИБН ӘЛ-ЖАРРАХ [أبو عبيدة بن الجراح] (қ.б.ж. 18/639) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, дарынды қолбасшы және саяси қайраткер. Тірікезінде Жұмақпен сүйіншіленген 10 сахабаның бірі (қрз.: Ашара мубашшара). Шын есімі – Әмір ибн Абдуллаһ ибн әл-Жаррах. Исламды Пайғамбардың меккелік өмірі кезінде қабылдаған, Эфиопияға кетуге мәжбүр болып, кейіннен мұсылман мемлекетінің күшеюіне үлес қосқан Мәдинаға қоныс аударады (һижра), мұсылман жауларына қарсы ерлікпен соғысқан. Сол уақыттағы барлық шайқастарға қатысқан. Дінінің беріктігі соншалық, Бәдр шайқасы кезінде өзінің пұтқа табынушы әкесін өлтірген.

Пайғамбардың мәдиналық өмірі кезінде әрқашан жанынан табылған. Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін Әбу Бәкр және Омармен бірге Әбу Бәкрді алғашқы халифа етіп сайлаған Бану Сақиф шатырында өткен жиналысқа мұхажирлердің өкілі ретінде қатысқан. Халифат пен Иран және Византия арасындағы соғысы бастала салысымен мұсылман әскерінің қатарында айқасты. Ярмук маңындағы шайқаста (13 Һ.ж.) Омар оны қолбасшы етіп тағайындаған, ол басқарған мұсылмандар византиялық әскердің тас-талқанын шығарған. Ә. Фахл мен Басанды, кейіннен 14 Һ.ж. Дамаскіні басып алып жетістікті жетілдірген. Оның басшылығымен Хомс пен Иерусалим басып алынып, Византия Сирия жеріндегі билігінен біржолата

айырылды. Сирияда оба індетінен қайтыс болған.

АБУ ХАНИФА [أبو حنيفة] (80/699-150/767) – выдающийся мыслитель, мухаддис и правовед, эпоним самого распространенного суннитского мазхаба. Полное имя – Имам А`зам, Ан-Ну`ман ибн Сабит аль-Куфи. Родился в Куфе в семье богатого торговца шелком. Получил блестящее общее и богословское образование. Согласно некоторым источникам, в юности слушал последних сподвижников Пророка, за что некоторые ученые относят его к поколению последователей (см.: Таби`уны).

В 22 года стал учеником известного иракского богослова Хаммада ибн Аби Сулаймана, в кружке которого провел 18 лет, а затем 10 лет возглавлял этот кружок, считаясь самым авторитетным факихом Куфы и Басры. В 747-748 гг. находился в Мекке, спасаясь от преследований Ибн Хубайры, наместника Ирака. После утверждения `Аббасидов вернулся в Ирак. Отказался от предложенных халифом Мансуром должностей, был заточен в тюрьму и даже высечен, несмотря на возраст и положение. Вскоре после этого скончался.

Автор первого сочинения по исламской догматике «аль-Фикх аль-Акбар», где сформулированы основные положения исламской догматики о Единобожии, атрибутах Аллаха, о Коране как Слове Божьем, о всемогуществе Аллаха, свободе воли, пророческом достоинстве, предопределении и т.п. Составил небольшой сборник

хадисов (муснад). В правовых решениях опирался на Коран и достоверную Сунну Пророка и его сподвижников; при отсутствии прецедента выводил решение на основе рационального суждения по аналогии (см.: Кыяс). При выборе между слабым хадисом и кыясом отдавал предпочтение последнему.

ӘБУ ХАНИФА [أبو حنيفة] (80/699-150/767) – көрнекті ойшыл, мухаддис және құқықтаушы, ең кең таралған сүнниттік мәзһабтың эпонимі. Толық есімі – Имам Ағзам, Ән-Нұғман ибн Сабит әл-Куфи. Куфада бай жібек саудагерінің отбасында дүниеге келген. Тамаша жалпы және діни білім алған; кейбір дереккөздерге сәйкес жас кезінде Пайғамбардың соңғы сахабаларын тыңдаған, сол үшін оны кейбір ғалымдар табиғиндар қатарына жатқызады (қрз.: Табиғиндар).

22 жасында ерекше дарынды ирак ғұламасы Хаммад ибн Әби Сүлейменнің шәкірті болады, оның үйіrmесінде 18 жыл уақытын өткізіп, кейіннен 10 жыл осы үйірмені басқарған, сол уақытта оны Куфа мен Басраның ең беделді фақиһы деп таныған. 747-748 жылдары Ирак басшысы Ибн Хубайраның қуғынынан қашып Меккеде болған. Аббас әулетінің жеңісінен соң Иракқа қайта оралған. Мансұр халифа ұсынған қызметтерден бас тартып, түрмеге қамалған, тіпті жасы мен қызметіне қарамастан дүреге салынған. Осыдан біраз уақыт өткен соң қайтыс болған.

Бірқұдайшылдық, Аллаһтың көркем есімдері мен сипаттары, Құран мен Құдай сөзі, Аллаһтың құдіреттілігі, ерік бостандығы, пайғамбарлық абырой, тағдыр және т.б. туралы исламдық догматиканың негізгі шарттары жинақталған алғашқы Ислам догматикасы туралы жинақ «әл-Фикһ әл-Ақбар» еңбегінің авторы. Кішігірім хадистер жинағын (муснад) жасаған. Құқықтық шешімдерде Құран мен Пайғамбардың дәлелді Сүннеті және оның сахабаларына; үлгілі іс болмаған жағдайда аналогия бойынша рационалды ойлауға (қрз.: Қияс) сүйенген. Әлсіз хадис пен қияс арасындағы таңдауда соңғысына басымдық берген.

АБУ ХУРАЙРА АД-ДАУСИ [أبو هريرة الدوسي] (ум. 57/676) – сподвижник Пророка Мухаммада. Настоящее имя – `Абд ар-Рахман ибн Сахр. Доисламское имя – `Абд аш-Шамс («Раб Солнца»). Принял Ислам после битвы при Хайбаре, переехал из Йемена в Медину, не разлучался с Пророком Мухаммадом до его смерти. Входил в состав Ахль ас-Суффа. Обладал хорошей памятью, стал одним из самых известных повествователей хадисов и первым из муксирун. В его передаче известно более 5000 хадисов. Умер в Медине в возрасте 78 лет.

ӘБУ ХУРАЙРА ӘД-ДАУСИ [أبو هريرة الدوسي] (қ.б.ж. 57/676) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Толық есімі – Әбд ар-Рахман ибн Сахр. Исламға дейінгі есімі – Әбд аш-Шамс («Күн құлы»). Хайбар

түбіндегі шайқастан кейін Ислам дінін қабылдап, Йеменнен Мәдинаға көшіп келген, Мұхаммед Пайғамбардың әрқашан жанынан да болған. Аһл әс-Суффа қатарына кірген. Ерекше жадыға ие болған, ең атакты хадис жеткізуші және алғашқы муксирундардың бірі. Оның жеткізуінде 5000-нан астам хадис бар. Мәдинада 78 жасында қайтыс болған.

АВЗА'И `АБД АР-РАХМАН [88/707-157/774] [أوزاعي عبد الرحمن] – правовед и передатчик хадисов второго поколения (см.: Таба' ат-таби'ун). Родился в Баальбеке. Отличался исключительным благочестием и набожностью, преподавал. Автор трудов по исламскому праву, в т.ч. «ас-Сунан», в котором разобрал около 70 тысяч вопросов, фетв, используемых в различных регионах Халифата и в Испании. Основатель несохранившейся правовой школы, вытесненной маликитским мазхабом. Отказался от предложенной должности судьи(кади) в Бейруте, где провел последние годы жизни.

ӘУЗА'И ӘБД АР-РАХМАН [88/707-157/774] [أوزاعي عبد الرحمن] – хадис жеткізушілердің екінші буыны және құқықтанушы(қрз.: Таба' ат-таби'ун). Баальбекте дүниеге келген. Аса адалдық және тақуалығымен ерекшеленген, ұстаз болып қызмет атқарған. Ислам құқығы бойынша кітаптардың, оның ішінде, Халифаттың көптеген аймақтары мен Испанияда қолданылатын пәтуалар, 70 мыңға жуық сұрақтарды талқылаған «ас-

Авл

Сунан» еңбегінің авторы. Мәлики мәзһабы ығыстырған қазіргі таңда сақталмаған құқықтық мектептің негізін салушы. Өмірінің соңғы жылдарын өткізген Бейруттегі сот (қазы) қызметінен бас тартқан.

АВЛИЯ [اولياء] (мн.ч. от араб. вали – «покровитель», «святой») – люди, ведущие праведный образ жизни, избегающие совершения грехов, особо приближенные к Богу, совершенствующие свой духовный мир постоянным поминанием Аллаха (10:62-64). Считается, что А. достигли состояния ихсан. Аллах может давать А. состояния озарения и возможность совершать сверхъестественные деяния (см.: Карама). Согласно Корану, А. считаются все праведные мусульмане; в хадисах же говорится о том, что А. – особая категория правоверных.

В народе А. часто становятся объектом различных суеверий. К их могилам совершается своего рода паломничество, многие верят, что они могут помочь изменить предопределение. Однако такие суеверия противоречат положениям исламской религии, согласно которым все это находится в исключительной компетенции Аллаха. В то же время посещение могил А. само по себе, если при этом соблюдаются соответствующие нормы Ислама, не только не является запретным, но даже желательно.

ӘУЛИЕ [اولياء] (араб тіліндегі уәли сөзінің көпше түрі – «қамқоршы», «қасиетті») – тақуа өмір салтын ұстанушы, күнәдан сақтанушы, Құдайға ерекше

жақын, өзінің рухани әлемін ұдайы Аллаһты еске алу арқылы жетілдіріп отыратын адамдар (10:62-64). Ә. ихсан дәрежесіне жеткен деп есептеледі. Аллаһ Ә. нұрлану жағдайы мен тылсым әрекеттер жасай алу мүмкіндігін бере алады (қрз.: Карама). Құранға сәйкес, Ә. деп барлық тақуа мұсылмандар саналады; ал хадистерде Ә. – иман келтіргендердің ерекше категориясы деп айтылады.

Халық арасында Ә. әртүрлі сенімдер объектісіне айналды. Оларың қабірлеріне белгілі бір түрдегі қажылық жасалады, көптеген адамдар олар тағдырды өзгертуге көмектесе алады деп санайды. Алайда бұл тәріздес сенімдер, бұл нәрселердің барлығы тек қана Аллаһтың қалауында деп саналатын Ислам дінінің шарттарына қайшы келеді. Сонымен қатар, Ә. қабірлеріне бару өзімен Ислам шарттарына сәйкес жасалса, тыйым емес, құптарлық әрекет.

АВРАД [أوراد] – см.: Вирд.

АУРАД [أوراد] – қрз.: Уирд.

АД [عاد] – многократно упоминаемый в Коране древний языческий народ, проживавший в песчаных горах Йемена (51:41-42, 7:65, 11:50, 26:123, 41:15, 46:21, 54:18, 69:6-7, 89:6). Несмотря на увещевания Пророка Худа и призывы к вере в Единого Бога, продолжали пребывать в язычестве. За упрямство и беззаконие Аллах уничтожил их ураганным ветром, который беспрерывно бушевал 7 ночей и 8 дней.

АД [عاد] – Құранда көп жерде айтылатын Йеменнің құмды тауларын мекен еткен ежелгі пұтқа табынушы халық (51:41-42, 7:65, 11:50, 26:123, 41:15, 46:21, 54:18, 69:6-7, 89:6). Худ Пайғамбардың Жалғыз Құдайға құлшылық ету сеніміне шақыруына қарамастан пұтқа табынушылық сенімдерін жалғастырған. Қыңырлығы мен заңсыздығы үшін Аллаһ оларды 7 күн 8 түн тоқтамастан сокқан дүлей дауыл арқылы жойып жіберген.

АДАМ И ХАВВА [آدم و حواء] – библейские Адам и Ева; первые люди на земле, предки всего человечества. Первым Аллах сотворил А.: «Я установлю на земле наместника». Тогда ангелы, говоря (о потомках А., спросили у Аллаха): «Разве Ты установишь на ней того, кто будет там производить нечестие и проливать кровь?..». Он ответил: «Поистине, Я знаю то, чего вы не знаете» (2:30).

Выполняя повеление Аллаха, ангелы вылепили человека из глины, смешанной с водой (сал-сал). Затем Аллах одухотворил его и показал ангелам умственные способности А.: «О, Адам! Сообщи им имена их». И когда он сообщил им имена их, то Он сказал: «Разве я вам не говорил, что знаю сокровище на небесах и на земле и знаю то, что вы обнаруживаете, и то, что скрываете?» (2:33). После этого Аллах повелел всем ангелам поклониться человеку. Этот акт был символическим признанием верховенства человека и его величия перед всеми творениями Бога.

Только иблис (дьявол) отказался поклониться человеку и признать его величие, ослушался Аллаха и стал неверным.

Аллах поселил А. в Раю. Однажды, когда А. спал, Аллах сотворил для него жену Х. из его левого ребра. Затем Он сказал им: «О, Адам! Поселитесь ты и твоя жена в Раю и питайтесь оттуда на удовольствие, где пожелаете, но не приближайтесь к этому дереву, чтобы не оказаться из неправедных» (2:35). Иблис обманул А., говоря: «Ваш Господь запретил вам это дерево только для того, чтобы вы не стали ангелами или бессмертными» (7:20). Они вкусили плоды этого дерева, и «обнажились их срамные места, и они стали прилеплять на себя райские листья» (7:22). После совершения этого греха Аллах изгнал А. и Х. на землю (7:24-27).

В исламской традиции имеются повествования о том, что А. сошел на землю на о-ве Цейлон, а Х. – в Джидде (Аравия). На протяжении 200 лет они раскаивались и молили Аллаха простить их. Их мольбы были приняты Аллахом: Он простил им грех (20:122) и обязал совершить хадж. Выполняя это повеление Аллаха, А. и Х. встретились после долгой разлуки в долине Арафат. Прибыв на территорию современной Мекки, А. приступил к строительству Каабы, после чего регулярно совершал хадж.

Затем А. и Х. отправились в современную Сирию, где у них родилось многочисленное потомство, от которого пошло все человечество, говорящее на разных языках. Когда у Адама родились

дети, а затем внуки и правнуки, он стал Пророком и учил их основам религии. Адам получал от Аллаха Откровения посредством ангела Джибрила. Ему были посланы свитки (сухуф), в которых содержались религиозные предписания для первых людей. В некоторых преданиях говорится, что А. прожил 2000 лет, а Х. умерла через 40 лет после его смерти. А. в исламской традиции называют также Абу аль-Башар («Отец человечества»).

См. также: Кабил и Хабил; Шис.

АДАМ ЖӘНЕ ХАУА [آدم وحواء]

– інжілше Адам мен Ева; жер бетіндегі алғашқы адамдар, барлық адамзаттың ата-анасы. Аллаһ ең алғаш А. жаратады: «сол уақытта Раббың періштелерге: «Әрине мен жерде бір орынбасар жаратамын!», – деген еді. (Періштелер): «Онда бұзақылық істеп, қан төгетін біреу жаратасың ба? Негізінен біз Сені дәріптеп, мақтау мен пәктаудамыз» деді. Аллаһ: «Мен сендердің білмегендеріңді жақсы білемін!», – деді (2:30).

Аллаһтың бұйрығымен періштелер топырақ пен суды (сал-сал) араластырып адамды жасап шығарды. Кейін Аллаһ оған жан беріп, періштелерге А. саналы қабілеттерін көрсетті: «Әй Адам! Оларға, бұлардың аттарын баян ет» деді. Сонда (Адам) оларға ол заттардың аттарын айтқан сәтте, Аллаһ: «Мен сендерге көктер мен жердің құпиясын, сендердің де көрнеу, көмес істегендеріңді білемін деп айтпадым ба?», – деді

(2:33). Осыдан соң Аллаһ барлық періштелеріне адамға сәжде етуге бұйырады. Бұл нышандық акт адамның жоғарылығы мен оның Құдайдың жаратылыстарының алдындағы ұлылығын көрсеткен еді. Тек ібіліс (шайтан) қана адамға сәжде етпей, оның ұлылығын мойындаудан бас тартты, Аллаһқа бойұсынбай кәпірге айналды.

Аллаһ А. Жұмаққа орналастырды. Бірде, А. ұйықтап жатқанда оның сол қабырғасынан оның әйелін Х. жасап шығарды. Кейін Ол оларға: «Әй Адам! Сен де жұбайың да жәннәтте тұрыңдар, ерікті түрде қалағандарыңша жеңдер де, мына ағашқа жоламаңдар. Онда жазықтылардан боласыңдар» деген едік» (2:35). Ібіліс А. алдай: «Раббыларың сендерді осы ағаштан, екеуің періште болып кетеді немесе мәңгі қалып қояды деп қана тыйған» деді (7:20). Олар осы ағаштың жемісін татқан сәтте «ұятты жерлері ашылып кетті. Және олар жәннәт жапырақтарынан үстеріне жапсыра бастады» (7:22). Осы күнәні жасаған соң Аллаһ А. мен Х. жерге қуып жіберді (7:24-27).

Исламдық дәстүрде А. жерге Цейлон аралына, ал Х. – Жиддаға (Арабия) түскен деген әңгіме бар. Олар 200 жыл бойы күнелары үшін тәубе етіп, Аллаһтан кешірім сұраған. Олардың дұғалары Аллаһ тарапынан қабылданып: Ол олардың тәубесін қабыл етіп, тура жолға салды (20:122) және қажылық жасауды міндеттейді. Аллаһтың осы бұйрығын орындау барысында, А. мен Х. ұзақ үзілістен соң Арафат алқабында кездеседі.

Қазіргі Меккенің аймағына келген соң, А. Қағбаны тұрғызып бастайды, содан соң тұрақты түрде қажылық жасап тұрды.

Кейіннен А. мен Х. әртүрлі тілдерде сөйлейтін барлық адамзат тараған көптеген ұрпақты дүниеге әкелдірген қазіргі Сирия аймағына барады. Адамның балалары, кейіннен немерелері мен шөберелері туылған соң, ол Пайғамбар болып, оларға дін негіздерін үйретеді. Адам Аллаһтан Жәбірейіл арқылы Аяндар алды. Оған алғашқы адамдарға арналған діни шешімдер жазылған жазбалар (сукуф) түсірілді. Кейбір деректерде А. 2000 жыл өмір сүргені, ал Х. оның өлімінен кейін 40 жылдан соң қайтыс болғаны туралы айтылады. Ислам дәстүрінде А. Әбу әл-Башар («Адамзат әкесі») деп те атайды.

Қрз.: Қабыл мен Набыл, Шис.

АДАТ [عادة] – обычай, местные традиции народов. Некоторые правоведы отводили А. определенную роль в регулировании общественных отношений, оговаривая, что А. не должны противоречить Шариату. А., противоречащие исламскому праву, попадают в разряд отвергнутых (7:28).

ӘДЕТ [عادة] – халықтардың жергілікті дәстүрлері, әдет-ғұрпы. Кейбір құқықтанушылар Ә. Шариғатқа қайшы келмеу керек деп қоғамдық қатынастарды реттеуде Ә. өзіндік рөл берген. Ислам құқықтарына қайшы келетін Ә. қайтарылғандардың қатарына жатқызылады (7:28).

АДЖАЛ [أجل] – окончание определенного срока, время, наступление которого неизбежно. В Исламе – неизбежное окончание срока жизни, отпущенного каждому живому существу (в частности человеку) Аллахом (3:145). Понятие срока непосредственно связано с проблемой предопределения (см.: Кадар и када), неоднократно решаемой мусульманскими мировоззренческими школами. Му'тазилиты считали, что жертва преднамеренного убийства умирает несвоевременно – если бы этот человек не был убит, то продолжал бы жить еще какое-то время. Сунниты считали, что жертва должна была лишиться жизни именно в момент гибели, и так было предопределено Аллахом; однако это не влияет на неотвратимость наказания убийцы.

АЖАЛ [أجل] – келуінен құтыла алмайтын белгілі бір мерзімнің, уақыттың соңы. Исламда – әрбір тірі жаратылысқа (оның ішінде адамға) Аллаһтан берілген өмір мерзімінің аяқталуы (3:145).

Жазмыш түсінігі мұсылмандық дүниетанымдық мектептерде әртүрлі түсіндірілетін тағдыр мәселесімен тікелей байланысты (қрз.: Қадар және када). Му'тәзиләлар қасақана өлтірудің құрбаны болған адам – егер ол адам өлтірілмегенде әлі біршама уақыт өмір сүруін жалғастыра еді деп санаған. Сүннет иелері құрбан болған адам өз өмірінен сол уақытта айырылуы қажет болды және ол Аллаһтың жазған тағдыры деп есептейді; алайда,

Адж

бұл қылмыскердің жазасына еш әсер етпейді.

АДЖР [أجر] – вознаграждение за выполненное дело; блага (не обязательно материальные), которые Аллах дает как в земной, так и в следующей жизни Своим богобоязненным рабам за их молитвы, посты, праведное поведение, терпение, расходование материальных средств на Его пути, за ведение джихада во имя Него и т.д.

Об А. упоминается в нескольких аятах Корана: «Я не прошу у вас вознаграждения (за следование). Вознаградит меня лишь Господь [обитателей] миров» (26:180); «...потом Мы обратим его в низжайшее из низших [состояние], за исключением тех, которые уверовали и вершили добрые дела. Им уготовано неиссякаемое вознаграждение» (95:5-6); «Вознаграждение же в будущей жизни лучше для тех, которые уверовали и богобоязненны» (12:57).

ӘЖР [أجر] – жасалған іс үшін берілетін сыйақы; Өзінің тақуа құлдарына олардың намаздары, оразалары, салихалы мінезқұлығы, сабырлығы, Оның жолында материалдық қаражаттарды жұмсауы, Оның атынан жиһад жүргізуі және т.б. үшін жердегі және келесі өмірде Аллаһтың беретін сыйы (материалды болуы міндетті емес).

Ә. туралы Құранның бірнеше аяттарында айтылады: «Сендерден бұған ақы сұрамаймын. Менің ақым әлемдердің Раббына міндетті» (26:180); «...Сосын оны

төмендердің төменіне қайтардық. Бірақ иман келтіріп, ізгі іс істегендер басқа. Оларға таусылмас сыйлық бар» (95:5-6); «Әрине иман келтіріп, тақуа болғандардың ақыреттегі сыйлығы тағы жақсы» (12:57).

АДЖРАДИТЫ [عجاردة] – умеренная хариджитская секта, отколовшаяся от надждитов. Основатель – `Абд аль-Карим ибн Адждрад, который был в числе выступивших против Наджда, примкнул к Атие ибн аль-Асваду и уехал в Систан.

А. допускали, что люди, не примкнувшие к их борьбе, могут быть верующими (в этом они отличались от азракитов), считали необязательным (хотя желательным) переселение (хиджру) своих сторонников из тех регионов, население которых не принимало их убеждений; запрещали убивать мирных людей и конфисковывать их имущество; допускали убийство только солдат правительственной армии, воевавших против них.

ӘЖРАДИЛЕР [عجاردة] – нәждилерден бөлінген орта хауариждік ағым. Негізін салушы – Нәждке қарсы шыққандар қатарында болған, Ати ибн әл-Асуадқа қосылып, кейін Систанға кеткен Әбд әл-Кәрім ибн Әждрад.

Ә. өздерінің күресіне қосылмаған адамдарды мұсылман санаған (осы арқылы азрақилардан ерекшеленді), өздерінің көзқарастарын қабылдамаған халық тұратын аудандардан өз жақтастарының көшуін (хижра) міндетті

емес (алайда, құптарлық іс) деп есептеді; бейбіт тұрғындарды өлтіріп, олардың мүлкін тәркілеуге тыйым салды; өздеріне қарсы соғысып жатқан мемлекеттік әскердің жауынгерлерін ғана өлтіруге рұқсат берді.

АДЛЬ [عدل] – исламский термин, в широком смысле означающий «справедливость». «А. аль-Иляхи» – принцип Божественной справедливости, положенный в основу доктрины А., одной из основополагающих в каламе му'тазилитов и в вероучении шиитов. Аль-А. – одно из прекрасных имен Аллаха.

В исламском праве производным термином «А.» обозначается человек, свидетельство которого признается из-за его личных положительных качеств.

ӘДІЛ [عدل] – кең мағынасында «әділеттілік» дегенді білдіретін исламдық термин. «Ә. әл-Иләһи» – Ә. докринасының негізінде жатқан Құдайдың әділеттілік қағидасы, му'тазиләлардың кәләм мен шииттердің акидасындағы негізгі қағидалардың бірі. Әл-Ә. – Аллаһтың көркем есімдерінің бірі.

Исламдық құқықта «Ә.» терминімен өзінің жағымды қасиеттеріне байланысты куәлігі танылатын адамды айтады.

АДН [ادن] – Эдем, одно из самых прекрасных мест Рая. Здесь будут пребывать в вечном блаженстве пророки, шахиды (мученики во имя веры) и другие праведники. А. описан в аятах Корана (9:72; 98:7-8). В сборниках хадисов Буха-

ри (Тафсир. 55) и Муслима (Иман. 296) есть хадисы, в которых говорится о том, что в садах А. праведники смогут созерцать лик Аллаха.

Одни толкователи Корана (Земахшари, Байдави) считали, что А. – название конкретного объекта в Раю (город, дворец или река), другие – что это название части райских садов, третьи – что А. называется вообще весь Рай.

АДН [ادن] – Эдем, Жұмақтың керемет жерлерінің бірі. Бұл жерде пайғамбарлар, шаһидтер (дін жолындағы құрбандар) және басқа да тақуа мұсылмандар мәңгілік рақатта болады. А. Құран аяттарында сипатталған (9:72; 98:7-8). Бұхаридің (Тәпсір. 55) және Муслимнің (Иман. 296) хадистер жинағында А. бақшасында тақуалар Аллаһтың жүзін көре алатыны туралы айтылады.

Құранның кейбір тәпсіршілері (Земахшари, Байдави) А. – Жұмақтағы нақты бір нысанның (қала, сарай немесе өзен) атауы, ал басқалары – жұмақтық бақшалар бөлігінің атауы, ал үшіншілері – А. жалпы Жұмақ деп есептеген.

АЗАБ АЛЬ-КАБР [عذاب القبر] – испытание и наказание в могиле; суд, который происходит сразу после смерти человека (см.: Кабр).

АЗАБ ӘЛ-ҚАБІР [عذاب القبر] – қабірдегі сынақ пен азап; адам өлімінен кейін бірден орын алатын сот (қрз.: Қабір).

АЗАЗИЛ [عزازيل] – Азazel, одно из имен дьявола (см.: Иблис).

Это имя не встречается в Коране и основных сборниках хадисов. Тем не менее, его можно встретить в некоторых исламских источниках, где высказывается предположение, что А. – первое имя дьявола. В исламскую литературу проникло скорее всего из древних израильских преданий (см.: Израилият).

ƏZƏZİL [عزازیل] – Əzəzil, шайтан аттарының бірі (қрз.: Ібіліс). Бұл атау Құранда және хадистердің негізгі жинақтарында кездеспейді. Соған қарамастан оны бірнеше исламдық дереккөздерде кездестіруге болады, онда Ə. – шайтанның алғашқы есімі деген болжам айтылады. Исламдық әдебиетке ежелгі яһудилік аңыздардан енген болуы мүмкін (қрз.: Израилият).

58

АЗАН [أذان] – призыв к молитве (намазу), громко провозглашаемый муэдзином (азанчи) для оповещения мусульман о наступлении времени очередной молитвы. Для этого муэдзин обращается лицом в сторону Мекки, прикладывает руки к ушам и громко восклицает: «Аллаху акбар! Аллаху акбар! Аллаху акбар! Аллаху акбар! Ашхаду ан ля иляха илляллах! Ашхаду ан ля иляха илляллах! Ашхаду анна мухаммадан расулу-ллах! Ашхаду анна мухаммадан расулу-ллах! Хаййа аля-с-салах! Хаййа аля-с-салах! Хаййа аля-ль-фалах! Хаййа аля-ль-фалах! Аллаху акбар! Аллаху акбар! Ля иляха илляллах!» [«Аллах велик (4 раза)! Свидетельствую, что нет божества кроме Аллаха (2 р.)! Свидетельствую, что

Мухаммад – Посланник Аллаха (2 р.)! Спешите на молитву (2 р.)! Спешите к спасению (2 р.)! Аллах велик (2 р.)! Нет божества кроме Аллаха!»] При произнесении слов «Хаййа аля-с-салах! Хаййа аля-с-салах! Хаййа аля-ль-фалах! Хаййа аля-ль-фалах!» следует поворачивать голову направо и налево.

При оповещении о наступлении времени рассветной молитвы мусульмане-сунниты после слов «Хаййа аля-ль-фалах!» говорят слова: «Ас-салату хайрун минан наум!» («Молитва лучше сна!»). Согласно хадисам, Билал аль-Хабашши будил этими словами Пророка Мухаммада, которому они так понравились, что он позволил употреблять их в утреннем А.

Шииты после слов «Хаййа аля-ль-фалах!» произносят: «Хаййа ала хайриль амаль» («Спешите к совершению праведнейшего из деяний!»). У шиитов допускается произносить после слов «Ашхаду анна мухаммадан расулу-ллах!» слова «Ашхаду анна алиййун вали уллах» («Свидетельствую, что Али – приближенный Аллаха»). Эти шиитские формулировки отвергаются суннитскими улемами как поздние нововведения. Особенностью шиитского варианта А. является двукратное произнесение слов «Ля иляха илляллах!» в конце А. А. должны читать люди, обладающие красивым и звучным голосом. Распевать его нужно не спеша, но это распевание не должно переходить в подобие музыки. Во время чтения А. мусульмане должны повторять про себя слова А. Когда муэдзин произносит

амал» («Әрекеттердің ішіндегі ең абзалын істеуге асығындар!») деп айтады. Шииттерде «Әшһәду әннә мухаммәдан расулу-лләһ!» сөзінен соң «Әшһәду әннә алийһун уәли улләһ» («Әли – Аллаһтың жақыны екеніне куәлік беремін!») деген сөздерді айтуға рұқсат беріледі. Бұл шииттік тіркестер сүнниттік ғұламалар тарапынан кейіннен кіргізілген жаңалық ретінде жарамсыз деп қайтарылады. Шиитік А. нұсқасының ерекшелігі А. соңындағы «Лә иләһә илләЛлаһ!» сөзінің екі рет қайталануы. А. әдемі және тұнық дауысы бар адамдар оқуы қажет. Оны асықпай әуездете айту қажет, алайда бұл әуез әнге ұқсап кетпеуі қажет. А. оқылуы кезінде мұсылмандар іштерінен А. сөздерін қайталауы керек. Муэзин «Хаййа аля-с-саләһ!» және «Хаййа аля-л-фәләх!» деп айтқанда, мұсылмандарға: «Лә хаулә уә лә кууәтә иллә билләһ» («Аллаһтан басқа ешкімде күш пен құдірет жоқ») деп айтуға кеңес беріледі.

Намаз мұсылмандар үшін Меккеде, Мұхаммед Пайғамбардың пайғамбарлық қызметі басталғаннан 9 жыл өткен соң парыз (қрз.: Солят) болды, алайда ол уақытта А. формасы болған жоқ – қуғындау жағдайында намазға қажетті жерге шақырусыз жиналатын болған. Мәдинаға көшкеннен кейін мұсылмандар бір-бірін намазға «ас-Соләту Жәмиәтун» («Намазға жиналындар») деген сөзбен шақыратын болған. Ислам таралған соң, А. рәсми мәтіні қажетті болды. Арнайы кеңесте Пайғамбардың кейбір сахабалары қоңырау ұруға, басқалары – сырнай ойнауға,

үшіншілері – ошақтар жағуға кеңес берді, алайда, бұлар, христиандар, яһудилер және зороастристердің дәстүрлері болатын. Түнде Абдуллаһ ибн Зәйд түсінде жасыл киім киген адам А. сөздері мен айтылу реттеріне үйреткенін көреді. Осы тәріздес түсті басқа да сахабалар, оның ішінде Омар да көрген болып шығады. Оларды тыңдаған Пайғамбар, намазға шақыруың осы түрін тандап, Ибн Зәйдке жұмсақ дауысты Біләл әл-Хабашиге А. сөздерін үйретуді тапсырады. А. алғашында Мәдинадағы, кейіннен бүкіл әлемдегі мұсылмандар үшін намазға шақыру түрі болып қалыптасты. Исламдық дәстүрге сәйкес, сахабалар түсінде кірген адам Аллаһ жіберген Жәбірейіл періште еді.

Жеке орындайтын міндетті намаздың алдында А. айту – аса қажетті (сунна муаккада), алайда міндетті емес әрекет.

АЗАНЧИ – см.: Муэдзин.

АЗАНШЫ – қрз.: Муэзин.

АЗАР [آزر] – отец Пророка Ибрахима. Попреданию, был язычником и занимался изготовлением и продажей идолов. О нем упоминается в Коране: «[Вспомни, Мухаммад,] как Ибрахим сказал своему отцу Азару: “Неужели ты поклоняешься идолам как богам? Воистину, я вижу, что ты и твой народ находитесь в явном заблуждении”» (6:74-75). Некоторые толкователи (например ас-Суюти) считали, что родным отцом Ибрахима был не А., а Тарух, умерший до достижения Ибрахимом совершеннолетия.

АЗАР [آزر] – Ибраһим Пайғамбардың әкесі. Риуаят бойынша пұтқа табынушы, пұттарды жасап, оны сатумен айналысқан. Ол туралы Құранда айтылады: «Сол уақытта Ибраһим әкесі Азарға: “Пұттарды тұттындарма? Расында мен сені де еліңді де анық адасуда көремін” деген» (6:74-75). Кейбір тәпсіршілер (мысалы, әс-Суюти) Ибраһимнің туған әкесі А. емес, Ибраһим кәмелетке толғанда қайтыс болған Тарух болған деп есептеген.

АЗРАИЛ [عزرائيل] – ангел смерти. В Коране и хадисах назван Маяк аль-Маут.

ӘЗРЕЙІЛ [عزرائيل] – өлім періштесі. Құран және хадистерде Мәләк әл-Мәут деп аталған.

АЗРАКИТЫ [أزارقة] – одна из наиболее радикальных хариджитских сект. Основатель – Нафи ибн аль-Азрак (ум. 66/685). А. обязывали последователей участвовать в вооруженной борьбе против законных властей, уклоняющихся от борьбы объявляли неверными и убивали. Считали неверным любого мусульманина, совершившего тяжкий грех, даже детей своих противников объявили обитателями Ада. Территорию, на которой жили другие люди, А. объявили территорией войны (см.: Дар аль-Ислам и Дар аль-Харб). Нафи ибн аль-Азрак разрешил убивать даже женщин и детей противника. В настоящее время А. не существуют.

АЗРАҚИЛАР [أزارقة] – ең радикалды хауариждік ағымдардың бірі. Негізін салушы – Нәфи ибн әл-Азрак (66/685 ж.қ.б.). А. мүшелерін заңды биліктегілерге қарсы қарулы соғысқа қатысуға міндеттеген; күрестен қашқандарды дінсіздер деп жариялап, өлтіріп отырған. Ауыр күнә жасаған кез-келген мұсылманды көпір деп санаған, өздерінің қарсыластарының балаларын да Тозақ тұрғындары деп жариялаған. Басқа адамдар өмір сүретін аймақтарды А. соғыс аймағы деп таныған (қрз.: Дар әл-Ислам және Дар әл-Харб). Нәфи ибн әл-Азрак қарсыластарының әйелдері мен балаларын да өлтіруге рұқсат берген. Қазіргі таңда А. жойылған.

АЗХАР (АЛЬ-АЗХАР) [الأزهر] – «Светозарнейшая» (мечеть). Так называются мечеть и мусульманский университет в Каире, где преподаются преимущественно религиозные дисциплины, арабский язык и литература. Основаны в конце IV/X в. в период правления Фатимидов. Преподавание в университете первоначально велось на основе исмаилитской, с VII/XIII в. – на основе суннитской доктрины. После распространения учебных заведений типа Мадраса значение А. возросло, он превратился в крупнейший центр образования. Финансирование, выплата преподавателям жалованья, обеспечение студентов жильем и питанием производились за счет вакфных пожертвований (см.: Вакф), территория А. была значительно расширена.

В конце XIII/XIX в. в А. началось движение за реформы в системе мусульманского образования, были модернизированы учебные курсы. А. стал называться университетом, было введено преподавание светских предметов, открыты светские факультеты.

В настоящее время А. – крупнейший исламский университет, ведущий научные исследования и публикующий научные журналы и книги. В библиотеке А. собраны многие тысячи древних рукописей.

АЗҺАР (ӘЛ-АЗҺАР) [الأزهر] – «Нұрланған» (мешіт). Негізінен араб тілі және әдебиеті, діни пәндер өтетін Каирдегі мұсылмандық университет пен мешітті атайды. IV/X ғасырдың соңында Фатимидтер әулетінің билігі тұсында қаланған. Білім беру университетте алғашқы кездерде исмаилиялық, ал VII/XIII ғ. бастап – сүнниттік доктрина негізінде оқытылды. Медресе типтегі оқу орындары таралған соң, А. маңыздылығы артып, ол білім берудің ең ірі орталығына айналды. Қаржыландыру, оқытушылардың еңбекақысын төлеу, студенттерді тұрғылықты орын және тамақпен қамтамасыз ету уақыттық садақалардың есебінен жүзеге асты (крз.: Уақф), А. территориясы біршама кеңейтілді.

XIII/XIX ғасырдың аяғында А. мұсылман білім беру жүйесіндегі реформаларға байланысты қозғалыстар басталып, оқу курстары модернизацияланды. А. университет деп аталып, зайырлы пәндерді оқытылу басталды, зайырлы факультеттер ашылды.

Қазіргі таңда А. – ғылыми зерттеулер жүргізіп, ғылыми кітаптар мен журналдардан басатын ең ірі исламдық университет. А. кітапханасында ежелгі қолжазбалардың мыңнан астам түрі сақталған.

АЙША БИНТ АБУ БАКР [عائشة بنت أبي بكر] (ум. 56/676) – одна из жен Пророка Мухаммада, «Мать правоверных», дочь Абу Бакра ас-Сыддика. Родилась ок. 612 г. в Мекке. Изучала Ислам с малых лет.

Как правило, указывается, что брак А. с Пророком Мухаммадом был заключен в 620 г. в Мекке, после заключения его брака с Саудой бинт Зам'а. В дом мужа перешла спустя 2 года в возрасте 9 или 10 лет. Имеются и другие свидетельства о возрасте А. к моменту брака с Пророком – 15 и 17 лет. Этот брак еще больше скрепил узы дружбы между Пророком и Абу Бакром. Пророк очень любил А. и называл ее 'Умайрой. После хиджры она была участницей многих сражений, оказывала помощь раненым мусульманским бойцам.

Во время похода на племя Бану Мусталик А. отстала от каравана и вернулась в расположение мусульманских войск с Сафваном, который случайно встретил ее и проводил обратно, дав повод для клеветнических слухов, ставших причиной болезни А. На протяжении месяца А. оставалась в доме отца, пока Пророк не получил Откровение о ее невиновности (24:1-10). Последние дни жизни Пророк провел в доме А. и умер у нее на руках.

Спустя много лет после смерти Пророка, А. оказалась вовлечена в конфликт с халифом Али, приведший к т.н. Верблюжьей битве (битве Джамаль). После победы Али он с почестями отправил А. в Медину. А. уважала Али и оплакивала его после гибели.

А. была способной и грамотной женщиной, обладала хорошей памятью. В последние годы жизни выносила фетвы по различным вопросам, в частности о состоянии женщин. Считается одной из основоположниц мусульманского права. Отличалась многими добродетелями, благородством, благочестием, набожностью. Единственная женщина среди муксирун, в ее передаче известно ок. 2200 хадисов. Умерла в Медине в период правления халифа Му'авии ибн Абу Суфьяна.

АЙША БИНТ ӘБУ БӘКР
[عائشة بنت أبي بكر] (к.б.ж. 56/676)

– Мұхаммед Пайғамбар жұбайларының бірі, «Мұсылмандар анасы», Әбу Бәкр әс-Сыдықтың қызы. 612 ж. шамасында Меккеде дүниеге келген. Ерте жасынан Исламды үйренген.

Әдетте, А. мен Мұхаммед Пайғамбар арасындағы неке Сауда бинт Зам'амен некеге отырған соң 620 жылы болғандығы айтылады. Күйеуінің үйіне 2 жылдан соң 9 немесе 10 жасында көшіп барған. А. Пайғамбармен некеге тұрған кездегі жасына байланысты басқа да деректер бар – 15 немесе 17 жас. Бұл неке Пайғамбар мен Әбу Бәкр арасындағы достық қатынасты одан әрі нығайтты. Пайғамбар А. өте қатты жақсы көріп, оны Умай-

ра деп атаған. Нижрадан соң ол көптеген шайқастарға қатысып, жаралы жауынгерлерге көмек көрсеткен.

Бану Мусталиқ тайпасына жорық кезінде А. керуеннен қалып қойып, біраз уақыттан соң мұсылман жауынгерлердің қонысына, оны жолда кездейсоқ кездестіріп, қайта шығарып салған Сафуан екеуі келеді, бұл өз кезегінде жалған қауесет әңгімелердің таралуына мүмкіндік берген А. сырқатына себеп болады. Пайғамбар оның кінәсіздігі туралы Аян алғанға дейінгі бірнеше ай бойы А. өз әкесінің үйінде тұрады (24:1-10). Пайғамбар өмірінің соңғы күндерін А. үйінде өткізіп, оның қолында жан тапсырады.

Пайғамбардың өлімінен біраз жыл өткеннен кейін А. Түйе шайқасына (Жамал шайқасы) әкелген халифа Әлимен қақтығысқа келеді. Әлидің жеңісінен кейін, ол оны құрметпен Мәдинаға шығарып салады. А. Әлиді құрметтеген және оның қазасын да жоқтаған.

А. қабілетті және сауатты әйел болған, жақсы жадының иесі. Өмірінің соңғы жылдарында көптеген сұрақтар бойынша, оның ішінде, әйелдердің жағдайы турасында көптеген пәтуалар шығарған. Мұсылмандық құқықтың негізін салушылардың бірі болып саналады. Көптеген адамгершілік қасиеттерімен, адалдығымен, діндарлығымен ерекшеленген. Муксирундар арасындағы жалғыз әйел, оның жеткізуінде 2200-ға жуық хадис белгілі. Халифа Мұғауия ибн Әбу Суфьян тұсында Мәдинада қайтыс болған.

Айи

АЙИН (перс.) – обряд, мероприятие. У алевитов – коллективные зикры. Формы их исполнения различные, поэтому в разных традициях А. называются по-разному.

АЙИН (парс.) – салт, исшара. Алауилерде – ұжымдық зikirлер. Олардың орындалу формасы алуан, сондықтан әртүрлі тарихаттарда А. әртүрлі айтылады.

АЙЙАМ АТ-ТАШРИК [أيام التشریق] – дни месяца зу-ль-хиджа (11, 12 и 13 дни), когда мусульмане совершают жертвоприношения и возвеличивают Аллаха.

ӘЙӘМ ӘТ-ТӘШРИҚ [أيام التشریق] – Мұсылмандар құрбан шалып, Аллаһты ұлықтайтын зул-хиджа айының 11, 12 және 13-күндері.

АЙЙУБ [أيوب] – библейский Иов; пророк (наби) Аллаха, посланный к народу Израиля. Родословная восходит к пророку Исаху. Отличался многими добродетелями однако известность получил из-за безграничного терпения и стойкости: «...Мы нашли его терпеливым. Прекрасный раб! Воистину, он обращается [во всем к Аллаһу]» (38:44).

А. жил в Шаме (Сирия) и был очень богатым человеком, известным праведностью, искренней верой в Бога, благочестием; всегда помогал нуждающимся. Аллаһ сделал А. своим пророком, и тот проповедовал в Сирии. Имел нескольких сыновей и дочерей. Все они жили в любви и согласии.

Однажды Аллаһ решил испытать А. и определил, что за короткое время тот лишится всех своих богатств. Шайтан в облики пастуха предупредил А., но тот ответил, что все его богатства принадлежат Аллаһу, который может все отобрать, т.к. на все Его воля.

Затем Аллаһ послал А. следующее испытание: при землетрясении погибли все его дети. Об этом известил шайтан в облики учителя. А. тяжело перенес горе, но смирился с волей Аллаһа и ответил, что шайтану не удастся сбить его с истинного пути, т.к. и его дети были даны ему Аллаһом, который в любой момент мог их отнять.

Следующим испытанием А. было тяжелое заболевание. Его состояние ухудшалось с каждым днем, и он уже не мог двигаться. Все, кроме жены, покинули его. И на этот раз А. восславил Аллаһа и покорился Его воле. Тогда шайтан распространил слух о том, что болезнь А. заразна, и его вместе с женой изгнали из города. Болезнь А. продолжалась 7 лет, но он ни разу не пожаловался на судьбу; шайтан же безуспешно пытался уговорить его жену покинуть его.

Однажды, когда болезнь обострилась, А. обратился с мольбой к Аллаһу (21:83), и Аллаһ вернул ему здоровье, богатство и детей: «Мы вняли его мольбе, устранили поразившую его напасть и даровали ему по Нашей милости [новую] семью [взамен прежней] и вдобавок столько же [родни еще] – в наказание поклоняющимся [Аллаһу]» (21:84).»Мы оживили его детей, удвоив их число, как милость от

Нас и как назидание для благоразумных» (38:43). Согласно акыде, его болезнь не была заразной и отталкивающей, т.к. это не свойственно пророкам. А. прожил долгую жизнь, и Аллах даровал ему способность совершать чудеса.

АЮБ [ایوب] – інжілше Иов; Израиль халқына Аллах тарапынан жіберілген пайғамбар (нәби). Ататегі Исхақ пайғамбардан бастау алады. Көптеген адамгершілік қасиеттерімен ерекшеленген, алайда, танымалдылыққа шексіз шыдамы мен төзімділігі себепті қол жеткізген: «...Шынында оны сабырлы көрдік. Ол не деген жақсы құл. Өйткені ол, өте бой ұсынушы» (38:44).

А. Шамда (Сирия) өмір сүрген және діндарлығымен, Аллахқа деген кіршіксіз сенімімен, әділеттілігімен аты шыққан аса бай адам болған; ол әрқашан мұқтаж жандарға көмектесіп отырған; Аллах А. Өзінің пайғамбары етеді және ол Сирияда насихат жүргізген. Бірнеше ұлдары мен қыздары болған. Барлығы бақытты әрі тыныш ғұмыр кешкен.

Бірде Аллах А. сынақ жібереді және қысқа уақыт ішінде ол бар байлығынан айрылады деп бұйырады. Шопан кейпінде келген шайтан оған бұл туралы ескертеді, алайда А. өзінің бар байлығы Аллахқа тиесілі екенін, барлығы Өз иелігінде болғандықтан, барлығын ала алатынын айтады.

Кейін Аллах А. төмендегідей сынақтар жібереді: жер сілкінісі кезінде оның барлық балалары қаза табады. Бұл туралы шайтан

мұғалім кейпіне еніп, хабар береді. А. ауыр қайғыдан өтіп, алайда, Аллахтың қалауын қабылдап, шайтанның оны тура жолдан тайдыра алмайды, себебі, оның барлық баласын Аллах бергенін және оларды қалаған уақытында ала алатынын айтады.

А. келесі сынағы ауыр сырқат болды. Оның халі күн санап ауырлай берді және ол тіптен қозғала алмай қалады. Әйелінен басқа адамның бәрі теріс айналады. Бірақ бұл жолы да А. Аллахты мадақтап, Оның қалауына көнеді. Сол кезде шайтан А. ауруы жұқпалы деген хабар таратып, оны әйелімен қоса қаладан қуып шығады. А. сырқаты 7 жыл жалғасады, алайда, ол бірде бір рет тағдырға налымайды; шайтан болса оның әйелін оны тастап кетуге көндіре алмайды.

Сырқаты асқынған бір уақытта А. Аллахқа жалбарынады (21:83) және Аллах оған денсаулығын, байлығын және балаларын қайтарып береді: «Сонда тілегін қабыл етіп, өзіндегі науқасты айықтырып, сондай-ақ құлшылық қылушыларға ғибрат үшін өзіне жанұясын және олармен бірге бір есе артық мәрхамет етіп, бердік» (21:84). «Бізден бір мәрхамет сондай-ақ ақыл иелеріне бір үгіт түрінде оған жанұясын; олармен бірге бір есе артығымен бердік» (38:43). Ақидаға сәйкес, оның сырқаты жұқпалы және жиіркенішті болған жоқ, себебі бұл пайғамбарларға тән емес. А. ұзақ ғұмыр кешті және Аллах оған ғажайыптарды жасау қабілетін сыйға берді.

Айк

АЙКА [أَيْكَة] – народ, который не принял миссию пророка Шу-айба и объявил его лжецом, из-за чего был сурово наказан Аллахом (26:176-184).

АЙКА [أَيْكَة] – Шұғайб пайғамбардың қызметін қабылдамай оны өтірікші деп айыптаған, осы үшін Аллаһпен қатаң жазаланған халық (26:176-184).

АКАБА [عَقَبَة] – холм между Меккой и Миной. Здесь через 12 лет после начала пророческой деятельности Мухаммада во время хаджа 12 представителей мединских племен (10 от Хазрадж и 2 от Аус) дали ему клятву верности и признали его главенство, обязались веровать в Единого Бога, не воровать, не прелюбодействовать, не клеветать и не убивать своих детей. Это событие получило название «первой клятвы А.». Спустя год сюда приехали 500 мединских паломников, среди которых было 75 мусульман; они тайно встретились с Пророком и поклялись защищать его и его приближенных так же, как самих себя. Это событие получило название «второй клятвы А.», после которой началось переселение мусульман из Мекки в Медину.

АҚАБА [عَقَبَة] – Мекке мен Мина аралығындағы төбе. Осы жерде Мұхаммедтің пайғамбарлық қызметінен 12 жылдан кейін, хаж кезінде мәдиналық 12 тайпаның көсемдері (10 Хазраж және 2 Аус тайпасынан) оның басшылығын мойындап, Жалғыз

Аллаһқа сенуге, ұрламауға, зина жасамауға, ғайбат айтпауға және өз балаларын өлтірмеуге ант берген. Бұл оқиға «А. бірінші ант» деп аталып кетті. Бір жылдан кейін бұл жерге 500 мәдиналық қажы келді, ішінде 75 мұсылман болған; олар Пайғамбармен құпия түрде кездесіп, оны және оның сахабаларын өздеріндей қорғауға ант береді. Бұл жағдай «А. екінші ант» деп аталып, осыдан мұсылмандардың Меккеден Мәдинаға көшуі басталды.

АКИКА [عَقِيقَة] – благодарственная жертва, приносимая Аллаху после рождения ребенка.

В доисламской Аравии арабы-язычники приносили жертву только в случае рождения мальчиков. Пророк Мухаммад изменил этот обычай. Аиша передала: «Пророк обязал нас резать две овцы при рождении мальчиков и одну овцу при рождении девочек».

А. можно совершить с момента рождения ребенка до достижения им совершеннолетия, но, в соответствии с Сунной, лучше всего на 7-й день после рождения. Известно, что Пророк Мухаммад резал жертвенных животных на 7-й день после рождения каждого из своих внуков – Хасана и Хусайна. В жертву должно быть принесено здоровое животное без видимых физических недостатков. Мясо жертвенного животного можно есть всем желающим, в том числе членам семьи новорожденного, отдав часть нуждающимся. В ханафитском мазхабе А. – мандуб; в других суннитских мазхабах – сунна.

АҚИҚА [عقيدة] – нәресте туғаннан кейін Аллаһқа алғыс ретінде құрбан шалу.

Исламға дейінгі Арабияда араб-мүшріктер тек ұл бала дүниеге келген кезде ғана құрбандық шалған. Мұхаммед Пайғамбар бұл дәстүрді өзгертті. Айша жеткізген хадисте: «Пайғамбар бізге ұл бала туғанда екі қой, ал қыз туғанда бір қой союды міндетті етті».

А. бала туған кезден оның кәмелет жасына дейін жасауға болады, бірақ Сүннетке сай туғаннан кейін 7-ші күні жасау абзал. Пайғамбар өзінің немерелері – Хасан мен Хұсейн туғаннан 7-ші күні құрбан малдарын шалғаны белгілі. Құрбандыққа шалына-тын мал физикалық ауытқусыз болуы тиіс. Құрбанға шалынған малдың етін барлық адамдарға, бір бөлігін мұқтаж адамдарға бере отыра, туған баланың отбасы мүшелеріне жеуге де болады. Ханафи мәзһабында А. – мандуб; басқа сүнниттік мәзһабтарда – сунна.

АҚЫДА [عقيدة] – вера во что-то, принятие веры и преданность ей; в Исламе – искреннее принятие веры в Аллаха и всего, что было возведено Богом посредством Пророка Мухаммада. Вера должна быть принята сердцем и высказана вслух. Если какой-то человек уверовал сердцем, но не произносил вслух свидетельства веры (см.: Шахада), то для Аллаха он является верующим, но среди мусульман верующим не считается, т.к. не существует явных доказательств его А. Для подтверждения А. мусульманин должен сле-

довать всем столпам исламской религии (см.: Ислам).

А. должна приниматься человеком в нормальной жизненной ситуации. Необходимо до последней минуты жизни сохранять А. – только в этом случае человек может заслужить милость Аллаха в следующей жизни и избежать адских мук. Нет пользы в А., которая принимается непосредственно на смертном одре, когда становится ясна близость кары Аллаха (40:85). Человек лишается А., если отрицает какой-либо основополагающий принцип Ислама.

Уверовав, необходимо исполнять на практике все обязательные положения исламской религии. Если после принятия А. человек не молится, не постится, не выплачивает закят, не совершает других обязательных действий, то он не лишается А., но становится большим грешником, и Аллах может наказать либо простить его.

АҚИДА [عقيدة] – бірнәрсеге сенім (иман), сенімді қабылдау және оған шынайы берілу; Исламда – Аллаһқа және Мұхаммед Пайғамбар арқылы Жаратушы тарапынан түсірілгендерді шынайы түрде сеніммен қабылдау. Сенім жүрекпен қабылданып, сөзбен айтылуы тиіс. Егер қандай да бір адам жүрекпен иман келтіріп, куәлік сөздерін тілмен айтпаса (қрз.: Шаһада) Аллаһ үшін ол мұсылман, ал мұсылмандар арасында мұсылман болып саналмайды, себебі оның А. қабылдауына нақты дәлел жоқ. А. бекіту үшін мұсылман Ислам дінінің барлық

шарттарын орындау керек (қрз.: Ислам).

А. адам тұрақты қалыпты өмір жағдайында қабылдауы тиіс. Өмірдің соңына дейін А. сақтау керек – тек осы жағдайда ғана адам келесі дүниеде Аллаһтың рақымына бөленіп, тозақ азабынан құтыла алады. А. Аллаһтың ажалы жақындығы белгілі болып, өлім алдында қабылдаудың еш пайдасы жоқ (40:85). Адам Исламның негізін құрайтын принциптердің біреуін мойындамаса, А. айырылады.

Иман келтіргеннен кейін тәжірибеде Ислам дінінің барлық парыздарын орындау міндетті. Егер А. қабылдағаннан кейін адам намаз оқымаса, ораза тұтпаса, зекет төлемесе, басқа да Ислам парыздарын орындамаса А. айырылмайды, алайда үлкен күнәһар болады және Аллаһ оны жазалауы немесе кешіруі мүмкін.

АЛАВИТЫ [علويون] – см.: Нусайриты.

АЛАУИЛЕР [علويون] – қрз.: Нусайрилер.

АЛИДЫ [العلويين] – потомки Али ибн Абу Талиба. Наиболее известными А. являются потомки его сыновей Хасана, Хусайна и Мухаммада ибн аль-Ханафии. Потомков Хасана называют шарифами, потомков Хусайна – саййидами.

Убежденные в наследственном праве А. на власть, их сторонники несколько веков вели борьбу с властями Халифата и других мусульманских государств. Они верили, что с приходом А. к власти на земле воцарятся покой и справед-

ливость. Особое значение придавалось миссии «сокрытого» (каим) имама – потомка Али, который не умер и должен вернуться и возглавить шиитов. Каждая шиитская секта видела «сокрытым» имамом своего лидера. Эти воззрения привели к образованию в шиизме различных мистических учений.

Ветвям А. удавалось прийти к власти в различных регионах мусульманского мира. Ими были созданы государства в Йемене, Сев. Африке, Иране. Могилы наиболее известных А. – объекты паломничества шиитов.

ӘЛИЛІКТЕР [العلويين] – Әли ибн Әбу Талиб ұрпақтары. Ең танымал Ә. оның ұлдары Хасан, Хұсейн мен Мұхаммед ибн әл-Ханафи ұрпақтары. Хасан ұрпақтарын – шарифтер, Хұсейн ұрпақтарын – саййидтер деп атайды.

Өздерінің биліке мұрагерлік құқыққа ие екендеріне сенген Ә. және оның жақтастарымен бірнеше ғасырлар бойы Халифат және басқа да мұсылман мемлекеттерінің билік иелерімен соғыс жүргізді. Олар басшылыққа Ә. келуімен жерде бейбітшілік пен әділеттілік орнайды деп сенді. Әлидің өлмеген ұрпағы қайта оралып шииттерді басқаратын – «жасырын» (каим) имам миссиясына аса көңіл бөлді. Әрбір шииттік ағым «жасырын» имам ретінде өз көсемдерін санаған. Бұл таным шиизмде көптеген мистикалық оқулардың пайда болуына әкелді.

Ә. ұрпақтары мұсылман әлемінің әртүрлі аймақтарында билікке

келе алды. Олар Йемен, Солт. Африка, Иранда өз мемле-кеттерін құра алды. Ә. танымал зираттары – шииттердің қажылық орындарына айналды.

АЛИ ЗАЙН АЛЬ-АБИДИН (38/658-133/750) [علي زين العابدين] – правнук Пророка Мухаммада, Алид. За набожность его называли Саджадом («Коленопреклоняющимся»). Родился в Медине. Сын Хусайна ибн Али и Шахзанан – дочери последнего сасанидского шаха Йездигерда III.

А. – единственный сын Хусайна, спасшийся после трагедии в Кербеле, где погибли его отец, родственники и приближенные; был пленен и отправлен к халифу Йазиду I в Дамаск, затем освобожден и отослан в Медину. Не принимал активного участия в политической жизни Халифата. Передатчик хадисов, толкователь Корана. Занимался правом (фикх) и религиозными науками. Современники говорили о нем как об одном из самых образованных и набожных людей. Шииты почитают А. как 4-го непогрешимого имама.

ӘЛИ ЗӘЙН ӘЛ-ӘБИДИН (133/750–38/658) [علي زين العابدين] – Әлилік, Мұхаммед Пайғамбардың шөбересі. Тақуалығы үшін оны Сәжәд («Тізелеп еңкеюші») деп атаған. Мәдинада туған. Хұсейн ибн Әли мен соңғы сасанидтік шах III Йездигердтің қызы Шахзананның ұлы.

Ә. – Хұсейннің Кербеладағы оқиғадан аман қалған жалғыз ұлы, бұл оқиғада оның ата-анасы мен

жақындары қаза тапты; тұтқында болып, Дамаскіге I Йазид халифаға апарылды, кейін босатылып Мәдинаға жіберілді. Халифаттың саяси өміріне белсенді араласқан жоқ. Құран тәпсіршісі, хадис жеткізуші. Құқық (фикх) пен діни ғылымдармен айналысқан. Замандастары ол туралы ең білімді және тақуалардың бірі деп айтқан болатын. Шииттер Ә. 4-ші күнәсіз имам ретінде құрметтейді.

АЛИ ИБН АБУ ТАЛИБ [علي بن ابي طالب] (погиб 40/661) – выдающийся политический и общественный деятель, двоюродный брат и зять Пророка Мухаммада, его ближайший сподвижник, IV Праведный халиф. Его называли также Абу Хасаном, Абу Турабом и Хайдаром. Пророк называл его Муртада – «Заслужившим довольство, избранным», и Маула (это слово имеет много значений, например, «хозяин», «любимый»). Во время своего халифата А. получил титул Амир аль-Муминин («Повелитель правочерных»).

Его отцом был Абу Талиб, мать – Фатима бинт Асад, дедом – 'Абд аль-Мутталиб. С малых лет А. находился возле Пророка Мухаммада, был одним из первых принявших Ислам (принял его в 10 лет) и отдал всю жизнь служению идеалам Ислама. Не отлучался от Пророка на протяжении всего мекканского периода его жизни. Когда накануне хиджры мекканцы попытались убить Пророка, А., рискуя жизнью, занял его место и отвлек внимание заговорщиков, дав ему возможность выехать в Медину.

Али

Уехав в Медину, А. был рядом с Пророком во всех его делах. В битве при Бадре (2 г.х.) был знаменосцем мусульман, перед битвой сразился с одним из лидеров мекканских язычников Валидом ибн Мугирой, затем поспешил на помощь Абу Убайде и убил его противника. За героизм его прозвали Лев Аллаха. Пророк подарил ему меч с раздвоенным лезвием – «Зульфикар». После победы при Бадре ему в качестве трофея были переданы меч, щит и верблюд.

После битвы при Бадре женился на дочери Пророка Фатиме. От этого брака родились 3 сыновей – Хасан, Хусайн и Мухсин и 2 дочери – Зайнаб и Умм Кульсум.

В битве при Ухуде (3 г.х.) лично защищал Пророка, получил ранения. Отличился в сражениях с иудеями в оазисе Хайбар (6 г.х.). При завоевании Мекки был знаменосцем мусульманской армии и вместе с Пророком сокрушил идолов Каабы, затем участвовал в битвах против племен Хавазин и Сакиф (8 г.х.).

В момент избрания Абу Бакра первым халифом А. был занят подготовкой похорон Пророка. После смерти Пророка всеми силами способствовал укреплению Халифата и развитию мусульманского общества. В правление халифа `Омара исполнял обязанности верховного судьи Халифата. `Омар часто советовался с ним по различным государственным вопросам и, выезжая из Медины, оставлял А. вместо себя. Непосредственно перед смертью `Омар назвал А. одним из 6 кандидатов на должность главы государства. В период прав-

ления халифа `Османа продолжал деятельность в качестве верховного судьи. При осаде дома `Османа пытался отвести от него опасность и вел переговоры с мятежниками, отправил сыновей Хасана и Хусайна на защиту халифа. После убийства `Османа А. было предложено возглавить государство. Он долго отказывался от власти, но в 35/656 г. стал IV Праведным халифом.

А. пришел к власти в период гражданской войны в Халифате: народ и сподвижники Пророка требовали немедленного наказания убийц `Османа, мятежники же обладали достаточными военными силами. А. попытался заручиться доверием всех сподвижников и правителей провинций. В 36 г.х. отправился в Басру, где сосредоточились мятежники, для переговоров с вдовой Пророка Аишей и влиятельными сподвижниками Тальхой и Зубайром. Мятежники спровоцировали между сторонами бытовой конфликт, приведший к крупной битве, которая была названа «Верблюжьей» (Джамаль).

Несмотря на победу войск А., политическое положение еще более осложнилось. Против А. выступили различные группировки в Египте и Ираке. Самое серьезное сопротивление халиф А. встретил в лице правителя Сирии Му`авии ибн Абу Суфьяна, отказавшегося признать А. в качестве халифа. В сражении при Сиффине (37 г.х.) теснимые воины Муавии нанесли на копья листы Корана и призывали А. к Божьему Суду. А. согласился подчиниться решению третейского суда, но суд окончился

безрезультатно, а часть сторонников А. отошли от него и образовали секту хариджитов, которые выступили как против А., так и против Му'авии. В битве при Нахраване (38 г.х.) А. разгромил основные силы хариджитов, но не смог ликвидировать мятеж. Хариджиты проникали во все сферы общественной и политической жизни Халифата, в т.ч. в армию А., использовали тактику партизанской борьбы, заговоров, совершали террористические и диверсионные акции.

Воспользовавшись расколом в лагере А., Му'авия перешел к активным действиям. В 38 г.х. его полководец 'Амр ибн аль-'Ас захватил Египет, в 39 г.х. сирийцы заняли Ирак, в 40 г.х. войска Му'авии вошли в Хиджаз и Йемен. Армия А. сумела остановить наступление, но сам он пал от руки хариджита Ибн Мулджама, отмстившего за поражение при Нахраване.

Один из лучших знатоков Корана, тафсира, хадисов, фикха. Всем этим наукам он научился непосредственно у Пророка, который высоко ценил А. как способного и грамотного человека. А. знал наизусть весь Коран и был одним из секретарей Пророка, записывал полученные Мухаммадом Откровения (вахй). Даже став руководителем государства, не оставлял занятий наукой и поощрял ее развитие, основал школу в Медине, продолжал выдавать правовые предписания (фетвы).

А. обладал многими положительными качествами, был храбр,

бесстрашен, стойко переносил тяготы и лишения, никогда не падал духом и не терял надежды, добивался цели или боролся до последнего.

В шиизме личности А. и его потомков придается особое значение: он рассматривается как единственный законный наследник Пророка, получивший от него ясное указание на руководство общиной, как знаток и передатчик эзотерических знаний, руководитель, чьи полномочия даны самим Богом, и руководство(имамат) переходит исключительно от одного его потомка к другому. Шииты считают А. своим 1-м непогрешимым имамом. В среде «крайних» шиитов А. даже рассматривается как воплощение самого Бога. Эти положения отвергаются суннитами.

ЭЛИ ИБН ЭБУ ТАЛИБ علي بن ابي طالب (к.б.ж. 40/661) – көрнекті саяси және қоғам қайраткері, Мұхаммед Пайғамбардың немере інісі әрі күйеу баласы, жақын сахабаларының бірі, IV Әділетті халифа. Сонымен бірге оны Әбу Хасан, Әбу Тураб, Хайдар деп те атаған. Пайғамбар оны Муртад – «таңдалған, разылыққа лайық» және Маула (көп мағыналы сөз, мысалы, «қожа», «сүйікті») деп атаған. Ә. өзінің халифалығы тұсында Әмир әл-Муминин («Мұсылмандардың әмірі») титулын алған болатын.

Әкесі – Әбу Талиб, анасы – Фатима бинт Асад, атасы – Әбд әл-Мутталиб. Кішкентай кезінен Мұхаммед Пайғамбардың қасында болды, Исламды алғашқы

қабылдағандардың (10 жасында қабылдады) бірі және бүкіл өмірін Ислам мақсаттарына қызмет етуімен өткізді. Пайғамбар өмірінің меккелік кезеңі уақытында жанында болды. Хижа кезінде меккеліктер Пайғамбарды өлтіргісі келгенде, өз өмірінің қатерге тіге оның орнына отырып, осы әрекетімен Пайғамбардың Мәдинаға жүріп кетуіне мүмкіндік берді.

Мәдинаға келгенде Пайғамбармен оның барлық істерінде бірге болды. Бәдр түбінде шайқаста (2 Һ.ж.) мұсылмандардың тұстаушысы болып, күрестің алдында меккелік мүшріктердің көшбасшыларының бірі Уәлид ибн Мұғирамен күресті, кейін Әбу Убайдаға көмекке келіп, оның қарсыласын өлтірді. Ерлігі үшін оны Аллаһтың арыстаны деп атаған. Пайғамбар оған екі ұшты қылыш – «Зулфикар» сыйға тартты. Бәдр шайқасының жеңісінен кейін олжа ретінде оған қылыш, семсер, түйе берілді.

Бәдр шайқасынан кейін Пайғамбардың қызы Фатимаға үйленеді. Бұл некеден 3 ұл – Хасан, Хұсейн, Мухсин және 2 қыз – Зәйнәб, Умм Күлсім туылады.

Ухуд шайқасында (3 Һ.ж.) Пайғамбарды қорғап, өзі жарақат алады. Яһудилермен Хайбар оазисінде (6 Һ.ж.) шайқаста көзге түсті.

Меккені жаулап алу кезінде мұсылман әскерінің жалаугері болған және Пайғамбармен Қағбадағы пұттарды құлатты, кейін Хауазин және Сакиф тайпаларына қарсы шайқастарға (8 Һ.ж.) қатысты.

Әбу Бәкрді алғашқы халифа сайлау барысында ол Пайғамбардың жерлеу рәсімдерімен айналысқан болатын. Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін Халифаттың нығаюына және мұсылман қоғамының дамуына өз үлесін қосты. Омар халифалығы кезінде Халифаттың жоғарғы сот қызметін атқарды. Омар көп жағдайда Ә. мемлекеттік мәселелер бойынша ақыл сұрап, Мәдинадан кеткенде өзінің орнына Ә. қалдырған. Омар өлімінің алдында мемлекет басшылығына б. үміткердің ішінде Ә. атаған болатын.

Осман халифалығы кезінде жоғарғы сот қызметін жалғастырған. Османның үйі қоршауға алынғанда одан қауіпті қайтара бүлікшілермен келіссөздер жүргізген, балалары Хасан мен Хұсейнді халифаны қорғауға жібереді.

Османның қазасынан кейін Ә. мемлекетті басқаруға ұсыныс жасалады. Ол биліктен ұзақ уақыт бас тартып, 35/656 жылы IV Әділетті халифа болады.

Ә. билікке Халифаттағы азаматтық соғыс қарсаңында келді: халық пен Пайғамбар сахабалары Османды өлтірген адамды тезірек жазалауды талап етті, бүлікшілер болса қажетті әскери күштерге ие болды. Ә. барлық сахабалар мен провинция көсемдерінің сенімінде болуға тырысты. 36 Һ.ж. бүлікшілер шоғырланған Барсаға Пайғамбардың жесір әйелі Айша мен ықпалды Талха мен Зубәйр сахабаларымен келіссөз жүргізуге аттанады. Бүлікшілер тарап арасында тұрмыстық жанжал тудырып, кейін «Түйе» (Жамал) деп аталған ірі шайқасқа әкеледі.

Ә. әскерлерінің жеңісіне қарамастан, мемлекеттегі саяси жағдай одан сайын шиеленісті. Ә. қарсы Мысыр пен Ирак жерінде әртүрлі топтар құрылды. Ә. ең үлкен қарсылықты оны халифа ретінде мойындамаған Сирия билеушісі Мұғауия ибн Әбу Суфьян көрсеткен болатын. Сыффын шайқасында (37 н.ж.) Мұғауияның шегіндіру әскерлері найзаларына Құран беттерін кигізіп, Ә. Аллаһ сотына келуге шақырды. Ә. үштік соттың шешіміне бағынуға келісім берді, алайда сот нәтижесіз аяқталып, Ә. жақтастарының бір бөлігі одан бөлініп Ә. және Мұғауияға да қарсы шыққан хауариждер ағымын құрды. Нахраван шайқасында (38 н.ж.) Ә. хауариждердің басым бөлігін талқандағанымен, бүлікті баса алмады. Хауариждер Халифаттың саяси және қоғам өмірінің барлық салаларына, оның ішінде Ә. әскерінің құрамына да енді, партизандық күрес әдісін қолданып, қастандық, террористік және диверсиондық акциялар жасайды.

Ә. лагерінің бөлінуін пайдаланған Мұғауия белсенді әрекеттерге көшті. 38 н.ж. оның әскер қолбасшысы Өмір ибн әл-Ас Мысырды жаулап алады, 39 н.ж. сириялықтар Иракты алады, 40 н.ж. Мұғауия әскері Хижаз және Йеменге кірді. Ә. әскері басқыншыларға қарсылық көрсете алды, бірақ өзі Нахраван шайқасы үшін кек алған Ибн Мулжама деген хауариждің қолынан қаза табады.

Құран, тәпсір, хадис пен фикһ білгірлерінің бірі. Барлық ғалымдарды ол тікелей Ә. білімді

және икемді ретінде жоғары бағалаған Пайғамбардың өзінен үйренген. Құранды толықтай жатқа білген, Пайғамбар хатшыларының бірі бола, Мұхаммедке түскен Аяндарды (уахи) есте сақтап, жазып отырған. Мемлекет басшысы болғаннан кейін де ғылым жолын тастамай, дамуын қолдап, Мәдинада мектеп ашқан, құқықтық шешімдерді (пәтуа) шығаруды тоқтатпады.

Ә. көптеген жақсы қасиеттерге ие болған, батыр, қайсарлы, ауырлық пен айырылысты шыдамды қабылдаған, ешқашан рухы түспеген және үміт үзбеген, мақсатқа қол жеткізіп, ақыр соңына дейін күрескен.

Шиизмде Ә. тұлғасы мен оның ұрпақтарына ерекше мән беріледі: ол Пайғамбардың жалғыз мұрагері ретінде қарастырылады, қауымға басшылық етуге одан айқын нұсқау алған, эзотерикалық ілімнің білгірі әрі жеткізуші, басшылық құзыреттілігі Аллаһ тарапынан берілген және басшылық (имамат) тек оның ұрпақтарынан ұрпақтарына беріледі. Шииттер Ә. өздерінің 1-ші күнәсіз имамы деп санайды. «Шеткі» шииттер ортасында тіпті Ә. Құдайдың көрінісі ретінде де қарастырады. Бұл қағидаларды сүнниттер қайтарады.

АЛИ ИБН МУСА [علي بن موسى] (148/765-203/818) – потомок Пророка Мухаммада, Алид.Сын Мусы ибн Джафара (Казыма). Его называли также Ризой. Один из самых известных знатоков Корана, хадисов и мусульманского права, блестящий полемист. Жил в Медине.

Али

Был приглашен халифом аль-Мамуном, желавшим сближения с Алидами, в резиденцию в Мерве и даже объявлен его преемником, женился на его дочери. При попытке переворота в пользу Ибрахима ибн аль-Махди аль-Мамун спешно выехал в Багдад, взяв с собой и А., но тот умер по дороге в г. Туе. Есть предположения, что А. был умерщвлен по приказу аль-Мамуна. Шииты почитают А. (Ризу) как 8-го непогрешимого имама. Его гробница в Мешхеде – объект паломничества шиитов.

ӘЛИ ИБН МҮСА [علي بن موسى] (148/765-203/818) – Мұхаммед Пайғамбардың ұрпағы, Әлилік. Мұса ибн Жәфәрдың (Қазым) ұлы. Оны Риза деп те атаған. Құран, хадис және мұсылмандық құқықтың білгірлерінің бірі, көрнекті пікірталас шебері. Мәдинада өмір сүрген.

Әли ұрпақтарымен жақындасуды қалаған халифа әл-Мамунмен Мервтегі резиденцияға шақырылған, мұрагер ретінде жарияланып оның қызына үйленген. Ибраһим ибн әл-Мәһди пайдасына болған төңкерісте әл-Мамунасығыстықпен Ә. өзімен бірге Бағдатқа алады, алайда ол Тус қаласына бара жатқанда жолда қайтыс болады. Ә. әл-Мамунның тапсырысымен өлтірілді деген пікірлер де бар. Шииттер Ә. (Ризаны) 8-ші күнәсіз имам деп құрметтейді. Мешхедтегі оның зираты – шиитердің қажылық жасайтын орны.

АЛИ ИБН МУХАММАД (212/827-254/868) [علي بن محمد] – по-

томок Пророка Мухаммада, Алид. Сын Мухаммада ибн Али. Его называли также Наги и Хади. Знаток Корана, хадисов и мусульманского права. Жил в Медине, но халиф аль-Мутаваккиль вызвал его в резиденцию в Самарре, где А. умер. Есть предположения, что он мог быть умерщвлен по приказу халифа, т. к. тот остерегался Алидов и рассматривал их как своих политических противников. Шииты почитают А. как 10-го непогрешимого имама.

ӘЛИ ИБН МУХАММАД (212/827-254/868) [علي بن محمد] – Мұхаммед Пайғамбардың ұрпағы, Әлилік. Мұхаммед ибн Әлидің ұлы. Оны Нағи және Хади деп атаған. Құран, хадис және мұсылмандық құқықтың білгірі. Мәдинада өмір сүрген, алайда әл-Мутауаккиль Самаррадағы резиденциясына шақыртады, сол жерде Ә. қайтыс болған. Халифа бұйрығы бойынша өлтірілді деген пікірлер бар, себебі Әлиліктерді өзінің басты саяси қарсылыстары деп саналған. Шииттер Ә. 10-шы күнәсіз имам деп құрметтейді.

АЛЛАХ [الله] – Создатель и Управитель всего сущего бытия. Помимо Него никто не обладает этими качествами. Существование Аллаха является необходимым для мироздания, а Его отсутствие – невозможным. Он самодостаточен. Ему нет равных, и в этом выражается Его абсолютное Единство.

Аллах – имя собственное, соответствующее истинному Богу, Творцу и Господу всего сущего,

Обладателю всех превосходных имен и качеств, Единому, Единственному. Имя «А.» образуется из определенного артикля Аль – и слова Илях – «Тот, Кому поклоняются», «Достойный поклонения». Артикль Аль – указывает на Единственного Истинного Бога, достойного поклонения. Слово «А.» не имеет формы мн.ч.

Слово аль-Илях было известно еще древним семитам, называвшим Бога Элох (Элоах). Это имя встречается в Ветхозаветной книге Бытия. На языках различных народов Единый Бог называется различными именами, однако все эти имена относятся только к Нему. Аллах вечен. Он не имеет начала и конца. Постижение Его человеческого разумом невозможно, однако некоторые Его качества поддаются приближительному описанию категориями человеческого понятийного аппарата – можно, например, говорить о Его существовании или совершенстве.

Умозрительные методы обоснования бытия Аллаха и пророческие Откровения

В Коране можно встретить множество призывов созерцать феномены этого мира, размышлять над ними: «Поистине, в небесах и на земле – знамения для верующих! И в вашем творении, и в рассыпанных Им животных – знамения для людей убежденных, и в чередовании ночи и дня, и в том, что ниспослал Аллах с неба из пропитания и оживил им землю после ее смерти, и в направлении ветров – знамения для людей, обладающих умом» (45:3-5).

Во все времена люди обладали знанием о существовании Творца и Создателя мира. Часто к такому выводу приходили интуитивно. Однако признавая существование единого начала, древние мыслители часто не придавали Ему личностных атрибутов и представляли Его бесконечно удаленным от мира. Мифологическое сознание древних также не давало возможности правильно поставить вопросы и правильно ответить на них. В Коране говорится, что все люди, в том числе и язычники, знают о существовании Единого Творца, однако наряду с Ним они поклоняются и лжебогам: «Он – Тот, Кто пускает вас в путь по суше и по морю; а когда вы бываете на кораблях <...> и они текут с ними при хорошем ветре, и радуются они ему; пойдет бурный ветер, и подойдет к ним волна со всех сторон, и подумают они, что их уже окружило, – тогда они взывают к Аллаху, очищая пред Ним свою веру: «Если спасешь Ты нас от этого, мы будем благодарными». А после того как Он их спас, вот, – они злочинствуют на земле без права. О люди, ваше злочинство – против вас самих, как пользование ближайшей жизнью; потом к Нам ваше обращение, и Мы сообщим вам то, что вы делали» (10:22-23);

«“Мы поклоняемся им (т.е. языческим богам) только, чтобы они приблизили нас к Аллаху близостью”. Аллах рассудит между ними в том, в чем они расходятся!» (39:3).

В древнеиндийской и античной философии отношения Бога и ма-

терии часто характеризовалось как отношения ремесленника и сырья, из которого он собирается вылепить формы. Другие (например, Аристотель) отождествляли безличного Бога с движением, считая, что его функция заключается лишь в роли двигателя, приводящего в движение мировые процессы.

Согласно исламским первоисточникам, осознание существования Аллаха и знания о нем приходили к человечеству не только путем умозрительных заключений и размышлений над сущностью мироздания. Творец в различные времена посылал к различным народам Своих посланников (пророков), которые проповедовали идеи Единобожия и приносили более конкретные знания об Аллахе и Его атрибутах. Пророкам Бог посылал эти сведения путем Откровений (вахй). Ошибка в передаче пророками Божественного руководства исключена: они могли ошибаться при самостоятельном принятии решения, не санкционированного Божественным Откровением, но в этом случае Аллах поправлял их ошибки.

В соответствии с аятом Корана «Не различаем мы между кем бы то ни было из Его посланников» (2:285), мусульманам предписывается не ставить различий между Божьими посланниками. Однако миссии пророков были различными. Все они были отправлены к своим народам, и только последний Пророк, Мухаммад, выступил с миссией ко всему человечеству и принес последнее Божественное руководство – Коран. В связи

с этим ему отводится особое место в Исламе, имеющем статус мировой религии. Именно в пророческих Откровениях имеются все сведения о личностных качествах и атрибутах Аллаха.

Сущность, атрибуты и имена Аллаха

Сущность Аллаха непостижима для человеческого разума. Постижимы лишь Его существование и единственность. В отличие от сотворенной Им природы, Он сам не сотворен никем. Его бытие происходит из Него самого, и не существует ничего подобного Ему. Аллах создал все сущее бытие из ничего и привел в упорядоченное состояние: все мироздание и все формы бытия находятся между собой в состоянии неразрывной связи и гармонии. Он управляет всеми процессами и событиями в сотворенном мире. Аллах – Творец всех форм жизни, Он поддерживает их жизнедеятельность, Он установил для всех людей, животных, растений определенный срок жизни. Конечными во времени являются также все объекты неживой природы.

Все в мироздании совершается только по воле Аллаха, который способен сделать абсолютно все. Только Он обладает абсолютной волей и могуществом. Ничто не происходит без Его ведома. Аллах видит и слышит абсолютно все непостижимым для человека образом, и ничто невозможно скрыть от Его взора.

Кроме Аллаха, других богов не существует, и единственным объектом для служения и поклонения яв-

ляется только Он. Аллах запрещает служение лжебогам. Служение Аллаху возвышает человека, освобождает его от рабства и преклонения перед различными мифическими образами, силами природы или другими людьми. Язычество, суеверия, поклонение стихиям и мифическим персонажам – тягчайшие грехи перед Аллахом, которые Он не прощает, кроме как при искреннем раскаянии.

Все улемы единогласны в том, что человеческим разумом невозможно постичь существование и единственность Творца, но все попытки постижения сущности Аллаха разумом или чувствами безрезультатны и запретны (харам): человеку не дано постичь Творца, т.к. ничто не является подобным Ему (112:1-5). Человек может постичь органами чувств только осязаемые предметы материального мира, а его разум способен анализировать только доступные феномены бытия, но ничем подобным Аллах не является, и сотворенный Им мир не является Его частицей. Поэтому постичь Аллаха невозможно. Человек должен только уверовать в то, что Аллах Сам открыл о Себе в Священных Писаниях, которые приносили Его посланники (пророки).

В Коране и хадисах имеются указания на некоторые личностные и атрибутивные качества и свойства Аллаха: «...А земля вся в Его руке в День воскресения, и небеса скручены Его десницей» (39:67); «И сказали иудеи: “Рука Аллаха привязана!” У них руки связаны, и прокляты они за то, что

говорили. Нет! Руки у Него распростерты: расходует Он как желает. И конечно, у многих из них низведенное тебе от твоего Господа только увеличивает заблуждение и неверие» (5:69); «О Иблис, что удержало тебя от поклонения тому, что Я создал Своими руками?» (38:75); «...Чтобы плыла она на Наших глазах в воздаяние тому, кого отвергли» (54:14); «Извините и отвернитесь, пока придет Аллах со Своим повелением. Поистине, Аллах мощен над каждой вещью!» (2:109); «Не отгоняй тех, которые вызывают к Господу их утром и вечером, стремясь к лику Его!» (6:52); «И прочитай то из книги Господа твоего, что открыто тебе; нет меняющего Его слова, и никогда ты не найдешь помимо Него защиты» (18:27).

Все эти аяты дают лишь общее описание Божественных качеств в человеческих понятиях, и потому эти места из исламских первоисточников нельзя понимать буквально. Большинство улемов считали эти указания недоступными разумению и были уверены, что в них заключаются аллегории. На основании таких аятов матуридиты и аш'ариты считали, что Аллах обладает извечными атрибутами, которые разделяются на личностные (Сифат аз-Затия) и связанные с Его проявлениями в сотворенном Им мире (Сифат ас-Субутия). Салафиты считали, что для объяснения этих аятов нельзя вводить иносказания, но необходимо принять их, как сказано в Коране и хадисах, без уподобления творению и не толкуя. По их мнению, Бог имеет руки и

лик, но они не являются подобием человеческих, а Его гнев или способность говорить не аналогичны человеческим, но присущи только Ему непостижимым образом.

В исламской традиции также существует понятие атрибутивных имен Аллаха. Все эти имена являются качества Аллаха, которыми Он выражает свое присутствие в сотворенном мире. Несмотря на множественность имен Аллаха, все они принадлежат только Ему. Их нельзя уподоблять качествам творений. Известен следующий хадис Пророка Мухаммада: «У Аллаха 99 имен, 100 без одного. Тот, кто станет перечислять их, – войдет в Рай». Но число имен Аллаха не ограничивается 99, потому что у Аллаха есть имена, не упомянутые в Коране и Сунне. Ахмад ибн Ханбал и другие улемы приводят хадис, в котором Пророк обращался с мольбой: «О Аллах! Обращаюсь к Тебе каждым из Твоих имен, которыми Ты нарек Себя, или которые Ты ниспослал в Своей Книге, или которыми Ты открыл Себя кому-либо из Своих творений, или которые ведомы только Тебе...» (подробнее см.: Асма аль-Хусна).

АЛЛАҺ [الله] – Жаратушы және барлық болмысты Билеуші. Одан басқа бұл қасиеттерге ешкім ие емес. Аллаһтың бар болуы әлем үшін қажетті, ал Оның болмауы – мүмкін емес. Ол мұңсыз. Оған тең келер ешкім жоқ және осы Оның абсолютті Жалғыздығын көрсетеді.

Аллаһ – ақиқи Құдайға, Жаратушыға, барлық тіршіліктің

Раббысына, барлық көркем есімдермен сипаттарға ие, Бір және Жалғыз екендігіне сәйкес келетін жеке есім. «А.» есімі Әл – белгілі артикілі және Иләһ – «Құлшылық ететін нысан», «Құлшылыққа лайық» сөзінен құрылады. Әл артикілі – құлшылыққа лайықты Шынайы Жалғыз Құдай екенін көрсетеді. «А.» сөзінің көпше түрі болмайды.

Әл-Иләһ сөзі Құдайды Элох (Элоах) деп атаған ежелгі семиттерге белгілі болды. Бұл есім Болмыстың Көне өсиет кітабында кездеседі. Әр түрлі халықтардың тілдерінде Жалғыз Құдай әр түрлі есімдермен аталады, дегенмен ол тек Оған ғана тиесілі.

Аллаһ мәңгі. Оның басы мен соңы болмайды. Оны адамның санасымен толық түсіну мүмкін емес, алайда Оның кейбір сипаттары адамның түсінік аппаратының категорияларымен жақын сипаттауға мүмкін – мысалы, Оның бар болуы немесе мінсіздігі туралы айтуға болады.

Аллаһ болмысын дәлелдеудің ойша әдістері және пайғамбарлық Аяндар.

Құранда бұл әлем феномендерін түсінуге, олар жайлы ойлануға көптеген шақырулар бар: «Күдіксіз көктерде де, жерде де белгілер бар. Сендердің жаратылуларыңда сондай-ақ жәндіктердің өрбіп таралуында нақ сенген ел үшін белгілер бар. Түн мен күндіздің ауысуында, сондай-ақ Алланың көктен жаңбыр жаудырып, өлгеннен кейін жерге сонымен жан беруінде және желдерді игеруінде түсінген елге ғибрат бар» (45:3-5).

Адамдар барлық кезеңдерде әлемді Жаратушы бар екені туралы білімге ие болған. Көп жағдайда осы пікірге интуитивті түрде келген. Бірақ бір бастаудың барын мойындаған ежелгі ойшылдар көп жағдайда Оған тұлғалық сипат бермей, Оны әлемнен алыс деп тұжырымдады. Ежелгі ойшылдардың мифологиялық көзқарастары дұрыс сұрақ қойып оларға жауап беруге де мүмкіндік бермеді. Құранда барлық адамдар, олардың ішінде мүшріктер де Жалғыз Жаратушының бар екенін біледі, алайда Онымен қатар олар жалған пұттарға құлшылық жасайды:

«Ол – сондай Аллаһ, сендерді құрылықта, теңізде кездіреді; Сендер кемеде боласыздар. Кеме, оларды жақсы бір самал арқылы алып бара жатады да, олар онымен мәз болады. Бір боран келіп оларға әр тараптан толқын келгенде, олар, онымен қоршалдық деп ойлаған сәтте; сенімін нағыз Аллаһқа арнап: “Егер осыдан бізді құтқарсаң шүкір етушілерден болар едік” деп тілейді. Дегенмен, Аллаһ оларды құтқарған кезде, олар жер жүзінде орынсыз қарсылық істейді. Әй адам баласы! Дүние тіршілігіндегі қарсылықтарыңның зияны өздеріңе ғана. Сонсон барар жерлерің біз жақ. Сонда сендерге істеген істеріңді білдіреміз» (10:22-23);

«Сондай Аллаһтан өзгені дос тұтқандар: «Біз бұларға, Аллаһқа жақындастырсын деп қана табынамыз» (дейді). Күдіксіз олардың араларындағы таласқан нәрселеріне Аллаһ үкім береді» (39:3).

Ежелгі үнді және антикалық философияда Құдай мен материя қатынасын көп жағдайда шикізаттан форманы құрастырушы ұста мен шикізат ретінде сипаттаған. Басқалары (мысалы Аристотель) Құдайды қызметі әлемдік процестерді іске қосатын қозғалтқыш болып табылатын қозғалысқа теңеген.

Исламдық алғашқы дереккөздерге сәйкес, Аллаһтың бар болуы туралы саналы ой тек ақыл-парасат арқылы келмей, әлем жаратылысы туралы ойлардан да пайда болады. Жаратушы әр түрлі уақыттарда әр түрлі халықтарға Біркұдайшылдық идеясын насихаттап, Аллаһ және Оның сипаттары туралы нақты білімдер әкелген. Өз елшілерін (пайғамбар) жіберген. Аллаһ бұл білімдерді Пайғамбарларға Аян (уахи) арқылы түсірген. Пайғамбарларға түсірілген Аллаһтың жетекшілігінде қателік болуы мүмкін емес: олар Аллаһ рұқсат еткен Аяндарысыз өздері шешім қабылдағанда ғана қателік жіберулері мүмкін, бірақ осы жағдайда Аллаһ олардың қателіктерін түзетіп отырған.

«Елшілердің араларын айырмаймыз» (2:285) Құран аятына сай мұсылмандарға пайғамбарлар арасынан айырмашылықты іздемеуге бұйырады. Алайда пайғамбарлардың миссиялары әртүрлі болған. Олардың барлығы өз халықтарына жіберілді, тек соңғы Мұхаммед Пайғамбар барлық адамзатқа жіберілді және адамдарға соңғы Аллаһтың жетекшілігі – Құранды алып келді. Осыған сәйкес әлемдік дін статусы

Алл

сына ие Исламда оған үлкен мән беріледі.

Дәл осы пайғамбарлық Аяндарда Аллаһтың жеке қасиеттері мен сипаттары туралы ақпарат айтылады.

Аллаһтың есімдері мен сипаттары, болмысы

Аллаһ болмысы адам санасы үшін жетімсіз. Тек Оның жалғыздығы және бар екені ғана жетімді. Ол жаратқан табиғаттан айырмашылығы, Оны ешкім жаратпаған. Оның болмысы Өзінен бастау алады және Оған ұқсас ешкім жоқ. Аллаһ барлық тіршілік болмысын ештеңеден жаратты және оларды жүйеленген күйге әкелді: барлық әлем мен болмыстың барлық формалары өзара үзіліссіз байланыс пен үйлесімділік жағдайында тұрады. Ол жаратқан әлемдегі барлық процестер мен оқиғаларды басқарады. Аллаһ – барлық өмір түрінің Жаратушысы, Ол олардың тіршілік қабілетін қамтамасыз етеді, Ол барлық адамдарға, жануарлар мен өсімдіктерге өмір сүру уақытын берген. Өлі табиғаттың барлық нысандарының да өмір уақыты шектелген.

Әлемде бәрі тек барлық нәрсені жасай алатын Аллаһ қалауымен ғана жасалады. Тек Ол ғана абсолютті қалау пен қуатқа ие. Оның хабарынсыз еш нәрсе жасалмайды. Аллаһ адамға көрінбейтін және естілмейтін нәрселерді ести және көре алады және Одан еш нәрсе жасырына алмайды.

Аллаһтан басқа Құдай жоқ және жалғыз құлшылық және қызмет етуге Ол ғана лайық. Аллаһ

жалған құдайларға құлшылық етуге тыйым салады. Аллаһқа қызмет ету адамды жоғары көтереді, оны құлдық пен әр түрлі мифологиялық бейнеге, табиғат күштері немесе адамдарға бағынудан құтқарады. Серік қосу, ырым, табиғат жағдайлары немесе мифологиялық кейіпкерге құлшылық жасау – Аллаһ алдындағы ең ауыр күнә, Ол оны шынайы тәубә еткен жағдайда ғана кешіреді.

Көптеген ғұламалар Жаратушының жалғыз және бар болуын адамның санасымен түсіну мүмкін деген тұжырыммен келіседі, алайда Аллаһ болмысын санамен немесе сезіммен түсіну мүмкін емес, нәтижесіз және тыйым салынған (харам): адамға Аллаһ болмысын түсіну мүмкін емес, себебі Оған ұқсас ештеңе жоқ (112:1-5). Адам материалдық әлемде жаратылған нәрселерді ғана сезім мүшелерімен сезе алады, ал оның санасы тек мүмкін болған болмыс феноменін ғана талдай алады, бірақ Аллаһ ешкімге ұқсамайды және Ол жаратқан әлем Оның бір бөлігі болып саналмайды. Сондықтан Аллаһты толығымен тану мүмкін емес. Адам тек Аллаһтың Өзі Қасиетті кітаптарда Өзін қалай сипаттапжәне Оның елшілері (пайғамбарлары) алып келген сипаттарына иман келтіргені абзал.

Құран мен хадистерде Аллаһқа тән кейбір жеке қасиеттері мен сипаттары туралы мысалдар келтіріледі: «...Негізінде қиямет күні жер бүтіндей Оның уысында...» (39:67); «Негізінен Аллаһқа сенгендер, Яһудилер, Сабилер және Христиандардан кім Аллаһқа,

ақырет күніне иман келтіріп, ізгі іс істесе, сонда оларға қорқу да жоқ әрі қайғырмайды» (5:69); «Әй Ібіліс! Құдырет қолыммен жаратқаным сәжде етуден сені не тосты? Тәкаппарландың ба?» (38:75); «Қарсы келгендерге жаза түрінде Нұхтың кемесі көз алдымызда жүріп бара жатты» (54:14); «Аллаһ бір әмірін келтіргенге дейін, оларды кешіріңдер, елемендер. Күдіксіз Аллаһтың әр нәрсеге күші толық жетеді» (2:109); «Сондай күндіз-түні Раббыларына жалбарынып, Оның дидарын тілегендерді кума!» (6:52); «Раббыңның Кітабынан саған уахи етілгенді оқы. Оның сөздерін ешбір ауыстырушы жоқ. Әрі Одан өзге паналайтын орын да таба алмайсың» (18:27).

Барлық бұл аяттар адам сана-сымен қабылданатын Құдайдың тек жалпы қасиеттері туралы айтады, сондықтан Исламның алғашқы дереккөздерінен алынған бұларды тура түсінуге болмайды. Көптеген ғұламалар бұл нұсқауларды санамен қабылдауға жатпайды және бұнда аллегория жатыр деп түсінген. Осындай аяттардың негізінде матуридилер мен әшғарилер Аллаһ тұлғалық (Сифәт әз-Зәтия) және Ол жаратқан әлемдегі Оның көрінісімен (Сифәт әс-Субутия) байланысты болып бөлінетін мәңгі сипаттарға ие деп санаған. Сәләфилер бұл аяттарды түсінуде басқа біреудің пікірлерін қоспай, алайда Құран және хадисте келгендей ешбір жаратылғанға ұқсатып, талқыламай түсіну қажет деп санаған. Олардың ойынша, Құдай жүзі мен қолы бар, бірақ

олар адамдардікіне ұқсамайды, ал Оның ашуынемесе сөйлей алуы адамнан өзгеше, танымсыз тек Өзіне ғана тән.

Ислам дәстүрлерінде Аллаһ есімдерінің сипатты түсінігі бар. Оның барлық есімдері жаратылған әлемдегі Оның бар екендігін білдіретін Аллаһтың қасиеттері болып табылады. Аллаһ есімдерінің көптігіне қарамастан олардың барлығы тек Оған ғана тән. Оларды жаратылғандарға айтуға болмайды. Келесі Мұхаммед Пайғамбардың хадисі белгілі: «Аллаһтың 99 есімі, бірсіз 100 есімі бар. Кімде-кім оларды атаса – Жұмаққа кіреді». Бірақ Аллаһтың есімдері 99-бен шектелмейді, себебі Құран мен Суннада айтылмаған Аллаһтың есімдер бар. Ахмад ибн Ханбал және басқа ғұламалар келтірген хадисте Пайғамбар: «О Аллаһ! Сен өзіңе атаған немесе жіберілген Қасиетті Кітапта жазылған, Өзінді жаратылғандарға ашқан есіміңмен, Саған ғана мәлім әрбір есіміңмен саған жалбыранам...» деген дұғасын келтіреді (қрз.: Әсмә әл-Хусна).

АЛЬ-АКСА [الأقصى] – см.: Масджид аль-Акса.

ӘЛ-АҚСА [الأقصى] – қрз.: Мәсжид әл-Акса.

АЛЬЯСА [اليسع] – Елисей, пророк (наби), посланный к народу Израиля после пророка Ильяса (Илии). Упомянут в Коране (38:48; 6:86). Призывал народ следовать законам Тауры (Торы) и Шариату Мусы (Моисея).

Изгнанный пророк Ильяс поведовал веру среди израильских племен. Одно из них уверовало и приняло пророка. Ильяс остановился в доме одной женщины, сыном которой и был тяжело больной юноша А. Его мать попросила помолиться о его выздоровлении Аллаху, Ильяс выполнил ее просьбу, и Аллах излечил ее сына. А. не оставил Ильяса и до конца его жизни не разлучался с ним, под его руководством выучил Тауру.

После смерти Ильяса Аллах сделал А. пророком. Он призывал свой народ к вере в Аллаха, но был отвергнут. Между израильскими племенами начались междоусобицы, которые ослабили их. Аллах направил на них бедствие – ассирийцев, которые завоевали земли израильтян и угнали их самих в рабство.

Позже израильтяне в некоторых случаях прислушивались к А., но иногда восставали против него. Аллах даровал ему способность совершать чудеса. Перед смертью А. позвал Зулькифла и, в соответствии с волей Аллаха, назначил его своим преемником.

ӘЛИАСА [اليسع] – Елисей, Илияс (Илия) пайғамбарынан кейін Израиль халқына жіберілген пайғамбар (нәби). Құранда айтылған (38:48; 6:86). Халықты Тәурат (Тора) пен Мұса (Моисей) Шарифатымен жүруге шақырған.

Қуғынға ұшыраған Илияс пайғамбар яһудилік тайпалар арасында сенім негіздерін уағыздаған. Олардың бірі пайғамбарды қабылдап, иман келтірді. Илияс

ауыр сырқатқа шалдыққан Ә. баласы болып табылатын бір әйелдің үйінде тоқтайды. Оның анасы Илиясқа баласының аурудан айығып кетуіне Аллаһтан дұға етуін сұрайды және Аллаһ оның ұлына шипа береді. Ә. Илиястың жанында өмірінің соңына дейін болып, оның жетекшілігімен Тәуратты толық жаттап шығады.

Илияс өлімінен кейін Аллаһ Ә. пайғамбар етеді. Ол халқын Аллаһқа иман келтіруге шақырды, бірақ оны қабылдамайды. Оларды әлсіреткен яһудилік тайпалар арасында бытыраңқылық басталды. Аллаһ оларға апат ретінде израильдіктердің жерлерін жаулап алып, өздерін құлдыққа ұшыратқан – ассириялықтарды жібереді.

Кейінірек яһудиліктер кейбір жағдайларда Ә. бойұсынса, кейде қарсы шыққан. Аллаһ оған таңғажайыптар жасауға мүмкіндік берген. Ә. өлімнің алдында Аллаһ қалауымен Зулькифлді шақыртып, өзінің ізбасары ретінде тағайындайды.

АМИНА БИНТ ВАХБ [أمنة بنت وهب] (ум. ок. 577) – мать Пророка Мухаммада, дочь Вахба ибн `Абд аль-Манафа, вождя клана Зухра. Происходила из знатной и влиятельной курайшитской семьи. Точная дата рождения и смерти неизвестна. Обладала многими добродетелями.

Вождь хашимитов `Абд аль-Мутталиб женил на ней своего сына `Абдуллаха. От этого брака родился Мухаммад. Но `Абдуллах умер, когда А. еще была беременна, и Мухаммад родился сиротой.

Когда Мухаммаду исполнилось 6 лет, А. выехала с ним в сопровождении бывшей служанки `Абдуллаха Умм Айман в Йасриб (Медину) и посетила могилу `Абдуллаха. Через месяц они выехали обратно в Мекку. В пути Амина тяжело заболела и умерла в аль-Абве между Мединой и Меккой.

ӘМИНА БИНТ УӘНБ [أمنة بنت وهب] (к.б.ж. 577) – Мұхаммед Пайғамбардың анасы, Зүһр руының көсемі Уәһб ибн Әбд әл-Манафтың қызы. Текті және ықпалды Құрайыш отбасынан шыққан. Туған және қайтыс болған нақты күндері белгісіз. Көптеген қайырымды қасиеттердің иесі.

Ғашимилар көсемі Әбд әл-Мутталиб өз ұлын Абдуллаһты осы қызға үйлендіреді. Осы некенен Мұхаммед дүниеге келеді. Алайда, Абдуллаһ Ә. жүкті кезінде қайтыс болып, бала жетім болып туылады.

Мұхаммед 6 жасқа толғанда Ә. бұрынғы көмекшісі Умм Айманмен бірге Йасрибке (Мәдинаға) жолға шығып, Абдуллаһ қабіріне барады. Бір айдан соң Меккеге қайтуға жолға шығады. Сапарда Ә. қатты сырқаттанып, Мекке және Мәдина арасындағы әл-Абуә деген жерде қайтыс болды.

АММАР ИБН ЙАСИР [عمار بن ياسر] (погиб 37/658) – сподвижник Пророка Мухаммада. Его отец был родом из Йемена, затем переехал в Мекку, где и родился А. Вместе с родителями – Йасиром и Сумейей – принял Ислам, посещал собрания в доме Аркама. Семья А.

подверглась наиболее жестоким преследованиям со стороны курайшитов – его отец не был мекканцем, а мать была служанкой клана Махзумитов. Сумейя погибла и стала первым мучеником за веру в Исламе; затем погиб и Йасир.

Сам А. неоднократно подвергался унижениям и пыткам. Спасаясь от преследований, одним из первых совершил переселение (хиджру) в Медину. Принял участие в укреплении мусульманского государства и участвовал в сражениях от битвы при Бадре до битвы при Табуке. После смерти Пророка при халифе Абу Бакре воевал против вероотступников в Йамаме. Халиф `Омар назначил его наместником Куфы. Эту должность А. занимал ок. 2 лет, а затем передал ее Абу Мусе аль-Аш`ари.

В правление халифа `Османа был одним из его доверенных лиц. По поручению `Османа отправился в Египет для изучения политической обстановки, вернулся с известием о начале мятежа. Признал власть Али, во время гражданской войны сражался на его стороне. Погиб в битве при Сиффине.

АММАР ИБН ЙАСИР [عمار بن ياسر] (к.б.ж. 37/658) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Әкесі Йеменнен, кейін А. туған Меккеге көшкен. Ата-анасы – Йасир мен Сумайямен бірге Исламды қабылдаған, Арқам үйіндегі жиналыстарға қатысқан. А. отбасы құрайыштар тарапынан ең қатал қуғынға ұшыраған болатын – әкесі меккелік емес, ал анасы Махзумилер руының үй қызметкері

Амр

болған. Сумайя қаза тауып, Исламдағы алғашқы дін жолында азаппен қайтыс болған; кейін Йасир де қаза табады.

А. өзі де бірнеше рет қорлау мен азаптауға түскен. Қуғыннан қашып Мәдинаға қоныс аударғандардың (нижра) алғашқыларының бірі. Мұсылман мемлекетінің дамуы мен нығаюына үлесін қосып, Бәдр мен Табук шайқастарына қатысқан. Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін, Әбу Бәкр халифалығы кезінде Йамама діннен шыққандармен соғысқан. Омар халифа оны Куфа басшысы етіп тағайындады. Бұл қызметті 2 жыл шамасында атқарып, кейін Әбу Мұса әл-Әшғариге тапсырады.

Осман халифалығы тұсында оның сенімді адамдарының бірі болған. Осман бұйрығы бойынша, Мысырға саяси жағдайды зерттеуге кетіп, бүліктің басталу хабарымен қайтып келеді. Әли басшылығын қолдап, азаматтық соғыс кезінде оның жағында соғысады. Сыффын шайқасында қаза табады.

‘АМР ИБН АЛЬ-‘АС [عمرو بن العاص] (ум. 43/664) —сподвижник Пророка Мухаммада, полководец, видный политический деятель Халифата. Влиятельный курайшит, выступал против мусульман, был послан курайшитами к эфиопскому негусу Наджаши, чтобы добиться пленения и выдачи эмигрировавших мусульман, но результата не достиг.

После переселения(хиджры) мусульман из Мекки в Медину сражался против них в битвах

при Бадре, Ухуде и Хандаке. После подписания Худайбийского мирного договора (8/629) вместе с Халидом ибн Валидом прибыл к Пророку в Медину и объявил о принятии Ислама.

Незадолго до завоевания Мекки мусульманами Пророк Мухаммад поставил А. во главе добровольческого отряда, выступившего против племен Джузам, Лахм, Кудда, Амила и Узра. Увидев приближение мусульманских войск, язычники рассеялись, и ‘А., одержав бескровную победу, вернулся в Медину.

После завоевания Мекки ‘А. был послан Пророком для разрушения идола Сува. Затем выполнял дипломатическую миссию в Омане, где оставался до смерти Пророка.

В период правления халифа Абу Бакра успешно воевал с веротступниками, участвовал в сражениях с Византией, отличился в битве при Ярмуке, при взятии Дамаска и Аджнадейна, принял участие в завоевании Палестины. Был инициатором похода в Египет. Добившись от халифа ‘Омара подкрепления под командованием Зубайра ибн ‘Аввама, сломил сопротивление византийского наместника Египта Мукавкыса и поставил Египет и часть Сев. Африки под контроль армии Халифата. Был назначен наместником Египта. В период правления халифа ‘Османа был смещен с должности, временно отдален от политики и находился в Палестине.

После прихода к власти халифа Али снова занялся политической деятельностью, поддержал Му’авию ибн Абу Суфьяна и стал

командовать его армией. Му`авия и `А. отказались признать власть халифа, обвинив его в укрывательстве убийц `Османа.

После битвы при Сиффине на третейском суде в Думмат аль-Джандале `А. отказался объявить о низложении Му`авии. В 38 г.х. войска под командованием `А. вошли в Египет и установили контроль над провинцией.

В 40 г.х. хариджиты организовали покушения на Али, Му`авию и `А. Али был убит, Му`авия ранен, а вместо `А. ошибочно был убит его приближенный Хариджа ибн Хузафа.

В правление халифа Му`авии ибн Абу Суфьяна занимал должность наместника Египта. Умер после тяжелой болезни. Сообщается, что перед смертью А. рассказывался и сожалел о судьбе Али ибн Абу Талиба.

ӘМР ИБН ӘЛ-АС [عمرو بن العاص] (қ.б.ж. 43/664) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы, қолбасшы, Халифаттың көрнекті саяси қайраткері. Ықпалды Құрайш, мұсылмандарға қарсы шыққан, құрайыштардан эфиопиялық негр-с Нәджәшиге жіберіліп, эмиграциялық мұсылмандарды тұтқындауға тырысты, бірақ нәтижесіз.

Мұсылмандардың Меккеден Мәдинаға көшуі (һижра) кезінде Бәдр, Ухуд, Хандақ шайқастарында мұсылмандарға қарсы күрескен. Хұдайбия бейбітшілік келісіміне қол қойылғаннан кейін (8/629) Халид ибн Уәлидпен Мәдинаға Пайғамбарға келіп, өзінің Ислам қабылдағанын жариялайды.

Меккені жауап алғаннан кейін Пайғамбар Ә. Сува пұтын қиратуға жібереді. Кейін Оманда дипломатиялық қызметте болып, Пайғамбар өліміне дейін сонда болады.

Әбу Бәкр халифалығы кезінде діннен шыққандармен нәтижелі күрес жүргізді, Византиямен болған шайқастарға, Ярмук түбінде көзге түсті, Дамаск және Ажнадайнды алуда, Палестина-ны жаулауына қатысты. Мысырға жорықтың ұйымдастырушы болды. Омар халифаның қолдауын алып, Зубәйр ибн Әууәм қолбасшылық еткен көмек күшімен Мысырдағы византиялық басшы Мукауқысты жеңіп, Мысыр мен Солтүстік Африканың бір бөлігін Халифат әскерінің қол астына кіргізді. Мысыр басшысы етіп тағайындалады. Осман халифалығы тұсында қызметтен алынып, уақытша саясаттан алыстап, Палестинада болады.

Билікке Әли халифа келгенде саяси қызметке оралып, Мұғауия ибн Әбу Суфьянды қолдап, оның әскерін басқарды. Мұғауия мен Ә. Османды өлтірген адамды жасырды деп айыптап халифа билігін мойындамады.

Сыффын түбіндегі шайқастан кейін Думмат әл-Жандалдағы үштік сот кезінде Ә. Мұғауияның биліктен құлатылғанын жариялаудан бас тартты. 38 Һ.ж. Мысырға Ә. қолбасшылығымен әскер кіріп, провинцияға өз бақылауын орнатады.

40 Һ.ж. хауариждер Әли, Мұғауия мен Ә. қастандық жасайды және Әли өлтіріліп, Мұғауия

жарақат алады, ал Ә. орнына оның жақыны Хариж ибн Хузафа өлтіріледі.

Мұғауия ибн Әбу Суфьян халифалығы тұсында Мысырдың басшысы болды. Ауыр сырқаттан қайтыс болады. Өлімінің алдында Ә. тәубеге келіп, Әли ибн Әбу Талиб тағдыры туралы өкінді деген хабарлар бар.

АНАС ИБН МАЛИК [أنس بن مالك] (ум. 93/712) – сподвижник Пророка Мухаммада. Родился в Медине, происходил из племени Хазрадж. Его мать Умм Суляйм рано приняла Ислам, что привело к ссоре с мужем и его отъезду в Сирию, где он через некоторое время умер. После смерти мужа Умм Сулейм вышла замуж за Абу Тальху, который к тому времени тоже принял Ислам.

К моменту хиджры Пророка Мухаммада А. было всего 10 лет. По просьбе Умм Суляйм Пророк принял А. в свой дом в качестве прислуги. Он относился к А. как к сыну, а тот аккуратно исполнял все поручения Пророка и учился у него основам религии.

Малолетний А. не принимал участия в первых сражениях мусульман. В битве при Бадре оставался в тылу и обслуживал мусульманских воинов. Достигнув совершеннолетия, принял участие в битвах при Хайбаре и Хунайне, участвовал в завоевании Мекки и осаде Таифа.

В период правления Абу Бакра был послан собирать закят с жителей Бахрейна. После смерти Абу Бакра вернулся в Медину. Халиф

Омар не позволил А. уехать на войну и оставил его возле себя. А. занялся мусульманским правом и не оставлял это занятие вплоть до смерти.

Позже переехал в Басру, где преподавал основы Ислама и право. Участвовал в сражениях с персами, был в составе мусульманских войск, занявших г. Туштар.

В период правления халифа Османа продолжал преподавание в Басре. Не примкнул ни к одной из сторон в гражданской войне, но позднее не побоялся открыто выступить против тирании омейядского наместника Ирака Хаджаджа.

А. был праведным и богобоязненным человеком. Его учениками были известные табиуны. Передал много хадисов (муксир). Умер в возрасте ок. 104 лет в Басре.

АНАС ИБН МӘЛИК [أنس بن مالك] (қ.б.ж. 93/712) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Мәдинада дүниеге келген, Хазраж тайпасынан шыққан. Анасы Умм Суләйм Исламды ерте қабылдайды, мұнымен күйеуі келіспей, Сирияға кетеді, кейін сонда қайтыс болады. Күйеуінің өлімінен кейін Умм Суләйм сол уақытта Исламды қабылдаған Әбу Талхаға тұрмысқа шығады.

Мұхаммед Пайғамбардың һижра кезінде А. небары 10 жаста болды. Умм Суләйм өтініші бойынша Пайғамбар А. өз үйіне үй қызметшісі ретінде алады. Ол А. баласындай көрді, ал ол Пайғамбардың барлық тапсырмаларын орындап, одан дін негіздерін үйренді.

Жас А. мұсылмандардың алғашқы шайқастарына қатыспады. Бәдр шайқасында тылда қалып, мұсылман әскерлеріне қызмет етті. Кәмелет жасына жетіп, Хайбар мен Хұнайн шайқастарына, Таифті қоршауға және Меккені жаулап алуға қатысты.

Әбу Бәкр халифалығы кезінде Бахрейн тұрғындарынан зекет жинауға жіберілген болатын. Әбу Бәкр қайтыс болғаннан кейін Мәдинаға оралады. Омар халифа А. соғысқа баруға рұқсат бермей, өзінің қасында қалдырған. А. мұсылмандық құқықты зерттеп, өмірінің соңына дейін айналысты.

Кейін Басраға көшіп, сонда Ислам негіздері мен құқықтан сабақ берген. Парсылармен шайқасып, Туштар қаласын алған мұсылман әскерінің құрамында болды.

Осман халифалығы тұсында Басрада оқытушылықты жалғастырды. Азаматтық соғыс кезінде ешбір жақты жақтамады, бірақ кейін Умәйялық Ирак басшысы Хажаж тираниясына қарсы ашық шығудан қорықпаған болатын.

А. қайырымды және тақуа адам болған. Оның шәкірттері танымал табиғиндар. Көптеген хадистерді жеткізуді (муксир). Басрада 104 жас шамасында қайтыс болды.

АНСАРЫ [الأنصار] – «помощники Пророка»; мединские сподвижники Пророка Мухаммада; принявшие Ислам коренные жители Медины, которые предоставили приют Пророку и мусульманам-переселенцам (мухаджирам) из Мекки и других городов и обеспечивали их всем необходимым.

Представители двух основных мединских племен – Аус и Хазрадж.

Потерпев поражение от Аус в битве при Буасе, хазраджиты решили заручиться поддержкой курайшитов. В 11 г., после начала пророческой миссии Мухаммада, представители хазраджитов прибыли в Мекку, встретились с Пророком и приняли Ислам, видя в нем средство для обеспечения единства, мира и процветания Медины. После возвращения они стали вести пропаганду новой религии и среди ауситов. Мединцы еще дважды встретились с Мухаммадом в Акабе, где поклялись защищать Пророка и принять мекканских мусульман.

После начала хиджры мекканских мусульман в Медину хазраджиты и ауситы тепло встретили их и дали им убежище. Тогда и появилось почетное звание А. Исполняя волю Пророка, А. побратались с переселенцами (мухаджирами), предоставили им жилье в своих домах, поделились с ними своим имуществом и средствами: «А те, которые жили в Медине до них (т.е. до прихода мекканцев) и [обратились в новую] веру, любят переселившихся [из Мекки] к ним и не испытывают к ним никакой зависти из-за того, что отдано им (т.е. переселившимся). Они признают за ними предпочтительное право, если даже [сами] находятся в стесненном положении. И те, кто одолел свою алчность, – они и суть преуспевшие» (59:9).

Братство А. и мухаджиров способствовало возникновению в Медине мусульманской государствен-

ности. Начиная с битвы при Бадре, А. вплоть до самой смерти Пророка сражались против язычников плечом к плечу с мухаджирами и не жалели жизни ради идеалов Ислама. После взятия Мекки Пророк вернулся к А. в Медину.

После смерти Пророка А., обеспокоенные дальнейшей судьбой мусульманского государства, срочно созвали собрание и предложили избрать халифом Са`да ибн Убаду, но согласились с доводами мухаджиров и выбрали Абу Бакра. А. принимали активное участие в войнах против вероотступников (см.: Ридда), затем против Византии и Персии. Были передатчиками многих хадисов Пророка Мухаммада, в их среде были грамотные и прогрессивные люди, положившие начало исламской науке и методологии. В последующие годы А. были известны как хранители исламской традиции.

Об А. говорится в аятах Корана: «Те из переселившихся [из Мекки в Медину] и из ансаров, которые опередили [других по времени принятия Ислама и благочестию], и те, которые последовали за ними, благодаренствуют, и Аллах доволен ими. А сами они довольны Аллахом, и Он уготовил им райские сады с текущими ручьями. Вечно они пребудут [в тех садах]. Это и есть великое преуспевание!» (9:100); «Аллах простил Пророка, переселившихся [из Мекки в Медину] и ансаров, которые последовали за ним в трудный час, после того как сердца некоторых его спутников чуть было не отклонились [от следования за ним]. Потом Он все же простил их,

ибо Он – сострадательный, милосердный» (9:117).

О достоинствах А. и их исключительной роли в истории Ислама повествуется во многих сборниках хадисов в главах «Фадаил ас-Сахаба» и «Манакиб аль-Ансар».

АНСАРЛАР [الأنصار] – «Пайғамбар көмекшілері»; Мұхаммед Пайғамбардың мәдиналық сахабалары; Пайғамбар және Мекке мен басқа қалалардан қоныс аударған мұсылмандарға (мұхажирлерге) пана беріп, оларды қажетті жарақтармен қамтамасыз еткен Исламды қабылдаған жергілікті Мәдина тұрғындары. Негізгі екі мәдиналық тайпа – Аус пен Хазраждың өкілдері.

Буас түбінде Аус тайпасымен болған шайқастан жеңілген хазраждықтар құрайыштардан қолдау іздеді. Мұхаммедтің пайғамбарлық қызметінің 11 жылы хазраж тайпасының өкілдері Меккеге келіп, Пайғамбармен кездесіп, Мәдинаның өркендеуі, бейбітшілігі мен біртұтастығын қамтамасыз ететін құралды көрген Исламды қабылдайды. Оралғаннан кейін олар аустықтар арасында жаңа дінді уағыздай бастайды. Мәдиналықтар Пайғамбарды қорғап, меккелік мұсылмандарды қорғауға ант берген Ақабада Пайғамбармен тағы екі рет кездеседі.

Меккелік мұсылмандардың Мәдинаға hijрасы басталғаннан кейін, оларды аус пен хазраждықтар жылы қарсы алып, пана берді. Осыдан кейін құрметті А. атағы пайда болды. Пайғамбар қалауын орындай, А. қоныс аударушылар-

мен (мұхажирлермен) бауырласып, өз үйлерінен оларға пана беріп, өз мүліктері мен қаражаттарымен бөлісті: «Бұрыннан Мәдинада қоныстанған иман иелеріне де (беріледі.) Олар өздеріне босып келгендерді жақсы көріп, оларға берілген нәрселерге көңілдерінде кірбеңдік болмайды. Сондай-ақ өздерінде таршылық бола тұра оларды өздерінен артық көреді. Әлдебіреу сарандықтан сақтанса, солар құтылушылар» (59:9).

А. мен мұхажирлер бауырласуы Мәдинада мұсылман мемлекетінің қалыптасуына жағдай туғызды. Бәдр шайқасынан бастап Пайғамбардың қайтыс болған күніне дейін А. мен мұхажирлер мүшріктермен иықтаса соғысып, Ислам жолында өз өмірлерін аямады. Мекке алынғаннан кейін Пайғамбар А. Мәдинаға оралды.

Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін мұсылман мемлекетінің келешек тағдырына аландаған А. тез арада жиналыс шақыртып, халифа ретінде Саъд ибн Убаданы ұсынды, дегенмен мұхажирлердің дәлелін қабылдап, Әбу Бәкрді халифа етіп тағайындайды.

А. діннен шыққандарға (қрз.: Ридда), кейін Византия мен Персияға қарсы соғыстарға белсенді қатысты. Мұхаммед Пайғамбардың көптеген хадистерін жеткізушілер, олардың ортасында Ислам ғылымы мен әдіснамасының негізін салған сауатты және озық ойлы адамдар болды. Келесі жылдары А. Ислам дәстүрін сақтаушылар ретінде танылды.

Құран аяттарында А. туралы: «Мұхажир, ансарлардан ал-

ғашқы иман келтіргендер және жақсылықта оларға ергендерден Аллаһ разы болды. Әрі олар да Аллаһтан разы болды. Сондай-ақ Аллаһ, олар үшін мәңгі қалатын, астарынан өзендер ағатын жәннәттер әзірледі. Осы ірі мұрат» (9:100); «Шынында Аллаһ, бір бөлімінің жүректері ауытқуға таяған ауыршылықтан кейін Пайғамбарға ерген мұхажирлер мен ансардың, Пайғамбардың тәубелерін қабыл етті. Аллаһ оларға тым жұмсақ, өте мейірімді болғандығынан тағы да олардың тәубелерін қабыл етті» (9:177).

А. дәрежесі мен Ислам тарихындағы олардың ерекше рөлі туралы көптеген хадис жинақтарының «Фадаил әс-Сахаба» және «Мәнәкиб әл-Ансар» тарауларында келтірілген.

89

АРАФ [الأعراف]

1) Место между Раем и Адом, где будут ждать своей участи те, чьи добрые деяния в земном мире оказались равными греховным. Они будут ждать милости Аллаха, приветствовать обитателей Рая и мечтать разделить их участь, но при этом увидят ужасы адских мучений и станут молить Аллаха пощадить их (7:46-47). В конце концов, Аллах пощадит их и введет в Рай.

2) Название ниспосланной в Мекке 7-й суры Корана, состоящей из 206 аятов. В смысловых переводах – «Ограды», «Преграды», «Чистилище».

АҒРАФ [الأعراف]

1) Жер бетінде жақсы амалдары мен күнәлі істері тең түскендер

Ара

өз тағдырларының шешімін күтетін Жұмақ пен Тозақ аралығындағы жер. Олар Аллаһтың мейірімін күтіп, Жұмақ тұрғындарын сәлемдеседі және олардың жағдайларын армандайды, алайда сонымен қатар олар тозақ азабын көріп, Аллаһтан кешірім етуді сұрайды (7:46-47). Ең соңында Аллаһ оларды кешіріп және Жұмаққа кіргізеді.

2) 206 аяттан тұратын Меккеде түскен Құранның 7-ші сүресі. Мәндік аудармасы – «Қоршаулар», «Кедергілер», «Машһар».

АРАФА [يوم عرفة] – день, предшествующий религиозному празднику. Так называют 9-й день месяца зу-ль-хиджа, предшествующий празднику Ид аль-Адха (Курбан-Айт). В этот день паломники, совершающие хадж, проводят обряд стояния в местности Арафат.

АРАФА [يوم عرفة] – діни мереке алдындағы күн. Ид әл-Адха (Құрбан айт) мерекесі алдындағы зул-хиджа айының 9-шы күні. Бұл күні хаж жасайтын қажылар Арафат жерінде тұру рәсімін өткізеді.

АРАФАТ [جبل عرفة] – местность в 25 км от Мекки, где совершающие хадж паломники остаются в 9-й день месяца зу-ль-хиджа. Это стояние – обязательная (фард) составная часть ритуала хаджа.

АРАФАТ [جبل عرفة] – Хажжасушы қажылар зул-хиджа айының 9-күні тоқтайтын Меккеден 25 шақырымда орналасқан жер. Бұл күй – хаж рәсімінің міндетті (парыз) құрамдас бөлігі.

АРИМ [عرم] – потопа, которым Аллах наказал народ Саба за неблагодарность: «Впоселении сабейцев было знамение: два сада – с правой стороны [города] и левой. [И было им сказано:] “Вкушайте из удела, дарованного Господом вашим, и возблагодарите Его. Страна [ваша] прекрасна, Господь – милосерден”. Но они ослушались, и Мы наказали их прорывом плотины и взамен двух [прежних] садов дали два [новых], с горькими плодами, тамариском да лотосами кое-где» (34:15-16).

АРИМ [عرم] – жақсылықты білмеген Саба халқын Аллаһ топан сумен жазалаған: «Расында Саба елдерінің қоныстарында бір ғибрат бар. Оңнан, солдан екі бақша (бар еді. Оларға): «Раббыларыңның несібесін жеңдер де Оған шүкір етіңдер. Бір көркем қала, Раббыларың да аса жарылқаушы» (делінді). Олар бас тартты. Сондықтан оларға күшті сел жібердік те, ол бақшаларын ащы мәуелі, жыңғылды бір азғантай жеміс ағашы бар; екі бақшаға айналдырдық» (34:15-16).

АРИФ [عارف] – тот, кому даровано знание; человек, обладающий практическим знанием. В суфизме – обладатели внеопытного знания и знатоки духовного пути. А. могут ошибаться, т.к. свободны от ошибок и грехов только посланники Аллаха; но ошибка А. на духовном пути подобна ошибке муджтахиды в процессе иджитхада.

АРИФ [عارف] – тәжірибелік білім иесі, білім берілген адам. Суфизмде – рухани жолдың білгірлері және тәжірибеден тыс білім иегерлері. А. қателесуі мүмкін, себебі күнә мен қателіктерден тек Аллаһтың пайғамбарлары ғана пәк; алайда А. рухани жолдағы қателігі ижтиһад үрдісіндегі мұжтаһидтер қателігіндей.

АРИЯ [عاریة] – благотворительная передача какой-либо вещи другому лицу для временного пользования. Первоначально была обязательной (ваджиб) для мусульман, затем это повеление было отменено (наسخ). В настоящее время А. признается обязательной в исключительных случаях, например, когда кому-нибудь необходима теплая одежда, чтобы не умереть от холода. А. – богоугодное дело в человеческих отношениях. Хадисы свидетельствуют, что Пророк Мухаммад брал у других различные вещи для временного пользования.

В ханафитском мазхабе обязательным условием (рукн) А. является предложение вещи владельцем. Но, согласно киясу, еще одним условием является принятие этой вещи тем человеком, которому она дается.

Другие условия (шарт):

- здравомыслие хозяина вещи.
- Совершеннолетие – условие во всех мазхабах, кроме ханафитского;
- наличие передаваемой вещи;
- право хозяина вещи на передачу другому лицу;
- вещь должна быть такой, чтобы ее можно было вернуть после

использования (например, А. не могут быть продукты питания);

– передача вещи возможна только в случае, если она будет для чего-то использоваться.

В качестве А. могут передаваться различные объекты: территории, дома, одежда, животные и т.д.

АРИЯ [عاریة] – қандай да бір затты өзге біреуге уақытша пайдалану үшін берілген қайырымды іс-әрекет. Ең әуелі мұсылман үшін міндетті (уәжіп) болды, кейіннен бұл бұйрықтың күші жойылды (наسخ). Қазіргі таңда А. ерекше жағдайларда ғана мойындалады, мысалы, әлдебіреуге суықтан өлмеуі үшін жылы киім беру. А. – адами қарым-қатынастағы ізгілікті іс-әрекет. Хадисте Мұхаммед Пайғамбардың әртүрлі заттарды өзгелерден уақытша пайдалануға алғандығы туралы келеді.

Ханафи мәзһабында А. міндетті шарты (рүкн) зат иесінің ұсынысы. Бірақ, кияс бойынша оның тағы бір шарты берілген затты алушының қабылдауы болып табылады.

Басқа шарттар (шарт):

- зат иесінің саналы болуы.
- Кәмелет – ханафи мәзһабынан басқаларда шарт;
- берілетін заттардың болуы;
- зат иесінің басқа адамға беру құқығы;
- қолданғаннан кейін қайтарып беруге жарамды зат болуға тиіс (мәселен, А. тағамдық тұтыну өнімдері және т.б. болмауы керек);
- берілетін заттың белгілі қолданыста болатыны жағдайда берілуі мүмкін.

А. ретінде түрлі нысандар берілуі мүмкін: аумақ, үй, киім-кешек, жануарлар және т.б.

АРКАМ ИБН АБУ АЛЬ-АРКАМ [الأرقم بن أبي الأرقم] (ум. 53/673) – сподвижник Пророка Мухаммада. Родился в Мекке, принадлежал к клану Махзумитов. На протяжении всей жизни был последовательным поборником справедливости, защищал слабых и нуждающихся. Отличался набожностью и аскетизмом. Его имя упоминается среди участников «Конфедерации добродетельных» (см.: Хильф аль-Фудул).

Несмотря на то что его родственники были ярыми противниками Ислама, А. был в числе первых мусульман и принял веру в 17-18 лет. Его дом стал первым центром мусульманской общины в Мекке, где мусульмане читали Коран и совершали совместные молитвы. В этом доме некоторое время жил Пророк Мухаммад. В период жестоких гонений дом А. был единственным местом, где мусульмане могли встречаться с Пророком, тайно совершать молитвы, делиться проблемами. В этом доме приняли Ислам многие люди. После принятия Ислама 'Омаром мусульмане вышли из дома А. и впервые открыто совершили молитву в Каабе.

А. был в числе первых мусульман, совершивших хиджру (переселение) в Медину. Принял участие в создании и укреплении мусульманского государства, в битвах при Бадре, Ухуде, Хандаке и других сражениях.

Был грамотным человеком, входил в число секретарей Пророка Мухаммада, которые записывали ниспосылаемые ему Откровения. Умер в Медине в возрасте ок. 83 лет.

АРКАМ ИБН ӘБУ ӘЛ-АРКАМ [الأرقم بن أبي الأرقم] (к.б.ж. 53/673) – Мұхаммед Пайғамбар сахабасы. Меккеде дүниеге келген, Махзумилер руына жатады. Өмір бойы әділеттілік үшін күрескер, әлсіздер мен мұқтаждарды қорғаған. Тақуалығы мен аскеттілігімен ерекшеленді. Оның есімі «Қайырымдылар конфедерациясына» (қрз.: Хильф әл-Фудул) қатысқандар арасында аталады.

Туыстарының Исламға қарсы іс-әрекеттеріне қарамастан мұсылмандықты қабылдағандардың алғашқы қатарында болып, 17-18 жасында Исламды қабылдады. Оның үйі Меккедегі мұсылман қауымының алғашқы орталығы болды, онда мұсылмандар Құран, жамағат намаздарын оқыды. Бұл үйде Мұхаммед Пайғамбар бірнеше уақыт бойы тұрды. Қуғын кезінде мұсылмандар Пайғамбармен кездесетін, құпия түрде намаз оқып, мәселелерді өзара талқылауға салатын жалғыз орын болды. Бұл үйде көптеген адамдар Исламды қабылдады. Омардың Исламды қабылдауымен мұсылмандар үйден тысқары шығып, алғаш рет ашық түрде Қағбада намаз оқыды.

А. Мәдинаға һижра (қоныс аударған) жасаған алғашқы мұсылмандар қатарында. Мұсылман мемлекетінің құрылуымен

нығаюына, Бәдр, Ухуд, Хандак және т.б. шайқастарға қатысты.

Білімді адам, Мұхаммед Пайғамбарға аян етілген аяттарды жазушы хатшылар құрамына кірген. 83 жасында Мәдинада қайтыс болды.

АРШ [العرش] – наивысшее место, которое объемлет все сущее и находится над ним; самое большое материальное творение Аллаха. В этом смысле совпадает с понятием престола, на котором восседает государь, обладающий властью. Этот термин использован в Коране (7:54; 9:129; 10:3; 23:116; 43:82) в смысле «предельная граница сущего, которое объемлет все мироздание». Истинная сущность А. ведема только Аллаху. Семь небес, Рай, лотос крайнего предела (см.: Сидрат аль-Мунтаха) находятся под А. Согласно толкованиям, «утверждение Аллаха на А.» означает, что после сотворения мира Он взял на себя руководство всем сотворенным мирозданием.

Некоторые толкователи считали, что А. и слово курси («возвышенное место для сидения, трон, престол»), употребленное в аяте аль-Курси (2:255), имеют одинаковый смысл; другие говорили о том, что А. объемлет курсы и находится над ним.

АРШ [العرش] – барлық тіршілік атаулыны қамтитын және оның үстіндегі ең жоғарғы орын; Аллаһтың ең ірі материялдық жаратылысы. Осы мағынасында тақтағы билікті иемденуші патшамен сәйкестендіріледі. Бұл

термин Құранда (7:54; 9:129; 10:3; 23:116; 43:82) «бүкіл әлемді қамтитын жер шарының шырқау шегі» мағынасында қолданылған. А. шынайы мәні тек Аллаһқа аян. Жеті аспан, Жұмак, тұрақтау ағашының жаны (қрз.: Сидрәт әл-Мунтаһа) А. астында. Тәпсірлерге сәйкес «Аллаһтың А. көтерілді» дегені әлемді жаратқаннан кейін Ол барлық жаратылған әлемдердің үстінен басшылықты өзіне алды дегенді білдіреді.

Кейбір тәпсіршілер әл-Курси аятында (2:255) қолданылған А. және курси сөзі («тақтың ең жоғарғы орыны, тақ») бір мағынаны береді; ал басқалар А. курсиді қамтиды және оның үстінде деп түсіндіреді.

АСАД ИБН ЗУРАРА [أسعد بن زراره] (умер 1/623) – сподвижник Пророка Мухаммада, сыграл большую роль в распространении Ислама в Медине. Происходил из племени Хазрадж, отрекся от язычества до пророчества Мухаммада, был ханифом – последователем авраамического Единобожия. Один из первых мусульман Медины, принимал участие в первой клятве при Акабе. Став одним из первых проповедников Ислама в Медине, столкнулся с трудностями и попросил Пророка прислать своего представителя. В ответ Пророк Мухаммад прислал Мус'аба ибн `Умайра, совместно с которым А. проповедовал среди племен Хазрадж и Аус. Дом А. превратился в опорный пункт исламского движения в Медине. После хиджры Пророка Мухаммада в Медину А.

прожил недолго, заболел и умер накануне битвы при Бадре.

АСАД ИБН ЗУРАРА [أسعد بن زراره] (қ.б.ж. 1/623) – Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының бірі, Исламның Мәдинада таралуына үлкен рөл атқарды. Хазраж тайпасынан шықты, Мұхаммед пайғамбарлығына дейін пұтқа табынушылықтан бас тартты, ибраһимдік Біркұдайшылдықтың өкілі – ханиф болды. Акабада бірінші ант қабылдаған Мәдина мұсылмандары алғашқыларының бірі. Мәдинада Исламның алғашқы насихаттаушысы ретінде қиындықтарға тап болып, Пайғамбардан өзінің уәкілін жіберуді өтінді. Жауап ретінде Мұхаммед Пайғамбар Хазраж және Аус тайпалары арасында бірге Ислам дінін насихаттаған Мұсғаб ибн Умейрді жібереді. А. үйі Мәдинадағы мұсылман қозғалысының тірек бекетіне айналды. Мұхаммед Пайғамбардың Мәдинаға hijрасынан кейін А. көп ұзамай ауырып, Бәдр шайқасы қарсаңында қайтыс болады.

АСВАД АЛЬ-АНСИ [أسود الغنسي] (погиб 11/632) – лжепророк Аравии. Объявил себя Пророком и, захватив Сану, стал претендовать на власть в Йемене. Сборщики закята, назначенные Пророком Мухаммадом, были вынуждены покинуть эту область. Мусульмане во главе с персом Файрузом ад-Дайлами разгромили сторонников А. и убили его за день до смерти Пророка Мухаммада.

АСУАД ӘЛ-АНСИ [أسود الغنسي] (қ.б.ж. 11/632) – Арабияның жалған пайғамбары. Сананы басып алғаннан кейін өзін Пайғамбар деп жариялап, Йемендегі билікке таласты. Мұхаммед Пайғамбар тағайындаған зекет жинаушылар бұл облыстан кетуге мәжбүр болды. Мұсылмандар парсы Файруз әд-Дайламидің басшылығымен А. жақтастарын талқандап, Мұхаммед Пайғамбар өлімінен бір күн алдын өлтірді.

АСР [عصر] – послеполуденные часы, время совершения обязательной послеполуденной молитвы. А. начинается сразу после окончания времени полуденной молитвы, когда длина тени предмета (без учета остаточной тени) становится равна длине самого предмета, и продолжается до заката Солнца, однако очень желательно совершить молитву до того, как тень предмета станет в 2 раза больше длины самого предмета. Намеренно оставлять молитву А. на предзакатное время крайне нежелательно (см.: Салат).

АСР [عصر] – түстен кейінгі уақыт, міндетті екінті намазын өтеу уақыты. А. зат көлеңкесі (қалған көлеңкесіз) зат биіктігі не тең келген уақытта түскі намаз уақытының аяқталуымен басталады және Күннің батуына дейін жалғасады, алайда зат көлеңкесі зат биіктігінен 2 есе үлкен болғанда намаз оқыған абзал. А. намазын күн батар уақыт алдына дейін әдейі қалдыру құптарлық іс емес (қрз.: Солят).

АСР АС-СА`ДАТ [عصر سعادة] («время счастья») – период жизни Пророка Мухаммада, начало распространения Ислама, основание первого мусульманского государства, первый этап истории исламской цивилизации, которая прошла несколько исторических периодов – Праведных халифов, Омейядов, Аббасидов, Сельджуков и т.д.

АСР ӘС-САБДАТ [عصر سعادة] («бақыт уақыты») – Мұхаммед Пайғамбар өмірі кезеңі, Ислам дінінің таралуы, алғашқы мұсылман мемлекетінің құрылуы, бірнеше тарихи кезеңдерді өткерген Ислам өркениеті тарихының алғашқы дәуірі – Әділетті халифалар, Умәйя, Аббас, Селжұқ әулеттері және т.б.

АСМА АЛЬ-ХУСНА [الأسماء الحسنى] («самые прекрасные имена») – имена Аллаха, повторяемые в зикрах. В мусульманской традиции принято считать, что Аллах имеет множество имен, которые выражают Его атрибутивные качества. Наличие у Аллаха множества А. не нарушает принципа Его Единства, т.к. все А. применимы только к Нему и неизменны. Термин употребляется в Коране: «У Аллаха прекрасные имена. Так зовите же его этими именами и не водитесь с теми, кто впадает в ересь, [искажая] Его имена» (7:180).

В одном из хадисов Пророк Мухаммад сказал: «Кто запомнит 99 имен Аллаха и будет часто повторять их, тот обязательно войдет в Рай».

ӘСМӘ ӘЛ-ХУСНА [الأسماء الحسنى] («ең көркем есімдер») – зикірде қайталанатын Аллаһтың есімдері. Мұсылман дәстүрінде Аллаһтың сипатын білдіретін Оның көптеген есімдері бар екендігі қабылданған. Аллаһта көптеген Ә. болуы Оның Жалғыздық қағидасын бұзбайды, себебі барлық Ә. тек Оған қатысты қолданылған және өзгертілмеген. Термин Құранда қолданылады: «Ең жақсы атаулар Аллаһқа тән. Оған сол аттармен жалбарыныңдар. Аллаһтың атында қиғаштық істейтіндерді қойып қойыңдар» (7:180).

Мұхаммед Пайғамбар бір хадисінде былай дейді: «кім Аллаһтың 99 есімін сақтап, оны жиі қайталаса, ол міндетті түрде жәннәтқа кіреді».

АСХАБ [أصحاب] (мн.ч. от сахаб) – сподвижники Пророка Мухаммада, видевшие его, слышавшие его речи. А. считаются люди, которые имели возможность встретиться с Пророком, приняли Ислам и до конца жизни оставались мусульманами. Члены семьи Пророка и даже встречавшиеся с ним дети также являются А. Тот, кто встречался с Мухаммадом, принял Ислам, а затем перешел в другую веру, А. не считается, если только он не покаялся и до смерти Пророка не вернулся в Ислам. А. не являются люди, которые встречались с Пророком только до начала его пророческой миссии. Не являются А. и те мусульмане, которые встречались с Пророком, но приняли Ислам лишь после его смерти, – таких называют мухадрамун.

Среди А. были близкие друзья и соратники Пророка Мухаммада; их называют Асхаб аль-Кирам. Первой сподвижницей Мухаммада стала его жена Хадиджа, последним был Абу ат-Туфайль Амир ибн Басила аль-Лейси аль-Кинани (ум. 100/729). Считается, что к моменту смерти Мухаммада количество А. достигло 114 тысяч.

Жизнь А. – пример для всех поколений мусульман. Мусульманские историки составили подробные биографии ок. 10 тысяч А. О роли А. в Исламе упоминается в аятах Корана (9:100; 48:18) и хадисах. Пророк Мухаммад сказал: «Наилучшим поколением является мое поколение». Ислам с большим почтением и любовью относится к ним. Сунниты считают, что все А. были справедливыми и набожными людьми. В мусульманской литературе после упоминания имени каждого из них традиционно пишется формула «Радиаллаху анх» («Да будет доволен им Аллах»). Мухаддисы (например, Муслим) выделяли в сборниках хадисов главы о достоинствах А. (Фадаиль ас-Сахаба).

А. – хранители и передатчики Божественного Откровения и наследия Пророка Мухаммада. Благодаря им до нас дошли ранняя мусульманская история, хадисы, изречения Пророка. После начала мусульманских завоеваний А. стали уезжать из Аравии и селиться в различных регионах Халифата, где обучали местное население основам Ислама, учили чтению и толкованию Корана, передавали хадисы. Наиболее образованные А.

основывали правовые и богословские школы, чем способствовали превращению Ислама в мировую религию.

Суннитский Ислам оценивает статус и заслуги А. не одинаково: одни из А. были приближенными Пророка и имели больше заслуг в исламском движении, другие не принимали в нем активного участия. Одни приняли Ислам раньше и внесли несравненно больший вклад в исламское движение, чем те, кто принял веру позднее. По уровню грамотности и учености между ними были большие различия. Среди А. выделяются общинные группы мухаджиров и ансаров.

АСХАБ [اصحاب] (сахаба сөз. көпше түрі) – Мұхаммед Пайғамбарды көрген, сөздерін естіген сахабалар. Пайғамбармен кездескен, Исламды қабылдап, өмірінің соңына дейін мұсылман болғандар А. саналады. Мұхаммед Пайғамбар отбасы мүшелері және онымен кездескен балалар да А. Ал егер ол Мұхаммедпен кездесіп, Исламды қабылдағаннан кейін басқа дінге өтсе және Пайғамбар өліміне дейін тәубе етпесе, онда А. саналмайды. Пайғамбардың пайғамбарлық қызметіне дейін жолықтырған адамдар А. деп атамайды. Пайғамбармен кездесіп, бірақ оның өлімінен кейін Ислам дінін қабылдаған адамдар А. саналмайды, оларды – мухадрамун деп атайды. А. арасында Мұхаммед Пайғамбардың жақын достары мен серіктері болды, оларды Асхаб әл-Кирам деп атай-

ды. Мұхаммед Пайғамбардың бірінші сахабасы оның әйелі Хаджа болды, ал соңғы Әбу ат-Туфайл Әмир ибн Басилә әл-Ләйси әл-Кинани болды (100/729 ж.ж.). Мұхаммед Пайғамбардың өлімі алдында олардың саны 114 мыңға жеткен болып саналады.

А. өмірі – мұсылмандардың барлық буынына өнеге. Мұсылман тарихшылары 10 жуық А. өмірбаянын жинаған.

Исламдағы А. рөлі туралы Құран аяттары (9:100; 48:18) мен хадистерде кездеседі. Мұхаммед Пайғамбар айтқан: «Ең жақсы буын менің буыным». Ислам оларға құрметпен және махаббатпен қарайды. Сүннет иелері барлық А. әділетті және тақуа адам болғандар деп санайды. Мұсылман әдебиетінде олардың есімдері аталғаннан кейін дәстүрлі түрде «Радиаллаһу анһу» («Аллаһ оған разы болсын») сөз тіркесі жазылады. Мухаддистер (мәселен Муслим) хадистер жинағында А. дәжересі (Фадаил әс-Сахаба) туралы бөлімін ерекше бөліп көрсеткен.

А. – Мұхаммед Пайғамбар мұрасы мен Аллаһ Аяндарының жеткізушілері мен сақтаушылары. Олардың себебімен біздерге ерте мұсылман тарихы, хадистер, Пайғамбар сөздері жеткен. Мұсылман жаулап алу соғыстары басталғаннан кейін А. Арабиядан кетіп, Халифаттың басқа аймақтарына қоныстана бастады, ол жерде жергілікті халықты Ислам негіздері мен Құран оқуды және оның тәпсірін үйретті, хадистерді жеткізіп отырды. Ең

білімді А. Исламның әлемдік діндер қатарына қосылуына мүмкіндік туғызған құқықтық және дін ілімінің мектептерін қалады.

Сүнниттік Ислам А. дәреже мен қызметті біркелкі түсіндірмейді: А. бірқатары Пайғамбардың жақыны болды және мұсылман қозғалысында көбірек еңбек етті, басқалары белсенді қатыспады. Олардың бірі Исламды ерте қабылдады және Ислам қозғалысында сенімді кейінірек қабылдағандарға қарағанда теңдессіз үлкен үлес қосты. Сауаттылық деңгейі және ғылыми дәрежесіне байланысты олар арасында үлкен айырмашылық болды. А. арасында қауымдық топтар мұхажирлер мен ансарлар ерекшеленеді.

97

АСХАБ АЛЬ-БАДР [أصحاب البدر] – участники первой в истории Ислама битвы мусульман с язычниками при Бадре. Одни из наиболее авторитетных сподвижников Пророка Мухаммада, пользующиеся среди мусульман особым уважением.

АСХАБ ӘЛ-БӘДР [أصحاب البدر] – Бәдр түбіндегі Ислам тарихында мұсылмандардың мүшріктермен болған алғашқы шайқасына қатысушылар. Мұсылмандар арасында үлкен беделге ие Мұхаммед Пайғамбардың ең беделді сахабалары.

АСХАБ АЛЬ-ЙАМИН [أصحاب الأيمن] («обладатели правой стороны») – люди, которых постигла

удача. Праведники, которые веровали в Аллаха и служили Ему, отличались благими деяниями. В день Страшного Суда им будет подана книга с записями их деяний с правой стороны, т.е. только их добрых дел (плохие дела фиксирует ангел с левой стороны). Термин используется в аяте Корана: «Те, что стоят на правой стороне, – кто же они? – Они будут там среди лотосов, шипов лишенных, под бананами, отягощенными плодами, в тени [деревьев] раскидистых...» (56:27-30). А. также называют Асхаб аль-Маймана.

АСХАБ ӘЛ-ЙАМИН [أصحاب الأيمن] («оң жақтың иегерлері») – бақыт қонған адамдар. Аллаһқа иман келтіріп, Оған қызмет жасаған тақуалар, ізгі істерімен көзге түскен. Қиямет күні олардың амал кітабы оң жағынан беріледі, яғни ізгі амалдары (жаман амалдарды сол жақтағы періште жазып отырады). Термин Құран аятында қолданылады: «Оңшылдар, ол оңшылдар нендей бақытты. Олар тікенсіз сидыр (ағаштары); Жемістері үсті-үстіне шоғырланған банан ағаштарының, Созылған көлеңкенің астында болады...» (56:27-30). Сондай-ақ А. Асхаб әл-Мәймәнә деп атайды.

АСХАБ АЛЬ-КАРЬЯ [أصحاب القرية] – жители селения в Антакье (Антиохии), отвергшие посланников Аллаха. К этому народу были посланы два пророка, затем еще один. Когда те говорили, что являются посланниками Аллаха, А. отвечали им: «Вы – такие же люди,

как и мы. Милостивый [Аллах] не ниспосылал никакого [Откровения], а вы лишь говорите ложь» (36:15) – и угрожали побить Пророков камнями. Некый Хабиб ан-Наджар стал призывать народ уверовать в Аллаха и выслушать Его посланников (36:20-22); в ответ А. убили этого заступника, Аллах же обрадовал его вестью о том, что он стал обитателем Рая: «Войди [прямо] в Рай!». На это Хабиб ан-Наджар сказал: «О, если бы мой народ знал, за что меня простил мой Господь, за что причислил меня к почитаемым!» (36:26-27). Посланники Аллаха вынуждены были уйти оттуда, и Аллах уничтожил А.: «Раздался лишь трубный глас – и их не стало» (36:29).

Одни толкователи считали, что в истории об А. речь идет о деяниях апостолов Исы, другие – что рассказ носит иносказательный смысл и А. – вообще все неверные, к которым приходили последние 3 пророка – Муса, Иса и Мухаммад.

АСХАБ ӘЛ-ҚАРИЯ [أصحاب القرية] – Аллаһ елшілерін мойындамаған Антакья (Антиохия) тұрғындары. Бұл халыққа екі пайғамбар жіберілді, кейіннен тағы біреуі қосылды. Олар Аллаһтың елшілері екендерін айтқан А. оларға былайша жауап қайтарды: «Сендер біз сияқты ғана адамсыңдар. Сендерге Ар-Рахман, еш нәрсе жіберген жоқ. Сендер мүлде өтірік айтасыңдар» (36:15) – және Пайғамбарларды таспен ұрумен қорқытты. Хабиб ән-Нәжәр есімді біреу халықты Аллаһқа иман келтіріп, Оның елшілерін тыңдуға

шақырды (36:20-22); жауап ретінде А. оны өлтіреді, Аллаһ болса оны Жәннәт тұрғыны болған хабармен қуандырды: «Жәннәтқа [тіке] кір!»». Бұған Хабиб ән-Нәжәр былай деді: «Әттең! Елім білген болса еді, Раббымның мені жарылқап, ардақтылардан еткенін!» (36:26-27). Аллаһ елшілері ол жерден кетуге мәжбүр болды және Аллаһ А. жойып жіберді: «Ол бір ғана дауыс еді. Сонда олар сөніп, жоқ болды» (36:29).

Кейбір тәпсіршілер А. туралы тарихында Иса апосталдарының қызметі туралы болғанын, басқалары – әңгімеде астарлы мән жатқанын айтады және А. – соңғы 3 пайғамбар – Мұса, Иса, Мұхаммед келгенде барлығы кәпірлер болған.

АСХАБ АЛЬ-КАХФ [أصحاب الكهف] («обитатели пещеры») – юноши, которые уверовали в Аллаха, за что подверглись преследованиям, вместе с собакой бежали из города и укрылись от врагов в пещере, были усыплены Аллахом и проспали более 300 лет (18:10-25).

В исторических книгах и тафсирах Корана утверждается, что речь идет о событиях 2-й пол. III в. после пророчества Исы в Тарсе или Эфесе (Анатолия) (в некоторых источниках названы Марат и Урумчи). Римский наместник Дакьянус (возможно, римский император Деций) потребовал от юных праведников отречения от веры в Аллаха; те покинули город и, взяв с собой собаку, укрылись от преследований в пещере. Проснувшись, А. сочли, что проспали лишь день, и, почувствовав голод, по-

слали одного из своих товарищей в город купить хлеба. Подойдя к булочнику, он протянул ему монету, уже вышедшую из обращения. Юношу отвели к правителю. Оказалось, что минуло уже 300 лет и горожане веруют в Единого Бога (в Римской империи уже господствовало Христианство). Уверовав в чудо, горожане пошли к пещере, но обнаружили, что А. и их собаки исчезли. Место было признано священным, там был воздвигнут храм.

Чудо А. – напоминание людям о том, что после смерти они будут воскрешены и предстанут перед Судом Аллаха. В христианской традиции эта история известна как история о «семи отроках эфесских».

АСХАБ ӘЛ-КӘҺФ [أصحاب الكهف] («үңгір адамдары») – Аллаһқа иман келтіргендері үшін қуғынға ұшыраған, итімен қаладан қашып, жаулардан үңгірде тығылған, Аллаһпен ұйықтатылып, 300 жылдан астам уақыт ұйқыда болған (18:10-25) жасөспірімдер.

Тарихи кітаптар мен Құран тәпсірлері оқиға III ғ. 2-ші жартысында Иса пайғамбарлығынан кейін Тарс немесе Эфесе (Анатолия) (кейбір мәліметтерде Мараш және Үрімжі) болғандығын дәлелдейді. Дакьянустың римдік губернаторы (Рим императоры Деций болуы мүмкін) жасөспірімдерден Аллаһқа иманнан бас тартуды талап етеді; олар өздерімен бірге итті алып, қуғыншылардан үңгірге тығылады. А. ояңған сәтте, бір түн ұйықтаған секілді сезінеді және

Асх

өз қарын ашқандары байқалып, жолдастарының бірін қалаға нан сатып алуға жібереді. Бәліш сатушысына айналымнан шыққан тиынды ұсынады. Жасөспірімді билеушіге апарады. Арада 300 жыл өтіп, қалалықтар Жалғыз Аллаһқа иман келтіреді (Рим империясында осы уақытта Христиан діні үстемдік құрған сәт еді). Таңғажайыпқа сеніп, қалалықтар үңгірге барады, бірақ ол жерде А. және ит те жоғалып кеткенін байқайды. Орын қасиетті деп мойындалып, орнына ғибадатхана тұрғызылады.

А. оқиғасы – адамдарға өлгеннен кейін қайта тіріліп, Аллаһтың Соты алдында сұрауға алынатынын ескертті. Христиан дәстүрінде бұл оқиға «Эфестегі жеті бозбала» тарихымен белгілі.

АСХАБ АЛЬ-КИРАМ [أصحاب الكرام] – авторитетные и наиболее активные сподвижники, приближенные Пророка Мухаммада (см.: Асхаб).

АСХАБ ӘЛ-КИРАМ [أصحاب الكرام] – Мұхаммед Пайғамбарға жақын ең беделді және белсенді сахабалар (қрз.: Асхаб).

АСХАБ АР-РА'Й [أصحاب الرأي] («сторонники мнения») – мусульманские правоведы, допускавшие выведение решения на основании своего мнения в случаях, если какие-либо вопросы не имеют однозначного решения в Коране и Сунне. Ра'й (мнение) должен соответствовать духу Ислама и выводиться рациональными методами

(кыяс). Метод разрешен Пророком Мухаммадом, применялся сподвижниками.

При жизни Пророка мусульманская община решала проблемы на основании ниспосылаемых Откровений. Некоторые проблемы Пророк решал на основании иджтихада, применяя ра'й. После смерти Пророка в различных областях Халифата стали возникать правовые проблемы, однозначного ответа на которые в исламских первоисточниках не содержалось; для их решения применялись различные иджтихады. Значительная часть улемов (в основном на территории Ирака) стала применять метод ра'йа; эта школа иджтихада получила название иракской, или А.

Представители хиджазской и иракской школ в значительной степени заимствовали методы друг друга. Например, иракец Ахмад ибн Ханбал широко использовал методы хиджазской школы, а мекканец Малик ибн Анас применял и развивал методы иракской школы. Аш-Шафии занимал промежуточную позицию.

Среди основоположников метода А. традиция называет `Омара ибн аль-Хаттаба, Али ибн Абу Талиба и `Абдуллаха ибн Мас'уда. В широком смысле А. можно назвать всех муджтахидов, но название традиционно закрепилось за иракской школой, из которой происходит правовая школа Абу Ханифы, широко применявшего кыяс и истихсан.

Мазхабы, которые признали метод ра'йа, разошлись в его определении. Например, шафииты

признают в качестве ра'йа только кыяс, ханафиты прибавляют к этому истихсан, а маликиты и ханбалиты – масалих аль-мурсала.

АСХАБ ӘР-РА'Й [أصحاب الرأي] («пікір жактаушылары») – Құран мен Сүннеттегі біркелкі мәселелер шешімін таба алмай қалған жағдайда өз пікірлері негізінде шығаруға мүмкіндік берген мұсылман құқықтанушылары. Ра'й (пікір) Ислам рухына сүйене отырып, саналы әдіс (қияс) бойынша шығарылу керек. Әдіс Мұхаммед Пайғамбар тарапынан рұқсат етілген, сахабалар қолданған.

Пайғамбар өмірі тұсында мұсылман қауымы мәселелерді түскен Аяндар негізінде шешкен. Кейбір мәселелерді Пайғамбар ра'йды қолдана ижтиһад негізінде шешкен. Пайғамбар өлімінен кейін Халифаттың түрлі аймақтарында Исламның алғашқы көздерінде біржақты жауабы жоқ құқықтық мәселелер туындап отырды; олардың шешімін табуда түрлі ижтиһадтар қолданылды. Ғұламалардың көп бөлігі (негізгі Ирак аумағында) ра'й әдісін қолдана бастады; бұл ижтиһад мектебі ирактық немесе А. атауына ие болды.

Хижаз және ирактық мектеп өкілдері белгілі дәрежеде бір-бірінің әдіс-тәсілдерімен алмасты. Мысалы, ирактық Ахмад ибн Ханбал хижаз мектебінің әдісін жиі қолданды, ал меккелік Мәлик ибн Анас ирактық мектептің әдістерін қолданып, дамытты. Әш-Шафиғи болса аралық көзқарасты ұстанды.

А. әдісінің негізін қалаған арасында Омар ибн әл-Хаттаб, Әли

ибн Әбу Талиб және Абдуллаһ ибн Масғудтың есімдері аталады. Кең мағынада А. барлық дерлік мұжтаһидтерді жатқызуға болады, алайда бұл атау қияс пен истихсанды кең қолданған Әбу Ханифаның құқықтық мектебі шыққан ирактық мектептің атына бекінген.

Ра'й әдісін мойындаған мәзһабтар оның анықтамасында бөлінеді. Мысалы, шафиғилар ра'й ретінде тек қиясты мойындаса, ханафилар бұған истихсанды, ал мәлики мен ханбалилар – масалих әл-мурсала қосады.

АСХАБ АР-РАСС [أصحاب الرس] («люди Колодца») – заблудший народ, упоминаемый в Коране наряду с Адитами (Ад) и Самудянами (25:38). Были призваны подтвердить Единство Аллаха и уверовать в Него, но отказались сделать это и творили нечестие. Бросили отправленного к ним пророка в колодец и были уничтожены Аллахом. Традиция помещает А. в Йамаме, либо в Азербайджане, либо в Антакье.

АСХАБ АР-РАСС [أصحاب الرس] («Құдық адамдары») – Құранда Ад және Самуд халықтарымен қатар аталатын адасқан халық(25:38). Аллаһтың Жалғызына иман келтіріп, Оны мойындауға шақырылған, бірақ олар бұдан бас тартып, әділетсіздік жасады. Оларға жіберілген пайғамбарды құдыққа тастады және Аллаһ оларды жойған. Дәстүр бойынша А. Йамамда немесе Әзірбайжан мен Антакьяда орын алуы мүмкін.

АСХАБ АС-СУНАН [أصحاب السنن] – знатоки хадисов, составившие сборники хадисов под названием «Сунан», посвященные проблемам мусульманского права. Самые авторитетные авторы «Сунан» – Абу Давуд, ат-Тирмизи, ан-Насаи, Ибн Маджа – известны как Асхаб ас-Сунан аль-Арбаа. К А. относятся также ад-Дарими и ад-Даракутни.

АСХАБ ӘС-СУНАН [أصحاب السنن] – мұсылман құқығына арналған «Сунан» атты хадистер жинағын құрастырған хадис білгірлері. Ең беделді «Сунан» авторлар – Әбу Дәуд, әт-Тирмизи, ән-Нәсәи, Ибн Мәжаһ – Асхаб әс-Сунан әл-Арабаа атауымен белгілі. А. әд-Дәримиді және әд-Дәракутниді кіреді.

АСХАБ АС-СУФФА [أصحاب الصفة] («обитатели навеса») – группа неимущих сподвижников Пророка Мухаммада численностью ок. 80 чел., проживавших на территории Мечети Пророка в Медине и обучавшихся у него религиозному знанию.

А. были образцами аскетизма и праведности, крайне редко без надобности покидали мечеть, т.к. непрерывно молились, при этом не нищенствовали и старались в меру своих возможностей трудиться. Считается, что именно об А. сказано в Коране: «[Вы подаете милостыню] беднякам, которые целиком посвятили себя делам во имя Аллаха или не могут передвигаться по земле, [чтобы заниматься торговлей]. Невежда считает их

богачами, так как они из скромности не попрошайничают. Ты узнаешь их по приметам: они не просят милостыни с наглыми вымогательствами. Аллах знает о том, что вы тратите из своего добра [во имя Аллаха]» (2:273).

Пророк Мухаммад лично заботился об А. и распорядился выплачивать им средства из государственной казны (см.: Байт аль-мал). Когда к нему приносили пожертвования, он немедленно отправлял их А. Среди А. оставались и путники, приезжавшие в Медину с целью повидать Мухаммада и не имевшие крова. Некоторые из А. покидали мечеть, вместо них приходили другие. А. усиленно занимались религиозными науками, учились грамоте, хадисам, вели дискуссии.

Принято считать, что А. фактически основали первое мусульманское учебное заведение (медресе). А. всегда сопровождали Пророка и общались с ним, стали передатчиками хадисов. Некоторые из них (Абу Хурайра, Абдуллах ибн `Омар, Абу Са`йд аль-Худри) передали более 1000 хадисов. Пророк Мухаммад использовал наиболее способных из А. в деле призыва к Исламу среди различных племен. В числе А. были Билал аль-Хабашид, Абдуллах ибн Умм Мактум, Абу Зарр аль-Гифари, Хузайфа, Аммар, Хаббаб, Салман аль-Фариси, Сухайб ар-Руми, Укба ибн Амир и др. Некоторые считают, что именно от суффа происходит «суфий». Суфийская литература говорит об А. как о первых мусульманских аскетах, являвших собой образцы благочестия и подвижничества.

АСХАБ әс-СУФФА [أصحاب الصفة] («шатыр тұрғындары») – Мәдинадағы Пайғамбар Мешіт аумағында тұрып, одан діни ілім алған 80-ге жуық Мұхаммед Пайғамбардың кедей сахабалары.

А. аскетизм мен тақуалықтың өнегесі болды, үзіліссіз құлшылық жасауына байланысты мешіттен себепсіз шықпайтын, сонымен қатар кедейленбей өз мүмкіндіктеріне қарай еңбек еткен. Құранның келесі аяты А. туралы деп саналады: «Сондай Аллаһ жолында қамалып шықпай отырған, жер жүзінде жүре алмайтын, білмегендер, оларды абырой сақтағандықтарынан бай деп ойлайтын пақырларға беріндер. Оларды бейнесінен-ақ танысың. Олар адамдарға жабысып сұрамайды. Сендер не қайыр берсеңдер расында Аллаһ оны біледі» (2:273).

Мұхаммед Пайғамбар жеке өзі А. қамқор болып, оларға мемлекеттік қазынадан (крз.: Бәйт әл-мал) қаражат бөліп отырды. Оған құрбандық алып келгенде, ол оны тез арада А. жіберген. А. арасында арасында Мәдинаға Мұхаммед Пайғамбармен жолығуға келген панасыз жолаушылар да қалды. А. кейбіреулері мешіттен кетіп, олардың орнына өзгелері келді. А. діни ғылыммен белсенді түрде айналысты, сауаттылығын ашты, хадис жаттап, пікірталас жүргізді. А. бірінші мұсылман оқу ғимаратының (медресе) негізін қалады.

А. Пайғамбармен әркез бірге жүріп, сұхбаттас болып, хадис жеткізушілер атанды. Олардың

кейбіреулері (Әбу Һурайра, Абдуллаһ ибн Омар, Әбу Саъид әл-Худри) 1000-нан аса хадис жеткізген. Мұхаммед Пайғамбар А. ішінен қабілеттілерін түрлі тайпалар арасында Исламға шақыру қызметіне таңдап алған. Осындай А. қатарында Біләл әл-Хабаши, Абдуллаһ ибн Умм Мактум, Әбу Зарр әл-Ғифари, Хузайфа, Аммар, Хаббаб, Сәлмән әл-Фәрисси, Сүһәйб әр-Руми, Уқба ибн Әмир және т.б. болды. Кейбіреулер суффа терминінен «суфий» («сопы») шығады деп санайды. Сопылық әдебиеттер А. діншілдік пен алғырлықтың үлгісі болған алғашқы мұсылман аскеттері деп атайды.

АСХАБ АЛЬ-ФИЛЬ [أصحاب الفيل] («люди Слона»): войска эфиопского правителя Абрахи, пытавшиеся уничтожить Каабу. Согласно мусульманской традиции, события произошли незадолго до рождения Пророка Мухаммада.

В сер. VI в. христианский правитель Эфиопии Абраха воздвиг величественную церковь в Сане (Йемен). Однако арабы отказались от почитания этой церкви, надругались над ней и продолжали чтить Каабу. Тогда Абраха решил разрушить Каабу и двинулся с войсками на Мекку. Для устрашения мекканцев из Эфиопии привезли боевого слона, из-за чего события были названы «слоновыми», а тот год – «годом Слона». Мекканцы не сумели организовать сопротивление. Эфиопы захватили стадо, принадлежащее мекканскому вождю `Абд аль-Мутталибу, деду

Пророка Мухаммада, и послали в город парламентаров с требованием отказаться от сопротивления под угрозой разрушения Мекки. `Абд аль-Мутталиб выехал к Абрахе для переговоров, но, увидев его решимость разрушить Каабу, вернулся. Не имея шансов на оборону города, он отпустил дело на волю Аллаха и вместе с населением покинул город.

На следующий день Абраха приказал войскам войти в город и разрушить Каабу; в этот момент появилась стая птиц (см.: Абабил), несших в клювах камни, которыми они и забросали воинов Абрахи. Часть войск погибла на подступах к Мекке, остальные бежали и погибли от ран по дороге в Йемен, в т.ч. сам Абраха. Т.о., Аллах сотворил чудо и спас Каабу и Мекку от уничтожения.

Упоминание об этой истории содержится в 105-й суре Корана. В мусульманской традиции считается, что «год Слона» приходится на 570 г.

АСХАБ ӘЛ-ФИЛ [أصحاب الفيل] («пил адамдары»): Қағбаны бұзуға талпынған эфиоптық билеуші Абраханың әскері. Мұсылман дәстүрі бойынша бұл оқиға Мұхаммед Пайғамбар дүниеге келместен бұрын орын алған.

VI ғасырдың ортасында христиандық Эфиопия билеушісі Абраха Санада (Йемен) үлкен шіркеу тұрғызады. Бірақ, арабтар бұл шіркеуді құрмет тұтудан бас тартып, оны балағаттап, Қағбаны ары қарай құрмет тұтуды жалғастырды. Сол кезде Абраха Қағбаны бұзуға

шешім қабылдап, өз әскерін Меккеге бағыттады. Меккеліктерді қорқыту мақсатында Эфиопиядан жауынгерлік пілдер әкелінді, осы себептен бұл оқиға «піл оқиғасы», сол жыл – «Піл жылы» деп аталды. Меккеліктер қарсылық таныта алмады. Эфиопиялықтар меккелік көсем Мұхаммед Пайғамбардың атасы Әбд әл-Мутталибтің табынын басып алып, тұрғындарын Меккені қиратумен қорқытып, қарсылықсыз берілу талабымен өкілдерін жібереді. Әбд әл-Мутталиб Абрахаға келіссөзге кетеді, алайда оның Қағбаны бұзуға бағытталған шешімін көріп, қайта оралды. Қала қорғанысына мүмкіндігі жоқтығын біліп, бұл істі Аллаһтың қалауына тапсырып, тұрғындарымен қаладан кетеді.

Келесі күні Абраха өз әскеріне қалаға кіріп, Қағбаны бұзуға бұйрық береді; осы сәтте аспанда бір топ құс (қрз.: Әбабил) тұмсықтарымен әкелген тастармен Абраха әскеріне лақтырады. Әскердің бір бөлігі Мекке кіреберісінде қаза тауып, қалғандары қашады, қалғандары Йеменге қайтар жолда, Абраха да жарақаттан көз жұмады. Сонымен Аллаһ керемет көрсетіп, Қағба және Меккені ойраннан аман сақтап қалды.

Бұл оқиға туралы Құранның 105-ші сүресінде ескертіледі. Мұсылман дәстүрінде «Піл жылы» 570 жылға сәйкес келеді.

АСХАБ АЛЬ-ХАДИС [أصحاب الحديث] («сторонники предания») – мусульманские правоведы, выносившие правовые решения только

исходя из нассов (ясных смыслов) Корана и Сунны и отвергавшие применение альтернативных правовых методов, основанных на мнении муджтахидов.

Центром этой школы была Медина, а сама правовая школа называлась хиджазской. Позже представители хиджазской школы испытали влияние иракской школы и стали применять кыяс и истихсан (см.: Асхаб ар-рай).

АСХАБ ӘЛ-ХАДИС [أصحاب الحديث] («хадис жақтаушылары») – мужаһидтер көзқарасына негізделген Құран мен Сүннет насстары (айқын мәндегі) нәтижесінде құқықтық шешім қабылдап және балама құқықтық әдістерді қолданудан бас тартқан мүсылман құқықтанушылары. Бұл мектептің орталығы Мәдина болды, ал құқықтық мектептің өзі хиджаздық деп аталды. Кейіннен хиджаз мектебінің өкілдері ирактық мектептің ықпалымен қияс пен истихсанды (қрз.: Асхаб әр-Ра'й) қолдана бастады.

АСХАБ АШ-ШАДЖАРА [أصحاب الشجرة] («люди Дерева») – сподвижники Пророка Мухаммада, которые присягнули ему на верность под деревом в Худайбия и тем самым заслужили довольство Аллаха. Согласно наиболее достоверному мнению, их численность составляла 1400 человек.

АСХАБ ӘШ-ШАЖАРА [أصحاب الشجرة] («Ағаш адамдары») – Худайбия ағашы астында адалдық анттын қабылдаған Мұхаммед

Пайғамбар сахабалары және осымен Аллаһтың разылығын алған. Ең сенімді көзқарас бойынша олардың саны 1400 адамды құрады.

АСХАБ АШ-ШИМАЛ [أصحاب الشمال] («обладатели левой стороны») – потерпевшие неудачу грешники. Термин употреблен в Коране: «Те, что стоят на левой стороне, – кто же они, стоящие на левой стороне? – будут в огненном вихре и кипятке...» (56:41-42). В день Страшного Суда им подадут книгу их деяний с левой стороны. Их также называют Асхаб аль-Машама (ср.: Асхаб аль-Йамин).

АСХАБ ӘШ-ШИМӘЛ [أصحاب الشمال] («сол жақтың иегерлері») – бақытсыздыққа ұшыраған күнәһарлар. Термин Құранда қолданылған: «Солшылдар, сол солшылдар нендей сұмырай. Олар ыстық бу, қайнар суда болады» (56:41-42). Қиямет күні олардың амал кітабы сол жақтан беріледі. Сондай-ақ оларды Асхаб әл-Мәшәмә (қрз.: Асхаб әл-Йамин) деп атайды.

АТА (тур.) – почтительное название бродячего суфийского проповедника-дервиша.

АТА (түрікше) – сопылық насихатшы-дәруіштің құрметті атағы.

‘АУРАТ [عورة] – места на теле человека, которые в мусульманской традиции необходимо закрывать и запрещено показывать

посторонним. В исламском праве слово часто используется в сочетании с термином *samr* («покрывать»).

А. для мужчин – от пупка до колен; открывать А. разрешается только в одиночестве или в присутствии своих жен.

А. для женщин определен Кораном (в частности, 24:31), но пределы А. трактуются по-разному. Одни правоведы считают, что тело женщины должно быть закрыто полностью; по мнению других, могут быть открыты лицо и кисти рук; ханафиты разрешали обнажение ступней ног до щиколоток. Перед сыном, отцом, родными братьями, малолетними детьми, другими мусульманками женщина может частично открыться – не носить головной платок или частично обнажить руки или ноги. Обнажаться женщина может только перед своим мужем.

Samr А. – необходимое условие всех молитв; однако если человек не имеет никакой одежды или если она не удовлетворяет требованиям исламского права, то при необходимости разрешается совершать молитвы в сокращенной форме в обнаженном или полуобнаженном виде.

ӘУРЕТ [عورة] – мұсылман дәстүріне сәйкес адам тәнінің жабылуға тиісті және өзгелерге көрсетуге тыйым салынатын бөліктері. Исламдық құқықта бұл сөз сатр («жабу») терминімен қатар қолданылады.

Ерлер үшін – кіндіктен тізеге дейін; Ә. ашу тек жалғыз қалғанда

немесе өз әйелі жанында рұқсат етіледі.

Әйелдер үшін – Құранда (нақтырақ 24:31 аятында) көрсетілген, бірақ А. шектеулер әртүрлі болуы мүмкін. Құқықтанушылардың бір бөлігі әйел тәні толықтай жабылуы керек десе; ал басқалары бет және қолдар ашық болуы мүмкін дейді, ханафиліктер аяқтардың тобыққа дейін ашылуына жол берген. Баласы, әкесі, туған бауырлары, жас жеткіншектер мен өзге мұсылман әйелдер арасында әйел аздап – орамал немесе аяқ-қолдарының кейбір бөліктерін ашуына болады. Әйел адам тек күйеуі жанында ғана жалаңаштана алады.

Ә. сатры – барлық намаздардың міндетті шарты; алайда адамның ешқандай киімі болмаса немесе Ислам құқығын толық қанағаттандырмаса, онда қажетті жағдайды намазды қысқартылған күйінде жалаңаштанған немесе жартылай жалаңаштанған күйде орындауға рұқсат етіледі.

АУС [أوس] (ауситы) – одно из мединских племен. После принятия Ислама составили часть ансаров. Первоначально проживали в Йемене, вместе с родственным племенем Хазрадж перекочевали на территорию Йасриба (Медины). До Ислама главным божеством А. был идол Манат. В Йасрибе А. заключили союз с иудеями, добились господствующего положения, затем стали враждовать с более многочисленными и влиятельными хазраджитами. Последним кровавым столкновением А. и

хазраджитов была битва при Буасе; благодаря поддержке иудеев из племен Курайза и Надр, а также других арабских племен А. победили, но оказались ослаблены. В поисках поддержки курайшитов хазраджиты отправили представителей в Мекку и поняли, что Ислам поможет преодолеть многолетнюю вражду с А. Уже во время первой клятвы в Акабе Мухаммаду присягнули два А.; во второй клятве А. были представлены еще большим количеством людей.

А. приняли участие в исламском движении и стояли у истоков мусульманской государственности. После смерти Пророка Мухаммада представители А. поддержали кандидатуру Абу Бакра, считая его более достойным поста халифа, чем хазраджит Са'д ибн Убада.

АУС [أوس] (аустыктар) – Мәдина тайпаларының бірі. Исламды қабылдағаннан кейін ансарлардың бір бөлігін құрады. Алғашқыда Йеменде туыстас тайпа Хазраж тайпасымен тұрып, кейіннен бірге Йасриб аумағына (Мәдинаға) қоныс аударды. Исламға дейін А. бас Құдайы Манат пұты болды. Йасрибта А. яһудилермен одақтасып, үстемдік дәрежеге дейін жетті, кейіннен саны жағынан көп және ықпалды хазраждықтармен жауласа бастады. А. хазраждықтармен болған соңғы қантөгіс шайқасы Буас түбінде болды; яһудилердің Құрайз және Нәдир және басқа араб тайпаларының қолдауымен А. жеңіске жетті, бірақ әлсіреп қалған еді. Құрайыштардан қолдау

іздеу мақсатында хазраждықтар Меккеге өз өкілін жіберді, Ислам діні А. арадағы көпжылдық жауласуды шеше алатынына көздері толық жетті. Ақабадағы бірінші антта Мұхаммедке 2 А. серт берді; екінші ант беруде А. көптеген адамдар келді.

А. Ислам қозғалысына қатысып, мұсылман мемлекеттілігінің бастауында тұрды. Мұхаммед Пайғамбардың өлімінен кейін А. өкілдері халифалыққа хазраждық Са'д ибн Убадаға қарағанда Әбу Бәкр кандидаттығын лайықты деп тапты.

АФВ [عفو] – помилование. В исламском праве – полное прощение или ослабление наказания для преступившего закон после того, как в его отношении был вынесен приговор суда. Потерпевший может обратиться в судебные органы с просьбой о помиловании преступника, потребовав с него выкуп за нанесенный ущерб (см.: Дийа), либо же может простить его без выкупа.

АФУ [عفو] – кешірім. Исламдық құқықта – сот үкімінен кейін қылмыскерге толық кешірім беру немесе оның жазасын жеңілдету. Зардап шегуші сот органдарына қылмыскерден келтірілген шығынды (қрз.: Дийа) талап етіп немесе оны өтемақысыз кешіру туралы өтініш жасауына болады.

АФГАНИ ДЖАМАЛ АД-ДИН [الأفغاني جمال الدين] (1254/1839-1315/1897) – религиозно-политический деятель и реформатор. Родился в

семье саййидов в Кунаре (Вост. Афганистан), учился в Кабуле и Индии. Принял участие в междоусобных расправах афганских правителей, в 1286/1869 г. вынужден был эмигрировать в Индию, затем в Турцию. С 1288/1871 г. жил в Египте, занимался общественной и просветительской деятельностью. Один из основателей египетской периодической печати. В статьях критиковал политику западных держав в отношении мусульманского мира. Выступал сторонником конституционной власти и ограничения монархического абсолютизма. В Александрии создал «Общество младоегиптян». Выслан властями Египта.

В 1300-03/1883-86 гг. в Париже вместе с Мухаммадом `Абдо создал организацию «Урва аль-Вуска» («Крепчайшая связь»), издавал газету под тем же названием. Его деятельность была направлена на пробуждение сознания мусульманской интеллигенции. Писал о необходимости объединения мусульман для борьбы с колониализмом.

В 1309/1892 г. приглашен султаном в Стамбул, где и умер; его останки перевезены в Афганистан в 1363/1944 г.

А. активно участвовал в антиколониальном движении мусульманских народов. Идеологической основой этого движения видел Ислам, но считал, что в традиционном виде религия не может выполнить исторической роли в прогрессе мусульманских народов. Считал необходимым постепенно реформировать положения исламского учения и философии под

реалии современной жизни. Был сторонником просвещения, стремился к тому, чтобы мусульмане изучали в школах не только религиозные дисциплины, но и другие науки, приобщались к техническим достижениям современных обществ, видя в этом ступень к реформированию Ислама. Считал, что научное знание закреплено в самом Коране, аяты которого подтверждают все достижения науки, если к ним подходить с позиций рационализма.

А. считал необходимым очистить исламскую доктрину от поздних нововведений, предлагал вернуться к изначальной чистоте религии и тщательным образом изучить период жизни Пророка Мухаммада и его сподвижников. В стремлении к очищению Ислама отрицал слепое следование положениям мазхабов, которые были выведены на основании мнения (ра`й) правоведов. Выступал против закрытия иджитхада суннитскими мазхабами. Полемизируя с Э. Ренаном, который считал Ислам причиной отсталости восточных народов, А. писал, что причиной упадка мусульманской цивилизации стало постепенное отклонение мусульман от первоначального Ислама и порча его различными нововведениями, в результате которых прогрессивный дух религии пришел в упадок.

Для реализации своих идей А. обращался к различным мусульманским правителям, но наиболее сильным государством в исламском мире считал `Османскую империю, вокруг которой призывал

объединиться всех мусульман. По его мнению, достичь намеченной цели мусульмане могут как мирным, так и вооруженным путем. Допускал заимствование некоторых европейских политических моделей при условии, что они не будут противоречить исламским принципам.

Идеи А. заложили основы мусульманской реформаторской мысли XX в., были восприняты и развиты следующими поколениями реформаторов, повлияли на общественно-политические процессы в различных странах мира.

А. писал книги на арабском, фарси и французском языках. Автор работ по истории Афганистана, полемических, апологетических и концептуальных сочинений.

Некоторые его идеи вызвали ожесточенную критику со стороны мусульманской ортодоксии.

АУҒАНИ ЖАМАЛ ӘД-ДИН [الأفغاني جمال الدين] (1254/1839-1315/1897) – діни-саяси қайраткер және реформатор. Қунардағы саййидтер отбасында (Шығыс Ауғанстанда) дүниеге келген, Кабул және Үндістанда оқыған. Ауғанстан билеушілерінің өзара араздық соғысына қатысып, 1286/1869 жылы Үндістанға, кейін Түркияға қоныс аударуға мәжбүр болды. 1288/1871 жылдан бастап Мысырда тұрды, қоғамдық және ағартушылық қызметпен шұғылданды. Мысырлық мерзімді басылымдардың негізін қалаушылардың бірі. Мақалаларында Батыс державаларының мұсылман әлеміне қатысты саясатын сынға

алды. Конституциялық билік және шектеулі абсолютті монархияның жақтаушысы болды. Александрияда «Жас мысырлықтар қоғамын» құруға атсалысты. Мысыр билігі тарапынан қуғындалды.

1300-03/1883-86 жылдары Парижде Мұхаммед Абдомен бірге «Ураа әл-Уусқа» («Берік байланыс») ұйымын құрып, сол атпен газет шығарды. Оның қызметі мұсылман интеллигенциясының санасын оятуға бағытталды. Мұсылмандардың отаршылдыққа қарсы күресінде бірігу идеясы туралы жазды.

1309/1892 жылдары Стамбулға сұлтан шақыруымен келіп, сонда қайтыс болады; оның сүйегі 1363/1944 жылы Ауғанстанға жеткізілді.

А. мұсылман халықтарының отаршылдыққа қарсы күресіне белсене қатысты. Бұл қозғалыстың идеологиялық негізі ретінде Исламды көрді, бірақ дәстүрлі түрде дін мұсылман халықтарының өрлеуінде тарихи рөлді атқара алмайды деп санады. Ислам ілімі қағидалары мен философияны ақырын түрде қазіргі өмір салтына бейімдеуді реформалау қажет деп тапты. Ағарту үрдісінің жақтасы болды, мұсылман балалары мектепте тек қана діни пәндерді емес, сонымен қатар, басқа да ғылымдарды үйренуге талпындырды, қоғамның техникалық жетістігіне мән бере отырып, осы бағыттағы Исламның реформалану сатысын құп көрді. Ғылыми білім Құранның өзінде бекітілген, егер аяттарға рационализм тұрғысынан қарар болсақ, онда

Ахд

барлық ғылыми жетістіктердің нақтыланғанын айғақтайды деп есептеді.

Ислам доктринасын соңғы енгізілген жаңалықтардан тазарту керектігін ескеріп, діннің бастапқы таза қалпы және Мұхаммед Пайғамбар мен оның сахабаларының өмірін тиянақты түрде қайта зерттеуді ұсынды. Исламды тазартуға тырысып, құқықтанушылардың пікір (ра'й) әдісі негізінде шығарған мәзһаб ережелеріне соқыр еруді мойындамады. Сүнниттік мәзһабтардың ижтиһадты жабуына қарсы болды. Исламды шығыс халықтарының артта қалуының себебі көрген Э. Ренанмен пікірталастырды, А. мұсылман өркениетінің құлды-рау себебі мұсылмандардың Исламның алғашқы қалпынан айнып, оны көптеген енгізілген жаңалықтармен құртуы және соның нәтижесі діннің прогрессивті рухының құлдырауына әкелді деп жазды.

Өз идеясын іске асыру мақсатында А. түрлі мұсылман билеушілеріне жүгінді, алайда Ислам әлеміндегі ең мықты мемлекет Осман империясы айналасына бүкіл мұсылмандарды біріктіруге шақырды. Оның көзқарасы бойынша кездеген мақсатқа жету үшін мұсылмандар бейбіт және қарулы қақтығыстар жолымен жетуге болатынын алға тартты. Кейбір еуропалық саяси үлгілердің Ислам қағидаларына қарсы келмейтін жағдайында өзара әрекеттесуіне қолдау білдірді.

А. идеялары XX ғасырдағы мұсылман реформаторлық ойларының негізін қалады, келесі рефор-

матор буыны оны қабылдап, дамытты, әлемнің түрлі елдеріндегі қоғамдық-саяси процестерге ықпал етті.

А. араб, парсы, француз тілдерінде кітаптар жазды. Ауғанстан тарихы, пікірталастық, бітімгерлік және тұжырымдамалық шығармалардың авторы.

Оның кейбір идеялары мұсылман ортодоксиясы тарапынан қатаң сынға алынды.

АХВАЛ [أحوال] – см.: Хал.

АХУАЛ [أحوال] – қрз.: Хал.

АХД [عهد]

1) Завет. Обозначает завет (договор) Аллаха с человечеством, предусматривающий признание людьми Единого Бога и служение Ему. Однако человечество периодически отходило от веры в Бога и принимало других богов. В этом случае Аллах отправлял Своих посланников, которые напоминали заблудшим о Божественной религии и способствовали возобновлению А. Иудейские и христианские Священные Писания также называются А. – Ахд аль-Атик (Ветхий Завет) и Ахд аль-Джадид (Новый Завет).

2) Обет, клятва, данная Аллаху. А. необходимо исполнять и не нарушать. Об этом говорится в Коране (2:27; 17:34; 5:1; 9:4).

АҺД [عهد]

1) Өсиет. Аллаһтың адамзат пен шартын адамдардың Жалғыз Аллаһты мойындау және Оған құлшылық етуді қарастыратын өсиетті (келісімді) білдіреді.

Алайда адамзат мезгіл-мезгілімен Аллаһқа деген сенімнен кетіп, басқа құдайларды қабылдап отырды. Бұл жағдайда Аллаһ адасқандарға Аллаһтың дінін ескертіп, А. қайта жаңғыруына мүмкіндік берген Өзінің елшілерін жіберіп отырды. Яһудилік және христиандық Қасиетті Жазбалар да А. – Аһд әл-Атиқ (Ескі Өсиет) және Аһд әл-Жәдид (Жаңа Өсиет) деп аталады.

2) Серт, Аллаһқа берілген ант. А. орындап, бұзбау керек. Бұл туралы Құранда (2:27; 17:34; 5:1; 9:4) айтылады.

АХИРА [آخر] («конец; то, что находится в конце») – в исламской терминологии – будущая жизнь, потусторонний мир. Термин употреблен в Коране (например, 2:220). В мусульманской доктрине земной мир создан Богом для временной жизни; в конце времен вся вселенная и все живое будет уничтожено, после чего начнется новая, вечная жизнь. Снова будет создана земля, люди восстанут в своем теле и предстанут пред Божьим Судом, после чего неверные и грешники войдут в Ад, а праведники – в Рай. Весь этот мир и жизнь в нем – А. Для людей А. начинается уже после физической смерти, когда их души отходят в особое место – барзах, где происходит отчет о прожитой жизни (см.: Кабр).

Одной из характерных особенностей мусульманской эсхатологии является тот факт, что она не описывается в одном пророческом видении: стихи, описывающие исторический процесс, встречаются в различных местах Корана.

Смысл их не совсем ясен без комментариев из Сунны Пророка Мухаммада, но даже при наличии комментариев многие события не поддаются рациональному анализу. Исламские первоисточники утверждают, что людям не дано знать всех подробностей последних дней и их хронологию – знания об этом принадлежат Аллаһу. В Коране упомянуты следующие признаки наступления А.:

1. Пришествие Масиха Исы ибн Марьям (43:61).

2. Нашествие народов Йаджудж и Маджудж (21: 96).

3. Появление существа Даббат аль-Ард (27:82).

4. Туман (Духан) (44:9-14).

5. Восход Солнца с места заката (75:7-9).

Согласно хадисам Пророка Мухаммада, десять знамений будут предшествовать Воскрешению и Страшному Суду:

1. Восход Солнца с запада;

2. Сошествие Тумана (Духан);

3. Появление Даббат аль-Ард;

4. Нашествие Йаджудж и Маджудж;

5. Пришествие Исы;

6. Появление Даджжала;

7-9. Затмение Солнца на западе, на востоке и в Аравии;

10. Выход в Адене огня, который погонит людей к месту собрания (маш'ар)».

Каждое из этих знамений протяженно во времени. Из них появление Даджжала, пришествие Исы и нашествие Йаджудж и Маджудж следуют непосредственно одно после другого, последовательность других событий неясна. Вероятно,

восход Солнца с места заката и появление зверя произойдут после поражения Йаджудж и Маджудж, а последним знамением будет огонь, который погонит людей к месту собрания: «До последнего дня (кыяма) из Хадрамаута – или Хадрамаутского моря – выйдет огонь, который соберет всех людей» (ат-Тирмизи. Фитан. 42/2218).

Особое место в исламской традиции занимает пришествие лжепророка Даджжала. Пророк Мухаммад сказал: «Не было Пророка, который бы не предупредил о его появлении» (аль-Бухари. Фитан. 27; Муслим. Фитан. 100-103/169-2933/). Пришествие Даджжала произойдет в ходе изнурительной войны праведников со своими врагами, в первую очередь мусульман с византийцами. Последняя война будет одной из самых драматичных в истории человечества. Об этом имеется много хадисов у Муслима и аль-Бухари. В хадисе от Абу Хурайры рассказывается, что мусульмане одержат победу и займут Город (возможно Константинополь), затем, услышат пущенный шайтаном ложный слух, что их семьями овладел Даджжал, вернутся, но, достигнув Шама (Дамаска), услышат, что ромеи вновь готовятся к войне (Муслим. Фитан. 34/2897/). В это время и появится Даджжал: его миссия будет заключаться в уничтожении Ислама после победы мусульман над ромеями. Перед его появлением на земле в течение 3 лет будут несчастья и голод.

В хадисах встречается описание внешнего вида лжемессии; в

частности, он будет видеть лишь одним глазом, и между глазами у него будет написано «неверный» (арабские буквы Ка, Фа, Ра): «Он широкотел, краснотел, одноглаз и у него кучерявые волосы» (аль-Бухари. Фитан. 27; Муслим. Фитан. 100-103/169-2933/). Отличительной особенностью Даджжала будут его претензии на божественность; он будет способен творить ложные чудеса: «У него будет вода и огонь. Но его огонь – это (вкусная) вода. А его вода на самом деле – это низвергающийся огонь. Кто из вас застанет эти события, пусть примет то, что он представляет как огонь. Ведь на деле это вкусная и прохладная вода» (аль-Бухари. Фитан. 26, Анбия. 50; Муслим. Фитан. 105/2933/). Он сможет даже оживлять мертвых. Пророк говорил, что он будет передвигаться с очень большой скоростью; ему удастся быть в любой точке земли, но в Мекку и Медину войти не удастся. Ему будут служить дьяволы и создавать иллюзию лжечудес.

В хадисе, переданном со слов Фатимы, приводится описание Даджжала: «Я – (лжемессия) Даджжал. Близок тот день, когда мне позволено будет явиться. Когда же я явлюсь, я обойду всю землю. За 40 дней не останется такого места на земле, которое бы я не посетил, за исключением Мекки и Медины. Эти города будут запретны для меня. Когда бы я ни попытался войти в эти города, всякий раз меня будет встречать ангел с мечом в руке и будет мне препятствовать» (Муслим. Фитан. 119/2942/; Абу Давуд. Малахим. 15/4325, 4326/;

ат-Тирмизи. Фитан. 66/2254/). В хадисе от Фатимы отмечается, что «он (Даджжал) придет с Востока». Его чары будут опасны. Всякий, кто с ним встретится, может легко попасть под его влияние. Поэтому рекомендуется избегать встречи с ним, одновременно оказывая ему сопротивление.

Возможно, что его верными и фанатичными последователями будут иудеи. В пользу этого говорит хадис от Ибн `Омара о сражении, которое произойдет между мусульманами и иудеями и окончится победой первых. Этот хадис приводится в нескольких авторитетных сборниках (аль-Бухари. Джихад. 94; Манакиб. 25; Муслим. Фитан. 79 /2921/; ат-Тирмизи. Фитан. 56 /2237/). Даджжал «будет на земле в течение 40 дней, из которых 1 день равен году, другой – месяцу, третий – неделе (Джума), а остальные равны обычным дням, по которым вы считаете» (Муслим. Сахих; Абу Давуд. Сунан). О 40 днях говорится и в хадисе, переданном Фатимой бинт Кайс.

В течение этого времени состоится пришествие мессии Исы. Согласно Корану и хадисам, иудеи не убили его – Бог лишь представил им это; поверили этому только христиане. Аллах вознес его живым к Себе, и в назначенный срок Иса должен прийти на землю, чтобы исполнить Его волю. Верой, исповедуемой Исой, будет Ислам: «Иса не примет никакой другой религии помимо Ислама» (имам Навави). Согласно Ибн Хаджару, Иса увидит общину Мухаммада и вознесет Аллаху мольбу о

том, чтобы Он сделал его одним из них, и Аллах примет его мольбу. Иса убьет Даджжала, и благодаря его мольбе человечество будет спасено от нашествия Йаджудж и Маджудж. Кроме того, он станет справедливейшим правителем и во время его правления не будет нужды и бедности; он отменит джизью (налог с «людей Писания»), потому что «людей Писания» (иудеев и христиан) больше не будет, ибо после его пришествия ни у кого не останется сомнений по поводу его истории и личности.

Ортодоксальное исламское вероучение настаивает на том, что христиане и иудеи признают пророческую миссию Иисуса: «Среди “людей Писания” нет никого, кто перед смертью не уверовал бы в то, что Иса является истинным Пророком. В День воскресения же Иса будет свидетельствовать против них» (аль-Бухари. Буйу. 102; Мазалим. 31, Анбия. 49; Муслим. Иман. 242 /155/; Абу Давуд. Малахим. 14 /4324/; ат-Тирмизи. Фитан. 54 /2234/). По поводу этого хадиса Ибн `Аббас сказал: «Никакой иудей или назарей (христианин) не умрет, не уверовав (в пророческую миссию) Исы. Однако нет пользы от веры, (которая приходит) непосредственно перед смертью».

Второе пришествие Исы состоится в канун битвы мусульман с Даджжалом после возвращения воинов Ислама из Города в Дамаск. Иса придет на рассвете во время утренней молитвы в день выступления мусульман в поход: «Они будут готовиться к битве и встанут на молитву. В момент чте-

ния Икамы придет Иса» (Муслим. Фитан. 34 /2897/). «На нем будут два одеяния цвета земли». У Ибн Касира приводится другой хадис со ссылкой на имама Ахмада, где говорится, что «Аллах оживит Мессию, сына Марьям, и он спустится с небес, опираясь на крылья двух ангелов, на востоке Дамаска, возле белого минарета». В хадисе, переданном со слов Джабира, говорится о том, что к нему подойдет лидер мусульман и предложит ему занять место имама и провести молитву, однако Иса откажется (Муслим. Иман. 247) и «встанет на молитву за ним». Возможно, этим лидером будет потомок Пророка Мухаммада, которого называют Махди. Его имя будет Мухаммад ибн Абдуллах, в соответствии с хадисом, где упоминается человек, которого будут звать так же, как и Пророка Мухаммада. Этот человек наполнит мир справедливостью (Абу Давуд. Махди. 1 /4282/; ат-Тирмизи. Фитан. 52 /2231, 2232/).

Возглавив отряд, Махди и Иса пойдут на Даджжала и убьют его: «Как только враг Аллаха увидит Ису, сразу начнет таять, подобно тому как тает соль в воде. И если бы его не тронули, то он так и растаял бы до смерти. Однако Аллах умертвит его могущественной рукой» (Муслим. Фитан. 34 /2897/). Согласно другому хадису, Иса «убьет Даджжала у ворот Лад аш-Шарк» (предположительно в Иерусалиме).

После пришествия Исы будет прекрасная жизнь. «Все религии помимо Ислама будут полностью упразднены. Обитателям земли

будет обеспечена безопасность. Львы будут пасти верблюдов, а дети – играть со змеями».

О продолжительности жизни Исы имеется хадис: «Он будет жить на земле 40 лет, а затем умрет. Мусульмане совершат над его телом молитву-джаназа» (Абу Давуд). Но среди мусульманских ученых нет единого мнения о продолжительности жизни Исы после пришествия: одни считают, что он пребудет на земле 7 лет, другие – 19, третьи – 40.

Хадисы позволяют понимать понятия «Мессия», «Махди», «лжепророк», «Даджжал» более широко. Например, в хадисе, переданном со слов Абу Хурайры, говорится: «Страшного Суда не будет до тех пор, пока не появятся 30 Даджжалов (лжепророков). Каждый из них будет считать себя посланником Аллаха» (ат-Тирмизи. Фитан. 43 /2219/; Абу Давуд. Малахим. 16 /4333, 4334, 4335/).

За время жизни на Земле Мессия Иса предотвратит еще одно бедствие – нашествие Йаджудж и Маджудж: «Это воинственные народы, которые происходят от сына Нуха Йафеса. Они будут совершать набеги на соседние народы». Они скрываются за стеной, возведенной праведником Зулькарнаином. Нет точных сведений о том, где находится эта стена и какие народы подразумеваются под названиями Йаджудж и Маджудж.

История заточения Йаджудж и Маджудж Зулькарнаином известна из Корана (18:94-97). В хадисе, переданном Абу Хурайрой, говорится, что эти народы

постоянно подтачивают стену и в конце концов прорвут ее и начнут опустошительное вторжение (ат-Тирмизи. Тафсир Каф /3151/; Ибн Маджа. Фитан. 33 /4080/). Согласно хадисам, это нашествие будет одним из самых больших бедствий в истории человечества: многочисленные полчища заполонят землю и будут уничтожать все, что попадется на их пути.

Из хадиса от имама Ахмада следует, что вторжение Йаджудж и Маджудж произойдет после пришествия Исы. После победы над Даджжалом Иса пойдет на войну против этих народов, но не сможет победить их и будет молить Аллаха о помощи. Аллах пошлет на Йаджудж и Маджудж червей (возможно, какую-то эпидемию), которые их уничтожат. Описание этих событий приводится у Ибн Касира.

После торжества добра и справедливости Ислам постепенно будет предан забвению. Неверие и разврат станут нормой жизни (Муслим), возродятся невежество и идолопоклонство. Даже Кааба будет разрушена («Каабу разрушит коротконогий эфиоп»). В темные времена Аллах умертвит оставшихся немногочисленных праведников, дабы покарать нечестивцев: «Аллах направит из Йемена ветер, который умертвит тех, у кого будет веры хоть на крупницу».

Последовательность других событий, являющихся предвестниками дня Суда, неизвестна.

Одним из знамений станет восход Солнца с места его захода. Пророк сказал: «Не наступит

День воскрешения до тех пор, пока солнце не взойдет с места заката. Когда люди увидят восход Солнца с Запада, они все уверуют. Однако тот, кто не веровал ранее, не извлечет от этой веры никакой пользы» (аль-Бухари. Рикак. 39; Истиска. 27; Закят. 9; Муслим. Иман. 248 /157/; Абу Давуд. Малахим. 12 /4312/). Другим знамением является Туман (Духан), который покроет всю землю: «Подожди же дня, когда небо изведет явный дым, он покроет людей; это мучительное наказание» (44:10-12). От этого люди придут в ужас. От Тумана неверные будут пухнуть до смерти, а праведники лишь перенесут болезнь, подобную насморку.

Знамением станет выход из-под земли существа Даббат аль-Ард – о нем сказано в Коране (27:82) и хадисах. Ибн Касир писал, что это существо выйдет тогда, когда неверие, искажение и забвение религии Аллаха станет обыденностью. Оно будет говорить с людьми. Вместе с Даббат аль-Ард появятся посох Мусы (Моисея) и кольцо Сулеймана (Соломона) – посохом Мусы это существо будет ставить печать на лица оставшихся праведников, и будет печать в виде белой метки, которая расплзется по всему лицу, и лица праведников станут белыми; кольцом Сулеймана Даббат аль-Ард будет ударять по лицам неверных, и на их лицах появится черная метка, которая расплзется по лицам, и они станут черными. Затем существо возвестит людям, кто из них будет в Раю, а кто – в Аду. Согласно другим данным, это существо выйдет 3 раза.

Наконец, еще одним знамением перед наступлением Дня всеобщего воскресения будет выход огня, «который соберет людей», из-под земли в Хадрамауте (Йемен). Местом сбора будет Шам (Дамаск), т.к. Пророк сказал: «Вы должны собраться в Шаме» (ат-Тирмизи. Фитан. 42 /2218/). Помимо описанных вех мусульманской эсхатологии, в хадисах имеется также описание упадка морали и нравственности человечества: учащение прелюбодеяний и убийств, распространение лихоимства, невежества, пьянства и многое другое.

Затем раздастся два трубных гласа(сур)Божьего Ангела (Исрафила). После первого трубного гласа вся вселенная и все живое погибнет. Аллах уничтожит небеса, звезды и моря (21:104; 77:8; 82:3). Некоторые мусульманские ученые считали, что трубных гласов будет 3 и более. Вслед за этим Аллах создаст новую землю, которая будет плоской (18:47; 14:48). После второго трубного гласа человечество воскреснет (22:7; 36:51-52; 39:68) и будет собрано воедино (машар) (18:99; 3:9). Абу Хурайра передал от Пророка, что промежуток между двумя трубными гласами будет равен 40, но не сказал, будет ли это 40 дней, месяцев или лет.

После Воскресения начнется Божий Суд (36:53-54). Судьей на нем будет Аллах (1:4; 6:73). Ангелы соберут(хашр)всех людей в одно место(мавкиф). В хадисе, переданном Ибн `Аббасом, говорится, что люди будут стоять голыми, необутыми и необрезанными (т.е. у мужчин не будет обрезания

крайней плоти, которое желательно иметь в этом мире). Первым одевшимся в тот день будет Ибрахим (Авраам) (аль-Бухари. Рикак. 45; Анбия. 8. 44; Тафсир Маида. 14, 15; Тафсир Анбия. 2). Люди будут стоять под палящим солнцем, и с них будет ручьями литься пот, который постепенно захлестнет их. Кто-то будет стоять в поту по ступни, кто-то по колено, кто-то по грудь, кто-то по горло, все по степени своих грехов. Все люди, в соответствии с аятом Корана (16:89), будут собраны к своим пророкам, и, видя безысходность своего положения, будут просить пророков заступиться за них перед Аллахом. Однако каждый пророк будет отсылать их к пророку, который следовал после него в земной жизни, и наконец все они соберутся вокруг последнего Пророка Мухаммада, который скажет: «Заступничество – это мое дело». Пророк Мухаммад будет заступаться за праведников еще 2 раза. Во 2-й раз он будет ходатайствовать перед Аллахом о том, чтобы двери Рая открылись для праведников (аль-Бухари. Фатх аль-Бари. II, 94), а в 3-й – будет заступником части мусульман, которым Аллах определил место в Аду; благодаря мольбе Пророка Аллах смиростивится над ними и откроет им путь в Рай (аль-Бухари. Фатх аль-Бари. XI, 418).

О заступничестве Мухаммада имеется еще один хадис: «Кажdomу Пророку Аллах дал право на одну мольбу, которая будет Им выполнена. Все Пророки использовали эту мольбу. Однако я ее не использовал и сохранил до Дня

воскрешения, чтобы заступиться за свою умму. Эта мольба спасет тех из моей уммы, которые не придавали Аллаху сотоварищей» (аль-Бухари. Даават. 1; Таухид 31; Муслим. Иман. 334 (198); Муаватта Куран. 26 (1, 212); ат-Тирмизи. Даават. 141 /3597/).

Люди при хашр (собрании) будут разделены на 3 группы: пешие, верховые и ползущие лицом вниз (ат-Тирмизи. Тафсир Бану Исраил (Исра). /3141 /). Пешие – это те, кто понесет наказание, но сравнительно легкое. Прибывшие верхом – праведники. И, наконец, ползущие лицом вниз – это неверные и грешники, которые будут брошены в огонь Ада.

Все люди будут в страхе (24:87). Неверные и грешники захотят раскаяться, но Аллах не примет их раскаяния (6:158). Наказание будет суровым.

Все деяния каждого человека будут положены на Весы (Мизан) (42:17). Каждому человеку будет дана Книга его деяний (69:19-20). «Тот, кому будет дана Книга с правой стороны, будет спрошен за свои деяния в легкой форме и вернется в большой радости. А тот, кому будет дана Книга с левой стороны, захочет умереть, и потом будет брошен в Ад» (Ибн Таймия). Ибн Таймия оговорил, что за все добрые деяния, совершенные немусульманами, Аллах воздаст добром в этом мире, но в День Суда все они обнаружат, что страница, на которой должны были быть записаны их добрые дела, окажется пустой.

В хадисе, переданном Самурой ибн Джундабом, говорит-

ся: «Каждый пророк имеет свой водоем(хауз). Праведники из уммы каждого пророка будут приходить туда, чтобы набрать воду. Каждый пророк будет хвастаться тем, что у его водоема собралось больше всего праведников» (ат-Тирмизи. Кыяма. 15 /2445/; аль-Бухари. Рикак Хавз. Фатх аль-Бари. IX, 463). После этих событий праведники войдут в Рай(джанна), а неверные и грешники – в Ад(джаханнам).

АҚЫРЕТ [آخر] («соңы; соңында орналасқан нәрсе») – исламдық терминологияда – келесі өмір, о дүние. Термин Құранда қолданылған (мысалы, 2:220). Мұсылмандық доктрина бойынша жердегі өмірді Аллаһ уақытша өмір сүру үшін жаратқан; уақыттың соңында барлық әлем және барлық тірі дүние жойылады, содан соң жаңа мәңгілік өмір басталады. Жер қайтадан қалыпқа келтіріледі, адамдар өз денесінде қайта тіріліп, Аллаһтың Соты алдына тұрады, осыдан соң кәпірлер мен күнәһарлар Тозаққа, ал мұсылмандар – Жұмаққа кіреді. Осы әлем мен ондағы барлық өмір – А. Адамдар үшін А. жандары сүрген өмірлері үшін есеп беретін, физикалық өлімнен кейін баратын арнайы жер – барзахта басталады (қрз.: Қабір).

Мұсылмандық эсхатологияға тән ерекшеліктердің бірі – ол тек бір ғана пайғамбардың көрінісін ғана қамтымайды: Құранның әртүрлі жерлерінде кездесетін тарихи процесті сипаттайтын өлеңдер. Олардың мағынасы Мұхаммед Пайғамбар Сүннетімен

түсіндірмесіз түсініксіз, дегенмен түсіндірме болғанның өзінде көптеген оқиғалар рационалды талдауға келмейді. Исламдық алғашқы қайнаркөздер адамдарға соңғы күндердің оқиғалары мен хронологиясы туралы жайттарды толыққанды білу бермеген – ол туралы білімнің барлығы Аллаһқа ғана тиесілі. Құранда А. келуінің төмендегідей белгілері көрсетілген:

1. Иса ибн Мәриям Мәсіхтің келуі (43:61);
2. Йажуж және Мажуж халықтарының басқыншылығы (21:96);
3. Даббат әл-Ард жаратылысының пайда болуы (27:82);
4. Тұман (Духан) (44:9-14);
5. Күннің Батыстан шығуы (75:7-9).

118

Мұхаммед Пайғамбардың хадисіне сәйкес Қайта тірілу күні мен Ақірет Сотынан бұрын он белгі болады:

1. Күннің батыстан шығуы;
2. Тұман (Духан) түсуі;
3. Даббат әл-Ард пайда болуы;
4. Йажуж және Мажуж шапқыншылығы;
5. Исаның келуі;
6. Дәжжәлдің шығуы;
- 7-9. Батыста, шығыста және Арабияда күн тұтылуы;
10. Адамдарды жиылу орнына (мәшғар) қудалайтын Аденде от шығуы.

Бұл оқиғалардың әрқайсысы әр уақытта созылған. Олардың ішінде Дәжжәлдың пайда болуы, Исаның келуі және Йажуж бен Мажуж шапқыншылығы бірінен соң бірі болады, ал басқа оқиғалардың реттілігі айқын емес. Күннің ба-

тыстан шығуы және хайуанның пайда болуы Йажудж бен Мажуж жеңіліс тапқан соң болуы мүмкін, ал соңғы белгі адамдарды жиылу орнына қудалайтын от болады: «Соңғы күнге дейін (киямет) Хадрамауттан – немесе Хадрамаут теңізінен бастап адамдарды бір жерге жинайтын өрт шығады» (әт-Тирмизи. Фитан. 42/2218).

Исламдық дәстүрде жалған пайғамбар Дәжжәлдің келуі ерекше орын алады. Мұхаммед Пайғамбар: «Оның келуі туралы айтпаған бірде-бір пайғамбар болған емес» деп айтқан (әл-Бұхари. Фитан. 27; Муслим. Фитан. 100-103/169-2933/). Дәжжәлдің келуі мұсылмандардың өз жауларымен, оның ішінде, византиялықтармен ұзақ кескілескен шайқастарының нәтижесінде болады. Соңғы соғыс адамзат тарихындағы ең қайғылы оқиғалардың бірі болады. Бұл туралы Муслим және әл-Бұхаридің көптеген хадистерінде айтылады. Әбу Һурайраның хадисінде мұсылмандар жеңіске жетіп, Қаланы (Константинополь болуы мүмкін) басып алады, кейіннен, олардың отбасыларын Дәжжәл басып алды деген шайтан таратқан қауесетті естиді, алайда, Шамға (Дамаскіге) жеткен кезде ромейлер қайтадан шайқасқа дайындалып жатқаны туралы хабар алады (Муслим. Фитан. 34/2897/). Осы уақытта Дәжжәл пайда болады: оның қызметі мұсылмандар ромейлерді жеңген соң Исламды жою болып табылады. Ол келместен бұрын жер бетінде 3 жыл ашаршылық пен қасірет болады. Хадистерде жалған пайғамбардың

сыртқы келбеті сипатталған; нақтырақ айтқанда, ол тек бір көзімен ғана көретін болады және көздерінің арасында «кәпір» (араб әріптері Ка, Фа, Ра) деген жазу тұрады: «Ол кең денелі, қызғылт тәнді, бір көзді және бұйра шашты» (әл-Бұхари. Фитан. 27; Муслим. Фитан. 100-103/169-2933/). Дәжжәлдың айрықша ерекшелігінің бірі оның Иләһилікке талауы; ол жалған ғажайыптар жасау мүмкіндігіне ие: «Ол су мен от әкеледі. Оның әкелген оты – бұл (тәтті) су. Ал суы – лапылдаған от. Сендердің қайсыларың бұл оқиғаға тап болсаңдар, онда оның әкелген отына жүгіріңдер. Шын мәнінде, ол тәтті әрі салқын су» (әл-Бұхари. Фитан. 26, Әнбия. 50; Муслим. Фитан. 105/2933/). Ол тіпті өлілерді тірілту қабілетіне ие болады. Пайғамбар оның өте жоғары жылдамдықта қозғала алатынын айтқан; ол жердің кез келген нүктесінде бола алады, алайда Мекке мен Мәдинаға кіре алмайды. Оған шайтандар қызмет етіп, жалған ғажайыптардың елесін жасайды.

Фатима жеткізген хадисте Дәжжәлдың сипаттамасы беріледі: «Мен – (жалған мессия) Дәжжәлмын. Мен келер күн жақын. Мен келген уақытта жердің бәрін аралаймын. 40 күннің ішінде жер бетінде Мекке мен Мәдинадан басқа мен бармаған жер қалмайды. Бұл қалалар мен үшін жабық. Қалаларға қашан кірмек болсам да, әрқашан мені қолына қылыш ұстаған періште күтіп, маған тосқауыл болады» (Муслим. Фитан. 119/2942/; Әбу Дәуд. Малахим.

15/4325, 4326/; әт-Тирмизи. Фитан. 66/2254/). Фатима хадисінде «ол (Дәжжәл) Шығыстан келеді» деп көрсетілген. Оның дуасы өте қауіпті. Кімде-кім онымен кездессе оның ықпалына түсуі өте оңай. Сондықтан да, онымен кездесуден сақтанып, оған қарсылық көрсетуге кеңес беріледі.

Оның шынайы да сенімді ізбасарлары яһудилер болуы мүмкін. Бұның пайдасына Ибн Омардың мұсылмандар мен яһудилер арасында шайқас орын алып, мұсылмандар жеңісімен аяқталған хадисі келеді. Бұл хадис бірнеше беделді жинақтарда кездеседі. (әл-Бұхари. Жиһад. 94; Мәнәкиб. 25; Муслим. Фитан. 79 /2921/; әт-Тирмизи. Фитан. 56 /2237/). Дәжжәл «жер бетінде 40 күн ішінде болады, оның 1-ші күні 1 жылға, екіншісі – айға, үшіншісі – аптаға (Жұма), қалғандары сендер есептейтін қарапайым күнге тең болады» (Муслим. Сахих; Әбу Дәуд. Суан). 40 күн туралы Фатима бинт Қайс жеткізген хадисте де айтылады.

Осы уақыт ішінде Иса мессиясының келуі орын алады. Құран және хадистерге сәйкес, яһудилер оны өлтірген жоқ – Аллаһ оларға тек осылай көрсетті; бұған тек христиандар ғана сенді. Аллаһ оны Өзіне тірі алып кетті және белгіленген уақытта Иса Оның бұйрығын орындау үшін жерге қайта оралуы тиіс. Иса ұстанатын дін Ислам болады: «Иса Исламнан басқа ешқандай дінді қабылдамайды» (имам Нәуәуи). Ибн Хажарға сәйкес, Иса Мұхаммед үмметін көреді де, Аллаһқа өзін

солардың бірі етуін сұрайды және Аллаһ оның дұғасын қабыл алады. Иса Дәжжәлді өлтіріп, оның дұғасы себепті адамзат Йәжүж және Мажүж халықтарының басқыншылығынан аман қалады. Сонымен қатар ол ең әділетті басшы болады және оның билік ету уақытында мұқтаждар мен кедейлер болмайды; ол жизияның («Кітап иелерінен» алынатын салық) күшін жояды, себебі «Кітап иелері» (христиандар мен яһудилер) болмайды немесе ол түскеннен кейін ешкімде оның тарихы мен тұлғасы туралы күмән болмайды.

120 Ортодаксалды исламдық ілім христиандар мен яһудилер Исаның пайғамбарлық қызметін мойындайтынына баса назар аударады: «Кітап иелері» ішінде өлім аузында тұрып, Иса шынайы Пайғамбар екеніне сенбеген адам жоқ. Қияметте Иса оларға қарсы тұратын болады» (әл-Бұхари. Бұйу. 102; Мәзәлим. 31, Әнбия. 49; Муслим. Иман. 242 /155/; Әбу Дәуд. Малахим. 14 /4324/; әт-Тирмизи. Фитан. 54 /2234/). Осы хадис туралы Ибн Аббас: «Яһуди немесе назарейлердің (христиан) ешқайсысы Исаның (пайғамбарлық қызметіне) сенбей қайтыс болмайды. Алайда, өлім алдында (ғана келетін) сенімнен еш пайда жоқ» деп айтады.

Исаның екінші рет келуі мұсылман әскері Қаладан Дамаскіге қайта оралып, Дәжжәлмен шайқасудың алдында болады. Иса таң намазы уақытында таң сәріде мұсылмандардың жорыққа шығары алдында келеді: «Оларға шайқасқа дайында-

лып, намазға тұрады. Иқама оқу кезінде Иса келеді» (Муслим. Фитан. 34 /2897/). «Ол жер түстес екі киім киеді». Ибн Касир имам Ахмадқа сілтеме жасап басқа хадис келтіреді, ол жерде: «Аллаһ Мәриямның ұлы Мәсихті тірілтеді және ол екі періштенің қанатына сүйене отырып, Дамаскінің шығысындағы ақ мұнара жанында түседі» деп көрсетіледі. Жәбир келтірген хадисте оған мұсылмандардың басшысы барып, имам орынына тұрып, намазды жүргізуді ұсынады, алайда Иса бас тартады (Муслим. Иман 247) және «оның артына барып намазға тұрады». Бұл басшы Мәһди деп атайтын Мұхаммед Пайғамбардың ұрпағы болуы мүмкін. Мұхаммед Пайғамбар сияқты атайтын адам деген хадиске сәйкес онң есімі – Мұхаммед ибн Абдуллаһ. Бұл адам әлемді әділеттілікке толтырады (Әбу Дәуд. Мәһди. 1 /4282/; әт-Тирмизи. Фитан. 52 /2231, 2232/).

Жасақты бастаған Мәһди мен Иса Дәжжәлға барып, оны өлтіреді: «Аллаһтың жауы Исаны көрген сәттен-ақ, суда еріген тұз сияқты ери бастайды. Егер оған тиіспеген жағдайда ол осылайша еріп жоқ болушы еді. Алайда, Аллаһ оны өзінің күдіретті қолымен өлтіреді» (Муслим. Фитан. 34 /2897/). Басқа хадиске сәйкес, Иса «Дәжжәлді Лад аш-Шарк қақпасының алдында» өлтіреді (Иерусалимде болуы мүмкін).

Исаның келуінен соң керемет өмір орнайды. «Исламнан басқа діннің барлығы толықтай жойылады. Жер тұрғындарына қауіпсіздік орнайды. Арыстандар түйелерді

бағып, ал балалар – жыландармен ойнайтын болады».

Иса өмірінің ұзақтығы туралы хадис бар: «Ол жер бетінде 40 жыл өмір сүреді және қайтыс болады. Мұсылмандар оның үстінен жаназа намазын оқиды» (Әбу Дәуд). Алайда, мұсылман ғалымдары арасында Иса түскеннен кейін қанша уақыт өмір кешкені туралы бірегей пікір жоқ: біреулер ол жерде 7 жыл өмір сүреді десе, енді бірі 19, басқалары 40 жыл туралы айтады.

Хадистер «Мәсих», «Мәһди», «жалған пайғамбар», «Дәжжәл» түсініктерін кең мағынада түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, Әбу Һурайра келтірген хадисте: «Отыз Дәжжәл (жалған пайғамбар) пайда болмайынша Ақырет күні болмайды. Олардың әрқайсысы өзін Аллаһтың елшісін деп санайды» деп айтылады (әт-Тирмизи. Фитан. 43 /2219/; Әбу Дәуд. Малахим. 16 /4333, 4334, 4335/).

Жердегі өмірі кезіне Иса Мәсих тағы бір нәубеттің бетін қайтарады, ол – Йажуж және Мажуж халықтарының басқыншылығы: «Бұл Нұх баласы Йафес-тен тарайтын жауынгер халықтар. Олар көрші мемлекеттерге шабуыл жасай бастайды». Олар такуа Зұлқарнайын тұрғызған қабырғаның артына тығылады. Бұл қорған қай жерде орналасқаны және Йажуж және Мажуж деп қай халықтар айтылғандығы туралы нақты дерек жоқ.

Зұлқарнайынның Йажуж бен Мажужды қамағаны туралы дерек Құраннан белгілі (18:94-97). Әбу Һурайра келтірген хадисте бұл

халықтар қабырғаны жұқарта келе, соңында оны бұзып шығады және жойқын басқыншылық басталатыны айтылады (әт-Тирмизи. Тәфсир Каф /3151/; Ибн Мәжаһ.Фитан. 33 /4080/). Хадистерге сәйкес бұл басқыншылық адамзат тарихынағы ең үлкен қасірет болады: жер қайысқан қол жер-әлемді алып, жолында кездескеннің барлығының көзін жойып отырады.

Имам Ахмадтың хадисінен Йажуж және Мажуж жорығы Исаның келуінен кейін болады деген қорытынды шығаруға болады. Дәжжәлды жеңген соң, Иса осы халықтарға қарсы соғысқа аттанады, алайда оларды жеңе алмағаннан кейін Аллаһтан көмек сұрап жалбарынады. Аллаһ Йажуж бен Мажужды жойып жіберетін құрттарды (белгілі бір індет болуы мүмкін) жібереді. Бұл оқиғалардың сипаттамасы Ибн Касирде кездеседі.

Әділеттілік пен қайырымдылықтың жеңісінен кейін Ислам біртіндеп ұмыт қала бастайды. Дінсіздік пен бұзықтық қалыпты өмірге айналады (Муслим), надандық пен пұтқа табынушылық қайта өрістейді. Тіпті Қағба бұзылады («Қағбаны қысқа бойлы эфиоп қиратады»). Осы зұлмат шақтарда Аллаһ дінсіздерді жазалау үшін сандары аз қалған мұсылмандарды өлтіреді: «Аллаһ кішкене болсын иманы қалған адамдарды өлтіретін Йемен жақтан жел жібереді».

Қиямет күнінің алғышарттары болатын басқа оқиғалардың реттілігі белгісіз.

Ол белгілердің бірі Батыстан күн шығуы. Пайғамбар: «Күн ба-

тыстан шықпайынша, егер (күн батыстан) шықса, оны адамдар көріп, барлығы иманға келеді. (Бірақ) ол «бұрыннан иман келтірмеген немесе сенімі бойынша бір қайыр істемеген біреудің иманы пайда бермейді» деген (әл-Бұхари. Рикак. 39; Истиска. 27; Зекет. 9; Муслим. Иман. 248 /157/; Әбу Дәуд. Малахим. 12 /4312/). Басқа белгілердің бірі барлық жер бетін жабатын Тұман (Духан) басады: «Ендеше аспанның бір ашық түгін келтіретін күнін күт. Адамдарды қаптап алады; Бұл жан түршігерлік азап» (44:10-12). Бұл адамдардың бойына қорқыныш ұялатады. Тұманның әсерінен көпірлер өліміне дейін ісінеді, ал мұсылмандар тұмауға ұқсас ауруға ғана шалдығады.

- 122 Тағы бір белгі жер астынан Даббат әл-Ард жаратылысының шығуы болады – ол туралы Құранда (27:82) және хадистерде айтылған. Ибн Касир бұл жаратылыс Аллаһтың діні ұмытылып, бұрамаланған және дінсіздік қалыпты нәрсеге айналған уақытта ғана шығады деп айтқан. Ол адамдармен сөйлесетін болады. Даббат әл-Арппен бірге Мұсаның (Моисей) асатаяғы мен Сүлейменнің (Соломон) жүзігі бірге шығады – Мұсаның асатаяғы арқылы ол жерде қалған мұсылмандардың бетіне ақ белгі түрінде мөр басады және мұсылмандардың жүзі ақ болады; Сүлейменнің жүзігі арқылы Даббат әл-Ард көпірлердің бетін ұрып отырады және олардың бетіндегі қара белгі олардың жүздерін қарайтады. Кейін жаратылыс олардың қайсысы Тозақта,

қайсысы Жұмақта болатынын жариялайды. Басқа деректерге сәйкес бұл жаратылыс үш рет шығады.

Ең соңында, Қиямет күнінің белгісі ретінде «адамдарды жинайтын», Хадрамауттағы (Йемен) жер астынан шығатын өрт болады. Жиналатын жер Шам (Дамакс) болады, себебі Пайғамбар: «Сендер Шамда жиналасыңдар» (әт-Тирмизи. Фитан. 42 /2218/).

Мұсылмандық эсхатологиясы жоғарыда сипаттаған белгілерден бөлек, хадистерде адамзаттың адамгершілігі мен моралінің төмендеуі туралы да айтылады: зина мен адам өлтірудің көбеюі, паракорлықтың таралуы, надандық, маскүнемдік және т.б.

Кейіннен Аллаһ Періштесінің (Исрафаил) екі керней дауысы (сұр) естіледі. Алғашқы керней дауысынан соң барлық әлем мен тірі дүние жойылады. Аллаһ аспан, жұлдыздар мен теңіздерді жояды (21:104; 77:8; 82:3). Кейбір мұсылман ғалымдары керней дауысы үш немесе одан да көп болады деп есептеген. Осыдан соң Аллаһ тегіс жерді жаратады (18:47; 14:48). Екінші керней дауысынан соң адамзат қайта тіріледі (22:7; 36:51-52; 36:98) және бірге жинақталады (мәшғар) (18:99; 3:9). Әбу Һурайра Пайғамбардан екі керней дауысы арасындағы уақыт 40-қа тең деген хадис жеткізген, алайда бұл 40 күн, ай немесе жыл екендігі туралы дерек жоқ.

Қайта тірілуден кейін Аллаһтың Соты басталады (36:53-54). Оның төрешісі Аллаһ болады (1:4; 6:73). Періштелер барлық адамдарды бір жерге (маукиф) жинайды (хашр).

Ибн Аббастан келген хадисте адамдар жалаңаш, аяқ киімсіз және сүндетке отырмаған күйде (яғни, осы дүниеде ер адамдарда қажетті болып табылатын шеттік терісі кесілмеген түрде) тұратыны айтылады. Сол күні алғашқы киінетін адам Ибраһим (Авраам) болады (әл-Бұхари. Рикақ. 45; Әнбия. 8. 44; Тәфсир Мәйдә. 14, 15; Тәфсир Әнбия. 2). Адамдар шақырайған күн астында тұрады, оларды басып қалатын шелектеп тер сорғалайды. Кейбір адамдар тізеден, кейбірі кеудеден, кейбірі тамақтан келетін тер астында тұрады, бұның барлығы күнәсінің деңгейіне байланысты. Барлық адамдар Құран аятына сай (16:89) өз пайғамбарларының маңайына жиналады және өз жағдайын түсініп, пайғамбарлардан өздері үшін Аллаһ алдында шапағат етулерін сұрайды. Алайда әрбір пайғамбар жер өміріндегі өзінен кейін келген пайғамбарға жіберіп отырады және соңында барлық адам, соңғы Пайғамбар Мұхаммедтің айналасына жиналады, ол: «Шапағат ету – менің ісім» деп айтады. Мұхаммед Пайғамбар тақуаларды қолдап тағы 2 рет барады. 2-ші ретте ол Аллаһтан мұсылмандар үшін Жұмақ есігінің ашылуын сұрайды (әл-Бұхари. Фатх әл-Бари. II, 94), ал 3-шісінде – Аллаһ орнын Тозақтан бекіткен мұсылмандардың бір бөлігін шапағат етеді; Пайғамбар дұғасы себепті Аллаһ оларға рақым етіп, Жұмаққа жолын ашады (әл-Бұхари. Фатх әл-Бари. XI, 418).

Мұхаммедтің шапағат етуі туралы тағы бір хадис бар: «Әр

пайғамбардың өзіне тән, жасағанда қабыл болатын бір дұғасы бар және онымен дұға еткен. Ал, мен болсам дұғамды ақыретте үмметіме шапағат ету үшін қалдырдым. Бұл дұға менің үмметімнен ішінен Аллаһқа серік қоспағандарды құтқарады» (әл-Бұхари. Даууат. 1; Таухид 31; Муслим. Иман. 334 (198); Мууатта Құран. 26 (1, 212); әт-Тирмизи. Даууат. 141 /3597/).

Хашр (жиын) кезінде адамдар 3 топқа бөлінеді: жаяу, атты және бетімен төмен қарап еңбектеп жүретіндер (әт-Тирмизи. Тәфсир Бану Исраил (Исра). /3141/). Жаяу адамдар – салыстырмалы түрде жеңіл жаза тартатындар. Атты адамдар – мұсылмандар; өне бетімен төмен қарап еңбектейтіндер – Тозақ отына тасталатын кәпірлер мен күнәһарлар.

Барлық адам қорқынышта болады (24:87). Кәпірлер мен күнәһарлар күнәсіне кешірім сұрауға ниеттенеді, алайда, Аллаһ олардың тәубесін қабылдамайды (6:158). Жаза өте ауыр болады.

Адамның әрбір амалы Таразыға (Мизан) салынады (42:17). Әрбір адамға оның амал Кітабы беріледі (69:19-20). «Кітабы оң жағынан берілген адамдар амалдары үшін оңай түрде сұралады және үлкен қуанышта оралады. Ал кімге Кітап сол жағынан берілсе, сол өлгісі келіп, кейіннен Тозаққа лақтырылады» (Ибн Тәймия). Ибн Тәймия мұсылман емес адамдар жасаған барлық жақсы амалдары үшін Аллаһ осы өмірде қайырым жасайды, алайда, Ақырет Сотында, өз жақсылықтары жазылуы тиіс парактың бос екендігін көреді.

Самура ибн Жануд жеткізген хадисте: «Әрбір пайғамбардың өз хауызы (хауз) бар. Әрбір пайғамбар үмметінің тақуалары сол жерге су алу үшін келеді. Әр пайғамбар өзінің хауызы жанында тақуалардың көптігімен мақтанатын болады» (әт-Тирмизи. Қиямет. 15 /2445/; әл-Бұхари. Рикақ Хауз. Фатх әл-Бари. IX, 463).

Осы оқиғалардан соң мұсылмандар Жұмакка (жәннәт), ал көпірлер мен күнәһарлар – Тозакқа (жаһаннам) кіреді.

АХЛЬ АЛЬ-БЕЙТ [أهل البيت] – члены семьи Пророка Мухаммада. Суннитские улемы относили к А. сыновей дядей Пророка – Абу Талиба (Али, Джафар, Укайль) и `Аббаса; относимый к А. еще один дядя Пророка, Хамза, не оставил детей; потомков же других дядей Пророка – аз-Зубайра, аль-Хариса и Абу Лахаба – не считали относящимися к А. Среди потомков дядей Пророка Мухаммада наиболее influential были потомки `Аббаса, в частности дети его сына `Абдуллаха; самым известным из них был Али, которого за набожность называли Саджадом («Совершающий земные поклон»), – преследуемый Омейядами, он умер в темнице в 118 г.х. Членами А., в соответствии с аятом Корана (33:33), являются все жены Пророка.

Суннитские улемы относили к А. также прямых потомков Мухаммада от брака его дочери Фатимы с Али ибн Абу Талибом. Существуют несколько хадисов, в которых Пророк называл Фатиму, Али и

их детей Хасана и Хусайна членами своей семьи. В связи с этим большинство шиитов считали Али и его потомков единственными претендентами на власть. Вопрос об исключительных правах Али и его потомков на имамат стал предметом продолжающихся по настоящее время схоластических споров между суннитами и шиитами. Подавляющее большинство мусульман считают, что духовная власть не может передаваться по наследству и халиф должен прийти к власти так, как это имело место в период правления Праведных халифов.

В период правления династии Омейядов в Халифате сформировалась мощная оппозиция, которая вела борьбу за приведение к власти А. Они разделились на приверженцев Алидов и `Аббасидов. В ходе борьбы власть была захвачена `Аббасидами. После многих лет преследований и репрессий сторонники Алидов начали процесс догматического закрепления положений шиитского учения. Были написаны богословские сочинения о непогрешимости и абсолютном знании имамов из А., была развита доктрина имамата.

Шииты часто не могли прийти к единому мнению о том, кого именно из многочисленного потомства Али следует объявлять имамами. Каждый действующий имам должен был ясно указать преемника; в большинстве случаев преемник был сыном (реже – братом) имама, но даже однозначные указания вызывали споры между сторонниками претендентов. Это привело к распа-

ду шиизма на многочисленные секты, имевшие серьезные догматические различия. Уже на раннем этапе шиитского движения выделились сторонники Хусайна, сына Али, и его же другого сына – Мухаммада ибн аль-Ханафии (см.: Кайсаниты). После смерти сына Хусайна – Али Зайн аль-Абидина сторонники хусайнидской ветви Алидов распались на сторонников его сыновей Мухаммада Бакира и Зейда ибн Али (зейдиты). Еще один раскол произошел после смерти сына Мухаммада Бакира – Джафара ас-Садики, когда выделились сторонники его сыновей Исмаила (см.: Исмаилиты) и Мусы аль-Казима.

ӘҺЛ ӘЛ-БӘЙТ [أهل البيت] – Мұхаммед Пайғамбардың отбасы мүшелері. Сүннет ғұламалары Ә. Пайғамбардың ағалары – Әбу Талиб (Әли, Жәфәр, Уқайл) пен Аббасты жатқызады; Ә. жатқызылатын тағы бір ағасы Хамзадан ұрпақ қалмаған; ал Пайғамбардың басқа ағалары – аз-Зубәйр, әл-Харис және Әбу Ләһәбтың ұрпақтарын Ә. қатарына қоспаған. Мұхаммед Пайғамбар ағалары ұрпақтарының ішінде ең үлкен ықпалға ие болған Аббастың баласы Абдуллаһтың ұрпақтары; ал олардың ішінегі ең атақтысы тақуалығы үшін Сәжжәд («Сәжде жасаушы») деп атаған Әли, – Умәйя әулеті тарапынан қуғындау көре жүріп, 118 һ.ж. түрмеде қайтыс болды. Құран аятына сәйкес (33:33) Ә. мүшелеріне Пайғамбардың барлық әйелдері кіреді.

Сонымен қатар сүннет ғұламалары Ә. қатарына Мұхаммед

Пайғамбардың қызы Фатима мен Әли ибн Әбу Талибтен тараған ұрпақтарды да қосады. Пайғамбар Фатиманы, Әлиді және олардың балалары Хасан мен Хұсейнді өз отбасының мүшелері деп атаған бірнеше хадис бар. Осыған байланысты көптеген шииттер Әли мен оның ұрпақтарын биліктің жалғыз мұрагерлері деп санаған. Әли мен оның ұрпақтарының имаматқа деген ерекше құқықтары туралы сұрақ қазіргі таңға дейін жалғасып келе жатқан сүнниттер мен шииттер арасындағы схоластикалық дауларға тақырып болды. Мұсылмандардың басым көпшілігі рухани билік мұрагерлік арқылы берілмейді және халифа билікке Әділетті халифалар басқару уақытындағыдай жолмен келуі керек деп есептейді.

Халифатты Умәйя әулетінің басқару кезінде билікке Ә. келуіне күрескен мықты оппозиция қалыптасты. Олар Әлиліктер мен Аббастықтар болып деп екіге бөлінді. Күрес барысында билікті Аббас әулеті басып алды. Ұзақ жылдарға созылған қуғын-сүргіннен кейін Әлиліктердің жақтастары шииттік ілімнің догмалық шарттарын бекіту процесін бастады. Ә. шыққан имамдардың күнәсіздігі мен абсолюттік білімге ие екендігі туралы діни жазбалар жазылды, имамат доктринасы дамытылды.

Шииттер Әлидің көптеген ұрпақтарының ішінде қайсысын имам етіп жариялауға байланысты бір шешімге келе алмайтын жағдайы көп кездесті. Әрбір қызмет етуші имам анық түрде ізбасарын

жариялауы қажет болды; көптеген жағдайларда ізбасары имамның ұлы (кей жағдайда, інісі) болды, алайда, тіпті анық нұсқаудың өзі үміткерлер арасындағы дауларды туғызды. Бұл өз кезегінде шиизмнің едәуір догмалық ерекшеліктері бар көптеген ағым-дарға бөлінуіне әкеліп соқты. Шииттік қозғалыстың ерте кезеңінде Әлидің ұлы Хұсейн мен оның басқа ұлы – Мұхаммед ибн әл-Ханафи жақтастары көзге түсті (қрз.: Кайсанилер). Хұсейннің ұлы – Әли Зәйн әл-Әбидиннің өлімінен соң Әлиліктердің хұсейндік тармағы оның ұлдары Мұхаммед Бақыр мен Зәйд ибн Әлидің жақтастары (зәйдилер) болып бөлінді. Тағы бір бөлініс Мұхаммед Бақырдың ұлы Жәфәр әс-Садықтың өлімінен кейін орын алды, бұл жолы оның ұлдары Исмаил (қрз.: Исмаилилер) және Мұса әл-Казимнің жақтастары бөлініп шықты.

126

АХЛЬ АЛЬ-КИТАБ [أهل الكتاب] («люди Писания») – последователи Иудаизма и Христианства, а также сабии, которые признают Тауру (Тору), Забур и Инджил (Евангелие) Божественными Писаниями. Иногда к А. относят и зороастрийцев. Этим термином всех их отделяют от язычников. В Коране термин «А.» употребляется несколько раз, например: «О, обладатели Писания! Приходите к слову, равному для нас и для вас, чтобы нам не поклоняться никому, кроме Аллаха, и никого не придавать Ему в сотоварищи, и чтобы одним из нас не обращать других в господ, помимо Аллаха» (3:64).

А. имели право свободно исповедовать свою религию в исламском государстве при условии уплаты специального налога – джизьи. Мусульманам запрещено оскорблять или покушаться на жизнь, имущество, честь и достоинство А., но разрешено иметь с ними родственные связи (в частности, разрешено жениться на женщинах из А.) и деловые отношения. Можно также есть пищу А., если она соответствует правилам религии А. (кроме запрещенной для мусульман) (5:5).

А. в Коране и Сунне подвергаются осуждению со стороны Аллаха за неприятие ими последнего Пророка Мухаммада, отход от строгого монотеизма, искажение ими своих Священных Книг, отступление от истинной веры и т.д. Их религии в мусульманской доктрине истинными и спасительными не являются.

ӘҺЛ ӘЛ-КИТАБ [أهل الكتاب] («Кітап иелері») – Аллаһтан түскен Тәурат (Тора), Забур және Інжілді (Евангелие) мойындайтын сабиіліктер, Иудаизм мен Христан дінінің өкілдері. Кей жағдайда Ә. қатарына зороастрийліктерді де жатқызады. Бұл термин арқылы оларды пұтқа табынушылардан ерекшелейді. Құранда «Ә.» термині бірнеше жерде қолданылады, мысалы: «Әй Кітап иелері! Біздің арамызбен сендердің араларына бірдей бір сөзге келіңдер; жалғыз Аллаһқа құлшылық қылайық, Оған еш нәрсені ортақ қоспайық. Сондай-ақ Алладан өзге бір-бірімізді тәңір тұтпайық» (3:64).

Ә. мұсылман мемлекетінде арнайы салық – жизияны төлеген жағдайда өз дінін еркін ұстап жүруге құқылы. Мұсылмандарға Ә. өміріне, мүлкіне, ар-ожданы мен абыройына қастандық жасауға, балағаттауға тыйым салынған, алайда, олармен туыскандық қатынаспен (Ә. шыққан әйелдерге үйленуге рұқсат) іскерлік байланысқа түсуге рұқсат берілген. Ә. дініндегі шарттарға сай әзірленген тағамын (мұсылманға тыйым салынғаннан басқасын) жеуге болады (5:5).

Құран мен Сүннетте Ә. Аллаһ тарапынан соңғы пайғамбар Мұхаммедті қабылдамағаны, қатаң монотеизмнен бас тартып, өздерінің Киелі Кітаптарын бұрмалағаны, шынайы діннен бұрылғаны және т.б. үшін сынға алынады. Олардың діні мұсылмандық доктринада шынайы және құтқарушы дін саналмайды.

АХЛЬ АС-СУННА ВА'ЛЬ-ДЖАМАА [أهل السنة والجماعة] («люди Сунны и согласия общины») – сунниты. Самоназвание подавляющего большинства мусульман. Название состоит из двух частей. Первая подразумевает следование Сунне (пути) Пророка Мухаммада и его сподвижников: сунниты принимают Коран и Сунну в качестве первоисточников религии, воздерживаются от смуты и конфликтов на религиозной почве, решают различные проблемы, прежде всего на основании ясных и недвусмысленных аятов Божественного Откровения и хадисов и пути Пророка (нассов). Вторая подразумевает признание миссии

всех сподвижников Пророка Мухаммада и следование их методу при решении различных вопросов. В данном случае под Сунной понимается единство и объединение людей вокруг одной веры. Следование вере и применение ее в повседневной жизни мусульманского общества называется джамаа. Термин джамаа вошел в употребление после передачи Хасаном ибн Али власти в Халифате Му'авии ибн Абу Суфьяну – этим актом был положен конец гражданской войне, и этот год вошел в историю как «год единства» (санат аль-джамаа).

При Пророке Мухаммаде мусульманская община была единой. Раскол произошел после убийства халифа `Османа (35/656) и углубился в процессе противостояния Али и Му'авии. Тогда же началось массовое принятие Ислама иудеями, христианами, зороастрийцами. Некоторые из них пытались привнести в исламскую доктрину привычные им воззрения, что способствовало развитию сектантства и крайностей в воззрениях. Сподвижники Пророка Мухаммада и табиуны придерживались умеренного пути, старались восстановить и сохранить единство мусульман. Основоположниками этого пути можно считать `Абдуллаха ибн `Омара, Ибрахима ан-Нахаи и Абу Ханифу.

Большую роль в систематизации убеждений «умеренных» сыграл Хасан аль-Басри, подвергший критике методы правления Омейядов и заявивший, что нельзя поддерживать власть, повеления которой противоре-

чат положениям Корана и Сунны. Однако он был сторонником терпения и пассивного сопротивления, уповая на помощь Аллаха. При этом мусульмане должны избегать самостоятельности и действовать только в соответствии с предписаниями ученых-правоведов (факих). Именно так он комментировал аят Корана: «Повинуйтесь Аллаху и повинуйтесь Посланнику и обладателям власти (улю'ль 'Амр) среди вас» (4:59). Обладателями власти и являются факихи. В вопросе о крайних проявлениях религии и сектантства аль-Басри занял жесткую позицию, «обособив» основоположника му'тазилитов Василя ибн Ата, который пытался привести свои взгляды к проблеме предопределения и в вопрос о людях, совершивших большие грехи (кабаир). Он также отверг воззрения «крайних» шиитов и хариджитов, считавших грешников вышедшими из Ислама. Чтобы подчеркнуть свой «умеренный» путь, подавляющее большинство мусульман заявили, что намерены исповедовать ту единую и чистую веру, которая была до возникновения смуты, сектантства и гражданского противостояния. Аль-Басри использовал в качестве названия этого большинства термины «Ахль аль-Сунна», «Ахль аль-Хакк», «Ахль аль-Джамаа», «Ахль аль-Хадис».

Впервые термин «Ахль аль-Сунна» ввел Мухаммад ибн Сирин (ум. 110/728); так стали называть представителей правоверного большинства мусульман. Применялся также термин «Ахль аль-

Хакк ва'ль-Джамаа» (введен Абу аль-Лейсом ас-Самарканди). Со II в. х. для обозначения правоверных мусульман употреблялись также термины «Ахль аль-Хакк ва аль-Истикама», «Ахль ас-Сунна ва ан-Накль», «Асхаб аль-Хадис».

Позднее для обозначения большинства мусульман, следовавших путем Пророка и его сподвижников, стал использоваться обобщающий термин «А.» (впервые у ас-Самарканди в работе «аш-Шарх аль-Фикх аль-Акбар», комментарий к «Фикх аль-Акбар» Абу Ханифы). А. противопоставлялись последователям различных раскольничьих сект в Исламе. Приверженцы А. сохранили единство мусульманского общества, не позволили членам сект привнести в религию нововведения (бид'а) и исказить изначальную чистоту исламского вероучения. Согласно традиции, разделение исламской уммы на многочисленные секты было предсказано Пророком Мухаммадом в хадисах об одной спасенной группе, которую и составят представители А.

В результате ожесточенной полемики с различными направлениями и сектами в Исламе (шиитами, хариджитами, му'тазилитами, философскими школами) выработались теоретические основы убеждений суннитов, была проведена их систематизация. Это нашло отражение в суннитских вероучительных школах матуридитов, аш аритов и салафитов, которые при непринципиальных различиях и по сей день представляют доктрину суннитского Ислама. Одновременно с вероуч-

чительными школами развивались и правовые школы (мазхабы) суннитов (см.: Ханафитский мазхаб, Маликитский мазхаб, Шафиитский мазхаб, Ханбалитский мазхаб). Большинство представителей ханафитского мазхаба являются матуридитами, большинство маликитов и шафиитов – аш‘ариты, а ханбалиты – салафиты.

ӘҺЛИ ӘС-СУННА УӘЛ-ЖАМАА [أهل السنة والجماعة] («келісім қауымы және Сүннетті ұстанушылар») – сүнниттер. Мұсылмандар басым бөлігінің өзін өзі атауы. Атау екі бөліктен тұрады. Біріншісі Мұхаммед Пайғамбар мен оның сахабалараның Суннасын (жолын) ұстануды білдіреді: сүнниттер Құран мен Сүннетті діннің алғашқы дереккөзі ретінде қабылдайды, діни негіздегі жанжалдар мен қақтығыстардан тартынады, әртүрлі мәселелерді ең алдымен Құранның айқын және анық мағыналы аяттары мен хадистер және Пайғамбар жолына (нассар) негіздерді басты назарға ала отырып шешеді. Екіншісі Мұхаммед Пайғамбардың барлық сахабаларының қызметін мойындап, әртүрлі сұрақтарды шешу кезінде олардың әдістеріне жүгінуді білдіреді. Осы орайда Сүннет деп адамдардың бірлік пен бір сенім аясына жиналуы түсініледі. Сенімге еріп және оны мұсылман қоғамының күнделікті өмірде қолдануы жамаа деп аталады. Жамаа термині қолданысқа Халифаттағы билікті Хасан ибн Әли Мұғауия ибн Әбу Суфьянға бергеннен кейін пайда болған –

бұл акт азамат соғысын аяқтап, сол жыл тарихқа «бірлік жылы» (санат әл-жамаа) деген атаумен кірді.

Мұхаммед Пайғамбардың тұсында мұсылман үмметі біртұтас болды. Бөліну халифа Османды өлтіргеннен кейін (35/656) пайда болып, Әли мен Мұғауия арасындағы қақтығыс кезінде өрши түсті. Сол кезде яһудилер, христиандар және зорастрийліктердің Исламды жаппай қабылдауы басталған болатын. Олардың кейбіреуі исламдық доктринаға өздеріне үйреншікті көзқарастарды енгізбек болды, бұл өз кезегінде сектанттық пен көзқарастардағы шеткеріліктердің дамуына әкеліп соқты. Мұхаммед Пайғамбардың сахабалары мен табиғиндар орта жолды ұстанып, мұсылмандардың бірлігін қалпына келтіруге және сақтауға тырысты. Бұл жолдың негізін салушы ретіне Абдуллаһ ибн Омар, Ибраһим ән-Нәһәи мен Әбу Ханифаны санауға болады.

«Орта» көзқарасты жүйелеуде Умәйялықтардың билік әдістерін сынға алып, Құран мен Сүннет шарттарына қайшы келетін бұйрық шығаратын билікті қолдауға болмайды деп жариялаған Хасан әл-Басри үлкен рөл ойнады. Алайда ол Аллаһқа тәуекел ете, шыдамдылық пен пассивті қарсыласудың жақтасы болды. Осымен қоса, мұсылмандар өзіндік әрекеттерге салынбай, тек ғалым-құқықтанушылардың (фақиһ) ұйғарымдарына сай ғана әрекет ету керек деп есептеді. Ол «Әй мүміндер. Аллаһқа бой ұсынып, Пайғамбарға әрі өздеріңнен болған

билік иелеріне бой ұсынындар» (4:59) деген Құран аятына дәл осындай түсінік берген. Билік иелері факиһтар болып табылады. Діннің шектік көзқарастары мен сектанттық көріністерінде әл-Басри тағдыр мен үлкен күнәлар (кәбәир) жасаған адамдар туралы сұрақтарда өзінің көзқарастарын енгізуге тырысқан, муътәзилizmнің негізін салушы Уасил ибн Атаны «бөлектей» қатаң позицияны ұстанды. Ол сонымен қатар, күнәһарларды Исламнан шыққандар деп есептеген «шеткері» шииттер мен хауариждер көзқарастарын жоққа шығарды. Өзінің «орта» жолын көрсету үшін, мұсылмандардың басым көпшілігі жанжал, сектанттылық және азамат соғысына дейін болған біртұтас әрі таза дінді ұстайтындарын жариялады. Әл-Басри осы көпшіліктің атауы ретінде «Әһл әл-Сунна», «Әһл әл-Хакқ», «Әһл әл-Жамаа», «Әһл әл-хадис» терминдерін қолданды.

«Әһл әл-Сунна» терминін алғаш рет Мұхаммед ибн Сирин (110/728 ж.қ.б.) енгізген; осы атаумен мұсылмандар көпшілігінің тура өкілдерін атай бастады. «Әһл әл-Хакқ уәл-жамаа» (Әбу әл-Ләйс әс-Самарқанди енгізген). II һижра ғасырынан бастап тура мұсылмандарды атау үшін «Әһл әл-Хакқ уәл-Истиқама», «Әһл әс-Сунна уә ән-Накл», «Асхаб әл-Хадис» терминдері де қолданылды.

Кейіннен Пайғамбар мен оның сахабаларының жолымен жүретін көпшілік мұсылманды атау үшін жалпы темин «Ә.» қолданыла бас-

тады (алғаш рет әс-Самарқандидің Әбу Ханифаның «Фикһ әл-Ақбар» еңбегіне түсіндірме болып табылатын «әш-Шарх әл-Фикһ әл-Ақбар» жұмысында). Ә. Исламдағы әртүрлі бөлшектік ағымдар жақтастарына қарсы қойылды. Ә. жақтастары мұсылман қоғамының бірлігін сақтап, ағым мүшелеріне жаңа көзқарастарды (бидъа) енгізіп, исламдық ілімнің алғашқы тазалығын бұзуына жол бермеді. Дәсүрге сай, исламдық үмметтің көптеген ағымдарға бөлінуі Мұхаммед Пайғамбардың Ә. өкілдерін құрайтын құтқарылған топ туралы хадисінде болжанған.

Исламдағы көптеген бағыттар мен ағымдармен (шииттер, хауариждер, муътәзиләлар, философиялық мектептер) болған пікірталастардан кейін сүнниттердің теориялық негіздері қалыптасып, жүйеленді. Бұл сүнниттік діни мектептердің өзара түбегейлі айырмашылығы жоқ матуридилер, әшғарилар және сәләфилер ақидасында көрініс тапқан және қазіргі күнге дейін сүнниттік Ислам доктринасын құрайды. Ақида мектептерімен сүнниттердің құқықтық мектептері (мәзһабтар) де дамыды (қрз.: Ханафи мәзһабы, Мәлики мәзһабы, Шафиғи мәзһабы, Ханбиали мәзһабы). Ханафи мәзһабының көпшілігі матуриди, мәлики және шафиғилардың басым бөлігі – әшғари, ал ханбалиліктер – сәләфилер болып табылады.

АХМАД ИБН ХАНБАЛ
[أحمد بن حنبل] (164/778-241/855) – выдающийся мыслитель и правовед, эпоним одной из 4 правовых школ

суннитского Ислама. Родился в Багдаде; лишившись отца, рос под опекой дяди. С ранних лет изучал Коран, хадисы, предания о сподвижниках и таби'унах, овладел грамматическими тонкостями арабского языка. Особое внимание уделял хадисам и праву, учился у Абу Йусуфа, путешествовал для встреч с передатчиками (равиями) и знатоками хадисов. В «Муснад» собрал более 30 тыс. хадисов. В возрасте ок. 40 лет сам стал передатчиком хадисов и начал давать фетвы. Одновременно снискал известность как преподаватель хадисоведения и права. Категорически выступил против официального навязывания догмата о сотворенности Корана. Был репрессирован халифами аль-Мамуном, аль-Мутасимом и аль-Васиком, поддерживавшими му'тазилитов; провел в заключении в общей сложности 7 лет. Его борьба окончилась победой суннитской идеологии при халифе аль-Мутаваккиле.

Убеждения А. соответствовали принципам суннитского Ислама. По всем основополагающим принципам религии он ссылался только на ясные доводы Откровения, на высказывания и поступки «праведных предков» (ас-салаф ас-салихин).

А. считал, что вероубеждения состоят из словесного выражения веры и поступков; вера может усиливаться при совершении одобренных Богом поступков и ослабевать при совершении греховных действий, но слабость веры не означает выхода человека из Ислама и преодолевается искренним рас-

каянием. Участь грешника будет решаться Аллахом.

В вопросе о Божественном предопределении и свободе воли признавал предопределение (кадар) и считал, что свобода человека ему не противоречит, но отказывался детально разрабатывать эту проблему, считая, что здесь достаточно принять аргументы «праведных предков».

А. считал идеальным правлением период Праведных халифов. Ссылаясь на аят «...И дело их — по совещанию между ними...» (42:38), был сторонником избрания халифа на Совете, но настаивал на необходимости выбора халифа из среды курайшитов. Как и другие суннитские улемы, считал законным правление узурпатора, сумевшего добиться расположения народа, но настаивал на необходимости признания даже халифа-грешника, если его приход к власти стал свершившимся фактом, иначе общество будет ввергнуто в хаос. Предостерегал от массовых выступлений против тирании и гражданского противостояния, опасаясь еще больших потрясений и анархии.

Был очень скромным и набожным, отличался высочайшими моральными качествами. Отказывался занимать придворные должности, никогда не стремился заслужить благосклонность властей, но не призывал к непокорности и выступал сторонником политической терпимости. Не поощрял «нечестивую» власть, но считал возможным сотрудничество с ней в добрых начинаниях при усло-

вии соблюдения норм Ислама (см.: Ханбалитский мазхаб).

АХМАД ИБН ХАНБАЛ [أحمد بن حنبل] (164/778-241/855) – көрнекті ойшыл, құқықтанушы, сүнниттік Исламдағы 4 құқтық мектептің бірінің эпонимі. Бағдатта дүниеге келген; әкесінен айырылған соң көкесінің қолында өскен. Ерте жасынан Құран, хадис, сахабалар мен табиғиндар туралы хикаяларды үйренген, араб тілінің грамматикалық ерекшеліктерін жетік меңгерген. Хадис және құқыққа ерекше мән беріп, Әбу Йусуфтан тәлім алған, хадис жеткізушілер (рәуия) мен білгірлерімен жолығу үшін сапар шеккен. «Муснадта» 30 мыңнан астам хадистерді жинақтаған. 40 жасқа таяған шағында пәтуалар шығара бастаған. Сонымен қатар, хадистану және құқықтың ұстазы ретінде танымалдылыққа ие болды. Құранның жаралғандығы туралы догматты ресми енгізуге толығымен қарсы шыққан. Муътәзиләларды қолдаған халифалар әл-Мамун, әл-Муътасим және әл-Уасиқ тарапынан қуғындауға ұшыраған; қамауда жалпы саны 7 жылға жуық уақыт өткізген. Оның күресі халифа әл-Мутәуәккилдің кезіндегі сүнниттік идеологияның жеңісімен аяқталды.

А. көзқарастары сүнниттік Исламның қағидаларына сай келді. Діннің негізі қағидалары бойынша ол тек Құранның анық дәлелдері, «ізгі салихалы бабалардың» (әс-саләф әс-солихин) айтқан сөздері мен әрекеттеріне ғана жүгінген.

А. ақиданы тілмен иман келтіру мен амалдардан тұрады деп есеп-

теген; иман Аллаһ рұқсат еткен амалдарды жасауда көтеріледі және күнәлі істер жасағанда төмендейді, алайда иманның әлсіреуі ол адамды Исламнан шыққанын білдірмейді және шынайы тәубеге келумен өтеледі. Күнәһар тағдырын Аллаһ шешеді.

Аллаһтың тағдыры мен ерік-қалауы сұрақтарында тағдырды (қадар) мойындап, адамның бостандығы оған қарама-қайшы келмейді деп санаған, алайда, «ізгі бабалардың» дәлелдерін қабылдау жеткілікті деп бұл мәселені терең зерттеуден бас тартқан.

А. ізгі басқару деп Әділетті халифалар уақытын белгілейді. «... Сондай-ақ өзара істерін кеңеспен жүргізгендер...» (42:38) аятына сілтеме жасап халифаның Кеңесте сайлануын қолдаған, алайда, халифаларды құрайыштар ортасынан таңдау қажет деп есептеген. Басқа сүнниттік ғұламалар тәрізді халықтың қолдауына ие болған басқыншының билігін заңды деп таныған, дегенмен, билікке келуі орын алып қойған күнәһар-халифаны да мойындау қажеттігін көрсеткен, себебі, басқаша жағдайда қоғамда берекетсіздік орнайды. Тирания мен азаматтық қарама-қайшылыққа қарсы бұқаралық көтерілуге одан да үлкен күйзеліс пен анархиядан сақтанып қарсы болған.

Өте қарапайым және тақуа адам болған, жоғары адамгершілік қасиеттерімен ерекшеленген. Сарайлық қызметтерден бас тартқан, билік тарапынан қолдауға ие болуға ешқашан ұмтылмаған, алайда, бағынбаушылыққа шақыр-

маған, саяси шыдамдылықтың жақтасы болған. «Бұзық» билікті қолдамаған, алайда, Ислам нормаларын сақтаған жағдайда, олардың қайырымды бастамаларында серіктестік орнатуды мүмкін деп санаған (қрз.: Ханбали мәзһабы).

АХМАДИТЫ [الأحمدية] – приверженцы секты Мирзы Гуляма Кадияни, считаются вышедшими из Ислама. Секта распространена в основном в Индии и Пакистане (см.: Кадияниты).

АХМАДИЛАР [الأحمدية] – Исламнан шыққан саналатын Мырза Ғуләм Қадияни ағымының жақтастары. Ағым негізінде Үндістан мен Пәкістанда таралған (Қрз.: Кадиянилар).

АШАРА МУБАШШАРА [العشرة المبشرون بالجن] – десять ближайших сподвижников Пророка Мухаммада (Асхаб аль-Кирам), которых он при жизни обрадовал вестью о том, что они станут обитателями Рая: Абу Бакр ас-Сыддик, `Омар ибн аль-Хаттаб, `Осман ибн `Аффан, Али ибн Абу Талиб, Са`д ибн Абу Ваккас, Зейд ибн Сабит, Тальха ибн Убайдуллах, Зубайр ибн `Аввам, Абу `Убайда ибн Джаррах и `Абд ар-Рахман ибн Авф.

АШАРА МУБАШШАРА [العشرة المبشرون بالجنة] – тірі кезінде Жұмакпен сүйіншіленген Мұхаммед Пайғамбардың 10 жақын сахабалары (Асхаб әл-Кирам): Әбу Бәкр әс-Сыддық, Омар ибн әл-Хаттаб, Осман ибн Аффан, Әли ибн Әбу Талиб, Саъд

ибн Әбу Уаккас, Зәйд ибн Сабит, Талха ибн Убайдуллаһ, Зубәйр ибн Әууәм, Әбу Убайда ибн Жаррах және Әбд ар-Рахман ибн Ауф.

АШ`АРИТЫ [قرع اشأل] – последователи школы суннитского калама, одной из основных вероучительных школ правоверного Ислама.

Основатель – Абу аль-Хасан аль-Аш`ари, отошедший от му`тазилитов и заложивший основы ортодоксального суннитского калама. В те времена суннитская ортодоксия нуждалась в философском осмыслении и рациональных подходах к идеологическим проблемам, прежде всего, в адекватных ответах на рационалистическую критику многих положений Корана и Сунны. Как и Абу Мансур аль-Матуриди, разработал доктрину, в которой положения Божественного Откровения и их рациональное восприятие не противоречили друг другу. Признавал доводы разума в осмыслении как окружающего мира, так и Божественного Откровения, но вместе с тем считал необходимым безоговорочное принятие главных постулатов веры, и лишь затем доказательность их на основе положений разума. В системе А. доводы разума подчинены положениям веры. В этих рамках Аш`ари признавал философские методы исследования проблем и применял их в полемике с му`тазилитами. Философские воззрения А. по проблеме Божественных атрибутов схожи с матридитскими, но все Божественные атрибуты разделены на сифат

ас-сальбия (атрибуты, присущие только Аллаху и не присущие сотворенному Им бытию), сифат ас-субутия (доказательные атрибуты) и сифат аль-'Асма (атрибуты, присущие личности Аллаха), которые совпадают с положениями доказательных атрибутов.

В отличие от матуридитов, у А. отсутствует положение о таквине – способности Бога к сотворению: его признают, но в качестве доказательного атрибута Бога специально не выделяют.

Аш'ари строго придерживался суннитских воззрений и строил свое учение на безоговорочном следовании Корану, Сунне, преданиям, которые исходили от сподвижников Пророка и следующего за ними поколения (табиунов), признавал все религиозные сообщения вне зависимости от того, дошло ли то или иное сообщение(хабар) в передаче одного или многих лиц.

В отличие от шиитов, Аш'ари не делал различия между сподвижниками Пророка Мухаммада и признавал их всех. Идеальным мусульманским политическим правлением он считал эпоху Праведных халифов. Признавал и сверхъестественные деяния (карама), и вдохновение(ильхам), которые Бог может давать праведным, но четко отличал их от чудес (му'джиза) и прямого откровения(вахй), которыми наделены лишь посланники.

Положения об атрибутах Аллаха Аш'ари противопоставил учению как антропоморфистов, которые воспринимали атрибуты буквально, уподобляя их челове-

ским, так и му'тазилитов, которые принимали в качестве атрибутов только Вуджуд, Кыдам, Бака и Вахдания. В отличие от му'тазилитов, признавал существование других атрибутов Бога, таких как лик, руки и т.д., однако, в отличие от антропоморфистов, утверждал, что они не являются подобием людских. В книге «Люма'» он, как и му'тазилиты, интерпретировал понятие Божественных рук как Кудра (выражение Божественного всемогущества).

В проблеме свободы воли человека и Божественного предопределения Аш'ари занял среднюю позицию между сторонниками абсолютной свободной воли (кадаритами) и сторонниками абсолютной предопределенности (джабритами). Он признавал ответственность человека за свои поступки, но отрицание Божественного промысла ставило под вопрос такие атрибутивные качества Бога, как Его всезнание и всемогущество. Поэтому Аш'ари считал, что все деяния человека инициированы Богом, что человек лишь материализует их в соответствии со своими пожеланиями и стремлениями. Касб – соединение деяния, которое замышляется и исполняется человеком, с волей Бога. Последователи А. считали, что человек не имеет воздействия на касб, который творит Бог, и в этом состоит главное их отличие от позиции матуридитов.

В проблеме возможности лицезрения Аллаха (руятулла) Аш'ари, ссылаясь на аят Корана: «Лица в тот день сияющие, на

Господа их взирающие» (75:22), признавал его для праведников в Раю, но подчеркивал, что подробности этого невозможно осознать разумом. Коран у А. признается вечным и несотворенным Словом Божьим. Однако буквы, чернила, листы, на которых он записан, сотворены. Му`тазилиты же считали Коран сотворенным.

А. отдают решение вопроса о больших грехах(кабаир) воле Божьей: если Бог пожелает, то может покарать, а если пожелает, то пощадит, но в конечном итоге любой грешный мусульманин войдет в Рай. Аш`ари полностью признавал положение о мучениях в могиле, которые являются началом потусторонней жизни, следующей непосредственно после земной, а также шафаат – заступничество пророков в день Страшного Суда за всех грешников-мусульман.

Многие постулаты А. были успешно апробированы в полемике с другими школами калама и философскими учениями, стали основой учения суннизма. Аш`ари называли лидером суннитов (имам Ахль аль-Сунна). Идеи А. были развиты многими последователями, в т.ч. Мухаммадом Бакиллани. Позднее отдельные положения А. были подвергнуты критике представителями школ философов (в частности Ибн Рушдом) и салафитов. Ибн Хазм считал, что Аш`ари по различным вопросам склонялся как в сторону джабитов (в вопросе о наличии свободной воли человека), так и в сторону мурджиитов (в проблеме больших грехов). Несмотря на эту критику, А. занял до-

стойное место не только в Исламе, но и в истории мировой мысли.

ӘШҒАРИЛАР [الأشاعرة] – сүнниттік кәләм мектебінің жақтаушылары, Исламдағы негізгі дін ілімі мектептерінің бірі.

Негізін салушы – муътәзиләлардан бөлініп, ортодоксалды сүнниттік кәләмның негізін салған Әбу әл-Хасан әл-Әшғари. Сол уақыттарда сүнниттік ортодоксия идеологиялық мәселелердің рационалды әдістері мен философиялық ой-толғамдарына, оның ішінде ең алдымен, Құран мен Сүннаддағы көптеген жағдайларға бағытталған рационалдық сынға дәйекті жауаптарға мұқтаж болды. Әбу Мансұр әл-Матуриди секілді Аллаһ Аянының ережелерімен оның рационалды қабылдануы бір-біріне қайшы келмейтін доктринаны жасап шығарды. Қоршаған ортаны және Аллаһ Аянын ұғынуда саналы дәйектерді мойындаған, алайда сонымен қатар, иманның негізгі постулаттарын ешқандай күмәнсіз қабылдағаннан кейін ғана олардың дәлелділігін сана ережелері негізінде қабылдауды қажет санаған. Ә. жүйесінде сананың дәйектері иманның ережелеріне тәуелді. Осы орайда, Әшғари мәселені зерттеудің философиялық әдістерін мойындап, оларды муътәзиләлармен болған пікірталастарда қолданған. Аллаһтың сипаты мәселесі бойынша Ә. философиялық көзқарастары матуридилермен ұқсас, алайда, Аллаһтың барлық сипаттары сифәт әс-салбия (Онымен жаратылған болмысқа тиесілі емес

Аша

тек Аллаһқа ғана тиесілі сипаты), сифәт әс-субутия (дәлелді сипаттары) және дәлелді сипаттардың ережелеріне сай келетін сифәт әл-Әсмә (Аллаһтың көркем есімдеріне қатысты сипаттары) деп бөлген.

Матуридилерге қарағанда Ә. тәкуин – Аллаһтың жарату қабілеті туралы ереже жоқ: олар оны мойындайды, алайда Аллаһтың дәлелді сипаты ретінде көрсетпейді.

Әшғари сүнниттік көзқарастарды қатаң ұстаған өз ілімін Құран, Сунна, Пайғамбар сахабалары және солардан кейінгі ізбасарлардың (табиғиндар) қалдырған хабарларына негіздеді, сол немесе басқа да хабардың (хабар) бір немесе бірнеше жеткізуші арқылы жеткеніне қарамастан барлық діни хабарларды мойындады.

136

Шииттерге қарағанда Әшғари Мұхаммед Пайғамбар сахабаларының арасын бөлмей, барлығын мойындаған. Ізгі мұсылмандық саяси басқару деп Әділетті халифалар дәуірін есептеген. Аллаһтың тақуа жандарға беретін таңғажайып әрекеттерді (карама) де, шабытты (илһәм) да мойындаған, алайда оларды пайғамбарларға ғана берілетін ғажайыптар (мұғжиза) мен тікелей аяндардан (уахи) нақты бөліп қарастырған.

Аллаһтың сипаттары туралы ережелерді Әшғари сипаттарды тікелей қабылдап, адамдарға ұқсатқан антропоморфистерге және сипат ретінде тек Уужуд, Қыдам, Бақа және Уахданияны қабылдаған муътәзиләларға да қарсы қойған. Муътәзиләлардан

өзгешілігі, Аллаһтың жүзі, қолдары және т.б. сипаттарын мойындаған, алайда, антропоморфистерден айырмашылығы сипаттар адамдардыкіне еш ұқсамайды. Ол «Люмаъ» кітабында муътәзиләлар тәрізді Аллаһ қолы туралы Қудра (Құдай құдіреттілігінің көрінісі) ұғымына түсіндірме берген.

Адамның ерік бостандығы мен Аллаһтың тағдыры сұрағында Әшғари абсолютті ерік бостандығы (қадарилер) мен абсолютті тағдыр жақтастарының (жәбрилер) арасындағы орта ұстанымда болды. Ол адамның әрбір әрекеті үшін жауапкершілігін мойындады, алайда Аллаһ ісін жоққа шығару Аллаһтың барлығын білуші және құдіреттілігі сияқты сипаттары сұрағын туғызды. Сондықтан Әшғари адамның барлық іс-әрекетінің қозғаушысы, ал адам оларды өзінің қалауы мен талпынысына қарай жүзеге асырады деп есептеген. Касб – адамның ниететіп және жүзеге асыратын әрекеттерін Құдай қалауымен қосылуы. Ә. ізбасарлары Аллаһ жасаған касбке адам ықпал ете алмайды деп санаған және олардың матуридилерден негізгі айырмашылығы осында.

Аллаһты көру мүмкіндігі (руятуллах) мәселесінде Әшғари: «Ол күні, кейбір жүздер томсаруда болады» (75:22) деген Құран аятына сүйенсе отырып, Жұмақтағы тақуалар үшін мүмкіндігін мойындаған, алайда оның толық сипатын санамен түсіну мүмкін еместігін көрсеткен.

Ә. бойынша Құран мәңгілік және жаратылмаған Аллаһтың

Сөзі. Алайда ол жазылған қағаздар мен әріптер, сия жаратылған. Муътәзиләлар Құранды жаратылған деп есептеген.

Ә. үлкен күнәлар (кәбәир) сұрақтарындағы шешімді Аллаһтың еркіне қалдырады: егер Аллаһ қаласа жазалайды, қаласа кешіреді, алайда, қалай болғанда кез келген күнәһар мұсылман түбінде Жұмаққа кіреді. Әшғари жердегі өмірден кейінгі тікелей келесі өмірдің бастамасы саналатын қабірдегі азапты және Ақырет Сотындағы барлық күнәһар-мұсылмандар үшін пайғамбарлардың араша түсуін – шапағатты толығымен мойындаған.

Ә. көптеген постулаттары кәләмның басқа мектептері мен философиялық ілімдер арасында болып өткен таластарда сәтті түрде тексерістерден өтіп, суннизм ілімінің негізі болған. Әшғариды сүнниттердің көшбасшысы деп атаған (имам Әһл әл-Сунна). Ә. идеяларын көптеген шәкірттері, оның ішінде Мұхаммед Бакилланин дамытты. Кейіннен Ә. кейбір ережелері сәләфилер мен философтар (жекелеп айтқанда Ибн Рушд) мектептерінің өкілдері тарапынан сынға ұшыраған. Ибн Хазмның ойынша, Әшғари әртүрлі сұрақтарда жәбрилер (адамның ерік бостандығы туралы сұрақта) және муржилердің (үлкен күнәлар мәселесінде) де тарапына иілген. Бұл сынға қарамастан Ә. Исламда ғана емес, жалпы әлемдік ой тарихында беделді орынға ие болды.

АШК [عشق] – любовь (см.: Махаббат).

ҒАШЫҚ [عشق] – Махаббат (қрз.: Махаббат).

АШУРА [عاشوراء] – см.: Мухаррам.

АШУРА [عاشوراء] – қрз.: Мұхаррам.

АШХУР ХУРУМ [الأشهر الحرم] («запретные месяцы») – с древнейших времен арабы считали запретными для убийства, ведения войн, а также охоты вокруг Каабы месяцы зу-ль-каада, зу-ль-хиджа, мухаррам и раджаб. Причиной запрета было стремление к обеспечению безопасности паломников. Благодаря запрету оживлялась торговля. Если ведение войны оказывалось неизбежным, то арабы-язычники меняли расположение А. в календаре, передвигая «запретный» месяц назад или вперед – наси`.

Первоначально мусульмане также придерживались этого запрета. В Коране говорится: «Поистине, число месяцев у Аллаха – двенадцать. Так было записано в Писании в тот день, когда Он сотворил небеса и землю. Четыре месяца из них – запретные. Такова правая религия, и посему не поступайте в них несправедливо по отношению к себе...» (9:36) Мусульмане перестали соблюдать запрет на ведение военных действий в А. начиная со 2 г.х., когда в конце месяца раджаб небольшой мусульманский отряд напал на караван мекканцев. Когда отряд прибыл в Медину, Пророк Мухаммад выразил порицание, – он не давал распоряжения вступать в сражение

Ашу

в А., а посылал отряд исключительно в разведывательных целях. Мекканские язычники обвинили мусульман в нарушении законов А. Спустя некоторое время Аллах ниспослал Пророку Откровение, в котором действия мусульманского отряда были оправданы: «Они спрашивают тебя, (дозволено ли) сражаться в запретный месяц. Скажи: Сражение (в этот месяц) большой грех, (однако) отвращать (людей) от пути Аллаха, не веровать в Него, (не пускать в) Запретную Мечеть и изгонять (оттуда посещающих) ее – еще больший (грех) перед Аллахом, ибо ввергать в искушение хуже, чем убивать» (2:217).

Полный запрет на ведение боевых действий в А. был отменен. Тем не менее, некоторые правоведы (в частности Ибн Таймия) считают, что в А. нельзя первыми начинать военные действия, но разрешено продолжать и завершать уже начатые сражения. Разрешается вести в А. боевые действия с агрессором, вторгшимся на территорию страны.

В Исламе А. считаются священными. В аяте Корана говорится: «О, вы, которые уверовали! Не нарушайте святости обрядов Аллаха, ни запретного месяца...» (5:2).

АШҺУР ХУРУМ [الأشهر الحرم] («тыйым салынған (құрметті) айлар») – ерте заманнан бері арабтар зул-қада, зул-хиджа, мұхаррам және рәжәб айларында Қағба маңында аң аулауға, соғыс жүргізуге және адам өлтіруге тыйым салынған деп есептеп келді. Тыйым салудың себебі қажылыққа келген адамдардың қауіпсіздігін

қамтамасыз ету болған. Тыйымның арқасында сауда өркендеді. Егер соғыс қимылдарын жүргізу шарасыз болған жағдайда араб-мүшріктер «тыйым салынған» айды ілгері немесе кейін жылжыту арқылы күнтізбедегі А. орнын ауыстыратын болған – насиъ.

Алғашында мұсылмандар да осы тыйымды ұстанатын болған. Құранда: «Расында Аллаһтың қасында көктер мен жерді жаратқалы Аллаһтың Кітабындағы айлардың саны – он екі. Бұлардан төртеуі құрметті айлар. Міне осы берік дін. Онда бұл айларда өздеріне зұлымдық етпеңдер...» (9:36) деп жазылған. 2 Һ.ж. бастап рәжәб айының соңында кішігірім мұсылман жасағы меккеліктердің керуендеріне шабуыл жасаған уақыттан бастап мұсылмандар А. соғыс жүргізу ісіне тыйымды сақтауды тоқтатты. Жасақ Мәдинаға келгенде Мұхаммед Пайғамбар оларға сөгіс жариялады – ол А. кезінде жорық жасауға тапсырма бермеген, ал жасақты тек барлау мақсатында ғана жіберген болатын. Меккелік мүшріктер мұсылмандарды А. заңдылығын бұзғандығына айыптады. Біршама уақыт өткен соң Аллаһ Пайғамбарға мұсылман жасағының әрекеттері ақталатын Аян түсіреді: «Олар сенен құрметті айда соғысудан сұрайды. Оларға: «Ол айда соғысу зор күнә. Дегенмен, Аллаһтың жолынан тию, Оған қарсы келу, Мәсжид әл-Харамнан тию және оның тұрғындарын шығару Аллаһтың қасында тағы зор күнә» де. Сондай-ақ жауыздық, кісі өлтіруден де зор» (2:217).

А. кезінде соғыс жүргізуге салынған толық тыйым күшін жойды. Соған қарамастан, кейбір құқықтанушылар (нақтырақ, Ибн Тәймия) А. кезінде бірінші болып әскери қимыл жасауға рұқсат берілмейді, алайда, бұрын басталған соғыстарды жалғастыруға және аяқтауға рұқсат деп есептейді. А. кезінде ел аймағына басып кірген жаулаушыға қарсы соғыс жүргізуге рұқсат беріледі.

А. Исламда қасиетті болып саналады. Құран аятында: «Әй иман келтіргендер! Аллаһтың белгілеріне, (хаж амалдарына,) құрметті айға.... құрметсіздік етпеңдер...» (5:2) деп айтылады.

АЯТ [آیات] («знамение, название, доказательство, чудо») – стихи Корана. В Коране это слово упоминается 382 раза. В качестве Божественных знамений (А.) называются различные природные процессы и объективные события, которые подчинены определенным закономерностям. Коран призывает к размышлению над сущностью этих событий, долженствующих привести каждого здравомыслящего человека к осознанию того, что они не могут возникнуть и происходить из ничего. Следовательно, все эти процессы являются знаменами (А.), подтверждающими мысль о существовании Творца. А. называются также все Божественные Откровения, которые ниспосылались пророкам.

Все коранические А. по содержанию разделяются на несколько категорий (см.: Мухкам; Муташабих; Муджмал; Мубаян). Имеются

различные мнения о количестве А. в Коране: обычно указывают число 6600, но некоторые считают, что их 6204, 6214, 6219, 6225 и 6236. Различия в подсчетах вызваны несогласованностью в вопросе, считать ли А. слова «Бисмиллях-иррахман-иррахим...» («Во имя Аллаха Милостивого, Милосердного!»), с которых начинаются почти все суры (кроме суры 9); считать ли А. встречающиеся в начале некоторых сур Корана сочетания букв (см.: Хуруф Мукаттаа). В некоторых изданиях Корана может иметь место разная нумерация А.

Самый длинный А. Корана – 2:282, самые короткие – 36:1; 55:1, 64; 74:21; 89:1; 93:1; 103:1. Первые ниспосланные А. Корана – 96:1-5, последними различные источники называют А. 2:281; 5:3; 4:176; 110:1-3.

Все улемы единогласны в том, что порядок следования А. в Коране задан Пророком Мухаммадом в точном соответствии с Божественным указанием, т.е. все А. Корана следует читать именно в том порядке, в котором они расположены во всех официальных изданиях.

АЯТ [آیات] («белгі, ғибрат, дәлел, ғажайып») – Құран аяттары. Құранда бұл сөз 382 жерде кездеседі. Аллаһтың белгілері (А.) ретінде нақты бір заңдылықтарға бағынатын әртүрлі табиғи процестер мен объективті оқиғалар айтылады. Құран әрбір саналы адамды осы оқиғалар ешнәрседен пайда болмайтынын түсінуге әкелетін оқиғалардың мәні туралы ойлануға шақырады. Олай

Аят

болса, бұл процестердің барлығы Жаратушының бар екені туралы ойды дәлелдейтін белгі (А.). А. деп пайғамбарларға түсірілген барлық Аллаһтың Аяндары да аталады.

Барлық Құран А. мазмұны бойынша бірнеше категорияларға бөлінеді (қрз.: Мұхкәм; Муташәбиһ; Мужмал; Мубаян). Құрандағы А. санына байланысты әртүрлі пікірлер кездеседі: әдетте 6600 саны келтіріледі, алайда кейбіреулері олардың санын 6204, 6214, 6219, 6225 және 6236 деп есептейді. Есептеулердегі әртүрлілік барлық дерлік сүре (9-шы сүреден басқасы) басталатын «Бисмилләһ-иррахман-иррахим...» («Аса Қамқор, ерекше Мейірімді Аллаһтың атымен!») сөзін, Құранның кейбір сүрелерінің басында кездесетін әріптер жиынтығын (қрз.: Хуруф Муқаттаа) А. ретінде есептеу қажет пе деген сұрақтағы келіспеушілікке байланысты туындаған. Кейбір Құранның басылымдарында А. әртүрлі нөмірленуі кездесуі мүмкін.

Құрандағы ең ұзақ А. – 2:282, ең қысқалары – 36:1; 55:1; 64; 74:21; 89:1; 93:1; 103:1. Құранның алғашқы түскен А. – 96:1-5, ең соңғы А. деп әртүрлі дереккөздер 2:281; 5:3; 4:176; 110:1-3 атайды.

Барлық ғұламалар Құрандағы А. орналасу тәртібін Аллаһтың нұсқауына сәйкес Мұхаммед Пайғамбар орнатқан дегенге келіседі, яғни, Құрандағы барлық А. оның барлық ресми басылымында орналасқан тәртіпшен оқылу қажет.

АЯТ АЛЬ-КУРСИ [آيات الكرسي]

– 255-й аят 2-й сұры «аль-Бакара» («Корова»): «Аллах – нет божества, кроме Него, живого, сущего; не овладевает Им ни дремота, ни сон; Ему принадлежит то, что в небесах и на земле. Кто заступится пред Ним, иначе как с Его позволения? Он знает то, что было до них, и то, что будет после них, а они не постигают ничего из Его знания, кроме того, что Он пожелает. Трон Его объемлет небеса и землю, и не тяготит Его охрана их; поистине, Он – высокий, великий!». Аят назван по упоминанию в нем слова курси («трон»), который олицетворяет Божественное всемогущество и абсолютную власть над творениями (см. также: Арш). А. занимает важное место в религиозной практике, например, читается после каждой обязательной молитвы и т.д.

АЯТ ӘЛ-КУРСИ [آيات الكرسي]

- екінші «әл-Бакара» («Сиыр») сүресінің 255-аяты: «Аллаһтан басқа құлшылыққа лайықты ешбір Тәңір жоқ. Ол Мәңгі Тірі, толық Менгеріп тұрушы. Ол қалғымайды да, ұйықтамайды. Көктердегі және жердегі нәрселер Оған тән. Оның құзырында Өзінің рұқсатынсыз кім шапағат етеді? Олардың алдарындағыны да, арттарындағыны да біледі. Олар Оның қалауынан өзге еш нәрсе білмейді. Оның Күрсісі көктер мен жерден кең. Оған ол екеуін қорғау ауыр келмейді. Ол өте Биік, аса Зор, Ұлы!». Аят ондағы курси («так»), яғни Аллаһтың аса Зор және жаратылыстарының үстінен шексіз билігін білдіретін

сөзінің қолданылуымен аталған (қрз.: Арш). А. діни тәжірибеде аса маңызға ие, мысалы, әрбір парыз намаздан соң оқылады және т.б.

АЯТОЛЛА [آية الله] («знамение Аллаха») – шиитский муджтахид, который может выносить самостоятельные решения по правовым вопросам. Термин используется с сер. XIII/XIX в. В Иране, Ливане, Ираке имеется много А., но величайшими (аятолла аль-узма) становились лишь несколько человек, в т.ч. лидер иранской революции Р. Хомейни.

АЯТОЛЛА [آية الله] («Аллаһтың белгісі») – құқықтық сұрақтар бойынша жеке дара шешім шығара алатын шииттік мүжтаһид. Термин XIII/XIX ғасырдың ортасынан бастап қолданылады. Иран, Ливан, Иракта көптеген А. бар, алайда, олардың ішінде ең ұлы (аятолла әл-узма) болып тек бірнеше адам ғана атанған, оның ішінде, ирандық революцияның көсемі Р. Хомейни.

142

БАБ [باب, «Врата»] – так называл себя основатель религиозно-политического движения бабидов в Иране Мирза Али Мухаммад аш-Ширази (1252/1820-1281/1849). Родился в Иране в семье торговца. Был последователем иснааш'аритского шиизма; позднее стал развивать идеи, представляющие синкретическую смесь иснааш'аризма, исмаилизма и сабаизма, из которого он заимствовал учение о боговоплощении (хулул); фактически оказался вне Исламе. Используя иснааш'аритскую идею «сокрытого» имама (каим), который должен вернуться на землю, чтобы восстановить попорченную справедливость, Б. объявил, что он является вратами, через которые «сокрытый» имам передает свои повеления народу. Многочисленные последователи Б. фанатично верили каждому его слову, как исходящему от «сокрытого» имама. Вскоре Б. объявил себя имамом Махди, которого ждут шииты-иснааш'ариты, затем объявил себя воплощением Бога на земле. Подвергся резкой критике иснааш'аритских улемов.

Б. не допускал материального воскресения всех людей на Страшном суде, как это имеет место в Исламе, считал воскресение духовным. Считал, что Бог может

воплотиться в различных людях, в частности в нем самом; объявил себя представителем всех Пророков, которых Бог посылал к людям, и отрицал окончательность пророчество Мухаммада (ﷺ). По Б. время разделено на определенные установленные Богом циклы, идля каждого цикла Аллах посылает нового Пророка, одним из которых и является Б. Точно также и Священные Писания не могут быть вечными и должны меняться в соответствии с эпохой. Б. была «ниспослана» книга «Байан», которая призвана заменить Коран; в ней Б. отменил многие законы Шариата или объявил их недействительными для «нового» времени. Б. придавал мистический оттенок различным числам и считал священным число 19. В области права не признавал различия между мужчинами и женщинами по вопросам наследования, игнорируя ряд аятов Корана.

Воззрения Б. были несовместимы с исламским вероучением. После начала восстания бабидов в 1280/1848 г. был арестован и судим, через год казнен.

БАБ [باب, «Қақпа»] – Ирандағы діни-саяси қозғалыс бабшылардың негізін қалаушы Мырза Әли Мұхаммед әш-Ширази өзін осылай атаған (1252/1820-1281/1849). Иранда көпестер жанұясында дүниеге келген. Шиизмнің иснаашара мазһәбін ұстанушысы болған, кейін исна әшаризм, исмаилизм мен сабаизмнің синкреттік қосындысы болып табылатын идеяларды дамытып, сабаизмнен

құдайға ұқсастық туралы білімді (хулул) алып; Исламнан шығып қалады. Әділеттілікті оңғару үшін қайта жерге түсетін деп саналатын иснаәшғарилік «жасырын» имам (каим) идеясын пайдаланып, халыққа «жасырын» имам бұйрығын беріп отыратын Б. өзін «қақпа» деп жариялайды. Б. көптеген избасарлары Б. әрбір сөзін «жасырын» имамның сөзі деп ұдайы сеніп отырды. Көп кешікпей, Б. өзін иснаәшғарилік шииттер күтетін имам Мәһди деп, осыдан соң өзін жердегі Құдайдың кейіпі екендігін жариялайды. Бұл әрекеті үшін иснаәшғарилік ғалымдар тарапынан қатты сынға алынды.

Б. Исламда орны бар Қиямет күнінде барлық адамдардың денесімен қайта тірілуіне иман келтірмеді, тек оны рухани деп санады. Сонымен бірге, Құдайдың әртүрлі адамдар кейпіне айналуын, әсіресе өзінде де болатынын мүмкін деп санады; өзін Құдай жіберген барлық пайғамбарлардың өкілі деп жариялады; Мұхаммед пайғамбарлығының (ﷺ) соңғы екендігін мойындамады. Б. көзқарасы бойынша, уақыт Құдай белгілеген нақты бекітілген кезеңге бөлінген және әрбір кезеңге Аллах жаңа Пайғамбар жібереді, солардың бірі ретінде өзін санайды. Сол сияқты, Қасиетті Жазбалардың мәңгі болуы мүмкін емес және олардың заманына қарай әр түрлі деп есептеді. Б. Құранның орнын ауыстыру керек болған «Байан» кітабы түсірілген; онда Б. Шариғаттың көптеген заңдарының күшін жойып немесе

оларды «жаңа» уақытқа жарамсыз деп жариялаған. Б. әртүрлі сандарға мистикалық ренк беріп, 19 санын қасиетті тұтады. Заң саласында мұрагерлік мәселелері бойынша Құранның бірқатар аяттарын теріске шығарып, бұл мәселелердегі ерлер мен әйелдер арасындағы айырмашылықтарды мойындамады.

Б. көзқарастары ислам ақида-сымен сәйкес келмеді. 1280/1848 жж. бабшылар көтерілісінен кейін ұсталып сотталды, бір жылдан соң дарға асылды.

БАБИДЫ [перс. بابیت] – приверженцы религиозно-политического движения в Иране в 1280/1848-1282/1850 гг. Последователи секты Б. считается вышедшими из Ислама. Основатель – Мирза Али Мухаммад аш-Ширази (см.: Баб). Б. слепо следовали за ним, считая, что он передает слова «сокрытого» имама. Признали переселение душ (танасух).

Следуя учению Баба, не признавали различия между мужчинами и женщинами в вопросах наследования. Уравнение прав женщин и мужчин зашло так далеко, что оппоненты Б. обвиняли их во введении полиандрии: очевидцы тех событий говорили, что их женщины имели по несколько мужей одновременно.

Массовность Б. привела к обострению политической ситуации в Иране. Начались столкновения между мусульманами и Б. В 1280/1848 году Б. подняли восстание, выступили с лозунгами социальной справедливости и установ-

ления равенства между людьми вначале в Иране, а затем во всем мире. В числе самых фанатичных проповедников Б. были мулла Мухаммад Али Барфуруши и женщина Куррат аль-Айн. Государство вынуждено было применить силу для наведения порядка. В 1282/1850 г. восстание Б. было подавлено.

Ученики Баба были Субхи Азал и Бехаулла эмигрировали из Ирана и основали свои школы за его пределами. Субхи Азал обосновался на Кипре и продолжал проповедь идей Б., но последователей было немного. Бехаулла нашел прибежище в Ираке и собрал вокруг себя многочисленных последователей (см.: Бехаиты).

144

БАБШЫЛАР [парс. بابیت] – (1280/1848-1282/1850 жж.) Ирандағы діни-саяси қозғалыстың жақтаушылары. Ағымның өкілдері Ислам дінінен шыққандар болып саналады. Негізін қалаушы – Мырза Әли Мұхаммед әш-Ширази (қрз.: Баб). Б. «жасырын» имамның сөзін жеткізетіне сеніп, оның артынан соқыр ерген. Жандардың денелерге көшуіне (танасух) сенді.

Баб іліміне ергендер мұрагерлік мәселелерінде ерлер мен әйелдердің арасында ешқандай айырмашылық барын мойындамады. Ерлер мен әйелдер құқықтарын теңдестіруде қатты кеткені соншалық, Б. қарсыластары оларды полианрияны енгізгендігі үшін айыптады: бұл оқиға куәгерлерінің жеткізуі бойынша, олардың әйелдерінің бір мезетте бірнеше күйеулері болған.

Б. етек жаюы Ирандағы саяси жағдайдың ушығуына әкелді.

Мұсылмандар мен Б. арасында қақтығыстар ұлғая түсті. 1280/1848 жылы Б. Иранда, кейін бүкіл әлемде адамдар арасында әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті талап еткен ұрандарымен көтерілісті бастады. Б. жанкешті насихаттаушылардың арасындағы молда Мұхаммед Әли Барфуруши және әйел Куррат әл-Айн деген әйел өте белсенді болды. Мемлекет елдегі тәртіпті қалпына келтіру үшін күш қолдануға мәжбүр болып, 1282/1850 ж. Б. көтерілісі жаншылды.

Баб шәкірттері Субхи Абзал және Бахаулла Ираннан кетіп, шетелде өз мектептерін қалады. Субхи Абзал Кипрге тұрақтап, Б. идеясын насихаттады, дегенмен, оның ізбасарларының саны аз болды. Ирактан пана тапқан Бахаулла өз айналасына көптеген жақтастарын жинай алды (Қрз.: Баһаи).

**БАГДАДИ `АБД аль-КАХИР** [بغداد عبد القاهر] (ум. в 1037) – шафитский правовед и аш`аритский каламист. Большую часть своей жизни провел в городе Нишапур в Иране. Аш`аритскому каламу обучался у Абу Исахака аль-Исфара`ини (ум. в 1027). Был всесторонне образованным человеком, преподавал право, калам, математику. Полемицировал с представителями шиитов, хариджитов, му`тазилитов и др. направлений. В книге «Усуль-ад-Дин» («Основы веры») изложил положения ортодоксальной религии, затронул проблемы калама и фикха. В книге «аль-Фарк Байн аль-Фирак» («Различия между секта-

ми») описал воззрения различных мусульманских сект и подверг их критике с позиции ортодоксального Ислама. Автор «Китаб аль-Милал ва ан-Нихал» («Книга о религиях и сектах»).

БАҒДАДИ ӘБД әл-ҚАҺИР [بغداد عبدالقاهر] (қ.б.ж. 1037) – шафиғи мәзһабының құқықтанушысы, әшғариттік кәләм өкілі. Өмірінің басым бөлігін Ирандағы Нишапур қаласында өткізген. Әшғариттік кәләм негіздерін Әбу Исхақ әл-Исфарағиниден (1027 ж.қ.б.) алған. Жан-жақты білімді, құқық, кәләм, математика пәндерінен сабақ берген. Шиит, харауиж, муътәзиләлар және т.б. ағым өкілдерімен пікір таласқа түскен. «Усул-әд-Дин» («Ақида негіздері») кітабында ортодоксалдық дін қағидасына тоқталып, кәләм және фикһ мәселелерін қозғады. «әл-Фарқ Байн әл-Фирак» («Секталар (Ағымдар) арасындағы айырмашылық») кітабында әртүрлі мұсылман ағымдары көзқарасын келтіріп, оны ортодоксалдық Ислам тарапынан сынға алды. «Китәб әл-Миләл уа ән-Нихәл» («Діндер және секталар (ағымдар) туралы кітап») кітабының авторы.

БАДА [أباد] – в шиитских доктринах – изменение Божественного повеления, вызванное изменившимися обстоятельствами или реалиями. В соответствии с Б., шиитский имам мог в разное время высказывать различные, порой противоположные мнения по одной и той же проблеме. Отвергается суннизмом.

БАДА [أباد] – шииттік доктринадағы өмірлік жағдаймен болмыстың құбылуына орай туындаған Құдай бұйрығының өзгеруі. Б. сәйкес, шииттік имам әр түрлі уақытта бір мәселе бойынша әр түрлі, кейде карама-қайшы пікір айта алған. Суннизм тұрғысынан бұл доктрина қабылданбайды.

БАДАВИ [أبي، الأحمديّة] – суфийский тарикат. Основатель – Ахмад Бадави (ум. в 675/1276). Родился в Фесе (совр. Марокко). Изучал Коран, хадисы и мусульманское право. Затем занялся проблемами тасаввуфа. Значительную часть жизни провел в египетском городе Танта, пользовался уважением мамлюкского султана Бейбарса. От Бадави сохранились книги тариката.

Б. были вторым после шазили распространенным тарикатом в Египте, играли важную роль в общественной жизни страны, однако за его пределами получили распространения. Цепь духовной преемственности (сильсила) ведут от Али ибн Абу Талиба. Бадави был также первым шейхом, который говорил о «Мухаммадовом свете» («Нур аль-Мухаммади»). По этим причинам в деятельности Б. усматривают признаки алавитизма (см.: Нусайриты). Хирка, которую носили дервиши, и другие символы тариката были красного цвета; красная повязка была и на колпаке суфиев. Зикр Б. первоначально был тихим, позднее практиковались и громкие зикры. Одной из знаменательных дат Б. является день рождения Ахмада Бадави,

Бад

отмечаемый в последнюю неделю месяца зу-ль-хиджа.

Большую роль в распространении и развитии Б. после Ахмада Бадави сыграл `Абдулал (ум.в 733/1332).

Наиболее известными ветвями внутри Б. – инбаиты, мунавиты, сутухиты и баййумиты.

БӘДАУИ [بدوي, ахмади *الأحمدي*] – сопылық тариқат. Негізін салушы – Ахмад Бәдауи (675/1276 ж.қ.б.). Фес қаласында дүниеге келген (қаз. Марокко). Құран, хадис және мұсылмандық құқық негіздері бойынша білім алған. Кейін тасаууф мәселелерімен айналысқан. Өмірінің көп бөлігін Мысырдағы Танта қаласында өткізген, мәмлүк сұлтаны Бейбарыстың құрметінде болған. Бәдауиден тариқаттың кітаптары қалып, сақталған.

Б. Мысырда кең тараған шазили тариқатынан кейін екінші орында болған, елдің қоғамдық өмірінде маңызды рөлді атқарды, дегенмен, одан тыс жерлерден қолдау таппады. Рухани сабақтастық (силсилә) тізбегін Әли ибн Әбу Талибтен алады. Сонымен қатар, Бәдауи «Мұхаммад нұры» («Нұр әл-Мұхаммади») туралы айтқан бірінші шейх болатын. Осы себептерге байланысты Б. іс-әрекетінде алауизмнің белгілері байқалады. (қрз.: Нусайрия). Дәруіштер киген хирка, және тариқаттың басқа да нышандары қызыл түсті болған; қызыл түсті таңғыш сопылардың да бас киімінде бар. Б. зікірі алғашқыда тыныш болған, кейінгі уақыттары дауысты зікірлер де тәжірибеде қолданған. Зүлхиджа

айының соңғы аптасында аталып өтетін Ахмад Бәдауидің туылған күні Б. ірі мерекелердің бірі.

Б. дамып таралуына Ахмад Бәдауиден кейін елеулі үлес қосқан Әбдулал (733/1332 ж.қ.б.). Б. ішіндегі аса белгілі тармақтары – инбаилар, мунауилер, сутухилер және баййумилер.

БАДР [بدر] – местность между Меккой и Мединой, где во 2 г. х. состоялось первое крупное сражение между мекканскими язычниками и мусульманами. Несмотря на численное превосходство язычников, мусульманам удалось одержать победу, имевшую исключительное значение для всей последующей истории Ислама. Об этом сражении упоминается в Коране: «Было для вас знамение в двух отрядах, которые встретились: один отряд сражается на пути Аллаха, а другой – неверный. И увидели они их на взгляд вдвойне большими, чем они были. Ведь Аллах подкрепляет своей мощью, кого пожелает» (3: 13).

БӘДР [بدر] – хижраның 2-ші жылы меккелік мүшріктер мен мұсылмандар арасында болған бірінші үлкес шайқас өткен Мекке және Медина аралығындағы төңірек. Мүшріктердің сандық артықшылықтарына қарамастан, мұсылмандар исламның келешек тарихында өте маңызға ие болған жеңіске жетті. Бұл шайқас туралы Құранда келтіріледі: «(Бәдр соғысындағы) екі топтың қарсыласуында сендерге бір гибрат бар. Бір топ Аллаһ жо-

лында соғысады. Екінші жақ қарсы еді. Олар Мұсылмандарды, көздерімен, өздеріндей екі есе көруде еді. (Негізінде Мұсылмандар, үш жүз он үш, кәпірлер мыңдай еді) Аллаһ кімді қаласа, өз жәрдемімен қолдайды. Расында бұнда қырағылар үшін әрине ғибрат бар» (3:13).

БАЙ' [بيع] – в исламском праве процесс купли и продажи, обмен одного товара на другой, торговая сделка. Становится действительным при наличии иджба (формулировка «Я продал этот товар тебе») и кабула (формулировка «Я купил, принял и остался доволен»): сделка вступает в силу и не может быть расторгнута в одностороннем порядке; однако купленный товар может быть возвращен, если такая возможность при определенных обстоятельствах была заранее оговорена.

Условиями (шартами) Б. являются:

- взаимное согласие продавца и покупателя;
- обе стороны должны быть в здравом рассудке, свободными и совершеннолетними;
- продаваемый товар должен быть дозволенным с точки зрения Шариата. Нельзя продавать такие запрещенные товары, как свинина, спиртные напитки;
- продавец должен иметь право продать покупателю товар;
- цена товара должна быть точно определена, товар должен быть внимательно осмотрен покупателем.

БӘЙҒА [بيع] – исламның құқық саласында сауда-саттық немесе бір тауарды басқа бір тауарға айырбастау процесі, сауда келісім-шарты. Иджәбә («Бұл тауарда саған саттым») және қабуля («Мен алдым, қабылдадым және ризамын») атты сөздерден кейін күшіне енеді: келісім күшіне енген соң біржақты тараптан тоқтатылуы мүмкін емес; алайда, сатып алынған тауарды алдын-ала келісілген жайтқа сәйкес қайтару мүмкіндігі болады.

Б. шарттары:

- сатушы мен сатып алушының өзара келісімі;
- екі жақ ақыл-есі дұрыс, еркін және кәмелеттік жастан асқан ересектер болуы тиіс;
- сатып алынатын тауарлар Шариғат тұрғысынан рұқсат етілуі тиіс. Шариғат рұқсат етпеген шошқа, спирттік ішімдіктер сынды тауарларды сатуға болмайды;
- сатушының тауарларды сату құқығы болуы керек;
- тауар бағасы дәл анықталуы тиіс, сатып алушы тауарды мүкият қарауы қажет.

БАЙ'А [بيع]

1) В исламском праве – принятие чьей-либо власти и руководства. Осуществляется путем рукопожатия, при котором дается клятва верности. Именно так принимал клятвы от своих сподвижников Пророк Мухаммад (ﷺ). Первым человеком в мусульманской общине, которому была дана клятва верности как руководителю, был сам Мухаммад. Эта присяга получила название «Б. в Акабе» (см.: Акаба). Термин встречается в Корана (60:12).

Бай

2) В суфизме – в некоторых тарикатах клятва, которую дает ученик (мюрид) своему учителю (муриду) о том, что останется верен ему и будет выполнять все его указания. Основанием для Б. считаются примеры из жизни Пророка Мухаммада (ﷺ), когда он перед совершением различных дел принимал клятву верности от своих сподвижников.

Процедура Б. почти во всех тарикатах. Желая вступить в тарикат и начать свой духовный путь ищет учителя, который решает, насколько целесообразно принимать кандидата. В случае положительного решения начинается процедура Б.: ученик совершает полное омовение (гусл), учитель и ученик садятся на колени, берутся за руки. Учитель (шейх) предлагает ученику раскаться во всех своих грехах, ученик раскаивается, клянется во всем подчиняться Аллаху и указаниям учителя. Далее он заявляет, что принимает Аллаха в качестве Единого Бога, Мухаммада в качестве Его пророка, Коран в качестве своего руководства, а шейха – в качестве мурида. Если Б. приносит женщина, она не берется за руки с учителем, а совершает Б. только словами либо письменно. В одних тарикатах во время Б. на ученика надевают хирку, в других – высокий колпак (сикка). Б. духовно связывает учителя и ученика, и его нарушение влечет порицание.

БИҒАТ [بيع]

1) Ислам құқығында әлдекімнің билігін және жетекшілігін қабылдау. Адалдық ант беріліп,

қол алысу арқылы іске асырылады. Дәл осылай Мұхаммад Пайғамбар (ﷺ) өз сахабаларынан ант қабылдаған. Мұсылман үмметінде жетекші ретінде адалдық анты берілген алғашқы адам Мұхаммад Пайғамбардың (ﷺ) өзі болды. Бұл ант «Ақабадағы Б.» (қрз.: Ақаба) атауына ие болды. Термин Құранда (60:12) келтіріледі.

2) Сопылықтың кейбір тарикаттарында шәкірттің (мүрид) ұстазына (мүриді) адал болып, оның барлық нұсқауларын орындауға беретін анты. Б. негіз ретінде Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өмірі мысалға алынып, оның әр түрлі істерді жасар алдында сахабаларынан адалдық антын қабылдағаны саналады.

Сопылықтың барлық тарикаттарында бұл рәсім бірдей. Тарикатқа түсуі үшін талапкер рухани жолды бастауда оның қаншалық қабілетті екендігін шешетін ұстаз іздейді. Егер қабылдау шешімі берілсе Б. рәсімі басталады: шәкірт толық дәрет (ғұсыл) алып, шәкірт пен ұстазы тізе бүгіп, қолдарын ұстап отырады. Ұстаз (шейх) шәкіртіне барлық күнәлары үшін тәубе етуді сұрайды, шәкірт тәубе келтіріп, барлық жағдайда Аллаһқа және ұстазының нұсқауларына бой ұсынатындығына сөз береді. Одан ары қарай, Аллаһты жалғыз Құдай, Мұхаммедті (ﷺ) оның Пайғамбары, Құранды жетекшісі, ал шейхті – мүриді ретінде қабылдайтынын мәлімдейді. Егер Б. әйел баласы берсе, ол ұстазымен қол алыспайды, тек ауызша және жазбаша түрде береді. Кейбір тарикаттарда шәкіртке хирка, ал

басқаларда – ұзын қалпақ (сикка) кигізіледі. Б ұстаз бен шәкіртті рухани байланыстырады, және оның бұзылуы қатаң сөгіс алып келеді.

БАЙ’Аар-РИДВАН [بایعالرضوان] – клятва, которую в 6 г.х. дали Пророку Мухаммаду (ﷺ) ок. 1400 его сподвижников возле Мекки под деревом Самура перед заключением Худайбийского мира в том, что они готовы вместе с ним до последней капли крови биться с язычниками, не пропускающими их на паломничество в Мекку.

Вооруженные мекканцы преградили путь мусульманам, которые собирались совершить паломничество. Тогда мусульмане пришли в местность Худайбию. На переговоры с язычниками в Мекку был послан `Осман ибн `Аффан; он задержался, и мусульмане, решив, что язычники убили его, явились к Пророку (ﷺ), и дали ему Б. Затем прибыл `Осман, и между мусульманами и язычниками был заключен Худайбийский мир сроком на 10 лет.

БӘЙҒАэр-РИДУАН [بایعالرضوان] – хижраның 6-шы жылы Мекке маңындағы Самура ағашы түбінде Мұхаммед Пайғамбарға (1400- (ﷺ) ге жуық сахабаның Хұдайбия келісім-шартын жасаудан алдын, оларды Меккеге қажылық жасауға жібермей жатқан мүшріктермен соңғы қандары тамғанша күресуге дайын екендігі үшін берілген ант.

Қаруланған меккеліктер қажылық жасауға келген мұсылмандардың жолын бөгеді. Сонда мұсылмандар Хұдайбия жеріне келеді. Келіссөздер жүргізуге Мек-

кеге Осман ибн Аффан жіберіледі; ол біршама уақытқа кешіккен соң, мұсылмандар оны мүшріктер өлтірді деп ойлап, Пайғамбарға (ﷺ) келіп оған Б. береді. Кейіннен Осман оралған соң, мұсылмандар мен мүшріктер арасында 10 жылға межелеген Хұдайбия келісім-шарты жасалды.

БАЙДАВИ `АБДУЛЛАХ [البیضاوی عبدالله] (ум. 685/1286) – толкователь Корана. Полное имя - `Абдуллах ибн `Омар ибн Мухаммад Насир ад-Дин аль-Байдави. Родился в иранском селении Байда близ Шираза. Первым учителем стал его отец `Омар, который был верховным судьей (кади) Шираза. Б. получил хорошее образование, стал судьей (еще его называют кади Байдави). Значительную часть жизни провел в Тебризе, куда переехал в 650/1252 г.

Автор ряда работ по различным аспектам Ислама. Известны его сочинения по методологии и комментариям хадисов («Шарху Масабих ас-Сунна»), мусульманскому праву («Минхадж аль-Вусул иля Ильми’ль-Усул»), логике, каламу («Тилават аль-Анвар мин Матаили’ль-Анзар»), истории («Низам ат-Таварих»). Сочинение «Аль-Кайат аль-Кусва» посвящено проблемам шафиитского права.

Самая известная работа Б. – толкование (тафсир) Корана «Анвар ат-Танзил ва Асрар ат-Тавиль»; написано в Тебризе с позиции аш`аритского калама и шафиитского мазхаба; многие столетия использовалась как пособие во всех учебных заведениях `Ос-

Бай

манской империи, и других стран. На этот тафсир было написано свыше 250 комментариев.

БӘЙДАУИ АБДУЛЛАҢ [البضاوي عبد الله] (қ.б.ж. 685/1286) – Құран тәпсіршісі. Толық есімі – Абдуллаһ ибн Омар ибн Мұхаммед Насыр әд-Дин әл-Бәйдауи. Ширазға жақын Бәйда елді-мекенінде дүниеге келген. Алғашқы ұстазы Шираздың жоғары соты (қади) қызметін атқарған әкесі Омар болды. Б. жақсы білім алып, сот болады (оны сонымен бірге қади Бәйдауи деп те атайды). Өмірінің көп бөлігін 650/1252 жылы көшіп барған Тебриз қаласында өткізген.

Исламның әртүрлі салаларында жазылған жұмыстардың авторы. Оның хадис әдіснамасы мен түсіндірмесі («Шарху Мәсәбиһ әс-Сунна»), мұсылмандық құқық («Минхаж әл-Уусул иля Ильми'ль-Усул»), логика, кәләм («Тиләуат әл-Ануар мин Матаһий'ль-Анзар»), тарих («Низам ат-Тауарих») бойынша шығармалары белгілі. «әл-Хайат ул-Хусуа» шығармасы шафиғилік құқық мәселелеріне арналған.

Б. ең белгілі шығармасы – «Ануар әт-Тәнзил уа Әсрар әт-Тәуил» атты Құранның түсіндірмесі (тәпсір); Тебриз қаласында әшғарит-тік кәләм және шафиғилік мәзһаб тұрғысында жазылған; ғасырлар бойы Осман империясы және басқа елдердің көптеген оқу орындарында оқулық ретінде пайдаланылды. Бұл тәпсірге 250-ден аса түсіндірме еңбек жазылған.

БАЙРАМИ – суфийский тарикат. Основатель – Хаджи Байрам

Вали (ум.833/1429). Родился в деревне Зульфадл неподалеку от Анкары. Обучался религиозным наукам, преподавал в медресе, позже занялся духовной практикой, основал обитель в Анкаре и стал почитаемым шейхом. По приглашению султана Мурада II приехал в Эдирне (Адрианополи), где встречался с известными государственными деятелями и учеными. Сочинения не сохранились.

Считается, что Б. соединяет учения Накшбанди и Хальвати, к которым возводит свои цепочки духовной преемственности (сила). Идеологически близок к мировоззрению Ибн Араби. В духовной практике Б. используют громкие зикры-джахри, некоторых случаях – тихие зикры-хафи. Члены Б. носили невысокие 6-гранные колпаки из белого сукна. Основа доктрины Б. – «джазба, любовь, и Божественная тайна». Многие теоретические труды Б. написаны Ак Шамс ад-Дином.

Турецкий Б. распространился в Анатолии и на Балканах. Имеет 3 основные ветви:

1. Шамсия, восходящая к Ак Шамс ад-Дину. Это направление, а также ее ветвь химматия, считается классическим Б.

2. Маламия, восходящая к Деде `Омару Сиккини.

3. Джалватия, восходящая к Акбыйыку. Позднее стала самостоятельным тарикатом. Основателем считается Азиз Махмуд Худаи (ум.1038/1628), автор более чем 30 сочинений. Для развития джалватиимного сделал Исмаил Хакки Бурсалы (ум. 1137/1724).

БАЙРАМИ – сопылық тариқат. Негізін салушы – Қажы Байрам Уәли (833/1429 ж.қ.б.). Анкараға жақын Зүлфадл қыстағында дүниеге келген. Діни ғылымдардан білім алып, медреседе мұғалім, кейіннен рухани тәжірибемен айналысқан. Анкара қаласында қоныс тауып, сонда құрметті шейх атанған. Мұрат II сұлтан шақыртуымен Эдирнеге (Адрианополис) келіп, белгілі мемлекет қайраткерлерімен және ғалымдарымен кездескен. Шығармалары сақталмаған.

Б. өзінің рухани сабақтас-тығының (силсилә) тізбегін Нақшабанди және Халуати ілімдерінен алып, екі тариқат-тың негіздерін қосады. Идеологиялық тұрғыда Ибн Араби дүниетанымына жақын. Рухани тәжірибеде Б. қатты дауысты зікір-жаһриді, ал кейбір жағдайларда – бәсең дауысты зікір-хафиді қолданады. Б. мүшелері ақ шұғадан тігілген б-қырлы биік емес қалпақтар кийіп жүрген. Б. доктринасының негізі – «джазба, махаббат, және Құдайлық құпия». Б. көптеген теориялық еңбектерін Ақ Шәмс әд-Дин жазған.

Түркиялық Б. Анатолия және Балқанда тараған. Ірі 3 тармағы бар:

1. Шәмсия, Ақ Шәмс әд-Динге тіреледі. Бұл және химматия бағыттары классикалық Б. деп саналады.

2. Маламия, Омар Сиккини ата-дан бастау алады.

3. Жәлуәтия, бастауы Ақбыйыққа жатқызылады. Кейіннен жеке тариқат болып қалып-

тасқан. Негізін салушы 30 аса шығарманың авторы Әзіз Махмұд Худаи (1038/1628 ж.қ.б.) болып есептеледі. Жәлуәтияның дамуына Исмағұл Хаққи Бұрсалы (1137/1724 ж.қ.б.) көп еңбек еткен.

БАЙТ аль-ИЗЗА [العزة بيت] – место в мировой сфере, куда в месяце рамадан был ниспослан Коран, оригинал которого находится на Хранимой Скрижали у Аллаха (см.: Левх аль-Махфуз).

БАЙТ әл-ҒИЗЗА [العزة بيت] – рамазан айында Құран түсірілген әлемдік кеңістіктегі орын, оның түпнұсқасы Аллаһтың Сақтаулы Тақтасында (қрз.: Лаухул-Махфуз) болады.

БАЙТ аль-МАЛ [المال بيت] («имущество дома», «дом имущества») – казна мусульманского государства, а также помещение, в котором хранятся государственные средства. Понятие существовало еще при жизни Пророка Мухаммада (ﷺ), окончательное значение приобрело в период правления халифа `Омара – после начала мусульманских завоеваний он распорядился выдавать подданным жалованье из средств, поступавших от сбора налогов. Помещения, в которых хранились эти средства, назывались Б.

Б. пополняется за счет обязательной ежегодной выплаты закята, «десятины», военных трофеев, государственного налога за пользование землей, налога с немусульман (см.: Закят, Ушр, Ганима, Харадж, Джизья), а также с различных рудников.

Бай

Средства, собранные с закята и ушра, должны быть распределены только среди тех категорий мусульман, о которых говорится в Корана: «Милостыня предназначена лишь бедным, неимущим, тем, кто занимается [сбором и раздачей], чьи сердца хотят завоевать, на выкуп [для освобождения] рабов, [несостоятельным] должникам, на дела во имя Аллаха, путникам. Так предписано Аллахом, воистину, Аллах – знающий, мудрый» (9: 60).

Военные трофеи распределяются среди тех мусульман, о которых говорится в Корана: «Знайте, что если вы захватили [на войне] добычу, то пятая часть ее принадлежит Аллаху, Посланнику, [вашим бедным] родственникам, сиротам, беднякам и путникам, если [только] вы веруете в Аллаха и в то, то Мы ниспослали рабу Нашему (т. е. Мухаммаду) в день различения [истины от лжи], в день, когда сошлись две рати. Ведь Аллах над всем сущим властен» (8: 41). Средства, поступившие от рудников, также тратятся на нужды бедняков, сирот и неимущих путников. Средства, поступившие за счет хараджа и джизьи, расходуются на содержание армии, здравоохранение, просвещение, а также на строительство объектов государственного значения: мостов, дорог, каналов и т.д.

БӘЙТ ӘЛ-МАЛ [الْمَالِ بَيْت] («үй мүлкі», «мүлік үйі») – мұсылман мемлекетінің қазынасы, сонымен қатар, мемлекеттік қаржылар сақталатын орын. Ұғым Мұхаммед

Пайғамбар (ﷺ) уақытында болған, нақты мәнге Омар халифа тұсында ие болды – мұсылмандар жаулаушылығы басында ол өз құзыретіндегі адамдарға салықтан түскен жинақтан жалақы төлеуді бұйырды. Бұл қаржылар сақталған орын Б. деп аталды.

Б. жыл сайынғы жиналатын міндетті зекет, үшір (зекеттің бір түрі), соғыста түскен олжадан, жерді пайдалану үшін мемлекеттік және мұсылман еместерден (қрз.: Зекет, Үшір, Ғанимат, Хараж, Жизия) алынатын салықтар қатарымен, сонымен бірге әр түрлі кеніштер арқылы толтырылады.

Зекет пен ғұшырдан жиналған қаражаттар Құранда айтылған адамдар арасында ғана бөліну керек болатын: «шын мәнінде садақалар (зекеттер), Аллаһ тарапынан бір парыз: Қолы тар пақырларға, түгі жоқ міскіндерге, оны жинауға белгілегендерге, көңілдері алынатындарға (жаңа мұсылмандарға), құлды азат етуге, борыштыларға, Аллаһ жолына және жолда қалғандарға беріледі. Аллаһ әр нәрсені білуші, хикмет иесі» (9:60).

Соғыстан түскен олжалар Құранда айтылған мұсылмандарға төленеді: «Егер сендер Аллаһқа әрі дұрыс пен бұрыстың айрылған күні; екі топ қарсыласқан (Бәдр соғысы) күні құлымызға (Мұхаммедке) түсірген аяттарымызға иман келтірген болсаңдар, дау жоқ. Сендер, соғыстан олжалап алған нәрселерден бестен бірі Аллаһқа тән. Сондай-ақ Пайғамбарға, жақындарына, жетімдерге, міскіндерге және жолда қалғандарға тиісті

екендігін білiндер. Аллаһтың әр нәрсеге толық күшi жетедi» (8:41).

Кенiштерден алынған қаражаттар, кедей, жетiм және ауқатсыз жолаушылар қажеттiлiктерiне жұмсалады. Хараж және жизиа арқылы жиналған қаражаттар бiлiм беру, әскер, денсаулық сақтау, сондай-ақ республикалық маңызы бар құрылыстар: көпiр, жол, каналдар және т.б. салуға және сақтауға жұмсалады.

БАЙХАКИ АХМАД [البیهقي احمد] (384/994-458/1066) – известный правовед, знаток хадисов и их толкования. Полное имя – Абу Бакр Ахмад ибн Хусайн аль-Байхаки. Родился в Байхаке, недалеко от города Нишапур в Иране. Получил образование в Хорасане, Багдаде, Куфе и Мекке. Изучал хадисы и право более чем у ста учителей. После завершения образования занялся преподавательской и научной деятельностью, написал много книг по праву, каламу и хадисам. Был последователем шафиитского мазхаба. Наиболее известными его трудами являются сборники хадисов «ас-Сунан аль-Кубра» и «ас-Сунан ас-Сугра», а также «Китаб аль-асма вас-Сифат», которая повествует об именах и атрибутах Аллаха.

БАЙҒАҚИ АХМАД [البیهقي احمد] (384/994-458/1066) – белгілі құқықтанушы, хадис және оның түсіндірмесінің білгірі. Толық есімі – Әбу Бәкр Ахмад ибн Хұсейн әл-Бәйһақи. Иранда Нишапур қаласына жақын Бәйһақта дүниеге келген. Хорасан, Бағдат, Мекке мен Куфа қалаларында білім алған. Ха-

дис және құқық ғылымын жүзден астам ұстаздардан үйренген. Білім алуын тәмамдағаннан кейін, оқытушылық және ғылыми қызметпен айналысады, құқық, кәлем және хадистерге қатысты бірқатар кітаптар жазған. Шафиғи мәзһабының өкілі. Оның ең танымал хадистер жинағы бойынша еңбектері «әс-Сунан әл-Кубра», «әс-Сунан әс-Сугра» және Аллаһтың көркем есімдері мен сипаттары туралы баян етілген еңбегі «Китаб әл-асмаа уәс-Сифат».

БАКИЛЛАНИ МУХАММАД [الباقلائی محمد] (ум. 403/1013) – мусульманский ученый и каламист. Представитель аш‘аритской школы калама (см.: Аш‘аризм). Полное имя – Мухаммад ибн Таййиб ибн Мухаммад ибн Джафар. Его называли Бакиллани аль-Аш‘ари. Родом из Басры, большую часть своей жизни провел в Багдаде, где был кадиом (судьей).

Проявил особый интерес к аш‘аритскому каламу, обучался у учеников аль-Аш‘ари. Объектом изучения Б. стала правовая наука (фикх). После переезда в Багдад продолжил обучение хадисам. Вернувшись в Басру, преподавал в мечети, развивал теоретические основы ортодоксального суннитского мировоззрения на основе аш‘аризма, в полемике с шиитами отстаивал положения ортодоксального Ислама. В Ширазе в период правления бувайхидского (бундского) правителя Адуд ад-Даулы защищал положения суннизма от нападок шиитов и му‘тазилитов, причем на таком высоком уровне, что за-

служил уважение Адуд ад-Даулы, который поручил Б. обучение своего сына Симнан ад-Даулы, несмотря на то что в целом Бувайхиды исповедовали шиизм. Попоручению Адуд ад-Даулы Б. отправился в качестве посла к византийскому императору.

После смерти Адуд ад-Даулы отправился в Багдад, где преподавал в мечети Мансура. Воспитал сотнями учеников, которые впоследствии стали известными суннитскими теоретиками. Б. последовательно отстаивал основы суннитского Ислама в политике с джахмизмом, хариджизмом и другими несуннитскими учениями и способствовал еще большей популяризации положений суннитов, за что его называли муджаддидом (обновителем веры) своей эпохи.

154

БАКИЛЛАНИ МҰХАММЕД [الباقلائی محمد] (ж.к.б. 403/1013) — мұсылман ғалымы және каламтанушы. Өшғари кәләм мектебінің өкілі (қрз.: Өшғари). Толық есімі Мұхаммед ибн Талиб ибн Мұхаммед ибн Жәфәр. Оны Бакиллани әл-Өшғари деп те атаған. Басарада дүниеге келіп, өмірінің көп бөлігін, сонда қаді (қазы) болған Бағдатта өткізген.

Өшғарилік кәләмға ерекше қызығушылық танытып, әл-

Өшғари шәкірттерінде оқыды. Б. зерттеу нысаны құқықтық ғылым (фикһ) болды. Бағдатқа көшіп келгеннен кейін де, хадис ғылымын оқуын жалғастырды. Басараға оралған соң, мешітте сабақ беріп, өшғарилікке негізделген ортодоксалды сунниттік дүниетанымының теориялық негіздерін дамытады, шииттермен болған пікірталаста ортодоксалды Ислам ұстанымын сәтті қорғаған. Шираздағы Бууайхидтер (буидтер) билеушісі Адуд әд-Құбаның кезінде шииттер мен мұтәзиләлар тарапынан болған шабуылдан суннизм орнын жоғары деңгейде қорғап, Адуд әд-Дауланың құрметіне ие болған Б., Бууайхидтер тұтастай шиизмді ұстануына қарамастан, өзінің баласы Симнан әд-Дауланы оқытуды тапсырады. Адуд әд-Дауланың бұйрығымен Б. византиялық императорға елші ретінде аттанады.

Адуд әд-Даула өлімінен кейін, Бағдатқа барып, Мансұр мешітінде сабақ берген. Кейінірек сунниттік теоретиктері болған жүздеген шәкірт дайындады. Б. сүннеттік Ислам негіздерін жәһмия, хауариж және т.б. сүннеттік емес бағыттармен пікірталасты жалғастырды және суннизм қағидаларының насихатталуына себеп болған оны, өз дәуірінің мұжаддиді (дінді жаңартушы) деп атаған. Б. мүмкіндігі әртүрлі мұсылман билеушілері тарапынан жоғары бағаланды. Көптеген ғалымдар сүйенген бірқатар теориялық еңбектердің авторы, оның ішінде, «Ижәз әл-Куран» «Тәмхид әл-Ауаил уа Талхис әд-Далаил», «Мәнәкиб әл-Айимма».

БАЛ'АМ ИБН БАУР [بلعم بن باعوراء] – иудей, которому Аллах дал большие знания и научил знамениям. Однако затем, по наущению шайтана Б. стал непокорным Аллаху и сошел с истинного пути. Пророк Муса вознес мольбу Аллаху о том, что бы Он покарал Б. и его постигла Божья кара. Наеки на историю Б. содержатся в 7-й суре Корана.

БАЛ'АМ ИБН БАУР [بلعم بن باعوراء] – Аллах оған үлкен ілім беріп, көптеген нығметтерімен бөлеген яһуди. Дегенмен, кейін шайтанның азғызуымен Аллаһқа бойұсынбай, тура жолдан таяды. Мұса пайғамбар Аллаһтан оның жазалауды сұрайды және Аллаһтың қатаң жазасы оған жетеді. Б. оқиғасына байланысты тұспалдар Құранның 7-ші сүресінде келтіріледі.

БАЛИГ [بالغ] – в исламском праве совершеннолетие, которое наступает с половой зрелостью. Половая зрелость определяется с появлениемполлюций у юноши и менструаций у девушки. В ханафитском мазхабе в любом случае совершеннолетним и ответственным с правовой точки зрения считается человек, достигший 15 лунных лет.

Среди исламских ученых наиболее распространено мнение о том, что нижний предел Б. у девочек (балига) – 9 лет, а у мальчиков (Б.) – 12 лет; верхний предел для девушек – 17 лет, для юношей – 18 лет. С наступлением Б.каждому человеку вменяется в обязанность соблюдать вероучительные и пра-

вовые основы исламской религии. С наступлением Б. становится возможным совместное проживание в браке. Слово встречается в Корана (24:58).

БАЛИГ [بالغ] – ислам құқығында жыныстық толысумен келетін балиғаттық жас. Жыныстық толысу жасөспірімдерде поллюция, қыз балаларда етеккір келумен өлшенеді. Ханафи мазһабында құқықтық көзқарастан қарағанда, балиғат және жауапкершілікті болып әрбір 15 айлық жылды толтырған адам саналады.

Ислам ғалымдары арасында ең көп таралған көзқарас Б. ең төменгі баспалдағы қыз балаларда (балиға) – 9 жас, ал ұл балаларда (Б.) – 12 жас; қыз балалардағы жоғарғы шек – 17 жас, жасөспірімдерде – 18 жас. Б. жасқа жеткен әрбір адам ислам дінінің негізгі құқықтық және шариғат заңдарын сақтауға міндетті болады. Б. жасқа толумен жанұя құру мүмкіндігі пайда болады. Б. сөзі Құранда (24:58) кездеседі.

БАЛУ ИСРАИЛ [بنوإسرائيل] «сыны Израиля»] – одно из названий еврейского народа. Израиль – одно из имен Пророка Йа`куба, употребленное в Коране (3:93); на языке ибрани (древнесемитский) означает «раб Аллаха». Именно от Йа`куба произошли 12 колен Израилевых (см.: Яхуди).

БӘНУ ИСРАИЛ [بنوإسرائيل] «Израил ұлдары»] – йаһуди халқы атауларының бірі. Израиль – Құранда (3:93) келтірілген Йакуб

Бар

пайғамбар есімдерінің бірі; ибрани (көнесемит) тілінде «Аллахтың құлы» деген мағынаны береді. Осы Йақубтан Израильдік 12 буын ұрпақ тараған (крз.: Яһуди).

БАРА ИБН ʿАЗИБ [براء بن عازب] (ум. 72/691) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Родился в Медине. Родом из племени Аус. Принял Ислам до хиджры. Участвовал почти во всех сражениях мусульман, начиная с битвы при Ухуде. При первых халифах участвовал в войнах с Византией и Ираном, в частности, участвовал в походах на Рей и Туштар. Во время халифата Али был в числе его сторонников и сражался против войск Муʿавии в битве при Сиффине. Умер в Куфе, в возрасте ок. 80 лет.

156 **БАРА ИБН ʿАЗИБ** [براء بن عازب] (қ.б.ж. 72/691) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы. Мединада дүниеге келген. Тегі Аус тайпысынан. Исламды хижраға дейін қабылдаған. Ухуд шайқасынан бастап барлық дерлік айқастарға қатысқан. Алғашқы халифалар тұсында Иран және Византиямен болған соғыстарға, соның ішінде Рей, Туштарға барған жорықтарға қатысқан. Әли халифалығы кезінде оның жақтастары қатарында болып, Сиффин маңындағы Муғауия әскеріне қарсы соғысады. 80 жас шамасында Куфа қаласында қайтыс болады.

БАРАКА [بركة, «благословение, благодеяние, достаток»] – Божественное благословение. Термин употреблен в Коране (например, в

14: 7). Источником Б. является Аллах, который может наделять им любое сущее бытие. В исламской традиции существует идея о том, что Б. может передаваться через пророков святым людям (авлия), от которых в свою очередь оно переходит по духовному наследству. В доктринах суфийских тарикатов Б. прежде всего передалось непосредственно потомкам Пророка Мухаммада (ﷺ).

БЕРЕКЕ [بركة, «береке, игілік, ауқат»] – Аллаһтың берекесі. Термин Құранда қолданылған (мысалы, 14:7). Кез келген тірі жанға Б. беретін Аллаһ болып табылады. Ислам дәстүрінде Б. пайғамбарлар арқылы қасиетті адамдарға (әулие), яғни өз кезегінде рухани мұрагерлікпен берілетін деген көзқарас бар. Сопылық тарикат доктриналарында Б. ең алдымен Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ұрпақтарына берілген.

БАРЗАХ [برزخ], «место или пространство, находящееся между двумя вещами» – одно из значений – «водораздел, узкий канал, разделяющий моря». В этом значении слово «барзах» употреблено в Корана: «Он создал два водоема [на одном уровне], так что они могли бы слиться, но между ними Он [воздвиг] преграду (Б.), чтобы они не выходили из [своих] берегов» (55: 19-21).

Б. также называется место, где пребывают души умерших до дня Суда. Мир Б. – начало следующей жизни. Души, покинувшие тела, пребывают там в блаженстве или

страданиях до назначенного времени всеобщего Воскресения. В этом значении Б. встречается в Коране: «Когда же перед кем-либо из них предстанет смерть, он взмолится: «Господи! Верни меня [в этот мир]: быть может, я свершу праведное дело в том, чем я пре небрег». Так нет же! То, что он говорит, всего лишь [пустые] слова. Позади тех, кто уходит из мира, [будет] преграда (барзах) до того, как их воскресят» (23: 99-100). Из этого аята следует, что души умерших не погибают с физической смертью тела, а покидают его и пребывают в особом месте – Б.; в день Страшного суда по воле Аллаха они вернутся в свои тела и предстанут перед Его судом (см.: Ахир, Кыяма).

Истинная сущность и подробности жизни душ в Б. недоступны для человека, и об этом в исламских первоисточниках нет подробной информации.

БАРЗАҚ [برزخ], «екі зат арасында орналасқан орын немесе кеңістік») – мағыналары бірі – «теңіздерді бөлетін суайырық, еңсіз арық». Келесі мағынасында «барзах» сөзі Құранда қолданылған: «Ағызған екі теңіз қосылады. Екі арасында бөгет бар. Бір-біріне араласпайды. Ендеше, Раббыларыңның қай нығметтерін жасынға айналдырасыңдар?» (55:19-21).

Сонымен қатар, Б. деп өлген адамдардың жаны Қиямет күніне дейін болатын орынды атайды. Б. – келесі өмірдің басы. Тәннен шыққан жандар, Қиямет күніне дейінгі уақытта сол жерде ра-

хатта немесе азапта болады Бұл мағынасында Б. Құранда кездеседі:

Ақыр олардың әрбіріне өлім келген сәтте: «Раббым! Мені [бұл дүниеге] қайтар!»: мүмкін мен қалдырған дүниеде жақсы амал істермін. Әсте олай емес. Рас бұл, оның бір айтқан бос сөзі. Өйткені, олардың артында қайта тірілетін күнге дейін бөгет [барзах] бар» (23:99-100). Осы аят өлгендердің жаны тәннің физикалық өліммен қайтыс болмайтынына, ал тәнді тастап арнайы орын – Б. болатынына дәлел екенін көреміз; Аллаһтың қалауымен Қиямет күні олар өз тәндеріне қайтарылады және сол үшін Оның сотынның алдында жауап береді (қрз.: Ақырет, Қиямет).

Б. әлеміндегі жанның өмірі және шынайы болмысы жайында нақты дерек адамға беймәлім, және исламның алғашқы қайнар көздерінде бұл туралы ақпарат жоқ.

157

БА'С БАД аль-МАУТ [بعث الموت] – воскресение после смерти в конце времен. Один из основополагающих принципов исламской веры. Согласно вероучению Ислама, воскреснут как души, так и тела, как об этом говорится в Корана (22: 6-7). Слово «ба'с» упоминается в 15 аятах Корана в значении «воскресения», и этому событию придается важнейшее значение. Пророк Мухаммад (ﷺ) в хадисах также придавал воскресению огромное значение и разъяснял подробности Б.

Состояние после смерти не есть небытие, а является одной из разновидностей бытия, также как и жизнь. Жизнь и смерть не явля-

Бас

ются противоположными понятия-ми по сути, а находятся в таком же соотношении, как явное и тайное, пришествие и отход.

БА'С БАД әл-МӘУТ [بعث الموت] – өлімнен кейін соңғы уақытта қайта тірілу. Ислам ақидасының негізгі қағидаларының бірі. Ислам ақидасына сәйкес, Құранда (22:6-7) келтірілгендей, жан да тәнмен бірге қайта тіріледі. «Ба'с» сөзі Құранның 15 аятында «қайта тірілу» мағынасында айтылған келеді, және бұл оқиғаға аса мән беріледі. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) да хадистерінде қайта тірілуге үлкен маңыз аудартып, Б. жан-жақты түсіндірген.

Өлімнен кейінгі жағдай болмыстың жоқтығы емес, өмір секілді болмыстың бір түрі болып табылады. Шын мәнінде, өмір мен өлім бір-біріне қарама-қарсы түсінік емес, айқын және жасырын, келу және кету сияқты бір-бірімен өзара байланыста.

БАТИЛЬ [باطل] – нечто неверное, лживое, не имеющее ничего общего с объективной реальностью. В исламском праве и этике Б. – любая вера, мысль, заключение или поведение, не соответствующая положениям Корана и Сунны. В Коране это слово ассоциируется с такими понятиями, как неверие и несправедливость. Б. противопоставляется Истина (Хакк), принадлежащая Аллаху и относящаяся к Нему. Хакк устраняет Б.: «И скажи: “Пришла истина и исчезла ложь, поистине ложь исчезающая”» (17: 81).

В исламском праве (фикхе) Б.–любые действия, в которых хотя бы частично отсутствуют оговоренные шариатом основы и условия их совершения (см.: Рукн и Шарт).

БӘТИЛ [باطل] – объективті шындыққа сәйкес емес әлдебір өтірік, жалғандық. Ислам құқығы және әдеп-ғұрпында Б. – Құран және Сунна қағидаттарына сай емес кез келген сенім, тұжырым немесе мінез-құлық. Құранда бұл сөз сенімсіздік, әділетсіздік мағынасында қолданылады. Б. Ақиқатқа (Хақ) қарама-қайшы, Аллаһқа ғана тән. Хақ Б. жояды: «Және айт: “Ақиқат келді. Негізсіз нәрселер жойылды. Сөзсіз, бекер нәрселер жойылады” де» (17: 81).

Ислам құқығында (фикһта) Б. – шариғатта негізі және жасау шарттары ішінара келтірілмеген әрбір іс-әрекет (қрз.: Рүкн және Шарт).

БАТИН [باطن] – сокрытое, тайное, неосозаемое, эзотерическое. Одно из прекрасных имен Аллаха. Б.– олицетворение близости Аллаха к человеку, всему сотворенному, проявлению Его в сотворенном Им мире. Имя встречается в Коране (57: 3).

В каламе Б.– сокрытые, тайные, эзотерические проявления какого-либо бытия.

БӘТИН [باطن] – жасырынған, құпия, сезілмейтін, эзотерикалық. Аллаһтың көркем есімдерінің бірі. Б. – Аллаһтың адамға, барша жаратылғандарды деген жақындығын, Оның осы өмірде

жаратқанының көрінісін білдіру. Есім Құранда кездеседі (57: 3).

Кәләмда Б. — қандайда бір болмыстың жасырынған, құпия, эзотерикалық көрінісі.

БАХИРА [بحيرة] — молочная верблюдица, почитаемая доисламскими арабами. Если верблюдица рожала 10 самок подряд, арабские язычники называли ее саибой и почитали ее. Родившуюся 11-ю самку называли Б. и почитали наряду с матерью. Язычники отрезали ей часть уха, не садились на нее верхом, не возили на ней грузы, не стригли ее шерсть; пить ее молоко мог только гость. Б., как и многие другие языческие понятия и обычаи, отвергаются исламской религией: «Аллах не устраивал ни бахиры, ни саибы, ни васили, ни хами, но те, которые не уверовали, измышляют на Аллаха ложь, и большая часть их не разумеет» (5:103).

БАХИРА [بحيرة] — исламға дейінгі арабтармен құрметтелген іңген. Егер іңген қатарынан 10 аналық туса, араб мүшріктері оны саиба деп атап, ізет тұтқан. 11-ші туған аналықты Бахира деп атап, анасымен бірге құрметтеген. Мүшріктер оның құлағының ұшын кесіп, онымен жүк тасымай, үстіне отырмай, жүнін қырықпаған; оның сүтін тек қонақтарға ұсынған. Б. басқа да көптеген мүшріктердің ұғымы мен дәстүрлері секілді ислам дінімен қайтарылады: «Аллаһ бахира, сайыба, уасила және хам деп арнауға бұйырмады. Ал иман келтірмегендер Аллаһқа өтірік

жала қойды және олардың көбі түсінбейді» (5:103).

БЕКТАШИ [بكتاشی] — тарикат, зародившийся в Малой Азии. Цепь духовной преемственности (силсила) возводит к потомкам Али ибн Абу Талиба. Основатель — Хаджи Бекташ Вали (645/1208-738/1270). Родился в Нишапуре (Иран). В 680 г.х. по рекомендации Ахмада Йасави переехал в Анатолию, где снискал популярность. Многие аспекты жизни и мировоззрение Бекташа неизвестны, сочинения не сохранились.

Последователи Бекташа образовали самостоятельный суфийский орден. Большую роль в становлении Б. сыграл Балим-Султан (X/XVI век), которого члены Б. считают вторым учителем (пир ас-сани). Учение Б. распространилось в основном среди сельских жителей, является тайным; Б. стараются не посвящать чужих людей в дела своей общины, придают особое значение «сокрытым» эзотерическим аспектам религии, коллективные собрания и распевание громких зикров они практиковали только для «посвященных» членов ордена, в чем схожи крайними сектами, как исмаилиты-низариты (батиниты). Как и крайние секты шиизма, считали Али ибн Абу Талиба воплощением Бога. Особо почитали 12 шиитских имамов, справляли траур по погибшим членам Ахль аль-Бейт (семьи Пророка (ﷺ)) в первые 10 дней месяца мухаррам, критиковали 3 первых Праведных халифов и Аишу. Анатолийские Б. являлись привержен-

цами шиитской правовой школы джафаритов.

Синкретическое учение Б. заимствовало многие положения различных исламских сект и даже других религий – христианства, ламаизма, тюркского шаманизма. В отличие от других тарикатов, Б. не выработано четкого понятия о духовном пути. Б. не считали соблюдение положений Ислама обязательным для «посвященных», отрицали ежедневные 5-кратные молитвы и омовения, пили вино и разрешали последователям некоторые деяния, запрещенные Шариатом. Некоторые из них верили в переселение душ, боговоплощения.

Идеи Б. имели большой успех в корпусе янычар, которые длительное время играли большую роль в политической жизни `Османской империи, что позволило Б. развиваться в государстве с ортодоксальным суннитским большинством. Популярности Б. содействовала также использование народного турецкого языка в литературе и обрядности. Синкретический характер учения сделал его понятным для христианского населения Балканского полуострова и Венгрии, где было много последователей Б.

Янычарский корпус был упразднен в 1826 году. После этого Б. подвергся преследованиям, лидеры были казнены, все имущество конфисковано, структуры, обители, недвижимость переданы ордену Накшбанди. Последователи Б. эмигрировали в Албанию. При султанах `Абдул Маджиде (1839-1861) Б. частично вернули

себе утраченные позиции, но распался враждующие группировки. В 1925 г. власти Турции запретили деятельность Б.; в Албании действовал до 1967 г. Имеет малочисленных последователей в Турции.

Б. делятся на ветви: 1. Челеби (доктрина возводила родословную к Бекташу) была распространена в Анатолии. 2. Бабаган (доктрина утверждала, что у Бекташа не было семьи и не могло остаться потомства) распространена в европейских владениях `Османской империи. Ветви часто конфликтовали, иногда открыто враждовали.

Ученики (мюриды) Б. делились на 5 групп:

1. Мухиббы – прошедшие обряд посвящения (для приема в орден необходимо было получить рекомендацию от 2 членов).

2. Дервиши – вступившие в орден и делами доказавшие приверженность; носили специальные головные уборы (тадж) и хирки.

3. Баба – мюриды (титул, присваивавшийся халифом ордена), имевшие права воспитывать мухиббов и дервишей.

4. Муджаррады – высшие иерархи ордена, дававшие обет безбрачия. При проведении специального закрытого обряда посвящаемому протыкали правое ухо для ношения специальной серьги. Носили особые таджи.

5. Халифы – назначались при необходимости из среды баба по рекомендации 1 баба и 3 муджаррадов. Также носили особые таджи.

Б. оказал большое влияние на развитие турецкой литературы и музыки.

БЕКТАШИ [بكتاشی] – Кіші Азияда пайда болған тариқат. Рухани сабақтастық (силсила) тізбегін Әли ибн Әбу Талиб ұрпақтарына апарды. Негізін қалаушы – Қажы Бекташ Уәли (645/1208-738/1270). Нишапурда (Иран) дүниеге келген. 680 х.ж. Ахмед Йассауи ұсынысы бойынша танымалдылыққа әкелген Анадолыға көшіп барады. Өмірінің көптеген аспектілері, дүниетанымы белгісіз, шығармалары сақталмаған.

Бекташтың жолын ұстанғандар өз алдына сопылық тариқат құраған. Б. қалыптасуына Б. екінші ұстаз (пір әс-сәни) саналатын Балым Сұлтан (X/XVI ғ.) үлкен рөл ойнады. Б. ілімі негізінен ауыл тұрғындары арасында таралды, құпия болып есептелінде; Б. өз қауымдастығының істеріне бөгде адамдарды араластырмауға тырысқан, діннің эзотерикалық аспектілерінің «жасырындығына» ерекше көңіл бөлген, ұжымдық кездесулер мен қатты дауыспен зікір салуды тек орден мүшелігіне «қабылданғандар» үшін өткерген, бұл олардың исмаили-низарилер (батинилар) сияқты басқа шеткі ағымдарға ұқсастығын көрсетеді. Сондай-ақ шеткі ағым шииттер (ши'а) секілді, Әли ибн Әбу Талибты Құдайдың көрінісі деп сенді. Шииттік 12 имамды құрмет тұтып, мұхаррам айының алғашқы 10 күнінде Әһл әл-бәйт (Пайғамбар (ﷺ) жанұясы) мүшелері қазасын аза тұтқан, алғашқы әділетті 3 халифа Әбу Бәкр, Омар, Османды және Айшаны сынға алған. Анатолия (Анадолы) Б. шииттік құқықтық мектеп

джаффариттердің ізбасарлары болып табылды.

Б. синкретті ілімі ислам дінідегі әртүрлі ағымдардың және басқа да діндер – христиан (насар), ламаизм, түркі шаманизмнің көптеген қағидаларын алған. Б. «қабылданғандарға» Исламның парыздарын сақтауды міндет деп санамаған, дәрет алу мен күнделікті 5 намазды мойындамаған, шарап ішіп, мүшелеріне Шариғатпен тыйым салынған кейбір істерге рұқсат берген. Кейбіреулері жанның қоныс аударуына, Құдайлық сипатқа ие болуға сенген.

Б. идеялары Осман империясының саяси өмірінде маңызды рөл ойнаған янчарлар корпусында үлкен жетістікке жетті, бұл Б. мемлекетте ортодоксалды сунниттік көпшілікпен қатар дамуына себеп болды. Сонымен бірге, Б. танымалдығына әсер еткен себептердің бірі – діни жоралар мен әдебиетінде халықтық түрік тілінің қолданылуы болды. Ілімнің синкретті сипаты ұстанушылары көп болған Балқан түбегі мен Венгрияның христиан халықтарына түсінікті етті.

1826 жылы янычар корпусы таратылды. Бұдан кейін Б. мүшелері қуғынға ұшырады, басшылары дарға асылды, барлық меншіктері тәркіленді, ғимараттары, құрылымдары мен жылжымайтын мүліктері Нақшбанди орденіне тапсырылды. Б. мүшелері Албанияға қоныс аударды. Сұлтан Әбдул Мәжид (1839-1861) тұсында Б. бұрынғы жоғалтқан абыройын ішінара қайтарғанымен, қастасушы топтарға бөлініп кетті.

Бек

1925 жылы Түркия билігі Б. қызметін іс-әрекетіне тыйым салды; Албанияда 1967 жылға дейін әрекет етті. Аздаған ұстанушылары Түркияда сақталған.

Б тармақтары: 1. Челеби (доктрина шежіресін Бекташтан бас тайды) Анатолияда таралған болатын. 2. Бабаған (доктрина Бекташта отбасы болмаған және оның ұрпақтарының жоқтығын мәлімдеген) Осман империясының еуропалық иеленушілерінде таралған.

Б. шәкірттері (мүридтер) 5 топқа бөлінген:

1. Мухиббилар – дәреже алу діни жоралғысы өткендер (орденнің мүшелігіне өту үшін 2 мүше адамнан ұсыныс алу қажеттігі болған).

2. Дәруіштер – іс-әрекетімен адалдықтарын дәлелдеп орденге кіргендер; арнайы бас киімдер (тәж) және хиркалар киіп жүрген.

3. Баба – мүридтер (Халифа бұйрығымен берілген атақ), мухиби және дәруіштерді тәрбиелеуге құқықтары болған.

4. Мұжарратар – отбасылы болмауға ант берген орденнің жоғары иерархтары. Арнайы жабық діни жоралар кезінде арнайы сырға тағу үшін оң құлағын тескен. Айрықша тәждер киген.

5. Халифтар – қажет жағдайда 1 баба және 3 мұжаррат ұсынысымен баба арасынан сайланатын болған. Олар да арнайы тәждер киген.

Б. түрік әдебиетінің және музыкасының дамуына үлкен әсер етті.

БАХАИ [بهاء] – последователи эмигрировавших из Ирана бабидов (см.: Бабиды), распространив-

ших учение в странах Бл. Востока, Европе, Америке и России. Мусульманами не являются. Основательсекты – Мирза Хусайн Али Нури (1249/1817-1324/1892), который назвал себя Бахауллой

Бахаулла развил учение Баба и выразил свое отношение к нему в своей книге «Китаб-и Икан», которую написал в Багдаде. Основные положения Б. изложил в книге «Китаб-и Акдас», написанной в Палестине.

Бахаулла объявил себя воплощением Бога и продолжателем дела Баба. Считал, что Баб подготовил условия для его деятельности подобно Йахья (Иоанн) продолжил дорогу для деятельности Исы (Иисуса). В отличие от Баба, Бахаулла считал, что пришествие каждого нового Пророка не отменяет законы предыдущего, а дополняет их, т.е. считал себя выше Баба. Объявил себя обладателем сокровенных знаний, способным предсказывать будущее; в качестве воплощения Бога пытался вступить в контакт с главами государств; объявил действие исламского закона в целом отмененным, чем вывел себя и последователей из Ислама.

После смерти Бахауллы общину Б. возглавил его сын 'Аббас-эфенди ('Абд аль-Баха). Поняв, что в среде мусульман ему не удастся приобрести значительного количества единомышленников, стремился приспособить учение Б. к западной культуре, вводя в него положения Иудаизма и Христианства. Учение приобрело некоторую популярность на Западе.

В отличие от бабидов, Б. отказались от вооруженной борьбы и предпочли мирную проповедь, пропагандируя идеи всеобщего равенства и братства людей. По их мнению, учение Б., воспринявшее принципы христианской любви, пришло на смену всем религиям мира. Считали, что по мере распространения их учения исчезнут государственные, национальные и социальные границы, в мире установится единая религия и язык. В настоящее время штаб-квартира секты находится в Хайфе (Израиль).

БАҺАИ [بهائي] – Таяу Шығыс, Еуропа, Америка, Ресейде ілімдерін таратқан Ираннан жер аударылған бабидтердің жолын қуушылар (қрз.: Бабшылар). Мұсылмандар емес. Ағымның негізін қалаған – өзін Баһаулла деп жариялаған Мырза Хұсейн Әли Нури (1249/1817-1324/1892).

Баһаулла Баб ілімін дамытып, оған деген көзқарасын Бағдат қаласында жазған «Китаб-и Икан» кітабында білдіреді. Б. негізгі қағидаларын Палестинада жазған «Китаб-и Ақдас» кітабында баяндайды.

Баһаулла Баб ісін жалғастушы және өзін Құдайдың келбетімен деп жариялаған. Исаның қызмет жолына жол ашқан Йахья секілді, Баб оның қызметіне жағдай дайындаған деп сенген. Бабқа қарағанда Баһаулла жаңа Пайғамбардың келуі бұрынғы заңдардың күшін жоймайды, қайта толықтырады деп сенген, яғни өзін Бабтан жоғары санаған. Өзін

болашақты болжай алатын құпия ілімнің иесі екендігін жариялаған; Құдайдың келбеті ретінде мемлекет басшыларымен қатынасқа түскісі келген; ислам заңдарын әрекетсіз деп танып, осы әрекеті себепті Ислам дінінен шыққан.

Баһаулла өлімінен кейін Б. оның баласы Әббас-эфенди (Әбд әл-Баһа) жалғастырады. Мұсылмандар арасында өз жақтаушыларының санын арттыра алмайтынын түсінген ол, Б. ілімін батыстық мәдениетке бейімдеп, Иудаи және Христиан діндерінің қағидаларын енгізуге талпынды. Ағым ілімі Батыста біршама атаққа ие болды.

Бабидтерге қарағанда, Б. әскери күрстен бас тартып, адамдардың бауырмалдық пен тұтас теңдік идеясын үгіттейтін бейбіт насихатты таңдайды. Олардың көзқарасы бойынша, Б. ілімі, христиандардың махаббат қағидатын ұстанған барлық дүниежүзі діндерінің орнына келген. Олардың ілімдерінің таралуы себепті, мемлекеттік, ұлттық, әлеуметтік, шекаралар жойылып, әлемде бір дін және тіл қалыптасады деп санайды. Қазіргі таңда ағымның шаб-пәтері Хайфа (Израиль) қаласында орналасқан.

БАХАУЛЛА МИРЗА ХУ-САЙН [بهاء الله حسين] – основатель бехаизма (см.: Бехаиты).

БАХАУЛЛА МЫРЗА ХҰСЕЙН [بهاء الله حسين] – бахаизмнің негізін салушы (қрз.: Баһаи).

БИД’А [بدعة], «то, чего ранее не было и что появилось позже»]

– новшества, которые были выдуманы и введены в исламскую религию после Пророка Мухаммада (ﷺ) и его сподвижников. Известны 2 определения Б.:

1. Считать нововведением все, что появилось в мусульманском обществе после Пророка (ﷺ). Многие ученые (аш-Шафии, аль-Байхаки, аль-Газали, ан-Навави, Ибн Хаджар) разделяют все Б. на «хорошие» и «плохие». «Хорошим» нововведением (бид'а аль-хасана) называют все, что не противоречит положениям Корана и Сунны, а «плохим» (бид'а ас-саййиа) – все, что противоречит им. Б. стали фигурировать в правовых вопросах в виде традиционной терминологии (ваджиб, мандуб, мубах, макрух и харам). Например, изучение грамматики арабского языка, методологии фикха стало обязательным (ваджиб) Б., а воззрения некоторых сект, противоречащие суннитскому вероучению, названы запретными (харам) Б. Сторонники этой точки зрения обосновывают ее хадисами и действиями сподвижников.

2. Нельзя называть бид'а аль-хасана то, что имеет под собой основу в Коране и Сунне, что подтверждается аятами Корана и хадисами: «Сегодня Я завершил для вас вашу религию, и закончил для вас Мою милость, и удовлетворился для вас Исламом как религией». (5:3)

«Всякое новшество – нововведение (Б.), всякое Б. – заблуждение, и всякое заблуждение – в Огонь». (Муслим 43; Абу Давуд. Сунна 5; Ибн Маджа. Мукаддима, 7);

«...Лучшая речь – Книга Аллаха, и лучшее руководство (худа) – руководство Мухаммада. Самые дурные из вещей – нововведения (Б.), и всякое нововведение – заблуждение, и всякое заблуждение – в Огонь». (ан-Насаи 3/188; сообщения с тем же самым смыслом были переданы Ахмадом, Абу Давудом и Ибн Маджа);

«Кто бы не внес нововведения в это наше дело (Ислам), это будет отвергнуто». (Бухари 2697, Муслим, 1718, 3242).

Таким образом, нельзя считать Б. упомянутое в исламских первоисточниках, даже если эти положения получили развитие. Примеры – сооружение минаретов, школ, написание книг: если их не было в современном смысле и не было во времена Пророка Мухаммада (ﷺ), то основы их существовали и поощрялись им: на молитву мусульман созывали с возвышенностей, он обязывал последователей учиться и направлял учителей.

Б. можно назвать только нечто принципиально новое, не оговоренное в Коране и Сунне. Например, помянуть покойников добром по Сунне можно, но справление сороковин или годовщин – Б.

Обе группы исследователей проблемы Б. сходятся в том, что нововведения, противоречащие духу религии, должны быть отвергнуты. Проблематичным оказывается субъективная оценка «хорошего» и «плохого» Б. и возможность под видом Б. представить в качестве исламских некоторые национальные традиции и обычаи.

БИДЪА [بِدْعَة], «бұл бұған дейін болмаған және кейіннен ойлап (пайда болған) табылған нәрсе») – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) және оның сахабаларынан кейінгі уақытта ислам дініне жаңадан енген және ойлап табылған жаңалықтар. Б. белгілі 2 анықтамасы бар:

1. Пайғамбардан кейінгі уақытта мұсылман қоғамында пайда болғанның барлығын дінге енгізілген жаңалық деп санау. Көптеген ғалымдар (эш-Шафиғи, әл-Бәйһаки, әл-Ғәзәли, ән-Науауи, Ибн Хажар) Б. «жақсы» және «жаман» деп бөледі. «Жақсы» бидъат (бид'а әл-хасана) деп Құран және Суннаның қағидаттарына қайшы келмейтіндерді, ал «жаман» бидъат (бид'а ас-сәййиа) деп оған қарама-қайшының барлығын айтады. Б. құқықтық сұрақтарда дәстүрлі терминология түрінде бөле бастады (уәжіп, мандуб, мубәһ, мәкруһ және харам). Мәселен, араб тілі грамматикасы, фикһ әдіснамасын үйрену Б. міндетті (уәжіп), ал сүннитік ақидаға көзқарасы қарсы кейбір ағымдар тыйым (харам) салынған Б. болды. Мұндай көзқарасты қолдайтындар мұны хадистер мен сахабалардың іс-әрекетімен дәлелдейді.

2. Бид'а әл-хасана деп Құран және Суннада негізі келтірілгенді атамау керек, бұл Құран аяттары мен хадистермен дәйектеледі: «Бүгін діндеріңді толық қылдым, әрі нығметімді тәмәмдадым және сендер үшін Исламмен дін ретінде разы болдым». (5:3)

«Әрбір дінге енгізілген жаңалық – бұл бид'ат (Б.), ал әрбір

бид'ат – бұл адасушылық, және әрбір адасушылық–Тозақта». (Муслим 43; Әбу Дәуд. Сунна 5; Ибн Мәжаһ. Муқаддима, 7);

«...Ең жақсы сөз – бұл Аллаһ Тағаланың Кітабы, ал ең жақсы жол – бұл Мұхаммедтің жолы. Ең жаман амалдар – бұл дінге енгізілген жаңалықтар, ал әрбір дінге енгізілген жаңалық – бұл бид'а, ал әрбір бид'а – бұл адасушылық, ал әрбір адасушылық Тозақта». (ән-Нәсәи 3/188; осындай мағынамен жеткен хабарлар Ахмад, Әбу Дәуд және Ибн Мәжаһ та келген);

«Кімде-кім біздің бұл ісімізге (дінге), онда жоқ нәрсе енгізсе, оның ісі кері қайтарылады (қабыл болмайды)». (әл-Бұхари 2697, Муслим 1718, 3242).

Сондықтан бұның ережелері дамып, танылғанның өзінде, Б. исламның алғашқы қайнар көздерінде келтірілмеген деп санауға болмайды. Мысалдар – мұнара, мектептер тұрғызу, кітап жазу: егер олар қазіргі мағынада және Мұхаммед пайғамбар (ﷺ) тұсында болмаса да, олардың негізі болған және қолдау табылған: мұсылмандар намазына биік төбеден шақырған, үмметін оқуға, білімге ынталандырып, ұстаздар жіберген.

Құран және Сүннетте ескертілмеген Б. тек принципті тұрғыда бір жаңа деп айтуға болады. Мысалы, Сүннетте қайтыс болған адамды жақсы түрде еске алуға болады, бірақ, оның қырқын, жүзін жасау – Б.

Екі топ зерттеушілері де Б. мәселесінде дінге енгізілген жаңалықтың дінге қайшы тұстарының қайтарылылуына келіседі.

Бил

Мұндағы проблемалы мәселе «жақсы» мен «жаманды» өз тұрғысын бағалап, Б. түрінің астында кейбір ұлттық салт-дәстүрлерді исламдық деп таныстыру болып саналады.

БИЛАЛ аль-ХАБАШИ [الحبشي بلال] (ум. 20/641) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), первый муэдзин Ислама. Родом из Эфиопии. Имя отца – Рабах, матери – Хамама. Был рабом влиятельного мекканца Умаййи ибн Халафа.

Один из первых мусульман. Узнав о принятии им Ислама, его хозяин потребовал отречься и подверг Б. мучительным пыткам и издевательствам, укладывал Б. на раскаленный песок и клал ему на грудь тяжелый камень. Абу Бакр выкупил Б. и привел к Пророку (ﷺ).

166 Вместе со всеми мусульманами совершил переселение (хиджру) в Медину. Там призывал мусульман к молитве – эту обязанность возложил на него сам Пророк (ﷺ), т.к. Б. обладал красивым голосом. С одобрения Пророка Б. прибавил к формуле утреннего азана слова: «Ас-Салату Хайрун мин ан-Наум» («Молитва лучше сна»).

На протяжении всего мединского периода жизни Пророка (ﷺ), Б. участвовал во всех сражениях мусульман. В битве при Бадре столкнулся со своим бывшим хозяином Умаййей ибн Халафом, сообщил об этом своим товарищам, и они убили мучителя вместе с его сыном.

После завоевания мусульманами Мекки, Пророка и сокрушения идолов Каабы Б. своим красивым голосом провозгласил азан.

После смерти Пророка (ﷺ) при халифах Абу Бакре и `Омаре Б. участвовал в войнах с византийцами. Когда халиф `Омар приехал принять капитуляцию Иерусалима, Б. вошел в город вместе с ним и по его просьбе провозгласил азан, чего не делал со дня смерти Пророка (ﷺ).

Затем Б. поселился в Сирии, где и умер в возрасте ок. 60 лет. Незадолго до смерти побывал в Медине, посетил могилу Пророка Мухаммада (ﷺ) и встретился с внуками Пророка (ﷺ) – Хасаном и Хусайном. В мединской мечети еще раз провозгласил азан.

БИЛӘЛ әл-ХАБАШИ [الحبشي بلال] (к.б.ж. 20/641) – Мұхаммед пайғамбар (ﷺ) сахабасы, Исламдағы бірінші азаншы (муэзин). Тегі Эфиопия елінен. Әкесінің аты – Рабах, анасы – Хамама. Беделді меккелік Умаййи ибн Халафтың құлы болған.

Алғашқы мұсылмандардың бірі. Оның Исламды қабылдағанын білген иесі, одан бас тартуды талап етіп, Б. азапты қинап, қорлап, оның кеудесі ауыр тас қойып, қыздырылған құмға қойған. Әбу Бәкр оны сатып алып, Пайғамбарға (ﷺ) әкеледі.

Қалған барлық мұсылмандармен бірге Мединаға қоныс аударады. Онда мұсылмандарды намазға шақыру міндетін Пайғамбар оған береді, себебі Б. әдемі дауыстың иесі болған. Пайғамбардың (ﷺ) рұқсатымен, Б. таңғы намаздың азанына «Ас-Салату Хайрун мин ан-Наум» («Намаз ұйқыдан жақсырақ») сөз тіркесін қосады.

Пайғамбардың (ﷺ) меиналық өмір кезеңінде Б. мұсылмандардың барлық шайқастарына қатысады. Бадр шайқасында бұрынғы иесі Умайя ибн Халафпен соқтығысып, өз серіктеріне айтқан соң, азаптаушыны баласымен қоса өлтіреді.

Меккені мұсылмандар алып, Қағбадағы пұттар қиратылғаннан кейін, Б. өзінің әдемі дауысымен азан шықарды.

Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін, Әбу Бәкр, Омар халифалар тұсында византиялықтарға қарсы соғыстарға қатысқан. Омар халифа Иерусалим тізе бүккенін қабылдауға келгенде, Б. қалаға онымен бірге кіреді және оның өтініші бойынша Пайғамбар өлімінен кейін жасамаған азанды шақырады.

Содан соң Б. Сирияға көшіп, сонда 60 жас шамасында қайтыс болады. Қайтыс болары алдында, Мединеде болып, Мұхаммед пайғамбар (ﷺ) қабірінде болып, Пайғамбардың (ﷺ) немерелері – Хасан және Хұсейнмен кездеседі. Медине мешітінде тағы бір азан шақырады.

БИЛКИС [بلقيس] – царица Сабы (библ. царица Савская). По приглашению Пророка Сулеймана прибыла к нему и приняла веру. История подробно изложена в Коране (27:20-44).

БЫЛҚЫС [بلقيس] – Саба елінің патшайымы (інжілше Саба патшайымы). Сүлеймен пайғамбардың шақыртуымен келіп, мұсылмандықты қабылдаған.

Оқиға тарихы анығырақ Құранда келтіріледі (27:20-44).

БИР аль-МАУНА [بئر الماونا] – название колодца между Меккой и Мединой. На этом месте в результате нападения вооруженного отряда племени Бану Сулайм пали как мученики за веру (шахиды) 70 мединских знатоков Ислама, которых Пророк Мухаммад (ﷺ) отправил к племени Бану 'Амр по приглашению их вождя Амира ибн Малика для обучения их основам Ислама.

БИР әл-МАУН [بئر الماونا] – Мекке және Медина аралығындағы құдықтық аты. Бұл жерде Бану Әмр тайпасының әмірі Амир ибн Маликтің Ислам негіздерін үйрену мақсатында шақыртуымен Мұхаммад Пайғамбар (ﷺ) жіберген Меиналық 70 Ислам білгірлері Бану Сулайм тайпасының қаруланған жасағы шабуылы нәтижесінде, сенім үшін (шахид) азапталып қайтыс болған.

БИСТАМИ БАЯЗИД [بيستامي ابي زيد] (ум. 262/875) – персидский суфий, известный мутасаввиф, основатель одного из главных направлений суфизма. Полное имя – Абу Йазид (Баязид) Тайфур ибн Иса аль-Бистами. Родился и провел всю жизнь в иранском г. Бистаме.

Учение Б. содержало положения об исчезновении своего «Я» человека, «растворившегося» в Божестве. Это состояние Б. назвал фана. Сопутствующими фане состояниями в его учении являются восторг (калаба) и опьянение любовью к Богу (сукр). Растворенная

в Боге личность приобретает Его атрибуты. Б. первым сформулировал принцип «Ты – это я, а я – это Ты». Ему приписывается введение суфийского понятия ми`радж, т. е. вознесение души мистика во время занятий духовной практикой.

Многие положения учения Б. вызывали резкую критику. Его обвиняли в приверженности к идее боговоплощения (хулул).

Сочинения не сохранились. Ок. 500 его изречений Б. переданы учениками и нашли отражение в трудах его последователей.

БИСТАМИ БАЯЗИД [بيستامی] [يزيد] (к.б.ж. 262/875) – парсы сопысы, белгілі мутасауиш, суфизмнің негізгі ағымдарының бірін қалаушы. Толық есімі – Әбу Йазид (Баязид) Тайфур ибн Иса әл-Бистами. Ирнанның Бистами қаласында дүниеге келіп, өмірінің көп бөлігін сонда өткізген.

Б. Құдайда «еріп кеткен» адамның өзінің «Мен» қалпын жоғалтуы туралы ілім мазмұнын құрайды. Бұл қалыпты Б. фәнә деп атаған. Оның ілімінде фәнәмен бірге қолданылған қалып масаттану (қалаба) және Құдайға деген махаббатпен мастану (сукр) болып табылады. Құдайда еріп кеткен тұлға Оның сипаттарын алады деп санаған. Б. бірінші болып «Сен – бұл мен, ал мен – бұл Сен» қағидатын құрастырған. Оған сопылық миграж, яғни рухани сабақты алу тәжірибесіндегі дәруіш рухының көтерілуі түсінігінің кіріспесін жатқызады.

Б. ілімінің көптеген бөлігі қатты сынға ұшырады. Ол Құдай

келбетіне ие болу (хулул) идеясын жақтағаны үшін айыпталды.

Шығармалары сақталмаған. Б. 500-ге жуық сөздері шәкірттерімен жеткізіліп, оның жолын ұстанушылардың еңбектерінде көрініс тапты.

БУРАЙДА ИБН ХУСАЙБ [بريدة بن الحبيب] (ум. 63/682) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Родом из племени Аслам.

История знакомства Б. с Пророком (ﷺ) восходит к переселению (хиджры) Мухаммада (ﷺ) из Мекки. Обеспокоенные тем, что Мухаммаду (ﷺ) удалось скрыться, курайшиты послали за ним погоню и объявили всем племенам в окрестностях города, что готовы отдать 100 верблюдов тому, кто сумеет доставить к ним Мухаммада (ﷺ) живого или мертвого.

В погоне за вознаграждением Б. с 70 всадниками перекрыл путь через территорию своего племени. Именно по этой дороге проходил Пророк Мухаммад (ﷺ) с Абу Бакром. Они встретились с Б. и его людьми, и приветствовали их, и беседа с Пророком (ﷺ) произвела на Б. столь яркое впечатление, что он принял Ислам; то же самое сделали его люди. Они совершили молитву вместе с Пророком (ﷺ) и сопровождали его по пути в Медину. Затем Б. совершил переселение (хиджру) в Медину, героически сражался в 16 походах и сражениях против врагов мусульман. Особо отличился при взятии Хайбара. В день взятия Мекки был в числе знаменосцев от племени Аслам. Пророк (ﷺ) назначил его сборщиком налога (закят) с племен Аслам и Гифар.

После взятия Мекки Б. был отправлен Мухаммадом (ﷺ) в составе военного отряда Халида ибн Валида в Йемен, позже принимал участие в походе войск Усамы ибн Зейда в Сирию. В период правления Праведных халифов Б. участвовал в походах мусульманских войск, в частности на Хорасан. Прославился в качестве проповедника Ислама на завоеванных территориях. Известен как передатчик хадисов. Им было передано 164 хадиса, один из которых вошел в сборник Бухари, а 11 – в сборник Муслима.

Умер в Хорасане в период правления халифа Йазид ибн Му'авии.

БУРАЙДА ИБН ХУСАЙБ [بريدة بن الحبيب] (қ.б.ж. 63/682) – Мухаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы. Тегі Аслам тайпасынан.

Б. Пайғамбармен (ﷺ) танысу сәті Мұхаммедтің (ﷺ) Меккеден Медина қаласына хижра жасау шағына келеді. Мұхаммедтің (ﷺ) жасырынып қалғанына алаңдаған құрайыштар оның артына қуғын жіберіп, қала маңындағы барлық тайпаларға Мұхаммедті (ﷺ) тірі немесе өлі күйінде алып келгендерге 100 түйе беруге дайын екендіктерін жариялайды.

Сыйақыны алуға талаптанған Б. 70 салт атты адамдармен өзінің тайпасының үстімен өтетін жолды жабады. Дәл осы жолмен Мұхаммед пайғамбар (ﷺ) мен Әбу Бәкр өткен болатын. Олар Б. және оның серіктерімен кездесіп, олармен амандасады, және Пайғамбармен (ﷺ) сұхбат Б. аса жарқын әсер қалдырады,

соның себебімен Исламды өзі және жанындағы адамдары да қабылдайды. Олар Пайғамбармен (ﷺ) бірге намаз оқып, Медина жолына шығарып салады. Содан кейін Б. Мединаға қоныс аударады (хижра), мұсылман жауларына қарсы болған айқастар мен 16 жорықта ерліктпен шайқасты. Хайбарды алу барысында көзге түсті. Меккені алған күні Аслам тайпасынан ту көтерушілер қатарында болды. Пайғамбар (ﷺ) оған Аслам және Ғифар тайпаларынан салық (зекет) жинаушы етіп тағайындайды.

Меккені алғаннан кейін, Б. Мұхаммед (ﷺ) бұйрығымен Халид ибн Уалидтің әскері жасағы құрамында Йеменге жіберілді, кейінірек Усама ибн Зайдтың әскерімен Сирияға жорыққа қатысады. Жаулап алынған территорияларда Исламның насихатшысы ретінде танымал болды. Хадис жеткізуші ретінде де белгілі. Одан 164 хадис жеткізіледі, оның біреуі әл-Бұхари, ал 11-і Муслимнің хадистер жинағына енген.

Халифа Йазид ибн Муғауия билігі тұсында Хорасанда қайтыс болады.

БУРАК [البراق] – имя верхового животного, на котором Пророк Мухаммад (ﷺ) совершил ислано-путешествие из Мекки в Иерусалим и обратно. Об этом упоминается в Коране (17:1). Б. был белого цвета, размером меньше мула, но больше осла и передвигался на очень высокой скорости (см.: Ибра и Ми'радж).

Бух

ПЫРАҚ [البَرق] – Мұхаммед пайғамбардың (ﷺ) иса – Меккеден Иерусалимге және кері қарай түнгі саяхатын жасаған салт атты жануардың аты. Бұл туралы Құранда келтіріледі (17:1). Б. аппақ түсті, көлемі қашырдан аласа, бірақ есектен биік және аса үлкен жылдамдықпен жылжыған (қрз.: Иса және Миграж).

БУХАРИ МУХАММАД (194/810-256/87) [البخاري محمد] – выдающийся хадисовед и правовед. Родился и жил в Бухаре. Полное имя – Имам аль-Хуффаз Абу `Абдуллах Мухаммад ибн Исмаил ибн Ибрахим ибн аль-Мугира ибн аль-Бардизба аль-Бухари аль-Джуфи.

Б. рано потерял отца, большую роль в его становлении сыграла мать. С 10 лет проявил интерес к хадисам и начал заучивать их наизусть. Количество собранных им хадисов превысило 70 тыс. В сопровождении матери посетил основные культурные центры мусульманского мира и обучался в Мекке, Медине, Балхе, Багдаде, Басре, Куфе, Дамаске и т.д. Всего собрал различные хадисы у 1080 человек, которые все были учеными и мухаддисами.

Еще при жизни стал признанным мухаддисом, и у него брали хадисы многие известные люди, в т. ч. Муслим, Тирмизи, Ибн Хузайма. Впервые разработал методику отбора и классификации хадисов, использованную другими мухаддисами. Одновременно прославился как талантливый правовед.

Самое известное произведение Б. – сб. хадисов «Аль-Джами ас-

Сахих аль-Муснад мин Ахадиси Расулulloх Саллаллаhu Алейхи ва Саллям ва Сунанихи ва Аййа-михи» («Джами ас-Сахих»), для которого отобрал наиболее достоверные хадисы в соответствии с требованиями. Сообщается, что за 16 лет он внимательно изучил ок. 600 000 хадисов и их них включил в книгу только 7397.

До Б. было принято считать, что всем передатчикам хадиса необходимо быть справедливыми, правдивыми людьми. Б. ввел дополнительные критерии достоверности – считал необходимым удостовериться в том, что передатчик хадиса лично встречался со своим предшественником, и это должно подтверждаться другими людьми. Если факт такой встречи не подтверждался, то хадис не мог претендовать на степень достоверного и цепочка его передатчиков оказывалась разорванной. В методологии Б. решающее значение отведено безупречности иснада, а также моральным качествам передатчиков; для каждого из них должны быть точно известно происхождение, место рождения и проживания, учителя, даты рождения и смерти.

Все хадисы «Джами ас-Сахих» собраны в отдельные книги и главы в соответствии с тематикой, основанной на правовых вопросах: Б. составил не только собрание хадисов, но и правовой сборник, по которому можно выносить фетвы. Некоторые хадисы повторяются в соответствии с тематикой той или иной главы – таких в сборнике 2762. Всего в «Джами ас-Сахих» 97 книг и 3730 глав.

Несмотря на критику метода некоторыми теоретиками, сборник Б. стал одним из самых выдающихся и признанных источников суннитского хадисоведения и права.»Джами ас-Сахих»— одна из самых авторитетных книг суннитского Ислама и входит в Кутуб ас-Ситта. Существует несколько древних списков, имеющих незначительные расхождения.

БУХАРИ МҰХАММЕД (194/810-256/87) [البخاري محمد] — көрнекті хадистанушы, құқықтанушы. Бұхара қаласы туылып, сонда ғұмыр кешкен. Толық есімі — Имам әл-Хуффаз Әбу Абдуллаһ Мұхаммед ибн Исмаил ибн Ибраһим ибн Муғира ибн әл-Бардизба әл-Бұхари әл-Джуфи.

Б. әкесінен ерте қалып, оның көрнекті ғалым болып қалыптасуына анасы үлкен рөл атқарды. 10 жасынан бастап хадистер үйренуге қызығушылық танытып, жаттай бастайды. Оның жинаған хадистер саны 70 мыңнан асқан. Анасының алып жүруімен мұсылман әлемінің негізгі мәдени орталықтарында болып, Мекке, Медине, Балх, Бағдад, Басра, Куфа, Дамаск және т.б. қалаларында білімді талап етеді. Барлығы мұхаддис-ғалымдар болған 1080 адамнан әртүрлі хадистерді жинаған.

Көзі тірісінде атақты мұхаддис ғалым ретінде танылып, одан көптеген белгілі адамдар, оның ішінде Муслим, Тирмизи, Ибн Хузайма сынды ғалымдар хадистер алған. Басқа мұхаддистермен қолданылған тұңғыш рет хадис-

терді жинақтау және жіктеу әдістемесін жасап шығарды. Сонымен қатар дарынды құқықтанушы ретінде де танылды.

Б. ең танымал шығармасы — талапқа сәйкес ең дәлелді болған хадистер енген «әл-Жәмиъ әс-Сахих әл-Муснад мин Ахадиси РасулАллаһ саллаллаһу ғәлейһи уа салляма уа Сунаниһи уа Аййамиһи» («Жәмиъ әс-Сахих») хадистер жинағы. 16 жыл ішінде 600 мыңға жуық хадистерді тыңғылықты зерттеп, оның тек 7397-ін ғана кітапқа енгізгені туралы хабар келеді.

Б. дейін хадистерді жеткізуші болып әділ, шыншыл адамдар қабылданаты саналған болатын. Б. дәлелдікке қосымша өлшемдерді енгізді — хадисті жеткізуші адам өзінің қабылдап алған адамымен жеке кездескеніне көз жеткізу қажет деп санады, және бұл басқа адамдармен бекітілуі тиіс. Егер мұндай кездесу оқиғасы тіркелмесе, онда хадис дәлелді дәрежесіне жатқызылмай, оның жеткізушілер тізбегі үзілген болып саналды. Б. әдістемесінде шешуші мән иснадтың мінсіздігіне, сонымен бірге хабар берушінің де мінез-құлық қасиеттеріне аса назар аударылған; әрқайсысының шыққан тегі, туылған жері, тұрғын мекен-жайы, білім талап еткен ұстаздары, тылған және қайтыс болған күні нақты белгілі болу керек.

«Жәмиъ әс-Сахих»-ке енген хадистер жеке кітаптар мен тарауларға тақырыптарға сәйкес, құқықтық мәселелерге негізделіп жиналған: Б. хадистер жинағын

Бух

ғана емес, сонымен қатар, пәтуа шығаруға ыңғайлы құқықтық жинақты да құрастырды. Кейбір хадистер тақырыпқа сәйкес бірнеше тарауларда қайталанады, жинақта олардың саны – 2762. «Жәмиъ әс-Сахих» барлығы 97 кітап және 3730 тараудан тұрады.

Кейбір теориктердің тарапынан әдіске келген сынға қарасмастан, Б. жинағы ең үздік және сүннеттік хадистану және құқыктануда мойындалған қайнар көз болды. «Жәмиъ әс-Сахих» – сүннеттік Исламның ең беделді кітаптарының бірі және Кутуб ас-Ситта («Алты кітап» немесе «Атақты алты кітап») құрамына кіреді. Азғана қарама-

қайшылықпен келген бірнеше көне тізімдер бар.

БУХТУННАССАР – Навуходоносор. Царь Бабиля (Вавилона), который победил израильтян, захватил и разрушил Кудс (Иерусалим). После этого поражения многие израильтяне были пленены и увезены в Вавиль.

БУХТУННАССАР – Навуходоносор. Израильдіктерді жеңіп, жаулап алып және Құддыс (Иерусалим) қаласын талқандаған Бабыл (Вавилон) патшасы. Бұл жеңілістен кейін Израильдіктердің көп бөлігі тұтқынға алынып, Бабылға әкетілді.

В

ВААД И ВАИД [وعد ووعيد] («обещание и угроза») – в каламе – обещание Аллаха вознаградить праведников и наказать грешников в будущей жизни. Согласно исламскому вероучению, Аллах обязательно исполняет Свои обещания, и потому воздаяние за поступки каждого человека неизбежно. Пример ваад – обещание Аллаха ввести всех праведников в Рай, а вайд – угроза наказать всех неверных и грешников в Аду.

В исламской этике ваад – данное человеком обещание. Пророк Мухаммад (ﷺ) всегда говорил, что необходимо держать слово и выполнять обещания. Невыполнение обещаний – признак лицемерия в вере. Пророк (ﷺ) сравнивал данное обещание с долгом, который должен быть оплачен или возмещен, поэтому тот, кто уклоняется от выполнения своих обещаний, является вором.

УАЪД ЖӘНЕ УАЪИД [وعد ووعيد] («уәде және үрей») – кәлимада – Аллаһтың келесі өмірде күнәһарларды жазалауды және тақуаларды шапағатына бөлеуі туралы уәдесі. Ислам діни іліміне сай, Аллаһ Өзінің берген уәдесін міндетті түрде орындайды, сондықтан да, әр адамның әрекеті сауапсыз қалмайтыны

сөзсіз. Мысалы уаъд – Аллаһтың барлық тақуаларды Жұмаққа кіргізу уәдесі, ал уаъид – барлық күнәһарлар мен көпірлерді Тозақта азаптау қатері.

Ислам этикасында уаъд – бұл адам уәдесі. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) әрдайым адам сөзінде тұрып, уәдесін орындау керектігін айтқан. Уәденің орындалмауы – сенімдегі екіжүзділіктің белгісі. Пайғамбар (ﷺ) берілген уәдені өтетелетін немесе төленетін қарызбен салыстырған, сондықтан кімде-кім уәдені орындаудан жалтарса, демек оның ұры болғаны.

ВААЗ [و اعظ] – наставление на истинный путь посредством проповеди. Осуществляется проповедником (ваизом) в мечети, где он проводит тематические проповеди, сопровождаемые чтением аятов Корана и хадисов с их истолкованием. Обычно проводится по пятницам, на протяжении месяца рамадан и по праздничным дням.

УАҒЫЗ [و اعظ] – уағыздар арқылы тура жолға бағыт беру. Уағыз айтуды мешітте уағыз айтушы (уаъиз) Құран аяттары мен хадистерді оқумен және олардың түсіндірмесімен қоса жалғасатын тақырыптық уағыздар арқылы жүзеге асырады. Ол әдетте жұма күндері, рамазан айында және мереке күндері өткізіледі.

ВАДА` – прощальный хадж: первый и последний хадж, совершенный Пророком Мухаммадом (ﷺ) после переселения из Мекки в Медину в 10 г. х. Здесь на 9-й день

Вад

месяца, в пятницу, он (ﷺ) обратился со знаменитой программной речью (хутбой) ко всем мусульманам. В ходе В. им была заложена окончательная традиция совершения хаджа, которой мусульмане неукоснительно следуют.

УАДАЪ – қоштасу қажылығы: 10 х. ж. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Меккеден Мединаға қоныс аударғанна кейін жасаған алғашқы және соңғы қажылығы. Бұл жерде айдың 9-шы жұма күні ол (ﷺ) өзінің танымал сөздерімен (хұтпасымен) барша мұсылман қауымына үндеу салған болатын. У. барысында қазіргі таңда мұсылмандар мүлтіксіз орындайтын қажылық жасаудың соңғы үлгісі салынған болатын.

174

ВАДД [وَدّ] – идол, почитавшийся язычниками из народа Нуха (Ноя). Упоминается в аяте Корана вместе с другими идолами этого народа – Сува, Йагуса, Йаука, Насра: «...И сказали [своим единоверцам]: “Не отрекайтесь ни за что от своих богов: ни от Вадда и Сува, ни от Йагуса, Йаука и Насра!”» (71:23).

УАДД [وَدّ] – Нұх халқынан шыққан пұтқа табынушылар пір тұтқан пұт. Бұл туралы Құран аяттарында осы халықтың табынатын басқа да пұттармен қоса айтылады – Суаъ, Йағұс, Йағұқ, Насыр: «“Және олар: “Тәңірлеріңді тастамандар; Уад, Суағ, Яғұс, Яғұқ және Насырды әсте тастамандар” деседі» (71:23).

ВАДЖИБ [وَجِب] – правовой термин, означает необходимость исполнения того или иного религиозного предписания. В ханафитском мазхабе – деяние, выполнение которого обязательно. В то же время эта обязательность не так явно выражена в Коране и Сунне, как действия, попадающие под категорию фард. В. основан на предписании, которое вынесено на основании единичного хадиса-ахад от Пророка (ﷺ) (см.: Хабар аль-Ахад), фард же основывается только на положениях Корана, хадисов-мутаватир и хадисов-машхур. В. в ханафитском мазхабе – промежуточная категория между фардом и сунной.

Выполнение В. – богоугодное дело, а невыполнение – грех. Но если отрицание фарда делает человека неверным и выводит его из Ислама, то отрицание В. не приводит к этим последствиям. Примерами В. являются заклинание жертвенного животного, совершение ночной молитвы-витр.

Примером В. также является чтение 1-й суры «Фатиха» в молитве. Об этом имеется информация только в единичном (ахад) хадисе: «У того, кто не причитал Фатиху, молитва недействительна» (ат-Тирмизи. Мавакит ас-Салят. 69. 115); в сообщениях-мутаватир, которые известны от большого количества передатчиков, такой конкретности нет. В частности, в аяте Корана по поводу чтения Корана сказано лишь: «Посему читайте из Корана столько, сколько вам доступно» (73:20). В ханафитском мазхабе чтение суры «Фатиха» не

является фардом: если кто-то не прочитает эту суру, его молитва становится макрух (порицаемой), но приемлемой. Если молящийся совершит дополнительные земные поклоны в конце молитвы, то это еще более усилит его молитву (см.: Суджуд ас-Сахф). Т.о., у ханафитов отказ от совершения В. является тахриман макрух (см.: Макрух), но не харам.

В других суннитских мазхабах понятия фард и В. употребляются в одном и том же смысле. Например, шафииты трактуют приведенный аят (73:20) в том смысле, что в молитве необходимо читать именно суру «Фатиха», и обосновывают это тем, что Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Совершайте молитву так, как это делаю я» (аль-Бухари. Азан 18).

УӘЖІП [وجب] – қандай да бір діни бұйрықты орындау қажеттілігін білдіретін құқықтық термин. Ханафи мәзһабында – орындауды міндет ететін амал. Дегенмен бұл міндеттіліктің орындалуы Құран мен Сүннетте парыз сияқты айқын белгіленбеген. У. Пайғамбардың (ﷺ) бірегей хадис-ахадқа негізделсе (қрз.: Хабар әл-Ахад), парыз болса Құран, хадис-мутәуәтир мен хадис-мәшһүрлерге негізделген. Ханафи мәзһабында У. – парыз бен сүннет арасындағы аралық санат.

У. орындау – сауапты іс, орындамау – күнә. Парызды жокқа шығару адамды исламнан шығарса, У. мойындамау мұндай салдарға алып келмейді. У. мысалы ретінде жануарды құрбандыққа

шалу, түнгі намаз – үтірді келтіруге болады.

Сонымен қатар намаз кезінде 1-ші сүре «Фатиханы» оқу да У. мысалы болып табылады. Бұл туралы бірегей (ахад) хадисте мынадай ақпарат бар: «Фатиханы оқымаған адамның намазы қабыл болмайды» (әт-Тирмизи. Мауакит ас-Солят. 69. 115); көптеген жеткізушілер арқылы белгілі болған мутәуәтир-хабарламаларында мұндай нақтылық жоқ. Сондай-ақ, Құран аятында Құран оқу туралы былай делінген: «...Ал енді Құраннан жеңіл келгенін оқындар» (73:20). Ханафи мәзһабында «Фатиха» сүресін оқу парыз болып табылмайды: кімде-кім оны оқымаса, намазы мәкруһ (толық емес), бірақ қолдану мүмкін. Егер намаз оқушы намаз соңында қосымша сәждеге жасаса, ол намазды (қрз.: Суджуд ас-Сахф) күштірек етеді. Сөйтіп, ханафилықтарда У. орындаудан бас тарту тахриман мәкруһ (қрз.: Мәкруһ) болып есептеледі, бірақ харам емес.

Басқа сүннеттік мәзһабтарда парыз түсінігі мен Ц. бір мағынада қолданылады. Мысалы, шафиғилер берілген аятты (73:20) нақты «Фатиха» сүресін оқу қажет деп түсінеді және оны Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) мына сөзімен дәлелдейді: «Намазды мен оқығандай жасаңдар» (әл-Бұхари. Азан 18).

ВАКФ [وقف] – передача умственно полноценным и совершеннолетним мусульманином прибыли от какой-либо вещи или товара нуждающимся из числа мусульман

или зиммиев (немусульман под покровительством мусульманского государства) без каких-либо предварительных условий.

Также В. – имущество общественного пользования.

Один из видов благотворительности в Исламе, который совершают материально обеспеченные люди. Пример В. подал сам Пророк Мухаммад (ﷺ), передавая принадлежащие ему земли и сады нуждающимся. Тот, кто дает В., называется вакифом; то, что передается в качестве В., называется мавкуф, получатель прибыли от В. называется мавкуфуналейх, а само соглашение – вакфия (мн.ч. авкаф). В. является настолько богоугодным делом, что чем дольше продолжается, тем больше его владелец получает довольство Аллаха.

176 Исламские правоведы говорят, что выражение садакаджария, использованное в Коране (3:92; 22:77-78), имеет смысл В.

Согласно исламскому праву, для передачи недвижимости в качестве В. необходимо оговорить все условия и подписать договоры.

В. может проявляться в самых различных сферах общественной жизни: передача в пользование мусульманам мечетей, объектов образования, культуры (библиотек, медресе и т. д.), объектов военных (например казарм), экономических (рынков, магазинов), медицинских (поликлиник, больниц).

УАҚФ [وقف] – ақыл-есі түзу және кәмелетке толған мұсылманның белгілі бір заттан немесе тауардан түскен пайданы мұқтаж

мұсылманға немесе зиммиге (мұсылман мемлекетінің құзыреттілігіндегі мұсылман емес) қандай да бір алдын ала шартсыз беруі.

Сонымен қоса, У. – қоғамдық қажеттілігіне арналған мүлік.

Исламдағы қайырымдылық жасаудың бір түрі, оны материалдық жағынан қамсызданған ауқатты адамдар жасайды. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өзіне тиесілі жерлер мен бақтарды мұқтаж адамдарға беру арқылы үлгі берген. У. беретін адам уакиф деп аталады, У. ретінде берілетін зат маукуф атауына ие, У. түскен пайдаға кенелетін адам маукуфун алейх, ал келісімшарттың өзі – уақфия (көпше түрде ауқаф). У. сауапты амалдардың қатарынан болып есептеледі, ал У. жасаушы адам оны қаншалықты көп және ұзақ берсе, соншалықты Аллаһтың разылығына бөленеді. Ислам құқықтанушыларының айтуынша, Құрандағы жария садақа ұғымы (3:92; 22:77-78) У. мағынасын береді.

Ислам құқығына сәйкес, жылжымайтын мүлікті У. ретінде беру үшін барлық шарттарды ескеріп, келісім-шартқа қол қою қажет.

У. қоғамдық өмірдің сан алуан салаларында көрініс табуы мүмкін: мұсылмандар қолдануына мешіттер, білім беру, мәдениет объектілер (кітапханалар, медреселер және т.б.), әскери объектілер (мысалы, казармалар), экономикалық объектілер (нарыктар, дүкендер), медициналық ғимараттар (поликлиникалар, ауруханалар).

ВАКФА [وقف] – стояние от полудня до заката солнца на Арафате после молитв зухр и аср 9-го числа месяца зу-ль-хиджа. Одно из обязательных действий (фард-рукн) во время хаджа.

ВАКФА [وقف] – зүл-хиджа айының 9-шы жұлдызында бесін (зухр) мен екінті (аср) намаздарынан кейін шаңқай түстен күн батқанша Арафатта тұру. Қажылық кезіндегі міндетті амалдардың бірі (парыз-рукн).

ВАЛИ [ولي] («покровитель, защитник, помощник, опекун») – одно из прекрасных имен Аллаха, которое упоминается в аяте Корана (3:68).

Так называют и праведника, которым может стать каждый правоверный мусульманин, выполняющий обязательные и не-обязательные предписания религии и остерегающийся запрещенных и нежелательных поступков (авлия). Понятию В. созвучно понятие валаят, который разделяется на аль-валаяталь-амма и аль-валаят аль-хасса. Первое присуще всем искренне верующим мусульманам и означает их усердие в исполнении обязательных предписаний религии (фард и ваджиб); второе есть проявление усердия не только в исполнении обязательного, но и в еще большем духовном возвышении, в стремлении постоянно поминать имена Аллаха (зикр), ощущать Божественное присутствие (ихсан).

УӘЛИ [ولي] («қолдаушы, қорғаушы, көмекші, қамқоршы») –

Құран аятында аты аталатын (3:68) Аллаһтың көркем есімдерінің бірі.

Осылай діннің міндетті және міндетті емес амалдарын орындайтын және рұқсат етілмеген және орынсыз әрекеттерден аулақ жүре білген әрбір тауа (аулие) мұсылманды атайды. У. ұғымына уәлаят сөзі ұқсас, соңғысы өз кезегінде әл-уәлаят әл-әмма және әл-уәлаят әл-хасса болып екіге бөлінеді. Біріншісі Аллаһқа сенетін барлық мұсылмандарға тән және олардың діннің міндетті амалдарын (парыз және уәжіп) орындаудағы ыждаһатын білдіреді, ал екіншісі міндетті саналатын шарттарды орындаудағы ынта ғана емес, сонымен қатар Аллаһты әрқашан есіне алып отыруға құлшыныс (зікір), Жаратушының басын сезіну (ихсан), яғни одан сайын рухани биіктеуге ұмтылу.

177

ВАСВАСА [وسوس] – необоснованные и надуманные сомнения в религии, которые входят в душу человека от шайтана и его приспешников из людей; наущения сатаны. В. не опираются ни на какие объективные предпосылки и доказательства и являются лишь беспочвенными переживаниями человека. В случае дьявольской В. мусульманин должен искать спасения от нее у Аллаха. Об этом говорится в 114-й суре Корана.

УӘСУӘС [وسوس] – адам жанына шайтан және адамдардан болған оның сыбайластары кіретін негізсіз және ойдан шығарылған діндегі күдіктер; ібілістің азғыруы. У. қандай да бір объективті

алғышарттарға және дәлелдерге сүйенбейді және адамның негізсіз алаңдаушылығы болып табылады. Ібілістің У. пайда болған жағдайда мұсылман одан арылу жолын Аллаһтан сұрау қажет. Бұл жайында Құранның 114-ші сүресінде айтылған.

ВАСИ [واصي] – в исламском праве представитель умершего человека, который исполняет завещание покойного. В. должен быть умственно полноценным, совершеннолетним и свободным. В шиизме В. – исполнители завещания пророков. Согласно доктрине иснааш`аритов и других шиитских групп, пророки передавали сокровенные тайны Откровения избранныкам – В., которые, в свою очередь, передавали их другим избранным – худжжи (доказательствам Божественного присутствия в мире до конца времен). Согласно их доктрине, Бог не мог оставить мир без худжжи. В шиизме Божьим избранныком после Пророка Мухаммада (ﷺ) является Али ибн Абу Талиб, который передал избраннычество своим потомкам. По воззрениям иснааш`аритов, 12 потомков Али являются В.

УӘСИ [واصي] – исламдық заңнамада қайтыс болған адамның өсиетін орындаушы уәкілі. У. ақыл-ойы дұрыс, кәмелетке толған және еркін болуы қажет. Шиизмде У. – пайғамбарлар өсиетін орындаушылар. Иснаашғарилер және басқа да шииттік топтар доктринасына сәйкес, пайғамбарлар өздерінің сырлы құпияларын қалаулылар –

У. айтқан, бұлар өз кезегінде оларды басқа сайлаулыларға – худжжи (Құдайдың бұл әлемде ақыр заман соңына дейін барын дәлелдеген). Олардың доктринасына сай, Құдай дүниені худжжисіз қалдыруы мүмкін емес. Шиизмде Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) кейінгі Аллаһтың қалаулылығын өз ұрпақтарына қалдырған Әли ибн Әбу Талиб саналады. Иснаашғарилер көзқарасы бойынша, Әлидің 12 ұрпағы У. болған.

ВАСИЛА [وصيلة] – в доисламской Аравии самка домашнего животного, принесшая близнецов 5 раз подряд; ее посвящали языческому богу. Упоминается в Коране (5:103), (см. также: Бахира).

УАСИЛА [وصيلة] – исламға дейінгі Арабияда қатарынан 5 рет егіздер туған үй жануары, оны пұтқа табынушы құдайға арнаған. Құранда айтылған (5:103), (қрз.: Бахира).

ВАСИЛ ИБН АТА [واصل بن عطاء] (699-748) – мыслитель и каламист, один из основоположников му`тазилитизма. Родился в Медине, значительную часть жизни прожил в Басре, где участвовал в собраниях выдающегося табиуна Хасана аль-Басри, но разошелся с ним в вопросе о больших грехах (кабаир) и вместе с единомышленниками покинул кружок аль-Басри. По этой причине его школа была названа му`тазилитской («обособившейся»).

УАСИЛ ИБН АТА [واصل بن عطاء] (699-748) – ойшыл және кәләм-

танушы, муътәзилзмнің негізін қалаушылардың бірі. Мединада туылған, өмірінің едәуір бөлігін Басрада өткізіп, атақты табиғин Хасан әл-Басридің жиналыстарына қатысады, алайда үлкен күнәлар (кәбәир) туралы мәселе бойынша көзқарастары келіспей, өзінің пікірлестерімен әл-Басри үйірмесінен кетеді. Сол себептен оның мектебі муътәзилә («жеке-ленген») деп аталып кеткен.

ВАСИЛЯ [وسيلة] (мн. ч. васаил) – средство приближения к Аллаху; желание приблизиться к Аллаху и заслужить Его довольство. Использование В. называется тавассуль. В. может достигаться верой, знаниями (см.: Ильм), покорностью, искренним служением Аллаху, следованием всем законам Шариата, через Пророка (ﷺ), праведников. Слово встречается в Коране 2 раза (5:35; 17:57).

Разрешается стремиться заслужить довольство Аллаха следующими путями:

- обращаясь к Нему посредством Его имен: «Аллах назван прекрасными именами. Так зовите же его этими именами и не водитесь с теми, кто впадает в ересь, [искажая] Его имена» (7:180). Пример: «О Аллах! Ты Милостив и Милосерден. Я жду милости Твоей...»;

- обращаясь к Нему с упоминанием совершенных молящимся человеком благих дел: «Господи наш! Воистину, мы уверовали. Так прости же нам наши грехи и спаси нас от мук адского пламени...» (3:16);

- посредством мольбы какого-нибудь праведного и набожного человека. Так поступали сподвижники Пророка Мухаммада(ﷺ), которые просили его о том, чтобы он помолился за них Аллаху;

- посредством особых мест (у Каабы), времени (последняя треть ночи, Ночь Могуущества) и явлений (дождь, затмение солнца).

Все дела мусульман должны быть исполнены в точном соответствии с Шариатом и с искренним В. Если В. делается с нарушением принципов религии, с элементами служения и поклонения, которые не оговорены Кораном и Сунной, то такой способ приближения к Аллаху противоречит религии и является недопустимым нововведением (см.: Бид'а).

УАСИЛЯ [وسيلة] (көпше түрде уасаил) – Аллахқа жақындаудың тәсілі; Аллахқа жақындап, Оның разылығына бөленуге деген құлшыныс. У. қолдану тәуәссул деп аталады. У. сенім, білім (крз.: Ілім), бойсұнушылық, Аллахқа шынайы құлшылық жасау, Шариғаттың барлық заңдарын орындау, Пайғамбар (ﷺ) мен тақуалар арқылы жетуге болады. Бұл сөз Құранда 2 рет (5:35; 17:57) кездеседі.

Аллаһ разылығына төмендегідей жолдармен бөленуге рұқсат етілген:

- Оған Оның көркем есімдері арқылы жүгіну: «Ең жақсы атаулар Аллахқа тән. Оған сол аттармен жалбарыныңдар. Аллаһтың атында қиғаштық істейтіндерді қойып-қойыңдар...» (7:180). Мысал: «Йә

Вас

Аллаһ! Сен аса Қамқор, ерекше Мейірімдісің. Сенің рақымыңды күтемін...»;

- Оған жалбарынушы адамның жасаған қайырымды істерін атау: «Раббымыз! Иман келтірдік, күнәмізды жарылқа да от азабынан сақта...» (3:16);

- тақуа және салихалы адамның дұға етуі. Бұлайша Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабалары жасаған, олар Пайғамбардан (ﷺ) олар үшін Аллаһтан сұрауын өтінген;

- ерекше жерлер (Қағбада), уақыт (түннің соңғы үштен бірі, Қадір түні) пен құбылыстар (жаңбыр, күннің тұтылуы).

Мұсылмандардың барлық істері Шаріғатқа толықтай сәйкес және шынайы У. жасалуы қажет. Егер де У. дін қағидаларын бұзып, Құран мен Сүннетте жазылмаған құлшылық ету элементтері арқылы іске асса, Аллаһқа бұлайша жакындау тәсілі дінге қайшы және жолбергісіз жаңалық болып есептеледі (крз.: Бидъа).

ВАСИЯ [وصية] – в исламском праве завещание. После смерти завещателя его состояние и имущество переходят к тому, в чью пользу оставлено В. Может включать обязательство выплатить долги умершего, совершить за него неисполненный хадж, исполнить похоронные мероприятия. О завещании говорится в аяте Корана: «Когда к кому-либо явится смерть и он оставляет [после себя] состояние, то предписано завещать [его] по обычаю родителям и близким родственникам. И это – обязанность

богобоязненных» (2:180). Пророк Мухаммад(ﷺ) сказал: «Если у мусульманина есть имущество, которое надо завещать, то он не имеет права отсрочить составление завещания больше чем на 2 дня» (аль-Бухари. Васая 1; Муслим. Васая 1-4; Ибн Маджа. Васая 2).

В. становится законным, если завещатель при 2 свидетелях ясно высказал намерение словами, жестами (если он не в состоянии говорить) или оставил письменное сообщение (5:106-108).

В. делятся на следующие категории:

1. Обязательное (ваджиб) содержит обязательство о выплате вместо усопшего закята, долга, каффары, совершении хаджа и т. д. В таком В. необходимо указать юридическое лицо, которое возьмет на себя выплату долгов или исполнение всех не исполненных при жизни завещателя религиозных обязанностей.

2. Необязательное, но богоугодное (мустахаб). Часть имущества передается неимушим родственникам и знакомым завещателя. К этому виду В. относится передача части средств или имущества в пользу школ, библиотек, больниц, мечетей и т. д.

3. Разрешенное (мубах), одобряемое, с религиозной точки зрения. Завещание средств в пользу какого-либо мусульманского учебного для помощи в научной деятельности либо какому-нибудь родственнику.

4. Неодобряемое (макрух) – завещание имущества в пользу нечестивцев и грешников.

5. Запрещенное (харам) – завещание средств для совершения какого-то заведомо преступного или запрещенного религией дела, например, на строительство винного завода.

При составлении В. нельзя завещать более 1/3 всего состояния посторонним людям без согласия прямых наследников завещателя. Согласно классикам ханафитского мазхаба, необходимой составной частью (рукн) В. является предложение (иджаб) завещателем (муас-си) и принятие его (кабул) лицом, в пользу которого сделано В. (муас-салах). Однако известный ханафит Зуфар считал, что рукном В. является только иджаб.

Завещатель должен соблюдать следующие условия (шарт): – иметь право завещать часть своего состояния. Для этого завещатель должен быть свободным и в здравом рассудке. В ханафитском и маликитском мазхабах шартom является совершеннолетие завещателя. Считается недействительным В. человека, находившегося в нетрезвом состоянии. Только в шафитском мазхабе оговаривается, что если нетрезвость завещателя была вызвана не запрещенными Шариатом веществами, то В. считается действительным. Во всех мазхабах В., сделанное немусульманином, считается законным;

- действительно владеть состоянием, которое собирается завещать другим лицам;

- В. должно быть сделано добровольно, а не под принуждением.

Условия (шарт) для лица, в пользу которого делается завещание (муасса лах):

-этот человек должен реально существовать, и его личность должна быть установленной;

- он должен быть свободным человеком, владеть имуществом. В. не может быть сделано в пользу раба;

- он не должен быть убийцей завещателя (это условие действует в ханафитском и ханбалитском мазхабах; в шафитском и маликитском мазхабах в некоторых случаях убийца может получить завещанное имущество);

- он не является прямым наследником завещателя.

Условия (шарт) для объекта В. (муасса бих):

- он должен быть конкретной вещью и действительно принадлежать завещателю;

- им не может быть вещь, запрещенная Шариатом и не имеющая пользы и ценности;

- он должен быть такой вещью, которую можно передать в собственность другим людям.

УАСЫЯ [وصية] – ислам құқығында өсиет. Мұра қалдырушының өлімінен соң оның мүлкі У. кімге қалдырылса, соған тиесілі болады. У. ішіне қайтыс болған адамның қарызын өтеу міндеті, ол үшін орындалмаған қажылық жасау, жерлеу шараларын көтеру сияқты міндеттер кіруі мүмкін. Құран аятында мұра туралы былай делінген: «Біреулеріне өлім келген шақта, артына мал қалдырса, әкешесіне, жакындарына дұрыстықпен өсиет парыз етілді. Өсиет тақуаларға бір міндет» (2:180). Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) былай

деген: «Өсиет ететін бір нәрсесі бар мұсылман кісінің өсиетін жазбай екі түн өткізуге құқы жоқ» (Әл-Бұхари. Уасая 1; Муслим. Уасая 1-4; Ибн Маджа. Уасая 2).

Мұраны қалдырушы адам 2 куәгердің алдында өз ойын сөзбен, ыммен (егер де сөйлеуге мұршасы келмесе) жеткізсе немесе өсиет хат қалдырып кетсе, У. заңды болып табылады (5:106-108).

У. келесідей категорияларға бөлінеді:

1. Міндеттінің (уәжіп) ішіне қайтыс болған адамның артынан зекет, қарыз, кәффар, қажылық жасау және т.б. орындау кіреді.

2. Міндетті емес, бірақ сауапты (мұстахаб). Қайтыс болған мұра қалдырушының мұқтаж туған-туысқандарына және таныстарына мүліктің бөлігін тарату. У. бұл түріне қаражаттың немесе мүліктің белгілі бір бөлігін мектептерге, кітапханаларға, ауруханаларға, мешіттерге бөліп беру кіреді.

3. Рұқсат етілген (мубах), діни көзқарас тұрғысынан құптарлық. Қаражатты ғылыми істерін дамыту үшін белгілі бір мұсылман ғалымына немесе туысканына беру.

4. Құптарлық емес (мәкруһ) – мүлікті кәпірлерге немесе күнәһарларға қалдыру.

5. Рұқсат етілмеген (харам) – қаражатты қандай да бір алдын ала белгілі қылмыстық немесе дінге қайшы келетін іске, мысалы, шарап зауытының құрылысына беру.

У. құрастыру кезінде барлық мүліктің $\frac{1}{3}$ артық бөлігін тікелей мұрагерлердің келісімінсіз бөгде адамдарға қалдыруға болмайды. Ханафи мәзһабының классик-

теріне сәйкес, У. бірден бір қажетті құраушы бөлігі (рүкн), яғни мұра қалдырушының (муасси) ұсынымды (ижаб) жасауы, ал У. ұсынысы бағытталған адамның (муасса лаһ) оны қабылдауы (қабул). Алайда атақты ханафи мектебенің өкілі Зуфардың ойынша, У. рүкні тек қана ижаб.

Өсиет қалдырушы келесідей шарттарды (шарт) орындауы керек:

- өз мүлігінің қандай да бір бөлігін мұра етіп қалдыруға құқылы болу керек. Ол үшін өсиет қалдырушы адам ерікті әрі ақыл-есі дұрыс болуы қажет. Ханафи және мәлики мәзһабтарында мұра қалдырушының кәмелет жасына толуы шарт деп айтылған. Мас адамның У. заңды күші жоқ болып есептеледі. Тек қана шафиғи мәзһабы бойынша егер де мұра қалдырушының мастығы Шарифатта рұқсат етілген заттармен пайда болса, онда оның У. заңды болып есептеледі. Барлық мәзһабтар бойынша мұсылман емес адам жасаған У. заңды болып саналады;

- басқа тұлғаларға қалдыруға ниеттенген мүлік, мұра иесі болу қажет;

- У. ешқандай қыспақсыз, ерікті түрде жасалуы керек.

Өсиет қалдырылатын тұлға (муасса лаһ) үшін шарттар (шарт):

- бұл адам шынайы болу керек және оның жеке басы анықталғандығы қажет;

- ол басында мүлкі бар, ерікті адам болу керек. У. құл пайдасына берілуіне рұқсат етілмеген;

- ол мұра қалдырушы өлтіруші болмауы тиіс (бұл шарт хана-

фи және ханбали мәзһабтарында әрекет етеді; шафиғи және мәлики мәзһабтарында кейбір жағдайларда мұра қалдырушыны өлтіруші адам оның өсиет етіп қалдырған мүлкіне ие болу мүмкіндігі қарастырылған);

- ол мұра қалдырушының тікелей мұрагері емес.

У. объектісі (муасса биһ) үшін шарттар (шарт):

- ол мұра қалдырушының иелегіндегі қандай да бір нақты зат болуы тиіс;

- ол Шариғат бойынша рұқсат етілмеген немесе пайдасы мен құндылығы жоқ зат болмауы қажет;

- ол басқа адамдарға тапсыруға болатындай зат болуы шарт.

ВАХДАТ аль-ВУДЖУД [وحدة الوجود] («единство бытия») – одна из суфийских доктрин. Суть доктрины В. сводится к тому, что существует только одно бытие, и им является Бог, помимо Него нет ничего, а все есть лишь Его проявление и зависит от Него. Сущности материального мира находятся с Богом в таких же отношениях, как объект и его тень: без объекта не может быть тени. Согласно В., немислимо существование какого-либо объекта без осознания существования в нем Божественных проявлений. Каждый суфийский «путник» (салик), в соответствии с В., убежден в том, что помимо Истинного (аль-Хакк), ничто не обладает истинным бытием; знание об этом можно получить исключительно иррациональным, внеопытным путем, постоянно

совершенствуя свой духовный потенциал посредством аскетической жизни, совершая большое количество богослужений и зикров. Духовная практика и ощущение бесконечной любви к Создателю приводят «путника» к осознанию единственно сущего бытия, проявления которого пронизывают всю вселенную, в том числе и его самого. В этом состоянии озарения он осознает, что все его слова, действия, поступки являются исполненными самим Богом. Состояния самы, джама приоткрывают ему завесу этой сокровенной тайны в состоянии «опьянения» от безмерной любви к Истинному (сукр) и религиозного экстаза (ваджд).

Подобная духовная практика неоднозначно воспринималась ортодоксами, тем более что некоторые суфии неортодоксального толка считали практические положения официальной религии лишь внешними, видимыми проявлениями веры, за что подвергались ожесточенным нападкам со стороны представителей ортодоксального Ислама, обвинявших их в ереси боговоплощения.

Считается, что основные положения доктрины В. были введены Ибн Араби, хотя он не использовал термин В. Ибн Араби считал, что все сущности и объекты бытия являются знанием Аллаха и на самом деле все это – небытие, «прообразы» (айан ас-сабита). Он разделял состояние всех вещей на три стадии, из которых состоит Божественный процесс сотворения:

а) ат-Тааййун аль-авваль. Все вещи в целом состоянии находятся

в знании Аллаха и не отличаются друг от друга;

б) ат-Тааййун ас-сани. Вещи находятся в состоянии айан ас-сабита в знании Аллаха, они разделены и являются самими собой;

в) ат-Тааййун аль-хариджи. Вещи проявляются и появляются во внешнем мире, но на самом деле все они – проявления Бога и не обладают самостоятельным бытием. Поэтому во всех объектах материального мира присутствует сам Бог.

Истинное единое бытие в мистике Ибн Араби проявляется на различных ступенях, как это имеет место в учении античных неоплатоников об эманациях. Первой ступенью является лахут: здесь нет сущностных и личностных понятий, тут пребывает только извечный Абсолют – Аллах. Следующая ступень – джабарут: здесь существует единое бытие, не разделенное на отдельные объекты и субъекты. После этого происходит распад единого бытия на различные объекты, появляется сущностный мир творений, ангелов. Все эти ступени относятся только к сущности Аллаха. Наконец последней ступенью является аль-инсан аль-камил – появление «совершенного человека», который является завершением всех этих ступеней. Именно человек содержит в себе все качества предыдущих творений и является носителем Божественных атрибутов.

После Ибн Араби идеи В. распространились во многих регионах мусульманского мира. В Анатолии известным приверженцем уче-

ния был Садр ад-Дин Коневии (ум. 623/1224), в Палестине и Египте – Ибн аль-Фарид (ум. 632/1234). Йунус Эмре выразил идеи В. в турецком суфизме. В. отражена в «Маснави» Джалал ад-Дина Руми (ум. 672/1273). Есть мнение, что доктрина В. и вся философия Ибн Араби была использована европейскими пантеистами.

УАХДАТ ӘЛ-УЖУУД [وحدة الوجود] («болмыстың бірлігі») – сопылық доктриналардың бірі. Доктринаның мәні әлемде бір-ақ болмыс бар, ол – Құдай, Одан басқа ештеңе жоқ, әлемде бар нәрселер мен құбылыстардың барлығы оған бағынышты және Оның бар екендігінің айғағы. Зат пен оның көлеңкесі қандай қарым-қатынаста болса, материалды дүниенің жаратылыстары Құдаймен сондай өзара байланыста, яғни затсыз оның көлеңкесінің болуы мүмкін емес. У. сәйкес, бойында Құдайи көріністердің бар екендігін сезінбеген қандай да бір объектінің бар болуы, өмір сүруі ойға сыйымсыз. Әрбір сопылық «кезбе» (салик), У. сәйкес, Аллаһтан (әл-Хаққ) басқа ешкім де, ештеңе де шынайы болмысқа ие емес дегенге сенеді; бұл туралы білімді тек иррационалды, тәжірибесіз жолмен, өзіңнің рухани әлеуетіңді аскетикалық өмір сүру, Құдайға құлшылық іс пен зикр жасап, үнемі жетілдіру арқылы алуға болады. Рухани тәжірибе мен Жаратушыға деген шексіз сүйіспеншілікті сезіну арқылы «кезбе» бұл дүниеде жалғыз шынайы болмыс барын түсінеді және оның бар ғаламды және оның өзін

қамтитынын біледі. Бұл күйде ол өзінің барлық сөзі, іс-әрекетінің Құдайдың қалауымен жасалғаны зердесіне жетеді. Сама, жама күйлері оған Аллаһқа деген шексіз махаббаттан (сукр) және діни экстаздан (уәжд) пайда болатын «мастану» күйінің асыл құпияларын ашады.

Мұндай рухани тәжірибе ортодокстар тарапынан біркелкі қабылданбаған, сонымен қоса, ортодоксалды емес сопылардың кейбіреулері ресми діннің тәжірибелік қағидаларын діннің тек сыртқы, көзге көрінерлік қана көріністері ретінде түсінген, сол үшін де ортодоксалды ислам тарапынан қырғын шабуылдарға ұшырап, сынға тап болған.

У. доктринасының негізгі қағидаларын Ибн Араби енгізген деп есептеледі, бірақ ол өз кезегінде У. түсінігін мүлде қолданбаған. Ибн Арабидің ойынша, болмыстың барлық жаратылыстары мен объектілері Аллаһтың білімі болып табылады, ал шын мәнісінде олар – болмыс емес, «бейнелер» ғана (айан ас-сабита). Ол Құдайи жаратылыс үдерісін құрайтын барлық заттардың күйлерін үш кезеңге бөлген:

а) ат-Таайюн әл-әууал. Барлық заттар бүгін күйінде Аллаһтың қарауында болады және бір-бірінен еш ерекшеленбейді;

б) ат-Таайюн әс-сәни. Барлық заттар айан ас-сабита күйінде Аллаһтың қарауында болады және олар бір-бірінен бөлінген әрі өз-өзімен болады;

в) ат-Таайюн әл-харижи. Заттар сыртқы әлемде пайда бола-

ды және жоқ болады, бірақ шын мәнісінде олар – Құдайдың көрінісі және өздігінше өмір сүре алмайды. Сондықтан сыртқы әлемнің барлық объектілерінде Құдайдың өзі бар.

Ақиқи болмыстың бірлігі эманациялар туралы антикалық неоплатониктер оқуында қалай кездессе, Ибн Араби мистикасында да солай әртүрлі сатыларда көрініс табады. Бірінші саты –лахут: бұл жерде заттық әрі тұлғалық түсініктер жоқ, мұнда тек қана мәңгілік Абсолют – Аллаһ. Келесі саты – жабарут: мұнда тұтас болмыс бар, ол жекелеген объектілер мен субъектілерге бөлінбеген. Бұдан кейін тұтас болмыстың әртүрлі объектілерге ыдырауы орын алады, жаратылыстар мен періштелерден құралған әлем пайда болады. Бұл сатылардың барлығы тек Аллаһтың болмысына ғана тән. Ақырында соңғы саты – әл-инсан әл-кәмил – барлық сатылардың аяқталуы – «кәмил адамның» пайда болуы. Адам алдыңғы жаратылыстардың барлық қасиеттерін бойына сіңірген, Құдайи белгілердің иесі.

Ибн Арабиден кейін У. идеялары мұсылман әлемінің көптеген аймақтарында таралған. Анатолияда оқудың жолын қуушы атақты Садрад-Дин Коневи (623/1224), Палестина мен Мысыр елінде – Ибн әл-Фарид (632/1234). Йунус Эмре У. идеяларын түріктік сопылықта білдірген. Жалал ад-Дин Румидің (672/1273) «Маснауиінде» де У. көрініс тапқан. У. доктринасы мен Ибн Арабидің барлық пәлсапасын еуропалық пантеистер қолданған деген пікір бар.

ВАХДАТ аш-ШУХУД [وحدة الشهادة] («единство свидетельства») – одна из суфийских доктрин. Разработана индийским шейхом тариката Накшбанди Ахмадом аль-Фаруки Сирхинди (имамом Раббани), названным «обновителем веры» (муджаддидом) (см.: Накшбанди).

Фаруки подверг доктрину Ибн Араби о «единстве бытия» (см.: Вахдат аль-вуджуд) ожесточенной критике; поводом послужила попытка индийского правителя Акбара создать синкретическую религию, которая объединила бы его подданных мусульман, христиан и последователей индийских культов. Большая роль в этом «объединении» отводилась идеям Ибн Араби. В противовес Фаруки развил доктрину В., известную еще со времен суфия-кубравита Ала ад-Даулы ас-Симнани (ум. 736/1336), отвергшего идею о том, что в каждой сущности заключены Божественная манифестация или Божественное проявление. Как Бог, так и сотворенное Им материальное бытие имеют реальное и самостоятельное существование. Согласно ас-Симнани, человек, занимающийся духовной практикой, стремится не к «слиянию» (фана) с Богом (как в мистике Ибн Араби), а к встрече с Ним, ощущению Его близости. При этом первостепенное значение он придавал неукоснительному соблюдению всех положений Шариата: духовная практика не должна противоречить основным положениям религии.

Согласно учению Фаруки, человек ищет в религии духовность,

занимается духовной практикой, но не растворяется в Боге, приобретая Его атрибуты, он ощущает только Его присутствие, видит только Его, свидетельствует о Его Единстве (В.). Фаруки сравнивает это состояние с лучами солнца, которые затмевают свет звезд, однако это не означает, что звезды и исходящее от них свечение исчезают и растворяются в солнечном свете. Человек, пребывающий в состоянии В., ощущает близость Бога, Который затмевает собой все сущее, но это не означает, что остальной мир прекращает свое существование и является небытием. Если суфий в состоянии экстаза считает, что приобрел Божественные атрибуты и сам стал воплощением Бога, то он впадает в ересь.

Фаруки отвергал пантеистический принцип «Все является Им (Богом)» (т. е. имена и атрибуты Бога не находят буквального отражения в сотворенных вещах), вместо этого ввел принцип «Все от Него (Бога)», придавал большое значение доводам разума и во многом отходил от голого иррационализма, присущего многим суфиям, а также выступал против практики религиозных экстазов, характерной для многих суфийских тарикатов. Мировоззрение Фаруки и его доктрина В. не противоречили основным принципам и постулатам Ислама, придавали духовность многим его правовым положениям, отвечали принципам тасаввуфа в лоне суннитского Ислама (тасавуф ахль ас-сунна).

УАХДАТ аш-ШУҲУД [وحدة الشهادة] («куәліктің бірлігі») – сопылық доктриналардың бірі. Негізін қалаған «дінді жаңартушы» (мүжаддид) деп аталған үнділік тариқат шейхі Нақшбанди Ахмад әл-Фаруқи Сирхинди (имам Раббани) (қрз.: Нақшбанди).

Фаруқи Ибн Арабидің «болмыстың бірлігі» доктринасын (қрз.: Уахдат әл-ужууд) катал сынға алған; бұған үнді билеушісі Акбардың синкретикалық дін, яғни қоластындағы барлық мұсылман, христиан және үнді табынушыларын біріктіретін дін ойлап табу талпынысы себеп болған. Бұл «бірлестікте» Ибн Араби идеяларына үлкен мән берілген. Фаруқи бұған қарсы әрбір жаратылыста Құдайи манифестация немесе Құдайи көріністер бар деген пікірді жоққа шығарған сопыкубрауияның өкілі Ала ад-Даулы ас-Симнани (736/1336 ж.қ.б) заманынан бері белгілі У. доктринасын дамытты. Жаратушы және Онымен жаратылған материалдық болмысы да жеке және шынайы дербес тіршілік етеді. Ас-Симнаниге сәйкес, рухани тәжірибемен айналысатын адам, Құдаймен «бірігуге» (фәнә) емес (Ибн Араби мистикасындағыдай), Онымен кездесуге, Оның жақын екендігін сезінуге талпынады. Сонымен қатар, ол Шарифаттың барлық заңдарын мүлтіксіз орындауға аса мән берген: рухани тәжірибе діннің негізгі қағидаларына сай болу керектігін айтқан.

Фаруқи іліміне сай, адам діннен руханият іздейді, рухани тәжірибемен айналысады, бірақ Құдай-

дың сипаттарына ие болып жоқ болып кетпейді, ол тек қана оның бар екендігін сезінеді, Оны көреді, Оның Жалғыз екендігін растайды (У.). Фаруқи мұндай күйді күннің шуағына теңейді, ол аспандағы жұлдыздарды көлеңкесінде қалдырғанымен, жұлдыздар және олардың жарығы күннің шуағында жоқ болып кетпейді, еріп кетпейді дегенді білдіреді. У. күйіндегі адам Құдайдың жақын екендігін сезінеді, Құдай бар затты көлеңкесінде қалдырса да, ол заттар өздігінше өмір сүруін жалғастырады. Егер де сопы экстаз күйіне түсіп, Құдайи белгілерге ие болдым немесе Құдайдың өзі болдым десе, онда ол – күпірліктің белгісі.

Фаруқи «Барлығы да Оның Өзі (Құдай) болып табылады (яғни Құдайдың есімдері мен сипаттары Ол жаратқан заттардың нақты бейнесі бола бермейді)» деген пантеисттік қағиданы жоққа шығарып, оның орнына «Бәрі де Одан (Құдайдан)» деген жаңа қағиданы ойлап тапқан, сонымен қоса, ақыл-ой дәлелдеріне үлкен мән беріп, көптеген сопыларға тән ашық иррационализмнен бойын аулақ ұстап, талай сопылық тариқаттарға тән діни экстаз тәжірибесіне қарсы шыққан. Фарукидің дүниетанымы және оның У. доктринасы Исламның негізгі қағидалары мен постулаттарына қарсы шықпаған, оның құқықтық заңдарының көбіне рухани күш беріп отырған, сүннеттік ислам (тасаууф әһли әс-сунна) аясындағы тасаууф ұстанымдарына сай болған.

ВАХЙ [وحى] («откровение, вдохновение») – важнейшее понятие в исламском вероучении, означает передачу Аллахом Своих Откровений избранным Им пророкам: «Воистину, Мы внушили тебе Откровение, подобно тому как внушили [его] Нуху и последующим Пророкам, как Мы внушали Ибрахиму, Исмаилу, Исааку, Иакубу, потомкам их, Исе, Аийубу, Иунусу, Харуну, Сулейману, как Мы даровали Давуду Псалтирь» (4:163).

Сущность и подробности процесса передачи В. известны только пророкам. Ограниченные сведения содержатся в аятах Корана и хадисах Сунны. В частности, о В. говорится: «Не удостоился человек того, чтобы с ним разговаривал Аллах иначе, чем посредством откровения, или через завесу, или же через посланца, который возвестил бы по Его дозволению то, что Он желает. Воистину, Он – Высокый, Мудрый» (42:51). На основании этого аята можно говорить о том, что В. Аллаха может быть передано:

- а) путем вдохновения или озарения;
- б) путем какого-либо знамения;
- в) через праведный сон пророков;
- г) посредством ангела Джибрила (Гавриила);
- д) напрямую.

Согласно Сунне, В. Пророку Мухаммаду (ﷺ) передавалось ангелом как во сне, так и в обычном состоянии по конкретным случаям. Еще одной формой В. была непосредственная встреча с ангелом Джибрилом, приходившим к Мухаммаду (ﷺ) в виде человека. Его даже видели многие сподвижники Пророка (ﷺ), но узнавали об этом только после его разъяснений. Ангел мог прийти с В. и в своем настоящем виде, но так его мог видеть только Пророк (ﷺ). Наконец, Аллах говорил с Пророком (ﷺ) Сам, без посредства ангелов – так произошло во время Ми'раджа.

Все В., переданные Пророку Мухаммаду, делятся на 2 вида:

Вахй гайри матлувв – Откровения, ниспосланные Аллахом в виде смыслов и пересказанные Пророком своими словами. Примером таких В. являются хадисы кудси. Все высказывания Пророка Мухаммада (ﷺ) богооткровенны: «И речи он ведет не по прихоти [своей]: они – лишь Откровение внушенное, властелином силы [Мухаммаду] возведенное...» (53:3-5) (см.: Хадис Кудси).

Вахй матлувв – Откровение, переданное Аллахом в виде слов и предложений, зафиксированных в Писании. Примером является Коран, в котором слова и смыслы от Аллаха.

УАХИ [وحى] («ашылу, шабыттану») – ислам ақидасындағы ең негізгі түсініктердің бірі, Аллаһтың өзі таңдаған пайғамбарларға Өз Аяндарын беруі дегенді білдіреді: «Ақиқатында, Нұх және одан кейінгі пайғамбарларға уахи еткеніміздей саған да уахи еттік. Сондай-ақ Ибраһим, Исмайыл, Исаақ, Йәкуб ұрпақтарына және Иса, Аюб, Жүніс, Һарун және Сүлейменге де уахи еттік. Әрі Дәуітке Зәбурды бердік» (4:163).

У. берілуінің мәні мен нақтылығы тек пайғамбарларға ғана белгілі. Аздаған мәліметтер Құран аяттары мен Сүннет хадистерінде жазылған. Соның ішінде, У. туралы айтылады: «Аллаһ бір адам баласымен көкейіне салу түрінде немесе перде артынан ғана сөйлеседі: Не бір елші жіберіп, өз бұйрығымен қалағанын уахи етеді. Күдіксіз Ол, өте жоғары, хикмет иесі» (42:51). Осы аят негізінде Аллаһ жіберген У. қалай берілетіні білуге болады:

а) шабыттану немесе нұрлану арқылы;

б) қандай да бір құбылыс арқылы;

в) пайғамбарлардың шыншыл түсі арқылы;

г) Жәбірейіл періште арқылы;

д) тікелей.

Сүннетке сәйкес, Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) У. періште арқылы түсінде де, өңінде де белгілі бір жағдайларда беріліп отырған. У. тағы бір пішіні ретінде Мұхаммедке (ﷺ) адам кейпінде келіп отырған Жәбірейіл періштені айтуға болады. Оны Пайғамбардың (ﷺ) көптеген сахабалары да көрген, алайда оның мәнін түсіндіргеннен кейін ғана білген. Періште өзінің шын кейпінде де келіп отыратын, алайда бұл көріністі тек Пайғамбар (ﷺ) ғана көре алатын. Сонымен қоса, Аллаһ Пайғамбармен (ﷺ) Өзі тікелей, қандай да бір періштелердің себебінен тілдескен, ол Миграж кезінде орын алған.

Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) берілген барлық У. 2 түрге бөлінеді:

Уахи ғойри матлуу – Аллаһ оларды ойлар, мәндер түрінде

жіберген Аяндар, ал Пайғамбар (ﷺ) оларды өз сөздерімен жеткізіп отырған. Мұндай У. мысалы ретінде құдси хадистерін келтіруге болады. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) барлық айтқанры аяндар: «Ол өз ойынан сөйлемейді. Сөйлегені көкейіне салынған уахи ғана. Оған оны өте күшті (Жәбрейіл) үйретті» (53:3-5) (қрз.: Құдси Хадис).

Уахи матлуу – Аллаһ сөздер мен сөйлемдер түрінде жеткізген, Қасиетті кітапта орын алған аяндар. Мысал ретінде Құранды айтуға болады, мұндағы сөздер мен ойлар – бәрі Аллаһтан.

ВАХХАБИТЫ [وهابية] – последователи религиозно-политического движения в Аравии; одни из представителей «салафитского» направления в Исламе (см.: Салафизм (2.)).

Основатель – Мухаммад ибн `Абд аль-Ваххаб. Проповедовал отказ от посещения могил святых (авлия) и почитаемых мест, «очищение» Ислама от поздних нововведений (бид'а), давая вопросам Единобожия собственную интерпретацию, зачастую пренебрегая мнением мусульманской ортодоксии. Относил многие запреты, сомнительные и даже дозволенные положения к ширку, на основе которого он и его последователи обвинили в неверии (такфир) не только свое поколение мусульман, но и несколько предыдущих поколений. Не считал неприкосновенными (запретными) жизнь и имущество тех, кто не согласен с его убеждениями, относил их к многобожникам (мушрик) и неве-

рующим (кяфир), вел против них военные действия. В основу его деятельности положено теоретическое наследие Ибн Таймии. Его учение и деятельность вызывало ожесточенную критику многих ортодоксальных улемов.

Мухаммад родился в Уайне (или в Дирии, Аравия) в 1116/1703 г. С ранних лет выучил Коран, под руководством отца изучал толкование (тафсир) и хадисы. Находясь в Басре, призывал отказаться от нововведений и возвратиться к вероубеждению Пророка Мухаммада, его сподвижников и «справедных предков» (ас-салаф ас-салихин). Вернувшись в Уайну, заручился поддержкой местного эмира `Османа ибн Хаммада ибн Муаммара. Сбрав сторонников, с помощью эмира приступил к уничтожению почитаемых местным населением мест. Идеи нашли последователей и послужили толчком к новому реформаторскому религиозно-политическому движению, которое принято называть «ваххабитским». В. приняли на вооружение не только мирную проповедь, но и силовые методы распространения убеждений.

С 1157/1744 г. Ваххаб установил близкие отношения с эмиром Мухаммадом ибн аль-Саудом, обосновался в Дирии, откуда его последователи совершали походы на близлежащие оазисы. Проповеди Мухаммад послужили идеологической базой для возглавляемого саудовскими эмирами арабского движения против власти `Османской империи. В 1178/1765 г. эмиром стал `Абд аль-Азиз, имам В.,

сумевший превратить Дирийский эмират в сильное государство. В 1190/1773 г. после захвата Рияда весь Центр. Наджд попал под власть дирийских эмиров из династии Саудитов; на всех контролируемых ими территориях шла активная проповедь «чистого Ислама» и «истинного Единобожия».

Ко времени смерти Ваххаба (1206/1792) Дирийский эмират распространил свое влияние и на Вост. Аравию. Здесь также были разгромлены различные святыни, в т. ч. и шиитские. Опасаясь усиления Саудитов, турецкие власти отправили против них военные силы, которые потерпели неудачу. Преследуя их, В. вошли в Сирию и Ирак и в 1212/1802 г. разгромили шиитские святыни в Кербеле. В 1213/1803 г. войска В. взяли Мекку, но у Джидды и Медины турецким войскам удалось нанести им поражение и отбросить назад. В том же году в результате заговора погиб `Абд аль-Азиз. Его место занял его сын Сауд, который в 1215/1805 г. захватил Медину и почти весь Хиджаз. В 1215/1805- 1220/1810 гг. В. продолжали вторжения в Ирак и Сирию.

В 1221/1811 г. против Дирийского эмирата выступил вассал турецкого султана правитель Египта Мухаммад Али, армия которого начала теснить Саудитов. В 1222/1813 г. египтяне отбили Хиджаз, и В. не смогли подавить восстание оманцев. Позже В. удалось одержать серию побед над египтянами, которые, однако, уже не изменили расстановки сил в регионе. К 1223/1814 г. Дирийский

эмират потерял контроль над Хиджазом, Оманом, Бахрейном и частью Тихамы. В 1226/1817 г. почти весь Центр. Наджд был захвачен сыном Мухаммада Али Ибрахимом. В 1227/1818 г. Дирия пала и была сровнена с землей. Через несколько лет в результате восстания государство Саудитов было восстановлено с центром в эр-Рияде, но было разгромлено египтянами в 1247/1838 г.

К 1259/1850 г. Саудиты во главе с Файсалом восстановили свою государственность с центром в эр-Рияде и контролировали всю Центр. и Вост. Аравию. Затем в результате междоусобиц государство Саудитов ослабело, но в 1321/1902 г. Абд аль-Азиз II снова захватил эр-Рияд; государство Саудитов обрело полную независимость и сохранило ее даже в период «подмандатных территорий» Британии и Франции на Ближнем Востоке.

Некоторые «реформаторские» идеи В. нашли приверженцев за пределами Аравии. За «чистоту Ислама» и очищение от «вредных нововведений» стали выступать многие группы самой разной направленности в Индонезии, Африке, Индии. Некоторые идеи В. часто использовались в антиколониальной борьбе. В Индии Сайд Ахмад Барелви, познакомившийся с идеями В. и салафизма, в 1233/1824 г. объявил джихад английским властям. К 1239/1830 г. его сторонники создали государство в Пешаваре. Несмотря на подавление этого и других восстаний, В. стали постоянной угрозой присутствию англичан в Индии и

длительное время возглавляли антиколониальную борьбу в регионе. В Индонезии на о. Суматра движение, заимствовавшее некоторые идеи В., боролось с голландскими колонизаторами. В определенной степени, В. также повлияли на антиколониальные движения в Ливии и Судане.

УАҺҺАБИЛАР [وهابية] –

Арабиядағы діни-саяси қозғалыстың өкілдері; Исламдағы «салафиттік» бағыт түрлерінің бірі (қрз.: Сәләфизм (2)).

Негізін қалаушы – Мұхаммед ибн Әбд әл-Уаһһаб. Қасиетті адамдар (әулие) моллаларына және әзіз орындарға барудан бас тартуға, Исламды соңғы жаңа енгізілімдерден (бидъа) «арылтуға» үгіттеген, Біркұдайшылық мәселесінде өзіндік түсіндірме жасаған, көп жағдайда мұсылмандық ортодоксияның пікірімен санаспаған. Көптеген рұқсат етілмеген, күдікті және рұқсат етілген қағидаларды ширкке жатқызған, соның негізінде ол және оның ізін қуашылар өз заманының мұсылмандарын ғана емес, оған дейінгі бірнеше мұсылман ұрпақтарын сенбеушілік (такфир) үшін айыптаған. Оның пікірімен келіспеген адамдардың өмірі мен мүлкін қол сұқпайтын (тыйым салынған) деп есептемеген, оларды көпкұдайлылар (мүшрік) және Құдайға сенбейтіндер (кәпір) қатарына жатқызып, оларға қарсы әскери іс-әрекеттер атқарып отырған. Оның іскерлік әрекетінің негізінде Ибн Таймияның теориялық мұрасы жатыр. Оның ғылымы

мен іскерлік әрекеті ортодоксалды ғалымдар тарапынан қатал сынға ұшыраған.

Мұхаммед Уайнде (немесе Дирия, Арабия) 1116/1703 ж. дүниеге келген. Бала кезінен Құранды жаттап, әкесінің карауымен түсініктер (тәпсір) мен хадистерді оқыған. Басрада жүріп, жаңалық енгізулерден бас тартуға үгіттеп, Мұхаммед Пайғамбар, оның сахабалары мен «салихалы бабалар» (әс-сәляф әс-салихин) діни көзқарасына қайтуға шақырған. Уайнаға оралып, жергілікті әмір Осман ибн Хаммад ибн Муаммардың қолдауын алған. Әмірдің көмегімен жақтастарын жинап, жергілікті халық үшін қадірлі жерлерді жоюға бет алған. Бұл идеялар қолдаушыларға ие болып, «уаһһабиттік» жаңа реформаторлық діни-саяси қозғалыстың пайда болуына алып келді.

Мұхаммед өз көзқарастарын тек бейбіт жолмен таратып отырған жоқ, сонымен қатар күш қолданудан да тайсалған жоқ. 1157-1744 жылдан бастап Мұхаммед ибн аль-Сауд әмірмен жақын қарым-қатынас орнатып, Дирияда орнығады, сол жерден оның ізін қуушылар жақын жердегі алқаптарға жорықтар жасап отырған. Осман империясына қарсы ұйымдастырған араб қозғалысының сауд әмірлері үшін В. уағыздары идеологиялық негіз рөлін атқарған. 1178/1765 ж. Әбд әл-Әзиз әмір атанып, Мұхаммед имам Дириялық әмірлікті күшті мемлекетке айналдыра білді. 1190-1773 ж. Риядты басып алғаннан кейін, бүкіл Орталық, Наджд Саудиттер династиясынан шыққан дириялық

әмірлер билеушілерінің қол астында қалады; олар бақылаған барлық аймақтарда «таза Ислам» мен «шынайы Біркұдайшылық» түсініктері насихатталып отырған.

Мұхаммед өліміне қарай (1206/1792) Дириялық әмірлік өз ықпалын Шығыс Арабияға да таратқан. Мұнда, сонымен қатар, әртүрлі әулиелер, соның ішінде шииттік те бар, талқандалған. Саудиттердің күшеюінен сескеніп, түріктік билік оларға қарсы әскери күш жіберген, алайда әскер өз кезегінде жеңіліске ұшырап қалған. Түріктерді аңдып, Мұхаммед Сирияға және Иракқа басып кіреді, 1212/1802 ж. Кербаладағы шииттік әулиелер моллаларын талқандап тастайды. 1213/1803 ж. В. әскерлері Меккені басып алады, алайда Джидда мен Медина қалаларында түрік әскерлері оларға шабуыл жасап, артқа шегертіп тастайды. Сол жылы астыртын сөз байласудың салдарынан Әбд әл-Әзиз қайтыс болады. Оның орнын ұлы Сауд басып алады, ол 1215-1805 ж. Медина мен Хиджазды түгелге жуық басып алады. 1215-1805 – 1220/1810 жж. В. Ирак пен Сирияға басып кіру әрекеттерін жалғастырып отырды.

1221/1811 ж. Дирийлік әмірге қарсы түрік сұлтанының вассалы, әскері Саудиттерді шегіндіре бастаған Мысыр елінің билеушісі Мұхаммед Али шықты. 1222/1813 ж. мысырлықтар Хиджазды тартып алып, В. омандар көтерілісін басып тастай алған жоқ. Кейіннен В. мысырлықтарды бірнеше рет жеңіліске ұшыратады, алайда бұл жеңістер аймақтағы жағдайды өзгерте алған жоқ. 1223/1814 ж.

қарай Дирийлік әмірлік Хиджаз, Оман, Бахрейн және Тихамның бір бөлігіндегі билігін жоғалта бастайды. 1226/1817 ж. бүкіл Орталық қол астынан шығып кетті. Надждды Мұхаммед Әли Ибраһимнің ұлы жаулап алады. 1227/1818 ж. Дирия құлап, жермен жексен болды. Бірнеше жылдардан соң көтеріліс нәтижесінде Саудиттер мемлекеті қайта құрылды, орталығы эр-Рияд болды, бірақ 1247/1838 ж. мысырлықтар тарапынан қайтадан құлатылды.

1259/1850 ж. қарай Файсал бастаған Саудиттер өз мемлекетігін қайтадан қалпына келтіріп, орталығы ретінде эр-Риядты таңдап, барлық Орталық және Шығыс Арабияға биліктерін жүргізіп отырған. Сонан соң өзара тартыстар салдарынан Саудиттер мемлекеті әлсірейді, 1321/1902 ж. Әбд әл-Әзиз II эр-Риядты қайтадан басып алады; Саудиттер мемлекеті өзінің толық тәуелсіздігіне қол жеткізіп, оны Британия, Францияның Таяу Шығыстағы «мандатпен басқарылатын аумақтар» кезеңі кезінде де сақтап қала алған.

У. кейбір «реформаторлық» идеялары жатаушыларын Арабия жерінен тысқары аймақтарда да тапқан. «Ислам тазалығы үшін» және «залалды жаңалық енгізулерден» тазалау үшін сан алуан бағыттағы топтар Индонезия, Африка, Үндістан елдерінде шығып отырған. В. кейбір идеялары антиколониальды күресте жиі қолданылып отырған. Үндістанда У. және сәләфизм идеяларымен танысқан Сайд Ахмад Барелуи 1233/1824 ж.

ағылшын билеушілеріне соғыс жариялаған. 1239/1830 ж. қарай оның жақтастары Пешаварда мемлекет құрды. Бұл және басқа да көтерілістердің жаншылғандығына қарамастан, У. ағылшындардың Үндістанда болуына тұрақты қауіп төндіріп, аймақта антиколониалды күресті басқарып отырған. Индонезияның Суматра аралында У. кейбір идеяларын алған қозғалыс голландиялық колонизаторларға қарсы шыққан. Белгілі бір дәрежеде У. Либия мен Суданда болған антиколониалды күрестерге де өз әсерін тигізді деуге болады.

ВЕЛАЯТ аль-ФАКИХ [ولاية الفقيه] («власть факиха») – доктрина, разработанная представителями усулитского направления в джафаритском шиизме в XIX-XX вв. Согласно этой доктрине, шииты должны руководствоваться традицией шиитских имамов даже в период «сокрытия» имама Махди (см.: Джафариты; Мухаммад ибн Хасан). Правление осуществляется факихом – законоведом, который должен обладать наилучшими личными качествами, быть грамотным и ученым человеком, призывать общество к совершению разрешенных Богом поступков и удерживать от совершения запретного.

В. рассматривается в доктрине шиитских аятолл (в частности Хомейни) как промежуточный и подготовительный этап для пришествия Мессии Махди. В отличие от шиитских имамов, факих не считается непогрешимым. В настоящее

УӘЛАЯТ әл-ФАҚИҢ [ولاية الفقيه] («фақиһ билігі») – XIX–XX ғғ. Жәфәриттік шиизмдегі усулиттік бағыт өкілдері құрастырған доктрина. Бұл доктринаға сәйкес, шииттер шииттік имамдардың дәстүрлерін имам Мәһдиді «жасырыну» кезінде де басшылыққа алып отыру керек (қрз.: Жәфәри мәзһабы; Мұхаммед ибн Хасан). Билікті жеке тұлға ретінде ең абзал және игі қасиеттіге ие, білімді әрі ғұлама адам болу қажет, сонымен қоса, қоғамды, жұртшылықты Құдай рұқсат еткен істерді жасауға және рұқсат етпеген әрекеттерден аулақ жүруге үйрететін құқықтанушы – фақиһ іске асырады.

У. шииттік аятоллалар доктриналарында (оның ішінде Хомейни) Мәһди Мессиясы пайда болар алдындағы аралық әрі дайындық кезеңі ретінде қарастырылады. Шииттік имамдарға қарағанда фақір күнәсіз болып есептелмейді. Бүгінгі таңда У. институты Иранда орныққан.

ВИДЖДАН [وجدان] («чувство, совесть») – заложенное Аллахом в каждого человека этическое и нравственное чувство, с помощью которого тот способен интуитивно или сознательно отличать добро от зла, хорошее от плохого.

В каждом человеке есть изначально заложенное стремление к порядочности, к хорошему, справедливому, прекрасному. Одновременно в нем присутствуют и прямо противоположные чувства,

вызванные отрицательными порывами души. В. вместе с разумом присутствует в каждом человеке. Стремление к лучшему и отрешение от плохого вложены в человека Аллахом. Совершая то или иное действие, человек ощущает, верно ли оно. Его душа, неотъемлемой частью которой является совесть, напоминает ему об этом. Но отрицательные качества души, людские страсти во многих случаях не дают проявить возвышенные чувства. Внутренняя борьба продолжается на протяжении всей сознательной жизни человека. В хадисе говорится: «Покорность и хорошее деяние являются прекрасными качествами. Грех скребет твою совесть, делает тебя беспокойным и полным замешательства и не желает того, чтобы люди были осведомленными и знающими».

Душа должна обрести покой и проявить все положительные качества через веру в Аллаха. Вера является необходимым источником, без которого душа не может в полной мере перебороть отрицательные свойства; совесть без религиозных норм не может быть критерием истинности и является лишь субъективным чувством. Только познав истинную религию, уверовав в Аллаха, выполняя Его волю, изложенную в Шариате, имея знание о запретном и разрешенном, В. может стать объективной и совершенной категорией. Человеческая совесть и вложенное Творцом стремление к хорошему не подавляются религиозными законами, но придают Божественному Закону одухотворенность,

пребывают в гармонии с ним, находят в нем довольство. Без этой одухотворенности религиозный закон превращается лишь в обязательство для механического исполнения.

УИЖДАН [وجدان] («сезім, ұждан») – Аллаһ әр адамның бойына дарытқан этикалық әрі өнегелі сезім, ол арқылы адам интуитивті немесе саналы түрде жақсылықты жамандықтан, жақсыны жаманнан айыра алады.

Әр адамның бойында жақсылыққа, әділдікке, сұлулыққа, адалдыққа деген талпыныс болады. Бір мезгілде оның ішінде тура қарама-қайшы сезімдер өмір сүреді, олар жанның жағымсыз қызулығы салдарынан пайда болады. Санамен бірге У. әрбір адамның ішінде бар. Жақсылыққа деген ұмтылыс пен жамандықтан жиренуге деген талпынысты адамға дарытқан Аллаһ. Қандай да бір іс-әрекетті жасау кезінде адам іштей оның дұрыс не бұрыс екендігін сезеді. Жанының ажырамас бір бөлігі болып табылатын ұждан оған бұл туралы үнемі қайталайды. Алайда жанның жағымсыз қасиеттері, пенде құмарлықтары көп жағдайда асқақ сезімдерді білдіруге бөгет жасайды. Бұлар арасындағы іштей күрес адамның бүкіл саналы өмірі бойында жүріп отырады. Хадисте былай айтылған: «Бойсұнушылық пен салихаы амал ең абзал қасиеттер. Күнә ұжданына тыныштық бермейді, ол сені мазасыз әрі әбігер етіп, берекеңді кетіреді, ол адамның хабардар әрі білімді болғанын қаламайды».

Жан тыныштық тауып, барлық игі қасиеттерін Аллаһқа деген сенім арқылы білдіруі керек. Дін аса қажетті қайнар бұлақ, онсыз жан теріс сипаттарды толық жеңе алмайды; діни нормалар болмаса, ұждан шынайылық белгісі бола алмайды, ондай жағдайда ұждан бар болғаны субъективті сезім ғана. Ақиқат дінді танығанда ғана, Аллаһқа шынайы сенгенде ғана, Шарифатта жазылған Оның қалауын орындағанда, рұқсат етілген және рұқсат етілмеген іс-әрекеттер туралы білім болғанда, У. объективті әрі риясыз категория бола алады. Адамның ұжданы және Жаратушы дарытқан жақсыға деген талпыныстарды діни заңдар қолдайды, олар Аллаһтың Заңына руханият беріп, онымен үйлесімділікте болады, разылыққа ие болады. Бұл рухани құрауышсыз діни заң бар болғаны механикалық орындауды қажет ететін міндеттемеге айналады.

195

ВИТР [وتر] – ночная молитва, совершаемая после последней ежедневной обязательной молитвы-иша. Отличительная особенность в ханафитском мазхабе – чтение в 3-м ракяте молитвы-кунут. В шафиитском и маликитском мазхабах кунут в витре не читается.

О В. говорится в хадисах Пророка Мухаммада (ﷺ). Абу Ханифа считал совершение В. обязательным (ваджиб), при пропуске необходимо восполнить его в другое время (см.: Када); его ученики, а также основоположники трех других мазхабов считали совершение В. не обязательным, но весьма

желательным (суннамуаккада). В ханафитском мазхабе кунут в В. – ваджиб, и если молящийся забыл прочитать ее в 3-м ракяте, то обязан сделать дополнительные испускательные земные поклоны в конце молитвы (см.: Саджда ас-Сахф). Количество ракятов В. в мазхабах различается. В ханафитском мазхабе В. состоит из 3 ракятов, в маликитском, шафиитском, ханбалитском – из 1 ракята, но допускается до 11 ракятов.

В. индивидуален; только в месяце рамадан его допускается совершать совместно с другими верующими во главе с имамом (джамаат).

ҮТІР [وتر] – күнделікті парыз намаз-құптаннан (иша) кейін оқылатын түнгі намаз. Ханафи мәзһабындағы ерекше өзгешелік – намаздың 3-ші рәкәтында құнт дұғасының оқылуы. Шафиғи және мәлики мәзһабтарында құнт үтір намазында оқылмайды.

Ү. турасында Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде айтылған. Әбу Ханифа Ү. намазын оқу міндетті (уәжіп), және оны өткізіп алса, басқа уақытта толықтыру керек (крз.: Қада), ал оның шәкірттері және басқа үш мәзһабтың негізін қалаушылар Ү. міндетті емес, бірақ аса қалаулы іс (сунна муаккада) деп санаған. Ханафи мәзһабында Ү. ішіндегі құнт – уәжіп, және егер оны 3-ші рәкәтта оқу ұмытылса, намаз соңында қосымша сәжде (крз.: Саджда ас-Сахф) жасау керек. Мәзһабтарда Ү. рәкәттарының саны әртүрлі. Ханафи мәзһабында Ү. 3 рәкәттан

тұрады, мәлики, шафиғи, ханбали – 1 рәкәттан, бірақ 11 рәкәтқа дейін рұқсат етілген.

Ү. әркім үшін жеке; тек рамазан айында оны басқа мұсылмандармен және бас имам (жамағат) бастаған топ болып бірге оқуға рұқсат етіледі.

ВУДУ [وضوء] – малое омовение, без совершения которого нельзя исполнять некоторые религиозные предписания, в частности, почти все виды молитв, ритуальный обход Каабы, прикосновение к страницам Корана. Слово употребляется в хадисах в значении «чистота, красота». В. очищает тело и душу мусульманина. О необходимости совершения В. указано в аяте: «Когда вы приступаете к совершению ритуальной молитвы, то умойте ваши лица и руки до локтей, проведите [мокрой рукой] по голове и помойте ноги до щиколоток» (5:6). В среде неарабских народов В. часто называют персидским словом 'Абдаст, у турков – тахарат.

При совершении В. необходимо (фард):

а) произнести намерение (в ханафитском мазхабе желательно, но не обязательно);

б) вымыть лицо;

в) вымыть руки до локтей;

г) протереть голову влажной рукой;

д) вымыть ноги до щиколоток.

При совершении В. желательно (сунна):

а) начинать с упоминания имени Аллаха (т. е. с «Бисмиллях»);

б) вначале вымыть кисти рук;

- в) очистить зубы мисваком;
- г) прополоскать рот и нос по 3 раза;
- д) протереть влажными руками уши;
- е) совершить все обязательные процедуры (промывание лица, рук и ног) по 3 раза;
- ж) протереть между пальцами ног;
- з) тщательно протереть бороду;
- и) мыть вначале части тела с правой стороны; к) мыть части тела в последовательности, указанной в аяте (5:6).

Т. о., В. совершается в следующем порядке: после произнесения намерения, мытья кистей рук и зубов необходимо по 3 раза прополоскать рот, затем нос. После этого по 3 раза моются лицо, затем правая и левая руки; затем необходимо протереть голову ладонью и пальцами правой руки либо обеими руками. После этого по 3 раза моется правая, потом левая нога.

Состояние В. нарушается при выходе из тела различных естественных выделений или кишечных газов, во сне в положении лежа, при потере рассудка, а также в других случаях, которые могут различаться в зависимости от положений того или иного мазхаба.

УДУУ [وضوء] – кіші дәрет алу, оны алмай тұрып кейбір діни амалдарды орындауға рұқсат етілмеген, оның ішінде намаздың барлық түрлері, Қағбаны айналып өту салты, Құран беттеріне қол тигізу. Бұл сөз хадистерде «тазалық, сұлулық» мағынасында қолданылады. Ұ. мұсылманның тәні мен жанын та-

зартады. Ұ. орындаудың қажеттігі туралы аятта айтылған: «Қашан намазға тұрсандар (тұрарда), жүздерінді және шынтақтарға дейін қолдарынды жуындар. Бастарына мәсих тартындар (сипандар) және екі тобықтарға дейін аяқтарыңды жуындар» (5:6). Араб емес ұлттары арасында Ұ. парсы сөзі Абдаст, ал түріктерде – тахарат ретінде қабылданады.

Ұ. жасау кезінде істеу қажет әрекеттер (парыз):

а) ниет ету (ханафи мәзһабында білдірген жақсы, бірақ міндет емес);

б) бет жуу;

в) шынтаққа дейін қол жуу;

г) басты дымқыл қолмен сүрту;

д) аяқты тобыққа дейін жуу;

Ұ. жасау кезінде жасалуы жақсы істер (сүннет):

а) Аллаһ есімін атаудан бастау (яғни «Бисмилләһ»); 197

б) алдымен қол білезігін жуу;

в) тісті мисуәкпен тазалау;

г) ауыз бен мұрынды 3 рет шаю;

д) құлақты дымқыл қолмен сүрту;

е) барлық қажетті әрекеттерді 3 рет орындау (бет, қол мен аяқ жуу);

ж) аяқ саусақтары арасын сүрту;

з) сақалды жақсылап сүрту

и) алдымен оң жақтағы дене мүшелерін жуу;

к) аятта (5:6) белгіленген реттілік бойынша дене мүшелерін жуу;

Ұ. келесідей реттілікпен орындалады: ниет білдіргеннен кейін, қол білезіктері мен тісті жуып болған соң, 3 рет ауызды, сонан соң мұрынды шаю керек. Содан кейін 3 рет бет жуылады, артынан оң

Вуд

және сол қолдар; сонан алақанмен және оң жақ қол саусақтарымен немесе қос қолмен басты сүртіп шығу керек. Соңыра оң және сол аяқтар 3 рет жуылады.

У. күйі денеден қандай да бір табиғи іріндер немесе ішек газ-

дары бөлінгенде, ұйқы кезінде, естен адасқанда және тағы да басқа жағдайларда бұзылады, әр мәзһабтың бұл туралы өз заңдылықтары мен қағидалары бар.

ГАЗА (газва, газават) [غزوات, غزاة] – поход против врагов. В исламской терминологии слово часто употребляется в отношении любых военных экспедиций против язычников, в которых участвовал Пророк Мухаммад (ﷺ) (таких известно 27). Походы мусульманских отрядов, в которых Пророк (ﷺ) лично не участвовал, называют сария. Позднее Г. иногда называли вообще все войны мусульман против врагов (см. также: Джихад).

ГАЗА (газуа, газават) [غزوات, غزاة] – жауға қарсы жорық. Ислам терминологиясында бұл сөз Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) қатысқан (мұндайдың 27-сі белгілі) мүшріктерге қарсы болған барлық экспедицияларға қатысты қолданылады. Пайғамбардың (ﷺ) өзі қатыспаған мұсылман жасақтарының жорықтары сария деп аталады. Кейіннен Г. деп мұсылмандардың жауларына қарсы жалпы барлық соғыстарын атаған (қрз.: Жиһад).

ГАЗАЛИ МУХАММАД [محمد الغزالي] (452/1085-505/1111) – средневековый мыслитель.

Полное имя с куньей – Абу Хамид Мухаммад ибн Мухаммад ибн Мухаммад ибн Ахмад аль-Газали.

Родился в иранском селении Газал близ г. Тус. Последователь шафитского мазхаба. Имел высокий титул хужату'ль-ислам.

Отец был прядильщиком шерсти, любил присутствовать на собраниях ученых и слушать их беседы; очень хотел сделать своих сыновей Мухаммада и Ахмада образованными людьми, но рано умер. Г. начал обучение различным наукам в Тусе, затем уехал в Нишапур, обучался у известных ученых науке о хадисах, толкованию Корана, каламу, логике (мантык), исламскому праву. После завершения обучения был приглашен в Багдад великим визирем государства Сельджукидов Низамом аль-Мульком, покровителем ученых; проявил способности и талант в различных собраниях и диспутах и прославился в научных кругах. Низам аль-Мульк высоко оценил его деятельность и поручил 34-летнему Г. возглавить медресе Низамия. В период преподавания Г. написал книги «Китаб аль-Басит фи'ль-Фуру», «Китаб аль-Васит», «Маахиз аль-Хилаф». Большое значение придавал опровержению доктрин различных сект и движений. Автор критических книг «Китаб Фадаихиль-Батиния» и «Фадаиль-иль-Мустахзария», направленных против воззрений шиитов-исмаилитов.

Г. выступил против воззрений философов, которые, изучив античное философское наследие, подвергали критике вероучительные положения Ислама либо трактовали их, применяя свои методы. Над опровержением фило-

софов Г. усиленно работал в течение 3 лет, написал «Макасид аль-Фаласифа», где раскрыл цели деятельности философов, и «Тахафут аль-Фаласифа», где опроверг их воззрения как с позиций ортодоксального Ислама, так и на основании логики. Для написания этих сочинений Г. подробно ознакомился с различными философскими воззрениями, и его самого можно назвать величайшим мусульманским философом. Г. не выступал против самого предмета философии, а подвергал критике лишь основные положения воззрений тех философов, которые стремились смешать свои теории с доктриной исламской религии.

В 489/1095 г. передал управление медресе брату Ахмаду и уехал из Багдада. На протяжении нескольких лет совершал путешествия и проводил научные исследования; 2 года жил в Дамаске, где написал «Ихьяу-Улюмуддин» («Воскрешение наук о вере»). Затем отбыл в Кудс (Иерусалим), где написал «Муфассиль аль-Хилаф», «Джаваб аль-Масаил», направленные против воззрений секты шиитов-батинитов, и «Максад аль-`Асма», в которой дал объяснение атрибутивным именам Аллаха (см.: Асма аль-Хусна). Из Кудса отправился в хадж, в 1106 г. вернулся в Багдад и продолжил преподавание в медресе Низамия. Вскоре отбыл в Тус, где написал направленный против батинитов трактат «Ад-Дарджу'ль-Маркум», а также политическое сочинение «Ат-Тибру'ль Масбук». По приглашению сельджукского визиря Фахр аль-Мулька возвра-

тился в Багдад, вновь преподавал. За этот период написал «Мишкат аль-Анвар» об основах тасаввуфа, после чего стал известен как один из самых выдающихся его теоретиков. Последние годы прожил в Тусе, основал медресе и суфийскую обитель, написал правовое сочинение «Аль-Мустасфа», а также «Ильдажму'ль-Авам ан Илму'ль-Калам» о необходимости следования учению суннизма и пути «праведных предков» (ас-салаф ас-салихин). Всего написал ок. 1000 различных сочинений. Наименования 400 книг Г. приводятся в «Хаза-ин» Абу Исхака Ширази. Самое известное сочинение Г. – «Воскрешение наук о вере», где он обосновал правомерность суфийской практики в рамках суннитского Ислама. Г. признает основные идеи суфизма, выраженные в аскетизме, «путях», «стоянках» и «состояниях», и считает необходимым одухотворить ортодоксальную религию, сделать ее объектом чувств и эмоций, используя как рациональную, так и иррациональную сферы, признавая сомнения и сверхчувственное озарение путем к осознанию истины.

Исламская традиция почитает Г. как реформатора (муджаддида), который действовал в период забвения истинной веры и возродил ее. Г. также является всемирно известным мыслителем; его наследие тщательно изучалось европейскими учеными.

ФАЗАЛИ МҲАММЕД
[محمد الغزالي] (450/1058-505/1111) – ортағасырлық ойшыл.

Куниясымен бірге толық есімі – Әбу Хамид Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Ахмад әл-Ғазали. Тус қаласына жақын ирандық Ғазал елді-мекенінде дүниеге келген. Шафиғи мәзһабының өкілі. Хұжжатул-ислам жоғары лауызымын алған.

Әкесі жүн иеруші болған, ғұламалардың кездесуінде болып, олардың әңгімелерін тыңдағанды ұнатқан; ұлдары Мұхаммед пен Ахмадты білімді адамдар еткісі келді, бірақ ерте қайтыс болады. Ғ. әртүлі ғылымдар бойынша ілімді Тус қаласынан бастап, кейін Ниша-пурға кетіп, белгілі ғұламалардан хадис, Құран тәпсірі, кәләм, логика (мәнтик) және мұсылмандық құқық ғылымдарынан білім алу-ды бастайды. Оқуын тәмамдаған соң Селжұқ мемлекетінің уәзірі, ғамлымдардың қамқоршысы Низам әл-Мүлкпен Бағдат қаласына шақырылады; әртүрлі жиындар мен пікір-таластарда дарыны мен мүмкіндіктерін көрсетіп, ғылым ордасында белгілі болды. Низам әл-Мүлк қызметін жоғары бағалап, 34 жасар Ғ. Низамия медресесін басқаруды тапсырды. Оқытушылық қызметі кезінде Ғ. «Китәб әл-Басит фи'л-Фуру», «Китәб әл-Усит», «Маахиз әл-Хиләф» кітаптарын жазды. Әртүрлі ағымдар мен қозғалыс доктриналарына тойтарыс беруге үлкен мән берді. Шиит-исмаилиялықтар көзқарастарына қарсы бағытталған «Китәб Фадаихил-Батиния» және «Фадаил-ил-Мұстахзэрия» кітаптарының авторы.

Ғ. антикалық философия мұрасын зерттеп, соның негізін-

де өзінің әдістерін қолдана Исламның сенім қағидаларын сынап немесе түсініктеме берген философтар көзқарастарына қарсы шыққан. Философтарға тойтарыс беруде Ғ. 3 жылдай еселеп еңбек етті, «Макасид әл-Фәләсифә» еңбегінде философтар қызметінің мақсаттарын ашып көрсетіп, «Тахафут әл-Фәләсифә» еңбегінде ортодоксалды Ислам және логика негізі тұрғысынан олардың көзқарастарына тойтарыс береді. Бұл шығармаларды жазу үшін Ғ. әртүрлі философиялық көзқарастарымен танысады, және оның өзін мұсылман философы деп атауға болады. Ғ. философия пәніне қарсы емес еді, тек ислам діні доктринасына өзінің теорияларын сіңістіруге талпынған философтар көзқарастарының негізгі қағидаларын сынады.

489/1095 ж. медресе басшылығын бауыры Ахмадқа беріп, Бағдаттан кетеді. Бірнеше жылдар бойына саяхат жасап, ғылыми зерттеулер жүргізеді; 2 жыл Дамаскіде тұрады, сонда «Ихьяу-Улюмуддин» («Сенім (дін) туралы ғылымдардың жандануы») еңбегін, кейін Құдыс (Иерусалим) қаласында болып, шиит-батиния ағымының көзқарастарына қарсы бағытталған «Муфәссил әл-Хиләф», «Жәуэб әл-Мәсәил» және Аллаһтың көркем есімдеріне түсініктеме берген «Максад әл-Әсма» (қрз.: Әсмә әл-Хусна) еңбектерін жазады. Құдыстан қажылыққа атанып, 1106 ж. Бағдатқа оралады және Низамия медресесінде оқытушылық қызметін жалғастырады. Көп

кешікпей Тус қаласына барып, сонда батиниялықтарға қарсы бағытталған «әд-Дәржул-Мәркум» трактатын, сонымен қатар «әт-Тибрул Масбук» атты саяси шығармасын тәмамадайды. Селжүк уәзірі Фахр әл-Мүлктің шақыртуымен Бағдатқа қайта оралтылып, сабақ берді. Осы уақыт аралығында тәсаууф негіздері туралы «Мишкат әл-Ануар» еңбегін жазды, кейіннен бұның көрнекті теоретиктерінің біріне айналды. Өмірінің соңғы кезеңін Туста өткізді, медресе және сопылық тұрақ қалап, құқық бойынша «әл-Мустасфә», «Илдажмул-Аууам ән Илмул-Кәләм» атты сүннизм іліміне берік болып, «салихалы ізгілердің» (әс-сәләф әс-солихин) жолымен жүру керектігі туралы шығармаларын жазды. Барлығы 1000-ға жуық шығармалардың авторы. Ғ. 400 кітабының аты Әбу Исхақ Ширазидің «Хазайн»-да келтіріледі. Ғ. ең танымал шығармасы – «Сенім (дін) туралы ғылымдардың жандануы», мұнда ол сүннетік Ислам төңірегіндегі сопылық тәжірибенің орынды екенін дәлелдейді. Ғ. суфизмнің аскеттікте, «жолдарда», «аялдамаларда» және «қалыптарда» сипатталған негізгі идеяларын мойындайды және ортодоксалды дінді рухтандыру керектігін айтып, күдіктер мен жоғары сезімталдылық нұрына бөлену жолында ақиқатты тануды мойындай, оны рационалды және иррационалды аяда сезім және жан толғанысы нысаны ету қажеттігін айтады.

Мұсылмандық дәстүр Ғ. ақиқат діннің ұмыттырылған дәуірінде

оның қайта жандануына еңбек еткен реформашы (мұжаддид) ретінде құрметтейді. Ғ. сонымен бірге, дүниежүзіне әйгілі ойшыл; оның мұрасы Еуропалық ғалымдармен тыңғылықты зерттелген.

ГАЗИ [غازي] – мусульманин, участвующий в войне за веру (газа). Г. называли оставшихся в живых участников войны за веру; погибшие в такой войне называются шахидами.

К концу III/IX в. в Хорасане и некоторых других областях мусульманского мира стали появляться добровольцы-Г., которые были готовы с оружием в руках воевать против врагов веры и государства. Они поступали на службу к мусульманским правителям и составляли наиболее боеспособные части их армий. Как правило, Г. были очень набожными людьми, готовыми к смерти во имя веры. Позднее Г. сыграли решающую роль в войнах против Византии и в исламизации Анатолии. В VI/XIII-VII/XIV вв. после распада государства Сельджукидов благодаря движению Г. образовались несколько турецких бейликов; позднее Османский бейлик превратился в могущественную Османскую империю.

При Сельджукидах Г. составили особую прослойку общества и назывались Газияни Рум (тур. Алп-Эренлер). Древние турки давали титул Алп («богатырь, храбрец») наиболее отважным воинам; традиция была продолжена и после принятия Ислама. Возможно, что слово «Г.», которое ста-

вилось перед именем участников войн, заменило доисламское Алп, впрочем, сохранившееся у турок-мусульман.

Г. называли и мусульманских добровольцев из Сев. Африки, участвовавших в войнах против христиан в Испании в период Реконкисты.

ҒАЗЫ [غازي] – дін үшін болған соғысқа (ғазы) қатысушы мұсылман. Ғ. деп дін үшін болған соғыста тірі қалғандарды атаған; ал мұндай соғыста қаза тапқандар шаһидтер деп аталады.

III/IX ғ. соңында Хорасанда және мұсылман әлемінің кейбір облыстарында өз еркімен Ғ. болғандар пайда бола бастады, олар қолдарындағы қарумен мемлекет пен діннің жауларына соғысуға дайын тұрды. Олар мұсылман билеушілерінің қызметіне сұранып, олардың әскерінің соғысқа қабілетті бөлігін құрады. Әдеттегідей, Ғ. дін жолында өмірлерін киюға дайын тақуа адамдар. Кейіннен Ғ. Византияға қарсы соғыста және Анатолияның мұсылмандауында үлкен рөл ойнады. VI/XIII-VII/XIV ғғ. Селжұк мемлекеті құлдырағаннан кейін, Ғ. қозғалысының себебімен бірнеше түрік басқарушылықтары құрылды; кейінірек Осман билігі қуатты Осман империясына айналды.

Селжұктардың тұсында Ғ. қоғамның ерекше қабатын құрап, Ғазияни Рұм (түрікше Алып Ерендер) деп аталды. Көне түріктер Алып («батыр, ер жүректі») лауазымын ержүрек батыл сарбаздарға берген; дәстүр Исламды қабылда-

ғаннан кейін де жалғасты. Соғысқа қатысушының есімі алдына қойылатын «Ғ.» сөзі түрік мұсылмандарда болған исламға дейінгі Алып сөзін ауыстырған болуы мүмкін.

Ғ. деп Реконкиста дәуірі кезінде Испаниядағы христиандарға қарсы соғысқа қатысқан Солтүстік Африканың еркіті мұсылмандарын да атаған.

ГАЙБ [الغيب] – тайное, сокровенное; то, что невозможно увидеть глазами или ощутить органами чувств, но можно познать интуитивно. Обычно так называют все сущее, которое находится за пределами человеческого разума. Ғ. не существует для Аллаха, знание Которого абсолютно. Только Аллах знает то, что для людей находится в Ғ.: «Сокровенное принадлежит только Аллаху» (10:20). В других аятах говорится, что Ғ. известен только Аллаху и о нем не имеют познаний даже Его посланники (6:50; 11:31).

Согласно Корану, все бытие делится на сокровенное, сокровенное (алям аль-гайб) и явное (алям аш-шахада), которое можно постичь разумом. Алям аль-гайб делится на 2 части:

1. Сущности, явления, феномены, о существовании которых знает только Аллах и о которых поэтому никакой информации быть не может.

2. Любое бытие, существование которого ощутить невозможно, но которое неоспоримо. К таковым относятся, например, атрибуты Аллаха, ангелы, Рай, Ад и т. д.

Гай

В шиизме Г. – «сокрытое» существование имама (см.: Иснаш'ариты, Мухаммад ибн Хасан).

ГАЙЫП [الغيب] – құпиялы, сырлы; көзбен көріп немесе сезім мүшелерімен сезе алмайтын, бірақ интуитивті тани алатын нәрсе. Әдетте, адамның ақыл-парасатынан тыс барлық жаратылысты айтады. Білімі шексіз Аллаһ үшін Г. құпия емес. Тек Аллаһ ғана адамдарға Г. не бар екенін біледі: «Негізінен ғайып, Аллаһқа ғана тән» (10:20). Басқа аяттарда Г. тек Аллаһқа ғана аян екендігі және ол туралы Оның пайғамбарларының да білмейтіндігі айтылады (6:50; 11:31).

Құранға сәйкес, болмыс ақыл-парасатпен тани алатын жасырын, құпия (алям әл-ғойб) және анық (алям әш-шәһәда) болып бөлінеді. Алям әл-ғойб 2 бөліктен тұрады:

1. Тек Аллаһқа ғана мәлім мазмұны, құбылысы, феномені туралы ілім және бұл туралы ешқандай ақпарат болуы мүмкін емес.

2. Сезу мүмкін емес әрбір болмыс, бірақ талассыз. Мұндайларға, мысалы, Аллаһтың сипаттары, періштелер, Жұмақ, Тозақ және т.б. жатады.

Шиизмде Г. – имамның «жасырын» болуы (қрз.: Иснаш'арилер, Мұхаммед ибн Хасан).

ГАЙЙА [هاوية] – глубокий колодец на дне джаханнама (Ада), наполненный гноем. Здесь будут подвержены мучениям те люди, которые оставили молитву и пре-

дались запретным земным удовольствиям и страстям. Кроме того, в Г. на дне самого последнего (7-го) круга Ада (хавии) будут подвержены вечным мучениям вероотступники (муртадды) и лицемеры (мунафики).

ГАЙЙА [هاوية] – жаһаннам (Тозақ) түбіндегі іріңмен толтырылған терең құдық. Мұнда намазын тастаған, тыйым салынған дүниелік рақат пен құмарлыққа батқан адамдар азапқа ұшырайды. Сонымен бірге, Г. Тозақтың (хауия) соңғы (7-ші) айналымында діннен шыққандар (мұртадтар) және екіжүзділер (мұнафыктар) мәңгі азапқа алынады.

ГАНИМА [غنیمة] – добыча, трофеи, захваченные в результате сражения с неверными, разделенные на 5 частей: 4 части принадлежали бойцам, непосредственно участвовавшим в сражении, а пятая часть – религии Аллаха, Пророку Мухаммаду (ﷺ), его близким, нуждающимся и сиротам. После Пророка (ﷺ) эта часть переходила в собственность исламского государства и расходовалась для его нужд. Халифы Абу Бакр и ʿУмар делили 1/5 части трофеев на 3 части и раздавали их путникам, сиротам, нуждающимся.

О Г. говорится: «Они станут спрашивать тебя относительно [раздела] добычи. Отвечай: Добыча предназначена Аллаху и Посланнику. Так страшитесь же Аллаха, будьте в ладу между собой, повинуйтесь Аллаху и Его Посланнику, если вы – верующие» (8:1).

В аятах Корана (59:6-7) в значении «трофеи» используется и слово фей.

ҒАНИМАТ 5 – [غنيمة] – бөлікке бөлінген, көпірлермен соғыс нәтижесінде жаулап алынған табыс, соғыс олжасы: 4 бөлігі соғысқа қатысқан сарбаздарға, ал 5-ші бөлігі – Аллаһтың дініне, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) және оның жақындарына, мұқтаждар мен жетімдерге тиесілі. Пайғамбардан (ﷺ) кейін бұл бөлік мұсылман мемлекетінің меншігіне өтіп, оның қажеттіліктеріне жұмсалды. Әбу Бәкр және Омар халифалар олжаның 1/5-ін 3 бөлікке бөліп, оны жолаушылар, жетімдер мен мұқтаждарға берілген.

Ғ. туралы былай делінеді: «(Мұхаммед (ﷺ)) олар, сенен ғанимат малы (соғыс олжасы) жайынан сұрайды: «Ғаниматтар; Аллаһқа және Пайғамбарына тән. Ендеше, егер мүмін болсаңдар, Аллаһтан қорқып, араларыңды жарастырыңдар. Және Аллаһқа, Пайғамбарына бой ұсыныңдар» де» (8:1).

Құран аяттарында (59:6-7) «соғыс олжасы» мағынасында сонымен қатар фей сөзі де қолданылады.

ҒАСБ [غصب] – термин исламского права: захват чужого имущества; присвоение насильственным путем какой-либо вещи, которая принадлежит другому человеку.

Тот, кто незаконно присвоил чужое имущество, называется гасиб, пострадавший – мағсубун минх, захваченное имущество –

мағсуб. Ғ. подлежит возврату хозяину, в противном случае ему должна быть выплачена компенсация со стороны гасиба.

ҒАСБ [غصب] – исламдық құқық термині: бөгде адамның мүлкін тартып алу, басқа адамға тиесілі қандай да бір затты күш қолдану жолымен иемдену. Бөгде адамның мүлкін заңсыз тартып алғанды ғасиб, азап шеккенді – мағсубун минх, тартып алынған мүлік – мағсуб деп аталады. Ғ. иесіне қайтарылуға жатады, ондай болмаған жағдайда ғасиб тарапынан өтемақы төленуі тиіс.

**ГИДЖДУВАНИ `АБД аль-ХАЛИК [غجدون عبد الخالق]** (ум. 595/1199) – основатель суфийского учения хаджеган. Полное имя Ходжа `Абд аль-Халик ибн `Абд аль-Джамил аль-Гидждувани. Родился в селении Гидждуван близ Бухары. Духовный путь начал под руководством известного мутасаввифа аль-Хамадани.

Г. был мутасаввифом-суннитом, выступал за обязательное исполнение всех предписаний Шариата, осуждал нововведения (бид'а), которые привнесли в Ислам многие суфийские тарикаты. Отверг практику громких зикров и противопоставил им тихий зикр-хафи, не одобрял строительство мест собраний суфиев (ханака). Выступал против любых контактов с властями и был сторонником аскетизма, добровольной бедности. Сохранились некоторые сочинения, например «Рисале-и тарикат», «Рисале-и Сахабия». Сформулировал 8 ос-

Гур

новых принципов учения, которые были восприняты и дополнены тарикатом Накшбанди.

ҒИЖДУӘНИ ӘБД әл-ХАЛИҚ [غجدون عبد الخالق] (қ.б.ж. 595/1199) – сопылық хажаған ілімінің негізін салушы. Толық есімі Қожа Әбд әл-Халиқ ибн Әбд әл-Жәмил әл-Ғижууәни. Бұхара маңындағы Ғиждуән елді-мекенінде дүниеге келген. Рухани жолын белгілі мутасаууиф әл-Хамадани жетекшілігімен бастаған.

Ғ. сүнни-мутасаууиф болған, Шариғаттың барлық үкімдерін орындау міндеттілігін ұстанған, көптеген сопылық тариқаттар Ислам дініне әкелген жаңалықтарды (бидъат) сынаған. Дауысты зікірлерді жоққа шығарып, оларға бәсең зікір-хафиді қарсы қойды, сопылардың жиын орындарын (ханака) салуды құптамаған. Билікте отырғандармен байланысқа қарсы шығып, аскеттік, ерікті кедейліктің жақтасы болған. Кейбір шығармаары сақталған, мысалы «Рисале-и тариқат», «Рисале-и Сахабия». Ілімінің негізгі 8 қағидасын құрастырған, кейіннен бұлар Накшбанди тариқатымен қабылданып, толықтырылған.

ГУРРА [غَر] – сумма, которую обязан уплатить виновный в совершении преждевременного вывода и убийства плода из утробы матери (аборта). Выведенный т. о. плод считается рожденным, живым и лишь затем убитым. Тот, кто виновен в совершении этого греха, должен уплатить большую сумму

выкупа родственникам и приближенным убитого (см. также: Дийа; Джанин).

ҒҮРРА [غُر] – аналық құрсақтағы ұрықты өлтіру (аборт) және мерзімінен бұрын түсікті жасаған айыптының төлеуге міндетті сомасы. Шығарылған, яғни ұрық туылған, тірі және кейін ғана өлтірілген болып саналады. Бұл күнәні жасаған адамның кінәсі дәлелденсе, өлтірілген ұрықтың жақындары мен туыстарына үлкен мөлшердегі құнды төлеуі тиіс (қрз.: Дийа; Жанин).

ГУРУР [غُرور] – гордыня, кичливость, самообман, заключающийся в надеждах на безосновательные вещи. Г. внушается человеку шайтаном и является одним из признаков неверия: «Шайтан обещает [людям] и соблазняет их. Но его обещания не что иное, как обольщение» (4:120).

ГУРУР [غُرور] – негізі жоқ заттарға үміт берген менменшілдік, даңғойлық, өзін-өзі алдау. Ғ. адамға шайтанның азғыруы арқылы келіп, күпірлік белгілерінің бірі болып табылады: «Шайтан оларға уәде беріп, оларды босқа үміттендіреді. Шайтанның оларға уәдесі алдау ғана» (4:120).

ГУСЛ [غسل] – полное омовение всего тела водой по правилам, установленным религией. Такое очищение является обязательным для каждого мусульманина и мусульманки после половой близости, семяизвержения, менструаль-

ных циклов (хайд) и послеродового периода (нифас). Совершается чистой водой и недействительно в случае простого обтирания тела влажным полотенцем. Обязательные действия (фард) при совершении Г.:

а) выразить намерение (все мазхабы, кроме ханафитского);

б) ополоснуть рот и нос (только ханафитский мазхаб);

г) вымыть голову и все тело так, чтобы не оставалось ни одного необмытого места. При этом нужно тщательно вымыть волосы, брови, пупок, половые органы и т. д. Желательно совершать Г. в месте, где нет посторонних людей. Если по каким-то причинам это невозможно, то нужно делать его так, чтобы не открывать срамных мест (аурат) при посторонних людях (в т. ч. при представителях своего пола). В случае, если и это не представляется возможным, нужно до возникновения соответствующих условий воздержаться от совершения Г.

Помимо обязательного (фард) Г. в указанных случаях, существует и Г. сунны, совершение которого является желательным и богоугодным актом (то есть его совершение не обязательно, но очень желательно). Г. сунны желательно совершать по пятницам, в дни праздников Идайн, во время хаджа (перед тем как надеть ихрам и перед стоянием в Арафате). Совершение Г. очень желательно после принятия каким-либо человеком Ислама, перед въездом в Мекку и Медину, перед совершением каких-либо полезных и богоугодных

дел, а также по возвращении из путешествия.

Тем, кто обязан совершить Г. (джунуб), запрещается в оскверненном состоянии читать Коран и прикасаться к нему, входить в мечети (за исключением некоторых особых случаев).

О необходимости совершения Г. говорится в аяте: «А если вы находитесь в ритуальном осквернении, то искупайтесь. Если же вы больны или находитесь в поездке, если кто-либо из вас справил нужду или соприкоснулся с женщиной и [при этом] не может найти воду, то совершайте омовение чистым мелким песком, обтирая им лицо и руки» (5:6).

ҒҰСЫЛ [غسل] – дінмен бекітілген ережелерге сәйкес дененің барлық жерін толық жуу. Мұндай тазару мұсылман әрбір ер мен әйелдерге жыныстық қатынастан, ұрық шығарылудан, етеккір (хайыз) және босанғаннан кейінгі мерзімнен (нифас) кейін парыз. Таза су арқылы алынады және денені тек сулы сүлгімен сүртіну бойынша алынса, жарамсыз болып табылады. Ғ. алу кезінде міндетті (парыз) әрекеттер:

а) ниет ету (ханафи мәзһабынан басқа барлық мәзһабтарда);

б) ауыз және мұрын қуысын шаю (тек ханафи мәзһабында);

г) бастан аяққа дейінгі аралықты су тимеген жер қалмайтындай етіп жуу. Сонымен бірге, шаштар арасын, қас, кіндік, жыныс мүшелері және т.б. тиянақты жуу қажет. Ғ. бөгде адамдар жоқ жерде алған дұрыс. Егер белгілі

бір себептерге байналысты осылай алу мүмкін емес болса, онда бөгде адамдар (оның ішінде өз жынысының өкілдері) болған жағдайда әуретті жерлерді ашпай жуыну керек. Ал егер бұндай жағдайда да алу мүмкін емес болса, Ғ. алуға жағдай туатын мезетті күткен абзал.

Парыздардан басқа Ғ. жасауға лайықты оның сүннеттері (яғни, бұны жасау міндетті емес, бірақ жасаған өте жақсы) де бар. Сүннет Ғ. жұма, Идайн мереке күндері, қажылық жасау барысында (ихрам киерден бұрын және Арафатта тұрар алдында) жасаған жақсы. Ғ. әлдекім адамның мұсылмандықты қабылдағаннан кейін, Мекке және Мединаға кірерде, игі істер мен құлшылық ерекеттерін жасар алдында, сонымен қатар сапардан қайтып келгенде алу өте жақсы істерден болып табылады.

Ғ. алу міндетті болғандарға (жүніп) лас күйінде Құран ұстап, оны оқуына, мешітке кіруіне (кейбір айрықша жағдайлардан басқа) тыйым салыннады.

Ғ. алу қажеттігі жайында келесі аятта айтылады: «Егер де жүніп болсаңдар, (бой дәретсіз болсаңдар,) толық тазалаңдар. Егер науқас не сапарда болсаңдар немесе сендерден біреу түзге отырып келсе не әйелге жақындассаңдар, сонда су таба алмасаңдар таза жерге тәяммүм соғыңдар; онымен беті-қолдарыңды сипаңдар» (5:6).

ГЫЙБАТ [عيب] – заочное осуждение, сплетня о каком-либо человеке, стремление разузнать личные тайны человека для предания их гласности. Ислам запрещает Г. и рассматривает его как один из самых больших грехов. Разрешается только в случаях:

- свидетельствования в суде;
- страдания человека от чьей-либо несправедливости;
- осуждения человека, который совершенно открыто, не стесняясь общества, совершает греховные деяния;
- необходимости выяснить достоверность личности передатчика хадиса, фетвы, мнения и т. п.

ҒАЙБАТ [عيب] – сыртынан айыптау, әлдебір адам туралы өсек айту, адамның жеке құпияларын жариялау мақсатта білу. Ислам Ғ. тыйым салады және оны ең үлкен күнәлар қатарына жатқызады. Тек келесі жағдайларда ғана рұқсат етіледі:

- сот процесінде куәлік етуде;
- адамның әлдекімнің әділетсіздігінен азап шегуінде;
- қоғамнан ұялмай күнәлі істерді ашық жасап жүрген адамды айыптауда;
- хадис, пәтуа, пікір жеткізушінің жеке қасиеттерінің қабылдауға лайықтылығын анықтауда және т.б.

ДАББАТ аль-АРД [الارض دبت] – выючное и верховое животное, которое выйдет из-под земли при приближении Судного дня. Выход Д. – одно из знамений этого Дня: «Когда же свершится над ними Слово, Мы выведем к ним из земли животное, которое скажет им, что люди не были убеждены в Наших знамениях» (27:82). Д. выйдет, когда наступят неверие, искажение и забвение религии Аллаха. В хадисах говорится о том, что вместе с Д. появятся посох Мусы и кольцо Сулеймана. Посохом Мусы Д. будет ставить печать на лица многих оставшихся праведников, и эта печать будет в виде белой метки, которая расползется по всему лицу, и лица праведников будут белыми. Кольцом Сулеймана Д. будет ударять по лицам неверных, и на их лицах появится черная метка, которая расползется, и лица станут черными. Затем Д. возвестит людям о том, кто из них будет в Раю, а кто в Аду. По некоторым преданиям, Д. выйдет 3 раза (см. также: Ахира).

ДАББАТ әл-АРД [الارض دبت] – Қиямет күні жақындаған уақытта жер астынан шығатын тендеулі және салт атты. Д. шығуы – бұл Күн белгілерінің бірі: «Оларға

айтылған (Қиямет) бастарына келген кезде, олар үшін жерден бір хайуан шығарамыз да ол, Оларға адамдардың аяттарымызға мүлде сенбегендіктерін айтады...» (27:82). Д. имансыздық, Аллаһтың діні бұрмаланып, ұмыттырылған уақытта шығады. Хадистерде айтылғандай, Д. бірге Мұса асатаяғы мен Сүлейменнің жүзігі пайда болады. Д. Мұса асатаяғымен аз ғана қалған тақуа адамдардың жүзіне мөр қояды, және бұл мөр ақ таңба түрінде бетке жайылады, тақуалардың жүзі ақ болады. Сүлеймен жүзігімен Д. кәпірлер бетінен ұратын болады, сол себепті олардың жүздерінен қара таңда пайда болып, жүздері қараға айналады. Содан кейін Д. олардың қайсылары Жәннәтта, қайсылары Тозақта болатындығын жариялайды. Кейбір риуаяттарда Д. 3 рет шығады (қрз.: Акырет).

209

ДАВУД [داود] – Давид, пророк (наби) и царь, посланный к народу Израилья. Родился и умер в Кудсе (Иерусалиме). Родословная восходила к Йахуде (Иуде), сыну Йа'куба (Иакова).

После смерти пророка Мусы (Моисея) Аллах посылал к Израильянам многих пророков. Все они призывали народ неукоснительно следовать заповедям Тауры (Торы). Однако со временем люди начали отходить от Божественных Законов, подменять их удобными трактовками, стала падать мораль. Аллах направил на них бедствие в лице царя племени амаликитян Джалута (Голиафа), нанесшего израильянам поражение и из-

Дав

гнавшего их из части их земель. Царь Израиля Талут (Саул) собрал сильную армию и выступил против Джалута. В этом походе принял участие и Д., убивший Джалута (2:246-251). После смерти Талута Д. стал царем Израиля. Он был справедливым правителем, правил на основании Божественных Законов. Д. сумел подчинить своей власти Палестину, Сирию и часть Аравийского полуострова. Столицей его государства стал Кудс (Иерусалим), где Д. начал строительство Божьего храма, завершенное в период царствования его сына Сулеймана (Соломона). Аллах сделал Д. Своим пророком (6:84) и послал ему Священную Книгу Забур (Псалтирь) (17:55). Эта книга подтверждала истинность Тауры и призвала народ следовать ее заповедям. Миссия Д. не была равной миссии Мусы, т. к. он не принес нового Шариата. Забур являлся одной из 4 известных Божественных Книг. Его поэтические псалмы Д. пел прекрасным голосом. Д. был верным служителем Аллаха, проводил много времени в молитвах, часто постился. Аллах даровал ему способность совершать чудеса. Его повелениям подчинялись камни, горы, птицы, дикие животные (21:79-80). Когда Д. пел стихи Забура, птицы слетались к нему и вместе с ним пели псалмы. Д. также мог лепить любые вещи из обыкновенного железа, не смягчая его огнем.

ДӘУД [داود] – Дәуд, Израиль халқына жіберілген пайғамбар (нәби) және патша. Құдыста (Иеру-

салим) дүниеге келіп, сонда қайтыс болған. Шежіресі Йақұбтың ұлы Йаһудқа келіп тіреледі.

Мұса пайғамбар қайтыс болғаннан кейін Аллах израильдіктерге көптеген пайғамбарларды жіберген. Олардың барлығы Тәурет кітабымен мүлтіксіз жүруге шақырды. Дегенмен уақыт өте келе адамдар Аллаһ Зандарынан біртіндеп алыстай бастайды, өздеріне жағатын баяндармен алмастырып, моральді жоғалта бастады. Аллаһ оларға апат ретінде Израильдіктерге жеңіліс әкелген және жерлерінің қудалаған амаликитян тайпасының патшасын Жалұтты (Голиафты) жібереді. Израиль патшасы Талұт (Саул) мықты әскер жинақтап, Жалұтқа қарсы аттанады. Бұл жорыққа Жалұтты өлтірген Д. қатысады (2:246-251). Талұттың өлімінен кейін Д. Израиль патшасы болады. Ол Аллаһ Зандары негізінде билеген әділетті патша болған. Д. өз билігі астына Палестина, Сирия және Аравия түбегінің бір бөлігін бағындырады. Оның мемлекетінің астанасы Құдыс (Иерусалим) қаласы болды, онда Д. баласы Сүлейменнің патшалығы тұсында біткен Құдай ғибадатханасының құрылысын бастағана болатын. Аллаһ Д. Өзінің пайғамбары (6:84) етеді және оған Қасиетті Кітап Зәбурды түсіреді (17:55). Бұл кітап Тәураттың ақиқаттығын дәлелдейді және халықты оның заңдылығымен жүруге шақырған. Д. пайғамбарлығы Мұса пайғамбарлығымен тең болмады, себебі ол жаңа Шариғат әкелмеді. Зәбур Аллаһ тарапынан

түсірілген белгілі 4 кітаптардың бірі. Оның поэзиялық өлең жолдарын Д. көркем дауыспен оқыған. Д. Аллаһқа шынайы құлшылық қылған құлдарынан болған, көп уақытын намазбен өткізіп, жиі ораза ұстаған. Аллаһ оған ғажайыптар жасай алу мүмкіндігін берген. Оның бұйрығына тау-тастар, құстар, жабайы аңдар бағынған (21:79-80). Д. Зәбур өлеңдерін оқыған кезде құстар оған қарай ұшып келіп, бірге діни өлеңдерді айтқан. Сонымен қатар Д. қарапайым темірден оттың көмегімен жұмсапай әр түрлі заттарды жасай білген.

ДАДЖЖАЛ [دَجَال] – лжемесия, который появится в дни, предшествующие наступлению Судного дня. Его появление – одно из значимых знамений этого Дня. Это будет смутьян и лжец, который сосредоточит в своих руках большую власть. Пророк Мухаммад (ﷺ) неоднократно говорил о Д., в частности, дал описание его внешнего вида. В одном из хадисов говорится, что Д. будет широкотелым и у него будут кучерявые волосы. Видеть он будет лишь одним глазом, между глазами у него будет написано «неверный» (арабские буквы Ка, Фа, Ра). Отличительной особенностью Д. будут его претензии на божественность. Он будет способен творить чудеса, но это будут ложные чудеса: «У него будет вода и огонь. Но его огонь – это (вкусная) вода. А его вода – на самом деле это низвергающийся огонь. Кто из вас застанет эти события, пусть примет то, что

он представляет как огонь. Ведь на деле это вкусная и прохладная вода» (аль-Бухари; Муслим). Д. сможет оживлять мертвых. Пророк (ﷺ) говорил, что он будет передвигаться с очень большой скоростью; ему удастся быть в любой точке земли, но в Мекку и Медину войти не удастся. Ему будут служить дьяволы и создавать иллюзию лжечудес. Мусульмане будут сражаться с ним. В конце концов Д. будет убит вернувшимся на землю Исой, который вместе с Махди возглавит мусульман (см. также: Ахира).

ДӘЖЖӘЛ [دَجَال] – Қиямет күнінің алдында пайда болатын жалған миссионер. Оның пайда болуы – бұл Күннің ең ірі белгілерінің бірі. Бүлік шығарушы, өтірікші биліктің біраз бөлігін қолына жинауға талпынады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Д. туралы айтқан болатын, соның ішінде оның сыртқы келбетін. Хадистердің бірінде ол кең денелі және бұйра шашты екендігі сипатталады. Ол тек бір көзімен ғана көреді, екі көзінің арасында «кәпір» деген (араб әріптері Кә, Фә, Ро) жазу болады. Д. айрықша белгісі ретінде оның құдайлыққа талабын айтуға болады. Ол ғажайыптарды жасай алатын болады, дегенмен олар жалған ғажайыптар: «Ол су мен от әкеледі. Оның әкелген оты – бұл (тәтті) су. Ал суы – лапылдаған от. Сендердің қайсыларың бұл оқиғаға тап болсаңдар, онда оның әкелген отына жүгіріңдер. Шын мәнінде, ол тәтті әрі салқы су» (әл-Бұхари; Муслим). Д. өлілерді тірілте алады. Пайғамбар (ﷺ) оның аса жоғары

Дар

жылдамдыкпен қозғалатынын айтқан; ол дүниежүзінің барлық жерінде болады, біқа Мекке және Мединаға кіре алмайды. Оған шайтандар қызмет жасап, жалған ғажайыптар сағымын жасайды. Мұсылмандар онымен шайқасады. Ең соңында Д. мұсылмандарды Мәһдиден бірге басқарған жерге қайта оралған Исаның қолынан қаза табады (крз.: Ақырет).

ДАР аль-ИСЛАМ и ДАР аль-ХАРБ [الإسلام وأرض الحرب أرض] («территория Ислама» и «территория войны») – Дар аль-Ислам – государство или часть мира, которая находится под контролем мусульман и на которой в полной мере действуют законы Ислама; Дар аль-Харб – территория, которая не управляется на основании законов Ислама. В Коране термины не встречаются. Известен хадис Пророка (ﷺ): «Наказания не применяются в Дар аль-Харб» (см.: Хадд); есть мнения, что этот хадис слабый, но в ханафитском мазхабе он принимается в качестве правового доказательства.

Вероятно, термины были введены мусульманскими правоведями, которые отделяли государственное устройство мусульманской Медины в период жизни Пророка Мухаммада (ﷺ) от остальной части Аравийского полуострова, с которой мусульмане были в состоянии войны. После расширения границ Халифата правоведы сочли необходимым терминологически разделить методы государственного управления в мусульманском государстве и остальном мире. Для

этого применяли понятие «Дар аль-Ислам». В мусульманском государстве могли проживать как мусульмане, так и немусульмане; мусульмане могли составлять и меньшинство населения. Главное условие заключалось в том, чтобы законодательная и судебная власти в государстве осуществлялись в полном соответствии с исламскими принципами и законами. В настоящее время некоторые богословы считают, что такого рода деление мира утратило свое первоначальное значение и сегодня не актуально.

Если какая-то часть исламских земель оккупировалась либо откалывалась в результате восстания немусульманских подданных (зиммиев), а также если мусульманское население какой-то области отступало от веры, то в случае упразднения действия на этих территориях исламского закона они выпадали из Дар аль-Ислам и становились землями войны (Дар аль-Харб). Другие правоведы считали, что даже в случае потери мусульманами политической власти на каких-то территориях они продолжали оставаться в составе Дар аль-Ислам, если там практиковались положения Шариата; это не относилось к территориям, населенным вероотступниками.

Мусульмане, проживавшие на территории Дар аль-Харб, обладали равными правами с мусульманами Дар аль-Ислам. Согласно Абу Ханифе, они не обладали лишь правовой защищенностью, но по желанию могли эмигрировать в мусульманские страны, где

будут пользоваться защитой исламского закона. Многие правоведы считали, что мусульман, которые совершают грехи, находясь в Дар аль-Харб, нельзя карать по законам Шариата (см.: Хадд; Тазир), т. к. на те территории не распространяется власть мусульманского государства, а за совершенный грех мусульманин будет отвечать перед Аллахом. Другие правоведы (например аш-Шафии) считали, что мера ответственности мусульман перед законом одинакова во всех случаях, независимо от того, в Дар аль-Ислам или в Дар аль-Харб было совершено то или иное правонарушение.

Большинство правоведов единогласны в том, что все действия или вещи, которые запретны для мусульманина в Дар аль-Ислам, запретны и в Дар аль-Харб. Однако Абу Ханифа и аш-Шейбани считали, что на «территории войны» мусульмане могут давать под проценты деньги иноверцам, но брать от них деньги под проценты не имеют права. Эти фетвы были вынесены на основании хадиса: «В Дар аль-Харб между мусульманами и неверными нет процентов». Остальные улемы не соглашались с ними и считали, что мусульмане могут захватывать военные трофеи, но наживаться на иноверцах за счет роста нельзя, а приведенный хадис считали слабым.

В ханафитском мазхабе также утверждалось, что мусульманам нужно уезжать из Дар аль-Харб и селиться в Дар аль-Ислам, т. к. в любом случае они оказываются лишенными возможности

свободно исполнять предписания религии (4:97-98). Однако в шафиитском мазхабе считается, что если мусульмане не подвергаются преследованиям и могут исповедовать веру открыто, то им желательно оставаться на родных землях. Большинство факихов также считают, что если нет веских причин, то уезжать из Дар аль-Харб не следует, а нужно приложить усилия к тому, чтобы на этих землях были установлены законы Шариата.

ДАР эл-ИСЛАМ және ДАР эл-ХАРБ [الإسلام وأرض الحرب أرض] («Ислам территориясы» және «соғыс территориясы») – Дар эл-Ислам – Ислам заңдары толық әрекет ететін және мұсылмандар билігі бақылауындағы мемлекет немесе дүниенің бір бөлігі; Дар эл-Харб – Ислам заңдары негізінде басқарылмайтын территориялар. Құранда бұл терминдер кездеспейді. Пайғамбар (ﷺ) хадісі белгілі: «Дар эл-Харбта жазалар қолданылмайды» (қрз.: Хадд); бұл хадістің әлсіздігі туралы пікір бар, бірақ ханафи мазһабында бұл құқықтық дәлел ретінде қолданылады.

Терминдер Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) кезеңіндегі мұсылмандар соғыс күйінде болған Аравия түбегінің басқа басқа бөліктерінен мұсылмандық Мединаның мемлекеттік құрылымын ажыратқан мұсылман құқықтанушылармен енгізілген болу керек. Халифат шекарасы кеңейтілген соң құқықтанушылар мұсылман мемлекеті және басқа бөліктердегі мемлекеттік

Дар

басқарманың әдіснамасын терминологиялық тұрғыдан бөлу қажеттілігін ұйғарды. Бұл үшін «Дар әл-Ислам» түсінігін енгізді. Мұсылман мемлекетінде мұсылмандармен қатар мұсылман емесер де тұра алды; мұсылмандар халықтың аз бөлігін қамти да алды. Бұл жердегі ең басты шарт мемлекеттегі заң шығарушылық жән соттық билік толықтай шариғат заңдары мен қағидаларына сәйкес жүргізілетінде. Қазіргі таңда кейбір теологтардың пікірінше, әлемді мұндай әдіспен бөлу алғашқы келбетін жоғалтып, бүгінде көкейкесті емес.

Егер мұсылман жерлерінің кейбір бөлігі жаулап алынған немесе мұсылман емес бодандардың (зиммилер) көтерілісі нәтижесінде бөлінсе, сонымен қатар қайсыбір облыстың мұсылман халқы сенімнен бас тартса, онда бұндай территорияларда шариғат заңдарының күші жойылған жағдайларда олар Дар әл-Исламнан шығарылып, соғыс жерлеріне (Дар әл-Харб) айналған. Ал басқа құқықтанушылар мұсылмандардың белгілі бір территорияларда саяси биліктен айырылып, бірақ Шариғат заңдылықтарын тәжірибеде қолдануды жалғастырса, онда олар Дар әл-Ислам құрамында қала бермек; бұған діннен шыққандармен қоныстанған территориялар жатқызылмайды.

Дар әл-Харб территориясында тұрып жатқан мұсылмандар Дар әл-Ислам мұсылмандарымен тең құқықта болды. Әбу Ханифа пікірінше, олар тек құқықтық қорғанысқа ие болмады, деген

мен өз еркімен исламдық заңның қорғанысына ие болатын мұсылман еліне қоныс аударуына мүмкін болды. Құқықтанушылардың көпшілігі Дар әл-Харбта күнә жасайтын мұсылмандарды Шариғат заңдарын негізінде жазалауға болмайды деп санайды (қрз.: Хадд; Тазир), яғни бұл территорияларда мұсылман мемлекетінің билігі жүрмейді, ал жасаған күнәсі үшін мұсылман Аллаһ алдында жауап береді. Басқа құқықтанушылар (мысалы әш-Шафиғи) мұсылманның заң алдындағы жауапкершілігі барлық жағдайда бірдей, оның заң бұзушылықты Дар әл-Ислам немесе Дар әл-Харбта жасағанына тәуелді емес деп санаған.

Құқықтанушылардың басым бөлігі Дар әл-Исламда мұсылман үшін тыйым болған барлық әрекеттер мен заттар Дар әл-Харбта харам екендігінде бір пікірде. Дегенмен, Әбу Ханифа және әш-Шәйбани «соғыс жерлерінде» мұсылмандар басқа дін өкілдеріне пайызға ақша бере алады, бірақ олардан пайызға ақша алуға болмайды деп санайды. Бұл пәтуалар хадис негізінде шығарылған болатын: «Дар әл-Харбта мұсылмандар мен кәпірлер арасында пайыз жоқ». Ал қалған ғалымдар олармен келіспеді және мұсылмандар әскери олжаны жаулап алуына болады, бірақ басқа дін өкілдерінің өсімінен пайда алуына болмайды деп есептеді және келтірілген хадисті әлсіздер қатарына қосты.

Ханафи мәзһабында мұсылмандарға Дар әл-Харбтан Дар әл-Исламға қоныс аудару керектігі де

бекітілген болатын, себебі олар кез келген жағдайда дін жоралғыларын еркін орындау мүмкіндігінен айрылған болып табылады (4:97-98). Алайда шафиғи мәзһабында егер мұсылмандар дінін ашық түрде ұстануына және қуғындауға ұшырамаса, онда туған жерлерінде қалғандары дұрыс деп саналады. Сонымен қатар фәкіһтердің көпшілігі негізді себеп болмаса Дар әл-Харбтан кетуге болмайды, қайта бұл жерлерде Шарифат заңдарының орын алуына жігерді салу керектігін айтады.

ДАСУКИ [دسوقي] (дасукиты, бурханиты) – суфийский тарикат. Основатель – Бурхан ад-Дин Ибрахим ибн Абу аль-Маджд ад-Дасуки (ум. 676/1277), родом из Южного Египта (селение Дасук). Получил начальное образование, выучил Коран, изучил шафиитское право, затем занялся тасаввуфом под руководством опытных учителей. Жил на протяжении 20 лет в затворничестве, после чего начал активную проповедь своего пути.

Д. распространился в Египте, Судане и Сев. Африке. В Египте является 3-м по распространенности после шазили и бадави. Учение ордена имеет много сходных положений с тарикатами рифаи, сухраварди и шазили. Некоторые считают их частью ордена бадави.

Зикр ордена громкий (джахри). Решающее значение придается борьбе со страстями (рияда), морали, привязанности последователей к тарикату. Первоначально Д. не использовали собраний с музыкой и песнопениями (сама) для дости-

жения религиозного трансa, позднее сама стала составной частью духовной практики тариката. Одеваются в зеленые одежды.

Существует несколько ветвей Д.: шарнубиты, ашуриты, тазиты, суютиты.

ДАСУКИ [دسوقي] (дасукитер, бурханитер) – сопылық тарикат. Негізін салушы – Бұрхан ад-Дин Ибраһим ибн Әбу әл-Мәжд әд-Дасуки (676/1277 ж.к.б.), Оңтүстік Мысырдан (Дасук қонысы). Бастауыш білімді алып, Құранды жаттаған, шафиғилік құқықты үйренген, кейін тәжірибелі ұстаздардың жетекшілігімен тасаууфпен шұғылданған. 20 жыл бойы сопылықта өмір сүріп, өз жолының насихатын белсенді жүргізген.

Д. Мысырда, Судан және Солтүстік Африкаға таралды. Мысырда таралуы жағынан шазили және бадауиден кейін 3-ші орында. Орден ғұламалары рифаи, сухрауарди және шазили тарикаттарымен ұқсастықтары көп. Кейбіреулері бадауи орденінің бөлігі деп санайды.

Орден зікірі дауысты (жаһри). Шешуші мәнге ие құмарлықпен күреске (рияда), моральға, тарикатқа ұстанушылардың құштарлығына беріледі. Алғашқы уақыттарда діни трансқа жету мақсатында Д. жиындарда музыканы және өлең айтуды (сама) қолданбады, кейіннен сама тарикаттың рухани тәжірибесінің негізгі бөлігіне айналды. Жасыл киімдерді киеді.

Д. бірнеше тармағы бар: шарнубиялықтар, ашуриялықтар, тазиялықтар, суютиялықтар.

Дах

ДАХРИТЫ [دهرية] – обобщающее название последователей различных мировоззрений, которые отрицали сотворение вселенной и всего сущего бытия Аллахом либо вводили понятия дуализма Бога и со-вечной Ему материи (см.: Фалсафа).

ДАХРИЛЕР [دهريه] – Аллаһтың әлемді және барлық тіршілік иесінің болмысын жаратқанын жоққа шығарған немесе Құдай және Оған материямен теңестірілген дуализм түсінігін енгізген әртүрлі көзқарас ізбасарларының жалпылама (қрз.: Пәлсапа).

ДЕРВИШ [درويش] (перс.) – одно из названий суфия. Синоним арабского слова факир.

216 **ДӘРУИШ** [درويش] (парсыша) – сопы атауларының бірі. Араб тіліндегі фәкир сөзінің синонимі.

ДИН [دين] («поклонение, смирение, вера, богобоязненность, Единобожие, почитание») – на казахский язык может переводиться как «дін (религия)». Может быть истинным (дин аль-хакк) и ложным (дин аль-батиль). Истинной религией является только Ислам, а все остальные верования ложны: «Воистину, (истинной) верой перед Аллахом является Ислам» (3:19). Д. не является синонимом слова «религия» в христианском понимании. Последнее (от лат. Religare – «связывать») подразумевает «связь человека с Богом», т. е. исполнение религиозных ритуалов; араб. «Д.» также «суд»,

«подчинение», «закон», «власть». Иными словами, «Д.» – всеобъемлющая вероучительная и практическая система, включающая Иман, Ислам и Ихсан.

ДИН [دين] («ғибадат, бойұсыну, сенім, тақуалық, Біркұдайшылдық (монотеизм), құлшылық ету») – қазақ тіліне «дін» деп аударуға болады. Шынайы (дин әл-хаққ) және жалған (дин әл-бәтил) болуы мүмкін. Шынайы дін болып Ислам табылады және барлық басқа діндер жалған: «Ақиқатында, Аллаһтың қасында шынайы дін Ислам» (3:19). Христиандық түсінікте Д. «дін» сөзінің синонимі емес. Соңғысы (лат. Religare – «байлау») «адамның Құдаймен байланысын» береді, яғни діни жорамалдарды орындауы; араб тілінде «Д.» сонымен бірге «сот», «бойұсыну», «заң», «билік». Басқаша айтқанда, «Д.» – Иман, Ислам және Ихсанды қамтитын кешенді дінтанулық және практикалық жүйе.

ДЖАБИР ИБН `АБДУЛЛАХ [جابر بن عبد الله] (ум. 77/696) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Родился в Медине. Происходил из племени Хазрадж. Отец Д. принял Ислам, погиб в битве при Ухуде. Д. также принял активное участие в мусульманском движении, участвовал в 19 сражениях при жизни Пророка (ﷺ). Во времена халифата Али был на его стороне, но после его смерти признал Му`авию. Хорошо зная исламские науки, Д. преподавал в мединской Мечети Пророка (ﷺ). Один из самых известных передатчиков хадисов

(муксир), к нему восходят 1540 хадисов. Умер в 95 лет. Имеется сообщение о том, что Д. был последним сахабом в Медине.

ЖӘБІР ИБН АБДУЛЛАХ [جابر بن عبد الله] (к.б.ж. 77/696) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы. Мединада дүниеге келген. Хазрәж тайпасынан. Ж. әкесі Ислам қабылдаған, Ухуд шайқасында қаза тапқан. Сондай-ақ Ж. мұсылмандық қозғалысқа белсенді қатысып, Пайғамбардың (ﷺ) тірі кезінде 19 шайқасқан қатысқан. Әли халифалығы тұсында оның жағында болды, бірақ оның қазасынан кейін Мұғауия билігін мойындады. Ислам ғылымдарын жақсы білген Ж. меиналық Пайғамбар (ﷺ) Мешітінде дәріс берген. Белгілі хадис жеткізушілердің бірі (муксир), одан 1540 хадис жеткен. 95 жасында қайтыс болған. Ж. Мединадағы соңғы сахаба болғандығы туралы хабарлар бар.

ДЖАБРИТЫ [جبرية] (от джабр – «принуждение») – одна из первых мировоззренческих школ Ислама. Сторонники абсолютной Божественной предопределенности всех процессов в мироздании, включая и поступки людей. Почти полностью отрицали возможность свободы намерений и действий человека, который лишь приобретает Божественную волю. Убежденность в отсутствии свободы человека – общая характеристика всех сект Д.

Д. возникли в период правления династии Омейядов. Согласно хроникам, первым представителем

и идеологом школы Д. был Са`д ибн Дирхам. Его учение впервые распространилось в Басре. Ученик Ибн Дирхама Джахм ибн Сафван развил учение Д. и рассматривал не только проблемы, связанные с предопределением; он утверждал, что Рай и Ад являются временными и преходящими обиталищами людей. Не считал Коран предвечным (Кадим) и утверждал, что он был сотворен Богом. Отрицал возможность лицемерия Аллаха праведниками в Раю. Его секта получила название джахмитской.

К Д. относились последователи Хусайна ибн Мухаммада ан-Наджжара (наджжариты) и Дирара ибн `Амра (дирариты).

ЖӘБРИЛЕР [جبرية] (жәбр сөзінен – «мәжбүрлеу») – Исламдағы алғашқы дүниетанымдық мектептердің бірі. Әлемнің барлық процестерінде абсолюттік Жаратушылық тағдырды жақтаушылар, соның ішінде адамның іс-әрекетін де. Жаратушылық ерік кейпіне енген деп санаған адам әрекеті мен ниеті еркінен толықтай дерлік жоққа шығарған. Адам еркінің жоқтығына сенім – Ж. барлық ағымның жалпы сипаттамасы

Ж. Омейя әулетінің тұсында пайда болды. Шежіре деректеріне қарағанда, Ж. мектебінің бірінші өкілі және идеологы Сағд ибн Дирхам болған. Оның ілімі алғаш рет Басрада таралған Ибн Дирхам шәкірті Жәһм ибн Сафуан Ж. ілімін дамытып, тек тағдырмен байланысты мәселелерді ғана қараған жоқ; ол Жұмақ пен Тозақ уақытша және адамдардың өтпелі

Джа

орны деп мәлімдеді. Құранды мәңгілік (Қадим) деп санама, оны Аллаһтың жаратқаны деп есептеді. Жұмақта тақуа құлдарының Аллаһты көру мүмкіндігін мойындамады. Осы себепті оның ағымы жәһмия атауын алды.

Хұсейн ибн Мұхаммед ән-Нәжжараның (нәжжариялықтар) және Дирар ибн Өмрдің (диариялықтар) ізбасарлары Ж. жатқызылған.

ДЖАДАЛ [جدل] – термин в каламе, означающий спор, дискуссию с использованием методов логики и диалектики. В Коране упоминаются многочисленные дискуссии, проводившиеся в среде своих народов Божьими посланниками. Слово употреблено в аяте Корана (43:58).

ЖАДӘЛ [جدل] – логика және диалектика әдістерін пайдаланумен болатын дауды, пікірталасты білдіретін кәләмдағы термин. Құранда Аллаһ тарапынан түсірілген пайғамбарлардың өз халықтары арасында жүргізген пікірталастары туралы аталады. Сөз Құран аятында келтіріледі (43:58).

ДЖАЗБА [جذبة] («влечение») – в суфизме – влечение Богом своего раба. Бог привлекает к Себе того, кого захочет, и Д. не зависит от самого человека и степени его служения. Если Аллах захочет, то поднимает завесу между Собой и любимым рабом и возвышает его до высот духовного совершенства. Чувствуя любовь Аллаха к себе, раб теряет свое существо и стре-

мится к Нему посредством искренней опьяняющей любви и ваджда. Суфии утверждают, что доказательством существования Д. является аят: «Аллах избирает к Себе, кого пожелает, и ведет к Себе, кто обращается» (42:13).

ЖАЗБА [جذبة] («әуестік») – суфизмде – өз құлының Құдаймен әуестігі. Құдай Өзіне қалағанын тартады, және Ж. адамға және оның құлшылық ету дәрежесіне тәуелді емес. Егер Аллаһ қаласа Өзі және сүйікті құлы арасындағы пердені ашады, оны рухани кемеңгерліктің биіктігіне көтереді. Озіңе Аллаһтың махаббатын сезініп, құл өзінің болмысын жоғалтады және Оған шынайы мас қылатын махаббат және уәжд арқылы ұмтылады. Сопылар Ж. болуының дәлелі ретінде келесі аятты келтіреді: «Аллаһ оған (сен шақырған дінге) кімді қаласа, оны сайлайды. Кім Оған бейімдесе оны тура жолға салады» (42:13).

ДЖАИЗ [جائز] – в исламском праве действие, совершение или несовершенство которого является одинаково приемлемым и дозволенным, т. е. не запрещается, но и не попадает в разряд желательных.

ЖАИЗ [جائز] – исламдық құқықта тең дәрежеде қолайлы және рұқсат етілген әрекет немесе әрекетсіздік, яғни тыйым салынбаған, бірақ қалаулы санатына жатпайтын әрекет.

ДЖАЛУТ [جالوت] – библейский Голиаф, предводитель пле-

мени Амаликитов, проживавшего между Египтом и Палестиной. Нанес поражение сынам Израиля, после чего те обратились к Пророку Ишмоилу (Самуилу), который назначил для них царем Талута (Саула). Однако, выступив против Амаликитов, часть израильтян испугались и вернулись назад. Оставшиеся воины продолжили поход, вступили в битву и одержали победу, а Д. был убит Давудом (Давидом) (2:246-252).

ЖАЛУТ [جالوت] – інжілше Голиаф, Мысыр және Палестина аралығында өмір сүрген Амаликия руының қолбасшысы. Израил ұрпақтарын жеңіліске ұшыратқаннан кейін оларға Талұтты (Саул) патша қылып тағайындаған Ишмоил (Самуил) пайғамбарға жүгінеді. Алайда, Амаликиялықтарға қарсы шайқасқан израилдіктердің бір бөлігі сескеніп, кейінге шегінеді. Жорықты жалғастырған қалған әскерлер айқасқа түсіп оларды жеңеді, Ж. Дәуіт өлтіреді (2:246-252).

ДЖАМИ [مسجد الجمعة] – пятничная мечеть: мечеть с минбаром и минаретами, в которой читаются хутбы и проводится пятничная молитва (см.: Масджид).

ЖАМИГ [مسجد الجمعة] – жұма мешіті: хұтпа оқылып, жұма намазы жүргізілетін мінберлі, мұнаралы мешіт (қрз.: Мешіт).

ДЖАМПА [جامر] – три столба, символизирующие шайтана; мусульмане забрасывают их камнями

во время хаджа. Возникновение ритуала возводят к пророку Ибрахиму (Аврааму), к которому на этом месте трижды являлся шайтан, и каждый раз Ибрахим забрасывал его 7 камнями. В настоящее время Д. переделали в стены, чтобы многим тысячам паломников было удобнее исполнять ритуал.

Всего нужно бросить 49 либо 70 камней. 7 камней бросаются в день праздника жертвоприношения (10 зу-ль-хиджа) в главную Д., называемую Акаба. 11, 12 и 13 зу-ль-хиджа паломники бросают в Д. еще по 21 камню (по 7 в каждую). Однако достаточно, если паломник бросит камни только 10, 11 и 12-го числа (т. е. 49 камней = 7+21+21).

Допускается забрасывание Д. не только камнями, но и другими предметами природного происхождения (например глиной). Желательно при каждом бросании выговаривать такбир (слова «Аллаху акбар»). Этот ритуал нужно исполнять в дневное время. Если паломник по какой-либо причине не может исполнить его, то он может поручить другому человеку сделать это за него.

ЖӘМРӘ [جامر] – шайтанды білдіретін 3 бағана; мұсылмандар қажылық кезінде оларды таспен атқылайды. Рәсімнің пайда болуын Ибрахим пайғамбарға жатқызады, осы жерде оған үш мәрте шайтан келген, және әр жол Ибрахим оған 7 тас лақтырған. Қазіргі таңда мыңдаған қажылық жасаушыларға ыңғайлы жағдай туғызып, рәсімді жасау үшін Ж. қабырға етіп өзгерткен.

Джа

Барлығы 49 немесе 70 тас лақтыруға болады. Ақаба деп аталатын негізгі Ж. 7 тас Құрбан айт күні (10-шы зұл-хижжа) лақтырылады. 11, 12 және 13 зұл-хижжа күндері қажылық жасаушылар Ж. тағы 21 тас лақтырады (әрқайсысына 7 тас-тан). Дегенмен, егер қажылық жасаушы тек 10, 11 және 12 күндері тастарды лақтыруына болады (яғни $49 \text{ тас} = 7+21+21$).

Ж. тастан басқа да табиғи жаратылысы (мысал, саз) бар заттарды лақтыруға болады. Әрбір тасты лақтырғанда тәкбір («Аллаһу әкбәр» сөздері) айтқан абзал. Бұл рәсімді күндізгі уақытта орындау керек. Егер қажылық жасаушы белгілі себептерге байланысып өзі лақтыра алмаса, оның орнына басқа адамның лақтыруына болады.

220 **ДЖАНАБА** [جنابة] – состояние осквернения, при котором необходимо совершить полное омовение (см.: Гусл). Наступает после полового сношения, семяизвержения, поллюций, оргазма, менструации, родов. Человек в состоянии Д. называется джунуб. В Д. нельзя совершать молитву, обходить Каабу, входить в мечеть, читать Коран и прикасаться к нему.

ЖАНАБА [جنابة] – толық дәрет алу қажет болатын ластану жағдайы (қрз.: Ғұсыл). Жыныстық қатынас, ұрық шыққаннан кейін, поллюция, оргазм, етеккір, босанудан кейін басталады. Ж. күйіндегі адам жүніп деп аталады. Ж. намаз оқуына, Қағбаны айналуына, мешітке кіруіне, Құранды ұстап оны оқуына болмайды.

ДЖАНАЗА [الجنّازة] (джиназа) – завернутое в саван тело, которое еще не похоронено; в широком смысле – весь похоронный обряд и все, что с ним связано. После смерти мусульманина его нужно вымыть, завернуть в саван, прочитать над ним молитву-Д. и похоронить. Это – коллективная религиозная обязанность (фард-кифайа) в первую очередь для близких умершего; если таковых нет, то ответственность за исполнение погребальных обрядов несут те мусульмане, которым стало известно о смерти данного человека. Все проблемы и процессы, связанные с Д., описаны в Сунне Пророка Мухаммада (ﷺ).

Если какой-то мусульманин прощается с жизнью на смертном одре, другим мусульманам желательно быть рядом с ним и помогать членам его семьи. Это богоугодное деяние. У постели больного нужно читать шахаду, чтобы тот повторял ее слова.

После смерти покойному необходимо закрыть рот и глаза, руки положить вдоль тела, тело покрыть куском материи. Все долги покойного должны быть выплачены из его имущества и состояния. Если у покойного не было средств, то желательно, чтобы выплату его долгов взяли на себя более состоятельные люди либо государственные органы. Необходимо известить людей о смерти.

Обмывание умершего – обязательное действие (фард кифая). Необходимо (фард) обмыть все тело как минимум 1 раз. При обмывании желательно пользоваться

мылом и другими гигиеническими средствами. 2-кратное обмывание является сунной, а у маликитов мандубом. При последнем обмывании желательно (мандуб) добавить в воду благовония (например камфару). При обмывании тела необходимо покрыть срамные части и не смотреть на них. Для обмывания этих мест мойщик должен надеть на руки покрытие из бязи. Умершего мужчину должен обмывать только мужчина, а женщину – женщина. Исключение может быть только для женщины, которая может обмыть покойного мужа. Порядок обмывания в различных мазхабах в принципе одинаков, имеются лишь незначительные различия. В ханафитском мазхабе обмывание осуществляется следующим образом.

Тело кладется на специальное возвышение, которое называется сарир (араб.) или танашир (тюрк.). Вначале обмываются половые органы, затем совершают малое омовение (см.: Вуду) покойника. После этого моются голова, лицо, руки, ноги: вначале моют голову, затем поворачивают тело на левый бок и льют воду на правую сторону, потом поворачивают его на правый бок и льют воду на левую сторону. На каждую сторону воду льют по 3 раза. Весь процесс повторяется трижды. Если мусульманин пал смертью мученика за веру (шахид), его тело не нужно обмывать, а следует похоронить в той одежде, в которой он принял смерть. Тела немусульман не обмываются.

После обмывания тело обтирают и обсушивают, затем облачают

в саван (кафан). Порядок и условия облачения во всех мазхабах также имеют лишь незначительные отличия.

В ханафитском мазхабе кафан состоит из следующих частей:

1. Изар – кусок бязи, покрывающий тело с головы до пят. Его ширина обычно более 1 м.

2. Камис – целый кусок бязи, который должен покрывать тело покойного от головы до пят подобие халата. В нем прорезается отверстие для головы.

3. Лифафа – самый длинный и широкий кусок бязи, в который полностью заворачивают покойника. У головы и ног концы материи крепко завязываются.

Для умерших женщин к этим кускам материи прибавляются еще два:

1. Химар – платок, которым покрывается голова.

2. Хирка – покрывало для груди.

Если бязи нет, то позволительно использовать любую материю, желательно белую.

Процесс облачения: расстилают лифафу, поверх нее стелют изар. Покойника-мужчину одевают в камис, кладут на лифафу и изар, накрывают вначале левой, затем правой частями изара, а затем – лифафы. Покойную женщину также облачают в камис. Ее волосы разделяют на две части и кладут на грудь поверх камиса. Затем волосы на голове закрывают химаром, а его концами закрывают волосы, уложенные с двух сторон на грудь, заворачивают покойную в изар, на грудь кладут хирку, а затем заворачивают тело в лифафу.

Джа

Оба конца лифафы и ее середину (в районе живота) связывают куском бязи.

После облачения покойного в кафан над ним стоя совершают молитву-Д. Над трупами немусульман и лицемеров (мунафикун) молитва-Д. не совершается (9:84).

Хоронить Д. на кладбище желательно в дневное время. Отвезти туда Д. должны только мужчины. Могила должна быть глубокой и несколько просторной; необходимо укрепить ее внутренние стенки камнем или кирпичом. Д. желательно укладывать на правый бок, а обращать лицом к кибле обязательно (ваджиб) во всех мазхабах, кроме маликитского, где это желательно (мандуб). Хоронить в гробах не одобряется во всех мазхабах. Нежелательно (макрух) укладывать Д. в гроб или ставить под него подстилки или подушки.

После похорон нельзя поднимать могилу (надмогильное сооружение) на высоту более пяди; шафииты считают, что могилы должны быть на уровне земли. Штукатурить глиной или цементом и белить могилы известкой нежелательно (макрух), однако у ханафитов, шафиитов и ханбалитов разрешено оштукатурить ее глиной, если это будет сделано без намерения украсить могилу. Ставить вертикальный надгробный камень либо сажать дерево нежелательно, но допустимо, чтобы могила не затерялась; шафииты же считают это желательным (мустахабб); если же надгробие ставится из побуждений гордыни, стремления выделить могилу умершего среди

остальных могил, сделать ее более привлекательной, то во всех мазхабах такое деяние запретно. По вопросу о надписях на надгробиях мазхабы придерживаются различных позиций:

- ханафиты считают надписи весьма нежелательными, граничащими с запретом (тахриман макрух); допускаются лишь идентифицирующие записи (чтобы могила не затерялась);

- маликиты считают, что аяты Корана на могиле запретны (харам), но указание имени умершего и дат его рождения и смерти лишь нежелательно (макрух);

- шафииты считают, что любая надпись на могиле, в т. ч. аяты Корана, нежелательна; позволительно писать только имена ученых и праведных людей;

- ханбалиты считают нежелательной любую надпись.

Нельзя строить над могилами памятники, помещать портреты, класть в могилу какие-либо предметы или листы с аятами Корана.

Согласно большинству фетв, сооружение над могилами любых построек, мечетей, мавзолеев нежелательно. Если эти сооружения были возведены из побуждений гордыни и стремления к украшательству, то это запретно (харам). Такие предписания действуют в отношении могил, которые не находятся на территории, являющейся сабалем (ничья территория, используемая под кладбище) или вакфом. Если же территория кладбища является сабилем или вакфом, то, по мнению маликитского, шафиитского и ханбалитского мазхабов, возведе-

ние над могилами любых построек категорически запрещено; ханафиты же считают, что и в этом случае возведение построек над могилами является нежелательным, но более нежелательно возводить постройку на сабиле.

Близким умершего разрешается оплакивать его только тихо, с соблюдением правил приличия. Тазия (траур) по покойному соблюдается 3 дня, на протяжении которых родственники умершего принимают соболезнования.

Если посещение могил умерших совершается с целью назидания, размышления о бренности земного существования, то оно является допустимым (мандуб). Ханафиты и маликиты считают, что делать это желательно в пятницу либо за день до и после. Согласно шафиитам, это лучше сделать после молитвы-аср в четверг и до времени этой же молитвы в субботу. Ханбалиты считают, что для посещения могил более или менее предпочтительных дней не существует. При посещении могил нельзя наступать, садиться или ложиться на них.

Мнения ученых относительно посещения могил женщинами разошлись. Некоторые считают это нежелательным (макрух), а другие в определенных ситуациях даже запретным (харам). Третьи же рассматривают посещение могил женщинами допустимым, особенно для женщин преклонного возраста. Можно прочесть над могилой специальные молитвы. Большинство улемов считают чтение над могилами аятов Корана с

намерением обеспечить покойнику вознаграждение дозволенным и даже желательным.

ЖАНАЗА [الجنزة] (жиназа) – жерленбеген кебінге оралған дене; кең мағынада – жерлеу салты және осымен байланысты мәселенің барлығын қамтиды. Өлімнен кейін мұсылманды жуып, кебінге орап, оның үстінен Ж. намазын оқып жерлеу керек. Бұл ұжымдық діни міндет (парыз-кифая) бірінші кезекте, қайтыс болған адамның жақын туыстары үшін; егер ондай туысы жоқ болса, жерлеу салтын орындау жауапкершілігі осы адамның қайтыс болғанынан хабардар мұсылмандаға өтеді. Ж. байланысты барлық мәселелер мен процестер Пайғамбарымыз Мұхаммед (ﷺ) Сүннетінде сипатталған.

Егер қандай да бір мұсылман өмірмен өлім төсегінде қолтасса, басқа мұсылмандарға онымен бірге болып, оның жанұясының мүшелеріне қол ұшын бергені абзал. Бұл салихалы іс. Ауру адам төсегінде оның сөздерін қайталау үшін шәһәда оқылуы тиіс.

Қайтыс болған адам өлімінен кейін оның аузын, көздерін жауып, қолдарын денесін бойлай орналастырып, денесін матамен орау қажет. Қайтыс болған адам қарызын төлеуге мүмкіндігі болмаса, онда оларды төлеуге ауқатты бай адамдар немесе мемлекеттік органдар өз мойнына алуы қажет.

Мәйітті жуу – міндетті әкерекет (парых кифая). Мәйіттің бүкіл денесін ең кемінде 1 рет жуу қажет. Жуу кезінде сабын

Джа

және басқа гигиеналық өнімдерді пайдаланған жөн. 2 мәрте жуу сүннет, ал мәликиліктерде мандуб болып табылады. Соңғы жуындыруда суға хош иістендіргіштер (мысалы, камфара) қосу жақсы (мандуб) амалдардың бірі. Мәйітті жуындыру кезінде оның абиырын жауып, оған қарамау керек. Бұл жерлерді жуу үшін мәйітті жуушы қолдарына бөзден жабын киюі тиіс. Қайтыс болған еркекті ер адаам, ал әйелді әйел баласы жуындыруы қажет. Тек жан тәсілім болған адамның әйелі өз күйеуін жуу ғана ерекшелік болып табылады. Әртүрлі мәзһабтарда жуу тәртібі негізінен бірдей, дегенмен кейбір аздаған айырмашылықтар бар. Ханафи мәзһабында мәйітті жуу төмендегідей өтеді:

224

Дене сарир (арабша) немесе танашир (түрікше) деп аталатын арнайы биік жерге қойылады. Алдымен жыныс мүшелері жуылып, мәйітке кіші дәрет жасайды. Содан кейін бас, бет, аяқ-қолдарын жуады: бастапқыда басын жуып, кейін денені сол жақ қырына аударып оң жағынан, сосын оң жақ қырына жатқызып, сол жағынан су құяды. Әрбір жағына 3 реттен су құйып шығады. Бүкіл процесс үш рет қайталанады. Егер мұсылман дін жолында қаза болған болса (шаһид), онда оның денесін жуу қажет емес, оны өлімді қабылдаған киімінде жерлеу керек. Мұсылман еместердің денесі жуылмайды.

Жуылып болған денені сүртіп, кептіреді, кейін кебінге (кафан) орайды. Мәйітті киіндірудің тәртібі мен шарттары барлық мәзһабтарда да азғана ерекшеліктерге ие.

Ханафи мәзһабында кафан мынадай бөліктерден тұрады:

1. Изар – денені басынан аяғынан дейін қамтитын бөздің бөлігі. Әдетте оның ені 1 метрден ұзын.

2. Қамис – мәйіттің басынан аяғынан дейін жабатын халатқа сияқты бөздің тұтас бір бөлігі. Онда бас үшін тесік кесіледі.

3. Лифафа – мәйітті толығымен орайтын бөздің ең ұзын және кең бөлігі. Басы мен аяқ жағы берік байланады.

Қайтыс болған әйелдерге матаның бұл бөліктеріне тағы екеуі қосылады:

1. Химар – басты қамтитын орамал.

2. Хирка – кеуде тұсын қамтитын жамылғы.

Егер бөз жоқ болса кез келген ақ матаны пайдалануға рұқсат етіледі.

Киіндіру процесі: лифафаны жайып, оның үстіне изарды жабады. Ер-мәйітке қамис кигізіп, лифафа мен изарға қояды, бірінші изардың сол және оң бөліктерімен, сосын – лифафамен жабады. Әйел мәйітке де қамис кигізеді. Шаштарын екіге бөліп, қамистің үстіне кеуде жағына қояды. Содан соң шаштарын химармен, ал оның соңғы бөліктерімен екі жағынан кеуде бөлікке қойылған шаштарын жабады, мәйітті изарға орап, кеудесіне хирканы қояды, содан соң денені лифафаға орайды. Лифафа екі жағы және ортасынан (құрсақ тұсы) бөз телімімен байланады.

Мәйітті кафанға киіндіргеннен кейін оның үстінен Ж. нама-

зы оқылады. Мұсылман емес және екіжүзділердің (мұнафық) мәйіттері үстінен Ж. намазы оқылмайды.

Ж. қабірде мүмкіндігінше күндізгі уақытта жерлеген дұрыс. Ж. қабірге тек ер адамдар апаруы тиіс. Қабір терең әрі кең болуы қажет; ішкі қабырғаларын кірпіш немесе таспен бекіту керек. Ж. оң жақ қырымен жатқызған абзал, ал жүзін құбыла жаққа қарату мәлики мәзһабынан (мандуб) басқа барлық мәзһабтарда парыз (уәжіп). Табыттарда жерлеу барлық мәзһабтарда мақұлданбайды. Табытқа салу немесе оның астына жастық, төсеме жаю жағымсыз (мәкруһ) болып табылады.

Жерлегеннен кейін қабірді (қабірусті құрылысы) 1 сүйемнен артық көтеруге болмайды; шафиғиләктер қабір жер деңгейінде болуы тиіс деп санайды. Қабірді балшық немесе цементпен сылау және әкпен ақтау жағымсыз (мәкруһ), бірақ ханафи, шафиғи және ханбалилықтарда қабірді безендіру ниетінсіз жасалса, оны балшықпен сылауға рұқсат етілген. Құлпытас қойып, ағаш отырғызбау жақсырақ, дегенмен қабірді жоғалтпау ниетінде болады; шафиғиләктер бұны абзал (мұстахабб) деп есептейді; егер құлпытасты мақтану себептерімен, марқұмның қабірін басқалардан бөлектеп, неғұрлым тартым ету ниетінде қойлатын болса, онда мұндай амалдарға барлық мәзһабтар тыйым салады. Құлпытастардағы жазуларға байланысты мәзһабтар әртүрлі көзқарастарда:

– ханафилықтар жазуды аса қажетсіз, харамға жақын (тахриман мәкруһ) деп санайды; тек қабірді анықтау үшін ғана рұқсат етіледі;

– мәликилықтар қабірге Құран аяттарын жазу тыйым салынған (харам), ал марқұмның туылған және өлген уақытын жазу тек жағымсыз (мәкруһ) іс ғана деп санайды;

– шафиғиләктер қабірдегі кез келген жазу, оның ішінде Құран аяттарына жол берілмеген дұрыс деп санайды; тек ғалымдар мен тақуа адамдардың есімі жазылғаны рұқсат;

– ханбалилықтар болса кез келген жазуды құптамайды.

Қабір үстіне ескерткіштер салуға, портреттер ілуге, қандай да бір заттарды немесе Құран аяттары бар парақшалар қоюға болмайды.

Көпшілік ғалымдардың пәтуаларына сәйкес, қабір үстіне әрбір құрылыс, мешіттер, кесенелер салу жағымсыз амал. Егер бұл құрылыстар мақтаныш ниетімен және безендіруге талпыну болатын болса, онда оған тыйым (харам) салынған. Бұл ережелер сәбил немесе уақф (қабірстан ретінде пайдаланатын ешкімге тиесілі емес жерлер) болып табылатын территорияда орналаспаған қабірлерге қатысты әрекет етеді. Егер қабірстан территориясы сәбил немесе уақф болатын болса, онда мәлики, шафиғи және ханбали мәзһабтарының көзқарасы бойынша қабір үстіне кез келген құрылысты көтеруге қатаң тыйым салынады; ханафилықтар бол-

Джа

са мұндай жағдайда қабір үстіне ғимарат құрылысын салу дұрыс емес, бірақ сәбилде құрылыс соғуды жөн санамайды.

Қайтыс болған адамның туыстарына оны тыныш түрде әдептілік ережелерін сақтай отыра қайғыруына рұқсат етіледі. Марқұм бойынша тазия (жоқтау) туысқандарына қайтыс болған адамға көңіл айтуы 3 күге созылады.

Өлгендердің қабірлеріне жер бетінде өмірдің уақытша екендігін ойлап, одан ғибрат алу мақсатында бару (мандуб) рұқсат етіледі. Ханафи және мәликилықтар мұны жұма немесе оған дейінгі және кейінгі күні жасаған жөн деп санайды. Шафиғиліктердің пікірі бойынша, бұны бейсенбі күнінің аср намазынан кейін немесе сенбі күннің осы намаз уақытына дейін жасаған жақсырақ. Ханбалилықтар болса, қабірлерге барудың қандай да бір күннің артықшылығы деп санайды. Қабірлерді зиярат етуде олардың үстіне жатуға, отыруға және басуға болмайды.

Әйелдердің қабірді зиярат етуі бойынша пікірлер бөлінген. Кейбіреулері бұл әрекетке жағымсыз (мәкруһ) қарайды, ал келесілері кейбір нақты жағдайдарда тыйым (харам) салады. Ал үшіншілер болса болады, әсіресе жасы ұлғайған жастағы әйелдер үшін рұқсат деп қарастырады. Қабірге барғанда арнайы дұғаны оқуға болады. Көп ғұламалар қабір үстінен марқұмға жеңілдік сұрау ниетімен дұға оқуы рұқсат және жақсы амал деп есептеген.

ДЖАНИН [جنين] («плод, зародыш») – человеческий эмбрион. В исламском праве рассматривается как живой человеческий субъект, которому можно оставлять завешание, который может наследовать имущество и т. д. Убийство плода (аборт) запрещено, за исключением особых случаев, оговоренных в исламском праве: «Не убивайте своих детей, опасаясь бедности. Мы даем пропитание им и вам. Воистину, убивать детей – тяжкий грех» (17:31).

ЖАНИН [جنين] («ұрық, нәресте») – адам эмбрионы. Ислам құқығында мұрагерліктен қалған мүлікті және т.б. мұраға ала алатын өсиетхат тастауына мүмкін болған тірі адам субъектісі ретінде қарастырылады. Ұрықты өлтіруге (аборт) исламдық құқықта айтылған кейбір айрықша жағдайлардан басқа жағдайларда тыйым салынған: «Кедейшіліктен қорқып, балаларынды өлтірмендер. Біз оларды және сендерді де қоректендіреміз. Расында балаларды өлтіру – зор күнә» (17:31).

ДЖАНН [جان] – сонм джиннов.

ДЖАНН [جان] – жындардың тобы.

ДЖАННА [الجنة] («прекрасный сад, место блаженства, Рай») – место вечного пребывания и блаженства мусульман-праведников, которое будет дано Аллахом за их благочестие и веру в земной жизни. Коран и Сунна дают описание Рая, его уровней и особенностей.

После Страшного Суда (см.: Кыяма) Аллах введет верующих в Д., где они будут вечно наслаждаться всеми благами, главным из которых станет созерцание Господа (75:22-23), а грешники пойдут в огонь Ада, где будут гореть вечно.

В хадисах Пророка (ﷺ) говорится, что невозможно представить все, что получают праведники в Д. В хадисе-кудси сказано: «Для праведных рабов Моих Я приготовил такие блага, которые никогда не видели их глаза, не слышали их уши и не имели их помыслы (и мечты)» (аль-Бухари. Баду'ль-Хальк 8; Муслим. Джанна 2/2824). Все представления об этом принимаются к сведению с оговоркой, что истинная сущность известна только Аллаху и будет прояснена позднее.

Д. – место необъятное, «простирается на весь простор неба и земли...» (57:21). Пророк (ﷺ) говорил, что «Рай создан из серебряных кирпичей и золотых кирпичей, на которых будет ароматный мускус. Там будет галька из жемчуга и яхонта» (ат-Тирмизи. Джанна 2 /2528/). В том же хадисе Пророк (ﷺ) дал определение состояния, в котором будут пребывать праведники: «Вошедший туда достигнет благ, у него не будет больше никаких проблем и трудностей, будет пребывать там вечно и его не постигнет смерть», что подтверждает и аят (44:56).

Мусульманская традиция говорит о том, что Д. многоступенчат. Пророк (ﷺ) говорил, что «Рай имеет сто ступеней, между которыми есть расстояние в сто лет» (ат-

Тирмизи. Джанна 4 /2531 /). Есть в хадисах упоминания о наличии в Д. дерева Туба, о также о деревьях со стволами из золота (ат-Тирмизи. Тафсир, Вакиа /3289/, Джанна 1 /2525, 2527/).

В Д. будет существовать супружеская жизнь (56:35-37); в то же время «у обитателей Рая не будут рождаться дети» (ат-Тирмизи. Джанна 23 /2566/). Обитатели Д. будут пить райское вино, которое не будет пьянить (56:19), но там не будет естественных испражнений (Муслим. Джанна 18 /3835/; Абу Давуд. Суннат 23 /4741/) – все будет выходить из людей посредством особого пота, подобного мускусу.

В Д. люди будут жить со своими супругами в особых гигантских шатрах из яхонта, жемчуга и других камней (ат-Тирмизи. Джанна 23 /2565/). Пророк (ﷺ) подчеркивал, что в этих райских шатрах будут жить исключительно верующие в Аллаха и признающие всех Пророков (аль-Бухари. Баду'ль-Хакк 8; Муслим. Джанна 11 /2831/). Праведники будут одеты в одежды из шелка, атласа и парчи, и на них будут украшения из золота (18:31).

Вершиной наслаждения для обитателей Д. будет возможность лицезреть Аллаха без образа и места (Руйятуллах): «Лица в тот день сияющие, на Господа их вззирающие» (75:22-23). Все суннитские улемы единогласны в том, что праведники в Д. увидят Аллаха. Помимо указанного аята, доказательством этому являются хадисы Пророка (ﷺ), в которых недвус-

Джа

мысленно говорится о возможности лицезреть Аллаха в Д.: «Вы будете видеть вашего Господа так, как вы видите луну, и никаких затруднений вам в этом не будет. И не будет никаких преград между Ним и вами» (аль-Бухари. Мавакитус-Саят 6, 26, Тафсир, Каф 1, Таухид 24; Муслим. Масаджид 211 /633/; Абу Давуд. Суннат 20 /4729/; ат-Тирмизи. Джанна 16 /2554/).

О том, что именно Руйятуллах будет вершиной райских благ, говорит хадис: «Для них (праведников) нет более любимого занятия, чем возможность смотреть на их Господа» (Муслим. Имам 297 /181 /; ат-Тирмизи. Джанна 16 /2555/).

В Д. имеются сады и реки (2:25; 3:15). Упоминаются 4 сада: Адн (9:72), Фирдаус (18:107), Мава (32:19) и На'им (37:40-44), из них на самом верхнем уровне находится Фирдаус, после которого уже начинается Арш (Престол Аллаха). Из этого сада вытекают 4 реки: в одной течет вода, в другой – молоко, в третьей – райское вино, в четвертой – мед. Возможно, это те самые реки, о которых упоминается в Коране; они называются Сальсабиль (76:18), Тасним (83:27), Майн (56:18) и Каусар (108:1).

ЖӘННӘТ [الجنة] («әдему бақша, рақат орны, Жұмақ») – Аллаһтың жер бетінде өздерінің сенімі мен ғибадатшылығы үшін тақуа-мұсылмандарға беретін мәңгілік тұрақ және рақатта болатын мекені. Құран және Сүннетте Жұмақтың сипаттамасы, оның ерекшеліктері мен дәрежелері келтірілген.

Үрейлі соттан кейін (қрз.: Қиямет) Аллаһ мұсылмандарды барлық игіліктермен мәңгі рақатта болатын Ж. кіргізеді, оның ішіндегі ең басты Раббының дидарын (жүзін) көруі (75:22-23), ал күнәһарлар мәңгі азапталатын Тозаққа тоғытылады.

Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде тақуалардың Ж. нендей нығмет пен игілікке бөленетінін елестену мүмкін еместігі туралы айтылады. Хадис-құдсида: «Мен салих құлдарым үшін көздері көрмеген, құлақтары естімеген, ойына алмаған, тіпті қиялдап көрмеген нығметтер дайындадым» (әл-Бұхари. Бәдул-халқ 8; Сахих Муслим, Жәннәт 2/2824). Бұл туралы барлық көріністер хадисте айтылғандай қабылданады, ал ақиқи мәні тек Аллаһқа аян және ол кейін айқындалады.

Ж. – ұшы-қиыры жоқ жер, «кеңдігі жер мен көктің кеңдігіндей...» (57:21). Пайғамбар (ﷺ) «Жұмақтың хош иісті мускус болатын алтын және күміс кірпіш-тен жасалған. Онда жақұт пен меруерт-тен жұмыр тастар бола-тындығын» айтқан (әт-Тирмизи. Жәнна 2 /2528/). Дәл осы хадисте Пайғамбар (ﷺ) Құран аяты (44:56) растайтын тақуалардың қандай күйде болатынына сипаттама берген: «ол жаққа кіргендер игілікке жетеді, онда енді ешбір қиындық пен азапты көрмейді, ол жақта мәңгі болады және өлім оларға жетпейді».

Мұсылмандық дәстүр Ж. көпсатылығы туралы айтады. Пайғамбар (ﷺ) «Жұмақтың жүз сатысы бар, әрбір сатының арасы жүзжылдық жол» екендігін айтқан

(эт-Тирмизи. Жәнна 4 /2531 /). Ж. Туба ағашының барлығы, сонымен бірге алтыннан болған ағаш діңі туралы да хабарлар бар (эт-Тирмизи. Тәпсір, Уәқиә /3289/, Жәнна 1 /2525, 2527/).

Ж. жұбайлық өмір болады (56:35-37); сол мезетте «Жұмақ тұрғындары балаларды дүниеге әкелмейді» (эт-Тирмизи. Жәнна 23 /2566/). Ж. тұрғындары мастандырмайтын жұмақтың шарабын ішеді (56:19), бірақ онда ешқандай дәретке шығу болмайды (Муслим. Жәнна 18 /3835/; Әбу Дауд. Суннат 23 /4741/) – барлығы адам бойынан мускуске ұқсайтын ерекше тер арқылы шығады.

Ж. адамдар өз жұбайларымен жақұттан, меруерттен және басқа да тастардан жасалған зәулім үйлерде өмір сүретін болады (эт-Тирмизи. Жәнна 23 /2565/). Пайғамбар (ﷺ) бұл жұмақтың зәулім үйлерінде Аллаһқа иман келтіріп, барлық пайғамбарларды мойындаған мұсылмандар ғана өмір сүретіндігіне айрықша баса айтқан (әл-Бұхари. Баду'ль-Хаққ 8; Муслим. Жәнна 11 /2831/). Тақуалар жібек, атлас және баршыннан жасалған киімдерге киіндіріліп, алтыннан эшекейлер тағады (18:31).

Ж. тұрғындарының рақатының шыңы ол Аллаһты ешбір елестетусіз және орынсыз тікелей көру мүмкіндігі болып табылады (Руйятуллаһ): «Қиямет күні, кейбір жүздер жарқылдап; Раббыңа қарайды» (75:22-23). Барлық сүннеттің ғұламалары Ж. тақуалардың Аллаһты көретіндігіне бірауыздан келіседі. Бұл айтылған аяттан басқа бұған

дәлел ретінде Ж. Аллаһты көру мүмкіндігі бар екендігі анық айталған Пайғамбар (ﷺ) хадистері бар: «Сендер мына айды көріп тұрғандай Раббыларыңды көресіндер, және мұндай ешқандай қиыншылық болмайды. Сендер мен Оның арасында ешбір перде болмайды» (әл-Бұхари. Мәуакитус-Солят 6, 26, Тәпсір, Қаф 1, Таухид 24; Муслим. Мәсәжид 211 /633/; Әбу Дәуд. Суннат 20 /4729/; эт-Тирмизи. Жәнна 16 /2554/).

Руйятуллаһтың жұмақ рақатының шыңы болатындығы туралы хадисте айтылады: «Олар үшін (тақуалар) Раббысын көруден басқа ешбір жақсы ісі болмажйы» (Муслим. Имам 297 /181/; эт-Тирмизи. Жәнна 16 /2555/).

Ж. өзендер мен бау-бақшалар бар (2:25; 3:15). 4 бау-бақшаның аты аталады: Адн (9:72), Фирдаус (18:107), Мәуә (32:19) және Нағим (37:40-44), олардың ішіндегі ең жоғары деңгейде Фирдаус орналасқан, одан кейін Аллаһтың Аршысы басталады. Бұл бақтан 4 өзен ағады: біріншісінде су, екіншісінде – сүт, үшіншісінде – жұмақ шарабы, ал төртіншісінде – бал. Құранда келтірілген өзендер шамасында болуы керек; оларды Сәлсабил деп атайды (76:18), Тәсним (83:27), Мә'йн (56:18) және Кәусәр (108:1).

ДЖАРИЯ [جارية] – наложница; женщина попавшая в плен на поле боя; служанка-рабыня, которую можно было купить за соответствующую цену у ее хозяина (см.: Мамлюки (1)). Сейчас институт Д. практически отсутствует.

Джа

ЖӘРИЯ [جارية] – күн; шайқас алаңында тұтқынға түскен еркісіз әйел; иесінен өзіне сәйкес келетін бағасына сатып алуға мүмкін болатын үй қызметіндегі құл әйел (қрз.: Мәмлүктер (1)). Қазіргі таңда Ж. институты іс жүзінде жоқ.

ДЖАФАР ас-САДИК [80/699-148/765] (جعفر الصادق) – потомок Пророка Мухаммада (ﷺ), Алид, выдающийся ученый и правовед. Эпоним джафаритского мазхаба (см.: Джафариты). Учитель Абу Ханифы и Малика ибн Анаса. Шииты почитают его как 6-го непогрешимого имама, обладателя сокровенного знания (джафр).

Мать Д. была дочерью потомка Абу Бакра – Касима ибн Мухаммада, известного факиха Медины. Его отца Мухаммада Бакира Али ибн Абу Талиб любил как сына и назначил наместником Египта, где Мухаммад погиб, исполняя приказы Али и до конца оставаясь верным ему. Тетя Д. по матери имела дружеские отношения с Аишей и передала от нее много хадисов.

С ранних лет Д. под влиянием традиций семьи проявлял особое рвение к изучению исламской традиции и наук. Его обучали дед Али Зайн аль-Абидин и отец Мухаммад Бакир. Д. был одним из основателей исламской правовой науки, заложил основные методы исламского права. Мировоззрение и методы Д. изложены в работах учеников. В шиитской традиции известна книга, которую написал его ученик Муфаддал ибн `Амр на основании воззрений учителя и в которой рас-

сматриваются проблемы Единобожия (вахдания).

Джабир ибн Хайян, передатчик учения Д., указывал, что Д. был не только правоведом, но и мыслителем, философом, занимался естественными науками и космогонией. Однако суннитские улемы подвергают сомнению достоверность трудов Ибн Хайяна, считая, что многое в них Д. приписано; шиитская традиция принимает эти книги.

Д. не претендовал на власть и отказывался от нее. Он стал свидетелем жестокой расправы `аббасидского халифа Абу Джафара аль-Мансура над Алидами Мухаммадом ибн `Абдуллахом (ан-Нафс аз-Закария) и его братом Ибрахимом; затем начались массовые репрессии Ахль аль-Бейт (семьи Пророка (ﷺ)). Поэтому Д. стал сторонником идеи терпимости по отношению к правящей, пусть даже «нечестивой», власти и занимался исключительно научной деятельностью.

Шииты-имамиты считают Д. имамом, несмотря на то что он не обладал никакой политической властью. Против такого положения выступали зейдиты, считая, что нет пользы от имама, не стремящегося возглавить общину. Политическая пассивность Д. объяснялась шиитами тем, что он придерживался такийи – исповедовал воззрения втайне. Некоторые группы пытались вести пропаганду от имени Д. и приписывали ему идеи, которых он никогда не высказывал, – публичные проклятия первых Праведных халифов, объявление

сподвижников Пророка (ﷺ) неверными, обожествление имамов. Иسمайлитский даи (проповедник) аль-Аджда аль-Асади даже объявил Д. воплощением Бога (об этом писал Аш`ари в «Макалат»).

Д. публично отвергал приписываемые ему компрометирующие идеи, но радикальные шиитские группы (гулат) продолжали действовать от его лица в различных регионах Халифата. Халиф аль-Мансур стал подозревать Д. в подготовке восстания, но тот всякий раз доказывал непричастность к заговорам.

Д. выдавал правовые решения на основании ясных и однозначных смыслов Откровения (Корана и Сунны). Современные шииты признают только те хадисы от него, которые восходят к Ахль аль-Бейт; суннитская традиция отрицает, что такой метод действительно восходит к самому Д., который никогда не разрывал отношений с потомками других сподвижников Пророка (ﷺ).

О применении Д. кияса точных данных нет. Несомненно, он выносил решения на основе мнения (ра`й), но невозможно сказать точно, строил ли он ра`й на основании кияса или истихсана. Вероятно, что он выводил решения на основании доводов разума (акль): если разум говорит, что та или иная вещь вредна или полезна, то она таковой и является.

Суннитские улемы считают, что первоначально правовые методы Д. практически не отличались от методов суннитов, но после его смерти учение приняло иную форму. Это изменение отвергается шиитами.

ЖӘФӘР әс-САДЫҚ [جعفر الصادق] (80/699-148/765) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ұрпағы, Әли әулетінен, ғалым, құқықтанушы. Жәфәри махһабының эпонимі (қрз.: Жәфәри мәзһабы). Әбу Ханифа және Мәлик ибн Анастың ұстазы. Шииттер оны 6-шы күнәсіз имам, құпия ілім (жәфр) иесі ретінде құрмет тұтады.

Ж. анасы Әбу Бәкрдің ұрпағы – Мединаның белгілі фәкіһі Қасым ибн Мұхаммедтің қызы. Оның әкесі Мұхаммад Бақырды Әли ибн Әбу Талиб ұлы ретінде жақсы көріп, Мысырдың наменгері етіп тағайындайды, онда Әлидің бұйрықтарын орындап, беріктігін соңына дейін сақтап, қаза табады. Ж. нағашы апасы Айшамен достық қарым-қатынаста болып, одан көптеген хадистер жеткізген.

Жастайынан Ж. отбасы дәстүрінің ықпалымен ислам ғылымы мен дәстүрін зерттеуге ерекше ынта танытады. Оны атасы Әли Зейн әл-Әбидин және әкесі Мұхаммад Бақыр оқытқан. Ж. мұсылмандық құқық ғылымының негіздері мен құқығының негізгі әдістерін қалағандардың бірі болды. Ж. дүниетанымы мен әдістері шәкірттерінің еңбектерінде көрініс тапқан. Шииттік дәстүрде ұстазының көзқарасына негізделген шәкірті Мұфаддал ибн Әмр жазған Біркұдайшылдық (уахдания) мәселелері қарастырылатын кітабы белгілі.

Ж. ілімін жеткізуші Жәбир ибн Хайян Ж. тек құқықтанушы ғана емес, сонымен бірге ойшыл, философ болған, жаратылыстану ғылымдары мен космогониямен

Джа

айналысқанын көрсетеді. Алайда сүннеттің ғұламалары Ибн Хай-йан еңбектерінің дұрыстығына күмәнмен қарап, олардың көп бөлігі Ж. есептелген деп санайды; шииттік доктрина бұл кітаптарды қабылдайды.

Ж. билікке үміттенбеді және одан бас тартты. Ол Әббас әулетінің халифі Әбу Жәфәр әл-Мансұрдың Әли әулетінің өкілі Мұхаммад ибн Әбдуллаһ (ән-Нәфс әз-Зәкәрия) және оның ағасы Ибраһимнің үстінен жасаған қатты жазасының куәгері болды; кейін Әһл әл-Бәйт (Пайғамбар (ﷺ) отбасы) қарсы жаппай жазалау шаралары басталды. Сондықтан Ж. билік етуші топқа, тіпті ол «әділетсіз» болса да төзімділік идеясының қолдаушысы болды және тек қана ғылыми қызметпен шұғылданды.

232

Шиит-имамиялықтар Ж. ешқандай саяси билікке ие болмағандығына қарамастан оны имам деп санайды. Мұндай қауымды басқаруға талпынбаған иманнан ешқандай пайда жоқ деген қағидаға зәйидиялықтар қарсы шықты. Ж. саяси белсенсіздігін шииттіктер оның көзқарасты құпия ұстау – тақияны ұстанды деп түсіндіреді. Кейбір топтар Ж. атынан үгіттеу жүргізіп келді және ол ешқашан жарияламаған идеяларды оған қосты, – алғашқы Әділетті халифалардың ашық түрде балағаттау, Пайғамбар (ﷺ) сахабаларын кәпірлікке шығару, имамдарды құдайшылдыққа теңеу. Исмаилиялық даи (уағыздаушы) әл-Аждә әл-Асади тіпті Ж. Құдай-дың көрінісі деп жариялады (бұл туралы Өшғари «Макалат» жазады).

Ж. ашық түрде оны әшкерелейтін ойлардан бас тартты, дегенмен шииттік радикалды топтар (ғұлат) Халифаттың әртүрлі аймақтарында оның атынан әрекеттерін жалғастыра берді. Халифа әл-Мансұр Ж. көтеріліс ұйымдастыруынан күдіктенді, бірақ ол әрдайым қастандыққа еш қатысы жоқ екендігін дәлелдеп отырды.

Ж. Аянның (Құран және Сүннет) анық және ашық мағынаға негізделген құқықтық шешімдер шығарды. Қазіргі заманғы шииттер Әһл әл-Бәйтке тірелетін хадистерін ғана мойындайды; сүннеттік дәстүр мұндай әдістердің Пайғамбардың (ﷺ) басқа сахабаларынан ешқашан қарым-қатынасын үзбеген Ж. жататындығын жоққа шығарады.

Ж. қиясты қолданғаны туралы ешбір нақты дерек жоқ. Әрине, ол пікір (ра'й) негізінде шешім қабылдауды енгізген, бірақ ра'йды қияс немесе истихсан негізінде құрғандығын нақты айта алмаймыз. Мүмкін ол шешімдерді ақылға дәлелдері негізінде шығарды ма: егер ақыл осы немесе басқа зат пайдалы немесе зиян айтса, онда ол солай болғаны.

Сүннеттік ғұламалар бастапқыда Ж. құқықтық әдістері сүннеттік әдістерден еш айырмашылығы болмады деп санайды, алайда ол қайтыс болғаннан кейін ілім басқа сипатқа ие болды. Бұл өзгерістер шииттермен мойындалмайды.

ДЖАФАР ИБН АБУ ТАЛИБ
[جعفر ابن أبي طالب] (погиб 8/629) – дядя Пророка Мухаммада (ﷺ), сын

Абу Талиба. Родился в Мекке. Одним из первых принял Ислам. Во время гонений на мусульман эмигрировал в Эфиопию. Через некоторое время к эфиопскому негусу Наджаши приехали влиятельные мекканцы с целью убедить его выдать мусульманских беженцев. Негус вызвал к себе мусульман и склонялся к тому, чтобы выдать их мекканцам. Тогда Д. вышел вперед и спросил, являются ли прибывшие в Эфиопию мусульмане рабами курайшитов и совершили ли они в Мекке какие-либо преступления? Послы курайшитов подтвердили, что среди эмигрантов нет рабов и преступников, но обвинили мусульман в том, что те отреклись от веры своих предков. Тогда негус Наджаши задал Д. вопросы о мусульманской вере, и Д. вкратце изложил основные положения Ислама и прочитал аяты Корана. Убедившись в том, что Ислам полностью соответствует принципам авраамического монотеизма, Наджаши решил не выдавать мусульман курайшитами и взял их под свое покровительство. Мусульманские источники говорят о том, что он даже принял Ислам, т. к. Пророк (ﷺ), получив весть о его кончине, совершил по нему заупокойную молитву (джаназа).

В 7 г. х. Д. вернулся в Медину. В это время Пророк Мухаммад (ﷺ) с армией находился в Хайбаре. Одержав победу, он распорядился выделить часть военной добычи прибывшим из Эфиопии.

Д. героически погиб в битве при Муте в возрасте ок. 40 лет.

ЖӘФӘР ИБН ӘБУ ТАЛИБ
[جعفر ابن أبي طالب] (қ.б.ж. 8/629) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) көкесі, Әбу Талибтың баласы. Меккеде дүниеге келген. Исламды алғашқы қабылдағандардың бірі. Мұсылмандарды қуғынға ұшыратқан кезде Эфиопияға қоныс аударады. Біраз уақыт өткеннен кейін эфиопиялық негус Нәджәшиге мұсылман босқындарын беруді көндіруге келген ықпалды меккеліктер келеді. Сонда Ж. алға шығып, Эфиопияға келген мұсылмандар құрайыштардың құлдары әлде олар Меккеде қандай да бір қылмыс жасады ма деп сұрайды. Құрайыштардың елшілері эмигранттар арасында құл немесе қылмыскердің жоқтығын растайды, бірақ мұсылмандарды ата-бабаларының дінінен бас тартты деп айыптайды. Сол уақытта негус Нәджәши Ж. мұсылман сенімі турасында сұрайды, және Ж. Исламның негізгі шарттарын қысқаша баяндап, Құран аяттарынан оқиды. Исламның ибраһимдік монотеизмнің қағидаттарына толықтай сай келетіндігіне көзі жеткен Нәджәши мұсылмандарды құрайыштарға бермей, өз қамқорлығына алады. Мұсылман дереккөздері тіпті оның Исламды қабылдағандығы туралы мәлімет береді, себебі Пайғамбар (ﷺ) оның қайтыс болғандығы жөнінде хабар алғанда, ол үшін жаназа намазын оқыған (жаназа).

7 х.ж. Ж. Мединаға оралады. Бұл кезде Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) әскермен Хайбарда болатын. Жеңіске жетіп, әскери олжаның

Джа

бір бөлігін Эфиопиядан келгендерге бөліп беруді бұйырады.

Ж. 40 жас шамасында Мута түбіндегі шайқаста ерлікпен қаза тапқан.

ДЖАФАРИТСКИЙ МАЗХАБ [جعفری] – шиитская богословско-правовая школа. Эпоним – Джафар ас-Садик.

В основу методологии Д. легли методы усулитов – одного из направлений правовой и богословской мысли в шиизме. В противовес шиитским традиционалистам (ахбаритам) усулиты допускали выведение правовых предписаний не только на основании буквальных интерпретаций высказываний имамов (ахбаров), но и на основании доводов разума. По их мнению, источниками права могут быть Коран, Сунна Пророка (ﷺ) и имамов, иджма и акль. Как и усулиты, приверженцы Д. считали иджтихад открытым и подвергали критике любые попытки его «закрытия». Правильное исполнение правовых предписаний религии без следования указаниям (таклид) религиозного авторитета (муджтахид) в Д. считается невозможным.

На выработку методологии Д. большое влияние оказали методы шафиитов и му'тазилитов. В отличие от суннитов, Д. отвергает кыяс и принимает только те хадисы, которые были переданы членами семьи Пророка (ﷺ) (см.: Ахль аль-Бейт).

ЖӘФӘРИ МӘЗҺАБЫ [جعفری] – шииттік телогиялық-құқықтық мектеп. Эпонимі – Жәфәр әс-Садық.

Ж. негізгі әдіснамасына шиизмдегі теологиялық ой мен құқықтық бағыттың бірі усулиттердің әдістері кірген. Дәстүрлі шииттіктерге (ахбариттер) қарама-қарсы усулиттер имамдар (ахбарлар) пікірлерін дәлме-дәл мағынасындағы негізге ғана қарап емес, сонымен бірге ақылдың дәлеліне де жүгінген. Олардың пайымдауынша, құқықтың қайнар көзі болып Құран, Пайғамбардың және имамдардың Сүннеті, ижма және ақыл бола алады. Усулиттер сияқты Ж. жақтаушылары ижтиһадты ашық деп, оны «жабық» ету мүмкіндіктерін сынап отырған. Діннің құқықтық шешімдерін діни беделдінің (мұжтахид) бұйрықтарымен (таклид) жүрусіз дұрыс орындау Ж. мүмкін емес саналды.

Ж. әдіснамасын қалауда шафиғи және мутазалиттердің әдістері әсер етті. Сүннет иелеріне қарағанда Ж. Пайғамбар (ﷺ) отбасысы өкілдерінен жеткен хадистерді ғана қабылдап, қиясты мойындамайды (қрз.: Аһл әл-Бәйт).

ДЖАХАННАМ [جهنّم] – глубокий ров, на дне которого полыхает огонь; Ад. В Коране – место вечного пребывания неверных и грешников, которые сеяли смуту, восставали против повелений Аллаха, не поклонялись Ему и не вели предписанного Им образа жизни. Все они будут подвержены вечным мучениям в Д. Согласно Корану и хадисам, Д. имеет 7 уровней – Нар аль-Д., Лаза, Хутама, Сайр (4:55), Сакар (74:26-27), Джахим (44:47, 56), Хавийа. Каждый из них имеет двери, через которые войдут невер-

ные и грешные и будут размещены по уровням в зависимости от деяний в земной жизни. Полыхающий огонь пронизывает все уровни, и его сила увеличивается с каждым уровнем вниз. Коран и хадисы описывают различные состояния, в которых пребывают обитатели Д. Описание Д. и адских мук занимает в Коране особое место (2:167; 3:131 и др.). Они не поддаются рациональному анализу. В хадисах говорится о многочисленных ужасах и мучениях, которым будут подвергнуты неверные и грешники. После дня Страшного Суда всех неверных и грешников бросят в огонь Д. ангелы, которых называют забани. Согласно толкователям Корана, именно к ним обращается Аллах (44:47-48).

В хадисе говорится, что сила адского огня будет превышать силу земного огня в 70 раз (аль-Бухари. Бедуль-Хак 10; Муслим. Джанна 29 /2843/; Муватта. Джаханнам 1 /2, 994/; ат-Тирмизи. Джаханнам 7 /2592/). Пророк (ﷺ) говорил, что «Ад имеет 4 стены. Толщина каждой из этих стен равна расстоянию, покрываемому пешим человеком за 40 лет» (ат-Тирмизи. Джаханнам 14 /2587/).

Обитатели Д. будут разделены на группы по тяжести грехов. Кара для них будет различной. Состояние, в котором будут пребывать люди в Д., также не будет иметь аналогии с земными понятиями. Коран говорит о том, что они будут пребывать между жизнью и смертью, но окончательной смерти не будет, а будут вечные мучения (20:74).

Питанием обитателей Д. будут служить плоды адского дерева Заккум. Они горьки и едки. Попад в желудок людей, они будут вызывать в нем ощущение огненной расплавленной меди. Запивать же эту пищу они будут зловонным кипятком (37:62-68; 56:42-44). Одновременно будет гореть их кожа (74:29). Об этом говорится в хадисе: «У некоторых из обитателей Ада будут гореть ступни, у некоторых ноги по колено, некоторых огонь коснется по пояс, а некоторых по ключицу» (Муслим. Джанна 33 /2845/).

ЖӘҢННАМ [جہنم] – түбінде жалындаған от бар терең шұңқыр; Тозақ. Құранда – Аллаһтың бұйрықтарына қарсы тұрған, құлшылық жасамаған, Ол белгілеген өмір салтын ұстанбаған бүлік шығарушы кәпірлер мен күнәһарлардың мәңгілік қалатын жері. Олардың барлығы Ж. мәңгі азапқа салынатын болады. Құран және хадистерге сәйкес, Ж. 7 деңгейден тұрады – Нар әл-Ж., Лаза, Хутома, Сайр (4:55), Сақар (74:26-27), Жәхим (44:47, 56), Хәуийа. Олардың әрбірінің есіктері бар, рған кәпірлер мен күнәһарлар осы өмірде жасаған істеріне қарай деңгейлерге кіргізіледі. Жалындаған от барлық деңгейлерге өтеді, оның күші деңгей төмендеген сайын күшес түседі. Құран және хадистерде Ж. тұрғындайының күйлері сипатталған. Ж. мен тозақ азаптарының сипаты Құранда ерекше орын алады (2:167; 3:131 және т.б.). Олар рационалдық талдауға жатпайды. Хадистерде

Джа

кәпірлер мен күнәһарлар тартылатын көптеген қорқынышты азаптар туралы айтылады. Қиямет күнінің соты болғаннан кейін забани деп аталатын періштелер кәпірлер мен күнәһарларды Ж. отына тастайды. Құранның тәпсіріне сәйкес, осы жерде Аллаһтың оларға үндеуі (44:47-48).

Хадисте келгендей, тозақ отының күші жердегі оттың күшінен 70 есе қатты болады (әл-Бұхари. Бедуль-Хақ 10; Муслим. Жәнна 29 /2843/; Мууатта. Жәһәннам 1 /2, 994/; әт-Тирмизи. Жәһәннам 7 /2592/). Пайғамбар (ﷺ) «Тозақтың 4 қабырғасы бар. Әрбір қабырғаның қалыңдығы жаяу жолаушы жүріп өтетін 40 жылға тең» деп айтқан (әт-Тирмизи. Жәһәннам 14 /2587/).

236

Ж. тұрғындары күнәларының ауырлығына қарай топтарға бөлінеді. Оларға берілетін жаза да әртүрлі. Ж. болатын адамдардың жағдайы жердегі түсініктермен ешқандай салыстырмасы болмайды. Құранда олардың өлім мен өмір арасында болып, бірақ өлмейтіндігі және мәңгі азапқа қалатындығы туралы айтылады (20:74).

Ж. тұрғындарының қорегі болып тозақ ағашы Заққұмның жемістері болып табылады. Олар ащы әрі қышқыл. Адамдардың ішіне түскенде отты балқыған жездің дәмі сезіледі. Бұл қоректі олар сасыған қайнақ сумен жұтатын болады (37:62-68; 56:42-44). Бірмезетте олардың терілері де күйеді (74:29). Бұл туралы хадисте айталады: «Кейбір Тозақ тұрғындарының табандары, аяғының тізелеріне,

ал кейбіреулердің белі және бұғанасына дейін күйетін болады» (Муслим. Жәннат 33 /2845/).

ДЖАХИЛИЙЯ [الجاهلية] – период доисламского невежества и неверия. «Неужели они хотят суда времен джахилийи? И кто выше Аллаха, дабы выносить судебные решения для людей верующих» (5:50).

Чаше всего термин употребляется по отношению к периоду, предшествовавшему пророчеству Мухаммада (ﷺ), когда арабские племена опустились до язычества, поклонялись идолам и наполнили ими Священную Каабу. Невеждами (джахилиями) называют людей, лишенных знаний об истине Ислама.

ЖӘНИЛИЯ [الجاهلية] – исламға дейінгі қараңғылық (надандық) пен күпірлік дәуірі. «Олар қараңғылық (надандық) дәуірінің үкімін іздей ме? Анық нанған ел үшін Аллаһтан жақсы үкім беруші кім?» (5:50).

Термин көп жағдайда Мұхаммед (ﷺ) пайғамбарлығы басталғанға дейінгі уақыттағы араб тайпаларының пұтка табынушылыққа түскен және олармен Қасиетті Қағбаның ішін толтырған кезеңге қатысты қолданылады. Қараңғы (жәhil) деп ақиқи ислам білімінен айрылған адамды айтады.

ДЖАХМИТЫ [جهنمية] – см.: Джабриты.

ЖӘХМИЛЕР [جهنمية] – қрз.: Жәбрилер.

ДЖИБРИЛ (Джибраил) [جبريل] – один из 4 наиболее приближенных к Аллаху ангелов, функции которого заключаются в доведении Божественных Откровений до Божьих посланников. В частности, Д. передал Коран Пророку Мухаммаду (ﷺ): «Кто бы ни был врагом Джибрилу – а ведь он с соизволения Аллаха низвел Коран в твое сердце в подтверждение истинности прежних Писаний, в качестве истинного пути и радостной вести верующим» (2:97).

Имя «Д.» состоит из 2 древне-семитских слов – «Джибр» («раб») и «Ил» («Бог»), означает «Раб Аллаха». В Коране Д. называется и другими именами, например: Рух («Дух»), Рух аль-Кудс («Святой Дух»). Перед посланниками Аллаха Д. может предстать в различных образах, как являлся Пророку Мухаммаду (ﷺ).

ЖӘБРЕЙІЛ (ЖЕБРЕЙІЛ) [جبريل] – қызметі Пайғамбарларға Аллаһтан аян жеткізуші болып табылатын Аллаһқа ең жақын 4 періштенің бірі. Соның ішінде, Ж. Құранды Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) жеткізген: «Айт: «Кім Жебрейілге дұшпан болады?» Ол Аллаһтың бұйрығы бойынша бұрынғыларды растаушы Құранды сенушілер үшін туралық әрі қуандырушы түрде жүрегіне қондырды» (2:97).

«Ж.» есімі екі көнесемит сөздерінен тұрады – «Жәбр» («күл») және «Ил» («Құдай»), яғни «Құдайдық күлы» деген мағынаны береді. Құранда Ж. басқа есімдермен аталады, мысалы: Рух,

Рух әл-Құдыс («Қасиетті Рух»). Ж. Аллаһ елшілерінің алдына Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) келгендей әртүрлі сипатта келе алады.

ДЖИБТ [جبت] – все, чему поклоняются помимо Аллаха. Так называют и колдунов и предсказателей. В исламских первоисточниках Д. часто упоминается в сочетании с термином тагут (4:51). «Д. и тагут» обозначает идолов. В более широком смысле – лжебожества, которых часть людей предпочитают Единобожию только из ненависти к мусульманам. Такими были некоторые иудеи, сказавшие, что арабы-идолопоклонники на более верном пути, чем мусульмане. Аллах в Коране проклял таких людей.

ЖЕБТ [جبت] – Аллаһтан басқаға табынатын барлық нәрсе. Бұл атаумен сиқыршылар мен көрік-пел-дерді атайды. Исламның алғашқы дереккөздерде Ж. көбінесе бір тіркесте тағұт (4:51) терминімен қатар аталады. «Ж. және тағұт» деп пұттарды айтады. Кеңірек мағынасында – адамдардың бір бөлігі мұсылмандарға өшпенділігі үшін ғана Бріқұдайшылдықты артық көретін жалғанқұдайшылдық. Бұлардың қатарында мұсылмандарға қарағанда пұтқа табынатын арабтар артығырақ деп айтқан кейбір яһудилер болған. Аллаһ Құранда мұндай адамдарды қарғайды.

ДЖИЗЬЯ [جزئي] – налог, который платили немусульмане мусульманскому государству в обмен на защиту и неприкосновенность

Джи

имущества. Д. взималась еще в период жизни Пророка Мухаммада (ﷺ), о ней говорится в Коране (9:29). Выплачивалась 1 или 2 раза в год. Основанием для Д. мог быть мирный договор мусульман с немусульманами либо захват мусульманскими войсками территорий, населенных немусульманами.

История Д. восходит к Пророку Мухаммаду (ﷺ), договорившемуся с христианами Наджрана о размере налога, который те обязались выплачивать мусульманскому государству в обмен на защиту. По этому договору христиане должны были поставить мусульманам 2000 комплектов одежды в месяце сафар и 1000 комплектов в месяце раджаб; каждый комплект оценивался приблизительно в 40 дирхемов (арабская серебряная монета весом ок. 3 г). В правление халифа `Омара налоговая политика изменилась: с этого времени все совершеннолетние немусульмане должны были платить налог в размере 4 динаров или 40 дирхемов.

Существуют различные мнения о том, кто именно облагается Д. Абу Ханифа говорил, что Д. берется с «людей Писания» (иудеев и христиан) и язычников-неаравов, а арабы-язычники должны принять Ислам. Аш-Шафии считал, что Д. можно брать только с «людей Писания»; согласно Малику ибн Анасу, Д. берется со всех немусульман.

Д. взимается только с совершеннолетних свободных мужчин, находящихся в здравом рассудке. Больные, дети, женщины, рабы, старики освобождаются от Д., т. к., согласно Шариату, Д. должны платить толь-

ко те, кто в принципе в состоянии воевать с мусульманами. О выплате Д. священниками и монахами в исламских мазхабах существуют противоположные мнения.

В Халифате размер Д. зависел от материального положения: богатые немусульмане платили 48 дирхемов ежегодно, люди со средним достатком – 24, малоимущие – 12 дирхемов.

Выплата Д. давала немусульманам возможность жить под покровительством и защитой мусульманского государства, гарантировала свободу вероисповедания традиционных религий. Уплата Д. также освобождала от службы в армии – за это мусульмане были обязаны охранять жизнь немусульман. Принятие Ислама освобождало от выплаты Д.

ЖИЗИЯ [جزية] – мұсылман еместердің мұсылман мемлекетіне олардың қауіпсіздігі мен мүлкілерінің дербестігіне қол сұқпаушылығына айырбас ретінде төлеген салығы. Ж. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) тірі кезінен алынған, бұл туралы Құранда айтылады (9:29). Жылына 1 немесе 2 рет төленген. Ж. негіз ретінде мұсылман және мұсылман еместер арасындағы бейбітшілік келісімі немесе мұсылман еместер орналасқан территорияларды мұсылман әскерлерінің жаулап алуы болуы мүмкін.

Ж. тарихы Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Нәжран христиандарымен, олардың қауіпсіздігіне айырбас ретінде мұсылман мемлекетіне төлеуге келісілген салықтың мөлшері туралы

келісім-шарттан бастау алады. Бұл келісім-шартқа сәйкес христиандар мұсылмандарға сафар айында 2000 және рәжәб айында 1000 жинақ киім жеткізуі тиіс болатын; әрбір жинақ шамамен 40 дирхамға бағалатын (салмағы 3 г. болатын арабтың күміс тиыны). Омар халифалығы тұсында салық саясаты өзгеріске ұшырайды: осы уақыттан бастап барлық кәметке толған мұсылман еместер 4 динар немесе 40 дирхам көлемінде салық төлеуге тиіс болды.

Ж. салығы кімдерге салына-тыны туралы әртүрлі пікірлер бар. Әбу Ханифа Ж. «Кітап иелері» (яһудилер мен христиандар) мен араб емес пұтқа табынушылардан алынады, ал араб пұтқа табынушылар исламды қабылдауы керек деп айтқан. говорил, что Д. Әш-Шәфиғи болса Ж. тек «Кітап иелерінен» ғана алынуы тиіс деп санаған; Мәлик ибн Анастың көзқарасы бойынша Ж. барлық мұсылман еместерден алынуы керек.

Ж. тек кәметке толған ақыл-есі дұрыс ер адамдардан алынады. Науқастар, балалар, әйелдер, құлдар және қарт адамдар Ж. босатылады, себебі Шариғат бойынша мұсылмандармен соғысуға қауқары жетегіндер ғана төлеуі қажет. Ж. монахтар мен дін қызметкерлеріне төлеу туралы исламның әртүрлі мәзһабтарында карама-қайшы пікірлер бар.

Халифаттағы Ж. мөлшері материалдық жағдайға байланысты болды: бай мұсылман еместер жылына 48, орта табысты адамдар – 24, тұрмысы төмендер – 12 дирхам төлеген.

Ж. төлеу мұсылман еместерге мұсылман мемлекетінің қорғауы қамқорлығында өмір сүруіне мүмкіндік берді, дәстүрлі діндерін еркін ұстануына кепілдік берді. Ж. төлеу әскердегі қызметтен де босатты – бұл үшін мұсылмандар мұсылман еместердің өмірін қорғауға міндетті болатын. Исламды қабылдау Ж. салығынан босатады.

ДЖИМА' [جماع] – половая близость между мужчиной и женщиной. Д. возможна только в браке. При Д. супругам рекомендуется соблюдать определенные этические правила. Например, перед Д. желательно очистить тело, прочесть молитву и т. д. По мнению некоторых ученых, желательно совершать Д. под одеялом, закрывать срамные места и не смотреть на них. Надо нежно обходиться с женщиной, не отходить от нее до ее полного удовлетворения. Запрещается анальное сношение. Нельзя иметь Д. с женщиной в послеродовой период и во время менструальных циклов: «Они спрашивают тебя о [сношениях при] регулах. Отвечай: «Это – болезненное состояние. Избегайте женщин при регулах и не вступайте в близость с ними, пока они не очистятся. А когда они очистятся, то приходи-те к ним, как повелел вам Аллах». Воистину, Аллах любит кающихся и любит очищающихся» (2:222). После Д. супругам необходимо совершить полное омовение (см.: Гусл).

ЖИМАЪ [جماع] – ер мен әйелдің жыныстық қатынасы. Ж. тек қана

Джи

некеде мүмкін. Ж. кезінде ерлі-зайыптыларға белгілі этикалық ережелерді сақтау қажет. Мысалы Ж. бұрын денені тазалау, намаз оқу және т.б. Кейбір ғалымдардың көзқарасы бойынша, Ж. ұятты жерлерді жаба және оларға қарамай көрпенің астында жасағаны дұрыс. Әйелімен жұмсақ өтіп, толық қанағаттанбайынша одан бұрылмау керек. Аналды қатынасқа түсуге болмайды. Ж. әйелдің босанғаннан кейінгі кезеңінде, етеккір уақытында түсуге тыйым салынған: «Олар сенен етеккір жайынан сұрайды. Оларға: «Ол жиренішті нәрсе, етеккір кезінде әйелдерден аулақ болындар. Оларға тазарғанға дейін жақындаспаңдар. Қашан олар нақ тазарса, оларға Алланың өздеріңе бұйырған жерінен жақындасыңдар» де. Шәксіз Алла тәубе етушілерді жақсы көреді әрі таза болушыларды да жақсы көреді» (2:222). Ж. кейін ерлі-зайыптыларға толық дәрет алуы қажет болады (қрз.: Ғұсыл).

ДЖИННЫ [جن] – материальные существа, созданные Аллахом из огня: «...И создал джиннов из огненного пламени» (55:15). Наделенные сознанием и ответственные за свои поступки, Д. были сотворены Аллахом до людей (15:26-27).

Мир Д. невидим и отделен от мира людей. Они бывают мужского и женского пола, женятся, размножаются, едят, пьют. В некоторых случаях люди могут их подчинить, и Д. выполняют для них работы. Например, Д. подчинил себе пророк Сулейман (34:12).

Д., как и люди, обладают свободой воли и будут отвечать перед Аллахом за свои деяния. Среди них есть верующие и неверные. Верующие Д. поклоняются Аллаху: «Я создал джиннов и людей только ради того, чтобы они поклонялись Мне» (51:56). К Д. приходили посланники из их же среды (6:130); те из Д., кто отверг их миссию, оказались неверными (шайтанами) – они после дня Страшного Суда войдут в Ад и будут вечно гореть там (32:13; 72:15).

Слово «Д.» в исламских первоисточниках стоит рядом со словом инс – «ответственные за свои поступки люди». Оба эти понятия выражаются арабским словом сакалайн. Исламские ученые считают, что сакалайн включает и невидимых человеком ангелов и шайтанов.

О Д. подробно повествуется в 72-й суре Корана, которая называется «Джинны» и была ниспослана в Мекке после суры «Араф». В ней повествуется о Д., услышавших от Пророка Мухаммада (ﷺ) суры Корана и уверовавших в Аллаха: «Скажи [Мухаммад]: «Дано мне в Откровении, что сборище джиннов слушало и (внимало) [чтению Корана]. И они сказали: «Воистину, мы слышали дивный Коран, который наставляет на прямой путь. Мы уверовали в него, и мы не будем поклоняться никому, кроме Господа нашего» (72:1-2).

ЖЫНДАР [جن] – Аллаһтың от жалынынан жаратқан материалдық мақұлықтары: «...Жындарды оттың жалынынан жаратты»

(55:15). Сана беріліп, өздерінің істеріне жауапқа тартылатын Ж. Аллаһ адамдарға дейін жаратқан (15:26-27).

Ж. әлемі адамдар әлемінен бөлінген және көрінбейді. Олар ер және әйел жынысты, үйленеді, көбейеді, тамақтанады, ішеді. Кейбір жағдайларда адамдар оларды бағынышты ете алады және Ж. олар үшін жұмыс жасайтын болады. Бұған мысал ретінде Сүлеймен пайғамбардың оларды бағындырғанын келтіруге болады (34:12).

Ж. да адамдар сияқты ерік бостандығына ие және Аллаһ алдында өз істері үшін жауап береді. Мұсылман Ж. Аллаһқа құлшылық жасайды: «Жындар мен адамдарды тек Өзіме ғана құлшылық қылулары үшін жаратым» (51:56). Ж. өз орталарын шыққан пайғамбар келген (6:130); олардың елшілігін мойындамаға Ж. кәпірлерге (шайтандарға) айналды – олар Қиямет күнінің Соты аяқталғаннан кейін Тозаққа кіргізіліп, сонда мәңгі қалады (32:13; 72:15).

«Ж.» сөзі алғашқы дереккөздерде инс – «өз істеріне жауап беруші адамдар» сөзімен қатар тұрды. Екі ұғым да арабтың сақалайн сөзімен көрсетіледі. Ислам ғалымдары сақалайн адамдар көре алмайтын періштелер мен шайтандарды да қосады деп санайды.

Ж. туралы Құранның «Ағраф» сүресінен кейін Меккеде түскен «Жын» деп аталатын 72-ші сүресінде толық баяндалады. Онда Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) Құран аяттарын естіп, Аллаһқа иман келтірген жындар тура-

лы айтылады: «Мұхаммед (ﷺ) оларға айт: «Жындардан бір тобының Құран тыңдағаны маған уахи етілді» де. Сонда жындар: «Шынында бір ғажайып Құран тыңдадық» деді. Құран, бізді тура жолға салады. Енді соған иман келтірдік. Раббымызға ешбіреуді ортақ қоспаймыз» (72:1-2).

ДЖИХАД [جِهَاد] («усилие») – борьба за то, что является для человека самой благородной и возвышенной целью на земле. Каждый мусульманин должен проявлять усердие в утверждении и защите Ислама, расходовать для этого материальные средства, способности и силы. В случае крайней необходимости следует подниматься на вооруженную борьбу против врагов веры. Д. – также борьба с духовными или с социальными пороками (например с ложью, обманом, развращенностью общества и т. д.). Т. е., Д. – это и борьба со своими страстями, и устранение социальной несправедливости, и постоянное усердие в распространении религии Аллаха, и наконец ведение войны с агрессорами во имя Аллаха.

В Исламе Д. обязателен (фард) (2:193; 2:216; 9:36). Обязанность по ведению Д. может возлагаться как на определенную часть мусульман (фард аль-кифая), если они способны защитить честь и достоинство остальных, так и на каждого мусульманина в отдельности (фард аль-айн), если в этом есть необходимость.

Цель Д. – утверждение истины и устранение всякой несправедли-

Джи

ности. Д. не ведется с целью ме-сти, убийства, грабежа или захва-та и порабощения. Д. необходим, чтобы, в соответствии со словом Божиим, устранить в обществе пороки и восстановить справедливость, как сказано в хадисе: «Кто сражается ради того, чтобы слово Аллаха было превыше (всего), именно он на пути Аллаха» (аль-Бухари, Муслим и др.). Не ведется Д. для насильственного обращения в Ислам: необходимо ознакомить людей с положениями религии и создать условия для того, чтобы Ислам могли принять те, кто этого пожелает.

Перед началом сражения мусульмане обязаны сделать все от них зависящее, чтобы не допустить кровопролития. Для этого необходимо:

242 а) предложить противнику при-нять Ислам;

б) если предложение будет от-вергнуто, предложить противнику выплатить джизью в обмен на за-щиту от мусульман.

Сражение можно начинать только в случае отказа принять эти условия.

Вести войну можно только при наличии у мусульман военной и политической организации и при отсутствии каких-либо догово-ренностей с противоборствующей стороной. При ведении боевых действий запрещается убивать мирное население. Необходимо гуманно относиться к военноплен-ным. Если противник предложит мир, то нужно склоняться к миру.

Наступательный джихад как крайняя мера разрешен только в

случае запрета на проповедь Исла-ма и на его исповедание где-либо.

В широком смысле Д. – по-стоянное действие и усердие во имя торжества идеалов исламской религии. В исламской доктрине имеются положения о различных видах Д.:

1. Д.против своих пороков. Ин-дивидуальная борьба против по-роков – самая сложная форма Д., т. к. не поборов греховные страсти и духовные пороки, человек не может вести борьбу за торжество идеалов религии. В одном из хадисов, смысл которого соответствует акыде, говорится, что Пророк Му-хаммад (ﷺ), вернувшись из похода на Табук, сказал: «Мы вернулись с малого Д., чтобы приступить к Д. великому», т. е. назвал военный поход «малым Д.», а борьбу с по-роками – «великим Д.». В другом хадисе он сказал: «Настоящий муджахид тот, кто ведет борьбу со своими пороками» (ат-Тирмизи. Джихад 2).

2. Д.своими познаниями. Из-учение наук, эрудиция, ученость и использование этого для про-поведи Ислама обеспечивают совершенствование личности и противопоставляются невежеству, что расценивается как Д.: «При-зывай на путь Господа мудростью и добрым увещанием и ве-ди спор наилучшими средствами» (16:125).

3. Д.материальными средства-ми. Необходим в силу того, что многие проблемы в этом мире можно решить при помощи денег, имущества, недвижимости. Ис-тинные мусульмане не должны

жалеть средств, данных им Аллахом, для развития мусульманского общества. Об этом виде Д. говорится во многих аятах Корана (на-пример, 8:72).

4. Д. на поле боя. Ведение боевых действий для охраны жизни и имущества людей, защиты государства от агрессии обязательно (фард) в Исламе. Мусульмане, участвующие в войнах, называются муджахидами. Погибшие в войнах мусульмане называются шахидами. Они занимают одно из наивысших мест у Аллаха и будут введены в Рай. Живые участники войн называются газиями (см.: Гази).

ЖИНАД [جهاد] («күрес, күш салу») – жердегі адам үшін игі әрі биік мақсат болып табылатын күрес. Әрбір мұсылман исламды қорғау мен беріктігінде тұруға бұл іске материалдық қаражатын, мүмкіндіктері мен күшін жұмсауы қажет. Шектен шыққан жағдайларда дін жауларына қарсы қарулы күреске шығуға дайын болуы тиіс. Ж. сонымен бірге нәпсімен, рухани немесе әлеуметтік кемшіліктерімен (мысалы, өтірікпен, алдаушылықпен, қоғамның азғындығымен) күрес. Яғни Ж. – бұл өзінің нәпсісімен күрес, әлеуметтік әділетсіздікті жою, Аллаһ дінін таратудағы үздіксіз күш жұмсауы және ең соңында Аллаһ атымен басқыншыларға қарсы соғысты жүргізу.

Исламда Ж. парыз (фард) (2:193; 2:216; 9:36). Қалғандардың абыройы мен қадір-қасиетін қорғай алатын болса Ж. жүргізу міндеттілігі мұсылмандардың

белгілі бір бөлігіне (фард әл-кифая) ғана артылуы мүмкін, дегенмен бұған қажеттілік болса, онда әрбір мұсылманға да жеке (фард аль-айн) парыз болады.

Ж. мақсаты – ақиқатты бекіту және әрбір әділетсіздікті жою. Ж. кек алу, өлтіру, қарақшылық, әділетсіз жаулап алу мен құлдыққа алу мақсатымен жасалмайды. Ж. Аллаһтың сөздеріне сәйкес қоғамдағы азғындықты жойып, хадисте айтылғандай әділеттілікті қалпына келтіру үшін керек: «Кім Аллаһтың сөзі асқақ болуы үшін соғысса, сол Аллаһтың жолында» (әл-Бұхари, Мұслим және т.б.). Ж. исламға күш қолдану арқылы қарату мақсатында жасалмайды: адамдарды діннің қағидаларымен таныстырып, исламды қабылдағысы келетіндерге қабылдауға мүмкіндік туғызатын жағдайды жасау қажет.

243

Шайқастаналдың мұсылмандар қантөгісті болдырамаудың барлық түйіндік жақтарын қарастыруы тиіс. Ол үшін:

а) қарсыласына исламды қабылдауды ұсыну;

б) егер бұл ұсынысты қабылдамаса, бұған айырбас ретінде мұсылмандардан болатын қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жизия төлеуді ұсыну.

Соғысты тек осы ұсыныстарды қабылдамаған жағдайда ғана бастауға болады.

Мұсылмандарда саяси және әскери ұйым болған және қарсыласушы жақпен ешқандай келісім-шарт болмаған жағдайда ғана соғыс жүргізуіне болады. Әскери жорық кезінде бейбіт

Джу

тұрғындарды өлтіруге тыйым салынған. Әскери тұтқындарға адамгершілікпен қарау керек. Егер қарсылас бейбітшілікті ұсынса, оны қабылдауға ынталану қажет.

Шабуыл жиһады тек әлдебір жерде исламның насихаталуы мен ұсталуына тыйым салынған кезде ғана рұқсат етілген.

Кең мағынасында Ж. – ислам дінінің жеңісті мұраты үшін үздіксіз әрекет пен күрес. Исламдық доктринада Ж. түрлері туралы қағидалар бар:

1. Өз нәпсісімен күрес Ж. Нәпсімен жеке күрес – Ж. ең қиын түрі, себебі күнә жасауды тоқтатпай және рухани кемшіліктерін жоймай адам діннің асқақ мұратын орындай алмайды. Табук жорығынан келген уақытта ақидаға сәйкес келетін хадистердің бірінде Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ): «Біз ұлы Ж. түсу үшін кіші Ж. келдік» – деді, яғни соғыс жорығын «кіші Ж.», ал нәпсімен күресті «ұлы Ж.» деп атады. Басқа хадисте: «Кім өз нәпсісімен күрес жүргізесе, сол нағыз мұжаһид» (әт-Тирмизи. Жиһад 2).

2. Өз ой-санасымен Ж. Ғылымдарды үйрену, ізденпаздық, ғұламалық және осыларды ислам насихатында пайдалану қараңғылаққа қарсы тұратын тұлғалық жетілуге әкелетін Ж. ретінде бағаланады: «Адамдарды Рабыңның жолына даналық және көркем үгіт арқылы шақыр. Әрі олармен көркем түрде күрес» (16:125).

3. Материалдық қаражатпен болатын Ж. Бұл өмірдегі көптеген мәселелер қаражат, ақша, жылжымайтын мүлік арқылы шешілетінің

білеміз. Шынайы мұсылмандар Аллаһ берген мал-мүліктен мұсылман қоғамының дамуына қаражатты аямауы тиіс. Ж. бұл түрі туралы Құранның көптеген аяттарында айтылады (мысалы, 8:72).

4. Шайқас алаңындағы Ж. Исламда жаулаушыдан мемлекетті, оның адамдарының өмірі мен мүлкін қорғау үшін жауынгерлікті істерді жүргізу парыз (фард) болып табылады. Соғысқа қатысушы мұсылмандарды мұжаһидтер, ал шайқастарда қаза болғандарды шаһидтер деп атайды. Олар Аллаһ алдында жоғары дәрежеде болып, Жұмаққа кіргізіледі. Соғыстың тірі қатысушыларын ғәзи деп атайды (қрз.: Ғәзи).

ДЖУВАЙРИЯ БИНТ ХАРИС [جویریة بنت الحارث] (ум. 56/676) – одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Дочь вождя племени Бану Мусталик Хариса ибн Дирара. После победы мусульман в 5 г. х. была пленена; ее отец был вынужден приехать к Пророку Мухаммаду (ﷺ) с просьбой о ее освобождении и в качестве выкупа привел верблюдов. Пророк Мухаммад (ﷺ) принял выкуп и освободил Д. В результате переговоров с Пророком (ﷺ) Харис, Д. и их приближенные приняли Ислам. После этого Пророк (ﷺ) попросил Хариса выдать Д. за него замуж. Одной из причин этого брака было стремление Пророка (ﷺ) установить добрые отношения с влиятельным племенем Бану Мусталик. Благодаря этому браку мусульмане отпустили 100 семей мусталикитов, плененных во время конфликта.

Д. была добродетельной и набожной женщиной. Скончалась в Медине в период правления халифа Му'авии.

ЖУУАЙРИЯ БИНТ ХАРИС [جويرية بنت الحارث] (қ.б.ж. 56/676) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) әйелдерінің бірі, «Мұсылмандар анасы». Бану Мусталиқ тайпасының көсемі Харис ибн Дирардың қызы. 5 х.ж. мұсылмандар жеңісінен кейін тұтқынға түскен болатын; оның әкесі қызын тұтқыннан құнын төлеп алуы үшін Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) өзі келуіне мәжбүр болады және құны ретінде түйелер әкеледі. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) құнды алып, Ж. босатады. Пайғамбармен (ﷺ) келіссөздер нәтижесінде Харис, Ж. және оның жақындары исламды қабылдайды. Осыдан кейін Пайғамбар (ﷺ) Харистан Ж. оған тұрмысқа беруін сұрайды. бұл некенің негізгі себептерінің бірі Пайғамбардың (ﷺ) ықпалды тайпа Бану Мусталиқпен ізгі байланыстар орнату болды. Бұл некенің себебімен мұсылмандар қақтығыс кезінде тұтқынға түскен 100 мусталиктік отбасыны босатады.

Ж. мейірімді әрі тақуа әйел болатын. Медина қаласында Мұғауия билігі тұсында дүниеден озды.

ДЖУМ'А [جمعة](джуму'а) («собрание») [جمع] – пятница, коллективная пятничная молитва. Д. – день духовного возвышения и служения. Согласно хадисам Пророка Мухаммада (ﷺ), в этот день был сотворен первый человек – Адам, в этот день он вошел в Рай и был

изгнан из него. Страшный Суд также состоится именно в этот день (Муслим. Джума 5).

В доисламский период пятницу называли Йаум аль-Аруба («День милосердия»), О переименовании этого дня в Д. и о проведении первой пятничной молитвы имеются несколько версий. По одной из них, день был переименован одним из предков Пророка Мухаммада (ﷺ) Кабом ибн Луаййем; по другой – мусульманами незадолго до того, как совершение пятничной молитвы в Исламе стало обязательным (фард). Ибн Сирин сообщал, что еще до хиджры мединцы совершили молитву-Д. во главе с Асадом ибн Зурара в пятницу. Поводом стал поиск дня, который стал бы «днем собрания» для мусульман так же, как суббота для иудеев и воскресенье для христиан. После этого Пророку Мухаммаду (ﷺ) был ниспослан аят: «О те, которые уверовали! Когда возглашено на молитву в день собрания (Д.), то устремляйтесь к поминанию Аллаха и оставьте торговлю. Это лучше для вас, если вы знаете» (62:9).

Согласно Ибн Хаджару, повеление совершать молитву-Д. было ниспослано Аллахом Мухаммаду (ﷺ) еще в Мекке, но из-за гонений мусульмане не смогли его исполнить. Ибн Сад писал, что Пророк (ﷺ) распорядился написать в Медину Мус'абу ибн Умайру письмо, в котором обязал его совершить пятничную молитву из двух рак'атов. Сам же Пророк Мухаммад (ﷺ) провел первую молитву-Д. в 1 г. х. в местности Рануна. В ходе молитвы Пророк (ﷺ), стоя на минбаре, про-

Джу

читал хутбы. Аяты Корана о необходимости проведения пятничной молитвы были ниспосланы до этого. В Медине Д. стали проводиться регулярно. Вне Медины первая Д. была проведена на Бахрейне.

Приходя на Д. во время полуденной молитвы, Пророк (ﷺ) приветствовал собравшихся, затем поднимался на минбар. Произнеся отгуда слова приветствия во 2-й раз, он садился. После этого Билал читал азан, и Пророк (ﷺ) начинал хутбу, по ее окончании садился и снова поднимался для чтения второй хутбы. Завершив ее, он сходил с минбара и проводил молитву из двух ракятов. Так же проводились Д. и в период правления Праведных халифов, и в последующие времена. Единственным новым элементом, введенным во времена `Османа, было чтение азана вне мечети, и в результате мусульмане стали практиковать для Д. 2 азана. Это было сделано для того, чтобы оповестить жителей больших городов о времени начала молитвы. Спустя 80 лет, при омейядском халифе аль-Малике, азаны стали читаться с минаретов.

В Исламе совершение Д. в коллективе (джамаат) обязательно (фард аль-айн) для всех мусульман, имеющих для этого возможность. Те, кто по каким-то причинам не смог прибыть на Д., совершают обычную дневную молитву-зухр. Д. не обязательна для путников, рабов, детей, женщин и больных. Эти принципы закреплены в положениях исламского права.

Необходимым условием (шарт) является проведение Д. в городах

и крупных населенных пунктах. В период правления Праведных халифов Д. совершались в городах при большом скоплении народа. Для этого строились большие мечети, которые назывались Масджид аль-Джума («пятничные мечети»). Абу Ханифа считал, что Д. могут приводиться в населенных пунктах, где имеются наместники, судьи, улицы и кварталы. Согласно Абу Йусуфу, Д. может проводиться уже в тех местностях, где народ не вмещается в самую большую из имеющихся мечетей. Аш-Шейбани считал необходимым условием проведения Д. признание властями страны населенного пункта городом. Аш-Шафии и Ибн Ханбал считали, что Д. должна проводиться при наличии минимум 40 человек, ведущих оседлую жизнь. Согласно Малику ибн Анасу, Д. должна проводиться в любом, даже небольшом населенном пункте, где есть мечеть и рынок.

В ханафитском мазхабе считается, что для проведения Д. необходимо получить разрешение от официальных властей мусульманского государства, независимо от того, праведной является эта власть или нет. Шииты (а также хариджиты) считают возможным проведение Д. только при наличии исламского правления и праведного правителя, в противном случае Д. не проводится.

ЖУМ'А [جمعة](жуму`а) («жи-налыс») [جمع] – жума, жума кунгі жамағат намазы. Ж. – рухани құлшылық әрі жоғарылау күні. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадис-

теріне сәйкес, бұл күні ең бірінші адам – Адам жаратылып, Жұмаққа кіргізілген және одан шығарылған күн. Қиямет күні де осы күні болады (Муслим. Жұма 5).

Исламға дейінгі уақытта жұманы Йәум әл-Аруба («Қайырымдылық күні») деп аталған, күннің атып өзгертіп, алғашқы жұма намазының өткізілуі туралы бірнеше нұсқалар бар. Олардың біріншісі бойынша, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ата-бабасы Қа'б ибн Лу'аймен; ал екіншісі бойынша, исламда жұма намазы парыз етілген уақыттың алдында мұсылмандармен күн өзгертілген. Ибн Сирин хижраға дейін Асад ибн Зарур бастаған меиналықтардың Ж.-намазын оқығандығыны туралы хабар берген. Бұл күннің яһудилерде сенбі, христиандарда жексенбі секілді мұсылмандардың «жиналатын күні» іздеу себеп болды. Осыдай кейін Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) аян түсті: «Әй иман келтіргендер! Жұма күні намаз үшін азан айтылған кезде, дереу Аллаһты еске алуға (намазға) ұмтылыңдар; және сауданы қойыңдар, егер білген болсаңдар, сендер үшін жақсы» (62:9).

Ибн Хажарға сәйкес, Ж.-намазының парызыңы Мұхаммедке (ﷺ) Меккеде бұйырылған болатын, алайда қуғынға ұшыраған мұсылмандар оны орындай алмаған. Ибн Сад Пайғамбардың (ﷺ) Мединадағы Мусғаб ибн Умайрға жазған хатында екі рәкәттан тұратын жұма намазын оқуды міндеттегені туралы жазған. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өзі болса алғашқы Ж.-намазын 1 х.ж. Ранун деп аталатын елді-мекенде

өткізген. Жұма намазы кезінде Пайғамбар (ﷺ) мінбарда тұрып, хұтба оқыды. Жұма намазын өткізу міндеттігі тураы Құран аяттары бұған дейін түскен болатын. Мединада Ж. жиі өткізіп тұратын болды. Мединада тыс жерде бірінші Ж. Бахрейнді өткізілді.

Бесін (зуһр) намазы уақытында Ж. келерде Пайғамбар (ﷺ) жиналғандармен сәлемдесіп, кейін мінбарға көтерілген. ол жаққа көтерілген соң 2-ші рет сәлемді айтып, отырған. Біләл азан шақырғаннан кейін, Пайғамбар (ﷺ) хұтбаны бастап, оның бітісімен отырған және қайта тұрып екінші хұтбаны оқуға қайтадан тұрған. Хұтбаны аяқтап, мінбарда түскеннен кейін екі рәкәттан тұратын намазды өткізген. Сонымен бірге Ж. Әділетті халифалар тұсында да және одан кейін уақыттарда өткізілген. Осман тұсында енгізілген жалғыз жаңа элемент азанның мешіттің сыртында шақырылуы, және осыдан бастап мұсылмандар Ж. 2 азанды қолдануды бастады. Бұл үлкен қала тұрғындарын намаз уақытының басталғандығын хабар беруі үшін жасалды. 80 жылдан кейін Омейялық халифа әл-Мәликтің кезінде азан мешіт мұнарасынан шақырылатын болды.

Исламда мүмкіндігі бар барлық мұсылмандар үшін Ж. ұжыммен (жамағатпен) орындау парыз (фард әл-айн). Белгілі бір себептерге байланысты Ж. келе алмағандар күнделікті зуһр-намазын оқиды. Ж. жолаушыларға, құлдарға, балаларға, әйелдер мен сырқатты адамдарға парыз емес.

Дий

Бұл қағидаттар исламдық құқық ережелерінде бекітілген.

Қалалар мен көп халықты жерлерде өткізу Ж. негізгі шарттарының бірі болып табылады. Әділетті халифалар тұсында Ж. халық көп шоғырланған қалаларда өткізілген. Бұл үшін Мәсжид әл-Жұма («жұма мешіттері») деп аталатын ірі мешіттер салынды. Әбу Ханифа Ж. неменгерлер, соттар, көшелер мен аудандары бар елді мекендерде өткізу керек деп санаған. Әбу Йусуфке сәйкес, Ж. елді мекендегі ең үлкен мешіттерге халық сыймайтын жағдайда да өткізілу қажет. Әш-Шейбани болса, Ж. орындалуының негізгі шарты ретінде ел басшылығы тарапынан елді мекенді қала деп мойындау деп есептеген. Әш-Шафиғи және Ибн Ханбалдар Ж. тұрғылықты өмір сүретін ең аз шамасы 40 адам болатын жерде өтелуі керек деп санаған. Мәлик ибн Анастың пікірінше, мешіті мен базары бар әрбір кіші елді мекенде өткізілуі тиіс.

Ханафи мазһәбында Ж. өткізілуінің негізгі шарты ретінде мұсылман мемлекетінің ресми басшылығы тарапынан, оның әділ немесе әділетсіздігіне қарамастан рұқсат болуы қажеттігін санайды. Шииттер (сонымен бірге хауариждер) Ж. тек исламдық билік әрі әділетті билеуші болған жағдайда ғана мүмкін деп санайды, ал болмаса онда өткізілмейді.

ДИЙА [دِيَا] – компенсация, выкуп, возмещение ущерба в случае убийства, увечья или ранения человека. «Верующему не следует

убивать верующего – такое возможно лишь по ошибке. А если кто-либо убьет верующего по ошибке, то ему надлежит отпустить на волю верующего раба и вручить наследникам убитого выкуп за кровь, если только они не велят раздать его в виде милостыни. Если убитый верующий и принадлежит к враждебному вам племени, то убийце следует отпустить на волю верующего раба. Если убитый принадлежит к племени, с которым у вас есть договор, то следует уплатить его наследнику выкуп за кровь и освободить верующего раба. Если у убийцы нет верующего раба, ему надлежит без перерыва поститься в течение двух месяцев в качестве покаяния перед Аллахом» (4:92).

При умышленном убийстве родственники и близкие убитого вправе потребовать возмездия (кысас) – смертной казни для убийцы, либо же Д.: «Не убивайте человека, кроме как по праву, ведь это запретил Аллах. Если же кто-либо убит без права на то, Мы предоставляем его правопреемнику полную власть [над убийцей], но пусть он не выходит за рамки дозволенного [в отмщении]. Воистину, ему оказана помощь [Аллахом]» (17:33). Судьи могут рекомендовать родственникам убитого согласиться на Д., но не имеют права настаивать.

Если же убийство или нанесение увечья произошло неумышленно, в результате трагического стечения обстоятельств, то необходимо выплатить только Д. Размер Д. зависит от: пола убитого, а так-

же от того, был ли он мусульманином или нет, был ли он свободным или рабом.

Согласно Сунне, размер Д. равен 1000 динаров (золотых монет). Абу Ханифа считал, что можно расплатиться также сотней верблюдов или 10000 серебряных дирхемов. В ханафитском мазхабе считается, что можно расплатиться и 200 коровами или 2000 овец. Д. за женщину равна половине Д. за мужчину. Ханафиты считают, что размер Д. в случае убийства немусульман – подданных мусульманского государства такой же, как в случае убийства мусульманина (т. е. 1000 динаров). Доказательством этого являются хадис от Пророка Мухаммада (ﷺ), а также высказывание `Абдуллаха ибн Мас'уда. В период правления Абу Бакра и Омара размер Д. в случае убийства мусульман и немусульман был одинаковым. Однако аш-Шафии считал, что в этом случае равенства быть не может, и в доказательство приводил хадис: «Д. зиммия (покровительствуемого немусульманина) равна половине Д. за мусульманина» (Абу Давуд. Дийа 16-21). Если пострадавший был рабом, то Д. выплачивается его хозяину, причем не может быть больше, чем Д. за свободного.

Наряду с выплатой Д. мусульманину необходимо совершить какое-либо искупительное действие в соответствии с законами Шариата (см.: Каффара). В частности, необходимо освободить раба. Если же у провинившегося нет рабов, если он неимущий, то необходимо 2 месяца держать непрерывный пост (4:92).

За выплату Д. отвечает не только человек, совершивший преступление, но и его ближайшие родственники, за исключением женщин, несовершеннолетних детей и душевнобольных. Если же у виновного нет никаких средств и нет родственников, которые в состоянии выплатить Д., то Д. выплачивается мусульманским государством из казны.

ДИЙА [دية] – жәрдемақы, құн, адамды жарақаттағанда немесе жарымжан қылғанда, өлтіріп қойғанда берілетін өтегіміз. «Бір мүміннің бір мүмінді өлтіруіне болмайды. Бірақ қатеден болса басқа. Және біреу, бір мүмінді қателесіп өлтірсе, сонда бір мүмін құл азат етуі әрі өлгеннің иесіне құн тапсыруы керек. Бірақ олар кешірім етсе ол басқа. Егер өлтірілген сендермен дұшпан елдегі бір мүмін болса, (құн төлемей) бір мүмін құл азат етуі керек. Ал егер (өлтірілген мүмін) сендермен олардың арасында келісім болған бір елден болса, өлгеннің иесіне құн тапсырып, әрі бір мүмін құл азат етуі керек. Бұларды таба алмаған кісі, Аллаһқа тәубе (сінің қабыл болуы) үшін тұтас екі ай ораза ұстауы керек» (4:92).

Қастықпен өлтірілген адамның туыстары мен жақындары жазаны (қысас) – өлтірген адамға өлімді немесе Д. талап етуге құқылы: «Аллаһ арам еткен кісіні өлтірмендер! Бірақ тиісті болса өлтіріледі. Ал біреу жазықсыз өлтірсе, сонда өліктің иесін ерікті еттік. Бірақ өлтіруде шектен аспасын. Өйткені, оған жәрдем етіледі

Дих

(өш әперіледі)» (17:33). Қазылар өлтірілген адамның туыстарына Д. келісім беруін ұсына алады, бірақ күштеуге құқығы жоқ.

Егер өлім немесе жарымжандылық қастандықсыз, қайғылы жағдайлар тоғысы нәтижесінде болса, онда тек Д. төлеу керек. Д. мөлшері өлтірілгеннің жынысына, және мұсылман немесе мұсылман емес, ерікті немесе құл болғандығына тәуелді.

Сүннетке сәйкес, Д. мөлшері 1000 динарға (алтын ақша) тең. Әбу Ханифа жүздеген түйе немесе 10 000 күміс дирхаммен өтеуге болады деп есептеген. Ханафи мазһабында 200 сиыр немесе 2000 қоймен төлеуге де болады саналады. Әйел баласы үшін Д. ер кісінің Д. құнының жартысына тең. Ханафилықтар мұсылман мемлекетінің құзырындағы мұсылман еместі өлтіргендегі Д. құны мұсылман адамды өлтірген құнмен тең (яғни 1000 динар). Бұған дәлел ретінде Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадисі және Абдуллаһ ибн Масғұдтың айтқаны келтіріледі. Әбу Бәкр мен Омардың билігі тұсында мұсылманды және мұсылман еместі өлтірілегі үшін Д. мөлшері тең болған. Дегенмен, әш-Шафиғи бұл жағдайда теңдіктің керегі жоқ деп есептеп, мына хадисті келтірген: «Зимми Д. (құзыреттіліктегі мұсылман емес) мұсылман Д. жартысына тең» (Әбу Дәуд. Дийа 16-21). Егер жәбірленген құл болса, онда Д. оның иесіне төленіп, ерікті адам құнынан көп бола ламайды.

Д. төлемін өтегеннен кейін мұсылманған Шариғат заңдарына

сәйкес, әлдебір кешірім сұрау әрекеттерін жасауы қажет (қрз.: Кәффарат). Соның ішінде, құлды азат ету. Егер айыпталушыда құл болмаса, жарлы болса, онда оған 2 ай бойы үздіксіз ораза ұстауы керек (4:92). Д. өтеуге тек қылмысты жасаған адам ғана емес, сонымен қатар әйелдер, кәмелетке толмаған балалар мен есі ауысқандардан басқа оның жақын туыстары жауапты. Егер қылмыскерде ешқандай қаражаты және Д. төлеп беруге шамасы келетін туыстары жоқ болса, онда Д. мұсылман мемлекетінің қазынасынан төленеді.

ДИХЬЯ ИБН ХАЛИФА [دحية ابن خليفة] (ум. 50/670) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), один из вождей племени Кальб. Принял Ислам после битвы при Бадре, был одним из доверенных людей Пророка (ﷺ). Свободно владел греческим языком. После заключения Худайбийского мира Пророк (ﷺ) отправил послов к различным племенам и странам с предложением признать его миссию и принять Ислам. Д. было поручено доставить послание Пророка (ﷺ) византийскому императору Ираклию в Иерусалим.

Д. был участником многих сражений мусульманской армии. После смерти Пророка (ﷺ) принял участие в войне против Византии, сражался при Ярмуке. В его передаче известно 5 хадисов.

ДИХИЯ ИБН ХАЛИФА [دحية ابن خليفة] (к.б.ж. 50/670) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы, Қалб тайпасы көсемдерінің бірі. Бәдр

шайқасында исламды қабылдаған, Пайғамбардың (ﷺ) сенімді адамдарының бірі болған. Грек тілін еркін меңгерген. Хұдайбия бейбітшілік келісім-шарты жасалғаннан кейін Пайғамбар (ﷺ) әртүрлі елдер мен тайпаларға оның пайғамбарлығын мойындап, исламды қабылдауға шақырған елшілерді жіберді. Д. Пайғамбар (ﷺ) жолдауын Иерусалимге византиялық император Ираклийға тапсыру жүктелді.

Д. мұсылман әскерінің көптеген шайқастарына қатысты. Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін Византияға қарсы соғысқа қатысып, Ярмук түбінде шайқасты. Одан жеткізілген белгілі 5 хадис бар.

ДРУЗЫ [دُرُوز] – «крайняя» секта, учение которой близко учению шиитов-исмаилитов. Основатель – Дарази, служивший в Каире у фатимидского халифа аль-Хакима Би`Амриллаха (386/996–411/1021) и первым заявивший о божественности халифа. В Египте учение не нашло приверженцев, но распространилось среди ливанских горцев. Д. считаются вышедшими из Ислама.

Д. заимствовали положения философии неоплатоников и гностиков, в частности учение об эманации. Мировой Разум в мировоззрении Д. эмануирует и многократно воплощается в различных людях. В людях могут быть воплощены и другие Божественные эманации, например Мировая Душа, Слово. Д. также верят в переселение душ (танасух). Учение Д. развил Хамза, который в доктрине Д.

является последним воплощением Мирового Разума.

В целом учение Д. носит тайный характер: его знают лишь немногие члены секты, которые называются уккаль («разумные»); остальные являются джуххаль («неразумные»), «Разумные» время от времени собираются в особых местах для богослужения (хальва). Высшими служителями культа Д. являются «совершенные» (аджавид).

ДРУЗДАР [دُرُودَار] – ілімі шиит-исмаилиялықтарға жақын «шеткі» ағым. Негізін салушы – Дарази, Каирда фатимидтік халиф әл-Хаким Би`Амриллаһта (386/996–411/1021) қызмет етіп, алғаш рет халифаның құдайлылығы туралы жариялаған. Мысырда оның ілімі қолдаушыларын таппады, алайда таулық ливандықтар арасында тарады. Д. исламнан шығып қалғандар қатыран жатады.

Д. неоплатондық және агностицизмнің философиялық қағидаларын алған, оның ішінде, эманация туралы ілім. Д. дүниетанымында әлемдік сана эманацияға ұшырайды және әртүрлі адамдарда бірнеше рет көрініс табады. Адамдарға басқа да Құдайлық эманацияның, мысалы Әлемдік Жан, Сөзге ұшырай алады деп сенеді. Сонымен қатар, Д. жандардың қоныс аударуына (танасух) нанады. Д. ілімін олардың доктринасындағы Әлемдік Сананың соңғы көрінісі болып саналаты Хамза дамытқан.

Жалпы алғанда Д. ілім құпия сипатқа ие: оны тек ағымның ук-

Дуа

каль («саналылар») деп аталатын кейбір мүшелері ғана біледі, ал қалғандар жуххаль («санасыздар») болып табылады, «Саналылар» уақыт өте келе құлшылық жасау үшін арнайы жерлерде (халъуа) жиналып отырады. Д. ғұрпының жоғары қызметшілері «жетілгендер» (аджавид) деп аталады.

ДУА [دعاء] – мольба, взывание. Д. возносится Аллаху как в особом оговоренных в Сунне случаях, так и по желанию человека в любое время, когда человек чувствует свою слабость и ничтожность перед Его всемогуществом. В Д. верующий может просить помощи у Аллаха в каком-либо деле; либо молить Его о том, чтобы Он отвел от него беду; либо же мольба может означать выражение любви верующего к своему Творцу. Правоверные мусульмане в повседневной жизни молят Аллаха о помощи перед началом любого дела. В Сунне переданы особые формулы Д. по самым разным поводам.

ДУҒА [دعاء] – дұға, жалбарыну. Д. Сүннетке келгендей арнайы уақыттарда немесе адамның өз қалауы бойынша Аллаһтың құдыреті алдында әлсіздігін сезінген кезде Аллаһқа жасалынады. Д. мұсылман Аллаһтан істеріне көмекті; немесе Одан оны қайғыға душар болмауын сұрай алады; немесе дұға мұсылманның өзінің Раббысына деген махаббаты білдіруі мүмкін. Салихалы мұсылман күнделікті өмірінде әрбір істі бастамас бұрын Аллаһтан көмек сұрайды. Сүннетте әртүрлі

жағдайларға байланысты Д. ерекше түрлері жеткізілген.

ДУНЬЯ [دنیا] – весь материальный мир, окружающий человека. С момента смерти этот мир для каждого человека подходит к концу, и он вступает в следующий мир (ахира). Д. конечно, а ахира вечна, и каждый человек, живя в Д., должен задумываться над этим и стараться заслужить милость Аллаха как в этом, так и в следующем мире. В Коране Аллах говорит о мнимых прелестях этого мира, обладание которыми является целью неверных. Верующие же, не игнорируя этот мир (Д.), предпочитают ему конечный мир (ахира). В то же время мусульманин обязан ценить жизнь в Д. Согласно Корану и хадисам, верующий должен искать благо обоих миров.

ДҮНИЕ [دنیا] – адамды қамтыған барлық материалдық әлем. Өлімнен бастап адам үшін бұл әлем аяқталады, және келесі әлемге (ақырет) қадам басады. Д. уақытша, ал ақырет мәңгі, бұл әлемде адам өмір кеше осы жайында ойлауы, Аллаһтың мейірімін осы және келесі әлемде де алуға тырысу керек. Құранда Аллаһ бұл әлемнің кәпірлер алғысы келетін уақытша жалған әсемдігі туралы айтады. Мұсылмандар болса бұл әлемді (Д.) тәрк етпей, келесі әлемді (ақырет) мақсат етеді. Сонымен бірге мұсылман Д. өмірін бағалай білуі қажет. Құран және хадистерге сәйкес, мұсылман екі өмірден де игілік іздеу тиіс.

ДУХА [ضْحَى] – время после восхода солнца, позднее утро. Слово употреблено в нескольких аятах Корана (7:98; 20:59; 79:46; 93:1).

«Д.» называется и молитва-нафиля, время совершения которой начинается приблизительно через 25-45 минут и заканчивается приблизительно за полчаса до зенита. Количество ракятов от 4 до 12; некоторые улемы считают, что минимальное количество ракятов может быть 2, но предпочтительнее совершить Д. в 8 ракятов. О молитве-Д. упоминается в хадисах Пророка Мухаммада (ﷺ).

«Д.» называется также 93-я сура Корана, состоящая из 11 аятов, ниспосланная в Мекке после суры «Фаджр». До ниспослания этой суры Аллах некоторое время не посылал Откровений Пророку Мухаммаду (ﷺ), и это стало причиной издевательских насмешек язычников, которые говорили, что Бог забыл Пророка (ﷺ). В ответ на это Аллах ниспослал аяты суры «Д.».

ДУХА [ضْحَى] – күн шыққаннан кейінгі уақыт, кейінгі таң. Сөз Құранның бірнеше аяттарында қолданылған (7:98; 20:59; 79:46; 93:1).

«Д.» деп күн шыққаннан 25-45 минуттан кейінгі уақыттан басталып, күн тас төбеге жетпей шамамен жарты сағат қалғанда аяқталатын нәпіл намазы да айтылады. Рәкәттардың саны 4-тен 12-ге дейін; кейбір ғалымдардың пікірінше, ең аз рәкәт 2-ні құрауы керек, алайда ең жақсырағы Д. 8 рәкәт оқу деп саналады. Д.- намазы туралы Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде келтіріледі.

Сонымен қатар «Д.» деп «Фәжр» сүресінен кейін Меккеде түскен, 11 аяттан тұратын Құранның 93-ші сүресі аталады. Бұл сүре түсірілмей тұрғанда Аллаһ Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) бірнеше уақыттар бойы аян түсірмеген, бұл пұтқа табынушылар тарапынан Аллаһ Пайғамбарын (ﷺ) ұмытты деп келемеждеудің себебін туғызды. Оларға жауап ретінде Аллаһ «Д.» сүрелерінің аяттарын түсірді.

З

ЗАБУР [زبور] – Псалтирь: Священное Писание, которое было ниспослано Аллахом пророку Давуду. Упоминание о З. содержится в аятах Корана (4:163; 17:55; 21:105). З. является 2-м (после Тауры) Писанием, ниспосланным Аллахом людям. Давуду не был дан новый Шариат: он руководствовался Шариатом Мусы (Моисея), и З. как Писание был призван еще более укрепить Шариат Мусы. Стихи (псалмы) З. были ниспосланы в прекрасном поэтическом стиле, а сам Давуд обладал прекрасным голосом и мелодично распевал их, вызывая восхищение слушателей.

Оригинал З. был ниспослан на древнем семитском языке и не сохранился. Современные тексты Псалтири, входящие в состав Библии, не являются его первоначальным текстом. После ниспослания Корана религиозные положения, содержащиеся в З., были полностью отменены Аллахом.

ЗӘБУР [زبور] – Псалтырь: Аллаһтың Дәуд пайғамбарға түсірген Қасиетті Кітабы. З. туралы деректер Құран аяттарында (4: 163; 17:55; 21:105) кездеседі. З. Аллаһтың адамзат баласына түсірген (Тәурааттан кейінгі) 2-ші Кітабы болып табылады.

Дәудке жаңа Шариғат берілген жоқ: ол Мұсаның Шариғатын ұстанды және З. Кітап ретінде Мұса Шариғатын одан әрі бекітуге бағытталды. З. діни өлең жолдары көркем поэикалық стильде түсірілді, ал Дәудтің өзі ерекше дауысқа ие бола отырып, тыңдаушылардың таңданысын туғызатындай әсем әуезбен шырқай орындаған.

З. түпнұсқасы ежелгі семит тілінде түсірілген, алайда, қазіргі күнге дейін сақталмаған. Пластырдың Інжілдің құрамына кірген мәтіндері оның алғашқы мәтіні болып табылмайды. Құран түсірілгеннен кейін З. қамтитын діни заңдардың күші Аллаһ тарапынан толықтай күшін жойған.

ЗАБХ [زبح] – закалывание животного по правилам, установленным Шариатом. Животное, которое должно быть зарезано, называется забиха. Главные условия З.: а) правильный способ закалывания; б) закалывающим должен быть мусульманин (или «человек Писания»); в) закалывающий должен упомянуть имя Аллаха (сказать «Бисмиллях»), если «Бисмиллях» не было произнесено намеренно, мясо такого животного запрещено для употребления в пищу (харам); если слово не было произнесено по забывчивости закалывающего, то мясо есть можно. Вместо «Бисмиллях» можно сказать «Аллаху Акбар» («Аллах велик»): «И принесение в жертву верблюдов Мы установили для вас в качестве обряда, предписанного Аллахом. Для вас в этом – польза.

Произносите же над верблюдами имя Аллаха, когда они стоят рядами» (22:36).

ЗӘБХ [زبح] – Шариғатта бекітілген ережелерге сай жануарларды бауыздау. Бауыздауға арналған жануар забиха деп аталады. 3. негізгі шарттары: а) бауыздаудың дұрыс тәсілі; б) бауыздаушы адам мұсылман (немесе «Кітап иесі») болуы; в) бауыздаушы Аллаһ есімін атауы тиіс («Бисмиллях» деп айтуы), егер «Бисмиллях» айтылмаса бұл жануардың етін тағам ретінде қолдануға тыйым салынады (харам), ал егер ол сөз ұмытушылықтан айтылмаған болса, етті жеуге болады. «Бисмиллях» сөзінің орнына «Аллаху Акбар» («Аллаһ ұлық») деп те айтуға болады: «Түйе, сиырды сендер үшін Аллаһтың белгілері (кұрбандықтары) қылдық. Мұнда сендер үшін хайыр бар. Оларды тұрғызып қойып, оған Аллаһтың атын айтыңдар» (22:36).

ЗАВИЯ [زاوية] – уединенное место, где суфии проводят дни в поклонении; суфийские обитатели (см.: Такья).

ЗӘУИЯ [زاوية] – сопылар құлшылықтағы күндерін өткізетін оңаша орын: сопылық баспана (қрз.: Такья).

ЗАЙНАБ БИНТ АЛИ [زينب بنت علي] (ум. 65/684) – дочь Али ибн Абу Талиба и Фатимы бинт Мухаммад, внучка Пророка Мухаммада (ﷺ); родилась за 5 лет до его смерти. Отец выдал ее замуж за

своего племянника Абдуллаха ибн Джафара; от этого брака родились Али, Аббас, Умм Кульсум и Аун аль-Акбар.

Во время трагических событий в Кербеле 3. находилась рядом со своим братом Хусайном ибн Али. После гибели многих родных была пленена и доставлена к наместнику Куфы тирану Убайдулле ибн Зияду, не побоялась высказать ему в лицо всю правду о нем. Историк Ибн аль-Асир писал, что когда Убайдулла приговорил Али – единственного оставшегося сына Хусайна – к смерти, 3. заявила, что не желает оставаться в живых, и потребовала казнить и ее. Убайдулла решил не убивать Али и распорядился отправить пленников в Дамаск к халифу Йазиду ибн Абу Суфьяну, который их освободил.

3. была умной и набожной женщиной. Последние годы жизни провела в Египте.

255

ЗӘЙНӘБ БИНТ ӘЛИ [زينب بنت علي] (к.б.ж. 65/684) – Әли ибн Әбу Талиб пен Фатима бинт Мұхаммедтің қызы, Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) немересі; оның өлімінен 5 жыл бұрын дүниеге келген. Әкесі оны өз жиені Абдуллаһ ибн Жафәрға тұрмысқа берген; бұл некеден Әли, Аббас, Умм Күлсім және Аун әл-Акбар дүниеге келді.

Кербаладағы қайғылы оқиғалар кезінде 3. ағасы Хұсейн ибн Әлидің қасында болды. Көптеген туыстары қаза тапқан соң тұтқынға түсіп, Куфаның залым наменгері Убайдуллаһ ибн Зиядаға жеткізілді, және ол туралы шындықты айтудан жасқанбады. Тарихшы

Ибн әл-Әсир Убайдуллаһтың Хүсейннің тірі қалған жалғыз ұлы Әлиді өлім жазасына кескенде 3. тірі қалуды қаламай, оны да өлтіруді сұрағаны туралы жазды. Убайдуллаһ Әлиді өлтіруден бас тартып, тұтқындарды Дамаскіге, олардың босатқан халифа Йазид ибн Әбу Суфьянға жібереді.

3. ақылды әрі тақуа әйел болған. Өмірінің соңғы жылдарын Мысырда өткізді.

ЗАЙНАБ БИНТ ДЖАХШ [زينب بنت جحش] (ум. 20/642) – одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Одна из первых мусульманок. Родилась приблизительно за 20 лет до начала пророчества Мухаммада (3. ﷺ. ее назвал Мухаммад; прежде ее звали Барра.

256 Еще до замужества была в числе первых переселенцев из Мекки в Медину. Мухаммад (ﷺ) хотел женить на ней своего приемного сына Зейда ибн Харрису, чем намеревался упразднить обычай периода джахилии, по которым свободная женщина не могла выйти замуж за бывшего раба. 3. и ее братья были против этого брака, но в это время был ниспослан аят (33:36), согласно которому перечить Пророку (ﷺ) не дозволялось. 3. согласилась на брак, но он оказался несчастливым, и, несмотря на все увещевания Мухаммада (ﷺ), через год супруги развелись.

Пророк (ﷺ) был опечален разрывом этого союза. Он (ﷺ) пытался исправить положение и жениться на 3., но не мог сделать этого из-за обычаев, запрещавших жениться

на бывшей жене своего приемного сына. В это время Мухаммад (ﷺ) получил новое Божественное Откровение, упразднявшее этот обычай (33:37-40), причем отныне приемные дети должны были носить имя родных отцов и не претендовать на родство с опекунами (33:4-5). После этого Мухаммад (ﷺ) женился на 3. и своим примером призвал мусульман отойти от языческих традиций. Брак был заключен в 5 г. х. 3. тогда было ок. 35 лет. 3. была добродетельной, трудолюбивой и набожной женщиной, много времени проводила в молитвах и постах. Была первой женой Пророка Мухаммада (ﷺ), умершей после его смерти. Умерла в Медине в возрасте 53 лет.

ЗӘЙНӘБ БИНТ ЖАХШ [زينب بنت جحش] (к.б.ж. 20/642) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) әйелдерінің бірі, «Мұсылмандар анасы». Алғашқы мұсылман әйелдердің бірі. Мұхаммед (ﷺ) пайғамбарлығынан 20 жылға жуық уақыт бұрын дүниеге келген. Оны 3. деп Мұхаммед (ﷺ) атаған, оған дейінгі есімі Барра болған.

Тұрмысқа шықпай тұрып, Меккеден Мединеге алғаш қоныс аударғандардың қатарында болды. Мұхаммед (ﷺ) оған өзінің өгей ұлы Зәйд ибн Харристі үйлендіріп, сол арқылы еркін әйел бұрынғы құлға тұрмысқа шыға алмайтын жәһилия дәуірінің салтын жоюды көздеген. 3. және оның ағайындары бұл некеге қарсы тұрды, алайда осы уақытта Пайғамбарға (ﷺ) қарсы келуге тыйым салынған аят (33:36) түсірілді. 3. некеге келіскенімен,

ол бакытсыз болып, Мұхаммедтің (ﷺ) көптеген үгіттеріне қарамастан ерлі-зайыптылар жыл өткен соң ажырасады.

Пайғамбар (ﷺ) бұл некенің бұзылуына қатты қайғырды. Ол жағдайды түзеп, 3. некелесу ниетін білдіргенімен, өз өгей ұлының бұрынғы әйеліне үйленуге тыйым салатын салттарға байланысты бұл әрекетке бармады. Осы уақытта Мұхаммед (ﷺ) бұл салтты жоятын Аллаһтан жаңа Аянға (33:37-40) ие болады, соған сәйкес, бұдан былай өгей балалар туған әкесінің атына көшіріліп, қамқоршысымен туыстыққа үміткер болмайды (33:4-5) Осыдан соң Мұхаммед (ﷺ) 3. үйленіп, өз әрекетімен мұсылмандарға пұтқа табынушылық дәстүрлерінен айнуға үлгі болды. Неке 5 х.ж. құрылды, ол кезде 3. 35 жаста болатын. 3 мейірімді, еңбексүйгіш және тақуа әйел болған және көп уақытын құлшылықпен өткізді. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан соң дүниеген озған алғашқы әйелі. Мединеде 53 жасында қайтыс болды.

ЗАЙНАБ БИНТ МУХАММАД [زينب بنت محمد] (ум. 8/630) – старшая дочь Пророка Мухаммада и Хадиджи. Родилась приблизительно за 10 лет до начала пророческой миссии Мухаммада, которому было уже ок. 30 лет.

По достижении совершеннолетия ее тетя по матери Хала бинт Хувайлид посватала 3. за своего сына Абу аль-'Аса ибн Рабиа, знатного мекканца. От этого брака родились Али, умерший в младен-

честве, и Умама, которая после смерти своей тети, Фатимы, стала женой Али ибн Абу Талиба.

После начала пророческой миссии Мухаммада 3. вместе с матерью и сестрами стала одной из первых мусульманок. Ее муж Абу аль-'Ас длительное время оставался язычником. Еще не был ниспослан коранический запрет на брак мусульманок с немусульманами (60:10), и 3. продолжала оставаться женой Абу аль-'Аса вплоть до ее переселения (хиджры) в Медину.

Абу аль-'Ас выступил против мусульман и был пленен в битве при Бадре. 3. вместе с другими мекканцами отправила в Медину в качестве выкупа за мужа ожерелье, подаренное ей на свадьбу покойной Хадиджей. Пророк Мухаммад, увидев это ожерелье, опечалился и, с согласия сподвижников, отпустил Абу аль-'Аса и вернул выкуп. По некоторым сообщениям, отпустив Абу аль-'Аса, Пророк поручил ему разрешить 3. переехать в Медину; другие источники утверждают, что Абу аль-'Ас сам пообещал сделать это.

3. выехала в Медину в сопровождении своего деверя Кинаны ибн ар-Раби. Их настигли курайшиты, грубо обошлись с 3., ударив ее копьями и сбив с лошади. Кинана оказал нападавшим сопротивление. Подоспевший к месту событий Абу Суфьян прекратил ссору и посоветовал Кинане вернуться в Мекку, а позже тайно отвезти 3. к отцу, чтобы не дать союзникам мекканцев повода для обвинений в слабости. После того как мекканцы убедились, что 3. вернулась,

они успокоились. Через несколько дней Кинана под покровом ночи тайно выехал с З. из Мекки и благополучно добрался до заранее оговоренного места, где их ждали Зейд ибн Хариса и один из ансаров, в сопровождении которых З. прибыла к Пророку.

Несколько лет супруги не виделись. В 7 г. х., незадолго до завоевания Мекки мусульманами, Абу аль-'Ас поехал по торговым делам в Сирию; на обратном пути его караван был захвачен мусульманами; спасшись от преследования, Абу аль-'Ас тайно проник в Медину, встретился с З. и попросил у нее помощи. З. обратилась к Пророку, и тот распорядился уважительно относиться к зятю и вернуть ему захваченный караван, но запретил З. возобновлять супружеские отношения с язычником, т. к. уже существовал запрет на брак мусульманок с немусульманами. Абу аль-'Ас вернулся в Мекку, уладил дела и объявил о принятии Ислама, после чего вернулся в Медину и с разрешения Пророка возобновил брак с З., при этом новый брачный договор не был заключен. Спустя несколько месяцев З. тяжело заболела и умерла.

ЗЭЙНӘБ БИНТ МҮХАММЕД
[زينب بنت محمد] (қ.б.ж. 8/630)
— Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мен Хадиджаның үлкен қызы. Мұхаммедтің (ﷺ) шамамен 30 жасында, пайғамбарлық қызметі басталуына 10 жыл қалған уақытта дүниеге келді.

Кәмелетке толған шағында анасы жағынан әпкесі Хала бинт

Хууәйлид З. өз ұлы Әбу әл-Ас ибн Рабаға ұзатады. Бұл некеден нәресте шағынада қайтыс болған Әли мен өз әпкесі Фатиманың қазасынан соң Әли ибн Әбу Талибтың әйелі болған Уамама дүниеге келді.

Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлық қызметі басталған соң анасы және әпкелерімен бірге алғашқы мұсылман әйелдердің бірі болды. Оның күйеуі Әбу әл-Ас көп уақыт бойы пұтқа табынушы болып қалды. Ол уақытта әлі мұсылман әйелінің мұсылман емес адаммен неке құруына тыйым салатын тыйым (60:10) түсірілмегендіктен, З. Әбу әл-Астың Мединеге көшкен (хижра) уақытына дейін оның әйелі болып қала берді.

Әбу әл-Ас мұсылмандарға қарсы шығып Бәдр жанындағы шайқаста тұтқынға түскен. З. басқа да меккеліктермен бірге Мединеге, күйеуінің құны ретінде тойына сыйлық ретінде анасы Хадиджа сыйлаған алқаны жібереді. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) бұл алқаны көрген соң көңілі бұзылады, сахабаларының келісімімен Әбу әл-Асты бостандыққа жіберіп, құнын қайтарып береді. Кейбір хабарларға сәйкес, Әбу әл-Асты босатқан уақытта, Пайғамбар (ﷺ) З. Мединеге көшуіне рұқсат беруін тапсырған; ал басқа дереккөздер Әбу әл-Ас өз еркімен бұған уәдесін бергендігін айтады.

З. Мединеге өз қайнысы Кинан ибн ар-Рабимен бет алады. Оларға құрайыштар шабуыл жасап, З. найзамен ұрып, аттан аударып түсіреді. Кинан шабуылдаушыларға қарсылық көрсетеді.

Оқиға орнына келіп жеткен Әбу Суфьян жанжалды тоқтатып, Кинанға Меккеге қайта оралып, кейінірек З. меккеліктердің жақтастарында әлсіздік туралы күдік туындатпау үшін жасырын түрде әкесіне апаруға кеңес береді. З. қайта оралғанына көзі жеткен меккеліктер тынышталады. Біраз күндерден соң, Кинан түн қараңғысын жамылып, Меккеден жасырын шығып, арнайы келісілген жерге жетеді. Ол жерде оларды Зәйд ибн Харис пен ансарлардың бірі күтіп тұрды, олар өз кезегінде З. Пайғамбарға (ﷺ) жеткізеді.

Ерлі-зайыптылар бірнеше жыл бойы кездеспеді. 7 х.ж. Меккені мұсылмандар басып алудың алдында Әбу әл-Ас сауда шаруаларымен Сирияға жол тартады; кері жолда оның керуенін мұсылмандар жаулап алады; қуғыннан қашып құтылған Әбу әл-Ас Мединеге жасырын кіріп, З. жолығып, одан көмек сұрайды. З. Пайғамбардан (ﷺ) көмек сұрағанда, ол күйеу баласына құрметпен қарап, тоналған керуенін қайтарып беруге бұйырғанымен, мұсылман әйелдерінің мұсылман емес адаммен некеге тұруына тыйым салатын ережеге сай, З. пұтқа табынушымен неке қатынасын жалғастыруға тыйым салады. Әбу әл-Ас Меккеге қайта оралып, шаруаларын бітірген соң, Ислам дінін қабылдайтынын жариялады, кейіннен Мединеге оралып, Пайғамбардың (ﷺ) рұқсатымен З. арасындағы некені қайта жаңартады, бұл арада жаңа неке шарты жасалған жоқ. Біраз уақыт өткен соң З. қатты науқастанып, қайтыс болады.

ЗАЙНАБ БИНТ ХУЗАЙМА [زينب بنت خزيمة] (ум. 4/626) – одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Происходила из воинственного арабского племени Амир ибн Саса. Проявляла милосердие и внимание к нуждающимся, за что ее называли Умм Масакин («Мать бедных»). Первым мужем З. был Туфайл ибн Харис; она развелась с ним и вышла замуж за Убайду ибн Хариса, который погиб в битве при Бадре.

В 3 г. х. племя Амир ибн Саса убило посланцев Пророка Мухаммада (ﷺ), но он (ﷺ) не пожелал продолжать кровопролития и стал искать возможность урегулировать конфликт. В 4 г. х. он (ﷺ) женился на З., но брак длился недолго – через несколько месяцев после свадьбы она умерла.

З. была добродетельной и набожной женщиной. Много времени проводила в молитвах и обильно раздавала милостыню.

ЗӘЙНӘБ БИНТ ХУЗӘЙМӘ [زينب بنت خزيمة] (қ.б.ж. 4/626) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) әйелдерінің бірі, «Мұсылмандар анасы». Әмір ибн Саса жауынгерлік араб тайпасынан шыққан. Мұқтаж жандарға мейірімділік танытуы себепті оны Умм Масакин («Кедейлер анасы») деп атаған. З. алғашқы күйеуі Туфайл ибн Харис; одан ажырасқаннан кейін Бәдр шайқасында қаза тапқан Убайд ибн Хариске тұрмысқа шығады.

3 х.ж. Әмір ибн Саса тайпасы Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) елшілерін өлтіргенімен, ол (ﷺ) екі жақ арасындағы қантөгісті

Зак

жалғастыруды қаламай, жанжалдан шығу мүмкіндіктерін іздестіре бастайды. 4 х.ж З. үйленеді, бірақ, неке ұзаққа созылмады – тойдан кейінгі бірнеше айдан соң ол қайтыс болады.

З. мейірімді, тақуа әйел болған. Уақытын құлшылықта өткізіп, көп мөлшерде садақа берген.

ЗАКАРИЯ [زكريا] – пророк (наби) Израиля, отец пророка Иахьи (Иоанна). Полное имя Закария ибн Азан ибн Муслим ибн Садун; его родословная восходила к пророку Сулейману, он следовал Шариату Мусы и вел проповеди на основании законов Тауры (Торы).

В Израиле не было пророка, и люди молили Аллаха отправить им его. Аллах сделал пророком З., который сразу же стал призывать на путь веры. Многие отвергли его, но были и уверовавшие.

З. был женат на Элисе, родственнице Марьям (Марии), матери Исы. Через некоторое время мать Марьям во исполнение обета привела дочь в иерусалимский храм и оставила там на воспитание З. (см.: Марьям (1)). Марьям проводила все дни в служении Аллаху, благодаря З. выучила Тауру. С этого времени с девочкой стали случаться чудеса: «Каждый раз, когда Закария входил к ней в покои, находил при ней пропитание и [однажды] спросил: «О Марьям! Откуда у тебя это?» Она ответила: «Это – от Аллаха. Воистину, Аллах дарует пропитание, кому пожелает, без ограничения» (З:37).

У З. и Элисы не было детей. Когда им было около 100 лет, ста-

рый З. стал молить Аллаха, чтобы Он дал ему потомство (З:38). Аллах удовлетворил его молитву, и у него родился сын Иахья.

Всю свою жизнь З. провел в служении Аллаху и был проповедником веры в среде своего народа. Спустя 6 месяцев после рождения Иахьи Марьям родила Ису, который чудесным образом защитил свою мать из колыбели, когда иудеи обвинили ее в распутстве. Тогда они ворвались к З. и убили Пророка. По преданию, З. похоронен в Халебе (Алеппо).

ЗӘКӘРИЯ [زكريا] – Израиль пайғамбары (нәби), Йахия (Жакия) пайғамбардың әкесі. Толық есімі Зәкәрия ибн Азан ибн Муслим ибн Садун; оның ата-тегі Сүлеймен пайғамбарға жатады, ол Мұса Шарифатын басшылыққа алып, Тәурат (Тора) заңдарының негізінде насихатын жүргізді.

Израильде пайғамбар болмағандықтан адамдар Аллаһтан өздеріне пайғамбар жіберуді сұрады. Аллаһ З. пайғамбар еткеннен соң, ол адамдарды дін жолына шақыра бастады. Көптеген адамдар одан теріс айналғанымен, оның ізіне ергендер де болды.

З. Исаның анасы Мәриямның (Мария) туысы Элисамен некеде болды. Біраз уақыт өткен соң Мәриямның анасы қызын уәдені орындау мақсатымен иерусалимдік ғибадатханаға әкеліп, З. тәрбиесінде қалдырды (қрз.: Мәриям (1)). Мәриям өз уақытын Аллаһқа құлшылық етумен өткізеді және З. көмегімен Тәуратты үйренеді. Осы уақыттан бастап бұл қызбен

ғажайып нәрселер орын ала бастады: «Сонда оны Раббы жақсы қабылдап, көркем мінезбен өсірді және оған Зәкәрияны ие қылды. Зәкәрия оның хұжырасына әр кіргенде оның қасында қорек тапты. «Әй Мәриям! Осы саған қайдан келді?», – деді. Мәриям: «Ол Аллаһтың қасынан, шәксіз Аллаһ қалаған құлын есепсіз ризықтандырады» деді» (3:37).

3. мен Элисаның балалары болмады. Олардың жасы 100-ге таяған шақта кәрілікке жеткен 3. Аллаһтан оларға ұрпақ беруді сұрайды (3:38). Аллаһ олардың дұғасын қабыл етіп, олардың ұлы Йахия дүниеге келді.

3. өз ғұмырын Аллаһқа қызмет қылумен өткізіп, өз халқы арасындағы дін уағыздаушысы болды. Йахия туылғаннан алты ай өткен соң Мәриям, яһудилер оны жеңіл жүріспен кінәлаған уақытта, ғажайып түрде бесікте жатқан күйінде анасын қорғап қалған Исаны дүниеге әкелді. Сонда олар 3. келіп Пайғамбарды өлтіреді. Риуаятқа сәйкес 3. Халепте (Алеппо) жерленген.

ЗАКИР [ذکر] – человек, поминующий имена Аллаха чтением зикра.

ЗӘКИР [ذکر] – Аллаһты зікір салу арқылы еске алатын адам.

ЗАККУМ [شجرة الزقوم] – дерево с горькими плодами, которое растет в джаханнаме (Аду). Плодами 3. будут питаться обитатели Ада (44:43-46; 56:51-55).

ЗӘҚҚҰМ [شجرة الزقوم] – жәһәннамда (Тозақта) өсетін ащы жемісті ағаш. 3. жемістерін Тозақ тұрғындарына азық ретінде береді. (44:43-46; 56:51-55).

ЗАКЯТ [الزكاة] («очищение») – в исламском праве обязательная ежегодная выплата части средств (1/40 часть) в пользу нуждающихся, совершаемая с намерением заслужить довольство Аллаха. Обязательная (фард) милостыня, один из «столпов» Ислама (см.: Ислам). Введен во 2 г. х. В одном из хадисов Пророк Мухаммад (ﷺ), отвечая на вопрос ангела Джibriла о сущности Ислама, сказал: «Ты должен засвидетельствовать, что нет божества, кроме Аллаха, совершать молитву, выплачивать 3., поститься в месяц рамадан, совершать паломничество [к Каабе], если на то будет возможность» (Мус-лим). 3. выплачивают только обеспеченные люди, для которых это является одним из видов служения Аллаху. Шариатом четко определена собственность, при которой мусульманину вменяется в обязанность выплачивать 3.

В Коране 3. часто упоминается вместе с молитвой (саят), при этом подчеркивается, что он является важной составной частью веры мусульман: «Совершайте молитву, давайте закят и преклоняйте колени вместе с преклоняющими» (2:43). Молитва – служение Аллаху телом, 3. – служение материальными средствами. Обязательное пожертвование является лучшим качеством мусульманина (23:1-4). 3. приучает не быть рабом нако-

плений, а расходовать и отдавать средства во имя Аллаха, во имя духовной близости с Творцом и с ожиданием от Него несравненно больших благ в следующем мире.

Необходимым актом (рукн) для З. является передача определенного количества материальных средств (тамлик) одному или нескольким нуждающимся мусульманам. Все другие пути для выплаты З. считаются недействительными. Например, З. не считается списание долгов одного человека другому, т. к. в этом нет непосредственного акта передачи материальных средств.

Условия (шарт) З.:

1. Пожертвователь должен быть мусульманином, совершеннолетним, свободным и состоятельным человеком.

2. Он должен обладать необходимым минимумом средств, оговоренным положениями религии (нисаб).

3. Для выплаты З. из личных средств необходимо, чтобы прошел год после того, как количество материальных средств жертвователя достигло уровня нисаба, причем в течение года уровень нисаба должен сохраняться. Если количество средств превышало нисаб, но колебалось в течение года, то З. выплачивается из того количества, которое имеется в наличии в конце года. В шафиитском мазхабе при исчислении З. учитываются только те средства, которые имеются в наличии в конце года, т. е. если в начале года средства не достигали нисаба, а в конце превысили его, то З. необходимо выплатить.

4. Необходимо быть действительным хозяином отдаваемых в З. средств и иметь право их отдавать. Нельзя отдавать З. из средств, принадлежащих другому человеку. Запрещается также отдавать З. из средств, нажитых незаконным путем.

При передаче средств неимущим не обязательно ставить получателей в известность о том, что им передается З.; разрешается сказать, что им передан подарок. Все виды собственности разделяются на явные (амвал захира) и скрытые (амвал батина). К явным относятся, например, крупный и мелкий рогатый скот, собранный урожай, добытые из-под земли полезные ископаемые, проходящие через таможенно товары. Скрытые виды собственности – это деньги, золото, драгоценные камни и т. д.

З. с крупного и мелкого скота. Необходимо выплачивать З. со скота, который паса на лугах на протяжении минимум полугода. Это овцы, козы, коровы, буйволы и верблюды. Если количество овец и коз (мелкого рогатого скота) достигло 40 и более голов, то с этого количества необходимо выплатить З. в размере 1 овцы или козы – это количество и является для них нисабом. При количестве голов от 40 до 120 необходимо выплатить З. в размере 1 головы; от 121 до 200 голов – 2 головы; от 201 до 300 – 3 головы; если же голов больше 300, то с каждой сотни выплачивается по 1 голове.

Для крупного рогатого скота нисаб составляет 30 голов. При достижении этого количества не-

обходимо отдать 1 годовалого теленка. Если количество голов крупного рогатого скота достигло 60, то в качестве 3. необходимо отдать 2 годовалых телят. Далее с каждых 30 голов отдается 1 годовалый теленок, а с каждых 40 голов – двухгодовалый теленок. Для верблюдов нисаб составляет 5 голов. Если человек имеет от 5 до 25 верблюдов, то он должен выплачивать в качестве 3. по 1 овце с каждых 5 верблюдов, а если их количество превысило 25, то отдаются сами верблюды в следующем количестве: от 25 до 35 голов – 1 годовалая верблюдица; от 36 до 45 голов – 1 двухгодовалая верблюдица; от 46 до 60 голов – 1 трехгодовалая верблюдица; от 61 до 75 голов – 1 четырехгодовалая верблюдица; от 76 до 90 голов – 2 двухгодовалые верблюдицы; от 91 до 120 голов – 2 трехгодовалые верблюдицы; более 121 головы – 3 двухгодовалые верблюдицы. Далее в разных мазхабах приводятся различные цифры.

3. с золота, серебра и денег. В ханафитском мазхабе со всех золотых и серебряных изделий должен выплачиваться 3. независимо от того, носились они в качестве украшений или использовались в каких-то практических нуждах. Шафииты же считают, что с украшений, которые носят женщины или мужчины, 3. платить не нужно.

Минимальное количество (нисаб) золота, с которого выплачивается 3., – ок. 85 г; для серебра нисаб составляет ок. 595 г. В различных мазхабах существуют незначительные расхождения в точном опреде-

лении эквивалента динара (мискаля), о котором говорится в хадисах. Так, в одном из хадисов сказано: «Если же у тебя будет 20 динаров и пройдет год, то с этого следует выплатить половину динара, и с того, что будет превышать это количество, [величина 3. должна] исчисляться так же». Поэтому приведенные цифры в некоторых случаях различаются, в частности, называется нисаб 80,18 г для золота и 561,2 г для серебра. Начиная с этого количества, с золота и серебра необходимо по прошествии одного года выплатить 2,5 % стоимости общего веса драгоценных металлов, которые имеются в наличии.

С денег необходимо выплачивать 3. по тому же правилу, что и с золота и серебра, т. е., если количество денег эквивалентно стоимости 85 г (в других мазхабах – 80,18 г) золота или 595 г (561,2 г) серебра, то с них нужно выплатить 3. в размере 2,5 %.

Зикят с товаров, предназначенных для торговли.

Эти товары должны быть приобретены только для последующей продажи. Когда заканчивается годичный срок, мусульманин, имеющий необходимый минимум (нисаб) для выплаты 3. в размере стоимости 85 г золота, должен сложить всю сумму прибыли, долгов, имеющегося в наличии товара, а затем выплатить с этой суммы 2,5 %.

3. с любых видов арендной платы (за аренду помещений, автомобилей) составляет 2,5 % от полученной суммы. Закят с сельскохозяйственной продукции. В ханафитском мазхабе 3. нужно

платить со всего, что выращивается на земле с целью получения прибыли. В шафиитском мазхабе считается, что З. нужно платить только с того вида урожая, который можно использовать в пищу. Минимальное количество урожая, с которого необходимо выплачивать З., зависит от вида орошения. Если урожай выращен без применения вспомогательных оросительных систем, то необходимо выплатить 1/10 часть урожая (ушр). Если для выращивания урожая необходимо прибегнуть к искусственному орошению (например, если пришлось специально для этого привозить воду), то нужно выплатить половину ушра. Для выплаты З. с сельскохозяйственной продукции не ставится условие прошествия года – десятину нужно платить с собранного урожая. В ханафитском мазхабе существует фетва Абу Иусуфа и Мухаммада ибн Хасана, гласящая, что З. должен быть выплачен с урожая, который может храниться в течение года (например чай, хлопок) и количество которого составляет 5 васков (ок. 875 кг) и более. Но большинство ханафитов придерживаются фетвы самого Абу Ханифы и в соответствии с ней платят 1/10 с любого собранного урожая.

Сбор З. с явных видов собственности (амвал захира) обычно осуществлялся государственными органами. З. со скрытых видов собственности (амвал батина) пожертвователю отдавал сам. В тех странах, где не действуют законы Шариата, все виды З. передаются хозяевами различных видов соб-

ственности следующим категориям людей: «Милостыня предназначена лишь бедным, неимущим, тем, кто занимается [сбором и раздачей], чьи сердца хотят завоевать, на выкуп [для освобождения] рабов, должникам, на дела во имя Аллаха, путникам. Так предписано Аллахом, воистину, Аллах – Знающий, Мудрый» (9:60).

ЗЕКЕТ [الزكاة] («тазалану») – өз мүлкінің бөлігін (1/40 бөлігін), Аллаһтың ризашылығын алу ниетімен мұқтаж жандарға бөліп беретін, ислам құқығындағы міндетті жыл сайынғы төлем. Міндетті (парыз) садақа зекет Исламның негізгі «тіректерінің» бірі (қрз.: Ислам). 2 х.ж. енгізілген. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінің бірінде, Жәбірейілдің Ислам туралы сұрақтарына жауап бере келе: «сенің Аллаһтан басқа ешбір құдай жоқ және Мұхаммед Аллаһтың елшісі деп куәлік беруің, намаз оқуың, зекет беруің, рамазан айында ораза тұтуың және жолына шамаң келсе, Үйге (Қабаға) қажылық жасауың» деп айтты (Муслим). З. тек ауқатты адамдар жасайды, олар үшін Аллаһқа құлшылық етудің бір түрі болып табылады. Шариғатпен мұсылманға З. міндетті болатын меншік мөлшері анықталған.

Құранда З. көп жағдайда намазбен (солят) бірге айтылады, сонымен бірге, оның мұсылман сенімінің негізгі бөлігі екендігі көрсетіледі: «Намазды толық орындандар, зекет беріндер, сондай-ақ (Аллаһтың құзырына) иілушілермен бірге иіліндер»

(2:43). Намаз – Аллаһқа денемен, 3. – материалдық құралдармен құлшылық. Міндетті құрбандық мұсылманның жақсы қасиеттерінен болып табылады (23:1-4). 3. адамды дүниенің құлы болмай, Жаратушымен рухани жақындасудың және Одан келесі өмірде салыстыруға келмейтін үлкен рақымшылықты күтумен байланысты Аллаһтың ризалығы үшін қаражатты шығындауға және беруге үйретеді.

3. үшін қажетті әрекет (рукн) ретінде белгілі бір мөлшердегі материалды байлықты бір немесе бірнеше мұқтаж мұсылмандарға беру (тамлик) болып танылады. 3. берудің басқа кез келген жолы жарамсыз деп есептеледі. Мысалы, материалдық қаражаттың тікелей берілу актісі тіркелмеген бір адамның қарызын екіншіге есептен шығару 3. болып саналмайды.

3. шарттары:

1. Зекет беруші мұсылман, кәмет жасына толған, еркін және ауқатты адам болуы қажет.

2. Дін ережелерінде анықталған байлықтың шектік мөлшеріне (нисаб) ие болуы қажет.

3. Өз қаражатынан 3. төлеу үшін төлеуші адамның материалдық жағдайы нисаб деңгейін жеткен уақыттан кем дегенде бір жыл өтуі және сол уақыт аралығында нисаб деңгейі сақталуы қажет. Егер байлық көлемі, әртүрлі болып, алайда нисабтан асқан жағдайда, 3. жыл соңындағы мөлшерге байланысты төленеді. Шафиғи мәзһабында 3. есептеу кезінде тек жыл соңындағы байлық қана есепке алынады, яғни, егер жыл басын-

да байлық мөлшері нисабқа жетпеген, дегенмен, жыл соңында одан асқан жағдайда 3. төлену қажет.

4. 3. берілетін заттардың нақты қожайыны болып, оларды беру құқығына ие болу қажет. 3. басқа біреуге тиесілі қаражат арқылы беруге болмайды. Сонымен бірге, заңсыз түрде иеленген байлықтан 3. беруге тыйым салынады.

Мұқтаж жандарға қаражат беру кезінде алушыға 3. беріліп жатқандығын айту міндетті емес, оларға сый екенін айтса жеткілікті. Меншіктің барлық түрі айқын (амуал захир) және жасырын (амуал батин) деп бөлінеді. Айқындарға, ірі қара және ұсақ мал, жиналған егіс, жер қойнауынан алынған пайдалы қазбалар, кеденнен өткен тауарлар. Меншіктің жасырын түріне ақша, алтын, асыл тастар және т.б. жатады.

Ірі қара және ұсақ мал арқылы 3. беру. 3. жайылымда кем дегенде жарты жыл көлемінде жайылған малдан беру қажет. Бұған қой, ешкі, сиыр, өгіз және түйе жатады.

Егер қой мен ешкі саны (ұсақ тұяқты мал) 40 немесе одан көп болса бұл мөлшерден 1 қой немесе ешкі көлемінде 3. беру қажет – осы мөлшер нисаб болып саналады. 40-тан 120-ға дейін 1 бас, 121-ден 200-ге дейін екі бас 201-ден 300-ге дейін 3 бас, 300-ден жоғары мөлшерде әрбір 100 малға бір бас-тан 3. беріледі.

Ірі қара мал үшін нисаб 30 басты құрайды. Осы мөлшерге жеткен уақытта 1 бір жасар бұзау беру керек. Егер ірі қара мал саны 60-қа жетсе, 3. ретінде 2 бір жасар бұзау

Зак

беру қажет. Одан әрі әрбір 30 басқа 1 бір жасар бұзау, ал әрбір 40 бастан екі жасар тана беріліп отырады.

Түйелер үшін нисаб 5 бас болып табылады. Егер адам 5-тен 25-ке дейінгі түйеге ие болса, әрбір 5 түйе үшін бір қой береді, ал егер түйе саны 25-тен асса келесі тәртіппен түйелердің өздері беріледі: 25-тен 35-ке дейін – 1 бір жасар ұрғашы түйе; 36-дан 45 басқа дейін – 1 екі жасар ұрғашы түйе; 46-дан 60 басқа дейін – 1 үш жасар ұрғашы түйе; 61-ден 75 басқа дейін – 1 төрт жасар ұрғашы түйе; 76-дан 90 басқа дейін – 2 екі жасар ұрғашы түйе; 91-ден 120-ға дейін – 2 үш жасар ұрғашы түйе; 121 бастан асса – 3 екі жасар ұрғашы түйе беріледі. Бұдан әрі әртүрлі мәзһабтарда әртүрлі сандар келтіріледі.

266 Алтын, күміс немесе ақша арқылы 3. беру.

Ханафи мәзһабында барлық алтын немесе күміс бұйымдардан, олардың әшекей ретінде тағылып немесе басқа да пайдалы мақсатта пайдаланылғанына қарамастан 3. төленуі қажет. Шафиғи мектебінің өкілдері болса әйелдер немесе еркектер тағып жүрген әшекейлерден 3. төлеу қажет емес деп есептейді.

Алтынның 3. төленетін шектік мөлшері (нисаб) – 85 г. шамасында, ал күміс үшін – 595 граммға таяу. Хадистерде айтылатын динардың (мискал) нақты өлшемін анықтауға байланысты әртүрлі мәзһабтарда кішігірім келіспеушіліктер бар. Мысалы, бір хадисте: «Егер сенде 20 динар болып және жыл уақыт өткен болса, онда бұдан динардың жарты-

сын төлеуің керек, бұл мөлшерден асатын көлемге [3. көлемі] дәл осылай есептелуі тиіс» деп жазылған. Сондықтан келтірілген сандар кей жағдайларда өзгеріске ұшырайды, оның ішінде нисаб деңгейі ретінде алтын үшін – 80,18 г., күміс үшін – 561,2 г. мөлшер айтылады. Осы мөлшерден бастап, алтын мен күмістен бір жыл уақыт өтісімен қолда бар барлық әшекей бұйымдардың 2,5 пайызы көлемінде төлеу қажет.

Ақша арқылы да 3. алтын, күміске қатысты ереже бойынша төленеді, яғни, ақша көлемі 85 г. (басқа мәзһабтарда – 80,18 г.) немесе 595 г. күміс (561,2 г.) құнына тең көлемнен асса, оның 2,5 пайызын 3. ретінде төлеу керек.

Саудаға арналған тауарлардан зекет беру.

Бұл тауарлар тек келесі сату мақсатында ғана алынуы қажет. Бір жылдық мерзім аяқталған уақытта, 85 г. алтын мөлшеріндегі шектік көлемге (нисаб) ие мұсылман, қолында бар тауардың табыс шығын мөлшерін есептеп шыққан көлемнің 2,5 пайызын 3. ретінде төлеуі міндет.

Жалға берудің (ғимаратты, көлікті жалға беру) кез келген түріндегі 3. 2,5 пайызды құрайды. Ауылшаруашылық өнімдерін зекет.

Ханафи мәзһабында 3. пайда табу мақсатында жерден өсіретін барлық нәрседен төленеді. Шафиғи мәзһабында 3. тек тағам ретінде қолдануға болатын өнімнен ғана есептеледі.

3. төлеуге міндетті болып саналатын егістіктің шектік мөлшері суару түріне қарай есептеледі.

Егер егістік өнім қосымша суару құралдарының көмегінсіз өсірілсе өнімнің 1/10 бөлігін (ұшыр) беруі қажет. Егер егісті өсіру үшін жасанды суаруға жүгіну қажет болса, (мысалы, егер осы мақсатта су алдырылса), ұшырдың жартысы төленеді.

Ауылшаруашылық өнімдері арқылы 3. беруге бір жыл өту шарты қойылмайды, ұшырды жиналған өнімнен төлеу жеткілікті. Ханафи мәзһабында Әбу Йусуф пен Мұхаммед ибн Хасанның 3. бір жыл ішінде сақталуға мүмкіндігі бар (мысалы, шай немесе мақта) және көлемі 5 уасқтан асатын (875 кг. шамасы) өнімнен алынады деген пәтуасы бар. Алайда, көптеген ханафи мәзһабының өкілдері Әбу Ханифаның өз пәтуасын ұстанады, соған сәйкес кез келген өнімнің 1/10 бөлігін төлейді.

Меншіктің айқын түрлерінен (амуал захир) 3. жинау әдетте мемлекеттік органдар арқылы жүзеге асырылады. Меншіктің жасырын түрлерінен (амуал батин) жиналатын 3. беруші өз еркімен беріп отырған. Шариғат заңдары қолданылмайтын барлық елдерде 3. барлық түрлері төмендегі категориядағы адамдарға беріледі: «Шын мәнінде садақалар (зекеттер), Аллаһ тапқынан бір парыз: қолы тар пақырларға, түгі жоқ міскіндерге, оны жинауға белгілегендерге, көңілдері алынатындарға (жаңа мұсылмандарға), құлды азат етуге, борыштыларға, Аллаһ жолына және жолда қалғандарға беріледі. Аллаһ әр нәрсені білуші, хикмет иесі» (9:60).

ЗАКЯТ аль-ФИТР [زكاة الفطر] – милостыня, которая должна быть выплачена нуждающимся мусульманам до наступления праздника Рамадан (см.: Идайн). В Шариате – обязательное деяние (ваджиб). Глава семьи выплачивает 3. за всех членов семьи (включая детей), находящихся на его попечении. Он может отдать 3. целиком одному нуждающемуся мусульманину либо же распределить между несколькими людьми. Размер 3. на каждого члена семьи должен быть не менее 1 саа (мера веса, равная 3500 г в ханафитском мазхабе либо 1680 г в других суннитских мазхабах). Лучше всего выплатить 3. продуктами (пшеницей, ячменем, финиками), а не денежным эквивалентом.

ЗЕКЕТ әл-ФИТР [زكاة الفطر] – 267 мұқтаж мұсылмандарға Рамазан мерекесі келгенге дейін берілуі тиіс садақа. (қрз.: Идайн). Шариғатта міндетті (уәжіп) әрекет. Отбасы басшысы 3. отбасының әрбір мүшесі үшін, оның ішінде қарауға алынған балалар үшін де төлейді. Ол 3. толықтай бір мұқтаж мұсылманға беруіне немесе оны бірнеше адам арасында бөліп беруге құқылы. 3. көлемі отбасының әр мүшесіне 1 сағ мөлшерінен кем болмауы тиіс (ханафи мәзһабында 3500 г. немесе басқа сүннеттік мәзһабтарда 1680 г. тең салмақ өлшемі). 3. ақшалай емес, тағам түрлері (бидай, тары, құрма) арқылы берген дұрыс болып саналады.

ЗАЛЛЯ [زلة] – ошибка, погрешность; в каламе – небольшие

погрешности и ошибки, которые могли быть в помыслах и деяниях пророков Аллаха. Они не совершали грехов, т. к. были оберегаемы от них Аллахом, они – ма'сум (непогрешимы). Причиной 3. была сама сущность человека, которому свойственно ошибаться; эти ошибки могли фигурировать лишь в их помыслах и не проявлялись в делах. Кроме того, Аллах поправлял 3. ниспосылаемыми Откровениями.

ЗӘЛЛӘ [زَلَّة] – қателік, кемшілік; кәләмда – Аллаһ пайғамбарларының әрекеттері мен ойларында болуы мүмкін болған кішігірім кемшіліктер мен қателіктер. Олар күнә жасаған жоқ, себебі олардан Аллаһ тарапынан қорғалды, олар – ма'сумдар (күнәсіздер) 3. пайда болу себебі қателікке бой алдырғыш адамның табиғаты; бұл қателіктер тек ойларда ғана пайда болып, әрекетте көрініс тапқан жоқ. Оған қоса Аллаһ 3. түсірілген Аяндарымен түзеп отырды.

ЗАМАХШАРИ МАХМУД
[محمود زمخشري] (467/1075-538/1143) – толкователь Корана, ханафитский правовед, знаток калама, литератор. Полное имя с куньей – Абу аль-Касим Махмуд ибн `Омар аз-Замахшари аль-Хорезми. Его называли также Джар Аллах («Покровительствуемый Аллахом») и Фахр Харазм («Гордость Хорезма»). Родился в период правления сельджукского султана Малик-шаха в Замахшаре (Хорезм) в небогатой тюркской семье. Начальное образование получил под руководством отца. В детстве упал с лошади, полу-

чил увечья и потерял ногу. В возрасте ок. 20 лет уехал для продолжения обучения в Бухару – культурный и научный центр Центр. Азии. Там получил известие о смерти отца, арестованного по политическим мотивам и умершего в тюрьме. В Бухаре изучал ханафитское право, хадисы, толкования Корана, калам, логику, философию и арабский язык. Оттуда совершил путешествие по близлежащим областям, в 502/1109 г. поехал в Мекку, побывал в Йемене и других регионах Аравии. Затем вернулся в Замахшар, но через некоторое время снова выехал в Мекку, где написал многие работы, в т. ч. «аль-Кашшаф». Уже в качестве улема вернулся на родину, где и прожил остаток жизни.

3. был убежденным му`тазилитом, в праве придерживался положений ханафитского мазхаба. Из-за принадлежности к му`тазилитам подвергался ожесточенной критике суннитских улемов и, несмотря на глубочайшие познания, не сумел добиться расположения сельджукских правителей. На критику отвечал достаточно резко и категорично. Автор книг по грамматике и лексике арабского языка, справочного пособия по хадисам. Самый известный труд 3. – писавшееся на протяжении 2 лет толкование Корана «аль-Кашшаф», в котором толкование аятов проделано с позиций му`тазилизма. 3. толковал многие аяты аллегорически и иносказательно, применял «отмененные» (шазз) методы чтения. «Аль-Кашшаф» ожесточенно критиковался мусульманскими ортодоксами.

ЗЭМАХШАРИ МАХМУД
[محمود زمخشری] (467/1075-538/1143)

– Құран тәпсіршісі, ханафилік құқықтанушы, кәләмның білімгері, әдебиеттанушы. Толық есімі – Абу әл-Қасым Махмуд ибн Омар әз-Земахшари әл-Хорезми. Сонымен қатар Джар Аллаһ («Алланың қолдауына ие») және Фахр Харазм («Хорезм мақтанышы») деп те атаған. Селжұқ сұлтаны Мәлік-шахтың билік ету тұсында, Замахшарда (Хорезм) кедей түрік отбасында дүниеге келген. Алғашқы білімін әкесінің жетекшілігімен алды. Бала кезінде аттан құлап, жарақаттанып, аяғын жоғалтқан. 20-ға жуық жасында оқуын жалғастыру мақсатымен Орталық Азияның мәдени және ғылыми орталығы Бұхараға бет алды. Сол жерде саяси себептермен қуғындалып, түрмеде жан тапсырған әкесінің қайтыс болғаны туралы хабар алады. Бұхарада ханафилік құқық, хадистер, Құран тәпсірі, кәләм, логика, философия және араб тілін үйренді. Сол жақтан жақын орналасқан облыстарға, ал 502-1109 жылы Меккеге сапар шегіп, Йеменде және Аравияның басқа да аймақтарында болып қайтты. Кейіннен Замахшарға қайта оралады, алайда, біраз уақыт өткен соң қайтадан Меккеге бет алады, ол жерде «әл-Кашшаф» сияқты көптеген еңбектер жазды. Ғалым ретінде Отанына оралып, сол жерде өмірінің қалған бөлігін өткізді.

3. айқын муътәзилә болған, құқықта ханафимәзһабын ұстанды. Муътәзиләларға жатқандықтан сүннетт ғұламаларының ерек-

ше сынына ұшырады және терең біліміне қарамастан селжұқ сұлтандарының қолдауына ие бола алмады. Сынға өте қатал және бірбеткей түрде жауап қайтарды. Араб тілінің грамматикасы мен лексикасы бойынша кітаптардың, хадистер бойынша анықтамалардың авторы. 3. ең атақты еңбегі – екі жыл бойы жазылған, Құранның тәпсірі «әл-Кашшаф», ол кітапта аяттардың түсіндірмесі мутазилизм тарапынан берілген. 3. көптеген аяттарды аллегориялы түрде басқаша талдаған, оқудың «жойылған» (шазз) әдістерін қолданды. «Әл-Кашшаф» мұсылмандық ортодоксия өкілдерімен қатал сынға ұшырады.

ЗАМЗАМ [زمزم] – священ-
ный источник, расположенный на
территории Запретной Мечети в
Мекке (см.: Масджид аль-Харам).
Согласно хадису, когда Хаджар
(Агарь) по воле Аллаха оказалась
на этом месте, она искала воду
между холмами Сафа и Марва и на
месте 3. увидела ангела Джibriла,
который ударил ступней (или кры-
лом) по земле, и там чудесным об-
разом забил источник.

ЗӘМЗӘМ [زمزم] – Меккедегі
әл-Харам мешітінің террито-
риясында орналасқан қасиетті
бұлақ. (қрз.: Мәсжид әл-Харам).
Хадиске сәйкес, Хажар (Агарь)
Аллаһтың қалауымен осы жер-
ге келгенде, Сафа және Маруа
төбелері арасынан су іздеп жүреді,
және сол уақытта ол табанымен
(немесе канатымен) жерді ұрған

Зах

Жәбірейілдің жерден ғажайып түрде бұлақ көзін ашқанын көреді.

ЗАХИД [زاهد] – мұсылманский аскет, человек, который усердствует в служении Аллаху, боится Его, исполняет все религиозные предписания, проводит много времени в молитвах, отличается высокими моральными качествами и не привязан к благу этого мира (см.:Зухд).

ЗАХИД [زاهد] – мұсылман аскеті, Аллаһқа әрқашан құлшылықта талпынатын, қорқатын, барлық діни амалдарды орындайтын, көп уақытын намазда өткізетін, ерекше адамгершілік қасиеттермен ерекшеленетін және осы өмірдің құндылықтарына байланбаған адам (қрз.: Зухд).

ЗАХИР [ظاهر] («явное, открытое») – открытые, ясные и недвусмысленные значения Божественных Откровений (кассы), которые не нуждаются в иносказательном толковании.З. остаются неизменными. В каламе З. – внешнее, экзотерическое проявление какого-либо бытия.

Аз-Захир – также одно из прекрасных имен Аллаха, означающее явность и открытость Его существования. Каждый человек с рождения видит окружающий мир, который является доказательством Его существования. Имя упоминается в Коране (57:3).

ЗАХИР [ظاهر] («анық, айқын») – Құдайдың Ашылуларындағы басқаша түсіндіруді қажет етпейтін

анық, айқын және тура мағыналы түсініктер (кассалар). З. өзгеріссіз қалады. З. каламда – кез-келген болмыстың сыртқы экзотерикалық көрінісі.

Аз-Захир Алланың керемет есімдерінің бірі, ол Оның жаратылысының ашықтығы мен анықтығын білдіреді. Әрбір адам туыла салысымен Оның бар екенінің дәлелі болып табылатын қоршаған ортаны көреді. Есім Құранда кездеседі.

ЗАХИРИ ДАВУД [داود الظاهري] (202/817-270/883) – правовед и передатчик хадисов, основоположник захиритского мазхаба (см.: Захириты). Учился праву у учеников аш-Шафии, но пошел дальше теоретиков-шафиитов и отрицал любую иджтихад. Знаток хадисов, собирал их на протяжении всей жизни; но, поскольку признавал Коран сотворенным, суннитские передатчики отказывались передавать от него хадисы, и имя З. не числится в списке великих мухаддисов. Его метод внешнего (захир) толкования Откровения противоречил воззрениям суннитских ортодоксов, которые отказывались воспринимать его теории. Ахмад ибн Ханбал вообще отказался от встречи с З.

Оставил значительное наследие. Его работы по хадисам и праву считаются достаточно серьезными. Был известен как блестящий полемист, ученый, готовый на самом высоком доказательном уровне отстаивать свои убеждения. Отличался высокими моральными качествами и праведностью.

ЗАХИРИ ДӘУД [داود الظاهري] (202/817-270/883) – құқықтанушы және хадис жеткізуші, захири мәзһабының негізін салушы (қрз.: Захириліктер). Құқық негіздерін әш-Шафиғи шәкірттерінен үйренді, алайда теоретик-шафиғиліктерден ары барып, кез келген ижитһадты жоққа шығарды. Хадистердің білгірі, оларды өмір бойы жинап өткен; алайда, Құранды жаратылыс ретінде қабылдағандықтан, сүннет өкілдері одан хадистерді алмады және 3. есімі ұлы мухаддис ғалымдардың қатарына жатпайды. Аяндарды сырттай талдау әдісі сунниттік ортодокстардың көзқарастарына қайшы келді және олар оның теорияларын қабылдамады. Ахмад ибн Ханбал 3. кездесуден мүлдем бас тартты.

Дегенмен, 3. өз артынан із қалдыра білді. Оның хадистер мен құқық бойынша жасаған жұмыстары салмақты болып саналады. Өз көзқарастарын жоғары дәлелдік деңгейде қорғай білген пікірталас шебері ретінде танылды. Ерекше жоғары адамгершіліктік қасиетпен және діншілдігімен ерекшеленген.

ЗАХИРИТСКИЙ МАЗХАБ [الظاهري] – правовая школа в Исламе. Представители 3. считали, что все аяты Корана являются ясными и недвусмысленными (насс), видели в Откровении только внешние, экзотерические (захир), буквальные смыслы и отрицали возможность наличия в нем сокрытых, эзотерических (батин) смыслов. 3. отрицали возможность приме-

нения в правовой практике таких методов иджтихада, как кыяс, истихсан, масалих мурсала и т. д.

Основатель – Давуд ибн Халаф аль-Исфахани, более известен как Давуд аз-Захири. В III-IV вв. х. его ученики распространили мазһаб во многих регионах мусульманского мира, но были потеснены ханбалитской школой. Усилиями кади Мунзира ибн Сайда аль-Баллутти (ум. 355 г. х.), Ибн Хазма, Мас`уда ибн Сулеймана ибн Муфлита Абу аль-Хийара (ум. 426 г. х.) 3. стал популярен в мусульманской Испании.

Правовой метод 3. развит Ибн Хазмом аль-Андалуси, который опирался только на явные, буквальные смыслы Откровения, отвергал аналогии (кыяс) и мнения богословов (ра`й), признавая следующие источники для выведения правовых предписаний:

1. Коран. В случае неясности смысла аятов для конкретного события позволительно обратиться к другим аятам и рассматривать их вместе, т. е. комментировать Коран Кораном. Аяты Корана выражают общие смыслы по проблемам, и если какая-то группа аятов не совпадает с общим смыслом, то эти аяты являются отмененными во времени (мансух), – ранее эти Божественные повеления были в силе, но в течение жизни Пророка (ﷺ) были исключены. Поэтому Коран не противоречив.

2. Сунна, рассматриваемая в неотрывной связи с Кораном и считаемая Откровением Бога, т.к. Пророк (ﷺ) не совершал действий, противоречащих Божественным

повелениям, а некоторые хадисы вообще являются Богооткровенными. Кораническое Откровение – вахй матлувв («непосредственное Откровение»), его невозможно разумно отрицать. Сунна же – вахй марфу – Откровение, сохраненное в традиции. Вахй матлувв находится в небесной скрижали, а вахй марфу – нет.

Ибн Хазм разделял хадисы на 2 категории:

а) Сунна-мутавадир. Если по отношению к одному и тому же событию, имевшему место в жизни Пророка (ﷺ), имеются несколько независимых друг от друга повествований от разных цепочек передатчиков, которые невозможно подвергнуть сомнению, то это является очевидным фактом и служит основанием для вынесения суждения или выдачи правового предписания;

б) Сунна-ахад – сообщения различных людей, достоверность которых не отвечает требованиям сунны-мутавадир; в основном это хадисы в единичной передаче какого-то лица. Хотя Ибн Хазм предъявлял повышенные требования к передатчикам хадисов, он считал хадисы-ахад важнейшим аргументом для вынесения правовых предписаний и придавал им большое значение. Доказывая возможность построения вероучительных положений на основании хадисов-ахад, Ибн Хазм ссылался на пример Пророка (ﷺ), передавшего послания к различным правителям лишь с одним гонцом, а также приводил в пример сподвижников, которые, не зная точ-

ного ответа на какой-то вопрос, принимали одиночные хадисы в качестве доказательства. Если между хадисами-мутавадир и хадисами-ахад возникает противоречие, то, по Ибн Хазму, необходимо ссылаться на хадисы-мутавадир.

3. Иджма. Ибн Хазм принимал только туиджму, которая основывается на ясных и недвусмысленных доводах (нассах) Корана и Сунны, и отвергал «иджму мединцев», т. к., по его словам, не только из них состоит мусульманская община. Самой надежной он считал иджму сподвижников Пророка (ﷺ).

4. Далиль. Вместо метода кыяса, признаваемого всеми правоведами 4-м источником для вынесения правовых предписаний, Захири ввел метод далиль. Ибн Хазм отрицал аналогию этого метода кыясу, говоря, что если при кыясе фетва выносится на основании аналогии какого-то события с нассом, то при далиль – непосредственно из насса.

Основа метода состоит в том, что если решение основано на нассе, то оно остается в силе до того момента, пока не объявится опровергающий его насс. В соответствии с этим положением все, что существует на земле, изначально было разрешено для человека. Это утверждение Ибн Хазм делал на основании аята, повествующего о низвержении Адама и Хаввы на землю: «Для вас на земле местопребывание и пользование до времени» (2:36). Затем некоторые вещи были Богом запрещены.

Отрицание кыяса приводило к существенным разногласиям 3.

с другими правовыми школами; более того, многие их положения вступали в противоречие с доводами разума. Например, нечистоты человека, попавшие в резервуар с водой, делают ее непригодной для питья (об этом есть хадис), но это не относится к нечистотам свиньи, т. к. по этому поводу нет ясного указания в Коране и Сунне, и такую воду в фикхе Ибн Хазма пить можно. Подобные примеры явились причиной неприятия З., хотя многие положения доктрины Ибн Хазма достойны внимания.

При Захири и после него учение не снискало популярности, но развитие идей и методологии З. Ибн Хазмом в V в. х. дало толчок развитию мазхаба. Правда, гонения на Ибн Хазма и противодействие маликитов ограничили число приверженцев З. Учение З. распространилось не только в Испании, но и на востоке мусульманского мира. Пик популярности мазхаба пришелся на VI-VII вв. х.

Учение З. стало официальным толком Ислама при альмохадском правителе Иа'кубе ибн Йусуфе ибн `Абдулмунине ибн Али (580-595 г. х.), власть которого распространялась на Испанию и Сев. Африку; он призывал отречься от маликитского мазхаба и следовать положениям З. и даже предал сожжению книги маликитов. Альмохады распространили учение З. в Магрибе, но после смерти Иа'куба ибн Йусуфа маликиты вернули утраченные позиции. В настоящее время небольшие секты З. существуют только в Индии.

ЗАХИРИ МӘЗҲАБЫ [الظاهر]

– Исламдағы құқық мектебі. З. өкілдері Құранның барлық аяттары анық және тура мағыналы (насс) болып табылады деп есептеп, Аяндарды тек сыртқы, экзотерикалық (захир) тура мағынаны ғана көріп, ол жерде жасырын, эзотерикалық (батин) мағына бар екенін жоққа шығарды. З. тәжірибеде ижтиһадтың қияс, истихсан, масалих мурсала және т.б. әдістерін қолдану мүмкіндігін мойындамады.

Негізін салушы – Дәуд аз-Захири атымен танымал Дәуд ибн Халаф әл-Исфәһани. III-IV хижра ғасырларында оның шәкірттері мәзһабты көптеген мұсылман мемлекеттерінде таратты, бірақ, ханбалит мектебі оларды ығыстырып шығарды. Мунзир ибн Сайд әл-Баллуті (355 ж.қ.б.) және Ибн Хазм, Масғуд ибн Сүлеймен ибн Муфлит Әбу әл-Хийар (426 ж.қ.б.) қазылар себебімен З. мұсылмандық Испанияда танымал болды.

З. құқықтық әдісін Аяндардың тек ашық және тура мағынасына сүйеніп, аналогия (қияс) мен дін теологтарының сөзін (ра'й) жоққа шығарған, құқықтық шешімдерді шығарудың келесі қайнар көздерін мойындаған Ибн Хазм әл-Андалуси дамытты:

1. Құран. Нақты бір оқиғаға байланысты аяттардың мағынасы айқын емес жағдайда басқа аяттарға жүгінуге, оларды бірге қарастыруға, яғни, Құранды Құран арқылы түсіндіруге рұқсат беріледі. Құран аяттары мәселе бойынша жалпы мағыналарды

білдіреді және белгілі бір аят топтары жалпы мағынамен келіспеген жағдайда бұл аяттар өз уақытында жойылған (мансух) болып табылады – бастапқыда бұл Аллаһтың бұйрықтары күшінде болғанымен, Пайғамбардың (ﷺ) өмірі кезінде жойылған. Сондықтан Құранда қарама-қайшы емес.

2. Сунна, Құранмен үздіксіз байланыста қарастырылып, Жаратушының Аяны болып есептеледі, себебі Пайғамбар (ﷺ) ешқашан Аллаһтың бұйрықтарына қарсы келетін әрекет жасамаған, ал кейбір хадистер болса Аллаһтың Аяны болып саналады. Құран Аяндары – уахи матлуу («тікелей Аян»), оған саналы түрде қарсы келу мүмкін емес. Ал Сунна – уахи марфу – дәстүрлерде сақталған Аяндар. Уахи матлуу Сақтаулы тақтада жазылған, ал уахи марфу – жазылмаған.

Ибн Хазм хадистерді екі категорияға бөледі:

а) Сунна-мутәуәтир. Егер, Пайғамбардың (ﷺ) өмірінде орын алған бір немесе бірнеше оқиғаға байланысты бір-бірінен тәуелсіз, әртүрлі жеткізушілерден жеткен, күмәндануға жатпайтын хабарламалар жетсе, бұл айқын факт және құқықтық шешім шығаруға негіз бола алады;

б) Сунна-ахад – айқындылығы сунна-мутәуәтир шарттарына сай келмейтін әртүрлі адамдардың хабарламалары; әдетте бұл хадистер белгілі бір тұлғаның жеке баяндауында болады. Ибн Хазм хадисті баяндаушыларға жоғары талаптар қойғанымен, хадис-ахадтарды құқықтық шешімдерді

шығарудағы аса маңызды аргумент деп есептеп, оларға үлкен мән берген. Діни жағдайларды хадистерге негізделе отырып құруға болатынын дәлелдей отырып, Ибн Хазм, көптеген билеушілерге хабарламаны тек жалғыз хабаршы арқылы жіберген Пайғамбарды (ﷺ) немесе белгілі бір сұрақтың нақты жауабын білмей тұрып, жеклеген хадистерді дәлел ретінде қабылдаған сахабаларды мысалға келтіреді. Егер мутәуәтир хадистерімен ахад хадистерінің арасында қарама-қайшылық пайда болса, Ибн Хазм мутәуәтир хадисіне басымдық береді.

3. Ижма. Ибн Хазм Құран мен Суннаның анық және тура мағынасына (нассстарға) негізделген ижманы ғана қабылдап, «мединеліктер ижмасын» мойындамаған, оның пікірінше, мұсылмандар тек олардан ғана тұрмайды. Ол ең сенімді ижма деп Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының ижмасын санаған.

4. Дәлел. Барлық құқықтанушылармен құқықтық шешім шығарудың 4-ші көзі есептелетін қиястың орнына Заһири дәлел әдісін енгізді. Ибн Хазм бұл әдістің қыяс әдісіне ұқсас екенінен бас тартып, егер қияста пәтуа нассқа байланысты ұқсас оқиға бойынша шығарылса, ал дәлелде тікелей нассқа негізделе отырып шығарылады.

Әдістің мәні егер шешім нассқа негізделе жасалса, ол шешім оны жоятын насс пайда болғанға дейін күшін сақтайтынында. Осыған сәйкес жердегі барлық заттар ең алдымен адамзатқа рұқсат етілген. Бұл түйінді Ибн Хазм Адам мен

Хауа ананы жерге түсірілуі айтылатын аяттың негізінде шығарған: «сонда Шайтан, екеуін ол жерден тайдырды. Ондағы нығметтерден де шығарды. Оларға: «Сендер үшін жержүзінде тұрақ және бір мезгілге дейін пайдалану бар» (2:36). Кейіннен кейбір заттар Аллаһ тарапынан тыйым салынған.

Қиясты жоққа шығару З. мен басқа құқықтық мектептер арасындағы қарама-қайшылықтарды туындатты; одан бөлек, олардың көптеген шешімдері жалпы ақыл дәлелдеріне қарсы келді. Мысалы, адамның ластығы, ол түскен суды ішуге жарамсыз етеді (бұл туралы хадис бар), дегенмен бұл шошқаның ластығына қатысты емес, себебі, бұл туралы ешбір Құқран және Сүннетте нақты ешбір түсінік берілмеген, және бұл суды Ибн Хазм фикһында ішуге болады. Осы тәріздес мысалдар З. қабылдамаудың себебіне айналды, алайда, Ибн Хазм доктринасының көптеген тұстары назар аударуға тұрарлық болып саналады.

Захири уақытында және одан кейін де ілім аса танымалдылыққа ие бола алмады, бірақ, Ибн Хазмнің V ғ. З. идеясы мен методологиясын дамытуы мәзһаб өркендеуіне түрткі болды. Мәликиліктердің қарсы әрекеттері мен Ибн Хазм қуғындалуы З. жақтастарының санын шектеді. З. ілімі Испанияда ғана емес, мұсылман әлемінің шығыс бөлігінде де таралды. Мәзһабтың даму шегі VI-VII ғ. тура келеді.

Билігі Испания мен Солтүстік Африкаға таралған әлмуаххидтік билеуші Йаъкуб ибн Йусуф ибн

Әбдулмумин ибн Әли (580-595 ж.) кезінде З. ілім исламның ресми іліміне айналды; ол мәлики мәзһабынан бас тартып, З. ілімі бойынша жүруге шақырды, тіпті мәликиліктердің кітаптарын өртеген. Әлмуаххид әулеті З. ілімін Мағрибте таратты, алайда, Йаъкуб ибн Йусуф қазасынан кейін мәликиліктер өз үстемдігін қалпына келтірді. Қазіргі таңда З. кішігірім ағымдары Үндістанда ғана әрекет етеді.

ЗЕЙД ИБН АЛИ [زيد بن علي] – см.: Зейдитский мазһаб.

ЗЭЙД ИБН ӘЛИ [زيد بن علي] – крз.: Зейдиялық мәзһаб.

ЗЕЙД ИБН САБИТ [زيد بن ثابت] (ум. 45/665) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ) и его личный секретарь. Возглавлял комиссию по окончательной редакции Корана. Родился в Медине за 11 лет до хиджры и происходил из племени Хазрадж. Его отец погиб в междоусобной войне между племенами Аус и Хазрадж в битве при Буасе. После хиджры малолетний З. пытался принять участие в битве при Бадре, но Пророк Мухаммад (ﷺ) запретил несовершеннолетним участвовать в сражениях. Перед битвой «у рва» (Хандак) З. в числе других рыл ров вокруг Медины.

З. был очень способным и грамотным человеком, отличался хорошей памятью. Кроме арабского, изучил сирийский и древнееврейский языки и помогал Пророку Мухаммаду (ﷺ) в переводе поступавших писем. Как секретарь Пророка Мухаммада (ﷺ) записывал

ниспосылаемые ему Божественные Откровения и был одним из лучших знатоков Корана, который знал наизусть. Знатоки толкования (тафсир) Корана.

Один из участников собрания в сакифе Бану Са'йда, где поддерживал кандидатуру Абу Бакра на пост халифа. В период правления первых халифов Абу Бакра и Омара был их приближенным и занимал различные государственные должности. В период правления халифа Османа был ответственным за государственную казну. Умер в Медине в возрасте ок. 54 лет.

Имя Зей вошло в историю в связи с работой над окончательной редакцией текста Корана. Эта работа была поручена ему Абу Бакром и Омаром после битвы в Йамаме против лжепророка Мусайлимы, в которой погибли ок. 70 знатоков (хафиз) Корана. Обеспокоенные тем, что количество знатоков Корана неизбежно будет сокращаться, Абу Бакр и Омар обязали Зей начать работу по кодификации аятов Корана. Зей созвал знатоков Корана, и совместными усилиями они собрали его первый полный письменный экземпляр (мусахаф). Этот экземпляр хранился у вдовы Пророка (ﷺ) Хафсы до правления халифа Османа.

Во время работы Абу Бакр поставил Зей условие не полагаться на свою память и иметь два письменных свидетельства точности каждого аята, отбираемого в окончательный список. О начале работы над собранием Корана Абу Бакр объявил по всей Медине и

потребовал от горожан, имевших письменные фрагменты Корана, принести их в мечеть и сдать Зей. Проверял принесенные фрагменты Омар, знавший, какие из них были ранее проверены Пророком (ﷺ). Два принесенных фрагмента Корана сопоставлялись с данными Зей, хотя были и некоторые исключения из этого правила.

В период правления Османа Зей возглавлял комиссию из лучших знатоков Корана, определившую окончательное чтение Корана и размножившую экземпляр Корана, собранный в период правления Абу Бакра, после чего халиф Осман разослал копии в основные центры Халифата (см.: Коран).

ЗЕЙД ИБН САБИТ [زيد بن ثابت] (ж.к.б.) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы және оның жеке хатшысы. Құранның соңғы редакциясына байланысты комиссияны басқарған. Мединеде хижраға 11 жыл қалғанда Хазраж тайпасында дүниеге келген. Оның әкесі Аус және Хазраж тайпалары арасындағы өзара соғыста Буас маңындағы шайқаста қаза тапқан. Хижрадан соң жасөспірім Зей Бәдр шайқасына қатысуға ниеттенді, алайда Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) кәмелетке толмағандарға шайқасқа қатысуға тыйым салды. «Ор маңындағы» (Хандак) шайқас алдында Зей Медине айналысында ор қазуға қатысты.

Зей өте талантты және сауатты адам болды, және ерекше есте сақтау қабілетімен ерекшеленді. Араб тілінен басқа сириялық және ежелгі еврей тілін жетік меңгеріп,

Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) келген хаттарды аударуға көмектесті. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) хатшысы ретінде оған түсірілген Аллаһтың Аяндарын жазып отырды және өзі жатқа білетін Құранның ең жетік мамандарының бірі болды. Құранды түсіндірмесінің (тәпсір) білгірі.

Бану Сағид сақифында болған жиналыстың қатысушысының бірі ретінде халифалық қызметке үміткер Әбу Бәкрді қолдаған. Алғашқы халифтер Әбу Бәкр мен Омардың тұсында олардың жақыны болып, әртүрлі мемлекеттік қызметтерде атқарған. Османның тұсында мемлекеттік қазынаға жауапты болды. Мединеде 54 жасқа таяған шағында көз жұмды.

3. есімі тарихқа Құранның соңғы редакциясына байланысты еңбегі арқылы танылды. Бұл жұмысты 70-ке жуық Құран білгірлері (хафиз) қаза тапқан жалған пайғамбар Мусайлимге қарсы Йамам шайқасынан кейін Әбу Бәкр мен Омар тапсырады. Құран білгірлерінің ұдайы азаяғанына қауіптенген Әбу Бәкр мен Омар 3. Құран аяттарын бірыңғай жүйеге келтіріп біріктіруіне байланысты жұмыс бастауды тапсырды. 3. Құран мамандарын жинап, бірлескен күшпен Құранның алғашқы толық жазбаша нұсқасын жасап шығарды (мусахф). Құранның бұл нұсқасы Пайғамбардың (ﷺ) әйелі Хафсаның қолында Османның билік ету шағына дейін сақталды.

Құранды жинау кезінде Әбу Бәкр 3. өзінің есте сақтау

қабілетіне ғана сүйенбей, соңғы тізімге ілінетін әрбір аяттың дәлелі болатын кем дегенде екі жазбаша куәлікке ие болуға міндеттеді. Құранды жинақтау жұмысының басталуын Әбу Бәкр бүкіл Медине жұртшылығына хабарлап, кімде-кім Құран аяттарының жазбаша нұсқасына ие болатын болса мешітке әкеліп, 3. тапсыруды бұйырды. Әкелінген бөліктерді өз уақытында Пайғамбардың (ﷺ) тексергендігін білетін Омар қадағалап отырды. Әкелінген Құранның екі үзіндісі 3. бар мәліметтермен салыстырылып отырды, алайда, бұл ереженің сақталмаған кездері де кездесті.

Осман билігі тұсында 3. Құранның соңғы оқылуын анықтаған Құранның жетік мамандарынан құралған комиссияны басқарды және Әбу Бәкр тұсында жинақталған Құран көбейтіліп, Осман халифа көшірмелерді Халифаттың негізгі оралықтарына жіберді (қрз.: Құран).

277

ЗЕЙД ИБН ХАРИСА زيد بن حارثة (погиб 8/629) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), его рабовольноотпущенник и приемный сын; отец Усамы ибн Зейда. Родом из Йемена. Его мать Суда вместе с 3. выехала к родственникам из племени Бану Маан; в пути они подверглись нападению и были проданы на невольничьем рынке Мекки. Там их купил племянник Хадиджи Хаким ибн Хузам и подарил 3. своей тетке. После того как Хадиджа вышла замуж за Мухаммада (ﷺ), она подарила 3. мужу. Мухаммад (ﷺ) освободил его, но

3. не покинул бывшего хозяина и оставался с ним до своей смерти. Он не вернулся на родину, хотя его хотел забрать с собой приехавший в Мекку его отец Хариса. После этого Мухаммад усыновил 3. и сделал своим наследником. 3. называли сыном Мухаммада до того, как был ниспослан аят: «Возводите их к их отцам, это более справедливо у Аллаха...» (33:5). После ниспослания этого аята 3. снова стал называться сыном Харисы.

После начала пророческой деятельности Мухаммада (ﷺ) 3. одним из первых принял Ислам. В самые тяжелые минуты не расставался с Пророком (ﷺ) и защищал его. Сопровождал Мухаммада (ﷺ) в поездках с проповедями. Когда жители Таифа забрасывали Пророка (ﷺ) камнями, 3. своим телом заслонял его и, истекая кровью, принимал удары на себя. 3., как и все мусульмане, подвергся гонениям и совершил переселение (хиджру) в Медину. Участвовал в укреплении мусульманского государства, принял участие в битвах при Бадре, Ухуде, Хандаке и в других сражениях. Обладал полководческим талантом и командовал отрядами мусульманских войск в различных походах. Был настолько предан Пророку Мухаммаду (ﷺ), что тот, выступая в поход, оставлял 3. в Медине в качестве своего официального представителя. Геройски погиб в битве при Муте в возрасте 50-55 лет.

ЗЭЙД ИБН ХАРИС زيد بن حارثة (ж.к.б.) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы, оның

бостандыққа жіберілген құлы және өкіл ұлы; Усама ибн Зәйдтің әкесі. Йеменнен шыққан. Оның анасы Суда және 3. екеуі Бану Маан тайпасындағы туыстарына бет алған; жол үстінде шабуылға ұшырап Меккенің құл базарында сатылымға шығарылды. Оларды Хадижаның бауыры Хәкім ибн Хузам сатып алып, 3. тәтесіне сыйға тартқан. Хадижа Мұхаммедке (ﷺ) тұрмысқа шыққан соң, оны күйеуіне сыйлайды. Мұхаммед (ﷺ) оны құлдықтан босатады, дегенмен 3. бұрынғы қожайын тастамай, өмірінің соңына дейін бірге болады. Меккеге келген әкесі оның Харис 3. өзімен бірге отанына алып кеткісі келді, бірақ ол оралуға бас тартты. Осыдан кейін Мұхаммед (ﷺ) 3. асырап алып, өзінің мұрагері етеді. «Оларды әкелерімен шақырындар. Сол Аллаһтың қасында әділеттірек...» (33:5) аяты түсірілгенге дейін 3. Мұхаммедтің (ﷺ) ұлы ретінде аталып жүрді. Бұл аяттан кейін 3. қайтадан Харисатің ұлы болып аталынды.

Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлық қызметі басталғаннан кейін 3. алғашқылардың бірі болып ислам дінін қабылдады. Ең қиын сәттерде Пайғамбардың (ﷺ) жанынан табылып, оны қорғай білді. Мұхаммедтің (ﷺ) уағыздары кезінде жанында болған. Таифтің тұрғындары Пайғамбарға (ﷺ) тас атқан уақытта қансыраған өз денесімен Пайғамбарды (ﷺ) қорғаштаған.

3. басқа да мұсылмандар сияқты қуғындауға ұшырап, Мединаға көшкен (хиджа). Мұсылман мемлекетін күшейтуге ат салысып,

Бәдр, Ухуд, Хандақ жанындағы және басқа да шайқастарға қатысқан. Қолбасшылық талантқа ие болып, мұсылман әскеріне көптеген жорықтарда басшылық еткен. Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) берілгендігі соншалық, ол (ﷺ) жорықтарға шығу кезінде З. Мединадағы өзінің ресми өкілі ретінде қалдырып отырған. Мута шайқасында 50-55 жастар шама-сында ерлікпен қаза тапқан.

ЗЕЙДИТСКИЙ МАЗХАБ

[زيدية] – одна из старейших правовых школ в Исламе. Считается шиитской, но во многих доктринальных вопросах позиция З. отличается от богословия других шиитских (имамитских) мазхабов и близка к суннитскому Исламу.

Эпоним – Зейд ибн Али (80/700-122/742), один из самых выдающихся представителей семьи Пророка Мухаммада (ﷺ) (см.: Ахль аль-Бейт). Его отец Али Зайн аль-Абидин, сын Хусайна ибн Али ибн Абу Талиба, был одним из самых грамотных людей своего времени, блестящим знатоком фикха и хадисов. Молодой Зейд изучал эти науки с ранних лет, чему способствовали традиция его семьи, а также пребывание в Медине, где проживало много сподвижников Пророка (ﷺ) и были живы воспоминания о нем. Знал много хадисов и был их передатчиком. Обучение Зейда проходило не только в Медине, но и за ее пределами во время поездок. В Басре встречался с лидером мұтазилитов Василем ибн Атой, который сыграл большую роль в формировании миро-

воззрения З., и потому многие теоретические положения З. близки к мұтазилитским.

В правление халифа Хишама ибн `Абд аль-Малика (105/724-125/743) в Мавераннахре и Хорасане усилилась шиитская пропаганда. Это побудило власти усилить репрессии в отношении потомков Пророка (ﷺ). Популярный в народе Зейд вызывал наибольшие подозрения, хотя практически не участвовал в политической жизни Халифата и занимался только научной деятельностью. Не получив возможности объяснить свою позицию, Зейд был вынужден выступить против притеснений. Он выехал в Куфу, где его поддержали шииты. Мусульманские историки сообщали, что ему присягнули ок. 15 000 человек; но после разногласий в вопросе о законности власти первых Праведных халифов большинство шиитов покинули Зейда и объявили имамом Джафара ас-Садика. Когда к Куфе подошли войска халифа, Зейд сумел собрать против них только ок. 400 человек. В 122 г. х. восставшие были разгромлены, Зейд погиб на поле битвы. По приказу халифа Хишама его тело извлекли из могилы и повесили на столбе в Куфе, а затем оно было сожжено.

Этими событиями воспользовались `Аббасиды для усиления собственной пропаганды. Гибель Зейда ускорила падение династии Омейядов. Физическое уничтожение представителей семьи Омейядов часто обставлялось как месть за надругательство над телом Зейда. Зейд считал законным правле-

ние халифов, не принадлежавших к семье Пророка, оговаривая предпочтительность выбора лидера из Ахль аль-Бейт. Условием для законности правления является одобрение народом и справедливость. Согласно Зейду, халифом рекомендуется избрать любого из потомков Али и Фатимы, независимо от того, являются ли они сынами Хасана или Хусайна. Нет никаких данных о том, что Зейд признавал непогрешимость членов семьи Пророка (ﷺ). Несмотря на это, некоторые группы последователей 3. позднее приняли положение о непогрешимости Али, его жены Фатимы и их сыновей Хасана и Хусайна.

Зейд ничего не говорил по поводу «сокрытого» имама (каим), который придет в конце времен для спасения мира. Этой веры придерживается большинство шиитов. Позднее некоторые 3. также приняли эту веру.

В отличие от многих групп шиитов, Зейд не признавал «изменения» Божественного решения (бада). В вопросе о совершивших большие грехи (кабаир) мусульманах был близок к позиции му'тазилитов и считал, что грешники будут находиться в промежуточном положении между верой и неверием, но, в отличие от му'тазилитов, не считал нераскаившихся грешников вечными обитателями Ада: по Зейду, человек свободен и сам отвечает за свои поступки, которые совершаются благодаря силе, данной Богом, но совершение греховных поступков Богом не одобряется. Известны 2 книги о различных аспектах учения Зейда – «Маджму

аль-Хадис» и «Маджму аль-Фикх»; вместе они называются «Маджму аль-Кабир» и принадлежат ученику Зейда – аль-Васити. Все хадисы, собранные в «Маджму аль-Кабир», представлены их автором как восходящие непосредственно к членам семьи Пророка.

Правовой метод Зейда и весь фикх 3. близки к методам мусульман-суннитов. Они опираются в первую очередь на Коран и Сунну. Если там не обнаруживается доказательств для вынесения правового предписания или суждения, то применяются такие альтернативные методы иджтихада, как метод аналогий – кыяс, в который включен и истихсан. Если по каким-то причинам и эти методы оказываются неприемлемыми, то признаются доводы разума: согласно 3., если разум воспринимает ту или иную вещь как дозволенную или запретную, то, значит, таковыми они и являются. В этом 3. следуют методу му'тазилитов.

В фикхе 3. иджтихад является открытым. В 3. выделились несколько сект. Одну из них составляли джарудиты, которые считали, что все члены семьи Пророка равны, а лидером (имамом) из них можно признать только того, кто открыто восстал против «нечестивой» власти. Джарудиты не признавали законность правления первых 3 халифов. Последователи другой крупной секты – бутриты – признавали законность правления Абу Бакра и Омара и не обвиняли 3-го халифа Османа в неверии.

Теоретиком 3. был аль-Касим ибн Ибрахим ар-Расси аль-Хасани

(170/787– 242/856). Его правовые методы были близки к ханафитским, а его деятельность способствовала распространению З. в Йемене. Правители государства Рассидов в Йемене одновременно являлись религиозными лидерами (имамами) З. Потомок ар-Расси – Хади Иляльхак Йахья ибн аль-Касим (р. в Медине в 245 г. х.) был приглашен в Йемен возглавить борьбу с карматами. Последователей Хади называли хадавитами. Благодаря усилиям имама Насира аль-Кабира (230/844– 304/917) идеи З. распространились в Гиляне и Дейлеме.

В настоящее время З. распространен в Йемене.

ЗЭЙДИЯЛЫҚ МӘЗҺАБ [زیدية] — исламдағы ежелгі құқықтық мектептердің бірі. Шииттік деп саналғанымен, көптеген доктриналық сұрақтарда З. көзқарасы басқа шииттік (имамиттік) мәзһабтардың теологиясынан өзгешеленіп, сүннеттік Исламға жақын келеді.

Эпонимі – Зәйд ибн Әли (80/700–122/742) Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) отбасының ерекше тұлғаларының бірі (қрз.: Әһл әл-Бәйт). Оның әкесі Әли Зайн әл-Абидин Хүсейн ибн Әбу Талибтың ұлы, өз заманындағы ең сауатты адамдардың бірі болып, фикһ пен хадис ғылымын жетік меңгерген. Зәйд жас кезінен осы ғылымдарды үренді, бұған отбасындағы дәстүрлердің және Пайғамбардың (ﷺ) көптеген сахабалары тұратын, ол туралы естеліктер әлі де болса көп кездесетін Медина тұруы себепін

тигізді. Көптеген хадистерді жатқа біліп, олардың жеткізушісі болды. Зәйдтің білім алуы тек Мединеде ғана емес, сонымен бірге басқа жерлерге сапар шегу барысында да жүріп отырған. Басарада мұғтәзиләлардың басшысы Уәсил ибн Атамен кездесуі З. дүниетанымдық көзқарастарының қалыптасуына үлкен әсер еткен, сондықтан З. көптеген теориялық қағидалары мұғтәзиләларға жақын.

Хишам ибн Әбд әл-Мәликтің билік ету тұсында (105/724–125/743) Мәуеренахр мен Хорасанда шииттік үгіт дами бастады. Бұл билік басындағылардың Пайғамбар (ﷺ) ұрпақтарын қуғындауына әкеліп соқты. Халық арасына белгілі Зәйд саясатқа араласпай, тек ғылыми қызмет еткеніне қарамастан ең басты күдіктілер қатарына ілінді. Өз көзқарасын түсіндіруге мүмкіндігі болмағандықтан, Зәйд қысымға қарсы шығуға мәжбүр болды. Ол шииттердің қолдауына ие Куфаға бет алды. Мұсылмандық тарихшылар оған 15000-ға жуық адам ант берген; алайда, кейіннен алғашқы әділетті халифалардың билігінің зандылығына байланысты дау туындаған соң шииттердің көп бөлігі одан теріс айналып, Жәфәр ас-Садықты имам деп жариялағандығы туралы жазады. Куфаға халифа әскері таяған шақта Зәйд оларға қарсы тек 400-ге жуық адам ғана жия алған. 122 х.ж. көтерілісшілер күйретілді. Зәйд шайқас алаңында қаза тапты. Халифа Хишамның бұйрығы бойынша оның денесін қабірден қайта шығарып, Куфадағы бағандардың

біріне ілініп, кейіннен оны өртеп жіберді.

Бұл оқиғаларды өздерінің насихатын тарату үшін Аббас әулеті қолданды. Зәйдтің қазасы Омейя әулетінің тоқырауын тездетті. Омейя әулетінің өкілдерін жою, көп жерлерде Зәйдтің денесін қорлаудың кегі ретінде көрсетіледі.

Зәйд Пайғамбар (ﷺ) отбасына жатпайтын халифтердің де ел басқаруын құптап, көшбасшы таңдау кезінде Әһл әл-Бәйттен шыққан басшылар тарапына басымдық беруді айтқан болатын. Басқарудың заңдылығының негізі ретінде халықтың қолдауы мен әділеттілікті санады. Зәйдке сәйкес, халифа ретінде Хасан мен Хүсейннің ұлы болуын міндет етпей, Әли мен Фатиманың кез келген ұрпағын сайлауға болады. Зәйд Пайғамбар (ﷺ) отбасы өкілдерінің күнәсіздігін мойындағаны туралы ешқандай дерек жоқ. Осыған қарамастан, 3. кейбір жақтастары кейіннен Әлидің, оның әйелі Фатима мен олардың ұлдары Хасан мен Хүсейннің күнәсіздігін мойындаған.

Зәйд уақыт ақырында әлемді құтқару үшін келетін «жасырын» имам (каим) туралы ешқандай пікір білдірмеген. Бұл сенімді көбінесе шииттер ұстанады. 3. кейбірі кейіннен бұл жағдайды да қабылдады.

Көптеген шииттік топтардан ерекшелігі, Зәйд Құдай шешімінің «өзгеруіне» (бада) сенбеді. Үлкен күнәлар (кәбіір) жасаған мұсылмандар туралы сұрақтарда мұғтәзиләлардың пікіріне жақын болды, ол күнәһарлар дін мен дінсіздік арасындағы өтпелі жағ-

дайда тұратынын айтты, алайда, мұғтәзиләлардан ерекшелігі күнәсін мойындамаған күнәһарларды Тозақтың мәңгі тұрғындары деп есептемеді: Зәйдтің айтуынша, адам, Құдай берген күштің арқасында жасалған кез келген әрекеті үшін өзі жауапты болады, алайда, Құдай күнәлі әрекеттер жасағанды қаламайды.

Зәйд ілімінің көптеген аспектілері туралы екі кітап белгілі – «Мажму әл-Хадис» және «Мажму әл-Фикһ»; олар бірге «Мажму әл-Кәбир» деп аталады және Зәйдтің шәкірті әл-Уаситиге тиесілі болып табылады. «Мажму әл-Кәбирде» жинақталған барлық хадистер, Пайғамбар (ﷺ) отбасының мүшелерінен бастау алған деп таныстырылады.

Зәйдтің құқықтық тәсілі мен барлық фикһы сүннет мұсылмандарының әдістеріне жақын. Олар ең алдымен Құран мен Сүннетке негізделеді. Егер ол жерде құқықтық жарғы мен түйін жасауға қажетті ақпарат жеткіліксіз болса, балама әдіс ижтиһадты, ұқсас әдістіқамтитын қияс, және лоған қосылған истихсан тәрізді әдістер қолданылады. Егер қандай да бір себептермен бұл әдістер жарамсыз деп танылса, ақыл-ой дәлелдері қолданылады: 3. сәйкес, егер ақыл сол немесе басқа да затты рұқсат немесе тыйым салынған деп санаса, ол зат солай болып саналады. Бұл жерде 3. мұғтәзиләлар әдісімен жүреді.

3. фикһында ижтиһад ашық болып саналады. 3. бірнеше ағымдар бөлініп шыққан. Олардың бірін, Пайғамбар (ﷺ) отбасының барлық

мүшелері тең, ал, олардың ішінен көшбасшы (имам) деп «әділетсіз» билікке айқын қарсы шыққан тұлға танылады деп есептейтін жарудиялықтар құрайды. Жарудиялықтар алғашқы 3 халифтің билігін мойндамайды. Бұдан бөлек, тағы бір ірі ағым – бутриялықтар – Әбу Бікр мен Омардың билігін мойындап, ал үшінші халиф Османды дінсіздікте айыптамаған.

3. теориялық ойшылы әл-Қасым ибн Ибраһим ар-Расси әл-Хасани (170/787-242/856) болып табылады. Оның құқықтық әдістері ханафи мектебінің әдістерге жақын болған, ал оның іс-әрекеті 3. Йеменде таралуына жол ашқан. Йемендегі Рассилықтар мемлекетінің билеушілері сонымен қатар діни басшылар (имамдар) болып есептелетін ар-Рассидің ұрпағы – Хади Иляльхак Йахья ибн әл-Қасым (Мединада 245 жылы туылған) Йеменге карматтармен соғысты басқаруға шақырылған. Хадидің жақтастарын хадауиялықтар деп атаған. Имам Насир әл-Кәбирдің (30/844–304/917) күш жігері себебімен 3. идеялары Гилян мен Дейлемде кең таралған.

Қазіргі таңда 3. Йеменде таралған.

ЗИКР [ذکر] («поминать, поминать, держать в памяти») – поминание прекрасных имен Аллаха (см.: Асма аль-Хусна); к 3. относятся также чтение Корана, произнесение салаватов Пророку (ﷺ), восхваление Аллаха, изучение Ислама, проповедь и т.д. В Коране и Сунне употребляется в значении

«поминание Аллаха и совершенные молитвы». Все виды молитв, совершаемые в соответствии с Сунной Пророка Мухаммада (ﷺ), являются 3.

Есть 2 вида 3.:

1. 3. – поминание прекрасных имен Аллаха с языком и сердцем. Например, чувствуя искренне сердцем просить у Аллаха Рая или защиты от попадания в Ад.

2. Тазаккур – поминание Аллаха сердцем. Например, человек не говорить языком, но сердцем желает, что Аллах простил его грехи или если увидит греховное деяние, то боится Аллаха его совершать, а также если хочет сделать богоугодное деяние, намеревается сделать это только ради Аллаха.

В суфизме 3. – духовное упражнение, ставящее целью достижение человеком ощущения постоянного Божественного присутствия. Это ощущение достигается многократно повторяющимся поминанием имен Бога.

В различных суфийских тарикатах 3. произносятся либо вслух (зикр джахри), либо про себя (зикр хафи). Считается, что традиция 3. джахри восходит к Али ибн Абу Талибу, а 3. хафи – к Абу Бакру. 3. могут произноситься коллективно во время радений (зикр аль-афкат).

ЗІКР [ذکر] («еске алу, есте сақтау, жадыда ұстау») – Аллаһтың көркем есімдерін еске алу (крз.: Әсмә әл-Хусна); сонымен бірге 3. Құран оқу, Пайғамбарға (ﷺ) салауат айту; Аллаһты мадақтау, ислам негіздерін үйрену, құлшылық және т.б. да жатады. Құран және

Сүннетте «Аллаһты еске алу және намаз оқу» мағынасында қолданылады. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Сүннетіне сай жасалған барлық құлшылық түрлері 3. болып есептеледі.

3. 2 түрі бар:

1. Зікір – тіл және жүректің қатысуымен Аллаһты еске алу. Мысалы, шын жүрегімен сезіне отырып, тілімен Аллаһтан Жәннәтты сұрау, Тозақтан пана тілеу сияқты.

2. Тазаккур – Аллаһты жүрекпен еске алу. Мысалы, кісі тілімен айтпайды, бірақ жүрегімен Аллаһтың күнәлерін кешіруін қалайды немесе бір күнә істі көргенде, оны жасаудан Аллаһтан қорқады, сондай-ақ бір жақсы амал жасамақшы болса Аллаһ үшін өтеуді ниет етеді.

284 Суфизмде 3. – адамның Құдайдың үздіксіз бар екенін тануды мақсат еткен рухани жаттығу. Бұл сезім Аллаһ есімін қайта-қайта қайталау арқылы пайда болады.

Көптеген сопылық тариқаттарда 3. сырттай (жаһри зікірі) немесе іштей (хафи зікірі) айтылады. Осы ілімге сәйкес, жаһри 3. дәстүрі Әли ибн Әбу Талибтен, ал 3. хафи Әбу Бәкрден бастау алады деп саналады. 3. кей жағдайларда топпен бірге айтылады (зікір әл-әфкат).

ЗИММИ [زمني] (зиммии) – немусульманские подданные исламского государства, жизнь и имущество которых находились под защитой закона. Пользовались свободой исповедания своих традиционных религий. Мусульманское государство должно было

обеспечивать 3. защитой от внешней агрессии. За все это 3. платили специальный налог (см.: Джизья).

3. могли быть «люди Писания» – христиане и иудеи (9:29) (некоторые считали «людьми Писания» и зороастрийцев (маджуси) – Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил, что с маджуси надо обращаться так же, как с иудеями и христианами). Многие улемы (например Абу Ханифа) считали, что с арабов-язычников нельзя брать джизью и считать их 3. – они должны принять Ислам: «Вы сразитесь с ними, или же они станут мусульманами» (48:16); другие (например маликиты) считали, что 3. могли стать все немусульмане, независимо от того, «люди Писания» они или язычники. 3. не считали вероотступниками (см.: Иртидад) – они обязаны были раскаяться и вернуться в Ислам.

Немусульманские общины могли войти под покровительство мусульманского государства после заключения специального бессрочного договора между лидером общины и главой государства. Мусульманам запрещено было нарушать договор с 3., кроме случаев, когда 3. переходили на сторону врага, поднимали восстание против мусульман, отказывались платить джизью, не соблюдали законов государства. Договор терял силу, если 3. принимали Ислам. 3. могли поселиться в любом месте исламского государства за исключением запретной территории вокруг Мекки. Их имущество и жизнь были защищены законом. Им запрещалось обманывать мусульман. Они не должны были позволять, чтобы их

использовали в качестве шпионов враждебных мусульманам стран. На 3. не распространялся запрет Ислама на употребление алкоголя и свинины, но они не должны были делать это явно, на виду у мусульман. 3. могли исповедовать свою религию, но должны были использовать уже имеющиеся храмы и воздерживаться от строительства новых. Им запрещалось публично порицать Ислам, отрицать Божьих Пророков, вести миссионерскую деятельность и пропагандировать свои религии в любых формах. Свои религиозные обряды 3. должны были отправлять только на собраниях, не на виду у мусульман. Разрешено было давать милостыню 3. и помогать им в случае нужды. Мужчинам-мусульманам разрешено жениться на иудейках и христианках.

ЗИММИ [ذمي] – өмірлері мен мүлкі заңның қорғауында болатын ислам мемлекетінің мұсылман емес бағынушылары. Өздерінің дәстүрлі діндерін еркін ұстау мүмкіндігіне ие болды. Мұсылман мемлекеті 3. сыртқы басқыншылық және зорлық-зомбылықтан қорғау керек болатын. Осы үшін 3. мемлекетке арнайы салық түрін (қрз.: Жизия) төледі.

3. болып «Кітап иелері» – христиандар мен яһудилері (9:29) (кейбіреулері «Кітап иелері» деп заратуштраларды (мәжуси) санады – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) заратуштралықтармен христиандар мен яһудилерге қалай қарасалса, оларға да солай қарау керектігі жайлы айтқан). Көптеген

ғалымдар (мысалы Әбу Ханифа) араб пұтқа табынушылардан жизия алмау және оларды 3. қатарына қоспау керек, олар исламды қабылдауы тиіс: «Сендер жақында аса күшті бірелгешақырыласындар да олармен соғысасындар. Немесе олар Мұсылман болады» (48:16); екіншілер (мәселен, мәликиліктер) 3. «Кітап иелері» мен пұтқа табынушыларға байланысты емес, барлық мұсылман еместерді жатқызуға болады деп санаған. 3. дінсіздікке (қрз.: Иртидад) ұшырағандар емес – олар міндетті түрде тәубә етіп, ислам дініне қайта оралуына тиіс болатын.

Мұсылмандық емес қауымдар мұсылман мемлекетінің қол астына арнайы ұзақ мерзімді келісім-шартқа қауым және мемлекет басшыларының қол қоюынан кейін мүмкін болды. Мұсылмандарға 3. арадағы келісім-шартты олардың жау жағына өтіп, мұсылмандарға қарсы көтеріліс, жизия төлемеген, мемлекет заңдарын бұзбаған жағдайлардан басқа уақытта бұзуға тыйым салынды. Егер 3. ислам дінін қабылдаса келісім-шарт өз күшін толықтай жойды.

3. Мекке айналасындағы тыйым салынған аумақтан өзге кез келген Ислам мемлекетінің аумағында қоныстануына рұқсат берілді. Олардың мал-мүлкі мен өмірлері мемлекет заңымен қорғалды. Оларға мұсылмандарды алдап-арбауына тыйым салынды. Олар өздерін мұсылман еліне қарсылас дұшпан елдеріне тыңшы есебінде жіберуіне жол бермеуі тиіс еді. 3. исламмен тыйым салынған арақ-шарап қолдану және шошқа етін

қолданбау сияқты шаралары таралмады, бірақ бұларды мұсылмандарға көрсете жасауына жол бермеуі керек болатын. 3. өз дінін ұстануына рұқсат берілді, бірақ жаңадан ғибадат ету ғимараттарын салудан бас тартып, бар шіркеулерді қанағат тұтынуы қажет. Оларға көпшілік алдында исламға тіл тигізуге, Аллаһ Пайғамбарларын жоққа шығаруға және миссионерлік жұмыстарды орындауға, өз діндерін кез келген түрде насихаттауға тыйым салынды. Өздерінің діни әдет-ғұрыптарын тек жиналыста ғана орындауға тиіс еді, бұл қағида өзге мұсылман арасында жасалмауы тиіс. 3. қайырымдылық жұмыстарын жасауға және қажет мерзімде қол ұшын созуға рұқсат етілді. Мұсылман ерлерге яһуди және христиандармен некеге тұруына рұқсат етілген.

286

ЗИНА [زنا] – аморальность, прелюбодеяние, незаконное сожительство мужчины и женщины. В Исламе 3. – величайший грех, сатанинское деяние, ведущее к упадку морали как отдельных людей, так и всего общества (17:32). За 3. в исламском праве предусмотрены самые суровые наказания-хайды – от публичного избияния до смертной казни (24:2-5) (см.: Хадд). Они применяется только в случае доказанного факта совокупления прелюбодеес, которое видели лично 4 свидетеля; ласки и другие греховные действия между не состоящими в браке мужчиной и женщиной запретны, но не караются хаддом.

Расширенно слово «3.» может быть применено к различным гре-

ховным поступкам. Ибн `Аббас писал: «Я никогда не слышал лучшего определения «мелких проступков» (53:32), чем то, которое передал Абу Хурайра от Пророка (ﷺ): «Сыну Адама, если он достаточно взрослый и осознал это, непременно записывается его доля прелюбодеяния: прелюбодеяние глаз – взор (т.е. то, на что запрещено смотреть), прелюбодеяние ушей – выслушивание (т. е. то, что запрещено слушать), прелюбодеяние языка – речь (т.е. произнесение запретного), прелюбодеяние руки – касание (т.е. либо касание запретного, либо присвоение чужого), прелюбодеяние ноги – ходьба (т.е. приближение к запретному). Сердце же желает и хочет, а половые органы или подтверждают, или опровергают это (т. е. либо совершают прелюбодеяние, либо нет)». (Аль-Бухари 5/2304, Муслим 4/2046).

ЗИНА [زنا] – аморальдық іс-әрекет, зинақорлық, ер мен әйелдің некесіз қосылуы. Исламда 3. – үлкен күнә, жеке адамның моралдық құлдырауымен қатар жалпы қоғамның азғындалуына әкелетін шайтани іс (17:32). Исламда 3. үшін ауыр жаза жұрт алдында тас лақтырудан бастап өлім жазасына дейін баратын – хадд тағайындалған (24:2-5) (қрз.: Хадд). Бұл жаза түрі кемінде 4 куәгердің куәлік етуімен расталса ғана қолданылады; некесіз ер мен әйелдің аймаласуы және осыған ұқсас күнәлі әрекеттер харам, бірақ хаддпен жазаланбайды.

«3.» сөзі кең мағынасында әртүрлі күнәлі әрекеттерге

қолданылуы мүмкін. Ибн Аббас: «Мен ешқашан «майда теріс қылықтың» үздік анықтамасын естіген жоқпын» деп жазады (53:32), Әбу Һурайра Пайғамбардан (ﷺ) жеткізген хабар туралы: «Адам баласына зинакорлық үшін оның күнәсінің үлесі жазылады: көздің зинасы – харамға қарау, құлақтың зинасы – әдепсіз (ұятсыз) сөз тыңдау, тілдің зинасы – балағат (ұятсыз сөздер) айту, қолдың зинасы өзіне халал болмаған әйелді ұстау, аяқтың зинасы – күнә болған жерлерге бару. Жүрек болса қалайды, жыныс мүшелері оны қабыл алады немесе алмайды (яғни зинаға барады немесе бармайды)». (әл-Бұхари 5/2304, Муслим 4/2046).

ЗИНДИК [زندق] (мн. занадик) – не верующий в Аллаха и Судный День; в широком смысле – немусульманин. З. называли также зороастрийцев. Предполагают, что слово является арабизированной формой персидского «Зенд» (Священная Книга зороастрийцев). З. называли и представителей различных философских учений, которые верили в вечность и неуничтожимость материи. В исламском праве З. – люди, которые внешне ведут себя как мусульмане, но на деле являются неверными. Некоторые правоведы (например маликиты) считали, что если двуличие З. будет доказано, то он подлежит смерти; такому человеку должно быть отказано в раскаянии, но если З. покался до того, как был разоблачен, то покаяние принимается. Другие исламские правоведы

считали, что раскаяние З. принимается в любом случае, и смерти раскаявшийся не подлежит. З. будут вечно гореть в Аду: «Воистину, ни имущество, ни дети никоим образом не спасут от [гнева] Аллаха тех, которые не уверовали. Они-то и есть обитатели адского пламени! И в нем они пребудут вечно» (3:116).

Термин З. в основном употреблялся в истории по отношению к тем неверующим (немусульманам), чье неверие несло угрозу Исламу и мусульманской общине.

ЗИНДИҚ [زندق] (көпше түрі зәнәдиқ) – Аллахқа және Қиямет күніне сенбейтіндер, кең мағынасында – мұсылман еместер (кәпірлер). З. деп заратуштраларды да атаған. Термин парсылық «Зенд» (Заратуштраларды қасиетті кітабы) сөзінің араб тіліндегі формасы болып саналады. З. деп материяның мәңгілігі мен жоғалмайтынына сенген әртүрлі философиялық ілім өкілдерін атаған.

Исламдық құқықта З. – сырттай мұсылман ретінде танылып, бірақ іс-жүзіне келгенде кәпірлер. Кейбір құқытанушылар (мысалы, мәликиліктер) З. екіжүзділігі дәлелденсе, онда олар өлім жазасы кесілу керек; мұндай адамның тәубесін қабылдау керек, алайда З. әшкерелуіне дейін тәубе етсе, онда тәубесі қабыл болады. Ал басқа мұсылмандық құқықтанушылар қандай жағдайда да З. тәубесі қабыл болады және өлім жазасына жатқызылмайды деп санаған.

З. мәңгі Тозақта жанады: «Негізінен қарсы болғандардың

малдары, балалары Аллаһтан ешбір нәрсені қорғамайды. Міне, солар тозақтық, олар онда мәңгі қалады» (3:116).

3. термині тарихта дінсіздігі исламға және мұсылман қауымына қатер туғызған мағынасында қолданылған.

ЗИХАР [ظهار] – отвержение жен, при этом мужчина приравнивает жену к матери, сестре или другой женщине, на которой не имеет права жениться. Обычай 3. существовал у арабов в доисламский период. Если мужчина с целью наказания жены говорил ей: «Отныне ты для меня подобна хребту моей матери», то их супружеские отношения прекращались навсегда.

Такое положение сохранялось до пророчества Мухаммада (ﷺ). Как-то к нему пришла женщина по имени Хаула бинт Малик и пожаловалась на своего мужа Ауса ибн Самита, который сделал ей 3. В ответ Пророку (ﷺ) были ниспосланы аяты Корана о предосудительности 3. и искуплении за 3. (58:2-4).

В Исламе 3. – запретное (харам) деяние. Согласно исламскому праву, для совершившего 3. его жена становится запретной (харам). Чтобы она снова стала для него разрешенной (халяль), необходимо совершить искупительные акты (см.: Каффара). Каффарой за 3. является освобождение раба; если у человека нет рабов, то ему необходимо держать пост в течение 2 месяцев; если по состоянию здоровья человек не может держать пост, то должен накормить 60 нуждающихся мусульман или кормить одного

нуждающегося мусульманина на протяжении 60 дней.

ЗИҺАР [ظهار] – әйелден бас тарту, ер адам әйелін анасына, қарындасына және үйлену харам болған өзге әйелге теңеуі. 3. дәстүрі арабтарда исламға дейінгі кезеңде болған. Егер ер әйелін жазалау мақсатында оған: «Бұдан былай сен мен үшін анамның қабырғасы тәріздессің» десе, онда ерлі-зайыптылар қарым-қатынасы мәңгілікке тоқтатылған.

Мұндай жағдай Мұхаммед пайғамбар (ﷺ) келгенге дейін жалғасқан. Бірде оған (ﷺ) Хаула бинт Мәлик есімді әйел келіп, оған 3. жасаған күйеуі Аус ибн Самитке шағымданады. Сонда жауап ретінде Пайғамбарға (ﷺ) 3. сынаған және ол үшін өтелу бар екендігі туралы Құран аяттары түскен болатын (58:2-4).

Исламда 3. – тыйым салынған (харам) іс-әрекет. Исламдық құқыққа сәйкес, 3. жасаған ерген оның әйелі бөтен (харам) болады. Ол үшін рұқсат етілген (халал) болуы үшін өтелу актітерін жасауы қажет (қрз.: Кәффарат). 3. кәффараты болып құлды босату; егер оның құлы болмаса, онда 2 ай үзбей ораза ұстауы керек; ал егер денсаулығына байланысты ораза ұстай алмаса, онда 60 мұсылман міскінді немесе бір мұсылман міскінді 60 күні бойы тамақтандыруы тиіс.

ЗИЯРА [زيارة] – в широком смысле «посещение» кого-либо или чего-либо; также 3. часто называют само место, которое посе-

щают. В религиозном смысле имеют в виду посещение могил или живых религиозных авторитетов, авлия, улемов, шейхов, а также особых благодатных и примечательных мест.

В некоторых тарикатах и в шиизме при посещении могил умерших авлия или шиитских имамов предусматриваются определенные ритуалы на местах захоронений, над которыми возводятся культовые сооружения.

ЗИЯРАТ [زيارة] – кең мағынасында әлдекімді немесе әлдебір жерге «бару» деген ұғымды білдіреді; сонымен бірге 3. баратын жерді де атайды. Діни мағынасында тірі діни ғұламаларды, ғалымдарды, шейхтарды және құрметке ие болған тұлғалар мен ерекше қасиетті аймақтарды аралау.

Кейбір тариқаттарда, сондай-ақ шиизмде қайтыс болған имам және әулиелерінің қабіріне барғанда көмілген жерлерде арнайы рәсімдер қарастырылған табынушылық құрылысы салынады.

ЗУБАЙР ИБН АВВАМ [الزبير بن العوام] (ум. 36/656) – двоюродный брат Пророка Мухаммада (ﷺ), его друг, помощник и сподвижник. Был одним из первых принявших Ислам, за что подвергся гонениям как со стороны родных, так и со стороны большей части мекканцев. Эмигрировал в Эфиопию (615), затем совершил хиджру в Медину, принял участие во всех основных сражениях мусульман.

При первых халифах активно содействовал укреплению мусуль-

манской государственности. Героически сражался в битве при Ярмук против византийской армии, участвовал в завоевании мусульманами Египта.

Был одним из 6 кандидатов на власть после гибели `Омара. После убийства халифа `Османа присягнул Али, но имеются сообщения, что он вместе с Тальхой сделал это под давлением. В «Верблюжьей битве» оказался на стороне противников Али, но после встречи с Али отказался участвовать в сражении и уехал в Медину; по пути был убит неким `Амром ибн Джурмузом. Ему было ок. 65 лет.

ЗУБАЙР ИБН АВВАМ [الزبير بن العوام] (к.б.ж. 36/656) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) немере інісі, досы, көмекшісі әрі сахабасы. Исламды алғаш қабылдағандардың бірі, сол үшін меккеліктердің біраз бөлігі мен туыстары тарапынан қуғынға ұшырады. Ислам дінін бірінші болып қабылдады. Эфиопияға (615) қоныс аударып, кейін Мединаға хижра жасайды, мұсылмандардың барлық негізгі шайқастарына қатысты.

Бірінші халифалар тұсында мұсылман мемлекетінің нығаяуына белсене араласты. Ярмук маңында болған византиялық әскерлерге қарсы шайқаста ерлік танытты, мұсылмандың Мысырды жаулап алына қатысты.

Омардың қазасынан кейін билікке үміткер 6 адамның біреуі болды. Османға қастандық жасалғаннан кейін Әлиге ант берген, бірақ ол Талха екеуі бұны қысым үстінде жасағандығы тура-

лы хабар бар. «Түйелі шайқаста» Әлидің қарсылас жағында болды, алайда Әлимен кездескеннен кейін айқасқа қатысудан бас тартып, Мединаға кетіп қалады; жолда әлдебір Әмр ибн Журмузбен өлтіріледі. Оның жасы 65 шама-сында еді.

ЗУЛЕЙХА [زليخة] – женщина, упоминаемая в 12-й суре Корана «Йусуф», но не названная по имени. Жена знатного египтянина, которому был продан Пророк Йусуф. З. влюбилась в Йусуфа с первого взгляда и пыталась добиться взаимности, но он отверг ее. Тогда Зулейха оклеветала его и обвинила в домогательствах. Йусуф был брошен в темницу и пробыл в ней много лет; затем его невиновность была доказана, и он был освобожден из-под стражи. В некоторых преданиях рассказывается, что после смерти мужа З. Йусуф женился на ней, но подтверждений этого нет. В хадисах Пророка (ﷺ) ничего по этому поводу не говорится. Многие улемы считали историю женитьбы Йусуфа на З. вымышленной.

ЗІЛИХА [زليخة] – Құранның 12-ші «Йусуф» сүресінде келтірілетін, бірақ есімі аталмаған әйел. Йусуф пайғамбар сатылған мысырлық аксүйектің әйелі. З. Йусуфты бір көргеннен жақсы көріп қалып, өзара сүйіспеншілікті алуға талпынады, бірақ ол одан теріс айналады. Сонда Зілиха оған жала жауып, оны алымсақтыққа айыптайды. Йусуф зынданға тасталып, сонда көп жылдар бойы өмір кешеді; кейін оның кінәсіздігі дәлелденіп,

бостандыққа шығады. Кейбір риуаяттарда З. күйеуі өлгеннен кейін, Йусуфқа тұрмысқа шыққан делінеді, бірақ бұған ешбір дәлел жоқ. Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде бұл жөнінде ештеңе айтылмайды. Көптеген ғұламалар Йусуфтың З. үйлену тарихын ойда шығарылған деп санаған.

ЗУЛЬКАРНАЙН [ذو القرنين] – праведник, упоминаемый в Коране (18:83-98). Точно не известно, был ли он посланником Аллаха или нет. В некоторых преданиях назван Искандаром; одни люди отождествляли его с Александром Македонским, другие – с персидским царем Дарой (Дарием); все эти предположения необоснованны.

Историки аль-Куртуби, ат-Табари, Ибн Асир утверждали, что З. жил во времена пророка Ибрахима (Авраама), совершил с ним хадж и получил его благословение. Затем стал военачальником и выступил против варварских племен Йаджудж и Маджудж, которые творили нечестие по отношению к другим народам. Дойдя до их местности, З. возвел стену из камня и железа, чтобы отделить их от остального мира. В далеком будущем незадолго до дня Страшного Суда Йаджудж и Маджудж должны пробить в стене брешь и совершить нашествие на другие страны.

З. завоевал большие территории в Европе и Азии и повсюду устанавливал Законы Аллаха, проповедовал веру в Единого Бога. Яростно сражался с язычниками и покровительствовал верующим. Считается, что З. умер в Думат аль-Джандале

(между Сирией и Мединой) и был похоронен там же на горе Тахама; по другой версии – похоронен возле Мекки.

ЗҮЛҚАРНАЙЫН [ذو القرنين] – Құранда есімі аталатын тақуа адам (18:83-98). Оның Аллаһтың елшісі болғандығы белгісіз. Кейбір риуаяттарда Ескендір деп аталған; біріншілер оны Александр Македонскиймен, екіншілері – парсы патшасы Дармен (Дарий) теңестіреді; мұның барлығы да негізсіз.

Тарихшылар әл-Куртуби, әт-Табари, Ибн Әсирлер 3. Ибраһим пайғамбар заманында өмір сүрген және онымен қажылық жасаған деген пікірлер айтады. Кейін әскери қолбасшы болып, басқа халықтарға қатысты әділетсіздік Йажуж және Мажуждің варварлық тайпаларына қарсы соғысқан. Олардың тұрағына барғанда 3. оларды бұл әлемнен бөлектеу үшін темір мен тастан қабырға тұрғызады. Алыс болашақта, Қиямет күні жақындағанда Йажуж және Мажуж тайпалары бұл қабырғаны бұзып, басқа елдерге шабуыл жасайды.

3. Европа мен Азияның үлкен территорияларын жаулап алып, онда Аллаһтың заңын орнатқан, Бірқұдайшылық сенімін насихаттаған. Пұтқа табынушылармен ашына шайқасып, мұсылмандардың камқоршысы болды. 3. Думат әл-Жандалда (Сирия және Медина аралығы) қайтыс болып, сол жердегі Тахам тауында жерленген деп саналады, екінші дерек бойынша Мекке маңында жерленген.

ЗУЛЬКИФЛ [ذو الكفل] – прavedник, имя которого упоминается в Коране наряду с Исмаилом и Идрисом (21:85-86); возможно, библейский Иезекииль. О том, был ли он пророком (наби) Аллаха или нет, имеются различные мнения. 3. проповедовал в среде израильтян после смерти пророка Альясы, родственником которого являлся. Исповедовал религию Мусы и опирался на законы Тауры (Торы). Был знатоком и проповедником Тауры. Возможно, умер в Сирии.

ЗҮЛКИФЛ [ذو الكفل] – Құранда есімі Исмаил және Ыдрыс пайғамбарлармен қатар аталатын тақуа адам (21:85-86); мүмкін інжілше Иезекииль. Оның Аллаһтың пайғамбары (наби) болғандығы туралы әртүрлі пікірлер бар. 3. туысы болып келетін Альяса пайғамбардан кейін израильдіктер ортасында насихат жүргізген. Мұса діні ұстанып, Тәурат заңдарына жүгінген. Тәураттың білгірі және насихаттаушысы болған. Сирияда қайтыс болған деген дерек бар.

ЗУ-ЛЬ-ХИДЖА [ذو الحجة] – последний, XII месяц мусульманского лунного календаря, второй «запретный» месяц (см.: Ашхур Хурум). В 3. совершается хадж. В хадисе говорится: «Самыми священными и дорогими являются первые 10 дней 3. Один день поста в эти дни приравнивается к одному году поста. Одна ночь, проведенная в служении Аллаху, приравнивается к служению в ночь Кадра. 9-я ночь 3. – это ночь Арафа, которую желательно провести в служении Всевышнему».

Согласно другому хадису, «пост в день Арафа смывает грехи, совершенные в течение 2 лет» (Муслим, 1162). Паломники, совершающие обряды хаджа в первые 10 дней З., освобождаются от постов, чтобы сохранить силы. На 10-й день З. проводится праздник жертвоприношения Ид аль-Адха (см.: Идайн), который связан с историей Ибрахи-ма и его сына Исмаила.

8-й день З. называется Тарвия, 9-й – Арафа, 10-й – Нахр, а следующие 3 дня – Ташрик.

ЗУЛ-ХИЖЖА [ذو الحجة] – мұсылман ай күнтізбесінің соңғы XII айы, екінші «тыйым салынған» ай (қрз.: Ашхур Хурум). З. қажылық жасалады. Хадисте: «Бұл дүниенің ең жақсы күндері зул-хижжа айының алғашқы он күні болып табылады. Бұл күндердегі бір күндік ораза бір жыл ораза ұстағанға тең. Аллаһқа құлшылықпен өткізген бір түн Қадір түні қасиетімен тең. З. 9-шы түні – Арафа, бұл түнді Раббыңа құлшылық етумен өткіз» деп айталады. Басқа хадиске сәйкес, «Арафа күніндегі ораза өткен әрі осы жылдағы күнелардың өтеуі болады» (Муслим, 1162). З. айының алғашқы 10 күнінде қажылықта жүрген мұсылмандар күштерін сақтау үшін ораза ұстаудан босатылады. З. 10-шы күні Ибраһим және оның ұлы Исмаил пайғамбарлардан келе жатқан Ид әл-Адха (Қрз.: Идайн) құрбандық шалу мерекесі.

З. 8-ші күні Тәруия, 9-шы күні – Арафа, 10-шы күні – Нахр, ал келесі 3 күндер – Тәшрик деп атлады.

ЗУХД [زهد] – забвение в сердце всего, кроме Аллаха, а также безразличное отношение к материальным прелестям земной жизни и проведение всего времени в молитвах. Обязательным З. для верующего является отказ от совершения больших грехов, всего сомнительного, а также от всего, что мешает искреннему служению Богу.

В суфизме З. – аскетизм. Мусульман-аскетов называют захид.

ЗУХД [زهد] – жүрегіне Аллаһтан басқаның барлығын ұмытуды сіндіру, сонымен бірге бұл өмірдің материалдық әсемдігіне деген ен-жарлық және уақыттың көп бөлігін құлшылықта өткізу. З. үшін мұсылманға үлкен күнелардан, күмәнді және Жаратушыға шын-найы құлшылық жасауда кедергі келтіретін барлық нәрселерден бас тарту болып табылады.

Суфизмдегі З. – аскеттік. Мұсылман аскеттерді захид деп атайды.

ЗУХР [ظهر] – полдень; обязательная полуденная молитва. Время З. наступает с момента, когда солнце переходит зенит, и продолжается до тех пор, пока тень предмета (без учета остаточной тени) не станет равна длине самого предмета; после этого начинается время послепо-луденной молитвы аср (см.: Салят).

ЗУХР [ظهر] – шаңқай түс; міндетті талтүстегі намаз. З. уақыты күн тас төбеден ауғанда басталып, заттың көлеңкесі өзінің ұзындығына тең болғанға дейін жалғасады; бұдан кейін түстен кейінгі намаз асрдың уақыты кіреді (Қрз.: Солят).

‘ИБАДА [عبادة] – преданное служение, поклонение, исполнение религиозных обязанностей по отношению к Аллаху, которое является смыслом существования всех сознательных творений. Основа веры в Аллаха. И. совершается только Аллаху: «Тебе мы поклоняемся и к Тебе взываем о помощи» (1:5; 2:21). Запрещается поклонение любому другому объекту, помимо Единого Бога.

В узком значении под термином «И.» понимают основные обязательные виды религиозного служения, такие как молитва, пост, закят, хадж и т. д. В более широком значении И. охватывает все аспекты жизни мусульманина и мусульманского общества, которые также рассматриваются как составные части исламского служения Аллаху (51:56). Взамен Аллах гарантирует мусульманам обретение счастья в земной и последующей жизни.

И. в широком смысле – это совершение предписанного и избегание всего запрещенного, т. е. ведение жизни по Шариату.

Мусульманские теоретики считали, что существуют 3 причины, побуждающие к И.:

1. Боязнь Его наказания. Верующий желает заслужить райские

наслаждения и боится наказания адским огнем.

2. Чувство бесконечного почтения и уважения к Творцу.

3. Понимание того, что Аллах является достойным для служения и возвеличивания. Это наивысшая ступень И., которая называется ихсан. В одном из хадисов Пророк (ﷺ) сказал: «Ихсан состоит в том, что ты поклоняешься Аллаху так, как будто видишь Его. И хотя ты не видишь Его, Он видит тебя» (Муслим. Иман 5, 6).

И. бывает 3 видов:

1. И. телом. Это молитва и пост, которые должны исполняться в индивидуальном порядке. Никто не может исполнить их за других.

2. И материальным состоянием. К этому виду И. относится закят, и это можно поручить другому человеку.

3. И. телом и материальным состоянием. Примером является совершение хаджа. Если имеется уважительная причина, то вместо себя для его совершения можно отправить другого человека.

ҒИБАДАТ [عبادة] – әрбір са-налы жаратылыс өмірінің мәні болып табылатын Аллаһқа адал қызмет ету, құлшылық жасау, діни міндеттерді орындау. Сенімнің негізі Аллаһқа сенім. Ғ. тек Аллаһқа ғана жасалады: «Саған ғана құлшылық қыламыз, Сенен ғана жәрдем сұраймыз» (1:5; 2:21). Жалғыз Аллаһтан басқа қандай да бір басқа объектіге құлшылық жасауға рұқсат етілмейді.

Тар мағынасында «Ғ.» түсінігінің астарында діни құлшылық

студің негізгі міндетті түрлері: намаз, ораза, зекет, қажылық және т.б. кіреді. Ғ. сөзі кеңейтілген мағынасында мұсылман адам және мұсылман қоғамы өмірінің барлық аспектілерін қамтиды, олар өз кезегінде Аллаһқа құлшылық студің исламдық құрамдас бөліктері ретінде қарастырылады (51:56). Оның есесіне Аллаһ мұсылмандарға мына өмір мен келесі өмірлерде оларды бақытқа кенелтуге кепілдік береді.

Ғ. кең мағынасында – бұйырылғанды орындау және рұқсат етілмегеннен аулақ жүру, яғни Шариғат бойынша өмір сүру.

Мұсылман теоретиктерінің айтуынша, Ғ. талпыныс туындататын 3 себеп бар:

1. Аллаһтың жазалауынан сескену. Мұсылман адам жұмақ рақатының дәмін татып, тозақ отынан сақтануға тырысады.

2. Жаратушыға деген шексіз қадір-құрмет сезімі.

3. Аллаһтың құлшылық етуге және ұлықтауға лайық екендігін түсіну. Бұл – Ғ. түсінігінің ең биік нүктесі, оны ихсан деп атайды. Хадистердің бірінде Пайғамбар (ﷺ) былай деген: «Ихсан ол Аллаһты көріп тұрғандай құлшылық етуің, Оны көріп тұрмасаң да, Ол сені көріп тұр» (Муслим. Иман 5, 6).

Ғ. 3 түрі болады:

1. Денемен жасалатын Ғ. Бұларға адам жеке орындайтын намаз және ораза жатады. Оларды өзге біреу үшін жасай алмайды.

2. Материалдық өтеумен жасалатын Ғ. Ғ. бұл түріне зекет жатады, оны басқа адамға тапсыруға болады.

3. Денемен және материалдық өтеумен жасалатын Ғ. Мысал ретінде қажылықты айтуға болады. Егер де дәлелді себеп болса, өз орнына басқа біреуді жіберуге болады.

‘ИБАДИТЫ [إباضية] – приверженцы самой умеренной хариджитской секты. Основатель – ‘Абдаллах ибн Ибад, в 65/684 г. отказавшийся выступить против Омейядов.

Вероубеждения И. близки к суннитам. Среди других хариджитских сект И. выделялись тем, что сумели создать теоретические основы своих воззрений. Из их среды вышло много грамотных людей, написавших книги по различным аспектам учения И.

Выступивших против них мусульман И. не считали ни праведниками, ни многобожниками. Пролить кровь не согласных с их убеждениями мусульман считали запретным; территорию, на которой проживают их противники, признавали мусульманской, за исключением местонахождения армии, готовящейся выступить против них. Во время войны с мусульманами разрешали брать в качестве добычи только лошадей, оружие и военное снаряжение. И. считали свидетельство остальных мусульман на судебных процессах правомочным и допустимым; разрешалось также вступать с ними в брак.

Во II/VIII в. И. создали в Сев. Африке государство Рустамидов. Сохранились до сегодняшнего дня в ряде регионов Африки и в Омане.

ИБАДИЯЛЫҚТАР [إباضية] – ең ұстамды харауиждік ағымның жақтаушылары. Негізін қалаушы – 65/684 ж. Омейя әулетіне қарсы шығудан бас тартқан Абдуллаһ ибн Ибад.

И. сенімі суннизмге жақын. Басқа харауиждік ағымдардан И. айырмашылығы – өз көзқарастарының теоретикалық негізін қалай білгендігінде. Олардың ішінен И. ілімінің сан түрлі аспектілері турасында кітаптар жазған көптеген ғұлама адамдар шыққан.

Оларға қарсы шаққан И. Мұсылмандарды турашыл және көпқұдайшылдар деп те санамаған. Олардың көзқарасын дұрыс деп санамаған мұсылмандар қанын төгуге рұқсат етілмеген; олардың қарсыластары өмір сүрген аймақтарды мұсылмандық деп таныған, тек оларға қарсы әскери шабуылдарға дайындық жүргізілген аймақтарды бұлардың қатарына жатқызбаған. Мұсылмандармен қарсы соғыс кезінде олжа ретінде тек жылқы, қару-жарақ және әскери саймандарды алуға рұқсат еткен. Сот процестері кезінде басқа мұсылмандардың оған қатысуын И. заңды және мүмкін деп есептеген, олармен некеде тұруға да қарсылық болған жоқ.

II/VIII ғ. И. Солтүстік Африка жерінде Рустамия мемлекетін құрды. Бұл туралы деректер бүгінгі таңда Оман мен Африка аудандарының кейбіреулерінде сақталған.

ИБАХА [يبح] – свободная возможность совершения различных

деяний, которые в исламском праве не квалифицируются как запретные (харам), нежелательные (макрух), разрешенные (халаль) и т. д. Термин относится к деяниям, совершение или несвершение которых никак не оценивается с правовой точки зрения. Более известен как мубах.

ИБАХА [يبح] – ислам заңнамасы бойынша рұқсат етілмеген (харам), орынсыз (макрух), рұқсат берілген (халал) және т.б. ретінде қарастырылатын іс-әрекеттерді жасаудың еркін мүмкіндігі. Бұл термин жасалуы немесе жасалмауы заңдық тұрғыдан ешқалай да бағаланбайтын іс-әрекеттерге қатысты айтылады. Мубах деп кеңінен таралған.

ИБЛИС [إبليس] – им яшайтана, сатаны, дьявола. В переносном смысле слово употребляется по отношению к плутам и обманщикам. По одной из версий, слово происходит от иблас – «лишенный какой-либо пользы». Согласно аяту (15:2), И. был сотворен Аллахом из огня раньше человека и является джином.

ИБЛИС [إبليس] – әзәзіл, жын, шайтан есімі. Сөз ауыспалы мағынада алаяқтар, алдамшыларға қатысты қолданылады. Нұсқалардың біреуі бойынша, сөз иблас – «қандай да бір пайдадан жұда» деген мағынадан шыққан. (15:2) аятқа сәйкес, Аллах I. оттан адамнан бұрын жаратқан және жын.

ИБН АБИДИН [ابن عابدين] (1198/1784-1252/1836) – выдающийся правовед (факих) ханафитского мазхаба. Родился и жил в Сирии. Настоящее имя – Сайд Мухаммад Амин ибн Омар ибн Абд аль-Азиз.

С ранних лет проявил стремление к знаниям, выучил Коран наизусть. Затем изучал правильное чтение Корана в соответствии с грамматикой арабского языка (таджвид) у известного специалиста Шейх аль-Курры Сайда аль-Хамави. Изучал шафиитское право. Вместе с отцом занимался торговлей. Позже стал учеником известного улема Сайда Мухаммада Шакира Салими, у которого изучал тафсир, хадисы, социальные науки. Большое влияние на развитие мировоззрения И. оказал Халид аль-Багдади, по рекомендации которого И. перешел в ханафитский мазхаб. Изучил калам и тасаввуф.

Работы по различным аспектам Ислама И. стал писать в 17 лет. Отличался ортодоксально-суннитскими убеждениями, строил жизненные принципы в строгом соответствии с Сунной Пророка (ﷺ), раздавал милостыню нуждающимся.

Автор правовой книги «Дурр-уль-Мухтар» – одной из самых авторитетных в ханафитском мазхабе. В этой книге собрал все известные ему правовые предписания по всем вопросам от исламских правоведов различных поколений. Известны работы И. в области мусульманского права, комментарии к тафсирам Корана,

опровержения воззрений различных сект и движений в Исламе.

ИБН АБИДИН [ابن عابدين] (1198/1784-1252/1836) – ханафи мазхабының көрнекті құқықтанушысы (факих). Сирияда дүниеге келіп, сонда өмір сүрген. Шын есімі – Сайд Мұхаммед Әмин ибн Омар ибн Әбд әл-Әзиз.

Жас кезінен білімге деген құштарлығы оянып, Құранды жатқа білген. Содан соң Құранды араб тілі грамматикасына (тәжуид) сай етіп оқуды бұл саланың белгілі маманы Шейх әл-Қурра Сайд әл-Хамауиден үйренеді. Шафиғилік құқықты оқыған. Әкесімен бірге саудамен айналысқан. Кейіннен атақты ғалым Сайд Мұхаммед Шакир Салимидің шәкірті болып, одан тәпсір, хадистер, әлеуметтік ғылымдарды оқыған. И. дүниетанымдық көзқарасының қалыптасуына ықпал еткен Халид әл-Багдади, оның ұсынысымен ол ханафи мазхабына өткен. Кәләм және тасаууф үйренген.

Исламның әртүрлі аспектілері туралы жұмыстарды И. 17 жасынан бастап жаза бастаған. Ортодоксалды-сүнниттік көзқарасымен ерекшеленіп, Пайғамбардың (ﷺ) Сүннетіне сәйкес етіп өмірлік қағидалар құрған, мұқтаждарға садақа беріп отырған.

Ханафи мазхабындағы ең беделді кітаптардың бірі – құқықтық «Дурр-уль-Мухтар» кітабының авторы. Бұл кітапта ол әртүрлі буындағы исламдық құқықтанушылардан барлық сұрақтар бойынша өзіне белгілі құқықтық ұйғарымдарды жинақ-

таған. И. мұсылмандық құқық, Құранның тәпсірлеріне қатысты пікірлері, исламдағы әртүрлі қозғалыстар мен ағымдарда орныққан пікірлерді жоққа шығару туралы жұмыстары белгілі.

ИБН АРАБИ [ابن عربي] (560/1165-638/1240) – философ и мистик. Полное имя – Мухйи ад-Дин Абу `Абдуллах Мухаммад ибн Али аль-Хатими ат-Таи. Родился в г. Мурсия (Испания). Обучался традиционным наукам, затем заинтересовался суфизмом, отправился в путешествие по Испании и Сев. Африке. Благодаря глубоким познаниям, широкому кругозору и благочестию уже к 30 годам обрел уважение и популярность среди суфиев.

С 598/1200 г. поселился в Мекке, где написал несколько сочинений, в т. ч. поэтический сборник «Тарджуман аль-Ашвак». Здесь же начал писать многотомное сочинение «Футухат аль-Маккия».

Несколько лет провел в Конье и Малатье, где у него было много учеников, в т. ч. Садр ад-Дин аль-Коневид, популяризовавший идеи И. в Малой Азии и Иране. В 621/1223 г. И. переехал в Дамаск, где написал «Фусус аль-Хикам» и завершил работу над «Футухат аль-Маккия». Сторонник внеопытного, иррационального знания и методов. Аллегорически толковал Коран и Сунну. Для обоснования своих идей использовал теоретические положения античной философии и учения других религий. Развил доктрины о «совершенном человеке» (см.: Инсан камил),

«единстве бытия» (см.: Вахдат аль-Вуджуд), Богоявлении (таджалли). Значительно развил суфийские доктрины о стоянках (макам), состояниях (хал), полюсе (кутб), авлия. Сыграл исключительную роль в создании теоретических основ мусульманского мистицизма. Некоторые идеи и мистические теории И. в той или иной степени противоречили положениям суннитского Ислама. Наследие – ок. 300 сочинений.

Деятельность И. была воспринята исламской ортодоксией неоднозначно. Он часто подвергался ожесточенной критике с их стороны, в том числе со стороны некоторых выдающихся суфиев (Самнави, Сирхинди). В то же время многие до сих пор считают его Величайшим шейхом (Шейх уль-Акбар).

297

ИБН АРАБИ [ابن عربي] (560/1165-638/1240) – философ әрі мистик. Толық есімі – Мухйи ад-Дин Әбу Абдуллаһ Мұхаммед ибн Әли әл-Хатими әт-Таи. Мурсия қаласында (Испания) дүниеге келген. Дәстүрлі ғылымдарды оқыған, кейіннен сопылық ілімге қызығып, Испания мен Солтүстік Африка жерлерін саяхаттауға шыққан. Терең білімі мен жан-жақтылықтың себебі мен адалдықтың болуына орай ол 30 жасында сопылар арасында беделге ие болады.

598/1200 ж. Меккеге қоныстанып, бірнеше жұмыстар жазған, олардың ішінде «Тәржуман әл-Әшуәк» жинағы да бар. Мұнда «Футухат әл-Мәккия» көптомды

шығармалар жинағын жаза бастаған.

Конья мен Малатьяда да өмірінің бірнеше жылын өткізіп, көп шәкірттерді тәрбиелеп шығарған, олардың арасында И. идеяларын Кіші Азия мен Иран жерлерінде таратқан Садр ад-Дин әл-Конеуи де болған. 621/1223 ж. И. Дамаск қаласына көшіп, «Фусус әл-Хикам» еңбегін жазып, «Футухат әл-Мәккия» жұмысын аяқтаған.

Ол тәжірибеге сүйенбеген, иррационалды ілімдер мен тәсілдерді қолдаушы болған. Құран мен Сүннетті аллегориялық тәсілдермен түсіндірген. Өз идеяларын дәлелдеу үшін ол антикалық пәлсапаның теоретикалық ережелерін және басқа діндердің ілімін қолданған. «Мінсіз адам» (қрз.: Инсан кәмил), «болмыстың бірлігі» (қрз.: Уахдат әл-Ужууд), Құдайдың пайда болуы (тажалли) туралы доктриналарды дамытқан. Мақам (макам), күй (хал), полюс (кутб), әулие туралы сопылық доктриналарын жетілдірген. Мұсылман мистицизмінің теориялық негіздерін құруда ерекше рөл ойнаған. Кейбір идеялары мен мистикалық теориялары сүннеттік ислам қағидаларына қандай да бір дәрежеде қарсы шыққан. Оның мұрасы шамамен 300 шығарма.

И. қызметі исламдық ортодоксия тарапынан бірегейлі қабылданбады. И. олардың қатал сынына талай рет ұшырады, ішінде атақты сопылар (Самнауи, Сирхинди) да болған. Соған қарамастан көп адамдар оны әлі күнге дейін Атақты шейх (Шейхуль-Ақбар) ретінде қабылдайды.

ИБН аль-ДЖАУЗИ [بن الجوزي] (ум. 598/1201) – суннитский мухаддис, правовед и историк, факих. Родился в Багдаде в семье медника. Получил хорошее образование в лоне ханбалитского мазхаба. Первым учителем был руководитель багдадского медресе Абу аль-Фадл ибн Насир, у которого И. обучался Корану и хадисам. После смерти Ибн Насира в 556/1161 г. И. возглавил медресе. К этому времени уже был известен как проповедник и ученый ханбалитского мазхаба. На его лекции приходили многие тысячи слушателей. Аббасидский халиф аль-Мустанджид (555/1160-566/1170) пригласил И. читать лекции в дворцовой мечети.

Деятельность И. в немалой степени способствовала тому, что при халифе аль-Мустади (566/1170-575/1180) ханбалитский мазхаб стал в Халифате государственным, но следующий халиф, ан-Насир (575/1180-622/1225), симпатизировал шиитам и передавал им государственные должности, что вызвало протесты со стороны суннитского большинства, одним из лидеров которого был И. Был арестован и просидел в темнице ок. 5 лет. Вскоре после освобождения умер в возрасте ок. 85 лет.

Автор ок. 200 книг по различным аспектам исламской религии, фундаментальных работ по истории и праву, полемических и апологетических сочинений, в которых отстаивал чистоту исламской религии, осуждал различные новшества (бид'а), привнесенные в вероучение различными мистическими сектами, а также подвер-

гал ожесточенным нападкам тех мусульман (шиитов), которые отвергали роль сподвижников Пророка (ﷺ).

ИБН әл-ЖӘУЗИ [يَزِيدُ بْنُ] (598/1201 ж.к.б.) – сүннеттік мухаддис, құқықтанушы, тарихшы, фақих. Бағдатта мысшы отбасында дүниеге келген. Ханбали мәзһабы аясында жақсы білім алған. Алғашқы ұстазы Құран мен хадис негіздерін үйренген Бағдаттағы медресенің басшысы Әбу әл-Фадл ибн Насыр болды. 556/1161 ж. Ибн Насырдың өлімінен кейін И. медресені басқарады. Бұл кезге қарай ол уағыздаушы және ханбали мәзһабының ғалымы ретінде көпшілікке танылған. Оның дәрістерін тыңдау үшін мыңдаған адам келетін. Аббас әулетінің халифасы әл-Мустанжид (555/1160-566/1170) И. сарай мешітінде дәріс оқуға шақырған.

И. іскерлігінің себебімен халифа әл-Мустади (566/1170-575/1180) билік еткен кезеңде ханбали мәзһабы Халифатта мемлекеттік деп танылды, алайда келесі халифа ан-Насыр (575/1180-622/1225) шииттерді ұнатқандықтан оларға мемлекеттік қызметтерді берген, бұл жағдай өз кезегінде сүннеттік көпшілік тарапынан үлкен наразылыққа алып келді, олардың біреуі И. басқарған. И. тұтқынға алынып, зынданда 5 жылға жуық уақыт отырып шыққан. Қамаудан шыққан соң, көп ұзамай 85 жасында дүниеден өтеді.

Ол ислам дінінің сан түрлі аспектілері, тарих және құқық юойынша іргелі 200-ге жуық

кітаптардың авторы, полемикалық және апологетикалық шығармаларында ислам дінінің тазалығын дәлелдеген, сан алуан мистикалық ағымдар дін іліміне алып келген әртүрлі жаңалықтарды (бидъа), сонымен қатар, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының рөлін жоққа шығарған мұсылмандарды (шииттер) катал сынға алған.

ИБН аль-КАЙЙИМ аль-ДЖАУЗИЯ [يَزِيدُ بْنُ] (ум. 751/1350) – выдающийся ученый, один из основателей салафизма (см.: Салафизм (2)). Настоящее имя с куньей – Абу `Абдуллах Мухаммад ибн Абу Бакр ибн Аййуб. Родился в Дамаске. Получил начальное образование от отца, затем учился праву, арабскому языку и литературе у известных улемов. Имя И. неразрывно связано с Ибн Таймией – И. не расставался с учителем вплоть до его смерти, всеми силами старался популяризировать его труды, во многих работах излагал его воззрения. В 726/1325 г. в период гонений на салафитов в мамлюкском Египте подвергся репрессиям и был брошен в дамаскую темницу Освобожден после смерти Ибн Таймии в 728/1328.

И. был специалистом в области толкования Корана, знатоком хадисов и их методологии, талантливым правоведом, отлично знал калам и тонкости арабского языка. Почти во всех вопросах следовал Ибн Таймии. В его трудах можно найти положения, близкие к антропоморфизму (ташбих-таджсим). Поддержал учителя в отрицании вечного пребывания неверую-

ших (кяфилов) в Аду. Признавал деление Единобожия (таухид) на 3 вида (улюхийя- рубубийя-асма ва сыфат) – Единство Аллаха как Творца (таухид аррубубиййа), как единственного объекта для поклонения (таухид альулюхиййа) и как Обладателя атрибутивных имен (таухид аль асма вас-сыфат). Считал запретным специальные посещения (зияра) могил Пророка (ﷺ), угодников и праведников.

Как и Ибн Таймия, отвергал слепое следование религиозным авторитетам и по различным вероучительным и правовым проблемам считал необходимым ссылаться только на очевидные доказательства из исламских первоисточников; при этом отрицал правомочность иджмы. В то же время широко использовал методику ханбалитской правовой школы. Отличительной особенностью учения суннитского Ислама считал его «среднее положение» без крайностей. Придавал большое значение духовности и ее роли в религии.

И. боролся с различными нововведениями (бид'а) и суевериями в религии, по этим проблемам издал много фетв. Автор книг по толкованию Корана, праву, хадисам. Известно ок. 100 его сочинений.

ИБН әл-ҚАЙИМ әл-ЖӘУЗИЯ [ابن قيم الجوزية] (751/1350 ж.к.б.) – ғұлама ғалым, сәләфизм негізін қалаушылардың бірі (қрз.: Сәләфизм (2)). Куньясымен шын есімі – Әбу Абдуллаһ Мұхаммед ибн Әбу Бәкр ибн Ай-йуб. Дамаскіде дүниеге келген. Бастапқыда әкесінен, кейіннен

кұқық, араб тілі мен әдебиетін белгілі ғалымдардан білім алған. И. есімі Ибн Тәймиямен тікелей байланысты – И. өз ұстазnan өмірінің соңына дейін қол үзбей, оның еңбектерін танымал етуге бар жігерін салып, өз еңбектерінде де оның пікірін келіріп отырған. 726/1325 ж. мәмлүктік Мысырда салафилерді қудалау кезеңінде репрессияғ ұшырап, Дамаскіде зынданға түскен. 728/1328 жылы Ибн Тәймияның өлімінен кейін босатылған.

И. Құран тәпсірі саласының маманы, хадистер мен олардың әдіснамасының білгірі, талантты құқықтанушы болған, кәләмды және араб тілін жетік білген. Барлық дерлік сұрақтар бойынша Ибн Тәймия көзқарасына сүйенген. Оның еңбектерінен антропоморфизмге (тәшбиһ-тәжсим) жақын қағидаларды табуға болады. Дінсіздердің (кәпірлер) Тозақты мәңгі мекендейтінін жоққа шығарып, ұстазын жақтаған. Біркұдайшылықтың (таухид) 3 түрге (улухия-рубубия-әсмәи уәс-сифәт) бөлген – Аллаһты Жаратушы ретінде жалғыздау (таухид ар-рубубия), құлшылыққа лайықты объекті ретінде жалғыздау (таухид әл-улухия) және көркем есімдер мен сипатқа Ие ретінде жалғыздау (таухид әл-әсмәи уәс-сифәт). Пайғамбардың (ﷺ), тауа, әулиелердің қабірін зиярат етуді құптамаған.

Ибн Тәймия секілді ол да діни беделділердің артынан соқыр еруді қабылдамаған, әртүрлі діни әрі құқықтық мәселелерде исламның түпнегіздеріне ғана ақиқи дәлел-

дерге сүйену қажеттігін айтқан; оның үстіне ол ижма құзыреттілігін жоққа шығарған. Сонымен қатар, ханбали құқықтық мектебінің әдістемеін қолданған. Сүннеттік исламның ерекшелігі оның шектен шықпайтын «орташа қалыпты» сенімін санаған. Руханилық пен оның діндегі мәніне аса көңіл бөлген.

И. әртүрлі дінге енгізілген жаңалықтармен (бидъа), ырымшылдықпен қарсы күресіп, бұл мәселелер турасында көптеген пәтуалар шығарған. Ол Құран тәпсірі, құқық, хадис ғылымдары бойынша көптеген кітаптардың авторы. Оның 100-ге жуық шығармалары белгілі.

ИБН КАСИР [ابن كثير] (701/1301-774/1373) – выдающийся ученый в области истории, права, толкования Корана и хадисов. Полное имя с куньей – Абу аль-Фида Исмаил ибн `Омар ибн Касир аль-Бусрави. Родился в селении Мадждал возле г. Босры в Сирии. Рано потерял отца, после получения начального образования уехал в Дамаск, где учился у известных ученых, в т.ч. у аль-Миззи, Ибн Таймии, аз-Захаби. После завершения образования стал признанным ученым в области толкования исламских первоисточников, права и истории, преподавал в самых известных медресе Дамаска. После смерти аз-Захаби возглавил медресе Умма Салих. Умер в возрасте 74 лет в Дамаске, похоронен возле могилы своего учителя Ибн Таймии.

Автор значительного количества книг, которые пользуются ав-

торитетом и сегодня. В «аль-Бидая ван-Нихая» описал различные события мусульманской истории от сотворения мира до 767/1366 г., указав источники по исламской истории. В «Тафсир аль-Курани`ль-Азим» комментировал аяты Корана на основании сходных по смыслу других аятов либо по хадисам Пророка (ﷺ). Если те или иные аяты не удавалось объяснить с помощью указанных источников, прибегал к высказываниям сподвижников Пророка (ﷺ), табиунов и таба табиун. Заключение давал на основании всех известных источников и применял доводы собственного разума (ра`й). Критически рассматривал многие предания, распространенные в мусульманском мире, и указывал на их заимствование из древнееврейской традиции (см.: Исраилият).

301

ИБН КАСИР [ابن كثير] (701/1301-774/1373) – тарих, құқық, Құран тәпсірі мен хадистерді түсіндіру саласында атақты ғұлама ғалым. Куньясымен толық есімі – Әбу әл-Фида Исмаил ибн Омар ибн Касир әл-Бусрауи. Сириядағы Босра қаласының маңындағы Маджал қыстағында дүниеге келген. Әкесінен ерте айырылған, бастауыш мектепті аяқтай салысымен Дамаскіге көшіп кеткен, онда ол атақты ғалымдар әл-Миззи, Ибн Тәймия, әз-Зәһәбиден білім алған. Оқуын бітірген соң, ол ислам түпнегіздері, тарих және құқықты түсіндіру ісінің беделді маманы болады, Дамаскінің ең танымал медреселерінде дәріс оқыған. Әз-

Захаби өлімінен кейін Умма Салих медресесін басқарған. 74 жасында Дамаскіде дүниеден өткен, ұстазы Ибн Тәймияның қасында жерленген.

Бүгінгі таңда үлкен беделге ие көптеген кітаптардың авторы. Ислам тарихы дереккөздерін көрсеткен «әл-Бидая уән-Нихая» атты еңбегінде дүниенің пайда болуынан бастап 767/1366 жылға дейінгі мұсылман тарихының сан түрлі оқиғаларын сипаттап берген. «Тәпсір әл-Қурани'ль-Әзим» кітабында басқа ұқсас аяттар негізінде немесе Пайғамбар (ﷺ) хадистеріне сүйеніп, Құран аяттарына түсінік берген. Егер де қандай да бір аяттарды берілген түпдеректердегі ақпарат бойынша түсіндіру мүмкін болмаса, Пайғамбар (ﷺ) сахабалары, табиғиндар мен тәбәи табиғиндар пікірлеріне жүгінген. Өз ақыл-парасатының дәлелдерін (ра'й) қолданып, барлық белгілі түпдеректер негізінде тұжырым берген. Мұсылман әлемінде тараған көптеген аңыздарға сыни көзқарас танытып, олардың ежелгі еврейлік салт-дәстүрлерден алынғандығын көрсетіп отырған (қрз.: Израилият).

ИБН КУТАЙБА [ابن قتيبة] (213/828-276/889) — толкователь Корана, исследователь хадисов, правовед, знаток калама, историк, литератор. Полное имя с куньей — Абу Мухаммад `Абдуллах ибн Муслим ибн Кутайба ад-Динавари. Родился в Куфе (по некоторым данным — в Багдаде), но большую часть жизни провел в Багдаде, где умер в возрасте 63 лет.

Многому научился у отца Муслима ибн Кутайбы. Толкованию Корана, хадисам, праву, арабскому языку обучался у известнейших улемов. Выезжал в различные города Халифата к известным ученым. Был высоко ценим аль-Муваффаком, братом халифа аль-Мутамида, пользовался покровительством визиря и наместника Хорасана.

И. был суннитом и, возможно, придерживался положений ханбалитской правовой школы. Хотя некоторые источники сообщают о нем как об антропоморфисте (см.: Мушаббихиты), известны его сочинения, в которых он с позиций суннитов подвергает яростной критике воззрения антропоморфистов и му`тазилитов.

И. занимал государственные посты, был судьей (кади), однако большую часть жизни занимался преподавательской деятельностью.

Автор более чем 40 сочинений. В области толкования Корана и хадисов известны его работы по разъяснению их смыслов «Тавиль аль Мушкиль аль-Куран», «Муш-киль аль-Хадис», труды по лингвистическим и фонетическим особенностям различных слов и выражений в аятах и хадисах. Среди работ по праву известны «Китаб аль-Ашриба», «Китаб ас-Сиям»; исторические сочинения «Аль-Имама ва ас-Сияса», «Китаб ан-Насаб», «аль-Ма-ариф»; работы по каламу («аль-Ихтилаф аль-Лафз ва ар-Радду аляль-Джахмия ва'ль-Мушаббихина»), астрономии («Китаб аль-Анва») и биологии («Китаб аль-Джарасим», «Китаб ан-Набат»),

ИБН ҚУТАЙБА [ابن قتيبة] (213/828-276/889) – Құран тәпсіршісі, хадистерді зерттеуші, құқықтанушы, кәләм білгірі, тарихшы, әдебиетші. Куньясымен толық есімі – Әбу Мұхаммед Абдуллаһ ибн Муслим ибн Қутайба әд-Динәуәри. Куфада (кейбір деректер бойынша Бағдатта) дүниеге келіп, өмірінің көп бөлігін өткізген Бағдатта 63 жасында қайтыс болған.

Көп нәрсені әкесі Муслим ибн Қутайбадан үйренген. Құран тәпсірін, хадис, құқық, араб тілдерін атакты ғалымдардан үйренген. Белгілі ғалымдардан білім талап ету мақсатымен Халифаттың түкпірлеріне жүріп отырған. әл-Мутамид халифаның ағасы әл-Мууәффақ оны жоғары бағалаған, Хорасан наменгер мен уәзірнің қолдауына ие болған.

И. сүннетті бекем ұстанып, хан-бали құқықтық мектебінің қағидаларын ұстанған болу керек. Алайда кейбір дереккөздер оның антропоморфист (қрз.: Мушаббихалар) болғандығы туралы хабар береді, дегенмен оның сүннеттік көзқарас тарапынан антропоморфистер мен муътәзиләларды қатты сынған алған шығармалары белгілі.

И. мемлекеттік лауазымдарда қызмет еткен және қазы (қаді) болған, бірақ өмірінің едәуір бөлігін ағартушылық пен оқытушылық істеріне арнаған.

40-тан аса шығарманың авторы. Құран мен хадистерді түсіндіру аясында оның «Тәуил әл-Мушkil әл-Куран», «Мушkil әл-Хадис» кітаптары және аят пен хадистердегі сөздер мен

сөйлемдердің лингвистикалық және фонетикалық ерекшеліктері туралы еңбектері белгілі. Құқық туралы жұмыстары арасында «Китаб әл-Әшриба», «Китаб ас-Сиям»; «әл-Имама уә әс- Сияса», «Китаб ән-Нәсәб», «әл-Мағариф» тарихи шығармалары; кәләм туралы жұмыстары («әл-Ихтиләф әл-Ләфз уә әр-Радду алял-Жахмия уәл-Мушаббихина»), астрономия («Китаб әл-Ануа»), биология («Китаб әл-Жарасим», «Китаб ән-Нәбәт») жайындағы еңбектері танымал.

ИБН МАДЖА [ابن ماجه] (209/824-273/886) – выдающийся хадисовед и правовед. Полное имя – Аль-Хафиз Абу `Абдуллах Мухаммад ибн Йазид аль-Казвини. Родился в иранском городе Казвине. Очень рано проявил интерес к хадисам, обучался в различных центрах мусульманского мира – Хорасане, Басре, Куфе, Мекке, а также в Сирии и Египте.

Автор исторических сочинений, толкования Корана. Самая известная книга И. – сборник хадисов «ас-Сунан», в котором содержится 4341 хадис, один из 6 наиболее авторитетных сборников хадисов в суннитском Исламе (см.: Кутуб ас-Ситта). Как и у многих мухаддисов, в сборнике И. представлены не только достоверные хадисы, но и «слабые».

ИБН МӘЖАҺ [ابن ماجه] (209/824-273/886) – көрнекті хадистанушы әрі құқықтанушы. Толық есімі – әл-Хафиз Әбу Абдуллах Мұхаммед ибн Йазид әл-Қазуини. Қазуин атты ирандық қалада

дүниеге келген. Бала кезінен хадистерге деген қызығушылығы ерте оянады, Хорасан, Басра, Куфа, Мекке және Сирия мен Мысыр секілді мұсылман әлемінің әртүрлі орталықтарында білім алған.

Тарихи шығармалар, Құран тәпсірі туралы кітаптардың авторы. И. ең танымал кітабы – 4321 хадисті қамтитын «әс-Сунан» хадистер жинағы, бұл еңбек сүннеттік исламдағы ең беделді 6 хадис жинағының қатарына кіреді (қрз.: Кутуб әс-Ситта). Көптеген мухаддистердегідей И. жинағында тек сахих хадистер ғана емес, сонымен бірге «әлсіздері» де көрсетілген.

ИБН ТАЙМИЯ [ابن تیمیة] (661/1263-728/1328) – выдающийся мыслитель и правовед. Полное имя – Шейх уль-ислам Абуль-`Аббас Таки ад-Дин Ахмад ибн `Абдулхалим ибн Маджиддин ибн `Абдуссалам ибн Таймия. Заложил теоретические основы салафизма (см.: Салафизм (2)).

Родился в Харране (Сев. Сирия). Из-за угрозы монгольского завоевания семья переехала в Дамаск (Шам). Отец аш-Шейх Шихабдин `Абдулхалим (аль-Харрани) был большим знатоком исламского права, толкования Корана и хадисоведения, преподавал в дамаской мечети Омейядов и одновременно возглавлял медресе Суккария, где И. получил образование. С ранних лет И. выучил наизусть Коран, изучал хадисы и право у отца, затем изучил математику, логику, философию. Был представителем ханбалитского

мазхаба и позже подверг критике положения ашгаритского учения.

После смерти отца в 682/1284 г. занял его место в медресе. Полемизировал с представителями различных сект и течений в Исламе, подвергал ожесточенной критике положения их учений. Основным объектом его критики стали различные мистические и суфийские учения (в первую очередь последователей концепции вахдат уль-вуджуд), которых он обвинял в ереси и нововведениях (бид'а). В то же время И. с почтением отзывался о суфиях, особенно раннего периода, которых он относил к правоверным.

И. пользовался поддержкой египетского султана ан-Насира; когда власть ан-Насира ослабела и противники И. стали подвергать его ожесточенным нападкам, И. в 705/1309 г. переехал в Египет, где после начала преследования ханбалитов был обвинен в заблуждениях и заключен в тюрьму. В 707/1311 г. был освобожден и продолжил преподавательскую деятельность, но вновь подвергся обвинениям и преследованиям. По настоянию учеников в 707/1311 г. выехал в Дамаск, но был арестован и, несмотря на защиту суннитских кади, провел некоторое время в темнице. После освобождения продолжил преподавание в медресе Салихия.

После прихода к власти в Египте мамлюкского султана аль-Малика аль-Музаффара, придерживавшегося суфийских воззрений, И. был выслан из Каира в Александрию. Ссылка продол-

жалась 7 месяцев, вплоть до реставрации власти султана Насир ад-Дина. В Александрии И. обрел большую популярность и вступил в ожесточенную борьбу со здешними суфиями.

В 709/1313 г. султан Насир ад-Дин вернул И. в Каир и предложил наказать его гонителей, но И. проявил благородство и отказался от мщения. Вернувшись в Дамаск, продолжил преподавание, занимался исследованиями мусульманского права и издавал фетвы. И., которого за глубочайшие познания именовали шейх уль-ислам, считали достаточно компетентным, чтобы проводить собственный иджихад.

И. опирался как на нассы – явные смыслы Откровения, так и на кыяс. Был противником «мазхабного фанатизма», когда каждая группировка мусульман отвергает положения других школ, и призывал более широко подходить к проблемам религии.

В некоторых вопросах И. противоречил Корану, Сунне и мнению большинства ученых (джумхур). Признал некоторые положения учения антропоморфистов (Мушаббиха), временность бытия Ада, что противоречит нассам Корана и проч. Наибольшие нарекания в его адрес звучали относительно толкования им проблемы извечности и временности бытия.

И. впервые разделил таухид на 3 составляющие – Единство Аллаха в качестве Творца (таухид аррубубиййа), Единство Аллаха в качестве единственного объекта для поклонения (таухид аль-

улюхиййа) и Единство Аллаха в обладании атрибутивными именами (таухид аль асма вас-сыфат).

Правоведы мазхабов вынудили султана запретить И. выдавать фетвы, но он отказался соблюдать запрет, был судим и полгода (720/1323-721/1324) пребывал в заключении. После освобождения продолжил деятельность в полном объеме, написал работы в области вероубеждений, права, политики, критики воззрений суфиев и шиитов, философии. Общее количество сочинений достигает 300.

В 726/1327 г. снова был подвергнут преследованиям и брошен в темницу, где и умер в 728/1328 г.

ИБН ТАЙМИЯ [ابن تیمیة] (661/1263-728/1328) – көрнекті ойшыл әрі құқықтанушы. Толық есімі – Шейх уль-ислам Әбу Аббас Тақи әд-Дин Ахмад ибн Әбдулхалим ибн Маждиддин ибн Әбдуссалам ибн Тәймия. Сәләфизмнің теориялық негізін қалаған (қрз.: Сәләфизм (2)).

Харранда (Солт. Сирия, қазіргі Түркия) дүниеге келген. Моңғол басқыншылығы қаупінің салдарынан отбасымен бірге Дамаск (Шам) қаласына көшуге мәжбүр болған. Әкесі әш-Шейх Шихабуддин Әбдулхалим (әл-Харрани) ислам құқығы, Құран тәпсірі мен хадистанудың білгірі болған, Омейялық дамаскілік мешітте сабақ беріп, сонымен қатар өзі білім алған Суккария медресесін басқарған. Бала кезінен И. Құранды жаттап, әкесінен хадистер мен құқық негіздерін үйренген, кейіннен математика, ло-

гика, пәлсапаны оқыған. Ханбали мәзһабының өкілі болып, кейіннен әшғари ілімі қағидаларын қатты сынға алған.

682/1284 жылы әкесі қайтыс болғаннан кейін оның медреседегі орнын басады. Исламдағы әртүрлі ағымдар мен бағыттар өкілдерімен пікір таластырып, олардың ілімдеріндегі қағидаларды қатал сынаған. Оның сынының негізгі объектісі – сәнтүрлі мистикалық және сопылық ілімдер (бірінші кезекте уахдат әл-ужууд концепциясын жактаушылар), оларды күпірлік деп атап, дінге енгізген жаңалықтар (бидъа) үшін кінә тақты. Сонымен бірге И. ерте кезеңге жататын сопыларды қадірлеп, оларды діншілдер қатарына жатқызған.

И. мысырлық сұлтан ән-Насырдың қолдауына ие болған; ан-Насырдың билігі әлсіреген кезде, И. қарсыластары оны орынсыз шабуылдар астына алып отырған, 705/1309 жылы И. Мысырға көшеді, онда ханбалилықтар қуғынға ұшырату кезеңі басталғанда адасушылыққа айыпталып, абақтыға жабылған. 707/1311 жылы еркіндікке шығып, оқытушылық іспен қайтадан айналыса бастайды, бірақ тағы да сынға алынып, қуғынға ұшыраған. 707/1311 жылы шәкірттерінің айтуымен Дамаскіге барады, алайда тұтқынға алынып, сүннеттік қадилердің қолдауына қарамастан біраз уақыт абақтыға қамалады. Бостандыққа шыққаннан соң Салихия медресесінде оқытушылық қызметін қайтадан бастайды.

Мысыр елінің билік басына сопылық көзқарасты ұстанған

мәмлүк сұлтаны әл-Мәлик әл-Музаффар келген соң, И. Каир қаласынан Александрияға жөнелтіледі. Айдалу билік басына Насыр әд-Дин келгенше 7 айға созылды. Александрияда ол үлкен беделге ие болып, сондағы сопыларға қарсы күрес жүргізген.

709/1313 жылы Насыр әд-Дин сұлтан Каирға оралып, оны қудалағандардың жазалауға ұсыныс жасайды, алайда И. мейірімділік танытып, кек алу-дан бас тартты. Дамаскіге оралып, оқытушылық қызметін қайта жалғастырды, мұсылман құқығын зерттеп, пәтуалар шығарумен айналысты. И. терең білімі үшін шейх уль-ислам деп атап, өз ижтиһадын жасауға жеткілікті құзыретті деп санады.

И. нассыға – Аяндардың айқын мағынасына да, қиясқа да сүйенген. Әрбір мұсылмандар тобы басқа мектептердің қағидаларын жоққа шығарған «мәзһабтық фанатизмнің» қарсыласы болған және дін мәселелеріне терең үңіліп қарауды дұрыс деп санаған.

Кейбір сұрақтарда И. Құран, Сүннет және көптеген ғалымдар (жумхур) пікірлері қарсы болған. Антропоморфизм ілімінің (Мушаббиха) кейбір қағидаларымен келісіп, олардың ішінде Тозақтың өткінші екендігі, бұл өз кезегінде Құрандағы нассаларына сай емес. Оның атына айтылған сөгулердің көбісі болмыстың мәңгілік және өткінші екендігі туралы ойлары үшін айтылды.

И. алғаш рет таухидті 3 құрамға бөлген – Аллаһты Жаратушы ретінде жалғыздау (таухид ар-

рубубия), құлшылыққа лайықты объекті ретінде жалғыздау (таухид әл-улухия) және көркем есімдер мен сипатқа ие ретінде жалғыздау (таухид әл-әсмәи уәс-сифәт).

Мәзһаб құқықтанушылары сұлтанды И. пәтуа беруге рұқсат етпеуге мәжбүрледі, бірақ ол тыйымды бұзып, сотталады және жарты жылға (720/1323-721/1324) қамауға алынады. Бостандыққа шыққан соң қызметін әрі қарай толыққанды жалғастырады, діни сенім, құқық, саясат, сопылар мен шииттер көзқарасының пікірлеріне сын, философия туралы еңбектер жазған. Шығармаларының жалпы саны 300-ге жуық.

726/1327 жылы қудалауға ұшырап, қайтадан зынданға тоғытылады, сол жерде 728/1328 жылы дүниеден өткен.

ИБН ХАДЖАР аль-АСКАЛАНИ [ابن حجر العسقلاني] (773-852) – выдающийся правовед и мухаддис, уровень знания им хадисов считается одним из самых высоких. Настоящее имя с куньей – аль-хафиз Шейх аль-Машаих Абу аль-Фадль Ахмад ибн Али ибн Мухаммад аль-Кинани аш-Шафии. Родился в Египте. В раннем возрасте выучил наизусть Коран, затем отправился в Мекку, где регулярно посещал уроки авторитетных улемов, заинтересовался наукой о хадисах и изучал их под руководством известных мухаддисов в Хиджазе, Шаме, Египте. После завершения образования занялся преподавательской деятельностью, писал книги по различным исламским дисциплинам, издавал фетвы.

Позднее занимал должность судьи (кади). В правовых вопросах следовал шафиитскому мазхабу.

Автор 150 сочинений, которые затрагивают почти все области исламской науки. Самый выдающийся труд – «Фатх аль-Бари фи Шарх Сахих аль-Бухари» (813-842), толкование сборника хадисов «аль-Джами ас-Сахих» аль-Бухари. Известен правовой сборник «Булуг аль-Марам мин Адиллат аль-Ахкам», где И. собрал по соответствующим темам известные хадисы Пророка Мухаммада (ﷺ).

ИБН ХАЖАР аль-АСКАЛАНИ [ابن حجر العسقلاني] (773-852) – көрнекті құқықтанушы әрі мухаддис, оның хадистерді білу деңгейі ең жоғарғылардың бірі болып саналады. Куньясымен шын есімі – әл-хафиз Шейх әл-Машаих Әбу әл-Фадл Ахмад ибн Әли ибн Мұхаммед әл-Кинани аш-Шафиғи. Бала кезінде Құранды жаттап, Меккеге аттанады, сол жерде беделді ғалымдардың сабақтарына қатысып отырған, хадистер туралы ғылымға деген қызығушылығы артып, И. Хижаз, Шам, Мысырдың белгілі мухаддистерінің жетекшілігімен оқыған. Оқуын аяқтағаннан кейін оқытушылық қызметпен айналыса бастайды, әртүрлі ислам пәндері туралы кітаптар жазып, пәтуалар берген. Кейінірек қазы (кади) қызметін атқарған. Құқықтық (фикһ) мәселелерде шафиғи мәзһабын ұстанған.

Ислам ғылымының түгелдей дерлік мәселесін қамтитын 150 шығарма авторы. Ең атақты еңбегі

– Фатх эл-Бәри фи Шарх Сахих эл-Бұхари» (813-842), «эл-Жәмиъ әс-Сахих» атты эл-Бұхаридің хадистер жинағына түсіндірме. Оның «Булуғ әл-Марам мин Адиллат әл-Ахкам» деген құқықтық жинағы белгілі, онда И. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) белгілі бір тақырыптарға арналған танымал хадистерін жинақтаған.

ИБН ХАЗМ аль-АНДАЛУСИ [384/994-456/1064] (ابن حزم الأندلسي) – выдающийся правовед и философ. Развил учение захиритского мазхаба (см.: Захиритский мазхаб). Полное имя – Али ибн Ахмад ибн Сайд ибн Хазм ибн Талиб ибн Салих ибн Абу Суфьян ибн Йазид; часто подписывался именем Абу Мухаммад. Происходил из влиятельной испанской семьи, но имел иранское происхождение. Как и его предки, был приближенным правившей в Испании ветви Омейядов. Родился в Кордове, с ранних лет проявил повышенный интерес к наукам. В юности выучил Коран наизусть, знал хадисы.

После прихода к власти омейядского халифа Хишама аль-Муаййада (ум. 403/1013) семья И. подверглась жестокому репрессиям и потеряла влияние и богатство. Не выдержав потрясений, его отец, бывший визирем, умер в 402/1012 г.; семья была вынуждена переехать в Альмерию. Семейные средства позволили И. продолжить образование. Право первоначально изучал в лоне маликитского мазхаба; одновременно изучал правовые положения и методы других мазхабов, прежде всего шафиитского.

Воспринял шафиитскую систему приоритета нассов над другими источниками иджитхада.

Изучив все правовые системы, И. не принял ни одной из них и развил правовую доктрину, основанную на принципах захиритов.

После установления власти Хаммудидов И. вновь подвергся гонениям. Выступил против Хаммудидов на стороне Омейяда Муртазы `Абд ар-Рахмана ибн Мухаммада, был арестован и до 409/1019 г. находился в заключении. После освобождения вернулся в Кордову и продолжил научную деятельность. Затем поддержал омейядских халифов `Абд ар-Рахмана аль-Мустазхира Биллаха ибн Хишама и Хишама аль-Мутадда Биллаха. В период их правления (414/1023-422/1031) занимал должность визиря. Затем Кордовский халифат распался, и политическая карьера И. завершилась.

Продолжил деятельность в области исламского правоведения, где добился больших результатов, стал известным правоведом и философом и пользовался популярностью среди молодежи. Из-за столкновений с маликитами уехал на о. Майорку, где правил его друг Ахмад ибн Разик. Причиной конфликта с ортодоксами-маликитами было неприятие их правовых методов: И. ссылался исключительно на буквальные смыслы Откровения (нассы) и считал, что если правовое предписание основывается на альтернативных методах (кыяс, истихсан и т. д.), то нельзя считать его шариатским, т. к. оно – результат работы человеческого разума.

После смерти Ахмада в 440/1049 г. вновь столкнулся с противодействием маликитов; покинул Майорку, скитался по Испании, решил обосноваться в Севилье, однако эмир Аль-Мутаид ибн Аббад изгнал его и приказал сжечь его книги. Остаток дней И. провел вдалеке от центров, в деревушке Лабла близ Кордовы, продолжал научную деятельность и преподавал право и хадисы приезжим ученикам.

И. внес большой вклад в развитие мусульманского права и занял достойное место в истории мусульманской и мировой мысли. Самое известное сочинение – «аль-Фасл (аль-Фисал) Бейна Ахли'ль-Араи ва'н Нихаль». Автор большого количества книг, в т. ч. «Ас-Сади ва'р-Ради», «Шарху хадис аль-Муватта ва аль-Калам ала Масалихи», «аль-Джами фи Хадди Сахих аль-Хадис», в которых в полемической форме защищал положения мусульманского вероучения от оппонентов и сектантов. Из сочинений в области права известно «аль-Мухалла фи'ль Фикх».

И. отличался обоснованными и логическими подходами к проблемам, признавал как доводы разума, логику и философию, так и доводы Откровения. В вопросах о бытии Божьем и доказательствах пророчества ссылался на доводы разума, во всех остальных вопросах – только на прямые смыслы (захир) Корана и Сунны.

Вероубеждения И. принципиально не отличались от ортодоксальных суннитских; но он следовал только внешним и очевидным

доводам Откровения (захир), исходя из которых определил 3 положения Божественного Единства:

1. Единство объекта служения (мабуда): непозволительно совершать акты служения никому, помимо Единого Бога.

2. Единство Творца: все в мироздании сотворено Богом.

3. Единство личности и атрибутов Бога. По И., упомянутые в Коране и Сунне Божественные качества – Милосердный, Щедрый, Творец – следует принимать только в качестве Божественных имен, а не атрибутов, т. к. о наличии у Бога атрибутов в Откровении не имеется очевидных данных; Бог не похож ни на какое из своих творений.

Следуя явным смыслом Корана и Сунны, И. не впадал в антропоморфизм. Он утверждал, что очевидный смысл аятов Корана, в которых упоминаются Божественный лик и руки (28:88; 48:10), вовсе не говорит о том, что у Аллаха есть руки или лик, при этом обращался к грамматическим тонкостям арабского языка, а некоторые традиционно многозначно толкуемые аяты вообще отказывался комментировать, считая, что их невозможно понять разумом (муташибих).

В вопросе о Божественном предропределении и свободе воли И. считал, что человек свободен в выборе своих поступков, но над его волей стоит воля Аллаха, Который не допустит совершения действия, противоречащего Его воле. Поэтому Бог волен смилостивиться над человеком или покарать его.

В вопросе греха И. считал, что покаяние в грехах принимается Аллахом; в случае смерти кого-либо без покаяния его грехи, если они перевешиваются благими деяниями, прощаются Богом, и он становится обитателем Рая; если благие деяния равны греховным, то человек на некоторое время становится обитателем Арафа, а затем входит в Рай; если же греховные деяния перевешивают благие, человек получает наказание в размере своих грехов, а затем также отправляется в Рай в награду за благие дела.

В вопросе власти И. в целом придерживался ортодоксальной суннитской позиции: халиф должен быть представителем племени Курайш, мужчиной, не иметь физических недостатков и должен быть избран так же, как Праведные халифы. Передача халифата по наследству, по И., недопустима: он говорил, что никто, кроме шитов, в мусульманской общине не признает передачи власти по наследству и возможности осуществления руководства несовершеннолетним.

ИБН ХАЗМ аль-АНДАЛУСИ [384/994-456/1064] [ابن حزم الاندلسي] — көрнекті құқытанушы және философ. Заһири мәзһабы ілімін дамытқан (қрз.: Заһири мәзһабы). Толық есімі — Әли ибн Ахмад ибн Сайд ибн Хазм ибн Талиб ибн Салих ибн Әбу Суфьян ибн Йазид; Әбу Мұхаммед ретінде жиі қолтаңба қалдырып жүрген. Беделді испандық отбасынан шыққан, алайда шығу тегі ирандық. Ата-бабасы секілді Ис-

панияны басқарған Омейя әулеті ұрпақтарының жақын адамдардың бірі болған. Кордовада дүниеге келген, жас кезінен бастап ғылымдарға деген қызығушылығы жоғары болған. Жастайынан Құранды жатқа айтып, хадистерді білген.

Билік басына омейялық халифа Хишам әл-Муаййадтың (403/1013 ж.қ.б.) келгеннен соң, И. отбасы қудалауға ұшырап, беделі мен байлығынан айырылған. Күйзеліске шыдай алмай бұрын уәзір болған әкесі 402/1012 жылы дүниеден өтті; отбасы Альмерияға көшіп кетуге мәжбүр болады. Отбасы қаражаты И. оқуын жалғастыруға мүмкіндік берді. Алғашқыда құқықты мәлики мәзһабы аясында; сонымен бір уақытта басқа да мәзһабтар қағидалары мен тәсілдерін оқыған, солардың ішінде шафиғи мәзһабына аса көңіл бөлген. Ижтиһадтың басқа қайнар көздерінен насстарға басымдылық беретін шафиғилік жүйені қабылдаған.

Барлық құқықтық жүйелерді оқығаннан кейін, И. олардың ешқайсысын қабылдамай, заһири қағидаларына негізделген құқықтық доктринаны дамытады.

Хаммудиялықтардың билігі орнаған соң, И. қайтадан қудалауға ұшырайды. Ол Омейя Мұртаза Әбд ар-Рахман ибн Мұхаммаедке жақтасып, Хаммудиялықтарға қарсы шықты, 409/1019 жылға дейін абақтыға қамалды. Бостандыққа шыққаннан кейін, Кордоваға оралып, ғылыми жұмыстарын қайта жалғастырады. Кейіннен Омейялық халифалар Әбд ар-Рахман әл-Мустазһир Биллаһ ибн

Хишам мен Хишам әл-Мутадд Биллаһты қолдап шығады. Олар билік еткен тұста (414/1023-422/1031) уәзір қызметін атқарады. Кордова халифаты ыдырауымен И. саяси мансабы аяқталады.

Қызметін ислам құқығы аясында жалғастырады, онда үлкен жетістіктерге жетіп, атақты құқықтанушы әрі философ атанып, жастар арасында беделге ие болады. Мәликиліктермен қақтығыстар салдарынан досы Ахмад ибн Разық басқарған Майорка аралына кетеді. Ортодокс-мәликиліктермен қақтығыстардың ушығуына олардың құқықтық әдістерін қабылдамаушылық себеп болған: И. Аяндардың (насс) нақты мағыналарына ғана мән беріп, егер де құқықтық шешім балама тәсілдерге (кияс, истихсан және т.б..) негізделсе, оны шарияттық деп санауға келмейді, себебі ол – адам санасы жұмысының нәтижесі деп санаған.

Ахмад қайтыс болғаннан кейін 440/1049 жылы мәликиліктердің қарсы әрекеттеріне қайтадан тап болады; Майорканы тастап, Испанияны кезген, Севильядан орын тебуге ниеттенді, алайда әл-Мутаид ибн Аббад әмір оны қуып, кітаптарын өртеп жіберуге бұйрық берген. Өмірінің соңғы күндерін И. орталықтардан шалғай Кордованың маңындағы Лабла ауылында өткізген, оқытушылық қызметін жалғастыра, сырттан келген оқушыларға құқық пен хадистерді үйреткен.

И. мұсылман құқығының дамуына үлес қосып, мұсылман құқығы мен әлем ой-санасында

беделді орынға ие болды. Ең атақты шығармасы – «әл-Фасл (әл-Фисал) Бәйна Өһли'ль-Араи уә'н Нихал». Көптеген кітаптардың авторы, соның ішінде «Ас-Садид уә'р-Ради», «Шарху хадис әл-Муатта уә әл-Калам ала Масаилихи», «әл-Жәми' фи Хадди Сахих әл-Хадис», бұл еңбектерінде мұсылман дін ілімінің қағидаларын ағымдар мен қарсыластарынан пікір-талас формасында қорғаған. Құқық саласындағы шығармалары ішінен «әл-Мухалла фи'ль Фихһ» белгілі.

И. мәселеге бітуаналы әрі логикалық тәсілдермен қарап, сана, логика, философияның дәлелдерін қалай құптаса, Аян дәйектерін де солай мақұлдаған. Құдай болмысы мен пайғамбарлықтың дәлелі сұрақтарында ақыл-парасатқа жүгінуге кеңес берген, басқа сұрақтардың бәрінде – тек қана Құран мен Сүннеттің дәлме-дәл мағынасына (заһир) сүйенуге шақырған.

И. ақида мәселесінде ортодоксалды сүнниттік көзқарастардан еш ерекшеленбеген; бірақ ол Аяндардың (заһир) тек сыртқы, көзге көрінерлік дәлелдерін ұстанған, осыларға сүйеніп И. Біркұдайшылықтың 3 ережесін айқындаған:

1. Құлшылық етуге лайық бірегей объект (мабуд): құлшылық ету әрекеттерін Жалғыз Аллаһтан басқа ешкімге жасауға болмайды.

2. Жаратушы ретінде жалғыздау: әлемдегі барлық жаратылыстарды Аллаһ жаратқан.

3. Аллаһтың жекелік және сипаттарында жалғыздау. И. айтуынша, Құран мен Сүннетте

келтірілген – Ерекше Мейірімді, Аса Жомарт, Жаратушы қасиеттерін – Аллаһтың сипаттары емес көркем есімдері деп қабылдау қажет, себебі, Аллаһтың сипаттары туралы Аяндарда ешқандай дәйекті дәлелдер жоқ; Аллаһ өзінің жаратқан объектілердің ешқайсысына да ұқсамайды.

Құран мен Сүннеттің нақты мәндеріне сүйенсек, И. антропоморфизмге ұрынған жоқ. Оның пікірінше, Құран аяттарында Аллаһтың жүзі мен қолы (28:88; 48:10) сипатталса да, бұл Оның шын мәнісінде қолы мен жүзі бар екендігін білдірмейді, сонымен қатар араб тілінің грамматикалық ережелеріне сүйеніп, кейбір көпмағыналы аяттарды ақыл-оймен түсіну мүмкін емес (мутаәбих) деп, оларға түсінік беруден бас тартқан.

Тағдыр мен ерік мәселесінде И. адам өз іс-әрекетін таңдау сұрағында еркін, алайда оның қалауының артында Аллаһтың қалауы тұрады, ал Ол өз кезегінде Оның қалауына қарама-қайшы келетін іс-әрекетті жасауға рұқсат етпейді. Сондықтан да Аллаһ адамды жазғыруға да, кешіруге де ерікті деп санаған.

Күнә мәселесі бойынша И. мынадай пікір ұстанған: күнә үшін тәубе еткен адамның кешірім сұрауын Аллаһ қабыл қылады; егер де адам күнәлары үшін кешірім сұрамай дүниеден өтіп, оның жасаған игі істерінің саны күнәлі әрекеттерінен көп болса, ол кешіріледі және Жұмақты мекен етеді; егер де игі және күнәлі істер саны бірдей болса, адам белгілі

бір уақытқа Арафаны мекен етіп, Жұмаққа кіреді; егер де күнәлі істері көп болып шықса, онда ол жасаған іс-әрекетінің көлеміндей жаза тартады да, кейіннен Жұмаққа кіргізіледі.

Билік мәселесінде И. ортодоксалды сүнниттік көзқарас ұстанған: халифа Құрайыш ұрпағынан шыққан, дені сау әрі барлық Әділетті халифалар секілді сайланған ер адам болуы тиіс. Халифалықты мұрагерлікпен беруге И. пікірінше, рұқсат жоқ: оның айтуынша, шииттерден басқа мұсылман қауымында билікті мұрагерлік жолмен бермейді және билік басына бару үшін адам жасы кәмелетке толған болу керек.

ИБН ХАЛДУН [ابن خلدون] (732/1334-808/1410) – мыслитель, философ и историк. Настоящее имя – Абд ар-Рахман ибн Мухаммад ибн Абу Бакр Мухаммад ибн Хасан. Родился в Тунисе. Отец был правоведом, обучал сына праву, Корану и тонкостям арабского языка. Затем И. обучался у известных ученых.

На протяжении многих лет занимал государственные должности. Много путешествовал, побывал в Алжире, Марокко, Испании. В Алжире был хатыбом мечети, затем его пригласили на государственную службу. Будучи министром, продолжал преподавательскую деятельность. В 784 г. переехал в Каир, где жил до конца жизни. Преподавал в университете Аль-Азхар и в медресе Камхия возле мечети `Амра ибн аль-Аса. Заслужил расположение египет-

ского султана и стал верховным кадием (судьей) Египта. После гибели семьи в кораблекрушении отказался от должности и целиком посвятил себя науке, писал сочинения на исторические и социологические темы. Наиболее известные сочинения – «аль-Ибар», «Диван аль-Мубтада», «аль-Хабар фи Аййам аль-Араб», «аль-Аджам ва Бербер». В «Мукаддима» затронул проблему сущности государства и управления им.

Фактически И. является основателем социологии и исторической науки.

ИБН ХАЛДУН [ابن خلدون] (732/1334-808/1410) – ойшыл, философ және тарихшы. Шын есімі – Әбд ар-Рахман ибн Мұхаммед ибн Әбу Бәкр Мұхаммед ибн Хасан. Тунисте дүниеге келген. Құқықтанушы болған әкесі ұлына құқық, Құран мен араб тілі негіздерін үйреткен.

Ұзақ уақыт бойы мемлекеттік лауазымдарда қызмет атқарған. Көп саяхаттаған, Алжир, Марокко, Испания елдерінде болған. Алжирде мешіт хатыбы болып, кейіннен оны мемлекеттік қызметке шақырады. Министр бола тұра, оқытушылық қызметін жалғастырған. 784 жылы Каирге көшіп, онда өмірінің соңына дейін тұрады. Әл-Азхар университетінде және Әмр ибн әл-Ас мешітінің жанындағы Камхия медресесінде оқытушы болған. Мысыр сұлтанының қолдауына ие болып, Мысырдың жоғарғы қадіі (қазы) болған. Кеме апатында отбасысы қайтыс болғаннан кейін, бұл

қызметін тастап, өмірін ғылымға арнайды, тарихи және әлеуметтік тақырыптарда шығармалар жазған. Аса танымал шығармалары – «әл-Ибар», «Диуан әл-Мубтада», «әл-Хабар фи Әййам әл-Араб», «әл-Ажам уә Бербер». «Муккадим» еңбегінде мемлекет болмысы мен оны басқару мәселелерін қозғайды.

Шын мәнісінде, И. әлеуметтану мен тарихи ғылымдардың негізін қалаушы болып табылады.

ИБН ШИХАБ аз-ЗУХРИ [ابن شهاب الزهري] (ум. 125/742) – передатчик хадисов из поколения таби'унов. Настоящее имя – Мухаммад ибн Муслим ибн `Абдуллах. Жил в деревне Айла между Хиджазом и Сирией. Один из самых ученых и образованных людей своего времени. Прекрасно владел тонкостями толкования Корана, считается надежным передатчиком хадисов. Его описывали как праведного и набожного человека.

И. посвятил жизнь исламским наукам, в частности хадисам. Обладая феноменальной памятью, помнил несколько тысяч хадисов, которые собирал у многих сподвижников Пророка Мухаммада (ﷺ), в т. ч. `Абдуллаха ибн `Омара и Сахля ибн Сада. Известны хадисы, переданные им от Убады ибн Самита, Абу Хурайры, Рафи ибн Хади (относятся к категории мурсал, т. к. не упомянут сподвижник, от которого передан хадис).

В хрониках упоминается, что у И. хранились и записи хадисов. Есть сведения, что омейядский ха-

лиф Хишам ибн `Абд аль-Малик поручил И. продиктовать своему сыну хадисы для записи. Позднее записи ок. 400 хадисов были утеряны, и И. пришлось повторить их. Когда же утерянные записи нашлись, оказалось, что оба списка повторяют друг друга слово в слово.

ИБН ШИҺАБ әз-ЗУҺРИ [ابن شهاب الزهري] (қ.б.ж. 125/742)

— табиғиндардан болған хадис жеткізуші. Шын есімі – Мұхаммед ибн Мүслим ибн Абдуллаһ. Хижаз бен Сирия аралығында орналасқан Айла ауылында тұрған. Өз заманының ірі ғұламаларының және білімді адамдарының бірі. Құранды түсіндірудің қыр-сырын жітік меңгерген, сенімді хадис жеткізушілердің бірі болып табылады. Оны шыншыл әрі тақуа адам ретінде сипаттаған.

И. өз өмірін ислам іліміне арнаған, әсіресе хадис ғылымына. Ол ерекше қабілетті жад иесі болған, Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабалары, оның ішінде Абдуллаһ ибн Омар мен Сәһл ибн Саъдтан жинаған мыңдаған хадистерді есінде сақтаған. Ғубад ибн Самиттен, Әбу Һурайрадан, Рафи ибн Хадидан (хадисті айтқан сахабаның есімі аталмағандықтан, мурсал санатына жататын) жеткізген хадистері белгілі.

Деректерде И. хадистердің жазбаша нұсқасы да сақталған деп аталады. Омеялық халиф Хишам ибн `Әбд әл-Мәлик ұлына хадистерді жазып алуы үшін И. оларды айтып беруді тапсырғаны туралы деректер де бар. Кейіннен

400 шақты хадистердің жазбаша нұсқалары жоғалған, сол себепті И. оларды қайталауға тура келген. Жоғалған жазбалар табылғанда, олардың бір-біріне сөзбе-сөз сай келетіндігі анықталған.

ИБРАТ [عبرة] – назидание, выводы, сделанные на основе каких-то происшествий или событий. Коран и Сунна неоднократно призывают мусульман делать правильные заключения и выводы из различных повествований о прошлых общинах, о жизни пророков, об окружающем мире и т. д. (59:2).

ҒИБРАТ [عبرة] – белгілі жайттарға немесе оқиғаларға байланысты шыққан шешімдер, нақыл. Құран мен Сүннет бұрынғы жамағаттар жайлы, пайғамбарлардың өмірлері туралы, қоршаған әлем жайлы айтылған әр түрлі баяндаулар арқылы әр кезде мұсылмандарды дұрыс шешім қабылдауға және түйін жасауға шақырады және т.с.с. (59:2).

ИБРАХИМ [إبراهيم] – библейский Авраам. Один из самых величайших пророков (расуль) Аллаха: «Есть ли кто-нибудь прекраснее своей верою того добродетельного, кто полностью предался Аллаху и последовал за верой Ибрахима-ханифа? А ведь Аллах сделал Ибрахима [Своим] другом» (4:125). Его называют Халилуллах («Друг Аллаха»). Старший сын И. Исмаил был родоначальником арабов и прямым предком Пророка Мухаммада (ﷺ), младший сын Исхак – родоначальником евреев.

Местом рождения И. называют Ур в Междуречье Тигра и Евфрата, где он вел пророческую деятельность среди халдеев. По мнению некоторых толкователей Корана (например Суюти), изготовлявший и продававший идолов идолопоклонник Азар, упомянутый в Коране (6:74) как отец И., на самом деле был его дядей, за которого мать И. Амина вышла замуж после смерти первого мужа Таруха, будучи беременной.

В то время царем Вавилона был Н'Амруд (Нимрод). Он и его народ были идолопоклонниками. Прорицатель предсказал Н'Амруду, что один из родившихся младенцев положит конец его царству и станет основателем религии. Тогда Н'Амруд приказал убивать всех новорожденных младенцев, а беременных женщин сажать в темницу. Мать И. была беременна, но ее беременность еще не была видна, и на нее не обратили внимания. Азару она сказала, что если он не выдаст ее, то сможет выдать младенца после его рождения и получить за это вознаграждение. Когда подошло время, она отправилась в пещеру, где родила И. Азару она сказала, что младенец умер при родах, и вырастила сына тайно.

Достигнув совершеннолетия, И. все чаще предавался размышлениям об окружающем его мире, о Творце. Он пришел к вере в Аллаха (6:76-79), открыто выступив против языческих верований (21:52-56). С молодых лет Аллах избрал И. Своим посланником. И. проповедовал среди халдеев, призывал отречься от язычества и

уверовать в Единого Бога. Аллах ниспослал ему Откровение в виде свитков (сухуф), в которых излагались основы веры.

И. вознамерился наглядно показать народу беспомощность и бесполезность идолов. Выбрав время всенародного праздника, он, когда народ разошелся, вошёл в капище, где было установлено около 70 идолов, и уничтожил их топором, оставив только главного идола. Когда люди спросили у И., не его ли рук это дело, он указал на единственного идола: «Нет! Учинил [это] их старший, вот этот. Спросите же их об этом, если они обладают даром речи» (21:63). Горожане ответили: «Ведь ты знаешь, что они не обладают даром речи» (21:65). И. сказал: «Неужели вы поклоняетесь помимо Аллаха тому, кто ни в чем не способен помочь или навредить вам? Презрение вам и тем, кому вы поклоняетесь помимо Аллаха! Неужели же вы не одумаетесь?» (21:66-67).

Царь Н'Амруд приказал И. явиться к нему. И. призвал Н'Амруда уверовать в Единство Божие, но царь, объявивший самого себя богом, отказался (2:258) и приказал сжечь И. живьем. Аллах заступился за Своего посланника и сделал огонь, в который бросили И., прохладным (21:69). В преданиях говорится о том, что огонь стал для И. прохладным райским садом, в котором он пребывал 7 дней.

И. вышел из огня живым и невредимым и продолжил проповедь. Многие халдеи все равно отказались уверовать в Аллаха.

Неверным остался и царь Н'амруд. Но некоторые уверовали, в т. ч. жена И. Сара, его брат Харан, а также его племянница. Аллах послал на этот неверный народ большие бедствия. На страну налетели полчища moskitov, которые высасывали у людей кровь. Moskit проник через нос в мозг Намруда и причинял ему неопишуемые мучения – так по воле Аллаха царь, возмнивший себя богом, был наказан посредством обыкновенного насекомого.

Аллах приказал И. совершить хиджру в Харран. Вместе с ним отправились Сара и сын его брата Лут (Лот). Из Харрана они ушли в Шам (Сирию), а затем в Египет. По преданиям, И. было 38 лет. Во время путешествия Луту от Аллаха было даровано пророчество, и он остался в Садуме (Содоме).

В то время Египтом правил жестокий, безбожный и распутный правитель. Он решил завладеть женой И. Сарой, но как только начал приставать к ней, его хватил паралич. Тогда правитель, пожалев о своем поступке, попросил Сару помолиться об избавлении его от болезни. Сара, испугавшись, что ее обвинят в убийстве, исполнила его просьбу, и Аллах избавил его от паралича. После этого египетский правитель подарил Саре служанку Хаджар (Агарь) и с миром отпустил ее.

Сара с И. уехали в Палестину и поселились в безлюдной местности Сабу. И. занялся скотоводством и разбогател. Когда Сабу стала населенной, И. перебрался в местность Кист в Сирии.

От Сары у И. не рождалось детей, и по ее разрешению он взял в жены Хаджар, которая родила ему Исмаила. Из-за ревности Сары Аллах повелел И. увезти Хаджар с младенцем Исмаилом в безводную пустыню в районе современной Мекки и оставить их там. И. выполнил Божественное повеление. Хаджар (Агарь) с младенцем искала воду между холмами Сафа и Марва; ангел Джибрил ударил по земле, и чудесным образом образовался источник Замзам. Там они и поселились, а позднее туда переехали и другие племена.

Еще до рождения Исмаила И. поклялся, что если Аллах дарует ему сына, то он принесет его в жертву по достижении совершеннолетия. Когда Исмаил достиг совершеннолетия, И. приехал в Мекку. Аллах решил испытать его, и И. стал видеть сны о том, что приносит своего единственного сына в жертву. И. решил исполнить обет, но в тот момент, когда он занес над Исмаилом нож, к нему явился ангел с вестью о том, что это лишь испытание, и передал от Аллаха агнца, который и был принесен в жертву. В честь этого события установлен праздник 'Ид аль-Адха.

Спустя много лет Аллах даровал И. еще одного сына, которого родила Сара. Его называли Исхаком.

И. вместе с Исмаилом построили в Мекке Каабу на том же месте, где она стояла во времена Адама. В одной из стен Каабы был установлен Черный камень (см.: Хаджар Асвад). По окончании строительства И. научил Исмаила обрядам хаджа и сделал его хранителем

Каабы. Исмаил же стал совершать хадж вместе с людьми из племени Джурхум. Перед отъездом в Сирию И. взошел на холм Арафат и вознес Аллаху мольбу об Исмаиле. Через год И. совершил хадж вместе с Сарой и Исахом.

И. умер в Кудсе (Иерусалим). По преданиям, ему было 175 лет. Он был справедливым, набожным, добродетельным человеком, всю жизнь искренне служил Аллаху и вел непримиримую борьбу с языческими верованиями, не жалея ни средств, ни собственной жизни. Где бы он ни находился, повсюду призывал людей уверовать в Аллаха, не совершать распутства и вести праведный образ жизни. Его религией была религия преданных Аллаху ханифов (2:135, 4:125, 6:161).

Во времена пророчества Мухаммада (ﷺ) иудеи и христиане утверждали, что Пророк И. был одним из них. В ответ на это Аллах ниспослал Мухаммаду аят, в котором говорится, что И. не был ни иудеем, ни христианином, а был преданным Богу мусульманином (это слово употребляется в значении покорности Богу), исповедующим Единобожие (3:67).

В честь И. названа 14-я сура Корана, ниспосланная в Мекке (кроме мединских аятов 28 и 29) после суры «Нух» и состоящая из 52 аятов. Получила название из-за упоминания в ней мольбы Пророка И. к Аллаху.

ИБРАҒИМ [إبراهيم] – інжілше Авраам. Аллахтың пайғамбарларының (расул) бірі: «Кім

діни тұрғыдан жақсылық істеуші болып, жүзін Аллахқа тапсырып, нағыз Ибраһимнің дініне ерген кісіден жақсы бола алады? Аллах Ибраһимді достатқан» (4:125). Оны Халилұллаһ («Аллахтың досы») деп атайды. И. үлкен ұлы Исмаил арабтардың негізін салушы (атасы) және Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) тікелей ата-бабасы, кіші ұлы Исақа – еврейлердің арғы атасы.

И. туған жері деп халдейлер ортасында пайғамбарлық қызметін атқарған Тигр мен Ефрат Қосөзеніндегі Ур аталады. Кейбір Құран тәпсіршілерінің айтуы бойынша (мысалы Суюти), Құранда (6:74) И. әкесі ретінде есімі аталатын пұт жасаушы және оларды сатушы пұтқа табынушы Азар ақиқатында И. әкесі емес, анасы Әмина бірінші күйеуі Тарух қайтыс болғаннан кейін аяғы ауыр болып тұрмысқа шыққан И. әкесінің ағасы.

Бұл уақытта Бабылдың (Вавилонның) патшасы Намрұд (Нимрод) болды. Оның халқы да, ол да пұтқа табынған болатын. Көріпкел Намрұдқа дүниеге келген сәбилердің бірі оның патшалығын құртып, діннің негізін қалаушылардың бірі болады деген болжам айтады. Содан Намрұд барлық жаңа туылған нәрестелері өлтіруге, ал аяғы ауыр әйелдері зынданға тастауға бұйрық береді. И. анасының аяғы ауыр болып, оның жүктілігі әлі байқалмаған болатын, сол себепті оған ешкім назар аудармаған. Азарға оның жүктілігін жасырап болса, кейін нәресте дүниеге келгенде баланы апарып, сол үшін сыйақы

алатындығын айтқан. Уақыты таяған кезде, ол үңгірге барып, И. босанады, Азарға босанған кезде бала шетінеп кетті деп айтып, ұлын жасырын тәрбиелеп өсіреді.

Кәмелет жасқа жеткеннен кейін И. қоршаған орта жайлы, Жаратушы туралы көп ойлай бастайды. Ол пұтқа табынушыларға ашық қарсы шығып (21:52-56), Аллаһ дініне келеді (6:76-79). Жастайынан И. Аллаһ өзінің елшісі ретінде таңдаған. И. халдейлер ортасында дінді уағыздаған, оларды пұтқа табынушылықтан бас тартып, Бірқұдайшылдыққа сенуге шақырған. Аллаһ оған діннің негіздерін жазылған Аяндарды шиыршық қағаз (сухуф) түрінде жіберген.

И. халыққа пұттардың әлсіздігі мен пайдасыз екендігін ашып көрсетуге ниеттенген. Бүкіл-халықтық мереке кезін таңдап, ол халық тараған кезде 70 шақты пұт сақталған пұтханаға кіріп, барлық пұттарды балтамен қиратып, тек ең басты пұтты ғана қалдырады. Адамдар И. бұларды қиратқан ол ма екен деп сұрағанда, ол жалғыз аман қалған пұтқа меңзеп: «Бәлкім мына олардың үлкені істеген шығар. Егер сөйлей алатын болса, олардан сұраңдар» (21:63). Оған тұрғындар былай деп жауап береді: «Сосын олар, мүсеуірей сүлкііп: “Расында бұлардың сөйлемейтінін білесің ғой”» (21:65). И.: «Онда сендер Аллаһты қойып, өздеріңе ешбір пайда, зиян келтіре алмайтын нәрсеге табынасыңдар ма? Түһ! Сендерге де Аллаһты қойып, табынғандарыңа да. Енді де түсінбейсіңдер ме», – деді» (21:66-67).

Намрұд патша И. оған келуіне бұйырады. И. Намрұдты бір Аллаһқа ғана сенуге шақырады, ал патша болса өз-өзін Құдаймын деп жариялап, бас тартып (2:258), И. тірідей өртеуге бұйрық береді. Аллаһ Өз елшісіне қамқорлық танытып, И. тасталған отты салқын етеді (21:69). Риуаяттарда от И. үшін 7 күн тұрған жұмақтың салқын бағындай болды делінген.

И. оттан аман-сау шығып, насихатын жалғастырады. Көптеген халдейлер сонда да Аллаһқа сенуден бас тартқан. Кәпірлер қатарында патша Намрұд та болды. Бірақ кейбіреулері түзу жолға түсті, соның ішінде И. әйелі Сара, оның ағасы Харан, және оның немере қарындасы. Аллаһ бұл опасыз халыққа алапат апаттар жіберді. Елге адамдардың қанын сорған қансорғыш шыбындар қаптайды. Шыбын Намрұд патшаның мұрын қуысы арқылы миына жетіп, адам айтқысыз азап шектіріп, Аллаһтың қалауымен өзін Құдай санаған патша қара шыбын арқылы жазаланды.

И. Аллаһ Харранға хижра жа-сауды бұйырды. Онымен бірге әйелі Сара мен ағасының баласы Лұт (Лот) аттанды. Олар Хараннан Шамға (Сирию), одан Мысырға аттанады. Хабарларға сәйкес И. жасы 38-де болатын. Сапар кезінде Аллаһ Лұтқа пайғамбарлық береді, ол Садумда (Содом) қалды.

Ол заманда Мысырды зұлым, Құдайға сенбейтін және бұзылған басшы биледі. Ол И. әйелі Сараны иемденгісі келді, алайда оған тиісе бастаған арада, сал болып қала беретін. Сонда билеуші өзінің

әрекетіне өкініп, оның бұл аурудан айығуы үшін Сарадан дұға тілеуін өтінді. Сара өзіне «кісі өлтірді» деген айып тағылар деген қорқыныштан оның өтінішін орындайды, содан Аллаһ патшаны сал ауруынан айықтырады. Осыдан кейін мысырлық патша Сараға Хажар (Агарь) атты күң сыйлап, оны босатады.

И. мен Сара Палестинаға көшіп, адам тұрмайтын Сабу деген жерде тұрақтайды. И. мал бағумен айналысып, байиды. Сабу елді-күнді жерге айналғанда, И. Сириядағы Кист деген жерге қоныс тебеді.

И. Сарадан баласы болмай, Сараның келісімімен Хажарды жар етеді, ол Исмаилды дүниеге әкеледі. Сараның қызғанышының себебінен И. Аллаһтың қалауымен Хажар мен нәресте Исмаилды суыс шөл далаға, қазіргі Меккенің маңына апарып тастайды. Сөйтіп, И. Аллаһтың бұйрығын орындайды. Хажар (Агарь) нәрестемен Сафа мен Маруа аймағында су іздейді; Жәбрейіл періште жерді ұрып, ғажайып Зәмзәм суы ашылған болатын. Олар осы жерде тұрақтап, кейіннен бұл жерді басқа да тайпалар мекендей бастады.

Исмаил дүниеге келмей тұрғанда, И. мынадай серт берген: егер Аллаһ оған ұл сыйласа, бала жасы кәмелетке толғанда, оны құрбандыққа шалады. Исмаил кәмелетке толғанда, И. Меккеге келеді. Аллаһ оны сынап көргісі келіп, И. өзінің жалғыз ұлын құрбандыққа шалып жатқаны туралы түстер көре бастайды. И. өз сертінде тұрғысы келіп, Исмаилға пышақ апарғанда, алдынан періш-

те шығып, бұл бар болғаны Аллаһтың сынағы еді, Ол қозыны жіберіп, құрбандық шалғанын айтты. Осы оқиғаның құрметіне 'Ид әл-Адха мейрамы тойланады.

Біраз уақыт өткен соң, Аллаһ И. тағы бір ұл сыйлайды. Оның анасы Сара еді. Атын Исхақ деп қояды.

И. Исмаилмен бірге бұрындары Адам ата кезінде Меккеде Қағба қай жерде тұрса, сол жерден қасиетті құрылыс тұрғызған. Қағба қабырғаларының біреуінде Қара тас (қрз.: Хажар Асуад) орнатылады. Құрылыс аяқталған соң И. Исмаилға қажылықты қалай жасау керектігін үйретеді және ұлын Қағбаны қорғаушы етіп қояды. Исмаил болса, қажылықты Журхум тайпасының адамдарымен бірге жасайтын болған. Сирияға аттанар алдында И. Арафат тауының төбесіне шығып, Аллаһқа Исмаилға арнап дұға оқиды. Бір жылдан соң И. Сара мен Исхақ үшеуі қажылық жасайды.

И. Құдыста (Иерусалим) өмірден өткен. Хабар бойынша, оның жасы 175-те еді. Ол әділетті, тақуа, мейірбан адам болған, өмір бойы бір Аллаһқа құлшылық етіп, пұтқа табынушылыққа қарсы күшін де, қаражатын да аямай күресіп келген. Қай жерде болмасын ол адамдарды Аллаһқа сенуге үгіттеп, азғындыққа жол бермеуге және тауыпқыты өмір сүруге шақырған. Оның діні – Аллаһқа адал ханифтер діні (2:135, 4:125, 6:161).

Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлығы кезінде, яһудилер мен христиандардың дініндегілер И. пайғамбарды солардың біреуі деп келген. Бұған

Ида

жауап ретінде Аллаһ Мұхаммедке (ﷺ) И. яһуди де, христиан да емес, Бірқұдайшылдықты қуаттаған, құлшылық еткен мұсылман (3:67) (бұл сөз Аллаһқа деген құлшылық мағынасында қолданылады) болғандығы туралы аят жіберген.

Құранның «Нұх» сүресінен кейінгі 52 аяттан тұратын Мекке қаласында түсірілген (28-ші және 29-шы мекиналық аяттардан басқа) 14-ші сүресі И. құрметіне аталған. Онда И. пайғамбардың дұғасы болғандықтан сүре осындай атқа ие болды.

‘ИДАИН [عيد] – два мұсылманских праздника: Ид аль-Фитр и Ид-аль-Адха (каз. Ураза-Айт и Құрбан-Айт). Об И. упоминал Пророк Мухаммад (ﷺ). Согласно хадису, после его переезда в Медину горожане сказали ему, что они отмечали два веселых языческих праздника. Пророк (ﷺ) ответил, что Аллаһ заменил их праздниками И., которые будут для них более полезными.

Праздник Ид аль-Адха начинается в 10-й день месяца зуль-хиджа. История праздника восходит к пророку Ибрахиму (Аврааму), которому Аллаһ послал жертвенного агнца вместо Исмаила (см.: Ибрахим). Перед праздником Ид аль-Адха желательно, чтобы человек, намеревающийся совершить жертвоприношение, ничего не ел с раннего утра и в первый раз за день вкусил жертвенного мяса. Праздник Ид аль-Фитр отмечается 1 шаввала и знаменует окончание поста в месяце рамадан (см.: Саум). Перед Ид аль-Фитр ре-

комендуется вкушать пищу (желательно финики) с раннего утра до праздничной молитвы.

К И. мусульмане тщательно готовятся: купаются, чистят зубы мисваком, умащаются благовониями, надевают самые красивые одежды и идут на праздничную молитву. В эти дни все мусульмане поздравляют друг друга и раздают обильные милостыни. Повсеместно народ садится за совместные трапезы. В мусульманских странах дни И. нерабочие (это соблюдается и в Казахстане).

Праздничные молитвы совершаются в мечетях после восхода солнца при большом скоплении народа. Они состоят из двух рак'атов. После молитвы читаются хутбы. В отличие от пятничных хутб (см.: Джума), праздничные хутбы читаются не до, а после молитвы. Присутствие на них не обязательно, но желательно (сунна).

‘ИДАИН [عيد] – екі мұсылман мейрамы: Ид әл-Фитр және Ид әл-Адха (каз. Ораза-Айт және Құрбан-Айт). И. туралы Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) келтірген. Хадиске сәйкес, ол Мединаға көшіп кеткеннен кейін қалалықтар пұтқа табынушылықтың екі көңілді мейрамын тойлайтындарын айтқан. Пайғамбар (ﷺ) болса, Аллаһтың оны И. деген басқа игі әрі пайдалы мерекелермен алмастырғанын хабар етеді.

Ид әл-Адха мерекесі зул-хиджа айының 10-шы күнінде басталады. Мереке тарихы Ибраһимнен (Авраам) бастау алады, Аллаһ оған ұлы Исмаилды құрбандыққа

шалмас үшін қозыны жіберген (қрз.: Ибраһим). Ид эль-Адха мейрамының алдында құрбандық шалғысы келген адам таң атқаннан нәр таппай, күніне алғаш рет татқаны сол құрбандық малының еті болғаны дұрыс.

Ид эл-Фитр мейрамы 1-ші шәууәл күні тойланады, ол рамазан айында оразаның аяқталғандығын білдіреді (қрз.: Саум). Ид эл-Фитрдің алдында таңертең ерте дәмнен (құрма болғаны абзал) нәр тату керек, оны мерекелік намазға дейін жасау қажет.

Мұсылмандар И. мерекесіне аса мұқият дайындалады: жуынады, мисуәкпен тісін шаяды, жұпар әтірді үстеріне себеді, ең әдемі киімдерін киіп, мерекелік намазға аттанады. Бұл күндері мұсылмандар бір-бірін құттықтап, көп мөлшерде садақа береді. Адамдар бірігіп үлкен дастарқан алдына жайғасады. Мұсылман елдерінде И. жұмыс күндері болып саналмайды (бұл Қазақстан да сақталады).

Мерекелік намаз күн атқанда мешітте көп адамдар жиналғанда оқылады. Ол екі рәкәттан тұрады. Намаздан кейін хұтба оқылады. Жұмалық хұтбаларға қарағанда (қрз.: Жұма) мерекелік хұтбалар намаздан кейін оқылады. Оларға қатысу міндет емес, бірақ сүннет.

‘Ид аль-АДХА [عيد الأضحى] – см.: Идайн.

Ид эл-АДХА [عيد الأضحى] – қрз.: Идайн

‘Ид аль-ФИТР [عيد الفطر] – см.: Идайн.

Ид эл-ФИТР [عيد الفطر] – қрз.: Идайн

‘ИДДА [عدة] – период времени, в который женщина после развода или смерти мужа не может вступить в новый брак. Для вдов И. составляет 4 месяца и 10 дней. Разведенным женщинам перед вступлением в новый брак необходимо выждать 3 менструальных цикла; для женщин, у которых по различным причинам не бывает менструаций, И. составляет 3 месяца. Для беременных женщин И. – время беременности. И. упоминается в сурах Корана «Бакара» (2) и «Талак» (65). Женщину, которая находится в И., называют ихдад.

‘ИДДА [عدة] – әйел адам ажырасқаннан кейін немесе күйеуі қайтыс болғаннан кейін тұрмысқа шығуға рұқсат етілмейтін уақыт аралығы. Жесірлер үшін И. 4 ай және 10 күн аралығын қамтиды. Ажырасқан әйелдерге 3 рет етеккір келгеннен кейін ғана жаңа неке құруға болады; белгілі бір себептермен етеккірі болмайтын әйелдер үшін И. мерзімі 3 ай. Жүкті әйелдер үшін И. – жүктілік мерзімі. И. Құранның «Бақара» (2) және «Талак» (65) сүрелерінде келтіріледі. И. мерзімін өткеріп жатқан әйелді ихдад деп атайды.

ИДЖАБ [إيجاب] – в исламском праве предложение для осуществления какой-либо сделки или акта при условии согласия на это другой заинтересованной стороны. Согласие противоположной сторо-

Идж

ны называется кабул. Обычно термины произносятся вместе – «И. и кабул».

ИЖАБ [إيجاب] – ислам құқығындағы қандай да бір мәміле немесе акт жасау үшін екінші жақтың келісім беру шарты. Қарама-қарсы жақтың келісімі қабул деп аталады. Әдетте бұл түсініктер бірге айтылады – «И. және қабул».

ИДЖАЗ аль-КУРАН – термин, означающий чудесность и неподорожаемость Корана.

ИЖАЗ әл-ҚУРАН – Құранның ғажайыптылығы мен қайталанбастығын білдіретін термин.

ИДЖАРА [إيجار] – в исламском праве – аренда, наем, предоставление некоего имущества во временное пользование какому-то лицу для получения прибыли. Оби. говорится в Коране (28:26-27; 65:6). В одном из хадисов Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Если кто наймет кого-то для работы, то пусть заранее объявит ему о размере вознаграждения» (ан-Насаи. Иман. 44). Существуют два вида И.:

1. Передача в аренду конкретной вещи или объекта (например одежды, здания).

2. Наем рабочей силы (например, для возведения какого-то здания).

Необходимым условием (рукн) И. является предложение (иджаб) со стороны работодателя и принятие (кабул) этого предложения лицом, согласным за определенное вознаграждение выполнить рабо-

ту. Условиями (шарт) для аренды являются следующие:

1. Арендодатель должен быть в здравом рассудке и обладать правом передачи имущества в аренду.

2. Должно быть точно определено, в каких целях будет использоваться собственность, переданная в аренду. Запрещается отдавать в аренду вещи, которые будут использованы в запрещенных религией целях (например, нельзя отдавать помещение в аренду, если известно, что оно будет использоваться для производства спиртных напитков).

3. Должен быть точно определен размер оплаты за аренду.

4. Арендатор должен предварительно ознакомиться с вещью (объектом), увидеть ее или шеть о ней представление по описанию.

5. Передаваемая в аренду вещь должна быть исправной и годной для использования.

ИЖАРА [إيجار] – ислам құқығында – жалгерлік, жалдау, пайда табу үшін қандай да бір мүлікті басқа адамдарға уақытша пайдалануға беру. И. туралы Құранда (28:26-27; 65:6) айтылады. Хадистердің бірінде Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) былай деген: «Егер де кімде кім біреуді қандай да бір жұмысқа жалдаса, оның ақысының көлемін бірден айтсын» (ән-Нәсәи. 44 Иман).

И. екі түрі бар:

1. Белгілі бір зат немесе объектіні (мысалы, киім, ғимарат) жалға беру.

2. Жұмыс күшін жалдау (мысалы, қандай да бір ғимаратты тұрғызу үшін).

И. қажетті шарты (рүкн) жұмыс беруші тарапынан ұсыныс (ижаб) және белгілі бір сыйақы үшін сол жұмысты орындауға дайын адамның мұны қабылдауы (қабул).

Жалға беру шарты келесідей болуы мүмкін:

1. Жалға беруші ақыл-есі дұрыс әрі мүлікті жалға беру үшін арнайы құқығы болуы қажет.

2. Жалға берілетін мүлік қандай мақсатпен қолданылатыны туралы ақпарат нақты болуы керек. Дінге қайшы мақсаттармен (мысалы, егер де үй-жай спиртті ішімдіктерді жасау үшін алынса, ғимаратты жалға беруге болмайды).

3. Жалға беру ақысы нақты белгіленуі керек.

4. Жалдаушы затпен (объектімен) алдын ала танысып, көріп немесе ол туралы суреттемесі арқылы түсінігі болуы қажет.

5. Жалға берілетін зат бүтін әрі қолдануға болатындай жайда болуы керек.

ИДЖМА [إجماع] («приходить к единому мнению, иметь сходную позицию») – единое мнение или одинаковые подходы к различным проблемам со стороны мусульманских ученых (муджтахидов) разных поколений.

И. – один из источников Шариата. В исламском праве фетвы выдаются на основании 4 источников: Корана, Сунны, И. и қыяса.

История И. восходит к периоду жизни сподвижников Пророка Мухаммада (ﷺ), которые после его смерти согласованно решали некоторые возникшие проблемы, причем коллективные решения счи-

тались более предпочтительными, чем решения, исходящие от одного сподвижника. Именно тогда и возник термин «И.». В последующие века И. придерживались все мусульманские муджтахиды, которые при решении какой-либо проблемы считались с методами и результатами исследований коллег и предшественников и старались не выносить правовых предписаний, явно противоречащих им. Если мнения подавляющего меньшинства муджтахидов все же оказываются отличными от позиции большинства, то это не нарушает И.

Область применения И. в исламских науках ограничивается только правовой сферой. Вопросы вероучения или эсхатологии путем И. не решаются.

Доказательством правомочности И. мусульманская традиция считает аяты Корана (3:110; 4:115). Примером указания на И. считается хадис: «Моя община никогда не объединится во мнение, которое ведет к не одобряемому (Аллахом)» (Ибн Маджа).

И. разделяется на явную и неявную. Явная И. ясно выговаривается каждым отдельно взятым муджтахидом, который открыто выражает свое мнение. Неявная И. – отсутствие критических высказываний со стороны муджтахида по поводу какой-либо проблемы и его молчаливое согласие. Явная И. принимается всей исламской уммой; по отношению к принятию в качестве правового доказательства неявной И. единогласия нет: например, аш-Шафии не признавал этот вид И., считая, что отсутствие

чет- ко выраженного муджтахидом мнения не всегда является его соглашением, т. к. это может быть достигнуто под принуждением.

Обязательным условием принятия И. всей мусульманской общиной является ее обоснование на основе первоисточников Ислама – Корана и Сунны, т. к. законодательными функциями обладает только Аллах. И. может быть достигнута и при ссылках муджтахидов на аналогичность (кыяс) конкретной проблемы с доводами из первоисточников.

Многие исламские правоведы признавали только И. сподвижников. Захириты отказывались признавать И. муджтахидов, считая, что по этому поводу нет ясных доказательств из Корана и Сунны. Другие не признавали И., которая основывалась на хадисе в единичной передаче лишь одного передатчика (ахад). Шииты считают И. мнения только своих имамов и муджтахидов.

ИЖМА [إجماع] («бір пікірге келу, ортақ көзқараста болу») – әртүрлі буындардағы мұсылман ғалымдарының (мужтаһидтер) сан алуан мәселелерге ортақ пікірі немесе ұқсас тәсілінің болуы.

И. – Шарифат дереккөздерінің бірі. Ислам құқығында пәтуалар 4 дереккөздің негізінде беріледі: Құран, Сүннет, И. және қияс.

И. тарихы Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының өмір сүрген кезеңімен тұспа-тұс келеді, олар оның өлімінен кейін пайда болған кейбір мәселелерді бірігіп шешкен, сонымен қоса,

бірлескен шешімдер бір сахабаның өзі қабылдаған шешіміне қарағанда оңтайлы болып есептелген. Сол кезде И. түсінігі пайда болған. Келесі ғасырларда қандай да бір мәселені шешуде әріптестері немесе алдыңғы буын өкілдерінің әдістері мен нәтижелеріне сүйеніп, олардың қағидаларына қарсы шығатын құқықтық бұйрықтарды шығармауға тырысқан мұсылман мужтаһидтерінің барлығы И. ұстанған. Егер де мужтаһидтер азшылығының пікірі көпшілік көзқарасынан басқа болса, ол И. бұзушылық болып саналмайды.

И. ислам құқығындағы қолданылу аясы тек құқықтық саламен шектеледі. Дін ілімі немесе эсхатология И. көмегімен шешілмейді.

И. құзыреттілігінің дәлелі ретінде мұсылман дәстүрі Құран аяттары (3:110; 4:115) деп есептейді. И. нұсқаудың мысалы мына хадис болып саналады: «Менің үмметім (Аллаһ) мақұлдамайтын пікірге алып келетін көзқарасқа ешқашан ортақтас болмайды» (Ибн Мәжаһ).

И. айқын және айқын емес болып бөлінеді. Айқын И. өз пікірін ашық айта алатын әрбір мужтаһидтің аузымен анық айтылады. Айқын емес И. – мужтаһид тарапынан қандай да бір мәселе бойынша сыни сөздің айтылмауы немесе оның үнсіз келісімі. Айқын И. исламдық үммет қабылдайды; ал айқын емес И. қарастырап болсақ, құқықтық дәлел ретінде оны қабылдауда бірлік жоқ: мысалы, аш-Шафиғи И. бұл түрін мойындамаған, оның айтуынша, мужтаһидтің пікірін үнсіз қалдыру

оның келісімі ретінде қарастыру ағаттық, бұл өз кезегінде қыспақтың салдары болуы мүмкін.

И. мұсылман қауымының қабылдауы үшін міндетті шарт – оның Ислам алғашқы дерек-көздері – Құран мен Сүннет негізінде дәлелденуі, себебі заңи құзырет тек Аллаһта ғана бар. Егер мужаһидтер нақты мәселенің ұқсастығына (қияс) дерек-көздердегі дәлелдермен келтірсе, оны И. деп санауға болады.

Ислам құқықтанушыларының көп бөлігі тек сахабалардың И. ғана мойындаған. Заһириліктер болса, мужаһидтердің И. мойындаудан бас тартқан, олардың пайымдауынша бұған Құран мен Сүннеттен келтіруге болатындай нақты дәлелдер жоқ. Басқалары жалғыз жеткізуші (ахад) жеткізген хадиске негізделген И. мақұлдамаған. Шииттер И. ретінде тек өз имамдары мен мужаһидтері қалдырған И. ғана мойындаған.

ИДЖТИХАД [اجتهاد] («старание, усердие») – в Шариате – труд, усердие в вынесении правовых предписаний и решение различных религиозных проблем или вопросов на основании аятов Корана, хадисов, қияса и иджмы. Ученый, который занимается И., называется муджтахид, он должен иметь обширные познания и отвечать определенным нравственным критериям, принятым в религии.

Термин «И.» не встречается в Коране, но указания на него есть в хадисах Пророка Мухаммада (ﷺ). Например, Пророк (ﷺ), назначив Му`аза ибн Джабаля судьей в Йе-

мен, спросил у него о том, каким образом тот будет выносить решения. Му`аз ответил, что сделает это на основании Корана и Сунны Посланника. Когда же Пророк (ﷺ) спросил у него, что он сделает, если не найдет буквального решения проблемы в этих источниках, Му`аз ответил, что он сделает И. – вынесет решение на основании анализа Божественного Откровения. Пророк (ﷺ) одобрил этот ответ.

Пророк (ﷺ) сказал: «Когда хаким (судья, ученый и т. п.) совершает И. (прилагает максимум усилий при выводе правового решения), и если он находит истину, ему полагается два вознаграждения, а если ошибается, то одно» (аль-Бухари, 2123 (7352)).

И. является либо вынесение независимых решений непосредственно из первоисточников, либо же применение решений предшественников. Независимые решения из первоисточников извлекали сподвижники Пророка, а также табиуны, таба ат-табиуны и основоположники (имамы) мазхабов, которые систематизировали положения исламского права.

После III в. х. почти все основные правовые проблемы были систематизированы и решены. В связи с этим 3 суннитские правовые школы – ханафитская, маликитская и шафиитская – сошлись во мнении, что дальнейшее продолжение И. более не целесообразно, и объявили «врата И. закрытыми». Однако «закрытость» И. не относится к вновь возникающим проблемам. Решение этих новых проблем должно соответствовать

традиции конкретной правовой школы и основываться на ее методологии. «Закрытие И.» не было признано ханбалитским мазхабом, а также шиитами и захиритами. Сегодня большинство суннитских ученых сходятся во мнении, что «врата И. закрыты» в разработанных вопросах ритуальной практики, но открыты для новых проблем.

И. не может проводиться по тем аятам Корана или хадисам, смысл которых ясен и однозначен, а также по тем проблемам, по которым имеется иджма. Проводится только в отношении проблем, по которым невозможно извлечь однозначные решения из первоисточников. При необходимости разрешается обращаться не только к прямым доводам из Корана и Сунны, но и к кыасу, истихсану, орфу и другим альтернативным правовым методам.

ИЖТИҢАД [اجتهاد] («зейн, ынта») – Шарифат бойынша – құқықтық қағидаларды орындаудағы еңбек пен ынта және әртүрлі діни мәселелерді немесе сұрақтарды Құран аяттары мен хадистер, кыас пен ижмаға негізделген шешімдер. И. айналысатын ғалым мужтаһид деп аталады, ол білім көкжиегі кең әрі дінде қажет белгілі бір өнегелі өлшемдерге ие болу керек.

«И.» термині Құранда кездеспейді, бірақ ол туралы нұсқаулар Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде бар. Мысалы, Пайғамбар (ﷺ) Мұғаз ибн Жәбәлді Йеменде қазы ретінде тағайындап, одан үкімдерді қалай шығаратынын

сұрайды. Мұғаз бұны Құран мен Пайғамбар Сүннетіне жүгініп шешім шығаратынын айтады. Сонда Пайғамбар (ﷺ) одан егер де аталмыш дереккөздерден ол мәселенің нақты шешімін таппаса қайтетінін сұрағанда, ол И. жасайтынын, яғни Аллаһтың Аяндырын саралап, соның негізінде үкім шығаратынын айтқан. Пайғамбар (ﷺ) мұндай жауапы мақұлдады.

Пайғамбар (ﷺ): «Егер қазы өздігінше ізденіп шешім шығарса және (шешімі) дұрыс болса, оған екі сауап, ал өздігінше ізденіп шешім шығарса және (шешімі) қате болса, бір сауап (жазылады)»-деген (әл-Бұхари, 2123 (7352)).

И. нақты дереккөздерден тәуелсіз шешімдер шығару немесе алдыңғы буын өкілдерінің шешімдерін қолдану болып табылады. Нақты дереккөздерден тәуелсіз шешімдерді Пайғамбар (ﷺ) сахабалары және табиғиндар, тәбәи табиғиндар және мәзһабтар негізін қалаушылар (имамдар) тапқан, олар өз кезегінде ислам құқығының қағидаларын бір жүйеге келтірген.

III х.ғ. кейін барлық негізгі құқықтық мәселелер жүйеге салынған әрі шешілген болды. Осыған байланысты 3 сүнниттік құқықтық мектеп – ханафилік, мәликилік және шафиғилік – И. әрі қарай жалғастыруды жөнсіз санап, «И. қақпасын жабық» деп жариялады. Алайда «И. жабық болуы» жаңадан пайда болған мәселелерге қатысты емес. Бұл жаңа проблемалардың шешімі нақты құқықтық мектептің дәстүрлеріне сай келіп, оның

әдіснамасына негізделуі қажет. «И. жабылуын» ханбали мәзһабы және шииттер мен заһириліктер мойындаған жоқ. Бүгінгі таңда сүнниттік ғалымдардың көпшілігі бір пікірге келген, яғни салттық тәжірибедегі шешілген сұрақтар үшін «И. қақпасы жабылған», алайда басқа да жаңа мәселелер үшін ашық.

И. мағынасы анық әрі бірімәнді Құран аяттары мен хадистерде және ижма бар мәселелер үшін жасалмайды. Дереккөздерден бірмағыналы шешімдерге келуге болмайтын мәселелерге ғана қатысты. Қажет жағдайда Құран мен Сүннеттегі тікелей дәлелдерден басқа, қияс, истихсан, ғұрфқа және т.б. құқықтық әдістемелерге жүгінуге болады.

ИДРИС [إدريس] – пророк (наби) Аллаха. Настоящее имя – Ахнух или Ханух (библейский Енох). Мать звали Бера (или Ашват). Прозван И. из-за множества прочитанных книг. Аллах дал ему пророчество, мудрость и царство, поэтому его называют Мусаллас бин ни'ма («Обладатель 3 благ»). Имел многочисленное потомство.

Родился в Вавиле (Вавилоне) (по другой версии – в Египте). После Адама люди стали отходить от религиозных заповедей, и Аллах избрал И. Своим пророком. Призывал свой народ к вере в Аллаха, но, несмотря на все его усилия, большинство не отказались от неверия, идолопоклонства, не избавились от аморальности. Тогда И. с уверовавшими соплеменниками уехал из Вавилона в Египет.

Был ученым человеком, владел несколькими науками, в т. ч. основами математики и астрономии. Считается, что он был первым человеком, который стал писать каламом (пером) и шить иглой. Владел 72 языками и призывал к вере в Аллаха среди различных племен на их родных языках.

И. основал ок. 100 городов. Аллах дал ему способность творить чудеса. Например, он знал, сколько листьев находится на деревьях, перечислял по именам всех Пророков, которые придут в мир после него, предсказал великий потоп, который произошел во времена Нуха (Ноя). Аллах послал ему Откровение-свиток (сухуф) из 30 страниц. Согласно преданиям, он был вознесен на небо живым: «Вспомни в Писании Идриса: воистину, он был праведником и Пророком. Мы вознесли его на высокое место» (19:56-57). Пророк Мухаммад (ﷺ) встретился с И. во время ночного вознесения (см.: Ибра и Ми`радж). В преданиях говорится, что все древние философы, мыслители и ученые получили знания из книг И.

ЫДРЫС [إدريس] – Аллаһтың пайғамбары (нәби). Шын есімі – Ахнух немесе Ханух (інжілше Енох). Анасының есімі Бера (немесе Ашуат). Кітаптарды көп оқығандықтан оны Ы. деп атап кеткен. Аллаһ оған пайғамбарлық, кеменгерлік пен патшалық бергендіктен оны «Мусаллас бин ниғма» («3 игіліктің иесі») деп атаған. Артынан көп ұрпақтары қалған.

Бабыл (Вавилон) қаласында (кейбір деректер бойынша – Мысырда) дүниеге келген. Адам атадан кейін адамдар діни парыздардан алшақтай бастаған, сондықтан Аллаһ Ы. Өзінің пайғамбары етеді. Ол өз халқын бір Аллаһқа сенуге шақырған, алайда бұл іске жұмсаған күш-жігеріне қарамастан, көпшілік сенбеушіліктен, пұтқа табынушылықтан бас тарпаған және бейморальдыктан бойларын алшақ ұстамаған. Сол кезде Ы. иман келтірген мұсылмандармен Вавилоннан Мысырға аттанады.

Ғалым әрі көптеген ғылымдарды меңгерген, соның ішінде математика мен астрономия да бар. Ол қолына қаламұш алып жазған және инемен тіккен алғашқы адам болып есептеледі. 72 тілді білген және сантүрлі тайпалар арасында өз тілдерінде Аллаһқа сенуге шақырған.

Ы. 100-ге жуық қаланың негізін қалаған. Аллаһ оған ғажайыптарды жасау мүмкіндігін берген. Мысалы, ол ағаштағы жапырақтар санын біліп, өзінен кейін жер бетіне келетін Пайғамбарлар есімдерін бірінен кейін бірін тізіп, Нұх (Ной) кезінде болған топан судың орын алатынын болжап берген. Аллаһ оған 30 беттен тұратын Аян-шиыршық қағазын (сухуф) жіберген. Риуяттарға сәйкес, ол аспанға тірі болып көтерілген: «Кітаптағы Ыдрысты ескер. Өйткені, ол шыншыл бір пайғамбар еді. Оны жоғары орынға көтердік» (19:56-57). Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Ы. түнгі аспанға көтерілуі кезінде кездескен (қрз.: Исра және Миғраж). Хабарларда

барлық ежелгі пәлсапашылар, ойшылдар мен ғалымдар білімді Ы. кітаптарынан алған деп айтылады.

ИКАЛЯ [إقالة] – в исламском праве – добровольное денонсирование принятых обязательств или расторжение достигнутых соглашений всеми участвующими сторонами.

И. в Коране не упоминается. О ней говорится в хадисах Пророка Мухаммада (ﷺ), например: «Если кто-нибудь примет желание мусульманина упразднить сделку, то Аллах снимет его беспокойство» (Ибн Маджа. Тиджара. 26; Ахмад ибн Ханбал. Муснад. II, 252).

Исламское право признает право на И. Бывают случаи, когда, например, товар по каким-то причинам приходится возвращать назад – в частности, был куплен по ошибке или после приобретения не понравился покупателю. Но если товар не имеет никаких недостатков, принуждать продавца принять его назад нельзя; товар может быть возвращен, только если продавец согласится его принять. Необходимой составной частью (рукн) И. является предложение (иджаб) одной стороны о расторжении договора или сделки, и принятие (кабул) этого предложения другой стороной. Условиями (шарт) И. являются согласие сторон, а также наличие товара, который должен быть возвращен.

При расторжении брачного договора или при освобождении раба И. не применяется. Для этого в Шариате существуют особые положения.

ИҚАЛЯ [إقالة] – ислам құқығында – қабылдаған міндеттемелердің еркін түрде күшін жою немесе барлық қатысушы жақтар мақұлдаған келісімшарттарды бұзу.

И. Құранда келтірілмейді. Ол туралы Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде айтылған, мысалы: «Егер кімде-кім мұсылманның мәмілені жеңілдету туралы ұсынысын қабыл алса, Аллаһ оның алаңдаушылығын басады» (Ибн Мәжаһ. Тижара.26; Ахмад ибн Ханбал. Муснад. II, 252).

Ислам құқығы И. деген құқықты мойындайды. Мысалы, тауарды қайтару керек болатын кездер орын алуы мүмкін – мысалы, қате сатып алынған немесе тұтынушыға сатып алғаннан кейін ұнамай қалған. Бірақ егер тауардың қандай да бір кемшіліктері болмаса, сатушыны оны қайтып алуына мәжбүрлеуге болмайды; тауар сатушы оны қайтып алуға келісімін берсе ғана қайтарылады. И. қажетті құрамды бөлігі (рүкн) келісімшарттың немесе мәміленің күшін жою туралы ұсыныс (ижаб) және оған екінші жақтың келісімі (кабул). И. шарты дегеніміз екі жақтың келісімі мен қайтарылатын тауардың бар болуы.

Неке туралы келісімшарттың күшін жою немесе құлды еркіндікке жіберу кезінде И. құзырлы емес. Бұл үшін Шарифатта арнайы заңдар бар.

ИКАМА [2- – إقامة] призыв на молитву непосредственно перед ее началом. Слова И. почти такие же, как и в первом призыве на молитву – азане (см.: Азан); в отличие

от азана, в И. после слов «Хаййа аля-ль-фалах» 2 раза произносятся слова «Кад камат ас-саят» («Пришло время молитвы»). И. – сунна обязательных ежедневных молитв (фард) и пятничной молитвы. В других молитвах И. не читается. В ханафитском мазхабе женщины И. перед молитвами не читают. В 3 суннитских мазхабах И., в отличие от азана, читается быстро, и слова в ней не повторяются по 2 раза (за исключением слов «Аллаху акбар» и «Кад камат ас-саят»). В ханафитском мазхабе И. является почти полным подобием азана; единственное отличие – 2-кратное произнесение слов «Кад камат ас-саят».

ИҚАМА [إقامة] – намаз басталар алдындағы 2-ші оған шақыру. И. сөздері бірінші намаз – азаннның (қрз.: Азан) шақыру сөздері сияқты; алайда мұнда «Хаййә ьаләл-фәләх» сөздерінен кейін 2 рет «Қод қомәтис-солят» («Намаз уақыты келді») айтылады. И. – бес уақыт намаздардың (парыз) және жұма күнгі намаздың сүннеті. Басқа намаздарда И. оқылмайды. Ханафи мәзһабы бойынша әйел адамдар намаз алдында И. оқымайды. Қалған 3 сүннет мәзһабтарында И. азанға қарағанда тез оқылады әрі ондағы сөздер екі рет қайталанбайды («Аллаху акбар» мен «Қод қоматмс-солят» сөздерінен басқа). Ханафи мәзһабында И. азанмен толықтай ұқсас; тек бір-ақ ерекшелігі бар, ол – «Қод қоматис-солят» сөздерінің екі рет қайталануы.

ИКАН [یقین] – обладатель явного и неопровержимого знания, здравого смысла. В суфизме – неопровержимое знание, которое полностью удовлетворяет «путника» (салик). Это знание может быть приобретено и опытным, доказательным путем. Часто употребляется вместе с термином йакин.

ИКАН [یقین] – айқын әрі бұлтартпас ілімнің, парасатты ақыл-ойдың иесі. Сопылықта – «жолаушыны» (салик) толықтай қанағаттандыратын бұлтартпайтын ілім. Бұл ілім тәжірибелік және дәлелді жолмен де пайда бола алады. Йакин терминімен қатар жиі қолданылады.

ИКБАЛ МУХАММАД (1289/1873-1357/1938) [محمدإقبال] – индийский поэт, философ, просветитель и общественный деятель. Родился в г. Сялкот в Пенджабе. С ранних лет проявил стремление к знаниям, учил Коран с помощью отца Мухаммада – Нура, который был набожным человеком. Образование получил в медресе, затем в школе друга отца – Мир Хусайна, привившего И. любовь к персидской и арабской поэзии и литературе. Продолжил обучение в Лахоре, получил право на преподавание английского языка и философии. В 1322/1905 г. уехал в Англию, стал студентом отделения философии и экономики Кембриджского университета, затем в Лондоне преподавал арабскую литературу и изучал право. Посетил Германию, в 1325/1908 г. вернулся в Индию, где его уже знали как талантливого по-

эта. Недолго преподавал арабскую литературу в английской школе в Лахоре, подал в отставку из-за нежелания сотрудничать с англичанами и продолжал преподавание в негосударственных школах.

И. включился в антиколониальное движение за освобождение Индии от английского владычества. Его патриотические стихи вдохновляли участников мусульманского движения. Был сторонником отделения мусульманского Севера и создания независимого государства. В 1351/1932 г. участвовал в Лондонском конгрессе, посвященном этой проблеме. Умер после продолжительной болезни.

Философские воззрения И. отражены в основном в поэзии, а также в некоторых статьях. Считал, что только исламская религия может принести счастье и процветание всему человечеству. Критиковал образ жизни европейцев и считал, что западная цивилизация лишена духовности и строится только на материальных ценностях.

Объектом критики И. были различные мистические секты пантеистического направления, которые злоупотребляли иррационалистическими философиями и отрицательно воздействовали на мусульманское общество. И. обвинял их в отходе от ценностей первоначального Ислама, от Пророка (ﷺ) и сподвижников, в религиозных нововведениях и консерватизме, способствовавшем отсталости исламского мира. Одновременно был противником косности, догматизма и считал необходимым приобщение мусульман к требованиям

современной жизни, различным наукам и технике.

И. мечтал о создании единого мирового мусульманского государства, где люди могли бы жить счастливо в рамках Божественного Закона. Протестуя против английского колониализма и враждебного отношения индусов к мусульманам, считал необходимым создание независимого государства, которое обеспечило бы их защиту. Идеи И. стояли у истоков создания государства Пакистан, которое было образовано уже после его смерти.

ИҚБАЛ МҰХАММЕД
(1289/1873-1357/1938) [محمد اقبال]

– үнді ақыны, философ, ағартушы және қоғам қайраткері. Пенджабтағы Сялкот қаласында дүниеге келген. Жас кезінен білімге деген құштарлығын танытып, діншіл әкесі Мұхаммед-Нұрдың көмегімен Құран жаттаған. Мектептен білім алып, кейіннен әкесінің досы – И. парсы және араб поэзиясы мен әдебиетіне деген махаббатын оятқан Мир Хұсайнның мектебінде оқыған. Оқуын Лахорда жалғастырып, ағылшын тілі мен философиядан сабақ беруге мүмкіндік алды. 1322/1905 жылы Англияға кетіп, Кембридж университетінің философия мен экономика факультетінің студенті атанады, кейіннен Лондонда араб әдебиетін оқытып, құқықты меңгереді. Германияда болған, 1322/1908 жылы Үндістанға қайта оралып, көпшілік оны аса талантты ақын ретінде таныған. Лахорда азғана уақыт араб

әдебиетін ағылшын мектебінде оқытқан, ағылшындармен қарым-қатынасын үзгісі келгендіктен ол жерден кетіп, кейіннен мемлекеттік емес мектептерде оқытушылықпен айналысқан.

И. Үндістанның ағылшын басқыншылығынан босауын көздеген антиколониалды қозғалысқа белсене араласады. Оның патриоттық өлеңдері мұсылман қозғалысы мүшелерін рухтандырған. Ол Солтүстіктік мұсылмандар бөлінуін жақтап, тәуелсіз мемлекет болуын аңсаған. 1351/1932 жылы осы мәселеге арналған Лондондық конгресске қатысады. Ұзаққа созылған сырқаттан қайтыс болған.

И. философиялық көзқарастары әсіресе, оның өлеңдерінде және кейбір мақалаларында көрініс тапқан. Оның ойынша, тек исламдық дін бүкіл адамзатты бакытқа кенелте алады. Еуропалықтардың өмір сүру салтын бұрыс деп санап, батыстық өркениетті руханияттан ада әрі тек материалдық байлыққа негізделген деп санаған.

И. сынының тағы бір объектісі – иррационалистік философияны теріс пайдаланып, мұсылман қоғамына кері әсер еткен әртүрлі пантеисттік бағыттағы мистикалық ағымдар. И. оларды бастапқы Ислам құндылықтарынан, Пайғамбардан (ﷺ) және оның сахабаларынан алшақтағандығы, Ислам әлемінің артта қалуына ықпал еткен дінге енгізілген жаңалықтар және консерватизмі үшін айыптаған. Сонымен бір уақытта артта қалушылық, догматизмнің қарсыласы болған және мұсылмандарды заманауи өмір талапта-

Икр

рына, әртүрлі ғылымдарға және техникаға икемденуін дұрыс деп есептеген.

Ол әлемдегі барлық адамдар Аллаһтың Заңы аясында өмір сүретін, жұртшылықты бақытқа кенелтетін ортақ мұсылман мемлекетін құруды армандаған. Ағылшын колониализміне және үндістердің мұсылмандарға деген қастық қарым-қатынасына қарсылық білдіріп, мұсылмандарға қорғау бола алатын тәуелсіз мемлекет құруды дұрыс деп санаған. И. идеялары Пәкістан мемлекетінің құрылуының басында тұрды, алайда ол оның өлімінен кейін тәуелсіз ел болады.

ИКРАХ [اكره] – в исламском праве принуждение человека к совершению какого-либо поступка против его воли, путем устрашения. В случае И. правовую ответственность за совершенное преступление несет насильник, а не его жертва.

ИКРАҺ [اكره] – ислам құқығында адамды қандай да бір істі қорқытып үркіту арқылы еркінен тыс жасату. И. орын алған жағдайда қылмыс үшін жауапкершілік зорлық көрген адам емес, оны жәбірлеген адамның мойнында.

ИКТА – передача правителем принадлежащей государству территории и доходов с нее конкретному лицу с правом наследования. Возможна передача территории под полный контроль какого-то лица (мульк) либо же только для получения доходов (ушр или ха-

радж) с нее. Передаваемые под И. государственные земли называются араза мукатаа, а ранее не обработавшиеся или не освоенные – араза мават.

ИҚТА – билеушінің мемлекет құзырындағы территорияны және одан түсетін пайданы нақты адамға мұрагерлік құқығын сақтай отырып беруі. Территорияны қандай да бір тұлғаның (мүлік) толық бақылауына немесе одан пайда көру үшін (ұшыр немесе хараж) беру мүмкіндігі қарастырылған. И. берілетін мелекеттік жерлер араза мукатаа, ал бұрын-соңды өңделмеген немесе игерілмегендері – араза мауат деп аталады.

ИЛЬМ [علم] – знание, наука. Источником И. является Аллах. Стремление к И. поощряется в Исламе и является богоугодным делом. Уже в первом ниспосланном Пророку Мухаммаду (ﷺ) аяте Корана говорится о необходимости приобретения знаний: «Читай во имя Господа твоего, Который сотворил [все сущее], сотворил человека из сгустка [крови]! Читай, а Господь твой – Щедрейший!» (96:1-3). В Коране слово «И.» и его различные формы встречаются сотни раз.

Наряду с «И.» часто употребляется термин марифа – внеопытное знание, достигнутое иррациональным путем в результате длительной практики, опыта и субъективных ощущений. Знания бывают непосредственными и опосредованными. Непосредственные зна-

ния даются человеку Аллахом с момента его рождения путем умозрительного постижения окружающего мира. Опосредованные знания могут быть получены путем умственного труда, специального изучения различных наук, проблем. Полученные человеком знания разделяются на шариатские (т. е. религиозные) и нешариатские (светские).

В Исламе И. может приобретаться 3 путями:

1. Органами чувств, посредством которых познается окружающий мир.

2. Различными сообщениями, которые передаются другими людьми или средствами (см.: Хабар Мутаваतिри; Хабар Ахад);

3. Разумом, аналитическим мышлением, которому в Исламе придается большое значение. Различаются исходные положения, принимаемые без доказательств и лежащие в основе доказательств истинности других положений – бадихи (аксиомы). Если же И. был получен в результате исследования, на доказательной основе, то это называется истидлали.

Приобретение необходимых знаний о религии – необходимое качество (фард) верующих, т. к. они должны отличать дозволенное от запретного, хорошее от плохого. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Изучение И. является обязанностью каждого мусульманина и каждой мусульманки» (Ибн Маджа. Мукаддима 17). Изучение других наук также является необходимостью (фард аль-кифая), но не для всех мусульман, а только для тех

из них, кто профессионально занимается светскими науками.

В Исламе основой любой несправедливости и даже безбожия и язычества являются невежество и безграмотность. Согласно Корану, грамотные люди и невежды не равны перед Аллахом (35:28; 39:9).

В мусульманском обществе всегда уважали ученых. Знаатоков религиозных наук, обладающих познаниями в различных областях исламского вероучения и права, называют улама (улем). Улемы занимаются наукой бескорыстно, не преследуя других целей (материальных или карьеристских), кроме укрепления Шариата и основ Ислама. Условием признания улама являются не только широкие познания, но и применение их в жизни.

Ученые обязаны добросовестно относиться к изучению наук, не заниматься наукой только ради карьеры, материальной прибыли, не должны кичиться тем, что много знают. Псевдоученых, которые занимаются не столько наукой, сколько показухой, называют улама ас-суу.

Главная цель ученых должна заключаться в том, чтобы довести приобретенные знания до народа, применить их во благо народа и ради процветания своих стран. Полученные знания нельзя скрывать, их необходимо передать ученикам.

В Исламе существует много религиозных наук. Некоторыми из них являются:

- И. аль-адаб валь-ахляк – наука о правилах приличия, воспитанности, хороших манерах;

Иль

- И. аль-калам – калам, соот-
ветствующая канонам Ислама
философская наука о сущности и
атрибутах Аллаха, проблемах ме-
тафизического и эсхатологическо-
го характера;

- И. аль-таджвид – наука о пра-
вилах чтения Корана;

- И. ат-тафсир – наука о толкова-
нии Корана (см.: Тафсир);

- И. аль-хадис- хадисоведение,
наука о ха- дисах и их классифика-
ции (см.: Хадис);

- И. аль-фикх – правоведение.

Краткие сборники вероучи-
тельных, правовых и этических
положений Ислама называются
ильмихал. Предназначены для са-
мого широкого круга мусульман,
которые на их основе следуют
предписаниям религии.

334 **ІЛІМ [علم]** – білім, ғылым. І.
қайнар көзі – Аллаһ. І. талпыныс
Ислам дінінде ыналандырылады
және тақуалы іс болып санала-
ды. Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ)
түсірілген Құранның ең бірінші
аятында білім жинау қажеттілігі
туралы айтылған: «Сондай
жаратқан Раббыңның атымен оқы!
Ол адам баласын ұйыған қаннан
жаратқан. Оқы! Ол Раббың аса
ардақты» (96:1-3). Құранда «І.»
сөзі және оның әртүрлі пішіндері
көп кездеседі.

«І.» сөзімен қатар тәжірибеден
тыс ілім – марифа термині де жиі
қолданылады, ұзақ тәжірибемен
және субъективті әсерлену нәти-
жесінде иррационалды жол-
мен алынған ілім. Білім жанама
және жанама емес болады. Жа-
нама емес білімді адамға Аллаһ

туылған күннен бастап қоршаған
дүниені оймен ұғыну арқылы
береді. Жанама білім ой еңбегі,
әртүрі ғылымдар мен мәселелерді
оқу арқылы келеді. Адам жинаған
білім шариғи (яғни, діни) және
шариғи емес емес (зайырлы) бо-
лып бөлінеді.

Исламда І. 3 жолмен алуға бо-
лады:

1. Қоршаған ортаны тануды іс
жүзіне асыратын сезім мүшелері
арқылы.

2. Адамдар тарататын әртүрлі
хабарламалар мен құралдар
арқылы (қрз.: Хабар Мутәуәтир;
Хабар Ахад).

3. Сана, талдамалы ойлау
арқылы. Оған Исламда аса үлкен
мән беріледі. Дәлелсіз қабыл-
данатын және басқа қағидалардың
ақиқат дәлелінің негізінде жатқан
бастапқы қағидалар – бәдиһи
(аксиомалар). Егер І. зерттеу
нәтижесінде және дәлел негізінде
алынған болса, ол истидләли деп
аталады.

Дін туралы білім жинау –
мұсылмандарға қажет қасиет-
тердің бірі (парыз), себебі олар
рұқсат етілгенді тыйым салын-
ғаннан, жақсыны жаманнан ай-
ыра білулері керек. Мұхаммед
Пайғамбар (ﷺ) былай деген: «І.
үйрену әрбір ер мен әйелге – па-
рыз» (Ибн Мәжәһ. Мұқаддима 17).
Басқа да ғылымдарды оқу қажетті
іс (парыз әл-кифая) болып табыла-
ды, алайда барлық мұсылмандар
емес, зайырлы ғылымдармен кәсі-
би айналысатындар үшін ғана
қажет.

Исламда кез келген әділетсіздік
пен құдайсыздық және пұтқа

табынушылықтың негізі надандық пен сауатсыздық жатыр деп есептеледі. Құранға сәйкес, сауатты адамдар мен надандар Аллаһ алдында тең болмайды (35:28; 39:9).

Мұсылман қоғамында ғалымдар қашан да құрметке ие болған. Ислам ілімі мен құқығының сантүрлі саласынан хабары бар діни ғылымдар білгірлерін ғұлама (ғалым) деп атаған. Ғалымдар ғылыммен пайдакүнемдік үшін, қандай да бір басқа мақсаттарды (материалдық, мансаптық) қуып айналыспайды, олардың бірінші мүдделері – Шариғат пен Ислам негізін нығайту. Ғалымды мойындаудың бірден бір шарты – тек қана таным ғана емес, сол білімді іс жүзінде тәжірибеде колдана білу.

Ғалымдар ғылымтану ісіне адал ниетпен қарап, ғылыммен тек мансап, материалды пайда үшін айналыспай, көп білемін деп дандайсымау керек. Ғылым емес, көзбояушылықпен айналысатын ғалым сымақтарды ғұлама ас-суу деп атаған.

Ғалымдардың басты мақсаты өз білімін халыққа тарату, оны жұртшылық пайдасына асырып, елдің гүлденуі үшін пайдалану болып табылады. Өз білімін тықпаламай, шәкірттерімен бөлісу қажет.

Исламда көптеген діни ғылымдар баршылық. Олардың кейбіреулері:

- І. әл-адаб уәл-ахләк – әдептілік ережелері, сыпайылық, жақсы мінез-құлықтар;

- І. әл-кәләм – кәләм – Аллаһтың болмысы мен сипатта-

ры, метафизикалық мәселелер мен эсхатологиялық сипаттағы Ислам қағидаларына сай философиялық ғылым;

- І. әл-тәжуид – Құранды дұрыс оқу ережелері туралы ғылым;

- І. әт-тәпсір – Құранды түсіндіру туралы ғылым (қрз.: Тәпсір);

- І. әл-хадис – хадистану, хадистер мен олардың классификациясы туралы ғылым (қрз.: Хадис);

- І. әл-фикһ – құқықтану. Исламның дінтану, құқықтану және этикалық қағидалар туралы қысқаша жинақтары ильмихал деп аталады. Дін ережелеріне сәйкес өмір сүретін мұсылмандардың қалың қоғамына арналған.

ИЛЬХАМ [الإلهام] – вдохновение; знание, полученное от Аллаха: «И (Он) внушил каждой душе ее распущенность и ее богобоязненность» (91:8). И. получают либо при встрече с миром сокровенного, либо непосредственно от самого Бога. Источником И. является либо Бог, либо ангел. Ибн Араби считал, что И. авлия и пророков Божьих происходят из одного источника.

ИЛЬӘМ [الإلهام] – шабыт; Аллаһтан берілген білім: «Сонда оған жамандық әрі тақуалық қабілеті бергенге серт» (91:8). И. сырлы әлеммен кездесу кезінде ие болады немесе тікелей Аллаһтан беріледі. И. қайнар көзі Аллаһтың Өзі немесе періште. Ибн Арабидің айтуынша, әулиелер мен Аллаһ пайғамбарларының И. бір көзден шығады.

ИЛЪЯС [إلياس] – библейский Илия; пророк (наби) Аллаха, который был послан к народу Израиля и руководствовался Шариатом Мусы (Моисея).

После Мусы израильяне отступили от заповедей Аллаха, изложенных в Тауре (Торе), и стали поклоняться идолам. Аллах от правил к ним многих пророков, которые призывали их вернуться к вере. Одним из таких пророков был И. Вел проповеди в своем племени, которое проживало в Ливане и опустилось до грубого идолопоклонства. Их главным идолом был Баал (Ваал), в честь которого они воздвигли гигантский монумент.

Проповедь И. не была воспринята его народом, и он был изгнан. Племя понесло за это суровое наказание: наступила засуха, от нехватки воды стал погибать скот, погиб урожай, начался голод. Они нашли И., стали слушаться его и поклоняться Аллаху. Тогда И. вознес мольбу Аллаху о том, чтобы Он избавил народ от несчастий. Аллах принял его мольбу: пошли дожди, наступило благоденствие, жизнь вернулась в нормальное русло. Через некоторое время этот народ снова отошел от веры и вернулся к идолопоклонству. В Коране говорится, что это израильское племя будет наказано огнем Ада.

И. ушел от своего племени и вел проповеди среди других израильских племен. Одно из них хорошо приняло его и уверовало в Аллаха. И. своими мольбами Аллаху излечил одного юношу по имени Альяса, который стал его верным учеником. После смерти И. Аллах

сделал Альясу следующим пророком, отправленным к народу Израиля. История И. изложена в Коране (37:123-130).

ИЛИЯС [إلياس] – інжілше Илия; Аллаһтың пайғамбары (нәби), ол Израиль халқына жіберіліп, Мұсаның (Моисей) Шариғатын басшылыққа алған.

Мұсадан кейін израильдықтар Тәуратта (Тора) жазылған Аллаһтың өсиеттерінен алшақтап, пұтқа табына бастаған. Аллаһ оларға көптеген пайғамбарларды жібереді, олар халықты бұрынғы діндеріне қайтып келуге шақырған. Сондай пайғамбарлардың бірі І. болған. Ливанда тұрып, пұтқа қатты табынып кеткен өз руының ішінде уағыз жүргізген. Олардың ең басты пұты Бағыл (Ваал) болған, оның құрметіне олар алып ескерткіш орнатқан болатын.

І. уағызы халқы тарапынан оңды қабылданбай, ол елден қуылады. Тайпа бұл қылығы үшін үлкен жазаға тартылады: елді қуаңшылық жайлап, судың жетіспеушілігінен мал қырылып, егін бұзылады, аштық басталады. Олар І. іздеп тауып, оның артынан еріп, Аллаһқа құлшылық ете бастайды. Сол кезде І. Аллаһқа халқын бақытсыздықтан арылту үшін дұға қылады: жаңбыр жауып, елді береке жайлайды, өмір өз қалпына келеді. Біраз уақыттан кейін бұл халық діннен ажырап, пұтқа табынушылыққа қайта бас ұрады. Құранда бұл израильдік тайпа Тозақ отында жанатыны туралы айтылған.

І. өз тайпасынан ажырап, басқа израильдік тайпалар арасында на-

сихат жүргізген. Солардың біреуі оны жақсы қабылдап, Аллаһқа иман келтіреді. І. Аллаһқа дұға ету арқылы Альяс деген жас жігіттің ауруын жазады, кейіннен ол І. адал шәкіртіне айналды. І. қайтыс болғаннан кейін Аллаһ Альясты Израиль халқына жіберілген келесі пайғамбар етеді. І. тарихы Құранда баяндалған (37:123-130).

ИЛЯ' [إيلاء] – в исламском праве клятва, данная каким-либо мужчиной в том, что он не прикаснется к своей жене на протяжении 4 месяцев. Если по окончании этого срока мужчина не вернет свою жену, то они считаются разведенными, но по взаимному согласию могут снова заключить брачный договор. Если мужчина нарушит И. и подойдет к жене раньше срока, то должен будет уплатить за нарушение И. выкуп (см.: Каффара).

ИЛЯ' [إيلاء] – ислам құқығында қандай да бір ер адамның өз әйеліне 4 ай уақыт бойы қол тигізбейтіні туралы анты. Егер бұл уақыт өтіп, ер адам жұбайын қайтармаса, олар ажырасқан болып есептеледі, алайда ортақ келісім бойынша қайтадан некеге тұра алады. Егер ер адам И. бұзып, әйелімен жақын қарым-қатынасқа түссе, сертін орындамағандығы үшін ақысын төлеуге міндеттеледі (қрз.: Кәффарат).

ИЛЯХ [إله] – объект для служения и поклонения, Бог. Наиболее общее обозначение любого божества. Может употребляться по отношению как к Аллаху, так и к

лжебогам. Существует истинный объект для служения, которым является только Единый Бог. Все остальные ложны. Такими общими обозначениями божества являются также разноязычные слова «Бог», «Сос1», «Худа», «Танры», «Тенгри» и т. д.: они не обозначают конкретно истинного Бога и могут быть применены как к Нему, так и к любым племенным, национальным и прочим лжебожествам. Самым распространенным именем Истинного Бога (Творца мироздания) является имя «Аллах», которое принадлежит только Ему и не имеет формы множественного числа.

ИЛӘҺ [إله] – құлшылық ету және табыну объектісі, Құдай. Кез келген тәңірдің ең жалпылама сипаттамасы. Аллаһқа немесе басқа жалған құдайларға қатысты қолданылуы мүмкін. Құлшылық етудің ақиқи объектісі тек Аллаһ болып табылады. Құдайдың осындай жалпылама белгілері ретінде келесі сөздерді кездестіруге болады: «Құдай», «God», «Худа», «Тәңір», «Тенгри» және т.б.: олар нақты Құдайды сипаттамайды, сондықтан тек Оған ғана қатысты емес, басқа да тайпалық, ұлттық және жалған Құдайларға қатысты қолданыла береді. Ақиқат Құдайдың (әлем Жаратушысы) ең көп тараған есімі «Аллаһ», ол есім тек Оған ғана қатысты және көпше түрі жоқ.

ИМАМ [إمام] («находящийся впереди») – человек, проводящий коллективную молитву; крупный

Има

мусульманский ученый; халиф – глава мусульманского государства.

ИМАМ [امام] («алдыда жүретін») – ұжымдық намазды өткізетін адам, аса ірі мұсылман ғалымы; халифа – мұсылман мемлекетінің басшысы.

ИМАМАТ [امامة] – институт исламской государственности, в котором совмещаются понятия религиозного и светского правления. По значению приближается к понятию халифат. Халиф-имам должен обеспечивать действие законов Шариата, правопорядок, защиту и безопасность всех граждан государства.

В шиизме И. имеет Божественную сущность, не может быть предоставлен свободному выбору и принадлежит только потомкам Али ибн Абу Талиба, однако единства в данном вопросе у шиитов никогда не было, и на протяжении веков они распались на различные секты, каждая из которых имела свою концепцию И. (см.: Шиизм).

ИМАМАТ [امامة] – діни және зайырлы билік түсініктері ұштасқан ислам мемлекеттігінің институты. Мағынасы жағынан халифат түсінігіне жақын. Халифа-имам Шариғат заңдарының, құқықтық тәртіптің, қорғаныстың және мемлекеттің барлық азаматтарының қауіпсіздігін қадағалау керек.

Шиизмде И. Құдайи болмысқа ие, таңдау еркіне берілмей тек Әли ибн Әбу Талиб ұрпақтары ғана билік басында тұра алады, алайда

бұл сұрақ айналасында шииттерде ешқашан бірлік болмаған, және ғасырлар бойы олардың әрбірінің өз И. концепциясы болған сан алуан ағымдарға ыдырап кеткен (қрз.: Шиизм).

ИМАМИТЫ [الإمامة] – обобщающее наименование различных шиитских сект, которые верят, что духовное либо политическое руководство общиной, а также власть в Халифате переходят от одного имама к другому посредством «ясного указания» одного из них на другого. По мнению И., Али ибн Абу Талиб был назначен Пророком Мухаммадом (ﷺ), а он и его потомки, в свою очередь, так же ясно назначали своих преемников. Все имамы должны быть из рода Али и Фатимы (дочери Пророка (ﷺ)). Такое назначение руководства общиной И. считают в высшей степени важной категорией своего вероучения.

И. не признают законными первых 3 Праведных халифов, а также всех других халифов, помимо Али.

Все И. считали имамами Али, двух его сыновей от Фатимы – Хасана и Хусайна и далее Зайн аль-Абидина, Мухаммада Бакира и Джафара ас-Садика. Но затем между И. возникли разногласия по поводу указания Джафара ас-Садика на преемника. В результате разногласий И. распались на несколько сект. Аш-Шахрастани называет бакиритов, навуситов, афтахитов, шумайритов, исмаилитов-вакифитов, мусавитов и иснааш'аритов. Другие ересиографы (аль-Аш'ари, Наубахти) выделяют 3 главные секты: катитов, шуккаритов и ва-

кифитов. Катиты, впоследствии ставшие иснаш'аритами, стали среди И. доминирующей сектой.

Для доказательства убеждений И. приводят свои толкования Корана и хадисы, но их оппоненты-сунниты отвергают их достоверность и методы истолкования. В настоящее время И. живут в основном в Иране и Ираке; в Пакистане и некоторых других мусульманских странах составляют меньшинство населения.

ИМАМИЯЛЫҚТАР [الإمامة]

– халықты діни немесе саяси билеу, сонымен қоса Халифаттағы кожалық бір имамнан екіншісіне «айқын нұсқау» жолымен, яғни біреуі екіншісіне сілтесе, өтетініне сенетін әртүрлі шииттік секталардың жалпылама атауы. И. пікірінше, Әли ибн Әбу Талибті Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) тағайындаған, ал ол және оның ұрпақтары өз кезегінде өздерінің мұрагерлерін тағайындап отырған. Барлық имамдар Әли мен Фатима (Пайғамбардың (ﷺ) қызы) ұрпағынан болуы тиіс. И. қауымының осылайша билікке тағайындау тәсілі олардың дін ілімінің аса маңызды категорияларының бірі.

И. алғашқы 3 Әділетті халифтарды, сонымен қатар, Әлиден басқа барлық халифаларды да заңды деп мойындамайды.

Барлық И. имам деп Әлиді және оның Фатимадан туған екі ұлын – Хасан мен Хүсейнді, кейіннен Зайн әл-Абидин, Мұхаммед Бақыр және Жәфәр әс-Садықты санаған. Алайда Жәфәр әс-Садықтың тақ мұрагері туралы

нұсқауы И. арасында алауыздық тудырды. Талас-тартыс салдарынан И. бірнеше ағымдарға ыдырап кетеді. Әш-Шахрастанидің айтуынша, олар: бакирия, нәуусия, әфтахия, шумайрия, исмаилия-уакифия, мусауия және иснаәшғариялықтар. Басқа ересиграфтар (әл-Әшғари, Наубахти) негізгі 3 ағымды бөлім көрсетті: катиялықтар, шуккариялықтар және уакифиялықтар. Кейіннен иснаәшғарилік деп аталған катиялықтар И. арасында доминантты ағым болды.

И. өз көзқарастарының ақиқат екендігін дәлелдеу мақсатында Құран мен хадистердегі өздерінше түсіндіреді, дегенмен олардың оппоненттері сүннет иелері олардың деректілігі мен түсіндіру тәсілдерін жоққа шығарады. Бүгінгі таңда И. көпшілігі Иран мен Иракта тұрады; Пәкістан мен басқа да мұсылман елдерінде олар азшылық қауымды құрайды.

ИМАН [إيمان] («вера») – принятие человеком Ислама и закрепление его положений в своих убеждениях. Человек, который уверовал в Аллаха и во все положения религии, является мумином (правоверным). И. должна быть закреплена в сердце каждого верующего, но ее необходимо сформулировать и словами (икрар). Если по каким-то причинам И. не была сформулирована словами, то доказательством ее наличия является участие мумина в коллективной молитве. После закрепления И. в сердце (тасдик), выражения ее словами (икрар) необходимо следовать положениям

Има

И. на протяжении жизни (амаль). Относительно составляющих И., как и о необходимости подтверждения ее словесно и обязательно подкрепления делами, мнения ученов различались.

Первой ступенью И. является произнесение формулы веры (калима ат-таухид): «Нет достойного для поклонения Бога кроме Аллаха, и Мухаммад – Его Посланник» («ля иляха илляллах, мухаммадур расулуллах»). Это – основа Ислама.

Вера во все необходимые положения Ислама называется аль-иман иджмали и выражается формулой калима аш-шахадата: «Свидетельствую, что нет бога, кроме Аллаха, и свидетельствую, что Мухаммад Его раб и Посланник» («Ашхаду анла иляха илляллах ва ашхаду анна мухаммадан `абдуху ва расулух»). 340

Весь широкий комплекс положений веры детально изложен в аль-иман тафсили, состоящей из 3 пунктов:

1. Вера в Аллаха как Творца всего сущего и в Его Единство. Кроме того, необходимо уверовать, что только Ему необходимо совершать служение и поклонение. Затем нужно уверовать, что Пророк Мухаммад (ﷺ) является Посланником и рабом Аллаха. Необходимо также верить во всеобщее воскресение из мертвых и Судный день.

2. Вера в положения исламского символа веры «Аманту» – в Аллаха, ангелов, Священные Писания, пророков, Судный день и предопределение с его добром и злом. Основы «Аманту» сформулированы в айте (4:136).

3. Вера в истину Корана и достоверной Сунны. Сюда входят все практические основы Ислама: молитва, пост в месяц рамадан, выплата закята и совершение хаджа в Мекку. Мусульманину также необходимо признавать все обязательные предписания вероучения и права (фарды), знать о запретных (харам) и дозволенных (халяль) вещах и деяниях (см.: Ислам).

Необходимым условием И. мусульманина является убеждение в том, что он останется правоверным до конца своих дней, не сомневаясь в истинности своей веры. Он не должен совершать действия, которые могут привести его к неверию.

Существует понятие аль-иман аль-мардуд – «вера лицемеров, которые только внешне выглядят мусульманами, а в сердце у них двуличие, фальшь, гордыня и приверженность страстям. Их истинная сущность раскрыта в 63-й суре Корана «Мунафикун» («Лицемеры»),

ИМАН [ایمان] («сенім») – адамның ислам дінін қабылдап оның қағидаларын өзінің сенімінде бекіту. Аллаһқа және оның дінінің барлық заңдарына сенген адам мүмін (мұсылман) болып саналады. И. әрбір мұсылман адамның жүрегінен орын алуы тиіс, сонымен қатар, оны сөзбен (иқрап) де бекіткен жөн. Егер де қандай да бір себептермен И. сөздермен бекітілмесе, онда оның бар екендігінің дәлелі ретінде мүминнің ұжымдық намазға қатысуын айтуға болады. И. жүрек-

тен орын алып (тәсдик), сөздермен айтылғаннан (икрар) кейін, И. заңдарын бойынша өмір бойы (амал) ұстану керек. И. құраушыларына қатысты, яғни оны сөзбен айтып мен іспен бекіту туралы ғұлмалардың пікірлері әртүрлі.

И. алғашқы баспалдағы – сенім формуласын айту (кәлима әт-таухид): «Аллаһтан басқа құлшылыққа лайықты Құдай жоқ, Мұхаммед – оның Елшісі» («Ләә иләһә илләЛлаһ, Мухаммадур расулуллаһ»). Бұл – Ислам негізі.

Исламның барлық қағидаларына сену әл-иман ижмәли деп аталады және кәлима әш-шәһадат формуласымен білдіріледі: «Аллаһтан басқа құлшылыққа лайықты Құдай жоқ, Мұхаммед оның құлы әрі Елшісі екендігіне куәлік беремін» («Әшһәду әнлә иләһә илләЛлаһ уә әшһәду әннә Мухаммәдән ʿабдуһу уә расулуһ»). Дін қағидаларының жиынтығы 3 пунктен тұратын әл-иман тәфсилиде жете жазылған:

1. Аллаһтың Жаратушы екендігіне және Оның бұл істерінде жалғыз екендігіне сену. Сонымен қатар, тек Оған ғана құлшылық етіп табынуға болатынына нану керек. Сонан кейін Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Аллаһтың Елшісі және құлы екендігіне сену қажет. Және Қиямет күніне және өлгендердің қайта тірілетініне сену керек.

2. Исламдағы сенім символы «Әмәнтуға» – Аллаһқа, Оның періштелеріне, Қасиетті кітаптарға, пайғамбарларға, Қиямет күніне және жазмыштың жамандығы мен жақсылығына сену.

«Әмәнту» негіздері аятта (4:136) жазылған.

3. Құранның және дәлелді Сүннеттің ақиқат екендігіне сену. Мұнда Исламның барлық практикалық негіздері кіреді: намаз, рамазан айында ораза ұстау, зекет төлеу, Меккеге қажылық жасап бару. Сонымен қатар, мұсылман адам дін ілімі мен құқығының (парыздар) барлық міндетті бұйрықтарын мойындау, тыйым салынған (харам) және рұқсат етілген (халал) заттар мен іс-әрекеттерді білу керек (крз.: Ислам).

Мұсылманның И. қажетті шарты – оның өмірінің соңына дейін дінге берік болатынына және сенімінің ақиқат екендігіне шын сенімі. Ол күпірлікке алып келетін іс-әрекеттерден аулақ жүру керек.

Әл-иман әл-мардуд деген түсінік бар – «екіжүзділердің сенімі, яғни олар сырт көзге ғана мұсылман болып көрінеді де, іштерінде екіжүзділік, жалған, менмендік және құмарлыққа құштарлық жатады. Олардың шынайы келбеті Құранның «Мұнафиқун» («Екіжүзділер») атты 63-ші сүресінде ашылған.

‘ИМРАН [عمران] – отец праведницы Марьям (Марии), дед пророка Исы (Иисуса). ВЗ-й суре Корана «Али ‘Имран» («Семейство Имрана») повествуется о нем и его благочестивой семье.

ИМРАН [عمران] – такуа Мәриямның (Мария) әкесі, Иса (Иисус) пайғамбардың атасы. Құранның 3-ші «Әли Имран» («Имранның отбасы») сүресінде

Имс

ол және оның тауықты отбасы туралы баяндалған.

ИМСАК [امسك] – время рассвета, зари (фаджр-садик). Начиная с этого времени и до восхода солнца необходимо (фард) совершить утреннюю молитву-фаджр. Завершается с восходом. С наступлением И. начинается также ежедневный пост (саум), который необходимо держать до захода солнца: мусульманин, собирающийся поститься, обязан до И. завершить утреннюю трапезу (см.: Сухур) и начать пост.

О начале и конце ежедневного поста говорится: «Ешьте и пейте, пока вы не сможете отличить белую нитку рассвета от черной, потом поститесь до ночи» (2:187).

342 **ИМСАК** [امسك] – таң сәрінің, рауан уақыты (фәжр-садик). Осы уақыттан бастап күн атқанға дейін таңғы намаз – фәжрді оқу (парыз) керек. Күн атуымен бітеді. И. басталғаннан күн сайынғы ораза (саум) басталады, оны күн батқанға дейін ұстау шарт: ораза ұстауға ниеттенген мұсылман И. дейін таңертеңгі асын ішіп үлгеру керек (крз.: Сухур).

Оразаның уақыты туралы: «Таңнан, қара жіптен ақ жіп (қараңғылықтан сәуле) ажыратылғанға дейін ішіндер, жеңдер, сосын оразаны кешке дейін ұстандар» (2:187).

ИНДЖИЛ [الإنجيل] («благовестие») – Евангелие, Священное Писание, ниспосланное Аллахом пророку Исе (Иисусу). Согласно Корану, был ниспослан для под-

тверждения истинности Тауры (Торы), но содержал и новые законы, что делает Ису великим пророком (расуль) и основателем нового Шариата.

Упоминания об И. имеются во многих аятах, например:

- «Вслед за ними [пророками] Мы отправили Ису, сына Марьям, с подтверждением истинности того, что было прежде ниспослано в Таурате (Торе). Мы даровали ему Инджил, в котором было верное руководство и свет, которое подтверждало то, что прежде было ниспослано в Таурате. Он был верным руководством и назиданием для богобоязненных. Пусть люди Инджила судят согласно тому, что Аллах ниспослал в нем. Те же, которые не принимают решений в соответствии с тем, что ниспослал Аллах, являются нечестивцами» (5:46-47);

- «Скажи: «О люди Писания! Вы не будете идти прямым путем, пока не станете руководствоваться Тауратом, Инджилем и тем, что ниспослано вам от вашего Господа». Ниспосланное тебе от твоего Господа приумножает во многих из них несправедливость и неверие. Не печалься же о неверующих людях» (5:68).

Первоначально И. существовал в устной традиции, первые его записи появились спустя несколько десятилетий после Исы. Дошедшие тексты Евангелий лишь частично отражают смыслы первоначального И. и являются пересказами некоторых деяний пророка Исы отдельными людьми. После ниспослания Корана рели-

гиозные положения, содержащиеся в И., были Аллахом отменены.

ИНЖІЛ [الإنجيل] («Ізгі хабар») – Евангелие, Аллаһтың Иса (Иисус) пайғамбарға түсірген Қасиетті Кітабы. Құранға сәйкес, бұл кітап Тәураттың (Тора) ақиқат екендігін дәлелдеу үшін түсірілген, бірақ оның ішінде жаңа заңдар да бар еді, бұл өз кезегінде Исаны ұлы пайғамбар (расул) және жаңа Шарифаттың негізін қалаушы қылды.

І. туралы Құран аяттарында келтіріледі, мысалы:

- «Және пайғамбарлардың ізінше өзінің алдындағы Тәуратты растаушы етіп, Мәриям ұлы Исаны жалғастырдық. Әрі оған ішінде туралық, нұр болған алдындағы Тәуратты бекітуші сондай-ақ сақтанушылар үшін тура жол, үгіт түрінде Інжілді бердік. Інжіл иелері ондағы Аллаһтың нұсқауымен үкім етпесе, міне солар бұзақылар» (5:46-47);

- «“Әй Кітап иелері! Інжіл, Тәуратты және Раббыларың тарапынан сендерге түсірілгенді толық орындағанға дейін дәнеңе емессіңдер!” Әрине саған түсірілген Құран олардың көбінің азғындығын, қарсылығын арттырады. Сонда қарсы келген елге уайым жеме» (5:68).

Алғашқы кезде І. ауызша түрде тараған, оның алғашқы жазбаша үлгілері Исаның өлімінен кейін бірнеше онжылдықтардан кейін жазылған. Бүгінгі күнге жеткен Қасиетті Кітаптың мәтіндері алғашқы І. тек жарым-жарты мағынасын ғана жеткізе алған

және Иса пайғамбардың жасаған игі істері туралы басқа адамдардың естеліктерінен құралған. Құран жер бетіне түсірілгеннен кейін І. діни қағидалары Аллаһ тарапынан заңды күшін жойған.

ИНЗАЛ [انزل] – ниспослание Аллахом Корана сразу, целиком, из Хранимой Скрижали (ал-Лавх аль-Махфуз) в Бейт аль-Изза (место в мировой сфере), откуда Коран затем постепенно (более 2 десятилетий) передавался в виде Откровений Пророку Мухаммаду (ﷺ) (танзийл) ангелом Джibriлом.

ИНЗАЛ [انزل] – Аллаһтың Құранды бірден бүтін түрде Сақтаулы Тақтадан (әл-Ләуһул-Махфуз) Бәйт әл-Ғиззаға (әлемдік сферадағы орын) жіберуі, сол жерден Құран біртіндеп (20 жылдан көп уақыт бойы) Аяндар түрінде Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) (тәнзил) Жәбірейіл періште арқылы беріліп отырған.

343

ИНКАР [انكر] («отвержение, неприятие») – неверие. По значению противоположно слову тасдик («вера, подтверждение»), И. – отказ от принятия Аллаха, Его посланников и разрушение связи между Творцом и сотворенным миром. Согласно Корану, таких людей ждет мучительное наказание.

ИНКАР [انكر] – («қабылдамау, бас тарту») – күпірлік. Мағынасы жағынан тәсдик («сенім, растау») сөзіне қарама-қайшы, И. – Аллаһты, оның пайғамбарларын қабылдаудан бас тарту, Жаратушы

мен жаратылған әлем арасындағы байланысты ұзу. Құран бойынша, мұндай адамдарды ауыр жаза күтеді.

ИННИН [عنانة] – человек, страдающий половым бессилием, импотент. По исламскому праву, если после заключения брака женщина обнаружила, что ее муж И., она имеет право обратиться к судье за разводом. Судья дает брачной паре еще год для совместной жизни. Если за это время муж сумеет преодолеть импотенцию, брачный договор будет продолжать свою силу; в противном случае пара должна развестись, и жене должен быть выплачен ее махр.

ИННИН [عنانة] – жыныстық дәрменсіздікпен ауыратын адам, белсіз. Ислам құқығы бойынша, егер әйел неке қиылғаннан кейін күйеуінің И. екенін білсе, ол сотқа ажырасу туралы өтінішін беруіне құқығы бар. Қазы олардың отбасылық өміріне тағы бір жыл береді. Егер осы уақыт арасында күйеуі белсіздіктен арыла алса, неке туралы келісімшарт күшін сактайды; басқа жағдайда жұп ажырасуы қажет, ал әйеліне мәһр төленуі тиіс.

ИНСАН КАМИЛ [إنسان كامل] («совершенный человек») – в суфизме – идеальный человек, который является наместником Аллаха на земле и проявлением Его атрибутов и имен. Термин введен Халладжем, идея развита Ибн Араби. В широком смысле верующий, достигший путем религиозной прак-

тики наивысшей духовной реализации.

Доктрина И. – онтологическая проблема, связанная с проблемой бытия. Согласно Ибн Араби, первоначально мир был бездушным; появление Адама одухотворило его; человек стал проявлением всех совершенных Божественных атрибутов и имен; несмотря на свою ничтожность во вселенной, он стал вмещателем истины, объемлет все материальные и духовные ступени, существующие в мироздании. Только человеку Аллах открыл все Свои имена. Наивысшим проявлением всех качеств Бога и подлинным И. является Пророк Мухаммад (ﷺ). Он удостоился этой степени превосходства над всеми остальными сущностями мира, когда Адама еще не было. И. – цель и логическое завершение всего сущего мира. Божественная воля выражается только через него. Если бы не было И., Аллах не проявлялся бы в тварном мире. И. может проявиться в каждом человеке, но достичь этого возможно только в лоне суфийской духовной практики.

Идеи Халладжа и Ибн Араби в дальнейшем были развиты Азизом Насафи (ум.700/1300), написавшим на фарси труд «Инсан-и Камил»: И. обладает самыми наилучшими манерами и является подлинным идеалом. Ему было дано много имен, в числе которых шейх, хади, махди, имам, халифа. Этот идеал проявился в Сулеймане, которому подчинялись джинны и который владел языком животных и птиц; в Исе, который оживлял мертвых; в Хызре, который

испил «живой воды» и стал бессмертным. И. существует во все времена, и для него, с дозволения Аллаха, нет тайн природы.

ИНСАН КӘМЛ [إنسان كامل] («минсіз адам») – сопылықта – Аллаһтың жердегі өкілі әрі бұл адам Оның сипаттары мен есімдерінің көрінісі саналатын минсіз адам. Терминді Халлаж енгізген, идеяны дамытқан Ибн Араби. Кең мағынасында, діни тәжірибе арқасында рухани шарықтаудың ең биік нүктесіне жеткен діншіл адам.

И. доктринасы – болмыс проблемасымен байланысты онтологиялық мәселе. Ибн Арабиге сәйкес, бастапқыда әлем жансыз болған; Адамның пайда болуы оған жан берді; адам минсіз Құдайи сипаттардың және есімдердің көрінісі болды; өзінің жер жүзіндегі мүсәпір екендігіне карамастан, ол ақиқат, барлық материалдық және рухани баспалдақтардың кен орны болды. Аллаһ адамға ғана Өзінің барлық есімдерін ашып айтып берді. Олардың доктринасына сәйкес, Құдайдың барлық қасиеттерінің көрінісі әрі И. шынайылығының белгісі – Мұхаммед пайғамбар (ﷺ). Ол дүниедегі барлық тірі жандардан өзінің басымдылық дәрежесін Адам пайда болмай тұрғанда ие болды. И. – барлық әлемнің мақсаты әрі логикалық аяқталуы. Құдайдың ықтияры сол арқылы білдіріледі. Егер И. болмаса, Аллаһ бұл жалған дүниеге келмес еді. И. кез келген адамның бойында пайда бола

алады, алайда оған сопылықтың рухани тәжірибесі аясында ғана жетуге болады.

Халлаж бен Ибн Араби идеяларын кейініректе Әзиз Насафи (700/1300 ж.қ.б.) дамытқан, ол парсы тілінде «Инсан-и Камил» еңбегін жазған: И. ең жақсы мәнерлерге ие, ол нағыз идеал болып табылады. Оған көптеген есімдер берілген, олардың арасында шейх, хади, мәһди, имам, халифа. Бұл идеал Сүлеймен пайғамбар бойынан табылған, оған жындар бағынып, жан-жануарлар мен құстар тілін меңгерген; Иса пайғамбар да оған ие болған, ол өлгендерді тірілткен; Хызр болса, «тірі судан» ұрттап, өлмейтін болған. И. барлық замандарда болған, Аллаһтың рұқсатымен ол үшін табиғаттың жасыратыны жоқ.

345

ИНТИХАР [انتحار] – самоубийство. В Исламе строго запрещено. Грех самоубийства больше греха убийства другого человека; по степени тяжести И. следует непосредственно после самого большого греха – ширка. Совершивший И. не считается вышедшим из Ислама, и над ним можно прочитать молитву-джаназа, т. к. Пророк (ﷺ) молился (дуа) за одного переселенца, совершившего И.; но некоторые ученые (например Абу Йусуф) считали, что совершать молитву-джаназа над самоубийцей нельзя, т. к. у него отсутствует надежда на Аллаха (раджа), которая является составной частью веры; известно, что однажды Пророк (ﷺ) отказался от совершения заупокойной молитвы над самоубийцей.

ИНТИХАР [انتحار] – өз-өзіне қол жұмсау. Исламда бұған қатаң тыйым салынған. Өз-өзіне қол жұмсау күнәсі басқа адамды өлтіру күнәсінен әлдеқайда артық болып есептеледі. И. ең үлкен күнә – ширктен кейін тұрады. И. жасаған адам мұсылмандықтан шықпайды, оған жаназа намазын оқуға болады, себебі Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) И. жасаған бір қоныс аударғанға арнап дұға (дуа) оқыған; алайда кейбір ғалымдар (мысалы, Әбу Йусуф) ойынша, жаназа намазын өз-өзіне қол жұмсаған адамның үсінінен оқуға болмайды, себебі иманның бір бөлігі болып табылатын Аллаһқа деген үміті (рәжә) жоқ; бірде Пайғамбар (ﷺ) өз-өзіне қол жұмсаған адамға жаназа оқудан бас тарқаны белгілі.

Пророк (ﷺ) призвал в свидетели И. своих сподвижников. `Абдуллах ибн Мас`уд, сообщал, будто Пророк (ﷺ) говорил им о том, что И. – знамение приближения дня Страшного Суда (аль-Бухари. Тафсир, Сура аль-Камар¹; Муслим. Кыяма 44). «Близок Судный час, и месяц раскололся. Но они [многобожники], если увидят какое-либо знамение, то отворачиваются и говорят: «Настоящее колдовство!»» (54:1-2). Толкователи писали, что такое же событие должно произойти незадолго до дня Страшного Суда, т. е. этот аят имеет двойной смысл и относится как к чуду Пророка (ﷺ), так и к аналогичному событию эсхатологического будущего.

История И. – достоверное событие, описанное очевидцами как в Сунне, так и в Коране. Сущность И. невозможно постичь разумом, хотя попытки его рационального объяснения были. Имеются предположения о том, что это явление было показано Аллахом только мекканцам.

346

ИНШИКАК аль-КАМАР [انشقاق القمر] («раскалывание луны (месяца)») – одно из чудес Пророка Мухаммада (ﷺ), которое он показал мекканцам за 5 лет до хиджры.

Вожди мекканцев Валид ибн Мугира, Абу Джахль, Ас ибн Хишам, Асвад ибн Мутталиб, Надр ибн Харис и др. потребовали, чтобы Пророк Мухаммад (ﷺ) в доказательство своей посланнической миссии прилюдно совершил чудо и в ночь полнолуния расколол луну надвое, и пообещали уверовать в Аллаха, если он сумеет это сделать. Тогда Мухаммад (ﷺ) возвел Аллаху мольбу о помощи, Аллах ответил ему и расколол луну надвое. Несмотря на свое обещание, язычники отказались уверовать и обвинили Мухаммада (ﷺ) в колдовстве.

ИНШИҚАҚ әл-ҚАМАР [انشقاق القمر] («айдың жарылуы») – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) меккеліктерге хижраға 5 жыл қалғанда көрсеткен ғажайыптарының бірі.

Меккелік билеушілер Уәлид ибн Мұғира, Әбу Жәхл, Ас ибн Хишам, Асуад ибн Мутталиб, Надр ибн Харис және т.б. Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) өзінің Аллаһтың елшісі екендігін дәлелі ретінде айдың толған кезінде оны екіге қақ жарылуын көрсетуі керек деп талап қояды, содан соң ғана

билеушілер Пайғамбарды (ﷺ) мойындап, Аллаһқа иман келтіруге уәде етеді, егер мұны жасай алмаса. Сонда Мұхаммед (ﷺ) Аллаһтан көмек сұрап дұға қылады, Аллаһ оның дұғасына жауап беріп, ай қақ жарылады. Уәделерінде тұрмаған пұтқа табынушылар Аллаһқа сенуден бас тартып, Мұхаммедті (ﷺ) сиқыршы деп айыптаған. И. куәгері болуға Пайғамбар (ﷺ) өз сахабаларын шақырады. Абдуллаһ ибн Масғуд Пайғамбардың (ﷺ) И. орын алуы Қиямет күнінің жақындығының айқын айғағы деп айтқаны туралы хабарлаған (әл-Бұхари. Тәпсір, Сураат әл-Қамар1; Муслим. Қияма 44). «Қиямет жақындады, ай жарылды. Олар бір мұғжиза көрсе бет бұрады да: “Жалғасты түрдегі бір сиқыр” дейді» (54:1-2). Тәпсіршілер мұндай оқиға Қиямет күні жақындағанда орын алатынын туралы жазған, яғни бұл аяттың екі мағынасы бар: ол Пайғамбардың (ﷺ) мұғжизасы болуымен қатар, эсхатологиялық болашақтың ұқсас оқиғасы болып табылады.

И. тарихы – дәлелденген оқиға, Құран және Сүннетте де куәгерлермен расталған. И. болмысы ақылға сыйымсыз, оны түсіну мүмкін емес, бірақ оны ой-санамен түсіндіруге талпыныстар жасалған болатын. Аллаһ бұл ғажапты тек меккеліктерге ғана көрсеткен деген болжам бар.

ИРАДА [إرادة] (в каламе) – свободная воля в ее абсолютном понимании. Понятие противоположно понятию абсолютного предопределения (джабр). И. принадлежит

Аллаху (ирада иляхия). Без Его воли не может произойти ни одно событие в сотворенном мироздании. Свобода воли человека, согласно каламу, делится на 2 вида: ирада куллия и ирада джузия. И. куллия – способность выбирать, созданная в человеке Аллахом. И. джузия – непосредственное отношение способности к действию. Благодаря свободе воли человек совершает поступки, за которые будет впоследствии отвечать. Те действия, которые совершаются волей человека, называются касб, события же, предопределенные Аллахом, – хальк. Хальк – то, что происходит без опосредованных факторов, касб – действия, которые совершаются посредством воли человека. Благодаря И. джузия человек свободен в поступках, однако они не могут произойти, если на то не будет воли Аллаха.

347

ИРАДА [إرادة] (кәләмда) – сөзсіз түсінілетін еркін қалау. Бұл түсінік абсолютті тағдыр (жабр) түсінігіне қарама-қайшы. И. Аллаһқа ғана тиесілі (ирада иләһия). Оның қалауынсыз жаратылған әлемде ешқандай оқиға орын алуы мүмкін емес. Кәләмға сәйкес, адам еркінің қалауы 2 түрге бөлінеді: ирада куллия және ирада жузия. И. куллия – Аллаһтың адам бойына дарытқан таңдау қабілеті. И. жузия – қабілеттің іс-әрекетке тікелей қатысы. Осы еріктің себебімен адам бұлар үшін жауап беретін іс-әрекеттер жасайды. Адамның өз еркімен жасалатын істер касб деп аталады, Аллаһ жазмышқа жазғаны – хальк. Хальк

Ира

– жанама факторларсыз орын алатын оқиғалар, қасб – адам еркімен іске асатын әрекеттер. И. жузияның арқасында адам қандай да бір амал жасауға ерікті, алайда оған Аллаһтың қалауы болмаса, олардың орындалмайды.

ИРАМ ЗАТ аль-ИМАД [إِرم ذات العمد] («многоколонный Ирам») – комплекс сооружений в Юж. Аравии, принадлежавший греховному племени 'Ад. Вместе с проживавшим там народом был уничтожен Аллахом за грехи (89:7-8) (см.: Худ).

ИРАМ ЗАТ әл-ЫМАД [إِرم ذات العمد] («көпқоллонды Ирам») – Оңтүстік Арабиядағы күнәһар тайпа 'Адка тиесілі ғимараттар кешені. Онда өмір сүрген халқымен қоса жасаған күнәлары үшін Аллаһ оны жойып жіберген (89:7-8) (қрз.: Худ).

ИРТИДАД [إرتداد] («переход из одного состояния в другое») – вероотступничество, переход из Ислама к неверию или исповеданию других отмененных Аллахом религий. Совершившего И. называют муртадд. Вероотступники, которые не раскаялись и не вернулись в Ислам, будут вечно гореть в самых глубоких уровнях Ада.

Согласно Шариату, И. – одна из тягчайших форм куфра (неверия). В шафиитском и ханафитском мазхабах И. отменяет все совершенные благие деяния: «...А если кто из вас отпадет от вашей религии и умрет неверным, у таких – тщетны их деяния в ближайшей и будущей

жизни! Эти – обитатели огня, они в нем вечно пребывают» (2:217).

И. расценивается как отпадение от Ислама независимо от того, был ли это намеренный шаг или результат какого-либо действия или слова, приведшего к неверию.

И. являются следующие действия:

1. Отрицание Аллаха.
2. Отказ от принятия пророков.
3. Клевета на какого-либо пророка.
4. Признание разрешенными деяний, которые иджмой мусульман признаны запрещенными (прелюбодеяние, гомосексуализм, распитие спиртных напитков ит. п.).
5. Признание запрещенными тех деяний, которые иджмой мусульман признаны разрешенными (торговля или брак).
6. Отказ от признания хотя бы части того, что в Шариате является обязательным (фард) (например, отрицание хотя бы одного рак'ата из 5 ежедневных молитв).

7. Вера в обязательность того, что в иджме не признано обязательным (фард) (например, добавление к ежедневным молитвам еще одного рак'ата или вера в то, что пост в месяце шавваль является обязательным).

8. Наличие намерения стать в будущем кяфиром (неверным) или допущение этого.

Условия, при которых И. считается свершившимся:

1. Акль. Человек, преступивший грань, должен быть в полном сознании и в здравом рассудке. И., совершенный психически больным человеком или несознатель-

ным ребенком, считается недействительным.

В ханафитском мазхабе И. человека, находящегося в нетрезвом состоянии, считается недействительным, как и И. человека, находящегося во сне. На основании двух хадисов от имама Ахмада в шафиитском и ханбалитском мазхабах П., равно как и принятие Ислама, в нетрезвом состоянии считается действительным. Но пьяного, совершившего И., нельзя наказывать – нужно дождаться его протрезвления и дать ему 3 дня для покаяния. Даже если И. совершит достигший сознательного возраста ребенок, то это действие всеми школами мусульманского права признается свершившимся. Абу Ханифа и Мухаммад ибн Хасан не допускали тяжелого наказания для таких детей – по их иджитхаду эти дети должны быть принуждены к возвращению в Ислам. Абу Йусуф и аш-Шафии, ссылаясь на хадис «Не будут спрошены дети до достижения ими совершеннолетия», считали, что И. детей (как и принятие детьми Ислама) не признается, т. к. они не несут ответственности за свои поступки. По некоторым источникам, эту позицию позднее разделил и Абу Ханифа.

2. Заявление о И. должно быть сделано добровольно. Согласно всем улемам, не признается И. мусульманина, принужденного к И. силой, если в душе он остался мусульманином.

Все правоведы считали, что вероотступники должны быть казнены, и ссылались на хадис Пророка (ﷺ): «...Пролитие крови

мусульманина разрешено в 3 случаях: если он совершил прелюбодеяние, будучи женатым, если он совершил убийство и если он покинул свою религию» (аль-Бухари, 2076 (6878); Муслим, 1033). Казнить вероотступника можно только по решению официального государственного суда в стране, где законодательство строится на исламском праве. Во всех других случаях убивать вероотступников нельзя; самосуд над ними запрещен, кроме случая И. на войне – тогда муртадда можно убить без суда прямо на поле боя.

Все правоведы едины во мнении, что казни подлежит вероотступник-мужчина; в вопросе о женщине мнения разошлись. Согласно ханафитскому мазхабу, женщина-вероотступница смерти не подлежит, но принуждается к принятию Ислама. В связи с тем, что ею был совершен великий грех, она содержится под арестом либо до возвращения в Ислам, либо же до смерти. Раз в три дня она подлежит побиванию. В остальных мазхабах вероотступница должна быть казнена.

В ханафитском мазхабе дело вероотступника передается на рассмотрение главе исполнительной власти (либо его помощникам), который предоставляет вероотступнику 3 дня для того, чтобы он еще раз подумал и пришел к покаянию. Если нет надежды на возвращение вероотступника в Ислам, то по истечении отпущенного на покаяние срока он должен быть казнен.

Некоторые правоведы считают, что казнь за И. – средневековый иджитхад, оправданный жесто-

Ирт

ченными межрелигиозными войнами того времени, но противоречащий закреплённой в Коране свободе вероисповедания, и в современных условиях сама возможность наказания за И. должна быть исключена.

ИРТИДАД [ارتداد] («бір күйден екінші күйге ауысу») – діннен шығу, яғни исламнан күпірлікке немесе Аллаһ тарапынан күші жойылған басқа діндерді ұстану. И. жасаған адам муртад деп аталады. Діннен шығып, тәубе етпей исламға оралмағандар Тозақтың ең терең оттарында мәңгі қалады.

Шариғатқа сәйкес, И. – куфрдың (күпірліктің) ең ауыр түрі. Шафиғи және ханафи мәзһабтары бойынша, И. барлық игі істерден жоққа шығарады: «... Сендерден кім діннен қайтып, ол кәпір күйінде өлсе, олардың амалдары дүние, ақыретте де жойылып және олар тозақтық болып, олар онда мәңгі қалады» (2:217).

И. әдейі жасалған қадам, әлде сенімсіздікке алып келген қандай да бір іс немесе сөз болсын исламнан шығу ретінде қабылданады.

И. болып келесі іс-әрекеттер саналады:

1. Аллаһтың барын жоққа шығару.

2. Пайғамбарларды мойындаудан бас тарту.

3. Қандай да бір пайғамбарға жала жабу.

4. Ижма бойынша тыйым салынған іс-әрекеттерді (зина-қорлық, гомосексуализм, спирттік ішімдіктерді ішу және т.б.) рұқсат етілген деп қабылдау.

5. Ижма бойынша рұқсат етілген іс-әрекеттерді (сауда немесе неке) тыйым салынған деп қабылдау.

6. Шариғат бойынша міндетті (парыз) деп саналатын парыздардың тым болмағанда бір бөлігін де орындаудан бас тарту (мысалы, күніне 5 рет оқылатын намаздардың бір рәкәтін мойындамау).

7. Ижма бойынша міндетті (парыз) болып саналмайтын істерді міндетті деп қабылдау (мысалы, күн сайынғы намазға тағы бір рәкәт қосу немесе шәууәл айында ораза ұстау міндетті деп санау).

8. Болашақта кәпір болу ниеті бар болса немесе мұндай жағдайдың орын алуын мүмкін деп санаса.

И. жасалған деп есептелетін шарттар:

1. Ақыл. Шектен аттаған адам ақыл-есі дұрыс және бәрін түсінетін болу керек. Психикалық ауытқулары бар адам немесе ой-санасы қалыптасқан баланың И. жасағаны саналмайды.

Ханафи мәзһабында мас адам немесе ұйқыдағы адам И. жасаса, ол И. болып саналмайды. Имам Ахмадтың екі хадисінің негізінде шафиғи және ханбали мәзһабтарында И. және исламды мас күйде қабылдаудың заңды күші болмайды. Бірақ И. жасаған мас адамды жазаға тартуға болмайды – оның мастығының тарауын күтіп, оған тәубе етуге 3 күн уақыт беру керек.

Егер И. санасы қалыптасқан бала жасаса да, бұл іс-әрекет барлық мұсылман құқығы мектептері тарапынан жасалған болып

есептеледі. Әбу Ханифа мен Мұхаммед ибн Хасан мұндай балалар үшін ауыр жаза қолданбаған – олардың ижтиһады бойынша, бұл балаларға ислам дінін қайтадан күштеп қабылдатқызу қажет. Әбу Йусуф пен әш-Шафиғи «Кәмелетке толмаған балалар Қиямет күні жауапқа тартылмайды» деген хадисті башылыққа алып, балалардың И. жасауы (балалардың ислам дінін қабылдауы да) мойындалмайды, себебі олар өз іс-әрекеттері үшін жауап бермейді. Кейбір деректер бойынша, бұл пікірді кейіннен Әбу Ханифа да қолдаған.

2. И. туралы өтініш еркін түрде жасалуы қажет. Барлық ғұламалардың пікіріне сәйкес, мұсылманды күштеу арқылы И. мәжбүрмен жасалып, алайда адамның жаны бұны қаламаған болса, онда ол И. жасаған болып есептелмейді.

Құқықтанушылардың көп бөлігі діннен шыққандарды дарға асу керек деп санайды, олар Пайғамбардың (ﷺ) мына хадисіне жүгінген: «...мұсылманның қанын (төгу мына) үш (жағдайдың) бірі: қанға қан, некеде болған зинақор және діннен қайтып, жамағатты тәрк еткен болмаса халал емес» (әл-Бұхари, 2076 (6878); Муслим, 1033). Діннен шыққан адамды заңнамасы ислам құқығына негізделген елдегі ресми мемлекеттік соттың шешімі бойынша ғана асуға болады. Бұдан басқа жағдайларда діннен шыққандарды өлтіруге жол жоқ; тергеусіз, сотсыз адамды жазалауға да болмайды, соғыста И. орын алса ғана

муртадты сотсыз, тергеусіз ұрыс майданында өлтіруге болады.

Барлық құқықтанушылар діннен шыққан ер адам туралы бір пікір ұстанады, алайда әйел адам жасаған жағдай турасында олардың пікірлері әртүрлі. Ханафи мәзһабына сәйкес, діннен шыққан әйел өлім жазасына тартылмайды, бірақ исламды қабылдау ісіне мәжбүрленеді. Ол үлкен күнә жасағаны үшін исламға қайта келмейінше немесе өмірінің соңына дейін қамауға алынады. Үш күнде бір рет сабауға жатады. Басқа мәзһабтарда әйел асып өлтіріледі.

Ханафи мәзһабында діннен шыққан адамның тергеу ісі атқарушы билік басшылығына (немесе оның көмекшілеріне) қарастырылуға беріледі, ол өз кезегінде діннен шыққан адамға тағы да 3 күн уақыт ойлануы және тәубеге келуі үшін береді. Егер ол адамның исламға қайтадан келуінен еш үміт қалмаса, онда тәубе қылуға берілген уақыт біткенде адам асып өлтіріледі.

Кейбір құқықтанушылардың ойынша, И. асу – ортағасырлық ижтиһад, ол сол заманның дін-аралық соғыстарымен байланысты, бірақ ол Құрандағы ар-ождан бостандығына қарама-қайшы, сондықтан заманауи жағдайларда И. үшін жазаға тарту мүмкіндігі болмауы керек.

ИСА ИБН МАРЬЯМ [عيسى بن مريم] – Иисус, сын Марии. Один из самых великих пророков (расуль) Аллаха, направленный к израильтянам (3:48), чтобы подтвердить истинность Тауры (Торы). Также

Иса

был Масих (Мессией), основоположником нового Шариата, принес новое Священное Писание – Инджил: «Вслед за пророками Мы отправили `Ису, сына Марьям, с подтверждением истинности того, что было до него в Торе. И Мы даровали ему Евангелие, а в нем – свет и праведный путь в подтверждение тому, что в Торе, и ниспослали наставление для богобоязненных» (5:46). Инджил подтвердил истинность Тауры, но в нем были и новые законы. После этого религия И. оставалась единственно верной религией вплоть до пришествия в мир последнего Пророка (ﷺ), после чего была отменена Исламом.

352

И. был рожден Марьям (Марией) без отца благодаря чуду, которое сотворил Аллах. Но соплеменники Марьям обвинили ее в распутстве. Тогда произошло первое чудо И., который заговорил с ними из колыбели и защитил свою мать (см.: Марьям (1)). После этого иудеи обратились к наместнику римского императора с требованием казнить Марьям и ее сына за то, что И. был рожден без отца. По некоторым преданиям, Марьям была вынуждена бежать с сыном в Египет. Когда И. исполнилось 12 лет, они вернулись на родину и поселились в Насире (Назарете).

Когда И. исполнилось 30 лет, Аллах сделал его Своим пророком. И. сразу начал активную проповедь веры среди заблудших израильтян, по воле Аллаха показал народу много чудес (5:110). И. предсказал пришествие после него последнего Пророка для всего человечества – Мухаммада:

«[Вспомни,] как `Иса, сын Марьям, сказал: «О сыны Исраила! Воистину, я – посланник Аллаха к вам, подтверждающий истинность того, что было в Торе до меня, и сообщаящий вам благую весть о посланнике, который явится после меня и имя которому – Ахмад»» (61:6).

И. призывал сынов Исраила служить Аллаху и уверовать в Инджил. Его преданными учениками были хавари (апостолы). Немногие уверовали в его миссию; большинство соплеменников отказались признать его и решили убить. Они пошли к римскому наместнику в Иудее и сказали, что И. якобы хочет свергнуть римское господство. Тот, поверив клевете, повелел схватить И., надеть ему на голову венок из колючек, а затем распять. По мнению толкователей Корана, Аллах изменил облик И., и вместо И. был распят юноша-доброволец, а И. был вознесен к Аллаху: «И сказали: ‘Воистину, мы убили Мессию Ису (Иисуса), сына Марьям (Марии), посланника Аллаха’. Однако они не убили его и не распяли, а это только показалось им. Те, которые препираются по этому поводу, пребывают в сомнении и ничего не ведают об этом, а лишь следуют предположениям. Они действительно не убивали его (или не убивали его с уверенностью). О нет! Это Аллах вознес его к Себе, ведь Аллах – Могущественный, Мудрый» (4:157-158).

Перед днем Страшного Суда И. по воле Аллаха вернется на землю (43:61); но он уже не будет Пророком, а будет руководствоваться

Шариатом Мухаммада (ﷺ). Он сражится с лжемессией Даджжалом и убьет его. Затем по его мольбе Аллаха уничтожит племена Йаджудж и Маджудж, которые будут угрожать человечеству. И. установит на земле царство добра и справедливости, а затем умрет. Все события, связанные со вторым пришествием И., приводятся в сборниках хадисов Пророка Мухаммада (ﷺ) (подробнее об эсхатологической миссии И. (см.: Ахира).

ИСА ИБН МӘРИЯМ [عيسى ابن مريم] – Иисус, Мәриямның ұлы. Аллаһтың ең ұлы пайғамбарларының (расул) бірі, Тәураттың (Тораның) ақиқат екендігін растау үшін Израиль халқына жіберілген (3:48). Сонымен қоса, Мәсих (Мессия) де болған, ол жаңа Шариғаттың негізін қалап, жаңа Қасиетті Кітап – Інжілді алып келді: «Және пайғамбарлардың ізінше өзінің алдындағы Тәуратты растаушы етіп, Мәриям ұлы Исаны жалғастырды. Әрі оған ішінде туралық, нұр болған алдындағы Тәуратты бекітуші сондай-ақ сақтанушылар үшін тура жол, үгіт түрінде Інжілді бердік» (5:46). Інжіл Тәураттың шындығын дәлелдеді, сонымен қоса, онда жаңа заңдар да болды. И. діні дүниеге соңғы Пайғамбар (ﷺ) келмейінше, әлемдегі ең тура дін болған, жаңа пайғамбар келгенді, И. діні Исламмен алмастырылды.

Мәриям И. әкесіз Аллаһ жасаған ғажайып арқылы дүниеге әкелді. Алайда Мәриямның руластары оны зинақорлыққа айыптады. Сол кезде алғашқы ғажайып

оқиға орын алды: И. бесіктен сөйлеп, анасын қорғады (қрз.: Мәриям (1)). Сонда яһудилер рим императорының наменгеріне шағымданып, Мәриям және оның ұлын әкесіз туғаны үшін асып өлтіруін сұрады. Кейбір риуаяттарда Мәриям ұлымен бірге Мысыр еліне қашуына тура келгені туралы айтылған. И. 12 жасқа толғанда, олар туған жерлеріне оралып, Насырда (Назаретте) орын тепті.

И. 30 жасқа толғанда, Аллаһ оны Өзінің пайғамбары етеді. И. адасқан израильдіктер арасында діни уағыз жүргізе бастайды, Аллаһтың қалауымен ол көптеген ғажайыптарды көрсетті (5:110). И. өзінен кейін адамзаттың соңғы пайғамбары Мұхаммедтің келетінін айтқан: «Сол уақытта Мәриям ұлы Иса: “Әй Израиль ұрпақтары! Шын мәнінде мен, сендерге Аллаһтың Елшісімін, алдымдағы Тәуратты растаушы және менен кейін келетін “Ахмад” атты пайғамбарменен сүйіншілеймін” деген еді» (61:6).

И. Израиль халқын Аллаһқа құлшылық етуге және Інжілге сенуге үгіттеген. Оның адал шәкірттері хауари (апостолдар) болған. Оның пайғамбарлығына көп адам сенбеді; тайпаластарының көпшілігі оны қабылдаудан бас тартып, өлтіруге бел буған. Олар Иудеядағы рим наменгеріне барып, И. рим билігін құлатқысы келетінін айтқан. Наменгер сол жалаға сеніп, И. ұстап, басына тікенектен жасалған шеңбер кигізіп, керіп шегелеп тастауға бұйрық берген. Құран тәпсіршілерінің пікірінше, Аллаһ И. келбетін өзгертіп, И. орнына өз

Иса

еркімен келісім берген жас жігітті шегелеп керіп тастаған, ал И. болса, Аллаһқа қарай көтерілген: «Тағы да; Аллаһтың елшісі, Мәриям ұлы Иса Мәсіхты өлтірдік!, – дегендіктері негізінде олар оны өлтірмеді де, аспады. Бірақ оларға ұқсатылды (Олар Исаға ұқсатылған біреуді өлтірді.) Расында, ол жайында қайшылықтағылар, әрине одан күдіктенуде. Олардың оған байланысты мәліметтері жоқ. Бірақ күмәннің ғана соңында. Олар оны анық өлтірмеді. Олай емес, Аллаһ оны өз тарапына көтерді. Аллаһ (Т.) өте үстем, хикмет иесі» (4:157-158).

354

Қиямет күні алдында И. Аллаһ қалауымен жерге оралады (43:61); алайда ол пайғамбар болмайды, ол Мұхаммед (ﷺ) әкелген Шариғатты басшылыққа алып өмір сүреді. Ол Дәжжәлдің жалған уағызымен күресіп, оны өлтіреді. Кейін И. дұғасы себепті Аллаһ адамзатқа қауіп төндірген Йажуж мен Ма-жуж тайпаларын жер бетінен жойып жібереді. И. жерде мейірім мен әділдік патшалығын орнатып, содан соң қайтыс болады. И. екінші рет жер бетіне келуі туралы оқиғалардың барлығы Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) хадистер жинағында (И. эсхатологиялық миссиясы жайында толығырақ білу үшін қрз.: Ақырет) келтірілген.

ИСЛАМ [إسلام] («предание себя Богу, покорность») – монотеистическая (авраамическая) религия, истоки которой непосредственно восходят к самым древнейшим временам. Считается, что первым пророком был первый человек –

Адам. В окончательном виде И. был представлен в проповедях Пророка Мухаммада (ﷺ), который получил его в виде Божественного Откровения (вахи). И. (в значении «покорность Богу») исповедовали все Божьи посланники и их последователи.

Другое значение слова «И.», корень которого составляют буквы С-Л-М, – салам (мир). Люди, которые покорились Богу, называются муслим (мусульманами). Мусульмане обязаны жить в мире друг с другом, обществом, окружающим миром, всеми силами стремиться к миру и желать его.

Обобщенно буквосочетание С-Л-М означает состояние покорности Единому Творцу и желание жить в мире; причем для поддержания этого состояния необходимо постоянно предпринимать определенные действия.

Аяты Корана указывают, что И. – единственная верная религия человечества, и его последователями были все Пророки (4:163). Предавшимся Богу и ханифом (верным Аллаху) в Коране и Сунне назван пророк Аллаха Ибрахим (2:131-132; 2:135). Последователи древних Пророков отошли от первоначального пути, который был им указан Аллахом, и стали называть себя последователями других религий. Постепенно искажались и священные тексты древних книг. Всякий раз для обновления истинной веры (Ислама) Аллах отправлял к различным народам своих посланников, последним из которых был Мухаммад (ﷺ), принесший человечеству И. в окончатель-

ном виде. После него посланников больше не будет.

Хотя в исламских источниках «предание себя Богу» («И.») употребляется применительно к древним обществам, И. в смысле окончательно оформленной и завершенной религии Аллаха названо Откровение, переданное Мухаммаду (ﷺ) (см., например: 3:19; 6:125). Об И. как о конкретной религии, его завершенности и истинности говорится однозначно: «Сегодня Я завершил [ниспослание] вам вашей религии, довел до конца Мою милость и одобрил для вас в качестве религии Ислам» (5:3). Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Аллах послал меня с И.». В другом хадисе у Пророка (ﷺ) спросили о том, с чем он послан, и он ответил: «С И.» (ан-Насаи. Захят 1, 72).

После пророчества Мухаммада (ﷺ) все предыдущие Шариаты были отменены Аллахом, их основные принципы в усовершенствованной форме стали составной частью Ислама. После этого никакая другая религия не будет принята Аллахом: «Если же кто изберет иную веру кроме Ислама, то такое поведение не будет одобрено, и в будущей жизни он окажется среди потерпевших урон» (3:85). Что же касается мусульман (покорных Богу), живших до Мухаммада, то те из них, которые веровали и неукоснительно следовали положениям Божественной веры, принесенной пророками-расулями (Адамом, Нухом, Ибрахимом, Мусой, Исой), были на верном пути, они удостоятся милости Аллаха.

Пророк Мухаммад (ﷺ) оставил после себя бесценное наследие, главными в котором были Божественное Откровение – Коран, и его жизненный пример – Сунна. Благодаря этим источникам мусульмане смогли создать систему ценностей, охватившую все сферы индивидуальной и общественной жизни. Одной из самых сложных задач было создание теоретической базы И. и систематизация положений, выраженных в смыслах Божественных Откровений, в стройное и последовательное вероучение. На протяжении почти 400 лет после Пророка (ﷺ) в этом направлении велась серьезная работа, и исламские ученые на основании аятов Корана и хадисов Пророка сформулировали теоретические и практические основы религии, неизменные до сих пор.

Военно-политические, экономические, просветительские и другие успехи поколений мусульман привели к тому, что И. стал мировой религией. Его последователями являются многие миллионы людей различных национальностей и рас. С точки зрения мусульман, возникновение и развитие И. в первую очередь связано с внешней, внеопытной причиной, непосредственным Божественным Откровением и предопределением. Арабы, на протяжении многих веков не игравшие никакой роли в мировых процессах, всего за несколько десятилетий добились невиданных успехов во всех областях. И. послужил основой новой цивилизации, нового типа мышления, нового уклада жизни, которые

воздействовали на весь ход дальнейшей истории человечества.

Нельзя игнорировать социальные и исторические предпосылки возникновения И., связанные с кризисом традиционного образа жизни арабского общества, процессами этнокультурной консолидации в Аравии и переходом от родоплеменного строя к раннеклассовым отношениям. Но сами по себе эти объективные предпосылки не могли бы привести к возникновению за ничтожно малый отрезок времени такой величайшей цивилизации, как исламский мир. Невозможно объяснить причины возникновения И. лишь потребностью в идеологическом обосновании политико-экономических и культурных перемен в арабском обществе, тем более что в самом Коране нет призывов к объединительным процессам в арабском обществе; нет в нем и никаких акцентов на социальных или политических проблемах арабского общества того времени.

Происхождение И. не может быть связано с заимствованием положений из Иудаизма и Христианства, т. к. Мухаммад рос и формировался в Мекке, в языческой среде, был неграмотным и не мог собрать и переработать христианские и иудейские тексты так, чтобы составить на их основе целостное и совершенное учение. Он почти не имел контактов ни с иудеями, ни с христианами; все его встречи с ними в мекканский период деятельности носили случайный или деловой характер, чего было недостаточно для детально-

го ознакомления с Христианством или Иудаизмом.

Столпы Ислама

Согласно воззрениям подавляющего большинства мусульман (суннитов), мусульманское учение связано с конкретными практическими постулатами религии – «столпами И.».

В хадисе, приводимом в сборниках авторитетных мухаддисов, упоминается диалог Пророка Мухаммада и ангела Джibriла в присутствии сподвижников Пророка. Джibriл попросил: «О Мухаммад, расскажи мне об Исламе!» Пророк ответил: «Ты должен засвидетельствовать, что нет божества, кроме Аллаха, совершать молитву, выплачивать закят, поститься в месяц рамадан, совершать паломничество в Священному дому, если на то будет возможность». Т. о., «Столпы И.» сводятся к 5 постулатам:

1. Соблюдение строжайшего Единобожия (таухид).

Предписание засвидетельствовать принятие Единобожия и посланническую миссию Пророка Мухаммада выражено в символе веры И. – шахаде: «Ашхаду ан ла иляха илляллах ва ашхаду анна мухаммадан 'Абдуху ва расулюху» («Свидетельствую, что нет бога, кроме Аллаха, и свидетельствую, что Мухаммад – Его раб и Посланник»), В этой формулировке сосредоточена основная идея религии Бога, из которой проистекают все остальные теоретические и практические положения И.

2. Необходимость совершения ежедневной пятикратной молитвы.

Это поклонение Аллаху посредством тела. Молитва совершается по единой форме, в предписанное время, со строго определенными положениями тела (см.: Саят). Во время молитвы читаются суры Корана и определенные мольбы.

3. Необходимость материального пожертвования (закят).

Мусульманин обязан ежегодно отдавать часть заработанных средств в помощь обездоленным и беднякам. Закят взимается в строго определенном количестве. Малоимущие освобождены от выплаты закята. Закят – разновидность поклонения Аллаху посредством имущества.

4. Необходимость соблюдения поста в месяц рамадан.

Суть поста заключается в поклонении Богу посредством воздержания от еды, питья и половой близости в светлое время суток, более усердным служением и большим воздержанием от грехов в этот месяц (см.: Саум).

5. Необходимость совершения паломничества в Мекку.

В период паломничества, совершаемого мусульманами к главной святыне И. – Мечети аль-Харам («Запретная») все помыслы верующего должны быть устремлены к Творцу. Этот столп И. обязателен только для тех мусульман, которые материально и физически в состоянии совершить его (см.: Хадж).

Столпы веры

Понятие И. тесно переплетается и неразрывно связано с понятием веры (иман). Под обобщающим названием «Столпы веры» понимаются идеологические основы

религии. Сам Пророк Мухаммад касался этого вопроса в нескольких хадисах. На вопрос ангела Джibriла о сути веры Мухаммад ответил следующим образом: «Суть веры в том, чтобы ты верил в Бога,

Его ангелов, в Его Писания, Его посланников и в Последний день и чтобы верил ты в предопределение – как хорошее, так и дурное». Т. о., в И. существуют 6 основополагающих вероучительных постулатов:

1. Вера в Аллаха – Творца всего сущего. Включает в себя ряд положений, главным из которых является Единобожие (таухид).

2. Вера в Ангелов. Ангелы – созданные Аллахом из света существа, лишённые свободы воли, исполнители воли Божьей (см.: Малайка).

3. Вера в Священные Писания, ниспосланные Аллахом посланникам. Имеются в виду Божественные Откровения, которые ниспосылались посланникам Аллаха в различные периоды истории человечества.

Мусульмане признают истинными тексты Тауры (Торы), Забура (Псалмов), Инджила (Евангелия) и Корана, а также более древних свитков, ниспосланных нескольким пророкам, но все предыдущие Писания отменены Кораном. С точки зрения мусульманских богословов, современные варианты всех Священных Книг, кроме Корана, искажены.

4. Вера в пророков (посланников) Божьих. Кораном и Сунной предписывается принять истинными всех посланников Аллаха. Они

были посланы к разным народам и племенам, но посланником ко всему человечеству был только Мухаммад.

5. Вера в Судный день. Включает в себя веру во вселенскую катастрофу, грядущее воскрешение, Божий Суд и наличие Ада и Рая (см.: Ахира).

6. Вера в предопределение. Необходимо верить в то, что Аллах предопределил судьбы всего сущего (см.: Кадар и Каза).

Развитие исламской мысли

Спустя несколько десятилетий после возникновения И. стал превращаться в мировую религию. С этого времени начали меняться и общественно-политические и экономические условия в мусульманском государстве – Халифате, который распространил власть на обширные территории Азии, Африки и Европы. Со временем появились новые проблемы, связанные с бурным прогрессом мусульманского общества, появилась необходимость рационального объяснения многих постулатов религии, прежде просто принимавшихся на веру. Еще одной причиной развития мусульманской общественно-политической и философской мысли было то, что Ислам стал распространяться на территориях, которые с древнейших времен были центрами мировой цивилизации и имели свои религиозно-философские учения. Многие народы исповедовали Христианство, Зороастризм, Буддизм. Выйдя на мировую арену, мусульмане были вынуждены классифицировать и систематизи-

ровать положения исламской религии, создавать вероучительные и правовые школы, отвечать рациональными доводами на вопросы оппонентов, заниматься апологетическими проблемами.

Богатейшее наследие, основанное на положениях Божественного Откровения и традициях ранних мусульман, содержало в себе большой потенциал, позволивший последующим поколениям мыслителей создать уникальную мусульманскую цивилизацию. Возникшие вероучительные и правовые школы вели между собой бурную полемику, в которой развивали и обосновывали свои доктрины. Необходимо отметить, что все эти процессы не противоречили положениям раннего И., где такие поиски являлись допустимыми и получили название иджитхад.

Первой серьезной проблемой мусульманского общества стала проблема верховной власти в мусульманском государстве. Еще в период правления двух последних Праведных халифов выделились хариджиты, выступавшие за выборы халифов, и шииты, считавшие законным халифом лишь Али и его прямых потомков. Первоначально эти группы являлись только политическими партиями; как самостоятельные религиозные течения в И. они стали формироваться значительно позднее, когда началась выработка их религиозно-догматических положений.

Доктринальными проблемами, по отношению к которым мусульманские ученые разошлись во мнениях, стали:

1. Сущность и атрибуты Аллаха (их наличие или отсутствие).

2. Предопределение и свобода воли человека.

3. Соотношение грехов и веры мусульманина (а также положение мусульман-грешников).

4. Сущность Корана (его сотворенность или несотворенность).

5. Возможность лицецерения Аллаха в Раю.

6. Соотношение доводов разума с доводами Божественного Откровения.

7. Методология трактования тех или иных аятов Корана.

8. Методология отбора и трактования хадисов Пророка Мухаммада (ﷺ) (их достоверность или недостоверность).

По всем этим вопросам различные мусульманские школы выработали свои учения (подробнее см.: Матуридиты; Аш'ариты; Салафиты; Джабриты; Кадариты; Му'тазилиты; Мурджииты; Хариджиты; Шииты).

Правовые проблемы – одни из самых важных в И. Правоведы разработали, систематизировали и классифицировали содержащиеся в аятах Корана и хадисах положения мусульманского права, используя альтернативные источники иджитхада – кыяс, истихсан, орф, масалих мурсала и т. д. Сформировались различные мусульманские правовые школы-мазхабы (см.: Ханафитский мазхаб, Маликитский мазхаб, Шафиитский мазхаб, Ханбалитский мазхаб, Захиритский мазхаб, Зейдитский мазхаб, Джафаритский мазхаб).

Наряду с вероучительными и правовыми школами в И. формировались различные духовные учения, которые более всего представлены в суфийской традиции (см.: Тасаввуф). Большое развитие в мусульманском мире получила философия (см.: Фальсафа).

ИСЛАМ [إسلام] (Аллаһқа бағыну, мойынұсыну) – монотеисттік (ибраһимдік) дін, оның түп-тамыры ең ежелгі замандардан бастау алады.

Алғашқы пайғамбар, жер бетіндегі алғашқы адам – Адам Ата болып саналады. И. соңғы тұжырымды түрі Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) насихаттарында көрініс тапқан, ал Аллаһ Елшісі оны Аллаһтың Аяндары (уахи) түрінде қабыл алған. И. («Аллаһқа бойұсыну мағынасында») Аллаһтың барлық пайғамбарлары мен олардың шәкірттері мен ізбасарлары насихаттаған.

«И.» сөзінің тағы бір мағынасы – түбірі С-Л-М әріптерінен құралатын – сәләм (бейбітшілік). Аллаһқа бойұсынған адамдар мұслим (мұсылмандар) деп аталады. Мұсылмандар бір-бірімен, қоғаммен, қоршаған әлеммен бейбітшілікте өмір сүруге талпынып, бар жанымен татулықты қалап, оны орнауы үшін күшқайратын жұмсауы міндетті.

Жалпылама түрде С-Л-М әріптерінің жиынтығы Жалғыз Жаратушыға деген бойұсынушылық күйі және бейбітшілікте өмір сүруге деген құлшынысты білдіреді; және бұл күйді үнемі сезіну үшін белгілі бір іс-әрекеттерді орындау қажет.

Құран аяттарында И. – адамзаттың ең тура діні және барлық пайғамбарлар ұстанғандығы туралы айтылады (4:163). Құран және Сүннетте Аллаһқа берілген әрі ханиф (Аллаһқа адал) болған Ибраһим (2:131-132; 2:135) пайғамбар көрсетіледі. Ежелгі пайғамбарлардың ізін қуушылар Аллаһ нұсқаған тура жолдан тайып, басқа діндерге беріліп кеткен. Біртіндеп ежелгі кітаптардың мәтіндері де өзгертіле бастаған. Аллаһ ақиқи дінді (Ислам) жанарту мақсатымен әртүрлі халықтарға өзінің елшілерін жіберіп отырған, олардың соңғысы адамзатқа И. соңғы тұжырымды түрін әкелген Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) еді. Одан кейін елшілер бұл дүниеге жіберілмейді.

360

Дегенмен исламдық дереккөздерде «өзін Аллаһқа тапсыру» («И.») түсінігі ежелгі қоғамдарға қатысты қолданылған, Аллаһтың соңғы, ресми, аяқталған діні мағынасында И. Мұхаммедке (ﷺ) жіберілген Аяндар (мысалы: 3:19; 6:125) түсініледі. Толық әрі ақиқат нақты дін ретінде И. туралы былай біржақты айтылады: «Бүгін діндерінді толықтастырдым және нығметімді тамамдадым. Сондай-ақ сендерге Ислам дінін қоштап ұнаттым» (5:3). Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ): «Аллаһ мені И. жіберген». Басқа хадисте Пайғамбардан (ﷺ) оның бұл дүниеге немен келгені туралы сұраған, сонда ол: «И. келдім» деп жауап қайырған (ән-Нәсәи. Зекет 1, 72).

Мұхаммед (ﷺ) пайғамбарлығынан кейін алдыңғы Шариғат-

тарды Аллаһ күшін жойып, олардың негізгі қағидалары жетілген пішінде Исламның құрамды бөлігі болып енді. Бұдан былай ешқандай басқа дінді Аллаһ алдында қабылданбайды: «Кім Исламнан басқа бір дін издесе, әсте одан қабыл етілмейді де ақыретте зиянға ұшыраушылардан болады» (3:85). Мұхаммедке (ﷺ) дейін өмір сүрген мұсылмандарға (Аллаһқа бойұсынған) қатысты айтсақ, олардың ішінен пайғамбарлар-расулдары (Адам, Нұх, Ибраһим, Мұса, Иса) алып келген Аллаһтың дініне сеніп, оның заңдылықтарын мүлтіксіз орындағандар тура жолда болған және сонысы үшін Аллаһтың мейіріміне бөленеді.

Мұхаммед (ﷺ) пайғамбарөзінен кейін баға жетпес мұра Аллаһтың Аяны – Құран және өзінің өмір сүру үлгісі – Сүннетті қалдырды. Осы дереккөздерге сүйене отырып мұсылмандар қоғамдық әрі жеке өмірдің барлық саласын қамтыған құндылықтар жүйесін жасай білді. Ең қиын міндеттердің бірі – И. теориялық негізін жасап, Құранда айтылған қағидаларды бір жүйеге келтіріп оны үйлесімді әрі бірізді күйге салу еді. Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін 400 жылға жуық уақыт бойы бұл бағытта аса маңызды жұмыс жүргізіліп, ислам ғалымдары Құран аяттары мен Пайғамбар (ﷺ) хадистері негізінде бүгінгі күні еш өзгертілмеген діннің теориялық әрі практикалық негізін тұжырымдаған.

Мұсылман ұрпақтарының әскери-саяси, экономикалық, ағартушылық және басқа да салаларда жеткен табыстары мен

жетістіктері арқасында И. әлемдік дінге айналды. Миллиондаған сан алуан ұлт әрі нәсіл өкілдері мұсылмандар болып табылады.

Мұсылмандар көзқарасы бойынша, И. пайда болуы және дамуы, бірінші кезекте, жерден тыс, тәжірибеге салынбаған себеппен, Аллаһ Аяны және жазмышпен байланысты. Көптеген ғасырлар бойы әлемдік үдерістерде ешқандай да рөл атқармаған арабтар бірнеше онжылдықтар ішінде барлық салаларда бұрын-соңды болмаған табыстарға жетті. И. адамзат тарихының алдағы ағымына ықпал еткен жаңа өркениеттің, жаңаша ойлаудың, жаңаша өмір салтының негізіне айналды.

И. пайда болуына әсер еткен әлеуметтік және тарихи алғышарттарды есепке алмасақ болмайды, олар: араб қоғамының дәстүрлі өмір сүру салтының дағдарысы, Арабиядағы этномәдени үдерістердің нығаюы, ру-тайпалық құрылымнан ертектасстық қарым-қатынасқа көшуі. Бірақ бұл объективті алғышарттардың өздігінен мұндай қысқа уақыт мерзімінде ислам әлемі сияқты ұлы өркениеттің пайда болуына алып келуі екіталай еді. И. пайда болуының жалғыз себебі – араб қоғамының идеологиялық дәлелдерге негізделген саяси-экономикалық және мәдени өзгерулерді қажет етуі десек, қателесеміз, оның үстіне Құранда араб қоғамын біріктіруге деген үндеу жоқ; сол замандағы араб қоғамының әлеуметтік және саяси мәселелеріне ешқандай екпін жасалмаған.

И. пайда болуы Иудаизм, Христиан діндерінің қағидаларын алып пайдалану туралы айтсақ, ағаттық жасағанымыз болар, себебі Мұхаммед (ﷺ) Меккеде, пұтқа табынушылар ортасында өсті, ол хат танымаған және христиан мен яһуди мәтіндерін жинап, олардың негізінде бүтін бір мінсіз ілім жасап өңдей алмас еді. Ол яһудилермен де, христиандармен көп қарым-қатынасқа да түспеген; олармен болған барлық кездесулері қызметінің меккелік кезеңінде орын алып, тек кездейсоқ немесе іскерлік сипатта орын алған, ал бұл өз кезегінде Христиан және Иудаизм діндерімен танысу үшін аздық етеді.

Исламның тіректері

Мұсылмандардың (сүнниттер) басым көпшілігінің көзқарасы бойынша, мұсылман ілімі діннің нақты практикалық постулаттары – «И. тірегімен» байланысты.

Беделді мухаддистердің хадистер жинақтарында Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбардың Жәбірейіл періштемен сахабалары алдында болған мынадай әңгімесі келтіріледі: Жәбірейіл Пайғамбардан: «Уа, Мұхаммед, маған Ислам туралы хабар бер», – деді. Пайғамбар (ﷺ): «И. дегеніміз – Сенің Аллаһтан басқа құлшылыққа лайықты ешбір Құдай жоқ және Мұхаммед Аллаһтың елшісі деп куәлік беруің, намаз оқуың, зекет беруің, рамазанда ораза тұтуың және жолыңа шамаң келсе, Үйге (Қағбаға) қажылық жасауың» - деп жауап қайтарды. Сонымен, «И. тіректері» 5 негізгі постулатқа негізделеді:

Исл

1. Қатаң Біркұдайшылдықты ұстану (таухид).

И. дінінің символы Аллаһтың жалғыздығын және Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлық миссиясын мойындау ұйғарымында сипатталған – шаһадат: «Әшһәду әнлә иләһә илләЛлаһ уә әшһәду әннә Мухаммәдән ғабдуһу уә расулуһ» («Аллаһтан басқа құлшылыққа лайықты Кұдай жоқ, Мұхаммед – Оның құлы әрі Елшісі екендігіне куәлік беремін»). Бұл тұжырымда Аллаһ дінінің негізгі идеясы жатыр, И. қалған теориялық және практикалық қағидалары содан бастау алады.

2. Күн сайын бес уақыт намаз оқудың міндеттілігі.

Бұл Аллаһқа тән арқылы құлшылық жасау. Намаз белгілі бір уақытта бір пішінде жасалады, сонымен қатар, дене қалпы, тұрысы қатаң белгіленген (қрз.: Намаз). Намаз кезінде Құранның сүрелері оқылып, арнайы дұғалар айтылады.

3. Материалды қайырымдылық жасау (зекет).

Мұсылман адам жылына бір рет тапқан ақысының бір бөлігін жағдайы жоқ кедейлерге бөліп беруі тиіс. Зекет белгілі бір мөлшерде алынады. Жарлы-кедейлер зекет беруден босатылған. Зекет – Аллаһқа мүлік арқылы құлшылық жасаудың бір түрі.

4. Рамазан айында ораза тұтудың міндеті.

Ораза тұтудың мағынасы – тамақтан, судан, күндізгі уақытта жыныстық қатынастан бас тартып, күнәлі істерден аулық жүріп, Аллаһқа бұл айда ерекше ынтамен құлшылық ету (қрз.: Ораза).

5. Меккеге қажылық жасаудың міндеті.

И. ең басты қасиеті орны – Әл-Харам («Тыйым салынған») мешітіне қажылық жасау кезінде мұсылманның барлық ойы Жаратушыға құлшылық етумен байланысты болуы керек. И. бұл тірегі тек материалдық жағынан да, денсаулығы жағынан да қажылықты жасауға мұршасы жететін мұсылмандар үшін міндетті (қрз.: Қажылық).

Иман тіректері

И. түсінігі сенім (иман) түсінігімен тығыз байланысты. «Иман тіректері» деген жалпылама атау астарында діннің идеологиялық негіздері түсініледі. Мұхаммед (ﷺ) пайғамбардың бұл тақырыпты бірнеше хадистерінде қозғаған. Жәбірейл періштенің «Иманның мәні неде?» деген сұрағына ол былай деп жауап береді: «Ол сенің Аллаһқа және Оның періштелеріне, кітаптарына, елшілеріне, Қиямет күніне, сондай-ақ, тағдырға – оның жақсылығымен жамандығына иман келтіруің».

Сонымен И. негізгі 6 иман постулаты бар:

1. Аллаһқа иман келтіру – барлық тіршіліктің Жаратушысы. Оның ішінде бірнеше қағида бар, соның ең негізгісі – Аллаһты істерінде жалғыздау (таухид).

2. Періштелеріне иман келтіру. Періштелер – нұрдан жаратылған, өз ерік күші жоқ, Аллаһтың қалауын орындайтындар (қрз.: Мәләика).

3. Аллаһтың пайғамбарларына түсірілген Қасиетті Кітаптарға иман келтіру. Бұл жерде адамзат

тарихының сан алуан кезеңдерінде елшілеріне түсірілген Аллаһтың Аяндары туралы айтылып отыр.

Мұсылмандар Тәурат (Тора), Зәбур (Пластыр), Інжіл (Евангелия) және Құранның және т.б. бірнеше пайғамбарлар арқылы жеткен ежелгі шиыршық қағаздарының мәтіндерін ақиқат ретінде мойындайды, бірақ олардың заңдылық күші Құранмен жойылды. Мұсылман дін теологтарының пікірінше, Құраннан басқа барлық Қасиетті Кітаптардың заманауи нұсқалары бұрмаланған.

4. Аллаһтың елшілеріне иман келтіру. Құран мен Сүннет Аллаһтың барлық елшілерін ақиқи мойындау қажеттілігін айтады. Олар әртүрлі халықтар мен тайпаларға жіберілді, бірақ бүкіл адамзатқа ортақ елші Мұхаммед (ﷺ).

5. Қиямет күніне иман келтіру. Бүкіләлемдік апат, болашақ қайта тірілу, Аллаһтың Соты және Тозақ пен Жұмақтың барына сенім (қрз.: Ақырет).

6. Тағдырға иман келтіру. Аллаһтың барлық жаратылыстардың тағдырын жазып қойғандығына кәміл сенім (қрз.: Қадар және Қаза).

Исламдық ойдың дамуы.

И. пайда болғаннан кейін бірнеше онжылдықтар өткен соң бұл дін әлемдік дінге айнала бастады. Бұл уақыттан бастап мұсылман мемлекеті – Халифатта қоғамдық-саяси және экономикалық жағдайлар өзгере бастады, билік Азия, Африка және Еуропаның кең-байтақ жерлеріне тарай бастады. Уақыт өте келе мұсылман қоғамының қарқынды дамуы-

мен байланысты көптеген жаңа мәселелер шыға келді, бұрындары сенім ретінде ғана қабылданып келген діннің көптеген постулаттарын бұдан былай жете түсіндіру қажеттілігі туындады. Мұсылман қоғамдық-саяси, философиялық ойының дамуына тағы бір себеп – Исламның ежелден бері өзінің діни-философиялық ілімі болған әлемдік өркениеттің орталықтары деп есептелген жерлерге таралуы. Көптеген халықтар Христиан, Зороастризм, Буддизмді ұстанды. Әлемдік аренаға шыққаннан кейін мұсылмандар ислам дінінің қағидаларын топтастырып, жүйелеуді, дін ілімі мен құқықтық мектептер ашуды, оппоненттердің сұрақтарына рационалды дәлелдермен жауап қайыруды, апологетикалық мәселелермен айналысуды қажет етті.

Аллаһтың Аяндары қағидаларына және мұсылмандардың алғашқы буын өкілдерінің салтына негізделген аса құнды мұра кейінгі ойшылдар буынына бірегей мұсылман өркениетін құруға септігін тигізген өз ішінде үлкен әлеуетке ие болды. Діни ілімдермен құқықтық мектептер пайда болып, өзара қызу пікірталасқа түсті, онда әрқайсысы өз доктриналарын дәлелдеуге тырысты. Бұл үдерістердің барлығы алдыңғы И. қағидаларына қарсы шықпағандығы туралы айтып өткен жөн болар, бұл ізденістер мүмкін болды және ижтиһад деп аталды.

Мұсылман қоғамының ең бірінші маңызды мәселесі – мұсылман мемлекетінде жоғарғы

билік мәселесі. Соңғы Әділетті екі халифа билік құрған кезеңнің өзінде халифаларды сайлауды жөн санаған хауариждер және занды халифа деп Әлиді және оның тікелей ұрпақтарын ғана шын халифа деп таныған шииттер назарға ілікті. Алғашында бұл топтар бар болғаны саяси партиялар еді; кейінірек діни-догматтық қағидалары пайда бола бастағанда ғана И. дербес ағымы ретінде көріне бастады.

Мұсылман ғалымдарының пікірлері қарама-қайшы келген доктриналық проблемалар төмендегідей:

1. Аллаһтың болмысы мен сипаттары (олардың барлығы немесе жоқтығы).

2. Тағдыр және адам ерік қаулауы.

3. Мұсылманның күнәлары мен сенімінің арақатынасы (сонымен қоса, мұсылман-күнәһарлардың ахуалы).

4. Құран болмысы (оның жаратылғандығы немесе жаратылмағандығы).

5. Аллаһты Жұмақта көру мүмкіндігі.

6. Ақыл-ой дәлелдерінің және Аллаһ Аяндары дәлелдерінің арақатынасы.

7. Құранның белігілі бір аяттарын түсіндіру әдістемесі.

8. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерін түсіндіру мен таңдау әдістемесі (олардың дәлелдігі немесе әлсіздігі).

Бұл сұрақтардың барлығы бойынша әртүрлі мұсылман мектептері өздерінің оқуларын қалыптастырған (толығырақ қрз.:

Матуридиліктер; Әшғарилер; Салафилер; Жәбәрилер; Қадарилер; Мутазилиліктер; Муржилер; Хауариждер; Шииттер).

Құқықтық мәселелер – И. ең маңызды саласы. Құқықтанушылар Құран аяттары мен хадистердегі мұсылман құқығының қағидаларын ижтиһадтың балама дереккөздерін – қияс, истихсан, ғұрф, масалих мурсала және т.б. пайдалана отырып жетілдіріп, бір жүйеге келтіріп топтастырған. Әртүрлі құқықтық мұсылман мектептер-мәзһабтар қалыптасты (қрз.: Ханафи мәзһабы, Мәлики мәзһабы, Шафиғи мәзһабы, Ханбали мәзһабы, Заһири мәзһабы, Зәйдиялық мәзһаб, Жәфәри мәзһабы).

Діни және құқықтық мектептермен қатар, И. әртүрлі рухани ілімдер дамыған, олардың көбісі сопылық дәстүрде келтірілген (қрз.: Тасаууф). Мұсылман әлемінде философия қатты дамыған(қрз.: Пәлсапа).

ИСМ [إثم] («грех») – в Исламе – совершение каких-либо действий, запрещенных Аллахом и Его Посланником (ﷺ). К грешникам относятся и косвенные соучастники запретных деяний.

И. считают запрещенные религией поступки, совершенные умышленно совершеннолетними мусульманами в здравом рассудке. Согрешивший человек не остается пожизненно виновным, он всегда имеет возможность раскаяться перед Аллахом, Который может простить его (42:25). Однако частое совершение даже малых И. воздействует на состояние души и ведет

к ослаблению веры, т. к. любой И. потенциально способен привести человека к неверию (куфр). В греховных помыслах также необходимо раскаиваться, однако наказания за них нет.

В Исламе И. разделяются на большие (кабира) и малые (сагир). О больших И. говорится в аяте 4:31. Самый большой И. (мутлак кабира) – наделение какого-либо живого, мифического или неодушевленного субъекта Божественными атрибутами и возвышение их до степени божества или полубожества, отличного от Единого Бога (4:116).

К большим И. (кабаир) относятся:

1. Отрицание бытия Аллаха.
2. Придание Ему какого-либо субъекта для поклонения (ширк).
3. Непризнание какого-либо положения религии.
4. Убийство человека (кроме случаев, особо оговоренных в исламском праве (см.: Катль).
5. Совершение прелюбодеяния (сюда относятся и гомосексуализм, и лесбиянство (см.: Зина, Ливата).
6. Совершение и изучение колдовства.
7. Ростовщичество (см.: Риб).)
8. Покушение на имущество сирот.
9. Бегство с поля битвы.
10. Ложное обвинение женщины в совершении ею прелюбодеяния (см.: Казф).
11. Непокорность родителям-мусульманам.
12. Посягательство на чью-то честь.
13. Лжесвидетельство.

14. Убийство своих детей в любых жизненных ситуациях (в т. ч. аборты).

15. Ложная клятва.

16. Сомнения в уповании на милосердие Аллаха.

17. Несовершенство молитвы и несоблюдение поста.

18. Упорство в совершении какого-либо И.

Совершение первых трех И. ведет к неверию и выводит человека из Ислама; за остальные совершившего их из Ислама не выводят, однако за них определено наказание (см.: Хадд; Тазир).

О степени тяжести больших и малых И. говорится: «Если вы будете отклоняться от великих грехов, что запрещаются вам, Мы избавим вас от ваших злых деяний...» (4:31) (см. также: 53:32). Если малые И. совершаются постоянно, то их степень становится равной кабаир. Совершивший малый И. должен покаяться перед Аллахом.

Только пророки являлись безгрешными. Они могли совершать лишь некоторые ошибки (залля), сразу исправлявшиеся Аллахом. В Исламе не существует понятия «богоизбранного народа», которому будут прощены И. только за принадлежность к определенной расе или национальности: «Они (иудеи) говорят: «Не коснется нас огонь, разве только на немного дней». Скажи: «Разве вы взяли с Аллаха договор и Аллах никогда не изменит Своего договора? Или вы говорите на Аллаха то, чего не знаете?»» (2:80). Мусульмане не имеют права совершать греховные поступки по отношению к иноверцам.

Исм

В Исламе не существует понятия первородного И., который несут все люди от рождения: люди рождаются чистыми и свободными от И., но накапливают их в течение жизни. Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил: «Все дети рождаются в Исламе, и лишь потом их родители делают их христианами, иудеями и зороастрийцами» (аль-Бухари. Джанаиз. 80).

По нормам суннитского Ислама, если человек признает и выполняет все предписания религии, то в случае совершения И. (кроме трех первых) не становится неверным, но является мусульманином-грешником. В различных сектах по этому поводу были различные мнения. Хариджиты считали людей, совершивших большие И., неверными; му'тазилиты отводили им положение между верой и неверием, а мурджииты считали их праведниками (так как, по их мнению, вера не имеет отношения к поступкам). Шииты признают безгрешными почитаемых ими имамов из рода Али, а также дочь Пророка Мухаммада (ﷺ) Фатиму.

ИСМ [إثم] («күнә») – Ислам бойынша – Аллаһ және Оның Пайғамбары (ﷺ) тыйым салған іс-әрекеттерді жасау. Күнәһарларға олардың жанама сыбайластары да жатады.

И. деп дін бойынша кәметке толған ақыл-есі дұрыс мұсылманның тыйым салынған іс-әрекеттерді алдын ала ойластырып әдейі жасауын айтады. Күнә жасаған адам өмір бойы күнәһар бола бермейді, ол қашан да оны кешіре алатын Аллаһтан өкініп

кешірім сұрауына болады (42:25). Алайда қандай да бір И. жиі жасау жанның күй-жағдайына әсер етіп, діннің беріктігін бұзады, себебі, кез келген И. адамды күпірлікке (куфр) әкелуі мүмкін. Күнәлі ойлар үшін де тәубе ету керек, алайда олар үшін адам жазаланбайды.

Ислам бойынша И. үлкен (кәбир) және кіші (сағир) болып екіге бөлінеді. Үлкен И. туралы 4:31 аятта айтылған. Ең үлкен И. (мутлак кәбирә) – қандай да бір тірі, мифтік немесе жансыз субъектіні Құдайи сипаттарға бөлеп, оны Жалғыз Аллаһтың толықтай немесе жартылай Құдай деңгейіне асқақтату (4:116).

Үлкен И. (кәбир) жатады:

1. Аллаһ болмысын жоққа шығару.

2. Оған қандай да бір құлшылық ету субъектісін тенеу (ширк).

3. Діннің қандай да бір қағидасын мойындамау.

4. Адам өлтіру (Ислам құқығында арнайы айтылмаған жағдайлардан басқа (қрз.: Қатл)).

5. Зинақорлық жасау (мұнда гомосексуализм және лесбиянство жатады (қрз.: Зина, Лиуата)).

6. Сиқырлықты оқу, жасау.

7. Өсімқорлық (қрз.: Рибә).

8. Жетімдер мүлкіне қол салу.

9. Ұрыс алаңынан қашу.

10. Әйел адамды зинақорлыққа жалған айыптау (қрз.: Қазф).

11. Мұсылман ата-анаға бағынбау.

12. Біреудің ар-ұятына нұқсан келтіру.

13. Жалған куәлік беру.

14. Өмірдің кез келген жағдайында өз балаларын өлтіру (оның ішінде аборт та бар).

15. Жалған ант.

16. Аллаһ мейіріміне тәуекел етуде күмән келтіру.

17. Намаз оқымау және ораза тұтпау.

18. Қандай да бір И. жасауда табандылық көрсету.

Алғашқы үш И. жасау дінсіздікке алып келіп, адамды исламнан шығарады; қалған күнәлар үшін Исламнан шығармайды, бірақ олар үшін арнайы жаза бар (қрз.: Хадд; Тазир).

И. үлкен және кіші түрлері туралы: «Егер сендер тыйым салынған нәрселердің үлкенінен сақтансаңдар, сендердің жамандықтарынды жасырып, өздерінді құрметті орынға кіргіземіз...» (4:31) (сонымен қатар, қрз.: 53:32). Егер кіші И. үнемі қайталанып жасалса, олардың дәрежесі кәбәірмен бірдей болады. Кіші И. жасаған адам Аллаһқа тәубе ету қажет.

Тек пайғамбарлар ғана күнәсіз еді. Олар ұсақ қателерді (зәллә) ғана жасауы мүмкін еді, Аллаһ оларды бірден түзеп жіберетін. Исламда «Құдай таңдаған халық» деген түсінік және халық белгілі бір нәсіл немесе ұлтқа жататындықтан И. үшін жазаға тартылмайды деген сөз жоқ: «Олар (яһудилер): «Бізді тозақ оты санаулы күндер ғана (азапта) ұстайды» – дейді. (Мұхаммед (ﷺ)) оларға айт: «Аллаһтан уәде алдыңдар ма? Аллаһ уәдесін сірә бұзбайды. Немесе Аллаға білмегендерінді айтасыңдар ма?» (2:80). Мұсылмандар басқа діндегі адамдарға қатысты күнәлі істерді жасай алмайды.

Исламда адамдар туылғаннан бастап көтеріп жүретін тұнғыш И. деген түсінік жоқ: адамдар И. пәк әрі бос болып туылады, алайда өмір бойы оны жинап жүреді. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) былай деген: «Әрбір туылған нәресте әсіл жаратылысында туылады, сөйтіп ата-анасы оны яһуди немесе христиан не мәжуси етеді» (әл-Бұхари. Жаназа кітабы. 80).

Сүнниттік Ислам нормалары бойынша, егер адам діннің барлық қағидаларын мойындап, орындап отырса, ол И. жасағанда (алғашқы үшеуінен басқа), ол діннен шыққан болып есептелмейді, бірақ күнәһар-мұсылман болады. Әртүрлі ағымдарда бұл туралы сан алуан пікірлер болған. Хауариждер үлкен И. жасаған адамдардың діннен шыққандар қатарына қосқан; мұтәзиләлароларға сенім мен сенімсіздік арасындағы аралық орын берген, ал муржилер оларды тақуа деп санаған (себебі, олардың ойынша, иман іс-әрекеткен қатысты емес). Шиииттер күнәдан жаны пәк деп Әли ұрпағынан тараған беделді имамдарды және Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбардың қызы Фатиманы санайды.

367

ИСМАИЛ [إسماعيل] (Измаил) – пророк Аллаха, посланный к аравийскому племени Джурхум; старший сын Ибрахима (Авраама) от служанки Хаджар (Агари), родоначальник арабов и прямой предок Пророка Мухаммада (ﷺ).

В Коране (37:99-100 и далее) повествуется, как Авраам обратился к Аллаху с мольбой о том,

чтобы Он дал ему сына. В ответ Аллах обрадовал Ибрахима сыном от Хаджар (37:101). Позднее Ибрахим перевез И. и его мать в Мекку и вместе с ним построил Каабу, которая стала первым храмом для служения Единому Богу. Когда И. вырос, Аллах решил испытать верность Ибрахима и напомнил ему об обещании принести сына в жертву (37:102). Ибрахим поспешил выполнить волю Аллаха, но когда он занес над И. нож, Аллах остановил его. Взамен И. Бог послал Ибрахиму через ангела агнца для исполнения жертвы (37:103-107).

Позже И. женился на дочери вождя пришедшего из Йемена племени джурхумитов. У него родилось многочисленное потомство, от которого произошел арабский народ. У И. было 12 сыновей: Набит, Кидар, Адбаиль, Мибшам, Мишма, Дума, Миша, Худуд, Йатма, Натур, Нафис и Кидман. Пророк Мухаммад (ﷺ) является прямым потомком И. по линии Кидара.

И. призывал людей к вере в Аллаха и исполнению Его Законов. Аллах дал ему способность совершать чудеса. По требованию одного племени он вознес Аллаху мольбу, и на голых деревьях выросли фрукты. Джурхумиты также потребовали у него чудес; тогда И. положил руки на спину овцы, которая не давала молока, и после его мольбы Аллаху в ее сосках появилось обильное молоко.

И. руководствовался Шариатом Ибрахима и пережил отца на 40 лет. В преданиях говорится, что он участвовал в похоронах отца, при-

езжал в Палестину к его могиле и встречался со своим младшим братом Исхаком. Умер предположительно в возрасте 133 или 137 лет в Мекке. Был похоронен неподалеку от Каабы возле могилы Хаджар.

ИСМАИЛ [إسماعيل] (Измаил)

– Журхум деген араб тайпасына жіберілген Аллаһтың пайғамбары; Ибраһимнің (Авраам) Хажар (Агари) деген қызметші әйелден туған ұлы, арабтардың ата-бабасы және Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) тікелей бабасы.

Құранда (37:99-100 және әрі қарай) Ибраһимнің Аллаһқа ұл тілеп жалбарынғаны туралы айтылған. Бұған жауап ретінде Аллаһ оған Хажардан туған ұл сыйлайды (37:101). Кейінірек Ибраһим И. және оның анасын Меккеге апарып, онымен бірге Жалғыз Аллаһқа құлшылық ететін алғашқы қасиетті орын Қағбаны салған. И. өскен кезде Аллаһ Ибраһимнің адалдығын сынау мақсатында оған ұлын құрбандық етемін деген уәдесін есіне түсіреді (37:102). Ибраһим Аллаһ қалауын орындауға асығып, ұлының мойнына пышақ жақындата бастағанда, Аллаһ оны тоқтатады. И. орнына Аллаһ Ибраһимге періште арқылы құрбандық шалуға қозы жібереді (37:103-107).

Кейіннен И. Йеменнен келген журхум тайпасының көсемінің қызына үйленеді. Одан араб халқы бастау алған көп ұрпақ тараған. И. 12 ұлы болған: Набит, Қидар, Адбаил, Мибшам, Мишма, Дума, Миша, Худуд, Йатма, Натур, Нәфис және Қидман. Мұхаммед

Пайғамбар (ﷺ) Қидардан тараған И. тікелей ұрпағы.

И. адамдарды Аллаһқа сенуге және Оның Заңдарын орындауға шақырған. Аллаһ оған ғажайыптар жасау қасиетін дарытты. Бір тайпаның сұрауы бойынша, И. Аллаһқа жалбарынып, қу ағаштар бұтақтарында жемістер пайда болды. Журхумдықтар да одан ғажайыптарды сұраған; сонда И. сүт бермеген саулықтың үстіне қолын салып, Аллаһқа дұға етеді, содан соң оның емшегінде сүт пайда болады.

И. Ибраһимнің Шариғаты бойынша өмір сүріп, әкесінен 40 жас көп жасаған. Риуаяттарда оның әкесінің жерлеу салтына қатысқаны және Палестинаға келіп, әкесінің зиратына барғаны, сонымен қатар кіші інісі Исхакпен кездескені туралы айтылады. Шамамен 133 немесе 137 жасында Меккеде дүниеден өткен. Қабаға жақын жерде Хажар бейітінің жанында жерленген.

ИСМАИЛИТЫ [الإسماعيلية]

— одна из шиитских сект. Как и иснааш`ариты, признают всех имамов до Джафара ас-Садика, но после него возводят имамат не к Мусе аль-Казиму, а к другому сыну Джафара — Исмаилу, которого тот, по их мнению, прямо и недвусмысленно назначил имамом. Однако Исмаил умер раньше отца; после смерти Исмаила имамат, по версии П., перешел к его сыну Мухаммаду Мактуму, который стал первым «сокрытым» имамом И. Затем имамат перешел к его сыну Джафару аль-Мусаддику, от него —

к его сыну Мухаммаду аль-Хабибу, затем к его сыну Убайдулле аль-Махди, который захватил власть в Сев. Африке. После этого имамами считались все халифы государства Фатимидов, созданного И. в Египте.

В мусульманских хрониках есть данные о том, что на деле пропаганда И. велась не в пользу потомков Исмаила, а в пользу семьи некоего `Абдуллаха ибн Маймуна аль-Каддаха, выступавшей от их имени. Это послужило причиной раскола И. и отпадения от них секты карматов.

Как и другие шиитские секты, учение И. возникло в Ираке, затем распространилось в Иране и Хорасане, здесь смешалось с индийскими и персидскими религиями. В результате многие И. настолько отделились от основополагающих принципов Ислама, что их перестали считать мусульманами.

И. были убеждены в том, что весь Шариат имеет как явную (захир), так и сокрытую, тайную (батин) составляющую; батин же известен только исмаилитским имамам. По этой причине И. стали называть батинитами. Исходя из доктрины тайного учения, И. подвергали аллегорическим трактовкам аяты Корана и утверждали, что все эти аллегии исходят от их имамов, которые знают сокровенные и тайные смыслы Откровения, разделяли богословие на явное (захир) и сокрытое (батин). Часто пренебрегали внешними обрядами и запретами (харам) религии, считая более необходимым постижение тайного смысла. Собирались

в тайные общества, часто обращались к методам террора.

Согласно учению И., Аллах возвысил имамов над остальными людьми и дал им особые, в том числе сокровенные, знания обо всех аспектах бытия. Имамы обладают недоступным другим знанием, непогрешимы, не подотчетны никому. Иمامу необязательно являться своим последователям; он может быть «сокрытым» и не известным большинству, но в любом случае является руководителем, указывающим верный путь всей шиитской общине. В конце концов «сокрытый» имам станет явным и придет в мир, чтобы восстановить справедливость.

И. заимствовали положения философии неоплатоников, гностиков и других античных школ. Большое внимание уделяли заимствованной из пифагорейства и каббалистики мистике чисел, особо почитали число 7. Вслед за Платоном рассматривали земной мир в качестве некоего отражения идеального мира. Например, все Пророки, по их мнению, являлись отражением Мирового Разума (аль-акля). В сочинениях теоретиков И. нашли отражение и идеи плотинской эманации.

Цель сотворения мира в философии И. – реализация Божественной истины. Вся история разделяется на пророческие циклы. После пришествия «сокрытого» имама все внешние аспекты религии будут упразднены и останется только истина, которая до того была «сокрытой».

Пришествию И. к власти предшествовал длительный период

пропаганды (дауат), осуществляемой проповедниками – дай. Во главе дауата мыслился «сокрытый» имам, который передавал повеления дай. Дай имели помощников – накибов, также имевших подчиненных. Они внедрялись в гущу мусульман и завязывали провокационные споры. Идеологи И. специально изучали теорию подрыва ортодоксальной веры и инструктировали проповедников. Среди дай избиралось высшее руководство пропагандой – дай ад-дауат. Над всей иерархией стоял Баб («Врата»), не известный даже высшим иерархам И. – его знал только «сокрытый» имам. Члены ступеней этой иерархии не знали друг друга.

Воспользовавшись слабостью последних Аббасидских халифов, И. пришли к власти в Ифрикии (Тунис), затем завоевали север Африки и Сицилию, а в 347/969 г. установили контроль над Египтом. Затем И. подчинили себе Йемен, Хиджаз и Сирию, образовав крупное государство – Фатимидский халифат. Власть в нем стала носить мистический характер. Первый фатимидский халиф Убайдуллах объявил себя ожидаемым шиитами Мессией – Махди.

К концу XI/XII в. Фатимидский халифат стал слабеть и терять территории. Ослабление государства сопровождалось расколом И. на секты. Выделились хахимиты и друзья.

В 487/1094 г. после смерти халифа аль-Мустансира наследником престола был объявлен его сын Низар, но власть захватил его младший брат аль-Мустали. Низар

бежал в Александрию, попытался поднять восстание, но потерпел поражение и был убит в темнице. Сторонники Низара объявили, что имамами являются его потомки, и отказались признавать линию аль-Мустали. Их называли низаритами, или восточными И.; сторонники аль-Мустали стали именоваться мусталитами. Противоборство этих двух сект еще более ослабило И.

Низариты преобладали на востоке мусульманского мира, оставшемся вне контроля Фатимидов. Им удалось создать государство с центром в иранской крепости Аламут. Основателем государства и доктрины неoisмализма (ад-дава аль-джадида) был Хасан ибн ас-Саббах. На протяжении многих десятилетий низариты практиковали методы террора. Перед исполнением террористических акций они употребляли гашиш, за что их называли хашшашия (от этого слова произошло европейское ассасин – «наемный убийца»). Государство низаритов было уничтожено в 653/1256 г. монгольским завоевателем Хулагу-ханом. Монголы повсеместно преследовали низаритов, и те были вынуждены бежать в Индию. В настоящее время лидер низаритов носит титул Агахан и имеет резиденцию в Индии и Кении. Низариты продолжают вести активную миссионерскую деятельность, но отказались от методов террора. Халифат Фатимидов прекратил существование в 549/1171 г., когда власть захватил выдающийся политик и государственный деятель султан Салах ад-Дин Аййуби (Саладин). Муста-

литы ушли в Йемен, а затем в Гуджарат (Индия). Общины мусталитов имеются в Индии, Пакистане, Иране, Йемене, Кении, Танзании. Религиозный центр находится в индийском городе Сурате.

Современные И. проживают в Индии, Пакистане, Сирии, Ливане, Таджикистане, Центр, и Юж. Африке, в некоторых других странах. Исмаилитское право во многом повторяет положения джафаритского мазхаба.

ИСМАИЛИЛЕР [الإسماعيلية]

– шииттік ағымдардың бірі. Иснаәшғарилер секілді Жәфәр ас-Садыққа дейінгі барлық имамдарды мойындайды, бірақ одан кейін имаматты Мұса әл-Казымға емес, Жәфәрдің басқа ұлына – Исмаилға апарады, олардың ойынша, әкесі оны имам деп бекіткен. Алайда Исмаил әкесінен бұрын қайтыс болады, И. нұсқасы бойынша имамат алғашқы «жасырын» имам болған оның ұлы Мұхаммед Мақтұмға өткен. Содан соң имамат оның ұлы Жәфәр әл-Мусаддыққа, одан – ұлы Мұхаммед әл-Хабибке, кейіннен – Солтүстік Африкадағы билікті жаулап алған Убайдуллаһ әл-Мәһдиге берілген. Осыдан кейін имам деп Мысырда И. құрған Фатимия мемлекетінің барлық халифалары саналған.

Мұсылман жазбаларында И. насихаты Исмаил ұрпақтары үшін емес, олардың атынан сөйлеген Абдуллаһ ибн Маймун әл-Қаддахтың отбасы үшін жүргізілген деген деректер бар. Бұл И. ыдырауына себеп болды және олардан карматтар ағымы бөлінген.

Басқа да шииттік ағымдар сияқты И. ілімі Иракта пайда болып, Иран мен Хорасанға таралды, мұнда үнді және парсы діндерімен араласқан. Нәтижесінде И. көп бөлігі исламның негізгі қағидаларынан алшақтағаны соншалық, оларды мұсылман деп танудан қалған.

И. пікірінше, Шарифаттың айқын (заһир) және жасырылған, құпия (батин) құрауыштары бар; батин болса, тек исмаилиттік имамдарға ғана белгілі. Осы себепті И. батинилер деп атай бастаған. Құпия ілім доктринасына сүйенсек, И. Құран аяттарын аллегорияға салып түсіндірген, сонымен қатар, бұл аллегорияларды өздерінің имамдарынан шыққан деген, имамдар болса, Аяндардың құпия және жасырылған мағынасын біледі әрі теологияны айқын (заһир) және жасырылған (батин) деп бөлген. Діннің сыртқы салттары мен тыйым салынған істерінен (харам) жиі сақтанып, құпия сырлардың түбіне жетіп түсінуді жөн санаған. Олар құпия қоғамдарға бірігіп, террор әдістеріне жиі жүгінген.

И. іліміне сәйкес, Аллаһ имамдарды басқа адамдардан жоғары етіп қойған және оларға болмыстың барлық аспектілері туралы ерекше әрі құпия білімдер берген. Имамдар басқалардың қолы жетпейтін білімге ие, күнәсіз, ешкімге есеп бермейді. Имам ізін куушы адамдармен кездесуі міндет емес, ол «жасырын» әрі көпшілікке беймәлім болуы мүмкін, алайда ол соның бәріне карамастан шииттік қауымдастықта билік тізгінін ұстайтын әрі тура жолды

көрсететін адам. Ақыр соңында «жасырын» имам көлеңкеден шығып, әділдікті орнату үшін әлемге көрінеді.

И. пәлсапа қағидаларын неоплатондықтардан, гностиктерден және т.б. антикалық мектептерден алған. Пифагорлық және каббалистикадан алынған сандар мистикасына аса қатты мән беріп, 7 санын қастерлеген. Платоннан кейін жер әлемін идеалды әлем бейнесі ретінде қарастырған. Мысалы, олардың пікірінше, барлық Пайғамбарлар Әлемдік Сана (әл-ақл) кескіні болып табылады. И. теоретиктерінің шығармаларында плотиндік эманация идеялары да көрініс тапқан.

И. философиясында әлемді жаратудың мақсаты – Құдайи ақиқаттың орындалуы. Бүкіл тарих пайғамбарлық циклдерге бөлінеді. «Жасырын» имам келгеннен кейін, діннің барлық сыртқы аспектілері қысқарып, осыған дейін «жасырын болған» тек ақиқат айқын болады.

И. билікке келуіне насихатшылар – дайлардың ұзақ уақыт бойы жүргізген үгіті (дауат) себеп болды. Дауаттың басында дайлардың бұйрықтарын жеткізіп отырған ойша «жасырын» имам тұрған. Дайлардың көмекшілері – нақибтер де өз көмекшілерін ұстаған. Олар мұсылмандар ортасына кіріп, зиянкестік пікірталастар ұйымдастырған. И. идеологтары ортодоксалды сенімді жою теориясын арнайы оқып, насихатшыларға нұсқау беріп отырған. Дайлар арасында насихатшылардың жоғарғы билігі – дай ад-дауат сайланған. Бүкіл иерархияның басында Баб

(«Қакпа») тұрған, ол туралы И. жоғарғы иерархтары да хабарсыз болған – оны тек «жасырын» имам ғана білген. Бұл иерархияның мүшелері бір-бірі туралы білмеген.

Соңғы Аббас әулетінің халифаларының әлсіздігін пайдаланып, И. Ифрикияда (Тунис) билікке келіп, кейіннен Африканың солтүсітігі мен Сициялияны жаулап алып, 347/969 ж. Мысырда да билік жүргізе бастаған. Содан соң, И. Йемен, Хижаз, Сирияны өздеріне бағындырып, үлкен мемлекет – Фатимидтік халифатын орнатқан. Ондағы билік мистикалық сипатта жүзеге асырылып отырды. Алғашқы фатимидтік халиф Убайдуллаһ өзін шииттер күткен Мессия – Мәһди деп атаған.

VI/XII ғ. соңына қарай Фатимидтік халифат әлсіреп, өз территорияларын жоғалта бастайды. Мемлекеттің әлсіреуімен қатар, И. әртүрлі ағымдарға ыдырайды. Олардың ішінде хахимиттер және друздар белгілі.

487/1094 ж. әл-Мустансир халифаның өлімінен кейін, тақ мұрагері болып оның ұлы Низар тағайындалды, алайда билікті оның кіші інісі әл-Мустали өз қолына алады. Низар Александрияға қашып, көтеріліс жасауға бел буады, бірақ жеңіліске ұшырап, зынданда қаза тапқан. Низардың жақтастары оның ұрпақтарын имам деп атап, әл-Мустали ұрпақтарын мойындаудан бас тартты. Оларды низарилер-немесе шығыстық И. деп атап, әл-Мустали жақтастары мусталиттер деп аталып кетті. Бұл екі ағымның бақталастығы И. мемлекетін одан сайын әлсіретті.

Низарилер Фатимидтер бақылауынан тыс қалған мұсылман әлемінің шығысында басым болды. Олар Аламут атты ирандық қорғанды өздерінің орталығы етіп өз мемлекеттерін құрды. Мемлекеттің және неоишмаилияның негізін қалаушы (ад-дауа әл-жәдида) Хасан ибн ас-Саббах болатын. Көптеген жылдар бойы низарилер террор әдістерін жүзеге асырып отырды. Террорлық актілерді жасар алдында олар наша атып, сонысы үшін хашшашия (осыдан еуропалық ассасин – «жалдама кісі өлтіруші» сөзі пайда болған) деп аталып кеткен. Низарилер мемлекетін 653/1256 ж. моңғол басқыншысы Хулагу-хан жойып жіберді. Моңғолдар низарилерді барлық жерде андығандықтан олар Үндістанға көшуге мәжбүр болады. Бүгінгі таңда низарилер басшысы Аға-хан атағына ие және оның резиденциясы Үндістан мен Кенияда бар. Низарилер әлі күнге дейін өздерінің миссионерлік іс-әрекеттерін жалғастырып отыр, алайда террор әдістерінен бас тартты. Билікке атакты саясаткер әрі мемлекет қайраткері Салах ад-Дин Аййуби (Саладин) келісімен, Фатимидтер халифаты 549/1171 ж. жойылды. Мусталиттер Йеменге кетіп, кейіннен Гужарат (Үндістанға) көшті. Мусталиттер қауымы Үндістан, Пәкістан, Иран, Йемен, Кения, Танзанияда бар. Діни орталығы үнді қаласы Суратта орналасқан.

Қазіргі таңдағы И. Үндістанда, Пәкістанда, Сирияда, Ливанда, Тәжікстанда, Орталық және Солтүстік Африкада және кейбір

баска да елдерде өмір сүріп жатыр. Исмаилиялық құқық жәфәри мәзһабына ұқсас келеді.

ИСНААШГАРИТЫ [اثنا عشرية]

– последователи 12 имамов, наиболее распространенные последователи имамитского шиизма (см.: Шииты, Имамиты). Согласно их вере, после смерти Пророка Мухаммада (ﷺ) ниспослание Откровений от Аллаха прекратилось, но возникла необходимость применения Божественных Законов в обществе и повседневной жизни. Эту функцию стали исполнять имамы – потомки Али ибн Абу Талиба, члены семьи Пророка Мухаммада (ﷺ) (Ахль аль-Бейт). В учении И. имам – вождь и учитель Ислама, действующий от имени Бога. Имамы непогрешимы и никогда не заблуждаются. Непогрешимыми являются не только 12 почитаемых имамов, но и дочь Пророка (ﷺ) Фатима. Каждое повеление и слово имамов шииты считают истинным доказательством (худжа). Подчинение этим повелениям является подчинением Аллаху, а отвержение – бунтом против Него.

Имамами И. являются:

1. Али ибн Абу Талиб;
2. Хасан ибн Али аз-Заки;
3. Хусейн ибн Али аш-Шахид;
4. Али ибн Хусейн ас-Саджад;
5. Мухаммад ибн Али аль-Бакир;
6. Джафар ибн Мухаммад ас-Садик;
7. Муса ибн Джафар аль-Казим;
8. Али ибн Муса ар-Риза;
9. Мухаммад ибн Али аль-Джавад;

10. Али ибн Мухаммад аль-Хади;

11. Хасан ибн Али аль-`Аскари;

12. Мухаммад ибн Хасан.

Как и почти все шииты, И. верят в «сокрытого имама» (каим). «Сокрытый имам» И. – 12-й имам Махди аль-Мунтазар («Ожидаемый»). Он будет пребывать в «сокрытии» до часа, назначенного Богом, в назначенный час придет на землю и установит царство справедливости и благоденствия (см.: Махди; Мухаммад ибн Хасан). По преданиям И., имам Махди родился в 255 г. Опасаясь за свою жизнь, он не показывался массам народа, а передавал свои повеления через полномочных представителей (период «Малого сокрытия» – аль-Гайба ас-Сагира, 260- 329 г. х.). После смерти последнего представителя имама начался период «Великого сокрытия» (аль-Гайба аль-Кабира), который продолжается по сей день.

Как и большинство шиитов, И. не считают первых 3 халифов достойными халифата, утверждают, что руководить мусульманской общиной вправе только члены семьи Пророка (ﷺ), считают Али самым лучшим не только среди мусульман, но и среди всех сподвижников Пророка (ﷺ). Значение и заслуги многих сподвижников И. отрицают.

И. считают допустимым скрывать религиозные убеждения и внешне отрекаться от веры (такия) в случаях непосредственной опасности.

И. считают, что толкование Корана ведомо только имамам, и принимают лишь те предания,

которые восходят к имамам (см.: Тафсир), они убеждены, что все аяты (а также хадисы) имеют как явные, экзотерические (захир), так и тайные, эзотерические (батин) смыслы. Все явные и тайные смыслы Корана были известны Пророку Мухаммаду (ﷺ), передавшему их членам своей семьи; именно поэтому любое толкование должно восходить к ним.

Методы отбора хадисов, а также их классификация у И. во многом сходны с суннитскими (см.: Хадис), но, как и все шииты, И. считают хадисами только речи и примеры из жизни Пророка (ﷺ) и непогрешимых имамов, а также деяния некоторых сподвижников, сопровождавшиеся цитированием слов Пророка (ﷺ). По версии И., все хадисы хранились у Али ибн Абу Талиба по поручению Пророка (ﷺ), Али пересказал эти хадисы своим потомкам-имамам, а те – своим потомкам.

Принимаются также сборники хадисов, составленные сподвижниками Пророка (ﷺ) и следующими двумя поколениями мусульман. Классификация хадисов и требования, предъявляемые к их передаче, у И. те же, что и у других шиитов. В правовых вопросах И. – последователи джафаритского мазхаба.

ИСНАӘШҒАРИЛЕР [اشاعریة]

– 12 имам ізін қуушылар, имамиялық шиизмнің барынша тараған тобы (крз.: Шииттер, Имамиялықтар). Олардың сенімі бойынша, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін Аллаһ Аяндарын жіберуін

тоқтатты, бірақ Құдайи Зандарды қоғамда және күнделікті өмірде қолдану қажеттілігі туындады. Бұл қызметті имамдар – Әли ибн Әбу Талиб ұрпақтары, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) отбасысының мүшелері (Әһл әл-Бәйт) атқара бастады. И. ілімінде имам – Құдайдың атынан билік ететін Ислам көсемі әрі ұстаз. Имамдар күнәсіз әрі ешқашан қатеге бой алдырмайды. Күнәсіз деп 12 имамнан басқа Пайғамбардың (ﷺ) қызы Фатима да саналған. Имамның әрбір сөзі мен бұйрығын шииттер ақиқат дәлел (хужа) деп есептейді. Бұл бұйрықтарды орындау Аллаһқа бағыну дегенді білдіреді, ал орындаудан бас тарту – Оған қарсы бүлік шығару.

И. имамдары:

1. Әли ибн Әбу Талиб;
2. Хасан ибн Әли әз-Зәки;
3. Хұсейн ибн Әли әш-Шаһид;
4. Әли ибн Хұсейн ас-Сажад;
5. Мұхаммед ибн Әли әл-

Бақыр;

6. Жәфәр ибн Мұхаммед ас-Садық;

7. Мұса ибн Жәфәр әл-Қазым;

8. Әли ибн Мұса әр-Риза;

9. Мұхаммед ибн Әли әл-Жәуәд;

10. Әли ибн Мұхаммед әл-Хади;

11. Хасан ибн Әли әл-Ғәскәри;

12. Мұхаммед ибн Хасан.

Барлық шииттер секілді И. «жасырын имамға» (каим) сенеді. И. «жасырын имамы» – 12 имам Мәһди әл-Мунтазар («Күтілетін»). Ол Құдай үкім бермейінше «жасырын» болады да, бұйырылған күні жерге келіп, әділдік пен береке ор-

натады (қрз.: Мәһди; Мұхаммед ибн Хасан).И. хабарлары бойынша, имам Мәһди 255 ж. туылған. Өз өміріне қауіп төндіргісі келмегендіктен, ол көпшілік алдына шықпаған, өз бұйрықтарын өкілдері арқылы айтып отырған («Кіші жасырыну» кезеңі – әл-Ғайба әс-Сағира, 260-329 х.ж.). Соңғы имам өлімінен кейін «Ұлы жасырыну» (әл-Ғайба әл-Кәбира) кезеңі басталады, ол бүгінге дейін де жалғасып келеді.

Көпшілік шииттер сияқты И. алғашқы үш халифаны халифатқа лайық деп санамайды. Олардың айтуынша, мұсылман қоғамын Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ұрпағы ғана билей алады. Олар Әлиді мұсылмандар ішінде ғана емес, Пайғамбардың (ﷺ) барлық сахабалары ішінде ең мықты деп санайды.

376 Көптеген сахабалардың қызметі мен маңызын мойындамайды.

И. пікірінше, тікелей қауіп төнгенде, діни көзқарастарды жасырып, діннен сырттай ажырауға (такия) болады.

И. Құранды тәпсірлеу тек имамдарға тиесілі және имамдарға баратын хабарларды ғана мойындайды (қрз.: Тәпсір), олар барлық аяттардың (оның ішінде хадистер де) айқын, экзотерикалық (заһир) және құпия, экзотерикалық (батин) болатынына сенеді. Құранның барлық айқын және құпия аяттарының мағынасын өз отбасының мүшелеріне жеткізген Мұхаммед пайғамбарға (ﷺ) белгілі болған, сондықтан И. пікірінше барлық тәпсірлер оларға тиесілі.

Хадисті таңдау әдістері мен оны жіктеуде И. сүннет иелерімен

ұқсас (қрз.: Хадис), алайда, шииттер сияқты олар хадис деп тек Пайғамбар (ﷺ) және күнәсіз имамдардың сөздері мен өмірінің мысалдарын және Пайғамбар (ﷺ) сөздерін келтірген кейбір сахабалардың іс-әрекетін айтады. И. нұсқасы бойынша Пайғамбардың (ﷺ) тапсыруымен барлық хадистер Әли ибн Әбу Талибте сақталған, Әли болса, оны имам-ұрпақтарына, олар – келесі ұрпаққа жеткізген.

Пайғамбар (ﷺ) сахабалары және одан кейінгі мұсылмандардың екі буыны құрастырған хадистер жинағы қабылданады. Хадистерді жеткізушілерге қойылатын талаптар мен оларды жіктеуде И. басқа шииттіктердегідей. Құқықтық сұрақтар И. жәфәри мәзһабын ұстанады.

ИСНАД [اسناد] («цепочка») – перечисление имен передатчиков сообщения (хадис), которое выстраивается до имени непосредственного очевидца события.

Метод И. был изобретен мусульманами в период жизни учеников сподвижников Пророка Мухаммада (ﷺ) (табиунов) для того, чтобы разобраться в подлинности того или иного хадиса. До этого необходимости в применении И. не было, т. к. существовали живые носители традиции, восходящей непосредственно к Пророку (ﷺ). Согласно мусульманской традиции, праведность передатчиков играет важную роль в оценке достоверности того или иного хадиса. Некоторые западные востоковеды считают, что принципы И. были заимствованы мусульманами

у иудеев; однако в исторических документах такой метод встречается в иудейской традиции только начиная с IX в., в то время как у мусульман традиция И. появляется в VIII в..

ИСНАД [إسناد] («тізбек») – оқиғаның куәсінің есіміне тікелей баратын хабар (хадис) жеткізушінің есімдерін тізбектеу.

И. әдісі мұсылмандармен Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының шәкірттерінің (табиғиндар) өмірі уақытында әлдебір хадистің дұрыстығын анықтау үшін ойлап табылған. Бұған дейін тікелей Пайғамбарға (ﷺ) баратын дәстүрдің тірі иелері болғандықтан И. қолдану қажеттілік етпеген. Мұсылман дәстүріне сәйкес, қайсыбір хадистің дәлелділігінде жеткізушінің шыншылдығы маңызды рөл атқарады. Кейбір батыс шығыстанушылары И. қағидаларын мұсылмандар яһудилердің алған деп санайды; алайда тарихи құжаттарда мұндай әдіс яһудилік дәстүрлерде тек IX ғасырдан бастап ғана кездеседі, ал мұсылмандарда И. дәстүрі VIII ғасырдан бар.

ИСРАИЛИЯТ [اسرائيليات] (мн. ч. от исраилия) – иудейские и христианские предания из Торы, Евангелий и других книг иудеев и христиан, использовавшиеся для объяснения аятов Корана. Отношение к И. в среде исламских ортодоксов было неоднозначным, но И. могли приниматься в качестве аргумента, если не противоречили Корану и Сунне.

И. можно разделить на 3 категории:

1. Повествования, подлинность которых не вызывает сомнений (приемлемые предания). Аль-Аскалани приводил слова Пророка Мухаммада (ﷺ): «Передавайте, доводите до сведения других хотя бы один аят из того, что оставлено мною. [И вам не запрещено] цитировать из того, что от сыновей Израила, и нет греха в этом. Кто же преднамеренно будет лгать в мой адрес, [приписывая мне то, что я на самом деле не говорил], тот подготавливает для себя место в Аду».

2. Сфабрикованные повествования, противоречащие Корану. Исламские ученые отвергают их как бездоказательные суеверия. В Коране имеются аяты, которые повествуют об искажении Священных книг: «Среди иудеев есть такие, которые искажают слова [Господа, переставляют] их со своих мест...» (4:46).

3. Повествования, достоверность которых вызывает сомнения. Такие предания не принимаются, но и не отвергаются. Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил: «Не подтверждайте и не отвергайте того, что вам говорят люди Писания. Говорите им: «Мы уверовали в Аллаха и в то, что ниспослано нам» (2:136)» (аль-Бухари. Шахада. 29).

В первые века хиджры бывшие иудеи и христиане широко применяли метод толкования Корана с помощью И, хорошо им знакомых. Однако чрезмерное применение И. вводило в мусульманское мировоззрение сомнительные истории, достоверность которых ничем не

Иср

была подтверждена. Поэтому И. принимается только в качестве косвенных доказательств того или иного суждения по различным аспектам исламских первоисточников.

ИСРАИЛИЯТ [اسرائيليات] (исраилия сөзінің көпше түрі) – Құран аяттарын түсіндіруде қолданылған Тәурат пен Інжілдегі және яһудилік және христиандық басқа кітаптардағы хикаялар. Ислам ортодокстары арасында И. көзқарас әртүрлі, дегенмен И. Құран және Сүннетке қарама-қайшы келмесе дәлел ретінде қабылданған.

И. 3 санатқа бөлуге болады:

1. Шынайылығы күмән келтірмейтін хикаялар (қолдануға болатын). Әл-Асқалани Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) мына сөзін келтірген: «Мен қалдырған аяттардың біреуін болса да басқаларға жеткізіндер. [Және сендеге Исраил ұрпақтарынан дәйек келтірсеңдер күнә жоқ]. Кімде-кім менің артымнан әдейі жалған сөз [шындығында мен айтпаған сөзді] айтса, өз орнын тозақтан дайындай берсін».

2. Құранға қарсы келетін жалған хикаялар. Мұсылман ғалымдары оларды дәлелсіз ырымшылдық деп жоққа шығарады. Құранда Қасиетті кітаптардың өзгертілгендігі туралы аяттар бар: «Сондай Яһудилердің кейін сөзді орындарынан өзгертеді...» (4:46).

3. Шынайылығы күмән келтіретін хикаялар. Мұндай хикаялар қабылданбайды да қайтарылмайды. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ): «Кітап иелері айтқандарды қабылдамандар да жоққа шығар-

мандар. Оларға айтындар: «(Бәріне де сенеміз) және біздер Ол Аллаһқа ғана бой ұсынушымыз» (2:136) (әл-Бұхари. Шахада. 29).

Хижраның бірінші ғасырларында бұрынғы яһудилер мен христиандар өздеріне белгілі И. түрін Құранды тәпсірлеуде кең қолданған. Алайда И. қатты қолдану мұсылмандық дүниетанымға мүлдем дәлелденбеген күдікті оқиғалар алып келді. Сондықтан И. исламдық дереккөздердің әртүрлі аспектілері бойынша белгілі бір пікірлердің тек жанама дәлелі ретінде ғана қарастырылады.

ИСРА И МИРАДЖ [الإسراء والمعراج] («ночное путешествие и вознесение») – ночное путешествие Пророка Мухаммада (ﷺ) из Мекки в Кудс (Иерусалим) и вознесение его оттуда на небеса, произошедшее в конце мекканского периода его жизни. По одним данным, произошло за 3 года до хиджры, по другим – за 1,5.

В одну из ночей к Пророку (ﷺ) явился ангел Джibrил. Они вместе сели верхом на животное по имени Бурак и из мекканской мечети были перенесены в Иерусалим. Прибыв на место древнего храма Сулеймана (Соломона), Мухаммад (ﷺ) стал предстоятелем (имамом) на молитве, в которой приняли участие древние пророки. Затем от иерусалимского храма Мухаммад вознесся на небеса. На 1-м небе он увидел Адама, на 2-м – Йахью и Ису, на 3-м – Йусуфа, на 4-м – Идриса, на 5-м – Харуна, на 6-м – Мусу, на 7-м – Ибрахима; они приветствовали его и призна-

ли его пророчество. После этого Джабрил вознес Мухаммада (ﷺ) к «лотосу крайнего предела» (Сидрат аль-Мунтаха). Наконец Пророк вознесся к самому Аллаху. Здесь Аллах передал ему 3 вещи:

1. Окончание 2-й суры Корана «аль-Бакара»;

2. Благоую весть о том, что все мусульмане, которые почитают Единого Бога и не приобщают к Нему равных, войдут в Рай;

3. Повеление всем мусульманам совершать обязательные ежедневные молитвы, количество которых, по многократным просьбам Пророка, было сокращено с 50 до 5.

О том, видел ли Мухаммад (ﷺ) Аллаха, мнения расходятся, но все отрицают видение глазами.

Во время Ми'раджа Пророку (ﷺ) были показаны Рай и Ад. Он видел ужасные сцены мучений грешников в Аду и неповторимые по красоте райские сады, где будут жить праведники.

Все события И. произошли за одну ночь. Вернувшись, Пророк (ﷺ) обо всем рассказал мусульманам. Весть об этом распространилась по Мекке, и курайшиты потребовали у Пророка (ﷺ) доказательств его путешествия. Тогда он очень подробно и точно рассказал об Иерусалиме, хотя прежде никогда не бывал в этом городе, дал точную информацию о находящихся там мекканских караванах (позже эти слова были подтверждены). Только Абу Бакр сказал, что верит всем словам Мухаммада (ﷺ) и подтверждает истинность этой истории, за что был прозван «Правдивейшим» (ас-Сыддик).

И. являются одним из самых великих чудес Пророка Мухаммада (ﷺ), совершенных по воле Аллаха. До него подобное не было совершено ни одним другим пророком. Отдельные люди трактуют вознесение Пророка (ﷺ) исключительно в духовном аспекте, но подавляющее большинство улемов считают, что во время И. Пророк (ﷺ) был в ясном сознании и совершил И., находясь в своем теле реально, а не во сне. Об И. Пророка (ﷺ) повествуется в 17-й суре Корана «аль-Исра» («Ночной перенос»), которая начинается словами: «Слава Тому, Кто перенес ночью Своего раба, чтобы показать ему часть Наших знамений, из Заповедной Мечети в мечеть Удаленную (Масджид ал-Акса), окрестностям которой Мы даровали благословение. Воистину, Он – Слышащий, Видящий».

Ми'радж мог быть как телесным, так и духовным. Телесный Ми'радж был совершен Пророком (ﷺ) только один раз, духовные Ми'раджи случались с ним часто.

Датой И. принято считать 27 раджаба. В этот день после обязательной ночной молитвы принято совершать специальную молитву и соблюдать пост в честь И. Некоторые улемы возражали против этого нововведения (см.: Кандиль).

ИСРА және МИҒРАЖ
[الإسراء والمعراج] («түнгі саяхат пен көтерілу») – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Меккеден Құдыс (Иерусалим) жеріне түнгі саяхаты мен оның сол жерден аспанға қарай көтерілуі, бұл оқиға Пайғамбар (ﷺ) өмірінің меккелік кезеңінің соңында орын

алған. Кейбір деректер бойынша, бұл жағдай хижраға дейін 3, кейбіреулері 1,5 жыл қалғанда болған дейді.

Түндердің бірінде Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) Жәбірейіл періште келеді. Екеуі Пырақ деген жануарға мініп, меккелік мешіттен Иерусалимге жетті. Сүлейменнің (Соломон) ескі ғибадатханасына келіп, Мұхаммед (ﷺ) басқа да бұрынғы пайғамбарлар қатысқан намазда имам болды. Содан соң Иерусалимдегі ғибадатханадан Мұхаммед аспанға көтеріледі. 1-ші аспанда ол Адамды, 2-шісінде – Йахия мен Исаны, 3-шісінде – Йусуфты, 4-шісінде – Ыдрысты, 5-шісінде – Харунды, 6-шысында – Мұсаны, 7-шісінде – Ибраһимді кездестірді; олар оны құшақ жая қарсы алып, оның пайғамбарлығын мойындады. Содан кейін Жәбірейіл періште Мұхаммедті (ﷺ) «шеткі шекараның лотосына» дейін көтеріп жіберді (Сидрат әл-Мунтаха). Сонда Пайғамбар Аллаһтың өзіне дейін көтеріліп, Аллаһ оған 3 нәрсе табыстайды:

1. Құранның 2-ші сүресі «әл-Бақараның» соңғы жағын;

2. Жалғыз аллаһқа иман келтірген және Оған ешкімді теңестірмейтін барлық мұсылмандардың Жұмаққа кіретіні туралы игі хабарын;

3. Мұсылмандарға қатысты міндет – күнделікті намаз оқу, олардың саны Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сұрауымен 50-ден 5-ке дейін қысқарды.

Мұхаммед (ﷺ) Аллаһты шын мәнісінде, көрді ме, әлде жоқ па, бұл туралы пікірлер әртүрлі, де-

генмен, барлығы да Оны көзбен көргенін жоққа шығарады.

Миграж кезінде Пайғамбарға (ﷺ) Жұмақ пен Тозақты көрсетілді. Ол Тозақта күнәһарлардың азабын да, тақуалар өмір сүретін Жұмақтың қайталанбас бақтарын да көрді.

И. барлық оқиғалары бір түнде болды. Келісімен Пайғамбар (ﷺ) бұл туралы мұсылмандармен бөлісті. Бұл хабар бүкіл Меккеге таралып, құрайыштар оқиғаның шындығын дәлелдеуін талап етті. Сол кезде ол Иерусалим туралы нақты әрі егжей-тегжейлі етіп бәрін айтып береді, бірақ бұған дейін ол бұл қалаға барып көрмеген еді. Ондағы меккелік керуендер туралы нақты ақпарат берді (кейіннен бұл ақпараттың шындығы дәлелденді). Әбу Бәкр ғана Мұхаммедтің (ﷺ) барлық сөзіне сенетінін және бұл оқиғаның шындығын растайтындығын айтқан, сонысы үшін ол «Шыншыл» (ас-Сыддық) деп аталып кеткен.

И. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Аллаһ қалауымен жасаған ең ұлы ғажайыптарының бірі болып есептеледі. Оған дейін бір де бір пайғамбар мұндайды жасап көрмеген еді. Жекелеген тұлғалар Пайғамбардың (ﷺ) көтерілуін тек рухани аспекті ретінде қарастырады, алайда ғұламалардың көпшілігі И. кезінде Пайғамбар өз денесінен шықпай, ұйқысырамай, шын жасаған деген пікір ұстанады. Пайғамбар (ﷺ) жасаған И. туралы Құранның 17-ші сүресі «әл-Исрада» («Түнгі тасымал») келесі сөздерден басталады: «Құлын (Мұхаммед (ﷺ)) бір

түні өзіне белгілерімізді көрсету үшін Мәсжид Ақсаға апарған Аллаһ, әр түрлі кемшіліктен пәк. Шәксіз Ол Естуші, Көруші».

Миғраж тәндік те, рухани да болуы мүмкін. Пайғамбар (ﷺ) тәни Миғражды бір-ақ рет жасаған, рухани Миғраждарды ол жиі жасаған.

И. күні ретінде 27-ші рәжәб саналады. Бұл күні міндетті түнгі намаздан кейін арнайы намаз оқу және И. құрметіне ораза ұстау қабылданған. Кейбір ғалымдар бұл жаңалық үшін қарсы болған (қрз.: Кандиль).

ИСРАФИЛ [اسرافيل] – один из 4 приближенных к Аллаху ангелов, который будет дуть в трубу (сур) в конце времен, после чего наступит День всеобщего воскресения.

Когда Аллах распорядится уничтожить вселенную, Он прикажет И. дунуть 2 раза в сур. После первого раза (ан-нафха аль-уля) будет уничтожено все, что есть на небесах и на земле, кроме тех, кого Аллах пожелает оставить живыми. Вся земля превратится в плоскую равнину. После второго звука трубы (ан-нафха ас-сания) все люди восстанут из могил живыми и предстанут перед Божественным Судом (39:68).

ИСРАФИЛ [اسرافيل] – Аллаһқа жақындатылған 4 перштенің біреуі, ақыр заман кезінде ол сүр үрлеген соң, бәрі қайта тірілетін Күн басталады.

Аллаһ дүниежүзін жою туралы шешім қабылдағанда, Ол И. сүрді екі рет үрлеуге бұйрық береді.

Брінші реттен кейін (ан-нафха әл-улә) жер мен аспандағының барлығы, Аллаһ тірі етіп қалдырғысы келетіндерден басқа, жойылып, жер тақыр жазыққа айналады. Екінші сүр үрлеген дыбысынан кейін (ан-нафха әс-сәния) барлық адамдар қабірлерінен тіріліп, Аллаһтың Соттың алдына тұрады (39:68).

ИСТИБРА [استبْرأ] – выжимание остатков мочи из мочеиспускательного канала мужчины; необходимое условие очищения тела от нечистоты (см.: Тахара; Наджаса).

После прекращения мочеиспускания мужчина должен левой рукой выжать канал до полного прекращения выделения мочи. После этого необходимо совершить омовение (см.: Истинджа). Для того чтобы капли мочи при мочеиспускании не попали на тело и одежду, мужчине лучше всего мочиться в сидячем положении, но если он уверен, что этого не произойдет, то можно мочиться и стоя. Женщинам делать И. не нужно, достаточно совершить омовение.

Термин «И.» используется также в отношении периода времени, который необходимо выждать, прежде чем начать близость с женщиной. Ждать нужно до первой менструации, чтобы убедиться, что женщина не беременна.

ИСТИБРА [استبْرأ] – еркек адамның несеп жолындағы қалдық зәрді шығаруы; тәнді нәжістен тазалаудың міндетті шарты (қрз.: Тахарат; Нәжіс).

Несеп төккеннен кейін еркек адам каналды сол қолымен несеп

толығымен шықпайынша сығу керек. Содан соң дәрет алу қажет (қрз.: Истинжа). Зәр тамшылары денеге немесе киімге тамбас үшін ер адам отырып дәрет сындыру керек. Бірақ ол киімін немесе денесіне ештеңе тамызбайтынына сенімді болса, тұрып та дәрет сындырса болады. Әйел адамдар И. істемесе де болады, дәрет алса болғаны.

«И.» термині күн әйелмен жақындасу үшін белгілі бір уақыт кезеңін күту қажет болғанда қолданылады. Бірінші етеккір келмейінше күту қажет, сонда әйелдің жүкті немесе жүкті емес екендігі белгілі болады.

ИСТИНДЖА [استنجا] – очищение от нечистот после испражнения (см.: Тахара; Наджаса). Основное средство для И. – вода. Мужчины совершают И. после истибра. Желательно мыть загрязненные места левой рукой, а лить воду – правой. В некоторых случаях позволительно совершать И. не водой, а твердым предметом, например бумагой, но очень желательно после этого все же подмыться водой. Использовать для И. бумагу можно в случае, если загрязнение не высохло и место загрязнения невелико, в других случаях необходимо использовать воду. При использовании бумаги необходимо обратить внимание на то, чтобы на ней не было никаких записей.

В ханафитском мазхабе И. является сунной муаккада (см.: Сунна), если место загрязнения невелико; в противном случае И. становится

ваджиб (обязательным). Большинство улемов считают, что И. обязательна (ваджиб).

Отправлять естественную нужду нужно только в специально отведенных для этого местах (туалетах). Нельзя делать это в общественных местах, в водоемах, в садах или под фруктовыми деревьями.

Без И. нельзя совершать омовения и приступать к молитве.

ИСТИНЖА [استنجا] – ішті босатқаннан кейін нәжістен таза-ру (қрз.: Тахарат; Нәжіс).И. үшін арнайы құрал – су. Ер адамдар И.истибрадан кейін жасайды. Лас жерлерді сол қолмен жуып, суды оң қолмен құйған абзал. Кейбір жағдайларда И. сумен емес, қатты затпен жасауға да болады, мысалы, қағаз, егер нәжіс кеппесе немесе әурет жер қатты лас болса қағазды қолдануға рұқсат етіледі, алайда басқа жағдайларда су қолданған жөн. Сонымен қатар, мұндай мақсатта жұмсалатын қағазда қандай да бір жазулар болмағанына назар аудару керек.

Ханафи мәзһабында лас жер үлкен болмаса, ол И. сунна муаккада (қрз.: Сүннет) болып табылады, басқа жағдайда И. уәжіп (міндетті). Ғалымдардың көпшілігі И. міндетті (уәжіп) деп санайды.

Дәретке отыру тек соған арнайы тағайындалған орындарда (дәретханада) ғана жүзеге асса болады. Қоғамдық орындарда, суда, бақтарда немесе жеміс ағаштарының қасында дәретке отыруға болмайды.

И. жасамай дәрет алуға және намаз оқуға рұқсат етілмейді.

ИСТИСКА [استسقاء] – молитва-нафиля, совершаемая при засухе. Согласно хадису, к Пророку (ﷺ) подошел человек и пожаловался на засуху. В ответ Пророк (ﷺ) вознес Аллаху мольбу о том, чтобы Он сжалился и ниспослал дожди. После этого в небе появились облака и пошел проливной дождь, который длился целую неделю. На следующей неделе тот же человек подошел к Пророку (ﷺ) и попросил его помолить Аллаха о том, чтобы Он прекратил ливень. Тогда Мухаммад (ﷺ) снова обратился к Аллаху с мольбой о том, чтобы Он направил дожди не на них, а на горы, степи и заросли. После этого ливень прекратился (аль-Бухари. Истиска. 6; Муслим. Истиска. 8).

Если после совершения И. дождь не пошел, нужно настойчиво совершать И. ежедневно.

ИСТИСКА [استسقاء] – нәпіл-намаз, қуаңшылық кезінде оқылады. Хадиске сәйкес, бір адам Пайғамбарға (ﷺ) қуаңшылық туралы шағымданады. Бұған жауап ретінде Пайғамбар (ﷺ) Аллаһқа оларға аяушылық танытып, жаңбыр жіберуін өтінеді. Содан соң аспанды бұлт торлап, нөсер жауын жауады, ол бір аптаға жуық уақытқа созылды. Келесі аптада сол адам Пайғамбарға (ﷺ) жолығып, Аллаһтан жаңбырды тоқтатуын өтінеді. Сонда Мұхаммед (ﷺ) Аллаһқа дұға етіп, жаңбырды оларға емес, тауға, сахараға және ну-тоғайға бағыттауын сұрайды. Содан соң жаңбыр тоқтайды (әл-Бұхари. Истиска. 6; Муслим. Истиска. 8).

Егер де И. жасағаннан кейін жаңбыр жаумаса, И-ді міндетті түрде күн сайын жасауды тоқтатпау керек.

ИСТИСЛАХ [استصلاح] («стремление к пользе») – термин исламского права (см.: Масалих Мурсала).

ИСТИСЛАХ [استصلاح] («пайдаға талпыну») – ислам құқығының термині (қрз.: Масалих Мурсала).

ИСТИХАДА [استحاضة] – кровь, которая выделяется у женщин на протяжении менее 3 и более 10 дней. Такую женщину называют мустахаза.

Часто причиной И. бывает болезн. Кровь, которая выходит у девочек, не достигших 9 лет, и у женщин, которым более 50 лет, считается И. Однако в исламских правовых школах по этому поводу имеются различные мнения. В ханафитском мазхабе кровь, выделяемая в период беременности, считается И. В маликитском и шафиитском мазхабах допустимо расценивать кровотечение во время беременности как менструации (см.: Хайз).

Кровь И. не отличается от крови, исходящей из других органов. Но, в отличие от послеродовой (см.: Нифас) и менструальной крови, ее выход нарушает только состояние малого омовения (см.: Вуду). Т. е. женщина, которая совершила малое омовение, а затем обнаружила выход И., должна снова совершить омовение. Выделение И. не препятствует соверше-

нию молитв, посту, половым отношениям.

ИСТИХАДА [استحاضة] – әйел адамнан 3 күннен 10 күнге дейінгі уақыт аралығында бөлінетін қан. Мұндай әйелді мустахаза деп атайды.

Көп жағдайда И. себебі белгілі бір дерт болады. 9 жасқа толмаған қыздардан және 50 жастан асқан әйелдерден бөлінетін қан И. болып саналады. Алайда ислам құқығы мектептерінде бұл туралы әртүрлі пікірлер бар.

Ханафи мәзһабы бойынша, жүктілік кезінде бөлінетін қан И. болып табылады. Мәлики және шафиғи мәзһабтарында жүктілік кезіндегі қан ағуды етеккір деп қабылдауға болатыны айтылған (қрз.: Хайз).

И. қаны басқа дене мүшелерінен шығатын қаннан еш айырмашылығы жоқ. Бірақ, босанғаннан кейін келетін қаннан (қрз.: Нифас) және етеккірден оның шығуы тек кіші дәретті ғана бұзады (қрз.: Удуу). Яғни, кіші дәрет алған әйел кейіннен И. шыққанын байқаса, қайтадан дәрет алуы қажет. И. бөлінуі намаз оқу, ораза ұстау, жыныстық қатынасқа түсуге бөгет болмайды.

ИСТИХАРА [استخارة] («пожелание того, что является более лучшим») – испрашивание у Аллаха совета. Если мусульманин не уверен, является ли для него благом какое-то дело, то по Сунне он может совершить молитву-И. из 2 ракатов, затем прочитать специальную молитву и лечь спать с надеждой

увидеть во сне наилучший для себя выход, который укажет ему Аллах. И. в исламском праве – мандуб. Нельзя делать И., если дело является заведомо греховным и противоречит Шариату. Согласно хадисам, Пророк Мухаммад (ﷺ) учил своих сподвижников совершать И.

ИСТИХАРА [استخارة] («істің жақсылығын сұрау») – Аллаһтан көмек сұрау. Егер мұсылман адам қандай да бір істің өзі үшін жақсы не жаман екеніне күмәнданса, Сүннет бойынша ол 2 рәкәттан тұратын арнайы намаз оқып, түсінде сол мәселеге қатысты Аллаһтың берген көмегін немесе шешімін көруге үміттеніп ұйықтауына болады. Ислам құқығында И. – мандуб. Істің алдын ала күнәлі және Шариғатқа қарсы екендігін біле тұра И. оқуға болмайды. Хадистерге сәйкес, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларына И. жасауды үйреткен.

ИСТИХСАН [استحسان] – предпочтение. Возможность отказа от доводов кыяса, если формально правильное суждение по аналогии нецелесообразно для конкретного случая; тогда предписание выносится на основании предпочтения муджтахиды. В широком смысле И. – предпочтение в сторону удобства, облегчения: «Аллах желает вам облегчения, а не затруднения...» (2:185).

Если невозможно найти решение той или иной проблемы в явных смыслах (пассах) Корана и Сунны, то позволяется прибегнуть к методу аналогии (кыяса).

Существуют 2 вида кыяса – явный и неявный, отличающиеся очевидностью аналогий конкретной проблемы и нассов Корана и Сунны. Если есть насущная необходимость, муджтахид может выдать фетву на основании неявного кыяса. Т. о., И. – отход муджтахиды от доводов явного кыяса в пользу более предпочтительного решения, которое он должен вынести, опираясь на явные смыслы Корана (насс), иджму, скрытый кыяс, орф, ситуационную необходимость. Благодаря И. удается преодолеть противоречия между явным кыясом и нассами Корана и Сунны.

Считается, что термин «И.» введен в исламское право Абу Ханифой и его последователями, хотя принцип существовал и до них. В настоящее время применяется в ханафитском мазхабе. В маликитском и ханбалитском мазхабах признается, но понимается в несколько ином значении (см.: Масалих мурсала). В шафиитском мазхабе И. и масалих мурсала отвергаются, все проблемы решаются в рамках кыяса.

Пример И.: Известно, что мясо диких животных не позволено использовать в пищу. Согласно явному кыясу, нельзя пить воду, оставшуюся после того, как ее пили из какой-либо посуды животные, т. к. она смешалась с их слюной, исходящей из запрещенного к употреблению в пищу мяса. Но в то же время (неявный кыяс) слюна диких птиц не может испортить воду, т. к. они только набирают ее в клюв (который является не мясом,

а ороговевшей тканью) и проглатывают. Согласно И., вода в этом случае не считается испорченной; но на всякий случай считается, что употребление такой воды человеком нежелательно (макрух).

ИСТИХСАН [استحسان] – артықшылық. Егер формалды түрде дұрыс деп саналатын көзқарас нақты жағдайда аналогия бойынша жөнсіз болып саналса, қияс дәлелдерінен бас тарту мүмкіндігі, бұл жағдайда шешім мужтахид қалауының негізінде шығарылады. Кең мағынасында И. – қолайлылықты, жеңілдетуді жөн санау: «Аллаһ сендерге оңайлық қалайды, ауыршылық қаламайды...» (2:185).

Егер қандай да бір мәселенің шешімін Құранның айқын мағынасында (насс) және Сүннетте табу мүмкін емес болып жатса, онда аналогия (қияс) әдісіне жүгінуге болады. Қиястың екі түрі болады – айқын және айқын емес, олар нақты мәселенің Құранның насстарымен және Сүннетпен айқын ұқсастығымен ерекшеленеді. Егер маңызды қажеттілік болып жатса, мужтахид айқын емес қияс негізінде пәтуа шығара алады. Сонымен, И. – мужтахидтің айқын қияс дәлелдерінен айнып, одан оңтайлы деп есептелген шешімді артық көруі, ол шешімді Құранның айқын мағыналарына (насс), ижма, жасырын қияс, ғұрф, жағдаяттық қажеттіліктерге сүйене отырып шығаруы қажет. И. арқылы айқын қияс пен Құран және Сүннеттің насстары арасындағы қарама-қайшылықты жеңуге болады.

«И.» терминін Әбу Ханифа және оның ізін қуушылар енгізген деген пікір бар, алайда бұл қағида олардан да бұрын болған. Бүгінгі таңда ханафи мәзһабында қолданылады. Мәлики және ханбали мәзһабтарында мойындалады, бірақ сәл басқаша мағынада қабылданады (қрз.: Масалих мурсала). Шафиғи мәзһабында И. және масалих мурсала жоққа шығарылып, барлық мәселелер шешімі қияс негізінде қабылданады.

И. мысалы: Жабайы аңдар етін тамаққа қолдануға рұқсат етілмейтіні белгілі. Айқын қиясқа сәйкес, жануарлар су ішкен ыдыстан адамдарға су ішуге болмайды, себебі ол жануарлар сілекейімен араласып кеткен, ал олардың сілекейі асқа қолдануға болмайтын дене етінен шыққан. Алайда, соған қарамастан (айқын емес қияс) жабайы құстар сілекейі суды бүлдірмейді, себебі олар суды тұмсықтарымен жинайды және ішіп қояды, ал тұмсық ет емес, ол қабыршақтанған тін болып табылады. И. сәйкес, бұл жағдайда су бүлінген болып саналмайды; бірақ адамның бұл суды қолдануы ұнамсыз (мәкруһ).

ИСХАҚ [إسحاق] – библейский Исаак; пророк Аллаха, который был послан к народам Палестины и Сирии. Второй сын пророка Ибрахима от Сары.

У Сары на протяжении многих лет не было детей. Из-за этого Ибрахим женился на служанке Хаджар, и та родила ему сына Исаила. Из-за ревности Сары Аллах повелел Ибрахиму отвести их в

пустыню и оставить там. Спустя некоторое время Аллах обрадовал престарелую Сару вестью о том, что она родит сына И. (11:69-71).

Позже подросток И. с отцом и матерью поехал в Мекку и посетил Каабу. Там И. впервые встретился со старшим братом Исмаилом. После смерти Ибрахима (возможно, еще при его жизни) Аллах избрал И. Пророком Палестины и Сирии. И. призывал к вере в Аллаха и судил на основании законов, переданных Аллахом Ибрахиму. В возрасте ок. 60 лет у него родились сыновья Ийс (Исав) и Йа'куб (Иаков). Ийс женился на дочери Исмаила; Аллах наградил его многими благами и многочисленным потомством. Йа'куба Аллах избрал Своим пророком, и многие израильские пророки были его потомками. Йа'куба звали также Израилем, и он стал родоначальником израильтян.

Аллах дал И. способность творить чудеса. Например, когда он призывал к вере в Аллаха на территории Кудса (Иерусалима), люди потребовали, чтобы в доказательство своей пророческой миссии он сдвинул горы; И. вознес мольбу Аллаху и выполнил требуемое.

К концу жизни у И. испортилось зрение. Умер в Палестине в возрасте 120 лет (?).

ИСХАҚ [إسحاق] – інжілше Исаак; Палестина мен Сирия халқына Аллаһтың жіберген пайғамбары. Ибраһим пайғамбардың Сарадан туған екінші ұлы.

Көптеген жылдар бойы Сара бала көтере алмады. Сол себеп-

тен Ибраһим Хажар есімді күнге үйленіп, ол оған Исмаил атты ұл туып берген. Сараның қызғанышынан Аллаһ оларды шөлге апарып, сол жерде қалдыруға бұйрық береді. Біраз уақыттан кейін Аллаһ жасы келген Сараға И. деген ұл туатыны туралы қуанышты хабармен қуантады (11:69-71).

Кейін ержеткен И. ата-анасымен бірге Меккеге Қабаға барады. Сол жерде ол алғаш рет үлкен ағасы Исмаилмен кездеседі. Ибраһимнің өлімінен кейін (оның өмірі кезінде де болуы мүмкін) Аллаһ Палестина мен Сирияның пайғамбары ретінде И. тандайды. И. Аллаһқа иман келтіруге шақырып, Аллаһ Ибраһимге жіберген заңдар негізінде шешімдер шығарған. 60 жасында оның Ийс (Исав) және Йақуб (Иаков) атты екі ұлы дүниеге келеді. Ийс Исмаилдың қызына үйленеді; Аллаһ оны көптеген игіліктерге бөлеп, көп ұрпақтар сыйлайды. Йақубты Аллаһ Өзінің пайғамбары етіп, көптеген израильдік пайғамбарлар оның ұрпақтары болған. Йақубты кей кездері Израиль деп те атаған және израильдіктердің негізін салушы болды.

Аллаһ И. ғажайыптарды жасау қабілетін сыйлады. Мысалы, Құдыс (Иерусалим) жерінде ол Аллаһқа сенуге уағыздағанда, адамдар оның пайғамбарлық миссиясын дәлелдеуі үшін тауларды орнынан қозғалтуға талап қояды; И. Аллаһқа дұға етеді, Аллаһ оның дұғасына жауап қайтарады.

Өмірінің соңына қарай И. көру қабілеті нашарлайды. Палестинада 120 (?) жасында дүниеден өткен.

ИТИКАФ [اعتكف] («пребывание, уединение») – уединение в мечети для поклонения Аллаху с определенными намерением и условиями. Выделяют обязательный (во исполнение обета) и предпочтительный (в последнюю декаду месяца рамадан для полного предания Аллаху всех помыслов) И.

Для И. необходимо, чтобы человек был мусульманином и пребывал в сознании. В мечети находится необходимо в состоянии ритуальной чистоты. И. становится недействительным, если человек без уважительных причин покидает мечеть, а также при потере сознания и при всех случаях половой близости. Мечеть позволяет покидать на краткий срок для отправления естественных нужд и очищения.

387

ИҒТИКАФ [اعتكف] («жекелену, жалғыз болу») – Аллаһқа құлшылық ету үшін арнайы ниетпен және шарттармен мешітте қалу. И. міндетті (антты орындау) және ұнамды (барлық ниеттерді Аллаһқа арнау үшін рамазан айының соңғы декадасы) түрлері бар.

И. үшін адамның мұсылман және ақыл-ойы дұрыс болғандығы керек. Мешітте салттық тазалық күйінде болу керек. Егер адам негізсіз, себепсіз мешіттен шығып кетсе, есінен танып қалса және жыныстық жақындықтың барлық жағдайларында И. жарамсыз болады. Мешіттен аз уақытқа ғана табиғи қажеттіліктер немесе тазалану үшін шығуға болады.

ИТМИНАН [اطمنن] – в суфизме обретение покоя после стеснения. Слово использовано в Коране (13:28; 89:27) в значении доверия, привязанности к чему-то и обретения из-за этого покоя, т. е. душа обретает покой, спасаясь от стеснения страстей. Абу Наср ас-Саррадж определял И. как избавление от греховных страстей и устремление к Аллаху, когда стремящийся не испытывает на этом пути ни тени сомнения.

ИТМИНАН [اطمنن] – сопылықта қымсынудан кейін тыным табу. Сөз Құранда (13:28; 89:27) сенім, белгілі бір нәрсеге ынтықтық және одан байсалдылық табу мағынасында қолданылған, яғни жан құмарлық қыспағынан құтқарылып, тыныштық табады. Әбу Наср ас-Сарраж И. кезінде ұмтылушы адамның бұл жолда ешбір қайтын күнәлі құмарлықтардан арылып, Аллаһқа ұмтылу деген анықтама берген.

ИФК [افتراء] – клевета. Запрещенное Исламом деяние, большой грех. Клеветники будут подвергнуты Аллахом мучительному наказанию. Самый большой И. – ширк (многобожие): вера в могущество каких-либо объектов кроме Аллаха является И. (11:50).

ИФК [افتراء] – жала жабу. Ислам тыйым салған іс-әрекет, үлкен күнә. Жала жабушыларды Аллаһ азапты жазаға тартады. Ең үлкен И. – ширк (көпқұдайшылдық): Аллаһтан басқа объектілердің құдіреттілігіне сену И. (11:50).

ИФРИТ [غفریت] – джинн, способный причинить вред людям, а также джинн, обладающий большой силой. И. был подданным пророка Сулеймана (Соломона): «Потом [Сулейман] сказал: «О знатные мужи! Кто из вас принесет ее (царицы) трон до того, как они предстанут передо мной покорными?» Некий Ифрит из джиннов сказал: «Я принесу его тебе до того, как встанешь со своего места. Ведь я в этом силен и достоин доверия» (27:38-39).

ГИФРИТ [غفریت] – адамдарға зиян келтіре алатын және аса үлкен күшке ие жын. И. Сүлеймен (Соломон) пайғамбардың қол астындағы жын еді: «“Әй бастықтар! Олар маған бой ұсынып, келуден бұрын, оның тақтын маған қайсың әкелесіңдер?”, - деді. Жындардан бір ғиприт: “Оны орныңнан тұруыңнан бұрын келтіремін. Шын оған күшім жетеді де сенімдімін” деді» (27:38-39).

ИФТАР [إفطار] – прерывание дневного поста приемом пищи после захода солнца; время прекращения ежедневного поста (саум). «И.» по смыслу противоположно слову имсак, которое означает время начала ежедневного поста ранним утром. И. означает и нарушение поста до назначенного времени.

Собрание постящихся мусульман для совместного И. – богоугодное дело и традиция, заложенная Пророком Мухаммадом (ﷺ). И. должен быть совершен вовремя, его нельзя задерживать. Совершать

И. желательно способом, описанным в хадисе от Анаса: «Пророк (ﷺ) разговлялся свежими финиками перед молитвой либо сухими при отсутствии свежих, если же сухие не были доступны, он делал несколько глотков воды». Согласно Анасу ибн Малику, Пророк (ﷺ) не совершал вечерней молитвы, не прекратив пост вкушением пищи либо хотя бы питьем воды, и при И. произносил молитвы.

Пророк Мухаммад (ﷺ) запретил мусульманам держать непрерывный пост (висал) на протяжении 2 и более дней. После каждого дня поста необходимо прекратить его И. в вечернее время и возобновить пост только утром. Сам Пророк (ﷺ) держал висал, но отмечал, что такой вид поста предписан Богом только ему (аль-Бухари. Саум. 48, 49; Муслим. Сийам. 59; ат-Тирмизи. Саум. 62; Абу Давуд. Саум. 24).

ИФТАР [افطار] – күн батқаннан кейін күндізгі оразаны бөлу; күн сайынғы оразаны (саум) аяқтау. Мағынасы бойынша И. таңертең ерте күн сайынғы оразаны бастау уақытын білдіретін имсак сөзіне қарама-қайшы. И. оразаны белгіленген уақыттан бұрын ашуды да білдіреді.

Ораза тұтатын мұсылмандардың ортақ И. жасау үшін жиналуы – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) негізін салған салихалы іс және дәстүр. И. уақытында жасау қажет, кешіктіруге болмайды. И. Әнәс жеткізген хадисінде баяндалған тәсілмен жасаған абзал: «Пайғамбар (ﷺ) намаздан бұрын шырынды құрмамен ауыз

ашатын. Егер шырынды құрма болмаса, кепкен құрмамен, ал ол да болмаса бірнеше мәрте су ұрттап ашқан». Әнәс ибн Мәликке сәйкес, Пайғамбар (ﷺ) тамақтан дәм татпайынша немесе тым болмағанда судан ұрттамайынша кешкі намаз оқымаған және И. кезінде дұға оқып отырған.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мұсылмандарға оразыны тоқтамас-тан үздіксіз (уисал) 2 күннен көп уақыт ұстауға тыйым салған. Әрбір күн сайын И. кешкі уақытта жасап, оразаны тек таңертең қайта бастау қажет. Пайғамбардың (ﷺ) өзі уисал ұстаған, алайда оразаның мұндай түрін ұстауды Аллаһтың тек оған ғана бұйырғаны деп айтқан (әл-Бұхари. Саум. 48, 49; Муслим. Сийам. 59; ат-Тирмизи. Саум. 62; Әбу Дәуд. Саум. 24).

ИФТИТАХ [افتتاح] – тақбир (возвеличивание Аллаха словами «Аллах Акбар» – «Аллах велик») в самом начале обязательной молитвы после принятия намерения.

Обязательное (фард) действие во всех мазхабах. В связи с тем, что после произнесения И. некоторые действия становятся запретными, его также называют тпақбирату'ль-ихрам или тахрима. Доказательством необходимости И. является аят: «О завернувшийся! Встань и увещай! И Господа своего возвеличивай» (74:1-3). Имеются также хадисы по этой теме. В ханафитском мазхабе молящийся, произнесший вместо И. другие слова поминания Аллаха, считается грешником, хотя его молитва будет считаться совершенной.

ИФТИТАХ [افتتاح] – ниет қылғаннан кейін міндетті намаздың басында айтылатын тәкбір (Аллаһты «Аллаһу әкбәр» – «Аллаһ аса ұлық» сөздері арқылы ұлықтау).

Барлық мәзһабтар бойынша міндетті (паырз) іс-әрекет. И. айтқаннан кейін кейбір іс-әрекеттерге тыйым салынатындықтан, оны тәкбирату'л-ихрам немесе тахрима деп те атайды. И. қажеттілігінің дәлелі мына аят бола алады: «Әй жамылушы! Түр енді! Адамдарға ескерт! Раббыңды ұлықта» (74: 1-3). Бұл тақырыпта хадистер де бар.

Ханафи мәзһабында намаз кезінде И. орнына Аллаһты еске алудың басқа сөздерін айтқан адам күнәһар болып есептеледі, алайда оның намазы оқылған болып қала береді.

390

ИХВАН МУСЛИМУН [الإخوان المسلمون] («Братья-мусульмане»)

– религиозно-политическое движение, основанное в Египте реформатором Хасаном аль-Банна (1324/1906-1368/1949). Он родился в египетском городе Махмудия. Отец был учителем религиозных наук, воспитал сына в духе богобоязненности и аскетизма. Хасан с ранних лет проявил себя весьма способным учеником, к 15 годам выучил наизусть Коран, был одним из лучших учеников медресе, затем поступил в университет Дар аль-Улюм.

После завершения обучения аль-Банна стал преподавателем школы в г. Исмаилия, где было много англичан, стал свидетелем колониальной эксплуатации местного

населения и активного вытеснения традиционных исламских ценностей европейскими, углубившегося после поражения Османской империи в Первой мировой войне и ликвидации Халифата в 1342/1924 г. Протестовал против колониализма, был активным противником секуляризации, стал активным участником антиимпериалистического движения и вместе с единомышленниками основал религиозно-просветительскую организацию «П.», которая проповедовала исламские ценности. Численность И. росла, центр организации был перенесен из Исмаилии в Каир.

Мировоззрение аль-Банна основывалось как на классическом исламском наследии, так и на наследии египетских реформаторов – аль-Афгани, Абдо, Рашида Риды. Под влиянием этих идей аль-Банна развил некоторые концепции, например джихада и исламского государства.

Активисты И. разъезжали по всем городам и селам Египта. И. занимались благотворительной деятельностью. Движение стало пользоваться популярностью и превратилось в сильную религиозно-политическую организацию, действовавшую и за пределами Египта. И. участвовали в палестинских событиях 1366-67/1947-48 гг. Власти попытались взять деятельность И. под контроль; за аль-Банной следила тайная полиция короля Фарука, члены И. подверглись репрессиям. В 1368/1949 г. аль-Банна был убит.

Опасаясь И., египетские власти для уничтожения их вооруженных

групп отправили в Палестину войска.

После массовых репрессий, арестов и убийства лидера И. не ушли с политической арены. В 1372/1952 г. они с новым лидером Саидом Кутбом пытались распространить влияние на египетское общество. Однако в стране победили идеи светского национализма.

После того как И. обвинили в покушении на Г. А. Насера, по всей стране прошли массовые репрессии. Кутб был арестован, спустя несколько лет казнен. После этого И. раскололись. Различные религиозно-политические группировки последователей И. действуют в странах Бл. Востока, Центр. Азии, Европе, Африке и других регионах мира. Организация «И.» запрещена на территории Республики Казахстан.

На определенном этапе от И. откололись различные группы. Среди них имеются как «умеренные», так и радикальные военизированные группировки.

Конечной целью различных группировок И. является установление исламского политического режима в странах, традиционно исповедующих Ислам, где бы соблюдались принципы социальной справедливости и равенства. В их среде развивались идеи строительства «исламского социализма».

ИХУАН МУСЛИМУН [الإخوان المسلمون] («Мұсылман бауырлар») – реформатор Хасан әл-Банна (1324/1906-1368/1949) Мысырда негізін қалаған діни-саяси қозғалыс. Ол мысырлық Махму-

дия қаласында дүниеге келген. Әкесі діни ғылымдар мұғалімі, ұлын тақуалық пен аскетизм рухында тәрбиелеген. Хасан бала кезінен өзін дарынды шәкірт ретінде танытқан, 15 жасында Құранды жаттап, медреседе ең мықты оқушылардың бірі болған, кейіннен Дар әл-Улум университетіне түскен.

Оқуын аяқтағаннан кейін әл-Банна ағылшындықтар көп Исмаилия қаласында мектеп оқытушысы болып жұмысқа тұрады, онда Бірінші Дүниежүзілік соғыста Осман империясы жеңіліске ұшырап, 1342/1924 жылы Халифат ыдырағаннан кейін күшейе түскен жергілікті халықтың отарлық қанауының және дәстүрлі ислам құндылықтарын еуропалық құндылықтармен алмастырудың куәгері болады. Отарлық саясатқа қарсылық танытып, секуляризацияның белсенді қарсыласы болған, империализмге қарсы қозғалыстың мүшесі болып, пікірлестерімен бірге исламдық құндылықтарды уағыздаған «И.» діни-ағартушылық ұйымының негізін қалаған. И. саны өсіп, ұйым орталығы Исмаилиядан Каирге көшірілді.

Әл-Баннаның дүниетанымы дәстүрлі ислам мұрасына және әл-Афғани, Абдо, Рашид Рида атты мысырлық реформаторлар мұрасына негізделген еді. Бұл идеялардың ықпалымен әл-Банна кейбір концепцияларды дамытқан, мысалы, жиһад және ислам мемлекеті.

И. белсенділері Мысырдың барлық ауылдары мен қалаларын

аралаған. И. қайырымдылық іс-шараларын да өткізіп отырған. Қозғалыс беделге ие болып, Мысырдан да тысқары шығып, мықты діни-саяси ұйымға айналды. И. 1366-67/1947-48 жж. Палестиналық оқиғаларға қатыс-ты. Билік И. іс-әрекеттерін бақылауға алуға тырысып, әл-Банның Фарук патшаның құпия полициясы қадағалады, И. мүше-лері репрессияға ұшырады. 1368/1949 ж. әл-Банна өлтірілді.

И. сескенген мысырлық билік олардың қаруланған топтарын жою мақсатымен Палестинаға әскер жіберді.

Жапнай репрессия, қамауға алу және И. жетекшісінің өлтірілуіне қарамастан И. саяси аренадан кеткен жоқ. 1372/1952 жылы олардың жаңа көсемі Саид Кутбтың жетекшілігімен мысырлық қоғамға өз ықпалын жүргізуге тырысты. Алайда елде зайырлы ұлтшылдық идеялары жеңіске жетті.

И. Г.А.Насер өміріне қастандық жасады деп айып тағылған соң, бүкіл елде жапнай репрессия басталды. Кутб тұтқындалып, бірнеше жылдан кейін асып өлтірілді. Содан соң И. ыдырады. И. әртүрлі діни-саяси топтарының ізбасарлары бүгінгі таңда Таяу Шығыс және Орталық Азия, Еуропа мен Африка және әлемнің тағы да басқа аймақтарында әрекет етеді. «И.» ұйымы Қазақстан Республикасы территориясында тыйым салынған.

Белгілі бір кезеңде И. әртүрлі топтар бөлініп кетті. Олардың арасында «ортаны ұстайтындар», радикалды әскери топтары да бар.

И. әртүрлі топтарының түпкі мақсаты – исламды дәстүрлі түрде ұстанатын елдерде исламдық саяси режим орнатып, әлеуметтік әділдік пен теңдік қағидаларын ұстану. Олардың орталарында «исламдық социализм» құру идеялары дамыған.

ИХЙА [إحيا] («оживление, воскресение, второе рождение») – в Коране и Сунне термин употребляется в различных смыслах, но чаще – в значении грядущего воскресения после смерти. В исламском праве – передача государством свободных необработанных земель гражданам для возделывания.

ИХЙА [إحيا] («тірілу, жандану, екінші рет туылу») – Құран мен Сүннетте бұл термин әртүрлі мағыналарда қолданылады, бірақ өлімнен кейін болатын тірілу мағынасында жиі пайдаланылады. Ислам құқығында – мемлекеттің өңделмеген бос жерлерді азаматтарға өңдеуге беруі.

ИХЛАС [إخلاص] – очищение, содержание в чистоте, преданное служение Аллаху. Термин связан с доктриной монотеизма (таухид) и означает очищение души от признаков ширка (политеизма), лицемерия, показухи, греха, обманчивых прелестей этого мира и искреннее устремление к Аллаху, Которому необходимо совершать преданное служение (т. е. избегать малого и большого ширка). И. приводит к проявлению самых положительных внутренних качеств

человека и очищению его нравственности.

«И.» – название 112-й суры Корана, в которой в сжатой и конкретной форме выражена доктрина Единобожия. Была ниспослана в Мекке, после суры «Нас», состоит из 4 аятов. В переводах – «Очищение (веры)», «Единобожие».

В суфизме И. (искренность) или ихсан – одна из 3 составляющих Шариата наравне со знаниями (ильм) и деяниями (амаль). По словам имама Раббани, главная цель суфизма – усовершенствование И. в сердце и помыслах по отношению к Аллаху, а также очищение сердца и помыслов от всего постороннего (ма сива).

ЫҚЫЛАС [إخلاص] – таза-ру, тазалықта ұстау, Аллаһқа адал құлшылық ету. Бұл термин монотеизм доктринасымен (таухид) байланысты, ол жанның ширк (политеизм) белгілерінен, екіжүзділіктен, көзбояушылықтан, күнәдан, бұл дүниенің алдамшы көркемдігінен тазаруын және адал қызмет етуді (яғни, үлкен және кіші ширктен аулақ жүру) қажет ететін Аллаһқа іңкәр ұмтылысты білдіреді. Ы. адамды ішкі қасиеттерінің жақсарып, оның мінез-құлығының тазаруына әкеледі.

«Ы.» – Құранның 112-ші сүресі, онда қысқа да нақты формада Біркұдайшылдық доктринасы түсіндірілген. Ол Меккеде «Нас» сүресінен кейін түскен, 4 аяттан тұрады. Аудармаларда – «(Иман) Тазаруы», «Біркұдайшылдық».

Сопылықта Ы. (ақжүректік) немесе ихсан – Шариғаттың білім

(ілім) және іс (амал) екеуімен қатар жүретін 3 құрауышының біреуі. Имам Раббанидың айтуынша, сопылықтың басты мақсаты – Ы. Аллаһқа деген ниетте және жүректе жетілдіру, сонымен қатар, жүрек пен пиғылды барлық артық ойлардан тазарту (мә сиуә).

ИХРАМ [إحرام] – ритуальное состояние, в котором молящемуся и паломнику запрещается совершать некоторые поступки, дозволенные в другое время. Молящийся оказывается в И. после произнесения ифтитах (слов «Аллаху акбар» в начале молитвы, которые называются такбират аль-ихрам); паломник оказывается в И. после надевания ритуальной одежды и принятия намерения совершить паломничество. Ритуальная одежда паломника состоит из двух кусков непрошитої материи – изара, которым опоясываются вокруг пояса, и риды, которую накидывают на туловище (см.: Хадж).

ИХРАМ [إحرام] – намаз оқушы және қажылыққа барушы адамға басқа уақытта рұқсат етілген белгілі бір іс-әрекеттерді жасауға тыйым салынатын салттық күй. Намаз оқушы адам ифтитах (намаз басындағы тәкбирәт әл-ихрам деп аталатын «Аллаһу әкбәр» сөздерін) айтқаннан кейін И. күйіне енеді; Қажылыққа барушы адам И. күйіне салттық киімдерді кигенде және қажылық жасауға ниет білдіргенде кіреді. Қажылықтағы адамның салттық киімі тігілмеген матаның екі кесегінен – белге байлайтын изардан және кеудеге

жабатын ридадан тұрады (қрз.: Қажылық).

ИХСАН [إحسان] – совершенное поклонение, искреннее служение, когда правоверный поклоняется Аллаху так, словно видит Его, и даже если не в состоянии представить себе подобное, все равно знает, что Аллах видит его. Состояние И. описано в известном «хадисе Джибрила» о вере, Исламе, И. и последнем часе. Из этого хадиса берет начало суфийская традиция, которая ставит целью усовершенствование качества И.

ИХСАН [إحسان] – кемел әрі ықыласты құлшылық, мұсылманның Аллахқа құлшылық ету барысында Аллахты көріп тұрғанындай, егер бұлай жасай алмасаң, Аллахтың сенің не істегеніңнің барлығын көріп тұрғанын білуі. И. күйі иман, Ислам, И. және Қиямет күні туралы атакты «Жәбірейіл хадисінде» баяндалған. И. қасиетін жетілдіруді мақсат ететін сопылық дәстүр осы хадистен бастау алады.

ИХСАР [إحصار] – несовершенство или неполное совершение ритуала хаджа по какой-либо объективной причине (болезнь, угроза жизни) после вхождения в ихрам. Таких людей называют мухсар; они обязаны принести жертву Аллаху.

ИХСАР [إحصار] – ихрам күйіне енген соң қандай да бір объективті мәселе бойынша (дерт, өмірге қауіп төну) қажылық шарттарын жасамау немесе толық аяқтамау. Мұндай адамдарды мухсар деп

атайды; олар Аллахқа құрбандық шалуға міндетті.

ИХТИКАР [إحتکار] – приводящая к дефициту на рынке оптовая закупка какого-либо необходимого товара с целью перепродажи его через некоторое время по более высокой цене (монополия). Люди, занимающиеся И., называются мухтакир. В исламском праве И. расценивается как порицаемое и богопротивное деяние (макрух), очень близкое к запретному (харам). Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал, что Аллах проклял мухтакиров; их ожидает мучительное наказание в ином мире.

ИХТИКАР [إحتکار] – біраз уақыттан кейін бағасын өсіріп сату мақсатымен қандай да бір тауарды көтермелеп көп мөлшерде сатып алу салдарынан оның нарықта жетіс-пеушілігін тудыру (монополия). И. айналысатын адамдар мухтакир деп аталады. Ислам құқығында И. тыйым салынған (харам) іске өте жақын жағымсыз (мәкруһ) және Аллахқа қарсы әрекет. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Аллахтың мухтакирлерді қарғанын айтқан; оларды келесі өмірде ауыр азап күтіп тұр.

ИХТИЛАМ [إحتلم] – поллюция, семьяизвержение во сне. При И. мусульманин должен совершить полное омовение (см.: Ғусл).

ИХТИЛАМ [إحتلم] – поллюция, ұйқы кезінде ұрықтың шашылуы. И. кейін мұсылман толық дәрет алу керек (қрз.: Ғұсыл).

ИХТИЛАФ [اختلف] – разногласия, различные точки зрения и подходы к проблемам.

Запрещается по отношению к вероучительным основам Корана и Сунны, смыслы которых ясны и в суждении по которым нескольких мнений быть не может. Исламские первоисточники неоднократно осуждают те общины, которые впали в И. относительно ясных и однозначных знамений Аллаха.

Ислам допускает существование И. по некоторым второстепенным вопросам практического и правового характера, а также по неясным вопросам вероучения – калям, если положения первоисточников применительно к этим вопросам могут быть поняты неоднозначно или выражены неконкретно.

ИХТИЛАФ [اختلف] – келіспеушілік, талас-тартыстар, белгілі бір мәселеге әртүрлі амал және сан түрлі көзқарастың болуы.

Мағынасы анық және түсініктері турасында көп пікір болуы мүмкін емес Құран мен Сүннет ақида негіздеріне қатысты талас-тартыстар рұқсат етілмеген. Ислам дереккөздері Аллаһтың айқын әрі бірмағыналы белгілері туралы И. түскен қоғамдарды талай рет сынға алған.

Ислам екінші кезектегі практикалық және құқықтық сипаттағы кейбір мәселелер бойынша, сонымен қатар кәләмның анық емес ақида сұрақтары алғашқы дереккөздердің қағидалары бұл сұрақтар бойынша айқын емес немесе нақты білдірілмесе И. жол берілуі мүмкін.

‘ИША [العشاء] – вечерние часы, когда совершается вечерняя молитва. Начинается с исчезновением вечерней зари после заката солнца и продолжается до рассвета. Желательно совершить И. до полуночи, но некоторые улемы оговаривают обязательность этого. Для определения полуночи следует вычислить продолжительность ночи, которая длится с момента заката до наступления рассвета (см.: Салят).

ИША [العشاء] – кешкі намаз оқылатын кешкі сағаттар. Күн батқаннан кейін кешкі шапақтың сейілуінен бастап таң атарға дейін жалғасады. И. түн ортасына дейін жасап болған дұрыс, бірақ кейбір ғалымдар оның міндет екендігін айтады. Жарым түнді анықтау үшін күннің батуынан таң атқанға дейін жалғастын түннің ұзақтығын біліп алған жөн (қрз.: Намаз).

ИШМОИЛ [صموئيل] – библейский Самуил; Пророк, посланный Аллахом к народу Израиля после Мусы. Происходил из рода Харуна (Аарона), призывал народ к вере в Аллаха и руководствовался законом Тауры (Торы).

В период пророчества И. усилилось противостояние израильтян племени амаликитян, которое проживало вдоль побережья Средиземного моря от Египта до Кудса (Иерусалима). Амаликитяне напали на израильтян, многих перебили, часть увезли в плен, захватили Ковчег Завета (Табут ас-Сакина). Поражение и потеря Ковчега Завета ввергли народ Из-

раила в уныние, и они стали молить Аллаха, чтобы Он послал им Пророка, который бы утешил их. Тогда Аллах избрал Пророком И. Вначале израильтяне отказывались признать его, но затем покорились ему. И. объявил, что Аллах повелел сделать царем Талута (Саула), и после споров израильтяне признали Талута царем. В Коране история изложена в суре «аль-Бакара» (2:246-248).

Талут сумел собрать и подготовить против амаликитян сильную армию, но в бой с противником вступила лишь малая часть бойцов. В Коране описано: «Когда Талут выступил с ратью, то сказал: «Воистину, Аллах будет испытывать вас рекой. Если кто напьется из нее, то он – не со мной. А тот, кто не вкусит ее, разве что одну пригоршню, то он – со мной». И напились из нее они все, кроме немногих. Когда он и те, кто уверовал [т. е. не выпил воды или выпил не больше пригоршни], перешли реку, то они сказали: «Нет у нас сегодня силы против Джалута и его рати». А те, которые знали, что предстанут перед Аллахом [в Судный день], сказали: «Как много раз немногочисленная рать побеждала несметную рать по воле Аллаха!» Аллах – на стороне терпеливых» (2:249).

Небольшая армия царя Талута вступила в сражение с амаликитянами. Благодаря их искренней вере Аллах даровал им победу. В сражении принял участие будущий царь и пророк израильтян Давуд, убивший Джалута (Голиафа).

Согласно преданиям, И. был пророком израильтян 11 лет и умер в возрасте 52 лет.

ИШМОИЛ [صموئيل] – інжілше Самуил; Аллаһтың Израиль халқына Мұсадан кейін жіберген пайғамбары. Харун (Аарон) тегінен шыққан, халықты Аллаһқа иман келтіруге шақырып, Тәурат (Тора) заңдарын басшылыққа алған.

И. пайғамбарлық еткен кезеңде израильдіктердің Жерорта теңізі жағалауында Мысырдан Құдысқа (Иерусалимге) дейінгі аймақта өмір сүрген амиликитян тайпасының қарсылығы күшейе түсті. Амаликитян тайпасы израильдіктерге шабуыл жасап, көпшілігін ұрып-соғып, бір бөлігін тұтқынға алған, Нұх Кемесін (Табут әс-Сәкина) жаулап алған. Нұх Кемесін жоғалтуы мен жеңіліске ұшырауы Израиль халқын уайымға салып, оларды жұбататын Аллаһтан пайғамбар жіберуін сұрай бастады. Сонда Аллаһ И. пайғамбары етеді. Алғашқыда израильдіктер оның пайғамбарлығын мойындамайды, кейіннен ғана бойұсынады. И. Аллаһтың патша ретінде Талұтты (Саулды) сайлауды бұйырғанын айтты, біраз пікірталасан соң олар Талұтты патша ретінде мойындайды. Бұл оқиға Құранның «әл-Бакара» (2:246-248) сүресінде баяндалған.

Талұт амаликитяндарға қарсы мықты әскер жинай білді, бірақ дұшпандарға қарсы күреске сарбаздардың аз бөлігі ғана қатысты. Құранда: «Сонда Талұт әскерлерімен айрылған сәтте: «Ра-сында Аллаһ сендерді бір өзенмен

сынайды. Кім одан ішсе, менен емес және кім одан татпаса, әрине ол менен. Бірақ кім қолымен көсіп алып қана ішсе басқа» деді. Сонда олардың өте азынан басқасы одан ішті. Сонымен Талұт және онымен бірге иман келтіргендер, өзеннен өткен шақта: «Бізде Жалұт және оның әскерлеріне төтеп берер күш жоқ» деді. Сондай олардың анық Аллаһқа жолығуды ойлағандары: «Аллаһтың қолдауымен қанша аз топ, көп топты жеңген. Аллаһ сабырлылармен бірге» деді» (2:249).

Талұт патшаның шағын ғана әскері амаликитяндарға қарсы күреске шықты. Олардың шынайы сенімінің арқасында Аллаһ оларға жеңіс сыйлады. Соғысқа Талұт патша мен Жалұтты (Голиафты) өлтірген болашақ пайғамбар Дәуд қатысты.

Риуаятқа сәйкес, И. 11 жыл бойы израильдіктердің пайғамбары болып, 52 жасында дүниеден өткен.

ИШРАК [إشراق] – см.: Шурук.

ИШРАҚ [إشراق] – крз.: Шурук.

ЙАДЖУДЖ И МАДЖУДЖ [ياجوج وماجوج] – библейские Гог и Магог: нечестивые племена, знамения Судного дня. Наводили порчу на земле. Упоминание о Й. содержится в аяте Корана (18:94). По воле Аллаха праведник Зулкарнайн возвел между ними и остальным миром стену, разрушить которую Й. оказались не в состоянии. Однако во времена, близкие ко дню Страшного Суда, Й. проврнут эту стену и заполонят землю. Вторжение Й. произойдет после второго пришествия Исы (Иисуса). После победы над Даджжалом Иса пойдет на войну против Й., но не сможет победить их и вместе с соратниками будет молить Аллаха о помощи. Ответив на мольбу, Аллах пошлет на Й. червей (возможно, какую-то эпидемию), которые уничтожат эти племена.

ЙАЖУЖ ЖӘНЕ МАЖУЖ [ياجوج وماجوج] – інжілше Гог және Магог: Қиямет күні белгілерінің бірі болып табылатын бұзық тайпалар. Жер бетінің бүлінуіне тікелей себепкер. Й. туралы Құранның (18:94) аятында айтылған. Аллаһтың қалауымен Зұлкарнайын Й. күйрете алмайтын, екеуінің және әлемнің қалған бөліктері арасына қабырға ор-

натады. Алайда, Қиямет күніне жақын қалған кезде Й. қабырғаны жарып, жер бетінің көп бөлігін толтырады. Й. басып кіруі Иса пайғамбардың жерге екінше рет келуі уақытында орын алады. Иса Дәджалді (Тажал) жеңгеннен кейін, Й. қарсы соғысады, бірақ оларды жеңе алмайтынын байқап, жанындағы серіктерімен бірге Аллаһтан жәрдем сұрап дұға етеді. Дұғаларына жауап қайтарған Аллаһ, Й. тайпаларын жоятын құрттарды (індет болуы да мүмкін) жібереді.

ЙАЗДИТЫ [يزيد] – «крайняя» хариджитская секта, считающаяся вышедшей из Ислама. Основатель – Йазид ибн Аниса аль-Хариджи, заявивший, что Аллах пошлет к персам пророка, который отменит Шариат Мухаммада (ﷺ) и принесет новое Писание.

ЙАЗИДИЯ [يزيد] – Исламнан шығып қалған, харауиждік «шеткі» ағым. Негізін қалаушы – Йазид ибн Аниса әл-Харижи. Ол Аллаһ парсыларға Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) әкелген Шариғатты жоятын жаңа Жазбамен пайғамбар жібереді деп жариялаған.

ЙА'КУБ [يعقوب] – библейский Иаков; один из пророков (наби) Аллаха, посланный в Кенан (Ханаан); внук пророка Ибрахима (Авраама) от его младшего сына Исхака (29:27). Его звали также Исраилом (Израилем).

Родился в Сирии или Мадьяне. После смерти Исхака по совету матери уехал к ее брату в Харран и

40 лет служил ему. Вначале женился на старшей дочери дяди Лайле (Лие). От этого брака родились сыновья Рабил, Шамун, Лави, Йахуда, Заблун, Исахар и дочь Динар. Через 7 лет женился на сестре Лайлы – Рахили (в Шариате Ибрахима были разрешены одно-временные браки с сестрами). От Рахили родились сыновья Йусуф и Буньямин. Помимо этих жен, у Й. были наложницы Балха (Бильфа) и Зульфа (Зельфа). От Балхи родились сыновья Дан и Нафтали, а от Зульфы – Ашир и Джад.

После того как Аллах сделал его Своим пророком, Й. с семьей уехал из Харрана и поселился в Кенане (Ханаане). Призывал народ уверовать в Аллаха и следовать путем истинной веры.

Из своих детей Й. более всех любил Йусуфа. В 7 лет Йусуф увидел сон, и Й., который по воле Аллаха умел правильно истолковывать сны, сказал Йусуфу, что он будет пророком и ему будут даны большие блага, и предупредил Йусуфа, чтобы он не рассказывал об этом сне братьям. Братья завидовали Йусуфу и, решив убить его, бросили в колодезь. Отцу они принесли рубашку Йусуфа, смоченную кровью животных, и объявили, что его растерзал волк. Й. же не нашел на рубашке следов зубов волка и понял, что его сын жив. На протяжении многих лет Й. ждал возвращения Йусуфа. От слез у него испортилось зрение, и он ослеп.

После того как Йусуф возвысился в Египте и спас страну от засухи, Й. отправил туда сыновей за зерном, но не отпустил младшего

сына Буньямина. Йусуф же настоял, чтобы к нему привели Буньямина. Впоследствии он открылся братьям и простил их. После этого семья во главе с Й. переехала в Египет.

У Й. было 12 сыновей, которые стали родоначальниками 12 колен израильтян: 1. Рабил (Рувим); 2. Шамун (Симеон); 3. Лави (Левий); 4. Йахуда (Иуда); 5. Заблун (Завулун); 6. Исахар (Иссахар); 7. Дан (Дан); 8. Нафтали (Неффалим); 9. Ашир (Асир); 10. Джад (Гад); 11. Йусуф (Иосиф); 12. Буньямин (Вениамин). Потомков от каждого из сыновей называют сыбт, а всех вместе – асбат. Потомками И. были многие израильские пророки, например Муса, Давуд, Сулейман, Закария, Йахья, Иса: «Мы даровали ему (Ибрахиму) Исхака, Йа`куба, а его потомству – пророчество и Писание» (29:27).

399

Перед смертью Й. собрал всех сыновей и спросил: «Кому вы будете поклоняться после меня?» Они ответили ему: «Мы будем поклоняться твоему Богу и Богу твоих отцов – Ибрахима, Исма`ила и Исхака, Богу Единому, Ему мы предаемся» (2:133).

ЙАЪҚУБ (ЖАҚЫП) [يعقوب] – інжілше Иаков; Аллаһтың Кенанға (Ханаан) жіберген пайғамбарлары (нәби) бірі; Ибраһим пайғамбардың кіші ұлы Исхактан туылған немересі (29:27). Сондай-ақ оны Исраил (Израиль) деп те атаған.

Сирия немесе Мадьянда дүниеге келген. Исхақ қайтыс болғаннан кейін, анасының кеңесімен Харрандағы ағасына кетіп, оған

40 жыл қызмет етеді. Бастапқыда көкесінің (ағасының) үлкен қызы Ләйләға үйленеді. Бұл некеден Рәбил, Шамун, Ләуи, Йаһуд, Заблун, Исахар есімді ұлдары және Динар есімді қызы дүниеге келеді. 7 жылдан кейін Ләйләнің сінлісі Рахилиге (Ибраһимға түскен Шариғатта бір уақытта әпкелі-сінліге үйленуіне рұқсат берілген болатын) үйленеді. Рахилиден Йусуф (Жүсіп) және Буньямин атты балалары дүниеге келеді. Бұл әйелдерінен басқа, Й. Балха және Зұлфа есімді күндері болған. Балхадан Дан және Нафтали, ал Зұлфадан Ашир мен Джад балалары туылған.

Аллаһ оны Өзінің пайғамбары еткен соң, Й. отбасымен бірге Харраннан Кенанға келеді. Ол халықты Аллаһқа иман келтіруіне және шынайы иман жолымен жүруге шақырады.

Й. ұлдарының ішінен Йусуфқа (Жүсіпке) деген ілтипаты ерекше, оны өте жақсы көрген. 7 жасында Йусуф (Жүсіп) түс көреді, Аллаһтың қалауымен түсті дұрыс жори білген Й., Йусуфқа (Жүсіпке) пайғамбар болатын және оған үлкен игілік берілетінін жориды, және Йусуфқа (Жүсіпке) көрген түсі туралы ағаларына айтпауын ескертеді. Ағалары Йусуфты (Жүсіпті) қызғанып, өлтірмек ниетімен құдыққа тастап кетеді. Әкесіне Йусуфтың (Жүсіптің) жануар қанымен былғанған көйлегін әкеліп, оны қасқырдың талан-таражға салғандығын хабар етеді. Й. көйлекте қасқыр тістерінің ізін таппай, ұлының тірі екендігін түсінді. Көптеген жыл-

дар бойы Й. Йусуфтың (Жүсіптің) қайтып келуін күтті. Көз жасы мен қайғыдан оның көзі бүлініп, соқыр болып қалады.

Йусуфтың (Жүсіптің) Мысырда даңқы көтеріліп, елді қуаңшылық пен ашаршылықтан аман алып қалғаннан кейін, Й. ұлдарын Мысырға астық әкелуге жібереді, бірақ кіші ұлы Буньяминді Йусуф (Жүсіп) алып қалады. Йусуфтың (Жүсіптің) өзі Буньяминді алып келуді бұйырады. Кейіннен ағаларына ашылып, оларды кешіреді. Осыдан соң Й. бастаған жанұясы Мысырға көшіп келеді.

Й. Израильдіктердің ұрпағын қалаған 12 ұлы болды: 1. Рәбил (Рувим); 2. Шамун (Симеон); 3. Ләуи (Левий); 4. Йаһуда (Иуда); 5. Заблун (Завулон); 6. Исахар (Исахар); 7. Дан (Дан); 8. Нафтали (Неффалим); 9. Ашир (Асир); 10. Джад (Гад); 11. Йусуф (Йосиф); 12. Буньямин (Вениамин). Әр ұлының ұрпақтарын сыбт, ал барлығын – асбат деп атаған. Й. ұрпақтары көбі Израильдіктердің пайғабарлары болды, мысалы: Мұса, Дәуд, Сүлеймен, Зәкәрия, Йахйя, Иса; «Біз оған (Ибраһимге) Исақты, Йаъкубты бердік те, оның ұрпақтарына Кітап және пайғамбарлық сыйладық» (29:27).

Й. өлім келген сәтте барлық ұлдарын шақырып, сұрайды: «Менен кейін кімге құлшылық қыласыңдар?». Сонда олар: «Сенің Тәңіріңе, аталарыңның Тәңіріңе: Ибраһим, Исмаил, Исақтың жалғыз Тәңіріңе құлшылық қыламыз. Сондай-ақ Оған бойұсынамыз» деген еді. (2:133).

ЙАСАВИ [ياسوي] – суфийский тарикат. Основатель – тюркский мутасаввиф Ахмад аль-Йасави (ум. 562/1166), последователь Иу-суфа аль-Хамадани. Родился в Чимкент-Сайраме, получил образование в Бухаре, затем переехал в Иаси (Туркестан), где жил вплоть до смерти. Дошли сочинения, в т. ч. сборник поучительных стихов на тюркском языке «Дивани Хикмат». Сыграл большую роль в процессе приобщения к Исламу тюркских народов Центр. Азии. В вероучительных и правовых вопросах был последователем ханафитского мазхаба и старался устранить противоречия между положениями ортодоксального Ислама и духовной практикой суфизма.

Школа Йасави получила известность в Мавераннахре и Хорезме, затем учение распространилось и на Кавказе, Балканах и в Анатолии. Й. сохранились в Центр. Азии. Имеют много общего с Накшбанди.

В основе духовной практики Й. – борьба человека со своими недостатками и страстями. Благодаря зикру достигается такое совершенство души, что она оказывается в состоянии перебороть все недостатки. Зикры Й. производятся вслух (зикры-джахри). Большое значение в духовном пути придается уединению и затворничеству (хальва). В учениках (мюридах) Й. высоко ценят правдивость, сообразительность, немедленное исполнение поручений шейха.

ЙАСАУИ [ياسوي] – сопылык тарикат. Негізін қалаушы –

түрік мутасууифі Ахмад әл-Йассауи (562/1166 ж.қ.б.), Йу-суф әл-Хамаданидің шәкірті. Йассауи Шымкент-Сайрамда туылып, Бұхарада білім алады, кейін Йассыға (Түркістан) көшіп келіп, өмірінің соңғы күніне дейін сонда ғұмыр кешкен. Кейбір шығармалары сақталған, соның ішінде түркі тілінді жазылған дүниетанымдық өлеңдер жинағы «Диуани Хикмет». Орталық Азия түркі халықтарының Исламға бет бұруына үлес қосқан. Дүниетанымдық және құқықтық мәселелерде ханафи мазхабының өкілі болды, ортодоксальді Ислам мен сопылықтың рухани тәжірибесі расындағы қайшылықтарды жоюға тырысты.

Йасауи мектебі Мәуеренаһр мен Хорезмде белгілі болды, кейіннен Кавказ, Анадолы және Балқан елдеріне де тарай бастайды. Й. Орталық Азияда сақталған. Накшбанди тариқатымен ұқсастықтары көп.

Й. рухани тәжірибесінің негізінде – адам өзінің кемшіліктері мен нәпсісімен күресу жатыр. Зікір арқылы адамның жаны жоғары дамып, барлық кемшіліктерін женуде еш қиналмайтын дәрежеге жетеді. Й. зікірі сырттай (жаһри-зікірі) айтылады. Рухани жолдағы басты мән жалғыздық пен дарашылдыққа (сопылыққа) (халуа) беріледі. Й. шәкірттерінің (мүрид) шыншылдық, зеректік, шейх тапсырмаларын дер кезінде орындау қабілеттерін жоғарғы бағалайды.

ЙАСРИБ [يثرب] – старое название Медины.

Йак

ЙӘСРИБ [يَثْرِب] – Медина қаласының ескі атауы.

ЙАХУД [يهودا] – иудеи, семитский народ, который также называется Израили, Бану Исраил, Ибрани и исповедует собственную религию (Иудаизм). Название произошло от имени старшего сына пророка Йа'куба (Иакова) – Йахуды (Иуды). Обитали в Кенане (Ханаане), в период жизни пророка Йусуфа (Иосифа) переехали в Египет. Во времена пророка Мусы (Моисея) приняли в качестве Священного Писания Тауру (Тору, которую Аллах послал Мусе); после распались на 71 секту. При пророке Йүше (Иисусе Навине) вернулись в Кенан и при царях-пророках Давуде (Давиде) и Сулеймане (Соломоне) достигли расцвета и могущества. После этого сошли с истинного пути, за что вызвали на себя гнев Аллаха и были завоеваны ассирийцами и вавилонянами. Кудс (Иерусалим) лежал в развалинах.

После этого разгрома была утеряна и забыта настоящая Таура (Тора), сохранились лишь ее фрагменты. Через 400 лет появился Ветхий Завет (Ахд аль-Атик), составленный другими людьми. По мере забвения Тауры Аллах посылал для увещевания Й. новых посланников, но многих из них убили. Й. отвергли Пророка Ису (Иисуса) и не признали посланный ему Аллахом Инджил (Евангелие), чем вновь навлекли на себя гнев Аллаха и были дважды разгромлены римлянами. Многие из них погибли, а уцелевшие были вынуждены уехать из своей стра-

ны. После победы Христианства в Риме Й. подверглись многочисленным страданиям и мучениям со стороны христиан. После прихода Ислама и включения территорий Й. в состав Халифата Й. жили под покровительством мусульманских правителей; положение Й. в мусульманском мире намного лучше, чем в христианской Европе, т. к., согласно мусульманской доктрине, Й. относятся к «людям Писания» (см.: Ахль аль-Китаб).

Имея сведения о пришествии последнего Пророка Мухаммада (ﷺ), Й. тем не менее отвергли его. Придерживаются идеи собственной богоизбранности, считают Пророка Мусу последним Божьим посланником и не признают последующих пророков. Согласно улемам, в вопросе о сущности Аллаха они впали в ташбих (антропоморфизм) и измыслили о Нем не присущие Ему качества. Отвергают отмену Аллахом Своих законов и замену их новыми (наسخ). В Коране много аятов о сущности Й. и их истории.

ЙАҺУД [يهودا] – иудеиліктер, сондай-ақ Исраил, Бану Исраил, Ибрани деп аталатын семиттік халық және өздерінің жеке дінін (Иуадизм) ұстанады. Атау Йаъкуб пайғамбардың үлкен ұлы Йаһудтың (Иуданың) есімінен шыққан. Олар Кенанда өмір сүріп, Йусуф пайғамбардың кезеңінде Мысырды қоныстаған. Мұса пайғамбардың тұсында олар Қасиетті Кітап Тәуратты (Тәурат – Аллаһтың Мұсаға түсірген кітабы) қабылдайды; осыдан

кейін 71 ағымға бөлініп кетеді. Йуша пайғамбардың кезінде олар Кенанға оралып, Дэуд және Сүлеймен пайғамбар-патшалары кезінде қуаттылық пен өркендеуге жетеді. Бұдан кейін тура жолдан тайып, Аллаһтың қаһарына ұшырап, ассириялықтар мен вавилондықтардың шабуылынан күйреген. Құдыс (Иерусалим) қирау үстінде тұрды.

Бұл күйреуден кейін шынайы Тәурат (Тора) жоғалып, ұмытылап, тек кейбір үзінділері ғана сақталып қалады. 400 жылдан кейін (Ахд әл-Атик) басқа адамдармен құрастырылған Ескі Інжіл пайда болды. Тәураттің ұмыттырылуымен, Аллаһ Й. жаңа пайғамбарларды жібереді, бірақ олардың көбісі өлтіріледі. Й. Иса пайғамбарды да, Аллаһтың елшісіне жіберілген Інжілді де мойындамады, осы себепті олар тағыда Аллаһтың қаһарына ұшырап, римдіктермен 2 рет күйрете жеңіледі. Олардың біраз бөлігі қаза тауып, тірі қалғандары өз елінен кетуге мәжбүр болды. Римде Христиандардың жеңісінен кейін, Й. христиандар тарапынан көптеген қайғы мен қасіретке душар болды. Исламның келуімен және Й. жерлерінің Халифат құрамына кіруімен Й. мұсылман билеушілерінің құзыретінде өмір сүрді; Й. жағдайы мұсылман әлемінде христиандық Еуропаға қарағанда айтарлықтай жақсарды, себебі мұсылмандық доктринаға сәйкес Й. «Кітап иелері» (қрз.: Әһл әл-Китаб) құрамына кіреді.

Соңғы Пайғамбар Мұхаммедтің (ﷺ) келетіндігінен хабардар болған

олар, одан тіпті бас тартты. Жеке өздерінің Құдай таңдаулық идеясын ұстанып, Мұса пайғамбарды Аллаһтың соңғы пайғамбары санайды және одан кейінгі пайғамбарларды мойындамайды. Көптеген ғалымдардың шешіміне сәйкес, Аллаһтың болмысы жайлы мәселеде олар тәшбиһке (антропоморфизм) кіріп, Аллаһ жайлы Оған тән емес сипаттарды берген. Аллаһтың Өзі түсірген (алдыңғы) заңдарын жаңа заңдардың орын басатындығын жоққа шығарады (наسخ). Құранда Й. болмысы және оларды тарихы туралы аяттар баршылық.

ЙАХЬЯ [یحییٰ] – библейский Иоанн, сын Закарии. Один из пророков (наби) Аллаха, посланный к народу Израиля. Родился у Закарии от Элисы по мольбе к Аллаху, когда им было ок. 100 лет (3:39; 19:7; 19:12-15). По преданиям, был ровесником Исы (Иисуса).

Й. рос под присмотром отца, с малых лет изучал Тауру (Тору). Дни и ночи совершал служение в иерусалимском храме либо в уединении. Вел аскетическую жизнь и довольствовался лишь самым необходимым.

Когда Й. достиг совершеннолетия, Аллах сделал его Своим пророком. Ему было велено проповедовать религию Пророка Мусы (Моисея). Когда началась миссия нового великого пророка (расуль) Исы (Иисуса), Й. признал его и стал призывать народ к вере в соответствии с новой религией Исы и стал руководствоваться Инджилем (Евангелием), отменившим Тауру.

Йах

Проповеди Й. были приняты только частью народа. Й. отказался признать родственный брак иудейского царя Ирода, противоречивший Шариату Исы, и объявил это деяние запретным (харам). Мать невесты потребовала казни Й., и Ирод приказал обезглавить его. Й., которому было ок. 35 лет, принял мученическую смерть во имя веры.

ЙАХИЯ (Жакия) [یحیی] – інжілше Иоанн, Зэкәрияның ұлы. Аллаһтың Израиль халқына жіберген пайғамбарларының (нәби) бірі. Зекәрия мен Элисаның жас шамалары жүзге таяған сәтінде Аллаһтан дұға ету арқылы дүниеге келген ұлы (3:39; 19:7; 19:12-15). Хабарларда келгендей, Иса пайғамбардың замандасы болған.

404

Й. әкесінің тәрбиесінде өсті, кішкентай кезінен Тәуратты үйренген. Күні-түні иерусалимдік ғибадатханада құлшылықпен немесе жалғыздықта өткізген. Аскетік өмір кешіп, тек керекті жабдықпен қанағаттанған.

Й. балиғат жасына толғанда, Аллаһ оны Өзінің пайғамбары етеді. Оған Мұса пайғамбардың дінін насихаттау тапсырылады. Жаңа пайғамбар (расул) Исаның елшілігі басталғанда Й. оның пайғамбарлығын мойындап, Тәураттың күшін жойған Інжілді басшылыққа алып, халықты діннің жаңарған сеніміне шақырды. Й. насихатын халықтың белгілі бір бөлігі ғана қабылдады. Иса Шариғатына қарсы шыққан және оның әрекетіне тиым салған (харам) иудейлік патша Иродтың туыстық некесінен бас тартты.

Қалыңдықтың анасы Й. дарға асылғанын талап етіп және Ирод оны дарға асуды бұйырады. 35 жас шамасында болған Й. жазаны иман жолында азапты өліммен қабыл алды.

ЙУНУС [یونس] – библейский Иона, один из пророков (наби) Аллаха. Родился в ассирийском городе Нинова (Ниневия). Отец Й. праведник Мата обратился к Аллаху с мольбой дать ему сына, и Аллах откликнулся на эту мольбу. Й. рано потерял отца, его растила мать. Отличался добродетелью, честностью, праведностью.

Когда Й. исполнилось 30 лет, Аллах избрал его Своим пророком (37:139). Й. терпеливо призывал идолопоклонников к вере, но они упорствовали. Потеряв надежду на исправление народа, Й., пригрозив им наказанием, самовольно ушел от них. Аллах повелел ему немедленно вернуться обратно и оставаться со своим народом 40 дней. Й. покорился, вернулся и продолжал увещевать людей, но они продолжали упорствовать. Тогда потерявший терпение Й., не дождавшись окончания срока, установленного Аллахом, снова покинул их.

После ухода Й. на Нинову надвинулись черные облака. Горожане пошли к Й., чтобы признать его пророческую миссию и раскаяться. Не найдя его, они отправились к другому праведнику. Тот сказал, что если горожане не раскаются перед Аллахом, то через 2 дня будут уничтожены. Тогда жители взошли на холм и стали молить

Аллаха о пощаде. Аллах сжалился над ними и простил их. Черные облака над городом стали рассеиваться. Эти события произошли в день Ашуры. Народ Ниновы стал единственным, который вовремя раскаялся в грехах и избежал сурового наказания (10:98).

Получив прощение, объятые радостью горожане выбежали на улицы и стали искать Й.; он же не решился входить в город, опасаясь, что его снова объявят обманщиком. Й. отправился к реке Тигр и сел на корабль с целью отплыть из тех мест, хотя Аллах не давал ему такого указания. Корабль вышел в открытое море и вдруг застыл на воде. Спутники Й. предположили, что на корабле находится беглый раб, и для его выявления предложили по обычаю кинуть жребий – на кого он выпадет, того должны были бросить в море для спасения остальных. Тогда Й. сказал, что он и есть беглый раб, но ему ответили, что он слишком благородный человек и не похож на раба. Трижды бросали жребий, и трижды он указывал на Й. Тогда люди согласились, что, наверное, он действительно в чем-то очень сильно провинился, и выбросили его в море (37:140-141).

По воле Аллаха Й. проглотил гигантский кит (37:142). Находясь во чреве кита, Й. раскаялся в том, что был нетерпелив и совершил различные действия, не получив на то одобрения Аллаха. Аллах принял его раскаяние (21:87). Й. оставался в животе кита 3, либо 7, либо 40 дней, и его стали называть Зуннун («Обладатель рыбы»).

Когда кит по воле Аллаха выбросил Й. на берег, тот был ослаблен до такой степени, что нуждался в посторонней помощи. Тогда Аллах вырастил в том месте дерево, которое защитило Й. от солнечных лучей и от насекомых (37:145-146). По одним преданиям, Й. питался плодами этого дерева, по другим – его накормила молоком коза, пришедшая по велению Аллаха. Спустя несколько дней Й. восстановил силы, а дерево высохло.

После этого Аллах приказал Й. вернуться к своему народу и продолжить пророческую деятельность (37:147-148). Около Ниновы он встретил пастуха, который рассказал ему, что горожане с нетерпением ждут возвращения пророка Й., чтобы тот научил их законам религии. Тогда Й. представился ему и поручил объявить о своем возвращении. Он научил соплеменников вере, законам и заветам, и после этого они жили в мире и достатке. Согласно преданиям, Й. умер в возрасте 83 лет в Нинове.

В честь Й. названа 10-я сура Корана, состоящая из 109 аятов. Была ниспослана в Мекке после суры «Исра», кроме аятов 40, 94-96, ниспосланных в Медине.

ЙУНУС (ЖУНИС) [يونس]

– інжілше Иона, Аллаһ пайғамбарларының (нәби) бірі. Ассириялық Нинова (Ниневия) қаласында дүниеге келген. Й. әкесі Мата Аллаһтан бала беруді сұрайды және Аллаһ оның дұғасын қабылдады. Й. жастайынан әкесінен

айырылып, анасының тәрбиесінде өседі. Мейірімділігімен, шыншылдығымен, тақуалығымен өзгешеленді.

30 жасқа келген шағында Аллаһ оны Өзінің пайғамбары етеді (37:139). Й. сабыр арқылы пұтқа табынушылықтан имандылыққа шақырды, дегенмен олар қыңырлық танытты. Халықты түзеуден үміті қалған Й., оларды жазамен қорқытып, өз еркімен кетіп қалады. Аллаһ оған қайта оралып, халқының қасында 40 күн қалуды бұйырады. Й. халқына қайта оралып, оларды туралыққа шақырды, бірақ олар қарсы шығуды тоқтатпады. Сабырлығын жоғалтқан Й., Аллаһ бекіткен уақыт аяқталмастан, халқынан қайта кетіп қалады.

406 Й. кетуімен Нинова үстін қара түнек басады. Қалалықтар Й. пайғамбарлығын мойындау үшін тәубе етпек ниетпен оны іздейді. Оны таппаған соң, басқа тақуа адамға барады. Ол егер қалалықтар Аллаһ алдында тәубе қылмаса, 2 күннен кейін жойылатындарын айтады. Сонда олар бір дөңге шығып, Аллаһтан рақымшылық сұрайды. Аллаһ олардың тәубесін қабыл алып, кешіреді. Қала үстіндегі қара түнек сейіле бастайды. Бұл оқиғалар Ашура күні қарсаңында орын алды. Нинова халқы өздерінің күнәлары үшін дәл уақытында тәубе етіп, ауыр жазадан аман қалған жалғыз халық (10:98).

Аллаһтың мейіріміне оранған қала тұрғындары, көшеге шығып Й. іздей бастайды; ол қалаға оны қайтадан өтірікші деп қабылдаудан

сескеніп, қалаға кірмейді. Й. Тигр өзеніне барып, Аллаһтың бұйрығы болмағанына қарамастан, кемеге отырып аталмыш жерден кетпекші болады. Кеме теңізге шыққан соң қимылсыз қатып қалады. Й. серіктері кемеде қашқын құлдың бар екеніндігін межелеп, оны анықтау үшін, өздерінің дәстүріне сәйкес жеребе лақтыруды ұсынады, жеребе қайсысына түссе, соны қалғандарды құтқару үшін теңізге лақтыру керек еді. Сонда Й. қашқын құл өзі екенін айтады, бірақ оған жауап ретінде олар оның ізгі адам және құлға ұқсамайтынын айтады. Жеребе үш рет тасталып, үшеуінде де Й. түсті. Сол уақытта адамдар оның шын мәнінде қателікке ұрынғандығына келісіп, оны теңізге лақтырады (37: 140-141).

Аллаһтың қалауымен Й. алып кит жұтып алады (37:142). Киттің құрсағында отырып, Й. Аллаһтан келісім күтпей, әртүрлі істері үшін сабырсыздық танытқандығы үшін тәубе қылады. Аллаһ оның тәубесін қабыл алады (21:87). Й. киттің ішінде 3, 7 немесе 40 күн болады, және осы оқиғаға орай оны Зуннун («Балық иесі») деп атай бастайды.

Кит Аллаһтың қалауымен Й. жағажайға тастайды, ол кезде оның әлсірегені соншалық, өзгелердің көмегіне зәру болды. Сонда Аллаһ сол жерге Й. күннен және жәндіктерден қорғаған ағаш өсіреді (37:145). Кейбір хабарларда келгендей, Й. осы ағаштың жемісімен қоректенген, ал басқа хабарларда, Аллаһ қалауымен келген ешкі сүтімен қоректендірілген.

Бірнеше күннен кейін, Й. қуат жинап, ағаш қурап қалады.

Осыдан кейін Аллаһ Йунуска өзінің халқына қайта оралып, насихатын жалғастыруды бұйырады (37:147-148). Нинова маңынан қойшыны жолықтырады, ол қалалықтар Й. пайғамбардың оралып, оларға діннің заңдарын үйретуін асыға күтіп отырғандығын айтады. Сонда Й. оған пайғамбар екеніндігін айтып, өзінің оралғандығын хабарлауды бұйырады. Ол халқына имандылық, шарият негіздерін үйретіп, бейбітшілік пен молшылықта өмір сүрді. Хабарларға сәйкес, Й. пайғамбар Ниновада 83 жасында қайтыс болған.

Й. пайғамбардың құрметіне Құранның 109 аятынан тұратын 10-шы сүресі аталған. «Исра» сүресінен кейін Меккеде, ал 40, 94-96 аяттары Мединеде түскен.

ЙУСУФ (ЖҮСИП) [يوسف] – інжілше Иосиф. Мысыр халқына Аллаһтың жіберген пайғамбарларының (нәби) бірі. Рахилиден туылған, Йақуб пайғамбардың ұлы. Й. анасынан ерте айырылып, анасы жағынан әпкесінің қолында болады, кейіннен бауыры Буньямин екеуін қалған ұлдарына қарағанда қатты жақсы көрген әкесіне қайта оралып келіп, бауырларының қызғаныш сезімін оятады.

Й. 7 (немесе 12) толған шағында, ол түсінде 11 жұлдыз, ай және күннің оған сыйынғанын көреді. Түсі туралы әкесі Йақубқа айтқанда, ол оған: «“Йә балам менің! Түсінді бауырларыңа айтпа! Саған бір айлакерлік жа-

сар. Расында шайтан адам баласына ашық дұшпан” деді. “Міне осылайша Раббың сені ұнатады. Саған түстердің жоруды үйретеді. Бұрынғы аталарың Ибраһим, Исхақтарға нығметтерін тамамдағандай саған және Йақуб ұрпағына нығметін толықтастырады. Шәксіз Раббың толық білуші, хикмет иесі”» (12:5-6).

Й. әкесінің сүйіктісі болды және бауырлары оны өлтіруге әрекеттенді (12:8), бірақ соңғы сәтте бауырларының бірі өлтірмейік, әлдекім оны өзімен бірге мәңгіге алып кетер ниетпен құдыққа лақтырайық деп ұсыныс тастайды (12:10). Өздерімен ойнатуға әкесін көндірген Й. бауырлары қоныстан алыс кетіп, оны терең құдыққа тастайды, Йақубқа оны қасқыр талап қойғандығын айтады (12:17). Өздерінің дәйегі ретінде олар Йақубқа Й. алдынала жануардың қанымен малындырған Й. көйлегін көрсетеді. Бірақ көйлегінің жыртылмағанын көрген, Йақуб сүйікті ұлының өліміне сенбеді; Аллаһқа ғана тәуекел етіп, сабырлықпен оны күтуді ұйғарады.

Й. болса Аллаһтан құтқарылуын сұрайды. Оны керуеншілер құтқарып, Мысырға әкетеді, сонда патшалық қазынаға иелік ететін уәзірге (әзизге) сатады. Ол Й. үйіне алып келіп, әйеліне: «“Оны құрметтеп жақсы бақ. Мүмкін бізге пайдасы тиер немесе бала қып алармыз” деді» (12:21). Уәзірдің үйінде балиғаттық жасқа толған шағында Аллаһ оны Өзінің пайғамбары ретінде таңдап алады.

Уәзірдің әйелі Зүлейха Й. ғашық болады және барлық күшімен

өзіне қаратуға талпынды: «Йусуф тұрған үйдің әйелі, оның көңлін өзіне тартпақшы болды да есіктерді бекітті: “Кане кел бері!”, – деді. Й. айтты: “Аллаһқа сиынамын. Ол (күйеуің) қожайыным, мені жақсы орынға қойды. Шынында залымдар құтылмайды” деді. Расында әйел одан ой қылды. Егер Раббыңның дәлелін көрмесе, Йусуф та одан ой қылған болар еді. Йусуфтан жамандық, арсыздықты бұруымыз үшін өстідік. Өйткені, ол ықыласты құлдарымыздан еді» (12:23-24). Зүлейха Й. күйеуінің алдында жала жауып, оны өзіне жабысты деп кінәлады (12:25), бірақ күйеуі оған нанбады (12: 25-29).

Әйелдер Зүлейханы кінәлай бастайды (12:30). Сонда Зүлейха оларды шақырып, «әрбіреуіне [жемістерді тазалауға арналған] пышақ беріп, Йусуфқа: «Шық, оларға көрін!», – деді. (Жеміс кесіп отырған әйелдер,) оны көрген сәтте, бір түрлі ірі бағалап (естері шығып,) өз қолдарын турады. Әйелдер: «Ой Аллаһ! Мынау адам емес; бұл біртүрлі құрметті періште-ақ қой” десті. (Зүлейха оларға): «Ал міне, мені өсектегендерің осы. Расында оның көңілін мен қаладым. Сонда да абырой сақтады. Және де ол, әмірімді орындамаса, әлбетте абақтыға салынып, қор болушылардан болады» деді» (12:31-32).

Зүлейханың күйеуі Й. көп жылдарды өткізген абақтыға жапты. Ол күні-түнін құлшылықта өткізіп, жанындағы басқа қамаудағыларға көмектесті. Осы жерде Аллаһ оған түс жору қасиетін дарытады. Абақтыда мысыр патшасының

бұрынғы наубайшысы және шарапшысы отырды. Й. олардың түстерін жорып береді, талдауға сай, наубайшы дарға асылып, шарапшы – босатылады. Талданған түстері дәл болды (12:36). Й. босатылған шарапшыға патша алдында оған куәлік студі сұрайды, бірақ бұл өтінішті ұмытып кетеді.

Бірде патша түсінде 7 жүдеу сиырдың 7 семіз сиырды жегенін, және 7 жасыл масақ (астық) пен 7 қураған масақ (астық) көреді, бірақ маңайындағылар бұны жори алмайды (12:44). Сол уақытта шарапшы абақтыда отырған Й. барып, патша түсін жорып беруді айтады. Сондай Й.: «Жеті жыл әдеттегіше егін егесіндер де сонда ағзаларыңды бастырмай сабақта қойып, бірақ аздап жейтіндерінді ғана аласындар. Тағы бұдан кейін қатты (ашаршылық жыл) келеді. Бір аздап сақтанғандарыңнан басқа бұрыннан сол жинағандарыңды жейсіндер» (12:47-48).

Патша Й. босатып, өзіне жақындатады. Бір жылдан кейін, Зүлейханың күйеуі қайтыс болады және елдің барлық қаржылық жағдайы Й. жүктелді. 7 жыл ішінде қуаңшылық жылдарын жабатындай астық жабдығын жинайды.

Мысырға бас елдерден астық алуға адамдар келе бастайды, соның арасында Й. танымаған бауырлары да болды. Й. оларға Йаъкубпен бірге қалған, інісі Буньяминді алып келуді бұйырады. Әкесі жіберген Буньяминді әкелген кезде, Й. оған өзінің кім екеніндігін ашады. Буньяминді өзінің жанында алып қалуы үшін Й., бауырларын патшаның тостағанын ұрлады

деп айыптап, оны Мысырда алып қалады. Қалған бауырларын Йаъқубқа оралады; екінші сүйіктісінен айрылған әкесі оның артына бауырларын жібереді 12:83-87).

Бауырлары Мысырған келген кезде, Й. оларға өзінің кім екендігін ашып, кешіреді (12:89-92). Ол Мысырға Йаъқубты әкелуді бұйырады және өзінің балалық шағындағы пайғамбарлық түсін ескертеді (12:100).

Й. оқиғасы Құранның 12-ші сүресі – 111 аяттан тұратын «Й.» сүресінде баяндалған. Бұл бір ғана оқиғаны суреттейтін жалғыз сүре. «Худ» сүресінен кейін Меккеде, ал 1-3 және 7 аяттары Мединада түскен.

Й. Аллаһтың Мысыр халқына жіберген пайғамбары, Аллаһқа деген сенімді насихаттады. Мысырда Йаъқуб өлімінен кейін қайтыс болған. Мысыр халқы оны қатты жақсы көрді, тіпті әрбірі оны өз жерінде жерлеуді қалады. Ақырында, Ніл өзені жағалауында жерленеді. Оның балалары мен ұрпақтары ұзақ жылдар бойы Мысырды қоныстанды. Израильдіктерді Мысырдан алып шыққан Мұса пайғамбарға дейін осылай жалғасқан.

Кейбір хабарларда Зүлейха күйеуі қайтыс болғаннан кейін, Й. оған үйленген делінеді. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде бұл туралы ешнәрсе айтылмаған, және көптеген ғұламалар бұл некенің дәлелді екендігін мойындамаған.

ЙУСУФ [يوسف] – библейский Иосиф. Один из пророков (наби) Аллаха, отправленный к народу

Египта. Сын пророка Йа`куба (Иакова) от Рахили. Рано потерял мать, некоторое время оставался у тетки по матери, потом вернулся к отцу, который любил его и брата Буньямина больше, чем остальных сыновей, что вызывало их ревность.

Когда Й. исполнилось 7 (либо 12) лет, он увидел во сне, что 11 звезд, луна и солнце поклонились ему. Когда он рассказал об этом сне Йа`кубу, тот сказал: «О сын мой! Не рассказывай этого сна своим братьям, а не то они замыслят против тебя коварство. Ведь шайтан – явный враг человеку. И, [согласно твоему сновидению,] твой Господь изберет тебя [на пророческий сан], научит тебя толковать сны и оделит сполна тебя и род Йа`куба Своим благодеянием, подобно тому как раньше Он оделил им твоих праотцев: Ибрахима и Исаака. Воистину, твой Господь – Знающий, Мудрый» (12:5-6).

Й. был любимцем отца, и братья сговорились убить его (12:8), но в последний момент один из них предложил не убивать его, а бросить в колодезь, чтобы кто-нибудь подобрал его и увез с собой навсегда (12:10). Уговорив отца отпустить Й. с ними поиграть, братья вышли далеко за пределы селения и бросили Й. в глубокий колодезь, а Йа`кубу сказали, что Й. загрыз волк (12:17). В доказательство они показали Йа`кубу рубашку Й., которую предварительно вымазали кровью животных. Но одежда не была порванной, поэтому Йа`куб не поверил в смерть любимого сына; он решил положиться на Аллаха, терпеть и ждать.

Йус

Й. же молил Аллаха о спасении. Его спасли караванщики, увезли в Египет и продали одному сановнику (азизу), ведавшему царской казной. Тот привел Й. домой и сказал своей жене: «Относись к нему хорошо. Быть может, он пригодится нам или мы усыновим его» (12:21). В доме сановника Й. достиг совершеннолетия, и Аллах избрал его Своим пророком.

Жена азиза Зулейха безумно влюбилась в Й. и всеми силами старалась добиться взаимности: «Женщина, в доме которой жил Йусуф, стала соблазнять его, заперла двери и сказала: «Приди ко мне». Он ответил: «Упаси Аллах! Ведь мой Господь предоставил мне прекрасное убежище, а нечестивцы никогда не будут преуспевающими». Она возжелала его, и он возжелал бы ее тоже, если бы не увидел прежде знамения Господа своего. Так [повелели Мы], чтобы отвратить от него зло и прелюбодеяние, ибо он, воистину, из числа Наших верных рабов» (12:23-24). Зулейха пыталась оклеветать Й. перед мужем, обвинив его в том, что он приставал к ней (12:25), но муж не поверил ей (12:25-29).

Женщины стали осуждать Зулейху (12:30). Тогда Зулейха позвала их, «дала каждой по ножуку [для очистки плодов] и сказала [Йусуфу]: «Выйди к ним». Когда они увидели его, то стали так расхваливать, что порезали ножами себе руки [вместо плодов], и воскликнули: «Упаси Аллах! Это – не человек, он не кто иной, как благородный ангел». [Жена того сановника] сказала: «Перед вами тот,

из-за которого вы меня порицали. Правда, я пыталась его соблазнить, но он устоял. Однако если он не повинуется моему желанию, то будет заточен в темницу и окажется в числе ничтожных»» (12:31-32).

Муж Зулейхи все же заточил Й. в темницу, где тот провел долгие годы. Он дни и ночи проводил в молитвах и помогал другим заключенным. Аллах дал ему способность правильно истолковывать сны. В темнице сидели бывший пекарь и бывший винодел египетского царя. Й. истолковал их сны, согласно которым пекарь будет казнен, а винодел – освобожден. Так и случилось (12:36). Й. попросил винодела после освобождения заступиться за него перед царем, но тот забыл о его просьбе.

Однажды царь увидел во сне, что 7 тощих коров пожирают 7 тучных, а также 7 зеленых колосьев и 7 высохших, но придворные не смогли истолковать этот сон (12:43-44). Тут винодел пошел в темницу и попросил Й. разъяснить сон царя. Й. ответил: «Вы будете сеять семь лет [подряд] в поте лица. То, что вы пожнете, оставляйте, [не обмоловив,] в колосе, за исключением небольшого количества, что пойдет на пропитание. По прошествии семи лет наступят семь недородных лет, в течение которых проедят то, что было отложено, кроме небольшого количества, которое вы сбережете. Вслед за ними наступит год, в который людям будет дарован дождь, и они будут выжимать [оливки и виноград]» (12:47-48).

Царь освободил Й. и приблизил его к себе. Спустя год умер муж

Зулейхи, и финансовые дела государства были поручены Й. За 7 лет ему удалось создать запасы зерна, позволившие пережить неурожайные годы.

В Египет за зерном стали приходить и иноземцы, в т. ч. братья Й., которые его не узнали. Й. приказал им привести к нему Буньямина, оставшегося с Йа'кубом. Отец отпустил Буньямина, и когда братья привели его, Й. открылся ему. Чтобы оставить Буньямина при себе, Й. инсценировал для братьев похищение Буньямином царской чаши, обвинил его в воровстве и задержал в Египте. Остальные братья вернулись к Йа'кубу; тот опечалился из-за потери второго любимца и послал сыновей за ним (12:83-87).

Когда братья вернулись в Египет, Й. открылся им и простил их (12:89-92). Он велел привезти в Египет Йа'куба и напомнил ему свой детский сон о пророчестве (12:100).

В Коране история Й. описана в 12-й суре – «Й.», состоящей из 111 аятов. Это единственная сура, которая почти целиком повествует об одном событии. Ниспослана в Мекке после суры «Худ», кроме аятов 1-3 и 7, ниспосланных в Медине.

Й. был посланником Аллаха к народу Египта, проповедовал веру в Аллаха. Умер в Египте после смерти Йа'куба. Народ Египта его так любил, что каждый хотел похоронить его на своей земле. В конце концов он был похоронен на берегу Нила. Его сыновья и их потомки долгое время жили в Египте. Так продолжалось до пророка

Мусы, который вывел израильтян из Египта.

По некоторым преданиям, после смерти мужа Зулейхи Й. женился на ней. В хадисах Пророка Мухаммада (ﷺ) ничего по этому поводу не говорится, и многие улемы отрицают достоверность этого брака.

ЙУША ИБН НУН [يوشع بن نون] – библейский Иисус Навин. Один из пророков (наби) Аллаха, посланный к народу Израиля после пророка Мусы (Моисея). Скорее всего, был племянником Мусы, продолжал его дело и судил на основании законов Тауры (Торы).

По мнению некоторых толкователей Корана, указание на Й. содержится в аяте 5:23, где одним из упомянутых благочестивых людей является Й., а вторым – Калиб ибн Йукна(Халев).

Й. родился в Египте и был сыном Нуна, потомка Пророка Йусуфа. Вместе с Мусой и народом Израиля ушел из Египта и прибыл в пустыню Тих. Был свидетелем встречи Мусы с пророком Хызром (18:60-82). Й. был вместе с Мусой, когда Аллах приказал выступить на Ард Мав'уд (Палестина и часть Сирии), и собирал сведения о нечестивом племени амаликитян в районе Ерихи (Иерихона). Спутники Й. испугались силы амаликитян и призвали израильтян не вступать в сражение. Й. с Калибом уговаривали народ слушаться Мусу и верить в Аллаха, Который не оставит их (5:23). Израильтяне стали забрасывать Й. и Калиба камнями. Тогда Аллах послал Мусе Откровение, запретив грешным израильтянам

Йуш

в течение 40 лет вступать на территорию Ард Мав'уд (5:26). Израильтяне 40 лет блуждали в пустыне Тих, пока не умерло поколение, непокорное повелениям Аллаха и пророка Мусы.

Перед смертью Муса назначил Й. руководителем израильтян, а Аллах сделал его Своим посланником к народу Израили. Й. начал войну с амаликитянами и 6 месяцев осаждал Ериху; наконец по воле Аллаха ему удалось захватить город. Война же продолжалась 7 лет. Постепенно все города и селения Палестины и части Сирии были покорены израильтянами.

Во время войны Й. показал много чудес. Например, когда израильтяне подошли к реке Шариа (Иордан), воды реки раздвинулись по молитве Й., и они сумели перейти реку и подойти к городу. При длительной осаде одного города Й. стал молить Аллаха о помощи, и тогда произошло землетрясение, стены крепости рухнули и израильтяне вошли в город. Есть хадис о том, что во время завоевания Кудса Й. молился Аллаху, и солнце осталось на небосводе на всю ночь.

После того как израильтяне сломили сопротивление врагов, Й. собрал их, прочитал им Тауру и разъяснил религию Мусы. Он возглавлял израильтян 27 лет. Перед смертью назначил вместо себя правителем Калиба ибн Йукну. Похоронен в Наблусе или Халебе.

ЙУША ИБН НУН [يوشع بن نون] – інжілше Иисус Навин. Аллаһтың Израиль халқына Мұса

пайғамбардан кейін жіберген пайғамбарларының (нәби) бірі. Мұса пайғамбардың туысы, оның ісін жалғастырған және Тәурат заңнамасы негіздемесі бойынша шешім шығарған.

Кейбір Құран тәпсіршілерінің көзқарасы бойынша, Й. жайлы Құранның 5:23 аятында келген екі тақуа адамның бірі Й., ал екіншісі Калиб ибн Йукна деп сілтеме береді.

Й. Мысырда дүниеге келіп, Йусуф пайғамбардың ұрпағы Нунның ұлы. Израиль халқы мен Мұса пайғамбармен бірге Мысырдан кетіп, Тих шөліне қоныс аударған. Мұса пайғамбармен Хызыр пайғамбармен кездесуінің куәсі болған (18:60-82). Й. Мұсаға Аллаһтың Ард әл-Мауғудқа (Палестина және Сирияның бөлігі) баруды бұйырған кезде де қасында болған, Ерих (Иерихон) аймағындағы бұзық тайпа амаликиттер туралы мәлімет жинақтаған. Й. серіктері амаликиттер күшінен сескеніп, Израильдіктерді олармен соғыспауға шақырады. Й. Калибпен бірге халықты Мұсаны тыңдауға және оларды Қалдырмайтын Аллаһқа сенуге шақырды (5:23). Израильдіктер Й. мен Калибке тас лақтырды. Сонда Аллаһ Мұсаға күнәлі болған израильдіктерге 40 жыл аралығында Ард әл-Мауғуд жеріне тиым салатыны туралы Аян етеді (5:26). Израильдіктер 40 жыл бойы Аллаһтың және Мұсаға бойұсынған ұрпақтары қайтыс болмағанша Тих шөлін қоныстанады.

Мұса қайтыс болары алдында Й. израильдіктердің көшбасшысы

етіп тағайындайды, ал Аллаһ оны Өзінің Израиль халқына жіберген пайғамбары етеді. Й. амаликиттермен соғысып, Ерихті 6 ай бойы қоршауға алады; ең соңында Аллаһтың қалауымен қаланы жаулап алады. Соғыс болса 7 жылға созылды. Біртіндеп Палестина және Сирияның кейбір бөліктерінің барлық қалалары мен қоныстары израильдіктерге бағынады.

Соғыс кезінде Й. көптеген кереметтер көрсетті. Мысалы, израильдіктер Шарии (Иордан) өзеніне жақындаған кезде, Й. дұғасы себепті өзеннің суы жылжыды, және оларға өзеннен өтіп, қалаға

кіруге мүмкіндік туды. Бір қаланы қоршау кезінде Й. Аллаһтан көмек сұрап дұға етті, сонда жер сілкінісі болып, қабырғалары қираған бекініске израильдіктер басып кірді. Құдыс қаласын жаулау кезінде Й. Аллаһтан күннің көкжиекте түн бойы тұруын сұрағаны туралы хадис бар.

Израильдіктер жауларына тойтарыс бергеннен кейін, Й. оларды жинап, Тәуратті оқып, Мұсаның дінін түсіндірген. Ол Израильдіктерді 27 жыл басқарды. Өзінен кейін билеуші етіп Калиб ибн Йукнаны тағайындайды. Наблус немесе Хелебте жерленген.

КААБА [الكعبة] – главная святыня Ислама. Представляет собой небольшое строение кубической формы в центре Запретной Мечети (аль-Масджид аль-Харам) в Мекке. Наиболее древняя постройка в комплексе мечети, возведенная еще пророком Ибрахимом (Авраамом) и его сыном Исмаилом. Полностью закрыта черной завесой (ситара). К. была первым храмом и местом для поклонения Единому Богу (2:127; 3:96-97). Отвечая на

414

вопрос своего сподвижника Абу Зарра, Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал, что первым храмом на земле является К., а вторым – аль-Акса, построенная на 40 лет позже (аль-Бухари. Анбия. 10).

К. – цель совершения паломничества (см.: Хадж). Обращаясь лицом к К. (кибла), мусульмане совершают молитвы. В стене К. находится «Черный камень» (см.: Хаджар Асвад). История К. неразрывно связана с историей города Мекки (подробнее см.: Мекка).

ҚАҒБА [الكعبة] – Исламның басты қасиетті орыны. Меккедегі (әл-Мәсжид әл-Харам) әл-Харам мешітінің ортасында орналасқан текше пішіндес кішігірім құрылыс болып табылады. Мешіт кешеніндегі Ибраһим мен оның

ұлы Исмаил тұрғызған ең көне құрылыстардың бірі. Толықтай қара пердемен (ситара) жабылған. Қ. Жалғыз Аллаһқа құлшылық ететін орын және бірінші ғибадатхана болды (2:127; 3:96-97). Мұхаммад Пайғамбар (ﷺ) өзінің сахабасы Әбу Заррдың сауалына жауап бере отырып, жердегі алғашқы ғибадат ететін орын Қ. болғанын, ал одан кейін 40 жылдан соң салынған ғибадатхана – әл-Акса екенін (әл-Бұхари, Әнбия.10) айтқан.

Қ. – қажылық жасаудың басты мақсаты (қрз.: Қажылық). Қ. жүзін қарата (құбыла) мұсылмандар намаз оқиды. Қ. қабырғасында «Қара тас» орналасқан (қрз.: Хажар Асуәд). Қ. тарихы Мекке қаласының тарихымен тығыз байланысты (толығырақ қрз.: Мекке).

КАБАИР [كباير] – большие грехи. Совершающий К. называется в Исламе муртакиб аль-кабира или фасик. Подробнее см.: Исм.

КӘБӘИР [كباير] – үлкен күнәлар. К. жасаушылар исламда муртәкиб әл-кәбирә немесе фәсик (пасык) деп аталады. Толығырақ қрз.: Исм.

КАБИЛ И ХАБИЛ [قابيل وهابيل] – библейские Каин и Авель, сыновья Адама. Кабил убил своего младшего брата Хабиля из зависти, когда Аллах, обзавав их обоих принести жертву, принял только жертву Хабиля. Чувство зависти сделало Кабиля первым в истории человечества убийцей. Об их истории повествуется в Коране (5:27-31).

КАБЫЛ МЕН ҒАБЫЛ [قابيل وهايل] – Адам атаның ұлдары, інжілдегі Кайн мен Абель. Аллах екеуіне бірдей құрбандық шалуды міндеттеп, тек Ғабылдың құрбандығын қабылдағаны үшін Кабыл қызғаныштан өз інісі Ғабылды өлтіреді. Көралмаушылық сезім Кабылды адамзат тарихындағы бірінші кісі өлтірушіге айналдырды. Олардың тарихы туралы Құранда айтылады (5:27-31).

КАБР [قبر] – могила, в которую укладывают джаназу. Длина К. равна росту умершего, ширина – 1/2 его роста, глубина же – до 1,5 роста. Джаназу укладывают в К. в положении лежа на правом боку, лицом она должна быть обращена к кибле. После похорон без особой надобности, оговоренной Шариатом, вскрывать К. запрещается. В случае необходимости в одной К. разрешается хоронить нескольких умерших.

К. – начало испытаний в потусторонней жизни, следующей непосредственно после земной. Уже в К. для каждого человека начинаются первые разбирательства о прожитой им земной жизни. Для этого к людям приходят два ангела – Накир и Мункар, которые задают им вопросы о вере в Аллаха, в пророков, в Писания и т. д. Уже здесь начинается воздаяние в соответствии с убеждениями и поступками умершего. В соответствии с хадисами Пророка Мухаммада (ﷺ), для праведного мусульманина К. расширяется и становится подобием райского сада, для неверных и грешников, наоборот, сужается и

превращается в подобие Ада. Пророк (ﷺ) говорил об испытаниях и муках в К. как о важном событии и начале последующей вечной жизни и призывал мусульман искать спасения у Аллаха.

Посещение К. – богоугодное дело, если осуществляется с намерением поразмыслить о бренности земного существования человека, о неизбежности последующей жизни, а также для мольбы Аллаху и просьбы о прощении погребенных. Посетивший К. человек должен вспомнить о своих грехах, об ответственности перед Богом и молить Его о прощении. Пророк Мухаммад (ﷺ) при посещении кладбищ приветствовал всех умерших.

ҚАБІР [قبر] – жаназаны қоятын мазар. Қ. ұзындығы қайтыс болған адамның бой өлшемімен бірдей, ені бой өлшемінің – ½, ал тереңдігі – 1,5 мертге дейін. Жаназаны Қ. оң жақ қырымен жатқызып, жүзін құбылаға қарату керек. Жерленгеннен кейін Шариғат бойынша қабірді аса қажет болған жағдай болса, қайта ашуға тыйым салынады. Бір қабірге қажет болғанда ғана қаза тапқан бірнеше адамды жерлеуге рұқсат беріледі.

Қ. – жердегі өмірден кейінгі өмірде сынақтар басталатын жер. Қ. әрбір адамның жердегі өмірін қалай өткізгендігі туралы алғашқы сауалдар қойыла бастайды. Ол үшін адамдарға – Нәкир мен Мункар атты екі періште келіп, Аллахқа, пайғамбарларға және Кітаптарға иман туралы сұрақтар қояды. Осы жерде қайтыс болған адамның істеген іс-әрекеттері және

жасаған амалдарына сай сауабы беріледі. Мұхаммад Пайғамбардың (ﷺ) хадисінде көрсетілгендей, егер тура жолдағы мұсылман болса, оның қабірі кеңейіп, жұмақ бағынадай көрінетін болады, ал тура жолдан тайған және күнәһәр болса, қабірі қысылып, Тозақпен тең болады. Пайғамбар (ﷺ) Қ. сынағы мен азабын маңызды оқиға және мәңгілік өмірдің бастау ретінде айтып, мұсылмандарды Аллаһтан рақым сұраудың жолдарын іздеуге шақырған.

Қ. зиярат ету – келесі өмірден қашып құтылмауы туралы және адамның жер бетіндегі өмірінің баянсыздығы жайлы ойлау, сонымен бірге Аллаһтан қабірдегілерді мейіріміне алу және Оған дұға жасау ниетімен жасалса, онда жақсы істерден. Қ. барған адам өзінің күнәларын, Аллаһ алдындағы жауапкершілігі туралы есіне түсіріп, Одан кешірім сұрауы керек. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) қабірді зиярат еткенде барлық қайтыс болғандармен сәлемдескен.

КАБУЛ [قبول] – выражение согласия. В исламском праве – согласие стороны какой-либо сделки. Часто употребляется вместе со словом иджаб.

ҚАБУЛ [قبول] – келісім білдіру. Исламдық құқықта тараптың белгілі бір келісімшартқа келісімі. Ижәб сөзімен бірге жиі қолданылады.

КАДА [قضاء] (тюрк. каза) – исполнение какого-либо дела несвоевременно, после того как вы-

шло необходимое время. В этом значении слово употребляется по отношению к обязательным религиозным актам (например, к обязательной молитве, посту в месяц рамадан), которые были выполнены после того, как закончилось отведенное для них время.

Время ежедневных обязательных молитв строго определено (см.: Салат), такая молитва называется ада. Если по каким-то причинам исполнение молитвы совершено после отведенного для этого времени (отсроченная молитва), она – К.; если же что-то помешало молитве и она совершена заново, то ее называют и'ада.

Считается тяжелым грехом, если какие-то обязательные религиозные акты (молитва, пост) не были совершены вовремя без веской причины. Мусульманин, допустивший это, обязан раскаяться перед Аллахом. Веской причиной признается, например, боязнь за свою жизнь или за жизнь другого человека. Бытовые проблемы, плохое настроение или лень не являются уважительными причинами (24:37). Когда у Пророка Мухаммада (ﷺ) спросили, какое деяние наиболее предпочтительно, он ответил: «Вовремя совершенная молитва».

Во времена Пророка (ﷺ) мусульмане совершали молитвы-К. в случае опасности. Во время битвы Хандак («у рва») в 5 г. х. мусульмане были вынуждены отложить совершение 4 молитв и смогли совершить их лишь во 2-й половине ночи. Абу Са'ид аль-Худри сообщал, что именно в это время был

ниспослан аят: «Аллах вернул тех, которые не веровали, с их гневом: не получили они добра. Избавил Аллах уверовавших от боя; Аллах – Мощен, Велик!» (33:25).

Пророк (ﷺ) сказал также: «Если кто не совершил молитву вовремя по причине сна или забывчивости, пусть совершит ее, как только вспомнит». Захириты (в частности Ибн Хазм) считали, что необходимо совершать молитвы-К. только в этих 2 случаях, а к остальным случаям понятие «К.» применено быть не может. По Ибн Хазму, в случае умышленного пропуска времени молитвы совершать ее в другое время не нужно – достаточно покаяться перед Аллахом.

Большинство улемов настаивали на том, что совершение молитвы-К. необходимо (фард) и что покаяние необходимо принести наравне с восполнением молитвы. В ханафитском мазхабе умышленно или неумышленно отложенную молитву необходимо (фард) восполнить. Восполнению подлежит и ночная молитва-витр. Сунну утренней молитвы-фаджр можно восполнить вместе с фардом, начиная с времени после восхода солнца и до полудня; до и после этого времени сунна не исполняется.

Если необязательные (сунна) молитвы пропущены намеренно, их восполнять не нужно. Обязательно (ваджиб) восполнять только начатые и по каким-то причинам прерванные молитвы-сунна.

Женщины, пропустившие обязательные (фард) молитвы при месячных циклах, не должны вос-

полнять их, но дни поста в месяце рамадан должны быть возмещены. Шариат оговаривает и порядок К. Если их общее количество не превышает 6, то их необходимо выполнять в той же последовательности, в которой молитвы следуют в обычное время (тартиб). Если количество молитв-К. более 6, то совершить их можно в любой последовательности. При совершении молитвы – К. необходимым условием (шарт) является намерение (ниййа).

Молитвы-К. могут быть совершены мусульманами коллективно.

Совершение молитв-К. приоритетнее, чем дополнительных молитв-нафиля. Шафииты считают, что при наличии пропущенных молитв-фард необходимо прежде всего восполнить их, и только после этого следует совершать молитвы-нафиля. Поэтому они предписывают восполнять К. вместо сунн нафиля. Путник, находящийся в другом городе, решив восполнить молитву, отсроченную им дома, должен совершить ее полностью. Молитва, пропущенная в пути, восполняется дома в сокращенном виде (фард).

Молитвы-К. нельзя совершать в течение 40-50 мин. после восхода солнца, непосредственно перед его заходом, когда на него можно свободно смотреть, и в полдень, когда солнце находится над головой. Если молитвы были совершены в это время, их необходимо повторить. В шафиитском мазхабе этих ограничений не существует.

Мусульманин, по уважительным причинам пропустивший

Кад

пост в месяце рамадан (весь или часть), обязан восполнить его в другое время (2:185). Не обязательно восполнять пропущенные дни подряд. Невыплаченный закят также считается К.

ҚАДА [قضاء] (түрікше қаза) – қандай да бір істің қажетті уақыты өткеннен кейін өз уақытында орындалмауы. Сөз осы мағынасында уақыты өтіп кеткеннен кейін орындалған міндетті діни актілерге (мәселен, міндетті намаз бен рамазан айындағы ораза) қатысты қолданылады.

Күнделікті міндетті намаз оқу уақыты нақты белгіленген (қрз.: Солят), мұндай намаз ада деп аталады. Белгілі бір себептермен берілген уақытынан (мерзімі өткен насаз) кейін оқылған намаз – Қ.; ал егер оның оқылуына кедергі болып, қайта оқылса иъада деп аталады.

Міндетті діни актілер (намаз, ораза) ешбір себепсіз өз уақытында орындалмаса онда ол үлкен күнә. Бұны жасағана мұсылман Аллаһқа тәубе етуі қажет. Құрметті себеп ретінде өз өмірі мен өзге тұлғалар өміріне қатысты мәселелер саналады. Тұрмыстық мәселелер, нашар көңіл-күй немесе жалқаулықпен орындалмай қалған амалдар құрметті себептерге жатпайды (24:37). Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) мұсылман амалдары арасындағы ең құрметті дағдыны сұрағанда, Пайғамбар (ﷺ): «Өз уақытысымен орындалған намаз», – деген екен.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) тұсында мұсылмандар өз өміріне қауіп төніп тұрған мезгілде де

намаз оқуға көп көңіл бөлген. 5 х.ж. Хандақ шайқасы («Ор маңындағы») кезінде мұсылмандар 4 мезгіл намаз уақытын шегіндіріп, түннің екінші жартысында ғана өтеген Әбу Сағид әл-Худри осы уақытта келесі аят жолдары түскенін хабарлайды: «Аллаһ ол кәпірлерді долданған бойларынан қайтарады. Олар игілікке жете алмады. Аллаһ соғыста мүміндерге жетіп асады. Аллаһ аса күшті, тым үстем» (33:25).

Сонымен қатар, Пайғамбар (ﷺ) өз сөзінде: «Егер кімде-кім намаз мерзімін ұйықтап қалуы себепті немесе ұмыт қалдыруы себепті орындай алмаса, онда оны есіне түскен кезде орындасын». Заһирлер (оның ішінде Ибн Хазм) Қ.-намазын осы 2 жағдайда ғана орындау керек, басқа жағдайларға қатысты Қ. түсінігі қолданылмайды деп санаған. Ибн Хазм бойынша, намазды біле тұра өз уақытында жіберіп алса, оны басқа мерзімде оқу міндетті емес – тек Аллаһқа тәубе қылу жеткілікті.

Ғалымдардың көпшілігі Қ.-намазын орындау міндетті (парыз) және мерзімі өткізілген намаз үшін оны өтеумен қатар, тәубе ету шарт деп көрсеткен. Ханафи мазһабында біле тұра немесе ұмытылып өткізілген намаздардың өтеу міндетті (парыз). Түнгі намаз-үтір де соның қатарына кіреді. Азанғы намаз-фәжрдің сүннетін парызбен бірге орнын толықтыруға болады, ол таң атқаннан бастап түс уақытына дейін орындалуы керек; сүннет бұл уақытқа дейін және сол уақыттан кейінгі мерзімде орындалмайды.

Егер де міндетті емес (сүннет) намаз мерзімі әдейі өткізілген болса, онда оны толықтыру міндетті емес. Енді басталған және белгілі себеппен арасы бөлінген сүннет намаздарын толықтыру міндетті (уәжіп).

Әйелдер етеккір уақытында өткізілген міндетті намаздарды (парыз) қайта өтемейді, алайда рамазан айында қаза болған күндер толықтырылуы міндетті. Шариғатта Қ.-намаздарын өтеу тәртібі де айтылған. Егер олардың жалпы саны 6-ға жетпейтін болса, онда оларды күнделікті намаз уақытының тәртібімен орындалады. Егер намаздар саны 6-дан асса, онда кез келген тәртіпте орындауға болады. Қ.-намаз орындалу барысының шарты ниет болып табылады.

Қ.-намаздар мұсылмандар жамағатымен өткізілуі мүмкін.

Қ.-намаздарын өтеу нәпіл намаздарынан жақсырақ. Шафиғи мәзһабының өкілдері қаза болған парыз намаз болса, онда бірінші соны өтеп, кейін ғана нәпіл намаздардың орындау керек деп санайды. Сондықтан олар алдымен сүннет нәпілдің орнына Қ. орындау қажеттігін айтады.

Өзге қалада жүрген жолаушы үйінде қалдырылып қойған намазды толық көлемде орындауы тиіс. Жол үстіндегі қалдырылып қойған намаздар үйде қысқартылған түрде (парыз) қайта толықтырылады.

Қ.-намаздарын күн шыққаннан кейін 40-50 минут уақыт аралығында және күнге еркін қарауға болатын мерзімде күн батуының алдында және күн дәл төбеде

тұрған мерзімде орындауға болмайды. Егер намаздар осы мерзімде орындалған болса, оны міндетті түрде қайта оқу қажет. Шафиғи мәзһабында бұл әрекет ескертілмейді.

Мұсылман рамазан айының оразасын (толық немесе бір бөлігін) белгілі себеппен тұта алмаса, оны басқа уақытта толықтыруы міндетті (2:185). Өткізілген күндерді қатарынан өтеу шарт емес. Төленбеген зекет Қ. болып саналады.

КА`ДА [قَدَّ] – элемент ритуала молитвы, сидение во 2-м и последнем ракятах. В К. читается специальная молитва-ташаххуд). К. во 2-м ракяте называется аль-кадааль-уля и является у ханафитов обязательной (ваджиб). Если молящийся случайно не был в положении аль-када аль-уля, то ему надлежит в конце молитвы совершить дополнительные искупительные земные поклоны (см.: Саджда ас-Сахв). Улемы остальных мазхабов считают аль-када аль-уля сунной. К. в конце последнего ракята называется аль-када аль-ахира, она обязательна (фард) и считается одной из основ молитвы (см.: Рукн и Шарт). У шиитов-джафаритов К. основоймолитвы не является. К. в молитве, состоящей из 2 ракятов, считается аль-када аль-ахира. Несовершение аль-када аль-ахира нарушает молитву. Сидеть нужно на поджатой под себя левой ноге, правая же нога остается свободной, и ее пальцы должны быть обращены в сторону киблы.

Кад

ҚАЪДА [قعد] – намаз орындау элементі, 2-ші және соңғы рәкәтта отыру. Қ. арнайы дұғатәшәһууд оқылады. 2-ші рәкәттағы Қ. әл-қада әл-улә деп аталады, ханафи мәзһабында ол міндетті (уәжіп). Егер намаз оқып жатқан адам кездейсоқ әл-қада әл-улә тұрысында болмаса, ол намаз соңында қосымша сәһу сәждесін жасауы тиіс (қрз.: Сәждә әс-Сәһу). Басқа мәзһабтардың ғалымдары әл-қада әл-уләны сүннет деп санайды. Соңғы рәкәттағы Қ. әл-қада әл-ахира аталады, ол міндетті (парыз) және намаз негіздерінің бірі болып табылады (қрз.: Рүкн және Шарт). Шиит-жәфәрилерде Қ. намаздың негізі (рүкн) емес. 2 рәкәттан тұратын намазда Қ. әл-қада әл-ахира саналады. Әл-қада әл-ахираны жасамау намазды бұзады. Сол жақ аяқты астыға басып отыра, оң жақ аяқ бос болуы керек, және оң жақ аяғының саусақтары құбылу жакқа қарату қажет.

КАДАР И КАДА [قدر و قضاء] – термины, которыми обозначают предопределенность всего сущего Аллахом, Божественное предопределение. Кадар – «количество, размер, величина, степень». Слово употребляется в нескольких аятах Корана (25:2; 54:49). Када имеет много значений, в т. ч. «приговор», «приказ» «судопроизводство»; употребляется в нескольких аятах Корана (например, 17:23; 41:12). К. записаны в Хранимой Скрижали (см.: Лавх Махфуз) (9:51; 57:22).

Вера в предопределение является одним из столпов Ислама,

обязательна для всех мусульман, т. к. все явления происходят по замыслу Творца. Пророк Мухаммад (ﷺ) в хадисе, приведенном в сборниках Аль-Бухари и Муслима, ответил на вопрос ангела Джibriла: «Суть веры в том, чтобы ты верил в Бога, в Его ангелов, в Его Писания, Его посланников и в Последний день и чтобы верил ты в предопределение – как хорошее, так и дурное». Все улемы единогласны в том, что проблема и сущность Божественного предопределения до конца не может быть осознана человеческим разумом, т. к. человеку не дано постичь личность (сущность) Бога, сущность Его атрибутов, Его волю, и на основании хадисов Пророка рекомендовали не углубляться в суть этой проблемы, поскольку большинство выводов лишены доказательной основы.

Развитие средневековой мусульманской мысли привело к возникновению различных воззрений на предопределение. Проблема К. стала одной из самых сложных в каламе. Суннитские школы, прежде всего матуридитская и аш`аритская, выработали свои концепции по вопросу о К. в идеологическом противодействии различным направлениям религиозно-философской мысли и сектам.

Согласно учению матуридитов, кадар – изначальное и вечное знание Аллаха обо всех процессах и событиях, которые происходили и происходят в мироздании. Сущность этих событий и процессов заранее одобрена и предопределена Аллахом именно в том виде, в котором они и происходят. Предо-

пределение оказывается неразрывно связанным с такими Божественными атрибутами, как Илм («Знание») и Ирада («Воля»). Кода в матуридистском учении – претворение в жизнь предопределенного Аллахом события в должный момент, оно неразрывно с Божественным атрибутом Таквин («Способность сотворить»). В соответствии с этими определениями кадар оказывается более широким понятием, чем када, т. к. выражает Божественную закономерность и меру, а када подчинена этой закономерности.

У аш`аритов када понимается более широко – как извечное знание Аллаха обо всех событиях и процессах, которые произойдут в мироздании; все эти события происходят с одобрения Аллаха, в соответствии с Его Знанием. Кадар же – сотворение того или иного события в конкретный период времени в соответствии с изначальным предопределением Аллаха. Кадар связан с Божественным атрибутом Кудр («Всемогущество»), т. к. аш`ариты, в отличие от матуридитов, не признают Таквин в качестве особого Божественного атрибута. Поэтому аш`ариты всегда ставят термин када перед кадар.

Как матуридиты, так и аш`ариты утверждают, что все события во вселенной происходят в соответствии с К. Причинно-следственные закономерности также творятся Аллахом и составляют установленный Творцом миропорядок, истинная суть которого известна только Ему. Случайное (т. е. не по воле Аллаха) происхождение

какой-либо вещи или события невозможно. Абсолютно свободным является только Бог.

С одной стороны, все события в мире, в т. ч. действия людей, подчинены К. (39:62). Но, с другой стороны, относительная свобода предусматривает подотчетность людей за свои действия (4:111; 5:105). Эти два постулата (свобода воли человека и Божественное предопределение) и их соотношение стали предметом бурной полемики и положили начало возникновению различных философских школ и религиозных сект. Одной из них была школа джабритов, которые полностью игнорировали свободу воли человека, возлагая ответственность за его поступки на Аллаха. Школа кадаритов, наоборот, считала свободу воли человека абсолютной, не зависящей от изначальной предопределенности; схожими были воззрения и многих му`тазилитов.

Шииты (джафариты и зейдиты) также имеют по вопросу о К. собственные доктрины, которые близки к матуридистским.

ҚАДАР ЖӘНЕ ҚАДА [قدر] – барлық жаратылыстың Аллаһ жазмышына бағынуы мен Құдайи пешенені білдіретін терминдер. Қадар – «саны, мөлшері, көлемі, дәрежесі». Бұл сөз Құранның бірнеше аятында кездеседі (25:2; 54:49). Қада көп мағыналы сөз, «үкім», «бұйрық», «сөз ісін жүргізу» сияқты мағынаны білдіреді; сөз Құранның аяттарында қолданылады (мысалы, 17:23; 41:12). Қ. Сақтаулы Тақта

Кад

беттерінде жазылған (қрз.: Ләух Мәхфуз) (9:51; 57:22).

Тағдырға иман келтіру ислам негіздерінің бірі, барлық мұсылмандарға міндетті, себебі құбылыстардың барлығы Жаратушы қалауы болады. Әл-Бұхари мен Муслим жинақтарындағы хадисте Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Жәбірейіл періштенің сұрағына былай деп жауап берген: «Ол — сенің Аллаһқа және Оның періштелеріне, кітаптарына, елшілеріне, қиямет күніне, сондай-ақ тағдырға: оның жақсылығы мен жамандығына иман келтіруің». Барлық ғалымдар айтуынша, адам санасы Құдайи жазмыш табиғатын толыққанды, барынша кең мағынасында түсінуі мүмкін емес, себебі адам санасы Аллаһ тұлғасын (болмысын), оның сипаттарын, оның ерік-жігерін түсіне алмайды, Пайғамбар (ﷺ) хадистерінің негізінде бұл мәселеге терең мән бермеуге кеңес береді, себебі бұл мәселенің нақты дәйекті негізі жоқ.

Ортағасырлық мұсылман ойының дамуы тағдыр пен алдын ала белгілеу туралы әр түрлі көзқарастардың қалыптасуына әкелді. Қ. мәселесі кәләмдағы ең қиын мәселелердің бірі. Сүнниттік мектеп, ең алдымен, Матуридилік және әшғарилік метептер, Қ. мәселесі бойынша өз көзқарасын тұжырымдады, оны олар діни-философиялық ойлар мен ағымдарға идеологиялық қарсы іс-әрекет ретінде бағыттады.

Матуриди іліміне сәйкес, қадар — Аллаһтың әлем жаратылысындағы орын алған және алып жатқан оқиғалар мен үдерістер

туралы бастапқы және мәңгі білімі. Оқиғалар мен үдерістер қандай түрде орын алса, сондай түрде олар Аллаһ қалауымен алдын ала мақұлданып белгіленген. Тағдыр Илм («Білім») және Ирада («Ерік») сияқты Аллаһтың сипаттарымен тығыз байланысты екені көрсетіледі. Матуриди ілімінде қада — Аллаһтың алдын ала белгіленген оқиғаларын тиісті уақытта өмірге енгізу, ол өз кезегінде Аллаһтың Тәкуин («Жарату күдіреті») сипатымен тығыз байланысты. Осы анықтамаларға сәйкес, қадар қада ұғымына қарағанда неғұрлым кең ұғым, себебі, ол Құдайи заңдылық пен өлшем мағынасын білдіреді, ал қада сол заңдылықтарға бағынышты.

Ал әшғарилер ілімінде қада неғұрлым кең мағына береді, ол әлем жаратылысында орын алатын үдерістер мен оқиғалар туралы Аллаһтың білімі мағынасын береді; осы оқиғалардың барлығы Аллаһтың Іліміне сәйкес Оның мақұлдауымен іске асады. Қадар болса — Аллаһтың алдын ала жазылған иағдырына сәйкес, қандай да бір оқиғаны белгілі бір уақыт мерзімінде жасау. Қадар Аллаһтың сипаты Қудрмен («Күдіреттілік») тығыз байланысты, себебі әшғарилер матуридилерге қарағанда, Тәкуинді ерекше Құдайи сипат ретінде мойындамайды. Сондықтан әшғарилер әрқашан қада терминін қадар терминінің алдына қояды.

Матуридилер, сондай-ақ әшғарилер де ғаламда барлық болып жатқан оқиғалар Қ. сәйкес

екенін тұжырымдайды. Себеп-салдар заңдылықтары да Аллаһ қалауымен жүзеге асады, олар өз кезегінде Жаратушының орнатқан бейбіт тәртібін құрайды, ал оның ақиқат мәні тек Оған ғана белгілі.

Кездейсоқ (яғни Аллаһтың қалауы бойынша емес) қандай да бір заттар немесе оқиғалар болуы мүмкін емес. Абсолютті еркін тек Аллаһ қана болып табылады.

Бір жағынан, әлемдегі барлық оқиғалар, оның ішінде адамдардың іс-әрекеттері Қ. бағынады (39:62). Дегенмен, екінші жағынан, салыстырмалы еркіндік адамдардың іс-әрекеттері үшін есеп берушілікті көздейді (4:111; 5:105). Бұл екі постулат (адамның еркін жігері мен Аллаһтың жазған тағдыры) және олардың арақатынасы қарқынды пікір-талас және әр түрлі философиялық мектептер мен діни ағымдардың пайда болуына жол ашты. Мұндай мектептердің бірі жәбрия, адам еркіндігін толығымен жоққа шығарып, олар толық жауапкершілікті Аллаһқа жүктейді. Қадари мектебі, керісінше, адамның еркіндігін абсолютті тағдырға тәуелсіз деп есептейді; көптеген мұтәзиләлардың ойлары осы көзқараспен ұқсас келеді.

Шииттер (жәфәри және зәйдилер) Қ. мәселе бойынша матурудилікке жакын өз доктриналары бар.

КАДАРИТЫ [قدرية] (от кадар – «способность, могущество») – приверженцы средневекового мусульманского мировоззренческого учения. Придерживались тезиса об абсолютной свободе человеческой

воли: человек абсолютно свободен в своих помыслах и совершенных поступках, и Бог не принимает в этом участия, узнавая о совершеннии того или иного деяния только после его совершения (см.: Кадар и када).

Учение возникло в Ираке; основано бывшим христианином, и оппоненты утверждали христианское происхождение идей К. Первыми идеологами К. были Мабад аль-Джухани (казнен за распространение идей наместником Хаджаджем) и Гайлан ад-Димашки (казнен при халифе Хишаме).

В период правления Омейядов идеи К. нашли приверженцев во многих областях Халифата, прежде всего за счет групп, которые в доисламский период были приверженцами дуализма и признавали наличие 2 субстанциальных начал – добра и зла.

423

ҚАДАРИЛАР [قدرية] (кадар сөзінен шыққан – «қабілет, құдірет») – орта ғасырлардағы мұсылмандық дүниетанымдық білімді қолдаушылар. Адамзат еркінің абсолютті бостандығы туралы тезисті ұстанған: адам өзі жасаған әрекеттері мен ойы үшін абсолютті түрде бос, және Құдайдың оған қатысы жоқ, тек белгілі бір әрекет жайлы ол орын алғаннан кейін ғана біледі. (қрз.: Қадар және када).

Ілім Иракта пайда болды; бұрынғы христиан өкілі негіздеген, және қарсыластары Қ. туралы идеялардың шығу тегі христиандық деп тұжырымдаған. Қ. алғашқы идеологтары Мабад әл-Жухани (идеялар таратқаны үшін

Кад

неменгер Хажажбен өлтірілді) және Ғайлан әд-Димашки (халифа Хишам кезінде дарға асырылған).

Омейя әулетінің билігі кезінде Қ. идеялары Халифаттың көптеген облыстарында қолдаушыларын тапқан, әсіресе исламға дейінгі дуализмді қолдаған және 2 негізгі бастау – жақсылық пен жамандықтың болуын мойындаған топтар есебімен ұлғайған.

КАДИ [قاضی] (кадий) («назначающий, приговаривающий») – судья или государственный чиновник, уполномоченный вершить суд на основании Шариата. Законность людского суда на основании Божественных повелений закреплена в Коране (4:105; 5:42; 5:49; 38:26).

424 О законности судов имеется много хадисов, и по этому поводу в мусульманском обществе разногласий не существует. Более того, судебные разбирательства спорных дел и преступлений являются обязанностью для уммы (фард аль-кифая).

В ранний период Ислама судебными функциями был наделен только Пророк Мухаммад (ﷺ). Когда количество мусульман увеличилось, он назначал для решения споров ближайших сподвижников, в частности, Му'аз ибн Джабал и Али ибн Абу Талиб были отправлены в Йемен, Абу Бакр и 'Омар были назначены им судьями в Медине. В период халифата 'Омара судьи в большинстве случаев назначались лично им и отправлялись в различные регионы Халифата. В правление Омейядов

они назначались халифами или наместниками провинций. При 'Аббасидах введен титул верховного К. (К. аль-Кудат), и делами судов и назначением судей занимался государственный орган. Первым верховным К. стал выдающийся ханафитский правовед Абу Йусуф. В Кордовском халифате был создан аналогичный орган Кади аль-Джамаа.

Согласно исламскому праву, К. может стать свободный совершеннолетний образованный мусульманин в здравом рассудке и без физических недостатков. В шафиитском, маликитском и ханбалитском мазхабах оговаривается, что К. может быть только праведный, набожный и справедливый человек. Нечестивец не может быть К. (49:6).

В ханафитском мазхабе праведность, набожность и справедливость К. не являются обязательным условием, но ответственность за возможные недостатки в работе К. несет тот, кто назначил нечестивца на это место.

В шафиитском, маликитском и ханбалитском мазхабах К. обязательно должен быть мужчиной: «Мужья – попечители [своих] жен, поскольку Аллах дал одним людям преимущество перед другими» (4:34). В ханафитском мазхабе женщины могут быть К., т. к. во всех мазхабах их свидетельства во многих вопросах мусульманского права действительны (особенно в вопросах раздела му'амала). Женщина может выдавать фетвы по примеру жены Пророка (ﷺ) Аиши. Известно, что в Медине Пророк

(ﷺ) назначил `Амру бинт Нухайк аль-`Асади на государственную должность, и она решала торговые споры до периода правления халифа `Омара.

Различные позиции мазхабов и в том, должен ли К. обладать навыками иджитхада. Аш-Шафии считал, что К. обязательно должен быть муджтахид. Часть маликитов и большинство ханафитов считают достаточным, если К. следует фетвам какого-то конкретного муджтахида; шафииты позволяют это, если в округе нет муджтахида.

ҚАДИ [قاضی] (кадий) («тағайындайтын, үкім шығарушы») – Шариғат негізінде төреші немесе мемлекеттік шенеунік, уәкілетті шығарушы сот. Аллаһтың бұйрығы негізінде адамдық сотның заңдылықтары Құранда бекітілген (4:105; 5:42; 5:49; 38:26).

Соттардың заңдылығы туралы көптеген хадистер келтірілген, және осы мәселе бойынша мұсылман қоғамында келіспеушіліктер жоқ. Сонымен қатар, сот даулы істер мен қылмыстардың шешілуі үммет үшін міндеті болып табылады (парыз әл-кифая).

Исламның ерте кезеңінде сот қызметіне өкілетті тек Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) болды. Мұсылмандар саны артқан кезде, дауларды шешу үшін жақын сахабаларын тағайындады, атап айтқанда, Муғаз ибн Жәбәл мен Әли ибн Әбу Талиб Йеменге жіберілді, Әбу Бәкр мен Омар Медина қаласына тағайындалды. Халифат кезінде Омар көп жағдайда сотты өзі тағайындап, Халифаттың

түрлі аймақтарына жіберіліп отырды. Омейя әулетінің тұсында сот қызметіне халифа немесе провинция наменгері тағайындаған. Ал Аббас әулеті кезінде жоғарғы Қ. (Қ. әл-Қудат) атағы енгізілді, сот іс-шаралары мен соттарды тағайындау ісімен мемлекеттік мекеме айналысты. Бірінші жоғарғы Қ. көрнекті ханафи мазхабының құқықтанушы Әбу Йусуф болды. Кордова халифатында ұқсас мекеме Қаді әл-Жәмәа құрылған болатын.

Ислам құқығына сәйкес, Қ. еркін кәмелетке толған, саналы және физикалық ауытқусыз мұсылман болуы мүмкін. Шафиғи, мәлики және ханбали мазхабтарында Қ. тек шыншыл, тақуа және әділ адам бола алатындығы жазылған. Пасық Қ. бола алмайды (49:6).

Ханафи мазхабы бойынша, Қ. үшін әділдік, тақуалық және шыншылдық міндетті шарт емес, алайда Қ. пасық адамды тағайындаған адамға жауапкершілік жүктеледі.

Шафиғи, мәлики және ханбали мазхабтарында Қ. міндетті түрде ер адам болуы тиіс: «Еркектер әйелдерді билеуші. Өйткені Аллаһ, бірін-бірінен артық қылды» (4:34). Ханафи мазхабында Қ. әйел кісі болуы мүмкін, себебі барлық мазхабтар бойынша олардың куәгерлігі көптеген мәселелерде мұсылман құқығына жарамды (әсіресе мұғамала бөлімінің сұрақтарында). Пайғамбар (ﷺ) әйелі Айшаның мысалымен әйел адам пәтуа бере алады. Мединеде Пайғамбар (ﷺ) Әмрә бинт Нухайк

әл-Асадиді мемлекеттік қызметке тағайындағаны белгілі, ол әйел өз кезегінде, саудаға қатысты дауларды халифа Омар басқарғанға дейін шешкен болатын.

Қ. ижтиһад дағдысына ие болуы тиіс дегенде де мәзһабтардың ұстанымдары әр түрлі. Әш-Шафиғи ойынша, Қ. мужтаһид болуы міндетті. Мәликиліктердің бір бөлігі мен ханафиліктердің көпшілігі Қ. қандай да бір мужтаһидтің пәтуаларына бағынуын жеткілікті деп санайды; шафиғилер аймақта мужтаһид жоқ болса ғана бұған жол береді.

КАДИАНИТЫ [قاديانیا] (ахмадиты, **الأحمدية**) – приверженцы синкретического религиозного учения, в которое вошли положения Ислама, языческих религий Индии, мистицизма и христианского гностицизма. Согласно канонам Ислама, мусульманами не являются.

Идеи слияния положений индийских верований и Ислама выдвигались в разное время. После колонизации Индии англичане поощряли такие идеи и пытались извлечь из них политическую выгоду: мусульманское население Индии представляло наибольшую угрозу для оккупационных властей, и они стремились «разбавить» Ислам идеями более лояльных приверженцев индийских культов.

Движение К. основано в 1308/1889 г. Мирзой Гулямом Ахмадом Кадияни (1245/1835-1318/1908), автором ряда книг. Семья Кадияни состояла на службе у властей, и до своей смерти он

открыто демонстрировал преданность британскому правительству, заявляя, что мусульманам нельзя оказывать сопротивление английской оккупационной власти.

Первоначально деятельность Кадияни не противоречила постулатам Ислама. Позже, побывав в Кашмире, он объявил, что нашел гробницу Исы (Иисуса), который, избежав казни в Палестине, приехал в Кашмир, где умер и больше не вернется (тем самым он отверг коранические аяты о вознесении Исы и ожидаемом 2-м пришествии). Кадияни стал утверждать, что дух и сила Исы перешли к нему, объявил себя «обновителем» веры (муджаддидом), приводя в подтверждение хадис из сборника Абу Давуда, по которому в конце каждого столетия Аллах посылает обновителя (муджаддида) веры. Позднее заявил, что является Махди аль-Мунтазар (см.: Махди). Утверждал, что получает Откровения, а затем объявил себя воплощением бога (индийского божества Кришны) на земле. Идеи боговоплощения и наследования силы Кадияни заимствовал из Христианства и индийских культов. Ссылаясь на Ису, заявил, что исламский джихад более не нужен мусульманам.

Кадияни провозгласил себя новым пророком и утверждал, что признание Мухаммада (ﷺ) «печатью пророчества» не означает того, что Бог не может явиться к другим людям, общаться с ними, воплощаться в них и передавать им Откровения. Утверждал, что способен творить чудеса; в частно-

сти, солнечное и лунное затмения 1312/1894 г. приписал себе и считал их подтверждением его «пророчества».

Всех людей Кадани разделял на 3 категории:

1. Те, кто верует в его миссию и подчиняется ему.

2. Те, о ком в точности не известно, принимают они его миссию или нет.

3. Те, кто отказывается признавать его миссию.

К. запрещают своим последовательницам выходить замуж за мусульман, но мужчинам-К. позволено жениться на мусульманках, приравнивая правовой статус мусульман к «людям Писания» (христианам и иудеям). Вместо паломничества в Мекку К. собираются в деревне Кадан в Пенджабе и считают эти собрания хаджем.

Положения учения К. противоречили Исламу. Улемы объявили К. вышедшими из Ислама; в ответ Кадани объявил всех мусульман, кроме К., неверными.

Кадани умер от холеры в мае 1326/1908 г. Перед смертью завещал последователям избрать из своей среды «халифа». Первым «халифом» К. стал Маула Нур ад-Дин.

КАДАНИЛАР [قاديانیا] (ахмадилар, **الأحمدية**) – ислам ережелері, христиан гностицизмi мен мистицизм, сонымен қатар, Үндістан діндерінің ережелері кірген синкреттік дін оқуларын жақтаушылар. Ислам қағидаларына сәйкес олар мұсылман болып есептелмейді.

Үнді наным-сенімдері мен ислам ережелерін біріктіру идеясы әртүрлі уақыттарда алға қойылды. Ағылшындардың Үндістанды отарлауынан кейін бұндай идеялар саяси пайдасын шығару үшін жақсы қарсы алынды, себебі, Үндістанның мұсылмандар қауымы отарлық билік үшін үлкен қауіп-қатер төндірді, сондықтан олар исламды үнділік діни ғұрып идеяларымен араластырғысы келді.

Қ. қозғалысы бірқатар кітаптар авторы Мырза Ғүләм Ахмад Каданимен (1245/1835-1318/1908) 1308/1889 жылы құрылған. Кадани отбасысы ол қайтыс болғанша билік қызметінде тұрды және британдық үкіметке адалдығын ашық білдірді, ол мұсылмандарға ағылшын отаршыл билігіне қарсылық көрсетуге болмайтынын айтқан болатын.

Бастапқыда Кадани қызметі ислам постулаттарына қарсылық білдірмеді. Кейін Кашмир қаласында болғанда Иса пайғамбар жерленген обаны тауып, Исаның Палестинадағы өлім жазасынан қашып, Кашмирде қайтыс болған және оралмайтынын (сонысымен Исаның аспанға көтерілгені және 2-ші рет түсетіні жайлы Құран аяттарын теріске шығарды) жариялайды. Кадани Иса рухы мен құдіреті оған көшті деп, Әбу Дәуд хадистер жинағынан әрбір жүз жылда Аллаһтың дінді жаңартушы (мұжаддид) жіберетіндігі туралы хадисті дәлел ретінде көрсете өзін дін «жаңартушысы» (мұжаддид) деп жариялады. Кейінірек өзін Мәһди әл-Мунтазар деп мәлімдейді (крз.: Мәһди). Ол

Кад

Аян алатынын айтып, кейін өзін жердегі Құдайдың бейнесі (үнділік құдай Кришнаның) деп жариялайды. Құдайилықтың мұрагерлік пен рух идеяларын Қадияни хриситиан және үнді діни ғұрыптарынан алған. Исаға сілтеме жасай отырып, мұсылмандарға жиһад енді қажет емес деп атады.

Қадияни өзін жаңа пайғамбар деп жариялап, Мұхаммедтің (ﷺ) «пайғамбарлық мөрімен» жалпы қабылдаса да, ол Құдайдың басқа адамдармен сөйлей, жерге келе және аян бере алмайды деп айтуға болмайды деген. Өзін ғажайыптар жасай аламын деп бекіткен, оның ішінде 1312/1894 жылғы болған күн және ай тұтылуын өзіне жазған және оны «пайғамбарлығының» дәйегі деп түсіндірді.

428 Қадияни барлық адамдарды 3 санатқа бөлді:

1. Оның миссиясына сенетін және бағынатындар.

2. Оның миссиясын қабылдауы не қабылдамауы туралы белгісіздер.

3. Оның миссиясына сенуден бас тартқандар.

Қ. өзінің әйел қолдаушыларына мұсылмандарға тұрмысқа шығуға тыйым салған, бірақ ер адамдарға мұсылман әйелдеріне үйленуге рұқсат еткен, сол арқылы ол мұсылмандардың құқықтық мәртебесін «Кітап иелері» адамдарына (христиандарға және яһудилерге) теңестірді. Меккеге қажылық жасаудың орнына Қ. Пенжабтағы Қадиян ауылында жиналып, бұл жиналысты қажылық деп санайды.

Қ. ілімі ислам ережелеріне қайшы келді. Ғалымдар Қ. ислам-

нан шықты деп жариялады; оған жауап ретінде Қадияни заңды түрде Қ. басқа мұсылмандарды дінсіз деп жариялады. Қ

Қадияни 1326/1908 жылдың мамыр айында тырысқақтан қайтыс болды. Қайтыс боларының алдында ісін жалғастырушысы ретінде «халифаны» өз орталарынан сайлансын деп өсиет тастаған. Бірінші «халифа» болып Мәулә Нұр әд-Дин сайланады.

КАДИРИ [قديري] (кадириты) – суфийский тарикат. Проповедуют «школу трезвости» Джунайда аль-Багдади. Основатель – 'Абд аль-Кадир аль-Джилани (ум. 562/1166) из Гилана. Считается, что его родословная восходит к Али ибн Абу Талибу. Получил образование в Багдаде, был знатоком мусульманского права (фикх), Корана, хадисов и их толкований (тафсир). Затем оставил обучение и стал аскетом; впоследствии начал просветительскую деятельность. Был последователем ханбалитского мазхаба. Автор ок. 50 книг, наиболее известны «аль-Кунья», «аль-Фатх ар-Раббани», «Футух аль-Кайб».

Тарикат К. – один из самых распространенных в мусульманском мире, имел последователей на Дальнем и Ближнем Востоке, в Африке, Испании. В 'Османской империи учение К. распространял Ашрафоглу Руми (ум. 874/1470), которого называли Пир Сани («второй учитель»).

Вступление в К. осуществляется путем бай'а (клятвы). Аврад вступившего на путь тасаввуфа

«путника» (салик) состоит из установленных зикров джахри, т. к. духовная преемственность (силсила) К. восходит к Али ибн Абу Талибу (см.: Зикр). Среди К. существуют ветви ашрафитов, румитов, халисидов, гарибитов, хилалитов, асадитов, акбаритов, йафиитов.

КАДИРИЛЕР [قدیریا] (кадирилер) – сопылық тарикат. Жүнейд әл-Бағдадидің «саулық мектебін» жақтаушылар. Негізін қалаушы – Гиләннан шыққан Әбд әл-Кадир әл-Жилани (562/1166). Әли ибн Әбу Талиб шежіресінен шыққан болып есептелінеді. Бағдад қаласында білім алған, мұсылман құқығы (фикһ), Құран, хадистердің және оларды түсіндірудің (тәпсір) білгірі болып саналған. Кейін аскетизмге бас ұрып, оқуын тастап кеткен; ағартушылықпен айналысқан. Ханбали мәзһабының өкілі. 50 жуық кітаптың авторы, аса белгілілері «әл-Күния», «әл-Фатх ар-Раббани», «Футух әл-Кайб».

Қ. тариқаты – мұсылман әлемінде ең көп таралғандардың бірі, Қиыр және Таяу Шығыстағы, Африка, Испания елдерінде қолдаушылары болған. Осман империясында Қ. ілімін таратумен Пір Сәни («екінші ұстаз») деп атаған Ашрафоглу Руми айналысқан (874/1470).

Қ. кіру бәйғат (ант) арқылы жүзеге асырылады. Тасаууф «жолаушы» (салик) жолына кірген адамның аурады белгіленген дауысты-жаһри зикрлерінен тұрады, себебі Қ. рухани сабақтас-тығы (силсила) Әли ибн Әбу Талибтен шығады (қрз.: Зікір). Қ.

арасында ашрафилер, румилер, халисилер, ғарибилер, хилалилер, асадилер, акбарилар, йафиилер тармақтары бар.

КАДР [قدر] («величие, высокая степень») – название одной из ночей месяца рамадан (Лейлат аль-К.). Это самая священная и возвышенная ночь, когда Пророку Мухаммаду (ﷺ) стали ниспосылаться первые Откровения. В ночь К. на землю спускаются ангелы и предопределяются жизни людей. Мусульмане верят, что в эту ночь Аллах принимает все молитвы. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Тому, кто совершит поклонение Богу в ночь К., с искренней верой в Аллаха и с ожиданием вознаграждения от Него, прощаются все его прошлые грехи» (аль-Бухари 37).

Точная дата ночи К. неизвестна. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Ищите ночь К. в один из нечетных дней последних десяти дней месяца рамадан» (аль-Бухари 2017, Муслим 1169). В сборниках Муслима, ат-Тирмизи и Ахмада ибн Ханбаля приводятся хадисы о том, что ночь К. – 27-я ночь рамадана, и эта дата официально принята и особо почитается мусульманами, хотя необходимо проводить в усердном служении Аллаху все дни рамадана и в особенности последнюю декаду.

«Аль-Кадр» – название 97-й суры Корана (в русских переводах – «Предопределение», «Могущество»), которая состоит из 5 аятов. Ниспослана в Мекке после суры «Абаса».

ҚАДІР [قَدَر] («ұлылық, жоғарғы дәреже») – рамазан айы түндерінің бірінің атауы (Лейләт әл-Қ.). Бұл түні Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) алғашқы Аяндар түскен ең қасиетті және қастерлі түн. Қ. түні жерге періштелер түсіріледі және адамдардың тағдырлары анықталады. Мұсылмандар бұл түні Аллаһ барлық құлшылықтарын қабылдайтынына сенеді. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) былай деген: ««Кім Қадір түнін иманмен және сауап алу үмітінде құлшылық етіп өткізсе, оның бұрыңғы күнәлары кешіріледі» (әл-Бұхари 37).

Қ. түнінің нақты күні белгісіз. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) былай деген: «Қадір түнін рамазанның соңғы он тақ түндерінің бірінде күтіндер!» (әл-Бұхари 2017, Муслим 1169). Муслим, әт-Тирмизи және Ахмад ибн Ханбал жинақтарында рамазан айының 27-сі Қ. түні деп келтірілген хадистер бар, бұл күн ресми бекітіліп, мұсылмандармен ерекше өтіледі, бірақ рамазан айының барлық күндерінде, әсіресе ақырғы 10 түнін Аллаһқа құлшылық етіп, ерекше ынтамен өткізу керек.

«Әл-Қадір» – Құранның 5 аяттан тұратын 97-ші сүресінің атауы (орыс тілі аудармада – «Тағдыр, «Ұлылық»). Меккеде «Абаса» сүресінен кейін түсірілген.

КАЗФ [كَذْف] – клевета о совершении прелюбодеяния. В Коране сказано: «Воистину, те, которые обвиняют в неверности целомудренных, не ведающих [греха], верующих женщин, да будут прокляты в этом мире и будущем!

Им уготовано великое наказание» (24:23).

Согласно Корану, тот, кто обвинил женщину в совершении прелюбодеяния и не сумел привести в подтверждение 4 свидетелей, должен быть побит 80 палочными ударами: «Тех, которые возведут навет на целомудренных женщин, но при этом не приведут четырех свидетелей, секите восьмьюдесятью [ударами] плети и никогда не берите их в качестве свидетелей, ибо они – преступающие закон» (24:4).

КАЗФ [كَذْف] – зинақорлық әрекетке жала жабу. Құранда айтылады: «Расында абыройлы мүмін, ақ ниет әйелдерге жала қойғандар; дүние, ақыретте қарғалды. Өрі олар үшін ірі азап бар» (24:23).

Құранға сәйкес, кімде-кім әйелді зина жасады деп айыптап, оны растайтын 4 куәгер әкелмесе, 80 рет дүре соғылуы керек: «Сондай абыройлы әйелдерге зина жаласын жапсырғандар; кейін төрт айғақ келтіре алмаса, онда оларға сексен дүре соғындар және олардың куәліктерін мүлде қабыл етпеңдер. Міне солар, бұзықтар» (24:4).

КАЙСАНИТЫ [كيسانية] – шиитская секта, признававшая имамат Мухаммада ибн аль-Ханафии, сына Али ибн Абу Талиба.

Основоположник – некий аль-Мухтар ибн Абу Убайд ас-Сакафи, примкнувший к халифу `Абдуллаху ибн Зубайру в период его борьбы с Омейядами. В Куфе аль-Мухтар вел активную про-

паганду в пользу Мухаммада ибн аль-Ханафии, преследуя корыстные цели и используя любовь мусульман к семье Пророка (ﷺ). Сам Ибн аль-Ханафия ничего не знал об этом, не приветствовал никакой пропаганды в свой адрес и публично отрекся от аль-Мухтара.

Сторонники аль-Мухтара подняли восстание. Аль-Мухтар захватил власть в Куфе, организовал сопротивление правительственным войскам, но восстание было подавлено, а сам аль-Мухтар был убит в 68 г. х.

Учение К. отличалось от учения «крайних» сект. К. не обожествляли Али ибн Абу Талиба и его потомков, но видели в них святых и непогрешимых людей, которым необходимо подчиниться. Имамы представлялись К. выражением Божественного присутствия в мире и приравнивались к Пророкам. Как и многие шиитские секты, К. верили во второе пришествие имама, считая «ожидаемым» имамом Мухаммада ибн аль-Ханафию. Часть К. считали, что он умер, но воскреснет и вернется в мир; другие считали, что имам не умер и живет на некоей горе Ридва.

К. признавали бада – изменение Божественного повеления, в соответствии с которым Аллах может передавать имамам какие-то повеления, но затем менять их, и верили в переселение душ после смерти.

Среди К. не было единства, и они распались на несколько сект. В ряду наиболее известных мусульманские ересиографы называли мухтаритов (приверженцев аль-Мухтара ас-Сакафи) и хашимитов

(сторонников имамата Абу Хашима – сына Мухаммада аль-Ханафии). Хашимиты также распались на ряд сект. Одной из них были байаниты, которые считали, что после Абу Хашима имамат перешел к Байану ибн Симану ан-Нахди. Другой сектой были ризамиты, считавшие, что после Абу Хашима имамат перешел к роду `Аббасидов (т. н. `аббасидские шииты).

В настоящее время К. нет.

КАЙСАНИЛЕР [كيسانية] – Эли ибн Эбу Талибтің ұлы Мұхаммед ибн әл-Ханафия имамдығын мойындаған шииттік ағым.

Негізін салушы – Омейя әулетіне күрес жүргізген халифа Абдуллаһ ибн Зубайрға қосылған әлдебір әл-Мұхтар ибн Эбу Убайд әс-Сақафи. Куфа қаласында пайдakүнeмдік мақсатта мұсылмандардың Пайғамбар (ﷺ) отбасына деген махаббатын пайдаланып, әл-Мұхтар Мұхаммед ибн әл-Ханафия үшін белсенді насихаттаулар жүргізген. Ибн әл-Ханафия болса ештеңе білмеген, өзін насихаттауға қарсы шыққан және жария түрде әл-Мұхтардан бас тартқан.

Әл-Мұхтар жақтастары көтеріліске шығады. Әл-Мұхтар Куфа билігін жаулап алып, үкіметтік әскерлерге қарсы сокқы ұйымдастырған, бірақ көтеріліс басылып, ал әл-Мұхтар болса 68 х.ж. өлтірілген.

К. ілімі «шеткі» ағымдардың ілімінен айрықша болды. К. Эли ибн Эбу Талиб пен оның ұрпақтарына табынады, бірақ оларды әулие және күнәсіз адам-

дар ретінде көріп, оларға бағыну қажеттігін айтқан. К. ілімінде имамдар Аллаһтың жердегі көрінісі ретінде қабылданып, пайғамбарларға теңелген. Көптеген шииттік ағымдар сияқты, К. имамның екінші келісіне сенген, «күтілетін» имам деп Мұхаммад ибн әл-Ханафияны санаған. К. бір бөлігі ол қайтыс болды, бірақ кейін қайта тіріледі деп есептесе; екіншілері имам мүлдем қайтыс болмады, ол әлдебір Ридуа тауында өмір сүріп жатыр деп санаған.

К. бада – Аллаһ бұйрығының өзгеруіне, осыған сәйкес Аллаһ имамдарға бұйрық жіберіп, бірақ кейін оны өзгертуі мүмкін деп сенген, оған қоса өлімнен кейін жанның ауысуына иман келтірген.

К. арасында бірлік болмауы нәтижесінде олар бірнеше ағымдарға бөлініп кеткен. Бірқатар танымал мұсылман ересиографтары мұхтарилер (әл-Мұхтар әс-Сақафи қолдаушылары) мен хашимилиерді (Мұхаммад әл-Ханафияның ұлы Әбу Хашим жақтаушылары) атаған. Хашимилиер де бірқатар ағымдарға бөлінген. Олардың бірі байанилер, олар Әбу Хашим имамдығынан кейін Байан ибн Симан ән-Нәһдиге ауысты деп есептеген. Одан басқа Әбу Хашимнан кейін имамдық Аббас әулетіне ауысты деген (аббасилік шииттер) ризамилер болған.

Қазіргі уақытта К. жоқ.

КАЛАМ [الكلام] – наука о личностных и атрибутивных качествах Аллаха, сущности пророчества, о начале и конце бытия в соответствии с положениями Ислама.

В широком смысле – рассуждения на религиозно-философские темы. Целью К. является объяснение положений Ислама на основании доводов разума, отведение сомнений в их истинности, ответы на доводы оппонентов. К. часто называют рационалистической мусульманской философией, но, в отличие от философии, К. признает и имеет источником и Божественное Откровение; точнее, доводы разума приводятся в соответствие с доктриной Откровения. Название «К.», по одной из версий, происходит от рассматривавшегося вопроса о слове (калам) Божьем. Мыслителей, которые занимались К., называли мутакаллим.

Первоначально, после знакомства мусульманских мыслителей с трудами античных философов, К. изучал только проблему сущности и атрибутов Аллаха.

Затем (опять же под влиянием философии) стали рассматриваться проблемы бытия с позиций сотворения Аллахом вселенной и ее конца в день Страшного Суда. Бытие в К. имеет начало и конец, кроме абсолютного бытия, которым обладает только Аллах. После аль-Газали К. стал пониматься как наука о путях рационалистических доказательств мусульманских вероубеждений. К. играл важную роль в приобщении людей к Исламу, преодолении сомнений в его вероучительных и правовых положениях; большое значение придавалось методам логики (мантык). Другая важнейшая функция К. – апологетика Ислама на основании доводов разума, защита его вероу-

чительных положений от критики оппонентов.

Как рационалистическое мировоззрение К. был призван стимулировать развитие мысли в средневековом мусульманском обществе, вывести его из состояния догматизма, отсталости, слепого следования (см.: Таклид) словам и мнениям религиозных авторитетов и богословов. В К. считалось, что интерпретация Божественного Откровения должна удовлетворять разум человека. К. классифицировал вероучительные положения Ислама, определил взаимосвязи между различными исламскими науками.

К. возник в условиях быстрого развития мусульманского общества и обострения противоречий в конце правления Праведных халифов. Халифат распространил власть на огромные территории, мусульмане соприкоснулись с другими культурами, появилась необходимость рационального обоснования положений Ислама и аргументированных ответов на доводы оппонентов. Богословы столкнулись с не разъясненными в исламских первоисточниках проблемами, для решения которых был необходим метод исследования, не противоречивший положениям Божественного Откровения.

Проблема власти в Исламе привела к возникновению различных мнений и групп; затем появились различные толкования и мнения о сущности и атрибутах Аллаха, Божественном предопределении и свободе воли человека, состоянии грешников, сотворенности или не-

сотворенности Корана и т. д. (см.: Хариджиты; Джабриты; Мурджииты; Кадариты). Поиски ответов привели к возникновению рационалистических школ. Первая фундаментальная школа мутазилитов была основана Василом ибн Атой и `Амром ибн Убайдом. Му`тализиты внесли уникальный вклад в возникновение и развитие К.

Ортодоксальные сунниты многие методы и взгляды заимствовали у му`тазилитов: ортодоксия была заинтересована в рациональной интерпретации некоторых положений религии. Аль-Аш`ари классифицировал основные положения мусульманского вероучения, попытался дать ответы на многие спорные проблемы с позиций К., не нарушая при этом основных принципов ортодоксальной религии (см.: Аш`ариты). Одновременно почти аналогичную работу провел аль-Матуриди (см.: Матуридиты). Аль-Аш`ари и аль-Матуриди заложили фундаментальные основы суннитского калама. Салафизм также не избежал рационализации некоторых положений.

В развитии суннитского К. условно выделяются 4 этапа:

1. Мутакаддимин – период древних мута-каллимов от аль-Аш`ари до аль-Джувайни (ум. 478/1085), который был учителем аль-Газали.

2. Мутааххирин – период, который начался с аль-Газали и окончился в VIII/XIV в.; наивысшее развитие К.

3. Период упадка (VIII/XIV-XIV/XX вв.). К. не развивался, принципиально новых идей пред-

ложено не было: писались комментарии к трудам мутакаллимов.

4. Современный К. В изменившихся условиях современного мира появились новые проблемы, потребовавшие дальнейшего развития К.

КӘЛӘМ [الكلام] – ислам қағидаларына сәйкес Аллаһтың тұлғалық және сипаттық қасиеттері, пайғамбарлықтың мәні, болмыстың басталуы мен аяқ-талуы туралы ғылым.

Кең мағынасында – діни-философиялық тақырыптар туралы ой толғамдар. К. мақсаты – ақыл-ой дәйектерінің негізінде ислам қағидаларын түсіндіру, олардың ақиқаттығына күмәнді сөйіс, оппоненттер дәлелдеріне жауап қайыру. К. рационалды мұсылман философиясы деп жиі айтады, алайда философияға қарағанда К. Құдайи Аяндарды түпдерек ретінде мойындайды; нақтырақ айтсақ, ақыл-ой дәйектері Аяндар доктринасына сәйкес етіп келтіріледі. Нұсқалардың біреуі бойынша, «К.» атауы Құдайи сөз (кәләм) туралы сұрақтан бастау алады. К. айналысқан ойшыларды мутәкәллим деп атаған.

Алғашында, мұсылман ойшалдары антикалық философтардың еңбектерімен танысқаннан кейін К. Аллаһ болмысы мен сипаттар мәселесін ғана зерттеген.

Кейіннен (тағы да философияның ықпалымен) болмыс мәселелері Аллаһтың әлемді жаратуынан бастап, оның Қиямет күніне дейінгі мерзімі ұстанымдары тұрғысынан қарастырыла бастады. Аллаһқа

қана тән абсолютті болмыстан басқа, К. бойынша болмыстың басы және аяғы болады. Әл-Ғазалиден кейін К. мұсылман сенімінің рационалистік дәлелдерінің жолдары туралы ғылым ретінде түсініле бастады. Адамдарды исламға тарту, оның ақида және құқықтық қағидаларына деген күдіктерді сөйіс ісінде К. үлкен мәнге ие болды; логика (мантық) әдістеріне аса үлкен мән берілді. К. тағы да бір маңызды қызметтерінің бірі – ақыл-ой дәйектері негізінде ислам апологетикасы, оның ақида қағидаларын оппоненттер сынынан қорғау.

Рационалистік дүниетаным ретінде К. ортағасырлық мұсылман қоғамында ой дамытуды ынталандыруға, оны догматизм күйінен, артта қалушылықтан, діни беделділердің және теологтардың айтқан сөздеріне соқыр сенуден шығаруға бағытталған (қрз.: Таклид). К. бойынша, Құдайи Аяндар мәтіні түсіндіру адам санасын қанағаттандыру қажет. К. исламның ақида қағидаларын жүйелеген, әртүрлі ислам ғылымдары арасындағы ара қатынасты анықтады.

К. мұсылман қоғамының қарқынды дамуы мен Әділетті халифалар билігінің соңында орын алған алауыздықтың өршуі жағдайында пайда болды. Халифат билігі үлкен аумаққа таралды, мұсылмандар басқа мәдениеттермен қақтығысты, ислам қағидаларын рационалды түсіндіру мен оппоненттер дәлелдеріне деректі жауап қайтару қажеттілігі туындады. Теологтар ислам түп-

деректерінде түсіндірілмеген мәселелерге жолықты, ал оларды шешу үшін Құдайи Аяндар қағидаларына қайшы келмейтін зерттеу әдісі қажет болды.

Исламдағы билік мәселесі әртүрлі көзқарастар мен топтардың пайда болуына алып келді; соңынан Аллаһтың болмысы мен сипаттары, Құдайи жазмыш пен адам еркінің бостандығы, күнәһарлар жағдайы, Құранның жаратылғаны немесе жаратылмағаны туралы әртүрлі түсініктер мен көзқарастар пайда болды (қрз.: Хауариждер; Жәбрилер; Муржилер; Қадарилар). Жауап іздеу барысында рационалистік мектептер пайда болды. Муътәзиләлардың алғашқы іргелі мектебін Уасил ибн Ата және Әмр ибн Убайд қалады. Муътәзиләлар К. пайда болуы мен дамуына айрақша үлес қосты.

Ортодоксалды сүнниттер көптеген әдістері мен көзқарастарын муътәзиләлардан алды: ортодоксия діннің кейбір қағидаларының рационалды түсіндірілуін көздеді. Әл-Әшғари мұсылман ақидасының негізгі қағидаларын өз әдісіне сәйкес жүйелеп, ортодоксалды діннің негізгі қағидаларын бұзбай көптеген даулы мәселелерге К. тұрғысынан жауап беруге тырысты (қрз.: Әшғарилер). Сонымен бір уақытта әл-Матуриди де (қрз.: Матуридилер) ұқсас жұмыс атқарған. Әл-Әшғари мен әл-Матуриди сүнниттік кәләмнің іргелі негізін қалады. Сәләфизм де кейбір қағидалардың оңтайлануынан қашып құтыла алмады.

Сүнниттік К. дамуының шартты түрде 4 кезеңі ажыратылады:

1. Мутақәддимин – әл-Әшғариден әл-Ғазилидің ұстазы болған әл-Жууәйниге (478/1085 ж.қ.б.) дейінгі ежелгі мутәкәллимдер кезеңі.

2. Мутааххирин – әл-Ғазалиден басталып VIII/XIV ғ. дейін жалғасқан кезең; К. ең жоғары дамуы.

3. Құлдырау кезеңі (VIII/XIV-XIV/XX ғғ.). К. дамыған жоқ, негізінде жаңа идеялар ұсынылған жоқ: мутәкәллимдер еңбектеріне қатысты түсініктемелер жазылды.

4. Заманауи К. Қазіргі заманның өзгерген жағдайларында К. алдағы дамуын қажет еткен жаңа мәселелер пайда болды.

КАЛАНДАРИ [قنڊرية] – тарикат, последователи которого проповедовали нищенство, бродяжничество, безразличное отношение к предписаниям Шариата, уклонялись от обязательных молитв, не соблюдали постов, не имели собственности, не работали. Отличались экстравагантным внешним видом: брили волосы, брови и ресницы, носили короткую хирку и мохнатый волосяной колпак, тяжелые ожерелья и кольца. «Каландарами» называли бродячих нищенствующих дервишей. Образ жизни и учение К. испытали сильное влияние индуизма и буддизма. Его практика и учение вызывали резкую критику со стороны ортодоксального суфизма.

Основатель – перс Джамал ад-Дин Мухаммад Иунус ас-Саваджи (ум. 630/1232), который приехал в Дамаск из Саве в период монгольского нашествия. Деятельность К. охватила большинство регионов

мусульманского мира. Многие мистико-аскетические группы заимствовали положения К.

ҚАЛАНДАРИ [قانداری] – өздерінің мүліктері болмаған, еңбек етпеген, ерушілері кедейшілікті, кезбе өмірді, Шарифатқа салғырт қарауды, парыз болған намаздарды орындамауға, ораза тұтудан қашуды насихаттаған тариқат. Тұрпайы жүріс-тұрыстарымен ерекшеленген: шаштарын, кірпіктері мен қастарын қырып тастап, қысқа хирка мен жалбыраған қалпақ, ауыр әшекей-бұйымдармен сақиналар таққан. «Қаландари» деп кедей диуаналарды атаған. Қ. тұрмыс-салты мен ілімдері индуизм мен буддизмнен үлкен ықпал алған. Оның тәжірибелері мен оқулары дәстүрлі сопылық жағынан қатал сынға ұшыраған.

Негізін салушы – моңғол шапқыншылығы кезінде Саведен Дамаскіге қоныс аударған парсылық Жамал әд-Дин Мұхаммед Жүніс ас-Сауажи (630/1232 ж.қ.б.). Қ. қызметі мұсылман әлемінің үлкен аумағын қамтыды. Көптеген тылсым-аскеттік топтар Қ. ұстанымдарын өздеріне алған.

КАЛИБ ИБН ЙУКНА [کالیب] – библейский Халев; один из помощников пророка Мусы, друг и соратник Йуши ибн Нуна (Иисуса Навина) и посланник Аллаха.

Стал правителем народа Израиля после Йуши. Согласно толкователям Корана, одним из упомянутых в аяте Корана (5:23) благочестивых людей является К., а вторым – Йуша.

КАЛИБ ИБН ЙУКНА [کالیب] – інжілше Халев; Мұса пайғамбар көмекшілерінің бірі, Йуша ибн Нунның (Иисус Навин) досы, серіктесі және Аллаһтың елшісі.

Йушадан кейінгі Израильдің билеушісі болды. Құран тәпсіршілерінің айтуынша, Құранның аятында (5:23) айтылған ең иманды адамдардың бірі К. болып табылады, ал екіншісі – Йуша делінген.

КАЛИМА («ясное, внятное слово») [کلمة] – Слово Божье, заноположения Аллаха. Выражение «Слово Аллаха» применяется по отношению к пророку Исе (Иисусу). Пророка Мусу называли Калимуллах – человек, с которым «разговаривал Аллах» (4:164).

Понятие «Слово Божье» в Исламе, как и в Христианстве, означает постоянное присутствие (имманентность) Бога в сотворенном Им мире. Во всех монотеистических традициях существует проблема устранения противоречия между бесконечно удаленным (трансцендентным) Богом и Его одновременным присутствием в мире: если Бог велик и находится вне мира, то как Он одновременно и присутствует в нем? Это присутствие в Исламе и в Христианстве происходит посредством Слова Божьего.

В античной традиции Слово (Логос) являлось выражением любой закономерности в мире. По сути, античный Логос был олицетворением судьбы, рока, законам которого подчиняется все бытие. В Христианстве безликий Логос был персонифицирован в образе Христа – посредника между Богом

и миром, выражения Его вечного присутствия в тварном мире.

В Исламе К. – ангелы Божьи, которые исполняют Божественные повеления. В Коране К. – ангел Джабрил; именно он возвестил приказ Божий о зачатии Марьям. Иса также назван в Коране К., но он не стал посредником между трансцендентным Богом и тварным миром. Бог не нуждается в людских посредниках, воплощении, т. к. вечно действует и присутствует в мире посредством Своего К. (т. е. ангелов).

КӘЛИМА («анық, түсінікті сөз») [كَلِمَة] – Құдай Сөзі, Аллаһтың заң ережелері. «Аллаһ сөзі» түсінігі Иса (Иисус) пайғамбарға қатысты пайдаланылады. Мұса пайғамбарды Кәлимуллаһ, яғни «Аллаһ сөйлескен адам» (4:164) деп атаған.

Ислам дініндегі «Құдай Сөзі» түсінігі, Христиан дініндегідей, Құдайдың Өзі жаратқан әлемде тұрақты орнын (иманенттілігін) білдіреді. Барлық монотеистік дәстүрлерде, шексіз алыстатылған (трансцендентті) Құдай мен Оның әлемдегі тұрақтылығы: егер Құдай құдіретті болса және әлемнен тыс жағдайда болса, онда ол бір уақытта осы әлемде де болғаныма? – деген сынды қарама-қайшылықтар бар. Исламдағы бұл тұрақтылық Христиан дінінде де Құдай Сөзі арқылы жүзеге асырылады.

Антикалық дәстүрде Сөз (Логос) әлемдегі кез келген заңдылықтың негізі болып саналған. Негізінен, антикалық Логос тағдыр заңдарына бағынатын

барлық болмыстың көрінісі. Христиандықта көрініссіз Логос Христос – әлем мен Құдай арасындағы байланыстырушы кейпінде тұлғаландырылған, оның жаратылған әлемдегі мәңгілік болмысы.

Ислам дінінде К. – Аллаһ бұйрықтарын жүзеге асыратын, Оның періштелері. Құранда К. – Жәбрейіл періште; дәл осы періште Аллаһтың Мәриямға бала біту бұйрығын жеткізген. Құранда Иса пайғамбар да К. деп аталған, бірақ ол трансцендентті Құдай мен әлем арасында байланыстырушы болмады. Құдай белгілі бір кейіпке, адам кейпіндегі байланыстырушыға мұқтаж емес, өйткені Өзінің К. (яғни періштелері) арқылы мәңгі әрекет етеді және әлемде орын алады.

437

КАРАМА [كَرَامَة] – сверхъестественное действие и состояние озарения у преданных служителей Аллаха (авлия). Может быть достигнуто только праведными и искренними. Источник К. – Аллах.

К. не является подобием Откровения и чудес, которые были даны пророкам. Если Пророки могли для подтверждения истинности своей миссии явно показывать окружающим чудеса, то обладатели К. не ставят целью публичную демонстрацию К. В большинстве случаев они держат свои способности в тайне.

Чудотворство неверующих и людей, которые не являются праведниками, не считается К. – их способности называются истидрадж, сахр или макр.

Кар

К. признается всеми направлениями Ислама. Против понятия К. выступали му`тазилиты.

Доказательством наличия К. у некоторых праведных людей является ряд хадисов и аятов Корана (например 3:37).

К. может проявляться в чрезвычайных событиях, связанных с образом жизни, высокой моралью, большой образованностью, глубокими знаниями праведника. Некоторые считают, что проявлением К. может быть способность праведников ходить по поверхности моря, летать в воздухе и т. д. Самым великим чудом (К.) угодника (вали) считается служение Аллаху и оживление наук Корана, т. к. самым великим чудом (му`джиза) Пророка (ﷺ) был Коран.

438 В суфизме К. считаются особым испытанием. Если суфий ими возгордится, то он сойдет с истинного пути. Поэтому шейхи обязывают скрывать наличие таких состояний.

КАРАМА [كرامة] – Аллаһтың (әулие) адал құлдарының тылсым әрекеттері мен нұрға бөлену күйлері. Тек тақуа және шынайы жандар ғана жете алады. К. қайнар көзі – Аллаһ.

К. пайғамбарларға берілген Аяндар мен ғажайыптарға тең келмейді. Егер де пайғамбарлар өздерінің парыздарының шынайылығын дәлелдеу үшін адамдарға ғажайыптарды көрсетсе, К. иелері К. көпшілікке көрсетуді мақсат етпейді. Көп жағдайда өз қабілеттерін құпия ұстайды.

Кәпірлер мен тақуа емес адамдардың ғажайыптары К. болып есептелмейді – олардың әрекеттері истидраж, сахр немесе мақр деп аталады.

К. исламның барлық бағыттарымен мойындалады. К. түсінігіне муътазиләлар қарсы болған.

Кейбір тақуа адамдардың бойында К. болуының дәлелі ретінде бірнеше хадистер мен Құран аяттары бар (мысалы 3:37).

К. өмір салтына, жоғары моральға, аса білімділікке, тақуа адамның терең біліміне байланысты төтенше жағдайларда көрініс табуы мүмкін. Кейбіреулері К. көрінісі ретінде кейбір тақуалардың су бетінде жүру қабілеттері мен ауада ұшуларын және т.б. жатқызады. Тақуа адамның (уәли) ең үлкен ғажайыбы (К.) болып оның Аллаһқа қызмет етіп, Құран ілімін жандандырғаны, себебі Пайғамбардың (ﷺ) ең үлкен ғажайыбы (муъжиза) Құран болған.

Сопылықта К. ерекше сынақ болып саналады. Егер сопы осындай қасиетпен тәкаппарланса, онда ол тура жолдан таяды. Сондықтан олардың шейхтары бұндай қабілеттерді жасыруды міндеттейді.

КАРМАТЫ [قرامطة] – «крайняя» шиитская секта. В III/IX в. К. подняли крупное восстание, потрясшее Аббасидский халифат. Основатель и эпоним – Хамдан ибн аль-Ашас, известный под псевдонимом Кармат. Религиозная доктрина и методы пропаганды К. в целом повторяли положения исмаилитов.

Возникновение К. восходит к периоду активной исмаилитской пропаганды: Кармат вдохновился проповедями действовавшего в Ираке известного исмаилита Хусайна аль-Ахвази и стал одним из лидеров нового движения, а после смерти аль-Ахвази занял его место. Сумел создать возле Куфы базу для сторонников, одновременно разослал в разные области Халифата своих пропагандистов, в т. ч. идеолога К. Абдана. Известными пропагандистами К. были Зикравайх ибн Михравайх и Абу аль-Фавариз (в 289 г.х. возглавил восстание К.).

Поначалу К. пропагандировали шиизм-исмаилизм, получали инструкции из центра в Саламии и неукоснительно соблюдали их, затем разорвали отношения с исмаилитами. Возможно, Кармат узнал о том, что исмаилитская пропаганда на деле ведется не в пользу потомков Али ибн Абу Талиба, а в пользу семьи `Абдуллаха ибн Маймуна аль-Каддаха, выступавшей от их имени.

К. вынуждали сторонников отдавать деньги в пользу их движения, закупали оружие и привлекали (иногда силой) беднейшие слои населения. Отряды К. занимались грабежами, и добыча также привлекала сторонников.

Позже К. разделились на несколько сект, и начались междоусобицы. Зикравайх вступил в борьбу за власть с Карматом, подготовил убийство `Абдана, но не смог организовать сопротивление войскам халифа аль-Мутадид Биллаха и скрылся. Его эмиссары активно

действовали в Сирии, где царил хаос, вызванный ослаблением власти Тулунидов. В 289 г.х. сторонники Зикравайха в Куфе избрали предводителем его сына Абуль Касима Йахью, выдававшего себя за Мухаммада ибн `Абдуллаха ибн Мухаммада ибн Исмаила ибн Джафара ас-Садика и утверждавшего, что Аллах лично велел ему начать борьбу против Халифата.

Тулунид Харун ибн Хумаравайх послал в Сирию армию во главе с Джифом ибн Тугджем. К. разгромили его и осадили Дамаск, но взять город не смогли. Армия К. была разгромлена; Йахья ибн Зикравайх погиб.

Тем временем халиф аль-Мутадид Биллах начал преследовать К. и исмаилитов не только на юге Ирака, но и в других областях Халифата, в т.ч. в Саламии. Это вынудило их придерживаться таии. Второй сын Зикравайха, аль-Хусайн пытался заручиться поддержкой исмаилитского лидера Убайдуллаха ибн аль-Хусайна для приведения к власти потомков Зикравайха. К нему примкнули уцелевшие сторонники Йахьи, но Дамаск аль-Хусайну взять не удалось; он отошел к Хомсу и двинулся на Саламию, но, войдя в город без боя, нарушил договоренность с жителями и устроил резню. Затем К. взяли и разграбили Хаму, Маарру и Баальбек, но под Алеппо потерпели поражение. При попытке отступления к Куфе отряды К. были разбиты войсками халифа аль-Муктафи Биллаха; аль-Хусайн попал в плен и был казнен в Багдаде в 291 г.х. После гибели сыновей

Кар

Зикравайх лично возглавил войска К., вторгся в Сирию, но Дамаск взять не смог и в 310 г.х. потерпел поражение от войск Халифата, был пленен и казнен.

К. ушли из Ирака и Сирии и закрепились на о. Бахрейн. Лидер бахрейнских К. Абу Тахир Сулейман ибн Абу Сард аль-Джаннаби предпринял поход на провинции Халифата, в 311 г.х. захватил Басру, в 313 г.х. – Куфу. К. двинулись на Мосул, а оттуда, повернув на юг, пошли на Мекку, опустошая города и селения. В 316 г.х. К. разгромили армию халифа аль-Муктади, а на следующий год захватили Мекку. Абу Тахир приказал бросить тела убитых паломников в колодезь Замзам и забрал Черный камень из стены Каабы. Черный камень оставался у К. до 339 г.х., и до 337 г.х. К. препятствовали совершению хаджа.

Абу Тахир умер в 323 г.х. Его место заняли братья Абуль Касим Сайд, Абуль `Аббас Ахмад и Абу Йа`куб Йусуф.

В 353 г.х. К. напали на Ихшидидов, но потерпели неудачу, после чего при поддержке Хамданида Сайф ад-Даулы сумели войти в Дамаск, но вскоре были вынуждены оставить город. В 355 г.х. был положен конец владычеству К. в Омане.

В 360 г.х. К. под командованием Хусайна ибн Ахмада ибн Бахрама вновь отняли Дамаск у Фатимидов и дошли до Каира, но были остановлены и разбиты. Тогда они отступили к Дамаску, но армия Фатимидов захватила и Дамаск.

К концу правления династии Бувайхидов власть К. распространя-

лась только на Бахрейн; в Йамаме правили их ставленники Укайдири-ты. В 462 г.х. на Бахреине вспыхнуло мощное антикарматское восстание, и вождь племени `Абдулькайс `Абдуллах ибн Али аль-Аюни обратился за помощью к `аббасидскому халифу аль-Каиму и сельджукскому султану Маликшаху. В 467 г.х. основные части К. были разгромлены, а в 470 г.х. в битве у Аль-Ихсы практически уничтожены. После этого пали и Укайдири-ты в Йамаме. На севере К. преследовали первые Газневиды, и секта прекратила существование.

ҚАРМАТТАР [قرامطة] – «шеткі» шииттік ағым. III/IX ғасырларда Қ. Аббас халифатын шайқалтқан көтеріліс жасады. Эпонимі және негізін салушы – Қармат есімімен танымал Хамдан ибн әл-Ашас. К. діни доктринасы мен үндеу әдістері, жалпы алғанда, исмаилилердің ережелерін қайталайды.

Қ. пайда болуы исмаилилік үндеудің белсенді таралуы тұсымен тұспа-тұс келеді: Қармат Иракта әрекет еткен белгілі исмаили Хүсейн әл-Ахуэзидің үндеулерінен рухтанып, үлкен қозғалыстың басшысына айналды, кейіннен әл-Ахуэзи қазасынан соң оның орнынбасты. Куфа жанынан өз жақтастарына арналған база құрып, Халифаттың барлық түпкірлеріне өз үндеушілерін, оның ішінде, Қ. идеологі Абданды жібереді. Қ. белгілі насихатшыларының ішінде Зикрауэйһ ибн Михрауэйһ пен Әбу әл-Фәуэриз (289 х.ж. Қ. көтерілісін бастаған) болды.

Алғашында Қ. шиизм-исмаилизмді үгіттейді, Саямиядағы орталықтан нұсқаулықтар алып, оларды бұлжытпай орындады, алайда, кейіннен олар исмаилилермен арақатынастарын үзді. Кармат исмаилилік үндеудің, шын мәнісінде, Әли ибн Әбу Талиб отбасының пайдасына емес, солардың атынан шыққан Абдуллаһ ибн Маймун әл-Каддах отбасына бағытталғанын түсініп қойған болуы мүмкін.

Қ. жақтастарын осы қозғалыс пайдасына ақша беруге міндеттеп, қарулар сатып алып және халықтың ең кедей таптарын өздеріне тартты (кей жағдайларда күшпен). Қ. жасақтары қаракшылықпен айналысты, ал олжа арқылы жаңа жақтастады қызықтырды.

Кейіннен Қ. көптеген ағымдарға бөлініп, өзара шайқас басталды. Зикрауэйх Қарматтармен билік үшін күреске араласып, Абданға қастандық даярлады, алайда, халифа әл-Мутаид Биллаһтың әскеріне қарсылық көрсете алмай, қуғынға ұшырады. Оның эмиссарлары Тулунилер билігінің әлсіреуінен пайда болған аласапыран орнап тұрған Сирияда белсенді әрекет етті. 289 х.ж. Куфада Зикрауэйх жақтастары Аллаһ оған Халифатқа қарсы күресті баста деп тапсырған дегенді алға тартқан және өзін Мұхаммед ибн Абдуллаһ ибн Мұхаммед ибн Исмаил ибн Жәфәр әс-Садық деп таныстырған оның ұлын Әбул Қасым Йахияны көсем етіп сайлайды.

Тулунилік Харун ибн Хумарауэйх Сирияға Жиф ибн Туғж бастаған әскерді жіберді. Қ.

оларды ойсырата жеңіп, Дамаскіге шабуыл жасағанымен, оны ала алмады. Қ. әскері толықтай күйреп, Йахия ибн Зикауэйһ қаза тапты.

Сол кезде халифа әл-Мутаид Биллаһ Қ. және исмаилилерді Иранның оңтүстігінде ғана емес, Халифаттың басқа да облыстарында және Саямияда қуғынға алды. Бұл оларды тақияны ұстануына мәжбүрледі. Зикрауэйһтың екінші ұлы әл-Хұсейн исмаилилік көшбасшы Убайдуллаһ ибн әл-Хұсейнмен билікке Зикрауэйһ ұрпақтарын әкелу мақсатында бірікпекші болды. Оған Йахияның тірі қалған жақтастары қосылды, алайда әл-Хұсейн Дамаскіні ала алмады; ол Хомсқа кері шегініп, кейіннен Саямияға жол тартты, дегенмен, қалаға шайқассыз кірген ол, тұрғындармен жасасқан келісімді бұзып, қырғын жасады. Кейін, Қ. Хамды, Маарраны, Баальбекті басып алғанымен, Алеппо түбінде жеңіліске ұшырады. Қ. әскерінің Куфаға шегінуге талпынысы барысында халифа әл-Муктафи Биллаһтың әскерінен жеңіліс тапты; әл-Хұсейн тұтқынға түсіп, 291 х.ж. Бағдатта өлім жазасына кесілді. Зикрауэйһтың ұлдары қаза тапқан соң, Зикрауэйһ жасақты өзі бастап Сирияға басып кірді, бірақ Дамаскіні ала алмай, 310 х.ж. Халифат әскерінен жеңіліс тапты және тұтқындалып, өлім жазасына кесілді.

Қ. Ирак пен Сириядан кетіп, Бахрейн аралында бекінді. Байхрейндегі Қ. басшысы Тахир Сүлеймен ибн Әбу Сард әл-Жаннаби Халифат аудандарына жорық жасауға талпынды, 311 х.ж.

Кар

Басраны, 313 х.ж. Куфаны басып алады. Қ. Мосулға бет алып, ол жерден оңтүстікке бет бұрып, жолдай ауылдар мен қалаларды жоя отырып, Меккеге бағыт алды. 316 х.ж. халифа әл-Муктади әскерін талқандап, келесі жылы Меккені басып алады. Әбу Таһир қаза тапқан қажылық жасаушылардың денесін Зәмзәм құдығына тастауды бұйырып, Қағба қабырғасындағы Қара тасты алып кетеді. Қара тас Қ. қолында 339 х.ж. дейін болды, және 337 х.ж. дейін Қ. Меккеге қажылыққа кедергі келтірді.

Әбу Таһир 323 х.ж. қайтыс болды. Оның орнын ағалары Әбул Қасым Сайд, Әбул Аббас Ахмад пен Әбу Йаъқуб Йусуф басты.

353 х.ж. Қ. Ихшидилерге шабуыл жасайды, алайда, бұл шабуыл сәтсіз болған соң, Хамданид Сайф ад-Даулы көмегімен Дамаскіге кіре алды, бірақ, біраз уақыттан қаланы тастап шығуға мәжбүр болды. 355 х.ж. Омандағы Қ. билігі жойылды.

360 х.ж. Хұсейн ибн Ахмад ибн Бахрам басқарған Қ. қайтадан Дамаскіні Фатимидтерден жаулап алып, Каирге дейін барғанымен, сол жерде тоқтатылып, талқандалды. Сол уақытта олар Дамаскіге кейін шегінгенімен, Фатимидтер әскері Дамаскіне де жаулап алды.

Бууәйһидтер әулетінің билік ету кезеңінің оңында Қ. билігі тек Бахрейнде әрекет етті; Йамамада олардың ізбасарлары Ухайдирлер билік етті. 462 х.ж. Бахрейнде қуатты антиқарматтық көтеріліс басталып, Әбдулқайс тайпасының басшысы Абдуллаһ ибн Әли әл-Аюни аббасилік халифа әл-Қаимнен және селжұқ сұлтаны

Мәлиқшахтан көмек сұрады. 467 х.ж. Қ. негізгі бөліктері талқандалып, 470 х.ж. Әл-Ихса маңындағы шайқаста толығымен жойылды. Бұдан соң Йамамадағы Ухайдирлер де талқандалды. Солтүстікте Қ. алғашқы Ғазнауилерден қуғын көріп, ағым толықтай өміршендігін тоқтатты.

КАРУН [قارون] – имя человека, жившего во времена пророка Мусы (Моисея). Аллах дал К. не-сметные богатства, однако тот оказал-ся неблагодарным и возгордился, заявляя, что все свои богатства нажил только благодаря собствен-ному умению. К. высокомерно обошелся с Мусой и отверг все его доводы. Тогда по повелению Алла-ха К. и все его богатства были по-глощены землей.

КАРУН [قارون] – Мұса (Мо-исей) пайғамбар кезінде өмір сүрген адам аты. Аллах Қ. шексіз байлық берсе де, ол қайырсыз бо-лып шығып, өзінің бар байлығын өзінің жеке қабілетінің арқасында жинадым деп мақтанған. Қ. Мұса-мен тәкаппарлана сөйлесіп, оның дәлелдерін жоққа шығарған. Сол кезде, Аллаһтың қалауымен Қ. және оның бар байлығын жер жұтқан.

КАСБ («приобретение») [كسب] – деяние, направленное на совер-шение чего-либо полезного и от-вержение порицаемого.

В каламе К. – сотворение Ал-лахом каких-либо действий в че-ловеке и смешение этого творче-ского акта с волей человека, (см.: Аш`ариты).

КӘСІП («табыс») [كسب] – қандай да бір пайдалы әрекетке бағытталған іс және сәгiстi шеттету.

Кәләмда – К. Аллаһтың адам бойында кез келген әрекетті туындатуы және бұл шығармашылық әрекетті адам ерігімен үндестіруі (қрз.: Әшғарилер).

КАТЛЬ [قتل] – в исламском праве – убийство человека. Выделяется несколько категорий К.: убийство преднамеренное, случайное и т. д. Преднамеренное и напрасное убийство человека (как мусульманина, так и немусульманина) запрещается.

Об этом сказано в Коране (5:32; 4:93). Совершивший такой К. подлежит смерти. Родственники убитого имеют право требовать исполнения смертного приговора, но если убийца будет ими прощен, то в соответствии с Кораном (2:178-179) должен выплатить откуп за убитого (дия).

Степень греха за К. так высока, что приближается к ширку (приданию Аллаһу равного). Об ответственности за К. неоднократно говорил Пророк Мухаммад (ﷺ). К. разрешен только в случае совершения тяжелого преступления, за которое Законами Аллаһа определена смертная казнь; вина преступника должна быть доказана в суде, и он может быть казнен только государственными органами. Запрет на К. снимается только относительно врага, сражающегося с мусульманами; но если противник сложит оружие или будет пленен, убивать его запрещается.

КАТЛ [قتل] – ислам құқығында – адам өлтіру. Қ. бірнеше категориясы белгілі: әдейі өлтіру, кездейсоқ және т.б. Қасақана және себепсіз адам өлтіруге тыйым салынады (мұсылман және мұсылман еместі де).

Бұл туралы Құранда айтылады (5:32, 4:93). Осы тәріздес Қ. жасаған адам өлімге лайық. Қайтыс болған адамның туыстары өлім жазасының орындалуын талап етуге құқылы, алайда, ол адамдар қылмыскерді кешірген болса, Құранға сәйкес, қылмыскер өлтірген адамы үшін құн (дия) төлеуі тиіс.

Қ. үшін күнә деңгейі жоғары болғаны соншалық ширкке (Аллаһқа серік қосу) жақын. Қ. үшін жауапкершілік туралы Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) көп мәрте айтқан болатын. Қ. Аллаһ Зандарына сәйкес өлім жазасы тағайындалған жағдайларда ғана рұқсат етіледі; қылмыскер күнәсі сотта дәлелденіп, тек мемлекеттік органдар арқылы ғана өлім жазасына кесіледі. Қ. қатысты тыйым тек қана мұсылмандармен соғысып жатқан жауға қатысты тоқтатылады; алайда, егер қарсылас қаруын тастаса немесе тұтқынға алынса оны өлтіруге тыйым салынады.

КАУСАР («изобилие») [كوثر] – название 108-й суры Корана (в русских переводах – «Изобилие», «Обильный»), состоящей из 3 аятов, ниспосланной в Мекке после суры «Адият».

Когда умер малолетний сын Пророка Мухаммада (ﷺ) Касим,

Каф

язычники назвали Мухаммада (ﷺ) Абтаром («Лишенным наследника»). Ас ибн Ваил сказал: «Оставьте его. У него нет наследника. После его смерти все о нем забудут». В ответ на это и была ниспослана сура «К.», смысл которой сводится к тому, что лишенными наследников и забытыми будут сами язычники: впоследствии все их потомки стали мусульманами и не осталось ничего, что связывало бы их с отцами.

К. – также водоем Пророка Мухаммада (ﷺ). Согласно эсхатологическим представлениям, после Дня воскресения все пророки в День собрания Хашр будут иметь свои водоемы, у которых соберутся их праведные последователи, и перед тем как войти в Рай, будут пить из них воду. Самым большим водоемом будет К. Неверные и грешники не смогут подойти к этим водоемам, их будут отгонять ангелы.

КӘУСӘР («береке») [كوشر] – 3 аяттан тұратын, «Адият» сүресінен соң Меккеде түсірілген, Құранның 108-сүресінің атауы (Орыс тіліне аудармасында – «Молшылық», «Берекелі»).

Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Қасым жастық шағында қайтыс болғанда пұтқа табынушылар Мұхаммедті (ﷺ) Абтар («Мұрагерсіз қалған») деп атады. Ас ибн Уәил былай деген: «Оны қалдырыңдар. Оның мұрагері жоқ. Оның өлімінен соң ол туралы ұмытылып кетеді». Осыған жауап ретінде, мұрагерсіз қалатын адамдар пұтқа табынушылардың

өздері: олардың ұрпақтары мұсылмандарға айналып, әкелерімен байланыстыратын ештеңе болмайды деген мағынаға ие «К.» сүресі түсірілді.

К. – сонымен бірге Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өзені. Эсхатологиялық түсінікке сәйкес, Қайта тірілу күнінен соң болатын Хашр жиылыс күнінде барлық Пайғамбарлардың өз өзендері болады және олардың тақуа жақтас-тары Жұмаққа кірмес бұрын ол жерден су ішетін болады. Ең үлкен өзен К. болады. Кәпірлер мен күнәһарлар бұл өзендерге жақындай алмайды, оларды періштелер қорғайды.

КАФФАРА [كفارة] – в Шариате – какое-либо действие, выполненное во искупление совершенного греха. Например, К. за нарушение поста в месяц рамадан – освобождение раба, либо двухмесячный пост, либо пропитание 60 бедняков; К. за нарушение клятвы – пост в течение 3 дней; К. за нарушение клятвы об отказе от прикосновения к своей жене (зихар) – освобождение раба или пост в течение 2 месяцев.

В исламском праве различают 5 видов К.:

1. За нарушение поста. Если обязательный пост был нарушен без уважительной причины, то для искупления мусульманин обязан не только возместить эти дни, но и держать 60-дневный непрерывный пост. Не относится к необязательным (желательным) постам-нафиля (см.: Саум).

2. За нарушение данной клятвы. «Аллах взывает с вас не за

[нечаянное] нарушение клятвы, а за принесение клятвы [намеренно] двусмысленной. Искупление за принесение двусмысленной клятвы – накормить десятирех бедняков так, как вы обычно кормите свои семьи, или одеть их, или освободить раба. А если кто не в состоянии [выполнить одно из этих трех условий], то ему следует поститься три дня. Все это – искупление за ваше клятвопреступление. Соблюдайте же свои клятвы! Так Аллах разъясняет вам Свои знамения. Может быть, вы будете благодарны» (5:89).

3. За совершение зихар. «Тем, которые разводятся со своими женами по языческому обряду, а потом отрекаются от того, что сказали, надлежит освободить одного раба, прежде чем [супруги] сойдутся друг с другом. Так наставляют вас, и Аллах ведаёт о том, что вы делаете. Если же у кого-либо нет раба, то надлежит соблюдать пост два месяца без перерыва, прежде чем [супруги] сойдутся. А если кто-либо не может [соблюдать пост], то надлежит накормить шестьдесят бедняков. [Все] это – для того, чтобы вы уверовали в Аллаха и Его Посланника. Это – ограничения, наложенные Аллахом, для неверных уготовано мучительное наказание» (58:2-4).

4. За случайное убийство. «Верующему не следует убивать верующего – такое допустимо лишь по ошибке. А если кто-либо убьёт верующего по ошибке, то ему надлежит отпустить на волю верующего раба и вручить наследникам убитого выкуп за кровь, если толь-

ко они не велят раздать его в виде милостыни. Если убитый – верующий и принадлежит к враждебному вам племени, то убийце следует отпустить на волю верующего раба. Если убитый принадлежит к племени, с которым у вас есть договор, то следует уплатить его наследнику выкуп за кровь и освободить верующего раба. Если у убийцы нет верующего раба, ему надлежит без перерыва поститься в течение двух месяцев в качестве покаяния перед Аллахом. Ведь Аллах – Знающий, Мудрый» (4:92). (см. также: Дийа).

5. За нарушение правил паломничества (хадж): «Брейте ваши головы только после того, как пожертвование достигнет предназначенного места. А если у кого-нибудь из вас на голове болячка или рана, то можете брить голову [с самого начала], или же поститься [вместо этого], или же раздать милостыню и принести жертву» (2:196).

КӘФФАРАТ [كفارة] – Шариғатта жасаған күнәсін өтеу үшін жасалған қандай да бір әрекет. Мысалы, Рамазан айындағы ораза тұтуды бұзғаны үшін К. – құлды босату, немесе екі айлық ораза ұстау, немесе 60 міскінге ас беру; антты бұзғаны үшін К. – 3 күн ораза тұту; өз жарына тиюге болмайтыны туралы (зиһар) антты бұзғаны үшін К. – құлды босату немесе екі ай бойы ораза тұту.

Ислам құқығында К. 5 түрін ажыратады:

1. Оразаны бұзғаны үшін. Егер міндетті болған ораза нақты бір

себепсіз бұзылған болса, мұсылман адам бұл күнәсін өтеу үшін осы күндерін өтеп қана қоймай, осыған қоса тағы 60 күн үзіліссіз ораза тұтуы тиіс. Міндетті емес нәпіл-ораза қатысты емес (крз.: Саум).

2. Берген антты бұзғаны үшін. «Аллаһ анттарыңды бос сөзді есепке алмайды. Алайда біле тұра істеген анттарыңнан жауапкер етер (Ант бұзсаңдар.) Оның төлеуі: үй-іштеріңе жегізетін орта есеппен он міскінді тамақтандыру, не оларды киіндіру, немесе бір құл азат ету. Мұны таппаған біреу, үш күн ораза ұстау. (Бұзған) анттарыңның жазасы осы. Анттарыңды қорғандар. Аллаһ сендерге аяттарын осылайша түсіндіреді, шүкірлік етерсіңдер» (5:89).

3. Зиһар жасағаны үшін. «Сондай сендерден жұбайларын зиһар еткендердің әйелдері аналары емес. Олардың аналары өздерін тапқандар ғана. Сөзсіз олар теріс әрі өтірік сөз сөйлейді. Шынында Алла тым кешірімді, ерекше жарылқаушы. Сондай жұбайларын зиһар еткендер, сосын айтқан сөздерінен қайтса, сонда екеуі қосылудан бұрын бір құл азат етуге тиіс. Міне сендерге осы нұсқау беріледі. Алла не істегендеріңді толық біледі. Сонда біреу құл таба алмаса, екеуі қосылудан бұрын тұтас екі ай ораза ұстасын. Біреудің оған да шамасы келмесе, алпыс аш кісіні тамақтандырсын. Бұл Аллаһқа, Елшісіне иман келтірулерің үшін. Сондай-ақ осы Аллаһтың шектері, қарсы болушыларға жан түршігерлік азап бар» (58:2-4).

4. Кездейсоқ өлім үшін. «Бір мүміннің бір мүмінді өлтіруіне бол-

майды. Бірақ қатеден болса басқа және біреу, бір мүмінді қателесіп өлтірсе, сонда бір мүмін құл азат етуі әрі өлгеннің иесіне құн тапсыруы керек. Бірақ олар кешірім етсе ол басқа. Егер өлтірілген сендермен дұшпан елдегі бір мүмін болса, (құн төлемей) бір мүмін құл азат етуі керек. Ал егер (өлтірілген мүмін) сендермен олардың арасында келісім болған бір елден болса, өлгеннің иесіне құн тапсырып, әрі бір мүмін құл азат етуі керек. Бұларды таба алмаған кісі, Аллаһқа тәубесінің қабыл болуы үшін тұтас екі ай ораза ұстауы керек. Аллаһ толық білуші, хикмет иесі» (4:92). (крз.: Дийа).

5. Қажылық ережелерін бұзғаны үшін (хаж): «Құрбандық орнына барғанға дейін шаштарыңды алдырмаңдар. (Құрбандық барып бауыздалғаннан кейін шаш алдырып ихрамнан шығады). Біреу (ихрамда) науқас немесе басында бір жайсыздық болып, шаш алдырса ораза не садақа немесе құрбандықтан төлеу салады» (2:196).

КИБЛА [قبلة] – направление в сторону Каабы, расположенной в Заповедной (Запретной) Мечети в Мекке, куда мусульмане обращают лицо при совершении молитвы и некоторых других обрядов поклонения. В первые годы распространения Ислама К. являлся священным город Кудс (Иерусалим). Изменение К. с Кудса на Мекку произошло через 17 месяцев после хиджры в месяце шаабан 2 г.х., в соответствии с кораническим Откровением: «Мы видим поворачи-

вание твоего лица по небу, и Мы обратим тебя к кибле, которой ты будешь доволен. Поверни же свое лицо в сторону Запретной Мечети. И где бы вы ни были, обращайтесь свои лица в ее сторону» (2:144). Аят был ниспослан в ответ на высказывания мединских иудеев о том, что Пророк (ﷺ) и мусульмане не знали, где находится К., а они якобы научили их этому, и на мольбу Мухаммада (ﷺ) о том, чтобы Аллах указал мусульманам К. для Ислама. Об этом повествуется в аятах 2:142-150.

КУБЫЛА [قِبْلَة] – мұсылмандар намаз оқығанда немесе басқа да құлшылық ету салттарын орындағанда бет бұратын, Меккедегі әл-Харам мешітінде орналасқан Қағбаның орналасқан бағыты. Ислам алғашқы таралған жылдары Қ. ретінде қайетті қала Құдыс (Иерусалим) саналды. Қ. Құдыстан Меккеге өзгеруі хижрадан 17 ай өткен соң, 2 х.ж. шағбан айында Құран Аянына байланысты орын алды: «Сенің жүзіңнің көкке жөнелгенін көреміз. Сондықтан өзің разы болған қыблаға айналдырамыз. Енді жүзінді «Мәсжид Харам» жаққа бұр. (Мүміндер) қай жерде болсаңдар да: Жүздеріңді сол жаққа жөнелтіңдер» (2:144). Аят меиналық яһудилердің Мұхаммед (ﷺ) және мұсылмандар Қ. қайда екенін білмейді деп айтқан сөздеріне, ал олар мұсылмандарға үйреткен-мыс, және Мұхаммедтің (ﷺ) Аллаһтан ислам үшін мұсылмандарға Қ. көрсету дұғасына жауап ретінде түсірілген. Бұл туралы 2:142-150 аяттарда айтылады.

КИБР («величие, надменность, высокомерие») [كِبْرِيَاء] – греховное качество. К. поотношению к другим людям в Исламе порицается и рассматривается как проявление несправедливости. Подлинное величие принадлежит Аллаху. Высокомерными являются неверные, лицемеры и несправедливые, местом которых будет Ад. Примером возгордившихся являются упомянутые в Коране Фираун, Намруд, Карун, которых постигла кара Аллаха. Аллах отдаляется от таких людей, как об этом говорится в аятах Корана (7:146; 40:35). В достоверном хадисе сказано: «Не войдет в Рай тот, в чьем сердце высокомерие (хотя бы) на вес пылинки» (Муслим).

КИБР («ұлылық, менмендік, тәкаппарлық») [كِبْرِيَاء] – күнәлі қасиет. Басқа адамдарға қатысты К. исламда әділетсіздіктің көрінісі ретінде қаралады. Шынайы ұлылық Аллаһқа тиесілі. Тәкаппар адамдарға орындары Тозаққа болатын кәпірлер, екіжүзділер және әділетсіздер жатады. Тәкаппарлардың мысалы ретінде Құранда айтылатын, Аллаһтың жазасы тиген Перғауын, Намруд, Карун келтіріледі. Құранның аяттарында (7:146, 40:35) айтылғандай, Аллаһ бұл тәріздес адамдардан алыстайды. Сахих хадисте: «Жүрегінде (тым болмаса) тозақ тәріздес менмендік бар адам Жұмаққа кірмейді» айтылған (Муслим).

КОРАН [الْقُرْآن] – последнее Священное Писание, ниспосланное Аллахом. Дошел до нашего

времени путем таватура (см.: Хабар аль-Мутаватир) на арабском языке. Был передан путем Откровения Пророку Мухаммаду (ﷺ). Слово «К.» происходит от арабского кыраа («чтение вслух, наизусть»), в этом смысле оно употреблено в аятах 75:16-18.

К. состоит из 114 сур (глав) и 6600 аятов (стихов) (о различиях в подсчетах см.: Аят).

Согласно вероубеждениям правоверного Ислама, К. – вечное и несотворенное Слово Аллаха, т.е. сущность К. не сотворена, а является атрибутивным качеством Аллаха; но записи, издания, бумага, на которой К. написан, являются сотворенными (махлук).

Известно, что:

1. Мухаммаду (ﷺ) Аллах дал пророчество, когда тому было 40 лет.

2. Период пророчества продолжался 23 года до смерти Мухаммада (ﷺ), из них 13 лет в Мекке и 10 лет в Медине.

3. Первые 6 месяцев Мухаммад (ﷺ) получал Откровения от Аллаха во сне;

4. По прошествии 6 месяцев в месяце рамадан к Мухаммаду (ﷺ) явился ангел Джибрил и принес первое Откровение (вахй матлувв) – первые 5 аятов суры «аль-Алак».

5. После этого ниспослание Откровений (вахй) прекратилось и возобновилось через 3 года. Ибн Хаджар на основании одного хадиса считал, что Джибрил все же передавал Мухаммаду (ﷺ) некоторые Откровения и на протяжении этих 3 лет.

6. В течение последующих 10 лет в Мекке ангел Джибрил непрерывно передавал Мухаммаду (ﷺ) Божественные Откровения. Откровения, полученные им в Мекке (до хиджры), называются мекканскими, а в Медине (после переселения) – мединскими; к мединским относятся и Откровения, ниспосланные в тот период и вне Медины (например в пути);

7. К. снизошел в мир от Аллаха в полном виде в ночь Кадр, но ангел Джибрил передавал его Пророку по частям в течение 20 лет (17:106). Место в мировой сфере, куда снизошел К., называется Байт аль-Изза;

8. В месяц рамадан ангел Джибрил читал Пророку (ﷺ) все аяты К., ниспосланные за прошедший год. Затем их читал Пророк (ﷺ), а Джибрил слушал (вывод сделан на основании группы хадисов, в одних из которых говорится, что Пророк (ﷺ) читал аяты Джибрилу, а в других – что Джибрил читал их Пророку (ﷺ)). Затем Пророк (ﷺ) читал эти аяты в мечети, где народ заучивал их наизусть. Этот процесс назван Арда. В последний рамадан жизни Пророка (ﷺ) этот процесс был исполнен дважды и назван Арда Ахира («последняя Арда»). В истории К. Арда и в особенности Арда Ахира играют исключительную роль: они позволяли контролировать обучение чтению К., исключить ошибки и предупредить забывание. В самом конце Пророк (ﷺ) говорил Джибрилу: «Мы научены этому», на что Джибрил отвечал: «То, что вы выучили, верно и полно».

Рамадан – не только месяц, в который был ниспослан Коран, но и месяц, в ходе которого К. проверялся, и он заслуживает, чтобы о нем говорили как о «месяце Корана». Ахмад ибн Ханбал приводит хадис: «Таура (Тора) была ниспослана 6 рамадана, Инджил (Евангелие) – 13 рамадана, Забур (Псалтирь) – 18 рамадана, Коран – 24 рамадана». Т. о., месяц рамадан играл исключительную роль для всех Писаний, ниспосланных Аллахом.

9. По распоряжению Пророка (ﷺ) ниспосланные ему аяты сразу же записывались. Для этого у него было ок. 40 секретарей. Зейд ибн Сабит говорил, что после того как секретарь записывал Откровение, Пророк (ﷺ) заставлял его еще раз прочитать аяты, сразу исправлял замеченные ошибки писаря и только после этого разрешал читать Божественные Откровения народу. При этом он настаивал, чтобы сподвижники заучивали Откровения наизусть, ибо такое знание будет вознаграждено Аллахом. Т. о., часть мусульман знали наизусть весь Коран, остальные – фрагментарно. Но Пророк (ﷺ) ввел и 3-й элемент системы сохранения К. – это Арда, способствовавшая систематической проверке соответствия записи и произношения.

10. Откровения записывались на финиковых листьях, кусках плоского камня, кожи, ткани. Записи делались по мере ниспослания Аллахом аятов, но ниспослание было смешанным. Только после ниспослания группы аятов Пророк (ﷺ) объявлял, в какую

именно суру и в каком порядке они должны быть записаны.

Были и Откровения, которые не должны были войти в К., а носили временный характер и позднее были отменены Аллахом (см.: Насх и Мансукх). Поэтому в некоторых записях аятов К. отсутствовала системность. Пророк (ﷺ) ввел понятие Талиф аль-Коран. «Талиф» («составление») применительно к К. означает последовательное расположение аятов в сурах. Последовательность аятов в сурах К. была продиктована по Божественному повелению ангелом Джибрилом, и потому запрещается читать аяты К. в иной последовательности, кроме указанной Пророком (ﷺ) (тавкиф). Порядок сур не является тавкиф – он предложен комиссией по размножению экземпляров К. на основании иджтихада. В некоторых случаях была учтена последовательность прочтения Пророком (ﷺ) сур в молитвах.

В ходе сражений против вероотступников, в которых погибли курра (знатоки и тчецы К.), у Омара возникло опасение, что с их гибелью может быть потеряны и К. Халиф Абу Бакр вызвал Зейда ибн Сабита и настойчиво просил составить список К. Зейд стал записывать фрагменты К. от хафизов, знавших К. наизусть, и собирать записи на кусках материи, листьях финикового дерева и камнях. При кодификации текста К. Абу Бакр поставил условие, по которому для доказательства точности каждого аята Зейд обязан иметь 2 письменных свидетельства, и распорядился собрать все

фрагменты К. в Медине. `Омар в точности знал, какие из этих фрагментов были проверены Пророком (ﷺ), а какие нет. Многие из них были проверенны в Арда Ахире. Записанные фрагменты сопоставлялись со знаниями Зейда. Правило «2 свидетельства + Зейд» соблюдалось почти во всех случаях; в некоторых случаях, не связанных с доктринальными, ритуальными и законодательными вопросами, Зейд считал достаточным лишь одно свидетельство Хузаймы ибн Сабита аш-Шахадатайна, т. к. Пророк (ﷺ) приравнивал его показания к 2 свидетельствам. Составленный список был передан Абу Бакру, после его смерти перешел к `Омару, а затем – к вдове Пророка (ﷺ) Хафсе бинт `Омар ибн аль-Хаттаб (аль-Бухари. Фадаилу`ль-Кур`ан. 3, 4; Он же. Тафсир. Тауба. 20; Он же. Ахкам. 37; ат-Тирмизи. Тафсир. Тауба. 3102).

В правление `Османа возникли споры о правильном чтении К., ниспосланного в 7 допустимых вариантах (харф) чтения (см.: Кыраа). Однако в массе народа были отмечены произвольные чтения на диалектах арабского языка, отличных от курайшитского. Эти недоразумения приводили к серьезным конфликтам и обвинениям в фальсификации.

Осман по предложению Хузайфы созвал Совет из 12 сподвижников Пророка (ﷺ). Совет принял решение о необходимости размножения выверенного экземпляра К. Осман затребовал свитки (сухуф), хранившиеся у Хафсы, и приказал Зейду ибн Сабиту, `Абдуллаху ибн

аз-Зубайру, Сайду ибн аль-`Асу и `Абдуллаху ибн аль-Харису ибн Хишаму снять с них копии, опираясь на курайшитский диалект, на котором К. и был ниспослан. Но К. был достоянием огромного количества людей, а не ограниченного круга лиц, поэтому количество составителей исчислялось многими сотнями.

В хрониках указывается различное количество первых экземпляров К. Один экземпляр остался в Медине, другие были отправлены в Мекку, Дамаск, Йемен, Бахрейн, Басру и Куфу. Во избежание возможных разночтений все рабочие материалы комиссии переписчиков были сожжены.

Собранные при Абу Бакре свитки (сухуф) К. были возвращены Хафсе и после ее смерти уничтожены правителем Медины Марваном.

Т. о., инициатива собрания К. принадлежит `Омару ибн аль-Хаттабу; халиф Абу Бакр организовал эту работу, а Зейд ибн Сабит был ее исполнителем. Халиф `Осман ибн `Аффан распорядился размножить К., уточнить звучание аятов и закрепить их расположение. Эту работу выполнили Зейд ибн Сабит и многие другие сподвижники.

Введение в Коран специальных знаков для огласовки текста

Все последующие копии К. вплоть до наших дней воспроизводились по К. `Османа, но чтобы сохранить чтение К. в том виде, в каком он был услышан от Пророка (ﷺ), были добавлены точки и огласовки, а также введены строгие почерки.

Когда Ислам перестал быть религией только арабов, возникла опасность искажения звучания К. Правитель Ирака Зияд попросил искусного чтеца Абу-л-Асвада ад-Дуали (ум. 681) расставить в тексте К. значки, поясняющие чтение. Ад-Дуали впервые создал огласовку письма с помощью надстрочных и подстрочных знаков цветными чернилами, но этот способ не учитывал всех особенностей языка. Впоследствии Наср ибн Асим предложил дополнительную графическую огласовку. Затем аль-Халиль ибн Ахмад изменил вид огласовок, введенных Абу-л-Асвадом, и огласовка К. приняла нынешний вид. Знатоки К. занялись обозначением пауз и начал в чтении К. и изучением теории языка, чтобы облегчить понимание К., улучшить его чтение, дать возможность постичь причины его неподражаемости. Было разработано искусство чтения К. нараспев, с целью выражения долгот, слияний и мелодичности, как это было во времена Пророка (см.: Кыраа).

Содержание Корана

В мекканский период ниспослания К. Ислам не был государственной религией, и в мекканских сурах большее внимание уделяется доктринам пророчества, эсхатологии, духовности, а также этическим проблемам. Важнейшим постулатом и лейтмотивом всего содержания К. является доктрина Единобожия (таухид), которая ведет свое начало от первого человека – Адама. Доктрина Единобожия отвергает существование других богов, помимо истинного Творца всего

сущего бытия, и предписывает обязательность служения только Ему.

В Откровениях мединского периода большее значение отводится социальным, экономическим вопросам, проблемам войны и мира, права, семейным отношениям и т. д. Аяты К. ниспосылались с учетом реальной обстановки, в которой находились Мухаммад (ﷺ) и первые мусульмане. Более того, Божественные повеления в ряде случаев ниспосылались постепенно, от более легких форм к более сложным, например, первоначально мусульмане молились 2 раза в день, а затем пришло повеление о 5-кратной молитве. В соответствии с реальными обстоятельствами Аллах мог ниспослать Откровение, которое носило временный характер, а затем отменить его и заменить новым (см.: Насх и Мансукх).

Ниспослание К. по частям способствовало лучшему восприятию его народом (25:32), облегчало изучение и практическое применение К. в повседневной жизни.

По содержанию и стилю К. не имеет аналогов: «Или же многобожники станут утверждать: «Измыслил Коран Мухаммад». Ты отвечай: «Сочините хотя бы одну суру, подобную Корану, и призовите [на помощь], кого вы можете, кроме Аллаха, если вы и вправду [так думаете]» (10:38). К. был ниспослан не только арабам, но и всему человечеству: «Мы направили тебя, [Мухаммад, посланником] только как милость к [обитателям] всех миров» (21:107).

В то же время К. не содержит в себе принципиально нового, не из-

вестного ранее. В нем повествуется о древних пророках (Адам, Лут, Ибрахим, Йусуф, Муса, Иса и т. д.) и различных событиях их жизни. К. повествует и о событиях, которые должны произойти в будущем, например, предсказывает реванш византийцев в войне с персами (30:2-5). Этот аят был ниспослан после того, как в ходе византийско-персидской войны (602-628) шах Ирана Хосров II захватил в 614 г. восточные провинции Византийской империи; действительно, спустя несколько лет, в конце 620-х гг., император Ираклий сумел нанести персам ряд поражений и вернуть потерянные провинции.

В К. повествуется также о проблемах происхождения и сущности бытия, различных форм жизни, о космологии и космогонии (21:30; 22:5; 32:4-5), содержатся Божественные повеления о служении (см.: Ибада), различных делах (см.: Му'амала) и наказании за провинности (см.: Укуба). Т. о., в К. содержатся общие принципы всех аспектов индивидуального и общественного бытия.

ҚҰРАН [القرآن] – Аллаһ тарапынан түсірілген соңғы Қасиетті Кітап. Біздің уақытымызға дейін тәуәтүр жолымен, араб тілінде жеткен (қрз.: Хабар әл-Мутәуәтир). Аян арқылы Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбарға берілген. «Қ.» сөзі араб тіліндегі қыраа («сырттай оқу, жаттау») сөзінен шыққан және осы мағынасында 75:16-18 аяттарда қолданылады.

Қ. 114 сүре (тарау) мен 6600 аяттан (өлең жолдары) тұрады

(әртүрлі есептеулер туралы қрз.: Аят).

Ислам ның сенімді ақидасына сәйкес, Қ. – Аллаһтың мәңгілік және жаратылыссыз сөзі, яғни Қ. табиғаты жаратылмаған, ол Аллаһтың сипаттарының бірі; алайда Қ. жазылған қағаз, баспа, жара-тылыс (махлук) болып табылады.

Төмендегілер белгілі:

1. Аллаһ Мұхаммедке (ﷺ) пайғамбарлықты 40 жасқа толғанда берген;

2. Пайғамбарлық уақыты Мұхаммедтің (ﷺ) өліміне дейін 23 жыл жалғасқан, оның ішінде, 13 жыл Меккеде, 10 жыл Мединеде;

3. Алғашқы 6 айда Мұхаммед (ﷺ) Аяндарды Аллаһтан түс арқылы алған;

4. 6 ай уақыт өткен соң, рамазан айында Мұхаммедке (ﷺ) Жәбірейіл періште келіп, алғашқы Аянды (уахи матлууъ) – «әл-Аләқ» сүресінің алғашқы 5 аятын аян етеді.

5. Осы түсірілімнен кейін Аяндар (уахи) тоқталып, тек үш жыл өткен соң ғана жалғасын тапты. Ибн Хажар бір хадистің негізінде Жәбірейіл Мұхаммедке (ﷺ) осы үш жыл ішінде де Аяндардың беріп тұрған деп есептейді.

6. Меккеде өткен келесі он жыл ішінде Жәбірейіл Мұхаммедке (ﷺ) Аллаһтан Аяндарды үздіксіз беріп тұрған. Оның Меккеде алған Аяндары (хижраға дейін) меккелік, ал Мединеге (қоныс аударудан кейінгі) мединелік деп аталады; мединелікке сол уақыт ішінде Мединеден тыс аумақта түсірілген Аяндар да жатады (мысалы, сапар кезінде)

7. Қ. Аллаһ әлемге толық күйінде Қадыр түнінде түсірген, алайда Жәбірейіл періште Пайғамбарға (ﷺ) оны бөліктермен 20 жыл ішінде беріп келді (17:106). Әлемдік сферадағы Қ. түскен жер Бәйт әл-Ғизза деп аталады;

8. Рамазан айында Жәбірейіл періште Пайғамбарға (ﷺ) жыл бойына түскен барлық аяттарды оқып отырған. Содан соң оларды Пайғамбар (ﷺ) оқып, Жәбірейіл тыңдаған (бұл түйіндер бірақатар хадистер негізінде шығарылған – Пайғамбар (ﷺ) аяттарды Жәбірейілге оқыған, ал кейбірі Жәбірейіл Пайғамбарға (ﷺ) оқып берген). Кейіннен Пайғамбар (ﷺ) аяттарды мешітте оқып, халық оларды жаттап отырған. Бұл процесс Арда деп аталған. Пайғамбар (ﷺ) өмірінің соңғы рамазан айында бұл процесс екі рет орындалып Арда Ахира («ақырғы Арда») деп аталған. Қ. тарихында Арда, әсіресе Арда Ахира ерекше рөл атқарады: ол Қ. оқылуының үйретілуін қадағалап, қателіктерді түзеп, ұмыт қалдырылған жерлерді қайта еске түсіруге көмектесті. Ең ақырында, Пайғамбар (ﷺ) Жәбірейілге «Біз бұған үйрендік» деп айтқанда, Жәбірейіл «Сендердің үйренгендерің толық және дұрыс» деп жауап берді.

Рамазан – тек Құран түсірілген ай ғана емес, соған қатар, Қ. тексерілген уақыт, сондықтан да ол «Құран айы» деп аталуға лайықты. Ахмад ибн Ханбал «Тәурат (Тора) 6 рамазанда, Інжіл (Евангелие) – 13 рамазанда, Забур (Псалтирь) – 18 рамазанда, Құран – 24 рамазанда түсірілген» деген

хадис келтіреді. Яғни, Рамазан айы Аллаһ түсірген Жазбалар үшін ерекше рөл атқарған.

9. Пайғамбардың (ﷺ) үкімімен, оған түсірілген аяттар жедел түрде жазылып отырды. Бұл мақсатта оның 40-қа жуық хатшысы болды. Зәйд ибн Сабиттың айтуынша, хатшы Аянды жазып болған соң, Пайғамбар (ﷺ) оған аятты қайта оқып шығуды тапсырып, жазушыдан байқаған қателіктерді түзеп, тек осыдан соң Аллаһ Аяндарын халыққа оқуға рұқсат берген. Осы орайда, Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының Құранды жатқа білгенін қалады, себебі, бұндай білімге ие адамдар Аллаһ тарапынан өз сауабын алады. Яғни, мұсылмандардың бір бөлігі Құранды толықтай жатқа білсе, кейбірі бөлшектеп қана білді. Алайда, Пайғамбар (ﷺ) Қ. сақтау жүйесіне үшінші элемент – жазба мен айтылудың сәйкестігін жүйелі түрде тексеріп тұруға мүмкіндік берген Арданы енгізді.

10. Құран аяттары құрма жапырақтарына, қатты тас бөлшектеріне, теріге, матаға жазылды. Жазбалар Аллаһтың аяттарды жіберу тәртібіне байланысты жүргізілгенімен, түсірілімдер аралас болды. Тек аят тобы түсірілген соң ғана Пайғамбар (ﷺ) олардың қай сүреге қандай ретпен жазылуы қажет екенін жариялады.

Олардың ішінде, Қ. кіруі қажет емес, кейіннен Аллаһ тарапынан күшін жойған Аяндар да болды (қрз.: Насх және Мансукх). Сондықтан да Қ. кейбір аяттарын жазуда жүйелілік болмады. Пайғамбар (ﷺ) Талиф әл-

Кор

Құран түсінігін енгізді. Қ. байланысты «Талиф» («құрастыру») сөзі сүредегі аяттардың орналасу ретін білдіреді. Сүредегі аяттардың орналасу реті Аллаһ бұйрығымен Жәбірейілге тапсырылған, сондықтан да Қ. аяттарын Пайғамбар (ﷺ) көрсеткен тәртіптен басқа ретпен оқуға тыйым салынады (тәукиф). Сүрелердің реті тәукиф болып саналмайды – ол Қ. тарату комиссиясы арқылы ижтиһадқа сүйене отырылып ұсынылған. Кейбір жағдайларда Пайғамбардың (ﷺ) сүрелерді намазда оқыған тәртібі есепке алынған.

Курра (Қ. білгірлері мен оқышылары) қаза тапқан шайқас барысында, Омар олардың қазасымен бірге Қ. да жоғалу қаупі пайда болғанын айтты. Ол Әбу Бәкр халифа Зәйд ибн Сабитті шақырып, Қ. тізімін жасауды тапсырды. Зәйд Қ. бөліктерін жатқа білетін хафиздер ауызынан жазып алып, жазбаларды мата бөліктерінде, құрма ағашының жапырағында және тастарда жинақтай бастады. Қ. мәтінін кодтау барысында Әбу Бәкр әрбір аяттың нақтылығының дәлелі ретінде Зәйдте екі жазба дәлелдемесі болу керек деген шарт қойып, Мединедегі Қ. барлық бөліктерін жинауды бұйырды. Омар олардың қайсысы Пайғамбар (ﷺ) арқылы тексерілгендігін анық білген. Олардың көпшілігі Арда Ахирада тексерілді. Жазылған бөлшектер Зәйд білімімен тексерілді. «2 дәлел + Зәйд» ережесі барлық дерлік жағдайларда сақталды: доктриналық, дәстүрлік, заң шыға-

рушылық сұрақтарға қатысты емес жағдайларда, Зәйд Хузайма ибн Сабит әш-Шаһадатинның бір куәлігін жеткілікті деп санады, себебі, Пайғамбар (ﷺ) оның куәлігін екі куәгердің жауабына тең көрген еді. Жасалған тізім, алдымен, Әбу Бәкрге берілді, оның қазасынан соң Омарға көшті, кейіннен – Пайғамбардың жесірі Хафса бинт Омар ибн әл-Хаттабтың қолына өтті (әл-Бұхари. Фадаилу әл-Құран. 3,4; Тағы сол. Тафсир. Тауба. 20; Тағы сол. Ақхам.37; әт-Тирмизи. Тафсир. Тауба. 3102).

Османның билігі тұсында 7 мүмкін нұсқада түсірілген Құранның (харф) оқылуына байланысты жанжалдар туындады (қрз.: Қырағат). Алайда бұқара халық ішінде құрайштардан өзгеше араб тілінің диалектінде оқылған өзіндік нұсқалар да пайда болды. Бұл түсініспеушіліктер күрделі қақтығыстар мен жасандылыққа байланысты кінә тағуға әкеліп соқты.

Осман Хузайфаның ұсынысы бойынша Пайғамбардың (ﷺ) 12 сахабасынан тұратын Кеңес шақырды. Кеңес Қ. тексерілген нұсқасын тарату туралы шешім шығарды. Осман Хафсада тапқан жазбаларды (сухуф) сұратып, Зәйд ибн Сабитке, Абдуллаһ ибн әз-Зубайрға, Сайд ибн әл-Аспен Абдуллаһ ибн әл-Харис ибн Хишамға олардан Қ. түсірілген құрайыш диалектісіне негізделе отырып, көшірмелер алуға тапсырды. Алайда Қ. бірнеше адамдардан құралған топтың емес, жалпы бұқараның қазынасы

болғандықтан көшірушілер саны жүздеген адамды құрады.

Хабарларда Қ. алғашқы нұсқасының әрүрлі сандары көрсетіледі. Бір нұсқа Мединеде қалдырылып, басқалары Меккеге, Дамаскіге, Йеменге, Байхрейнге, Басраға және Куфаға жіберілді. Мүмкін болатын әртүрлі оқылулардан сақтану үшін әртүрлі көшірмелердің еңбектері өртенді.

Әбу Бәкр кезінде жинақталған жазбалар (сухуф) Хафсаға қайтарылып, оның өлімінен соң Мединаның билеушісі Маруан оны жойып жіберді.

Яғни, Қ. жинақтау бастамасы Омар ибн әл-Хаттабқа тиесілі; Әбу Бәкр халифа осы жұмысты ұйымдастырды, ал Зәйд ибн Сабит оның орындаушысы болды. Осман ибн Аффан халифа Қ. көбейтуге, аяттардың айтылуын нақтылауға және олардың орналасу жерін бекітуге бұйырды. Бұл жұмысты Зәйд ибн Сабит пен басқа көптеген сахабалар орындады.

Құранға оқылуға байланысты арнайы белгілердің енгізілуі.

Құранның келесі жасалған барлық көшірмелері біздің заманымызға дейін Османның Қ. бойынша жасалды, алайда, оның естілуін Пайғамбардан (ﷺ) естілгендей күйде қалдыру үшін нүктелермен дыбыс белгілері енгізілді және сонымен қатар нақты жазу үлгісі бекітілді.

Ислам тек қана арабтардың діні болуын тоқтатқанда Қ. дыбысталуының өзгеру қаупі туындады. Ирак басшысы Зияд оқудың маманы Әбу-л-Асуад ад-Дуалиге (681 ж.қ.б.) Қ. мәтінінде оқуды

түсіндіретін белгілерді қойып шығуға тапсырма берді. Ад-Дуали жазбаның алғашқы рет жол үсті және жол асты белгілерін әртүрлі түстегі сия арқылы белгілеген дыбыстамасын жасады, алайда бұл нұсқа тілдің барлық ерекшеліктерін ескермеген еді. Нәтижесінде Наср ибн Асим қосымша белгілерді сұратты. Кейіннен әл-Халил ибн Ахмад Әбу-л-Асуад енгізген дыбыстама түрін өзгертіп, Қ. дыбыстамасына қазіргі түр берді. Қ. білгірлері тоқталулар мен бастамалармен, Қ. түсінуін жеңілдету, оқылуын жетілдіру, оның салыстыруға келмейтінін түсінуге жетелеу мақсатында тіл теориясымен айналысты. Пайғамбар (ﷺ) кезінде болған созылуларды, үндесу мен әуезділікті беру үшін Қ. әуендете айту өнері пайда болды (қрз.: Қырағат).

Құран мазмұны

Қ. меккелік түсірілу уақытында ислам мемлекеттік дін болған жоқ, сондықтан да меккелік сүрелерде назар пайғамбарлық доктриналарына, эсхатологияға, руханилыққа және этикалық мәселелерге назар аударылады. Қ. мазмұнының негізгі посулаты мен лейтмотиві ретінде, өз бастауын алғашқы адам – Адамнан алатын, Біркұдайшылдық (таухид) доктринасы алынады. Біркұдайшылдық доктринасы барлық жаратылыстың шынайы Жаратушысынан басқа құдайлардың мүмкіндігін жоққа шығарып, тек Оған ғана құлшылық жасау міндетін енгізеді.

Медианалық кезеңдегі Аяндарда негізгі мән әлеуметтік, экономикалық сұрақтарға, соғыс және

Кор

бейбітшілік, отбасы қаты-насы және т.б. мәселелерге аударылады. Қ. аяттары Мұхаммед (ﷺ) пен алғашқы мұсылмандар болған нақты жағдайларға байланысты түсірілген. Сонымен қатар, Аллаһтың бұйрықтары кейбір жағдайларда біркелкілікпен, қарапайымнан күрделіге қарай түсіріліп отырды, мысалы, алғашқы мұсылмандар күніне екі рет намазға жығылса, кейіннен бес уақыт намаз туралы бұйрық келді. Нақты жағдайға байланысты, Аллаһ уақытша сипатқа ие Аяндарды да түсіріп, оны кейіннен жаңасына ауыстыруы да мүмкін еді (қрз.: Насх және Мансукх).

Қ. бөліктермен түсірілуі, оны халықтың қабылдауын жеңілдетіп, оның үйретілуі мен күнделікті өмірде Қ. қолданылуын оңайлатты.

456

Мазмұны мен стилі жағынан Қ. ешқандай аналог жоқ: «Олар: «Оны, Мұхаммед өзі сәйкестірді» дей ме? (Мұхаммед (ﷺ)): «Ондай шыншыл болсаңдар, Аллаһтан өзге кімге шамаларың келсе шақырып, осы тәрізді бір сүре жасап әкеліндер», -де» (10:38). Қ. тек арабтарға ғана емес жалпы адамзатқа түсірілген.: «(Мұхаммед (ﷺ)) Біз сені бүкіл әлемге рахмет етіп қана жібердік» (21:07)

Сол мезетте, Қ., ешқандай жаңа, бұрын белгілі болмаған ешнәрсені қамтымайды. Ол жерде ертедегі пайғамбарлар жайлы (Адам, Лұт, Ибраһим, Йусуф, Мұса, Иса, т.б.) және олардың өміріндегі ерте жағдайлар туралы айтылады.

Қ. сонымен қатар, болашақта орын алатын оқиғаларды да болжайды, мысалы, парсылармен

соғыстағы византиялықтардың қайта шабуылы болжанған (30:2-5). Бұл аят византиялық парсылық соғыс барысында (602-628) 614 жылы Иран шахы Хосров II Византия империясының шығыс провинцияларын басып алған соң түсірілген; сол жерде болжанғандай-ақ, бірнеше жыл өткен соң, 620 жылдардың соңында Ираклий император парсыларға біршама сокқылар жасап, жоғалған провинцияларды қайтарды.

Қ. жаратылыстың мәні мен жаратылуы жөнінде, өмірдің әртүрлі формалары, космология мен космогония туралы баяндалады (21:30; 22:5; 32:4-5), құлшылық жасау туралы Аллаһтың бұйрықтары (қрз.: Ғибадат), әртүрлі шарттар (қрз.: Мұғамала) және күнәлар үшін жазалар туралы да жазылған (қрз.: Фукуба). Яғни, Қ. индивидуалды және қоғамдық болмыстың барлық аспектінің жалпы қағидалары жазылған.

КУБА [قبا] – местечко на окраине Медины, где Пророк Мухаммад (ﷺ) основал одноименную мечеть. Он посещал К. по субботам ранним утром и совершал там необязательную молитву из 2 ракатов. Вознаграждение за такую молитву, совершенную в К., равно вознаграждению за малое паломничество (умра).

ҚҰБА [قبا] – Мединенің сыртқы жағындағы Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар аттас мешіт орнатқан мекен. Ол Қ. сенбі күні таң уақытында барып, 2 рәкәттан тұратын міндетті емес намаз

оқыған. Бұл намаздың сауабы кіші қажылықтың (умра) сауабымен тең.

КУББАТ АС-САХРА («Купол скалы») [قبّة الصخرة] – мечеть, мусульманская святыня. Расположена в Кудсе (Иерусалиме) на возвышенности вблизи от места, где находился храм Сулеймана, рядом с мечетью аль-Акса. Построена над местом, откуда Пророк Мухаммад (ﷺ) совершил ночное вознесение (Ми'радж). Здание возведено при омейядском халифе Абд аль-Малике ибн Марване в 66/684-72/691 гг. (см. также: Кудс).

ҚУББАТ АС-САХРА («Жар-тас күмбезі») [قبّة الصخرة] – мешіт, мұсылмандар құлшылық ететін орын. Құдыста (Иерусалим) Сулеймен ғибадатханасы орналасқан төбенің маңында, әл-Акса мешітінің жанында орналасқан. Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар түнгі көтерілу (миғраж) жасаған жерде орналасқан. Ғимарат омеййялық халифа Әбд әл-Мәлик ибн Маруан 66/684-72/691 жж. кезінде тұрғызылған (қрз.: Құдыс).

КУБРАВИ (кубравиты) [الكبرى] – суфийский тарикат. Основатель – персидский мутасаввиф Наджм ад-Дин аль-Кубра (540/1145-618/1221). Родился в Хорезме, духовную практику начал в Египте. Учился в Тебризе, позже основал ханаку в Гургандже (Ургенче), воспитал многих выдающихся мутасаввифов. Автор нескольких сочинений на арабском и персидском языках. Погиб при захвате Гурган-

джа монголами. Аль-Кубра, как и многие суфии, считал, что человек может ощутить в себе проявления (таджалли) атрибутов Бога, если занимается соответствующей духовной практикой, исполняет указания своего учителя, постится и читает зикры. Был сторонником аскетизма, ухода от мира, затворничества, хотя не ставил это в качестве самоцели, а использовал подобные практики для духовного совершенствования. В духовной практике К. придают большое значение различным оттенкам цветов и их гармонии. Следуют по пути «трезвой» духовной практики Джунайда аль-Багдади. Цепочку духовной преемственности возводят к Али ибн Абу Талибу. От К. отделились откровенно проалидские ветви нурбахшитов и захабитов. К. действовали в Центр. Азии. Единого центра К. не существует; последователи сохранились в некоторых странах, например в Узбекистане.

КУБРАУИ (кубрауилер)[الكبرى] – сопылық тарикат. Негізін салушы – парсылық мутасаууиф Нәжм әд-Дин әл-Кубра (540/1145-618/1221). Хорезмде дүиеге келіп, рухани тәжірибесін Мысырда бастаған. Тебризде білім алып, кейіннен Гурганджада (Үргеніш) ханаканың негізін құрған, көптеген танымал мутасаууифтерді тәрбиелеген. Араб және парсы тіліндегі көптеген еңбектердің авторы. Гурганджа маңындағы моңғолдармен қақтығыс кезінде қаза тапқан. Әл-Кубра көптеген сопылар секілді егер адам рухани тәжірибемен ай-

налысса, өз ұстазының тапсырмаларын орындаса, ауыз бекітсе және зікір салса, Аллаһ сипаттарының өзіндегі көріністерін (тажалли) сезіне алады деп есептеген. Аскетизмнің, өмірден қол үзудің, тұйықтықтың жақтасы болғанымен, бұның жеке өзін мақсат тұтпаған, бұл нәрселерді тек рухани жетілу мақсатында пайдаланған. К. рухани тәжірибеде түстер мен олардың үйлесіміне баса мән береді. Жүнейд әл-Бағдадидің «салауатты» рухани тәжірибе жолын ұстанады. Рухани сабақтастық тізбегін Әли ибн Әбу Талибтен алады. К. ашық әлилік тармақтар сопылық нурбахшилер мен заһабилер тармақталып шықты. К. Орталық Азияда әрекет етті. К. негізгі орталығы жоқ; жолын қуашылар кейбір мемлекеттерде, мысалы, Өзбекстанда сақталған.

458

КУДС [القدس] – Иерусалим. Один из древнейших городов мира, в котором находятся святыни трех авраамических религий – Иудаизма, Христианства и Ислама. К. – первая кибла мусульман. Отсюда, с развалин древнего иерусалимского храма, совершил ночное вознесение (Ми'радж) Пророк Мухаммад (ﷺ).

Мусульманские святыни К. находятся на специальной территории, где располагаются построенная халифом `Омаром и Омейядами мечеть аль-Акса («Отдаленнейшая») и мавзолей Куббат ас-Сахра («Купол скалы»). Здесь же расположены мусульманские религиозные школы и библиотеки.

С древнейших времен на территории К. проживали ханаанские племена. Затем эти места были завоеваны царем израильтян Давудом (Давидом), сделавшим К. своей столицей. При его сыне Сулеймане (Соломоне), который правил в 965- 928 гг. до рождения Пророка Исы, это царство находилось на пике своего могущества. Сулейман обустроил город и завершил начатое Давудом строительство Божьего храма. После его смерти страна раскололась на две части – Израильское и Иудейское царства. Иерусалим стал столицей Иудеи (928-586 гг. до рождения пророка Исы).

В 586 г. до рождения Исы вавилонский царь Бухтуннасар (Навуходоносор) захватил К. и увел в плен его жителей. Период «вавилонского плена» продолжался ок. 70 лет, а затем Вавилонское царство было уничтожено персами, которые позволили иудеям вернуться на родину и даровали К. самоуправление. Вернувшись в город, иудеи построили на месте разрушенного храма Сулеймана т. н. Второй храм.

После разгрома Ахеменидской державы Иудея попеременно переходила в руки то египетских Птолемеев, то сирийских Селевкидов. В 197 г. до рождения Исы Иудея была окончательно включена в состав Селевкидской державы. В 142 г. до рождения Исы в результате «маккавейских войн» Иудея добилась независимости, но вскоре была включена в состав Римской империи. Подавляя восстание иудеев 66-73 гг. после Исы, римляне разграбили и разрушили город и Второй храм. Через несколько де-

сятков лет иудеи вновь подняли восстание против римского владычества. Возглавил его объявивший себя Мессией Бар Кохба. Несмотря на героическое сопротивление восставших, римские легионы потопили это восстание в крови.

Иерусалим был переименован римлянами в Илию и под этим названием был известен в период византийского владычества. В 614 г. в результате войны Персии с Византией Илия была захвачена персами, спустя 13 лет византийскому императору Ираклию удалось отвоевать его.

В 15 г.х. (636 г.) К. был без боя сдан мусульманам. По просьбе христианского населения города халиф 'Омар I лично приехал из Медины и гарантировал жителям безопасность. Он распорядился построить на месте ночного вознесения Пророка Мухаммада (ﷺ) мечеть аль-Акса.

Под властью мусульманских правителей К. оставался до 492/1099 г., когда был захвачен крестоносцами, учинившими грабеж и массовую резню мусульманского населения. Мечеть аль-Акса была осквернена и превращена в конюшню.

В 583/1187 г. айюбидский султан Салах ад-Дин освободил К. от крестоносцев. Несколько веков К. входил в состав 'Османской империи. В 1917 г. захвачен англичанами, в 1920-1947 гг. был административным центром английской подмандатной территории Палестина. В 1947 г. по решению ООН Иерусалим стал независимым городом, но после арабо-израиль-

ской войны 1948-1949 гг. восточная часть К. отошла к Иордании, а западная – к Израилю. В результате арабо-израильской войны 1967 г. Израиль оккупировал и восточную часть города.

ҚҰДЫС [القدس] – Иерусалим. Әлемнің ең ежелгі қалаларының бірі, ол жерде үш ибраһимдік діннің – Иудаизм, Христиан және Исламның қасиетті жерлері орналасқан. Қ. – мұсылмандардың алғашқы құбыласы. Осы жердегі ежелгі иерусалимдік ғибадатхана кирандыларынан Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) аспанға көтерілген (миграж).

Қ. мұсылмандық ғимараттары Омар мен Омейя халифалары тұрғызған әл-Акса («Жырақтандырылған») және Қуббат ас-Сахра («Жартас күмбезі») кесенесі орын тепкен ерекше аймақта орналасқан. Осы жерде мұсылмандық діни мектептер мен кітапханалар бар.

Ежелгі замандардан Қ. аймағында ханаандық тайпалар өмір сүрген. Кейіннен бұл жерлерді израильдік патша Дәуд (Давид) басып алып, Қ. өзінің астанасы қылды. Оның ұлы Исаның туылуына дейінгі 965-928 жылдары билік құрған Сүлейменнің (Соломон) уақытында бұл хандық өзінің шыңғау шегіне жетті. Сүлеймен қаланы көркейтіп, Дәуд бастаған Құдай ғибадатханасының құрылысын аяқтады. Иерусалим яһудилер астанасына айналды (Иса пайғамбар туылғанға дейінгі 928-586 жж.).

Иса туылғанға дейінгі 586 жылы вавилондық патша Бухтун-

Кул

насор (Навуходоносор) Қ. жаулап, оның тұрғындарын тұтқынға алып кетті. «Вавилон тұтқындығы» кезеңі 70 жылдай уақытқа жалғасты, кейіннен парсылар Вавилон хандығын талқандап, яһудилердің қалаға оралуына мүмкіндік беріп, өзін-өзі басқару құқығын сыйлады. Қалаға оралған яһудилер Сүлейменнің бұзылған ғибадатханасының орнына Екінші ғибадатхана орнатты.

Ахеменидтік держава құлаған соң, Яһудия бірде мысырлық Птолемейлердің, енді бірде, сириялық Селевкидтердің қолына ауысып отырды. Иса туылғанға дейінгі 197 жылы Яһудилер Селевкидтік державаның қатарына қосылуын аяқтады. Иса туылғанға дейінгі 142 жылы «маккавейлік соғыс» нәтижесінде яһудилер тәуелсіздік алғанымен, көп уақыт өтпей Рим империясының қатарына қосылды. Исадан кейінгі 66-73 жж. яһудилердің көтерілісін басу барысында, римдіктер қаланы қиратып, тонап, Екінші ғибадатхананы бұзды. Біраз жыл өткен соң яһудилер римдік билеушілерге қарсы тағы көтеріліс ұйымдастырды. Ол көтерілісті өзін Мессия деп таныстырған Бар Кохба басқарды. Көтерілісшілердің ерлікпен қарсы тұруына қарамастан римдік легионерлер бұл көтерілісті қан-жоса етіп басты.

Римдіктер Иерусалимді Илия деп атап, ол осы атымен византиялық билік кезінде де танылды. 614 жылы Парсылар мен Византия арасындағы соғыс нәтижесінде Илияны парсылар басып алды,

ал 13 жыл өткен соң византиялық император Ираклия оны қайтарып алды.

15 х.ж. Қ. соғыссыз мұсылмандар қолына өтті. Қаланың христиандық халқының өтінішіне байланысты халифа Омар I Мединеден жеке келіп, тұрғындардың қауіпсіздігіне кепіл берді. Ол Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбардың көтерілген жерінен әл-Ақса мешітін салуды бұйырды.

Қ. мұсылман билеушілерінің қол астында 492/1099 жылға дейін болды, сол кезде оны мұсылман халықтың бұқаралық қантөгіс пен қарақшылық ұйымдастырған крест жорықшылары басып алады. Әл-Ақса мешіті қорланып, ат қораға айналды.

583/1187 жылы айюбилік сұлтан Салах әд-Дин Қ. крест жорықшыларынан босатты. Қ. бірнеше ғасырлар бойы Осман империясының құрамында болды. 1917 жылы ағылшындар басып алып, 1920-1947 жылдары ағылшындық мандаттық Палестина аймағының әкімшілік орталығы болды. 1947 жылы БҰҰ шешімімен Иерусалим тәуелсіз қала деп танылғанымен, 1948-1949 жылғы араб-израиль соғысынан соң Қ. шығыс бөлігі Иорданияға, ал батыс бөлігі – Израильге тиесілі болды. 1967 жылғы араб-израиль соғысы нәтижесінде Израиль қаланың шығыс бөлігін де жаулап алды.

КУЛЕЙНИ МУХАММАД
[محمد الكليني] (ум. 329/941) – шиитский богослов, мухаддис и правовед. Сыграл большую роль

в развитии шиитского (джафаритского) фикха. Полное имя – Абу Джафар Мухаммад ибн Йа`куб аль-Кулейни. Родился в селении Кулейн близ Рея. Образование получил у лучших шиитских богословов. Большую часть жизни провел в основных шиитских центрах – Рее и Куме. В конце жизни жил в Багдаде, где и умер.

Автор нескольких книг по различным аспектам богословия и права, в т. ч. сборника хадисов «аль-Кафи фи Усуль ад-Дин», который писал 20 лет и для которого собрал ок. 16 тыс. хадисов, сгруппировал их по темам и связал с положениями права. «Аль-Кафи» – самый ранний сборник шиитских хадисов. Он сыграл исключительную роль в развитии шиитской догматики и богословия, является ценным источником по духовной и культурной жизни и обрядности шиитских общин, во многих шиитских группах считается 2-м по значимости после Корана. Другие группы шиитов почитают сборник К. только как авторитетный источник хадисов, но считают, что в «аль-Кафи» имеется несколько тысяч слабых хадисов. Суннитские мухаддисы критикуют многие хадисы «аль-Кафи» и методы их отбора.

КУЛЕЙНИ МҰХАММЕД
[محمد الكيني] (қ.б.ж. 329/941) – шииттік теолог, мухаддис және құқықтанушы. Шиитік (жәфәрилік) фикһты дамытуға үлкен үлес қосқан. Толық есімі – Әбу Жәфәр Мұхаммед ибн Йаъкуб әл-Кулейни. Рей маңындағы

Кулейн елді мекенінде дүниеге келген. Білімін үздік шииттік теологтарынан алған. Өмірінің көп бөлігін негізгі шииттік орталықтар – Рей мен Кумада өткізген. Өмірінің соңғы жылдарын Бағдатта өткізіп, сол жерде қайтыс болған.

Теология және құқық туралы бірнеше кітаптардың, оның ішінде, 20 жыл бойында жазып, 16 мыңнан астам хадисті қамтитын «әл-Кафи фи Усул әд-Дин» атты хадистер жинағының авторы, одан бөлек, ол оларды тақырыптар бойынша жүйелеп, құқық жағдайларымен байланыстырған. «әл-Кафи» шииттік хадистердің ең ежелгі жинағы. Ол шиитік догматика мен оның теологиясының дамуына ерекше үлес қосты, шииттік қоғамның дәстүрлері мен рухани және мәдени өмірінің негізгі қайнар көзінің бірі болып, шииттік топтарда Құраннан кейінгі екінші үлкен мәнге ие болады. Шииттердің басқа топтары К. жинағын хадистердің айғақты қайнар көзі деп есептегенімен, «әл-Кафиде» бірнеше мың әлсіз хадис бар деп есептейді. Сунниттік мухаддисстер «әл-Кафидің» көптеген хадистері мен олардың іріктеу тәсілдерін сынға алады.

КУНУТ [القنوت] – короткая молитва (читаемая в ходе обязательных молитв); в ханафитском мазхабе читается в 3-м ракяте ночной молитвы-витр до поясного поклона (руку). В шафиитском и маликитском мазхабах К. читается во 2-м ракяте утренней молитвы фаджр после совершения поясного поклона (руку) и является сунной. Шииты

читают К. во 2-м ракяте всех молитв до совершения поясного поклона.

ҚҰНЫТ [القنوت] – (міндетті намаз кезінде оқылатын) қысқа дұға; ханафи мәзһабында түнгі үтір-намазы кезінде белден еңкеюге дейін (рукуғ) үшінші рәкәт кезінде оқылады. Шафиғи және мәлики мәзһабтарында Қ. таңғы намаз фәжр кезінде белден еңкеюден (рукуғ) соң оқылып, сүннет болып есептеледі. Шииттер Қ. барлық намаз кезінде белден еңкеюге дейін екінші рәкәт кезінде оқиды.

КУНЬЯ [كنية] – прозвище человека по имени сына: «Отец (абу) такого-то» или «Мать (умм) такого-то». Используется при обращении друг к другу в кругу близких людей как более предпочтительное по этикету. По К. часто называют политических деятелей, общественных лидеров. К людям, которые еще не имеют детей, часто обращаются по вымышленной К., обычно используя имена их отцов. При использовании К. вместе с именем она ставится перед именем (например: Абу Хасан Мухаммад).

КУНИЯ [كنية] – ұлына байланысты қойылатын адам аты: «әлдекімнің әкесі (әбу) «немесе «әлдекімнің анасы (умм)». Жакын адамдар ортасында, әдеп бойынша лайықты болғандықтан бір-біріне қаратпа сөз ретінде қолданылады. К. бойынша саяси қайраткерлер мен қоғам қайраткерлерін атайды. Әлі баласы жоқ адамдарды әдетте әкелерінің аты бойынша қойылған, ойдан шығарылған К.

бойынша айтады. К. адам атымен қатар қолданған да адамның атынан бұрын қойылады (мысалы, Әбу Хасан Мұхаммед).

КУРАБИТЫ [قراية] – одна из ранних шиитских сект, придерживавшихся «крайних» убеждений. Как и сабаиты, обожествляли Али ибн Абу Талиба и считали его выше Пророка Мухаммада (ﷺ). К. утверждали, что ангел, который принес Откровение (вахй) от Аллаха Мухаммаду (ﷺ), сделал это по ошибке, т. к. должен был донести его до Али.

КУРАБИЛЕР [قراية] – «шеткі» көзқарасты ұстанған алғашқы шииттік ағымдардың бірі. Сабаилар секілді Әли ибн Әбу Талибті құдайландырып, оны Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбардан жоғары қойған. К. Аллаһтан Мұхаммедке (ﷺ) Аян (уахи) әкелген періште қателескен деп санайды, олардың ойынша оны Әлиге жеткізуі тиіс болатын.

КУРАЙШ (курайшиты) [قريش] – арабское племя, игравшее большую роль в общественной и политической жизни Мекки начиная с периода, когда его возглавил Кусай ибн Килаб (ок. 182 г. до х.). К. пользовались большим авторитетом и влиянием среди других арабских племен. К. принадлежал Пророк Мухаммад (ﷺ). После принятия Ислама представители К. возглавили Халифат. Из К. происходили все Праведные халифы, Омейяды, Аббасиды (подробнее см.: Мекка).

ҚҰРАЙЫШ (құрайыштар) [قریش] – Меккені Құсай ибн Қилаб (хижраға дейінгі 182 ж.ш.) басқарған тұстан бастап оның қоғамдық және саяси өмірінде аса үлкен рөл ойнаған араб тайпасы. Қ. басқа араб тайпалары арасында ерекше бедел мен ықпалға ие болған. Қ. қатарына Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар жатқан. Ислам дінін қабылдағаннан кейін Қ. өкілдері Халифатты басқарған. Барлық әділетті халифалар, Омейя мен Аббас әулетінен шыққан билеушілер Қ. шыққан (толығырақ қрз.: Мекке).

КУРБАН (тюрк.) [قربان] – см.: Удхия.

ҚҰРБАН (түрікше) [قربان] – қрз.: Удхия.

КУРСИ [كرسي] – возвышенное место для сидения, трон. Упомянется в аяте 2:225 (часто называемом «аят Курси») в значении всезнания и всемогущества Аллаха (см. также: Арш).

КУРСИ [كرسي] – отыруға арналған биік жер, тақ. Аллаһтың барлық нәрсені білуші және құдіреттілігі мағынасында 2:225 аятында («аят әл-Курси» деп жиі аталатын) кездеседі (сонымен бірге қрз.: Арш).

КУРТУБИ МУХАММАД [محمد القرطبي] (ум. 671/1273) – испанский мыслитель, муфассир и мухаддис. Полное имя с куньей – Абу `Абдуллах Мухаммад ибн Ахмад ибн Абу Бакр ибн Фарх аль-Куртуби. Родился в Кордове в крестьянской семье; с ранних лет

проявил интерес к различным наукам, изучал арабский язык и поэзию, выучил Коран. После смерти отца (627/1230) учился мусульманскому праву (фикху), кораническим наукам (тафсир), хадисам, риторике у известных ученых. После взятия Кордовы христианами переехал в Александрию, затем в Каир, где продолжил образование. Жил и умер в селе нии Мунйати Бану Хасиб севернее Асьюта.

Мусульманские историки пишут о К. как о богобоязненном и ученом человеке, который вел скромный, почти аскетический образ жизни. Как и все испанские ученые, он был представителем маликитской правовой школы и аш`аритского калама, но его мировоззрение не ограничивалось только рамками этих школ.

Автор большого количества книг по различным аспектам мусульманского вероучения. В «Ат-Тазкира фи Ахвал аль-Мавта ва Умур аль-Ахира» повествуется о смерти, состоянии человека после смерти, а также о Страшном Суде, Рае и Аде. В «Ат-Тазкар фи Афдал аль-Азкар», состоящей из 40 глав, повествуется о достоинствах Корана. К. – автор толкования Корана «Аль-Джами ли Ахками аль-Куран ва аль-Мубаййин Лима Тадаманнаху мин ас-Сунна ва Айи`ль-Фуркан».

КУРТУБИ МУХАММЕД [محمد القرطبي] (қ.б.ж. 671/1273) – испандық ойшыл, муфассир және мухаддис. Күниясымен толық есімі – Әбу Абдуллах Мұхаммед ибн Ахмад ибн Әбу Бәкр ибн

Фарх әл-Куртуби. Кордовада ша-руа отбасында дүниеге келген; ерте жасынан әртүрлі ғылымдарға қызығушылық танытып, араб тілі мен поэзияны үйрене бастаған, Құранды жатқа білген. Әкесі қайтыс болған соң (627/1230 ж.) мұсылман құқығы (фиqh), құрандық ғылымдарға (тәпсір), хадистерге, риторикаға көптеген әйгілі ғалымдардан үйренген. Христандар Кордованы басып алған соң Александрияға, кейіннен Каирге қоныс аударып, сол жерде білім алуын жалғастырған. Асьюттың солтүстігіндегі Мунйа-ти Бану Хасиб елді мекенінде өмір сүріп, сонда қайтыс болған.

Мұсылмандық тарихшылар Қ. туралы қарапайым аскеттік өмір сүрген тауға ғалым адам деп сипаттама береді. Барлық испандық ғалымдар сияқты мәликилік құқықтық мектептің өкілі және әшғарилік кәләмды ұстанған, алайда оның өмірлік көзқарастары осы мектептермен шектелмеген.

Мұсылмандық ақида ілімнің көптеген аспектеріндегі кітаптардың авторы. «Әт-Тәзкир фи Ахуәл әл-Мәутә уә Умур әл-Ахира» деп аталатын кітабында өлім, өлімнен кейінгі адам жағдайы, Қиямет күні, Тозақ және Жұмақ туралы баяндалады. 40 тараудан тұратын «Әт-Тәзкәр фи Әфдал әл-Азкар» кітабында Құранның артықшылықтары жайлы баяндайды. Қ. «әл-Жәми ли Ахками әл-Құран уә әл-Мубаййн Лима Тадамманаху мин ас-Сунна уә Аий'л-Фурқан» деп аталатын Құран түсіндірмесінің авторы.

КУТБ («полюс») [قطب] – в суфийских тарикатах – высшая степень святости в иерархии авлия. К. отождествлялся с «совершенным человеком» (см.: Инсан камил), обладателем сокровенных знаний. Различные тарикаты объявляли К. своих лидеров.

КУТБ («полюс») [قطب] – сопылық тарикаттарда – әулие иерархиясындағы қасиеттіліктің жоғары деңгейі. Қ. сырлы ілімдердің иесі «жетілген адаммен» (қрз.: Инсан кәміл) теңдестіріледі. Көптеген тарикаттар өз көшбасшыларын Қ. деп жариялаған.

КУТБ САИД [سيد قطب] (1324/1906-1386/1966) – мусульманский реформатор, мыслитель и общественно-политический деятель. Родился в с. Калия близ Асьюта (Египет). Учился в медресе, проявлял способности и стремление к знаниям. К 10 годам выучил Коран наизусть. В 1338-57/1920-39 гг. учился в Каире в лицее, затем в университете Дар аль-Улум, затем поступил на работу в министерство образования, но проработал там недолго и стал писателем. Написал большое количество книг по различным аспектам Ислама и взаимосвязи религии с общественно-политическими реалиями современности. Подверг ожесточенной критике психологию материального накопительства, присущего западному образу жизни, и доказывал, «что подлинно справедливое общество можно построить только руководствуясь идеалами Ислама. Этой теме по-

святил книгу «Социальная справедливость в Исламе» (1367/1948).

В 1368/1949 г. переехал в США, где прожил ок. 2 лет. В письмах критиковал образ жизни и идеалы американцев, указывая, что их цивилизация лишена духовности, возвышенных идеалов.

После возвращения из США вступил в организацию «Братьев-мусульман» (см.: Ихван муслимун), стал одним из идеологов движения, был редактором газеты «Ихван муслимун». В этот период написал книги на общественно-политические и религиозные темы, в т. ч. «Ислам и взгляд на мир» и «Будущее за Исламом». Подвергал ожесточенной критике Детский образ жизни и идею отделения религии от государства, утверждая, что эти секулярные идеи противоречат сути исламской религии, которая является одновременно верой и образом жизни. Критиковал традиционные методы подхода к реалиям современности со стороны многих мусульманских теоретиков из университета Аль-Азхар, призывал к реформированию воззрений и методов с позиций изменившегося мира. С этих же позиций написал известный комментарий «Под сенью Корана», где отказался от традиционных методов толкования Корана и сам эту книгу тафсиром не считал.

В 1373/1954 г. после покушения на президента Египта Г.А. Насра начались массовые репрессии «Братьев-мусульман». К. был арестован и приговорен к 15 годам заключения, через 10 лет досрочно освобожден по просьбе

президента Ирака `Абдуссалама. В 1385/1965 г. К. начал готовить к изданию книгу «Вехи на пути», но был арестован по обвинению в антигосударственной деятельности. В 1386/1966 г. казнен.

Деятельность и работы К., претерпев множество трактовок, оказали большое влияние на развитие общественно-политической мысли. В исламском мире деятельность К. до сего дня воспринимается неоднозначно.

КУТБ САИД [سید قطب] (1324/1906-1386/1966) – мұсылмандық реформатор, ойшыл, қоғамдық-саяси қайраткер. Асьют (Мысыр) жанындағы Калия ауылында дүниеге келген. Медреседе оқып, өз қабілеті мен білімге ұмтылуының арқасында көзге түскен. 10 жасында Құранды жатқа білген. 1338-57/1920-39 жж. Каирде лицейде, кейіннен Дар әл-Улум университетінде тәлім алып, білім және ғылым министрлігіне жұмысқа орналасады, алайда ол жерде көп жұмыс істемей жазушы бет бұрады. Исламның көптеген аспектілері мен дін мен қазіргі замандағы қоғамдық-саяси шынайылықтың байланыстары туралы көптеген кітаптар жазған. Батыстық өмір салтына тән материалдық жинақылық психологиясын қатты сынға алып, «идеалды әділетті қоғамды ислам идеалдарын басшылыққа ала отырып қана құруға болатынын» дәлелдеуге тырысқан. Бұл тақырыпқа «Исламдағы әлеуметтік әділеттілік» атты кітап жазған (1367/1948).

1368/1949 жылы АҚШ-қа қоныс аударып, ол жерде 2 жылға жуық өмір сүрген. Жазбаларында американдықтардың өркениеті руханилық пен биік идеалдардан жұрдай екеніне көрсете келе, американдықтардың өмір салты мен идеалдарын сынға алған.

АҚШ-тан қайта оралған соң «Мұсылман бауырлар» (қрз.: Ихуан Муслимун) ұйымына кіріп, қозғалыс идеологтарының біріне айналды, «Ихуан муслимун» газетінің редакторы болды. Осы уақытта қоғамдық-саяси, діни тақырыптағы «Ислам және өмірге көзқарас» және «Болашақ ислам қолында» атты кітаптарды жазды. Балалық өмір салты мен мемлекет пен діннің ажырау идеясын қатты сынап, бұл бір уақытта дін және өмір салты болып табылатын ислам дінінің мәніне қарсы келетінін көрсетті. Қазіргі заманғы шынайылыққа деген әл-Ахзар университетінің мұсылман теоретиктерінің көзқарастарын сынға алып, өзгерген әлем ұстанымынан көзқарастар мен әдістерді реформациялауға шақырды. Осы көзқарастар тарапынан «Құран көлеңкесінде» атты атақты пікірін жазды, ол жерде Құранды түсіндірудің әдістерінен бас тартып, бұл кітапты тәпсір деп санамайтынын жазған.

1373/1954 жылғы Мысыр президенті Г.А. Насрға қастандық жасалғаннан кейін «Мұсылман бауырлар» мүшелерін жаппай қуғындау басталды. Қ. тұтқынға алынып, 15 жыл бас бостандығынан айырылғанымен, он жыл өткен соң, Ирак президенті

Абдуссәләмның өтініші бойынша бостандыққа шықты. 1385/1965 жылдары К. «Жолдағы белгілер» атты кітапты баспаға дайындауды бастады, алайда, мемлекетке қарсы әрекеті үшін тұтқынға алынды. 1386/1966 жылы өлім жазасына кесілді.

Қ. іс-әрекеттері мен еңбектері қоғамдық-саяси ойлардың дамуына үлкен әсерін тигізген түсіндірмелерден өтті. Ислам әлемінде Қ. еңбегі осы уақытқа дейін әртүрлі қарастырылады.

КУТУБ САМАВИЯ [الكتب السماوية] – Небесные Писания, ниспосланные Аллахом: Забур (Псалтирь) Давуда, Таура (Тора) Мусы, Инджил (Евангелие) Исы и Коран.

Все К., предшествовавшие Корану, носили временный характер и были отменены. Только Коран останется в качестве истинного Писания до дня Страшного Суда.

КУТУБ САМАУИЯ [الكتب السماوية] – Аллах тарапынан түсірілген Аспан Жазбалары: Дәудтің Забуры (Псалтыр), Мұсаның Тәураты (Тора), Исаның Інжілі (Евангелие) және Құран.

Құранға дейінгі барлық К. тек уақытша сипатта болып, кейіннен заңдылық күшін жойған. Тек Құран ғана Қиямет күніне дейін Қасиетті Кітап.

КУТУБ ас-СИТТА («Шестикнижие») [الكتب الستة] – 6 авторитетных в мусульманском мире сборников хадисов Пророка Мухаммада (ﷺ): «аль-Джами ас-Сахих» аль-Бухари; «аль-Джами

ас-Сахих» Муслима; «ас-Сунан аль-Кубра» Абу Давуда; «аль-Джами аль-Кабир» ат-Тирмизи; «Китаб ас-Сунан аль-Кубра» ан-Насаи; «Китаб ас-Сунан» Ибн Маджа.

КУТУБ әс-СИТТӘ («Алты-кітап») [الكتب الستة] – мұсылман әлеміндегі Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінің 6 белгілі жинағы; әл-Бұхаридің «әл-Жәмиъ әс-Сахихы»; Муслимнің «әл-Жәмиъ әс-Сахихы»; Әбу Даудтің «әс-Сунан әл-Кубрасы»; әт-Тирмизидің «әл-Жәмиъ әл-Кәбир»; ән-Нәсәидің «Китаб әс-Сунан әл-Кубра»; ибн Мәжаһтің «Китаб әс-Сунаны».

КУФР [كفر] – неверие в существование и Единство Аллаха. К. считаются все убеждения помимо Ислама (см.: Кяфир).

КУФР [كفر] – Аллаһтың Жалғыздығы мен бар екендігіне күпірлік ету. Исламнан өзге барлық сенімдер К. болып саналады. (қрз.: Кәпір).

КУФУ (кифа`а) [كفو] – принцип равенства по вероисповеданию, происхождению, профессии и свободе, руководствоваться которым желательно при вступлении в брак. Мусульманские богословы единодушны в том, что свободные мусульмане должны при вступлении в брак отдавать приоритет праведным и набожным свободным мусульманкам, имеющим соответствующее образование или занимающимся схожим родом деятельности. Принцип равенства по

происхождению не подкрепляется достоверными священными текстами. Жениться вопреки К. не запрещено. В то же время в К. есть и исключения.

КУФУ (кифаа) [كفو] – некеге тұру кезінде ұстануға кеңес берілетін ақидасы, шығу тегі, мамандығы және бостандығы бойынша теңдік қағидасы. Мұсылмандық теологтар еркін мұсылман еркектер некеге тұру кезінде тақуа, шыншыл, сәйкесінше білімі бар немесе ұқсас іс-әрекет түрімен айналысатын мұсылман әйелдерге басымдық беру керек дегенмен келіседі. Шығу тегі бойынша теңдік қағидасы дәлелді қасиетті жазбалармен дәлелденбеген. К. қарсы некеге тұруға тыйым салынбайды. Сонымен қатар, К. еркіндіктер де бар.

**КУШАЙРИ `АБД АЛЬ-КАРИМ** [عبد الكريم القشيري] (375/986-464/1072) – ученый-шафиит, аш`аритский мутакаллим, один из классиков суфизма. Полное имя с куньей – Абу аль-Касим `Абд аль-Карим ибн Хавазан аль-Кушайри. Родился в селении Устува ок. Нишапура. По происхождению араб. С ранних лет изучал религиозные науки. В юношеском возрасте отправился в Нишапур, где стал учеником суфия-аш`арита Абу Али ад-Даххака. После смерти учителя занял его место в медресе. Учился шафиитскому праву (фикху) и аш`аритскому каламу. Преподавал в медресе и вскоре стал одним из самых известных ученых исламского мира.

После 439/1048 г. в Нишапуре разгорелись споры между двумя суннитскими школами – матуридийско-ханафитской и аш‘аритско-шафиитской, одним из лидеров которой был К. Матуридита пользовавшиеся поддержкой сельджукских властей, прежде всего визиря аль-Кундури. К. подвергся гонениям и был арестован. После освобождения уехал в Багдад, преподавал при дворе халифа аль-Каима. Вернулся в Нишапур только после 455/1063 г., когда аль-Кундури попал в опалу и был казнен. Продолжал преподавание вплоть до своей смерти.

Автор книг по различным аспектам исламской доктрины и права. Наибольшую известность приобрел благодаря ряду фундаментальных работ по истории, теории и практике тасаввуфа. В авторитетном «Рисаля фи Ильм ат-Тасаввуф» разъяснил суфийскую терминологию, написал биографии знаменитых суфиев. Старался показать, что тасаввуф является неотъемлемой частью учения Ислама, т. к. рассматривает и изучает духовные аспекты исламской религии и не противоречит ей, пытался сблизить позиции суннитского Ислама и суфизма, устранить противоречия между ними. В этом был предшественником аль-Газали.

КУШАЙРИ ӘБД ӘЛ-КӘРИМ [عبد الكريم القشيري] (375/986-464/1072) – шафиғилік ғалым, әшғарлік мутәкәллим, суфизм классиктерінің бірі. Күниясымен толық есімі – Әбу әл-

Қасым Әбд әл-Кәрим ибн Хауазан әл-Кушайри. Нишапур маңындағы Устув ауылында дүниеге келген. Шығу тегі араб. Ерте жасынан араб тілін меңгерген. Жасөспірім шағында Нишапурға барып, сопы-әшғари Әбу Әли әд-Даххактың оқушысы болған. Ұстазы қаза тапқан соң медреседе соның орнын басқан. Шафиғилік құқық (фиqh) пен әшғарилік кәләмға үйренген. Медреседе сабақ беріп, көп уақыт өтпей ислам әлеміндегі ең атақты ұстаздардың біріне айналды.

439/1048 жылдан соң Нишапурде екі суннитік мектеп – матуриди-ханафилік және әшғари-шафиғилік мектептер арасында қақтығыс басталды. Әшғари-шафиғилік мектеп басшыларының бірі селжұқ билігінің, ең алдымен, әл-Кундури уәзірдің қолдауына ие болған Қ. болды. Қ. қуғындауға ұшырап, кейіннен тұтқынға түсті. Еркіндікке шыққан соң Бағдатқа кетіп, сол жерде әл-Қаим халифаның жаныда сабақ берді. Нишапурға, әл-Кундури тұтқынға түсіп, өлім жазасына кесілген соң, 455/1063 жылы ғана оралды. Сабақ беруді өз өліміне дейін жалғастырды.

Исламдық доктрина мен құқықтың көптеген аспектілері жайындағы кітаптардың авторы. Негізгі танымалдыққа, тасаууф теориясы мен тәжірибесі, тарихы жайындағы негізгі еңбектерінің арқасында қол жеткізді. Атақты «Рисал фи Илм әт-Тасаууф» еңбегінде сопылық терминологияны түсіндіріп, көптеген танымал сопылардың өмірбаянын жасаған. Тасаууф ислам дінінің

рухани аспектилерін карастырып зерттегендіктен, ислам дінін бөлінбес бөлшегі екендігін, оған қарсы келмейтіндігін дәлелдеп, сунниттік ислам ұстанымы мен сопылықты жақындатып, арасындағы қарама-қайшылықтарды жоюға тырысты. Бұл жағынан карасак әл-Ғазалидің ізашары болды.

КЫЗЫЛБАШИ (тюрк, «красноголовые») [قرلباش] – объединение тюркских кочевых племен Малой Азии и Азербайджана, возглавленное династией ардабильских шейхов из радикального шиитского тариката Сефевидов. К. носили шапки с 12 красными повязками в честь 12 шиитских имамов.

Основатель ордена Сефевидов – Сафи ад-Дин (650/1252-734/1334), по происхождению скорее всего азербайджанский тюрк, хотя основанная им династия ардабильских шейхов могла быть и курдской. Получил традиционное религиозное образование в Ардабиле, в 20-летнем возрасте поехал учиться в Шираз. Суфийской практике обучался в Гилане у известного суфия из ордена Сухраварди шейха Гаджи ад-Дина Захиди, позднее женился на его дочери, в 693/1294 г. занял его место и стал основателем могущественного ордена Сефевидов, популярного в Малой Азии и Азербайджане.

После его смерти орден Сефевидов возглавили его потомки Садр ад-Дин Муса (734/1334-793/1392) и Ходжа Али (793/1392-832/1429). Начиная с правнука Сафи ад-Дина Ибрахима Шейх-шаха (832/1429-850/1447), который пришел к вла-

сти в Ардабиле, орден вышел на политическую арену.

Первоначально орден был суннитским; при сыне Шейх-шаха Джунайде по политическим мотивам стал шиитским. С 863/1460 г. Сефевиды начали экспансию на соседние территории Азербайджана, но первые походы потерпели неудачу. В 904/1499 г., воспользовавшись фактическим распадом государства Ак-Коюнлу, К. двинулись через Азербайджан в Малую Азию, в 906/1501 г. заняли Баку и разгромили Ак-Коюнлу. В Тебризе предводитель К. Исмаил короновался в качестве шаха и основал государство Сефевидов, позднее охватившее Иран, большую часть Афганистана, Азербайджан и Армению. Династия осталась у власти до 1148/1736 г.

Стремление к экспансии, ярко выраженная радикальная шиитская сущность движения К., насильственное обращение в шиизм населения подконтрольных территорий противопоставили Сефевидов большинству мусульман. В ходе длительных войн Османская империя жестоко подавила социальную опору К. – шиитов Малой Азии. В 930/1524 г. турецкий султан Салим I нанес К. во главе с шахом Исмаилом I серьезное поражение при Чалдыране; на востоке же против К. действовали узбекские ханы. Государство Сефевидов временно укрепилось при шахе Аббасе I (995/1587-1038/1629), но затем снова ослабело и прекратило существование в 1148/1736 г.

Синкретическое вероучение К., впитавшее элементы древнетюркских верований, было популярно

среди простых кочевников Азербайджана и Малой Азии. В среде К. были распространены идеи «крайних» шиитских сект, которые обожествляли Али, верили в идеи боговоплощения. Шах Исмаил рассматривался как инкарнация Бога (под которым подразумевался Али) и ожидаемый шиитами Махди. Многие идеи К. закреплены в поэтическом произведении Исмаила (под псевдонимом Хатаи) «Диван».

В религиозной практике К. во многом придерживались обрядности шиитских сект, но имели и ритуальные особенности – например, соблюдали 12-дневный пост в месяц мухаррам, на протяжении которого не ели мясной пищи, и держали особый 3-дневный пост в один из зимних месяцев. Религиозной обязанностью (фард) К. являлось беспрекословное следование указаниям учителя-шейха, аккуратное выполнение всех обязанностей, сохранение тайн секты. Особое значение в верованиях К. имела личность Али. Для объяснения своих воззрений сефевидские идеологи прибегали к аллегорическим и иносказательным трактовкам мусульманских Священных текстов.

В настоящее время в Турции К. называют представителей «крайних» шиитских сект, обожествляющих Али (алавитов).

ҚЫЗЫЛБАСТАР (түрік, «кызылбастар») [قرلباش] – Сефидтердің радикалды шиитік тариқатынан шыққан ардабилдік әулет бастаған Кіші Азия мен Әзірбайжандағы көшпелі түркі тайпаларының ұйымы. Қ. 12

шииттік имамның құрметіне бастарына 12 қызыл мата байлап жүрген.

Сефевилер орденінің негізін салушы – Сафи әд-Дин (650/1252-734/1334), ол шығу тегі бойынша әзірбайжандық түрік болуы мүмкін, алайда, құрған ардабилдік шейхтар әулеті күрдітік болуы да мүмкін. Дәстүрлі діни білімді Ардабилде алып, 20 жасында білім алуға Ширазға сапар шекті. Сопылық тәжірибеде Ғиланда, Сухраурди орденінен шыққан шейх Қажы әд-Дин Захидіден алған, кейіннен оның қызына үйленіп, 693/1294 жылы Кіші Азия мен Әзірбайжанда танымал Сефевилер орденінің негізін құрады.

Ол қайтыс болған соң Сефевилер орденін ұрпақтары Садр әд-Дин Мұса (734/1334-793/1392) мен Қожа Әли (793/1392-832/1429) басқарды. Ардабилде билікке келген шөбересі Сафи әд-Дин Ибраһим Шейх шахтан бастап (832/1429-850/1447) орден саяси сахнаға шыға бастады.

Алғашында орден сунниттік болды; Шейх-шахтың ұлы Жүнейд кезінде орден саяси себептермен шииттік болып өзгерді. 863/1460 жылдардан бастап Сефевилер Әзірбайжанның көрші аймақтарына жорық ұйымдастыруын бастады. Алайда алғашқы талпыныстары сәтсіз болды.

904/1499 жылы Ақ-Қоюнлу мемлекетінің құлағанын пайдаланған Қ. Әзірбайжан арқылы Кіші Азияға жол тартып, 906/1501 жылы Бакуды басып алып, Ақ-Қоюнлуны талқандады. Тебриздегі Қ. басшысы Исмаил шах ретінде

такка отырып, кейіннен Иранды, Ауғанстанның үлкен бөлігін және Арменияны жаулап алған Сефевилер мемлекетін құрды. Әулет билік басында 1148/1736 жылға дейін болды.

Қ. қозғалысының анық көрініс тапқан радикалды шииттік табиғаты мен экспансияға құмарлығы қол астындағы аймақ тұрғындарын күштеп шиизмге өткізу Сефевилерге көптеген мұсылмандарды қарсы қойды. Ұзақ мерзімді шайқастар барысында Осман империясы Қ. негізгі әлеуметтік тірегі болған Кіші Азия шииттерін қатаң түрде басып тастады. 930/1524 жылы түрік сұлтаны Сәлім І Исмаил шах бастаған К. әскерін Чалдыран маңында ойсырата жеңді; шығыста Қ. қарсы өзбек хандары әрекет етті. Сефевилер мемлекеті Аббас І шах кезінде (995/1587-1038/1629) уақытша күшейгенімен, кейіннен қайтадан әлсіреп, 1148/1736 жылы өз өмір сүруін тоқтатты.

Ежелгі түрік сенімдерін бойына сіңірген Қ. синкреттік діни сенімі Әзірбайжан мен Кіші Азиядағы қарапайым көшпелілер арасында кең танымал болды. Қ. ішінде Әлиді құдайландырып, құдайға айналу идеясына сенетін «шеткі» шииттік ағымдардың идеялары таралды. Исмаил шах Құдайдың инкарнациясы (оны Әли деп түсіндірілетін) мен шииттер күтетін Мәһди деп қарастырылды. Қ. көптеген идеялары Исмаилдың (Хатаи атымен танымал) «Диван» деп аталатын поэзиялық еңбектерінде көптеп кездеседі.

Діни тәжірибеде Қ. көбінесе шииттік ағымдардың дәстүрін

ұстанды, алайда, кейбір жағдайларда ерекшеліктер де кездесті – мысалы, мұхаррам айында 12 күндік ораза ұстады, сол уақытта ет тамақтарынан бас тартты, және қыс айларының бірінде 3 күндік ораза ұстады. Қ. діни міндеті (парыз) ұстаз-шейхтың бұйрықтарына сөзсіз бағыну, барлық міндеттерді мұқият орындау, ағым құпияларын сақтау болып табылды. Қ. діни сенімінде Әли тұлғасы ерекше орын алды. Өзіндік көзқарастарды түсіндіру үшін сефевилік идеологтар мұсылмандық Қасиетті жазбаларды аллегориялы, басқа мағынасында түсіндіруге жүгінді.

Қазіргі таңда Қ. деп Түркиядағы Әлиді құдай деп санайтын «шеткі» шииттік ағымдарды (алауилерді) атайды.

КЫРАА [قراءة] – правильное чтение Корана в соответствии с установленной традицией. Существует несколько исторически сложившихся видов чтения Корана, восходящих к Пророку Мухаммаду (ﷺ). В хадисе от `Омара ибн аль-Хаттаба передано, что Пророк (ﷺ) сказал: «Знайте, что Коран ниспослан в 7 формах чтения (харф). Читайте тот из них, который для вас легче».

Смысл слов «7 харфов» вызвал среди исламских ученых споры. Основные тезисы их таковы:

1. Разрешение читать Коран 7 способами не означает того, что в Коране все слова и предложения имеют 7 смыслов. Различия в К. в подавляющем большинстве случаев заключаются в произношении – мадд (в арабском языке

вытягивание звука «а», обозначаемого буквой «Алиф») или имала (вытягивание или сокращение некоторых слогов).

2. Слова Пророка (ﷺ) могут означать, что одна и та же сура ниспосылалась 7 раз. Ученые объясняют это событиями Арда, когда Джибрил обучал Пророка различным вариантам чтения ниспосланных аятов (см.: Коран). В хадисе, приведенном у аль-Бухари, Пророк (ﷺ) рассказывал: «Джибрил читал мне Коран в одном варианте (харф). Я обратился к нему и попросил его читать в нескольких вариантах, и он увеличил (количество чтений). Я попросил его еще, и он еще раз увеличил. И так продолжалось до 7 (вариантов чтения)».

3. Хадис, приведенный у ат-Тирмизи, указывает на социальное значение «7 чтений». В нем Пророк (ﷺ) говорит Джибрилу: «Я был послан из неграмотных к организованной общине. [Не все одинаковы в силе, понимании и знаниях], кто-то раб, кто-то наложница, а кто-то неграмотный». На это Джибрил ответил, что в Коране содержится смысловое богатство и что он ниспослан для всех людей в зависимости от уровня их восприятия: «О Мухаммад! [Не беспокойся, ведь] Коран ниспослан в 7 [вариантах чтения]». Коран читают люди различного интеллектуального уровня, в различной общественной среде и среди разных поколений, и наличие вариантов К. делает эту Книгу доступной всем людям.

4. В связи с тем, что Коран был ниспослан в 7 харфах, различаются и комментарии к нему, но, несмо-

тря на это, в них нет произвольности. Все различия остаются в силе в связи с закрепленными в хадисах Пророка (ﷺ) условиями выведения заключения из Священных текстов. Например, когда `Омар ибн аль-Хаттаб услышал чтение, которое должно было звучать по Ибн Мас`уду, в другом варианте, он сказал: «Читай Коран народу на диалекте Курайш, воздержись от чтения на диалекте Хузайла».

5. Халиф `Осман, распорядившийся размножить экземпляры Корана, приказал читать его только на курайшитском диалекте (диалекте родного племени Пророка (ﷺ)). Т. о., умма получила единую Книгу. Все сподвижники согласованно (иджма) приняли единство чтения Корана, но ученые разошлись во мнениях о том, читать ли Коран (после этого) в 7 харфах. Ат-Табари и другие ученые считали разрешенным только К. Зейда ибн Сабита; Аш`ари считал невозможным запрещение других харфов: «Мусульмане единоголосны в том, что ниспосланные и разрешенные Аллахом для чтения К. нельзя запрещать. Человек не может запретить то, что ниспослано Аллахом. Эти 7 харфов существуют в чтении (К.). Поэтому можно изучать чтение во всех 7 харфах».

Ибн Мас`уд в одном из хадисов говорил о 7 чтениях и арабских диалектах: «Я слышал чтение Корана от чтецов различных племен. И обнаружил, что все они близки друг к другу по смыслу... Поэтому их читайте так, как вы их изучили».

6. Под 7 харфами, вероятнее всего, подразумеваются арабские

диалекты: Курайш, Хузайл, Сакиф, Хавазин, Кинана, Тамим и Айман. До хиджры Коран читался исключительно на диалекте Курайш. После хиджры Ислам приняли и другие арабские племена, и появилась необходимость в чтении некоторых частей Корана на иных диалектах. Для облегчения чтения Корана Пророк (ﷺ) попросил Аллаха (посредством ангела Джibriла) дать разрешение читать Коран и на других арабских диалектах. Поэтому одни и те же аяты ниспосылались 7 раз. Допускались только те варианты К., которые были услышаны из уст самого Пророка (ﷺ). Во времена 'Османа Коран вернулся в изначальную форму курайшитского диалекта.

На сегодня фактически сохранились 3 К.:

1. К. Асима в передаче Хафса. Подавляющее большинство современных мусульман читают Коран именно в этом К., по нему же печатаются экземпляры Корана.

2. К. Нафи в передаче Варша и Калуна; популярен в Сев. Африке (кроме Египта).

3. К. Абу 'Амра; используется только в некоторых областях Судана.

К., которые не имеют достоверных цепочек передатчиков Корана, восходящих к Пророку (ﷺ), отвергаются. В то же время есть К., подтверждаемые только единичными передачами (т. е. они не мутаватир). Их называют шазз. Эти К. запрещается использовать в молитвах, но некоторые из них принимаются в качестве довода (далиль) при решении вопросов

правового характера. Таковыми являются, например, свитки Ибн Мас'уда или Убаййа ибн Кааба.

ҚЫРАҒАТ [قراءة] – қалыптасқан дәстүрге сәйкес Құранды дұрыс оқу. Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) бастау алатын Құранды оқудың тарихи қалыптасқан бірнеше түрі бар. Омар ибн әл-Хаттабан келген хадисте Пайғамбар (ﷺ): «Құранның 7 оқу түрінде (харф) түсірілгенін білiңдер. Қайсысы сендерге оңай болса сол бойынша оқыңдар» деп айтқандығы келтірілген.

«7 харф» сөзінің мағынасы ислам ғалымдарының ішінде жанжал туғызды. Олардың ұстанатын негізгі тезистері төмендегідей:

1. Құранды 7 тәсілмен оқуға болады деген сөз, оның ішіндегі барлық сөздер 7 мағына береді дегенді білдірмейді. Қ. ерекшелік, көп жағдайларда – мәдд (араб тілінде «Әлиф» әріпімен белгіленетін «а» дыбысын созып айту) немесе ималә (кейбір буындарды созу немесе қысқарту) жағдайына ғана байланысты.

2. Пайғамбар (ﷺ) сөзі бір сүре 7 рет түсірілді дегенді білдіруі мүмкін. Ғалымдар бұны Жәбірейіл Пайғамбарға (ﷺ) түсірілген аяттардың әртүрлі оқу түрлерін үйреткен Арда оқиғаларымен байланыстырады (қрз.: Құран). Әл-Бұхари келтірген хадисте Пайғамбар (ﷺ) «Жәбірейіл маған Құранды бір нұсқада оқыды (харф). Мен одан әртүрлі нұскаларда оқуды сұрадым. Ол (оқу санын) ұлғайтты. Осылайша 7 нұсқаға дейін жалғасты» деп айтады.

3. Өт-Тирмизи келтірген хадисте «7 түрлі оқылудың» әлеуметтік мәні келтіріледі. Ол жерде Пайғамбар (ﷺ) Жәбірейілге «Мен сауатсыздар арасынан жиналған қоғамға жіберілдім. Кімнің құл, кімнің құң, кімнің сауатсыз [екенін барлығы тең дәрежеде түсіне бермейді]» деп айтқан. Бұл сөзге Жәбірейіл Құранда мағыналық байлық жатқанын, ол адамдардың қабылдау деңгейіне байланысты барлық адамдарға түсірілгенін айта келе, «Йә, Мұхаммед, [сен уайымдама, себебі,] Құран 7 түрлі [оқу нұсқасында] түсірілді ғой» деп айтады. Құранды әртүрлі білім деңгейі бар адамдар, әртүрлі қоғам ортасында, әртүрлі ұрпақтар оқиды, және Құранның Қ. нұсқалары Құранды барлық адамға қолжетімді етеді.

474 4. Құран 7 харфта түсірілгеніне байланысты олардың түсініктемесі де біршама ерекшеленеді, алайда ол жерде арнайы ережелер бар. Барлық ерекшеліктер Пайғамбар (ﷺ) өз хадистерінде бекіткен, Қасиетті жазбалардан қорытынды шығару ережелері бойынша күшінде қалады. Мысалы, Омар ибн әл-Хаттаб Ибн Масғуд оқуы басқаша болуы тиіс оқылуды естігенде, ол: «Халыққа Құранды құрайыш диалектінде оқы, Хузайл диалектінде оқығанды шекте» деп айтқан;

5. Осман халифа Құран нұсқаларын көбейтіп таратуға бұйрық берген кезде, оны тек құрайыш диалектінде оқуға тапсырма берді (Пайғамбардың (ﷺ) шыққан тайпа диалектінде). Яғни, үммет біртұтас Құранға ие

болды. Барлық сахабалар Құранды оқудың біріккен нұсқасын қуана қабылдағанымен (ижма), ғалымдар осыдан соң 7 харфта Құранды оқуды жалғастыру қажет пе деген мәселе төңірегінде талас тудырды. Өт-Тараби және басқа ғалымдар Қ. тек Зәйд ибн Сабит нұсқасында оқуды рұқсат деп таныса; Өшғари басқа харфтарға тыйым салуға болмайды деп санады: «Мұсылмандар Аллаһ түсіріп, рұқсат берген Қ. тыйым салуға болмайтынымен келіседі. Аллаһ тарапынан түсірілгенді адам тыйым сала алмайды. Бұл оқуда (Қ.) харфтар бар. Сондықтанда 7 харф бойынша оқуды зерттеуге болады».

Ибн Масғуд хадистердің бірінде 7 түрлі оқу мен араб диалектілері туралы айтады: «Мен әртүрлі тайпалардағы оқушылардан Құранды естідім. Және олардың бір-біріне мағынасы жағынан жақын екенін түсіндім... Сондықтан да, қалай үйренсеңдер солай оқыңдар».

6. 7 харф деп араб диалекттері: Құрайыш, Хузайл, Сакиф, Хауазин, Қинан, Тәмим және Айман айтылған болуы мүмкін. Хижаға дейін Құран тек қана Құрайыш диалектінде оқылып келді. Хижадан соң исламды басқа да, араб тайпалары қабылдап, Құранның кейбір бөліктерін басқа диалекттерде оқу қажеттілігі туындады. Құранды оқуды жеңілдету үшін Пайғамбар (ﷺ) Аллаһтан (Жәбірейіл періште арқылы) Құранды басқа да араб диалектілерінде оқуға рұқсат сұрады. Сондықтан да бір аят жеті мәрте түсірілді. Қ. Пайғамбардың (ﷺ) өз аузынан естіген нұсқаларын

ғана қолдануға рұқсат берілді. Осман кезінде Құран өзінің алғашқы құрайыш диалектіндегі келбетіне оралды.

Қазіргі таңда 3 Қ. түрі сақталған:

1. Хафса таратқан Асымның Қ.; Қазіргі мұсылмандың басым көпшілігі Құранды осы Қ. бойынша оқиды, және Құран баспалары осы бойынша жазылады.

2. Қалун мен Уарш таратқан Нафиғ Қ.; Солтүстік Африкада (Мысырдан басқа) кең таралған;

3. Әбу Әмр Қ.; Суданның кейбір аймақтарында ғана қолданылады.

Пайғамбардан (ﷺ) бастау алатын Құранның дәйекті таратушыларын қамтымайтын Қ. танылмайды. Сонымен қатар, бір таратушы арқылы ғана бекітілген Қ. да бар (яғни мутәуәтир емес), оларды шағз деп атайды. Бұл Қ. намаздарда қолдануға болмайды, бірақ олардың кейбіреулері құқықтық сипаттағы сұрақтарды шешу кезінде дәйек ретінде (дәлел) қолданылады. Бұларға, мысалы, Ибн Масғуд пен Убай ибн Каъбтың жазбалары жатады.

КЫСАС («мечь») [قصاص] – в исламском праве – казнь человека, умышленно совершившего убийство другого человека, по приговору Шариатского суда. О К. упоминается в аятах 2:178-179; 5:45; 17:33. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Для того, кто умышленно совершил убийство, должен быть применен К.» (Абу Давуд. Дийа. 5). К. может быть заменен выкупом за убитого (дийа) (5:45). К. и выкуп за него применяются при нанесе-

нии другому человеку физических увечий или ранений (арш) (5:45).

Мусульманские правоведы единогласно признают необходимость применения К. Однако дело об убийстве может быть урегулировано между потерпевшей стороной и убийцей: родственники убитого могут простить убийство и согласиться на выкуп за убитого; тогда необходимость К. отпадает, и прямое вмешательство государственных органов не обязательно.

К. применяется только за умышленное убийство. Если же убийство произошло при случайном стечении обстоятельств, то К. не применяется, но выплачивается дийа, которая ложится в т. ч. и на близких родственников невольного убийцы. К. не применяется по отношению к несовершеннолетним детям и к психически боль-

475

КЫСАС («кек») [قصاص] – исламдық құқықта – басқа адамды қасақана өлтірген адамды Шариғат соты бойынша өлім жазасына кесу. Қ. туралы Құранның 2:178-179; 5:45; 17:33 аяттарда айтылады. Мұхамед Пайғамбар (ﷺ): «Кімде-кім қасақана адам өлтірсе, ол адамға Қ. қолданылуы тиіс» деп айтқан (Әбу Дәуд. Дийа. 5). Қ. өлтірген адам үшін құн төлеумен (дийа) алмастыруға болады (5:45). Қ. және ол үшін құн басқа адамға физикалық жарақат пен зардап келтірген кезде (арш) қолданылады (5:45).

Мұсылман құқықтанушылары бірауыздан Қ. қолдану қажеттілігін жақтайды. Алайда, өлім тура-

Кыс

лы қылмыстық іс жәбірленуші тарап пен қылмыскер арасында келісім арқылы шешілуі мүмкін: қайтыс болған адамның туыстары қылмыскерді кешіріп, қайтыс болған адам үшін құн алуы мүмкін; ол жағдайда Қ. қажеттілігі жойылып, мемлекеттік органдардың араласуы міндетті емес болады.

Қ. тек қасақана кісі өлтіруге қатысты ғана қолданылады. Егер кісі өлімі жазатайым оқиғалар салдарынан болса, Қ. қолданылмайды, алайда марқұм адамның туыстарына да салынатын дийа төленеді. Қ. кәмелет жасына толмаған және психикалық ауытқуы бар адамдарға қарсы қолданылмайды.

КЫЯМ («стоять на ногах, вставать, восставать») [قیامة] – один из руков молитвы (см.: Рукн и Шарт). В обязательных ежедневных 5-кратных молитвах – фард для тех, кто в состоянии стоять на ногах. После К. следует руку.

О совершении молитвы стоя говорится: «...и стойте перед Аллахом благоговейно» (2:238). Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил: «Совершай молитву стоя на ногах. Если для этого не хватает сил, то совершай ее сидя, а если не хватает сил и для этого, то совершай ее лежа на боку» (аль-Бухари и ат-Тирмизи; в сборнике ан-Насаи есть добавление: «...а если не хватает сил и для этого, то совершайте молитву лежа на спине»).

В ханафитском мазхабе время К. должно равняться времени, на протяжении которого читаются вступительный такбир-ифтитах, 1-я сура «Фатиха» и следующая за ней

сура в 1-м и 2-м рак'ятах. В других мазхабах К. считается только время произнесения вступительного ифтитах и «Фатихи», а следующие аяты Корана считаются сунной.

В К. нужно стоять прямо; нельзя к чему-либо прислоняться, если в этом нет насущной необходимости. Наклон шеи в К. допускается. В ханафитском, шафиитском и ханбалитском мазхабах сунной является расположение рук в области живота (и груди); в этом случае правая рука должна находиться поверх левой (согласно хадисам у аль-Бухари, Малика, Абу Давуда). Этой сунны нет в маликитском, а также в шиитских мазхабах, например у джафаритов и зейдитов.

КИЯМ («аякқа тұру, түрегелу, көтерілу») [قیامة] – намаз рүкндерінің бірі (қрз.: Рүкн және Шарт). Күнделікті міндетті 5-уақыт намазда – барлық аякқа тұра алатын адамдарға парыз. Қ. соң рукуғ жасалады.

Тұра намаз оқу туралы Аллаһ: «... және Аллаһқа бой ұсынған түрде тұрындар» (2:238). Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ): «Намазды тік тұрып оқы, шамаң келмесе отырып оқы, (оған да) шамаң келмесе, жамбастап оқы» деп айтқан (әл-Бұхари және әт-Тирмизи; ән-Нәсәи жинағында «...ал егер бұған да күшің жетпесе, шалқалай жатып оқы» деген қосымша бар).

Ханафи мәзһабында Қ. уақыты кіріспе тәкбір-ифтитах, яғни «Фатиханың» бірінші сүресі және одан кейінгі 1-ші және 2-ші рәк'әттағы сүрелер оқылатын уақытқа тең болуы қажет. Басқа мәзһабтарда Қ.

уакыты деп кіріспе ифтитах пен «Фатима» сүресі ғана саналып, келесі аяттар сүннет болып саналады.

Қ. тік тұру қажет; егер белгілі қажеттілік болмаса бір нәрсеге сүйенуге тыйым салынады. Қ. кезінде мойын июге рұқсат берілген. Ханафи, шафиғи және ханбали мәзһабтарында қолдарын іш (көкірек) тұсында ұстау сүннет болып есептеледі: бұл жағдайда оң қол сол қолдың үстінде болуы тиіс (әл-Бұхари, Мәлик және Әбу Дәуд хадистеріне сәйкес). Бұл сүннет мәлики және шииттік мәзһабтарда, мысалы, жәфәри мен зәйдилердекездеспейді.

КЫЯМА (кийама) [قيامة] – День Воскрешения (большая К.), когда все творения предстанут перед Аллахом и будут отвечать за совершенные ими деяния (подробнее см.: Ахира). Малой К. называют индивидуальную смерть человека.

«К.» – название 75-й суры Корана, в начале которой употреблено это слово. Была ниспослана в Мекке после суры «Кариа», состоит из 40 аятов.

КЫЯМЕТ (қийама) [قيامة] – Қайта тірілу күні (үлкен Қ.), барлық жаратылыс Аллаһ алдына жиналып, өз жасаған әрекеттері үшін жауап беретін уақыт (қрз.: Ақырет). Кіші Қ. деп адамның жеке өлімін айтады.

«Қ.» – сөзі басында қолданылған Құранның 75-сүресінің атауы. Меккеде «Қариъа» сүресінен кейін түскен, 40 аяттан тұрады.

КЫЯМ аль-ЛЯЙЛ («ночное состояние») [قيام الليل] – необязательная ночная молитва, совершаемая после обязательной вечерней молитвы вплоть до наступления рассвета. Частными случаями К. являются тахаджжуд, таравих, кыям рамадан. В достоверном хадисе сказано: «Наилучшей молитвой после обязательной является ночная молитва» (Муслим, 1163). Захириты ставят К. выше раватиб-сунн, совершаемых до и после фардов. Это мнение считали правильным также шафииты Абу Исхак аль-Марвази и ан-Навави.

КЫЯМ әл-ЛӘЙЛ («түнгі тік тұру») [قيام الليل] – кешкі (иша) намаздан соң таң ату уақытына дейін оқылатын міндетті емес намаз. Қ. жекелеген жағдайына таһажжуд, тарауих, қиям рамадан жатады. Сахих хадисте: «Міндетті намаздардан кейін намаздардың ішіндегі ең жақсысы түнгі намаз» деп айтылған (Муслим, 1163). Заһарилер Қ. парыздан соң және оған дейін жасалатын сүннеттер – рәуәтибтерден жоғары қояды. Бұл пікірді Әбу Исхак әл-Мәрзуәи мен ән-Нәуәуи да дұрыс деп есептеген.

КЫЯС [قياس] – религиозное суждение, выносимое богословом по аналогии с похожими решениями, изложенными в Коране и принятыми Пророком Мухаммедом (ﷺ). Такой правовой метод признан мусульманскими школами для решения проблем, по которым нет прямых указаний в исламских первоисточниках. Обоснованием правомочности вынесения сужде-

ния на основе наблюдений, размышлений и аналогии являются аяты 38:28; 47:10; 45:21.

Метод К. принят основными суннитскими правовыми школами Ислама в качестве 4-го источника иджтихада после Корана, Сунны и иджмы, в отличие от них, решение на основании К. не является базовым и основополагающим. Проводить аналогию между похожими обстоятельствами можно только в том случае, когда конкретные обстоятельства не рассмотрены в Коране или Сунне и когда авторитетные богословы не имеют единого мнения по рассматриваемому вопросу. По поводу приемлемости решений, выведенных на основании К. в качестве доказательства (худжа), в среде улемов существовали различные мнения. Абу Ханифа, аш-Шафии и Малик ибн Анас полностью принимали их как доказательства. Ахмад ибн Ханбал недоверчиво относился к К., но признавал решения, выведенные на его основе, в исключительных случаях.

Иджма ближайших сподвижников (асхаб кирам) Пророка Мухаммада (ﷺ) признавала К. в качестве религиозного доказательства. Например, когда речь шла о признании халифом Абу Бакра, одним из доводов было то, что Пророк Мухаммад (ﷺ) во время болезни назначил руководить молитвой Абу Бакра: раз он выдвинул его в делах Божественных, значит, и в земных делах Абу Бакр должен быть первым (т. е. халифом).

Полностью отвергли К. шииты и захириты, ссылавшиеся на аяты 6:38; 16:89; 17: 36; 49:1, но до-

словного запрета на возможность К. эти аяты не содержат. Призыв к следованию только за тем, что содержится в Коране и Сунне, не означает запрета на иджтихад по каким-то возникшим проблемам.

Пример К.: у аль-Бухари (Ахкам. 13) приводится хадис Пророка (ﷺ): «Пусть не выносит решение судья, если он разгневался». В законодательстве «Османской империи на основании этого хадиса был сделан следующий К.: «Если судья находится в состоянии депрессии, печали и других состояниях, отражающихся на его способности принимать объективные решения, пусть он их не выносит». Здесь К. был проведен между указанным в хадисе состоянием гнева и другими состояниями, которые могут помешать выносить справедливые решения.

КЫЯС [قياس] – Құранда баяндалған немесе Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жасаған шешімдер негізінде соған ұқсас жағдайларда ғалымдар шығаратын діни шешім. Бұл құқықтық әдіс исламдық алғашқы жазбаларда нақты шешімі жоқ мәселелерді шешуге байланысты мұсылман мектептерімен қолданылады. Шешімдерді бақылау, ойлану және аналогия арқылы жасаудың негізі ретінде 38.28; 47:10; 45:21 аяттары алынады.

Қ. әдісі сунниттік ислам құқық мектептері тарапынан, Құран, Сүннет және ижмадан кейінгі иджтиһадтың төртінші қайнар көзі ретінде алынады. Алайда, Қ. негізіндегі шешімдер олар сияқты негізгі және нақты болып табыл-

майды. Ұқсас жағдайлар арасына аналогия жүргізуге Құран мен Сүннет те осыған ұқсас жағдайларға нақты анықтама берілмеген, және беделді ғалымдар қарастырылып жатқан сұрақ бойынша нақты ортақ пікірге келмеген жағдайда ғана рұқсат беріледі. Қ. негізінде жасалған шешімді қабылдау мәселесі бойынша дәлел ретінде (хужа) ғалымдар арасында көптеген пікірлер кездеседі. Абу Ханифа, әш-Шафиғи және Мәлик ибн Анас оларды толық дәлел ретінде қарады. Ахмад ибн Ханбал Қ. сенімсіздікпен қарап, алайда, ерекше жағдайларда оның негізінде шешім шығаруды қолдады.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының ижмасы (асхаб кирам) Қ. діни дәлел ретінде қарауды мойындады. Мысалы, Әбу Бәкрді халифа ретінде тану мәселесіндегі дәлелдердің бірі ретінде Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сырқаттанып жатқанда құлшылықты басқаруды Әбу Бәкрге тапсырғандығы айтылды: яғни ол оған Аллаһ істерінде сеніммен қараса, жерлік істерде де Әбу Бәкр алғашқы (яғни, халифа) бола алады деген түйін жасалды.

Қ. шииттер мен заһирлер 6:38; 16:89; 17:36; 49:1 аяттарына негізделе отырып, толықтай жоққа шығарады. Алайда, бұл аяттарда Қ. мүмкіндігіне толық тыйым салатын сөздер кездеспейді. Құран мен Сүннетте жазылғандарға ғана еруге шақыру, қандай да бір пайда болған мәселеде ижтиһадқа сүйенуге тыйым салмайды.

Қ. мысал: әл-Бұхари (Әхкам. 13) Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ): «Ешқашан қазы ашулы

кезінде екі (адамның) арасына үкім шығармасын» деген хадисін келтіреді. Осман империясының заңнамасында осы хадис аясында төмендегі Қ. жасалған: «Егер қазы депрессия, қайғы және оның объективті шешім қабылдайтын жағдайына ықпал ететін басқа да жағдайда болса, ол шешім шығармасын». Бұл жерде Қ. хадисте көрсетілген ашу жағдайы мен әділетті шешім шығаруға кедергі келтіретін басқа жағдайлар арасында жүргізілген.

КЯФИР («неверный, неблагодарный; скрывающий, не признающий истины») [كافر] – неверующий в существование или Единство Аллаха; немусульманин.

Происходит от кафара («покрывать, скрывать»). В узком смысле К. – «скрывающий свое знание о Боге». К. называются люди, отказывающиеся признавать существование, Единство и атрибуты Аллаха, пророческую миссию Божьих посланников (или хотя бы одного Пророка), существование Ада и Рая, воскрешение после смерти и Страшный Суд; смысл жизни они видят только в земном существовании.

Помимо этих характеристик, мусульманские правоведы считали К. еще несколько категорий людей. Абу Ханифа считал К. тех, кто отрицал извечность Божественных атрибутов или считал их сотворенными во времени. Другие правоведы считали, что пессимизм и отсутствие надежды на помощь Аллаха могут привести человека к неверию (12:87). Согласно иджме, К. – и те,

Кяф

кто отрицает хотя бы один аят Корана или его повеления. Сознательный отказ от общепринятого метода чтения Корана, его сокращение, отрицание отдельных частей или добавление в него каких-то изменений также приводят к неверию (2:85).

Неверием является осознанный отказ от признания греховными тех деяний, которые однозначно признаны таковыми в религии на основании достоверных доказательств из первоисточников, – прелюбодеяния, азартных игр, употребления в пищу свинины, алкоголя и дурманных средств. К. являются и те люди, которые считают разрешенным то, что запрещено, и запрещенным то, что разрешено Аллахом.

В суннитском Исламе греховные деяния мусульман не являются частью их веры, т. е. совершение греха не выводит мусульманина из веры, если он не считает свой греховный поступок разрешенным религией. Аллах прощает раскаявшихся (66:8) и, если пожелает, может простить грехи и нераскаявшимся мусульманам.

В отличие от суннитов, хариджиты считали совершение больших грехов частью веры мусульман и расценивали совершение их как неверие. По мнению му'тазилитов, существует некое промежуточное положение между верующими и неверующими (аль-манзиляту байн аль-манзилятайн), т. е. грешные мусульмане (фасики) – не праведники (мумины), но и не неверующие (К.), и если они не раскаются в своих грехах, то будут в Аду вечно. К. могут пользоваться благами кратковременного пребывания в земной жизни,

однако в вечной жизни обречены на вечные адские муки (16:33).

Во многих аятах Корана повествуется о душевном состоянии, характере и месте К. в этом и потустороннем мирах. Эти люди навлекли на себя гнев Аллаха, и если они умирают в неверии, то будут подвержены вечным мучениям в Аду. Но состояние неверия можно преодолеть путем принятия Ислама – в этом случае Аллах прощает все прошлые грехи человека и его неверие.

К. являются и мунафики, которые всегда пытаются причинить вред мусульманам, но в конечном итоге вредят только себе (2:9-16).

«Кяфирун» («Неверные») – название 109-й суры Корана. Она начинается с обращения к К. Была ниспослана в Мекке после суры «Маун», состоит из 6 аятов.

КӘПІР («дінсіз, рақымсыз; жасырынғыш, ақиқатты мойындамайтын») [كافر] – Аллаһтың бар екені мен Жалғыздығына сенбейтін адам; мұсылман емес.

Кәфәрә («жасыру, бүркемелеу») сөзінен шыққан. Тар мағынасында К. – «Құдай туралы өз білімін жасырушы». К. деп Аллаһтың бар екенін, Жалғыздығын, сипаттарын, Оның елшілерінің пайғамбарлық қызметтерін (тым болмағанда біреуінін), Тозақ пен Жұмақтың бар екендігін, өлімнен кейінгі қайта оралуды, Қиямет күнін мойындамайтын адамдарды атайды; ол адамдар бар өмір мәнін тек жердегі өмірден ғана көреді.

Бұл қасиеттерден бөлек мұсылман құқықтанушылары, К. қатарына тағы бірнеше санаттағы

адамдарды қосады. Әбу Ханифа К. деп Аллаһ сипаттарының мәңгілігін мойындамай, оларды уақыт барысында жасалған деп танытын адамдарды қосқан. Басқа құқықтанушылардың ойынша Аллаһтан көмекке үміттің болмауы мен пессимизм дінсіздікке әкелуі мүмкін (12:87). Ижмаға сәйкес, К. қатарына Құран аятының тым болмаған да біреуін немесе оның бұйрығын мойындамайтын адам да жатады. Құранның жалпы қабылданған оқылу тәсілінен бас тарту, оны қысқарту, оның кейбір бөліктерін мойындамау немесе оған қандай да бір өзгертулер қосу да дінсіздікке әкеледі (2:85).

Дінсіздік деп алғашқы жазбаларда нақты түрде, айғақты етіп күнә деп көрсетілген әрекеттерді – зина, құмар ойындар, тағам ретінде шошқа етін, алкогольді және бас айналдырушы заттарды тұтынуды күнә деп мойындамау жатады. К. деп Аллаһ тыйым салған заттарды рұқсат деп, рұқсат еткен нәрселерді тыйым деген адамдар да танылады.

Сунниттік исламда мұсылмандардың күнәлі әрекеттері олардың дінінің құрамдас бөлшегі болып есептелмейді, яғни, егер ол осы әрекеттеріне дінде рұқсат берілген деп есептемесе, жасалған күнә әрекеттері оны діннен аластатпайды. Аллаһ күнәларын түсінген адамдарды кешіреді (66:8) және егер қаласа түсінбеген мұсылман адамдардың да күнәсін кешіруі мүмкін.

Сунниттерге қарағанда хауариждер үлкен күнәларды жасауды діннің бөлігі деп есептеп, оларды дінсіздікке балайды. Муътәзиләлардың пікірінше, мұсылмандар кәпірлер арасында өтпелі жағдай бар (әл-мәнзиләту бәйн әл-мәнзиләтәйн) яғни, күнәһар мұсылмандар (пасықтар) – діндар еместер (мүминдер). Бірақ кәпірлер (К.) емес, және олар өз күнәларына тәубе қылмаса, мәңгі Тозақта қалады. К. жердегі қысқа өмірдің қызықтарын пайдалануы мүмкін, алайда, олар мәңгілік өмірде шексіз тозақтық қиыншы-лықтарға тап болады (16:33).

Құранның көптеген аяттарын да К. рухани жай-күйі, табиғаты мен осы және о дүниедегі орны туралы көп айтылады. Бұл адамдар Аллаһтың қаһарына ұшырағандар, және егер олар дінсіздік күйінде өлсе, Тозақтың азабында мәңгі қалады. Дегенмен, дінсіздік жағдайын Ислам дінін қабылдау арқылы өзгертуге болады, және бұл жағдайда Аллаһ оның өткен барлық күнәлары мен дінсіздігін кешіреді.

Әрқашан мұсылмандарға қиянат келтіруге ұмытылып, бірақ үнемі өзіне қиянат келтіріп жүретін мұнафықтар да К. болып есептеледі (2:9-16).

«Кәфирун» («Дінсіздер») – Құранның 109-сүресінің атауы. Ол К. арнау айтумен басталады. Меккеде «Мә`ун» сүресінен кейін түсірілген 6 аяттан тұрады.

ЛАВХ [لوح, аль-Лавх аль-Махфуз] – скрижаль. «Хранимой (Защищенной) скрижалю (Л. аль-Махфуз) называют олицетворяющую Божественное знание скрижаль, на которой записано Божественное предопределение для всего сущего, сотворенного Аллахом. Там же находится оригинал Корана. Истинная сущность Л. непостижима для человека. Божественное знание на ней было зафиксировано до акта сотворения. О Л. говорится в аяте: «Да, это – славный Коран в Хранимой Скрижали» (85: 21-22). В некоторых хадисах есть описание Л.; например, Ибн `Аббас говорил, что Л. перламутровый, его края из яхонта. Однако подобные хадисы являются слабыми.

Мн.ч. – альвах – употребляется по отношению к скрижалям Мусы (Моисея), на которых были ниспосланы Законы Аллаха (7:145-147).

ЛӘУХ [لوح, әл-Ләухул-Мәхфуз] – (ізгі мазмұнды мәтін жазылған) тақта. «Сақтаулы тақта» (Ләухул-Мәхфуз) Аллаһ жаратқан барлық тіршілік иелерінің тағдыры жазылған кітап. Құранның түп-нұсқасы сол жерде сақталған. Л. ақиқаттық мәні адам баласына беймәлім. Тағдыр туралы тақтада барлық нәрсенің жаратылғанға дейін

жазылған. Л. туралы келесі аятта: «Әрине, ол – ұлы Құран, Ләухул Мәхфузда сақтаулы» (85:21-22) деп айтылады. Кейбір хадистерде Л. сипаттары келген; мәселен, Ибн Аббас ол туралы, шеттері жақұттан, меруертті (седепті) деп айтқан. Дегенмен, мұндай хадистер әлсіз болып табылады.

Бұл сөздің көпше түрі «әлуэх (الواح)» Мұса пайғамбарға түсірілген Алаһтың Заңдары жазылған тақталарға қатысты қолданылады (7:145-147).

ЛАКАБ [لقب] – псевдоним, прозвище. Согласно исламскому праву, Л. можно давать, если он подчеркивает какие-то достоинства человека. Запрещается давать Л. с целью высмеять или унижить человека. Многие исламские лидеры имели Л.

ЛАҚАП [لقب] – бүркеме есім, лақап ат. Ислам құқығына сәйкес, Л. егер белгілі бір адамның өзіне тән құндылығын көрсететін болса, онда беруге болады. Л. адамды мазақ немесе күлкі ету мақсатыменн болса, онда оған тиым салынған. Көптеген мұсылман көшбасшыларының Л. есімдері болған.

ЛАКИТ [لقيط] – в исламском праве – подкидыш, брошенный новорожденный. Часто это преступление совершается с целью сокрытия факта прелюбодеяния. Совершивший такое деяние является грешником, а тот, кто принял и приютил Л., совершает богоугодное и благое дело (саваб).

ЛӘКИТ [لقيط] – ислам құқығында әке-шешесі белгісіз тастанды нәресте. Бұл қылмыс әдетте зинақорлық әрекетін жасыру мақсатында іске асады. Мұны жасаған адам күнәлі, ал Л. қабылдап, асырап алған адам ізгі және сауапты іс жасаған болады.

ЛАТ [اللات] – одна из самых известных и почитаемых доисламских арабских богинь. Ее идол находился в Таифе на белой скале, где был построен храм, покрытый покрывалом и окруженный забором; охранялся племенем Сакиф. Аль-Мугира ибн Шуба и Абу Суфьян ибн Харб разрушили и сожгли этого идола по приказу Пророка Мухаммада.

ЛАТ [اللات] – исламға дейінгі арабтардың құрмет тұтқан пұттарының бірі. Пұт Тайф қаласында ғибадатхана салынған ақ жартаста орналасты, жамылғымен жабылған және сырты дуалмен қоршалды; Сакиф тайпасымен күзетілді. Мұхаммад Пайғамбардың бұйрығымен пұт әл-Мұғира ибн Шуба және Әбу Суфьян ибн Харбпен қиратылып, өртеліп жіберілді.

ЛАХАБ [لهب, «Пылающий огонь»] – название 111-й суры Корана, состоящей из 5 аятов. Сура «Л.» – одна из первых ниспосланных сур Корана; в ней возвещается о том, что один из злейших врагов Ислама и Пророка Мухаммада – `Абд аль-`Узза – будет гореть в огне Ада; по этой причине его называли Абу Лахабом («Отцом Огня»). Ее еще называют «Таббат»

и «Масад» («Пальмовые волокна», «Веревка»).

ЛӘҺӘБ [لهب, «Жалын»] – 5 аяттан тұратын Құранның 111-ші сүресінің атауы. «Л.» сүресі – Құранның алғашқы аян етілген сүрелерінің бірі, онда Исламның және Мұхаммад Пайғамбардың ызақор жауларының бірі – Әбд әл-Ғұззаның Тозақ отында жанатыны туралы айтылған; осы себепті оны Әбу Ләһәб («Оттың әкесі») деп атаған. Бұл сүрені «Тәббат» («Пальма талшығы») және «Мәсәд» («Бау») деп те атайды.

ЛИВАТА [اللوطاء] – однополые сексуальные отношения, гомосексуализм. В Исламе – запретное деяние (7:80-81), сурово карается законом. В маликитском и ханбалитском мазхабах Л. считается грехом прелюбодеяния, за нее применяются исключительная мера наказания – раджм, смертная казнь через публичное побивание камнями (см.: Хадд), причем не имеет значения, был ли человек, совершивший Л., женат или холост.

В шафиитском мазхабе наказание за Л. Зависит от семейного положения согрешившего; если человек, совершивший Л., был в браке, то он подлежит смерти через побитие камнями (раджм); если он не был в браке, то подлежит побитию палками и ссылке.

В ханафитском мазхабе Л. не рассматривается как прелюбодеяние, а квалифицируется как особое преступление, которое также сурово карается.

Лиу

ЛИУАТА [اللوطة] – бір жынысты жыныстық қатынас, гомосексуализм. Исламда заңмен қатаң жазаланатын, тиым салынған іс-әрекет (7:80-81). Мәлики және ханбали мазһабтарында Л. зинақорлық күнәсімен теңестіріледі, оның жазасы ретінде, айрықша жаза түрі қоғамдық таспен атқылау (қрз.: Хадд) арқылы жасалатын өлім жазасы – раджм қолданылады, бұл әрекетті жасаған адам бойдақ немесе тұрмыс құрғандығы ескерілмейді.

Шафиғи мазһабасында Л. үшін жаза күнә жасаған адамның жанұялық жағдайына байланысты; егер Л. жасаған адам некеде болса, онда оның таспен атқылау (раджм) арқылы өлім жазасы, ал егер некеде болмаса, дүре және жер аударылу жазасына кесіледі.

484 Ханафи мазһабында Л. зинақорлық емес, аса ауыр қылмыс ретінде белгіленіп, қатаң түрде жазаланады.

ЛУКАТА [لُقطة «утерянная»] – в исламском праве – утеранный товар. Если кто-либо обнаружил Л., то в меру своих возможностей должен вернуть хозяину, возможно, даже выкупив Л. уприсвоившего товар. Присвоение Л. – греховный и запретный поступок (харам). Если хозяин не будет найден, то Л. забирается судьей для передачи в государственную казну.

ЛУҚАТА [لُقطة «жоғалған»] – ислам құқығында – жоғалған зат. Егер кімде-кім Л. тауып алса, өзінің шама-шарқысына қарай өз иесіне қайтаруы, немесе Л.

иемденіп алған адамнан сатып алуы керек. Л. иемдену – күнәлі және тиым салынған (харам) іс-әрекет. Егер иесі табылмаса, Л. мемлекеттік қазынаға тапсырылуы үшін қазыға беріледі.

ЛУКМАН [لقمان] – упоминаемый в Коране праведник либо пророк, которому Аллах дал мудрость.

Л. жил во времена пророка Давуда, учился у него и стал его последователем. Владел различными аспектами религии так хорошо, что стал давать самостоятельные фетвы. Был умнейшим, образованным и праведным человеком. Аллах дал ему мудрость (31:12). За эти способности Давуд назначил Л. судьей.

Происхождение Л. точно не известно. По одним преданиям, он был эфиопским рабом, освобожденным затем своим хозяином-израильянином. В других преданиях говорится, что он был плотником или портным родом из Судана.

Л. известен наставлениями сыну, включенными в 31-ю суру Корана «Л.». Сура содержит 34 аята, ниспослана в Мекке после суры «Саффат».

ЛУҚМАН [لقمان] – Құранда есімі аталатын, Аллаһ тағала даналық берген тақуа (адам) немесе пайғамбар. Л. Дәуіт пайғамбар заманында ғұмыр кешкен, одан білім алып, ізіне ілескендердің қатарында болған. Діннің әртүрлі қырларын өте жақсы меңгеріп, жеке пәтуалар берген. Ақылғөй, тақуа және білім иесі болған. Аллаһ тағала оған даналық берген

(31:12). Осындай қабілеттеріне сәйкес, Дәуіт пайғамбар оны қазы етіп тағайындаған.

Л. шыққан тегі нақты белгісіз. Кейбір деректер бойынша, ол өзінің иесі Израильдік құлдықтан босатын алған эфиопиялық құл болғандығы айтылады. Ал басқа деректерде, тегі Судандық ұста немесе тігінші болған деген хабарлар бар.

Л. Құранның 31-ші «Лұқман» сүресінде келтіріліп, өзінің ұлына айтқан өсиетімен белгілі. Сүре 34 аяттан тұрады, «Саффат» сүресінен кейін Меккеде тұскен.

ЛУТ [لوط] – библейский Лот; один из пророков (наби) Аллаха, имя которого упоминается в Коране. Племянник пророка Ибрахима. Вместе с пророком Ибрахимом уехал из страны царя Намруда. По прибытии в Сирию был послан Аллахом в город Садум (Содом) как пророк. Здесь жили распутные люди, которые занимались ливатой (гомосексуализмом). Л. пытался отвратить этих людей от греховного образа жизни, воспитать их и вернуть на путь Божий (26:161-166). Большинство распутников отказались слушать Л.; даже его жена не уверовала в его пророческую миссию: «Ответ его народа был один: «Изгоните их из вашей земли. Воистину, они – люди, которые выдают себя за [нравственно] чистых» (7: 82).

Л. стал угрожать садумитам мучительным наказанием от Аллаха, но и на этот раз они отказались слушать его (54:36). Тогда для наказания распутного народа Аллах

послал ангелов, которые приняли человеческий облик. Ангелы отправились в Садум и остановились в доме Л. Весть о том дошла до горожан, они окружили дом, требуя у Л. выдать гостей им на потеху. Л. вышел и сказал им: «О мой народ! Берите моих дочерей: они для вас чище [чем мужчины]. Бойтесь же Аллаха и не позорьте меня перед моими гостями. Неужели среди вас нет благоразумного мужа?» (11:78). Ангелы же сказали: «О Лут! Мы – посланцы Господа твоего, а они не смогут навредить тебе. Покинь [эти места] среди ночи вместе со всем семейством, и пусть никто из вас не оглядывается, кроме твоей жены. Воистину, ее поразит то, что поразит остальных людей. Срок же, определенный им, [наступит] утром. А ведь утро так близко!» (11:81). Находящийся среди ангелов Джibriл повелел Л. открыть дверь и как только горожане вошли, ангелы ослепили их (54:37).

Этой же ночью Лут, вместе с небольшой группой уверовавших жителей Садума выехал из города, который вместе с населением был уничтожен Аллахом: «Когда же настало время, предопределенное Нами, Мы перевернули вверх дном их селения и обрушили на них ливнем комья затвердевшей глины, меченные по воле Господа твоего» (11:82-83). На месте образовалось огромное озеро, которое называется озером Л. (Мертвое море в Палестине). Спасшийся Л. уехал к пророку Ибрахиму и оставался у него 1 год. По преданиям, затем уехал в Хиджаз и умер там в возрасте 80 лет.

ЛУТ [لوط] – інжілше Лот; Құранда есімі аталатын Аллаһ пайғамбарларының (нәби) бірі. Ибраһим пайғамбардың туысы. Ибраһим пайғамбармен бірге Намрұд патша елінен қоныс аударады. Сирияға келгеннен кейін, Аллаһ оны пайғамбар етіп Содум қаласына жібереді. Мұнда біржынысты жыныстық қатынаспен айналысқан, азғындыққа ұшыраған адамдар тұрған болатын. Л. Ол халықты Аллаһтың тура жолына тәрбиелеп, күнәлі іс-әрекетті тұрмыстық қалыптан азат еткісі келді (26:161-166). Дегенмен азғындыққа ұшырағандардың көпшілігі Л. тыңдамады; жұбайы да оның пайғамбар етіп жіберілгендігіне иман келтірмеді: «Елінің жауабы: «Оларды кенттеріңнен (қоныстарыңнан) шығарыңдар. Ақиқатында, олар өте тазасынған адамдар» деу ғана болды» (7:82).

Л. содумдықтарды Аллаһтың қатаң жазасымен қорқытты, бұны да ескермеген олар оны тыңдаудан бас тартты (54:36). Сонда Аллаһ, азғындыққа ұшыраған халықты жазалау үшін адам кейіпінде келген періштелерді жібереді. Періштелер Содумдағы Л. пайғамбардың үйіне тұрақтайды. Бұл хабарды естіген азғыншылар, Л. келген қонақтарды өздерінің сайранына беруін талап етті. Л. оларға: «Йә, халқым! Мына қыздарымды алыңдар; олар сен-

дер үшін [еркектерге қарағанда] таза. Аллаһтан қорқыңдар және мені қонақтарымның алдында қорламаңдар. Араларында бір де есті кісі жоқ па?» (11:78). Сонда періштелер: «Йә, Лұт! Расында біз Раббыңның елшілеріміз. Олар әсте саған соқтыға алмайды. Дереу түннің бір бөлімінде үйіңмен жөнел, жұбайыңнан басқа ешкім кейін қалмасын. Өйткені, еліңе келетін апат оған да жетеді. Олардың уәдесі таң. Таң жақын емес пе?», – деді. Періштелердің арасындағы Жәбрейіл Л. пайғамбарға есікті ашуды бұйырды, сонда содумдықтар кірген кезде періштелер оларды көз жанарынан айырды (54:37).

Сол түні Л. кішігірім иман келтірген Содум тұрғындарымен Аллаһтың қалауымен жойылған қаладан кетеді: «Оларға апат әміріміз келген сәтте, ол жердің үстін астына келтірдік. Сондай-ақ үстеріне ерекше әзірленіп қыздырылған тас жаудырдық. Раббыңның қасында таңбаланған болатын. Бұл апат залымдардан ұзақ емес» (11:82-83). Қираған қаланың орнына Л. атты көл пайда болды (Палестинадағы Өлі теңіз). Аман қалған Л. Ибраһим пайғамбарға барып онда бір жылдай тұрақтайды. Кейбір хабарларда баян етілгендей, кейіннен Хиджэзға көшіп, сол жерде 80 жаса шамасында қайтыс болады.

МА'БАД [معبد] – общий термин, обозначающий место для служения: храм, мечеть, церковь, синагогу, языческое капище.

Дома для поклонения Аллаху мусульмане чаще всего называют джами или масджид; слово «М.» употребляется в основном для обозначения домов поклонения язычников.

МАЪБАД [معبد] – құлшылық жасауға арналған жерді білдіретін жалпы термин: ғибадатхана, мешіт, шіркеу, синагога, пұтқа табынушылар ғибадатханасы.

Мұсылмандар Аллахқа құлшылық ететін жерді жиі жами немесе мәсжид деп атайды; «М.» сөзі негізінен пұтқа табынушылардың ғибадатханасын белгілеу үшін қолданылады.

МА'БУД [معبد] – общий термин, обозначающий Божественный объект для служения и поклонения (помимо божества – иль – М. может быть дух, тотем и т. д.). М. может быть истинным и ложным. Истинным М. является только Аллах; все остальные являются лжебогами.

МАЪБУД [معبد] – құлшылық жасау және қызмет етуге арналған

Құдайи объектіні білдіретін жалпы термин (Тәңірден бөлек – ил – М. рух, тотем және т.б. болуы мүмкін). М. ақиқат немесе жалған болуы мүмкін. Ақиқат М. ол тек Аллаһ ғана, ал қалғанының барлығы жалған құдай.

МАВАРДИ АБУ аль-ХАСАН [الماوردي أبو الحسن] (364/974–450/1058) – мыслитель, ученый и философ. Развивал суннитское богословие, был последователем шафиитского мазхаба. Полное имя – Али ибн Мухаммад ибн Хабиб Абу аль-Хасан аль-Басри аль-Маварди.

Родился в иракском г. Басра, центре средневековой мусульманской мысли. С ранних лет изучал хадисы, право и толкование Корана. Хорошо знал тонкости арабского языка. Обучался у известных учителей. После окончания обучения в Басре и Багдаде начал преподавательскую деятельность. Был назначен кади (судьей) в Устуве, недалеко от Нишапура, затем переехал в Багдад, где продолжил деятельность при дворе халифа аль-Кадира.

Автор книг по правоведению («аль-Икна»), толкованию Корана («Ат-Тафсир аль-Куран аль-Карим») политике, основам государственности и искусству управления государством («Аль-Ахкам ас-Султания»), каламу («Далаиль ан-Нубувва») и др. Сочинения М. были опубликованы только после его смерти одним из учеников.

МӘУӘРДИ ӘБУ әл-ХАСАН [الماوردي أبو الحسن] (364/974–450/1058)

Мав

– ойшыл, ғалым және философ. Сүнниттік теологияны дамытқан, шафиғи мәзһабының өкілі. Толық аты – Әли ибн Мұхаммед ибн Хабиб Әбу әл-Хасан әл-Басри әл-Мәуәрди.

Ортағасырлық мұсылмандық ойдың орталығы ирактық Басрада дүниеге келген. Жастайынан хадис, құқық және Құран тәпсірін үйренген. Араб тілінің ерекшелік қырларын жақсы білген. Атақты ұстаздардан тәлім алды. Басра мен Бағдадта білім алуын аяқтағаннан кейін, өзінің ұстаздық қызметін бастады. Нишапурдың маңайындағы Устүвада қаді (төреші) болып тағайындалды, содан кейін Бағдадқа көшіп, ол жерде халифа әл-Қәдир сарайында өзінің қызметін жалғастырды.

488 Құқыктану («әл-Икна»), Құран тәпсірі («Әт-Тәфсир әл-Куран әл-Кәрим»), саясат, мемлекеттілік негіздері және мемлекетті басқару өнері («Әл-Ахкам әс-Султания»), кәләм («Дәләил ән-Нубууә») және т.б. бойынша кітаптардың авторы. М. шығармаларын оның өлімінен кейін, оның шәкірттерінің бірі жарыққа шығарған.

МАВЛАВИ [مولوی] (мавлавиты) – суфийский тарикат. Основатель – Мавлана Джалал ад-Дин Руми (604/1207-672/1273), знаменитый персидский поэт. Родился в Балхе. В 610/1213 г. его отец Баха ад-Дин Валад переехал с семьей в Хиджаз, а затем в Конью, которая была под властью Сельджукидов. После смерти отца в 642/1244 г. Руми продолжил обучение у его последователя Бурхана ад-Дина

ат-Тирмизи, затем преподавал в медресе. Придерживался «трезвого» духовного пути ордена Кубрави, но после встречи со странствующим дервишем Шамсом ат-Табризи стал последователем пути суфийской «любви» (ашк). Вдохновение черпал из образов персидской поэзии.

Развитый Руми духовный путь после его смерти был назван его именем. Известность орден М. получил благодаря особой духовной практике и поэтическому сочинению Руми «Маснави-е манави» – сборнику высказываний, выраженных в лирической форме.

М. пользовались поддержкой аристократических кругов и государственных чиновников Османской империи. Получили распространение в Анатолии, Сирии, Египте, на Балканах и в Крыму. Внесли большой вклад в культуру Турции.

Руководство орденом передается наследственным путем, восходящим к Руми. Шейхов М. называют челеби. Центром ордена является аситан (обитель) Мавлави в Конье. Обители М. всегда были крупнее обителей других суфийских тарикатов – духовные упражнения М. требовали больше места. У М. существует особый зикр, реализуемый на собраниях-сама, которые отличаются песнопениями и движениями, из-за чего в Европе М. называют «крутящимися дервишами». На собраниях М. используются музыкальные инструменты. Использование ритуальных танцев и музыки с целью достижения религиозного экстаза всегда вызыва-

ло порицание мусульманских ортодоксов. В наше время зачастую ритуалы М. потеряли всякий духовный смысл и являются театрализованным шоу для туристов и неким образцом турецкого «народного» искусства. М. придают большое значение затворничеству и уединению (чиле), которое продолжается 1001 день. Находящихся в затворничестве называют чилекеш. Завершившим чиле дервишам дается звание «деде».

М., в отличие от многих других тарикатов, избежали распада на различные секты. В настоящее время имеют влияние только в Турции.

МӘУЛӘУИ [مولوی] (мәуләуи-лер) – сопылық тариқат. Негізін салушы – Мәуләнә Жәләл әд-Дин Руми (604/1207-672/1273), атақты парсы ақыны. Балхта дүниеге келген. 610/1213 жылдары оның әкесі Баха әд-Дин Уәләд өзінің отбасымен Хижазға, одан кейін Селжұқтардың билігінде болған Коньяға көшіп барды. 642/1244 жылы әкесінің өлімінен кейін, Руми оның ізбасары Бұрхан әд-Дин әт-Тирмизиден тәлім алуын жалғастырды, содан кейін медреседе сабақ берді. Кубрауи орденінің «салауатты» рухани жолын ұстанды, алайда кезбе дәруіш Шәмс әт-Тәбризімен кездескеннен кейін сопылық «махаббат» (ашк) жолын ұстанды. Парсы поэзиясының бейнелерінің шабыт алды.

Руми дамытқан рухани жол, ол қайтыс болғаннан кейін оның атымен аталды. М. ордені ерекше рухани тәжірибе мен Румидің

лирикалық үлгіде жазылған пікірлер жинағы – «Мәснәуи-е мәнәуи» атты ақындық шығармасының арқасында атақты болды.

М. Осман империясының ақсүйектер тобы мен мемлекеттік шенеуніктердің демеуін қолданған. Анатолияда, Сирияда, Мысырда, Балканда және Қырымда таралды. Түркия мәдениетіне үлкен ықпал енгізді.

Румиден бастау алған орденді басқару атадан балаға мұрагерлікпен беріліп отырды. М. шейхтарын челеби деп атады. Коньядағы Мәуләуи аситаны (мекені) орденнің орталығы болып табылады. М. мекендері әрдайым басқа сопылық тариқаттардың мекендерінен ірі болған – М. рухани жаттығулары көбірек жерді қажет еткен. М. ерекше зікірге ие, ол сама-жиналыстарында жүзеге асырылады, олар діни ән айтумен және қозғалыстармен ерекшеленеді, сол себепті Еуропада М. «айналушы дәруіштер» деп аталады. М. жиналыстарында музыкалық аспаптар қолданылады. Діни экстазға жету мақсатында ритуалды билер мен музыканы қолдану мұсылмандық ортодокстардың сөгісін туындатқан. Біздің заманда М. ритуалдары өзінің қандай да бір рухани мағынасынан айырылған және саяхатшылар үшін театрланған шоу және түрік «халық» өнерінің бір үлгісі болып табылады. М. 1001 күнге созылатын сопылыққа және окшаулануға (чиле) көп мән береді. Сопылықта жүргендерді чилекеш деп атайды. Чилені аяқтаған дәруіштерге «деде» атағы беріледі.

М. басқа көптеген тариқаттарға қарағанда, түрлі діни қауымдастықтарға бөлініп кетуден аман қалды. Қазіргі таңда олар тек Түркияда ықпалға ие.

МАГРИБ [مغرب] – время после заката солнца, когда необходимо совершить обязательную вечернюю молитву. Продолжается от захода солнца до времени следующей обязательной ночной молитвы иша (см.: Саят).

МАГРИБ [مغرب] – міндетті кешкі намазды орындау қажет болатын күн батқаннан кейінгі уақыт. Күн батқаннан бастап келесі міндетті иша түнгі намазының уақытына дейін созылады (қрз.: Солят).

490 **МАДЖАЗ** [مجاز] – иносказание, метафора; оборот речи, основанный на переносных смыслах, на аналогии, сходстве, сравнении с чем-либо. О наличии метафор в исламских первоисточниках (Коране и Сунне) существовали различные мнения. Некоторые улемы отвергали наличие метафор в аятах Корана: по их мнению, иносказание присуще людям, а Аллах вел в своей Книге прямую речь, и для Него не было необходимости применять М. Но подавляющее большинство улемов признавали наличие метафор в Коране. По их мнению, отвержение иносказаний является недопустимым (батиль), т. к. они придают Корану красоту и особый стиль. Но нельзя видеть иносказания там, где присутствует явный, буквальный смысл, если для этого

нет оснований и необходимости. В одном и том же выражении не может присутствовать как буквальный, так и иносказательный смысл. Примером использования М. в Коране является аят: «Да отсохнут руки Абу Лахаба!» (111:1), где эти слова не имеют значения пожелания, но рассматриваются как выражение осуждения.

О М. в Коране (Маджаз аль-Куран) существует много трудов.

МӘЖАЗ [مجاز] – астарлы сөз, метафора; ауыспалы мағынаға, аналогияға, бір нәрсемен ұқсастыққа, салыстыруға негізделген сөз құрылысы. Мұсылмандық түпдеректерде (Құран мен Сүннетте) метафоралардың болуы туралы әртүрлі көзқарастар орын алған. Кейбір ғұламалар Құран аяттарында метафоралардың болуын жоққа шығарған: олардың көзқарасы бойынша астарлы сөз адамдарға тән, ал Аллаһ Өз Кітабында тікелей сөз қозғаған (төл сөз) және ол үшін М. қолданудың қажеттігі болмаған. Бірақ ғұламалардың басым көпшілігі Құранда метафоралардың бар екендігін мойындаған. Олардың көзқарасы бойынша астарлы сөздерді жоққа шығаруға жол берілмеу керек (бәтил), өйткені олар Құранға әдемілік пен ерекше көрініс береді. Алайда егер оған негіз бен қажеттілік жоқ болса, анық, нақты мағына бар жерде астарлы сөздерді көруге болмайды. Бір сөйлемде нақты және астарлы мағына болуы мүмкін емес. Құранда М. қолданудың мысалы мына аят болып табылады: «Әбу Лаһабтың екі

колы құрысын!» (111:1), ол жерде бұл сөздер тілек мағынасына ие емес, бірақ айыптаушылықты білдіру ретінде қарастырылады.

Құрандағы (Мәжаз әл-Құран) М. туралы көптеген еңбектер бар.

МАДЖУДЖ [مأجوج] – см.: Йаджудж и Маджудж.

МАЖУЖ [مأجوج] – крз.: Йажуж және Мажуж.

МАДЖУСЫ [مجوس] – маги. В исламской традиции – приверженцы зороастризма, который был государственной религией Ирана до завоевания мусульманами. В мусульманском Иране зороастрийцев называли также гебрами. В настоящее время малочисленные общины гебров проживают в Иране, преимущественно в Кермане, и в Индии. Слово «М.» употреблено в аяте 22:17.

МӘЖУСИЛЕР [مجوس] – сиқыршылар. Ислам дәстүрінде – мұсылмандар Иранды жаулап алмастан бұрын, сол жердің мемлекеттік діні болған зороастризмді ұстанушылар. Мұсылмандық Иранда зороастріліктерді сонымен қатар гебрлер деп атаған. Қазіргі таңда гебрлердің аздаған қауымдары Иранда, көбінесе Керманда және Үндістанда тұрып жатыр. «М.» сөзі 22:17 аятында қолданылған.

МАДРАСА [مدراس] (медресе) («место, где проходит обучение») – религиозная школа второй ступени (после начальной).

Первые попытки создания централизованной системы образования были сделаны при Аббасидах. Считается, что первые М. начали функционировать в Мавераннахре и Хорасане. По инициативе визиря Низама аль-Мулька в 459/1066 г. в Багдаде начала функционировать знаменитая М. «Низамийа», которая финансировалась государством на основе системы вакфа и в которой наряду с религиозными науками преподавались астрономия, философия, математика, история и т. д. По образцу «Низамийи» М. создавались в различных городах, а финансирование из вакфа делало М. практически независимыми. Разветвленная сеть М. помогла Сельджукидам популяризировать постулаты суннитского Ислама. В Османской империи составлялись государственные программы обучения в М. Занятия в большинстве случаев строились на вопросах-ответах между учителями и учениками. Педагоги в М. получали жалованье, студенты обеспечивались жильем и питанием. Система мусульманского образования на протяжении многих веков была самой передовой, она оказала влияние на становление системы колледжей. М. стали неотъемлемой частью мусульманской культуры, городской и сельской архитектуры. Однако позднее М. не могли конкурировать с европейской системой образования. Мусульманские реформаторы предпринимали попытки перестроить принципы функционирования М., продолжающих действовать в различных регионах мира.

Мад

МАДРАСА [مدراس] (медресе) («дәріс өтетін жер») – екінші сатыдағы діни мектеп (алғашқыдан кейінгі).

Орталықтандырылған білім беру жүйесін құрудың алғашқы қадамдары Аббас әулеті тұсында жасалған. Алғашқы М. Мауереннахр мен Хорасанда қызмет ете бастады деп есептеледі. Низам әл-Мулк уәзірдің бастамасымен 459/1066 жылы Бағдадта атақты «Низамийа» М. ашылды, ол уақф жүйесі негізінде мемлекетпен қаржыландырылып отырды және ол жерде діни ілімдермен қатар, астрономия, фило-софия, математика, тарих және т.б. оқытылды. «Низамийа» үлгісінде көптеген қалаларда М. құрылды, ал уақф тарапынан қаржыландыру М. тәуелсіз етті. М. тармақталған жүйесі селжұқтарға сүнниттік Исламның постулаттарын көпшілікке таратуға көмектесті. Осман империясында М. білім алудың мемлекеттік бағдарламалары құрылды. Сабақтар көп жағдайларда оқытушылар мен оқушылар арасындағы сұрақ-жауапқа құрылып отырды. М. мұғалімдері жалақы алып отырды, ал студенттер тұратын орынмен және тамақпен қамтамасыз етілді. Мұсылмандық білім беру жүйесі көптеген ғасырлар бойында ең алдыңғы шепте болып, колледждер жүйесінің қалыптасуына өз ықпалын тигізді. М. мұсылман мәдениетінің, қала және ауыл архитектурасының ажырамас бөлігіне айналды. Алайда кейінірек М. еуропалық білім беру жүйесімен бәсекелестікке түсе

алмады. Мұсылмандық реформаторлар әлемнің әртүрлі аудандарында қызмет студі жалғастырып келе жатқан М. қызметінің ұстанымдарын қайта құру талпынысын жасады.

МАДЬЯН [مدین] – нечестивое племя, для увещевания которого Аллах послал пророка Шуайба. Несмотря на все старания Шуайба, народ М. оклеветал его, отверг истинный путь и продолжал сеять несправедливость на земле, за что и был полностью уничтожен Аллахом.

МАДЬЯН [مدین] – Аллаһ пайғамбар етіп Шұғайбты жіберген бұзық тайпа. Шұғайбтың бар ыждаһатына қарамастан, М. елі оны қаралады, ақиқат жолды қабылдамады және жердегі әділетсіздікті таратуды жалғастырды, сол үшін Аллаһ оларды толық жойып жіберді.

МАЗХАБ [مذهب] – путь, по которому следует мусульманин; богословско-правовая школа.

Первоначально в Исламе не было методологических различий; в случае каких-либо разногласий мусульмане обращались к Пророку Мухаммаду (ﷺ), который решал все проблемы. При первых халифах разногласия по правовым вопросам легко разрешались лидерами мусульманского общества. Однако после гибели халифа `Османа стали выделяться религиозно-политические группировки.

В правление халифа Али в разгар гражданской войны в Ха-

лифате выделилась партия его сторонников – шиитов. Тогда же возникла партия его противников – хариджитов. Третья группировка – насибиты – выступала с требованием мести за смерть халифа `Османа и считала правым Му`авию в его противостоянии с халифом Али. Большинство мусульман не признали крайностей и определили свой умеренный, центристский путь, который был назван суннитским (Ахль аль-Сунна).

Первый серьезный вероучительный и доктринальный раскол в Исламе начался после гибели халифа Али с деятельности секты джабритов – сторонников абсолютного Божественного предопределения, и кадаритов, сторонников абсолютной свободы воли человека, ставивших под сомнение некоторые аспекты исламского учения о предопределении (см.: Кадар и Када). Новую доктрину выдвинули и мурджииты, считавшие, что совершение греха не имеет отношения к вере и не наносит ей вреда. Одновременно развивали доктрины шиитские и хариджитские секты.

В числе причин возникновения М. традиция называет разницу в интеллектуальном уровне людей, в восприятии проблем и поиске путей их решения. Другая причина – различные методы и подходы ученых при решении различных проблем правового и доктринального характера. Немалую роль в выделении М. сыграло воздействие на мусульманское мировоззрение различных местных философских и религиозных школ в регионах распространения Ислама. Политиче-

ское противостояние, гражданская война в Халифате и насаждаемый Омейядами арабский национализм также способствовали возникновению сект. Еще одной причиной разделения мусульман на М. было принятие тех или иных хадисов, введение аллегорий для объяснения некоторых аятов Корана, недостаточное знакомство с тонкостями арабской грамматики.

С первых веков существования Ислам допускал плюрализм, наличие различных мнений и оценок, хотя улемы всегда считали раскол в основных доктринальных вопросах религии (акыда) недопустимым, т. к. это могло привести к развитию сектантства и нововведениям (бид`а), которые подрывали единство мусульманского общества, а подрыв единства в религии является запретным деянием (харам) (3:103, 105). По единогласному мнению всех улемов, секта, которая ставит под сомнение какие-либо положения религии, непосредственно вытекающие из ясных и однозначных смыслов Божественного Откровения (насс), считается вышедшей из Ислама. Тем не менее различные доктринальные школы в Исламе все же появились.

Однако в правовых вопросах (фикх) допускаются различные обоснованные мнения, методы и заключения. Это зафиксировано в хадисе Пророка (ﷺ), который, назначая Му`азу ибн Джабала судьей в Йемен, спросил у него о том, каким образом он будет выносить решения. Му`аз ответил, что он сделает это на основании Корана и Сунны, а если не найдет букваль-

ного решения проблемы в этих источниках, то сделает иджтихад, т. е. вынесет решение на основании своего анализа Божественного Откровения, и Пророк (ﷺ) одобрил этот ответ. Иджтихад запрещен в вопросах, по которым в исламских первоисточниках имеются буквальные предписания (наассы), и не может противоречить общему духу Ислама.

Были сформированы 2 правовые школы – в Ираке (см.: Асхаб ар-Рай) и в Медине (см.: Асхаб аль-Хадис), – которые применяли собственные методы. В лоне этих школ выдающиеся ученые и правоведы исследовали проблемы доктринального и правового характера. Различия в методах исследования привели к образованию новых школ. Наличие в Исламе различных правовых школ не противоречит основам религии и является допустимым.

Все М. Ислама можно подразделить на 3 категории:

1. Политические. К ним относятся партии насибитов, шиитов и хариджитов.

2. Доктринальные. Существует 3 суннитских доктринальных М. – матуридитская, аш'аритская и салафитская школы. К шиитским М. относятся школы иснааш'аритов и зейдитов. Некоторые доктринальные школы (низаритов, друзов, бабидов, бахаитов, кадианитов) считаются вышедшими из Ислама. Существовали также школы му'тазилитов, хариджитов, кадаритов, джабритов.

3. Правовые. Все правовые школы в Исламе имеют источника-

ми положения Корана и Сунны. Известны следующие крупные правовые школы: ханафитов, маликитов, шафиитов, ханбалитов, джафаритов, зейдитов и захиритов, из них первые 4 – суннитские. Существовали также некоторые другие М., не имеющие последователей.

МӘЗҺАБ [مذهب] – мұсылман ұстанатын жол; теологиялық және құқықтық мектеп.

Алғашында исламда әдіснамалық айырмашылықтар болмады; қандай да бір келіспеушілік орын алғанда мұсылмандар барлық мәселелерді шешкен Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбарға жүгінген. Алғашқы халифалардың тұсында құқықтық сұрақтар бойынша келіспеушіліктерді мұсылман қоғамының басшылары оңай шешетін. Алайда Осман өлімінен кейін діни-саяси топтар бөліне бастады.

Халифаттағы азамат соғысы қызған кезінде Әли билігі тұсында оны жақтаушылардың партиясы–шииттер бөлініп шықты. Сол кезде оған қарсы адамдардың тобы – хауариждер пайда болды. Үшінші топ – насибилер – Османның өлімі үшін кек алу талабымен шықты және Әлиге қарсы тұруда Мұғауияны дұрыс деп есептеді. Көптеген мұсылмандар шектен тыс кетуді мойындамады және өздерінің бір-қалыпты, ориа жолын анықтады, ол сүнниттік деп аталды (Әһл әл-Сунна).

Исламдағы алғашқы маңызды діни және доктриналық бөліну Әлидің өлімінен кейін, абсолютті Құдаймен белгіленген тағдырды ұстанатын – жәбрилер және тағ-

дыр туралы ислам ілімінің кейбір аспектілеріне байланысты күдік туындатқан, адам еркінің абсоютті бостандығын ұстанатын – қадарилер ағымдарының әрекеттерінен басталды (қрз.: Қадар және Қада). Жаңа доктринаны муржилер де ұсынды, олар күнә жасау иманға қатысты емес және оған зиянын тигізбейді деп есептеген. Олармен бірге өз доктриналарын шииттік және хауариждік ағымдар дамытты.

М. пайда болуының себептері арасында дәстүр адамдар арасындағы интеллектуалдық деңгей, мәселелері қабылдау және оларды шешу жолын іздеу бойынша айырмашылықтарды атайды. Басқа себеп – құқықтық және доктриналық сипаттағы мәселелерді шешуде ғалымдардың әртүрлі әдістер мен бағыттарда болуы. М. бөлініп шығуындағы маңызды рөлді мұсылман дүниетанымына ислам таралған аудандардағы, әртүрлі жергілікті философиялық және діни мектептердің әсер етуі ойнады. Саяси қарама-қайшылықтар, Халифаттағы азамат соғысы және Омейялықтар орнатқан араб ұлтшылдығы да ағымдардың пайда болуына өз септігін тигізді. Мұсылмандардың М. бөлінуінің тағы бір себебі – қандайда бір хадистерді қабылдау, Құранның кейбір аяттарын түсіндіру үшін аллегориялар енгізу, араб грамматикасының кейбір ерекшеліктерімен жеткіліксіз таныс болу болды.

Өмір сүруінің алғашқы ғасырынан ислам плюрализмге, түрлі көзқарастар мен бағалардың болуына рұқсат берді, алайда

ғұламалар әрдайым діннің негізгі доктриналық сұрақтарында (ақида) бөлініс болуы мүмкін емес деп есептеді, өйткені бұл ағымдықтың және жаңашылдықтардың (бидъа) дамуына алып келуі мүмкін еді, олар мұсылман қоғамының бірлігін бұзды, ал діндегі бірлікті бұзу тыйым салынған әрекет болып табылады (харам) (3:103, 105). Барлық ғұламалардың бірауыздан мақұлдаған көзқарасы бойынша, Аллаһтың Аяндары (насс) анық және бір мәнді мағынасынан тікелей шығатын діннің қандай да бір қағидаларына күмән тудыратын ағым исламнан шыққан болып саналады. Дегенмен исламда әртүрлі доктриналық мектептер пайда болды.

Алайда құқықтық сұрақтарда (фиqh) әртүрлі дәлелденген көзқарастар, әдістер мен ой қорытындыларға рұқсат етіледі. Ол Пайғамбардың (ﷺ) хадисінде белгіленген, ол Муаз ибн Жәбәлді Йеменге төреші етіп тағайындай отырып, одан ол қалайша шешім шығаратынын сұраған. Муаз оны Құран мен Сүннет негізінде жасайтынын, ал егер мәселенің тікелей жауабын бұл дереккөздерден таппаса, онда ижтиһад жасайтыны, яғни шешімді өзінің Аллаһтың Аяндарын талдауы негізінде шығаратынын туралы айтқан, және Пайғамбар (ﷺ) бұл жауапты құптаған. Ислам дереккөздерінде тікелей ұйғарымдар (нассар) бар сұрақтар бойынша ижтиһадқа тыйым салынған, және ол исламның жалпы рухына қарсы тұра алмайды.

2 құқықтық мектеп қалыптастырылды – Ирақта (қрз.: Асхаб ар-

Май

Ра'й) және Мединада (қрз.: Асхаб әл-Хадис), – олар өзіндік әдістерді қолданды. Бұл мектептердің аясында аса көрнекті ғалымдар мен құқықтанушылар доктриналық және құқықтық сипаттағы мәселелерді зерттеді. Зерттеу әдістеріндегі айырмашылықтар жаңа мектептердің пайда болуына алып келді. Исламда түрлі құқықтық мектептердің болуы дін негіздеріне қарсы келмейді және оған рұқсат етіледі.

Исламның барлық М. 3 топқа бөлуге болады:

1. Саяси. Оларға насибилер, шииттер және хауариждер партиялары кіреді.

2. Доктриналық. 3 сүнниттік доктриналық М. бар – матуридилік, эшғарилік және сәләфилік мектептер. Шииттік М. иснаәшғарлер және зәйдилер мектептері жатады. Кейбір доктриналық мектептер (низарилер, друздар, бабилер, бахаилар, қаданилар) Исламнан шыққан болып саналады. Муътәзиләлар, хауариждер, қадарилер, жәбрилер мектептері де өмір сүрген.

3. Құқықтық. Исламдағы барлық құқықтық мектептердің түпнегізі Құран мен Сүннет болып табылады. Мелесі ірі құқықтық мектептер белгілі: ханафи, мәлики, шафиғи, ханбали, жәфәри, зәйди және заһири, олардың алғашқы 4-і – сүнниттік. Избасарлары жоқ басқа да М. болған.

МАЙМУНА БИНТ ХАРИС [ميمونة بنت الحارث] (ум. 51/671) – одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Сестра Умм аль-Фадл – жены `Аббаса

ибн `Абд аль-Мутталиба. Первоначальное имя – Бара; Маймуной ее назвал Пророк Мухаммад (ﷺ). В период язычества была замужем за Мас`удом ибн Амром, затем развелась с ним и вышла замуж за Абу Рухума ибн Абд аль-Уззу. Спустя некоторое время осталась вдовой.

Пророк Мухаммад (ﷺ) женился на М. в 7 г. х. по совету `Аббаса. М. была его последней женой.

М. была добродетельной и набожной женщиной. В ее передаче известно ок. 70 хадисов.

МАЙМУНА БИНТ ХАРИС [ميمونة بنت الحارث] (қ.б.ж. 51/671) – Пайғамбар Мұхаммедтің (ﷺ) әйелдерінің бірі, «Мұсылмандар анасы». Аббас ибн Өбдәл-Мутталибтің әйелі – Умм әл-Фадлдің сіндісі. Алғашқы есімі – Бара; оны Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар Маймуна деп атады. Пұтқа табынушылық кезінде Масғуд ибн Әмрмен некеде болған, кейін онымен ажырасып Әбу Рухум ибн Өбд әл-Уззуға тұрмысқа шықты. Біраз уақыттан кейін жесір қалды.

Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар М. хижраның 7 жылы Аббастың кеңесі бойынша үйленді. М. оның соңғы әйелі болды.

М. мейірбан және тақуа әйел болды. Оның жеткізуінде 70-ке жуық хадистер белгілі.

МАЙМУНИТЫ [ميمونيات] – приверженцы «крайней» хариджитской секты, считаются вышедшими из Ислама. Считали дозволенным мужчине вступать в брачные отношения со своими внучками, заявляя, что запрета на

такой брак в Коране нет. Не считали суру «Йусуф» коранической и говорили, что это лишь любовное повествование.

МАЙМУНИЛЕР [ميمونية] – исламнан шыққан болып саналатын хауариждік «шеттік» ағым жақтаушылар. Ер адамға өз немере қыздарымен некеге тұруға рұқсат етілген деп есептеген, мұндай некеге Құранда тыйым салынбаған деп айтқан. «Йусуф» сүресін құрандық деп есептемей, тек махаббат хикаясы деп санаған.

МАКАМ [مقام] («[караванная] стоянка») – в суфизме – духовная ступень (стадия), достигаемая суфием в результате напряженной духовной практики. Согласно суфийскому теоретику ас-Сарраджу, существует 7 М.: покаяние (тауба), богобоязненность (вараа), воздержание (зухд), бедность (факр), терпение (сабр), удовлетворенность (риза) и упование на Аллаха (таваккуль).

МАҚАМ [مقام] («[керуен] тұрағы») – суфизмде – ынталы рухани тәжірибе нәтижесінде сопы қол жеткізетін рухани баспалдақ (деңгей). Сопылық теоретик ас-Сарражға сәйкес 7 М. бар: тәубеге келу (тауба), тақуалық (уараа), ұстамдылық (зуһд), кедейлік (факр), шыдамдылық (сабр), қанағаттану (риза) және Аллаһқа тәуекел ету (тәуәккул).

МАКАМ аль-ИБРАХИМ [مقام الابراهيم] («место Ибрахима») – место в пределах мекканского ком-

плекса Масджид аль-Харам, где находился пророк Ибрахим (Авраам), когда вместе с сыном Исмаилом строил Каабу. Сейчас на М. находится небольшая постройка с куполом.

Согласно хадисам, после того как Аллах приказал Ибрахиму построить Каабу, тот приступил к строительству. Исмаил подносил камни, а Ибрахим делал кладку. Когда стены здания поднялись выше роста Ибрахима, Исмаил подкатил ему под ноги большой камень, поднявшись на который, тот продолжал работу. На этом камне остался отпечаток его ступни.

Название «М.» упоминается в аяте: «Там – ясные знамения для людей – место Ибрахима...» (3:97).

МАҚАМ әл-ИБРАҺИМ [مقام الابراهيم] («Ибраһимнің орны») 497 – меккелік Мәсжид әл-Харам кешеніндегі, Ибраһим (Авраам) пайғамбар өз ұлы Исмаилмен бірге Қағбаны салып жатқан кезде болған орны. Қазір М. кішкентай күмбезі бар құрылыс орналасқан.

Хадистерге сәйкес, Аллах Ибраһимге Қағбаны салуды бұйырғаннан кейін, ол құрылысқа кіріскен. Исмаил тастарды әкеліп берген, ал Ибраһим қалаған. Ғимараттың қабырғалары Ибраһимнің бойынан жоғары көтерілгенде, Исмаил оның аяғының астында үлкен тас алып келеді, ол соған шығып, өз жұмысын жалғастырды. Бұл таста оның табанының ізі қалған.

«М.» атауы аятта аталады: «Онда ашық белгілер – Ибраһимнің орны бар...» (3:97).

Мак

МАКРУХ [مكروه] (караха) («неприятный, противный, отталкивающий») – в исламском праве – нежелательное действие, отказ от совершения которого для мусульманина лучше, чем выполнение его. Термин близок к харам (полному запрету), но харам – вещи и действия, однозначно запрещенные Аллахом в Коране и Сунне, а М. – только нежелательность того или иного действия или вещи.

В ханафитском мазхабе полностью запретными (харам) являются только те вещи и деяния, на которые имеется прямое указание из Корана, сунны-мутавафир или сунны-машхур. Запрещающие повеления единичных хадисов-ахад относятся к категории М., которая разделяется на 2 вида:

498

1. Тахриман макрух – какое-либо действие, совершение которого очень нежелательно и близко к запретному (харам). Тахриман макрух доказывается каким-либо очевидным подтверждением из первоисточников Ислама; совершение его грех, а воздержание от него – богоугодное дело. В то же время отрицание этого вида М. не выводит человека из Ислама. Примером является несовершение ночной молитвы-витр.

2. Танзихан макрух – действие, совершенное не в соответствии с Сунной; сравнительно легкий вид М., за совершение которого не следует наказания. Воздержание от танзихан макрух – богоугодное дело. Этот вид М. не так явно фигурирует в исламских первоисточниках и относится к некатегоричным запретам из Сунны, как,

например, в хадисе: «Тот, кто съел лук или чеснок, пусть не приходит в мечеть, а сидит дома» (аль-Бухари. Азан. 160).

В других суннитских мазхабах тахриман макрух относят к категории запретного (харам). М. в них считаются только деяния, категорически не запрещенные в Коране и Сунне (как мутавафир, так и ахад). Например: «О вы, которые уверовали! Не спрашивайте о вещах, которые огорчат вас, если откроются вам» (5:101).

МӘКРУҢ [مكروه] (кәрәһә) («үнамсыз, жағымсыз, жиіркенішті») – ислам құқығында – ұнамсыз әрекет, оны орындаудан бас тарту мұсылман үшін оны орындауға қарағанда жақсырақ. Термин харамға (толық тыйым салу) жақын, алайда харам – Аллаһ Құранда және Сүннетте қатаң тыйым салған нәрселер мен әрекеттер, ал М. – қандай да бір нәрсенің немесе әрекеттің ұнамсыз болуы.

Ханафи мәзһабы бойынша Құранда, сунна-мутәуәтир немесе сунна-мәшһүр тікелей көрсетілген заттар мен әрекеттерге ғана толық тыйым салынған (харам). Жеке хадистер-ахадта тыйым салу бұйрықтары 2 түрге бөлінетін М. категориясына жатады:

1. Тахриман мәкруһ – қандай да бір әрекетті орындау өте ұнамсыз және тыйымға (харам) жақын. Тахриман мәкруһ ислам дереккөздерінің айқын растауы арқылы дәлелденеді; оны жасау күнә, ал одан бас тарту – салихалы іс. Сонымен қатар, М. бұл түрін жоққа шығару адамды исламнан шығар-

майды. Түнгі үтір намазын орындамау бұған мысал бола алады.

2. Танзихан мәкруһ – Сүннетке сәйкес емес орындалған әрекет; М. салыстырмалы түрде жеңіл түрі, оны жасағаны үшін жаза тартпайды. Танзихан мәкруһ жасамау – тақуалы әрекет. М. бұл түрі исламның дереккөздерінде айқын көрініс таппайды және Сүннеттің қатаң емес тыйымдарына жатады, мысалы, мына хадисте: «Кімде-кім сарымсақ немесе пияз жесе, бізге жоламасын» (немесе мешітімізге жоламай, үйінде отырсын) (әл-Бұхари. Азан. 160).

Басқа сүннеттік мәзһабтарда тахриман мәкруһты тыйым салынған (харам) қатарына жатқызады. Оларда Құранда және Сүннетте мүлдем тыйым салынбаған әрекеттер ғана М. болып саналады (мутәуәтир де, ахад та). Мысалы: «Әй мүміндер! Егер айқындалса сендерге жаман болатын нәрсені сұрамаңдар» (5:101).

МАЛ [مال] (мн. ч. амвал) – движимое и недвижимое имущество, деньги, богатство.

Первоначально термин употреблялся по отношению к золоту и серебру, затем его стали понимать шире. В исламском праве М. – материальные ценности, которые приобретены или накоплены для удовлетворения нужд при условии реальной пригодности их для пользования. Различают М. движимый (манқул) и недвижимый (ғайри манқул).

Все виды М. разделяются на разрешенные Шариатом и запрещенные. Разрешенный для мусульман М. (мутакаввим) – ценно-

сти, накопленные путем действий и затрат труда, не противоречащих Божественному Закону. Запрещенный М. (ғайри мутакаввим) – имущество, накопленное с нарушением положений Шариата. Разрешенный М. можно сдавать в аренду, продавать, запрещенный – нельзя.

Исламское право уделяет большое внимание проблемам собственности и дает владельцам право защищать имущество от посягательств других людей. В достоверном хадисе Пророк (ﷺ) сказал: «Кто погибнет, защищая свое имущество, – тот шахид».

МАЛ [مال] (көп. т. амуәл) – жылжымалы және жылжымайтын мүлік, ақша, байлық.

Алғашында термин алтын мен күміске қатысты қолданылған, кейін оны кеңірек түсінетін болады. Ислам құқығында М. – қолдануға шынайы жарамды кезінде қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін алынған және жиналған материалды құндылықтар. М. жылжымалы (манқул) және жылжымайтын (ғайри манқул) деп ажыратады.

М. барлық түрлері Шариғатпен рұқсат етілген және тыйым салынған деп бөлінеді. Мұсылмандарға рұқсат етілген М. (мутәкәуим) – Аллах Заңдарына қарсы келмейтін, әрекет пен еңбек ету жолымен жиналған құндылықтар. Тыйым салынған М. (ғайри мутәкәуим) – Шариғаттың қағидаларын бұзумен жиналған мүлік. Рұқсат етілген М. жалға беруге, сатуға болады, тыйым салынғанды болмайды.

Мал

Ислам құқығы жекеменшік мәселелеріне көп көңіл бөледі және иелерге өз мүлкін басқа адамдардың қол сұғуынан сақтауға құқық береді. Сахих хадисте Пайғамбар (ﷺ): «Кімде-кім өз мүлкін қорғай отырып қайтыс болса, – сол шаһид».

МАЛАЙКА [ملائكة] – ангелы. М. созданы Аллахом из света до сотворения человека. В исламском вероучении не имеют пола (43:19), не питаются, не плодятся; лишены свободы воли и исполняют волю Аллаха, не могут согрешить или ослушаться Аллаха. М. невидимы для человеческого глаза. В исключительных случаях по воле Аллаха могут приобретать человеческую форму и становиться видимыми (11:69-71). В таком случае их могли видеть пророки.

Согласно аяту 35:1, М. обладают большим количеством крыльев. Аль-Бухари упоминает слова Пророка (ﷺ), который говорил, что видел ангела Джibriла с 600 крыльями. М. способны преодолевать огромные расстояния с не постижимой разумом скоростью (70:4).

Некоторые М. названы в Коране и Сунне по именам. Известны Джibriл (Гавриил), Микаил и Исрафил. В исламских первоисточниках упоминаются имена Накира и Мункара, Харута и Марута (еще упоминаются Ридван, Малик, Ракиб, Атид, Азриаль).

По велению Аллаха М. приводят в движение все процессы, происходящие в природе. Играют активную роль в жизни людей, сопровождают каждого человека

от рождения до смерти и даже в могиле. Зачатому в утробе матери ребенку Аллах дает душу через ангела. Специальные М. записывают все земные деяния человека (82:10-11). Физическая смерть человека также наступает через отпавленного Аллахом ангела (см.: Малак аль-Маут), который забирает его душу (32:11, 6:61).

Вера в М. – важнейшая составляющая исламской религии, 2-й столп веры после веры в Аллаха.

МӘЛӘИКӘ [ملائكة] – періштелер. Аллаһ адамдарды жаратпастан бұрын, М. нұрдан жаратқан. Ислам ақида ілімінде жынысы жоқ (43:19), тамақтанбайды, ұрпақ жалғастырмайды, ерік бостандығынан айырылған және Аллаһтың қалауын орындайды, күнә жасай немесе Аллаһқа бағынбай кете алмайды. М. адам көзіне көрінбейді. Ерекше жағдайдарда ғана Аллаһтың қалауымен адам кейпін иеленеді және көзге көрінеді (11:69-71). Мұндай жағдайларда оларды пайғамбарлар көре алған.

35:1 аятына сәйкес, М. көптеген қанаттарға ие. Әл-Бұхари Пайғамбардың (ﷺ) сөзін атап өтеді, ол 600 қанаты бар Жәбірейіл періштені көргендігін айтқан. М. ақылға сыймайтын жылдамдықпен орасан зор қашықтықты өте алады (70:4).

Кейбір М. Құран мен Сүннетте аттары аталған. Жәбірейіл, Микаил және Исрафил белгілі. Ислам дереккөздерінде Накир мен Мункардың, Харут пен Маруттың (сонымен қатар Ридуан, Мәлик,

Ракиб, Атид, Өзрейіл де) аттары аталып өтеді.

Аллаһтың қалауымен М. табиғатта болып жатқан барлық үрдістерді қозғалысқа келтіреді. Адам өмірінде белсенді рөл ойнайды, әр адамды туылғанынан өлгеніне дейін және қабірінде де алып жүреді. Ана құрсағында біткен баланың жанын Аллаһ періште арқылы береді. Арнайы М. адамның жерде жасаған барлық әрекеттерін жазып отырады (82:10-11). Жанды алып кететін (қрз.: Мәләк әл-Мәут) адамның физикалық өлімі де Аллаһ жіберген періште арқылы болады (32:11, 6:61).

М. сенім – ислам дінінің маңызды құрамдас бөлігі, Аллаһтан кейін иманның 2-ші тірегі.

МАЛАМАТИ [ملازمة] – суфийское движение, возникшее в Хорасане. Основатель – Хамдун аль-Кассар (ум. 271/884). В основе учения М. лежит положение о маламе, согласно которому человек должен подвергнуть порицанию и хуле самого себя, свою греховную сущность. Для этого необходимо искренне служить Богу, стремиться к Его милости и избежать показной набожности. М. предпочитали не говорить о своих успехах или неудачах в духовной практике или повседневной жизни и придавали большое значение сохранению чужих тайн. Не были сторонниками затворничества и проповедовали идеи аскетизма в миру – т. е. человек должен делать повседневные дела с ощущением близости Бога, необходимости преданного и ис-

кренного служения Ему. Иногда М. сами вызывали порицание окружающих неадекватными поступками.

МӘЛӘМӘТИ [ملازمة] – Хорасанда пайда болған сопылық қозғалыс. Негізін салған – Хамдун әл-Қассар (271/884ж.к.б.). М. ілімінің негізінде мәләмә туралы қағида жатыр, оған сәйкес адам өзін, өзінің күнәлі табиғатын жазғыру мен жамандауға ұшырату қажет. Ол үшін шын ниетпен Құдайға қызмет етіп, Оның рақымына ұмтылу керек және жасанды тақуалықтан аулақ болу қажет. М. өздерінің рухани тәжірибесіндегі немесе күнделікті өміріндегі жетістіктер мен сәтсіздіктер туралы айтпауды жөн көрген және басқалардың құпияларын сақтауға үлкен мән берген. Сопылықты жақтаушы болмады және аскетизмнің идеяларын шамамен уағыздады – яғни, адам күнделікті істерін Құдайдың жақындығын, Оған адал және шынайы қызмет ету қажет екендігін сезе отырып жасау керек. Кейде М. өздерінің ақылға қонымсыз әрекеттерімен қоршаған ортадағылардың жазғыруын туындатқан.

МАЛИК ИБН АНАС [مالك بن أنس] (93/712-179/796) – выдающийся правовед, эпоним одной из 4 правовых школ суннитского ислама (см.: Маликитский мазхаб). Родился в Медине; предки были родом из Йемена и занимались торговлей. В семье было много знатоков хадисов и коранических наук, у которых М. обучался с раннего дет-

ства. Одним из учителей М. был его родной дядя Абу Сухайль. В течение 13 лет обучался у известного ученого Ибн Хурмуза. Изучал все аспекты исламских наук и все учения, считая широкий кругозор необходимым условием для объективного изучения. Разделял познания на 3 категории:

1. Знания, доступные всем и актуальные в повседневной жизни (знание хадисов Пророка(ﷺ), фетв сподвижников).

2. Знания, доступные только ограниченному кругу людей (воззрения различных философских школ и сект). Многим людям изучение этих наук может принести больше вреда, чем пользы, и чтобы не впасть в заблуждение, необходимо пройти тщательную подготовку.

3. Знания, доступные только после длительных и упорных занятий подлинной наукой (правоведение (фикх), основанное на мнении и суждении (ра'й) правоведа (факиха)).

М. был не только выдающимся знатоком хадисов Пророка (ﷺ) и фетв сподвижников, но и систематизатором этого наследия. Особое внимание уделял подбору и классификации хадисов, установлению личности их передатчиков (рави-ев) и их надежности. Посещал собрания Джафара ас-Садика.

М. стремился к разработке правовых методов для вынесения фетв, основанных на независимом мнении правоведа (ра'й), развивал правоведение и сочетал традиционные методы с новыми. Долгие годы преподавал хадисоведение и право в мечети Пророка в Медине.

Занимался проблемами доктринального, вероучительного характера, которые рассматривал с позиций суннитского Ислама.

Среди отличительных качеств М. была почти феноменальная память, но даже на пике популярности он не стеснялся публично заявлять о том, что чего-то не знает.

Автор сб. хадисов «аль-Муватта», где он впервые записал хадисы и сделал первую попытку их систематизации, а также отразил правовые аспекты проблем, на основании которых выдавал фетвы, выделив «деяния мединцев», мнения таби'унов и т. д. М. приписываются несколько сочинений по вероучительным и правовым проблемам.

О М. много писали ученики, в т. ч. `Абдуллах ибн Вахб (ум. 197), автор «аль-Муджасалат», где раскрыт образ М., приведены примеры его высоких моральных качеств, собраны хадисы от него.

МӘЛИК ИБН АНАС [مالك بن أنس] (93/712-179/796) – аса көрнекті құқықтанушы, сүнниттік исламның 4 құқықтық мектеп бірінің эпонимі (қрз.: Мәлики мәзһабы). Мединәдә дүниеге келген; ата-бабасы Йеменнен болған және саудамен айналысқан. Жанұясында Құран және хадис ілімдердің көптеген білгірлері болған, М. олардан бала кезінен тәлім алған. М. ұстаздарының бірі оның туған ағасы Әбу Сүһәйл болды. 13 жыл бойы атақты ғалым Ибн Һурмуздан білім алған. Ислам ғылымдарының барлық аспектілерін және барлық ілімдерді зерттеген, кең ой-өріс

объективті зерттеу үшін қажетті шарт деп есептеген. Танымды 3 категорияға бөлген:

1. Барлық адамға қолжетімді және күнделікті өмірде өзекті білімдер (Пайғамбар (ﷺ) хадистерін, сахабалардың пәтуаларын білу);

2. Шектелген адамдар тобына қолжетімді білімдер (түрлі философиялық мектептер мен ағымдар көзқарастары). Көптеген адамдарға бұл ілімдерді зерттеу пайдасына қарағанда, зия-нын көбірек тигізуі мүмкін, және қателеспеу үшін арнайы дайындықтан өту керек.

3. Шынайы ғылыммен ұзақ және табанды айналысқаннан кейін ғана қолжетімді болатын білімдер, (құқықтану (фихһ), құқықтанушының (фақиһтың) көзқарасы мен ой қорытындысына (ра'й) негізделген.

М. тек Пайғамбар (ﷺ) хадистері мен сахабалар пәтуаларының аса көрнекті білгірі ғана емес, осы мұраның жүйелеушісі болған. Хадистерді таңдау мен жіктеуге, оларды таратушылардың (рәуилер) тұлғаларын белгілеуге және оның сенімділігіне көп көңіл бөлген. Жәфәр әс-Садықтың жиналыстарына қатысқан.

Құқықтанушының тәуелсіз көзқарасына (ра'й) негізделген пәтуаларды шығару үшін құқықтық әдістерді құрастыруға ұмтылды, құқықтануды дамытты және дәстүрлі әдістерді жаңалармен үйлестірді. Көптеген жылдар бойы Мединада Пайғамбар мешітінде хадистану мен құқықты оқытты. Сүнниттік ислам көзқарасы тұрғысына доктриналық, ақида сипатындағы мәселелермен айналысты.

М. ерекшелейтін қасиеттерінің арасында ерекше есте сақтау қабілеті болды, алайда өзінің танымалдылығының шарықтау шегінде де ол көпшіліктің алдында бірнәрсені білмейтіндігі туралы қысылмай айтатын.

«Әл-Муәтта» хадистер жинағының авторы, бұл жерде ол бірінші рет хадистерді жазды және оларды жүйелеудің алғашқы қадамын жасады, сонымен қатар мәселелердің құқықтық аспектілерін бейнеледі, олардың негізінде «мединеліктер әрекеттерін», табиғиңдар көзқарастарын және т.б. бөліп пәтуалар берді. М. ақида және құқықтық мәселелер бойынша бірнеше шығармалардың авторы болып есептеледі.

М. туралы оқушылары көп жазған, соның ішінде Абдуллаһ ибн Уаһб (197 ж.қ.б.), «әл-Мужасолят» авторы, онда М. бейнесі ашылған, оның жоғары адамгершілік қасиеттерінің мысалдары келтірілген, одан жеткен хадистер жиналған.

МАЛИКИТСКИЙ МАЗХАБ
[المذهب المالكي] – одна из 4-х правовых школ суннитского ислама.

Эпоним – Малик ибн Анас. Ибн Анас признавал кадар (предопределение), но в то же время признавал и свободу воли человека, ограничиваясь по этому вопросу общими формулировками и ссылаясь исключительно на ясные смыслы Корана и Сунны (нассы).

По вопросу о больших грехах Ибн Анас считал, что грешник понесет наказание, адекватное совершенному греху, но если Аллах

пожелает, то может простить грешника. Могут быть прощены все грехи, кроме язычества и признания других богов помимо Единого Творца.

В сфере политики Ибн Анас считал идеальным правление Праведных халифов. Решительно отвергал шиитскую концепцию о наследовании верховной власти только потомками Али ибн Абу Талиба. Назначение халифа должно осуществляться в соответствии с традицией Праведных халифов. Для признания законности того или иного халифа достаточно, если ему присягнут жители Медины и Мекки; в противном случае избранный халиф нелегитимен, даже если его поддержат другие регионы Халифата. Ибн Анас понимал, что нельзя пытаться утвердить власть благочестивого халифа бунтами против «нечестивых» властей, как это делали группы хариджитов и радикально настроенных шиитов, и признавал возможность праведного монархического правления на примере омейядского халифа `Омара II ибн `Абд аль-Азиза.

Для вынесения правовых предписаний и суждений Ибн Анас опирался на следующие источники:

1. Коран, прежде всего очевидные и недвусмысленные аяты (нассы).

2. Сунна. Ибн Анас считал, что сунной являются поступки, речи, качества и одобрения Пророка, правовые предписания (фетвы) его сподвижников, а также «деяния мединцев». Опирался прежде всего на хадисы мутаватир и машхур, но признавал и хадисы от еди-

ничных передатчиков (ахад), если они не противоречили нассам Корана и хадисам-мутаватир и машхур. Отсюда следует, что Ибн Анас наряду с устоявшейся традицией применял методы суждения (ра'й).

3. «Деяния мединцев», т. е. устоявшаяся после Пророка (ﷺ) в среде населения Медины традиция, если нет оснований подвергнуть ее сомнению. Считал этот источник более надежным, чем хадисы-ахад: «Информация, переданная тысячами людей тысячам своих потомков, предпочтительнее, чем информация, переданная одним или несколькими людьми».

4. Фетвы сподвижников. Есть данные о том, что Ибн Анас считал источником для решения правовых вопросов и фетвы некоторых выдающихся табиунов, но не приравнивал их к хадисам Пророка (ﷺ) и принимал, если они не противоречили «деяниям мединцев».

5. Кыяс, истислах. Но истислах он понимал по-своему, считая, что если по какой-то проблеме нет ясности (насс) в Откровении, то необходимо применить предпочтительное решение проблемы независимо от того, имеется возможность кыяса (суждения по аналогии) или нет. Это он назвал истислахом (см.: Масалих Мурсала).

6. Садду аз-Зарайи – какое-либо действие или вещь, которые с большой долей вероятности могут привести к греху или нанести какой-либо вред. Согласно Ибн Анасу, то, что может привести к греху, греховно и запрещено, а то, что может привести к добру, – поощряемо.

Ученики Малика ибн Анаса продолжили его дело и положили начало формированию М., распространившемуся во многих странах. Среди последователей М. был и величайший философ-перипатетик Ибн Рушд, который совмещал принципы исламского мировоззрения с наследием Аристотеля. В самой Медине, а также в Хиджазе М. не обрел популярности, но нашел многочисленных последователей на западе мусульманского мира, в Сев. Африке и мусульманской Испании.

В М. имеются различные предписания по правовым проблемам, поэтому муфтии М. выдают фетвы на основании наиболее популярного мнения, которое поддерживается маликитскими улемами. Если муфтий затрудняется дать предпочтение какому-то решению из большого количества предписаний, то, по мнению Шейха Алиша (ум. 1299), он должен выбрать наиболее категоричный вариант; другие маликиты считают, что в этом случае муфтий должен выбрать наиболее легкий вариант, т. е. Пророк (ﷺ) всегда предпочитал в религии легкость.

В М. существует своеобразная иерархия предпочтений: правовые решения и мнения Малика ибн Анаса более предпочтительны, чем мнения Ибн Касима, но мнение Ибн Касима предпочтительнее, чем мнение других маликитских классиков.

МӘЛИКИ МӘЗҒАБЫ [المذهب المالكي] – сунниттік исламның 4

құқықтық мектебінің бірі. Эпонимі – Мәлик ибн Анас.

Ибн Анас қадар (тағдыр) бар екенін, сонымен бірге адамның ерік бостандығы бар екенін де мойындады, бұл сұрақ бойынша Құран мен Сүннеттің анық мағыналарына (нассалар) ғана жүгіне отырып, жалпы тұжырымдамалармен шектелген.

Үлкен күнәлар мәселесі бойынша, Ибн Анас күнәһар өзінің жасаған күнәсіна сай жаза алады, алайды Аллаһ өз қалауымен күнәһарды кешіре алады деп есептеген. Пұтқа табынушылық пен Жалғыз Жаратушыдан өзге құдайларды мойындаудан басқа күнәлардың барлығы кешірілуі мүмкін.

Саясат аясында Ибн Анас Әділетті халифалар билігін мінсіз деп санаған. Жоғары билікті тек Әли ибн Әбу Талибтың ұрпақтары мұрагерлікпен алуы туралы шииттік концепцияны үзілді-кесілді жоққа шығарған. Халифаның тағайындалуы тек Әділетті халифалар дәстүріне сай өткізілуі керек. Қандай да бір халифа заңдылығын мойындау үшін, оған Медина мен Меккенің тұрғындары ант етуі жеткілікті; олай болмаған жағдайда, тандалға халифаны Халифаттың басқа аудандары қолдаса да, ол заңды емес. Ибн Анас дін тәртібін ұстанушы халифа билігін, хауариждер мен түбегейлі радикалды шииттер сияқты «күнәсі бар» билікке қарсы көтеріліс жасау арқылы бекітуге тырысуға болмайтынын түсінген, және омейялық халифа Омар II ибн Әбд әл-Әзиз мысалында әділетті монархиялық биліктің мүмкіндігін мойындаған.

Құқықтық жарлықтар мен тұжырымдамаларды шығару үшін Ибн Анас келесі дерек көздеріне сүйенген:

1. Құран, ең алдымен айқын және анық аяттар (нассалар).

2. Сүннет. Ибн Анас Пайғамбардың (ﷺ) әрекеттері, сөздері, қасиеттері және қолдаулары, оның сахабаларының тұжырымдамалары (пәтуалары), сонымен қатар «мединалық әрекеттері» сүннет емес деп есептеген. Ең алдымен, мутәуәтир және мәшһүр хадистеріне сүйенген, алайда ол жеке-дара жеткізушілер (ахад) Құранның нассаларына және мутәуәтир мен мәшһүр хадистеріне қарсы шықпаса, оларды да мойындаған. Осыған орай, Ибн Анас орныққан дәстүрмен қатар тұжырымдама жасау (ра'й) әдістерін де қолданған деп айтуға болады.

3. «Мединалық әрекеттер», яғни, егер оны күдікке алуға негіз болмаса, Пайғамбардан (ﷺ) кейін Медина тұрғындары арасында орныққан дәстүр. Бұл дерек көзін хадис-ахадтарға қарағанда сенімдірек деп есептеген: «Мыңдаған адамдар өздерінің мыңдаған ұрпақтарына жеткізген ақпарат, бір немесе бірнеше адам жеткізген ақпаратқа қарағанда артықшылығы бар».

4. Сахабалардың пәтуалары. Ибн Анас құқықтық сұрақтарды шешу үшін кейбір аса көрнекті табиғиндардың пәтуаларын да дерек көзі деп санағаны, бірақ оларды Пайғамбардың (ﷺ) хадистеріне теңемей, олар «мединалық әрекеттерге» қарсы келмеген кезде ғана оларды қабылдағаны туралы мәліметтер бар.

5. Қияс, истислах. Бірақ истихсанды ол өзінше түсінген, егер Аянда қандай да бір мәселе бойынша анықтық (насс) жоқ болса, онда қияс (ұқсастық бойынша тұжырымдау) мүмкіндігі болуына немесе болмауына тәуелсіз, мәселенің ең қолайлы шешімін қолдану қажет деп есептеген. Бұны ол истислах деп атады (қрз.: Масалих Мурсала).

6. Садду әз-Зарайи – күнәға алып келу немесе қандай да бір зиян тигізу ықтималдығы көп қандай да бір әрекет немесе зат. Ибн Анасқа сәйкес, күнәға алып келетін зат, күнәһар және тыйым салынған, ал жақсылыққа алып келетін нәрсе – мадақталады.

Мәликибн Анастың оқушылары оның ісін жалғастырды және М. қалыптасуының бастамасын жасады, ол көптеген елдерде таралды. М. ізбасарларының арасында ұлы философ-перипатетик Ибн Рушд та болды, ол ислам дүниетанымының қағидаларын Аристотельдің мұрасымен қатар ұстады. Мединаның өзінде, сонымен қатар Хижазда М. танымалдылыққа ие болмады, алайда өзінің көптеген ізбасарларын мұсылман әлемінің батысында, Солтүстік Африкада және мұсылмандық Испанияда тапты.

М. құқықтық мәселелер бойынша көптеген жарлықтар бар, сондықтан М. мүфтилері мәлики ғұламалары қолдайтын атақты көзқарас негізінде пәтуалар береді. Егер мүфти көптеген жарлықтардың арасынан белгілі бір шешімді артық деп есептеуге киналса, онда Шейх Алиштың (1299 ж.қ.б.) ойынша, ол едәуір

кесімді біреуін тандауы қажет; басқа мәликилердің ойынша, бұл жағдайда мүфти едәуір жеңіл нұсқаны тандауы қажет, өйткені Пайғамбар (ﷺ) әрдайым діндегі жеңілдікті дұрыс санаған.

М. артықшылықтардың өзіндік иерархиясы бар: Мәлик ибн Анастың құқықтық шешімдері мен көзқарастары Ибн Қасымға қарағанда артықшылыққа ие, алайды Ибн Қасым көзқарасы өзге мәликилік классиктердің көзқарастарына ғана артық.

МАЛЯК АЛЬ-МАУТ [ملك الموت] – ангел смерти. Один из самых близких к Аллаху ангелов, который, в соответствии с Его волей, забирает души умерших. М. только выполняет приказы Аллаха и не может забрать души людей без Его разрешения. Упоминается в аяте 32:11.

М. руководит множеством ангелов, которые помогают выполнять его функцию. Души умерших неверных забирают ангелы назидат: «Клянусь ангелами, исторгающими [души неверных] с силой. Клянусь ангелами, извлекающими [души верующих] с жалостью» (79:1-2).

В другом аяте говорится о муках неверных в тот момент, когда ангелы забирают их души: «Если бы ты видел, как ангелы [в Аду] успокаивают неверных и бьют их по лицу и ниже спины [со словами]: «Вкусите муки огня»» (8:50).

МӘЛӘК ӘЛ-МӘУТ [ملك الموت] – өлім періштесі. Аллахқа ең

жақын періштелердің бірі, Оның еркіне сәйкес өлген адамдардың жанын алады. М. тек Аллаһтың бұйрықтарын орындайды және Оның рұқсатынсыз адамдардың жанын ала алмайды. 32:11 аятында аты аталады.

М. оған өз қызметін орындауға көмектесетін көптеген періштелерді басқарады. Қайтыс болған кәпірлердің жанын назидат, ал мұсылмандар жанын нашитат періштелері алады: «[Кәпірлер жанын] сүңгіп шығарушы періштелермен ант етемін. [Мұсылмандар жанын] баяу тартушы періштелермен ант етемін» (79:1-2).

Басқа аятта періштелер кәпірлер жанын алған кездегі олардың азабы туралы айтылады: «[Тозақта] періштелер, сондай қарсы болғандардың беттеріне, арқаларына ұрып: «Күйдіретін азапты татындар!», – деп жандарын алғанын көрсен!» (8:50).

МАМЛЮКИ [المماليك] – рабы.

1) Люди, являющиеся чьей-то собственностью. М. стоят ниже других по своему социальному и экономическому статусу. Синонимы «М.» – `абд, кинн, `акаба, васив, мульк аль-йаумин. Рабынь называют мамлюка, васифа, джария, ама. На фарси М. называют словами «гулям» и «бенде».

В доисламской Аравии М. становились военнопленные и малоимущие, часто продававшие в рабство своих детей. Существовали и чернокожие М. Ислам не отменил рабство, но и не поощрял его; отныне М. становились только плененные на поле боя. Если

Мам

получение выкупа или обмен военнопленными по каким-то причинам оказывались невозможны, то пленных либо убивали (казнили), либо продавали в рабство.

Исламское законодательство наделяло М. определенными правами. Хозяева обязаны были хорошо относиться к своим рабам и быть гуманными с ними (4:36). Освобождение М. – богоугодное дело. В исламском праве часто предписывается освободить М. в качестве откупа за совершенный грех.

М. имели право на исповедание своей религии и не могли быть принуждены к принятию Ислама. Религиозные обязанности М., принявших Ислам, были такими же, как у свободных людей, но М. освобождались от коллективных молитв, выплаты закята и от паломничества (хадж).

Запрещалось продавать или обменивать рабыню, у которой родились дети. М. могли сдаваться в аренду, не имели права владеть имуществом, но по договоренности с хозяином получали возможность заработать деньги для выкупа. С согласия хозяина М. могли вступать в брак между собой; рожденные от этих браков дети считались свободными людьми. Хозяин имел право жить с рабыней без заключения брака; их дети также были свободны. Наложница, которая рожала от хозяина ребенка, называлась умм аль-валяд; ее нельзя было продавать или дарить; после смерти хозяина она становилась свободной, хотя не имела права наследовать его имущество. Зато правом наследования обладали ее дети.

Если в плен захватывались муж с женой, то в рабстве запрещалось разъединять их. Если в плен попадала только жена, то ее прежний брак автоматически оказывался расторгнутым.

2) Белокожие воины-рабы, которые привлекались для несения военной службы правившей в Египте династией Аййубидов (564/1171-648/1250). Состояли в основном из тюрков, славян и кавказцев. В 648/1250 г. лидеры М. отстранили Аййубидов и взяли власть в Египте. Через 10 лет М. под командованием султана Бейбарса разгромили монголов в битве при Айн Джалуте, а в 666/1268 г. – крестоносцев. Еще через 5 лет М. практически уничтожили исмаилитов-низаритов и установили свою власть в Сирии и Палестине. Затем М. положили конец существованию в Киликии (юг Малой Азии) армянского царства Рубенидов. Владения М. распространялись и на часть территории Сев. Африки. М. были ревнителями суннитского Ислама, возродили Халифат в Египте, взяли под защиту святыне места в Мекке и Медине.

Конец правлению М. положили турки-османы; султан Салим I в 921/1516 г. разгромил их в сражении при Марж Дабике возле Алеппо и присоединил их владения. В качестве влиятельного сословия М. сохраняли влияние в Египте вплоть до 1226/1811 г., когда египетский султан Мухаммад Али распорядился истребить их.

Правление М. осуществлялось двумя династиями – тюрокской Бахри (648/1250- 791/1390) и черкес-

ской Бурджи (791/ 1390-921/1516). Государство М. было военным, со строжайшей дисциплиной и иерархией ветвей власти и аппарата, отличалось активизацией культурной жизни.

МӘМЛҮКТЕР [المماليك] – құлдар.

1) Біреудің жеке меншігі саналатын адамдар. М. өздерінің әлеуметтік және экономикалық мәртебесі бойынша басқалардан төмен тұрады. «М.» синонимдері – әбд, кинн, ақаба, уәсиф, мүлк әл-йәумин. Құл әйелдерді мәмлүкә, уәсифә, жәрия, ама деп атайды. Парсы тілінде М. «гуләм» және «бенде» сөздерімен атайды.

Исламға дейінгі Арабияда М. соғыс тұтқындары және өз балаларын жиі құлдыққа сатқан кедейлер айналған. Қара нәсілді М. де болған. Ислам құлдықтан бас тартқан жоқ, бірақ оны қолдамады да; бұдан әрі соғыс алаңында тұтқынға түскендер ғана М. бола бастады. Егер қандай да бір себептермен соғыс тұтқындарына құн төлеткізу немесе айырбас-тау мүмкін болмаған жағдайда, онда тұтқындарды өлтірді (асып өлтірді) немесе құлдыққа сатып жіберді.

Ислам заңнамасы М. белгілі бір құқықтар берді. Иелері өз құлдарына жақсы қатынас жасап, оларға адамгершілікпен қарауы керек болды (4:36). М. босату – салихалы амал. Ислам құқығында жасалған күнәні өтеу үшін М. босату бұйырылады.

М. өз дінін ұстануға құқылы және исламды қабылдауға мәжбүрленуі болмайтын болды.

М. діни міндеттері еркін адамдармен бірдей болды, бірақ М. жамағатпен намаз оқудан, зекет төлеуден және қажылық жасаудан (хаж) босатылды.

Бала босанған әйел құлдарды сатуға немесе алмастыруға тыйым салынды. М. жалға беруге болатын болды, оларда мүлікке ие болу құқығы болмады, бірақ иесімен келісім арқылы олар құн төлеуге ақша жинау мүмкіндігін алды. Иесінің келісімімен М. өз арасында некелесе алды; бұл некеде туылған балалар еркін болып саналды. Иесі өз әйел құлымен некеде болмай-ақ, бірге тұруға құқылы болды; олардың да балалары еркін болды. Иесінен бала туған көңілдес әйел умм әл-уәләд деп аталды; оны сатуға немесе сыйлыққа беруге тыйым салынды; өз иесінің өлімінен кейін ол еркіндікке ие болды, алайда иесінің мүлкін мұрагерлікпен алуға құқығы болмады. Оның есесіне балалары мұрагер болу құқығына ие болды.

Егер күйеуі мен әйелі тұтқындалса, құлдық кезінде оларды бөлуге тыйым салынды. Егер әйелі ғана тұтқынға түссе, оның бұрынғы некесі бұзылған болып есептелді.

2) Мысырда билік еткен Айюб әулетіне әскери қызмет жасау үшін жинақталған ақ терілі жауынгер-құлдар (564/1171-648/1250). Негізінен түріктерден, славяндардан және кавказдардан тұрды. 648/1250 жылы М. басшылары Айюбтерді ығыстырып, Мысырдағы билікті өз қолдарына алды. 10 жылдан кейін сұлтан Бейбарыстың басшылығымен М.

Ман

Айн Жалут түбіндегі шайкаста моңғолдарды, ал 666/1268 жылы крест жорығына қатысушыларды талқандады. Тағы 5 жылдан кейін, исмаили-низарилерді жоюға аз қалды және Сирия мен Пәкістанда өз билігін орнатты. Одан кейін М. Киликиядағы (Кіші Азияның оңтүстігі) Рубенидтердің армян патшалығының өмір сүруін тоқтатты. М. иелігі Солтүстік Африка аймағының бөлігіне де таралды. М. сүнниттік исламның жанашырлары болды, Мысырдағы Халифатты жандандырды, Мекке мен Мединадағы киелі жерлерді өз қорғауына алды.

М. билігін түрік-османдар тоқтатты; сұлтан Сәлім I 921/1516 жылы оларды Алеппо жанында, Марж Дабике маңындағы шайкаста күйретті және оларды иелігін өзіне қосып алды. Ауқатты тап ретінде М. Мысырда өз ықпалын 1226/1811 жылы сұлтан Мұхаммед Әли оларды қырып жою туралы бұйрық бергенше сақтады.

М. билігі екі әулет арқылы жүзеге асырылды – түріктік Бахри (648/1250-791/1390) және черкестік Буржи (791/1390-921/1516). М. мемлекеті қатаң тәртіп және билік пен аппараттың иерархиялық бұтақтарына ие әскери мемлекет болды, ол мәдени өмірді жандандырумен ерекшеленді.

МАНАТ [مانة] – идол арабских язычников, почитаемый племенами Аус и Хазрадж.

Располагался в местечке Кудайда между Меккой и Мединой. В год завоевания Мекки мусульманами Али ибн Абу Талиб разрушил

М. по приказу Пророка Мухаммада (ﷺ).

МАНАТ [مانة] – Аус және Хазраж тайпалары қадір тұтқан араб пұтқа табынушыларының пұты.

Мекке мен Мединаның арасындағы Кудайда жерінде орналасқан. Мұсылмандар Меккені жаулап алған жылы, Пайғамбардың (ﷺ) бұйрығы бойынша Әли ибн Әбу Талиб М. бұзған.

МАНДУБ [مندوب] – в исламском праве действие, совершение которого – богоугодное дело, а несовершение не является греховным (например, совершение малого омовения вуду до наступления времени обязательной молитвы, если оно не было нарушено).

Вне ханафитского мазхаба М. называют сунна, нафиля, мустахаб, ихсан, хасан и т. д. Ханафитский улем Ибн Абидин в «Дур уль-Мухтар» утверждал, что между понятиями М., нафиля и татавву нет никакой разницы.

МАНДУБ [مندوب] – ислам құқығындағы орындалуы – салихалы іс, ал орындалмауы күнә болып табылмайтын әрекет (мысалы, удуу кіші дәретін алуды міндетті намаз уақытына дейін жасау, егер ол бұзылмаған болса).

Ханафи мәзһабынан тыс М. сүннет, нәпіл, мұстахаб, ихсан, хасан және т.б. деп атайды. Ханафилік ғалым Ибн Абидин «Дур ул-Мухтарда» М., нәпіл және татауу ұғымдары арасында ешқандай айырмашылық жоқ деп тұжырымдаған.

МАНН И САЛВА [الْمَنّ و السَّلْوَى]

– манна и перепела, ниспосланные Аллахом сынам Израиля после мольбы пророка Мусы (Моисея): «Мы осенили вас облаком и ниспослали вам манну и перепелов с наказом: «Вкусите от благ, которые Мы даровали вам в удел». [Но сыны Израила не послушались Нас] и нанесли этим обиду не Нам, а самим себе» (2:57). Когда израильяне находились в пустыне Тих, они проголодались и попросили.

Мусу вознести к Аллаху мольбу о том, чтобы Он ниспослал им что-либо съестное. После мольбы Мусы им была ниспослана манна, состав которой точно не известен. После того как манна была съедена, они обратились к нему с просьбой еще раз вознести мольбу к Аллаху – теперь уже о том, чтобы Он ниспослал им что-либо мясное. После повторной мольбы Мусы Аллах ниспослал им перепелов. Израильяне получали М. в достаточном количестве на протяжении дня и ночи, но затем заявили, что им надоело питаться М., и стали требовать, чтобы Муса помолил Аллаха ниспослать им и другие продукты. Одновременно они попытались собрать и сохранить дары, ниспосланные Аллахом, но из-за своей неблагодарности были лишены этой возможности.

МӘННӘ МЕН СӘЛУА [الْمَنّ و السَّلْوَى]

– Аллах Израильдің ұлдарына Мұса (Моисей) пайғамбардың намазынан кейін жіберген мәннә мен бөдене: «Үстеріңе бұлтты көлеңке етіп, және сендерге бөдене менен құдырет шекерін

(Мәннә, Сәлуаны) түсірдік. «Сендерге берген жақсы нәрселерден жәңдер» (дедік). Олар бізге емес өздеріне ғана қастық қылды» (2:57).

Израильдіктер Тих шөл дала-сында болып, қарындары ашқанда, олар Мұсаға Аллаһ оларға азық жіберсін деген дұғаны жеткізуді сұрайды. Мұсаның сұрауынан кейін құрамы қазіргі таңға дейін белгісіз ұнтақ ботқа түсірілді. Ұнтақ ботқаны жеп тауысқан соң олар Мұсаға тағы да Аллаһқа тілектерін жеткізуді сұрайды – бұл жолы олар етті тамақ жіберуін тілейді. Мұсаның тағы бір сұранысынан кейін Аллаһ оларға бөденелерді жібереді. Израильдіктер М. күн-түн бойы жеткілікті көлемде алып отырды, алайда, кейіннен М. қоректенуден жалыққан олар Мұсаның Аллаһтан басқа да азық-түліктер жіберуді сұрауын талап етті. Сонымен қатар, олар Аллаһтың сыйын жинап және сақтап қоюға тырысты, алайда рақымсыздықтарының кесірінен бұл мүмкіндіктен айырылып қалды.

511

МАНСУХ [منسوخ] – см.: Насх и Мансух.

МАНСУХ [منسوخ] – қрз.: Насх және Мансух.

МАРВА [المروءة] – название холма возле Каабы. См.: Сафа и Марва.

МӘРУА [المروءة] – Қағба жанындағы жотаның атауы. Қрз.: Сафа және Мәруа.

МАРИФА [معرفة] – в суфизме – внеопытное знание, достигнутое иррациональным путем в резуль-

Мар

тате длительной духовной практики и субъективных ощущений. Источниками М. являются такие иррациональные категории, как дух, вдохновение, зов сердца и т. д. Сами суфии считают, что источником М. является Аллах. В отличие от эмпирических знаний, М. не постигается путем объективного исследования, рационального подхода к проблемам. М. – эзотерическое, тайное, сокрытое знание, которое принципиально отличается от экзотерического, явного. В противовес алимам (ученым) знатока М. называют ариф. Ариффы путем вдохновения черпают знания об Аллахе, Его атрибутах, проявлениях (аль-марифат аль-илахия), а также обо всем непознанном. Их даже называют «получающими знания от Аллаха» (ариф биллах).

512

В суфизме М. обретается путем преданного служения аль-Хакку (Истинному). Если «путник» (салик) сумел приобрести высшие состояния духовной практики, то сам Бог открывает ему М. Близким по значению является слово ирфан.

МАЪРИФА [معرفة] – суфизмде – ұзақ уақыттық рухани тәжірибе және субъективті сезінулер арқасында иррационалды жол арқылы алынған тәжірибеден тыс білімдер. М. қайнар көзі болып рух, шабыт, жүрек сезімі және т.б. тәріздес иррационалды категориялар табылады. Сопылардың өздері М. қайнар көзі Аллаһ деп санайды. Эмпирикалық білімдерден айырмашылығы, М объективті зерттеу, мәселеге рационалды көзқарас

арқылы танылмайды. М. – экзотерикалық, айқын ақпараттан түбегейлі айырмашылықтарға ие, эзотерикалық, жасырын, құпия білім. М. білгірлерін ғұламаларға (ғалымдар) қарама-қарсы ариф деп атайды. Арифтер шабыт арқылы Аллаһ, О сипаттары, танылуын және барлық құпиялар туралы білімге қол жеткізеді. Оларды тіпті «Аллаһтан білім алушы» (ариф билләһ) деп атайды.

Суфизмде М. әл-Хаққа (Ақи-қаққа) мүлтіксіз қызмет арқылы қол жетеді. Егер «жолаушы» (салик) рухани тәжірибенің жоғары жағдайына жеткен жағдайда, Құдайдың өзі оған М. ашады. Мағынасы бойынша ирфан сөзі жақын болып келеді.

МАРКУФ [مرقف] – в исламском праве – сделка, затрагивающая права или интересы третьего лица. Например, если человек собирается продать какой-либо товар, который был приобретен хотя бы частично усилиями или на средства другого человека, то эта сделка не может быть заключена без согласия того человека; или если кто-либо купил дом, в котором живет человек, арендовавший его у прежнего хозяина, то для его выселения необходимо дожидаться окончания срока аренды.

МАРҚУФ [مرقف] – исламдық құқықта – үшінші тұлғаның құқығына немесе мүддесіне қатысты келісім. Мысалы, егер адам бір бөлігі болсын басқа адамның еңбегі немесе қаражаты арқылы табылған қандай да бір затты

сатқысы келсе, бұл келісім сол адамның келісімінсіз орындауы мүмкін емес; немесе егер бір адам бұрынғы қожайынан басқа адам жалға алған үйді сатып алатын болса, оны үйден шығау үшін жалға алу уақытының бітуін күту кажет.

МАРУТ [ماروت] – см.: Харут и Марут.

МАРУТ [ماروت] – крз.: Харут және Марут.

МАРЬЯМ [مریم] – «набожная женщина».

1) Евангельская Мария; мать Исы (Иисуса), одного из самых великих Божьих пророков. Дочь `Имрана, род которого восходил к пророку и царю Давуду (Давиду).

По преданиям, мать М., Ханна, не могла иметь детей; она поклонялась Аллаху, что, если Он даст ей ребенка, сделает его служителем Храма. Аллах принял мольбу Ханны и дал ей девочку, которую она назвала М. Муж Ханны, `Имран, умер незадолго до рождения М. В соответствии с обетом Ханна принесла М. в храм и отдала на воспитание пророку Закарии. С ранних лет М. служила Богу. Всякий раз, когда Закария приносил М. поесть, он обнаруживал, что у нее уже есть чудесным образом появлявшаяся еда. Это было знамение Аллаха М., которой суждено было стать матерью великого пророка (3:35-37).

Джибрил принес М. известие, что волею Божьей она без посредства мужчины станет матерью пророка Исы (3:45-47; 19:16- 22).

Иса родился от духа Аллаха, ниспосланного М. (66:12).

Когда М. вернулась с новорожденным, соплеменники обвинили ее в распутстве (19:27-28). Тогда М. предложила им спросить ее сына, и, к удивлению людей, по воле Аллаха младенец Иса заговорил с ними из колыбели и объявил им о своей пророческой миссии (19:30-33). Несмотря на это Божественное знамение, многие соплеменники М. оклеветали ее и обвинили в грехе, за что были прокляты Аллахом (4:156-157).

История М. подробно описана в Коране и Сунне. Мусульманские толкователи объясняют это необходимостью прояснить заблуждения иудеев и христиан, привнесших в нее много домыслов. Дальнейшая жизнь и обстоятельства смерти М. неизвестны.

М. почитается в Исламе как одна из самых благочестивых и набожных женщин. В ее честь названа 19-я сура Корана, повествующая о чудесном рождении пророка Исы и о М. Сура была ниспослана в Мекке, состоит из 98 аятов.

2) Наложница Пророка Мухаммада (ﷺ). Происходила из благородной коптской семьи и была подарена Пророку (ﷺ) правителем Египта Мукавкасом, которому Мухаммад (ﷺ) отправил послание с предложением принять Ислам. Есть также мнение, что впоследствии Пророк женился на ней. От М. у Пророка (ﷺ) родился сын Ибрахим, умерший в раннем детстве, в 10 г. х., т. е. еще при жизни отца.

МӘРИЯМ [مریم] – «тақуа әйел».

1) Инжілге сәйкес Мәрия; Аллаһ пайғамбарларының ішіндегі ең ұлыларының бірі Исаның анасы. Шежіресі пайғамбар әрі патша Дәудтен (Давид) тарайтын Имранның қызы.

Аңыз бойынша, М. анасы Ханна бала көтере алмаған; егер Аллаһ оған бала берсе ол оны Ғибадатхана қызметкері етемін деп ант берген. Аллаһ Ханнаның тілегін қабыл етіп, оған қыз береді, ол оны М. деп атайды. Ханнаның күйеуі Имран М. туылуға жақын күндері қаза тапқан. Ханна берген антына сай М. ғибадатханаға әкеліп, Зәкәрия пайғамбардың қамқорлығына қалдырады. М. ерте жасынан Жаратушыға қызмет қылады. Зәкәрия М. азық әкелген әрбір кезде, ол ғажайып түрде пайда болған тамақ бар екенін байқап отырған. Бұл ұлы пайғамбардың анасы болу тағдырына жазылған М. Аллаһтан берілген белгі болатын (3:35-37).

Жәбірейіл М. Аллаһтың қалауымен, ол еркектің қатысуынсыз Иса пайғамбардың анасы болатыны туралы хабар жеткізеді (3:45-47; 19:16-22). Иса М. жіберілген Аллаһтың рухынан пайда болған (66:12).

М. жаңа туылған сәбиді алып келгенде тайпаластары зинакорлыққа байланысты айыптады (19:27-28). Сол кезде М. оларға ұлынан сұрауға кеңес береді және Аллаһтың қалауымен сәби Иса бесікте жатып сөйлейді, оларға өзінің пайғамбарлық қызметі туралы айтады (13:30-33). Осы Құдайдың белгілеріне қарамастан

М. көптеген тайпаластары оған жала жауып, күнәларға байланысты айыптады, және сол үшін де Аллаһтың қаһарына ұшырады (4:156-157).

М. тарихы Құран мен Сүннетте жан-жақты сипатталған. Мұсылмандық тәпсіршілер бұны ол оқиға көптеген болжамдарын қосқан яһудилер мен христиандардың адасушылығын түсіндіру мақсатында деп есептейді. М. одан кейінгі өмірі мен жағдайлары белгісіз.

М. исламда ең адамгершілігі мол және діндар әйелдердің бірі деп құрметтеледі. Оның есімімен Иса пайғамбардың ғажайып түрде дүниеге келуі мен М. туралы жазылған Құранның 19-сүресі аталған. Сүре Меккеде түсірілген және 98 аяттан тұрады.

2) Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) күні. Бақуатты отбасынан шыққан, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ислам дінін қабылдау туралы хабар жіберген Мысыр билеушісі Мукакас Пайғамбарға (ﷺ) сыйға берген. Кейіннен Пайғамбар (ﷺ) оған үйленген деген де пікірлер бар. М. Пайғамбардың (ﷺ) ұлы Ибраһим дүниеге келген, ол әкесі тірі кезінде, х. 10 жылы ерте жас кезінде қайтыс болған.

МАСАЛИХ **МУРСАЛА**
[المصالح المرسلّة] («независимые полезные действия») – в исламском праве – вынесение правового решения муджтахидом на основании полезности и предпочтительности для общества в тех случаях, когда невозможно вывести предписание из буквального значения аятов или

хадисов (нассов), а также на основании кияса и иджмы.

М. также называют истислах («стремление к пользе»). В отличие от истихсана, вывод, сделанный на основании М., не зависит от Корана и Сунны; истихсан же связан с первоисточниками посредством кияса, действие которого он подвергает некоторой коррекции.

В качестве независимой категории права М. признавался Маликом ибн Анасом, считавшим, что М. должен соответствовать общему духу Шариата и не противоречить доводам разума и какому-либо положению исламского права, выведенному на основании более приемлемых методов Шариата.

По поводу возможности применения метода М. среди улемов единства не было. В ханафитском праве М. не является независимой правовой категорией. Шафииты считают М. частью истихсана. Метод признается ханбалитами, т. к. известно, что им пользовался Ахмад ибн Ханбал. Сподвижники Пророка (ﷺ) использовали М. в исключительных случаях.

МАСАЛИХ **МУРСАЛА** [المصالح المرسلة] («тәуелсіз пайдалы әрекеттер») – исламдық құқықта – аяттар мен хадистердің (насс) нақты мағынасына сүйене отырып және кияс және ижма негізінде шешім шығару мүмкін болмаған жағдайда мұжтаһид пен қоғам үшін пайда мен артық көрінушілік негізінде құқықтық шешім шығаруы.

М. истислах («пайдаға ұмтылу») деп те атайды. Истих-

саннан ерекшелігі М. негізінде шығарылған үкім, Құранға немесе Сүннетке тәуелді болмайды; ал истихсан алғашқы дереккөзбен ол оның әрекетін бірнеше түзетуге ұшырататын кияс арқылы.

М. құқықтың тәуелсіз категориясы ретінде Мәлик ибн Анас таныған, оның ойынша М. Шариғаттың жалпы бағытына сай болуы тиіс және сана ойлары мен Шариғаттың дұрысырақ әдістері негізінде жасалған исламдық құқықтың қандай да бір шартына қарсы келмеуі тиіс.

М. тәсілін қолдану мүмкіндігі туралы ғалымдар арасында бірлік болған емес. Ханафилік құқықта М. тәуелсіз құқықтық категория емес. Шафиғиліктер М. истихсанның бөлігі деп қарастырады. Бұл әдісті Ахмад ибн Ханбал қолданғаны белгілі болғандықтан, ханбалилер оны мойындайды. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабалары М. тек ерекше жағдайларда ғана қолданған.

МАСДЖИД [مسجد] (от суджуд – «земной поклон»; мн. ч. масаджид) – мечеть, сооружение для совершения коллективной молитвы и других видов поклонения. ВМ. мусульмане собираются для совершения обязательных ежедневных 5-кратных, а также пятничных молитв. Кроме того, М. может служить местом собрания народа для принятия общих решений и учебным центром.

Обычно М. – специально выстроенные здания, часто с куполами. Сравнительно большие М. могут иметь минареты. Как пра-

Мас

вило, внутри М. устанавливаются кафедры-минбары и находятся помещения для имамов и муэдзинов. На расстоянии от М. находятся общественные туалеты и места для совершения омовений. Часто при М. строятся бани.

Первым храмом Ислама является Кааба (3:96). В одном из хадисов на вопрос Абу Зарра о том, какая М. была первой на земле, Пророк Мухаммад (ﷺ) ответил, что таковой является Кааба (см.: Масджид аль-Харам), а после нее – Масджид аль-Акса в Кудсе (Иерусалиме). Согласно «Сахих» аль-Бухари и Муслима, Пророк (ﷺ) разрешил паломничество только к этим М., а также к Мечети Пророка (ﷺ) в Медине.

516 Первое время после начала пророчества Мухаммада (ﷺ) у мусульман не было зданий М. – Мухаммад (ﷺ) говорил, что для мусульман весь мир является М., но лучше совершать молитвы совместно с другими мусульманами в специально отведенных для этого местах и зданиях, поэтому мусульмане тайно собирались на молитвы в отдаленных районах Мекки. Затем центром мусульманской общины стал дом Аркама. После принятия Ислама `Омаром ибн аль-Хаттабом он обеспечил возможность совершения молитв у Каабы.

Первой М. в Мекке считается дом сподвижника Пророка (ﷺ) – Аммара ибн Йасира, вторую основал Абу Бакр. Третьей М. считается место, где мекканские мусульмане совершили пятничную молитву при переселении (хиджре) в Ме-

дину. Совершив хиджру, Пророк (ﷺ) прибыл в пригород Медины Кубу и распорядился построить там М.: «...мечеть, основанная на богобоязненности с первого дня, – достойнее, чтобы ты в ней стоял» (9:108). Затем была построена М. Пророка (ﷺ) в Медине (см.: Масджид ан-Набави). После этого по мере распространения Ислама в каждом населенном пункте стали строиться М. При единстве функциональных элементов планировка и декорация М. отражают национальные традиции.

МӘСЖИД [مسجد] (сужуд сөзінен – «жерлік құлшылық»; көпше түрі мәсәжид) – жамағат намаз немесе басқа да құлшылық түрлерін орындауға арналған ғимарат, мешіт. М. мұсылмандар міндетті күнделікті 5 уақыт және жұма намаздарын оқу үшін жиналады. Оған қоса, М. адамдар ортақ шешім шығару мақсатында жиналатын орын немесе оқу орталығы болып қызмет ете алады.

Әдетте, М. – арнайы тұрғызылған ғимарат, көбінесе күмбезді. Салыстырмалы түрде үлкен М. мұнаралы болады. Тәртіпке сәйкес М. ішінде мінбар-кафедралар орнатылады және имамдар мен азаншыларға арналған бөлмелер болады. М. жақын жерде қоғамдық дәретханалар мен дәрет алуға арналған жерлер орналасады. М. жанында моншалар жиі салынады.

Исламның алғашқы ғибадатханасы – Қағба (3:96). Әбу Заррдың қандай М. жердегі алғашқы болып есептеледі деген сұрағына, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ол Қағба

(қрз.: Мәсжид әл-Харам), ал одан кейін – Құдыстағы (Иерусалим) Мәсжид әл-Ақса деп жауап берген. Әл-Бұхари мен Муслимнің «Сахихіне» сәйкес, Пайғамбар (ﷺ) тек осы М. және Мединадағы Пайғамбар (ﷺ) Мешітіне қажылық жасауға ғана рұқсат берген.

Мұхаммед (ﷺ) пайғамбарығының алғашқы кездерінде мұсылмандар М. ғимараты болмады – Мұхаммед (ﷺ) мұсылмандар үшін барлық әлем М. деп айтқан, алайда, құлшылық етуге арналған арнайы орындар мен ғимараттарда бірге намаз оқыған дұрыс болды, сондықтан мұсылмандар Меккенің алыс аудандарында жасырын жиналып жүрді. Кейін мұсылман қоғамының орталығы Арқамның үйі болды. Омар ибн әл-Хаттаб ислам дінін қабылдаған соң Қағба маңында намаз оқуды қамтамасыз етті.

Меккедегі алғашқы М. деп Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасының – Аммар ибн Йасирдің үйі саналады, екіншісінің негізін Әбу Бәкр қалады. Үшінші М. деп мұсылмандар Мединеге көшу (хижра) кезінде 5 уақыт намаз оқыған орынды атайды. Хижра жасаған соң, Пайғамбар (ﷺ) Мединаның жанындағы Құба жеріне тоқтап, ол жерде М. салуға бұйрық берді: «...бастапқы күннен бері тақуалық негізінде салынған (Құба) мешіті намазға тұруына тағы лайық» (9:108). Кейіннен Мединадағы Пайғамбар (ﷺ) М. салынды (қрз.: Мәсжид ән-Нәбәуи). Осыдан соң исламның таралуына байланысты әрбір елді мекенде М. салына бастады. Функционалды

элементтері бір болғанымен қоса М. жобалануы мен әрленуі ұлттық дәстүрлерді көрсетеді.

МАСДЖИД аль-АКСА [المسجد الأقصى] («мечеть Отдаленная») – в Коране – место ночного вознесения Пророка Мухаммада (см.: Ибра и Ми`радж) с развалин древнего Божьего храма в Кудсе (Иерусалиме): «Хвала Тому, Кто перенес ночью Своего раба из Мечети Запретной в мечеть Отдаленную, окрестностям которой Мы даровали благословение, чтобы показать ему из Наших знамений. Воистину, Он – Слышащий, Видящий» (17:1). Согласно хадису Пророка, М. была самым древним Божьим храмом на земле после Каабы. Служила первой киблой.

После завоевания Иерусалима в 15/636 г. халиф `Омар распорядился построить на месте иерусалимского храма мечеть, ставшую мусульманской святыней. Современный вид М. получила после перестройки 90-96/709-714 гг. при омейядском халифе аль-Валиде ибн `Абд аль-Малике (см. также: Кудс).

МӘСЖИД әл-АҚСА [المسجد الأقصى] («Шалғайдағы мешіт») – Құранда – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) түнгі намаз оқыған орны (қрз.: Ибра және Миғраж), Құдыс (Иерусалим) қаласындағы Құдай ғибадатханасының қираған жерінде: «Құлын бір түні өзіне белгілерімізді көрсету үшін Мәсжид Ақсаға апарған Аллаһ, әр түрлі кемшіліктен пәк. Шәксіз Ол, естуші, білуші» (17:1).

Мас

Пайғамбардың (ﷺ) хадисы бойынша, М. Қағбадан кейін, Құдай ғибадатханаларының арасында ең ескісі. Бірінші құбыла ретінде болды.

15/636 жылы Иерусалимді бағындырғанда Омар халифа иерусалимдік ғибадатхананың орнына мұсылмандық мешіт тұрғызуға әмір берген. М. заманауи түрі әл-Уәлид ибн Әбд әл-Мәлик халифа кезінде 90-96/709/714 жылдарғы реставрациядан кейін жасалынды (қрз.: Құдыс).

МАСДЖИД ад-ДИРАР [مسجد الضرار] («Мечеть раздора») – кораническое название мечети, построенной «лицемерами» (см.: Мунафикун) в селении Куба. М. стала местом смуты, интриг, раздоров и была разрушена мусульманами после похода на Табук. «А о тех, которые устроили мечеть из соперничества, из неверия, для разделения среди верующих и для засады тем, кто раньше воевал с Аллахом и Его Посланником, – они будут, конечно, клясться: «Мы желали только благого!» – о них Аллах свидетельствует, что они лжецы» (9:107).

МӘСЖИД ад-ДИРАР [المسجد الضرار] («Іріткі мешіті») – Құба елді мекенінде «екіжүзділермен» салынған мешіттің Құрандағы атауы (қрз.: Мұнафикун) М. бүліктің, шиеленістің және іріткінің орнына айналды және Табук шайқасынан кейін мұсылмандармен қиратылды. «Сондай зиян тигізу, қарсы келу, мұсылмандардың арасын ашу және бұрыннан Аллаһ және Елшісіне

қарсы соғысқан біреуді күту үшін мешіт жасап алғандар: «Игілікті ғана қалап едік» деп әлбетте ант ішеді. Сондай-ақ Аллаһ олардың асқан суайт екендігіне куәлік етеді» (9:107).

МАСДЖИД аль-КИБЛАТАЙН [مسجد القبلتين] – название одной из мединских мечетей (см.: Масджид ан-Набави), где во время молитвы-аср Пророку (ﷺ) было приказано Аллахом изменить киблу с Масджид аль-Акса на Масджид аль-Харам (см.: Кибла).

МӘСЖИД әл-ҚИБЛӘТӘЙН [مسجد القبلتين] – Аллаһ Пайғамбарға (ﷺ) аср намазы кезінде құбыланы Мәсжид әл-Аксадан Мәсжид әл-Харамға (қрз.: Құбыла) ауыстыруға бұйырған мединалық мешіттердің бірінің атауы (қрз.: Мәсжид ән-Нәбәуи).

МАСДЖИД аль-КУБА [مسجد قباء] – мечеть, построенная в селении Куба неподалеку от Медины во время хиджры Пророка Мухаммада (не путать с Масджид ад-Дирар).

МАСДЖИД аль-КУБА [مسجد قباء] – Медина қаласына жақын Құба елді мекенінде Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хижрасы кезінде салынған мешіт (Мәсжид ад-Дидар мешітімен шатыстырмаңыз).

МАСДЖИД ан-НАБАВИ [المسجد النبوي] («Мечеть Пророка») – мечеть в Медине, построенная Пророком Мухаммадом (ﷺ) и его сподвижниками сразу после хид-

жры мекканских мусульман в Медину в 622 г. Третья святыня Ислама после Масджид аль-Харам в Мекке и мечети Аль-Акса в Кудсе (Иерусалиме), к которой Шариатом разрешено паломничество, совершаемое мусульманами в любое время года и особенно в период хаджа и расцениваемое как богоугодное деяние (сунна).

После переселения Пророка Мухаммада (ﷺ) в Медину многие жители приглашали его к себе, но он объявил, что расположится в доме, у которого остановится его верблюд. Он отпустил животное, и оно опустилось на землю недалеко от дома Абу Аййуба аль-Ансари, где затем и жил Пророк (ﷺ). Земля эта принадлежала мединцам Сахлю и Сухайлю; они хотели подарить ее Пророку (ﷺ), но тот отказался и выкупил у них участок за 10 динаров, выплаченных Абу Бакром. В кратчайшие сроки мусульмане под руководством Пророка (ﷺ) построили на этом месте мечеть. Первоначально кибла была обращена в сторону Кудса, и михраб был расположен на северной стене; через 6 месяцев кибла была изменена в сторону Мекки и михраб перенесен на южную сторону здания.

После завершения строительства Пророк (ﷺ) поселился в М. С восточной стороны были построены две комнаты для его жен Аиши и Сауды. Возле М. было обустроено место, названное Суффой, где собирались нуждающиеся мусульмане и путники для молитв и обучения основам религии (см.: Асхаб ас-Суффа). Количество ком-

нат, принадлежавших Пророку (ﷺ), первоначально составляло 7, затем их стало 9.

М. превратилась в общественный и просветительский центр, где решались все бытовые, экономические и политические проблемы мусульман. Отсюда Пророк (ﷺ) управлял государством, здесь принимал послов, вместе со сподвижниками решал военные задачи, создавал правовой механизм общества, обучал народ Исламу. После завоевания Хайбара в 6/628 г. Пророк (ﷺ) распорядился расширить территорию М. После смерти Пророка (ﷺ), в 11/632 г., его тело было похоронено в комнате Аиши; рядом с ним позже были похоронены первые халифы – Абу Бакр и `Омар.

В период правления `Омара М. вновь была расширена. Основная реконструкция М. проведена при халифе Османе в 29/650 г.: слабые кирпичные стены сооружения были заменены на каменные, был возведен купол, для поддержания которого добавлены колонны. Затем М. перестраивалась и расширялась в 88/707-91/711, 162/778-165/781, 202/817, 576/1180 гг. В 654/1256 г. пожар уничтожил почти все здание. Срочные восстановительные работы были прерваны из-за монгольского нашествия и падения `Аббасидского халифата и завершены только в 685/1295 г.

В 886/1481 г. в один из минaretов М. ударила молния, и огонь распространился по всему зданию. Мечеть была восстановлена мамлюкским султаном Египта Ашра-

фом Кайтбаем. Возле М. было построено медресе Махмудийа.

М. неоднократно ремонтировалась при османских султанах. В 1817 г. возведен новый купол, в 1849-1861 гг. здание по частям фактически было выстроено заново. Последние фундаментальные восстановительные работы были произведены властями Саудовской Аравии в 1953 г.

МӘСЖИД ән-НӘБӘУИ
[المسجد النبوي] («Пайғамбар мешіті») – 622 жылы меккелік мұсылмандардың хижрадан кейін Пайғамбар (ﷺ) мен оның сахабалары тұрғызған Мединадағы мешіт. Мұсылмандарға жылдың қай мезгілінде болмасын, әсіресе қажылық кезінде және сүннет болып табылатын амалға жататын, Шариғатпен қажылық жасауға рұқсат етілген исламның Меккедегі Мәсжид әл-Харам мен Құдыс қаласындағы Әл-Ақса мешіттерінен кейінгі үшінші қасиетті орны.

Пайғамбардың (ﷺ) Меккеден Мединаға көшкеннен кейін көптеген мединалықтар оны өз үйлеріне шақырды, бірақ Пайғамбар (ﷺ) түйем қай үйде тоқтайды, сол үйде тұрақтаймын деп жариялайды. Жануарды жібере сала, түйе Әбу Айюб әл-Ансари үйінің жанына тоқтайды, кейін Пайғамбар (ﷺ) осы үйде тұрақтаған болатын. Бұл жерлер мединалық Сәһл мен Сүһәйлге тиесілі болған; олар Пайғамбарға (ﷺ) сыйға ұсынды, бірақ сыйдан бас тартып, Әбу Бәкрмен төлеген 10 динарға сатып ала-

ды. Аз уақыт ішінде мұсылмандар Пайғамбардың (ﷺ) басшылығымен осы жерде мешіт тұрғызды. Басында құбыла Құдыс қаласына қарап, михраб солтүстік қабырғада орналасқан болатын; 6 айдан кейін құбыла Мекке жаққа өзгертіліп, михраб мешіттің оңтүстік жағына ауыстырылды.

Мешіт тұрғызылғаннан кейін Пайғамбарға (ﷺ) М. орналасады. Шығыс жақтан Айша мен Сауда үшін тағы екі бөлме салынған болатын. М. қасында мұқтаж мұсылмандар мен жолаушыларға намаз және дін негіздерін үйрену үшін Суффа деп аталған орын тұрғызылды (қрз.: Асхаб ас-Суффа). Басында Пайғамбарға (ﷺ) тиесілі бөлмелердің 7, кейін 9-ға жетті.

М. қоғамдық және ағартушылық орталыққа айналды, бұл жерде мұсылмандардың саяси және экономикалық, тұрмыстық мәселелері шешілген болатын. Осында Пайғамбар (ﷺ) мемлекетті басқарды, елшілерді қабылдап, сахабалармен әскері тапсырмаларды шешкен, сонымен қатар қоғамның құқықтық жүйесін жасады, халықты исламға үйретті. 6/628 жылы Хайбар алынғаннан кейін Пайғамбар (ﷺ) М. территориясын кеңейтуге бұйрық береді. 11/632 жылы Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін Айшаның бөлмесіне жерленді, кейін қасына алғашқы халифалар Әбу Бәкр мен Омар да жерленген болатын.

Омар билігі кезінде М. қайта кеңейтілді. Негізгі қайта құру жұмыстары 29/650 жылдары Осман халифалығы кезінде жасалған

болатын: кірпіштен қаланған әлсіз қабырғалары таспен ауыстырылып, бағаналармен бекінген күмбез орнатылды. Кейін 88/707-91/711, 162/778-165/781, 202/817, 576/1180 жылдары кеңейтіліп қайта тұрғызулар болған. 654/1256 жылғы өрт толығымен ғимаратты қиратқан болатын. Қайта тұрғызу жұмыстары монғол шапқыншылығынан және Аббас әулеті халифатының құлауынан тоқтатылып, 685/1295 жылы ғана жаңартылды.

886/1481 жылы М. мұнараларының біріне найзағай түсіп, өрт бүкіл ғимаратқа тараған болатын. Кейін мешіт мәмлүктік Мысыр сұлтаны Ашраф Қайтбаймен қайта қалпына келтірілді. Жанына Махмудия медресесі салынды.

М. осман сұлтандары кезінде де көптеп жаңарту жұмыстары жүргізілген болатын. 1817 жылы жаңа күмбез жасалынып, 1849-1861 жылдары ғимарат ескі бөліктерден қайта жаңартылды. Соңғы түбегейлі жұмыстар Сауд Арабиясының басшылығымен 1953 жылы жасалды.

МАСДЖИД аль-ХАРАМ [المسجد الحرام] («Запретная Мечеть») – находящаяся в Мекке главная святыня мусульман, к которой совершается обязательное паломничество (хадж). Упоминается в нескольких аятах Корана (например, 2:217, 5:2). С 16-го месяца после хиджры является киблой. В комплекс М. входят Кааба, Макам Ибрахим и источник Замзам. Территория М. окружена стенами, имеет 7 минаретов.

М. несколько раз подвергалась основательной реконструкции. Ремонтные работы производились еще при жизни Пророка Мухаммада (ﷺ) и при его участии. Первое значительное расширение площади храма было сделано при халифе Омаре ибн Хаттабе. Позже омейядский халиф аль-Валид ибн `Абд аль-Малик обновил и расширил М., распорядился украсить гранитные колонны мозаикой, материал для которой был привезен из Египта и Сирии. Значительные строительные и реставрационные работы проводились в период правления `Аббасидов, а затем при Мамлюках и `османских султанах.

Начиная с 1375/1955 г. власти Саудовской Аравии начали широкомасштабные строительные работы на территории М. Были построены новые инженерные сооружения, вырыты туннели, подведены современные системы освещения, водоснабжения, канализации, возведены новые этажи над уже существующими постройками, добавлены новые входы. В 1417/1996 г. отреставрирована Кааба. Необходимость проведения этих работ была вызвана значительным увеличением числа паломников, прибывающих в Мекку со всех концов мира.

МӘСЖИД әл-ХАРАМ [المسجد الحرام] («Тыйым салынған мешіт») – Меккедегі мұсылмандардың басты қасиетті мешіті, осы мешітке міндетті қажылық (хаж) жасалынады. Құранның бірнеше аяттарында айтылады (мысалы, 2:217, 5:2). Хижрадан 16-шы айынан бас-

Мас

тап құбыла болып табылады. М. кешеніне Қағба, Ибраһим Мақамы мен Зәмзәм суының бұлағы кіреді. М. территориясы қабырғалармен қоршалған, 7 мұнарасы бар.

М. бірнеше рет толықтай қайта құру жасалынған болатын. Жаңарту жұмыстары Пайғамбардың (ﷺ) тірі кезінде және оның қатысуымен жасалынды. Бірінші көлемді кеңейту Омар ибн әл-Хаттаб халифа кезінде жасалған. Кейін омеййялық халифа әл-Уәлид ибн Әбд әл-Мәлик М. кеңейтіп, жаңартты, граниттік бағаналарды мозаикамен сәндеуге тапсырып, оған материалдар Сирия мен Мысырдан әкелінген болатын. Құрылыс және реставрациялық жұмыстардың бір бөлігі Аббас әулеті, кейін Мәмлүк және осман сұлтандары кездерінде де жүргізілді.

1375/1955 жылдан бастап Сауд Арабиясы М. территориясында кең ауқымды құрылыс жұмыстарын жүргізген болатын. Жаңа инженерлік құрылыстар, су құбырлары, канализация мен жарық жүргізу жүйелері жүргізіліп, жаңа қабаттар тұрғызылып, жаңа кіру жолдары жасалынды. 1417/1996 жылы Қағбаға да реставрацияланды. Жаңарту жұмыстарына қажеттілік бүкіл әлемнен Меккеге келген қажылық жасаушылардың саны артуымен байланысты болды.

МАСИХ [المسيح] – мессия; один из титулов пророка Исы, упоминаемый в Коране (5:72; 5:75; 4:157) (см.: Иса ибн Марьям).

МӘСИХ [المسيح] – мессия; Құранда айтылған Иса пайғамбардың лауазымы (5:72; 5:75; 4:157) (қрз.: Иса ибн Мәриям).

МАСИХ ад-ДАДЖЖАЛ [المسيح الدجال] – лжемессия.

Пришествие М. – один из признаков Судного дня (см.: Даджжал).

МӘСИХ ад-ДӘЖЖӘЛ [المسيح الدجال] – жалған мессия.

М. келуі – Қиямет күні белгілерінің бірі (қрз.: Дәжжәл).

МА'СУМ [معصوم] («безгрешный, непогрешимый») – согласно исламскому вероучению – один из атрибутов всех пророков Аллаха. Все пророки оберегаются от грехов самим Богом.

МА'СУМ [معصوم] («күнәсіз, күнә жаса алмайтын») – ислам іліміне сай Аллаһтың барлық пайғамбарларының сипаттарының бірі. Барлық пайғамбарлар күнәдан Аллаһтың өзімен қорғауда болады.

МАСХ [مسح] («обтирание») – обтирание какой-либо части тела или тканевого покрытия влажной ладонью. М. головы – неотъемлемая часть малого омовения вуду. В случае, если части тела, которые необходимо промыть при совершении большого или малого омовения, поранены и на них наложена повязка, вместо мытья совершается М.

М. также – обтирание влажными руками кожаной обуви (маст, или хуфф), которая покрывает ногу до лодыжки. Необходимо,

чтобы после совершения предыдущего малого омовения обувь была надета на чистую ногу и после этого не снималась. М. обуви можно совершать в течение суток (для путников – 3 суток).

Разрешается М. только обуви на кожаной или войлочной подошве, которая выдерживает 1 час пути и не разваливается, плотно держится на ноге, не имеет больших дыр. В домашней обстановке разрешается делать М. на плотные шерстяные носки, толщина которых достаточна, чтобы позволить не запачкать и не намочить ноги. Делать М. на тонкие носки, согласно мнению большинства улемов, нельзя.

При малом омовении вуду после М. головы нужно вначале протереть мокрыми соединенными вместе пальцами правой руки верх носка обуви на правой ноге в направлении от пальцев ног на себя. Потом то же самое нужно сделать левой рукой с левой ногой.

М. на маст нарушается, если обувь сойдет с ноги или в нее просочится грязь, влага.

МАСХ [مسح] («сұрту») – су колмен дененің бір бөлігін немесе матаның үстін сұртіп шығу. Басқа М. жүргізу – кіші дәрет удуудың ажырамас бөлігі болып саналады. Егер кіші немесе үлкен дәрет кезінде жуылуға тиісті жерлерде жара немесе бұл жара оралған болса, сол жерге М. жүргізеді.

Сонымен қатар М. – былғары аяқкиімге де жүргізуге рұқсат берілген (маст немесе хуфф). Міндетті түрде аяқ киім таза аяққа кіші дәреттен кейін киіліп, одан

кейін шешілмеуі тиіс. Аяқкиімге М. бір тәулік бойы жасауға болады (жолаушыларға – 3 тәулік).

М. тек асты былғарыдан немесе киізден жасалған, бүлінбей бір сағат шыдайтын, аяққа тығыз тұрып, үлкен тесіктері жоқ аяқкиімге жасауға рұқсат. Үйдегі жағдайда тығыз өрілген жүн нәскиге жасауға болады, бірақ оның тығыздығы кір мен суды өткізбеуі тиіс. Көптеген ғұламалардың пікірі бойынша М. жұқа нәскиге жасауға болмайды.

Кіші дәрет удуу кезінде басқа М. жасалғаннан кейін, саусақтары қосылған дымкыл қолмен оң аяқтың саусақтарынан, яғни бас жағынан өзіңе қарай сұрту қажет. Кейін тура сол әрекетті сол қолмен сол аяққа жасау керек.

Егер аяқкиім аяқтан шешілген немесе оған кір, ылғал өтсе мастқа жасалған М. бұзылады.

523

МАТУРИДИТЫ [الماتريدية] – представители одной из суннитских школ калама. Эпоним школы – Абу Мансур аль-Матуриди (ум. 333/994).

Как и аль-Аш`ари, аль-Матуриди развил свою доктрину в ответ на философию му`тазилитов. Отводил разуму значительную роль в вопросе понимания Божественного Откровения, считал, что попытка разумного постижения бытия Бога – выполнение требований Корана, что постичь разумом повеления Божьи нельзя – их необходимо принимать на веру посредством Откровения: если разум говорит, что то или иное явление или деяние является хорошим либо

плохим, то окончательный вердикт можно вынести только на основании положений Откровения. Доводы разума не должны противоречить Божьему слову – Корану и Сунне; если же возникнет такое противоречие, то необходимо принять положения Откровения и признать несовершенство разума.

Данный принцип М. распространяют и на трактовку аятов Корана. Аяты, которые невозможно было рационально объяснить при буквальном прочтении (муташибих), предлагается понимать в сравнении их с аятами, смыслы которых не вызывали вопросов и споров (мухкам) (трактовка аятов аятами).

В вопросе о Божественном промысле М. занимали среднюю позицию между аш'аритами и му'тазилитами, считая, что Бог творит только на основании Своего замысла и плана и не подотчетен в Своем промысле никому, делает то, что пожелает, и только Он обладает абсолютной волей.

По проблеме свободы воли человека и Божественного предопределения М. признавали аш'аритское понятие касба (соединение деяния человека с волей Бога), но считали, что касб творится силой (иститаат), которую дал человеку Аллах: поступок, совершенный человеком на основании своего выбора, и является волей Божьей, а человек своими действиями либо зарабатывает благосклонность Бога, либо совершает грех. По проблеме атрибутов (сифат) Аллаха М. занимают сходную с аш'аритами позицию, признавая

их наличие, но не относя Божественные атрибуты к самой личности Бога. Аль-Матуриди, принимая на веру аяты Корана об атрибутах Аллаха (руки, глаза Бога), при этом не интерпретировал их буквально и пытался объяснить их доводами разума, он использовал аллегории и применял свой метод трактовки одних аятов Корана другими. Все атрибуты Аллаха подразделяются М. на личностные (ас-сифат аз-затия) и доказательные (ас-сифат ас-субутия). М. подтверждают возможность лицецерения Аллаха в Раю праведниками, но как именно это будет происходить, не объясняют, говоря, что это невозможно объяснить разумом.

Коран, согласно М., – несотворенное Божье слово, но чернила, листы, на которых он записывается, и т. д. – сотворены. По проблеме людских грехов М. считали, что людские деяния не являются частью веры и даже без покаяния верующий грешник не останется навечно в Аду, при этом они ссылались на аят: «Кто придет с добрым делом, для того – десять подобных ему, а кто придет с дурным, тому воздается только подобным ему, и не будут они обижены!» (6:160), т. е. каждый человек может получить только адекватное греху наказание, и Бог не может наказать верующего более тяжким наказанием, чем неверующего. Здесь воззрения М. полностью соответствуют иджме.

Положения М. были приняты в основном в качестве доктринальных основ веры последователями ханафитской правовой школы.

МАТУРИДИ [الماتريدية] – сүнниттік кәләм мектебі жақтаушыларының бірі. Мектеп эпонимі – Әбу Мансұр әл-Матуриди (333/994 ж.к.б.).

Әл-Әшғари сияқты әл-Матуриди муътәзиләлар философиясына жауап ретінде өз доктринасын шығарған болатын. Аллаһ Аяндарын түсінудегі үлкен рөлді парасатқа арнады, Құдай болмысын саналы түрде түсіну – Құран талаптарына сай келеді деп есептеген, Құдай қалауын санамен түсінуге болмайды, оны Аян арқылы түсіну, қабылдау қажет деген: егер сана белгілі бір жайт немесе әрекетті жақсы не болмаса жаман деп санаса, соңғы шешімді тек Аян негізінде ғана айқындауға болады. Сана дәлелдері Аллаһ сөзі – Құран және Сүннетке қарсы келмеуі тиіс, егер де ондай мәселе туындаса, оны Құран қағидаларын қабылдап, сананың жетілмегендігін мойындау қажет.

Бұл М. принципі Құран аяттарын түсіндіруге де қолданылады. Бірінші оқығаннан (мута-шәбиһ) саналы түрде түсінілуі қиын аяттарды басқа мағыналары сұрақ пен дау тудырмайтын аяттармен (мухкам) салыстырып, түсіндіру қажет (аяттарды аяттармен түсіндіру).

Аллаһтың ерік, қалауы туралы мәселеде М. әшғарилер мен муътәзиләлар арасындағы ортаңғы позициясын ұстанады, Құдай тек өзінің жоспары мен қалауына сүйеніп әрекеттер жасайды деп есептеген, өзінің істеген істері бойынша ешкімге жауап бермейді, тек Ол ғана абсолютті ерікке ие.

Адам ерік қалауы мен Аллаһтың тағдыры мәселесі бойынша М. әшғарилік ұғым қасбаны мойындады (адам әрекетінің Аллаһ қалауымен қосылуы), бірақ қасб адамға Аллаһ берген күшпен жасалады (иститаат) деп есептеді: адамның өзінің тандауы негізінде жасалған әрекет Аллаһтың қалауы болып саналады, ал адам өз әрекетімен Аллаһ рақымына бөлінеді немесе күнә жасайды.

Аллаһ сипаттары бойынша М. әшғарилермен ұқсас позиция ұстанады, олардың бар екендігін мойындап, бірақ Аллаһқа тән сипаттарды Оның Өзінің тұлғасына қатыстырмайды. Әл-Матуриди Аллаһтың сипаттары (Аллаһтың қолдары, көзі) туралы келтірілген Құран аяттарына иман келтіре, дегенмен оларға тура мағына беруді ұйғармай, аллегория мен өзінің аяттарды Құранның басқа аяттармен түсіндіру әдісін қолданған болатын. Аллаһтың барлық сипаттары М. тұлғалық (ас-сифат аз-затия) және дәлелдік (ас-сифат ас-субутия) деп бөлінеді. М. тақуалардың жәннәтта Аллаһты көру мүмкіндігін бекітеді, бірақ оның қандай жағдайда болуын саналы түрде түсіндіру мүмкін еместігін айтады.

Құран, М. негіздеріне сай – жаратылмаған Аллаһтың сөз, бірақ ол жазылған қағаз бен сия және т.б. – жаратылған. Адамдардың күнә мәселесі бойынша М. адамдардың әрекеттері иманның бір бөлігі болып саналмайды, және тәубә жасамаған мұсылман мәңгі тозақта қалмайды деп тұжырымдай келе, келесі аятқа сілтеме береді: «Кім

бір жаксылық келтірсе, оған сондай он есе бар. Және біреу бір жамандық істесе, сондай-ақ қана жаза беріледі де олар зұлымдыққа ұшыратылмайды!» (6:160), яғни, адамдар істеген әрекеттеріне сай жаза тартады, және Аллаһ мұсылманды кәпірге қарағанда қатал жаза бере алмайды. М. осы көзқарасы толықтай ижамаға сәйкес келеді.

М. қағидалары иманның доктриналық негізі ретінде ханафилік құқықтық мектеп өкілдерімен қабылданған болатын.

МАУДУДИ АБУ аль-АЛА

[المودودي أبو الأعلى] (1321/1903-1399/1979) – просветитель, государственный деятель, философ, ученый. Родился в индийском селе-нии Орнекабад ок. Хайдарабада. Родословная восходила к Кутб ад-Дину Маудуди, шейху кубравитов в VI в. х.

Отец М. был противником английской оккупации Индии, отказался отправить сына в официальную школу, где превозносились ценности западной культуры, и сам обучал его. После смерти отца М. был вынужден работать, чтобы обеспечить семью, но не оставлял обучения. Он не только ознакомился с классическим исламским наследием, но и размышлял над путями его практического применения.

Общественно-политическая деятельность М. началась со статей в индийских газетах «Муслим» и «Тач». Затем он стал редактором мусульманской газеты «Джамиат» в Дели. В 1341/1923 г. начал выпускать ежемесячный

журнал «Тарджуман аль-Куран», который сыграл большую роль в антиколониальном мусульманском движении в Индии. Выступал как против колониальных властей, так и против Ганди и его сторонников. Стремясь к единству индийских мусульман, боролся с раскольничьими сектами, прежде всего с кадианитами, доказывал несоответствие их учения Исламу. В 1357/1938 г. стал соратником Икбала (см.: Икбал). Первоначально он не был сторонником отделения севера Индии от остальной части страны, однако после образования светского государства Пакистан создал партию «аль-Джамаат аль-Исламия» для приведения государственного устройства в соответствие с нормами Шариата.

После образования государства Пакистан обосновался в Лакхоре. Приложил много усилий для того, чтобы Конституция Пакистана была принята на основе положений Ислама и общественная жизнь в стране регулировалась религией. По обвинению в антигосударственной деятельности был заключен в тюрьму. В 1369/1950 г. освобожден и снова активно участвовал в общественно-политических процессах в стране. За критику властей из-за их пассивности по отношению к пенджабским кадианитам в 1372/1953 г. был арестован и приговорен к смертной казни; приговор был отменен.

Продолжал деятельность в партии «аль-Джамаат аль-Исламия» (до 1392/1972 г. в качестве лидера, затем оставался почетным членом) даже после прихода к власти Ай-

йюб Хана и запрета оппозиции. После начала военных действий между Пакистаном и Индией в 1965 г. призвал граждан страны принять участие в защите от агрессии, назвав сопротивление обязанностью (фард аль-айн) мусульман. Его партия приняла активное участие в боевых действиях.

М. занимался наукой и писал книги по различным аспектам исламской религии. Автор работ по истории, социологии, кораническим наукам, анализу основ Ислама, теории исламского религиозно-политического движения, основам исламского государства и экономики, работ, содержащих опровержение доктрин различных сект, критику западного образа жизни. Наиболее известно его толкование Корана «Тавхим аль-Куран».

МАУДУДИ ӘБУ әл-АЛА
[المودودي أبو الأعلى] (1321/1903-1399/1979) – ағартушы, мемлекет қайраткері, философ, ғалым. Хайдарабад маңындағы Орнекабад деген үнді ауылында туылған. Тегі VI х.ғ. кубрауилер шейхі Кутб әд-Дин Маудудиға барады.

М. әкесі Үндістанды ағылшын отаршылдарына қарсы болды, батыс мәдениетін уағыздаған мектепке баласын беруге қарсы болып, оны өзі оқытқан. Әкесі қайтыс болғаннан кейін отбасын асырау үшін жұмыс істеуге мәжбүр болды, бірақ оқуын тастамады. Ол тек исламның классикалық теорияларымен таныса қоймай, оның тәжірибелік қолданысын іздеді.

М. өзінің қоғамдық-саяси қызметін «Муслим» және «Тач»

атты үнді газетінде мақалаларын жариялаумен бастайды. Кейін Дели қаласындағы «Жамият» атты мұсылман газетінің редакторы болады. 1341/1923 жылы Үндістандағы мұсылмандардың антиколониалды қозғалысында үлкен рөл атқарған ай сайын «Таржуман әл-Құран» журналын шығара бастайды. Колониалдық билікке қарсы шығуымен қатар, Ганди мен оның қолдаушыларына да қарсы шықты. Үнді мұсылмандардың бірлігіне тырысқан ол түрлі ағымдармен күрескен, әсіресе қадиянилармен, олардың ислам іліміне қайшы келетінін дәлелдеген болатын. 1357/1938 жылы Иқбалдың пікірлесі болды (қрз.: Иқбал). Алғашқыда Үндістанның солтүстік бөлігінің бөлінуіне қарсы болды, бірақ Пәкістан зайырлы мемлекеті құрылғаннан кейін, мемлекеттік жүйені Шариғат нормаларына сай жүргізу үшін «әл-Жамаат әл-Исламия» партиясын құрды.

Пәкістан мемлекеті құрылғаннан кейін Лахор қаласында тұрақтайды. Пәкістан Конституциясы ислам іліміне сай болып, мемлекеттегі қоғамдық жүйе дінмен реттелеуіне көп күш жұмсады. Мемлекеттілікке қарсы іс-әрекеттер жасады деп айыпталып түрмеге отырғызылды. 1369/1950 жылы босатылып, қайта мемлекеттің қоғамдық-саяси өмірде белсенді араласты. Пенджабтық қадияниларға биліктің пассивті қатынасы үшін үкіметті сынағаны үшін 1372/1953 жылы қамауға алынып, өлім жазасына кесіледі; жаза орындалмады.

Билікке оппозицияға тыйым салған Айюб Хан келгеннен кейін де «әл-Жамаәт әл-Исламия» партиясында қызметін жалғастырады (1392/1972 жылға дейін лидер болып, кейін қадірменді мүшесі ретінде). Пәкістан мен Үндістан арасындағы 1965 жылы соғыс басталған кезде агрессиядан қорғану үшін мұсылмандарды күреске шақырған болатын, күреске қарсы шығу мұсылмандардың міндеті (фард әл-айн) деп атаған болатын. Оның партиясы соғыс кезінде белсенді әрекеттер жүргізді.

М. ғылыммен айналысып, көптеген ислам дінінің аспектілері туралы кітаптар жазды. Тарих, әлеуметтану, Құран ғылымдары, ислам негіздерінің анализі, исламдық діни-саяси қозғалыстарының теориялары, ислам мемлекеті мен экономика негіздері туралы және батыс өмір салтын сынға алған, көптеген ағымдар доктриналарын теріске шығаруға арналған еңбектерінің авторы. Ең танымал Құран тәпсірі жинағы «Тәухим әл-Құран».

МАУЛА [مولی] (мн. ч. мавали) – многозначное слово; имеет значения: «друг, господин, хозяин, помощник, защитник; человек, который творит хорошие дела, человек который ведет какие-то дела; сосед, путник; потомок, дядя, племянник, невольник, вольноотпущенник» и т. д. В Коране слово «М.» применяется по отношению к Аллаху в значении «Господь, Хозяин, Помощник, Покровитель», например: «...знайте, что Аллах ваш покровитель. Прекрасный это

покровитель и прекрасный помощник» (8:40).

М. называли как вольноотпущенников, так и освободивших их хозяев (маула аль-итака), если между ними продолжали сохраняться дружеские отношения.

Исламское право не ставило приоритетной задачей немедленное упразднение рабства, но постепенно добивалось этого. Коран не предписывает и не рекомендует рабство (см.: Мамлюки (1)). В период правления Праведных халифов и Омейядов в Халифате увеличилось количество вольноотпущенников-М., которые трудились в различных сферах общественной жизни. М. обладали значительным интеллектуальным потенциалом, из них вышли многие мусульманские ученые – мухаддисы, факихи, чтецы Корана, поэты. Разбогачев, многие М. покупали рабов, а затем их освобождали. Это привело к тому, что институт М. стал многоступенчатым. Омейяды отдавали приоритет в государстве арабам, поэтому многие М. поддерживали восстания против правящей династии. В период Османской империи понятие М. в значении «вольноотпущенник» ушло в историю.

В исламском праве М. – люди, которые для каких-либо особых дел (например, для выплаты откупной (дийа) за убийство) получают материальную помощь от состоятельных людей. В обмен на оказанную помощь все имущество М. после их смерти должно перейти к лицам, оказавшим им помощь. Отношения между этими лицами

называются маула аль-мувалат («отношения клятвы и дружбы»). Эта традиция существовала еще в доисламской Аравии и, по мнению многих улемов, потеряла силу; однако в ханафитском праве такой договор допустим в случае, если у обратившегося за помощью лица нет наследников.

Во многих мусульманских регионах, например в Индии и Афганистане, слово М. в значении «друг», «господин», «почтенный» употребляли в качестве особого титула для ученых, образованных людей, отличавшихся праведностью.

МӘУЛӘ [مولی] (көпше түрі мәуәли) – көп мағыналы сөз; «дос, мырза, қожайын, көмекші, қорғаушы; жақсы істер жасайтын адам; белгілі бір істермен айналысатын адам; көрші, жолаушы; ұрпақ, аға, немере іні, құл, босатылған құл» және т.б. мағыналарға ие. Құранда М. Аллаһқа қатысты «Құдай, Қожайын, Көмекші, Қамқоршы» мағынасында қолданылады, мысалы: «Егер олар бет бұрса, сонда біліңдер, шын иелерің Аллаһ. Ол, нендей жақсы ие, нендей жақсы жәрдемші» (8.40).

М. деп босатылған құлдарды және оларды босатқан қожаларын (мәулә әл-итақа) атаған, егер олардың арасында достық қатынас сақталған болса.

Исламдық құқық құлдықты жоюды басымдық талап қоймады, дегенмен оның біртіндеп жойылуына атсалысты. Құран құлдықты жақтамайды да құптамайды да (қрз.: Мәмлүктер (1)). Әділетті

халифалар мен Омейя әулеті басқарған кезде халифатта босатылған құлдар М. көбейген, олар мемлекеттің түрлі қоғамдық өміріндегі салаларда еңбек етті. М. интеллектуалды қасиеттерге ие болып, олардан көптеген мұсылман ғұламалар шыққан болатын – мұхаддистер, фәкіһтар, Құран оқытушылар, ақындар. Көптеген М. босатылғаннан кейін байлыққа иемденіп, құлдарды сатып алып, оларды босатқан. Бұл әрекеттер М. институтының көп деңгейлі болуына әкелді. Омейялықтар мемлекетте араб халқына басымдық бергендіктен, М. көпшілігі билікте болған династияғы қарсы көтерілісті қолдаған болатын. Осман империясы кезінде М. «босатылған құл» мағынасында тарихқа енді.

Ислам құқығында М. – белгілі бір істерге арналған адамдар (мысалы, өлтіргені үшін құн төлеу (дийа) бай адамдардан материалды көмек алады. Осы көмекке жауап ретінде М. қайтыс болғаннан кейін барлық меншігі көмектескен адамға көшеді. Бұндай адамдар арасындағы қарым-қатынасты мәулә әл-мууәләт деп атады («ант пен достық қарым-қатынасы»). Бұл дәстүр исламға дейінгі Арабияда болған, және көптеген ғұламалардың ойынша өз күшін жойған болатын; бірақ ханафилік құқықта мұндай келісім көмекке мұқтаж адамның мүргері болмаса ғана мүмкін.

Көптеген мұсылман аймақтарында, мысалы Ауғанстан мен Үндістан мемлекеттерінде М. сөзі «дос», «қожайын», «құрметті» мағынасында ғұламалардың ти-

May

тулын айқындау үшін, сауатты адам мен діндарлығымен ерекшеленген данышпан адамдарға қолданылады.

МАУЛИД [مولد] («рождение, время рождения, место рождения») – название праздника рождения Пророка Мухаммада (ﷺ) (М. ан-Наби), который отмечается 12-го числа месяца раби-аль-авваль. По наиболее распространенной версии, Пророк (ﷺ) родился в этот день в год Слона (571 г.) (см.: Асхаб аль-Филь). Местом его рождения был город Мекка.

М. как День рождения не отмечался Пророком (ﷺ), его подвижниками и первыми поколениями мусульман. Впервые его стали отмечать в Египте при Фатимидах (297/909-567/1171). Первоначально М. праздновался только высшими государственными чиновниками. Фатимиды отмечали также М. Али ибн Абу Талиба и его жены Фатимы.

В среде суннитов М. стал всенародно праздноваться в 604/1207 г. Инициатором стал зять султана Салах ад-Дина атабек Эрбиля Малик Музаффар ад-Дин Кекбюри, который приглашал на М. известных суфиев, чтецов Корана и улемов. Позже М. стал отмечаться в Мекке и Медине, а затем почти во всех регионах мусульманского мира. На государственном уровне М. стал праздноваться с 996/1588 г. в Османской империи при султанах Мураде III.

М. – нововведение (бид'а) в исламской религии, и некоторые суннитские улемы решительно

выступали против него; большинство же считали его допустимым как проявление любви к Пророку (ﷺ) и в доказательство приводили хадис: «Клянусь Всемогущим Аллахом, вы не уверуете до тех пор, пока не полюбите меня больше, чем любите своих отцов, свое потомство и всех остальных людей» (аль-Бухари. Иман. 8). По их мнению, проведение этого праздника позволительно, если мероприятия не будут противоречить общему духу Ислама. Несмотря на неоднозначное отношение к М., простой народ регулярно отмечает его в различных концах мусульманского мира, вознося молитвы за умерших и организуя праздничные собрания, где специально подготовленные люди рассказывают в поэтической и музыкальной формах подробности, связанные с рождением Пророка (ﷺ).

МАУЛИД [مولد] («туылу, туылу уакыты мен орны») – Раби-эл-әууәл айының 12 күні аталып өтілетін Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) (М. ән-Нәби) туған күніне арналған мереке атауы. Кең таралған дерек бойынша, Пайғамбар (ﷺ) Піл жылында туылған (571 ж.) (қрз.: Асхаб әл-Фил). Туылған жері Мекке қаласы.

М. ретінде туылған күн Пайғамбар (ﷺ), оның сахабаларымен және алғашқы мұсылман қауымымен атап өтілмеген. Тұңғыш рет оны Мысырда Фатимидтер кезінде (297/909-567/1171) атап өту басталды. Алғашқыда ол тек жоғарғы мемлекет басшыларымен ғана атап өтілді. Фатимидтер Әли мен әбу Талибтің және оның

әйелі Фатиманың М. күндерін атап өткен болатын.

Сүнниттер арасында бүкілхалықтық М. 604/1207 жылдары ғана атап өту басталған. Мерекенің бастаушысы Салах әд-Дин сұлтанның күйеу баласы Эрбильдің атабегі Мәлік Мұзаффар әд-Дин Көкбөрі, ол М. белгілі сопыларды, Құран оқытушылар мен ғұламаларды шақырған. Кейін М. Мекке және Медина қалаларында, содан соң барлық мұсылман әлемінің барлық аймақтарында атап өтіле бастады. М. мемлекеттік деңгейде 996/1588 жылы Осман империясында Мұрат III кезінде мерекеленді.

М. – ислам дінінде дінге енгізілген жаңалық (бидъа), және кейбір сүннет ғұламалары оған түбегейлі қарсы шыққан болатын; көпшілігі болса оны Пайғамбарға (ﷺ) деген махаббаттың көрінісі ретінде мерекені атап өту мүмкіндігін айттып, дәлел ретінде келесі хадисті келтірген: «Аллаһпен ант етемін! Мені әкесінен, баласынан және барлық адамдардан артық жақсы көрмейінше сендерден ешкім мүмін бола алмайды» (әл-Бұхари, Иман. 8). Олардың көзқарасы бойынша, егер жалпы ислам рухына қарсы келмесе мерекені атап өтуге болады.

Осындай М. қайшылықты қатынастарға қарамастан, әр түрлі мұсылман әлемі аймақтарында қарапайым халық М. мерекені атап өтіп, қайтыс болғандар үшін дұға оқып, мерекелік кештер ұйымдастырады, арнайы дайындалған адамдар Пайғамбар (ﷺ) туылған күнімен байланысты деректерді ән мен өлең формасында баяндайды.

МАУТ [موت] – смерть, отделение души от тела. В исламе физическая смерть человека не рассматривается как прекращение бытия – его существование продолжается, но переходит на качественно новый уровень.

Человеку рекомендуется почаще вспоминать о М., чтобы глубже осознать смысл земного существования, укрепить веру в Аллаха, совершать хорошие дела и воздерживаться от совершения грехов. Упоминание о М. содержится во многих аятах и хадисах. В одном из аятов говорится: «Всякая душа вкушает смерть, и вам сполна будут даны ваши награды в День воскресения» (3:185).

МӘУТ [موت] – өлім, жанның тәннен ажырауы. Исламда адамның физикалық өлімі болмыстың тоқтауы ретінде қарастырылмайды – оның тіршілігі жалғасады, алайда сапалы жаңа деңгейге өтеді.

Адамға жердегі өмір мәнін барынша терең сезінуге, Аллаһқа деген иманын күшейтуге, салихалы істер жасап, күнәлардан алшақ болуға М. жиі есіне алып отыруға кеңес беріледі. М. туралы көптеген аяттар мен хадистерде келтіріледі. Аяттардың бірінде айтылады: «Әркім өлім татады. Шын мәнінде қиямет күні ақыларың толық төленеді» (3:185).

МАХАББАТ [محبة] – любовь. Мусульманин обязан прежде всего любить Аллаха, т. к. М. – одна из форм поклонения Аллаху. Наряду с этим мусульманин должен любить всех, кто угоден Аллаху. М.

к женам и детям не должна подталкивать человека к отступлению от повелений Аллаха. Понятие взаимной М. Бога и человека содержится в аяте: «Аллах приведет людей, которых Он любит и которые любят Его...» (5:54).

Тема взаимной М. Бога и человека — одна из самых распространенных в суфизме. Встречаются даже утверждения о том, что именно исходящая от Бога любовь привела к сотворению мироздания. Кратчайшим путем для обуздания своих страстей является именно путь М. Однако не все обладают истинной М. Многие любят преходящие и временные ценности материального мира. Это всего лишь подобие М., в принципе допустимое (если не противоречит Шариату) как некий трамплин к обретению истинной М., т. е. М. к Аллаху.

МАХАББАТ [محبة] — жаксы көру. Мұсылман ең бірінші Аллаһты жаксы көру керек, себебі М. — Аллаһқа құлшылық етудің бір түрі. Сонымен қатар, Аллаһқа жакын құлдарды жаксы көру керек. Әйеліне немесе балаларына деген М. адамды Аллаһ бұйрығынан алшықтатпау керек. Адам мен Құдай арасындағы М. ұғымы туралы мына аятта көрсетілген: «Аллаһ оларды жаксы көреді және олар да Аллаһты жаксы көреді...» (5:54).

Адамның және Құдайдың өзара М. туралы тақырып — сопылықта кең таралған. Құдайдың махаббаты әлемді жаратуына әкелді деген тұжырымдар да кездеседі. Өз нәпсінді жоюдың ең қысқа

жолы М. жолы. Алайда барлығы шынайы М. ие бола алмайды. Көпшілік материалды әлемнің шекті құндылықтарын жаксы көреді. Бұл тек М. ұқсас құбылыс, ал шындығында (егер Шариғатқа қайшы келмесе) Аллаһқа деген шынайы М. жетуге белес ретінде қарастырылуы мүмкін.

МАХВ И ИСБАТ [محو واثبات] («уничтожение и существование») — в суфизме — уничтожение своих пороков и страстей «путником» (салик) и обретение вместо них нового существования посредством искреннего служения Богу.

МАХУ және ИСБАТ [محو واثبات] («жою және тіршілік ету») — сопылықта — «жолаушы» (салик) арқылы өз нәпсісін және құмарлықты жою, олардың орнына Аллаһқа шынайы құлшылық ету арқылы жаңа тіршілік ету жолына түсу.

МАХДИ [مهدي] («следующий верным путем») — в мусульманских эсхатологических воззрениях — человек, который придет для укрепления и обновления веры в дни, предшествующие наступлению дня Страшного Суда. Это будет обычный человек, современник своей эпохи. Он не спустится с небес, как мессия Иса, но будет вместе с ним устанавливать царство Божье на земле. Они упразднят насилие и несправедливость, установят справедливые и истинные порядки. Во многих источниках подчеркивается, что М. будет потомком Пророка Мухаммада (ﷺ).

и начнет свою деятельность одновременно с пришествием Даджжала, который придет для уничтожения Ислама. Некоторые улемы считали, что М. и Иса – одно и то же лицо; но многие хадисы говорят, что Иса объединится с М., и они вместе будут бороться с Даджжалом (см.: Ахира).

Слово «М.» имеет и более широкий смысл. Например, в одном хадисе от Пророка (ﷺ) говорится о пришествии в конце каждого столетия людей, которые будут обновлять веру. Таких людей в исламском богословии называют муджаддид и часто отождествляют с М. Однако широкое понимание слова вовсе не означает, что это понятие не связано с конкретным историческим лицом.

В имамитском шиизме личность М. отождествляется с 12-м имамом Мухаммадом ибн Хасаном, который в подростковом возрасте ушел в «сокрытие» (т. е. исчез). Согласно шиитским убеждениям, М. жив и пребывает в сокрытии до определенного срока, когда вернется в качестве мессии и восстановит веру (см.: Иснашариты; Имамиты).

МӘҢДИ [مەندی] («тура жолмен жүруші») – мұсылмандық эсхатологиялық түсіндірмелерде – Ақырет күні келер алдында дінді жаңарту мен нығайту мақсатымен келген адам. Бұл өз заманына сай қарапайым адам болады. Ол Иса мессия сияқты аспаннан түспейді, бірақ онымен қатар жерде Құдайи патшалықты қалыптастыруға атсалысады. Олар әділетсіздік пен қорлықты жойып, әділетті

және шынайы тәртіпті орнатады. Көптеген дереккөздерде ол адам Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ұрпағы болады және исламды жою мақсатымен келген Дәжжәлмен бірге келеді делінген. Кейбір ғұламалар Иса мен М. бір адам деп есептеген; бірақ көптеген хадистерде Иса мен М. бірігеді және Дәжжәлға қарсы бірге күресетіні айтылады (қрз.: Ақырет).

«М.» сөзі мағынасы кең сөз. Мысалы, Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде әрбір жүз жыл сайын дінді жаңарту үшін адамдар келеді делінген. Бұндай адамдарды исламда мұжаддид деп атап, көп жағдайда М. теңестіреді. Дегенмен кең мағынасы оны нақты бір тарихи адаммен айқындауға мүмкіндік бермейді.

Имамилік шиизмде М. тұлғасын 12-ші имам Мұхаммад ибн Хасанмен ұқсастырады, ол жасөспірім кезінде «жасырынға» (яғни жоқ болып) кетеді. Шииттік ілімдерге сәйкес, М. тірі және белгілі бір уақытқа дейін жасырын болады, кейін мессия түрінде келіп дінді қалпына келтіреді (қрз.: Иснашғарилер; Имамиялықтар).

533

МАХР [مهر] – в исламском праве – приданое, выплачиваемое невесте женихом по поводу бракосочетания: «И давайте женам их вено в дар» (4:4). Многочисленных хадисах Пророк Мухаммад (ﷺ) обязывал сподвижников перед заключением брака давать М. их будущим женам; даже самые неимущие из них давали хотя бы символический М. Утвержден М. и иджмой сподвижников. М.

может быть определенное количество денег, драгоценных камней или металлов, ценное имущество. М. может передаваться сразу при заключении брака или до него, а также быть отложенным.

В большинстве правовых школ (кроме ханафитской и маликитской) М. не расценивается как необходимое условие для заключения брака: если по каким-то причинам жених не сумел выплатить М., то брак не расторгается.

Возможна выплата М. частями: первая выплачивается сразу по заключении брачного договора, вторая оговаривается перед заключением брака, но выплачивается позднее в случаях:

1. Если мужчина захочет аннулировать брак.

2. В случае смерти жены (эта часть М. передается ее наследникам).

3. В случае смерти мужа (эта часть М. отдается жене из наследства мужа).

Если супруга после заключения брачного договора совершит действия, ведущие к разводу, то лишается права на получение второй части М.

Если при заключении брачного договора размер М. не был оговорен, то отдается установленный Шариатом минимальный размер М.: в ханафитском праве он равен стоимости 33,6 г серебра или 4,8 г золота (в данном мазхабе 1 г золота условно приравнен к 7 г серебра). Давать М. меньше стоимости 33,6 г серебра или 4,8 г золота нельзя, даже если оговаривалась меньшая сумма.

М. не должен отдаваться из вещей, запрещенных Шариатом (например, из капитала, вырученного от продажи алкоголя). В случае развода бывший муж обязан выплатить женщине М., оговоренный при вступлении в брак (см.: Талак).

В народной среде зачастую М. путают с калымом, являющимся национальным обычаем различных народов. Однако последний представляет собой плату родителям за невесту.

МӘҺР [مهْر] – исламдық құқықта – неке қиылғанда күйеудің болашақ жарына беретін сыйы: «Әйелдердің мәһрін (қалыңын) ықыласпен беріңдер» (4:4). Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар көптеген хадистерінде өз сахабаларына неке қияр алдында өз әйелдеріне М. беруді бұйырған болатын; олардың ең кедейлері де символикалық М. сыйға тартқан. М. сахабалардың ижмасымен бекітілген. М. белгіленген ақша соммасы, бағалы тастар, бағалы зат болуы мүмкін. М. некенің алдында, неке қиылған кезде немесе кейінге қалдырылуы мүмкін.

Көпшілік құқықтық мектептерде (ханафи және мәликидан басқа) М. неке қиюдың міндетті шарты болып есептелінбейді: егер белгілі бір жағдайлармен күйеу жігіт М. төлей алмаса, неке бұзылған деп саналмайды.

М. бөліктермен төленуі мүмкін: бірінші бөлігі неке қию рәсімімен кейін бірден төленсе, екіншісі неке алдында келісіліп, кейін осы жағдайларда төленеді:

1. Егер күйеу жігіт некені бұзуға бел буса.

2. Егер әйелі қайтыс болса (М. бұл бөлігі мұрагерлеріне беріледі).

3. Егер күйеу қайтыс болса (М. бұл бөлігі әйеліне күйеу мұрасынан беріледі).

Егер әйел неке келісімі жасалғаннан кейін, ажырасуға итермелейтін әрекеттер жасаса, М. екінші бөлігін алу құқығынан айырылады.

Егер неке алдында М. көлемі нақты айтылмаса, Шариғат заңдарына сай минималды көлемі төленеді: ханафилік құқықта 33,6 г. күміс немесе 4,8 г. алтын (бұл мәзһабта алтынның 1 г. күмістің 7 г. тең). М. келісімі бойынша сомма аз болуы келісілсе де, 33,6 г. күміс немесе 4,8 г. алтын бағасынан кем беруге болмайды.

М. Шарғиат заңдарымен қайшы келген заттардан беруге болмайды (мысалы, алкоголь заттарын сату арқылы түскен ақша). Ажырасу болатын болса, күйеу әйеліне неке алдында келісілген М. көлемін төлеуі тиіс (қрз.: Талақ).

Халықтар арасында М. көп жағдайда әртүрлі халықтардың ұлттық дәстүрінде бар қалың малмен шатастырады. Алайда соңғысы қалыңдық үшін оның ата-анасына төленетін ақы.

МАХРАМ [محرم] («запретная вещь») – в исламском праве – представители противоположного пола, с которыми запрещено вступать в брак. К ним относятся: мать и бабушка (мать матери, мать отца); дочь и внучка (дочь сына, дочь дочери); сестра; племянница (дочь сестры, дочь брата); тетя

(сестра матери, сестра отца); теща, мать тещи, мать тестя; дочь жены от предыдущего брака; жена отца (мачеха); жена сына (невестка).

М. являются также: сестра жены (свояченица); сестра матери жены; сестра отца жены; дочь сестры жены; дочь брата жены. С этими женщинами брак возводит стать возможным в случае развода с женой или в случае ее смерти.

Запрещены браки с замужними женщинами, язычниками и неверующими.

МАХРАМ [محرم] («тыйым салынған зат») – ислам құқығында – некеге тұруға тыйым салынған қарсы жыныстағы адамдар. Оларға: ана мен әже (әкенің анасы, анасының анасы); қыз бен немере қыз (ұлдың қызы, қыздың қызы); әпке, немере қарындас (әпкенің және ағасының қыздары); тәте (анасының әпкесі, әкенің әпкесі); ене, ененің ата-анасы, әйелінің бірінші некеден қызы; өгей ана; ұлдың әйелі (келін) жатады.

Сонымен қатар, М.: әйелінің әпкелері (балдыз, қайын бике); әйелінің анасы мен әкесінің әпкелері (сіңлі, қарындастары); әйелінің әпкесі мен ағаларының қыздары. Осы әйелдермен некеге тек әйелінің қайтыс болып немесе ажырасқан жағдайда ғана тұруға рұқсат етілген.

Дінсіз, пұтқа табынушы және тұрмыс құрған әйелдермен некеге тыйым салынған.

МАХШАР [محشر] (хашр) – в исламской эсхатологии собрание людей после Дня всеобщего вос-

Мах

крещения для Суда. Согласно аяту 45:22, в этот день воскреснут все люди, когда-либо жившие на земле, и будут держать перед Аллахом ответ за все свои деяния.

После Воскрешения начнется Божий Суд (36:53-54). Судьей на нем будет Аллах (1:4; 6:73). Для Суда ангелы соберут (М.) всех людей на одно место (мавкиф). Люди будут стоять голыми, необутыми и необрезанными (т. е. у мужчин не будет сделано обрезание крайней плоти, которое желательно в этом мире). Все они будут собраны к своим пророкам (16:89) и будут просить их заступиться за них перед Аллахом, но каждый пророк будет отсылать их к тому пророку, который в земной жизни следовал за ним, и наконец все они соберутся вокруг последнего

536 Пророка – Мухаммада (ﷺ), который заступится за них. Помимо этого Пророк Мухаммад (ﷺ) будет заступаться за праведников еще 2 раза: сначала – чтобы двери Рая открылись для праведников, а потом заступится за мусульман, которым Аллах определил место в Аду. Благодаря мольбе Пророка (ﷺ) Аллах смилостивится над ними и откроет им путь в Рай.

Люди при М. будут разделены на 3 группы: пешие, прибывшие верхом и ползущие лицом вниз. Пешие – мусульмане, совершившие незначительные прегрешения, они понесут сравнительно легкое наказание; прибывшие верхом – праведники; ползущие лицом вниз – неверные и грешники, которые будут брошены в огонь Ада. Неверные захотят раскаяться, но Аллах

не примет их раскаяния (6:158), и наказание будет суровым.

Все деяния каждого человека будут поставлены на Весы (Мизан). Каждому человеку будет дана Книга его деяний (69:19-20). Тот, кому Книга будет дана с правой стороны, будет спрошен за свои деяния в легкой форме и вернется в большой радости; тот, кому Книга будет дана с левой стороны или сзади, будет брошен в Ад.

За все добрые деяния, совершенные немусульманами, Аллах воздаст добром в этом мире; но в День Суда все они обнаружат, что страница, на которой должны были быть записаны их добрые дела, окажется пустой.

После М. прощенные праведники войдут в Рай, а неверные и грешники – в Ад.

МАХШАР [محشر] (хашр) – ислам эсхатологиясында Сот үшін барлық адамдардың қайта тірілетін Күнде жиналысын айтады. 45:22 аятына сәйкес, бұл күні барлық жерде өмір сүрген адамдар тіріліп, Аллаһ алдында барлық істеген істері үшін жауап береді.

Қайта тірілгеннен кейін Аллаһ Соты басталады (36:53-54). Сот Иесі Аллаһтың өзі болады (1:4; 6:73). Сот үшін періштелер барлық адамдарды бір орынға жинайды (мәукиф). Адамдар киімсіз, аяқкиімсіз және сүндетсіз тұрады (яғни, ер адамдар осы дүниеде керекті сүндетке отырғызылмаған болады). Адамдардың барлығы өздерінің пайғамбарларына жиналады (16:89) және олар Аллаһ алдында шапағат етуді сұрайды,

бірақ барлық пайғамбарлар осы өмірде олар қай пайғамбардың артынан жүрді сол пайғамбарға жібереді, кейін барлығы оларға шапағат ететін ең соңғы Пайғамбар – Мұхаммедтің (ﷺ) қасына жиналады. Бұдан басқа Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мұсылмандар үшін тағы 2 рет шапағат етеді: басында – жәннәт есіктері мұсылмандар үшін ашылуына, ал кейін Аллаһ тозақтан орын дайындаған мұсылмандар үшін. Пайғамбардың (ﷺ) дұғасы себепті Аллаһ оларды рақымына бөлеп Жәннәт есіктерін ашады.

Адамдар М. кезінде 3 топқа бөлінетін болады: аяқпен келгендер, ат үстінде келгендер және бетімен жерге жорғалап келгендер. Аяқпен келгендер – кіші күнә жасаған мұсылмандар, олар салыстырмалы жеңіл жазаланады; ат үстінде келгендер – тақуалар; бетін жерге қаратып жорғалап келгендер – тозақ отына тасталатын кәпірлер мен күнәһарлар. Кәпірлер тәубе келтірмек болады, бірақ Аллаһ олардың тәубесін қабылдамайды (6:158) және қатал жаза алады.

Әрбір адамның барлық әрекеттері Таразыға (Мизан) салынады. Әрбір адамға оның жасаған істері жазылған Кітабы беріледі (69:19-20). Кімге кітап оң жақтан берілсе, сұрауы жеңіл болып, үлкен бақытпен оралады; кімге кітап артынан не болмаса сол жақтан берілсе, тозаққа тасталады.

Барлық мейірімді істері үшін мұсылман емес адамдарға Аллаһ мейіріммен осы дүниеде жауап береді, бірақ Қиямет Күні осы дүниеде жасаған жақсы істері

жазылу тиіс беттер бос екенін аңғарады.

М. кейін кешірілген мұсылмандар Жәннәтқа, ал кәпірлер мен күнәһарлар – Тоззаққа кіреді.

МЕДИНА [المدينة المنورة] (Мадина-ан-Наби – «город Пророка») – город, расположенный в исторической области Хиджаз на северо-западе Аравийского п-ова. Древнее название – Йасриб; это название употреблено в Коране (33:13) один раз. Название «М.» дано Пророком Мухаммадом (ﷺ) и закрепилось за городом после начала мусульманской эры. М. неоднократно упомянута в Коране (9:101; 9:120; 33:60; 63:8).

Жившие в Йасрибе йеменские племена Хазрадж и Аус враждовали друг с другом и в поисках выхода из затянувшегося конфликта обратились к мекканскому племени курайшитов. В это время в Мекке уже несколько лет читал свои Боговдохновенные проповеди Посланник Аллаха Мухаммад (ﷺ); он и стал тем человеком, к которому обратились мединцы. Благодаря Пророку (ﷺ) и посланным им в М. сподвижникам ислам стал стремительно распространяться в городе. Ауситы и хазраджиты принесли Пророку (ﷺ) клятву верности (см.: Акаба), после чего началась хиджра (переселение) мусульман в М. Именно в М. возникло первое мусульманское государство.

При Праведных халифах Абу Бакре, `Омаре, `Османи М. была столицей Халифата, власть которого распространилась на большие территории Азии и Африки. С пе-

Мед

реносом столицы Халифата в Куфу, а затем в Дамаск М. утратила политическое значение, но осталась крупным культурным, учебным и религиозным центром мусульманского мира. Здесь существовала крупная школа исламского права (фикха), самым известным представителем которой был Малик ибн Анас. В первые века Ислама М. неоднократно оказывалась в центре политических конфликтов, став оплотом восстаний против омейядского халифа Йазида и хариджитов. Для укрепления М. Бувайхид Адуд ад-Даула обнес часть города стеной, а сирийский атабек Нур ад-Дин Занги в 557/1162 г. построил вторую крепостную стену, охватившую весь город.

В 654/1256 г. недалеко от М. произошло извержение вулкана, не нанесшее М. ущерба.

После включения Хиджаза в состав 'Османской империи в М. проводились обширные строительные работы: была выстроена новая крепостная стена высотой ок. 25 м, вокруг которой был вырыт глубокий ров, наполненный водой, в М. была подведена вода из новых источников. Турецкие султаны, носившие титул Хадим аль-Харамейн («Служители двух святых»), 16 раз производили ремонтные работы и реставрацию Мечети Пророка (ﷺ) (см.: Масджид ан-Набави).

В 1908 г. построена железная дорога Стамбул-М., имевшая для 'Османской империи большое военное-стратегическое значение.

После распада 'Османской империи Хиджаз вошел в состав

Королевства Саудовская Аравия. Саудовские власти обустроили город, построили в нем различные объекты общественного значения, гостиницы, шоссе, создали современную инфраструктуру. Мечеть Пророка (ﷺ) и другие религиозные объекты периодически реставрируются и ремонтируются.

Главная святыня М. – Масджид ан-Набави, посещение которой – богоугодное деяние (сунна) для всех мусульман. Количество паломников значительно возрастает в период хаджа. Многие достопримечательности М. связаны с ранней историей Ислама, прежде всего одни из первых мечетей – Куба и Киблатайн. Неподалеку от М. находятся места знаменитых сражений при Бадре и Ухуде. В М. похоронены многие сподвижники Пророка Мухаммада (ﷺ) и их последователи.

МЕДИНА [المدينة المنورة]

(Мэдинэт эн-Нэби – «Пайғамбар (ﷺ) қаласы») – Арабия түбегінің солтүстік батысында Хижаз тарихи облысында орналасқан қала. Ежелгі атауы – Йасриб; бұл атау Құранда (33:13) бір рет аталады. «М.» атауын Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар берген және мұсылмандық дәуір басталғаннан кейін қала атауы болып бекітілген. М. Құранда бірнеше рет айтылады (9:101; 9:120; 33:30; 63:8).

Йасриб қаласын мекендеген йемендік Хазраж және Аус тайпалары өзара жауласады және бұл созылған жанжалдан шығу үшін меккелік тайпа құрайыштарға барады. Осы кезде Меккеде бірнеше

жылдардан бері Аллаһқа құлшылық етуге шақырған Аллаһтың елшісі Мұхаммед (ﷺ) Пайғамбар өзінің уағыздарын оқыған болатын; мединалықтар бет бұрған адам осы болды. Пайғамбар (ﷺ) және М. аттанған сахабалардың себебімен қалада ислам белсенді түрде тарады. Аус пен хазраждар Пайғамбарға (ﷺ) адалдық анттын береді (қрз.: Ақаба), кейін М. қаласына мұсылмандардың хижрасы (көшуі) басталды. Дәл осы М. алғашқы мұсылман мемлекеті пайда болды.

Әділетті халифалар Әбу Бәкр, Омар, Османның кезінде М. билігі Азия мен Африканың аумақты территорияларын қамтыған Халифат астанасы болды. Халифаттың астанасын бірінші Куфа, кейін Дамаск қаласына көшіру себебі М. өзінің саяси мәнін жоғалтты, бірақ мұсылман әлемінің мәдени, діни және білім орталығы болып қала берді. Бұл жерде ислам құқығының (фикһ) ең үлкен мектебі болған, олардың ең танымал өкілі Мәлик ибн Анас. Исламның алғашқы ғасырында М. бірнеше рет саяси қақтығыстарына айналған болатын, оның себебі хауариждер мен омейялық халифа Йазидке қарсы көтерілістердің өршуі. Қаланы қорғау үшін Бууайхид Адуд әд-Даула қаланың бір бөлігін қабырғамен қоршаған, 557/1162 жылы сириялық атабек Нұр әд-Дин Занғи қаланы толық қамтыған екінші қорғаныс қабырғасын тұрғызады.

654/1256 жылы М. жақын жерде М. зақым келтірмеген жанартау атқылауы болған.

Хижаздың Осман империясының құрамына қосылғаннан кейін, М. қаласына үлкен құрылыс жұмыстары жүргізген болатын: жаңа қорғаныс қабырғасының биіктігі 25 метр шамасына жетті, қала қоршауына терең ор қазылып, су жіберілді, М. жаңа су ағыстары қосылды.

Хадим әл-Харамейн («Екі қасиеттінің қызметкері») титулын алған түрік сұлтандары 16 рет Пайғамбар (ﷺ) Мешітіне реставрация және құрылыс жұмыстарын жүргізген болатын (қрз.: Мәсжид ән-Нәбәуи).

1908 жылы Осман империясы үшін үлкен әскери-стратегиялық маңызды объект Стамбұл – М. темір жолы салынған болатын.

Осман империясының құлдырауынан кейін Хижаз Сауд Арабиясы корольдігіне кірді. Сауд Арабиясының үкіметі қаланы жаңғыртып, қоғамға маңызды объектілерді – қонақ үйлер, шоссе, заманауи инфрақұрылымдар құрған болатын. Пайғамбар (ﷺ) мешіті және басқа да діни ғимараттар уақыт сайын реставрация және жөндеуден өткізіледі.

М. басты қасиетті орны – Мәсжид ән-Нәбәуи, осы мешітке бару барлық мұсылмандар үшін сүннет. Қажылардың саны қажылық кезінде көбейеді. М. көптеген ерекше орындары исламның ерте тарихымен байланысты, ең бастысы алғашқы мешіттер – Құба және Қиблатайн. М. жақын жерде Бәдр мен Ухуд шайқас-тары жүргізілген. М. қаласында Пайғамбардың (ﷺ) көптеген сахабалары және олардың ізбасарлары жерленген.

МЕККА [مكة المكرمة] (др. – семит. «дом») – город в исторической области Хиджаз на Аравийском п-ове. В Коране упоминается под названиями: Бекка, Умм аль-Кура, аль-Балад аль-Амин. В М. находится первый в истории человечества храм Кааба, предназначенный для поклонения Единому Богу (3:96).

История М. связана с Адамом, который, по воле Аллаха покинув Рай (см.: Адам и Хавва), возвел на месте будущей Каабы строение, предназначенное для служения Богу. Это строение просуществовало до потопа, произошедшего при пророке Нухе (Ное).

Пророк Ибрахим по велению Аллаха привез на место будущей М. жену Хаджар и сына Исмаила. После чудесного появления источника Замзам место стало пригодным для жилья, и мать с сыном поселились здесь. Спустя некоторое время на этой территории с разрешения Хаджар поселилось йеменское племя джурхумитов, ставшее через Исмаила родоначальником арабских племен. По велению Аллаха Ибрахим построил Каабу, после чего Аллах ниспослал ему права совершения хаджа.

В 415 г. до х. (207) М. заняло йеменское племя хузаа, вытеснившее джурхумитов, но не тронувшее потомков Исмаила. Главным богом их пантеона был Хубал, изваяние которого они установили в М. Только отдельные последователи авраамического Единобожия (ханифы) отказались от поклонения языческим богам.

Ок. 182 г. до х. (440) Кусай, предводитель племени Курайш,

победил хузаитов и основал городское самоуправление (Дар ан-Надва). М. превратилась в город-государство. К началу исламского движения М. управлялась советом из 10 влиятельных горожан.

Курайшиты оставались идолопоклонниками. Они признавали наличие Творца всего сущего мироздания, но наряду с Ним поклонялись идолам, которых считали посредниками между Богом и людьми. Как и во времена Исмаила, ежегодно в Каабе проводился ритуал хаджа, на который стекались паломники со всей Аравии, но Божий храм был наполнен идолами, и сам ритуал потерял изначальный смысл. Тем не менее курайшиты следили за состоянием Каабы, организацией хаджа, приемом паломников. Из-за почти полного отсутствия правового механизма жители М. создали «Союз добродетельных» (см.: Хильф аль-фудул), который был призван защищать права тех, кто стал жертвой несправедливости.

Главным занятием жителей М. была торговля. Город стал главным торговым и культурным центром Аравии. Значение и богатства М. привлекали иноземных захватчиков. Установить контроль над Хиджазом пытались римляне, византийцы, персы, эфиопские правители (см.: Асхаб аль-Филь), но статус М. как свободного города-государства сохранялся вплоть до появления ислама.

Самым значительным событием в истории М. было возникновение здесь исламской религии. После начала пророческой дея-

тельности Пророка Мухаммада (ﷺ) общественно-политическая обстановка в М. радикально изменилась. Многовековые арабские традиции терпели глубочайший кризис. Это привело к противостоянию мусульман со сторонниками традиционного уклада жизни, которых возглавляла аристократия М. Пророк Мухаммад (ﷺ) и его первые последователи подверглись жесточайшим гонениям. Часть из них были вынуждены эмигрировать в Эфиопию, где их поддержал негус Асхама. Спустя 13 лет почти все мусульмане покинули Мекку и совершили переселение в Медину, где было создано первое мусульманское государство. После этого началась война между мекканскими язычниками и мединскими мусульманами. В 8 г. х. мусульманская армия без боя заняла Мекку; Пророк Мухаммад (ﷺ) вошел в Каабу и сокрушил языческих идолов. С этого времени все акты служения в мекканском храме, как и во времена пророков Ибрахима и Исаиила, были посвящены только Единому Аллаху.

После присоединения М. к мусульманскому государству она стала терять политическое значение, а после смерти Пророка (ﷺ) и начала мусульманских завоеваний превратилась в провинциальный город Халифата, зато стала религиозным центром не только для арабов, но и для мусульман всего мира. Все молитвы мусульман совершаются в направлении М. (см.: Кибла).

В 64/684 г. в М. обосновался `Абдуллах ибн Зубайр, отказав-

шийся признать власть омейядского халифа Йазида ибн Му`авии. `Абдуллах ибн Зубайр был признан халифом, и М. на 10 лет стала столицей Халифата.

В 129/747 г. М. была захвачена хариджитами, но в том же году освобождена `Аббасидами. С 132/750 по 349/961 г. управление М. осуществлялось наместниками из правящей династии `Аббасидов.

Начиная с 303/916 г. на Аравийском п-ове активизировались карматы, которые перекрыли все пути к М. и не допускали в город паломников; в 317/930 г. они захватили М. и вывезли находившийся в Каабе «Черный камень» (см.: Хаджар Асвад).

После захвата Египта Фатимидами в 357/968 г. усилилось их влияние в Хиджазе. М. стала управляться шарифами – потомками Али ибн Абу Талиба по линии его сына Хасана, почти независимыми правителями. В 922/1517 г. Хиджаз был захвачен турецким султаном Салимом I Явузом и вошел в состав `Османской империи. Мекканские тарифы продолжали править на положении вассалов. `Османские султаны уделяли большое внимание обустройству М. и периодически производили ремонтные и строительные работы в комплексе Масджид аль-Харам.

В 1218/1803-1228/1813 гг. М. была захвачена ваххабитами и освобождена вассальным правителем Египта Мухаммадом Али.

В ходе Первой мировой войны мекканский шариф Хусайн, заручившись поддержкой англичан, объявил о своей независимости от

Мек

Османской империи и начал освободительную войну против турок, но после его решения объявить себя халифом англичане перестали оказывать ему поддержку.

С 1344/1926 г. власть над Хиджазом и большей частью Аравийского п-ова перешла к недждской королевской династии Саудитов. Власти Саудовской Аравии обустроили М., построили в ней различные объекты общественного значения, гостиницы, шоссе и современную инфраструктуру, взяли на себя организацию хаджа. Масджид аль-Харам и другие религиозные объекты периодически подвергаются ремонту и реставрации.

МЕККЕ [مكة المكرمة] (көне сепит. «үй») – Аравия түбегіндегі Хижаз тарихи облысындағы қала. Құранда Бекка, Умм әл-Қура, әл-Балад әл-Әмин атауларымен айтылады. М. адамзат тарихындағы Жалғыз Құдайға құлшылық жасау үшін алғашқы ғибадатхана Қағба орналасқан (3:96).

М. тарихы болашақ Қағбаның орнынан Аллаһқа қызмет жасау арналған құрылыс салған Аллаһ қалауымен жәннәтты қалдырған Адаммен байланысты (крз.: Адам мен Хауа). Бұл құрылыс Нұх (Ной) кезіндегі су тасқынына дейін тұрды.

Ибраһим пайғамбар Аллаһ бұйрығымен болашақ М. орнына әйелі Хажар және ұлын Исмаилді әкелген болатын. Таңғажайып Зәмзәм бұлағының пайда болуымен бұл жерлер мекендеуге жарамды бола бастап, ана баласымен осы жерге тұрақтады. Бірашама уақыт

өткен соң Хажар рұқсатымен Исмаил арқылы араб тайпаларының негізіні салған йемендік тайпа жұрхумдықтар қоныс тебеді. Аллаһ бұйрығымен Ибраһим Қағбаны тұрғызғаннан кейін хаж (қажылық) жасаудың ережелерін жіберді.

Хижра жыл санауына дейін (207) 415 жылы М. жұрхумдықтарды ығыстырған, бірақ Исмаил ұрпақтарына тимеген йемендік тайпа хузаа мекендейді. Олардың пантеоның басты құдайы Хубал, олар М. оның мүсінін орнатқан болатын. Тек ибраһимдік Біркұдайшылдар (ханифтер) ғана пұттарға сенуге бас тартты.

Хижра жыл санауына дейін (440) 182 жылы құрайыш тайпасының қолбасшысы Құсай хузаилерді талқындап қалада өзіндік билік орнатады (Дар ан-Надуа). М. қала-мемлекетке айналды. Исламдық қозғалыс басында М. қаласының билігі 10 қадірлі қала тұрғындарының кеңесімен жүргізілді.

Құрайыштар пұтқа табынушы болып қала берді. Олар барлық әлемнің Жаратушысы барлығын мойындады, алайда пұттарды Құдай мен адам арасындағы елшілер деп қабылдап, Аллаһпен қоса пұттарға табынды. Исмаил уақытындағыдай, жыл сайын Қағбада хаж рәсімі жүргізілді, оған бүкіл Арабиядан көптеген қажылар ағылды, алайда Құдай ғибадатханасы пұттарға толы болып, рәсімнің бастапқы мәнін жоғалтқан. Оған қарамастан құрайыштер Қағба жағдайына қарау, хаж рәсімін ұйымдастыру,

қажыларды қарсы алу мәселелерін қадағалаған.

Құқықтық жүйенің толық болмауына байланысты әділетсіздіктің құрбаны болғандардың құқығын қорғау үшін М. тұрғындары «Мейірім жасаушылар одағын» (қрз.: Хильф эл-фудул) құрған болатын.

М. тұрғындарының басты шаруашылығы сауда болды. Қала Арабияның басты сауда және мәдени орталығына айналды. М. мәні мен байлығы басқа жерлерден келген адамдарды қызықтырған. Хижаз аймағына билік жүргізуге римдіктер, византиялықтар, парсылар, эфиопиялық билеушілер талпынған (қрз.: Асхаб эл-Фил), бірақ М. тәуелсіз қала-мемлекет статусын ислам келгенге дейін сақтады.

М. ең басты тарихи оқиғасы сонда ислам дінінің қалыптасуы. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) пайғамбарлық қызметі басталғаннан кейін М. саяси-қоғамдық жағдайы толығымен өзгерді. Ғасырлар бойы қалыптасқан араб халқының дәстүрлері дағдарысқа ұшырады. Бұл мұсылмандар мен катал дәстүрді ұстанушылар басқарған М. аристократиямен қақтығысқа әкелді. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мен оның алғашқы ілесушілері қатал қудалауға алынды. Олардың бір бөлігі Эфиопияға қоныс аударуға мәжбүр болады, онда оларды негус Асхамның қолдауын табады. 13 жылдан кейін барлық мұсылмандар Меккеден Мединаға көшіп, алғашқы мұсылман мемлекетін құрды. Осыдан кейін Меккелік мүшріктер мен

Мединалық мұсылмандар арасында соғыс басталады. 8 х.ж. мұсылман әскерлері күрессіз Меккені алды; Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Қағбаға кіріп, барлық пұттарды қиратқан. Осы уақыттан бастап меккелік ғибадатханадағы барлық құлшылық актілері Ибраһим мен Исмаил пайғамбарлар заманындағыдай, Жалғыз Аллаһқа арналады.

М. мұсылман мемлекетіне қосылғаннан кейін, өзінің саяси мәнін жоғалтты, ал Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан және мұсылмандардың жаулап алу шайқастарынан кейін Халифаттың провинциялық қаласына айналды, дегенмен тек арабтардың ғана емес, дүниежүзі мұсылмандары үшін діни орталыққа айналды. Мұсылмандардың барлық намаздары М. жаққа жасалынады (қрз.: Құбыла).

64/684 жылы омейялық халифа Йазид ибн Муғауия билігін қабылдамаған Абдуллаһ ибн Зубайр тұрақтады. Абдуллаһ ибн Зубайр халифа болып қабылданып, М. 10 жылға Халифат астанасына айналды.

129/747 жылы М. хауариждермен алынып, бірақ сол жылы Абасс әулетімен босатылды. 132/750 жылдан 349/961 жылы М. билігі Аббас әулетінің наменгерлерімен жүргізілді.

303/916 жылдан бастап Арабия түбегінде карматтар белсенділік танытып, М. барлық жолдарды жауып, қалаға қажылыққа келгендерді өткізбеді; 317/930 жылы М. жаулап алып, Қағбада тұрған «Қара тасты» шығарған болатын (қрз.: Хажар Асуад).

Меч

Мысырды 357/968 жылы жаулап алған Фатимидтердің Хижазға ықпалы күшейді. М. шарифтермен – Әли ибн Әбу Талибтің ұлы Хасаннан тараған ұрпақтың өкілдері тәуелсіз дерлік басшылармен басқарылды. 922/1517 жылы Хижазды түрік сұлтаны Сәлім I Явузбен басып алынып, Осман империясына қосылды. Меккелік шарифтер вассал ретінде билігін жалғастырды. Осман сұлтандары М. қаласының құрылымына мән беріп, Мәсжид әл-Харам кешеніне құрылыс және қалыпа келтіру жұмыстарын жүргізген еді.

1218/1803-1228/1813 жылдары М. уаһхабилермен алынып, Мысырдың вассал басшысы Мұхаммед Әлимен басатылды.

Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде меккелік шариф Хүсейн, ағылшындардың қолдауына сеніп, Осман империясынан тәуелсіз деп жариялайды, түріктерден бостандық соғысын жүргізуді бастап, өзін халифа деп жариялау шешімінен кейін ағылшындар оған қолдау көрсетуден бас тартты.

1344/1926 жылдан бастап Хижаз және Арабия түбегінің көп үлкен бөлігінің билігі нәжідік корольдік Сауд әулетіне өтеді. Сауд Арабиясы басшылығы М. қоғамдық маңызды құрылыстар – қонақ үйлер, шоссе, заманауи инфрақұрылым қалыптастырды, хаж ұйымдастыруды да өз қолдарына алды. Мәсжид әл-Харам және тағы басқа діни объектілерге құрылыс және қалпына келтіру жұмыстары жүргізіліп тұрады.

МЕЧЕТЬ [مسجد] – см.: Масджид.

МЕЧЕТЬ [مسجد] – крз.: Мәсжид.

МИЗАН [میزان] – весы. Согласно Корану (7:85), пророк Шуайб, посланный для увещевания народа Айки, призывал их соблюдать меру в торговле, не обвешивать, обманывая людей на весах. В исламском праве обвес – тягчайший грех, влекущий тяжелое наказание.

М. также – весы, на которые будут положены все хорошие и плохие деяния человека в день Страшного Суда (21:47; 23:102-103). Настоящая сущность М. непостижима человеческим разумом.

МИЗАН [میزان] – таразы. Құранға сәйкес (7:85) Айка халқына жіберілген Шұғайб пайғамбар оларды саудада әділеттілік танытып, адамдарды алдамай, таразыны адал қолдануды шақырған. Ислам құқығында таразыдан жеу – қатал жазаланатын ауыр күнә.

Сонымен қатар, М. – Ақырет күні сотта адамның жақсы және жаман әрекеттері өлшенетін таразы (21:47; 23:102-103). Шынайы М. болмысын адам санасымен түсіну мүмкін емес.

МИКАИЛ [ميكائيل] (Микаль) – один из 4 наиболее приближенных к Аллаху ангелов, регулирующий природные процессы.

По воле Аллаха М. приносит облака, приводит в движение планеты и т. д. Имя «М.» означает «Главный». Упомянут в аяте: «... Кто бы ни был врагом Аллаху и Его

ангелам, посланникам, Джибрилу, Микалю, [пусть знает], что и сам Аллах – враг неверных» (2:98).

МИКӘЙЛ [ميكائيل] (Микаль) – табиғат процестерін реттейтін Аллаһқа ең жақын 4 періштелердің бірі.

Аллаһ қалауы бойынша, М. бұлттарды әкеліп, ғаламшарларды қозғалысқа келтіреді және т.с.с. «М» есімі «басты» деген мағына береді. Аятта келтірілген: «...Кім Аллаһқа, періштелеріне, елшілеріне сондай-ақ Жәбірейіл, Микәйілге дұшпан болса, әлбетте Аллаһ – кәпірлерге дұшпан» (2:98).

МИКАТ [مقات] – специальные места вступления в ихрам (состояние ритуальной чистоты), отведенные для паломников, прибывающих в Мекку из соседних областей. М. для жителей Медины – Зу-ль-Хулайфа (в 450 км к северу от Мекки); для жителей Сирии и Египта М. – Джухфа (187 км к северо-западу от Мекки); для жителей Йемена – гора Йаламлам (54 км южнее Мекки); для жителей Неджда – гора Карн аль-Маназиль (94 км восточнее Мекки); для жителей Ирака – Зәт-у-Ирк (94 км северо-восточнее Мекки).

МИҚАТ [مقات] – Меккеге көрші облыстардан келген қажыларға ихрам жасауға арналған арнайы орындар (рәсімдік тазару жағдайы). Мекке тұрғындары үшін М. – Зу-л-Хулайфа (Меккеден 450 км жерде); Сирия мен Мысыр халқы үшін М. – Жухфа (Меккеден 187 км жерде); Йемен

тұрғындары үшін – Йаламлам тауы (Меккеден оң жаққа қарай 54 км), Нәжд тұрғындары үшін – Карн әл-Мәнәзил тауы (Меккеден шығыс жаққа қарай 94 км); Ирак халқы үшін – Зәт-у-Ирк (Меккеден солтүстік-шығыста 94 км жерде).

МИЛАД [ميلاد] – христианское Рождество: праздник рождения пророка Исы (Иисуса), ежегодно отмечаемый христианами в конце декабря или начале января (в различных конфессиях). Празднества заимствованы из дохристианских традиций, точный день рождения Исы неизвестен.

Термином «Милади» мусульмане называют также григорианское и юлианское летоисчисление.

МИЛӘД [ميلاد] – христиан-дардың Рождество мерекесі: Иса (Иисус) туылған күн мерекесі, жыл сайын христиандармен желтоқсанның соңында немесе қаңтардың басында атап өтіледі (әр түрлі конфессияларда). Мерекесі христиандық кезеңге дейінгі дәстүрлерден алынған, Исаның нақты туылған күні белгісіз.

«Миләди» терминімен мұсылмандар григориандық және юлиандық жыл санауын атайды.

МИНА [منى] – долина в 8 км от Мекки по дороге в долину Арафат, куда приходят паломники для принесения жертв во время хаджа, т. к. в М. пророк Ибрахим привел своего сына Исмаила, которого соби-рался принести в жертву Аллаху. В М. проводится обряд побивания камнями шайтана (джамарат).

Мин

МИНА [مِنَى] – Арафат тауына дейінгі Меккеден 8 км жердегі алқап; осы жерге қажылар хаж кезіндегі құрбандық шалу үшін келеді, себебі осы жерге Ибраһим Пайғамбар Аллаһқа құрбандық шалу үшін өз баласын Исмаилды әкелген болатын. М. жерінде шайтанды таспен ұру рәсімі жүргізіледі (жамарат).

МИНАРА [مِنارة] (минарет, ми'зана) – обычно башнеобразное сооружение при мечети, используемое для призыва верующих на молитву. Перед молитвой на М. поднимается муэдзин, который читает азан. В настоящее время во многих мечетях для призыва на молитву используются громкоговорители, и минареты потеряли первоначальное значение. Сегодня их значение ограничивается, как правило, соображениями архитектурной композиции.

М. появились при первом омейядском халифе Му'авии (I в. х.). На звание «первой М.» претендуют несколько построек. В различных областях мусульманского мира сложились собственные архитектурные традиции конструкций, форм и декорации М., служивших доминантами в городской застройке.

МУНАРА [مِنارة] (минарет, ми'зэнә) – әдетте мешітке тиесілі ұзын ғимарат, мұсылмандарды намазға шақыру үшін қолданылады. Намаз алдында М. муэзин көтеріліп, азан оқиды. Қазіргі кезде мешіттерде азан оқу үшін дауысты қатты шығару құрылғылары қолданылып, мұнаралар бастапқы

мәнін жойды. Бүгін олардың тек архитектуралық мәні ғана сақталған.

М. бірінші омейялық халифа Мугауия кезінде пайда болды (I х.ғ.). «Алғашқы М.» атауына бірнеше құрылыс ұсынылады. Әр түрлі мұсылман облыстарында өзіндік архитектуралық дәстүрлер қалыптасып, М. өзіндік конструкциялары мен декорациялары болады, олар қала құрылысында басты ерекшелік болып саналады.

МИНБАР [مِنبر] – небольшое возвышение в мечети, кафедра (обычно справа от михраба), на которую поднимается имам для произнесения хутбы (проповеди). После подъема имама на М. в мечети прекращаются все разговоры, все внимание верующих концентрируется на проповеди.

Первый М. был установлен самим Пророком Мухаммадом (ﷺ) в мединской мечети (Масджид ан-Набави) в 7 г. х. До этого Пророк (ﷺ) читал проповеди, поднимаясь на срубленный ствол финиковой пальмы. Первый минбар был сделан из дерева и состоял из двух или трех ступенек.

Первый М. вне мединской мечети установлен в мечети `Амра в Каире.

Обычно на М. ведут 5, 7, 9 и более ступеней. Часто М. представляют собой богато украшенные расписные или резные сооружения из дерева или камня и являются произведениями декоративного искусства.

МИНБАР [مِنبر] – мешіттегі кішігірім жоғарыланған жер, имам

хұтба (уағыз) оқуға көтерілетін кафедра (әдетте михрабан оң жақта). Имам М. көтерілгеннен кейін мешіттегі барлық әңгімелер тоқтатылып, барлық отырғандар уағызға көңіл бөлулері тиіс.

Алғашқы М. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өзімен меиналық (Мәсжид ән-Нәбәуи) мешітте 7-ші х.ғ. тұрғызылды. Осыған дейін Пайғамбар (ﷺ) уағызды кесілген құрма ағашының діңіне шығып оқыған. Алғашқы М. ағаштан жасалынып, үш-төрт баспалдақтан құрылған.

Меиналық мешіттен тыс алғашқы М. Каир қаласында Әмр мешітінде орнатылды.

Негізінде М. 5, 7, 9 немесе одан да көп баспалдақтан тұрады. Көп жағдайда М. бай әшкерленген, ағаштың декоративтік қиылуынан жасалынып, сәндік өнердің туындысы саналады.

МИ'РАДЖ [معراج] – см.: Исра и Ми'радж.

МИҒРАЖ [معراج] – крз.: Исра және Миғраж.

МИСВАК [مسواك] – традиционная палочка для чистки зубов, изготавливаемая из ветвей дерева арак (сальвадора персидская). М. разжевывается, расплющивается и превращается в плотные пучки эластичных нитей. В древесине арака содержатся вещества, полезные для десен и зубов.

Чистка зубов – желательный элемент мусульманских гигиенических правил. В одном из хадисов Пророк Мухаммад(ﷺ), сам регулярно пользовавшийся М., сказал:

«4 пункта являются сунной пророков: скромность, использование благоуханий и М., а также брак» (ат-Тирмизи. Никях. 1; Ахмад ибн Ханбал. Муснад. V. 421). В другом хадисе Пророк сказал: «Молитва, совершенная после использования М., в 70 раз лучше молитвы без использования М.» (Ахмад ибн Ханбал. Муснад. VI. 272). В ханафитском мазхабе чистка зубов М. – желательное действие (сунна) при совершении омовения, в шафиитском мазхабе желательно чистить зубы перед молитвой. Сунной является чистка зубов до и после сна, перед едой и после нее, перед чтением Корана, при входе в дом и выходе из него и т. п. Чистка зубов М. не нарушает ритуальный пост.

МИСУӘК [مسواك] – арақ (парсылық сальвадора) ағашынан жасалатын тіс тазалауға арналған дәстүрлі таяқша. М. ашылып, шайналып эластикалық жіптердің жиынына айналады. Арақ ағашының діңінде адам тісіне пайдалы заттар көп.

Тіс тазалау – мұсылмандардың гигиеналық ережелеріндегі қолталған амал. М. жиі қолданған Пайғамбардың (ﷺ) өзі бір хадисінде былай дейді: «4 нәрсе пайғамбарлардың сүннетінен: кішіпейілдік, хош иіс қолдану, М. және неке» (әт-Тирмизи. Неке. 1; Ахмад ибн Ханбал. Муснад V.421). Басқа хадисінде Пайғамбар (ﷺ): «М. қолданып оқылған намаз М. қолданылмаған намаздан 70 есе артық» деген (Ахмад ибн Ханбал. Муснад. VI. 272). Ханафи мәзһабында дәрет алып жатқанда

Мих

М. тіс тазарту – құпталатын амал (сүннет) болып есептеледі, шафиғи мәзһабында тістерді намаз алдында тазалау қошталады. Тістерді ұйықтар алдында және тұрғанда, тамақ ішер алдында және одан кейін, Құран оқу алдында, үйден шығар кезде және үйге кірер кезде және т.б. тазарту сүннет. Тістерді М. тазалау рәсімді оразаны бұзбайды.

МИХРАБ [محراب] (мн. ч. махариб) – ниша в стене мечети, обращенной в сторону киблы.

Упомянется в Коране (3:37). Обычно имеет арочную форму, украшается орнаментом, резьбой. Верхнюю часть М. часто расписывают кораническими аятами. Во времена Пророка Мухаммада (ﷺ) для указания киблы в мечетях устанавливали камни с отличительными знаками или каким-либо образом помечали стену киблы. Расписные М. стали создаваться в период правления Омейядов. При Сельджукидах и османских султанах М. стали оформляться декоративными керамическими плитками (изразцами). Многие М. – произведения декоративного искусства.

МИХРАБ [محراب] (көпше түрі махариб) – мешіттің құбылаға қарай бағытталған бір қуысы. Құранда аталады (3:37). Әдетте арка пішінді, ою-өрнекпен сәнделеді. М. жоғарғы жағына жиі Құран аяттары жазылады. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) кезінде мешітерде құбыланы көрсету үшін арнайы белгісі бар тастар қоятын немесе құбыла

қабырғасын қандай бір кейіппен белгілейтін. Жазбалы М. Омейя әулетінің кезеңінде пайда бола бастады. Селжұқтар мен осман сұлтандары уақытында М. сәндік керамикалық тақтайшалармен өрнектеле бастаған. Көптеген М. – декоративтік өнердің туындылары.

МУ‘АЗ ИБН ДЖАБАЛЬ [معاذ بن جبل] (ум. 19/640) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Родился в Медине, принадлежал к племени Хазрадж. Принял ислам в 18 лет, участвовал во 2-й клятве при Акабе, принимал участие во всех сражениях вместе с Пророком (ﷺ) и другими мусульманами. Знал наизусть весь Коран и строил жизнь в соответствии с Сунной Пророка (ﷺ), отличался набожностью и аскетизмом. Был блестящим знатоком мусульманского права, издавал фетвы еще при жизни Пророка (ﷺ), который высоко ценил способности М. Известен хадис, в котором Пророк (ﷺ) называл М. в числе лучших знатоков Корана. В передаче М. известно более 150 хадисов. М. был отправлен Мухаммадом (ﷺ) в Йемен для разъяснения ислама, вернулся в период правления Абу Бакра, уехал в Сирию. Скончался от чумы в возрасте 38 лет.

МУ‘АЗ ИБН ЖӘБӘЛ [معاذ بن جبل] (ж.қ.б.) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы. Мекка қаласында дүниеге келген және Хазраж тайпасынан шыққан. Ислам дінін 18 жасында қабылдаған, Ақабадағы екінші ант беруге, Пайғамбар (ﷺ) және басқа

мұсылмандармен бірге барлық шайқастарға қатысқан. Құранды толықтай жатқа білген және өмірін Пайғамбар (ﷺ) сүннетіне сай құрған, ерекше тақуалығымен және аскеттік өмірімен айрықшаланған. Мұсылман құқығын жақсы меңгерген, М. ерекше дарындылығын бағалаған Пайғамбардың (ﷺ) тірі кезінің өзінде пәтуалар берген. Пайғамбар (ﷺ) М. Құранды жақсы меңгергендердің қатарына қосқан туралы хадис белгілі. М. жеткізуінде 150-ден аса хадис бар. М. Йеменге Мұхаммедтің (ﷺ) нұсқаулығымен ислам дінін таратуға жіберілген. Әбу Бәкрдің билігі кезеңінде қайта оралып, Сирияға кеткен. 38 жасында оба дертінен көз жұмған.

МУАЛЛАФА аль-КУЛЮБ [المؤلفة قلوبهم] – новообращенные мусульмане, которые еще не уверились в вере. Первоначально в пользу этой категории выплачивался закят, но в правление халифа Абу Бакра на основании свидетельства `Омара ибн аль-Хаттаба иджмой (общим согласием) сподвижников выплата закята М. была отменена. Тем не менее не запрещается выплачивать другие виды пожертвований в пользу М. Некоторые факихи и сегодня считают, что М. можно выплачивать закят.

МУАЛЛАФА әл-ҚУЛУБ [المؤلفة قلوبهم] – ислам дініне жаңа кірген жүректерінде иман толық бекітілмеген мұсылмандар. Алғашқы кездерде М. есебіне орай зекет төленетін болған, алайда Әбу Бәкр халифа билігі кезінде

Омар ибн әл-Хаттабтың куәлігі негізінде сахабалар ижмасымен (ортақ келісімімен) М. зекет төлеу тоқтатылды. Дегенмен М. есебіне басқа құрбандықтар түрлеріне тыйым салынбайды. Кейбір фәкіһтер әлі күнге дейін М. зекет төлеуге болады деп есептейді.

МУ’АМАЛА [معاملة] – в исламском праве – термин для обозначения различных (правовых, экономических, властных, родственных, торговых, общественных, этических и др.) отношений человека с другими людьми и с обществом в целом.

К М. не относятся вопросы вероисповедания, ритуальной практики и отношений «Бог – человек», хотя все отношения между людьми считаются неотъемлемой частью веры мусульман в Аллаха, и отношения человека с обществом на основании положений ислама являются формой служения Богу. Соответствующие Шариату деяния являются богоугодными, а не соответствующие – греховными. К М. как области права относятся:

1. Семейные отношения (брак, развод, содержание семьи, наследство).
2. Торговые отношения (торговля, товарный обмен, залог, аренда, совместная деятельность).
3. Защита граждан (борьба с преступностью, уголовное право).
4. Процессуально-правовые отношения (решение конфликтов, ход судебных процессов, исполнение приговоров суда).
5. Отношения между руководителями и народом (социальная

справедливость, защищенность, помощь. Важное значение имеет принцип совещательности в принятии решений общегосударственного значения).

6. Межгосударственные отношения (принципы отношений как с мусульманскими, так и с немусульманскими государствами; экономические, политические и военные вопросы).

7. Экономические и финансовые отношения (получение прибыли, распределение ее в обществе, обеспечение малоимущих слоев населения, защищенность имущества и доходов).

МУҒАМАЛА [معاملة] – ислам құқығында – адамның басқа адамдармен және қоғаммен (құқықтық, экономикалық, биліктік, туысқандық, сауда-саттық, қоғамдық, этикалық және басқа) қарым-қатынасының терминдік атауы.

М. құрамына сенім мәселесі, рәсім тәжірибесі мен «адам – Құдай» қатынасы кірмейді, алайда адамдардың өзара қарым-қатынасы мұсылманның Аллаһқа деген иманының ажырамас бөлігі және ислам қағидасына сәйкес адамның қоғаммен қатынасы Құдайға құлшылық етудің бір түрі. Шариғатқа сай амалдар Құдайға – жағымды, ал сай емес амалдар – күнәлі. М. құрамына құқық саласы ретінде кіреді:

1. Отбасылық қарым-қатынастар (неке, ажырасу, отбасын қамтамасыз ету, мұрагерлік).

2. Сауда-саттық қатынастар (сауда, сауда айырбас, жалгерлік, ортақ іскерлік).

3. Азаматтарды қорғау (қылмыспен күрес).

4. Құқықтық-процессуалдық қатынас (дауларды шешу, сот мәселелерінің іске асуы, сот шешімдерінің жүзеге асуы).

5. Басшылар мен халықтың қатынасы (әлеуметтік әділеттілік, қорғаныс, көмек).

6. Мемлекетаралық қатынастар (мұсылман және мұсылман емес мемлекеттермен қатынас принциптері, экономикалық, саяси және әскери сұрақтар).

7. Экономикалық және қаржылық сұрақтар (пайда алу, кірістің қоғамда дұрыс бөлінуі, жағдайы төмен халықтың жағдайын жасау, мүлік пен кірістің қорғауда болуы).

МУБАХ [مباح] – разрешенные деяния, совершение которых не предписывается, но и не запрещается Шариатом. Если М. совершен с благими намерениями, то расценивается как богоугодный поступок. Примером М. являются еда, питье, сон и т. д.

МУБАХ [مباح] – Шариғатпен тыйым салынбайтын және орындалғаны үшін есепке тартылмайтын амалдар. Егер М. жақсы ниетпен орындалса, жақсы амал болып есептеледі. М. мысал ретінде тамақ, су ішу, ұйқы және т.б.

МУБАЯН [مبين] – см.: Муджмал и Мубаян.

МУБАЯН [مبين] – қрз.: Мужмал және Мубаян.

МУДЖАДДИД [مجدد] – реформатор, обновитель веры. В хадисе

Пророка (ﷺ) говорится: «В конце каждого столетия Аллах пошлет для этой уммы человека, который обновит веру» (передал Абу Дауд). Исламское богословие признает деятельность реформаторов, но реформой в богословии является не привнесение новых элементов в вероучение, а проповедь настоящего Ислама времен Пророка (ﷺ), свободного от вредных и не соответствующих акыде нововведений (бид'а).

После деятельности Божьих пророков все религии постепенно приходили в упадок, нуждались в обновлении, и Аллах посылал новых пророков. После Пророка Мухаммада (ﷺ) пророчество завершилось (33:10), но отход от предписаний Божественной религии и привнесение в нее нововведений (бид'а) продолжались. Религия теряла конструктивную, созидательную роль и превращалась в закостеневшую догматическую систему воззрений. Деятельность различных сект приводила к конфликтам и противостоянию в обществе. С развитием науки, техники, с изменением уклада жизни возникали новые проблемы, которые нуждались в правильном решении с точки зрения религии. Эти факторы вели к появлению М., стремившихся преодолеть негативные моменты и решительно боровшихся с нововведениями.

В некоторых хадисах говорится о том, что М. должны быть из семьи Пророка (ﷺ); в других хадисах это не оговаривается, лишь отмечается, что М. будет много. Халиф `Омар ибн `Абд аль-Азиз,

аш-Шафии почитаются мусульманами в качестве М. Некоторых личностей почитают как М. только отдельные общины: например, имама Раббани приверженцы тариката Накшбанди считают М. II тыс. по хиджре. М. отличаются от пророков. Пророки получали непосредственное Откровение от Аллаха и учреждали религию; М. действуют в пределах существующей религии, возрождая традиции пророков, причем могут вести прогрессивную деятельность на протяжении всей жизни и не знать, что Аллах избрал их в качестве М. Оценку их деятельности дают последующие поколения.

МУЖАДДИД [مجدد] – реформатор, дінді жаңартушы. Пайғамбардың (ﷺ) хадисінде: «Әр жүзжылдықтың соңында Аллаһ осы үмметке дінді жаңарту үшін адам жіберіп отырады» делінеді (Әбу Дәуд жеткізген). Ислам дінінде реформаторлық әрекеттерді мойындайды, алайда дін іліміндегі реформа сенім негіздеріне жаңа элементтерді қосу емес, ақидаға сәйкес келмейтін жаңалықтар (бид'ат) мен басқа зияннан еркін Пайғамбар (ﷺ) кезіндегі таза дін исламды насихаттау.

Құдай пайғамбарларының қызметінен кейін барлық діндер әлсіреп отырған және Аллаһ жаңа пайғамбарларды жіберіп отырған. Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) кейін пайғамбарлық тоқтады (33:10), алайда Құдайдың бекіткен заңдарынан ауытқу мен жаңалықтар еніп отырды. Дін конструктивті, жасампаз сипатын

Муд

жоғалтып доғмалық көзқарастар жиынтығына айналды. Әртүрлі ағымдардың әрекеттері қоғам ішінде алауыздықтар тудырды. Ғылым мен техниканың дамуымен дін тарапынан дұрыс шешімге қажеттілік тудырған өмір сүру өзгеріп жаңа мәселелер пайда бола бастады. Бұл факторлар жаңалықтармен табанды және олардың негативті жақтарын болдырмауға күрескен М. пайда болуына алып келді.

Кейбір хадистерде М. Пайғамбар (ﷺ) отбасынан шығуы керек деп айтылады; ал басқа хадистерде бұл туралы айтылмай, М. көп келетіні ғана жеткізіледі. Халифа Омар ибн Әбд әл-Әзиз, әш-Шафиғи мұсылмандармен М. болып құрметтеледі. Кейбір тұлғаларды М. есебінде тек кейбір қауымдар ғана санайды: мысалы, Нақшбанди тариқатының өкілдері II хижра ғасырының М. деп имам Раббаниді санайды. М. пайғамбарлардан ерекшеленеді. Пайғамбарлар Аллаһтан тікелей Аяндар алып, дінді бекітсе; М. әрекет ететін дін аясында пайғамбарлар дәстүрін жаңғыртып, өмір бойы прогрессивтік қызмет жасап, Аллаһпен М. ретінде таңдалғанын білмей өтуі де мүмкін. Оларға бағаны кейінгі буын өкілдері береді.

МУДЖАССИМИТЫ [مجسمه]

– см.: Мушаббихиты.

МУЖӘССИМИЛЕР [مجسمه] –

крз.: Мушаббихалар.

МУДЖАХАДА [مجاهد]

1) Борьба человека со своими

недостатками и страстями. Состоит из совершения молитв, богослужений, произнесения зикров, восхвалений Аллаха. В ходе М. необходимо достичь такого уровня духовного совершенства, чтобы душа максимально сократила подверженность страстям, а затем полностью избавилась от них. Такое совершенство называется рияза.

М. и рияза достигаются в различных состояниях. Первое состояние – умеренность в пище (кыллат ат-таам), т. к. чревоугодие возбуждает страсти и является препятствием на пути совершенства души. Запрет на излишества в еде содержится в Коране (7:31). Чревоугодие – качество неверующих, которые в этом уподобляются животным (47:12). Поэтому мутасаввифы считают прием пищи позволительным только в пределах необходимой для поддержания жизнедеятельности нормы. Пророк Мухаммад (ﷺ) призывал к умеренности в пище и постах.

Второе состояние М. – умеренность в сне (кыллат аль-манам). Излишний сон ведет к появлению лени. Человек, желающий достичь духовного прогресса, должен спать только малую часть ночи и проводить большую ее часть в служении Богу. О пользе ночных молитв говорится в Коране (32:16; 76:26; 17:79). Но умеренность в сне не должна наносить ущерб здоровью.

Третье состояние – умеренность в разговоре (кыллат аль-калам). Нежелательно говорить без необходимости; болтливость вредит человеку, наносит вред его репутации.

2) Усердие, совершение джихада во имя Аллаха. Может иметь различные формы, в т. ч. посредством имущества, праведного поведения, борьбы со страстями, борьбы за справедливость в обществе, войны с внешними врагами.

Слово «М.» употребляется в аятах Корана (29:69, 49:15).

МУЖАХАДА [مجاهد]

1) Адамның өз кемшіліктері мен нәпсісімен күресі. Ол намаз оқу, Құдайға құлшылық жасау, зікірлер айту және Аллаһты мадақтаудан тұрады. М. кірер алдын адам өзін нәпсісін барынша жеңген рухани дәрежеге жетуі тиіс, ал кейін одан толығымен құтылу керек. Мұндай жетілдіру түрі рияза деп аталады.

М. және рияза әр түрлі жағдайларда қол жеткізіледі. Бірінші күй – тағамға деген ұстамдылық (қыллэт әт-тағам), себебі қомағайлық нәпсіні еліртеді және жанды жетілдіру құштарлық жолындағы кедергі болып табылады. Тағам деген артықшылық тыйым Құранда жазылған (7:31). Қомағайлық – бұл тұрғысынан жануарларға ұқсайтын кәпірлердің сипаты (47:12). Сондықтан мутасауифтер тағамды өмірге қабілеттілік нормасын ұстауға жеткілікті деңгейді жеу керек деп санайды. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) тағам мен оразаға ұстамдылық танытуға шақырған.

М. екінші күйі – ұйқыға деген қанағат (қыллэт әл-манам). Артық ұйқы еріншектікке алып келеді. Рухани жетілу талпынған адам түннің аз бөлігінде ұйықтап, оның

көп бөлігін Аллаһқа құлшылықта өткізу қажет. Түнгі намаздардың пайда туралы Құранда айтылады (32:16; 76:23; 17:79;) Бірақ ұйқыға деген ұстамдылық денсаулыққа зиян келтірмеуі керек.

Үшінші күй – бұл сөйлеу ұстамдылық (қыллэт әл-кәләм). Қажетсіз сөйлемеу; езбелік адамның абыройына нұсқан келтіреді.

2) Ыждаһат, Аллаһтың ризашылығы үшін жиһад жасау. Бұл алуан түрлі түрді құрауы мүмкін, оның ішінде, мүлік арқылы, көркем мінез-құлық, өзінің нәпсісімен күрес, қоғамдағы әділеттілік үшін күрес, сыртқы дұшпанмен соғысу.

«М.» Құранның аяттарында кездеседі (29:69; 49:15).

МУДЖИЗА [معجزة] – чудеса, необыкновенные явления, совершаемые Аллахом по желанию пророков. Для М. необходимы следующие условия:

1. Бог создает М. вопреки привычному причинно-следственному порядку.

2. Чудо должно быть необыкновенным.

3. Должно происходить сразу по желанию человека, который заявляет о том, что является пророком.

4. Должно соответствовать желанию Пророка (ﷺ).

5. Чудо, которое он показывает, не должно свидетельствовать против него.

6. Чудеса должны происходить с человеком и до того, как ему дается Аллахом дар пророчества.

7. Необыкновенные явления могут иметь место среди последователей и после смерти Пророка (ﷺ).

Муд

Все пророки Аллаха были наделены Им даром чудотворства, например: посох Мусы превратился в змею и разбил чары колдунов во дворце Фирауна; Иса оживлял мертвых и делал слепых зрячими; Мухаммад (ﷺ) показал более тысячи М.– прежде всего Священный Коран, Ибра и Ми'радж, раскалывание луны (Иншикак аль-Камар) и др.

МУҒЖИЗА [معجزة] – пайғамбарлардың қалауы бойынша Аллаһтың жасаған таңғажайып құбылыстары. М. үшін келесі шарттар қажет:

1. Құдай М белгілі бір себептерге байланысты кезегімен жара тады.

2. Керемет таңғажайып тылсым болуы керек.

3. Өзін пайғамбармын деп жариялаған адамның қалауы бойынша бірден орындалуы керек.

4. Пайғамбардың (ﷺ) қалауына сай болуы қажет.

5. Ол көрсететін ғажайып оған қарсы болмауы керек.

6. Керемет Аллаһтан пайғамбарлық берілгенге дейін де болуы керек.

7. Таңғажайыптар Пайғамбар (ﷺ) өлгеннен кейінде оның шәкірттерінің де арасында орын алуы мүмкін.

Аллаһтың барлық пайғамбарлары Онымен өзіндік ғажайыптарымен ерекшеленген, мысалы: Мұсаның аса таяғы Перғауын сарайында жыланға айналып сиқыршылардың айналасын бұзды; Иса өлгендерді тірілтіп, соқырлардың көзін ашты; Мұхаммад (ﷺ)

мыңнан астам рет М. көрсетті – ең алдымен Қасиетті Құран, Ибра және Миғраж, айдың қажарылуы (Иншикак әл-Қамар) және т.б.

МУДЖМАЛ И МУБАЯН

[مَجْمَل و مَبِين] – те аяты Корана, смыссы которых представляются не совсем ясными (муджмал) и нуждаются в дополнительных комментариях и разъяснениях (мубаян). Такими комментариями могут быть другие аяты Корана. Например, аят «Клянусь небом и [звездой], движущейся ночью! И откуда тебе знать, что такое движущаяся ночью?» (86:1-2) разъясняется следующим аятом: «[Это] – сияющая звезда» (86:3). Другой пример – аят «О разводе объявляется дважды...» (2:229) дополняется аятом «Если же муж дал жене развод [в 3-й раз], то он не может жениться на ней, пока она не выйдет за другого мужа» (2:230). Муджмал может быть разъяснен (мубайян) хадисами либо иджтихадом сподвижников Пророка (ﷺ), если в этом есть необходимость. Например, в Коране многократно повелевается: «Совершайте молитву», но каким образом, как и когда – не сказано. Этот аят – муджмал, его разъясняет (муфассир) хадис Пророка (ﷺ): «Совершайте молитву так, как видите меня совершающим ее» (передали аль-Бухари и др.)

МУЖМАЛ ЖӘНЕ МУБАЯН

[مَجْمَل و مَبِين] – Құранның мағынасы анық емес (мужмал) және де қосымша түсіндірмелер мен талдауды қажет ететін аяттар (мубаян). Ондай түсіндірмелерге Құранның

басқа аяттары сілтеме болады. Мысалы, «Аспанға, Тарыққа серт. Тарық не екенін қайдан білесің?» (86:1-2) аяты келесі аятпен түсіндіріледі «[Бұл] – жарқыраған жұлдыз» (86:3). Басқа мысал – «Талақ екі рет...» (2:229) аяты «(Екіден кейін) ер, әйелін мүлде ажыратса, бұдан кейін оған, ол басқа ерге тимейінше халал болмайды» (2:230) толығы. Мужмал сонымен бірге, қажеттілік туындаған жағдайда (мубаййан) хадистермен немесе Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының ижтиһадымен түсіндіріледі. Мысалы, Құранда көп жерде «Намаз оқыңдар» деп айтылады, алайда оны қалай, қай уақытта жасау керектігі айтылмаған. Бұл аят – мужмал; оны (муфассир) Пайғамбардың (ﷺ) хадісі түсіндіреді: «Мен қалай намаз оқыған болсам, сендер де солай оқыңдар» (әл-Бұхари және т.б. жеткізген).

МУДЖТАХИД [مجتهد] – мусульманский богослов, который имеет право выносить самостоятельные суждения (иджтихад) и обязан опираться исключительно на аяты Корана и достоверные хадисы Пророка (ﷺ), а не на суждения других богословов.

К М. предъявляются следующие требования:

1. Владение в совершенстве арабским языком.

2. Знание Корана и владение кораническими науками. При этом необязательно знать весь Коран наизусть, но необходимо иметь понятие о тафсирах, об историях и причинах ниспослания ая-

тов (асбаб ан-нузул), о времени и местности ниспослания аятов, об отмененных и отменяющих аятах (насих-мансух), о классификации аятов.

3. Знание Сунны и всех наук, связанных с ней, комментариев к хадисам, которые были сделаны сподвижниками Пророка (ﷺ), авторитетными улемами, а также знание их хронологии (асбаб аль-вуруд), цепочек передатчиков (иснад), умение отличать достоверные и хорошие (хасан) хадисы от слабых и выдуманных и т. д.

4. Знание различных проблем, по которым существует иджма общины. Нужно также знать, по каким проблемам существуют различные мнения.

5. Знание кыяса – метода выведения правовых предписаний по аналогии с уже решенными проблемами, при условии, что эта аналогия опирается на доводы Откровения.

6. Ясное понимание поставленных целей и задач при решении правовой проблемы.

7. Способность четко отграничивать верные мнения от неверных.

8. Искренняя вера в Аллаха и праведные намерения при решении любой проблемы.

М., обладающие указанными качествами, называются мутлак-муджтахидами (способными на независимое выведение правовых решений), они решают все правовые проблемы только на основании собственных исследований и не пользуются решениями других муджтахидов. Допускается слабое знание или незнание ими каких-то

Муд

специфических проблем. Позвоительно изучение и развитие решений других муджахидов.

Среди М. выделяются категории:

1. Мутлак-М., к которым принадлежат основатели мазхабов.

2. Последователи мутлак-муджахидов, или М. мазхаба: ученики и последователи основателей мазхабов, которые придерживались пути учителей, однако по отдельным вопросам могли иметь и противоположные мнения.

3. М., в определенных вопросах (М. филь-масаля) продолжающие методологию и аргументацию основателей мазхабов и не противоречащие им. Могут разбирать возникшие проблемы с учетом традиций мазхаба.

4. М. предпочтительного мнения (асхаб ат-тахйир). Могут из множества различных фетв мазхаба выбрать наиболее предпочтительную для каждого конкретного случая.

5. М., обладающие способностью принимать решения на основе наиболее обоснованного довода из преданий (асхаб ат-тамйиз).

Последователи М., которые хорошо знают традицию доказательств М., но не выносят самостоятельных предписаний, называются мукаллидами.

МУЖТАИД [مجتهد] – өз бетінше діни шешім (ижтиһад) қабылдай алатын мұсылман ғалымы және шешім шығару барысында басқа ғалымдар пікіріне емес, тек Құран мен Пайғамбардың (ﷺ) дәлелді хадистеріне жүгінуі қажет.

М. төмендегідей талаптар қойылады:

1. Араб тілін жетік білу.

2. Құранды және Құран ілімдерін меңгеру. Құранды толық жаттау міндет емес, дегенмен тәпсір ұғымы мен аяттардың түсу себебі мен тарихын (асбаб ән-нузул), аяттардың түскен уақыты мен мекенін, қайтарылған және қайтарылатын аяттар (насихман-сух) мен олардың жіктелуін жақсы білуі қажет.

3. Сүннет және оған қатысты барлық ілімдерді, Пайғамбар (ﷺ) хадистеріне сахабалар мен белгілі ғұламалар тарапынан жасалған түсіндірмелерді білу және де олардың хронологиясын (асбаб әл-ууруд), жеткізілу тізбегін (иснад), дәлелді хадис пен жақсы (хасан) хадистерді әлсіз және ойдан шығарылғандар және т.б. ажырата білуі қажет.

4. Қоғамның ижмасына бар әр түрлі мәселелерді білу. Және қай мәселелер бойынша алуан пікірлердің бар екенін білу.

5. Қиясты – шешілген мәселелердің аналогиясы бойынша құқықтық шешімдерді шығару әдісін меңгеру, және бұл аналогия Аян дәлелдеріне негізделген шартпен болуы тиіс.

6. Құқықтық мәселелерді шешуде негізгі мақсат пен міндеттерді анық түсіну.

7. Жалған пікірлерден ақиқат пікірлерді нақты ажырата білу қабілеті.

8. Әрбір мәселені шешу барысында Аллаһқа шынайы иманы мен игі ниеті.

Осы аталған қасиеттерге ие М. мутлақ-мұжтаһид (құқықтық мәселелерді өз бетінше шеше алады) деп аталады, олар барлық құқықтық мәселелерді басқа мұжтаһидтердің шешімін қолданбай, өз зерттеуі негізінде шығарады. Кейбір айрықша мәселелер бойынша олардың аз білімі немесе білмеуіне жол беріледі. Шешімдерді дамытып, зерттеу басқа мұжтаһидтерге рұқсат етіледі.

М. арасында келесі дәрежелері бар:

1. Мутлақ-М., мәзһабтардың негізін қалаушылар жатады.

2. Мутлақ-мұжтаһидтердің шәкірттері, немесе мәзһаб М.: мәзһабтың негізін қалаған ұстазының жолын ұстанған шәкірттері мен ерушілері, алайда кейбір сұрақтарда қарама-қайшы көзқарасқа ие болуы мүмкін.

3. Белгілі сұрақтарда мәзһабтың негізін салғандардың методологиясы мен дәлелдерін жалғастырып, оларға қарсы емес М. (М. фил-масалә). Пайда болған мәселені мәзһаб дәстүрімен қарастыруы мүмкін.

4. Оңтайлы көзқарасты М. (асхаб әт-тахйир). Көптеген мәзһаб пәтуалары арасынан әрбір нақты мәселеге қатысты оңтайлысын таңдауы мүмкін.

5. Хабарлардан келген ең тиянақты дәлел негізінде шешім шығара алатын М. (асхаб әт-тамйиз).

М. дәлелдеу дәстүрін жетік меңгерген М. ерушілері, алайда өзіндік шешім шығармайтындар мукаллидтер деп аталады.

МУЗАРАА [مزرع] – наем крестьян для проведения работ на фруктовых плантациях за определенную часть собранного урожая. Пророк Мухаммад (ﷺ) не запрещал М., но в первые годы после переселения в Медину, когда у мухаджиров и ансаров не было достаточного количества земель, призывал мусульман отказываться от таких соглашений и сдавать земли в аренду за определенную плату. Это была временная мера, облегчающая положение арендаторов и стимулирующая мусульман обрабатывать все имеющиеся в наличии земли. Впоследствии ограничение было снято.

МУЗӘРӘЪ [مزرع] – жеміс плантацияларындағы жұмыстарды жүргізу үшін жиналған егістіктің белгіленген бөлігіне шаруаларды жалдау. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) М. тыйым салмаған, алайда Мединаға қоныс аударғаннан кейінгі бірінші жылы мұхажирлер мен ансарлардың жеткілікті жері болмаған кезде мұсылмандарға мұндай келісімдерге баруға, арнайы төлемге жерін жалға беруден бас тартуға шақырды. Бұл жалға алушының жағдайын жеңілдеткен және мұсылмандарға бар жерлерін өңдеуге ынталандырған уақытша шара еді. Кейін шектеу алынып тасалынды.

МУКАЛЛИД [مقلد] – мусульманин, не являющийся муджтахидом, т.е. не обладающий необходимым уровнем религиозных знаний, чтобы самостоятельно выносить религиозные предписания.

Мук

М. должен следовать предписаниям муджахидов одного из мазхабов ислама.

М. являются большинство мусульман (см. также: Таклид).

МУҚАЛЛИД [مقلد] – мұжтаһид болып саналмайтын, яғни діни тұжырымдарды өз бетімен шығара алмайтын арнайы діни білімі жоқ мұсылман. М. исламның бір мәзһабының мұжтаһид ұйғарымдарына еруі қажет.

Мұсылмандардың көп бөлігі М. болып табылады (қрз.: Таклид).

МУКИМ [مقيم] – человек, который выехал в путь с намерением оставаться на новом месте более 3 дней (у ханафитов – более 15 дней). М. должен совершать обязательные молитвы в 4 раката фарда (зухр, аср, иша) в полном виде.

МУКИМ [مقيم] – жаңа жерде 3 күн қалуды ниет етіп шыққан адам (ханафилерде – 15 күн). М. парыз намаздарды 4 рәкәт парызын (зуһр, аср, иша) толық орындауы қажет.

МУМИН [مؤمن] («уверовавший», «защитник, охранитель») – 1) человек, принявший Ислам, уверовавший во все его положения и последовавший примеру Пророка Мухаммада (ﷺ). В Коране слово «М.» употребляется 229 раз, например: «Обратитесь все к Аллаху, о верующие, – может быть, вы окажетесь счастливыми» (24:31).

Чтобы стать М., недостаточно только на словах засвидетельствовать формулу веры (икрар) – это доступно даже лицемерам и не-

честивцам. Достаточность заявления (икрар) для веры прокламировалась мурджиитами. Согласно учению ортодоксального ислама, необходимо, чтобы вера вошла в сердце человека, стала смыслом его существования, охватила все помыслы и поступки; тогда верующий с радостью выполняет все предписания Шариата, все его поступки (амаль) исходят от праведных намерений (ниййа).

2) Одно из прекрасных имен Аллаха, упомянутое в Коране: «Он – Аллах, нет божества кроме Него, Властелина, Святого, Пречистого, Оберегающего, Хранителя, Могушественного, Могучего, Гордого...» (59:23).

«М.» – название 40-й суры Корана, ниспосланной в Мекке (аяты 56-57 – в Медине), состоящей из 85 аятов. Название получила по упоминанию некоторых качеств праведного человека из семьи Фараона. Эту суру называют также «Гафир» (в русских переводах – «Верующий» или «Прощающий»).

МУМИН [مؤمن] («иман келтірген», «қорғаушы, қорушы») – 1) ислам дінін қабылдаған, оның барлық қағидаларына иман келтірген және Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) тағылымына ерген адам. Құранда «М.» 229 рет қолданылады, мысалы: «Әй мұминдер, түгел Аллахқа тәубе қылыңдар! Әрине құтыларсыңдар» (24:31).

М. болу үшін сөзбен келтірілетін иман формуласы (икрар) жеткіліксіз – бұл екіжүзділер мен пасықтарға қолжетімді. Иманды сөзбен айту (икрар) муржилермен

жарияланылған. Ортодоксалды ислам іліміне сәйкес, иман адамның жүрегіне кіруі, оның өмір сүру мәні, ниеті мен амалында болуы керек; сонда мұмин қуанышпен Шарифаттың барлық үкімдерін орындайды, барша әрекеттері (амал) тек жақсы ниетпен (нийя) болады.

2) Құранда аталған Аллаһтың ең көркем есімдерінің бірі: «Ол сондай Аллаһ, Одан басқа ешбір тәңір жоқ. Ол патша; өте пәк, есендік беруші, қорғаушы, тым үстем, аса өктем, өте зор...» (59:23).

«М.» – 85 аяттан тұратын, Меккеде (56-57 аяттары Медианада) түскен Құрандағы 40-шы сүренің аты. Сүре атауы Перғауын жанұясындағы шыншыл адамның кейбір қасиеттерін ескертуімен аталған. Бұл сүрені «Ғафир» деп те атайды (орыс тілі аудармаларында «Мұмин» немесе «Кешіруші»)

МУНАДЖИМ [منج] – гадалец по звездам, астролог. Верить гадателям, астрологам, колдунам и другим людям, претендующим на знания о сокровенном, запрещено и является греховным; все они неверные, и вера в их «предсказания» также приводит к неверию. Подобные деяния были весьма распространены в языческих обществах.

М. называют и ученых-астрономов, которые занимаются научными исследованиями звездного неба, планет. Такая деятельность разрешена и не является запретной.

МУНӘЖЖИМ [منج] – жұлдызбен жорушы, астролог. Жауырыншы, астролог, сикыршы-

ларға және басқа жасырын ілімге үміткерге сенуге тыйым салынған және күнәлі; олардың барлығы күпір және олардың «жорамалдарына» сену күпірлікке әкеледі. Осындай іс әрекеттер пұтқа табынушылар қоғамында көптеп орын алған.

М. деп ғаламшар, аспан жұлдыздарын ғылыми зерттеулермен айналысатын астраном-ғалымдарды да айтады. Бұндай әрекеттер рұқсат етілген және тыйым салынбайды.

МУНАФИК [منافق] (мн. ч. мунафикун) – лицемер, который, не являясь верующим, внешне ведет себя как набожный мусульманин. Упоминание о М. имеется в нескольких аятах Корана. Первое упоминание о лицемерии было ниспослано Пророку (ﷺ) в конце мекканского периода его жизни: «Среди людей есть и такие, которые утверждают: «Мы уверовали в Аллаха». Когда же они страдают из-за [преданности] Аллаху, то они людское притеснение равняют с наказанием Аллаха. Если же ты, [Мухаммад,] одержишь победу по [воле] твоего Господа, то они непременно скажут: «Воистину, мы были вместе с вами». Но не Аллаху ли ведомо о том, что в сердцах обитателей миров?» (29:10-11).

Слово «М.» происходит от нафика – «запасной выход кротовой норы». От нафика происходит нифак – так называют людей, которые «входят в Ислам с одной стороны и выходят из него с другой».

Коран упоминает о 3 категориях людей: праведниках (мумин), не-

верных (кяфир) и лицемерах (М.) (2:1-20). Признаки М. проявляются в убеждениях либо в поступках.

Если лицемерие и двуличность закреплены в убеждениях людей, то такие люди хуже, чем неверующие: «Поистине, лицемеры в нижнем слое Огня» (4:145), т. е. будут вечно пребывать в Аду. На молитвы М. поднимаются с трудом (4:142-143), дают ложные клятвы, чтобы отвлечь окружающих от религии (58:14). М. руководствуются только личными интересами (4:141, 29:10-11), посмеиваются над Божественными знаменами (4:140), распространяют среди верующих ложные слухи (33:60-61), бегут от врагов, а когда правоверные побеждают противников, пытаются заполучить долю военных трофеев (4:141).

560

Лицемерие в поступках может не зависеть от убеждений. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Есть 3 признака лицемерия человека: разговаривая с кем-то, он лжет, не сдерживает своих обещаний, не сохраняет в неприкосновенности то, что ему доверили другие люди» (ат-Тирмизи. Иман. 14). Но есть большая вероятность того, что лицемерие в поступках может стать убеждением; поэтому если человек ощущает в себе хотя бы отдаленные признаки лицемерия, то ему необходимо раскаться и срочно принять меры для исправления.

Согласно ортодоксальной мусульманской доктрине, никто не имеет права обвинять кого-либо из мусульман в том, что он является М., даже если есть внешние признаки этого.

МУНАФИҚ [منافق] (көпше түрі мұнафиқун) – өзін сырттай тақуа мұсылман көрсетіп, іштей иман келтірмейтін екіжүзді адам. М. жайлы бірнеше Құран аяттарында кездеседі. Пайғамбарға (ﷺ) екіжүзділер туралы алғашқы ескерту меккелік кезеңнің сонында түскен: «Адамдардың кейбірі: «Аллаһқа иман келтірдік» дейді де, олар Аллаһ жолында жапа тартса, адамдардың кесірін, Аллаһтың азабындай көреді. Әлбетте Раббыңнан бір нұсырат келетін болса: «Әрине біз сендермен бірге едік» дейді. Аллаһ әлемдегілердің көңілдеріндегіні жақсы біледі емес пе? Әлбетте Аллаһ иман келтіргендерді де біледі. Әрине мұнафиқтарды да біледі. (29:10-11)

«М.» сөзі нафиқ сөзінен шығады – «көртышқанның інінен шығатын қосалқы тесік». Ал нафиқ сөзінен нифақ – «исламға бір жағымен кіріп, екінші жағынан шығатын» адамдарды атайды.

Құран адамдардың 3 категориясын анықтайды: иман келтіргендер (мүмин), дінсіздер (кәпір) және екіжүзділер (М.) (2:1-20). М. белгілері сенімде және іс-әрекетте көрініс табады.

Егер екіжүзділік пен құбылмалылық адам сенімінде бекінсе, онда ондай адамдар дінсіздерден төмен: «Негізінен мұнафиқтар тозақтың ең төменгі қабатында болады. Әрі оларға ешбір жәрдемші таба алмайсың» (4:145), яғни олар Тозакта мәңгі қалады. М. намазға қиналып келеді (4:142-143), айналасындағыларды діннен қашыру үшін жалған уәделер береді (58:14). М. өзінің қызығу-

шылын басты назарға қояды (4:141, 29:10-11), Құдайи белгілерді мазақ етеді (4:140), мұсылмандар арасында жалған хабарлар таратады (33:60-61), жаудан қашады және мұсылмандар қарсыластарын женген кезде, соғыстан түскен олжаны бөліскісі келеді (4:141).

Іс-әрекеттегі екіжүзділік сенімге байланысты болмауы да мүмкін. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) айтады: «Адам екіжүзділігінің 3 белгісі бар: біреумен әңгіме айтканда өтірік қосады, уәдесінде тұрмайды, аманатқа қиянат жасайды» (ат-Тирмизи. Иман. 14). Алайда істегі екіжүзділік сенімге айналуы мүмкін, сондықтан адам өз бойында екіжүзділіктің ерте белгілерін сөзген жағдайда, онда ол мойындап және дұрыс жолға түсуге тырысуы қажет.

Ортодоксалды мұсылман доктринасына сай, сыртқы белгілері болса да ешкім мұсылманды М. деп айыптауға құқығы жоқ.

МУНАФИКУН [منافقون] («лицемеры») – «Партия лицемеров»: жители Медины, составившие тайную оппозицию Пророку Мухаммаду (ﷺ) и проводимой им политике.

Политическое и религиозное лицемерие возникло в Медине сразу после переселения в этот город Пророка (ﷺ); позднее появилась организованная группировка. М. испытывали скрытую вражду к Пророку (ﷺ) и мусульманам, хотя внешне прикидывались мусульманами. Появление тайной оппозиции было закономерным процессом, т. к. в Медине к Исла-

му приобщились целые племена. Одним из первых М. был `Абдуллах ибн Убай, претендовавший на власть в Медине. Видя укрепление ислама, он решил внешне принять ислам и сформировать внутри мусульманской общины тайную оппозицию. Вокруг него собрались единомышленники, в т. ч. христиан Абу Амир, которого называли ар-Рахиб (монахом, аскетом), но Пророк (ﷺ) назвал его аль-Фасик (нечестивцем).

Целью М. было изгнание Мухаммада (ﷺ) и его сторонников из Медины. М. поддерживали отношения с врагами мусульман, действовали совместно с ними, мешали проведению различных акций, пытались посеять среди мусульман сомнения в положениях их веры, распускали недобрые слухи о Пророке (ﷺ) и его семье и т. д. Перед битвой при Ухде Ибн Убай и 300 М. покинули расположение исламской армии, а в ходе конфликта с иудейским племенем Надир, в битвах при Хандаке, Хайбаре и в других сражениях вели сепаратные переговоры с врагами мусульман за их спиной. М. попытались отделиться от других мусульман. В 9/630 г. М. по инициативе Абу Амира под предлогом неудобства поездок в Медину для совершения коллективных молитв построили в Кубе, пригороде Медины, Масджид ад-Дирар («Мечеть раздора») и попытались превратить ее в центр своей организации, даже добивались признания ее самим Пророком (ﷺ). Согласно мусульманским источникам, вернувшись из похода на Табук, Пророк (ﷺ)

получил Откровение от Бога: «А о тех, которые устроили мечеть из соперничества, из неверия, для разделения среди верующих и для засады тем, кто раньше воевал с Аллахом и его Посланником, — они будут, конечно, клясться «Мы желали только благого!» — о них Аллах свидетельствует, что они лжецы. Не стой в ней никогда: мечеть, основанная на богобоязненности с первого дня, — достойнее, чтобы ты в ней стоял. В ней люди, которые любят очищаться, поистине, Аллах любит очищающихся» (9:107-108). После этого сподвижники Пророка (ﷺ) разрушили Мечеть раздора.

Ибн Убай умер вскоре после похода мусульман на Табук. После его смерти М. перестали представлять собой организованную политическую силу.

Пророк Мухаммад (ﷺ) не отдавал распоряжений отделить М. от остальных мусульман. Его борьба с М. сводилась к их разоблачению и постепенному ослаблению их политического влияния.

МУНАФИҚУН [منافقن] («екі жүзділер») — «Екі жүзділер партиясы»: Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) жүргізген саясатына қарсы жасырын оппозиция құрған Медина тұрғындары.

Медина қаласында саяси және діни екі жүзділік Пайғамбар (ﷺ) қалаға қоныстанған кезден бастап пайда болды; кейінірек ұйымдасқан топ пайда болды. М. сыртқы бейнелері мұсылман болып көрінгенімен, Пайғамбар (ﷺ) және мұсылмандарға жасырын

жаулықты сақтап жүрген. Жасырын топтың пайда болуы заңдылық еді, себебі Мединада исламға біртұтас тайпалар кірген еді. Ең алғашқы М. бірі Мединадағы билікке үміткер болған Абдуллаһ ибн Убай. Ислам дінінің кеңеюін көріп, ол дінді сырттай қабылдап, жамағат ішінде жасырын оппозиция құрған. Оның жанына жақтастары жинала бастаған, сонын ішінде ар-Раһиб (монах, аскет) атаған христиан Әбу Әмір болды, алайда Пайғамбар (ﷺ) оны әл-Фәсиқ (пасық) деп атады.

М. мақсаты Мұхаммедті (ﷺ) және оның жақтастарын Мединадан қуып шығару еді. М. мұсылмандардың жауларымен байланыста болған, солармен бірге әрекет еткен, түрлі іс-шаралардың өтуіне кедергілер келтірген, мұсылмандар арасында Пайғамбар (ﷺ) жайлы, оның отбасы жайлы жалған ақпарат тарату арқылы олардың сенімін әлсіретуге тырысқан. Ухуд шайқасының алдында Ибн Убай және 300 М. ислам әскерінің бекінісін тастап кеткен, ал яһудилік Нәдір тайпасымен болған Хандақ, Хайбар және т.б. шайқастарда мұсылмандар үстінен жаумен жасырын келіссөздер жүргізіп отырған. М. өзге мұсылмандардан бөлінгісі келді. 9/630 жылы М. Әбу Әмірдің бастауымен Мединаға жол жүрудің қолайсыздығын сылтауратып Медина маңындағы Құбада жамағатпен намаз оқу үшін Мәсжид ад-Дирарды («Іріткі мешіті») салған және ол жерді өздерінің орталығына айналдырып, тіпті Пайғамбардың (ﷺ)

мойындауын алуға талпынған. Мұсылман мәліметтері бойынша, Табук шайқасынан келген кезде Пайғамбарға (ﷺ) Аллаһтан аян түскен: «Сондай зиян тигізу, қарсы келу, Мұсылмандардың арасын ашу және бұрыннан Аллаһ және Елшісіне қарсы соғысқан біреуді күту үшін мешіт жасап алғандар: «Игілікті ғана қалап едік» деп әлбетте ант ішеді. Сондай-ақ Аллаһ олардың асқан суайт екендігіне куәлік етеді. Ол мешітте әсте намаз оқыма. Бастапқы күннен бері тақуалық негізінде салынған (Құба) мешіті намазға тұруына тағы лайық. Онда тап-таза болуды сүйетін кісілер бар. Аллаһ та өте таза болушыларды жақсы көреді» (9:107-108). Осыдан кейін Пайғамбардың (ﷺ) сахабалары Іріткі мешітін бұзған.

Ибн Убай мұсылмандардың Табукке шабуылынан кейін біршама уақыт өткеннен кейін қайтыс болады. Оның өлімінен кейін М. ұйымдасқан топ ретіндегі саяси белсенділіктен айырылған.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) М. өзге мұсылмандардан бөлмеуді бұйырған. Оның М. күресі оларды әшкерелеп және біртіндеп олардың саяси әсерін әлсіреуіне әкеліп соқты.

МУНКАР [منكر] – все, что запрещено аятами Корана, хадисами Пророка Мухаммада (ﷺ) и иджмой муджтахидов. Условно подразделяется на 2 вида – видимый и скрытый. Видимый М. – явные деяния: употребление алкоголя, прелюбодеяние, ростовщичество и т. д.; скрытый М. может иметь место

в помыслах, вероубеждениях. Тот, кто не отвергает М., становится грешником.

МУНКӘР [منكر] – Құран аяттары, Пайғамбар (ﷺ) хадистері мен мұжтаһид ижмасымен тыйым салынғандар. Шартты түрде 2 бөлінеді – көрінетін, көрінбейтін. Көрінетін М. – анық істер, алкоголь ішу, зинақорлық, өсім және т.б. Көрінбейтін М. – адам ойларында, сенімінде болуы мүмкін. М. тыйылмаған адам күнәһар болады.

МУНКАР И НАКИР [منكر و نكير] – ангелы могилы, которые являются к умершему человеку непосредственно после смерти и начинают первые расспросы о его вере и деяниях в земной жизни (см.: Кабр).

563

МУНКӘР ЖӘНЕ НӘКИР [منكر و نكير] – қайтыс болған адамға өлімінен кейін келіп, оның сенімі мен жер бетінде жасаған істері жайлы алғашқы сұрақтар қоятын қабір періштелері (қрз.: Қабір).

МУРАКАБА [مراقبة] («контролировать, надзирать») – убежденность в том, что обо всех помыслах человека известно Аллаху. Необходимое качество человека, вступившего на путь духовного развития. Слово употребляется в Коране (33:52).

МУРАҚАБА [مراقبة] («бақылау, қадағалау») – адам ойынын барлығы Аллаһқа аян екеніне сену. Рухани даму жолындағы адамның

Мур

бойында болуы міндетті қасиет. Сөз Құранда кездеседі (33:52).

МУРДЖИИТЫ [المرجئة] (от ирджа – «откладывание, отсрочивание») – приверженцы одной из мировоззренческих школ в исламе. Считали, что совершение греха человеком не имеет отношения к его вере и не наносит ей вреда. Аш-Шахристани в «Книге о религиях и сектах» изложил тезис М.: «Не причинит послушание вреда при наличии веры, равно как не принесет пользы исполнение религиозных обязанностей при неверии».

М. противопоставили это утверждение крайней позиции хариджитов, утверждавших, что совершение тяжелых грехов (кабаир) выводит человека из ислама.

564 **МУРЖИЛЕР** [المرجئة] (иржә сөзінен – «қалдыру, мерзімін созу») – исламдағы дүниетанымдық мектеп өкілдерінің бірі. Күнә жасау адамның иманына еш қатысы жоқ және оған зиян келтірмейді деп есептеген. Әш-Шахристани «Діндер мен ағымдар туралы кітабында» М. тезисін келтіреді: «Дінсіздік барда діни міндеттерді орындау пайда әкелмейтін сияқты иман барда бойұсынбау зиян келтірмейді».

М. бұл пікірді хауариждердің шеткі позициясы ұстанған үлкен күнәларды (кәбәир) жасау адамды исламнан шығарады деген көзқарасына қарсы қойған.

МУРТАД [مرتدا] («возвращение назад, в прежнее состояние») – вероотступник, отрешившийся от

ислама и перешедший в другие религии либо в неверие. Все прошлые благодеяния и богоугодные дела М. аннулируются. Если М. вернется в ислам, то не должен возмещать молитвы и посты того периода, когда он был в неверии, но по возможности должен заново совершить хадж (подробнее см.: Иртидад).

МУРТӘД [مرتدا] («артқа қайту, бұрынғы кейіпке оралу») – діннен безген, исламнан шығып басқа діндерге өтуші немесе үлкен күпірлікке түскен адам. М. барлық бұрынғы қайырымды істері мен мінәжаттары жойылады. Егер М. исламға оралса, күпірлікте болған уақытта қаза қылған намаздар мен оразаларын өтемейді, алайда мүмкіндігінше қайтадан қажылық жасауы тиіс (толығырақ қрз.: Иртидад).

МУРШИД [مرشد] – ученый или праведный человек, достигший больших успехов в служении Аллаху и имеющий учеников. В суфизме – руководитель обители, духовный наставник (шейх).

МУРШИД [مرشد] – Аллахқа қызмет етіп үлкен жетістіктерге жеткен және өз шәкірттері бар ғалым немесе шыншыл адам. Суфизмде – тұрақ жетекшісі, рухани тәлімгер (шейх).

МУСА [موسى] – библейский Моисей, величайший пророк (расуль) Аллах, посланный к народу Израиля. Сын `Имрана и потомок Йа`куба (Иакова), брат Харуна

(Аарона). За то, что М. разговаривал с Аллахом, его называют Калимуллах.

При пророке Йусуфе иудеи переселились в Египет, размножились и стали конфликтовать с местным населением, возглавляемым Фараоном (Фирауном). Однажды Фараон увидел во сне, что огонь со стороны Кудса (Иерусалима) сжег всех коптов, но не коснулся израильтян. Жрецы истолковали сон так: в среде иудеев родится младенец, который разрушит царство Фараона. Тогда Фараон издал приказ об убийстве всех младенцев-израильтян. Египтяне принесли иудеям много страданий: «[Вспомните], как Мы спасли вас от приспешников Фир`ауна. Они подвергали вас наихудшему наказанию: убивали ваших сыновей и оставляли в живых ваших женщин. В этом для вас – великое испытание от вашего Господа» (2:49).

Именно в это время родился М. Мать тайно положила его в колыбель и пустила по течению Нила. Эта колыбель, по воле Аллаха, приплыла к дворцу Фараона, и новорожденного М. подобрала его жена Асия, а родная мать М. была нанята к нему кормилицей (20:40).

Став взрослым, М. увидел страдания народа Израиля. Однажды он заступился за иудея, случайно убил египтянина и бежал в город Мадьян. Там он 10 лет служил у пророка Шуайба и женился на его дочери (20:40). Аллах сделал Своими пророками М. и его брата Харуна и повелел им пойти во дворец Фараона, призвать его уверовать в Творца и прекратить беззакония;

начало пророчества М. описано в аятах Корана (28: 29-35).

Повинуясь воле Аллаха, братья пошли во дворец Фараона. М. явил чудеса, однако египтяне не уверовали, обвинили М. в колдовстве и заставили его состязаться с чародеями. «Тогда Муса бросил свой посох, и тот проглотил все, что они наколдовали. И чародеи пали ниц. Они сказали: «Мы уверовали в Господа [обитателей] миров, Господа Мусы и Харуна» (26:45-48).

По приказу Аллаха М. возглавил иудеев и повел их в Палестину. Фараон с войском преследовал их. Когда сыны Израиля во главе с М. подошли к Красному морю, Аллах раздвинул воды, и они сумели пройти на другой берег, а когда преследователи погнались за ними, воды вновь сомкнулись и потопили Фараона (28:40).

М. повел свой народ в пустыню. На горе Тур, где М. в одиночестве молился 40 дней, Аллах ниспослал ему Тауру (Тору) в качестве руководства для народа Израиля. В отсутствие М. иудей Самири подбил сынов Израиля на служение идолу – золотому тельцу. Вернувшись с Таурой, М. проклял Самири; народ осознал грех и раскаялся (2:51-52). Затем М. явил своему народу много чудес (см.: Манн и Салва).

М. потребовал, чтобы иудеи вошли в Ард Мав`уд (Палестина и часть Сирии), сразились с племенем амаликитян и захватили их земли, но его соплеменники отказались это сделать (5:24). Тогда Аллах сказал М.: «Воистину, Священная земля запретна для них на сорок лет. Они будут скитаться по

Мұс

земле. А ты не горюй из-за грешного народа» (5:26).

Сыны Израиль блуждали по пустыне 40 лет; сменилось поколение иудеев, и их дети были готовы к сражениям с нечестивыми племенами. М. двинулся на юг озера Лута (Мертвое море), сразился с правителем Учем ибн Унком и захватил земли к востоку от реки Шариа (Иордан). После этого М. взойшел на гору возле Ерихи (Иерихона) и издалека увидел земли Кенана (Ханаана). В это время скончался брат М. – Харун. Вскоре после этого умер в возрасте 120 лет и М., назначив своим преемником Йушу ибн Нуна.

МҰСА [موسى] – інжілше Моисей, Аллаһтың Израиль халқына түсірген ұлы пайғамбары (расул). Йаъкубтың (Иаков) ұрпағы және Имранның ұлы, Харунның (Аарон) бауыры. Аллаһпен сөйлескені үшін Мұсаны Калимуллаһ деп атайды.

Жүсіп пайғамбардың кезінде яһудилер Мысырға қоныстанады, сол жерде көбейіп Перғауын басқаратын жергілікті тұрғындармен қақтығысқа түседі. Бір күні Перғауын түсінде Құдыс (Иерусалим) жақтан келген өрт барлық қопттарды өртегенін, бірақ израильдіктерді тимегенін көреді. Түс жорушылар түсті былай жориды: яһудилер арасында Перғауын патшалығын жоятын бір сәбидің дүниеге келетінін айтады. Сол кезде Перғауын барлық израильдік сәбилерді өлтіруді бұйырады. Мысырлықтар яһудиерге көп қасірет әкелген: «Сендерді Перғауын-

ның сыбайластарынан құтқардық. Олар сендерді жаман қинаумен ұстап, ұлдарыңды бауыздап, әйелдеріңді тірі қоятын еді. Міне мұнда сендерге Раббыларыңнан зор сынау бар» (2:49).

Дәл осы кезде М. дүниеге келеді. Анасы жасырын түрде оны бесікке салып, Ніл өзенінің ағысымен жібере салады. Сол бесік Аллаһтың қалауымен Перғауынның сарайына жүзіп барады, сәбиді оның әйелі Әсия қолына алады, ал М. туған анасы оны емізуші ретінде жалданады (20:40).

Есейе келе М. Израиль жұртының қасіретін көреді. Бірде ол яһудиге көмек берем деп, абайсызда мысырлықты өлтіріп алып, Мадьян қаласына қашады. Сол жерде М. Шұғайб пайғамбарға 10 жыл қызмет етіп, оның қызына үйленеді (20:40). Аллаһ М. мен оның бауыры Харунды Өзінің пайғамбары етеді және оларға Перғауынның сарайына барып, оны Жаратушыға иман келтіруге шақырып, зұлымдықты тоқтатуды бұйырады; М. пайғамбарлығының басталуы Құран аяттарында жазылған (28:29-35).

Аллаһтың қалауына мойынсынып, бауырлар Перғауынның сарайына барады. М. кереметтер жасайды, алайда оны сиқыршы деп айыптап, оны сиқыршылармен шайқасуға шақырады. «Сонда Мұса да таяғын тастады. Дереу ол, олардың жасанды нәрселерін жалмай бастады. Сондықтан сиқыршылар сәждеге жығылды. «Әлемнің Раббына иман келтірдік» десті. «Мұса мен Харунның Раббына» (26:45-48).

Аллаһтың бұйрығымен Мұса яһудилерді бастап, оларды Палестинаға бағыттайды. Перғауын әскерімен оларды қуады. Мұса бастаған Израиль ұлдары Қызыл теңізге келіп жеткенде, Аллаһ суды екіге жарады, және олар келесі жағаға өтіп үлгереді, ал арттарынан қуып келгендер жеткенде су қайтып орынына толып, Перғауын суға кетеді (28:40).

М. өз халқын шөлге әкеледі. Тур тауында М. жалғыздықта 40 күн бойы Аллаһқа құлшылық жасайды, Аллаһ оған Израил халқына жетекші ретінде Тәуратты (Тора) түсіреді. М. жоқ кезінде яһуди Самири Израиль ұлдарын пұтқа – алтын торпаққа қызмет етуге бұрады. Тәуратпен оралған М. Самириді қарғайды; халық күнәні мойындап, тәубаға келеді (2:51-52). Кейін өз халқына көптеген ғажайыптар көрсетеді (қрз.: Мәннә мен Сәлуа).

М. яһудилерден Ард Маубудка (Палестина және Сирияның бір бөлігі) кіріп, амаликитян тайпасымен соғысып, олардың жерін жаулап алуды талап етеді, алайда тайпаластары одан бас тартады (5:24). Сонда Аллаһ М.: «Енді оларға, ол жер шынайы түрде қырық жыл арам қылынды. Олар сол жерде абыржып жүреді. Онда бұзақы елге қайғырма» деді» (5:26).

Израиль ұлдары 40 жыл бойы шөлді кезбелейді; яһудилердің ұрпағы өзгереді және олардың балалары пасық тайпалармен соғысуға дайын еді. М. оңтүстікке Лұт (Өлі теңіз) көліне қарай жылжиды, Уц ибн Унк билеушімен шайқасып, Шариа (Иордан) өзенінен шығысқа қарай жерлерді жау-

лап алады. Осыдан кейін М. Ериха (Иерихон) маңындағы тауға шығып, алыстан Кенан (Ханаан) жерлерін көреді. Осы уақытта М. бауыры – Нарун қайтыс болады. Көп ұзамай өзінің мұрагері етіп Йуша ибн Нунды қалдырған М. да 120 жасында дүниеден озады.

МУС`АБ ИБН `УМАЙР [مصعب بن عمير] (погиб 3/625) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), сыграл большую роль в распространении ислама в Медине. Родился и рос в богатой мекканской семье. После принятия ислама некоторое время скрывал свою веру; родные, узнав о том, что он принял ислам, держали его под домашним арестом. Спасаясь от гонений, некоторое время провел в Эфиопии.

После первой клятвы при Акабе мединские мусульмане попросили Пророка (ﷺ) послать к ним наставника в Исламе. Это чрезвычайно важное дело Пророк (ﷺ) поручил именно М. Т. о., М. оказался первым мусульманином, совершившим хиджру (переселение) в Медину. Во время второй клятвы при Акабе М. доложил Пророку (ﷺ) об успешном распространении ислама в Медине. Он оставался с Пророком (ﷺ) 12 дней, затем вернулся в Медину.

После хиджры М. продолжил деятельность по укреплению мусульманской общины и государственности. Был знаменосцем мусульман в битвах при Бадре и Ухуде. Геройски погиб в битве при Ухуде в возрасте ок. 40 лет.

Мус

МУСҒАБ ИБН УМЕЙР [مصعب بن عمير] (қ.б.ж. 3/625) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы, исламның Мединеде таралуына үлкен рөл атқарған. Меккелік бай қуатты отбасыда өмірге келген. Ислам дінін қабылдағанын біраз уақыт жасырып жүрді; туған-туысқандары ислам дінін қабылдағанын білгеннен кейін, оны үй қамауында ұстап отырды. Қуғындалудан сақтанып біршама уақыт Эфиопияда өткізді.

Ақабадағы бірінші анттан кейін мединалық мұсылмандар Пайғамбардан (ﷺ) оларға ислам тәлімгерін жіберуді сұрайды. Пайғамбар (ﷺ) бұл маңызды жұмысты М. тапсырады. Яғни М. Мединеде хижра (қоныс ауыстыру) жасаған алғашқы мұсылман. Ақабадағы екінші ант уақытында М. Пайғамбарға (ﷺ) ислам дінінің Мединеде табысты таралып жатқандығы туралы жеткізеді. Ол Пайғамбар (ﷺ) жанында 12 күн болып, кейін Мединеде қайта оралады.

Хижрадан кейін М. мұсылман қоғамы мен мемлекеттілігін нығайту қызметін жалғастырды. Бәдр мен Ухуд шайқастарында мұсылмандар жалаугері болды. Ухуд шайқасында 40 жас шамасында ерлікпен қаза табады.

МУСА ИБН ДЖАФАР [موسى بن جعفر] (128/745-183/799) – потомок Пророка Мухаммада (ﷺ), выдающийся мусульманский ученый и правовед. Сын Джафара ас-Садика. Жил в Медине. Его называли также Казим. М. занимался научной деятельностью. Часто подвергался репрессиям

со стороны `Аббасидов, которые рассматривали Алидов в качестве политических противников. При халифе Харуне ар-Рашиде был арестован и перевезен в Басру, а затем в Багдад, где скончался в тюрьме. Есть версия о том, что М. был отравлен. Шииты почитают М. как 7-го непогрешимого имама.

МУСА ИБН ЖӘФӘР [موسى بن جعفر] (128/745-183/799) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) ұрпағы, көрнекті мұсылман ғалымы және құқықтанушысы. Жәфәр әс-Садықтың ұлы. Мединеде өмір сүрген. Оны Казим деп те атаған. М. ғылыммен айналысқан. Өздерінің саяси қарсыластары ретінде көретін Аббас әулеті Әли әулеті өкілдерін жиі репрессияларға ұшырап тұрды. Халифа Харун ар-Рашид кезінде қамауға алынып, Басраға әкелінеді, одан соң Багдадқа ауыстырылып, түрмеде қайтыс болады. М. у беріп қастандық жасалған деген нұсқаулар бар. Шииттер М. 7-ші күнәсіз имам ретінде құрметтейді.

МУСАЙЛИМА [مسيلمة] (погиб 13/634) – лжепророк Аравии. Происходил из племени Ханифа, которое проживало в Йемене. Объявил себя пророком из зависти к Пророку Мухаммаду (ﷺ). М. написал Мухаммаду (ﷺ) дерзкое письмо, призывая признать его пророком и разделить с ним сферы влияния в Аравии. В ответ Пророк Мухаммад (ﷺ) назвал его лжепророком и призвал к раскаянию.

Активность М. возросла после смерти Пророка Мухаммада (ﷺ),

когда он и его сторонники стали представлять серьезную угрозу для молодого мусульманского государства. В 13/634 г. халиф Абу Бакр отправил против М. армию под командованием Халида ибн Валида. В тяжелом сражении войска М. были разгромлены, а сам он был убит.

МУСАЙЛИМА [مسيلمة]

(к.б.ж. 13/634) – Арабиянын жалган пайгамбары. Йамамда өмір сүрген Ханиф тайпасынан шыккан. Мұхаммед Пайғамбарды (ﷺ) көреалмаушылығынан өзін пайғамбар жариялайды. М. Мұхаммедке (ﷺ) өзін пайғамбар ретінде мойындап, Арабиядағы эсер ету аясын өзімен бөлісу мақсатында адуын хат жазады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жауап ретінде оны жалган пайғамбар атап және тәубеге келуге шақырды.

М. белсенділігі Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін арта бастады, ол және оның жактастары жас мұсылман мемлекетіне қауіп төндіре бастады. 13/634 ж. халифа Әбу Бәкр М. қарсы Халид ибн Уәлид қолбасшылығымен әскер жібереді. Ауыр шайқаста М. әскері қиратылып, ал оның өзі қаза табады.

МУСАФИР [مسافر] («человек, находящийся в пути») – путник, освобождаемый от некоторых обязательных религиозных действий в силу сложности их выполнения. М. признается человек, удалившийся от своего населенного пункта на расстояние 3 дней пешком (примерно 60-90 км, в зависимости

от мазхаба). Путникам разрешается совершать 4-ракатные обязательные молитвы в сокращенном виде – по 2 раката, объединяя их с последующими молитвами. Ханафиты, как правило, молитвы не объединяют. М. также дозволено переносить приходящиеся на время поездки дни поста в месяц рамадан с последующим возмещением. Оказывать гостеприимство М. и помогать им – богоугодное дело для всех мусульман.

МУСӘФИР [رفاسم] («сапардағы адам») – кейбір міндетті діни амалдардан орындалу қиындығына қарай босатылған жолаушы. М. өзінің тұрақты жерінен 3 күн жаяу жүріп алыстаған адам (мәзһабқа қарай 60-90 км аралығында). Жолаушыларға міндетті 4 рәкәтті намаздар орнына қысқартып – 2 рәкәттан және басқа намаздармен қосып оқуларына рұқсат етіледі. Тәртіпке сай, ханафилер намаздарды біріктірмейді М. жолда болған кездерінде рамазан айындағы оразаны кейін орнын толтыру мақсатымен орындамауға рұқсат етіледі. М. қонақжайлылық көрсетіп оларға көмектесу мұсылмандардың жақсы амалы.

МУСЛИМ ИБН ХАДЖАДЖ [مسلم بن الحجاج] (204/821-261/875) – выдающийся хадисовед и правовед. Полное имя – Аль-Хафиз Худжат уль-Ислам Муслим ибн аль-Хаджадж аль-Курайши ан-Нисабури. Родился и умер в Нишапуре.

Отец М. Хаджаджа был передатчиком хадисов. Благодаря ему М. начал изучать хадисы с ранних

Мус

лет. Затем обучался в Хиджазе, в Сирии и Египте, в Багдаде продолжил изучение хадисов. Также был передатчиком хадисов.

Автор книг по различным аспектам мусульманского вероучения. Самая известная работа – сб. хадисов «ас-Сахих», который, наряду с аналогичной книгой аль-Бухари, является одним из самых авторитетных в Исламе (см.: Кутуб ас-Ситта). Эти две книги аль-Бухари и М. вместе называют «Сахихайн» («два Сахиха»). В «ас-Сахих» М. собраны 3033 не повторяющихся хадиса, которые отобраны на основе его метода из 300 000. Всего в сборнике 7275 хадисов; все они распределены по конкретным темам. Большое значение отводится определению цепочек передатчиков хадисов (иснад) и буквальной передаче. Каждый из 52 разделов автор предварил введением, где раскрыл правовое значение собранных хадисов.

МУСЛИМ ИБН ХАЖЖАЖ [مسلم بن الحجاج] (204/821-261/875) – көрнекті хадистанушы және құқықтанушы. Толық есімі – Әл-Хафиз Хужат ул-Ислам Муслим ибн әл-Хажжаж әл-Курайши ән-Нисабури. Нишапурда туылып, сонда қайтыс болған.

М. әкесі Хажжаж хадис жеткізуші болған. Оның себебімен М. хадистерді жастайынан үйрене бастайды. Кейін Хижазда оқып, Сирия мен Мысырда, Бағдадта хадистерді оқуын жалғастырады және хадис жеткізуші де болды.

Мұсылмандық сенімнің әртүрлі аспектілер жайлы кітап авторы.

Ең танымал жұмысы – әл-Бұхари кітабы сияқты ислам әлемінде жоғары дәрежеде құрметтелетін «ас-Сахих» хадистер жинағы (қрз.: Кутуб әс-Ситта). Бұл әл-Бұхари мен М. екі кітабын «Сахихайн» («екі Сахих») деп атайды. М. «ас-Сахих» жинағында 300 000 хадистен өз әдісін қолдану арқылы теріп алынған 3033 қайталанбайтын хадистер жиналған. Жинақта барлығы 7275 хадис; олар арнайы тақырыптар бойынша жинақталған. Хадис жеткізушілер (иснад) тізбегіне және дәлме-дәл таралуын зерттеуге маңызды мән берілген. Әр 52 тарауында автор жиналған хадистердің құқықтық мәні түсіндірілетін кіріспе келтірген.

МУСТАЛИТЫ [مستعلي] – одна из сект исмаилитов (см.: Исмаилиты).

МУСТАЪЛИЛЕР [مستعلي] – исмаилилік ағымдардың бірі (қрз.: Исмаилитер).

МУСТАМИН [مستامن] («просящий пощады, убежища») – эмигрант, на законных основаниях въехавший в другую страну.

Если в мусульманскую страну в качестве М. въезжает немусульманин, то он попадает под защиту мусульманского закона и может спокойно жить на ее территории. Если же мусульманин прибывает в немусульманскую страну, то он имеет право заключать сделки и пользоваться товарами той страны, при этом должен быть честным, не обманывать местных жителей и хранить верность данному слову.

МУСТАМИН [مستامن] («рахым мен пана сұраушы») – заңды түрде басқа мемлекетке көшіп келген эмигрант.

Егер мұсылман мемлекетіне М. ретінде мұсылман емес адам кіретін болса, онда ол мұсылман заңының қорғауына түсіп, сол мемлекет территориясында тыныш өмір сүре алады. Егер мұсылман адам мұсылман емес мемлекетке келетін болса, онда ол сол мемлекеттің тауарларын қолдануға және олармен келісім жасауға құқығы бар, дегенмен ол адал және жергілікті адамдарды алдамай, берген өз сөзінде тұруы қажет.

МУСТАФА САБРИ ЭФЕНДИ [مصطفى صبري أفندي] (1285/1869-1373/1954) – известный турецкий мусульманский деятель, последователь ханафитской правовой школы. Шейх уль-ислам в Османской империи (1337/1919). Родился в Тока-те. Учился в медресе города Кайсери, затем продолжил обучение в Стамбуле. Начал преподавание в мечети Фатих в возрасте 22 лет.

После прихода к власти младотурок М. выступил против их партии «Иттихад ве Теракки», подвергся преследованиям и уехал в Румынию. Затем вернулся в Стамбул и продолжил преподавание в медресе Сулеймания. Обладал большими познаниями в исламских науках.

В 1340/1922 г. уехал в Каир, где проживал до конца жизни, преподавал в университете Аль-Азхар. Написал книгу «Мавкиф аль-Акли», где подверг критике деятельность

египетских реформаторов аль-Афгани, Абдо и др., обвинив их в попытке ввести в ислам чуждые ему идеалы из других культур. Будучи убежденным традиционалистом-ханафитом, выступил против учения египетских реформаторских и безмазхабных школ, последовательно отстаивал положения традиционных правовых и вероучительных школ в исламе.

МУСТАФА САБРИ ЭФЭНДИ [مصطفى صبري أفندي] (1285/1869-1373/1954) – белгілі түрік мұсылман ағартушысы, ханафилік құқық мектебінің өкілі. Осман империясындағы (1337/1919) Шейх ул-ислам. Токатта туылған. Кайсери қаласындағы медреседе оқып, кейіннен оқуын Стамбұлда жалғастырды. 22 жасынан бастап Фатих медресесінде сабақ беруді бастайды.

Жас түріктер билікке келгеннен кейін М. олардың «Иттихад ве Теракки» партиясына қарсы шықты, қудалауға ұшырап, Румынияға көшіп кетеді. Кейіннен Стамбұлға оралып, Сүлеймания медресесінде сабақ беруді жалғастырады. Ислам ғылымдары туралы үлкен танымға ие болған.

1340/1922 жылдары Каирге көшіп, сонда өмірінің соңына дейін ғұмыр кешеді, әл-Азхар университетінде сабақ берді. Мысырлық реформаторлар әл-Афгани, Абдо және т.б. басқа мәдениеттен исламға жат мұраттарды әкелді деп айыптап, сынаған «Мәукиф әл-Акли» кітабын жазды. Дәстүрлі-ханафилік ақидаға ие мысырлық реформаторлар мен беймәзхаб-

Мус

тыққа қарсы тұрған, исламның дәстүрлі құқықтық және ақида мектептерінің ережелерін дәйекті қорғаған.

МУСТАХАББ [مستحب] – одобримое, хорошее действие; богоугодные деяния, которые желательно совершать по примеру Пророка Мухаммада (ﷺ) и его сподвижников. Несовержшение М. не считается грехом; слово «М.» близко по смыслу к понятию сунна ғайри-муаккада. К М. относятся, например, молитвы при омовении, богоугодные посты.

МУСТАХАБ [مستحب] – мақұлданған, жақсы іс-әрекет; Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) және оның сабаларының үлгісі бойынша жасалатын көркем амалдар. М. жасамау күнә емес; «М.» сөзі мағынасы бойынша сүннет ғайри-муәккәдә түсінігіне жақын. М. мысалы нәпіл оразаалар, дәрет кезіндегі дұғалар жатады.

МУСХАФ [مصحف] – свитки Корана, которые были собраны и записаны знатоками Корана по приказу халифа Абу Бакра сразу после смерти Пророка Мухаммада (ﷺ) (см.: Коран). Так еще называют свитки разных пророков.

МУСХАФ [مصحف] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін халифа Әбу Бәкрдің бұйрығы бойынша Құран білгірлерімен жазылып жинақталған Құран жинағы (қрз.: Құран). Осылай басқа да пайғамбарлардың жинақтарын айтады.

МУТ’А [مُتْعَة] – временный брак. Заключается на определенный срок без свидетелей; при этом женщине выплачивается определенное вознаграждение. М. был распространен в доисламской Аравии; при Пророке Мухаммаде (ﷺ) еще практиковался, но затем, согласно хадису, был запрещен Аллахом: «О мусульмане! Раньше я разрешал временные браки, но теперь они запрещены Аллахом» (передали Муслим, Ибн Маджа). Все 4 суннитских мазхаба запрещают (харам) заключение М. В шиизме достоверность этого хадиса подвергается сомнению, и М. практикуется по настоящее время.

МУТЪА [مُتْعَة] – уақытша неке. Қуәгерсіз белгілі бір уақыт аралығына жасалады; сонымен қатар әйелге белгіленген сыйақы төленеді. М. исламға дейінгі Арабияда таралған болатын; Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) кезінде тәжірибе болды, бірақ кейін хадиске сай, Аллаһпен тыйым салынды: «Иә, мұсылмандар! Бұрын мен уақытша некені рұқсат еттім, алайда енді олар Аллаһпен харам етілді» (Муслим, Ибн Мәжәһ). Барлық 4 сунниттік мәзһабтар М. тыйым салады (харам). Шиизмде бұл хадистің дәлелділігі күмән тудырады, және қазіргі таңда М. тәжірибеде қолданады.

МУТАЗИЛИТЫ [المعتزلة] («обособившиеся») – представители крупного направления в богословии (қалам). Возникли в период Омейядов; учение развито при Аббасидах. Основателем

считается Васил ибн Ата, ученик известного богослова Хасана аль-Басри. Ибн Ата не согласился с аль-Басри в вопросе о «больших грехах», заявил, что мусульманин, совершивший большие грехи, не является праведником и занимает промежуточное положение между верой и неверием (аль-манзиляту байн аль-манзилятайн), и основал свою школу. По другой версии, течение возникло в кругу сторонников Али ибн Абу Талиба и «обособление» М. произошло из-за их богобоязненности и искренней веры.

Возникновение М. было обусловлено развитием мусульманского общества и превращением ислама в мировую религию. Мусульманское вероучение, еще не разработавшее свою философскую базу, стало объектом ожесточенной критики со стороны более старых религиозных и философских школ. Мусульманам было необходимо начать работу по апологетике, защите от нападок оппонентов. Выполняя эти задачи, М., подходя к различным проблемам с позиций рационализма, сумели разработать фундаментальные идеологические положения ислама и вступить в успешную полемику с христианами, иудеями, зороастрийцами. Параллельно М. боролись с различными мистическими группами внутри исламской общины.

При первых Омейядах М. целиком были заняты научной и философской деятельностью, но в конце правления Омейядов подверглись репрессиям со стороны халифа Хишама за поддержку восстания

Зейда ибн Али. В 126/744 г. М. осуществили дворцовый переворот и привели к власти халифа Йазид а ибн аль-Валида, который, однако, не смог удержаться у власти.

С приходом к власти `Аббасидов позиции М. упрочились. При халифе аль-Мамуне доктрина М. стала официальной в Халифате. Но лидеры М. столкнулись с ожесточенным сопротивлением суннитских ортодоксов, не согласных с целым рядом положений М., в т. ч. о сущности Корана, и, используя свое влияние при дворе, начали репрессии против представителей ортодоксии, получившие название михна. Халиф аль-Мамун (198/813-218/833) насильно заставлял суннитских правоведов признать Коран сотворенным. В числе пострадавших от репрессий оказался Ахмад ибн Ханбал.

Только при халифе аль-Мутаваккиле (232/847-247/861) правящая династия отказалась от идей М. и положила конец репрессиям. После этого М. стали терять популярность и спустя несколько веков прекратили существование в качестве целостного учения.

Учение М. не было единым. Среди сект М. аш-Шахрастани называл василитов, хузайлитов, наззамитов, хабититов, бишритов, муаммаритов, мурдаритов, сумамитов, хишамитов, хаййатитов и т. д.

Основу убеждений М. составляли следующие пункты:

1. Вера в Единого Бога (таухид). В отличие от суннитских ортодоксов, М. считали, что увидеть Аллаха в день Страшного Суда невозможно, т. к. для этого Он должен

предстать в определенном теле и занимать некое пространство. Признание предвечных атрибутов и качеств Аллаха, по мнению М., вело к множественности предвечных субстанций, и, соответственно, атрибутивные качества Аллаха нужно трактовать иносказательно. Ибн Ата писал: «Кто признал идею предвечного качества, тот уже признал двух богов».

Доктрину о несотворенности Корана М. считали отступлением от Единобожия, т. к. признание Корана предвечным (Кадим) вело к множественности предвечных субстанций. Аяты Корана, которые давали повод к обратным доводам, М. подвергали аллегорическим трактовкам и считали, что заявление о несотворенности Корана ведет к идее его предвечности, а это открывает путь к множественности предвечного. В письме халифу Мамуну М. утверждали, что все, кто говорит о несотворенности Корана, повторяют путь христиан, а те говорят об Исе как о вечном Слове Бога, совечном Ему, и нарушают Единобожие.

2. Вера в Божественную справедливость (адль).

Мас'уди писал, что, по убеждению М., Аллах не любит порчу и поэтому не сотворяет поступки людей: люди сами совершают те или иные поступки посредством силы, данной им Богом, Который одобряет разрешенное и порицает запретное. Аллах не возлагает на человека того, чего он не сумел бы вынести. Естественно, что если бы Ему было угодно, Он бы принудил людей к совершению только добра,

но в этом случае терялся бы смысл земной жизни, земных испытаний.

Эти положения о Божественной справедливости М. противопоставляли джабритам и полагали, что если бы все поступки человека были заранее предопределены Богом, то не было бы никакого смысла в последующем воздаянии, и Бог оказался бы несправедливым, т. к. карал бы за поступки, которых люди не совершали. М. считали, что Аллах должен творить только наилучшее, и из 2 лучших вариантов Он должен выбрать наилучший. Если понятия хорошего и плохого ясны человеку, то тем более должны быть очевидны для Аллаха; т. о., Аллах может сотворить только хорошее: это – Его обязанность, и сотворение плохого для Аллаха невозможно. Т. о. М., считавшие разум человека настолько совершенным, что его доводы оказывались тождественны доводам Откровения, приходили к отрицанию абсолютной Божественной воли.

3. «Обещание и угроза» (аль-ва'д ва аль-ваид).

М. верили, что все обещанное Богом обязательно сбывается: Бог воздаст добром за совершение богоугодных поступков и карает за совершение греха, а также выполнит Свое обещание и простит всех раскаявшихся. Поэтому все люди, совершающие богоугодные поступки, будут вознаграждены, а совершающие дурные поступки и грехи будут обязательно наказаны, но без покаяния большие грехи (кабаир) прощены не будут. Это утверждение противоречило позиции суннитского Ислама, со-

гласно которому Бог простит тех, Кого пожелает, и может простить и без покаяния, а все мусульмане в конечном итоге будут прощены. Доктрина «обещания и угрозы» противостояла утверждениям мурджиитов, которые считали, что главным является наличие веры: если есть вера, то совершение того или иного, пусть даже дурного, поступка не является поводом для наказания человека Богом.

4. Вера в промежуточное положение между верой и неверием (аль-манзиляту байн аль-манзилятайн).

М. верили, что мусульмане, совершившие тяжкий грех, будут пребывать в Аду, но наказание их будет меньше, чем у неверных, хотя остается надежда на их раскаяние. Это положение противоречило воззрениям ортодоксальных суннитов. 5. Призыв к совершенному добру и воздержанию от дурного (амри биль маруф ва нахй аниль мункар).

М. верили в то, что необходимо совершать хорошие дела и призывать к этому окружающих, а также в необходимость воздержания от совершения дурных поступков и недопущения этого со стороны других людей.

Для доказательства убеждений М. разработали целую методологическую базу. В первую очередь они ссылались на очевидные и недвусмысленные доводы из Откровения (нассы), но широко применяли и доводы разума (акль) и логики (мантык) и даже приравнивали их к доводам Откровения. Практически все положения ис-

ламского вероучения подвергались М. рациональному осмыслению и обоснованию; они утверждали, что суждение о том, хорошо деяние или плохо, можно выносить на основании здравого суждения, даже если по этому поводу нет прямых указаний Откровения.

Рационализм М. исходил из традиций античной философии. Философские методы античных мыслителей применялись М. для объяснения и рационального осмысления положений Шариата, а те положения Откровения, которые вступали в противоречие с доводами разума, подвергались иносказательным толкованиям. Стремление объяснить все привело М. к схоластике и к откровенной демагогии, догматизации учения, а затем и к применению насилия в вопросах религии (в период михны). Религиозные ортодоксы протестовали против этих методов.

Учение М. оказало огромное влияние на развитие рационалистических тенденций в Исламе. В борьбе с каламистами-М.мусульмане были вынуждены вырабатывать рациональное обоснование своих постулатов веры. Многие положения философии М. были позже использованы в развитии мусульманской общественно-политической и философской мысли. Многие положения калама нашли отражение в европейской философии. М. стали основателями мусульманской апологетики, успешно боролись с различными сектами, исповедующими боговоплощение, переселение душ и т. д.

МУЪТӘЗИЛӘЛАР [المعتزلة]

(жекеленгендер) – дін іліміндегі ірі бағыттың өкілдері (кәләм). Омейялықтар дәуірінде пайда болған; Аббас әулеті уақытында ілімі жетілген. Негізін қалаушы атақты ғалым Хасан әл-Басридің шәкірті Уасил ибн Ата. Ибн Ата Әл-Басримен «үлкен күнә» мәселесі бойынша келіспеді, ол үлкен күнә жасаған мұсылман толық мұсылман болмайды, сенім мен күпірдің ортасында (әл-мәнзиләту бәйн әл-мәнзиләтәйн) болады деп жариялады және өз мектебін қалайды. Басқа деректер бойынша, Әли ибн Әбу Талибті жақтаушылар ортасында және М. «жекеленуі» олардың тақуалығы мен шынайы иманы себепті пайда болған.

М. пайда болуына мұсылман қоғамының дамуы мен исламның әлемдік дінге айналуы түрткі болды. Өзінің философиялық базасын қаламаған мұсылмандық ақида көне діни және философиялық мектептер тарапынан болған қатты сынға ұшырады. Мұсылмандарға оппоненттердің шабуылынан қорғану үшін апологетика бойынша жұмысты бастау керек болды. Әр түрлі мәселелерге рационализм тұрғысынан келіп осы міндеттерді орындаған М. исламның фундаменталды идеологиялық қағида-сын құрастырып, христиан, яһуди, зораастризм өкілдерімен сәтті пікірталасқа түсуіне мүмкіндік берді. Олармен қатар М. ислам қоғамы ішіндегі алуан мистикалық топтармен күрес жүргізді.

Бірінші Омейялықтардың тұсында толығымен ғылыми және философиялық қызметпен айна-

лысса, Омейялықтар билігінің соңында Зәйд ибн Әли көтерілісін қолдағаны үшін халифа Хишам тарапынан репрессияға ұшырады. 126/744 жылы М. сарайлық төңкеріс жасап, билікті қолына ұстай алмаған Йәзид ибн әл-Уәлидті халифалық билікке әкеледі.

Аббас әулетінің келуімен М. позициясы беки түсті. Халифа әл-Мамунның тұсында М. доктринасы Халифаттың ресми доктринасына айналды. Алайда М. көсемдері М. бірқатар қағидаларымен келіспеген сүннитік ортодокстар тарапынан қатаң тойтарысқа тап болды, оның ішінде Құранның мәні туралы және өздерінің сарайдағы ықпалын пайдаланып михна деген атауға ие болған ортодоксия өкілдеріне қарсы репрессияны бастайды. Халифа әл-Мамун (198/813-218/833) сүннитік құқықтанушыларды Құранды жаратылған деп мойындауға күштеді.

Репрессияға ұшырағандар қатарында Ахмад ибн Ханбал болды.

Тек халифа әл-Мутәуәккилдің (232/847-247/861) тұсында билеуші әулет М. идеясынан бас тартып, репрессияларға нүкте қойды. Бұдан кейін М. танымалдылығын жоғалтып, бірнеше ғасырдан кейін біртұтас ілім ретінде өз әрекетін жойды.

М. ілімі біртұтас болмады. Әш-Шахристани М. ағымдары арасында уасилилар, хузайлилар, наззамилер, хабитилер, бишрилер, муаммарилар, мурдарилар, сумамилер, хишамилер, хаййатилер және т.б. атаған.

М. көзқарасының негізін келесі тармақтар құрайды:

1. Жалғыз Аллаһқа иман келтіру (таухид).

Сүнниттік ортодокстарға қарағанда М. Қиямет күнінде Аллаһты көру мүмкін емес, себебі, олардың пікірінше Аллаһ көріну үшін нақты денеде және белгілі бір кеңістікті алуы қажет. М. көзқарасы бойынша бастауы мен аяқталуы жоқ Аллаһтың сипаттары мен қасиеттерін мойындау көптеген басы аяғы жоқ субстанцияларға әкеледі, сәйкесінше, Аллаһтың сипаттық қасиеттерін астарлылықпен түсіндіру керек. Ибн Ата жазады: «Кім бастауы мен аяқталуы жоқ қасиет идеясын мойындаса, ол екі Құдайды мойындағаны».

Құранның жаратылмағандығы туралы доктринаны М. Біркұдайшылдықтан шегіну деп санады, себебі Құранды бастауы мен аяқталуы жоқ (Қадим) деп мойындау көптеген басы аяғы жоқ субстанцияларға әкеледі. Кері дәлелге дәлел болатын Құран аяттарын М. аллергориялық түсініктеме беріп, Құранды жаратылмаған деп жариялау бастауы мен аяқталуы жоқ идеясына алып келеді, ал бұл бастауы мен аяқталуы жоқтық көптігіне жол ашады деп санаған. Халифа Мамунға жазған хатында М. кім Құранды жаратылмаған десе ол христиан, ал олар болса Исаны Өзінің мәңгілімен теңестіріп Құдайдың мәңгі Сөзі деп айтады және бұнымен Біркұдайшылдықты бұзады деп бекітеді.

2. Аллаһтың әділдігіне иман келтіру (әдл).

Масъуди жазады, М. сенімі бойынша Аллаһ бұзақылықты

жақтырмайды, сондықтан адамдарды амалын жаратпайды: адамдар рұқсат етілгенді құптап, етілмегенді құптамайтын Аллаһ берген күшпен әрекеттерін өздері жасайды. Аллаһ адамдарға өздері көтере алмайтынды бермейді. Әлбетте, Оған жағымды болса, Ол адамдарды тек игі істерді жасауға көндірер еді, алайда бұл жағдайда бұл өмір және оның сынағының мәні жойылар еді.

Аллаһтың әділдігі туралы М. бұл қағидалары жәбрилерге қарсы тұрған және егер адамдардың барлық істері алдын-ала жазылған болса, онда келесі берілер сауаптың жазылуының мәні жоғалады, және Аллаһ әділетсіз болып адамдар жасамаған амалдарды жазалар еді. М. Аллаһ тек үздікті таңдау керек, және Ол ең үздік 2 нұсқаның ең озығын таңда алу қажет деп есептеген. Егер адамға жақсы және жаман ұғымдары түсінікті болса, онда Аллаһқа одан сайын анық болар; яғни Аллаһ тек жақсылықты жаратады: бұл – Оның міндеті және жамандықты жарату Аллаһқа тән емес. Яғни, адам ақылын соншама кемел санаған М. дәлелдері Аян дәлелдерімен теңесіп, Аллаһтың абсолютті ерік-қалауын жоққа шығаруға әкелді.

3. «Уәде және үрей» (әл-уаъд уә әл-уаъид).

М. Аллаһпен берілген уәде міндетті түрде орындалады: Аллаһ жақсы амал жасағанға мейірім көрсетіп, күнәлі болғанды жазалайды және Өзінің уәдесінде тұрып барлық тәубеге келгендерді кешіреді. Сондықтан жақсы амал жасаған барлық адамдар сауап

алып, жаман амал жасағандар мен күнәлар міндетті түрде жазаланады, бірақ үлкен күнәлар (кәбәир) тәубесіз кешірмейді.

Бұл ұстаным Аллаһ қалағанын тәубесіз де кешіреді деген сүннитік исламға қарама-қайшы, ал барлық мұсылмандар ең соңында кешіріледі.

«Уәде және үрей» доктринасы негізгі иманның бары жеткі-лікті деп санаған муржилер көзқарастарына қайшы болды: егер иман болса, онда ол қандай іс болсын, тіпті жаман болса да Аллаһпен адамды жазалауға себеп жоқ.

4. Сенім мен күпірлік арасындағы жағдайға иман келтіру (әл-мәнзиләту бәйн әл-мәнзиләтәйн).

М. ауыр күнә жасаған мұсылмандар Тозақ болатынына иман келтірді, бірақ олардың жазасы көпірлерге қарағанда аз болады, әйткенменде олардың тәубесіне үміт бар. Бұл қағида ортоқдсалды сүннеттік пікірге қарама-қайшы.

5. Жақсылыққа шақырып, жамандықтан қайтаруға шақыру (әмри бил маьруф уә наһи әнил мүнкәр).

М. айналасындағыларды жақсы істер жасау және жаман іс-әрекеттерге барудан сақтанып, басқа адамдар жағынан да бұндайды жібермеу керектігіне иман келтірді.

Көзқарастарының дәлелі ретінде М. бірқатар методологиялық базаны құрастырды. Ең бірінші олар Аяннан (нассалар) анық және екі мағыналы болмаған дәлелдерге жүгінді, алайда ақыл (ақл) мен логика (мантық) дәлелдерін де кең қолданды, тіпті оларды Аян дәлелдеріне теңестірді. Исламның

барлық дерлік ақида мәселелері М. тарапынан рационалды мағына беруге және дәлелдеуге ұшырады; олар Аяннан тікелей дәлел болмаса да амал жақсы немесе жаман деп пайымдауды тек парасатты пайымдау негізінде шығаруға болады деп сенді.

М. рационализмі антикалық философия дәстүрінен келді. Антикалық ойшылдардың философиялық әдістерін М. Шариғат ережелерін рационалды пайымдауды түсіндіруге қолданды, ал ақыл дәлеліне қарсы келген Аян қағидалары астарлы ұғындыруға ұшырады. Барлығын түсіндіруге талпыныс М. схоластикаға және ашық демогогия, ілімнің догматизациясына және кейін дін сұрақтарында күш қолдануға (михна дәуірінде) әкелді.

М. ілімі исламдағы рационалды тенденцияның дамуына үлкен әсер етті. М. – кәләмшылармен күресте мұсылмандар өз иман постулаттарының рационалды дәлелдемесін құрастыруға итермеледі. М. философиясының көптеген қағидалары кейіннен мұсылмандық қоғамдық-саяси және философиялық ойының дамуында пайдаланылды. Кәләмның көптеген ережелері еуропалық философияда көрініс тапты. М. мұсылман апологетикасының негізін қалады, Құдайи кейіпке ену, жандардың ауысуын насихаттаған әртүрлі ағымдармен табысты күресті.

МУТАСАВВИФ [متصوف] – чело-
век, вступивший на путь суфизма, занимающийся тасаввуфом.

Слово часто используется в качестве синонима слова суфий, хотя некоторые классики суфизма (аль-Кушайри) различали эти понятия, считая М. людей, которые только пытаются или имеют намерение стать суфиями и на пути духовного совершенства являются низшей ступенью по отношению к суфиям.

МУТАСАУУИФ [متصوف] – та-саууфпен айналысатын суфизм жолына түскен адам. Бұл сөз сопы сөзінің синонимі ретінде жиі қолданылады, алайда суфизмнің кейбір классиктері (әл-Кушайри) бұл ұғымдарды айырған, М. деп сопы болуыға ниеті бар немесе енді талпыныс жасап жатқан және рухани кемелдену жолындағы сопыларға қатысты төменгі сатыдағы адамды санаған.

МУТАШАБИХ [متشابه] («имеющее сокрытый смысл») – в основном термин применим к некоторым аятм Корана и хадисам Сунны, смыслы которых представляются для толкователя неясными и нуждаются в предположениях. М. должен быть принят мусульманином на веру, т. к. истинный его смысл известен только Аллаху, Который, возможно, поместил в этих аятах и хадисах символические и иносказательные смыслы: «Он – тот, кто ниспослал тебе Коран. В нем есть ясно изложенные аяты, в которых суть Писания, другие же аяты требуют толкования» (3:7).

М. может выражаться в отдельных словах, например, в буквосочетаниях, которые приводятся в начале некоторых аятов Корана

(см.: Хуруф Муқаттаа). Существует также и смысловое выражение М., например, упоминание в Коране «трона», «рук», «лика» Аллаха. Отвергнутые ортодоксией антропоморфисты трактовали эти аяты-М. буквально, уподобляя Аллаха сотворенным творениям (см.: Мушабихиты).

МУТАШӘБИҢ [متشابه] («астарлы мағынаға ие») – негізінде бұл термин мағыналары түсіндірушіге анық емес және тұспалдауды қажет ететін кейбір Құран аяттар мен Сүннет хадистеріне қолданылады. М. мұсылман иманына кіргізуі керек, себебі оның ақиқи мәні бұл аяттар мен хадистерде нышандық және астарлы мән қалдырған Аллаһқа ғана мәлім: «Ол – саған Құранды түсірді. Оның ашық мағыналы аяттары бар. Солар Кітаптың негізгі іргетасы. Екінші ұқсас ұғымда аяттар бар» (3:7).

М. жеке сөздерде айтылуы мүмкін, мысалы, кейбір Құран аяттарының басында келетін әріп тіркесі (қрз.: Хуруф Муқаттаа).

Сонымен қатар М. мағыналы түрі де бар, мысалы, Құранда Аллаһтың «аршысы», «қолы», «жүзінің» келтірілуі. Ортодоксиямен қайтарылған антропоморфистер М. аяттарын Аллаһқа жаратылғандарға ұқсатып түсіндірген (қрз.: Мушәбихилер).

МУФАССИР [مفسر] – толкователь Корана. Толкование Корана (тафсир) – сложное дело, требующее определенной научной и теоретической подготовки М. В традиционном исламе к

Муф

М. предъявляются следующие требования:

1. Совершенное знание арабского языка.
2. Знание всех подробностей истории ниспослания того или иного аята.
3. Знание Сунны Пророка Мухаммада (ﷺ).
4. Знание всех социальных проблем современного ему общества, т. к. М. должен ясно представлять себе существующую реальность и цель своей работы.

5. Наличие способности к аналитическому мышлению.

Первыми известными М. были Убай ибн Ка'б, Зейд ибн Сабит, Абу Муса аль-Аш'ари, 'Абдуллах ибн Зубайр. Первую школу по толкованию Корана основал в Мекке 'Абдуллах ибн 'Аббас. Другие школы были основаны 'Абдуллахом ибн Мас'удом в Ираке и Зейдом ибн Асламом в Медине. Учеником Зейда был Малик ибн Анас.

МУФӘССИР [مفسر] – Құрантәпсіршісі. Құранды түсіндіру (тәпсір) – М. арнайы ғылыми және теориялық дайындықтарды талап ететін күрделі іс. Дәстүрлі исламда М. төмендегідей шарттар қойылады:

1. Араб тілін жетік меңгеру.
2. Аяттардың түсу тарихын жан-жақты білу.
3. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Сүннетін білу.
4. Өмір сүріп отырған қоғамның қазіргі таңдағы әлеуметтік жағдайымен жіті таныс болу, себебі М. өз жұмысының негізгі мақсаты мен істің шынайылығын анық білу керек.

5. Аналитикалық ойлау қабілетінің болуы.

Алғашқы белгілі М. қатарында Убай ибн Ка'б, Зейд ибн Сабит, Әбу Мұса әл-Әшғари, Абдуллаһ ибн Зубайр бар. Құранды тәпсірлейтін алғашқы мектептің негізін Меккеде Абдуллаһ ибн Аббас қалады. Басқа мектептер Иракта Абдуллаһ ибн Мас'уд және Мединеде Зейд ибн Асламмен қаланды. Зейдтің шәкірті Мәлік ибн Анас болды.

МУФТИЙ [مفتی] («тот, кто дает фетвы») – правовед; человек, хорошо знающий предписания Шариата по различным аспектам вероучения и права и имеющий право выдавать правовые предписания – фетвы. М. не имеет права самостоятельно выносить решения на основании аятов Корана и хадисов Пророка (ﷺ) и должен ссылаться на работы муджтахидов, которые этим правом обладают; муджтахиды одновременно являются и М. Если М. по какой-то проблеме сталкивается с различными заключениями муджтахидов, то должен выносить правовое предписание соответственно требованиям существующих реальных условий и времени.

М. должен быть только набожный грамотный мусульманин. Фетвы нечестивцев (фасиков), пусть даже образованных, не имеют никакой юридической силы, и действовать на их основе нельзя.

Сегодня во многих странах слово «М.» потеряло первоначальный смысл и обозначает в основном должность руководителя признанной государством централизован-

ной мусульманской организации административно-хозяйственного характера.

МУФТИ [مفتی] («пәтуа беруші») – құқыктанушы; акида және құқықтың әртүрлі аспектілері бойынша Шариғат заңдарын жақсы және де құқықтық шешім – пәтуа бере алатын адам. М. Құран және Пайғамбар (ﷺ) хадистері негізінде өз бетімен ешқандай шешім шығара алмайды, және осы құқыққа ие мұжтаһидтердің еңбектеріне жүгінуі қажет; мұжтаһидтер сонымен қатар М. рөлін атқарады. Егер М. белгілі бір мәселеде мұжтаһидтердің алуан қорытындыларымен түйісіп қалса, сол уақыт пен шынайы шартының талабына сай құқықтық шешім шығаруы тиіс.

М. тек тақуа сауатты мұсылман болуы қажет. Білімді пасықтардың (фәсик) пәтуаларының ешқандай заңдық күші болмайды және оның негізінде әрекет етуге болмайды.

Бүгінгі таңда көптеген елдерде «М.» сөзі өзінің алғашқы кезеңдегі мағынасынан айырылып, көп жағдайда мемлекетпен мойындалған орталықтандырылған әкімшілік-шаруашылық сипаттағы мұсылмандық ұйымның басшысы қызметін білдіреді.

МУХАДДИС [محدث] – хадисовед: ученый, который занимается наукой о хадисах и их методологией. М. собирали тексты хадисов, которые восходили к Пророку Мухаммаду (ﷺ), проверяли цепочки их передатчиков (рави) на степень достоверности, выясняли обстоя-

тельства того, каким образом дошло то или иное сообщение. Выясняя все подробности о хадисах, они сами являлись их передатчиками. Поэтому М. являлись одновременно и равиями, но не каждый рави был М. М., который приводит цепочки передатчиков хадиса (иснад), однако может не иметь дополнительных сведений о них, называют муснид. М., знающего наизусть тексты более 100 000 хадисов, их иснад, а также личностные качества передатчиков хадисов, их надежность, правдивость, погрешности и ошибки, называют хафиз («хранитель»). Если всем этим качествам удовлетворяет хафиз, знающий более 300 000 хадисов, его называют худжа («доказательство») (см. также: Хадис).

МУХАДДИС [محدث] – хадистанушы: хадис туралы ғылыммен олардың әдіснамасымен айналысатын ғалым. М. Пайғамбардан (ﷺ) жеткен хадистер мәтіндерін жинақтаған, жеткізушілер (рәуи) тізбегінің дәлелділілік дәрежелерін тексеріп, хабарлардың қандай жағдайда жеткендігін анықтаған. Хадистер туралы барлық мәліметтерді зерттей отыра, олар біруақытта хадис жеткізушілері болған. Сондықтанда М. бір сәтте рәуи болып саналды, алайда кез келген рәуи М. болмады. Хадисті жеткізуші тізбегін (иснад) келтіретін М., дегенмен олар туралы қосымша мәліметті білмейтіндерді муснид деп атайды. 100 000 астам хадисті иснадымен жатқа және хадис жеткізушінің жеке қасиеттерін, сенімділігін,

Мұх

шынайылылығын, күнелары мен қателіктерін білуші М. хафиз («сақтаушы») деп атайды. Егер осы қасиеттерді қанағаттандыратын 300 000 астам хадисті жатқа білетін хафизді хужа («дәлел») деп атайды (қрз.: Хадис).

МУХАДЖИРЫ [المهاجر] («выселившиеся») – мекканские мусульмане, которые, спасаясь от жестоких гонений язычников, покинули родной город и переселились вначале в Эфиопию, а затем в Медину (см.: Хиджра (1)): «А опередившие, первые из выселившихся и ансаров и те, которые следовали за ними, – в благодетельствовании: доволен ими Аллах, и они довольны Им. И уготовал Он им сады, где внизу текут реки – для вечного пребывания там. Это великая удача» (9:100). Ради веры многие из М. порвали родственные узы, оставили и потеряли в Мекке все имущество.

После переселения в Медину М. нуждались в поддержке, которую им оказали мединские мусульмане – ансары. М. и ансары составили основу ранней мусульманской общины и заложили основы мусульманской государственности. Они самоотверженно бились с врагами в битвах при Бадре, Ухуде, Хунайне и др., после смерти Пророка (ﷺ) воевали с вероотступниками в Аравии (см.: Ридда), внесли большой вклад в победу мусульманских армий над византийцами, персами и другими внешними врагами Халифата.

М. занимали особое положение в мусульманской общине. Их представители возглавляли Халифат.

Все 4 Праведных халифа были М.; потомками М. были и омейядские и аббасидские халифы. О достоинствах М. и прощении их Аллахом говорится в аятах (16:110; 16:41; 8:74).

М. называются также мусульмане, переселяющиеся из враждебных стран ради спасения своей веры.

МУХАЖИРЛЕР [المهاجر] («кочующие аударушылар») – пұтқа табынушылардың (мүшріктердің) қатал қуғындауынан сақтана, өздерінің туған мекендерін тастап, алдымен Эфиопияға, кейіннен Меккеге көшкен меккелік мұсылмандар. (қрз.: Хижра (1)): «Мұхажир, ансарлардан алғашқы иман келтіргендер және жақсылықта оларға ергендерден Аллах разы болды. Әрі олар да Аллаһтан разы болды. Сондай-ақ Аллаһ, олар үшін мәңгі қалатын, астарынан өзендер ағатын жәннәттар әзірледі. Осы ірі мұрат» (9:100). Иман үшін көптеген М. өздерінің туыстық қатынастарын үзді, Меккедегі бар мал-мүлкінен айырылып, тастап кетті.

Меккеге қоныс аударғаннан кейін көмекке зәру болған М. мединалық мұсылмандар – ансарлар көмектесті. М. мен ансарлар алғашқы мұсылман қауымын құрып, мұсылмандық мемлекеттің негізін қалады. Олар аянбай жауларымен Бәдр, Ухуд, Хунайн және т.б. шайқастарда соғысты, Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін Арабиядағы дінне безгендермен күресіп (қрз.: Ридда), мұсылман әскерінің византиялықтар, парсы-

лықтар және Халифаттың басқа сыртқы жауларымен күресте жеңіске үлкен үлес қосты.

М. мұсылман қауымында ерекше орынға ие болды. Оның өкілдері Халифатты басқарды. Барлық 4 алғашқы Әділетті халифалар да М. еді; ал омейялық және аббастық әулеттің халифалары М. ұрпақтары болды. М дәрежелері мен олардың Аллаһ тарапынан кешірілгендігін туралы (16:110; 16:41; 8:74) аяттарда баяндалады.

М. қатарына сонымен қатар өз сенімдерін сақтау мақсатында жауласушы мемлекеттерден келген мұсылмандар да жатады.

МУХАДРАМЫ [مضرم] («отрезавшие часть») – мусульмане, жившие в период жизни Пророка Мухаммада (ﷺ), но так и не сумевшие увидеть его. В период противостояния с язычниками в Аравии некоторые мусульмане отрезали часть уха своих верблюдов, чтобы выделить себя из среды язычников.

М. назывались также арабские поэты, которые вначале были язычниками, а потом приняли Ислам.

МУХАДРАМДАР [مضرم] («кесілген бөлік») – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) заманында өмір сүріп, алайда оны көре алмаған мұсылмандар. Арабияда пұтқа табынушылармен соғыс кезеңінде бірнеше мұсылмандар тобы өздерін пұтқа табынушылардан ерекше етіп көрсету үшін өз түйелерінің құлақтарының жартысын кесіп жүретін.

М. деп сонымен бірге алғашында мүшрік болып, кейіннен

ислам дінін қабылдаған араб ақындары да саналған.

МУХАККИМИТЫ [محكم] – см.: Хариджиты.

МУХАККИМИЛЕР [محكمة] – крз.: Хауариждер.

МУХАММАД [محمد] (ﷺ) – последний Посланник и Пророк Аллаха, который был отправлен ко всему человечеству (3:144; 48:29). Через М. (ﷺ) Аллах ниспослал народам мира религию Ислам в завершенном виде (см.: Ислам), а также Коран – последнее Божественное Откровение. М. (ﷺ) – последний Посланник Божий, после него посланников не будет до дня Страшного Суда. Помимо Корана, в среде мусульман почитаются также повествования о различных эпизодах жизни Мухаммада (ﷺ) (см.: Сунна; Хадис).

М. (ﷺ) родился в Мекке, согласно некоторым преданиям, в 9-й день месяца раби-аль-авваль в год Слона (см.: Асхаб аль-Филь), или в 40 г. правления персидского шаха Ануширвана. Эта дата приблизительно соответствует 570 г. от рождения пророка Исы.

Мусульманская традиция повествует о чудесах, ознаменовавших рождение М. (ﷺ): во дворце персидских шахов обрушились 14 террас, погас огонь, которому на протяжении веков поклонялись огнепоклонники, высохло оз. Сава и разрушились церкви на его берегах.

М. (ﷺ) происходил из влиятельного мекканского клана Хашим (см.: Хашимиты), принадлежащего к племени Курайш. Его

родословная восходила к пророку Ибрахиму и его сыну Исмаилу. Отец М. (ﷺ) `Абдуллах ибн `Абд аль-Мутталиб умер незадолго до рождения сына либо же спустя несколько месяцев после его рождения. Мать – Амина бинт Вахб. Именем М. («Восхваляемый») его назвал дед – `Абд аль-Мутталиб. В соответствии с обычаем М. (ﷺ) был передан кормилице по имени Халима из племени Сад и несколько лет жил в ее семье. Когда М. (ﷺ) исполнилось 6 лет, он с матерью выехал в Медину к могиле отца. На обратном пути Амина тяжело заболела и умерла. Осиротевшего М. (ﷺ) взял к себе дед, а затем дядя – Абу Талиб. В возрасте 12 лет М. пас овец Абу Талиба, затем участвовал в его торговых делах.

584

Однажды Абу Талиб взял М. (ﷺ) в Сирию, куда он выехал для торговли. В городе Босра к ним подошел христианский монах Бахира и сказал, что у мальчика великое будущее, т. к. Аллах избрал его Своим Посланником, и порекомендовал увести М. (ﷺ) обратно, чтобы никто не причинил ему вреда. Абу Талиб отправил М. (ﷺ) обратно в Мекку в сопровождении своих слуг.

Спустя несколько лет М. (ﷺ) наняла богатая и влиятельная женщина, Хадиджа бинт Хувайлид, для ведения торговых дел. М. (ﷺ) сумел принести Хадидже невиданную прибыль, и, узнав о его правдивости и честности, Хадиджа через посредников предложила М. (ﷺ) жениться на ней. М. (ﷺ) принял предложение, и брак оказался счастливым. В то время М. (ﷺ) было ок. 25 лет, а Хадидже

– 40. При жизни Хадиджи М. (ﷺ) не брал себе других жен. Лишь после ее смерти, став не только проповедником новой религии, но и крупным государственным деятелем, он вступал в другие браки, в т. ч. династические. От брака с Хадиджей у М. (ﷺ) родились сыновья Касим и `Абдуллах, умершие в младенчестве, и дочери Фатима, Умм Кульсум, Зайнаб, Рукайя. От других жен у М. (ﷺ) детей не было; только наложница Марьям родила сына Ибрахима, который также умер в младенчестве. Из всех дочерей М. (ﷺ) только Фатима на 6 месяцев пережила его, а остальные умерли при его жизни.

В возрасте 35 лет М. (ﷺ) распустил курайшитов, реставрировавших Каабу, в вопросе, кто именно установит «Черный камень» (см.: Хаджар Асвад) на прежнее место, и собственноручно установил его.

После начала пророческой миссии М. (ﷺ) дальнейшую его жизнь условно разделяют на мекканский и мединский периоды.

Начало пророческой миссии и мекканский период жизни Пророка (ﷺ).

В последующие годы М. (ﷺ) стал переосмысливать свое отношение к окружающей реальности. Он ощутил потребность в аскетизме, его все чаще посещали видения во сне. В месяце рамадан 610 г. от рождения Исы М. (ﷺ), которому было 40 лет, отправился в пещеру на горе Хира и предался там размышлениям и служению. К неграмотному М. (ﷺ) явился ангел Джibrил и трижды приказал: «Читай во имя Господа твоего,

Который сотворил [все сущее], сотворил человека из сгустка крови. Читай, ведь Господь твой – Щедрейший!» (96:1-3). Это было первым Откровением, ниспосланным ему Аллахом. М. (ﷺ) в страхе вернулся к Хадидже, и они вместе отправились к ее двоюродному брату христианину Баракке ибн Науфалю, который внимательно выслушал историю Мухаммада (ﷺ) и сказал ему: «Это – тот же ангел, которого Аллах отправил к Мусе».

После этого ниспослание Откровений было приостановлено, затем продолжилось. Пророк М. (ﷺ) рассказывал: «И когда я шел [по дороге], я вдруг услышал голос с неба, и оказалось, что это тот самый ангел, который явился ко мне на [гору] Хира. Он восседал на троне, после чего я пришел домой и сказал: «Укройте меня, укройте меня!» – и они укутали меня, а потом Аллах Всевышний ниспослал [аяты]: «О завернувшийся! Встань и увещивай, и Господа своего возвеличивай, и одежды свои очисти, и скверны избегай...» (74:1-5). М. (ﷺ) получал Откровения от Бога на протяжении всей оставшейся жизни.

Первое время М. (ﷺ) предлагал принять ислам только родным и близким. Первой мусульманкой стала Хадиджа, затем его вольноотпущенник Зейд ибн Хариса. Но благодаря тайным проповедям и усилиям первых мусульман ислам стал постепенно распространяться среди населения Мекки. Период тайного призыва в ислам продолжался ок. 3 лет, затем М. (ﷺ) и его первые последователи открыто

обратились к своим согражданам (26:214-216; 15:94). Пророческую миссию М. (ﷺ) не признали даже его родственники, но он попытался обратиться ко всем жителям Мекки, вззошел на холм Сафа и произнес речь, в которой призвал отказаться от традиционных арабских богов и уверовать в Единого Бога.

М. (ﷺ) активно выступал против суеверий, критиковал языческие порядки. Небольшая мусульманская община Мекки, вдохновленная Богом через Посланника, стала носителем прогрессивных идей. Курайшиты подвергли мусульман оскорблениям и насмешкам. Враги М. (ﷺ) распространяли в его адрес клевету, намеренно искажали содержание ниспосланных ему от Аллаха Откровений (см.: Наджм). На 4-й год после начала пророческой миссии М. (ﷺ) начались преследования, пытки и даже убийства мусульман. Многие мусульмане по решению М. (ﷺ) бежали в Эфиопию (см.: Хиджра (1)).

К 6-му году после начала пророческой миссии М. (ﷺ) мусульманская община настолько окрепла, что М. (ﷺ) в сопровождении `Омара, Хамзы и других мусульман вошел в Каабу, и они совершили там коллективную молитву. Мусульмане заявили о себе как о серьезной общественно-политической группе. Над М. нависла угроза физического устранения. Абу Талиб и представители клана Хашим в соответствии с арабскими обычаями объявили, что будут защищать М. (ﷺ). Другие мекканские кланы объявили хашимитам бойкот, длившийся 3 года.

В месяце раджаб 10-го года после начала пророческой миссии М. (ﷺ) скончался Абу Талиб, и М. (ﷺ) лишился авторитетного защитника. Через несколько месяцев умерла Хадиджа. Тогда М. решил начать проповедь ислама вне Мекки и поехал в Таиф, но таифцы отказались слушать его и забросали камнями. После этого М. (ﷺ) развернул пропаганду ислама в сезон хаджа, когда для паломничества и торговли в Мекку прибывали различные арабские племена. Самыми успешными оказались проповеди в среде иасрибцев (см.: Медина). Представители мединской общины принесли М. (ﷺ) клятвы при Акабе. После этого началось переселение (хиджра) мусульман из Мекки в Медину.

586 В конце мекканского периода М. (ﷺ) в сопровождении ангела Джibriла совершил ночное путешествие из Мекки в Иерусалим, а оттуда вознесся на небеса, где встретился с древними пророками, увидел картины Рая и Ада и наконец вошел в обитель Аллаха (подробнее см.: Ибра и Ми'радж).

Мединский период жизни Пророка(ﷺ). Начало мусульманской государственности

Обосновавшись в Медине, М. (ﷺ) провозгласил братство всех людей независимо от племенной, национальной или расовой принадлежности. Он положил конец распрям между мединскими племенами, добился их единства с переселившимися из Мекки мусульманами. Переселившиеся в Медину мекканцев стали называть мухаджирами, а мединских мусульман

— ансарами. Было объявлено о верховенстве Божьих Законов, которыми отныне должны были руководствоваться все мусульмане в своей личной и общественной жизни. Мусульманская община заявила о себе как о новой политической силе в Аравии. В Медине было образовано первое в истории мусульманское государство.

Мекканские язычники, изгнавшие их имуществом, продолжали преследовать сторонников М. (ﷺ). В ответ мусульмане стали перекрывать караванные пути, стремясь тем самым ослабить язычников. Дело дошло до открытых военных столкновений при Бадре, Ухуде, «урва» (Хандак). Одновременно М. (ﷺ) проявил себя как дипломат, решая конфликтные ситуации с арабскими и иудейскими племенами.

В 6 г. х. в местности Худайбия в 17 км от Мекки между курайшитами и мединскими мусульманами был заключен мирный договор сроком на 10 лет. Благодаря этому миру даже на несправедливых для мусульман условиях мусульманское государство сумело укрепиться и распространить свою власть почти на весь Аравийский п-ов.

После заключения этого мира М. (ﷺ) отправил послания к главам всех близлежащих государств с предложением принять Ислам и принял делегацию христиан из Наджрана.

В месяце шаабан 8 г. х. вооруженные отряды племени Бакр, союзников курайшитов, напали на племя Хузаа — союзника мусульман, тем самым нарушив условия

Худайбийского договора. По приказу М. мусульманская армия выступила на Мекку и в месяце рамадан вошла в город. После победы М. (ﷺ) вошел в Каабу и разрушил всех находящихся в ней идолов. Затем он (ﷺ) обратился к народу с речью, в которой еще раз призвал людей уверовать в Единого Бога и разъяснил основы религии. Там же он (ﷺ) объявил о помиловании почти всех врагов.

На протяжении 9 г. х. мусульманское государство еще больше окрепло, и к М. (ﷺ) стали прибывать делегации разных племен для переговоров и выражения покорности. К концу жизни ему удалось создать сильное государство, которое контролировало почти весь Аравийский п-ов. Для управления государством М. (ﷺ) назначил наместников в разные регионы.

М. (ﷺ) умер в 11 г. х., оставив величайшее наследие. Исламская религия, постулаты которой он сформулировал благодаря Божественному Откровению, оказала большое влияние на развитие мировой цивилизации. М. (ﷺ) вел скромный образ жизни, довольствовался только самым необходимым, был справедливым, кротким, прощающим, терпеливым, отличался несравненной щедростью и великодушием, всегда сдерживал свои обещания, при этом отличался бесстрашием и отвагой. Все эти качества были даны ему Аллахом, последним Посланником Которого он являлся. Позднее мусульманские историки писали книги о жизни и деятельности М. (ﷺ), о его совершенной морали и прочих вы-

соких качествах. Эти книги стали называть «Сира».

МУХАММЕД [محمد] (ﷺ) – барша адамзатқа жіберілген Аллаһтың соңғы Елшісі әрі Пайғамбары (3:144; 48:29). М. (ﷺ) арқылы Аллаһ адамзатқа исламды (қрз.: Ислам) толық түсірген, сонымен қатар Құран – соңғы Аллаһтың Аяны. М. (ﷺ) – Аллаһ тарапынан жіберілген соңғы пайғамбар, одан кейін Қияметке дейін ешқандай пайғамбарлар болмайды. Құранмен қатар мұсылмандар арасында Мұхаммедтің (ﷺ) өмірінің әртүрлі уақыттарында болған жайттар туралы хабар да құрметтеледі (қрз.: Сүннет; Хадис).

М. (ﷺ) Піл (қрз.: Асхаб әл-Фил) немесе парсы шахы Ануширван билігінің 40-шы жылында раби-әл-әууәл айының 9-шы күні, Меккеде дүниеге келген. Бұл күн Иса пайғамбар туылғаннан кейінгі 570 жылға сәйкес келеді.

М. (ﷺ) Құрайыш тайпасына кіретін меккелік ықпалды Хашим (қрз.: Хашимилер) руынан шыққан. Оның шежіресі Ибраһим мен оның ұлы Исмаилдан басталады. Әкесі Абдуллаһ ибн Әбд әл-Мұтталиб М. (ﷺ) туылардан бұрын немесе туылғаннан бірнеше айдан кейін қайтыс болды. Анасы – Әмина бинт Уаһб. М. («Мақтаулы») есімін атасы – Әбд әл-Мұталлиб қойды. Дәстүрге сай М. (ﷺ) емізуге Сад тайпасынан Халима есімде асыраушыға берілген және оның үйінде бірнеше жыл өмір сүрген. М. (ﷺ) 6 жасқа толған кезде анасымен Мединаға әкесінің мазарына барады. Қайтар жол-

Мұх

да Әмина қатты сырқаттанып, қайтыс болады. Жетім қалған М. (ﷺ) алғашқыда атасы, кейін көкесі – Әбу Талиб қолына алады. 12 жасында М. (ﷺ) Әбу Талибтің малын бағады, кейін оның сауда істеріне қатысады.

Бір жолы Әбу Талиб М. (ﷺ) сауда жасауға шыққан Сирияға алып шығады. Босра қаласына келген уақытта оларға христиандық Бахира есімді монах келіп, баланы жарқын болашақ күтіп тұрғанын, Аллаһ оны Өзінің Елшісі етіп таңдағанын және М. (ﷺ) ешкім зиян келтірмей тұрғанда тез арада алып кетуін айтады. Әбу Талиб М. (ﷺ) Меккеге өзінің қызметшілерін қосып қайтарады.

Бірнеше жылдан кейін М. (ﷺ) ауқатты әрі ықпалды әйел Хадижа бинт Хувайлид сауда істерін жүргізу үшін жұмысқа алады. М. (ﷺ) Хадижаға бұрын болған кірісті әкелді және оның шынайылығы мен адалдығын байқаған Хадижа арашы адам арқылы өзіне үйленуіне ұсыныс білдіреді. М. (ﷺ) ұсыныс қабылдайды және некелері сәтті болды. сол кезде М. (ﷺ) жасы 25-те, ал Хадижа – 40-та болған. Хадижа тірі кезінде М. басқа әйел алмады. Тек әйелі қайтыс болғаннан кейін жаңа діннің насихатшысы және ірі мемлекеттік қайраткер ретінде басқа некелік шарттар жасаған, соның ішінде әулеттік. М. (ﷺ) және Хадижа некесінен нәресте шағында қайтыс болған ұлдары Қасым мен Абдуллаһ және Фатима, Умм Күлсім, Зәйнәб, Руқайя есімді қыздары болған. М. (ﷺ) басқа әйелдерінен бала болмады;

тек Мәриям есімді күні нәресте шағында қайтыс болған Ибраһим есімді ұлды дүниеге әкелген. М. (ﷺ) барлық қыздарынан тек Фатима ғана оның өлімінен кейін 6 ай өмір сүрді, ал қалғандары М. (ﷺ) тірі кезінде дүниеден озды.

М. (ﷺ) 35 жасқа толғанда Қағбаны қалпына келтіріп жатқан құрайыштардан «Қара тасты» бұрынғы орнын орналастыру мәселесін шешіп, оны өз қолымен орнатқан болатын.

М. (ﷺ) өмірін пайғамбарлықтан кейін шартты түрде меккелік және мединалық деп екіге бөледі.

Пайғамбар (ﷺ) өмірінің меккелік кезеңі және пайғамбарлық миссиясының басталуы.

Өмірінің келесі жылдарын М. (ﷺ) өзінің қоршаған шындықпен байланысын ойлады. Оласкетизмді қажет етті, оны түсінде түрлі көріністерді көруі жиіледі. Иса туылған жылынан 610 жылы рамазан айында М. (ﷺ) 40 жасқа толған шағында Хира тауына барып, сонда қызмет пен толғануға түсті Сауаты болмаған М. (ﷺ) Жебірейіл періште келіп, үш рет бұйырады: «Сондай жаратқан Раббыңның атымен оқы! Ол, адам баласын ұйыған қаннан жаратқан. Оқы! Ол Раббың аса ардақты» (96:1-3). Бұл Аллаһ тарапынан түскен алғашқы Аян еді. М. (ﷺ) қорыққан күйде Хадижаға оралады және олардың оқиғасын тыңдаған оның немере ағасы Уарақа ибн Нәуфәлға барады, ол Мұхаммедке (ﷺ): «Бұл – Мұсаға жіберілген періште» екенін айтады.

Бұдан кейін Аян тоқтап қалып, кейін қайта жалғасады.

М. Пайғамбар (ﷺ) айтады: “мен [жолмен] жүріп бара жатқан кезімде аспаннан бір дауыс естідім және бұл Хира [тауында] келген періште екен. Ол таққа отырды, бұдан кейін үйге келіп: “Мені орандар, мені орандар” дедім, олар мені орады, кейін Аллаһ [аяттар] жіберді: «Әй жамылушы! Тұр енді! Адамдарға ескерт! Раббыңды ұлықта! Киіміңді тазала! Әр түрлі лас істерден аулақ бол!» (74:1-5). М. (ﷺ) қалған өмірінің соңына дейін Аллаһтан аяндар алып тұрды.

Алғашқы уақытта исламды туыстары мен жақындарына қабылдауды ұсынды. Бірінші мұсылмандықты Хадижа, кейін оның азат етілген құлы Зәйд ибн Харис қабылдады. Құпия насихат және алғашқы мұсылмандар себепті ислам Мекке тұрғындары арасына кеңінен тарай бастады. Исламға құпия шақыру 3 жыл шамасында дамыды, кейіннен М. (ﷺ) және оның ізбасарлары насихатымен азаматтарға ашық түрде шықты (26:214-216; 15:94). М. (ﷺ) пайғамбарлық миссиясын тіпті туыстары да қабылдаған жоқ және ол Меккедегі Сафа төбесіне шығып, барлық тұрғындарға ашық түрде дәстүрлі арабтық көпқұдайшылдықтан арылып Жалғыз Аллаһқа иман келтіруге үндеді.

М. белсенді түрде ырымшылдыққа қарсы шығып, пұтқа табынушылар тәртіптерін сынға алды. Елші арқылы Аллаһпен рухтанған аздаған мұсылмандар тобы прогрессивті идеялардың тасымалдаушысы болды. Құрайыштар мұсылмандарға зәбір көрсетіп,

келеке етті. М. (ﷺ) дұшпандары ол жайлы өсек таратты, оған Аллаһ тарапынан түскен Аяндарды қасақана бұрмалады (қрз.: Нәжм). М. (ﷺ) пайғамбарлығы миссиясының 4-і жылы мұсылмандарды қуғындау, қорлау тіпті өлтіру басталды. Көптеген мұсылмандар М. (ﷺ) шешімімен Эфиопияға қашты (қрз.: Хижра).

М. (ﷺ) пайғамбарлығы миссиясының 6-шы жылы мұсылман қауымының күшейгені сонша М. (ﷺ) Омар, Хамза және басқа да мұсылмандардың еруімен Қағбаға кіріп, сонда жамағат намазын оқыды. Мұсылмандар өздерін маңызды қоғамдық-саяси топ ретінде жария етті. М. (ﷺ) үстінен физикалық жою қатері туды. Әбу Талиб және Хишам рулық қауымының өкілдері араб дәстүріне сәйкес М. (ﷺ) қорғайтындығын жариялады. Басқа меккелік рулық бірлестіктер хашимилерге 3 жылға созылған бойкот жариялайды.

М. (ﷺ) пайғамбарлығы миссиясы 10-шы жылының рәжәб айында Әбу Талиб қайтыс болады және М. (ﷺ) ықпалды қорғаушыдан айырылды. Бірнеше айдан соң Хадижа да қайтыс болды. Бұдан соң М. (ﷺ) Меккенің сыртқы жақтарында насихат жүргізуді шешіп, Таифке барады, бірақ таифтіктер оны тыңдаудан бас тартып, таспен шөкелейді. Осыдан кейін М. (ﷺ) ислам насихатын әртүрлі араб тайпалары қажылық пен сауда үшін келетін Меккедегі қажылық кезеңіне қарай бастайды. Ең табысты насихат йасрибтіктер (қрз.: Медина) арасында болды. Медианалық қауым өкілдері М. (ﷺ)

Мұх

Ақаба түбінде ант қабылдайды. Осыдан кейін мұсылмандардың Меккеден Мединаға қоныс аударуы (хижра) басталды.

Меккелік кезеңнің соңғы шағында М. (ﷺ) Жәбірейіл періште арқылы Меккеден Иерусалимге, ол жақтан аспанға көтерілді және ежелгі пайғамбарларды кездестірді, Жәnnәт пен Тозақ көрінісін көріп, Аллаһтың мекеніне кірді. (Толығырақ қрз.: Исра және Миғраж).

Пайғамбар (ﷺ) өмірінің Мединалық кезеңі. Мұсылман мемлекеттілігінің басталуы.

Мединаға орналасқаннан кейін М. (ﷺ) адамдардың тайпалық, ұлттық және нәсілдік ерекшеліктеріне қарамай бауыр екенін жариялады. Ол мединалық тайпалардың өзара қырқысуын тоқтатты, олардың Меккеден келген мұсылмандармен бірлігіне қол жеткізді. Мединаға қоныс аударған меккеліктерді – мұхажирлер, ал мединалық мұсылмандарды – ансарлар деп атай бастады. Аллаһ тарапынан келген заңның барлық мұсылмандардың өзінің жеке және қоғамдық өмірінде басшылыққа алынуы керек екендігі жарияланды. Мұсылман қауымы өзін Арабиядағы жаңа саяси күш ретінде танытты. Мединада тарихтағы алғашқы мұсылман мемлекеті құрылды.

Мұсылмандарды қаладан қуып, олардың мүліктерін иеленген меккелік мүшріктер М. (ﷺ) жақтастарын қудалауды жалғастырды. Жауап ретінде мұсылмандар керуен жолдарын тосқауылдап, осы арқылы мүріктерді әлсіретуге ты-

рысты. Іс ашық түрде өткен Бәдр, Ухуд, «ор түбінде» (Хандақ) әскери шайқастарына апарды. Сондай-ақ М. (ﷺ) өзін арабтық және яһудилік тайпалардың арасындағы жанжалды шешуші дипломат ретінде көрсете білді.

6 х.ж. Меккеден 17 жердегі Хұдайбия мекенінде құрайыштар мен мединалықтар арасында 10 жылға дейінгі бейбіт келісім-шарт жасалды. Мұсылмандар үшін әділетсіз келісім-шарт болса да осы шарттың нәтижесінде мұсылман мемлекеті дамып, Арабия түбегінің барлық бөлігіне дерлік таралды.

Осы келісімнен кейін М. (ﷺ) жақын арадағы барлық мемлекеттерге ислам дінін қабылдау туралы ұсыныспен елшілер жібереді және Нәжрәннан христиандық делегацияны қабылдайды.

8 х.ж. шағбан айында құрайыштар одақтастары Бәкр тайпасының қаруланған тобы мұсылмандар одақтасы – Хузаа тайпасына Хұдайбия келісімінің шартын жоя, шапқыншылық жасайды. М. (ﷺ) бұйрығымен мұсылман әскері Меккеге аттанып, рамазан айында қалаға кірді. Жеңістен кейін М. (ﷺ) Қағбаға кіріп, ондағы барлық пұттарды жояды. Содан кейін ол (ﷺ) тағы да халқын Біркұдайшылдыққа шақырып, діннің негізін түсіндірген үндеуін тастады. Онда барлық дерлік дұшпандардың кешірілетінін айтты.

9 х.ж. бойы мұсылман мемлекеті одан ары нығайып, М. (ﷺ) бойұсынуы мен келіссөздерге келген әртүрлі тайпалар делегациялары келе бастады. Өмірінің соңына

карай Арабия түбегінің барлығын дерлік басқаратын мықты мемлекет құра алды. Мемлекетті басқару үшін М. (ﷺ) әр аймаққа наменгерлерді тағайындады.

М. (ﷺ) 11 х.ж. үлкен мұра қалдырып қайтыс болды. Аллаһ Аяндары арқылы құрылған ислам дінінің постулаттары әлемдік өркениеттің дамуына үлкен үлес қосты. М. (ﷺ) қарапайым өмір жолын сүрді, қанағатқа разылық етті, әділ, момын, кешірімді, сабырлы болды, жомарттылық пен ақкөңілділігімен ерекшеленді, әрқашан уәдесінде тұрды, батыл әрі ержүректілігімен көрінді. Бұндай қасиеттер Аллаһпен Оның соңғы Елшісіне берілген болатын. Кейіннен мұсылман тарихшылар М. (ﷺ) өмірі мен қызметі, кемел моралі және басқа да жоғары қасиеттері жайлы кітаптар жазды. Бұл кітаптарды «Сира» деп атай бастады.

МУХАММАД БАКИР
[محمد باقر] (57/676-114/732) – потомок Пророка Мухаммада (ﷺ) и Али ибн Абу Талиба, сын Али Зайна аль-Абидина и Умм `Абдуллах. Один из самых известных знатоков Корана, хадисов и мусульманского права. Занимался преподавательской деятельностью в Медине. Шииты почитают его как 5-го непогрешимого имама.

МУХАММЕД БАҚЫР
[محمد باقر] (57/676-114/732) – Мұхаммад Пайғамбар (ﷺ) мен Әли ибн Әбу Талибтың ұрпағы, Әли Зәйн әл-Әбидин және Умм Абдуллаһтың ұлы. Ірі Құран,

хадис және мұсылман құқығы білгірлерінің бірі. Мединада ұстаздық қызмет атқарған. Шииттер оны 5-ші күнсіз имам ретінде құрметтейді.

МУХАММАД ИБН `АБД аль-ВАХХАБ [محمد بن عبد الوهاب] (1116/1703-1206/1792) – аравийский религиозный и политический деятель (подробнее см.: Ваххабиты).

МУХАММЕД ИБН ӘБД әл-УАҺҺАБ [محمد بن عبد الوهاب] (1116/1703-1206/1792) – арабиялық діни және саяси қайраткер (толығырақ қрз.: Уаһхабилар).

МУХАММАД ИБН АЛИ
[محمد بن علي] (195/816-220/835) – потомок Пророка Мухаммада (ﷺ) и Али ибн Абу Талиба, сын Али ибн Мусы (Ризы). Его называли также Таки и Джавад. Знаток Корана, хадисов и мусульманского права. Жил в Медине.

Халиф аль-Мамун (198/813-218/833) пригласил М. в Багдад, проявил к нему большое почтение и выдал за него свою дочь. Затем М. вернулся в Медину. Следующий халиф, аль-Мутасим (218/833-227/842), вновь вызвал М. в Багдад, где тот скончался. Есть версия, что он мог быть умерщвлен своей женой.

Шииты почитают М. как 9-го непогрешимого имама.

МУХАММЕД ИБН ӘЛИ
[محمد بن علي] (195/816-220/835) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мен Әли ибн Әбу Талибтің ұрпағы,

Әли ибн Мұсаның (Риза) ұлы. Оны сонымен қатар Тақи және Жәуэд деп те атаған. Құран, хадис және мұсылман құқығы білгірі. Мединада өмір сүрген.

Халифа әл-Мамун (198/813-218/833) М. Бағдатқа шақырып, үлкен құрмет көрсетіп, оған өзінің қызын тұрмысқа берген. Одан кейін М. Мединаға қайта оралды. Келесі халифа әл-Мутасим (218/833-227/842) М. қайтадан Бағдатқа шақырады және сол жерде қайтыс болады. Оны өзінің әйелі өлтірген деген нұсқа бар.

Шииттер М. 9-шы күнәсіз имам ретінде құрметтейді.

МУХАММАД ИБН СИРИН аль-АНСАРИ [محمد بن سيرين الأنصاري]

(ум. 110/729) – один из наиболее известных передатчиков хадисов из поколения таби'унов. Один из самых образованных людей своего времени. Родился при халифе 'Османе, был пленен в Ираке Халидом ибн Валидом, затем куплен Анасом ибн Маликом. Анас позволил М. заработать достаточное количество денег для выкупа из рабства.

М. встречался с 30 сподвижниками Пророка (ﷺ) и передал из их уст хадисы. Некоторые из собранных им хадисов не имеют в иснаде сподвижника, от которого он слышал этот хадис (т. е. эти хадисы относятся к категории мурсал).

М. был благочестивым, набожным и правдивым человеком. В мусульманской методологии считается надежным передатчиком хадисов.

МУХАММЕД ИБН СИРИН

аль-АНСАРИ [محمد بن سيرين الأنصاري] (қ.б.ж. 110/729) – табиғиндар буынының ішіндегі ең атақты хадис жеткізушісі. Өз заманының ең білімді адамы. Осман халифаның тұсында туылған, Халид ибн Уәлидпен бірге Иракта тұтқында болып, кейіннен Анас Ибн Мәликепен сатылып алынған. Анас М. өзін құлдықтан құтқару үшін барынша ақша табуына жағдай жасады.

М. Пайғамбардың (ﷺ) 30-н астам сахабасымен кездесіп, олардың аузынан хадистер жеткізген. Ол жинаған хадистерінің кейбіреуі иснадында естіген сахаба туралы мәлімет жоқ (яғни бұл хадистер мурсал категориясына жатқызылады).

М. тақуа, шыншыл және мейірімді адам болды. Мұсылмандық әдіснамада сенімді хадис жеткізушісі.

МУХАММАД ИБН ХАСАН

[محمد بن حسن] (р. 255/868) – согласно верешииитов-иснааш'аритов – ожидаемый сокрытый имам Махди аль-Мунтазар (см.: Махди). Шииты утверждают, что М. жил под покровительством своего отца Хасана ибн Али и был скрыт от взоров людей. После смерти отца с 260 по 329 г. х. М. общался с шиитами только через особых представителей (период «малого сокрытия» имама – аль-гайба ас-сагира); после 329 г. х. начался период «великого сокрытия» (аль-гайба аль-кабира), который продолжается до настоящего времени.

Согласно шиитской вере, Махди аль-Мунтазар прибудет на зем-

лю по приказу Аллаха и объявится в Мекке, где соберутся его сторонники. Одновременно восстанут из могил праведные последователи веры. Все они пойдут воевать с Даджалом и установят на земле Царство справедливости. Шииты почитают М. как 12-го непогрешимого имама. Эти аспекты шиитской веры отвергаются суннитским большинством мусульман.

МУХАММЕД ИБН ХАСАН [محمد بن حسن] (т.ж. 255/868) – шиит-иснаэшгарилер ақидасына сәйкес – жасырын күтілетін имам Мәһди әл-Мұнтазар (қрз.: Мәһди). Шииттер М. өз әкесі Хасан ибн Әлидің қорғауында өмір сүріп, адамдар назарынан жасырынған. Әкесінің өлімінен кейін хижраның 260-329 жылдары арасында (имамның «кіші жасырыну» кезеңі – әл-ғайбә әс-сағирә) М. Шииттермен тек айрықша өкілдермен сөйлескен; 329 х.ж. кейін қазіргі таңға дейін жалғасып келе жатқан имамның «ұлы жасырыну» кезеңі (әл-ғайбә әл-кәбирә) басталды.

Шииттер сеніміне сәйкес, Мәһди әл-Мұнтазар Аллаһтың бұйрығы бойынша оның жақтас-тары жиналған Меккеге түседі. Бір мезетте қабірлерінен тура-шыл имамның өкілдері тұрады. Олардың барлығы Дәжжәлмен соғысқа аттанып, жер бетінде әділеттілік Патшалығын құрады. Шииттер М. 12-ші күнәсіз имам ретінде құметтейді. Шиизмнің бұл иман аспектілер көпшілік сүннет мұсылмандарымен жолқа шығарылады.

МУХАРРАМ [محرم] – первый месяц мусульманского лунного календаря. Вдоисламской Аравии М. наряду с месяцами раджаб, зуль-каада и зуль-хиджа, был особо почитаем как «запретный месяц».

10-й день М. называется Ашура. Он почитаем мусульманами, т. к., согласно исламской традиции, в этот день произошло много знаменательных исторических событий – состоялось покаяние Адама; к горе Джуди причалил корабль пророка Нуха; спасся брошенный в огонь пророк Ибрахим; после долгой разлуки пророк Йа'куб встретился со своим сыном Йусуфом; Муса и его народ были спасены от войска Фараона.

В день Ашура мусульмане-сунниты постятся. История этого поста восходит к началу мединского периода жизни Пророка Мухаммада (ﷺ). В сборнике аль-Бухари приводится хадис о том, что когда Пророк (ﷺ) переехал в Медину, он обнаружил, что для иудеев день Ашура был днем поста (этот день был днем очищения от грехов (Лев. 16:29)). Ему сказали, что в этот день Аллах спас пророка Мусу (Моисея) и сынов Израиля от войска египетского Фараона, и в знак благодарности Муса начал держать пост. На это Пророк ответил, что мусульмане ближе к традиции Мусы, чем иудеи, и начал поститься. То же самое он приказал своим сподвижникам.

Древние арабы в день Ашура также соблюдали пост. Более того, в одном из хадисов упоминается о том, что сам Пророк Мухаммад (ﷺ), еще находясь в Мекке, вместе

с другими курайшитами держал пост в день Ашура, а после переезда в Медину продолжил эту традицию (хадис приводится в сборнике аль-Бухари).

Пост в 10-й день М. является желательным, но не обязательным. Он мог являться обязательным лишь в самый начальный период исламской истории, но после того как обязательным был объявлен пост в месяц рамадан, обязательность поста в месяце М. была отменена. Согласно Сунне Пророка (ﷺ), для того чтобы отличаться от иудеев, лучше держать богоугодный пост месяца М. на протяжении 2 дней (9-го и 10-го либо 10-го и 11-го М.). В 10-й день М. 61/680 г. в столкновении с халифскими войсками трагически погиб Хусайн ибн Али, сын Али ибн Абу Талиба и внук Пророка Мухаммада (ﷺ). В связи с этим шииты ежегодно держат в этот день траур по Хусайну, которого они считают 3-м непогрешимым имамом (см.: Имамиты).

Знаменательные события в месяце М. имели место и в другие дни. Например, есть сведения о том, что в 16-й день М. Кудс (Иерусалим) был объявлен первой киблой мусульман, а 17-го М. к Мекке подошли войска эфиопа Абрахи (см.: Асхаб аль-Филь).

МУХАРРАМ [محرم] – мусылман айы күнтізбесінің 1-ші айы. Исламға дейінгі Арабияда «тыйым салынған айлар» рәжәб, рәжәб, зул-қағда және зул-хижжа айлары секілді ерекше құметтелген.

М. айының 10-шы күні Ашура деп аталады. Мұсылмандармен

ол құрметтеледі, себебі ислам дәстүріне сәйкес сол күні көптеген айрықша мәнге ие тарихи оқиғалар – Адамның тәубеге келуі; Жүди тауына Нұх кемесінің тоқтауы; отқа тасталған Ибраһим пайғамбардың құтқарылуы; ұзақ үзілістен кейін Йаъқуб (Жақұб) өз баласы Йусуфпен (Жүсіп) кездесуі; Мұса және оның халқы Перғауын әскерінен құтқарылуы орын алған.

Ашура күні сүннит-мұсылмандар ораза тұтады. Оразаның бұл тарихы Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) меиналық өмірінің алғашқы кезеңінен бастау алады. Әл-Бұхари хадистер жинағында Пайғамбар (ﷺ) Мединаға келгеннен кейін яһудилер үшін бұл күн ораза тұту күні (бұл күн күнәлардан тазару күні болған (Лев. 16:29)) екендігін байқағаны туралы хадис келтіріледі. Оған бұл күні Аллаһ Мұса пайғамбар мен Израиль халқын Перғауын әскерінен құтқарған және осыған алғыс ретінде Мұса ораза тұтуды бастағаны туралы айтылады. Сонда Пайғамбар (ﷺ) мұсылмандардың яһудилерге қарағанда Мұсаға жақын екенін айтып, ораза тұта бастайды. Бұны өзінің сахабаларына да бұйырды.

Ежелгі арабтар да Ашура күні ораза ұстаған. Сонымен бірге Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өзі Меккеде болған кезде басқа құрайыштармен Ашура күні ораза тұтқаны туралы хадисте келтіріледі, ал Мединаға қоныс аударғаннан кейін бұл дәстүрлі жалғастырған (хадис әл-Бұхари жинағында келтіріледі).

М. айының 10-шы күнгі ораза құптарлық, бірақ міндетті емес.

Ол тек ислам тарихының алғашқы кезеңінде міндетті болуы мүмкін, алайда рамазан айының оразасы міндетті болып жарияландығандан кейін М. айындағы оразаның міндеттілігі жойылды. Пайғамбар (ﷺ) Сүннетіне сәйкес, яһудилерге ұқсаудан ерекшелену үшін М. айының оразасы 2 күн тұтқан абзал (М. айының 9-ы және 10-ы немесе 10-ы және 11-і).

61/680 жылдың М. айының 10-нда халифат әскерімен қақтығыста Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) немересі, Әли ибн Әбу Талибтің баласы Хұсейн ибн Әли қаза табады. Осыған орай жыл сайын осы күні шииттер өздері 3-ші күнәсіз имам санайтын Хұсейн бойынша қаралы күнді ұстайды (қрз.: Имамиялықтар).

М. айында басқа да айтулы оқиғалар болған. Мысалы, М. айының 16-шы күні мұсылмандардың бірінші құбыласы Құдыс болып жариялануы, ал М. айының 17-сі күні Меккеге эфиоп Абраханың әскері жақындауы (қрз.: Асхабәл-Фил).

МУХАРРАФ [محرف] («подмененное, искаженное, не имеющее оригинала») – Божественные Писания, которые были искажены людьми. Аллах ниспослал людям 100 свитков (мусхаф) и 4 книги (китаб), большинство из которых не сохранились, другая же часть была постепенно искажена. К таким Писаниям относятся Таура (Тора) и Инджил (Евангелие). Единственным неискаженным Писанием является Коран.

М. называются также религии, которые изначально были ниспос-

ланы Аллахом через посланников, но затем оказались изменены и искажены. К таким религиям относятся современный Иудаизм и Христианство. Единственной неискаженной религией является Ислам.

МУХАРРАФ [محرف] («алмас-тырылған, бұрмаланған, түпнұсқасыз») – адамдар тарапынан бұрмаланған Қасиетті Кітаптар. Аллаһ тарапынан түскен 100 парақ (мұсхаф) пен 4 кітаптың (китәб) көбісі сақталмаған, ал кейбір бөлімдері уақыт өте келе бұрмаланған болатын. Бұндай Кітаптарға Тәурат (Тора) пен Інжіл (Евангелие) жатады. Жалғыз бұрмаланбаған Кітап – Құран.

Аллаһ тарапынан елшілер арқылы жеткізіліп, кейіннен бұрмаланып кеткен діндерді де М. деп атайды. Оларға қазіргі таңдағы Иудаизм мен Христиан діндері кіреді. Жалғыз бұрмаланбаған дін – Ислам.

МУХКАМ [محکم] – ясные для понимания аяты Корана. Об их наличии говорится в аяте (3:7), где также сказано об аятах муташабах, истинный смысл которых известен только Аллаху. В исламском вероучении М. являются, например, те аяты, которые повествуют об основополагающих принципах религии, о дозволенном (халяль), запретном (харам), молитве, посте, закяте, хадже и т. д. М. – основа для вероучительных и правовых положений ислама.

МУХКАМ [محکم] – Құранның түсінуге мүмкін анық аяттары.

Мух

Мағынасы тек қана Аллаһқа мәлім муташәбиһ аяттары (3:7) айтылған аятта олардың бар екендігі туралы келген. Ислам ақидасында М. аяттары болып рұқсат етілген (халал), тыйым салынған (харам), намаз, ораза, зекет, қажылық және сол сынды діннің негізгі қағидаларын баяндайтын аяттар жатады. М. – исламның иман және құқық ережелеріне негіз болып табылады.

МУХСАН [محسن] (ж.р. мухсана) – добродетельный женатый мусульманин (замужняя мусульманка). Слово употреблено в Коране (5:5). Если М. совершит прелюбодеяние, то должен быть прилюдно побит камнями до смерти (см.: Раджм). Если же прелюбодеяние совершено неженатым мужчиной или незамужней женщиной, то им прилюдно наносится 100 ударов палкой.

МУХСАН [محسن] (мұхсана) – үйленген ізгі мұсылман (тұрмыстағы әйел). Сөз Құранда (5:5) қолданылған. Егер М. зина жасаса, оны адамдар көзінше тас лақтыру арқылы өлтірілу керек болады (қрз.: Рәжм). Ал зина тұрмыс құрмаған еркекпен не әйелмен жасалса, онда адамдар көзінше 100 рет дүре соғылады.

МУХТАР ИБН АБУ УБАЙД ас-САКАФИ – см.: Кайсаниты.

МУХТАР ИБН ӘБУ УБАЙД ас-САҚАФИ – қрз.: Кайсанилар.

МУХТАКИР [محتكر] – см.: Ихтикар.

МУХТӘКИР [محتكر] – қрз.: Ихтикар.

МУХТАСИБ [محتسب] – служащий специальной организации, следившей за претворением в жизнь исламских моральных норм, которые заключаются в «воздержании от порицаемого и побуждении в дозволенном» (аль-'Амр биль-маруф ва ан-наһй ани'ль-мункар).

М. в своей деятельности руководствовался законами Шариата. В местах компактного проживания мусульман ответ перед М. держали все люди, которые распивали спиртные напитки, демонстративно не соблюдали пост в месяц рамадан, занимались прелюбодеянием и т. д. М. обладал правом налагать различные наказания (тазир), предусмотренные Шариатом. М. выполнял также полицейские функции, например, следил за поддержанием порядка на улицах и в общественных местах, налагал наказания за правонарушения, обладал правом инспекции в учебных заведениях.

Наказания, налагаемые М. за различные провинности, различались. Для их исполнения М. был обязан иметь неопровержимые доказательства нарушения каким-либо человеком или группой людей исламских законов.

Составной частью работы М. была профилактика правонарушений. М. проводили кампанию просвещения населения, в ходе которой указывали людям установленный Аллахом путь жизни, ответственность перед Ним за совершение грехов. В случае легких нарушений М. предупреждали

нарушителей, объясняли недопустимость подобных действий по Шариату, угрожали публичным побиванием палками. Если предупреждения игнорировались или правонарушения были тяжелыми, М. применяли силу в размере, установленном исламскими законами. В частности, правонарушителей публично побивали палками. В исключительных случаях М. разрешалось применять оружие для самообороны от агрессивных действий преступников.

М. могли быть только совершеннолетние мусульмане мужского пола, отличающиеся высокими моральными качествами, физической силой и решимостью.

МУХТАСИБ [محتاسب] – «жақсылыққа шақырып, жамандықтан қайтару» исламның моральдық нормаларын іске асыруын қадағалаушы арнайы ұйым қызметкері (эл-Әмр бил-маьруф уә ән-наһй әнил-мүнкәр).

М. өз қызметтерінде Шариғат заңдарын басшылыққа алады. Мұсылмандар тұратын ықшам аудандарда спиртті ішімдіктер ішіп, рамазан айында ашық түрде ораза ұстамағандар мен зинақорлықпен және т.б. айналысқан барлық адамдар М. алдында жауапты болды. М. Шариғат қарастырған әртүрлі жазаларды (тазир) қолдану құқығына ие болды. М. оқу орындарында инспекция құқығымен қатар көшелер мен қоғамдық орындардағы тәртіпті қадағалап, құқық бұзушылыққа қарсы шаралар қолданушы полиция қызметін атқарған.

Әртүрлі айыптар үшін М. жазалау шаралары алуан болған. Жазаны қолдану үшін ең алдымен белгілі бір топтың немесе адамның кінәлі екендігіне дәлелдердің болуы міндетті.

М. негізгі міндеті құқық бұзушылықты алдын алу болып табылады. М. халықты ағарту ісі компаниясы аясында адамдарға Аллаһ бекіткен жолға бағыттап, Оның алдында күнәлар үшін жауапты беретінін ескерткен. Жеңіл бұзушылық жасалған жағдайда М. ескерту жасап, Шариғат бойынша бұндай қылықтардың дұрыс еместігін түсіндіре отырып көпшілік алдында дүре соғумен қорқытқан. Егер жасалған ескертулер ескерілмесе, М. ислам заңдары бойынша бекітілген көлемде күш қолданған. Соның ішінде, құқық бұзушыларды көпшілік алдында дүре соғумен жазалаған. Кейде қылмыскерлердің агрессиялық қимылдарынан өзін-өзі қорғау үшін М. қару жарак қолдануға рұқсат етілген.

М. болып жоғары моральдық қасиеттерге ие, физикалық тұрғыдан мықты және төзімді әрі балиғат жасына жеткен еркек мұсылман ғана бола алады.

МУШАББИХИТЫ [مشابيه] – антропоморфисты. Их называли также муджассимиты («придающие Богу телесные качества»). Неортодоксальное мировоззрение, позволявшее представлять Бога в атрибутах и образах сотворенных Им созданий. Основателем считается Джахм ибн Сафван (ум. 128/746), отрицавший Боже-

ственные атрибуты и рассматривавший Аллаха в образе человека. `Абд аль-Кахир аль-Багдади (ум. 429/1037) в «аль-Фарк Байн аль-Фирак» («Различия между сектами») разделял М. на 2 группы: первая уподобляла Божественную сущность сущности творений, вторая уподобляла только Божественные атрибуты атрибутам творений.

В Средние века было известно несколько сект М. Хашим ибн аль-Хакам, основатель наиболее известной из них – хашимитской, доказывал, что Бог имеет конкретное тело, подобное человеческому, и даже указывал размеры некоторых Его органов.

М. являлись в основном представителями «крайних» шиитов (гулат), которые верили в Боговоплощение, хотя в полемике представители различных течений часто обвиняли оппонентов в склонности к антропоморфизму. Например, му`тазилиты считали проявлением антропоморфизма признание ортодоксальным суннитским Исламом наличия у Аллаха атрибутов и возможности лицезрения Аллаха в Раю.

Проблема атрибутов Аллаха находится в сфере иррационального. Ортодоксальная позиция состоит в том, что нет подобия Аллаху в сотворенном Им мире (42:11). В Боге присутствуют описанные в Коране и Сунне атрибуты, но они, как и Божественная сущность, непостижимы для человеческого разума. Схожесть таких Божественных атрибутов, как жизнь, могущество, знание и т. д., с человеческими носит лишь иносказательный характер на уровне восприятия чело-

веческим разумом, и эти качества Аллаха не являются по своей сути подобием аналогичных человеческих качеств. В отличие от человеческих, Божественные атрибуты безграничны, идеальны, извечны, они не исчезают во времени либо под влиянием каких-то факторов.

МУШӘББИХАЛАР [مشابهه]

– антропоморфисттер. Оларды кейде мүжәссимилер («Құдайға заттық қасиеттер берушілер») деп атаған. Құдайды өзі жаратқан сипаттарында бейнелеуші ортодоксалды емес дүниетаным. Негізін салушы Құдайи сипаттарды жокқа шығарып, Аллаһты адам бейнесінде қарастырған Жәһм ибн Сафуэн (128/746 ж.қ.б.) болып есептеледі. Әбд әл-Қаһир әл-Багдади (429/1037 ж.қ.б.) «әл-Фарк Байн әл-Фирәқта» («Секталар арасындағы айырмашылықтар») М. 2 топқа бөлген: біріншілері, Аллаһ болмысын өз жаратқандарына ұқсатса, екіншілері, Аллаһ сипаттарын жаратқан мақұлықтарының сипаттарына ұқсатқан.

Орта ғасырларда М. бірнеше ағымдары болған. Олардың белгілілерінің ішіндегі – хашимилердің негізін қалаған Хашим ибн әл-Хакам Құдайдың адами бейнеге сәйкес белгілі бір денесі бар деп дәлелдеген, тіпті Оның кейбір мүшелерінің көлемін айтқан.

М. болып негізінен Құдайға айналуға сенетін, кейде өз қарсыластарын антропоморфизмге жақын топ деп айыптайтын «шеткі» шиитерді (ғулат) жатқызады. Мысалы, му`тәзиләлар антропоморфизм құбылысын ортодоксалды

сүнниттік исламдағы Аллаһтың сипаттары мен Оны Жәннәтта көре алу мүмкіндігі деп түсінген.

Аллаһтың сипаттары иррационалды деп қабылданады. Ортodoxсалды тұрғыда өзі жаратқан әлемде Аллаһқа ұқсас ештеңе жоқ (42:11). Аллаһта Құран және Сүннетте келтірілген сипаттар бар, бірақ олар Құдай болмасы іспетті адам санасына түсініксіз. Өмір, күш, білім және т.б. сияқты Аллаһ сипаттары адам бойындағы сипаттарға қарағанда адам санасымен қабылданатын тек асталы сипатта және Аллаһтың бұл сипаттары өз мәні бойынша адам қасиеттеріне ұқсас емес. Адамдық қасиеттерге қарағанда Аллаһ сипаттары шексіз, мәңгі, мінсіз, олар белгілі бір факторлар әсерінен немесе уақыт өтісімен жоғалмайды.

МУШРИК [مشرك] – язычник, признающий наряду с Творцом наличие других божеств или полубожеств. М. рассматривают Творца как бесконечно удаленную (трансцендентную) от сотворенного мира субстанцию и считают другие мнимые Божественные сущности связующими звеньями между Ним и сотворенным миром: «А те, которые признали наряду с Ним (Аллахом) других покровителей, [утверждают]: “Мы поклоняемся им только ради того, чтобы они приблизили нас к Аллаху как можно ближе”» (39:3). Ислам отрицает удаленность Аллаха от сотворенного мира и утверждает постоянное Его присутствие (имманентность) в нем: «И когда рабы Мои вопрошают тебя обо Мне, то

ведь Я – близок, отвечаю призыву зовущего, когда Он позовет Меня» (2:186).

Большинство улемов считают М. только многобожников. Этим словом нельзя называть «людей Писания» (иудеев и христиан), т. к. в Коране слово «М.» использовано для тех, кто поклоняется идолам, хотя иногда М. называют вообще всех немусульман.

М. совершают наитягчайший грех, и Аллах не простит этого, если они вовремя не раскаются: «Поистине, Аллах не прощает, чтобы Ему придавали сотоварищей, но прощает то, что меньше этого, кому пожелает. А кто придает Аллаху сотоварищей, тот измыслил великий грех» (4:48).

Согласно Корану (9:28), М. запрещено входить на территорию Масджид аль-Харам. Что же касается возможности вхождения М. в другие мечети, то здесь существуют различные мнения.

Нельзя молить Аллаха о прощении для М.: «Ни пророку, ни верующим не подобает просить [у Аллаха] прощения для многобожников, даже если это родственники, после того как они убедились, что им придется гореть в адском огне» (9:113). Нельзя стараться быть похожим на М. или заимствовать их стиль жизни или обычаи.

Большинство улемов также считают, что умершие несовершеннолетние дети М., которые не были способны к самостоятельному мышлению, не будут подвергнуты наказанию и будут прощены Аллахом: «И ни одна душа не понесет ношу чужую, и Мы

Муш

[никогда] не наказывали [людей], не послав предварительно к ним посланника» (17:15).

МУШРІК [مشرك] – Жаратушымен қатар басқа да Құдай және жарты Құдайларды мойындайтын пұтқа табынушы. М. Жаратушыны жаратылған әлемнен шексіз трансцендентті субстанция ретінде қабылдап, өзге жалған Құдайи болмыстарды Онымен жаратылған әлеммен байланыстырушы құрал деп таниды: «Сондай Аллаһтан өзгені дос тұтқандар: “Біз бұларға, Аллаһқа жақындастырсын деп қана табынамыз” (дейді)» (39:3). Ислам Аллаһтың өзі жаратқан әлемнен алшақ екендігін жоққа шығарады және онда Оның әрдайым болуын (имманенттігін) бекітеді: «Егер құлдарым, Мен туралы сенен сұраса: «Өте жақынмын, қашан Менен тілесе, тілеушінің тілегін қабыл етемін. Ендеше олар да әмірімді қабыл етсін және Маған сенсін. Әрине тура жол тапқан болар еді» (2:186).

Көптеген ғалымдар М. көп-құдайшылдар деп есептейді. Бұл атауды «Кітап иелеріне» (яһудилер мен христиандар) қолдануға болмайды, себебі, Құранда М. ұғымы пұтқа табынушыларға қатысты айтылған, бірақ кейде М. деп барлық мұсылман емес қауымды айтады.

М. ең ірі күнәлардың бірін жасайды, егер олар уақытылы тәубеге келмесе Аллаһ оларды кешірмейді: «Аллаһ өзіне ортақ қосылуды жарылқамайды да, бұдан өзге қалаған кісісін жарылқайды. Сондай-ақ кім Аллаһқа ортақ

қосса, расында жала қойып, зор күнәлі болды» (4:48).

Құран Кәрімге (9:28) сәйкес, М. Мәсжид әл-Харам территориясына кіруге тыйым салынған. Ал М. басқа мешіттерге кіру мүмкіндігі жайлы түрлі көзқарастар бар.

Аллаһтан М. кешірімі жайлы сұрауға болмайды: «Пайғамбарға және мүминдерге тозақтық екендігі өздеріне білінгеннен кейін егер жақындары болса да мүшріктер үшін жарылқау тілеулеріне болмайды» (9:113). М. ұқсап тырысуға немесе олардың өмір сүру стилі мен дәстүрін пайдалануға болмайды.

Көпшілік ғалымдардың көзқарасы бойынша М. қайтыс болған өзіндік ойлау жүйесі қалыптаспаған кәмелетке толмаған балалары Аллаһ тарапынан кешіріліп, жазаланбайды: «Кім тура жолда жүрсе, шын мәнінде өзі үшін тура жолда жүреді. Ал кім адасса, сонда ол өз зиянына ғана адасады. Ешкім басқаның күнәсін көтермейді. Біз бір пайғамбар жібермейінше ешкімге азап қылмаймыз» (17:15).

МУЭДЗИН [مؤذن] (муаззин, араб, азанчи) – мусульманин, громко читающий азан, возвещающий о наступлении времени очередной обязательной молитвы. Первыми М. были Билал аль-Хабаш и Абдуллах ибн Умм Мактум.

М. должны быть совершеннолетними мусульманами (хотя допускается провозглашение азана несовершеннолетними) и находиться в здравом уме. Провозглашение азана в состоянии ритуальной нечистоты (джунуб), или в нетрезвом состоянии, или

женщиной, или совершившим большие грехи (кабаир)человеком нежелательно(макрух). Весьма желательно (мустахабб), чтобы М. был искренним служителем Аллаха, праведником и обладал красивым звучным голосом. Также желательно провозглашать азан с некоторого возвышения, повернувшись лицом в направлении Каабы(киблы). О возможности получения М. материального вознаграждения за их работу имеются различные мнения; большинство улемов считают, что это возможно, если М. является нуждающимся.

МУӘЗИН [مؤذن] (муәzzин, араб, азаншы) – келесі міндетті намаздың кіру уақытын хабарлайтын, азанды дауыстап шақырушы мұсылман. Алғашқы М. Біләл әл-Хабаши мен Абдуллаһ ибн Умм Мактум болған.

М. парасатты санаға ие және балиғат (алайда балиғат жасына толмағандарға да азан шақыру рұқсат етіледі) жасына жеткен мұсылман болу керек. Азанды шақыру рәсімдік күйге сәйкес болмағанда (жүніп), мас күйінде немесе әйелмен және үлкен күнелар (кәбәир) жасаған жағдайда ұнамсыз (мәкруһ) болып табылады. М. Аллаһқа шынайы қызмет ететін, тақуа әрі көркем дауысқа ие болғаны өте жақсы (мұстахаб). Сонымен бірге азанды Қағбаға (құбыла) қарап үстүрт жерден жасаған абзал. М. материалдық тұрғыдан сый беру жайлы әртүрлі пікірлер бар; көпшілік ғалымдар М. мұқтаж болған жағдайда ғана бұл мүмкін екен деп айтады.

МЮРИД [مرید] («обладатель воли») – в суфизме – ученик, подчинивший свою волю воле Аллаха и руководствующийся указаниями наставника(шейха)на духовном пути.Некоторые суфии считали, что у М. воля вообще отсутствует, а существует только цель – стремление служить Аллаху.

Подчинение М. своей воли Аллаху происходит под руководством муршида (шейха). После подчинения шейху М. проходит духовный путь и становится саликом («путником»). Путь салика не может быть рационально познан и является исключительно внеопытной категорией. В суфизме прохождение духовного пути без руководства муршида невозможно.

МҮРИД [مرید] («ерік иесі») – сопылықта – рухани жолда өз еркін Аллаһқа және жетекшісінің (шейх) нұсқауымен жүретін оқушы. Кейбір сопылар М. ерік мүлдем жоқ, оларда тек бір мақсат – Аллаһқа мінәжат етуге талпыныс бар деп санаған.

М. өз еркін Аллаһқа бойұсынуы мұршид (шейх) басшылығымен жүреді. Шейхқа бағынғаннан кейін М. рухани жолға түсіп, салик («жолаушы») болады. Салик жолы тәжірибеден тыс дәреже ретінде рационалды тұрғыда танылмайды. Сопылықта мұршидтің басшылығысыз рухани жолды өту мүмкін емес.

НАБИ [نبی] – пророк, который не приносит новый Шариат, но призывает народ следовать религии великого пророка (см.: Расуль; Улю’ль-Азм), принесшего этот Закон. Н. руководствовались Шариатами, которые принесли расули (основатели новых религий). Т.е., согласно исламской доктрине, каждый расуль – Н., но не наоборот.

В деле призыва к религии Аллаха между Н. и расуль разницы нет – все они должны быть приняты мусульманами, непризнание хотя бы одного из них выводит из Ислама.

Некоторые обязательные качества всех посланников Аллаха (как расулей, так и Н.):

1. Сидк. Божьи посланцы правдивы. Никогда не лгут.

2. Аманат. Им можно полностью и во всем доверять.

3. Фатанат. Пророки Аллаха отличаются мудростью и высоким умом.

4. Исмаат. Они совершенно безгрешны и никогда не грешат.

5. Таблиг. Пророки доводят до людей слово Божье, несмотря на любые трудности и лишения, в чистом, неискаженном виде.

6. Амну’ль азл. Необратимость и постоянство их пророческой миссии.

НӘБИ [نبی] – Жаңа Шариғат әкелмеген, алайда, осы Заңдарды алып келген ұлы пайғамбардың дінін ұстануға халықты шақырған пайғамбар (қрз.: Расул; Улю’ль-Азм) Н. расулдар (жаңа діндердің негізін салушылар) әкелген Шариғаттарды негізге алған. Яғни, ислам доктринасына сәйкес, әрбір расул

– Н., бірақ әрбір Н. расул емес.

Аллаһтың дінін уағыздау тарапынан Н. және расул арасында айырмашылық жоқ, және оларды мұсылмандар қабылдауы тиіс, және олардың біреуін қабылдамау Исламнан шығарады.

Аллаһтың барлық елшілерінің міндетті қасиеттері (Н. де, расулға да тән):

1. Сыдық. Аллаһ елшілері шыншыл. Ешқашан жалған сөйлемейді.

2. Аманат. Оларға толығымен барлық жағдайда сенім артуға болады.

3. Фатанат. Аллаһ Пайғамбарлары даналықпен және жоғары білімімен ерекшеленеді.

4. Исмаат. Олар толығымен күнәдан таза және ешқашан күнә жасамайды.

5. Таблиғ. Қандай да болсын қиындықтар мен кедергілерге қарамастан, Пайғамбарлар Аллаһ сөзін адамдарға таза және бұрмаланбаған күйінде жеткізеді.

6. Амну’ль азл. Олардың пайғамбарлық қызметтерінің қайтарымыздығы және ұдайылығы.

НАВАВИ ЙАХЬЯ [يحيى النواوي] (631/1233-676/1277) – правовед шафиитского мазхаба, знаток и толкователь хадисов. Полное имя –

Абу Закария Иахья ибн Шараф ан-Навави. Родился в Сирии, с ранних лет выучил Коран наизусть. По достижении 19 лет отец отправил его для продолжения учебы в Дамаск. Там Н. обучался шафиитскому праву, за короткое время выучил наизусть значительную часть авторитетных в этом мазхабе книг «Ат-Танбих» и «Мухаззаб». Параллельно с правом Н. изучал хадисы и их методологию, стал известным ученым в области хадисоведения, внес вклад в развитие этой науки. Занимался преподавательской деятельностью.

Автор многих работ, наиболее известны правовое сочинение «Равда», сборник хадисов «Рияд ас-Салихин» («Сады благонравных»), толкование сборника Муслима («Шарх сахих Муслим»). Комментарий и толкователь хадисов.

Н. вел набожный и аскетический образ жизни, не женился и не имел детей.

НАУАУИ ЙАХЬЯ [یحیی النواوی] (631/1233-676/1277) – шафиғи мәзһабытың құқықтанушысы, хадистердің білгірі және түсіндірушісі. Толық есімі – Әбу Зәкария Йахья ибн Шараф ән-Науауи. Сирияда дүниеге келген, ерте жасынан Құранды жатқа білген. 19 жасқа келген соң, әкесі оны оқуын жалғастыру үшін Дамаскіге жіберген. Ол жерде Н. шафиғилік құқықты үйреніп, қысқа уақыт ішінде осы мәзһабтағы абыройлы кітаптар «Ат-Танбих» пен «Мухаззабтың» біршама бөлігін жатқа үйренген. Н. құқықпен қатар, хадистерді,

олардың әдістемесін үйреніп, хадистану ғылымындағы атакты ғалымға айналып, осы ғылымның дамуына елеулі үлес қосты. Білім беру саласында қызмет атқарған.

Көптеген кітаптардың авторы, олардың ішінде ең атактылары «Рауда» құқықтық жинағы, «Рияд ас-Салихин» («Тақуалардың бақтары») хадистер жинағы, Муслимнің Сахихына түсіндірме («Шарх сахих Муслим»). Хадистерге пікір білдіруші және хадистерді түсіндіруші.

Н. тақуалық және аскеттік өмір салтын ұстанған, үйленбеген және балалары болмаған.

НАДЖАСА [نَجَس] – нечистоты. Ханафитский фикх делит Н. на тяжелые (гализа) и легкие (хафифа). К тяжелым Н. относятся естественные человеческие выделения: моча; кал; сперма (в шафиитском и ханбалитском мазхабах сперма считается чистой); жидкость, исходящая из мужского полового органа при возбуждении, а также при напряжении, истинджа; рвота; послеродовые выделения; менструации и другие виды женских выделений; оторванные от тела куски мяса, льющаяся кровь; мертвечина; свинина (2:173), алкогольные напитки (5:90); все естественные выделения диких животных (кроме птиц) и кровь.

К легким Н. относятся моча и помет домашнего скота (Абу Ханифа считал их тяжелой Н.), испражнения птиц. Содержимое желчного пузыря домашнего скота является легкой Н., остальных животных – тяжелой.

Н. бывают твердыми и текучими, как например, мертвечина и кровь. Попад на тело или одежду человека, Н. могут быть видимыми (например кал) и невидимыми (например моча).

Все виды Н. в одинаковой степени оскверняют те места, на которые попадают. Тело и одежда мусульманина должны быть защищены от попадания Н. Если на одежду молящегося либо на место молитвы попала тяжелая Н., молитва считается недействительной. В виде исключения допускается попадание на тело или на одежду молящегося самых незначительных количеств тяжелой Н.: для текучих – пятно размером меньше ладони, для твердых – кусок весом менее 3 г.

604 Молитва недействительна, если легкая Н. осквернила более 1/4 части тела или одежды (об очищении от Н. (см.: Тахара).

НӘЖІС [نجس] – лас. Ханафи фикһы Н. ауыр (ғализа) және жеңіл (хафифа) деп бөледі. Ауыр Н. табиғи түрде адамнан бөлінетін заттарды, яғни, зәр; нәжіс; шәует (шафиғи және ханбали мәзһабтарында шәует таза зат болып есептеледі); қозу және қысым кезінде еркектің жыныс мүшесінен бөлінетін сұйықтық, истинжа; құсық; босанғаннан кейінгі бөлінулер; етеккір және әйелдердің басқа да түрлі бөлінулері; денеден бөлінген ет бөлігі, аққан қан; өлексе; шошқа еті (2:173); спиртті ішімдік сусындар (5:90); жабайы аңдардың (құстардан бөлек) табиғи бөлінділері мен қаны жатады.

Жеңіл Н. қатарына үй жануарларының несесі мен нәжісі, (Әбу Ханифа оларды ауыр Н. деп есептеген), құстардың нәжістері жатқызылады. Үй жануарларының өт жолындағы нәрселер жеңіл Н., ал басқа жануарлардікі – ауыр Н. болып есептеледі.

Н. қатты немесе сұйық болады, мысалы, өлексе немесе қан. Адамның денесіне немесе киіміне тиген Н. көрінетін (мысалы нәжіс) немесе көрінбейтін (мысалы, зәр) болып бөлінеді.

Н. барлық түрі тиген жерін біркелкі деңгейде арамдайды. Мұсылманның киімі мен денесі Н. тиюден сақталуы қажет. Намаз оқып жатқан адамның киіміне немесе оқылып жатқан жерге ауыр Н. тисе намаз қабыл болмайды. Намаз оқушы адам денесіне немесе киіміне болмашы көлемдегі ауыр Н. тиуіне рұқсат етіледі: мысалы, сұйықтық үшін – алақан көлемінен кіші дақ, қатты заттар үшін – салмағы 3 грамман жеңіл бөлшек.

Егер ауыр Н. адам денесінің немесе киімінің ¼ бөлігін ластаған жағдайда оқылған намаз қабыл болмайды (Н. тазару жайлы қрз.: Тахара).

НАДЖАШИ [نجاشي] – эфиопский царь (негус), который жил во времена Пророка Мухаммада (ﷺ). Настоящее имя – Асхама.

Будучи христианином, Н. принял мусульманских беженцев из Мекки в период жестоких гонений на них со стороны язычников и разместил их в своих владениях (см.: Хиджра (1)). Он встретился с

мусульманами и расспросил их о пророчестве Мухаммада (ﷺ) и об основах Ислама, а затем засвидетельствовал, что принимает Ислам. Это известие дошло до Мекки и обрадовало всех мусульман. Когда Н. умер, Пророк (ﷺ) совершил молитву-джаназа в Медине.

НАДЖАШИ [نجاشي] – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) кезінде өмір сүрген эфиопиялық патша (негус). Шын есімі – Асхама.

Өзі христиан бола тұра, Н. пұтқа табынушылар мұсылмандарды қатты қудалаған уақытта Меккеден келген босқындарды қабылдап, өзіне қарасты аймақтарға орналастырған (қрз.: Хижа (1)). Ол мұсылмандармен кездесіп, Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлығы мен Исламның негіздері туралы сұрастырып, кейіннен өзінің Ислам дінін қабылдайтынын жариялаған. Бұл хабар Меккеге дейін жетіп, барлық мұсылман қауымын қуанышқа бөлеген. Н. қайтыс болған уақытта, Пайғамбар (ﷺ) жаназа намазын Мединада оқыған.

НАДЖДИТЫ [نجدات] – радикальная хариджитская секта. Основатель – Наджд ибн Амир из племени Ханифа. Н. считали дозволенным убийство христиан, иудеев и других немусульман; не считали обязательным наличие халифа или другого руководителя государства – если члены общины в состоянии поддерживать отношения между собой на основании религиозных принципов, то руководителя у них может и не быть. Н. признавали возможность скрывать свои убеж-

дения (такия), если составляли среди суннитов меньшинство.

В отличие от большинства хариджитов, Наджд ибн Уваймир не считал согрешивших мусульман неверными и считал возможным прощение их Аллахом. По его мнению, человек, совершивший грех и упорствующий в этом, является неверным; если же совершивший грех не упорствует в грехе, то неверным не является. В дальнейшем часть Н. не согласилась с воззрениями Наджда. В результате восстания Наджд был убит; лидером Н. был объявлен Абу Фудайк. Н. были разгромлены войсками омейядского халифа `Абд аль-Малика ибн Марвана. Часть сторонников Наджда остались верны ему, и общины Н. еще некоторое время продолжали свое существование. В настоящее время этой секты нет.

605

НАЖДАТТЫҚТАР [نجدات] – хауариждік радикалды ағым. Негізін қалаушы – Ханифа тайпасынан шыққан Нажд ибн Әмир. Н. христиандарды, яһудилерді және басқа да мұсылман еместерді өлтіруге рұқсат деп есептеген; халифаның немесе мемлекеттің басқа да басқарушысының болуы қажет деп есептемеген – егер қоғам өкілдері өзара қарым-қатынасты діни қағидалар аясында жүзеге асыруға қабілетті болса, онда олардың басшысы болмауы да мүмкін деп санаған. Егер сүнниттер арасында азшылықта қалған жағдайда, Н. өз ойларын жасыру мүмкіндігін (такия) мойындаған.

Басқа көптеген хауариждерден айырмашылығы Нажд ибн Әмир

Над

күнәһар мұсылмандарды кәпір деп санамай, Аллаһтың оларды кешіру мүмкіндігіне сенген. Оның ойынша күнә жасап, және сол бетінен таймаған адам кәпір болып есептеледі; егер күнәһар өз күнәсінен қайтса, оны кәпір деп есептелмеуі қажет. Кейінірек уақытта Н. кей бөлігі Наждтың ой-ларымен келіспеген. Нәтижесінде, көтеріліс салдарынан Нажд қаза табады; Н. басшысы болып Әбу Фудайк жарияланады. Н. омейялық халифа Әбд әл-Мәлик ибн Маруанның әскері талқандайды. Нажд жақтаушыларының бір бөлігі оған адалдығын сақтап, Н. қауымы тағы да біршама уақыт бойы өмір сүруін жалғастырған. Қазіргі таңда бұл ағым жойылған.

606

НАДЖМ [نجم] («звезда») – название 53-й суры Корана, ниспосланной в Мекке. Сура состоит из 62 аятов. С ней связана история о «чтимых ангелах».

Часть мусульман, спасаясь от преследований мекканских язычников, были вынуждены эмигрировать в Эфиопию, но некоторые из них, услышав, что язычники якобы помирились с Пророком Мухаммадом (ﷺ), вернулись. Обнаружив, что курайшиты продолжали враждебные действия против мусульман, некоторые из вернувшихся тайно остались в Мекке под покровительством родственников.

Позже ряд историков связывали приезд части мусульман из Эфиопии в Мекку с сомнительной историей о «чтимых ангелах» (т. н. «сатанинские аяты»). Сообщается, будто бы Пророк (ﷺ), увидев стра-

дания мусульман, искал возможность сближения с курайшитами и истолковал упоминание в Коране языческих арабских божеств «Не видели ли вы аль-Лат и аль-Уззу, и еще третью – Манат?» (53:19-20) следующим образом: «Поистине, они – ангелы чтимые, на чье заступничество нужно уповать», тем самым признав этих божеств и преодолев разногласия. Именно эта весть якобы побудила эмигрантов вернуться. К этому иногда добавляют рассказ о явлении Джibriла с разъяснением ошибочности истории о «чтимых ангелах».

Знатоки хадисов говорили об истории о «чтимых ангелах» как об очевидной фальсификации. Смысл суры «Н.» – Единство Аллаха и отрицание язычества, и после упоминания имен языческих божеств говорится: «Они – всего лишь имена, которыми нарекли их вы и ваши отцы, относительно которых Аллах не ниспослал никакого доказательства. Они следуют лишь предположениям и тому, чего желают души, хотя верное руководство от их Господа уже явилось к ним. Или же для человека уготовано то, чего он желает? Аллаху принадлежит Последняя жизнь и жизнь первая. Сколько же на небесах ангелов, заступничество которых не принесет никакой пользы, пока Аллах не позволит заступиться за тех, за кого Он пожелает и кем Он доволен!» (53:23-26).

И исторические, и биографические, и даже лингвистические данные доказывают подложность истории о «чтимых ангелах», противоречащей принципу Едино-

божия и основам Ислама. Мусульманские комментаторы считают также, что к возвращению мусульман из Эфиопии эта история с «чтимыми ангелами» не имеет ни малейшего отношения.

НӘЖМ [نجم] («жұлдыз») – Меккеде түскен Құранның 53-ші сүресінің атауы. Сүре 62 аяттан тұрады. Бұл сүремен «ардақты періштелер» оқиғасы байланысты.

Меккелік пұтқа табынушылардың қуғындауынан қашқан мұсылмандар бөлігі Эфиопияға қоныс аударуы қажет болды, алайда, олардың кейбірі пұтқа табынушылар Мұхаммед Пайғамбармен (ﷺ) бітімге келіпті дегенді естіп, қайта оралған. Құрайыштардың мұсылмандарға қарсы өшпенді әрекеттері жалғасып жатқанын байқаған соң, қайта оралғандардың бір бөлігі туысқандарының қамқорлығының аясында, Меккеде жасырын түрде қалып қойған.

Кейіннен бірқатар тарихшылар, мұсылмандардың Эфиопиядан Меккеге оралуын «ардақты періштелер» («шайтандық аяттар») туралы күмәнді оқиғамен байланыстырады. Пайғамбар (ﷺ) мұсылмандардың қиыншылықтарына куә бола келе, Құранда айтылған арабтардың пұт құдайлары туралы «Лат пен Ғұззаны көрдіңдер ме? Үшінші басқа Манатты?» (53:19-20) деген аят жолдары келесідей түсіндіреді: «Ақиқатында, олар – шапағатына тәуекел ете алатын ардақты періштелер», сол арқылы осы құдайларды мойындап, қарама қайшылықтарды тоқтатқан деген әңгіме бар. Дәл

осы хабар эмигранттардың қайта оралуына себеп болған. Бұл оқиға кей жағдайда Жәбірейіл келіп, «ардақты періштелер» туралы оқиғаның қате екенін көрсеткен жағдайын да қосады.

Хадистің білгірлері «ардақты періштелер» туралы оқиғаны нақты бұрмалау екені туралы айтады. Н. сүресінің мағынасы – Аллаһтың Жалғыз екендігі және пұттарды жоққа шығару және пұтқа табынушылардың құдайларының аттарын атаған соң: «Бұл, сендер және аталарың қойған құр аттар ғана. Аллаһ оларға байланысты бір дәлел түсірген жоқ. Олар ойларына көңілдері қалағанына ғана ереді. Расында оларға Раббыларынан туралық (Пайғамбар) келді. Немесе адамзатқа көксегені бола бере ме? Негізінде ақырет, дүние Аллаһтың иелігінде. Көктерде қаншалаған періште бар. Аллаһ қалап, разы болған кісісіне рұқсат бермейінше, олардың шапағаты еш нәрсеге жарамайды (53:23-26).

Тарихи және биографиялық, тіпті, лингвистикалық мәліметтер Біркұдайшылдық қағидасы мен Ислам негізіне қарсы келетін «ардақты періштелер» туралы оқиғаның жалған екендігін көрсетеді. Мұсылмандық түсініктемешілер Эфиопиядан мұсылмандардың қайта оралуына, бұл «ардақты періштелер» туралы оқиғаның ешқандай да қатысы жоқ деп санайды.

НАДЖМ ад-ДИН аль-КУБРА – см.: Кубравиты.

НӘЖМ әд-ДИН әл-КУБРА – крз.: Кубрауилер.

НАЗР [نذر] – клятва, данная Аллаху в том, что в случае исполнения какого-либо желания будут совершены какие-либо богоугодные деяния. В соответствии с аятом 22:29 Н. должен быть выполнен после исполнения этого желания. Предметом Н. может быть совершение хаджа или молитвы, пост, жертвоприношение и т. д.

НӘЗІР [نذر] – белгілі бір тілегі қабыл болған жағдайда, қандай да бір салихалы амал жасайтыны жайлы Аллаһқа берілген ант. 22:29 аятына сәйкес Н. осы тілек қабыл болған соң орындалуы тиіс. Н. ретінде қажылыққа бару, құлшылық ету, ораза ұстау, құрбан шалу немесе т.б. болуы мүмкін.

608

НАИБ [نائب] – человек, уполномоченный совершить хадж вместо другого человека, который не в состоянии совершить его сам. Н. не должен отправляться в путь с целью торговли и должен взять деньги только на покрытие необходимых ежедневных расходов. Все расходы несет человек, вместо которого Н. отправляется в хадж.

НАИБ [نائب] – қажылыққа баруға мүмкіндігі жоқ басқа адамның орына қажылық парызын өтеуге мүмкіндігі бар адам. Н. сапарға сауда мақсатымен шықпауы тиіс және күнделікті шығындарын өтейтіндей ғана ақша алуға міндетті. Барлық шығындарды орынына Н. қажылыққа аттандырған адамның өзі көтереді.

НАКИБ [نقيب] («старейшина, глава, уполномоченный») (мн. ч. нукаба) – чиновник, занимавшийся делами потомков Пророка Мухаммада (ﷺ).

Потомки Пророка (ﷺ) происходят от его внуков Хасана и Хусайна. Потомков Хасана стали называть шарифами, а Хусайна – саййидами. Обе ветви обладали большим почетом и авторитетом, пользовались привилегиями, получали государственные пенсии. Согласно устоявшейся традиции, делами потомков Пророка (ﷺ) занимались специальные люди – Н., которые вели их дела, фиксировали факт и точную дату рождения их детей, составляли генеалогии. Должность Н. была очень почетной в мусульманском обществе. При Аббасидах Н. назначались лично халифом в различные города и области Халифата.

В 802/1400 г. в Османской империи был учрежден специальный государственный орган, занимающийся делами саййидов и шарифов (позже временно упразднен). С 900/1494 г. была введена должность почетного Н. (накиб ашраф), сохранявшаяся вплоть до упразднения Османской империи. Накиб ашраф имели большой штат работников, которые занимались различными делами саййидов и шарифов.

В обязанности Н. входило также установление личности различных людей, выдававших себя за потомков Пророка (ﷺ) – ради большого почета и привилегий некоторые люди фабриковали свои родословные и приписыва-

ли себя к саййидам. Таких людей называли мутасаййидами. В суфизме Н. называли помощников шейхов в зави́и (суфийской обители). Н. являлись самые опытные дервиши, добившиеся значительных успехов на пути духовного совершенства.

НАКИБ [نقيب] («ақсақал, басшы, өкіл») (көпше түрі нуқаба)– Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ұрпақтарының ісімен айналысқан шенеунік.

Пайғамбардың (ﷺ) ұрпақтары – немерелері Хасан мен Хұсейннен тарайды. Хасан ұрпақтары шарифтер, ал Хұсейннің ұрпақтары – саййидтер деп атала бастады. Екі тармақ та үлкен сый-құрметке, беделге ие болып, айрықша құқықтарды пайдаланды, мемлекеттік зейнетақы алып отырды. Қалыптасқан дәстүрге сай, Пайғамбар (ﷺ) ұрпақтарының ісімен арнайы адамдар – Н. айналысты. Ол адамдар олардың істерін жүргізіп, балаларының туылған күні мен шындықты жазып, олардың шежіресін жасақтады. Н. қызметі мұсылман қоғамында өте беделді болған. Аббас әулетінің билігі кезінде Халифаттың көптеген қалалары мен облыстарына Н. халифаның өзі тағайындаған.

802/1440 жылы Осман империясында саййидтер мен шарифтердің ісімен айналысатын арнайы мемлекеттік орган құрылған (кейіннен уақытша таратылған). 900/1494 жылдан бастап құрметті Н. қызметі (накиб ашраф) енгізіліп, ол Осман империясы таратылғанға дейін қызмет етті. Накиб аш-

раф саййидтер мен шарифтердің әртүрлі істерімен айналысқан жұмысшылардың үлкен штатына ие болған.

Н. қызметіне осылармен қоса, өздерін Пайғамбардың (ﷺ) ұрпағымыз деп жариялаған көптеген адамдардың шығу тегін анықтауда кірді – үлкен құрмет пен артықшылықтар үшін көптеген адамдар өз шежіресін өзгертіп, өздерін саййидтер қатарына қосатын болған. Бұл адамдарды мутасаййидтер деп атаған.

Суфизмде Н. деп зауиядағы (сопылық тұрақ) шейхтардың көмекшілерін атаған. Н. ретінде рухани жетулі барысында елеулі жетістіктерге жеткен тәжірибелі дәруіштер танылған.

НАКИР [نكير] – см.: Мункар и Накир.

НӘКИР [نكير] – крз.: Мункар мен Нәкир

НАКШБАНДИ [نقشبندی] – суфийский тарикат. Эпоним – Мухаммад Баха ад-Дин Накшбанд аль-Бухари (ум. 791/1389), или Шах-и Накшбанд, родом из селения Каср-и Арифан близ Бухары. Почти всю жизнь прожил в районе Бухары, с детских лет воспитывался в духе тасаввуфа. Первым учителем Накшбанда был Хадже Мухаммад Баба Саммаси (ум. 740/1339), шейх суфийского пути ходжаган. Духовным учителем Накшбанда был давно умерший Гидждувани, с которым, по преданию, он установил духовную связь и получил предписание предпочсть тихий (хафи) зикр громко-

Нак

му (джахри). Накшбанд обучался также у йасавитских шейхов. Т. о., он возродил традиции и воззрения Гидждувани и соединил их с учением йасавитов.

Накшбанд отверг практику громких зикров, уединений (хальва), странствий дервишей, публичных собраний с музыкой и песнями (сама); считал, что благодать (барака) даруется суфиею Богом и не передается цепочкой традиционной преемственности от основателя тариката; проповедовал идеи добровольной бедности, отказа от материального накопительства. Особое значение придавал духовной близости ученика и учителя (рабита) был сторонником суннитского Ислама и последователем ханафитской правовой школы; требовал строгого соблюдения всех предписаний Шариата, неукоснительного следования Сунне Пророка (ﷺ) и его сподвижников.

Основу учения Н. составляют принципы, частично заимствованные у Гидждувани: Вукуф-и замани – рассчитывать каждый миг и каждое состояние; довольствоваться им; раскаиваться в том, что какое-то время проведено беспечно. Духовный «путник» (салик) должен знать цену каждой прожитой им минуты.

Вукуф-и адади и Вукуф-и кальби – сконцентрироваться на произнесении зикра, обратить все помыслы только к Аллаху. Основой духовной практики является не количество произнесенных зикров, а их качество.

Хальват дар-анджуман – затворничество в миру.

Йад-дашт – познание глубины ощущений в духовной практике и необходимость защиты достигнутого состояния возврата к Богу. Н. получили распространение в Туркестане, Индии, Анатолии, Аравии, Поволжье, на Балканах и Сев. Кавказе. Последователи Н. завершили процесс исламизации народов Мавераннахра и Вост. Туркестана.

Большое влияние на дальнейшее развитие Н. оказал Ахмад аль-Фаруки Сирхинди (Имам Раббани), который подверг критике идеи Ибн Араби и концепцию «единства бытия» (см.: Вахдат аль-вуджуд), развил концепцию «единства свидетельства» (см.: Вахдат аш-Шухуд). Благодаря аль-Фаруки воззрения Н. распространились среди мусульман Индии.

Позднее благодаря усилиям выдающихся теоретиков `Абдуллы Дехлеви (Индия) и Мавланы Халида Багдади, Н. стал самым распространенным орденом в исламском мире. Багдади организовал в `Османской империи свою ветвь Н. – халидию, которая на протяжении нескольких десятилетий XIII/XIX вв. пользовалась поддержкой османских султанов в противовес ордену Бекташи.

Н. возводит духовную преемственность к Абу Бакру и Али ибн Абу Талибу. Не имеет единого центра. Члены Н. носили колпаки преимущественно белого цвета; в настоящее время во многих регионах исламского мира эта традиция не соблюдается.

НАКШБАНДИ

[نقشبندی]

– сопылык тарикат. Эпонимі –

Мұхаммед Баха әд-Дин Нақшбанд әл-Бұхари (791/1389 ж.қ.б.) немесе Шах-и Нақшбанд, Бұхара жанындағы Каср-и-Арифан елді мекенінен шыққан. Өмірінің көп бөлігін Бұхара аймағында өткізген, тасаууф негізінде тәрбие алған. Нақшбандидің алғашқы ұстазы сопылық хожаған жолының шейхі Қожа Мұхаммед Баба Саммаси (740/1339 ж.қ.б.). Нақшбандидің рухани ұстазы, біраз уақыт бұрын қаза тапқан Гиждуәни болған, ол онымен рухани байланыс орнатып, дыбыстап (жахри) салынатын зікірден іштей (хафи) зікірді артық көру туралы өсиет алған деген аңыз бар. Нақшбанди соларға қоса, йасауилік шейхтардан да тәлім алған. Яғни, Гиждуәнидің дәстүрлері мен көзқарастарын қайта тірілтіп, оларды йасауилік іліммен үйлестірген.

Нақшбанди дыбысты зікір, оқшаулану (халуа), дәруіштік сапар, әуенмен және әндермен (сама) өтетін көпшіліктік жиналыстар тәжірибесінен бас тартқан; құт-береке (барака) Құдайдан сопыға сыйға тартылып, тариқаттың негізін салушы адамнан бастап кезекпен мұраға берілмейді деп есептеген; ерікті кедейшілік идеясын, материалдық жинақтаудан бас тартуды үндеген. Ұстаз (рабит) бен шәкірт арасындағы рухани байланысқа ерекше мән берген, сүнниттік исламды қолдап, ханафилік құқықтық мектепті ұстанған; Шариғаттың барлық шарттарын қатаң түрде мүлтіксіз орындауды, Пайғамбар (ﷺ) және оның сахабаларының Сүннетін даусыз ұстану қажеттігін талап еткен.

Н. ілімінің негізін Гиждуәниден алған қағидалар құрайды:

Уукуф-и замани – әрбір сәт пен әрбір жағдайды есепке алу; оларға қанағат ету; қандай да бір уақыттың текке өткеніне өкіну. Рухани «жолаушы» (салик) өзі сүрген әрбір минуттың қадірін білуі тиіс.

Уукуф-и адади және Уукуф-и қалби – зікір салуға назар аудару, барлық назарды Аллаһқа ғана бөлу. Негізгі рухани тәжірибе салынған зікірдің саны емес, олардың сапасы есептеледі.

Халуат дар-анжуман – өмірдегі саяқтық.

Йад-дашт – рухани тәжірибедегі сезімнің тереңдігін және Құдайға қайта оралу кезіндегі жеткен жағдайды сақтау қажеттілігін тану. Н. Түркістанда, Үндістанда, Анатолияда, Арабияда, Еділ маңында, Балқан түбегі мен Солтүстік Кавказда кең тараған. Н. Мәуереннахр мен Шығыс Түркістан халықтарының исламизациясын аяқтады.

Н. одан әрі дамуына Ибн Арабидің идеялары мен «болмыстың бірі» (қрз.: Уахдат әл-Ужууд) концепциясын сынға алып, «қуәліктің бірлігі» концепциясын (қрз.: Уахдат аш-Шуһуд) дамытқан Ахмад әл-Фаруқи Сирхинди (Имам Раббани) үлкен үлес қосты. Әл-Фарукидің арқасында Н. Үндістан мұсылмандарының арасында танымалдыққа ие болды.

Кейіннен теоретик Абдуллаһ Диһләуи (Үндістан) және Мәулән Халид Багдади әрекеттерінің нәтижесінде Н. Ислам әлеміндегі ең танымал орденге айналды. Багдади Осман империясында өзіндік Н.

Нам

тармағын – халидияның негізін салды, ол XIII-XIX ғасырлардағы бірнеше онжылдықтар барысында Бекташ орденіне қарама қарсы күш ретінде османдық сұлтандардың тарапынан қолдау тауып отырды.

Н. рухани мұрагерліктің бастауын Әбу Бәкр мен Әли ибн Әбу Талибтен алады. Ешбір орталығы жоқ. Н. мүшелері көп жағдайда ақ түсті бас киім киіп жүрген; қазіргі таңда ислам әлемінің көптеген аймақтарында бұл дәстүр сақталмайды.

НАМАЗ (перс.) – мусульманская молитва (см.: Салят).

НАМАЗ (парсы) – мұсылмандық құлшылық (қрз.: Солят)

НАСАИ АХМАД [نسا أحمد] (215/830-303/915) – суннитский хадисовед и правовед. Полное имя – Шейх уль-Ислам Абу `Абд ар-Рахман Ахмад ибн Шу`айб ибн Али ибн Синан ибн Бахр аль-Хорасани аль-Кади. Изучал хадисы в Хорасане, Ираке, Хиджазе, Египте, Сирии. Как и Абу Давуд, считал, что применение «слабого» хадиса предпочтительнее кияса. Автор сб. хадисов «аль-Муджтаба мин ас-Сунан», входящего в «Кутуб Ситта».

В конце жизни Н. выехал из Египта, где проживал, в Сирию. Там насибиты – сторонники омейядского халифа Му`авии – потребовали, чтобы Н. привел хадис о превосходстве Му`авии над Али ибн Абу Талибом. Н. ответил, что такие хадисы ему не знакомы, а приведенный хадис о Муавии насибитам не понравился, и они

жестоко избили старика прямо в мечети. Н. скончался от побоев по пути в Мекку.

НӘСӘИ АХМАД [نسا أحمد] (215/830-303/915) – сунниттік хадистанушы және құқықтанушы. Толық есімі – Шейх уль-Ислам Әбу Әбд әр-Рахман Ахмад ибн Шұғайб ибн Әли ибн Синан ибн Бахр әл-Хорасани әл-Кази. Хадистерді Хорасан, Ирак, Хижаз, Мысыр, Сирияда жүріп оқыған. Әбу Дәуд сияқты ол да «әлсіз» хадисті қолдану қиястан жоғары тұрады деп есептеген. «Кутуб Ситта» қатарына кіретін «әл-Мужтаба мин ас-Сунан» атты хадистер жинағының авторы.

Н. өмірінің соңында өзі өмір сүрген Мысырдан кетіп, Сирияға қоныс аударады. Ол жерде омейялық халифа Муғауияның жақтастары – насибилер Н. Муғауияның Әли ибн Әбу Талибтен жоғары екенін көрсететін хадис айтуды талап етеді. Н. оларға бұл тәріздес хадиспен таныс емес екенін айтып жауап қайтарады, ал Муғауия туралы айтқан хадис насибилерге ұнамай, қарияны мешіттің ішінде ауыр соққыға жығады. Н. алған соққылар әсерінен Меккеге қайтар жол үстінде қаза табады.

НАСАРА [نصارى] – назореи: последователи пророка Исы, уверовавшие в Откровение Инджила, ниспосланное ему Аллахом; ранние христиане, чья религия названа в Коране насраният (2:62).

После вознесения пророка Исы к Аллаху Н. раскололись на несколько сект. Распространившееся

в Римской империи Христианство стало сильно отличаться от насраният. Общины истинных Н. существовали до начала пророчества Мухаммада (ﷺ). В ожесточенных спорах христиан о сущности Исы победили сторонники его обожествления, разработавшие догмат Троицы (см.: Таслис). Это направление Христианства стало ортодоксальным, а все остальные воззрения были объявлены на церковных соборах еретическими и подвергались преследованиям и гонениям.

НАСАРА [نصارى] – назореилер: Аллаһтың Исаға түсірген Инжі Аяндарына сенген, Иса пайғамбардың шәкірттері; діндері Құранда насраният деп аталған ерте христиандар (2:62).

Иса пайғамбар Аллаһқа көтерілгеннен кейін Н. бірнеше ағымдарға бөлшектеніп кетті. Рим империясында таралған христиан діні насранияттан тым қатты өзгешелене бастады. Шынайы Н. жамағаты Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) пайғамбарлық қызметі басталғанға дейін өмір сүрді. Исаның табиғаты туралы қызу талас нәтижесінде, Үштік догматын ойлап шығарған Исаны құдайландырған жақтастары жеңіп шықты (қрз.: Таслис). Христиандықтың бұл бағыты ортодаксалды болып саналды, басқа көзқарастардың барлығы шіркеулік соборларда еретиктік деп есептелініп, қуғын-сүргінге ұшырап отырды.

НАСАФИ ХАФИЗ ад-ДИН [نسفي حافظ الدين] (ум. 710/1310) – зна-

ток ханафитского права, толкования Корана и калама. Полное имя – Хафиз ад-Дин Абу аль-Баракат Абдуллах ибн Ахмад ан-Насафи. Родился в г. Насаф в Мавераннахре (территория современного Узбекистана). Преподавал в медресе аль-Кутбия ас-Султанья в Кермане, в других городах, много путешествовал. Выступая с позиций матуридитского калама, успешно полемизировал с представителями различных сект и течений, например с карматами, му`тазилитами, отстаивал позиции суннизма.

Автор работ в области мусульманского права («аль-Вафи»), толкования Корана. Наибольшую известность приобрел благодаря работам в области основ и методологии ханафитского права («Канзу ад-Дакаиқ»). Его даже называют последним муджтахидом этого мазхаба. Всего известно ок. 20 работ Н.

НӘСӘФИ ХАФИЗ әд-ДИН [نسفي حافظ الدين] (қ.б.ж. 710/1310) – Құран тәпсірі мен кәләмның, ханафи құқығының білгірі. Толық есімі – Хафиз әд-Дин Әбу әл-Бәракат Абдуллаһ ибн Ахмад ән-Нәсәфи. Мәуереннахрдағы Нәсәф қаласында (Қазіргі Өзбекстан аймағы) дүниеге келген. Кермандағы әл-Кубия ас-Сұлтани медресесінде дәріс берген, көптеген калаларда болып, көп сапар шеккен. Матуриди кәләмы тарапынан ой білдіріп, көптеген ағымдардың мен бағыттардың өкілдерімен, мысалы, карматтармен, муътәзиләлармен таластарға қатысып, суннизм ұстанымын жақтаған.

Нас

Мұсылмандық құқық, Құран тәпсірі саласындағы кітаптардың («әл-Уафи») авторы. Көп танымалдылыққа ханафилік құқықтың негіздері мен әдстемесі аумағындағы еңбектерінің арқасында қол жеткізді («Қанзу ад-Дакаи»). Оны тіпті осы мәзһабтағы соңғы мужаһид деп те атайды. Н. 20-ға жуық жұмысы белгілі.

НАСИ [ناسی] – перестановка месяцев в календаре. Арабы-язычники переставляли месяцы, когда хотели вести войну в запретные для боевых действий месяцы рәжәб, зу-ль-каада, зу-ль-хиджа и мухаррам (см.: Ашхур Хурум). Н. запрещено Кораном (9:37).

614 **НАСИ** [ناسی] – күнтізбедегі айлардың орындарын ауыстыру. Пұтқа табынушы арабтар соғыс қимылдарын соғысуға тыйым салынған айларда: рәжәб, зулкағда, зул-хиджа және мухаррам айларында жүргізу үшін айлардың орынын ауыстырған (қрз.: Ашхур Хурум). Н. Құранда тыйым салынған (9:37).

НАСС [نصن] – аяты Корана и хадисы, однозначные смыслы которых ясны для понимания и не нуждаются в разъяснениях, индсказательных и аллегорических толкованиях (тавилъ). Человек, который отказывается принять Н., лишается веры. Основы веры базируются на Н. и не могут быть изменены.

НАСС [نصن] – мағыналары түсінуге айқын және түсіндір-

мелерді аллегориялық, басқа мағыналық ойлануды, түсінуді (тәуил) қажет етпейтін Құран аяттары мен хадистер. Н. қабылдаудан бас тартқан адам иманнан айырылады. Діннің негіздері Н. негізделеді және өзгеруді қажет етпейді.

НАСХ ЖӘНЕ МАНСУХ [نسخ و منسح] (насх – «упразднение, устранение, изменение, преобразование, перенесение»; мансух – «отмененное положение») – отмена положений одних аятов Корана или хадисов другими.

Согласно мусульманской доктрине, Откровения, ниспосылавшиеся Пророку Мухаммаду (ﷺ) (как и другим пророкам до него), не ограничивались стихами, вошедшими в Писание. Некоторые аяты носили временный, сиюминутный характер, ниспосылались по конкретным случаям, не имели всеобщего характера. Часть из них вообще не были заучены или записаны и бесследно исчезли, т. к. не были предназначены Богом для вечности. Другие Откровения высказывались Мухаммадом (ﷺ) прилюдно либо в частных беседах. Позднее все известные его речения были исследованы на достоверность мухаддисами по введенной ими методологии отбора и вошли в сборники хадисов. Третья часть Откровений в соответствии с Божьей волей вошла в Его вечное Слово – Коран. Точное количество аятов Корана, их порядок и содержание определялись Богом и передавались Джибрилом Пророку Мухаммаду (ﷺ), а тот обучал

ниспосланным аятам своих сподвижников, одновременно заставляя секретарей записывать их.

Важнейшее значение в понимании смыслов и истории Божественных Откровений играет насх (отмена Откровения Богом и замена его новым), который зафиксирован в аяте: «Когда Мы заменяем один аят другим, они говорят: «Воистину, ты – лжец». Аллаху лучше знать то, что Он ниспосылает. Но большая часть их не знает [этого]» (16:101). Насх имел место для всех типов Откровений, включая и Коран. Некоторые аяты были исключены из Корана или заменены новыми Откровениями, другие, несмотря на отмену, все-таки остались в нем. Процесс Н. длился на протяжении всей 23-летней пророческой деятельности Мухаммада (ﷺ). Именно поэтому окончательной записи Корана при жизни Мухаммада (ﷺ) не было. Мансух могли оставаться в памяти сподвижников и позднее вошли в Сунну.

Среди Откровений аяты Корана имеют исключительное значение. Ангел Джибрил всегда особо оговаривал, является ли каждое принесенное им Откровение кораническим аятом или нет, и Пророк (ﷺ) сразу распоряжался, чтобы его сподвижники и секретари заучивали их и записывали. Для некоранических Откровений он не давал таких распоряжений, поэтому они остались по большей части в устной традиции, которая затем была сохранена в сборниках хадисов. Большое значение имело ежегодное повторение Корана в месяц ра-

мадан (арда), когда ангел Джибрил приходил к Пророку (ﷺ) для проверки его знаний о составе Корана. Последняя Арда, состоявшаяся непосредственно перед смертью Пророка (ﷺ), называется Арда Ахира; при этом событии был еще раз повторен полный текст Корана.

Если взамен одного коранического аята ниспосылался другой, Мухаммад (ﷺ) сразу же распоряжался объявить о замене, но многие сподвижники, заучив аяты, уезжали с поручениями Пророка (ﷺ) в различные области Аравии и часто не имели информации о Н. Полную информацию о составе Корана и обо всех изменениях в нем имели только непосредственные секретари и наиболее приближенные к Пророку (ﷺ) люди, одним из которых был Зейд ибн Сабит, позднее возглавивший комиссию по окончательной редакции Корана (см.: Коран). Часть ученых приняли Н. и отмену Кораном всех остальных Писаний; по их мнению, Н. не имеют отношения к основам веры, а ограничиваются сферой предписаний и запретов. Другие считали, что отмена Кораном прежних Писаний логична, однако отмена положений одних аятов другими внутри Корана невозможна.

Выделяются следующие разновидности насха:

1. Насх одних аятов Корана другими, в т. ч.:

а) аяты, в которых религиозное предписание (хукм) отменено (мансух), но их текст остается в силе; б) аяты, в которых отменен текст, но религиозное предписание остается в силе; в) аяты, в которых

Насх

отменены как религиозное предписание, так и текст.

2. Насх Корана Сунной (признается лишь некоторыми учеными). Сунна также является следствием Божественного Откровения; различие заключается в том, что слова и выражения Корана регулируются Аллахом, а Сунны – Пророком (ﷺ) (с ведома Аллаха), поэтому насх аятов

Корана положениями Сунны должен быть разрешен.

3. Насх Сунны Кораном (например, закрепленное в Коране изменение киблы с Иерусалима на Мекку).

4. Насх Сунны Сунной. Разделяется на 4 вида:

а) Хабар аль-Мутаватир, б) Хабар аль-Ахад;

в) Насх Сунны-ахад Сунной-мутаватир;

г) Насх Сунны-мутаватир Сунной-ахад.

НАСХ ЖӘНЕ МАНСУХ

[نسخ و منسح] (насх – «жабу, жою, өзгерту, түрін ауыстыру, көшіру»; мансух – «күшін жойған ереже») – Құранның бір аятының немесе хадистің күшін баскасы арқылы жою.

Мұсылмандық ілімге сәйкес, Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) (оған дейінгі басқа да пайғамбарларға) түсірілген Аяндар Кітапта жазылған аяттармен шектелмеген. Кейбір аяттар белгілі бір мерзімге, уақытша сипатқа ие болған, белгілі бір жағдайға байланысты түсіріліп, жалпы ауқымдық сипатқа ие болмаған. Олардың кей бөлігі есте сақталмай, немесе жа-

зылмай, із-түссіз жоғалып кеткен, себебі, Аллаһ оларды мәңгілікке арнамаған. Ал кейбір Аяндарды Мұхаммед (ﷺ) көпшілікке немесе жеке кездесулер барысында айтып отырған. Кейіннен оның айтылған сөзінің барлығы мухаддистер тарапынан, өздері енгізген әдістеме бойынша айғақтылыққа тексеріліп, хадистер жинақтарына енген. Аяндардың үшінші бөлігі Аллаһтың қалауымен Оның мәңгілік Сөзіне – Құранға енді. Құран аяттарының нақты саны, олардың реті және мазмұнын Аллаһ анықтап, Жәбірейіл арқылы Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) жіберіліп отырды, ал ол өз кезегінде түсірілген аяттарды өз сахабаларына үйретіп, хатшыларына жазып отыруды бұйырған.

Құдайи Аяндардың мәні мен тарихын түсінуде насх (Аяндардың Аллаһ тарапынан күшін жоюы немесе оларды жаңасымен ауыстыруы) маңызы туралы келесі аяттан аңғарылады: «Біз, бір аяттың орнына басқа аятты ауыстырған кезде, Аллаһ нені түсіргенін жақсы біледі. Алайда олар Пайғамбарға (ﷺ): “Сен анық жалақорсың” дейді. Олай емес. Олардың көбі түсінбейді» (16:101). Насх Құранға да, басқа Аяндардың барлығына да қатысты. Құранның кейбір аяттары күшін жойды, кейбір аяттары жаңасына ауыстырылды, кейбіреуі күшін жойғанына қарамастан қала берді. Н. процессі Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) 23 жылдық пайғамбарлық қызметі барысында жүріп отырды. Сондықтан да, Құранның соңғы нұсқасы Мұхаммед пайғамбардың (ﷺ) өмір

сүру кезінде болған жоқ. Мансух сахабалардың жадында жатталынып, кейіннен Сүннеттен орын алды.

Аяндардың ішінде Құран аяттары ерекше мәнге ие болды. Жәбірейіл періште әрбір түсірілген Аян Құран аяты болып табылатынын немесе табылмайтынын, ерекше атап өтіп отырған, және Пайғамбар (ﷺ) әрқашан сахабалары мен хатшыларына ол туралы жазып немесе есте сақтап алуын сұраған. Құрандық емес Аяндарға қатысты ол бұл тапсырмаларды бермеген, сондықтан да олардың көп бөлігі ауызекі мәдениетте қалып, кейіннен хадистер жинақтарына енгізілген. Бұл жерде Құранды рамазан айында, Жәбірейіл періште Пайғамбарға (ﷺ) Құран мазмұны туралы білімін тексеруге келетін жыл сайынғы қайталау (арда) ерекше маңызды орын алады. Пайғамбардың (ﷺ) өлімінің алдында орын алған соңғы Арда Арда Ахира деп аталады; бұл оқиға барысында Құранның толық мәтіні тағы бір қайталанып айтылған.

Егер бір құрандық аяттың орнына басқа аят түсірілген болса, Мұхаммед (ﷺ) ауысым туралы тез арада хабарлаған, алайда, кейбір сахабалар аяттарды жаттаған соң Пайғамбардың (ﷺ) тапсырмасы бойынша басқа жерлерге сапар шегіп отырғандықтан, Н. туралы хабарларға ие болмайтын жағдайлар кездескен. Құран мазмұны және ол жердегі барлық өзгерістер туралы толық ақпаратқа тек қана хатшылар мен Пайғамбардың (ﷺ) аса

жақын адамдары ғана ие болды. Осы адамдардың бірі кейіннен Құранның соңғы нұсқасын жасақтау туралы комиссияны басқарған Зәйд ибн Сабит болған (қрз.: Құран).

Ғалымдардың бір бөлігі Н. және Құран арқылы басқа Кітаптардың күшін жоюды қабылдады; олардың ойынша Н. дін негіздеріне қатысы жоқ, тек қана шарттар мен тыйымдар сферасымен шектеледі. Басқалардың ойынша Құран арқылы бұрынғы Кітаптардың күшін жою дұрыс, алайда, Құран ішіндегі бір аятты басқа аят арқылы жоққа шығару мүмкін емес.

Насхтың төмендегідей түрлері көрсетіледі:

1. Құранның бір аятын басқасымен насх, оның ішінде:

а) діни үкімдері (хукм) жоққа шығарылғанымен (мансух) мәтіні күшінде қалатын аяттар; б) мәтіндері жоққа шығарылып, діни үкімдері күшінде қалатын аяттар; в) мәтіні де, діни үкімі де жоққа шығарылған аяттар;

2. Құранды Сүннет арқылы насх (тек кейбір ғалымдар тарапынан ғана мойындалады). Сүннет Құдайи Аяндардың салдары болып табылады; оның айырмашылығы Құрандағы сөздер мен тіркестер Аллаһқа, ал Сүннет – Пайғамбарға (ﷺ) (Аллаһтың қалауымен) тиесілі, сондықтан да Құран аяттарын Сүннет шарттары арқылы насхқа рұқсат берілуі тиіс.

3. Сүннетті Құран арқылы насх (мысалы, Құранда бекітілген құбыланы Иерусалимнен Меккеге ауыстыру).

Наф

4. Сүннетті Сүннетпен насх қылу. Ол 4 түрге бөлінеді:

- а) Хабар әл-Мутәуәтир;
- б) Хабар әл-Ахад;
- в) Сунна-ахадты Сунна-мутәуәтир арқылы насх;
- г) Сунна-мутәуәтирді Сунна-ахад арқылы насх.

НАФИ ИБН ХУРМУЗ [نافع ابن هرمز] (ум. 117/736) – передатчик хадисов из поколения табиунов. Его также называли по кунье Абу `Абдуллах аль-Мадани. Уроженец Нишапура либо Кабула, был пленен в сражении `Абдуллахом ибн `Омаром, которому служил ок. 30 лет. Ибн Омар отказывался от предложений продать Н. и освободил его.

Известен как праведный и набожный человек, в мусульманской методологии считается надежным передатчиком хадисов. Один из самых ученых и образованных людей своего времени: халиф `Омар ибн `Абд аль-Азиз отправил его в Египет для разъяснения Сунны Пророка Мухаммада (ﷺ). Его учеником был Малик ибн Анас.

НАФИ ИБН ХУРМУЗ [نافع ابن هرمز] (к.б.ж. 117/736) – табиғиндар ұрпағынан шыққан хадис жеткізуші. Оны кунья бойынша Әбу Абдуллаһ әл-Мадани деп те атаған. Нишапурдан немерсе Кабулдан шыққан. Абдуллаһ ибн Омармен шайқаста тұтқынға түсіп, оған 30 жылға жуық қызмет еткен. Ибн Омар Н. сату туралы ұсыныстардан бас тартып, оны бостандыққа жіберген.

Тақуа, шыншыл адам ретінде танымал, мұсылмандық әдістемеде

дәйекті хадис жеткізуші саналады. Өз уақытындағы ең оқыған, сауатты адамдардың бірі: халифа Омар II ибн Әбд әл-Әзиз оны Мысырға, Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Сүннетін түсіндіру мақсатымен жіберген. Оның шәкірті Мәлик ибн Анас болған.

НАФИЛЯ [نفل] – необязательные обряды поклонения Аллаху; богоугодное дело, которое еще более приближает верующего к Аллаху. Н. можно исполнять, только если у человека нет на данный момент несовершенных обязательств: молитв и других обязательств: например, нельзя делать богоугодные пожертвования, если еще не уплачен закят, или совершать молитвы-Н., если есть отсроченные обязательные молитвы (каза).

Некоторые молитвы-Н., совершаемые до и после обязательных (фард), являются сунной муаккада, т. е. Пророк Мухаммад (ﷺ) совершал их почти всегда; поэтому эти Н. совершать очень желательно, даже если имеются отложенные обязательные молитвы. Вторая группа молитв-Н. – мандуб, т. е. Пророк Мухаммад (ﷺ) совершал их нерегулярно.

К молитвам-Н., не связанным с обязательными молитвами (фард), относятся: тахаджуд; молитва после омовения; молитва перед путешествием и после него; тахият аль-Масджид; истихара; тасбих; хаджат; истиска; духа, а также молитвы при затмении Солнца и Луны (кусуф и хусуф).

НӘПІЛ [نفل] – Аллаһқа құлшылық етудің міндетті емес салттары; мұсылманды Аллаһқа одан әрі жақындастыратын салихалы амал. Н. қазіргі уақытта қарыз намазы немесе басқа да міндеттері жоқ адам ғана істей алады: мысалы, зекет төлемей жатып салихалы қайырымдылық жасауға, немесе қарыз намазы бола тұра (қаза) Н.-намазын оқуға болмайды.

Міндетті (парыз) намазға дейін немесе одан кейін оқылатын, Н. кейбір құлшылықтары суннаму-акадда болып есептеледі, яғни, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) оларды әрқашан жасаған; сондықтан да бұл Н. жасау, тіпті кейінге қалдырылған қарыз намаздар болса да аса қажет. Н. намазының екінші тобы – мандуб, яғни Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) оларды сирек орындайтын болған.

Міндетті (парыз) намаздарға қатысы жоқ Н.-намаздарына төмендегілер жатқызылады: таһажжуд; дәреттен кейінгі дұға; сапар алдындағы және одан кейінгі дұғалар; тахият әл-Мәсжид; истихара; тасбих; хажат; истиска; дұха; және соған қоса Күн немесе Ай тұтылу кезіндегі дұғалар (кусуф және хусуф).

НАФС [النفس] – сущность человека, его «Я». Так называют также страсти, отрицательные черты души, присущие людям и джиннам. Н. – источник тех желаний человека, которые противоречат положениям Шариата. В Коране всем, кто преодолевает Н., обещан Рай: «Тому же, кто боялся предстать перед своим Господом

и удерживал себя от страстей, пристанищем будет Рай» (79:40-41). Борьба со страстями – первостепенная задача мусульманина на протяжении всей жизни.

НӘПСІ [النفس] – адам табиғаты, адамдағы «Мен». Осы атаумен бұған қоса, құмарлықты, адамдарға, жындарға тән рухтың жағымсыз қырларын да атайды. Н. – Шариғатқа қайшы келетін қалау тілектердің қайнар көзі. Құранда Н. жеңген адамның барлығына Жұмақ уәде етіледі: «Ал енді кім, Раббыны; алдына тұрудан қорқып, нәпсісі соққан нәрседен тежеген болса, негізінде оның барар жері жұмақ» (79:40-41). Құмарлықпен күрес – мұсылманның өмір бойындағы негізгі тапсырмасы.

НАФХА [نفخة] – дуновения ангелом Исафилом в трубу (сур). При первом дуновении (нафха аль-фар) вся вселенная будет уничтожена Аллахом; при втором дуновении (нафха аль-баc) произойдет всеобщее воскрешение мертвых, и все они предстанут пред Судом Аллаха. Об этом повествуется в Коране:

- «[Это тот] день, когда затрубят в трубу и вы [из могил] толпами придете [на Судилище]» (78:18);
- «Им нечего ожидать, кроме гласа трубного, который поразит их, в то время как они препираются. Они не успеют даже оставить завещание или вернуться к своим семьям. И прозвучит труба – и тогда они из могил устремятся к своему Господу» (36:49-51).

Наф

Н. – вселенская катастрофа, подробности которой не известны (см. также: Кыяма; Ахира).

НӘФХА [نَفْحَة] – Исафил періштенің сүр үрлеуі (сүр). Алғашқы үрлеу кезінде (нәфха әл-фар) Аллах барлық әлемді жояды; екінші үрлеуі кезінде (нәфха әл-баъс) барлық адамдар қайта тіріліп, олар Аллах Сотының алдына келеді. Бұл туралы Құранда айтылады:

- «Сүр үрілген күні, топ-топ келесіндер» (78:18);

- «Олар таласып тұрғанда, оларды қолға алатын бір-ақ ащы дауыс күтіп тұрады. Сонда олар өсиет айта алмайды да үйлеріне де қайта алмайды. Сүр үрілсе, сонда олар қабырларынан Раббыларына жүгіреді» (36:49-51).

620 Н. – нақтылы белгісіз бүкіл-әлемдік алапат апат (крз.: Қиямет, Ақырет)

НИЗАРИТЫ [نزاریة] – одна из сект исмаилитов.

НИЗАРИЛЕР [نزاریة] – исмаилия ағымдарының бірі.

НИЙЙА [نية] – намерение, провозглашаемое непосредственно перед совершением какого-либо действия, в т. ч. молитвы, поста и т. д. Согласно хадису от `Омара ибн аль-Хаттаба, все поступки и действия принимаются и оцениваются Аллахом по намерениям. В Исламе Н. имеют такое большое значение, что даже если по каким-то объективным причинам некоторые благие деяния совершить не удастся, то все равно Аллах засчи-

тывает их из-за искреннего стремления верующего.

Особое значение имеет Н. совершить какой-то конкретный акт служения Аллаху, предшествующий обязательному действию. Например, в ханафитском мазхабе Н. сделать большое или малое омовение является не обязательным (фард), а весьма желательным (сунна) деянием. Ни в аяте «О вы, которые уверовали! Когда вы встаете на молитву, то мойте ваши лица и руки до локтей, обтирайте голову и ноги до щиколоток» (5:6), ни в хадисах ничего не говорится о намерении, но при замене омовения на обтирание песком (тайаммум) принятие Н. – фард, т. к. омовения водой не происходит и обтирание не попадает под определение аята. Маликиты, шафииты, ханбалиты считают Н. перед совершением большого и малого омовения фард на основании аналогии (кыяс) с хадисом «Все дела по намерениям».

При совершении молитвы Н. обязательна (фард), чтобы точно определить, какую именно молитву собирается совершить верующий. Достаточно принять Н. в сердце, не высказывая вслух.

Н. необходима и при посте, чтобы точно определить, какой именно пост совершается (Рамадан, каза, нафиля и т. д.). Н. – необходимый элемент хаджа, жертвоприношения, итикафа, закята, молитвы-джаназа.

В повседневной жизни, при различных сделках, заключении брака также необходимо принятие Н., которое одухотворяет эти действия: верующий подчеркивает,

что делает это во имя Аллаха и в соответствии с Божественными предписаниями.

НИЕТ [نية] – қандай да бір әрекеттің алдында, оның ішінде, намаз, ораза және т.б. кезінде білдірілетін ниет. Омар ибн әл-Хаттаб таратқан хадис бойынша барлық әрекеттер мен амалдарды Аллаһ ниетіне байланысты бағалайды. Исламда Н. маңыздылығы сондай, егер белгілі бір себептерге байланысты салихалы амал жасай алмаса да, Аллаһ мұсылманның шынайы ниеті үшін оларды қабылдайды.

Аллаһқа нақты бір құлшылық әктісін жасауда Н. алатын орны ерекше. Мысалы, ханафи мәзһабында үлкен немесе кіші дәрет алуды орындау Н. міндет (парыз) емес, аса қажет (сүннет). «Әй мүміндер! Қашан намазға тұрсаңдар, (тұрарда) жүздеріңді және шынтақтарға дейін қолдарыңды жуыңдар. Бастарыңа мәсих тартыңдар (сипаңдар) және екі тобықтарға дейін аяқтарыңды жуыңдар» (5:6) деген аятта да, хадистерде де ниет туралы айтылмайды, алайда, дәрет алуды құммен сүртінуге алмастыру (таяммум) кезінде Н. – парыз, себебі сумен жуыну жүзеге асырылмайды, және сүртінуге аяқтың мағынасына келмейді. Мәлики, ханбали, шафиғи мектебінің өкілдері үлкен және кіші дәрет алу алдындағы Н. «Барлық амалдар ниетке байланысты» деген хадиске негізделген аналогия (қияс) негізінде парыз деп санайды.

Намаз оқу кезінде, мұсылманның нақты қандай намаз оқығалы

жатқанын анықтау мақсатында Н. міндетті (парыз) болып табылады. Н. дауыстап айтпай-ақ, жүректе ұстау жеткілікті.

Н. қандай ораза тұтатынын (Рамадан, қаза, нәпіл, т.б.) анықтау мақсатында қажет. Н. қажылықтың, құрбан шалудың, иғтикафтың, зекеттің, жаназа намазының міндетті элементі саналады.

Күнделікті өмірде, көптеген келісімдер кезінде, неке құру кезінде бұл істерді руханиландыратын Н. қабылдау міндетті: мұсылман бұл әрекетті Аллаһтың атымен және Аллаһтың ережелеріне сәйкес жасап жатқандығын дәлелдейді.

НИКЯХ [نكاح] – бракосочетание; брачный договор, заключаемый между мужчиной и женщиной в соответствии с правилами Шариата (4:3). Согласно хадисам, брак – богоугодное дело.

Чтобы жениться на женщине, необходимо добиться разрешения ее опекуна, которым является чаще всего отец, но может быть также ее родственник или любой благочестивый человек. Необходимо также согласие самой женщины. У ханафитов согласие опекуна невесты на брак является желательным. Н. обязательно заключается при свидетелях-мусульманах. Свидетелями могут быть 2 мужчин. В ханафитском мазхабе допускается свидетельство 1 мужчины и 2 женщин. В процессе заключения брака необходимо также оговорить размер приданого либо материального вознаграждения, выплачиваемого женихом невесте (см.: Махр).

Бракосочетание традиционно проводится в мечети. Желательно отметить свадьбу и пригласить на трапезу друзей и родственников.

Существуют запреты на брак с определенными категориями женщин, состоящих в близкородственных отношениях с мужчиной (см.: Махрам). Мусульманке запрещено (харам) выходить замуж за иноверцев; мусульманину запрещено жениться на язычниках или неверующих (атеистках, агностиках), но разрешен брак с христианками и иудейками (в ханафитском мазхабе такой брак считается нежелательным (танзихан макрух). Нежелательность брака с иноверками в немусульманской стране граничит с полным запретом (тахриман макрух)).

622

Н. с замужней женщиной запрещен. Если женщина по каким-то причинам потеряла мужа, то может вновь выйти замуж лишь после определенного срока (см.: Идда).

Мужчине разрешено иметь до 4 жен одновременно; раб имел право жить одновременно не более чем с 2 женами. Сожительство с женщиной без Н. в Исламе запрещено (харам).

НЕКЕ [نكاح] – неке кию; еркек пен әйел арасындағы Шариғат ережелеріне сай жасалатын неке келісімі (4:3). Хадистерге сәйкес, неке – жақсы амалдардың бірі.

Әйел баласына үйлену үшін ең алдымен оның қамқоршысы болып табылатын адамның келісімін алу қажет, ол адам әдетте қыздың әкесі болады, алайда кей жағдайларда оның туысканы неме-

се кез келген салихалы адам болуы мүмкін. Сонымен қоса әйелдің өзі де келісім беруі міндетті. Ханафи-лерде әйелдің қамқоршысының некеге рұқсат беруі тек кеңес берілетін нәрсе. Н. екі мұсылман куәгердің қатысуымен жасалады. Куәгер қызметін 2 ер адам атқарады. Ханафи мәзһабында 1 ер адам 2 әйел адамның куәлік етуіне рұқсат беріледі. Некеге отыру барысында күйеу жігіт қалыңдыққа төлейтін қалың малдың немесе материалдық сыйақының (қрз.: Мәһр) көлемі келісілуі тиіс. Неке кию рәсімі дәстүр бойынша мешітте өткізіледі. Той жасап, достары мен туыскандарына дастархан жайып қонақ қылуға кеңес беріледі.

Ер адаммен жақын туыстық қатынаста тұрған, белгілі бір категориядағы әйелдермен некеге отыруға тыйым салынады (қрз.: Махрам). Мұсылман әйелге дінсіз адамға тұрмысқа шығуына тыйым салынады (харам); мұсылман еркекке пұтқа табынушы немесе дінсіз (атеист, агностик) әйелге үйленуге тыйым салынады, алайда христиан немесе иудей әйелмен тұрмыс құруға рұқсат беріледі (ханафи мәзһабында бұл тәріздіс неке құруға кеңес берілмейді (танзихан макрух)). Мұсылмандық емес мемлекетте басқа дін өкіліне үйленуге деген жағымсыз пікір толық тыйым салумен шектеседі (тахриман макрух).

Тұрмыстағы әйелмен Н. отыруға рұқсат етілмеген. Егер қандайда бір себептермен әйел адам өз күйеуінен айырылып қалса, белгілі бір уақыт өткеннен соң ғана,

кайтадан тұрмысқа шыға алады. (крз.: 'Идда).

Ер адамдарға бір уақытта 4 әйелге дейін алуына рұқсат; құлға бір уақытта ең көбі 2 әйелмен бірге тұруға рұқсат берілген. Әйел адаммен Н. бірге тұруға исламда қатаң тыйым салынған (харам).

НИМАТУЛЛАХИ [نعمۃ الله] – тарикат, возникший в Иране в XIII/XIV в. Первоначально суннитский, затем шиитский. Цепь духовной преемственности возводит к Али ибн Абу Талибу.

Основатель – Шах Ниматулла Вали (731/1330-834/1431). Родился в Алеппо (Сирия), был последователем шафиитской правовой школы. Его отец, Мир Абдуллах, был суфийским наставником. Достигнув зрелого возраста, Ниматулла много путешествовал, стал учеником шейха Абдуллаха аль-Йафии, позднее – его халифой. Изучил труды Ибн Араби, позднее написал комментарии к некоторым его книгам. Проповедовал в Мавераннахре среди тюркского населения, затем уехал в Иран. Последние 25 лет жизни провел в селении Махан в Кермане. Автор более чем 500 сочинений.

Ниматулла считал, что духовный «путник» должен быть «затворником в миру», был противником показной набожности, запрещал ученикам появляться в обществе в особых нарядах, указывающих на принадлежность к какому-то ордену. Допускал радения (сама) под музыку, но без танцев и пения. Не отделял тарикат от Шариата, запретил практику упо-

ребления наркотиков и нищенства, которая была распространена среди некоторых мистиков.

После смерти Ниматуллы его учение вышло за пределы Ирана. Его сын Бұнхан ад-Дин Халилулла основал отделения Н. в Индии; впоследствии ими руководил его сын Шах Хабиб ад-Дин Мухибулла. Центром Н. оставался Махан. Н. играл большую роль в общественной и политической жизни различных государств на территории Ирана. В борьбе за влияние И. враждовал с шиитским суфийским орденом хайдария.

В период правления сефевидского шаха `Аббаса I (995/1587-1038/1629) Н. открыто поддержал его противников. `Аббас I подверг Н. суровым репрессиям, в результате чего до XII/XVIII в. братство существовало только в Индии. В 1189/1775 г. по поручению главы Н. Ризы Али Шаха его представитель Сайид Масум Али Шах Даккани возродил деятельность братства в Иране. В XIII/XIX в. Н. распался на 3 независимые ветви – Са`дат али-шахи (гунабади), сафи али-шахи, мунаввар али-шахи (зур-риясатайн), – каждая из которых считает себя выразительницей истинных идей тариката. Эти секты активно участвовали в революционных событиях в Иране в 1323/1905-1329/1911 гг. В дальнейшем Н. распался на еще большее количество соперничающих и враждующих сект.

В основе духовной практики Н. лежал тихий зикр-хафи, а также зикр-тахлили, прославляющий Али и «сокрытого имама». Практиковались размышления (фикр),

самоанализ (мухасаба). Во время радений читались специальные зикры тариката. Радения проводились без танцев и песен. Члены Н. носили войлочные одежды и высокие шапки из 5, а затем – из 12 клиньев. Глава Н. (кутб) был выборным. Принятие новых членов было схоже с практикой всех суфийских тарикатов (см.: Бай'а).

НИҒМАТУЛЛАҒТАР [نعمۃ الله]

– XIII/XIV ғасырда Иранда пайда болған тарикат. Алғашында сүннеттік, кейіннен шииттік болған. Рухани мұрагерлік тізімінің бастауын Әли ибн Абу Талибтен алады.

Негізін салушы – Шах Ниғматуллаһ Уәли (731/1330-834/1431). Алеппо қаласында (Сирия) дүниеге келген, шафиғилік құқықтық мектептің өкілі. Оның әкесі Мир Абдуллаһ сопылық ұстаз қызметін атқарған. Кәмелет жасына жеткен соң, Ниғматуллаһ көп сапар шегіп, Абдуллаһ әл-Йафияның шәкірті, кейіннен халифасына айналған. Ибн Арабидің еңбектерін оқып, кейіннен кейбір кітаптарына пікірлер жазған. Мәуереннахрда түрік халықтарының ішінде уағыз айтып, кейіннен Иранға қоныс аударған. Өмірінің соңғы 25 жылын Кермандағы Махан елді мекенінде өткізген. 500 ден астам еңбектің авторы.

Ниғматуллаһтың ойынша «жолаушы» «өмірде оқшау адам» болуы тиіс, ол жалған діндарлықты сынға алып, шәкірттеріне көпшілік алдында, қандай да бір орденге тиесілі екенін көрсететін ерекше киімдерді киіп шығуына тыйым салған. Әуенмен бірге зікір

салуды (сама) қолдаған, алайда, ол жерде ән салу мен бидің болуына қарсы болған. Тарикатты Шариғаттан ажыратпаған, кейбір мистиктер арасында кең таралған қайыршылық пен есірткіні қолдану тәжірибесіне тыйым салған.

Ниғматуллаһ қаза тапқаннан кейін оның ілімі Ираннан шет елдерге тарай бастады. Оның ұлы Бурхан әд-Дин Халиуллаһ Н. бөлімшесін Үндістан жерінде ашты; кейіннен оны оның ұлы Шах Хабиб әд-Дин Мухибуллаһ басқарды. Н. орталығы болып Махан қала берді. Н. Иран мемлекетінің аумағындағы көптеген мемлекеттердің қоғамдық және саяси өмірінде үлкен рөл ойнады. Ықпал үшін тартыс кезінде Н. шииттік сопылық орден хайдариямен жауласты.

Сефевилік шах Аббас I басқару тұсында (995/1587-1038/1629) Н. ашық түрде оның қарсыластарын қолдады. Аббас I Н. өкілдерін қатаң қуғын-сүргінге ұшыратты, нәтижесінде XII/XVIII ғасырға дейін бұл ұйым тек Үндістанда ғана өмір сүрді. 1189/1775 жылы Н. басшысы Риза Әли Шейхтың тапсырмасымен оның өкілі Сайид Масум Әли Шах Даккани ұйымның Ирандағы іс-әрекетін қайта жандандырды. XII/XIX ғасырда Н. 3 тәуелсіз тармақтарға – Саъдат әли-шахи (ғунабади), сафи әли-шахи, мунауар әли-шахи (зур-риясатайн) – бөлшектенді, бұл тармақтардың әрқайсысы өздерін шынайы тарикат идеяларын жалғастырушылар деп есептейді. Бұл ағымдар 1323/1905-1329/1911 жылдардағы Иранда

болған революциялық әрекеттерге белсенді қатысты. Кейіннен Н. тағы да өзара жанжалдары мен қырқыстары көп басқа ағымдарға бөлініп кетті.

Н. рухани тәжірибесі іштей оқылатын хафи-зікіріне, онымен қоса, Әли мен «жасырын имамды» дәріптейтін тахлили зікіріне негізделген. Толғану (фикр) мен өзін-өзі талдау (мухасаба) да қолданыста болған. Зікір салу кезінде, тариқаттың арнайы зікірлері оқылатын. Зікір салу ән мен бисіз өтеді. Н. өкілдері 5 шошақты киізден жасалған бас киімдер киіп, кейіннен 12 шошақтан тұратын бас киім киіп жүретін болған. Н. басшысы (кутб) сайланбалы болған. Жаңа өкілдерді қабылдау басқа да сопылық тариқаттарға ұқсас болып келген (қрз.: Биғат).

НИСАБ [نصاب] – минимум имущества, с которого выплачивают закят.

НИСАБ [نصاب] – зекет төленіп бастайтын дүние мүліктің шектік мөлшері.

НИФАК [نفاق] – лицемерие, двуличие (см.: Мунафик).

НИФАҚ [نفاق] – екіжүзділік, жағымпаздық (қрз.: Мұнафық).

НИФАС [النفاس] – послеродовое состояние женщины, которое заканчивается после прекращения выделений крови. Такую женщину называют нуфаса. В ханафитском мазхабе считается, что период Н. составляет ок. 40 дней. Кровь, которая выделяется после этого срока, Н. не является. Начинает-

ся период Н. сразу после родов. Если женщина родила двойню, то в ханафитском мазхабе началом Н. считается рождение первого ребенка, в шафиитском мазхабе – второго.

В маликитском мазхабе максимальный срок Н. определен в 70 дней, в шафиитском мазхабе – 60 дней. Если выделения прекратились до этих сроков, Н. считается законченным. Если на протяжении 40 дней выделения крови прекратились, а затем возобновились, то повторные выделения в ханафитском мазхабе считаются Н.; в маликитском и шафиитском мазхабах выделения после перерыва в полмесяца и более считаются не Н., а менструацией (см.: Хайд).

В период Н. женщинам запрещается совершать обход Каабы (таваф), находиться в мечети, читать Коран и прикасаться к его страницам, совершать молитвы и держать пост. Пропущенные во время Н. молитвы восполнять не нужно, пропущенные дни обязательного поста необходимо восполнить. Мужьям запрещается вступать в половую близость с женами, находящимися в Н. После окончания периода Н. женщина должна очиститься полным омовением (см.: Гусл).

НИФАС [النفاس] – қан кетуі тоқтаған соң аяқталатын әйелдің босанғаннан кейінгі жағдайы. Мұндай әйелді нуфаса деп атайды. Ханафи мәзһабы бойынша Н. мерзімі 40 күнге жуық уақытты алады деп есептеледі. Бұл уақыттан кейін бөлінетін қан Н. деп есептелмейді. Н. кезеңі

Нум

босанғаннан кейін бірден басталады. Егер егіз бала туылса, Н. бастамасы ретінде ханафи мәзһабында бірінші баланың дүниеге келуін, ал шафиғи мәзһабында – екіншісін есепке алады.

Мәлики мәзһабында Н. мерзімінің шектік ұзақтығы ретінде 70 күн, ал шафиғи мәзһабында 60 күн алынған. Егер бөлінулер осы күнге дейін тоқтаса Н. аяқталған болып есептеледі. Егер 40 күн ішінде қан бөлінуі тоқтатылып, кейіннен қайта жалғасса, бұл қан ханафи мәзһабы бойынша Н. деп есептеледі; мәлики және шафиғи мәзһабтарында жарты ай тоқтаудан кейін жалғасқан бөлінулер Н. емес етеккір деп есептеледі (қрз.: Хайд).

Н. кезінде әйелдерге Қағбаны айналуға (тауаф), мешітте отыруға, Құран оқуға, оның парақтарына қол тигізуге, намаз оқуға және ораза ұстауға тыйым салынады. Осы уақытта қаза болған намаздың орнын толтыру қажет емес, ал қарыз болған міндетті ораза күндерін қайтару қажет. Н. кезеңіндегі әйелдермен күйеулеріне жыныстық қатынасқа түсуге тыйым салынады. Н. кезеңі аяқталған соң әйелдер толық дәрет алу рәсімі арқылы тазалануы тиіс (қрз.: Ғұсыл).

НУМАН ИБН МУКАРРИН аль-МУЗАНИ [النعمان بن مقرن المزني] (погиб 21/642) – выдающийся мусульманский полководец, сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), вождь племени Музайна, проживавшего неподалеку от Медины. Принял Ислам после хиджры Пророка (ﷺ) вместе со своими братьями и отрядом численностью в 400

человек. Участвовал в военных походах мусульман, проявил полководческий талант. Сражался в битве при Хунайне, участвовал в завоевании Мекки.

После смерти Пророка Мухаммада (ﷺ) Н. поддержал первого халифа Абу Бакра, сыграл большую роль в разгроме вероотступников. В период правления халифа `Омара внес вклад в победу мусульманских войск над персами. Перед битвой при Кадиссии командующий Са`д ибн Абу Ваккас отправил Н. в Мадаин (Ктесифон) для переговоров с персидским шахом Йездигердом III.

В ходе решающих сражений армии Халифата с войсками сасанидского Ирана Н. получил от халифа `Омара назначение на пост командующего мусульманской армией. В битве при Нехавенде мусульмане благодаря тактическим маневрам Н. полностью разгромили превосходящие силы противника, сам Н. погиб на поле боя.

НУЪМАН ИБН МУҚАРРИН әл-МУЗӘНИ [النعمان بن مقرن المزني] (21/642 қаза тапқан)– ерекше талантты мұсылмандық қолбасшы, Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы, Мединадан жақын жерде орналасқан Музәйн тайпасының көсемі. Пайғамбардың (ﷺ) хижрасынан соң бауырларымен және 400-ге жуық саны бар жасағымен ислам дінін қабылдады. Мұсылмандардың әскери жорықтарына қатысып, өзінің қолбасшылық қабілетін көрсете білген. Хұнайн маңындағы шайқасқа, Меккені жаулап алуға қатысқан.

Мұхаммед пайғамбардың (ﷺ) өлімінен кейін Н. алғашқы халифа Әбу Бәкрді қолдап, діннен безгендерді күйрету кезінде маңызды рөл атқарған. Омар халифаның ел басқару тұсында мұсылман әскерінің парсылардан басым түсуіне септігін тигізген. Кадисия маңындағы шайқастың алдында қолбашы Саъд ибн Әбу Уаққас Н. Мадаинға (Ктесифон) парсы шахы III Йездингермен келісім жүргізу үшін аттандырған.

Халифат әскерінің сасанидтік Иран әскері арасындағы шешуші шайқастары кезінде Н. Омар халифадан мұсылман әскерінің бас қолбасшылық қызметіне тағайындалу туралы хабар алды. Нехавендегі шайқас кезінде Н. тактикалық әрекеттерінің арқасында өздерінен басым қарсыластардың қолын күйрете жеңді, ал Н. өзі шайқас даласында қаза тапты.

НУРАЙН [النورين] («Два светила») – стихи, выдававшиеся за изъятую из Корана суру. Псевдосура» Н.» была обнаружена в списке Корана в индийском городе Банкайпуре; список содержал и другие вставки. Манускрипт был переведен на французский язык Де Тасси, издан в 1842 г., изучен профессором Казанского университета М. Казем-Бекком, доказавшим более позднее происхождение псевдосуры «Н.» и других стихов. «Н.» состоит из 4 «аятов» и содержит апологетику Али ибн Абу Талиба и его последователей.

Целостность и неизменность Корана `Османа признается всеми течениями Ислама; лишь неболь-

шая часть «крайних» шиитов заявляла о том, что халиф `Осман и другие сподвижники Пророка Мухаммада (ﷺ) намеренно изъяли из Корана несколько стихов, в которых повествовалось об Али и его потомках.

Еще одну псевдосуру – «Вилая» – перевел и опубликовал в 1913 г. работавший в Иране христианский миссионер К. Тисдалл, признавший факт фабрикации этих и других стихов.

НУРАЙН [النورين] («Екі шамшырақ») – Құраннан алынған сүре ретінде таныстырылып келген өлеңдер. «Н.» жалған сүресі Құран тізімінен Үндістандағы Банкайпур қаласынан табылған; тізім бұдан басқа да қосымшаларды қамтыған. Көне қолжазбаны Де Тасси француз тіліне аударып, 1842 жылы баспадан шығарған, оны кейіннен Қазан университетінің профессоры М. Казем-Бек зерттеп, «Н.» жалған сүресі мен басқа да қосымшалардың кейінірек жазылғанын дәлелдеп шықты. «Н». 4 «аяттан» тұрады және Әли ибн Әбу Талибпен оның ізбасарларының апогелетикасын қамтиды.

Осман Құранының тұтастығы мен өзгермейтіндігін Исламның барлық ағымдары мойындайды; тек «шеттік» шииттердің бір бөлігі ғана Осман халифа пен Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабалары Құрандағы Әли мен оның ұрпақтары туралы айтылатын бірнеше өлеңдерді қасақана алып тастаған деген пікірді ұстанады.

Тағы бір жалған сүре – «Уилая» 1913 жылы Иранда жұмыс

Нур

істеген христиандық миссионер К. Тисдалл аударып, баспадан шығарған, алайда ол осы және басқа да өлендердің қолдан жасалу фактісін мойындаған.

НУР МУХАММАДИ [نور محمدی] («Мухаммадов свет») – в представлениях «крайних» шиитов – световой образ Пророка Мухаммада (ﷺ), который предшествовал остальному творению и передавался от одного Божественного избранника к другому; в конце концов вдохновленными от «Н.» стали имамы из рода Али ибн Абу Талиба. Идея «Н.» появилась из аллегорического толкования аята Корана (24:35) в духе платиновского учения об эманации и использовалась различными мистиками.

628 **НУР МУХАММАДИ** [نور محمدی] («Мұхаммедтің нұры») – «шеттік» шиитердің түсінігінде – барлық жаратылыстан бұрын тұрып, кейіннен Аллаһтың бір таңдаулысынан екіншісіне көшіп отырған Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) нұрлы бейнесі; «Н.» рухтанған адамдар ретінде Әли ибн Әбу Талиб руынан шыққан имамдар танылады. «Н.» идеясы Құран аятын (24:35) эманация туралы платондық ілім негізінде аллегориялық түсіндіруден пайда болған және оны көптеген мистиктер пайдаланған.

НУРСИ САИД [إسعيد النورسي] (1293/1876-1379/1960) – турецкий просветитель, философ и политический деятель. Его последователи считают его муджаддидом. Родил-

ся в селении Нурс возле Битлиса. Начальное образование получил в медресе. Н. не учился в официальных школах, получал знания в общении с различными шейхами, в т. ч. с Махмудом Джалали. Затем занялся самообразованием. Н. был знатоком математики, истории, философии и других наук. В 1325/1907 г. приехал в Стамбул, где планировал основать университет, вел беседы на религиозно-философские и политические темы, публиковал статьи, участвовал в политических процессах. Получил прозвище Бади'уззаман («Необыкновенный человек нашего времени»).

К началу Первой мировой войны Н. преподавал в г. Ване. Помогал в отправке на фронт добровольцев, участвовал в сражениях, был ранен, при обороне Битлиса попал в плен, 3 года провел в России, после освобождения вернулся в Стамбул. Идеологически боролся с английской оккупацией Стамбула (брошюра «Хутуват-и Ситта»), поддержал освободительное движение и издал фетву о соответствии его Шариату.

По приглашению М. Кемаля в 1340/1922 г. приехал в Анкару, написал декларацию, в которой призывал к сохранению принципов Шариата, и представил ее властям Турции. Отказался от государственных постов, был обвинен в раскольнической деятельности и выслан в Испарту. Начал «духовный джихад», протестовал против секуляризации. Несколько раз преследовался по суду. В «Рисале-и Нур» изложил комментарии к ая-

там Корана с позиций современности. Общий тираж его книг составил более 600 000 экземпляров.

Скончался в Урфе. После смерти Н. последователи организовали движение «Нурджулар».

НҮРСИ САИД [سعید النورسی] (1293/1876-1379/1960) – түрік философы, ағартушы және саяси қайраткер. Оның ізбасарлары оны мұжаддид деп атаған. Битлис маңындағы Нұрс елді-мекенінде дүниеге келген. Алғашқы білімін медреседе алған. Н. ресми мектептерде оқымаған, өз білімін көптеген шейхтармен, оның ішінде Махмуд Жалалимен сұхбаттасу барысында алған. Кейіннен өзіндік білім алумен айналысқан. Н. математика, тарих, философияның және басқа да ғылымдардың білгірі болған. 1325/1907 жылы Стамбулға келіп, университет ашуды жоспарлаған, діни-философиялық және саяси тақырыптарда сұхбаттар жүргізіп, мақалалар жариялаған, саяси процесстерге қатысқан. Бәдиуззаман атты есімге ие болған («Біздің заманымыздың ерекше адамы»).

Бірінші дүниежүзілік соғыс басталар шақта Вана қаласында сабақ беріп жүрген. Майданға еріктілерді жөнелтуге көмектескен, шайқастарға қатысып, жарақат алған және Битлистің қорғанысы кезінде тұтқынға түсіп, 3 жылын Ресейде өткізген, кейіннен еркіндікке шыққан соң Стамбулға қайта оралған. Стамбулдағы ағылшын басқыншылығымен идеологиялық күрес жүргізген («Хутуат-и-Ситта» кітапшасы), қарсыласу қозғалысын қолдап,

оның Шарифатпен сай екендігі туралы пәтуа шығарған.

М. Кемалдың шақыруымен 1340/1922 жылдары Анкараға келген. Сол жерде Шарифат қағидаларын сақтауға шақыратын декларация жасақтап, оны Түркия билігіне ұсынған. Мемлекеттік қызметтерден бас тартып, бөлінуді қолдайтын әрекеттер жасады деп айыпталып, Испартуға жер аудартылған. «Рухани жиһад» бастап, секуляризацияға қарсы шыққан. «Рисал-и Нур» кітабында Құран аяттарына қазіргі замандық көзқарас тарапынан пікірлер жазған. Оның кітабының жалпы тиражы 600 000 данадан асқан.

Урфада дүние салған. Н. қайтыс болған кейін ізбасарлары «Нұршылар» атты ұйым құрған.

НУСАЙРИТЫ [نصیریون] (алавиты) – приверженцы шиитской секты с «крайними» воззрениями, близки к учению шиитов-исмаилитов и гностическому Христианству. В основном проживают в Сирии. Секта возникла VIII в. х. Основатель – Мухаммад ибн Нусайр; учение развито Мухаммадом аль-Джаннаном аль-Джунбулани.

Н. считают, что члены семьи Пророка (ﷺ) (Ахль аль-Бейт) обладают абсолютным знанием; Али ибн Абу Талиб не умер и является воплощением Бога; религия имеет сокровенную (батин) и явную (захир) стороны, а освещенные Божественным светом имамы ведают сокровенное(батин).

Н. заимствовали положения античной философской школы неоплатоников, в частности, учение об

Нус

эманации. Эманация Божества выражается в триаде Смысла (мана), Имени (исм) и Врат (баб). Свет Божественной эманации выражается в небесных светилах, а затем спускается на землю и озаряет Пророков. Н. верят в переселение душ (танасух). По степени посвящения делятся на амма и хасса («простые» и «особые»). Отвергают многие положения исламской религии, почитают своих святых. Считаются вышедшими из Ислама.

НУСАЙРИЛЕР [نصيريون]

(алауилер) – шиит-исмаилилер мен гностикалық Христиандық ілімдеріне жакын «шеттік» көзқарастағы шииттік ағымның жақтаушылар. Көп бөлігі Сирияда өмір сүреді. Ағым хижра бойынша III ғасырда пайда болған. Негізін салушы – Мұхаммед ибн Нусайр; ал ілімді Мұхаммед әл-Жаннан әл-Жунбулани дамытқан.

Н. Пайғамбар (ﷺ) отбасының мүшелері (Аһл әл-Бәйт) абсолюттік білімге ие деп есептейді; Әли ибн Әбу Талиб қайтыс болмаған және Құдайдың көрінісі; дін сырлы (батин) және айқын (заһир) тұстарды қамтиды, ал Құдайдың шамшырағы арқылы сәулеленген имамдар сырлы тұстарын (батин) игереді деп санаған.

Н. антикалық философиядағы неоплатондық мектебінің эманация туралы шарттарын қабылдаған. Құдайлық эманация Мағына (мана), Атау (исм) және Қақпа (баб) үш тағанында көрініс табады. Құдай эманациясының нұры аспан шырақтарында көрініс тауып, кейіннен жерге түседі және

Пайғамбарларды сәулелендіреді. Н. жанның қайта қонатынына (танасух) сенеді. Жетілу деңгейіне байланысты амма және хасса («қарапайымдар» және «ерекшелер») деп бөлінеді. Ислам дінінің көптеген шарттарына бағынбайды, өзіндік әулиелерді пір тұтады. Исламнан шыққандар деп саналады.

НУСУБ [نصب] – каменные жертвенники, установленные на могилах или в других местах, где арабские язычники сов ершали жертвоприношения идолам, бесам, ангелам, усопшим праведникам, святым и т. п., испрашивая у них помощи и благословения.

НУСУБ [نصب] – арабтық пұтқа табынушылар көмек пен рақымшылық алу мақсатымен, пұттарға, жындарға, періштелерге, қайтыс болған діндарларға, әулиелерге, т.б. құрбан шалатын, бейіт басында немесе басқа жерлерде орнатылған құрбандық тастары.

НУХ [نوح] – библейский Ной. Один из величайших пророков (улю'ль-Азм), посланных Аллахом к людям. Н. с малых лет вел праведный образ жизни и служил Аллаху, отделился от идолопоклонников. Когда Н. исполнилось 50 лет, Аллах сделал его Своим пророком. Н. принес новый Шариат, но ему не была дана от Аллаха Книга. Длительное время увещевал людей, призывал их на путь служения Аллаху и отказа от идолопоклонства, но убедил немногих (7:59-64). Даже сын Н. – Йам (Кенан) оказался в числе неверных.

Неверные стали издеваться над Божьим посланцем (71:7; 54:9). Тогда Аллах послал на людей бедствия. Многие годы не было осадков, повсюду начались засуха, голод. Тогда Н. сказал: «Молите у вашего Господа прощения, ибо Он – Прощающий. Он ниспошлет вам с неба обильный дождь, поддержит вас имуществом и детьми и предоставит вам сады и реки. Почему вы не чтите величия Аллаха?» (71:10-13). Но, несмотря на все бедствия, люди отказались уверовать (71:23).

Н. призывал к вере «тысячу лет без пятидесяти годов» (29:14). В конце концов он стал молить Аллаха о наказании для неверных (26:26-28). В ответ Аллах приказал Н. построить большой корабль – ковчег: «И воздвигни ковчег пред Нашими очами и по Откровению Нашему и не проси у Меня за тех, которые несправедливы, ибо они будут потоплены» (11:37). Аллах приказал Н. забрать в ковчег членов своей семьи, уверовавших праведников, а также по паре от каждого вида животных (11:40). В преданиях говорится о том, что в ковчеге, который состоял из 3 ярусов, кроме Н. было ок. 80 человек, в т. ч. его сыновья Сам (Сим), Хам и Йафес (Иафет).

После того как Н. исполнил все повеления Аллаха, начался Великий Потоп; все живое погибло. Отказавшийся уверовать сын Н. Йам утонул (11:42-43).

Через 6 месяцев вода начала отступать. Корабль Н. пристал к горе Джуди. Новые поколения людей произошли от сыновей Н. Сам

стал прародителем арабов, персов, европейцев, Хам – темнокожих индийцев и африканцев, Йафес – тюрок и других азиатов. Н. называют «вторым Адамом».

Имя Н. встречается во многих аятах Корана. В его честь названа 71-я сура Корана, ниспосланная в Мекке. Сура состоит из 28 аятов.

НҮХ [نوح] – інжілше Ной. Аллаһтың адамдарға жіберген ең ұлы пайғамбарларының бірі (уло'ль-Азм). Н. ерте жасынан бастап тақуалық ғұмыр кешті және Аллаһқа қызмет етті, пұтқа табынушылардан жыраққа кетті. Н. жасы 50-ге келген шақта Аллаһ оны өзінің Пайғамбары еткен. Н. жаңа Шарифат алып келді, алайда оған Аллаһтан жаңа Кітап берілмеді. Ұзақ уақыт бойы адамдарды Аллаһқа құлшылық етуге және пұтқа табынушылықтан бастартуға үгіттеді. Дегенмен, көп адамдарды сендіре алмады (7:59-64). Тіпті оның баласы – Йам (Кенан) дінсіздер қатарында болды.

Дінсіздер Аллаһ Елшісін мазақтың астына ала бастады (71:7; 54:9). Сол кезде Аллаһ адамдарға апат жіберді. Көптеген жылдар бойы жауын-шашын болмай, құрғақшылық пен ашаршылық басталды. Сол кезде Н. «Сондай-ақ оларға): “Раббыларыңнан жарылқау тілеңдер. Өйткені Ол, өте жарылқаушы” дедім. Ол, сендерге аспаннан мол-мол жаңбыр жібереді. Әрі өздеріңді малдар, балалармен қамдайды. Және сендер үшін бақшалар жасап, өзендер ағызады. Аллаһтың ұлықтығын ойламайтын сендерге не болды?»

Нух

(71:10-13) деп айтады. Бірақ, қандай апат болмасын адамдар дін жолына түсуден бас тартады (71:23).

Н. адамдарды дін жолына «Сонда олардың ішінде тоғыз жүз елу жыл» шақырады (29:14). Соңында ол Аллаһтан дінсіздер үшін жаза сұрайды (26:26-28). Аллаһ жауап ретінде Н. үлкен кеме тұрғызуға бұйырады: «Көз алдымызда нұсқауымыз бойынша кеме жаса. Залымдар турасында маған айтпа! Өйткені, олар суға батырылады» (11:37). Н. кемеге өз отбасының мүшелерін, иман келтірген адамдарды және әрбір жануардан бір жұптан алуды бұйырады (11:40). Хабарларда 3 деңгейден тұрған кемеді Н. бөлек 80-ге жуық адам, оның ішінде ұлдары Сам (Сим), Хам және Иафес (Иафет) болған деп айтылады.

Н. Аллаһтың барлық бұйрығын орындаған соң, Ұлы Топан су басталды; барлық тіршілік қаза тапты. Н. діннен бас тартқан ұлы Йам да қайтыс болады (11:42-43).

6 айдан соң су тартыла бастады. Н. кемесі Жуди тауына келіп тоқтайды. Адамдардың жаңа буыны Н. ұлдарынан тараған. Сам арабтардың, парсылардың және еуропалықтардың бабасы болса, Хам – қара нәсілді үндістер мен африкалықтардың, ал Иафес – түріктер мен басқа азиаттардың бабасы болды. Н. «екінші Адам» деп атаған.

Н. аты Құранның көптеген аяттарында кездеседі. Оның есімімен Меккеде түсірілген 71-сүре аталған. Сүре 28 аяттан тұрады.

‘ОМАР II ИБН АБД аль-АЗИЗ [عمر بن عبد العزيز] (99/718-101/720) – омейядский халиф, известный как один из самых набожных и справедливых правителей за всю историю Ислама. Его правление иногда сравнивают с эпохой Праведных халифов (см.: Хулафа Рашидун). По сообщениям историков, изучал исламские науки, прежде всего мусульманское законоведение. При халифе аль-Валиде был наместником Медины, вел сугубо придворный образ жизни, любил роскошь и изысканные одеяния; затем, выполняя приказ халифа и невольно став причиной гибели Хубайба, сына бывшего халифа Абдуллы ибн Зубайра, фактически отстранился от исполнения непосредственных обязанностей. О. тяжело переживал случившееся и, подав в отставку и уехав в Дамаск, стал вести набожную жизнь, увещевал людей, призывал халифов к справедливости и напоминал об ответственности перед Богом. Вернул все полученные от государства на содержание его семьи средства и под угрозой развода потребовал того же от жены. Став халифом, О. урезал затраты на содержание семьи, отказался от доли в военной добыче, жил на скромный доход от собственного

земельного участка. Предоставил подданным право свободного передвижения, построил дороги и постоянные дворы для путников, приказал выкопать колодцы. Его экономические реформы настолько подняли уровень жизни в Халифате, что, по отзывам современников, люди затруднялись найти тех, в чью пользу нужно платить закят. О. увеличил жалование государственным чиновникам, чтобы уберечь их от соблазнов, но активно смещал с должностей наместников и чиновников, уличенных в несправедливости и растратах. Проводил активную проповедническую политику, поощрял и почитал мусульманских богословов. В период его правления Ислам приняли многие подданные Халифата.

Погиб в результате заговора приближенных.

633

ОМАР II ИБН ӘБД әл-ӘЗИЗ [عمر بن عبد العزيز] (99/718-101/720) – Ислам тарихындағы тақуа және әділ билеушілерінің бірі ретінде белгілі болған Умәйя әулетінен шыққан халифа. Оның билік еткен дәуірін кейде Әділетті халифалар (қрз.: Хуляфә Рашидун) дәуірімен теңестіріп жатады. Тарихшылардың деректерінде келгендей, ислам ғылымдарын үйренген, оның ішінде мұсылмандық заңнамаға аса көңіл аударған. Әл-Уәлид халифа тұсында Медина қаласының наменгері болған, аса саяшы өмір салтын ұстанып, талғамды киімдер мен әдемілікті жақсы көрген; кейін халифаның бұйрығын орындау барысында, бұрынғы халифа Әбдуллаһ ибн

Зубайрдың ұлы Хубайбтың өліміне еріксіз себепші болуымен өзіне жүктелген міндеттіліктен тікелей босатылады. О. болған оқиға барысына қатты қамығып, қызметтен кетеді, Дамаскіде дінге көңіл аударып, адамдарды имандылыққа, халифаларды әділеттілікке шақырып, Аллаһ алдындағы жауапкершілікті ескерті. Оның жанұясын сақтауға мемлекеттен бөлінген барлық қаржыларды қайтарып, бұны әйелін талақ етумен сескендіріп, одан да талап етті. Халифа болғаннан кейін, жанұясын сақтауға бөлінген қаражатты кесіп, әскери олжадан бас тартып, өзінің жер телімінен келген азғантай кіріске өмір кешті. Өз құзыретіндегілерге еркін жүру құқығын беріп, жолаушыларға жолдар және керуен сарайларын салдырды, құдықтар қазуды бұйырды. Оның экономикалық реформалары Халифаттағы өмір сүру деңгейін көтергені соншалық, замандастарының айтуына қарағанда, адамдар зекет беретін мұқтаждарды табуда қиналған. О. мемлекеттік қызметкерлерді ашкөздіктен сақтау үшін олардың жалақысын көтерген, дегенмен де, әділетсіздік пен ысырапшылыққа ұрынған наменгерлер мен қызметкерлерді белсенді қызметтерінен ауыстырып отырған. Пәрменді насихаттық саясатты жүргізген, мұсылман ғалымдарын құрмет тұтып, олардың дәрежесін көтерген. Оның билік еткен дәуірінде Халифаттың көптеген құзыретіндегілер Исламды қабылдаған. Жақындарының қастандығы нәтижесінде қаза тапты.

ОМАР ИБН аль-ХАТТАБ [عمر بن الخطاب] (ум. 23/644) – ближайший сподвижник и друг Пророка Мухаммада, выдающийся общественный и политический деятель, 2-й Праведный халиф. Родился ок. 585 г. в Мекке. Отец – Хаттаб ибн Нуфайль, мать – Хансама. Был пастухом, затем занялся торговлей, стал влиятельным человеком в Мекке. Его часто приглашали для разрешения различных конфликтов между племенами.

О. обладал суровым характером и первое время занимал непримиримую позицию по отношению к мусульманам, решив даже убить Пророка Мухаммада за то, что тот призывал народ отойти от веры предков. Узнав, что его сестра и зять также приняли Ислам, и застав их за чтением Корана, он избил их, но заинтересовался аятами Корана, прочел их, уверовал и принял Ислам. О. отказался исповедовать веру втайне, и сразу после принятия им Ислама мусульмане впервые совершили коллективную молитву около Каабы. О. находился рядом с Пророком и обеспечивал его защиту. Хиджру совершил открыто.

В мединский период жизни Пророка О. активно участвовал во всех делах общины, сражался при Бадре, Ухуде, Хандаке, Хайбаре и в других сражениях, стал одним из лидеров мусульманского государства. В правление Абу Бакра был его главным помощником. Перед смертью Абу Бакр передал Халифат О. В 13/634 г. О. стал халифом; все мусульмане единогласно подержали его.

О. был последовательным продолжателем дела Пророка Мухаммада и Абу Бакра. Его незаурядные личные качества, талант, умелое управление государством привели Халифат к великим успехам. Власть Халифата распространилась на Ближний Восток, Иран, Египет и часть Сев. Африки. Благодаря этим победам население указанных регионов ознакомились с Исламом. В распространении Ислама и превращении его в мировую религию О. сыграл исключительную роль. Был знатоком хадисов и мусульманского права (фикх), толкователем Корана.

Убит в результате заговора персидским рабом Фирузом (Абу Лу'лу) в месяце зу-ль-хиджа 23/644 г. во время утренней молитвы. Перед смертью успел отдать распоряжение о созыве Совета для выбора нового халифа.

ОМАР ИБН әл-ХАТТАБ [عمر بن الخطاب] (қ.б. 23/644) – Мұхаммад Пайғамбардың жақын сахабасы және серіктесі, көрнекті қоғамдық және саяси қайраткер, 2-ші Әділетті халифа. Шамамен 585 жылы Меккеде дүниеге келген. Әкесі – Хаттаб ибн Нуфәйл, анасы – Хансама. Бақташы, кейін саудамен айналысып, Меккедегі ықпалды адамдардың бірі болған. Оны тайпалар арасындағы әртүрлі қақтығыстарды шешуге жиі шақырып отырған.

О. қатал мінезді және алғашында мұсылмандарға қатысты ымырасыздықты ұстанып, тіпті халықты пұтқа табынудан бас тартуға шақырған Мұхаммад

Пайғамбарды өлтіруге талаптанған болатын. Қарындасы мен күйеу баласы Исламды қабылдағанын естіп және оларды Құран оқу сәтінде ұстаған О., екеуін соққыға алады, бірақ, жұмасарып Құран аяттарына қызығушылық танытады, оны оқыған соң, иман келтіріп, Исламды қабылдайды. О. дінді жасырын ұстанудан бас тартып, ол Исламды қабылдағаннан кейін мұсылмандар тұңғыш рет Қағба маңында жамағатпен намаз оқыды. О. Пайғамбар жанында болып, оның қауіпсіздігін қамтамсыз етті. Хижраны ашық түрде жасады.

Пайғамбардың мединалық кезеңінде О. қоғамның барлық істеріне белсене араласты, Бәдр, Ухуд, Хандақ, Хайбар және т.б. шайқастарға қатысты, мұсылман мемлекетінің көшбасшыларының біріне айналды. Әбу Бәкр билігі тұсында оның бас көмекшісі болды. Әбу Бәкр қайтыс болары алдында Халифаттағы билікті О. тапсырды. 13/634 жылы О. халифа атанды; барша мұсылмандар оны бірауыздан мақұлдады.

Ол Мұхаммад Пайғамбар мен Әбу Бәкр ісін көркем жалғастырушы болды. Оның жеке батылдық қасиеттері, мемлекетті епті басқарудағы дарыны Халифатты үлкен жеңістерге әкелді. Халифат үстемдігі Таяу Шығыс, Иран, Египет, Солтүстік Африканың бір бөлігіне таралды. Бұл жеңістердің нәтижесінде жоғарыда келтірілген аймақтардың тұрғындары Ислам дінімен танысты. Ислам дінінің таралуына, оның әлемдік діндер қатарына кіруіне О. айрықша үлес қосты. Хадис және мұсылмандық

құқық (фих) білгірі, Құран тәпсіршісі болды.

Парсы құлы Фируздың (Әбу Луғлу) қастандығы нәтижесінде 23/644 жылдың зүл-хиджа айында, таң намазы кезінде өлтіріледі. Қайтыс болары алдында, жаңа халифаны сайлау үшін Кеңес шақыруды бұйырып үлгереді.

ОМЕЙЯДЫ [الأُمَوِيون] – влиятельный богатый мекканский клан, основанный `Абд Шамсом ибн `Абд Манафом, сыном которого был Омейя (Умайя). Соперник клана Хашимитов. В период правления халифа Али против него выступил представитель Омейядов наместник Сирии Му`авия ибн Абу Суфьян, который стал халифом и основал династию О., правившую Халифатом в 41/661-132/750 гг.

636 После убийства халифа `Османа Му`авия отказался признать власть Али ибн Абу Талиба. В 37 г. х. после битвы при Сиффине третейский суд не решил вопрос о власти. В 38 г. х. армия Му`авии под руководством `Амра ибн аль-`Аса захватила Египет, к 40 г. х. – значительную часть Ирака, Мекку и Йемен. После убийства Али халифом был объявлен его сын Хасан, не обладавший достаточной силой и влиянием, чтобы возглавить расколовшийся Халифат, и в 41 г. х. уступивший власть Му`авии.

Му`авия изменил сущность института власти в Халифате, превратив его в наследственную монархию, что вызвало протесты многих ветеранов исламского движения, членов семьи и сподвижников Пророка, не желавших

передачи власти Йазиду I ибн Му`авии. В Куфе (Ирак) вспыхнуло восстание против власти О. в пользу Хусайна, внука Пророка Мухаммада. Восстание было подавлено, а Хусайн, преданный куфийцами, погиб в Кербеле. Гибель Хусайна привела к эскалации насилия в Халифате. Началась новая гражданская война. Лагерь противников О. возглавил `Абдуллах ибн Зубайр, положивший конец правлению суфьянитской ветви О, но представители побочной ветви О. (марваниты) сумели нанести ему поражение и прийти к власти. Первым халифом от марванитов стал `Абд аль-Малик ибн Марван (73/692-86/705).

Против О. продолжали действовать шиитские и хариджитские группы, постепенно расшатывавшие позиции О., которые к концу своего правления погрязли в междоусобицах и дворцовых интригах. В 121/740 г. против тирании халифа Хишама I ибн `Абд аль-Малика выступил Зейд ибн Али. Но поражение восстания Зейда еще более ослабило авторитет О. В результате восстания в Хорасане к власти в Халифате пришли Аббасиды.

Сын халифа Хишама `Абд ар-Рахман ад-Дахил бежал в Испанию и в 138/756 г. основал династию эмиров Кордовы. В 316/929 г. кордовский эмир `Абд ар-Рахман III объявил себя халифом. т. о., О. возродили свой Халифат в Испании и Сев. Африке. Кордовский Халифат просуществовал до 422/1031 г.; после его распада О. окончательно ушли с политической арены.

О. вели успешные завоевательные войны. В период их правления были захвачены вся Сев. Африка, Испания, Мавераннахр, часть Индии. Халифат превратился в мировую державу и стал центром науки и культуры. В период владычества О. в Испании эта страна была культурным и научным центром Европы.

ОМЕЙЯ (УМӘЙЯ) ӘУЛЕТІ [الأمويون] – Әбд Шәмс ибн Әбд Манафтың ұлы Омейя (Умәйя) негізін қалаған меккелік беделді әрі ауқатты әулет. Хашим әулетінің бәсекелесі. Әли халифалығы тұсында, оған қарсы шыққан Умәйялықтардың өкілі Сирияның наменгері Муғауия ибн Әбу Суфиян халифа болғаннан кейін, Халифаттағы билікті 41/661-132-750 жж. аралығында билік еткен О. әулеті. Осман халифа қазасынан кейін, Муғауия Әли ибн Әбу Талиб билігін мойындаудан бас тартты. 37 х.ж. Сиффин түбіндегі шайқастан кейін аралық сот билік мәселесін шешкен жоқ. 38 х.ж. Әмр ибн әл-Ас бастаған Муғауия әскері Египетті, 40 х.ж. қарай Ирактың біраз бөлігін, Мекке, Йеменді жаулап алады. Әли қазасынан кейін халифа болып, қабырғасы теңселген Халифаттағы билікке жеткілікті күші мен ықпалы болмаған оның ұлы Хасан жарияланады және 41 х.ж. Муғауияға билікті береді.

Муғауия Халифаттағы билік институтының мәнін өзгертіп, оны мұрагерлік монархияға айналдырды, бұл билікті Йазид I ибн Муғауияға бергісі келмеген көптеген ислам қозғалысы ардагерлерінің, Пайғамбар саха-

балары және олардың жанұясы өкілдерінің наразылығын тудырды. Куфада (Ирак) Мұхаммад Пайғамбар немересі Хұсейн жағына шыққан О. қарсы көтеріліс басталды. Көтеріліс жаншылып, куфалықтар сатқындығынан Хұсейн Кербала жерінде қаза табады. Хұсейн қазасы Халифаттағы озбырлықтың біртіндеп үдеуіне әкелді. Жаңа азаматтық соғыс басталды. О. қарсы топты басқарған Әбдуллаһ ибн Зубайр, У. суфияндық тармағының билігін жойды, бірақ О. жанама тармағы (маруандықтар) өкілдерінің оны жеңіліске ұшыратып, билікке келді. Маруандықтардың бірінші халифасы болып Әбд әл-Мәлік ибн Маруан (73/692-86/705) тағайындалды.

О. тұғырына нұсқан келтірген шииттік және хауариждік топтардың қарсы әрекеттері нәтижесінде, олардың билігі соңында өзара тартыс пен сарайлық шиеленістерге батырды. 121/740 жылы Хишам I ибн Әбд әл-Мәлік халифа зомбылығына қарсы Зәйд ибн Әли шықты. Зәйд бастаған көтеріліс басылғанымен, бұл О. билігін одан әрі әлсіретті. Хорасандағы көтерілістің нәтижесінде Халифаттағы билік басына Аббас әулеті келді.

Хишамның баласы Әбд ар-Рахман әд-Дәхил 138/756 жылы Испанияға қашып, сонда Кордова әмірлерінің әулетін құрады. 316/929 жылы кордовалық әмір Әбд ар-Рахман III өзін халифа деп жариялап, У. Испания және Солтүстік Африкада өзінің Халифатын құрды. Кордова Халифаты

Орф

422/1031 жылға дейін өмір сүрді; оның күйреуімен О. саяси аренадан кетті.

О. сәтті жаулап алушылық соғыстар жүргізді. Олардың билігі кезінде толығымен Солтүстік Африка, Испания, Мәуеренахр және Үндістанның бір бөлігі жаулап алынды. Халифат әлемдік державаға және әлемдегі ғылым мен мәдениет орталығына айналды. О. Испаниядағы билігі тұсында, ол Еуропаның мәдениет және ғылым орталығы болды.

ОРФ [عرف] (урф) – применение в качестве довода каких-либо традиционно распространенных в мусульманском обществе мнений при отсутствии в Откровении буквальных доказательств; обычай, традиционная бытовая практика мусульман. Подразделяется насаших и фасид. Сахих – О., который не противоречит Откровению; фасид – О., который противоречит Откровению и не принимается в качестве доказательства.

Ғұрф [عرف] – мұсылман қоғамындағы Құранда ашық дәлелдері жоқ дәстүрлі тараған ойларды дәлелдеуге қолданылады; мұсылмандардың салт-дәстүрлі болмыстық тәжірибесі. Сахих және фәсид деп екі топқа бөлінеді. Сахих – Құранға қарама-қайшы келмейтін Ғ.; фәсид – Құранға қарама-қайшы келетін және дәлел ретінде қабылданбайтын Ғ.

‘ОСМАН ИБН ‘АФФАН
[عثمان بن عفان] (575-35/656) – выдающийся политический и обще-

ственный деятель, 3-й Праведный халиф, родственник и сподвижник Пророка Мухаммада. Полное имя – ‘Осман ибн ‘Аффан ибн Абу аль-‘Ас ибн Омейя ибн ‘Абди аш-Шамс ибн ‘Абд Манаф аль-Курайши аль Умави. Мать – Арва бинт Курайз бинт Рабия бинт Хабиб бинт ‘Абд Шамс.

О. был одним из первых принявших Ислам. Его дядя Хакам ибн Абу аль-‘Ас попытался заставить племянника вернуться к языческой вере предков, но безрезультатно. О. женился на дочери Пророка Мухаммада Рукайе (возможно, еще до начала пророческой миссии Мухаммада). От этого брака у О. родился сын ‘Абдуллах, умерший во младенчестве. В период гонений на мусульман О. с женой эмигрировали в Эфиопию, затем О. вернулся в Мекку и вместе с другими мусульманами совершил хиджру (переселение) в Медину. Там принимал активное участие в становлении мусульманского государства, во всех сражениях, кроме битвы при Бадре (из-за смерти жены; но Пророк счел О. принявшим участие в сражении и выделил ему часть трофеев). Затем О. женился на другой дочери Пророка – Умм Кульсум, из-за чего его стали называть Зу’н-Нурайн («Обладатель двух светил»). В 6 г. х. при совершении малого паломничества О. был парламентом к мекканцам; из-за его запоздалого возвращения распространился слух о его смерти, что привело к обострению ситуации и, в конечном итоге, к подписанию Худайбийского договора.

О. был состоятельным человеком, оказывал мусульманам материальную поддержку, покрыв большую часть затрат при походе мусульманской армии на Табук. Находился рядом с Пророком во время Прощального хаджа. В период правления халифов Абу Бакра и Омара О. активно поддерживал их и оказывал им помощь. После покушения на `Омара в 23/644 г. по его распоряжению вошел в состав «Совета шести» и был избран халифом. Как правитель стал продолжателем дела Пророка и первых халифов. Во время его правления была создана специальная комиссия, занимавшаяся окончательной редакцией Корана и тиражированием его экземпляров (см.: Коран).

В период правления О. продолжались войны с внешними врагами Халифата и расширение его границ: был разгромлен сасанидский Иран, присоединены Кипр, территории Сирии и Сев. Африки. В конце правления О. в Халифате осложнилась внутривосточная обстановка; возникли мятежные группировки, недовольные злоупотреблениями некоторых наместников провинций. Антигосударственная пропаганда привела к открытому мятежу (см.: Сахиты). О. отказался выполнить требования мятежников. 36 г.х. заговорщики напали на О. и убили его. О. было тогда 82 (по другим источникам 76) года.

ОСМАН ИБН АФФАН
[عثمان بن عفان] (575-35/656) – көрнекті саяси және қоғам қайраткері, 3-ші Әділетті халифа, Мұхаммад

Пайғамбардың сахабасы әрі туысы. Толық есімі – Осман ибн Аффан ибн әл-Ас ибн Умәйя ибн Әбд әш-Шәмс ибн Әбд Манаф әл-Қуроши әл-Умәуи. Анасы – Аруа бинт Курайз бинт Рабия бинт Хабиб бинт Әбд Шәмс.

О. Исламды алғаш қабылдағандардың бірі. Оның көкесі Хәкәм ибн Әбу әл-Ас оны ата-бабасының пұтқа табыну сенімдеріне қайтаруға талаптанды, дегенмен еш нәтижесіз. О. Мұхаммад Пайғамбардың қызы Руқайяға (кейбір деректерде, бұл Мұхаммад пайғамбарлығына дейінгі уақытта болған деген хабар бар) үйленеді. Бұл некеден сәби кезінде көз жұмған О. Әбдуллаһ есімді баласы болған. Мұсылмандарды құдалау кезінде, О. әйелімен Эфиопияға қоныс аударады, кейіннен Меккеге оралып, мұсылмандармен бірге Медина қаласына хижра жасайды. Онда мұсылмандық мемлекеттің қалануына белсене араласып, Бадр шайқасынан (әйелінің қазасына орай; бірақ Пайғамбар О. қатысқандар қатарына қосып, оған олжаның бір бөлігін берген) басқа барлық шайқастарға қатысады. Руқайя қайтыс болғаннан кейін, О. Пайғамбардың басқа қызы – Умм Күлсімге үйленеді, осы себепті оны «зу-ан-Нурәйн» («Екі нұрдың иесі») деп атай бастайды. 6 х.ж. умра жасау барысында О. меккеліктерге елші ретінде жіберіледі; ұзақ уақыт бойы хабар келмеген соң, оның өлімі туралы қауесет жағдайды одан сайын ушықтырады, дегенмен, бұның соңы Хұдайбия келісім-шартына қол қоюмен аяқталады.

О. ауқатты адам болған, мұсылмандарға материалдық көмек көрсетіп, Табук жорығында мұсылман әскері шығындарының көп бөлігін көтерді. Қоштасу қажылығында Пайғамбардың жанында болды. Әбу Бәкр, Омар билігі кезінде О. оларды белсенді қолдап, істерінде көмек көрсетіп отырды. 23/644 жылы Омарға жасалған қастандықтан кейін, Омардың жарлығымен «Алтылық Кеңес» құрамына кіріп, халифа болып сайланды. Басшы ретінде Пайғамбар және алғашқы халифалардың ісін жалғастырушы болды. Оның билігі тұсында Құранның соңғы баспасын дайындап, оның таралымын көбейтетін арнайы комиссия құрылды (қрз.: Құран).

О. билігі кезінде Халифаттың сыртқа жауларымен және оның шекарасын кеңейтумен байланысты соғыстар жалғасты: сасанидтік Иран талқандалды, Кипр, Сирия және Солтүстік Африка территориялары қосылды. О. билігі аяғында Халифаттың ішкі саяси ахуалы күрделене түсті; провинциялардың кейбір наменгерлерінің қиянатшылдығына назары қарсы топтар пайда болды. Мемлекетке қарсы үгіт ашық қарсылыққа әкелді (қрз.: Сабаилар). О. бүлікшілердің талаптарын орындаудан бас тартты. 36 х.ж. қастандықпен өлтіріледі. О. ол кезде 82 (басқа хабарларда 76) жаста еді.

РАБИТА [الرابطۃ] – в суфизме – духовная связь с Богом посредством «совершенного учителя» (шейха) (см.: Инсан Камил). Согласно учению тарикатов, «путник» (салик) должен достигать и поддерживать состояние близости с Аллахом либо растворять в Нем свое «Я». Однако поддержка этого состояния является трудной и практически невыполнимой задачей для «путника», т. к. Аллах не является осязаемой личностью в человеческом понимании, поэтому необходимо установить Р. с конкретной личностью, посредством которой могла бы быть осуществлена постоянная связь с Богом.

РАБИТА [الرابطۃ] – суфизмде Құдаймен «кәміл ұстаз» (шейх) арқылы рухани байланыс орнату (қрз.: Инсан Кәміл). Тарикаттың іліміне сәйкес, «жолаушы» (салик) Аллаһпен жақындық күйін сақтап, жету немесе Онда өзінің «Менін» ерітіп жіберу керек. Дегенмен, бұл күйді ұстап тұру «жолаушы» үшін ауыр және орындалмайтын мақсат, себебі Аллаһ адам түсінігіндегі сезілетін тұлға болып табылмайды, сондықтан Р. Құдаймен байланыс орнату мүмкін болатын нақты тұлға арқылы орнату кәжет.

РАВДА МУТАХХАРА [الروضة المطهره] – место, где был похоронен Пророк Мухаммад (ﷺ) (см.: Масджид ан-Набави).

РАУДА МУТАҢҒАРА [الروضة المطهره] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жерленген жер (қрз.: Мәсжид ән-Нәбәуи).

РАВИ [رواة] – человек, повествующий о чем-то или передающий какое-то известие.

В науке о хадисах – передатчик хадисов, передающий тексты непосредственно от сподвижников Пророка Мухаммада (ﷺ). Раздел науки о хадисах, в котором исследуются достоверность хадисов и цепочки их передатчиков (Р.), называется Дирият аль-Хадис. Все Р. должны:

1. Быть мусульманами. Если какой-то Р. услышал хадис, будучи немусульманином, но передавал его, приняв Ислам, то его хадис принимается.

2. Быть в здравом рассудке. От душевнобольных людей и детей хадисы не принимаются, но если какой-то Р. услышал хадис в детстве и передавал его, будучи уже в сознательном возрасте, то сообщение принимается. Мухаддисы ограничивают минимальный возраст Р. 5 годами.

3. Быть добросовестными, праведными и порядочными. Должно быть точно известно, что Р. были искренними богобоязненными мусульманами, не приносили в религию нововведений, не совершали серьезных грехов.

4. Обладать хорошей памятью. Должно быть точно известно, что

Р. обладали хорошей памятью и на протяжении жизни передавали хадис всегда одинаково (подробнее см.: Хадис). В шиизме к Р. предъявляются дополнительные требования (см.: Иснааш'ариты).

РАУИ [رواية] – бірнәрсе туралы баяндайтын немесе қайсыбір хабарды жеткізетін адам.

Хадис ғылымында – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларынан тікелей жеткізетін хадис жеткізуші. Хадис ғылымында хадис дәлелдігі және оларды жеткізушілердің (Р.) дұрыстығы зерттелетін бөлім Дирият әл-Хадис деп аталады. Барлық Р. тиіс:

1. Мұсылман болуы керек. Егер әлдебір Р. мұсылман болмай тұра хадис естісе, бірақ оны Исламды қабылдап жеткізсе, онда оның хадисі қабылданады.

2. Парасатты ақыл иесі болуы керек. Есі ауысқан адамдар мен балалардан хадис қабылданбайды, бірақ әлдебір Р. хадисті балалық шағында естіп, саналы шағында жеткізсе, онда хабар қабылданады. Мұхадистер Р. ең кіші жасын 5 жаспен белгілейді.

3. Адал, шыншыл, тәрбиелі болу керек. Р. тақуа, дінге ешқандай жаңалық әкелмегендігі, үлкен күнәлар жасамағандығы туралы нақты белгілі болу керек.

4. Жақсы жадыға ие болу керек. Р. жақсы жадылы және өмір бойы жеткізген хадисін өзгертілмеген күйінде жеткізгені туралы нақты белгілі болу қажет. (толығырақ қрз.: Хадис).

Шиизмде Р. қосымша талаптарды қосады (қрз.: Иснаашғарилер).

РАГАИБ [رغبة] – ночь бракосочетания родителей Пророка Мухаммада (ﷺ); одна из почитаемых мусульманами ночей, отмечаемая в первую пятницу месяца раджаб.

Некоторые считают, что именно в Р. Пророк Мухаммад (ﷺ) удостоился духовного приема Аллаха, однако никаких достоверных подтверждений в исламских источниках не существует. Некоторые группы мусульман стали почитать Р. ок. VI/XII в. Практика массового почитания Р. введена некоторыми суфиями ок. XII/XVIII в. Суфии даже слагали специальные стихи-рагаибия. В Османской империи в Р. на минаретах вывешивались специальные огоньки.

Празднование Р. стало популярным в народе и сохранилось до настоящего времени. В эту ночь принято раскаиваться перед Аллахом за совершенные грехи, возносить многократные молитвы.

Ряд улемов считали все хадисы о Р. недостоверными и выступали против почитания Р.

РАҒАЙЫП [رغبة] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) ата-анасының неке қиған күні; мұсылмандардың бір бөлігімен рәжәб айының алғашқы жұма күнінде атап өтілетін түн.

Кейбіреулер Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) осы Р. түні Аллахтың пайғамбарлығына хабар түсті деген пікір айтады, дегенмен бұл туралы мұсылман деректемелерінде ешқандай дәлелді деректертер жоқ. Ал кейбір топтар Р. түні VI/XII ғ. бастап құрметтей бастаған. Р. көпшілік құрметтеу XII/XVIII ғғ. кейбір сопылармен

енгізілген болатын. Тіпті сопылар арнайы рағайбия-өлеңдерін шығарған. Осман империясында Р. түні мұнараларда арнайы шамдар қойылған болатын.

Р. түнін тойлау халық арасында қазіргі күнге дейін сақталған. Бұл түні Аллаһ алдында күнелары үшін тәубе етіп, көп намаз оқу дәстүрге айналған.

Бірқатар ғалымдар Р. туралы келген хадистердің барлығын дәлелсіз емес және оны құрметтеуге қарсы шыққан.

РАДЖА – см.: Хавф и Раджа.

РАДЖА – крз.: Хауф және Ражаа.

РАДЖАБ [رجب] – VII месяц мусульманского лунного календаря (см.: Хиджра (2)). Древние арабы совершали в этот месяц жертвоприношения своим богам, а также почитали его как «запретный» (см.: Ашхур Хурум). После нападения мусульманского отряда `Абдуллаха ибн Джахша на караван мекканских язычников в конце Р. 2 г. х. запрет был частично отменен. Мусульмане почитают Р. как священный месяц. В ханафитском, маликитском и ханбалитском мазхабах считается, что жертвоприношения Аллаху в Р. приносить не нужно, шафииты считают это допустимым. Традиция жертвоприношения в Р. восходит к Ибрахиму (Аврааму) и его потомкам от Исмаила, но затем была приспособлена к языческим верованиям. С началом пророчества Мухаммада (ﷺ) этой традиции был возвращен изначальный смысл.

В Р. есть 2 почитаемые ночи (см.: Рагаиб; Исна и Ми`радж). Однако почитание этих ночей признается не всеми мусульманами.

РӘЖӘБ [رجب] – мұсылман ай күнтізбесінің VII айы (крз.: Хижра (2)). Ертедегі арабтар бұл айда өз пұттарына құрбандық шалып, «тыйым салынған» ай ретінде құрмет тұтқан (крз.: Ашхур Хурум). Абдуллаһ ибн Джахш бастаған мұсылман жасағының меккелік мүшріктер керуеніне болған жорығынан кейін 2 х.ж. Е. айының соңына қарай тыйым ішінара алынды. Ханафи, мәлики және ханбали мәзһабтарында Е. айында Аллаһқа құрбандық шалуға болмайды, ал шафиғи мәзһабында рұқсат етілген. Е. айында құрбандық дәстүрін Ибраһим және оның Исмаилдан тарайтын ұрпаққа апарады, бірақ кейін пұтқа табынушылардың сеніміне бейімделген болатын. Мұхаммед (ﷺ) пайғамбарлығынан бастап бұл дәстүр бастапқы мәніне қайта оралды.

Е. айында құрметтелетін 2 түн бар (крз.: Реғайып; Исна және Миғраж). Бірақ олар барлық мұсылмандармен мойындалмайды.

РАДЖМ [رجم] – смертная казнь через побивание камнями. Висламском праве – наказание для прелюбодеев, если их вина будет доказана на суде (см.: Хадд); для этого необходимы 4 свидетеля либо 4-кратное признание самого прелюбодея или прелюбодейки (шафииты и маликиты считают, что достаточно одного признания).

В Исламе прелюбодеяние – тягчайший грех, но не всегда караемый смертью. Если прелюбодеи (либо один из них) в момент совершения греха не состояли в браке, то Р. не применяется: их побивают палками либо применяют другие виды наказания (тазир).

В Коране слово «Р.» не встречается, но есть несколько хадисов о том, что Пророк Мухаммад (ﷺ) применял Р.: например, упоминается публичная казнь неких Маиза и Гамидии (Муслим. Худуд. 22-23). Для применения Р. необходимо, чтобы прелюбодеи были в здравом рассудке, живыми, совершеннолетними. Если прелюбодеяние совершено по принуждению, Р. не применяется. Приговор о Р. выносится только судом. В тех местах, где нет Шариатского суда, Р. применяться не может. Применение Р. против немусульман считается возможным у шафиитов и ханбалитов.

РӘЖМ [رجم] – тас лақтыру арқылы болатын өлім жазасы. Исламдық құқықта – зинақорларға, олардың кінәсі сотта дәлелденген жағдайда тағайындалатын жаза (қрз.: Хадд); бұл үшін 4 куәгер немесе зина жасаған зинақор ерді немесе әйелдің 4 мәрте мойындауы жеткілікті (шафиғи және мәликилер бір мойындаудың өзі жеткілікті деп санайды).

Исламда зина – ауыр күнәлардың бірі, дегенмен ол барлық жағдайда өлім жазасымен кесілмейді. Егер зинақорлар (немесе екеуінің біреуі) күнә жасау үстінде некеде болмаса, онда Р. пайдала-

нылмайды: оларға дүре соғады немесе жазаның басқа түрлерін (тазир) қолданады.

Құранда «Р.» кездеспейді, дегенмен Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Р. қолданған хадистер келеді: мысалы, әлдебір Маиз және Гамидидің көпшілік жазасы келтіріледі (Муслим. Худуд. 22-23). Р. қолдану үшін зинақорлар ақылынан ауыспаған, тірі, кәмелетке толғандар болуы керек. Егер зина еріксіз түрде жасалған болса, Р. қолданылмайды. Р. шешімі тек сот арқылы ғана шығарылады. Шариғат соты жоқ жерлерде Р. жүзеге аспайды. Мұсылман емеске Р. қолдану шафиғи және ханбали мектептерінде мүмкін болып саналады.

РА’И [رأي] («взгляд, мнение, суждение») – в исламском праве (фикх) – религиозные предписания, выданные на основе мнения муджтахидов в соответствии со смыслом тех или иных аятов или хадисов.

Частные мнения по правовым проблемам могут быть приемлемыми, только если выносятся в русле общего духа Ислама и основаны на фундаментальном и всестороннем исследовании проблемы. Вынесение решений на основании Р. было одобрено Пророком Мухаммадом (ﷺ), когда он отправил Му’азу ибн Джабала в Йемен и спросил, чем именно он будет руководствоваться в отношениях с народом. Му’аз ответил, что будет руководствоваться в первую очередь Кораном, если чего-то не найдет в Коране, то Сунной Пророка (ﷺ), а если и там не най-

дет решения вопроса, то использует собственное мнение (Р.) на основании всестороннего исследования проблемы (иджтихад). В период жизни табиунов слово «Р.» использовалось для обозначения ересей и нововведений (бид'а). Однако в области мусульманского права (фикх) слово не несло негативного оттенка и употреблялось по отношению к предписаниям, выданным на основании метода аналогии (кыяс). Вынесение правовых предписаний на основании иджтихада и мнения муджтахида широко практиковалось Иракской правовой школой (см.: Асхаб ар-Ра'й).

РА'И [رای] («көзқарас, ой-пікір, пайым») – ислам құқығында (фиқһында) – белгілі аят немесе хадис мәнімен сәйкес келетін мүжтаһид пікірі негізінде шығарылған діни ұйғарымдар.

Құқықтық мәселелерге байланысты жеке пікірлер тек Исламның жалпы тыныс арнасы мен мәселені фундаменталды және жан-жақты зерттеу нәтижесінде шығарылса қолданылуы мүмкін. Р. негізінде шешім шығару Мұхаммед Пайғамбармен (ﷺ) келісілген болатын: Муаз ибн Жәбәлды Йеменге жіберерінде одан халықпен қарым-қатынаста нені жетекшілікке алатындығын сұрайды. Сонда Муаз ең бірінші Құранмен, егер онда табылмаса Пайғамбар (ﷺ) Сүннетімен, ал егер онда да мәселенің шешімі табылмаса, онда мәселені жан-жақты зерттеу барысында (иджтихад) өзінің пікірін (Р.) қолданатындығын айт-

ты. Табиғиндер заманында «Р.» сөзі дінбұзарлық және енгізілген жаңалықты (бид'ат) анықтау үшін пайдаланылған. Мұсылман құқығы облысында (фиқһ) сөз жағымсыз реңкке ие болмады және аналогия әдісі (кыяс) негізінде шығарылған шешімдерге жатты. Ижтиһад негізінде шығарылған құқықтық нормалар мен мүжтаһидтердің пікірі Ирактық құқық мектебінде кеңінен қолданылды (см.: Асхаб ар-Ра'й).

РАЙХАНА [رحانه] – одна из жен (по некоторым сведениям – наложница) Пророка Мухаммада (ﷺ). Происходила из иудейского племени Курайза. Ее первым мужем был некий Хакам. Попала в плен к мусульманам после похода против племени Курайза в 4/626 г. и после дележа военной добычи досталась Пророку Мухаммаду (ﷺ). Первоначально отказалась принять Ислам и осталась в Иудаизме, позже заявила о принятии Ислама и была освобождена Пророком (ﷺ).

Р. была добродетельной и набожной женщиной. Умерла раньше других жен Пророка Мухаммада (ﷺ), не передав от него хадисов.

РАЙХАН [رحان] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жұбайларының бірі (кейбір деректерде – күңі). Яһудилік Құрайз тайпасынан. Оның бірінші күйеуі Хакам болған. 4/626 жылы Құрайз тайпасына болған жорықта мұсылмандарға тұтқынға түскен және әскери олжаны бөлген кезде Мұхаммад Пайғамбарға (ﷺ) тиген. Алғашқыда Исламды қабылдаудан

Рак

бас тартып, Иудаизмде қалған, кейін мұсылмандықты қабылдап, Пайғамбармен (ﷺ) босатылған болатын.

Р. ізгілікті және тақуа әйел болған. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жұбайларынан бұрын бірде-бір хадис жеткізбей қайтыс болды.

РАКЯТ (ракят) [ركعات] – повтораемый цикл молитвы. Состоит из стояния (кийям) молящегося (при этом он читает коранические аяты), одного поясного и двух земных поклонов и сидения. В обязательной утренней молитве (фаджр) – 2 Р., в дневной (зухр), послеполуночной (аср) и ночной (иша) – по 4, в вечерней (магриб) – 3.

646

РӘКӘТ [ركعات] – намазда қайталанатын цикл. Намаз оқушының тік тұруынан (кийям) (мұнда ол Құран аяттарын оқиды), бір рукуғ, екі сәжде және отырыстан тұрады. Парыз болған таң намазы (фәжр) – 2 Р., бесін (зухр), екінті (аср) және құптан намазы – 4 Р., ал шам намазы (магриб) – 3 Р.

РАМАДАН [رمضان] – IX месяц мусульманского лунного календаря (см.: Хиджра (2)).

Р. – священный и самый возвышенный месяц. В Р. был ниспослан Коран. В Р. мусульмане соблюдают пост (см.: Саум), который является одним из столпов ислама (2:185). На протяжении Р. мусульмане читают Коран и совершают специальные ночные молитвы (см.: Таравих). Последнюю декаду Р. можно провести в уединении, обратив все помыслы к Творцу (см.:

Итикаф). Одна из ночей Р. – Кадр. В конце Р. раздается особая милостыня (см.: Закят аль-Фитр).

Как и другие лунные месяцы, Р. начинается с новолуния. Если по каким-то причинам месяц увидать не удалось, необходимо начать пост сразу по истечении 30 дней месяца шавваль.

РАМАЗАН [رمضان] – мұсылман ай күнтізбесінің IX айы (қрз.: Хижра (2)).

Р. – қасиетті әрі жоғары құрметтелген ай. Р. айында Құран түскен. Р. айында мұсылмандар ислам дінінің негізгі парызы (2:185) саналатын оразаны (қрз.: Саум) ұстайды. Р. айы бойы мұсылмандар Құран оқып, түнгі намаздарға (қрз.: Тарауих) тұрады. Р. айының соңғы онкүндігінде жалғыздықпен барлық ниетті Аллаһқа құлшылыққа арнауға (қрз.: Иғтикәф) болады. Р. айы түндерінің бірі – Қадір. Р. айының соңында айрықша садақа (қрз.: Зекет әл-Фитр) беріледі.

Басқа айлар сияқты Р. айы жаңа ай туылуымен басталады. Егер белгілі бір себептерге байланысты айды көру мүмкін болмаса, шаууәл айының 30 күні толысымен бастау керек.

РАСУЛЬ [رسول] – великий пророк, посланник Аллаха, который приходит с новым Шариатом, при этом не игнорируя основные положения прежнего Закона. О необходимости подчинения Р. говорится в Коране (59:7). Р. (либо улю'ль-Азм) были Адам, Нух, Ибрахим, Муса, Иса и Мухаммад.

Титул Расуль Акрам – «Самый выдающийся из всех Пророков» – принадлежит последнему Пророку человечества Мухаммаду (ﷺ). Его также называли Расуль ас-Сакалайн» Посланник к людям и джиннам». О некоторых обязательных качествах всех посланников Аллаха (как Р., так и наби) см.: Наби.

РАСУЛ [رسول] – бұрыңғы Заңның негізгі қағидаларын сақтай отыра жаңа Шариғатпен келетін Аллаһтың елшісі, ұлағатты пайғамбары. Р. бойұсыну туралы Құранда айтылады (59:7). Р. (немесе улол-Азм) болып Адам, Нұх, Ибраһим, Мұса, Иса және Мұхаммед табылады.

«Барлық пайғамбарлардың ең көрнектісі» – Расул Акрам титулы – адамзаттың соңғы Пайғамбары Мұхаммедке (ﷺ) тиесілі. Оны тағы Расул ас-Сакалайн – «Адамдар мен жындарға жіберілген Пайғамбар» деп те атайды. Аллаһ елшілерінің (Р., сондай-ақ нәби) кейбір міндетті қасиеттері туралы (крз.: Нәби).

РИБА [الربا] («рост, прирост, увеличение, ростовщичество») – незаконный прирост определенных товаров или получение за них платы, не соответствующей настоящей цене. Р. называется такая торговая операция или обмен, когда одна из сторон сделки получает прибыль, не затратив никакого труда. Такие сделки, а также передача денег под проценты являются тяжким грехом и запрещены Шариатом. О запрете на ростовщичество однозначно говорится в Коране. Р. имеет 2 основные формы:

1. Рибан-насиа, при которой деньги одалживаются под проценты, а сумма долга может увеличиваться по мере отсрочки его выплаты.

2. Риб аль-фадль, при которой торговцы обмениваются одинаковыми товарами разного качества с надбавкой.

Все формы Р. строго запрещены Шариатом.

Запрет на Р. восходит к событиям из жизни Пророка Мухаммада (ﷺ). Представители мекканского клана Мугиритов не выплатили проценты тайфскому племени Бану Сакиф (из клана `Амра ибн `Умайра), из-за чего между ними возникла вражда. Когда Пророк (ﷺ) узнал об этом, ему были ниспосланы аяты: «О вы, которые уверовали! Бойтесь Аллаха и оставьте то, что осталось из роста, если вы верующие. Если же вы этого не сделаете, то услышите про войну от Аллаха и Его Посланника. А если обратитесь, то вам – ваш капитал. Не обижайте, и вы не будете обижены!» (2:278-279). Мухаммад (ﷺ) обязал наместника Мекки довести этот аят до сведения конфликтующих сторон и призвать их успокоиться, а если это не подействует – применить силу. Коранический запрет на Р. содержится также в аятах 2:275; 3:130.

РИБА [الربا] («өсім, көбею, арту, өсімқорлық») – белгілі тауарлардың заңсыз өсуі немесе сәйкес келетін бағасына келмейтін төлемді алу. Р. деп келісім-шарттағы екі жақтың біреуі ешқандай еңбекті сарп етпей пай-

да алатын сауда операциясын немесе айырбасты айтады. Мұндай келісім-шарттар және пайызға ақша беру үлкен күнелар қатарына жатып, Шарифатпен тыйым салынады. Өсімқорлықтың харам екендігі туралы Құранды айтылады. Р. негізгі 2 түрі бар:

1. Рибә ән-нәсия, пайызға берілетін ақша, оның соммасы уақыты өтісімен өсіп отырады.

2. Рибә әл-фадл, саудагерлердің әртүрлі сападағы бір тауардың үстеме беру арқылы айырбас жасауы.

Р. барлық түрі Шарифатпен қатты тыйым салынған.

Р. тыйым Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өміріндегі оқиғаларға келеді. Меккелік Муғира рулық қауымының өкілдері таифтық Бану Сакиф (Әмр ибн Умайр рулық қауымынан) тайпасына пайыз төлемеген, осы себепті олар арасында араздық пайда болады. Осы жайында Пайғамбар (ﷺ) білген уақытта оған келесі аяттар түседі: «Әй мүміндер! Аллаһтан қорқындар. Егер иман келтірген болсаңдар өсімнен қалып қалған (аласыларыңды) қалдырындар (алмандар). Егер оны істемесеңдер, (өсім алғанды қоймасаңдар) бұны Аллаһқа, Пайғамбарына қарсы соғыс деп біліңдер. Егер тәубе қылсаңдар, сонда малдарыңның басы өздеріңдікі. Зұлымдық етпеген және зұлымдыққа ұшырамаған боласыңдар» (2:278-279). Мұхаммед (ﷺ) Мекке наменгеріне осы аятты жанжалдасушы жақтарға жеткізіп, оларды тыныштандыруға шақыруды жеткізді, егер бұл нәтиже бермесе

– күш қолдану. Р. тыйым Құранның келесі аяттары дәлел: 2:275; 3:130.

РИБАТ [رباط] – пограничная застава, сооружавшаяся на границах мусульманского мира с немусульманскими государствами. Согласно хадису от Пророка (ﷺ), переданного Табарани, несение службы на границе – богоугодное дело. Р. называли также суфийские обители (см.: Такья).

РИБАТ [رباط] – мұсылман әлемінің мұсылман емес мемлекеттер шекарасындағы қаруланған шекаралық бекеті. Табараниден келген Пайғамбар (ﷺ) хадисіне сәйкес шекара қызметінде болу – жақсы амалдардан. Сонымен қатар, Р. деп сопылық тұрақтарды да айтқан (қрз.: Такья).

РИДА МУХАММАД РАШИД [محمد رشيد رضا] (1281/1865-1354/1935)

– египетский религиозный и общественный деятель, мусульманский реформатор, последователь М. `Абдо. Родом из селения Каламу близ Триполи. В 1898 г. переехал в Египет, выпускал в Каире общественно-политический и религиозный журнал «Аль-Манар» («Маяк»). Продолжил и развил идеи аль-Афгани и `Абдо, включился в антиимпериалистическую борьбу, выступал сторонником независимости мусульманских стран. Для достижения этих целей считал необходимым вернуться к первоначальной чистоте Ислама. В 1340/1922 г. Р. опубликовал работу «Халифат, или великий имамат», выступив в ней сторонником вос-

создания единого мусульманского государства – Халифата, в котором выборный халиф обязан обеспечить действие Божественных законов Шариата. Чтобы избежать превращения Халифата в монархию, Р. предложил создать специальный совет (шура), перед которым бы халиф отчитывался в своих действиях и который имел бы право сместить халифа.

После упразднения в 1342/1924 г. «Османской империи Р. ввел термин «исламское государство» как альтернативу ушедшему в историю Халифату. Идеи исламского государства, мусульманского парламентаризма, основы которых заложили египетские реформаторы, были на практике применены в отдельных мусульманских странах, например в Пакистане. Автор ряда книг, в т. ч. комментарий к Корану. Некоторые его идеи вызвали ожесточенную критику мусульманских ортодоксов.

РИДА МҰХАММАД РАШИД [محمد رشيد رضا] (1281/1865-1354/1935) – мысырлық дін және қоғам қайраткері, реформатор, М. Абдоның ізбасары. Триполиға жақын Каламу елді-мекенінде дүниеге келген. 1898 ж. Мысырға келіп, қоғамдық-саяси және діни «Әл-Манар» («Шамшырақ») журналын шығарған. Әл-Ауғани және Абдо идеяларын жалғастырып, дамытқан, антиимпериалистік күреске қосылып, мұсылман елдерінің тәуелсіздігінің жақтасы болды. Осы мақсаттарға жету үшін Исламның алғашқы тазалығына оралғанда мүмкін болады деп

санады. 1340/1922 ж. Р. «Халифат, немесе ұлы имамат» атты жұмысын жариялады, онда ол жалғыз мұсылман мемлекетін – Халифатты құру және тандалған халиф Аллаһ заңдары Шариғаттың заңдылығын жүзеге асыруға міндетте екендігін жазды. Халифаттың монархияға айналып кетпеуінен сақтану үшін халифа есеп беретін және оны орнынан алатын құқығы бар арнайы кеңесті (шура) құруды ұсынды.

1342/1924 ж. Осман империясы құлатылғаннан кейін Р. тарих сахнасынан кеткен Халифатқа балама ретінде «ислам мемлекеті» терминін енгізеді. Негізін мысырлық реформаторлар қалаған Ислам мемлекеті, мұсылман парламентаризмі идеялары кейбір мұсылман мемлекеттерінің (Пәкістан) тәжірибесінде жүзеге асырылды. Бірқатар кітаптардың авторы, оның ішінде Құранға түсініктеме. Оның кейбір идеялары ортодоксалды мұсылман ғалымдарының қатты сыңына ұшыраған.

649

РИДА [ردة] («отступничество, вероотступничество») – движение аравийских племен против Ислама и Халифата, возглавляемого Абу Бакром.

К моменту избрания Абу Бакра халифом Ислам еще не был укоренен в среде многих арабских племен. Многие арабы, прежде всего бедуины, выдавали себя за мусульман, не уверовав всей душой (Коран, 49:14; 9:97-98, 101). Пророками объявили себя аль-Асвад в Йемене, Мусайлима в Йамаме, Тулайха в Неджде; они не осмели-

вались предпринимать какие-либо действия, зная, что мусульмане выступят против них, но как только распространилось известие о смерти Мухаммада (ﷺ), перешли к более активной пропаганде. Многие арабы заявили о возвращении к языческим культам. Племена вероотступников послали к Абу Бакру делегации с требованием освободить их от выплаты закята. Воспользовавшись отправкой мусульманской армии на византийский фронт, вероотступники даже напали на Медину, но были отброшены. После второго нападения мусульмане предприняли ночную вылазку и обратили противника в бегство. Эта победа, а также получение закята от ряда племен и возвращение основных сил с трофеями подняли дух мусульман.

Абу Бакр сформировал 11 боевых отрядов и приказал им разгромить вероотступников и восстановить единство мусульманского государства. Многие племена Аравии, Йемена и Бахрейна, соблазненные лжепророками и проповедниками, вняли исламскому призыву и приняли Ислам, не оказав сопротивления войскам Халифата. В некоторых случаях сами вожди племен или авторитетные люди убеждали соплеменников отказаться от Р. В других случаях мусульманские войска встречали ожесточенное сопротивление, несколько раз, не дождавшись подкрепления и действуя самостоятельно, терпели поражение от превосходящих сил противника. Тем не менее единство мусульманского государства было восстановлено, мятежники

были казнены или бежали. Эти победы сплотили мусульман и обеспечили возможность дальнейшего расширения территории Халифата. В войнах с вероотступниками пали многие сподвижники Пророка (ﷺ).

РИДДА [رد] («жолдан жаңылушылық, діннен таяушылық») — Әбу Бәкр басқарған Ислам және Халифатқа қарсы аравиялық тайпалардың қозғалысы.

Әбу Бәкр халиф болып сайланған уақытта Ислам көптеген араб тайпалары арасына толықтай енген еді. Арабтардың көп бөлігі, ең бірінші, бедуиндер мұсылман болып көрсеткенімен толықтай берілмеген болатын (Құран, 49:14; 9:97-98, 101). Йеменде әл-Асуад, Йамама Мусайлима, Неджед Тулайхалар өздерін пайғамбар деп жариялады; олар мұсылмандар тарапынан қарсылықты сезгендіктен белгілі әрекеттерге бармады, дегенмен Мұхаммед (ﷺ) қайтыс болғандығы жөнінде хабар тараған сәтте белсенді әрекетке көшті. Көптеген арабтар пұтқа табынушылыққа оралғандығын жариялап жатты. Діннен тайған тайпалар Әбу Бәкрге оларды зекеттен босатуды талап еткен делегацияны жібереді. Мұсылман әскерінің византиялық майданға аттанғандығын пайдаланған дінбұзарлар тіпті Мединаға шабуыл жасайды, бірақ ысырылады. Екінші шабуылдан кейін мұсылмандар түнгі шабуылды пайдаланып қарсы жақты қашқынға ұшыратады. Бұл жеңіс, бірқатар тайпалардан алынған зекет және

негізгі күштің олжамен келгендігі мұсылмандар рухын көтерді. Әбу Бәкр 11 жауынгерлік жасағын құрып, оларға діннен тайғандарды талқандауға және мұсылман мемлекетінің біртектілігін қалыптастыруға бұйрық береді. Жалған пайғамбарлар мен насихатшылармен қызықтырылған Аравия, Йемен, Бахрейннің көптеген тайпалары ислам шақыруына құлақ асып Халифат әскеріне қарсы шықпай мұсылмандықты қабылдайды. Кейбір жағдайларда тайпалардың басшылары мен беделді адамдары руластарын Р. бас тартуға шақырды. Ал басқа жағдайларда мұсылман әскерлерін қиян-кескі қарсылықпен қарсы алған, бірнеше рет қосымша күшті күтпей, жекелей айқастарда қарсыластың артық күшінің себебімен жеңіліске ұшыраған. Дегенмен де мұсылман мемлекетінің біртектілігі қалып келтірілді, бүлікшілер дарға асылды, қашқынға ұшырады. Бұл жеңістер мұсылмандардың біріктірді және Халифат территориясының ары қарай кеңеюіне мүмкіндік берді. Діннен тайғандармен күресте Пайғамбардың (ﷺ) көптеген сахабалары қайтыс болды.

РИЗК [رِزْق] – блага, которыми Аллах наделяет Свои творения. Сюда относятся все вещи и понятия, которыми пользуется человек в повседневной жизни: еда, питье, семья, дети и т. д. В среде мусульман слово «Р.» чаще используют для обозначения пищи; в каламе термин носит более широкий смысл. Источником Р. является

только Аллах, Который наделяет им все живые существа и людей, независимо от того, являются они верующими или нет. Слово употреблено во многих аятах Корана (2:3; 11:6; 45:5).

В Исламе все богатства мира являются собственностью Аллаха, и Он наделяет ими Свои творения в том размере, в каком считает нужным. Сама жизнь человека является Р., и он обязан за все, что у него есть, благодарить Аллаха. Для достижения Р. человек обязан прилагать усилия и уповать на Аллаха (см.: Таваккуль), причем заработать блага он должен дозволенными религией путями, не воровать, не покушаться на чужое имущество. Р., добытый незаконными путями, в суннитском Исламе признается греховным и порицаемым; некоторые школы в Исламе (например му'тазилиты) считали, что вещи, добытые незаконными путями, Р. вообще не являются.

РИЗЫҚ [رِزْق] – Өзінің жаратылыстарына Аллаһтың беретін игілігі (рызығы). Мұнда адамның күнделікті өміріне қажетті заттар мен түсініктер кіреді: азық, су, отбасы, балалар және т.б. Мұсылмандар арасында «Р.» сөзі көбінесе азық мағынасында қолданылады; кәләмда термин кең мағынаны береді, барлық тірі жаратылыстарды, адамдардың дініне қарамай ризықтандыратын Р. қайнар көзі тек Аллаһ. Сөз Құранның көптеген аяттарында қолданылған (2:3; 11:6; 45:5).

Исламда әлемнің барлық байлығының иелігі Аллаһтың

Риф

меншігінде және Ол Өзінің жаратқан жаратылыстарына қай мөлшерде керек деп санаса, сол мөлшерде береді. Адам өмірінің өзі Р., және ол өзінде не бар болса сол үшін Аллаһқа шүкіршілік ету қажет. Р. жету үшін адам өз жігерін салып, Аллаһқа тәуекел етуі міндетті (крз.: Тауаккул) және де ризық-несібені ешнәрсені ұрламай, басқа біреудің мүлкін заңсыз тартып алмай, дінмен рұқсат етілген жолмен табу керек. Сүннеттік Исламда заңсыз жолмен табылған Р. күнәлі және құпталмайды, ал кейбір мектептерде (мысалы, муътәзиләлар) заңсыз жолмен табылған заттарды Р. мүлдем жаткызбады.

РИФАИ АХМАД ИБН АЛИ [أحمد بن علي الرفاعي] – см.: Рифаи.

652

РИФАИ АХМАД ИБН ӘЛИ [أحمد بن علي الرفاعي] – крз.: Рифаилар.

РИФАИ [الرفاعي] – один из основных суфийских тарикатов. Основатель – мутасаввиф Ахмад ибн Али ар-Рифаи (ум. 578/1183), правовед шафиитского мазхаба; жил в Батаихе на юге Ирака, был учеником Али аль-Васити. Автор нескольких сочинений. Умер в Васите, где находится его могила.

Р. – один из первых суфийских тарикатов. В основе духовной практики – идеи борьбы человека со своими недостатками и страстями с помощью зикров. Особое внимание уделяется практике уединения и затворничества (хальва), которое продолжается 40 дней. Существует затворничество–му-

харрамия на протяжении 7 дней в месяце мухаррам; в это время ученики (мюриды) часто совершают омовения, постятся, не живут с женами, не едят мясной пищи и находятся в тишине, где ничто не может отвлечь их от богослужения. Последователи Р. (их называют также ахмадитами или батаихитами) носят черную чалму. На собраниях сидят на молитвенных ковриках, проводят пение громких зикров в сопровождении игры на литаврах и бубне. Путешественник Ибн Баттута писал, что рифаиты бывают невосприимчивы к огню, могут глотать его, жевать стекла и играть со змеями. В Р. существуют ветви саййадитов, каййалитов, нуритов, иззитов, фанаритов и бурханитов.

РИФАИЛАР [الرفاعي] – негізгі сопылық тариқаттардың бірі. Негізін қалаған – мутасаууиф Ахмад ибн Әли ар-Рифаи (578/1183 ж.қ.б.), шафиғи мәзһабының құқықтанушысы; оңүстік Ирактағы Батаихте ғұмыр кешкен, Әли әл-Уаситидың шәкірті. Бірнеше шығармалардың авторы. Қабірі орналасқан Уасит елді-мекенінде қайтыс болған.

Р. – алғашқы сопылық тариқаттардың бірі. Рухани тәжірибе негізінде – зікір арқылы адамның өз кемшіліктерімен құмарлықтарымен күрес жатыр. 40 күнге жалғасатын дарашылдық пен сопылық (халуа) тәжірибесіне аса көңіл бөлінеді. Сонымен қатар мұхарррам айында 7 күнге созылатын мұхаррамия сопылығы да бар; бұл уақытта шәкірттер (мүридтер) жиі дәрет алып, ора-

за ұстайды, жұбайларымен бірге тұрмайды, етті тағамдарды жемей, құлшылықтан оларды айырмайтын тыныштықта өткізеді. Р. ұстанатындар (оларды ахмадиялықтар немесе батаихиялықтар деп те атайды) қара сәлдемен жүреді. Жиындарда құлшылық ететін алашаларда отырып, литавра және дабылдардың ырғағымен дауысты зікірлермен ән салады. Саяхатшы Ибн Баттута рифаилардың отқа қарсы тұра алушылығы, олардың оны жұтып және әйнекті шайнап, жыландармен ойнауы туралы жазған. Р. саййадиялық, қайғалиялық, нуриялық, иззиялық, фанариялық және бурханиялық тармақтары бар.

РУБУБИЯ [الرُبُوبِيَّة] – Единственность Аллаха в обладании Господством. Этот элемент веры в Аллаха подразумевает убежденность в том, что только Аллах является Творцом всего сущего, его Владыкой, Хранителем, Оживляющим и Умерщвляющим, Дарующим средства к существованию, а также Обладающим всеми теми атрибутами, которые присущи истинному Господу (Ар-Рабб). Мусульмане верят, что нет у Аллаха равного Ему в господстве, сотоварища, партнера или помощника.

РУБУБИЯ [الرُبُوبِيَّة] – Аллаһтың жаратушылықтағы (істеріндегі) Жалғыздығы. Аллаһқа сенімнің бұл элементі Аллаһтың барлық жаратылыстың Жаратушысы, Оның Билеушісі, Сақтаушысы, Тірілтетін және Өлтіретін, тіршілік етуге қажеттіні Беруші және

шынайы Жаратушыға (Ар-Рабб) ғана лайықты сипаттардың Иесі екендігіне сенуді береді. Мұсылмандар Аллаһпен Оның істерінде тең келетін серігі, көмекшісі жоқ екендігіне сенеді.

РУКАЙЯ **БИНТ**
МУХАММАД [محمد بنت رقية] (ум. 2/624) – одна из дочерей Пророка Мухаммада (ﷺ) и Хадиджи. Родилась, когда ее отцу было ок. 33 лет. Еще до начала пророческой миссии Мухаммада (ﷺ) была обручена с Утбой, сыном Абу Лахаба. После начала проповедей Мухаммада (ﷺ) и в особенности после ниспослания 111-й суры «Лахаб» родители Утбы настояли на расторжении брачного договора, после чего Пророк (ﷺ) выдал Р. замуж за Османа ибн `Аффана.

Р. с мужем были в числе первых переселенцев в Эфиопию. Там она родила единственного ребенка – `Абдуллаха, который, согласно преданию, умер в 6-летнем возрасте. Затем вернулась в Мекку и совершила переселение (хиджру) в Медину. Накануне битвы при Бадре тяжело заболела, из-за чего Пророк (ﷺ) позволил `Османи остаться с больной женой. Когда известие о победе мусульман дошло до Медины, Р. умерла. Похоронена на кладбище Баки в Медине возле Масджид ан-Набави.

После смерти Р. Пророк (ﷺ) выдал за `Османи ибн `Аффана свою вторую дочь, Умм Кульсум.

РУКАЙЯ **БИНТ**
МУХАММАД [محمد بنت رقية] (к.б.ж. 2/624) – Мұхаммед

Пайғамбар (ﷺ) және Хадижа қыздарының бірі. Әкесінің жасы 33 шамасында болған уақытта дүниеге келген. Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлық миссиясы басталмай тұрып Әбу Лаһабтың ұлы Утбамен некелестірілген болатын. Мұхаммед (ﷺ) насихатының басталып, әсіресе 111-ші «Лаһаб» сүресі түсірілгеннен кейін Утба ата-аналары неке келісім-шартын бұзғаннан соң Пайғамбар (ﷺ) Р. Осман ибн Аффанға тұрмысқа береді.

Р. күйеуімен Эфиопияға алғаш қоныс аударғандардың қатарында болды. Онда жалғыз ұлы Абдуллаһты босанған, риуаятқа сәйкес, 6 жасқа толған шағында қайтыс болған. Меккеге оралып, Мединаға хижра жасайды. Бәдр шайқасы таяған шақта қатты сырқаттанып, Пайғамбар (ﷺ) Османға жұбайының жанында қалуға рұқсат етеді. Мұсылмандардың жеңісі Мединаға жеткен уақытта Р. қайтыс болады. Мединадағы Мәсжид ән-Нәбәуи жанындағы Бақи мазарына жерленген.

Р. қайтыс болғаннан кейін Пайғамбар (ﷺ) Осман ибн Аффанға екінші қызын Умм Күлсімді тұрмысқа береді.

РУКБИ – соглашение между двумя людьми о том, что в случае смерти одного из них его имущество перейдет в дар второму, оставшемуся в живых. В Исламе (например в иджтихадах Абу Ханифы и Мухаммада ибн Хасана) Р. считается запретным и недействительным, т. к. ведет к ожиданию (а иногда и желанию) смерти другого человека.

РУКБИ – екеуінің біреуі қайтыс болған сәтте біреуінің мүлкі тірі қалған екіншісіне сый ретінде өту туралы екі адам арасындағы келісім. Исламда (мысалы Әбу Ханифа және Мұхаммад ибн Хасан ижтихадтарында) Р. тыйым салынған және заңсыз, өйткені екінші адамның өлімін күтуіне (тіпті кейде оның ықыласына) әкеледі.

РУКИЙЯ [الرقية] – лечение заговорами, мольбами и текстами молитв, которые пишут на бумаге, дуют на них и читают над больным. По мнению улемов, Р. разрешается при 3 условиях:

1. Должны быть написаны только аяты Корана или имена Аллаха.

2. Записи должны быть на арабском языке либо на языке, понятном читающему.

3. Намерение и упование на выздоровление больного, которому делают Р., должно быть обращено только к Аллаху.

РУҚИЙЯ [الرقية] – қағазға жазып, үрлеу арқылы дуамен, дұғалармен және намаз текстерімен емдеу және оны аурушының үстіне үрлеу. Ғұламалардың пікірі бойынша Р. 3 жағдайда ғана рұқсат етіледі:

1. Тек Құран аяттары мен Аллаһтың есімдері жазылу керек.

2. Жазылған текст араб тілінде немесе оқушыға түсінікті тілде болу керек.

3. Р. жасалып жатқан ауру адамның жазылуға ниеті мен тәуекелі тек Аллаһқа ғана болу керек.

РУКН и ШАРТ [ركن و شرط] – основы и условия религиозных актов. Рукн (мн. ч. аркан) – «каждая из частей какой-либо вещи, без которых она существовать не может»; употребляется в значении «основа, столп, материальная и духовная основа». В Шариате рукном называют основы какого-то вида религиозного действия, например молитвы, различных сделок и т. д. Рукны молитвы: стояние (кийям), чтение в этом положении сур Корана (кыраа), поясной поклон(руку), два земных поклона и сидение в конце последнего раката на протяжении произнесения короткой молитвы-ташаххуд. Шарт – необходимое условие, без которого то или иное действие оказывается недействительным. Шарты для совершения молитвы: омовение, покрытие аурата, обращение лицом к кибле, совершение молитвы в строго определенное время.

Если в каком-то религиозном акте не соблюдены все Р., то данный акт считается неполным либо недействительным. Согласно большинству правовых школ, если то или иное действие произошло с нарушением Р., то оно является недействительным (батиль). Только в ханафитском мазхабе в разделе о сделках (му’амала) есть понятие «испорченности» той или иной сделки (фасид): если при совершении сделки не соблюдались рукны, то действие является батиль, а если не соблюден какой-либо шарт, то действие – фасид, в этом случае сделка считается формально заключенной, но ее необходимо аннулировать.

РУКН және ШАРТ [ركن و شرط] – діни әрекеттердің негізі және шарты. Рүкн (көпше түрі аркан) – «қандай да бір заттың тіршілік ете алмайтын бөліктері»; «негіз, тірек, материалдық және рухани негіз» мағынасында қолданылады. Шариғатта рүкн деп діни іс-әрекеттің қандай да бір түрінің негізін айтады, мысалы, намаздар, әртүрлі мәмілелер және т.с.с. Намаз рүкндері: тік тұру (қиям), осы тұрыста Құран (қырағат) сүрелерін оқу, намазда еңкею (рукуғ), екі сәжде және соңғы рәкәттағы қысқа дұға – тәшәһуудта отыру. Шарт – қандай да бір амал-әрекеттің жарамсыз болып қалмауы үшін керекті шарт. Намаз орындауға қажетті шарттар: дәрет алу, әуретті жерлерді жабу, денені құбыла жаққа қарату, намаздарды қатал бекітілген уақыттарында оқу.

Егер діни әрекеттердің барлық Р. орындалмаса, онда бұл әрекет толық емес немесе жарамсыз болып табылады. Құқықтық мектептердің көпшілігінің көзқарасына сәйкес, егер қандай да бір әрекет Р. бұзылуымен жасалса, онда ол жарамсыз (бәтил) болып табылады. Тек ханафи мәзһабында келісімдер (мұғамала) тарауында қандай да бір келісімнің (фәсид) «(қаншалықты) бүлінгендігі» туралы түсінік бар: егер келісім жасау барысында рүкндердің біреуі орындалмаса, онда әрекет бәтил, ал егер қандай да бір шарт орындалмаса, онда әрекет – фәсид болып табылады, мұндай жағдайда келісім жасалған болады, бірақ оның күшін жою керек.

Рум

РУКУ [الرکوع] – поясной поклон, обязательный (фард) элемент молитвы: «...и кланяйтесь с поклоняющимися» (2:43). Запрещено (харам) кланяться кому бы то ни было, кроме Аллаха. При совершении Р. необходимо наклониться, положить ладони на колени и 3 раза произнести «Субхана рабби аль-азим» («Хвалю моего великого Господа»). Спина и ноги молящегося при Р. должны быть прямыми.

РУКУҒ [الرکوع] – белден еңкею, намаздың міндетті (парыз) элементі: «...сондай-ақ (Аллахтың құзырына) иілушілермен бірге иіліндер» (2:43). Аллаһтан басқа ешкімге иілуге тыйым салынған (харам). Р. жасау барысында еңкейіп, екі қолды тізеге қойып «Субханә раббиял-ъазыйм» («Ұлы Раббым (кемшілік атаулыдан) пәк») деп 3 рет айту керек. Намаз оқушының Р. кезінде арқасы мен аяқтары түзу болу қажет.

РУМ [الروم] – «Римляне»; название 30-й суры Корана, ниспосланной в Мекке и состоящей из 60 аятов. Сура названа из-за содержащегося в ней пророчества (аяты 2 и 3) о победе византийцев над персами.

В 614 г. после рождения про- рока Исы шах Ирана Хосров II из династии Сасанидов в ходе войны с Византией (602-628) захватил ее восточные провинции. Позже византийский император Ираклий в точном соответствии с корани- ческим Откровением, перейдя в контрнаступление на персов, сумел нанести им ряд поражений и

возвратить потерянные провин- ции. Информация об этом задолго до этих событий была ниспослана Аллахом Пророку Мухаммаду (ﷺ).

РУМ [الروم] – «Римдіктер»; Мек- кеде түскен және 60 аяттан тұратын Құранның 30-шы сүресінің атауы. Сүре византиялықтардың пар- сыларды жеңуі туралы пайғам- барлығы (2-3 аяттар) туралы хабар болғандығымен аталған.

Иса пайғамбар туылғаннан кейін 614 жылы Иран шахы Са- санид әулетінің өкілі Хосров II Византиямен соғыста (602- 628) империяның шығыс аймақ- тарын жаулап алады. Кейіннен византиялық император Ираклий Құранда айтылған Аяттарға нақ сәйкестігі бойынша парсыларға қарсы контршабуылға көшу ар- қылы оларға бірнеше рет жеңіліс беріп, айырылып қалған аймақ- тарды қайтарып алады. Бұл тура- лы ақпарат оқиғалардың орын алу- ына дейін аз уақыт қалған кезде Аллаһпен Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) аян етіледі.

РУМИ ДЖАЛАЛ ад-ДИН – см.: Мавлави.

РУМИ ЖӘЛЕЛ әд-ДИН – крз.: Мәуләуи.

РУХ [روح] («дух») – душа, ко- торая дает телу жизнь. Сведений о душе Аллах дал людям немно- го: «Они станут спрашивать тебя о духе. Отвечай: “Дух [нисходит] по повелению Господа моего. Но вам [об этом] дано знать очень мало”» (17:85). В связи с этим по- пытки познания сущности души

не одобряются Шариатом. Самым распространенным является мнение о том, что душа не является материей; после смерти человека она не уничтожается и обладает способностью к пониманию и восприятию. Души умерших неверных находятся в страданиях, а души праведников – в блаженстве, и в этих состояниях они будут пребывать до дня Страшного Суда.

РУХ [روح] («рух») – денеге өмір беретін жан. Адамдарға жан туралы ақпаратты Аллаһ аздап берген: «(Олар сенен (рух) жан туралы сұрайды: “Ол, Раббымның әмірінен. Сендерге өте аз мәлімет берілді” де» (17:85). Осыған байланысты жанның мәнін тану талпыныстары Шариғатпен құпталмайды. Кеңінен таралған көзқарасқа сәйкес жан материя болып табылмайды; адам өлгеннен кейін ол жойылмайды және түсіну, қабылдау қабілеттеріне ие болмайды. Өлген кәпірлердің жаны азапта, ал мұсылмандардың жаны – шаттықта болады және осы жағдайларында олар Қиямет күніне жетеді.

РУХ аль-КУДС [القدس الروح] («дух святой») – слово имеет несколько значений:

1. Одно из имен ангела Джибрила (2:87).

2. Сила, которую Аллаһ дал пророку Исе.

3. Некоторые ученые (например, Фахр ад-Дин Рази) считали, что слово «дух» в айте (42:52) относится к Инджилію (Евангелию), принесенному пророком Исой.

4. Третья ипостась христианской Троицы.

РУХ әл-ҚУДЫС [القدس الروح] («қасиетті рух») – сөз бірнеше мағынаға ие:

1. Жәбірейл перште есімдерінің бірі (2:87).

2. Иса пайғамбарға Аллаһтың берген күші.

3. Кейбір ғалымдар (мысалы, Фахр әд-Дин Рәзи) аяттатағы (42:52) «рух» сөзін Иса пайғамбар әкелген Інжілге қатысты деп есептеген.

4. Христиан Үш тұрғысының үшінші тұрғысы.

РУХСАТ [رخصة] – в исламском праве некоторые исключения из общих правил, допускаемые Шариатом в особых случаях. Для исполнения предписаний существует 2 пути – азимат и Р. Азимат – полное и беспрекословное подчинение повелениям Аллаха; если же по каким-то объективным причинам выполнять азимат становится невозможно или крайне затруднительно, нужно следовать Р. Причины для Р. расписаны в Шариате. Например, свинина для мусульманина запретна (азимат), но если грозит смерть от голода, то он может съесть такое ее количество, какое необходимо для сохранения жизни (Р.) – в этом исключительном случае свинина становится разрешенной (мубах). Другой пример Р. – разрешение на несоблюдение поста для путников.

РУҚСАТ [رخصة] – ислам құқығындағы жалпы ережелерден

ерекше жағдайларда Шариғатпен рұқсат етілген басқа ерекшеліктер. Бұйрықты іске асырудың 2 жолы бар – азимат және Р. Азимат – толық әрі мүлтіксіз Аллаһтың бұйрығына бағыну; егер объективті себептерге орай азиматты орындау мүмкін болмайтын немесе шеткі қиын болса Р. еру қажет. Р. керекті себептер Шариғатта жазылған. Мысалы, шошқаның еті мұсылманға харам (азимат), бірақ егер аштыққа байланысты өлім қаупі болса, онда оны өлімнен арашалауға себеп болатын мөлшерде жеуіне болады (Р.) – тек осы жағдайда ғана шошқаның етін жеу рұқсат (мубах) болады. Р. басқа мысал – сапардағы адамның ораза ұстамауына рұқсаты.

658

РУШВАТ [رشوة] – взятка. Категорически запрещенное Шариатом деяние, причем запрещено (харам) как брать и давать взятки, так и содействовать этому: «Не присваивайте незаконно имущества друг друга и не подкупайте этим [имуществом] судей, чтобы намеренно присвоить часть собственности [других] людей грешным путем» (2:188).

Давая Р., люди преследуют цели:

1. получить возможность занять какую-либо судебную или государственную должность. В этом случае считается, что человек занял эту должность незаконным образом;
2. обеспечить приговор судьи в свою пользу. В этом случае приговор считается недействительным;
3. уладить дела с судьей или государственным чиновником с помощью третьего лица. В этом слу-

чае запретное дело (харам) делает только тот, кто получает Р.;

4. обеспечить собственную безопасность и неприкосновенность имущества в случае, если на них кто-то покушается. В этом случае запретное дело (харам) делает только тот, кто получает Р.

Р. также считаются подарки должностным лицам, государственным чиновникам или судьям, т. к. те не получили бы их, если бы не занимали эти должности и не имели возможность уладить то или иное дело. Получивший Р. судья считается грешником, даже если вынесет справедливый приговор, т. к. это его обязанность и нет необходимости в дополнительном вознаграждении. Человек, получивший Р., не является ее законным обладателем и обязан вернуть деньги или вещь. Р. разрешен только в следующих случаях:

а. если человек оказался жертвой несправедливого ареста и подвергается пыткам и унижениям;

б. если его имуществу или жизни грозит опасность.

В этих случаях запретное дело (харам) делает только получатель взятки, а не взяткодатель.

РУШУАТ [رشوة] – пара. Шариғатпен қатаң түрде, тіпті оны беруге, алуға және оған себепші болуға тыйым салынған (харам) әрекет: «Араларыңдағы малдарыңды бұзық жолмен жемендер. Сондай-ақ біле тұра адамдардың малынан бір бөлім жеу үшін билерге апармандар» (2:188).

Р. беру арқылы адамдар келесі мақсаттарды қуады:

1. қайсыбір сот немесе мемлекеттік қызметті алу мүмкіндігі. Бұл жағдайда адам қызметті заңсыз жолмен алған болып саналады;

2. соттың шешімін өз пайдасына шешу. Бұл жағдайда шешім жарамсыз болып табылады;

3. үшінші адам арқылы сот немесе мемлекеттік шенеунекпен істерін оңғарып алу. Бұл жағдайда тыйым салынған істі (харам) Р. алған адам болып табылады;

4. жеке қауіпсіздігін және егер біреу қастандық жасауға ниеттенген кезде оның мүлкінің дербес құқықтығын қамтамасыз ету. Бұл жағдайда тыйым салынған істі (харам) Р. алған адам болады,

Р. болып лауазымды өкілдерге, мемлекеттік шенеунек пен соттарға берілген сыйлық та са-

налады, себебі бұларды олар өз қызметтерінде болмағанда алмас және қандай да бір істі шешуге құзырлы емес еді. Р. алған қазы әділ шешім шығарса да күнәлі болады, себебі әділ шешім шығару оның міндеті және оған қосымша марапат керек емес. Р. алған адам оның заңды иегері болмайды және ақшаны немесе затты қайтаруы міндетті. Р. тек келесі жағдайларда ғана рұқсат етілген:

а. егер адам әділетсіз қамауды алса және қорлау мен азаптауға душар болса;

б. егер оның өмірі мен мүлкіне қауіп төнсе.

Бұл жағдайларда тыйым салынған істің (харам) иесі болып пара берген емес, алған адам болады.

**СА`Д ИБН АБУ ВАККАС** [سعد بن أبي وقاص] (ум. 55/675) – ближайший сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), полководец и государственный деятель Халифата. Полное имя – Са`д ибн Абу Ваккас Малик ибн Вухайб ибн `Абд Манаф ибн Зухра.

Одним из первых принял ислам в возрасте 17 лет. Вместе с мусульманами подвергся гонениям и совершил хиджру (переселение) в Медину, активно участвовал в создании мусульманской государственности, сражался при Бадре, Ухуде, Хандаке и в других битвах.

В правление Абу Бакра и `Омара принимал активное участие в укреплении Халифата. Был командующим мусульманской армией в боевых действиях против Византии и Ирана. Под его командованием одержана победа над персами при Кадиссии.

После смерти халифа `Омара С. был одним из 6 претендентов на власть, входил в «Совет шести» (см.: `Омар ибн аль-Хаттаб). В правление `Османа был назначен на должность наместника Куфы, затем отозван. В период смуты и потрясений в Халифате активной политической деятельностью не занимался.

САЪД ИБН ӘБУ УАҚҚАС [سعد بن أبي وقاص] (қ.б.ж. 55/675) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) жақын сахабасы, Халифаттың мемлекеттік қайраткері және қолбасшы. Толық есімі – Саъд ибн Әбу Уаққас Мәлик ибн Уухайб ибн Әбд Манаф ибн Зухра.

Ол исламды алғашқылардың бірі болып 17 жасында қабылдады. Мұсылмандармен бірге қуғындауға ұшырап, Медина қаласына хижра (қоныс аудару) жасады, мұсылман мемлекеттілігін құруға белсенді қатысты, Бәдр, Ухуд, Хандақ және т.б. шайқастарға қатысқан.

Әбу Бәкр мен Омар билігі тұсында Халифат нығаюына белсенді араласты. Византия мен Иранға қарсы әскери іс-қимылдар кезінде мұсылман армиясының қолбасшысы болған. Оның басшылығымен болған Кадиссиядағы парсыларға қарсы ұрыста жеңіске қол жеткізді.

Омар халифаның өлімінен кейін С. 6 билікке үміткерлердің ішінде болды, «Алтылар Кеңесіне» кірген. (қрз.: Омар ибн әл-Хаттаб). Османның билігі кезінде Куфаның билеушісі қызметіне тағайындалып, кейіннен қайта шақырылған. Халифаттағы бүлік және күйзеліс кезінде белсенді саяси қызметпен айналыспаған.

СА`Д ИБН УБАДА [سعد بن عباد] (ум. 14/635) – вождь мединского племени Хазрадж, сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), политический деятель. Принял ислам во время 2-й клятвы при Акабе, один из инициаторов переселения Про-

рока (ﷺ) из Мекки в Медину. Узнав об этом, курайшиты выследили С., привезли в Мекку и подвергли пыткам, но С. спасся благодаря заступничеству Джубайра ибн Мутима и Хариса ибн Харба и вернулся в Медину.

С. был богатым человеком, тратил состояние на нужды мусульманской общины. После переселения мекканских мусульман в Медину активно участвовал в укреплении мусульманского государства, в битвах при Бадре, Ухде, Хандаке, Хайбаре, в завоевании Мекки. Отличался меткостью в стрельбе из лука. Был главным знаменосцем ансаров.

После смерти Пророка (ﷺ) на собрании ансаров кандидатура С. была выдвинута на пост халифа. После избрания Абу Бакра уехал в Сирию, где и умер.

САД ИБН УБАДА [سعد بن عباد] (к.б.ж. 14/635) – меиналық Хазраж тайпасының көсемі, Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы, мемлекеттік қайраткер. Ақабадғы 2-ші ант беру кезінде исламды қабылдаған, Пайғамбардың (ﷺ) Меккеден Мединаға көшуінің бастамашыларының бірі. Мұны біліп қойған құрайыштар С. іздеп тауып, Меккеге әкеліп, азаптады, бірақ С. Жубайр ибн Мутим мен Харис ибн Харбтың арашалауы арқасында құтқарылып, Мединаға оралады.

С. бай адам болған, өз байлығын мұсылман қауымының мұқтаждықтарына жұмсаған. Мекке мұсылмандарының Мединаға көшуінен кейін мұсылман мем-

лекетін нығайтуға, Бәдр, Ухуд, Хандак, Хайбардағы ұрыстарға және Меккені жаулап алуға үлес қосқан. Садақ атудан мергендігімен ерекшеленген. Ансарлардың басты ту ұстаушысы болған.

Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін ансарлар жиналасында халифа мансабына ұсынылды. Әбу Бәкр сайланғаннан кейін Сирияға кетіп, сонда қайтыс болады.

САБАБ [سبب] – в каламе – причина того или иного процесса или действия. Все явления в мироздании, сотворенные Аллахом, имеют те или иные С., которые сами по себе не являются творящими, но зависят от Творца.

САБАБ [سبب] – кәләмда – қандайда бір процесс немесе әрекеттің себебі. Аллах жаратқан әлемдегі барлық құбылыстардың қандай да бір С. бар, олар өздері жаратушы емес, бірақ Жаратушыға тәуелді.

САБАИТЫ [السبئية] – одна из первых «крайних» сект, обожествивших Али ибн Абу Талиба. Основатель – `Абдуллах ибн Саба. Мусульманские историки сообщают, что он был иудеем, который, несмотря на заявления о принятии ислама, мусульманином не стал. Один из главных организаторов смуты в Халифате, приведшей к убийству халифа `Османа. Ибн Саба вел активную пропаганду в пользу Али, заявлял, что как в Торе у пророков были ближайшие уполномоченные, так и Али является полномочным представителем и единственным законным наслед-

ником Пророка Мухаммада(ﷺ). Далее Ибн Саба заявил, что Али является воплощением Бога. Когда сам Али услышал об этом, он решил казнить Ибн Сабу, но Абдуллах ибн 'Аббас отговорил его накануне новой кампании против сирийцев, и Ибн Саба был выслан в Мадаин (Ктесифон).

После смерти Али Ибн Саба заявил, что на самом деле он не умер, а, подобно Исе (Иисусу), вознесся на небеса; вместо Али, по его словам, убили другого человека, а сам он вернется на землю для установления справедливости.

С. были предшественниками «крайних» шиитов.

662 **САБАИЛАР** [السبئية] – Али ибн Әбу Талибты құдайландырған алғашқы «шеткі» ағымдардың бірі. Негізін салушы – Абдуллаһ ибн Саба. Мұсылман тарихшыларының айтуынша, ол исламды қабылдауын жариялағанымен мұсылман болмаған яһуди болған. Осман халифаның өліміне себепші болған Халифаттағы бүліктің басты ұйымдастырушыларының бірі. Ибн Саба Әлидің пайдасына қарай белсенді насихат жүргізіп, Тауратта пайғамбарлардың уәкілетті адамдары болғаны сияқты, Әли де Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) жалғыз заңды мұрагері және уәкілетті өкілі екендігін жариялайды. Кейіннен Ибн Саба Әли Құдайдың жер бетіндегі көрінісі деп жариялады. Мұны Әлидің өзі естігенде Ибн Сабаны өлтірмек болады, алайда Абдуллаһ ибн Аббас сириялықтарға қарсы жаңа жорық қарсаңында оны тоқтатады,

Ибн Саба Мадаинға (Ктесифон) жер аударылады.

Әлидің өлімінен кейін Ибн Саба, Әли өлген жоқ, ол Иса (Иисус) сияқты аспанға көтерілгенін айтады; оның айтуынша Әлидің орнына басқа адам өлтірілген, Әли жерге әділеттілік орнату үшін келеді.

С. «шеткі» шииттердің негізін қалаушылар болды.

САБИИ [الصابئة] – религиозная община, упоминаемая в Коране: «Воистину, в День воскрешения Аллах рассудит уверовавших с иудеями, сабиями, христианами, огнепоклонниками и многобожниками» (22:17). С. – люди, оставившие свою религию и принявшие другую; так мекканские язычники называли Пророка Мухаммада (ﷺ) и его первых последователей. С. – отдельная религиозная группа, чьи верования впитали элементы различных философских учений, мистицизма и гностицизма. К моменту возникновения ислама в Ираке и Сирии проживали различные группы С. Одной из них была гностическая секта мандеев, которые считают себя последователями Иахья. Эта секта сохранилась до настоящего времени. В их верованиях в значительной степени проникли элементы Иудаизма и Христианства, из-за чего мандеи считаются «людьми Писания». Скорее всего, именно о них упоминается в Коране наряду с иудеями и христианами.

«Харранские С.» сохранили элементы древнейших месопотамских верований. Через них мусуль-

мане познакомилась с научным и культурным наследием древних вавилонян. Позже фактически стали язычниками, создали институт жречества и объекты для поклонения.

Из среды иракских С. вышли философ Сабит ибн Кура, основавший секту в Багдаде, и историк Хилал ас-Саби. После V/XI в. в Харране и Багдаде С. не осталось. В настоящее время С. называют общину мандеев в Юж. Ираке.

Улемы разделились во мнениях о статусе С.: одни считали их язычниками, другие — «людьми Писания» (см.: Ахль аль-Китаб). Все правоведы были едиными во мнении о том, что С., поклоняющихся статуям или звездам, считать «людьми Писания» нельзя.

САБИИЛЕР [الصابئة] — Құранда айтылатын діни қауым: «Расында иман келтіргендер, Яһуди болғандар, Сабилар, Христиандар, Мәжусилер және Аллаһқа серік қосқандар, күдіксіз Аллаһ, осылардың арасына билік айтады. Шын мәнінде Аллаһ әр нәрсеге айғақ» (22:17). С. — өз дінін тастап, басқа дінді қабылдағандар; меккелік пұтқа табынушылар Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мен оның алғашқы ізбасарларын солай атаған. С. — жеке діни топ, олардың сенімдері түрлі философиялық ілімдер, мистицизм және гностицизмнің элементтерін сіңірген. Исламның пайда болу кезеңінде Ирак пен Сирияда С. түрлі топтары мекендеді. Олардың бірі өздерін Йахияның ізбасарлары деп есептейтін мандейлік гностикалық ағымы болды. Бұл ағым бүгінгі

күнге дейін сақталған. Олардың сенімдеріне Иудаизм мен Христиандықтың элементтері енген, сол себепті мандейлер «Кітап иелері» деп есептеледі. Құранда яһдилер мен христиандармен қатар солар аталатын сияқты.

«Харрандық С.» көне месо-потамиялық сенімдердің элементтерін сақтаған. Осылар арқылы мұсылмандар көне вавилондықтардың ғылыми және мәдени мұрасымен танысты. Кейіннен олар пұтқа табынушыларға айналып, абыздар институты мен табыну объектілерін жасады.

Ирактағы С. ішінен Бағдад қаласындағы ағымның негізін қалаушы философ Сабит ибн Кура және тарихшы Хиләл ас-Саби шыққан. V/XI ғ. кейін Харран мен Бағдадта С. қалмады. Қазіргі уақытта С. деп Оңтүстік Ирактағы мандейлер қауымын атайды.

Ғалымдар С. мәртебесі жөнінде пікірлері бөлінген: біреулері оларды пұтқа табынушылар десе, басқалары — «Кітап иелер» деп есептеді (қрз.: Әһл әл-Китәб). Барлық құқықтанушылар мүсіндер немесе жұлдыздарға табынатындар С. «Кітап иелері» деп айтуға болмайтындығына бірауыздан келіскен.

САБР [صبر] — терпение при исполнении религиозных обязанностей, при воздержании от запретного, а также при неудачах и несчастьях. Аят Корана (46:35) предписывает мусульманам быть терпеливыми и стойко переносить все тяготы жизни. Только терпеливые могут добиться успехов в

земной и следующей жизни и заслужить милость Аллаха. Пророк Мухаммад (ﷺ) называл С. «половиной религии». Терпение необходимо проявлять всегда, вне зависимости от того, зависят ли обстоятельства от воли человека. Стойкое перенесение тягот жизни называется сабр аль-джамиль (12:18).

САБЫР [صبر] – діни міндеттерді орындаудағы, тыйым салынғаннан бас тарту, ұстамдылық таныту, сонымен бірге, сәтсіздіктермен бақытсыздықтар кезіндегі төзімділік пен шыдамдылық. Құранның аяттарында (46:35) мұсылмандарға өмірдің қиындықтарын шыдамдылықпен және табандылықпен көтере білу туралы үкім берілген. Тек сабырлылар ғана осы дүниеде және о дүниеде табысқа жетіп, Аллаһтың рақымына ие бола алады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) С. «діннің жартысы» деп атаған. Адам еркінен тыс болып жатқан жағдайларда шыдамдылық таныта білу қажет. Өмірдің қиындықтарын табындылықпен көтере білу сабр әл-жәмил деп аталады (12:18).

САВАБ – награда, которую даст Аллах в следующей жизни за благие, добродетельные и богоугодные дела в земной жизни.

САУАП – осы дүниеде ізгі, игі және жағымды істер жасағаны үшін Аллаһ тарапынан берілетін сый.

САҒАИР [صغير] – малые грехи (см.: Исм).

САҒАИР [صغير] – кіші күналар (қрз.: Исм).

САДАКА [صدقة] (мн. садакат) – милостыня, даваемая нуждающимся с намерением заслужить довольство Аллаха. В более широком смысле – любое благодеяние, совершенное искренне ради Аллаха.

С. может быть обязательной (фард, ваджиб) и богоугодной (нафиля). Обязательной С. являются все виды закята (2:43; 9:103) и милостыня, выплачиваемая в конце месяца рамадан (закят аль-фитр).

Выплата необязательной, но богоугодной С. в исламе поощряется. Подаяние из своих средств является важной составляющей исламской религии. Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил: «Кто дает в С. на вес одного финика из честно заработанного, а Аллах не принимает ничего, кроме чистого, воистину, Аллах принимает его Своей правой рукой, затем возвращает его до того, пока он не станет размером с гору».

Лучше давать богоугодную С. тайно: «Если вы раздаете милостыню открыто, то это прекрасно. Но если скрываете это и раздаете ее нищим, то это еще лучше для вас» (2:271). Можно давать С. и публично (садака-джарийа), т. к. это может способствовать аналогичным шагам со стороны других людей.

САДАҚА [صدقة] (көпше түрі садакат) – Аллаһтың разылығын алу үшін мұқтаждарға берілетін садака. Кең мағынасында алғанда – Аллаһ үшін жасалған кез-келген шын ниетпен жасалған игі іс.

С. міндетті (парыз, уәжіп) және жағымды (нәпіл) болады. Міндетті С. зекеттің барлық түрлері және рамазан айының соңында берілетін садақа жатады (зекет әл-фитр).

Міндетті емес, бірақ игілікті С. жасау исламмен құпталады. Өз қаражатынан садақа беру ислам дінінің маңызды бөлігі болып табылады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) айтқан: «Кім адал табысынан жарты құрмаға тең садақа берсе, Аллаһ адалды ғана қабыл етеді, Аллаһ оны оң қолымен қабыл алады да, сендердің бірің құлынын басғып өсіргендей етіп оны тауға парапар болғанша өсіреді».

Аллаһқа жағымды С. құпия түрде берілген дұрыс: «Егер садақаларды көрнеу берсеңдер, сонда ол қандай жақсы. Егер оны жасырын беріп әрі оны пақырларға берсеңдер, әрине сендер үшін сонда да жақсы» (2:271). С. көрсетіп (жария садақа) беруге болады, себебі ол басқа адамдарды осылай жасауға итермелейді.

САДЖАХ [سجّاح] – аравийская лжепророчица. Происходила из племени Тамим, но длительное время жила на севере, в племени Таглиб. Объявила себя пророчицей еще при жизни Пророка Мухаммада (ﷺ) и встала во главе тамимитов, совершавших набеги на соседей. В 12/633 г. тамимиты вторглись в Йамаму, где действовал лжепророк Мусайлима; он заключил политический союз и брак с С., но прожил с ней только три дня, а затем откупился от тамимитов. В период войн мусульман с вероотступниками С. раскаялась и приняла ислам.

САЖАХ [سجّاح] – арабиялық жалған пайғамбар әйел. Тамим тайпасынан шыққан, бірақ көп уақыт бойы солтүстікте, Таглиб тайпасында өмір сүрген. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) тірі кезінде өзін пайғамбар деп жариялап, көршілеріне шабуыл жасаған тамимдер басшысы болды. 12/633 ж. тамимдіктер Мусайлима есімді жалған пайғамбар әрекет еткен Йамамға басып кіреді; Мусайлима С. некелесіп, саяси одақ құрады, бірақ С. онымен үш күн ғана тұрады, кейін тамимдіктерден құн төлеп құтылады. Мұсылмандардың діннен безгендермен болған соғыс уақытында С. тәубеге келіп, исламды қабылдайды.

САДЖДА [سجدة] («склонять голову, поклоняться, совершать земной поклон») – земной поклон. Все мироздание поклоняется Аллаху (22:18), но особое значение придается сознательному поклонению человека своему Творцу: «Мухаммад – Посланник Аллаха, и те, которые с ним, – яростны против неверных, милостивы между собой. Ты видишь их преклоняющимися, падающими ниц. Они ищут милости от Аллаха и благоволения. Приметы их – на их лицах от следов падения ниц» (48:29). О необходимости совершения земных поклонов для мусульман говорится в аяте: «О вы, которые уверовали! Кланяйтесь и падайте ниц, поклоняйтесь вашему Господу и творите добро, – может быть, вы будете счастливы» (23:77).

С. может быть совершен только Аллаху; С. любому человеку,

другому существу либо объекту не допускается (харам). Поклоняющегося Аллаху человека называют саджид.

С. – обязательный элемент (фард) молитвы, совершаемый двукратно после поясного поклона (руку). При совершении С. лоб, нос, ладони, колени и большие пальцы ног должны касаться земли. При С. обычно 3 раза произносятся слова: «Субхана рабби аль а'ля» («Хвала моему Господу Всевышнему»), После первого С. необходимо выпрямиться и принять сидячее положение, затем, после короткой паузы, совершить второй С. Лучше всего делать С. на сухой земле; в суннитских мазхабах позволительно касаться лбом газона, циновки, ковра. В маликитском мазхабе при молитве вне помещения нежелательно (макрух) без уважительной причины растилать покрывала для С. Шииты-джафариты при С. касаются лбом только земли или камней либо же изделий из них и держат для этой цели в домах и мечетях специальные камни.

Дополнительные 2 С. совершаются при ошибках в молитве (см.: Саджда ас-Сахв), а также при чтении отдельных аятов Корана (см.: Тилава).

СӘЖДЕ [سجدة] («бас ию, құлшылық ету, жүгініп тағзым ету») – жүгініп тағзым ету, сәждеге бас қою. Барлық әлем Аллаһқа табынады (22:18), бірақ адамның өз Жаратушысына саналы түрде табынуына ерекше мән беріледі: «Мұхаммед – Аллаһтың

Елшісі. Онымен бірге болғандар, кәпірлерге қатаңырақ, өзара тым мейірімді. Оларды рукуғта, сәждеде көресің. Олар Аллаһтан мәрхамет әрі ризалық тілейді. Олардың жүздерінде сәжделердің ізінің дерегі бар. Олардың Тәуратта да сипаттары, Інжілде де сипаттары бар; бұл бас жарып, сосын қуаттанып, жуандап, өз сабағында тік тұрған егін сияқты» (48:29). Мұсылмандарға сәжде ету туралы келесі аятта айтылады: «Әй иман келтіргендер! Рукуғ, сәжде қылып, Раббыларыңа ғибадат қылыңдар. Және қайыр қылыңдар. Әрине құтыласыңдар» (22:77).

С. тек Аллаһқа ғана жасалуы тиіс; кез-келген адамға, басқа тіршілік иесіне немесе объектіге С. жасауға тыйым салынған (харам). Аллаһқа құлшылық қылатын адамды сәжид деп атайды.

С. – белден еңкейгеннен (рукуғ) кейін екі рет жасалатын намаздың міндетті (парыз) элементі. С. бас қойғанда маңдай, мұрын, алақандар, тізелер мен аяқтың бас саусақтары жерге тиюі керек. С. «Субханә раббиял аьлә» («Аса Жоғары Раббым пәк») сөзі 3 рет айтылады. Бірінші С. кейін тіктеліп, отырыс күйін алу керек, кішкене үзілістен кейін екінші рет С. бас қою керек. С. құрғақ жерде жасаған дұрыс; сүнниттік мәзһабтарда маңдайды шөпке, сабанға, кілемге тигізуге рұқсат етілген. Мәлики мәзһабында үйден тыс жерде намаз оқығанда С. үшін маңызды себеп болмаса жайнамаз жаю құптарлық емес (мәкруһ). Шиит-жәфәрилар С. бас қойғанда маңдайын жерге ғана

немесе тасқа, тастан жасалған бұйымдарға тигізеді.

Намазда қателік жіберілсе қосымша 2 С. (қрз.: Сәждә әс-Сәху) және Құранның кейбір аяттарын (қрз.: Тиләуә) оқығанда жасалады.

САДЖДА әс-САХВ [سجدة السهو] – совершение дополнительных земных поклонов, если молящийся допустил какую-либо ошибку в rukнах и ваджибах молитвы (как индивидуальной, так и коллективной). С. не совершается, если молящийся не совершил какого-то rukна молитвы (см.: Рукн и Шарт). При пропуске целого rukна и других фардов необходимо совершить молитву заново.

В ханафитском мазхабе С. совершается в случаях, если:

- молящийся забыл выполнить ваджиб или случайно затянул с выполнением ваджиба или фарда, например, не полностью прочел суры «Фатиха» в первых 2 рак'ятах или пропустил в этих рак'ятах суры, которые читаются после «Фатихи» (см.: Салят);
- случайно совершено какое-либо действие, которого нет в молитвенной практике;
- молящийся сбился в счете совершенных рак'ятов;
- пропущен земной поклон в одном из рак'ятов молитвы, и т. п.

С. совершается после чтения ташаххуда; начинается произнесением такбира и состоит из 2 земных поклонов со словами «Субхана раб-би аль а'ля» («Хвала моему Господу Всевышнему»), завершается так же, как и обычная молитва.

При ошибке в молитвенной практике в ханафитском мазхабе С. обязателен (ваджиб), в других мазхабах – богоугодное деяние-сунна.

СӘЖДӘ әс-СӘХУ [سجدة السهو]

– намаз оқушы намаздың рүкн мен уәжіптерде қандай-да бір қателік жасағанда жасалатын қосымша сәжде (жеке және жамағатпен оқылғанда да). Намаз оқушы намаздың бір рүкнін жасамаса С. жасалмайды (қрз.: Рүкн және Шарт). Рүкн толықтай және басқа парыздар ұмыттырылған жағдайда намаз қайта оқылады.

Ханафи мәзһабында С. келесі жағдайларда жасалады, егер:

- намаз оқушы уәжіпті орындауды ұмытса немесе уәжіп немесе правыздың орындалу уақытын созып жіберсе, мысалы, алғашқы 2 рәкәтта «Фатиха» сүресін толық оқымаса немесе осы рәкәттарда «Фатихадан» кейін оқылатын сүрелерді ұмытса (қрз.: Солят);
- намазда жоқ әрекетті кездейсоқ жасаса;
- намаз оқып тұрған адам жасаған рәкәтының санынан жаңылысса;
- намаз рәкәттары бірінде сәжде жасалмаса және т.б.

С. тәшәһууд оқылғаннан кейін жасалады; тәкбір айтумен және 2 сәжде және «Субханә раббиял а'лә» («Аса Жоғары Раббым пәк») сөздермен басталып, кәдімгі намаз сияқты аяқталады.

Намаз оқутәжірибесінде Ханафи мәзһабында С. міндетті (уәжіп), ал басқа мәзһабтарда – жақсы әрекет-сүннет.

Сад

САДЖДА аш-ШУКР [سجدة الشكر] – земной поклон, совершенный в знак благодарности Аллаху за избавление от беды. Для С. нужно совершить омовение, встать лицом к кибле, принять намерение, подняв руки, произнести такбир и опуститься на землю для совершения земного поклона (саджда).

СӘЖДӘ әш-ШҮКІР [سجدة الشكر] – қайғыдан құтқарғаны үшін Аллаһқа алғыс айту мақсатында жасалған сәжде. С. үшін дәрет алып, жүзімен құбылаға қарап, ниеттеніп, қолды жоғары көтеріп, тәкбір айтып сәжде (сәждә) жасау үшін жерге бас қою керек.

САИБА [سائبة] – почитавшаяся доисламскими арабами верблюдица, рожавшая 10 самок подряд. Язычники отпускали С. на волю, не садились на нее верхом, не возили на ней грузов, не стригли ее шерсть; пить молоко С. мог только гость.

САИБА [سائبة] – исламға дейінгі арабтармен құрметтелген бір уақытта 10 ұрғашы бота туған інген. Пұтқа табынушылар С. өз еркіне жіберіп, оған жүк артпаған, мінбеген, жүнін қырықпаған; С. сүтін тек қонақ ғана ішкен.

СА'ИД ИБН аль-МУСАЙЙАБ [سعید بن المسيب] (ум. 94/713) – передатчик хадисов из поколения таби'унов. Полное имя – Са'ид ибн аль-Мусаййаб ибн Хазм аль-Курайши аль-Махзуми. Родился в период правления халифа 'Омара; сын и внук сподвиж-

ников Пророка Мухаммада (ﷺ). Отличался многими добродетельными качествами, вел аскетический образ жизни. Один из самых образованных людей своего времени. С ранних лет проявил особый интерес к хадисам и собирал их на протяжении жизни, для чего совершал путешествия в другие регионы Халифата.

Передал хадисы от Омара, 'Османа, Абу Хурайры, Зейда ибн Сабита, Аиши, хадисы-мурсал от Абу Бакра.

СА'ИД ИБН әл-МУСАЙЙАБ [سعید بن المسيب] (қ.б.ж. 94/713) – табиғиндар буынынан хадистер жеткізуші. Толық есімі – Са'ид ибн әл-Мусаййаб ибн Хазм әл-Курайши әл-Махзуми. Омар халифа билігі тұсында дүниеге келген; Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабаларының баласы әрі немересі. Көптеген игілікті істерімен белгілі, аскеттік өмір кешкен. Өз заманының білімді адамдарының бірі. Бала кезден хадистерге ерекше қызығушылық танытып, өмір бойы хадистерді жинақтаумен айналысқан және осы үшін Халифаттың басқа аймақтарына саяхат жасаған.

Омардан, Османнан, Әбу Һурайрадан, Зәйд ибн Сабиттен, Аишадан келген хадистерді және Әбу Бәкрден келген мурсал-хадистерді жеткізген.

СА'ИД ИБН ДЖУБАЙР [سعید بن جبیر] (ум. 95/714) – передатчик хадисов из поколения таби'унов, правовед, толкователь Корана, аскет. Полное имя – Абу 'Абдул-

лах Са'ид ибн Джубайр аль-Асади аль-Куфи. В мусульманской методологии считается надежным передатчиком хадисов. Один из самых ученых и образованных людей своего времени. Жил в Куфе, некоторое время был секретарем городского судьи. В 95 г. х. принял участие в восстании против тирании наместника Хаджаджа и был убит.

Передал лично слышанные хадисы от Абдуллаха ибн Зубайра, Анаса ибн Малика, Абу Са'ида аль-Худри. Известны хадисы-мурсал, переданные им от Абу Хурайры, Абу Мусы аль-Аш'ари, Али и Аиши.

САЪИД ИБН ЖУБАЙР [سعید بن جبیر] (қ.б.ж. 95/714) – табиғиндар буынынан хадистер жеткізуші, құқықтанушы, Құранға тәпсіршісі, аскет. Толық есімі – Әбу Абдуллах Саъид ибн Жубайр әл-Асади әл-Куфи. Мұсылман методологиясында хадистердің сенімді жеткізушісі болып есептеледі. Өз заманының ғұлама және білімді адамдарының бірі. Куфа қаласында тұрған, қалалық соттың хатшысы болған. Хижра жыл санауы бойынша 95 ж. билеуші Хажжа тираниясына қарсы көтерілісте өлтірілген.

Абдуллах ибн Зубайр, Анас ибн Мәлик, Әбу Саъид әл-Худриден өз құлағымен жеке естіген хадистерді жеткізген. Әбу Хурайра, Әбу Мұса әл-Әшғари, Әли және Аишадан келген мурсал хадистері де белгілі.

СА'ИД ИБН ЗЕЙД [سعید بن زيد] (ум. 51/671) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Его отец Зейд ибн

Амр ибн Нуфайл еще до пророчества Мухаммада (ﷺ) стал ханифом, так и не примкнув ни к одной религии. С. убедился, что принципы изложенной Мухаммадом (ﷺ) религии полностью соответствуют воззрениям отца, принял ислам и участвовал в собраниях мусульман в доме Аркама. Был женат на сестре 'Омара ибн аль-Хаттаба Фатиме.

Вместе с другими мусульманами С. подвергся гонениям в Мекке и совершил хиджру (переселение) в Медину. Там участвовал во всех важных событиях и почти всех сражениях, кроме битвы при Бадре.

После смерти Пророка (ﷺ) С. участвовал в войнах Халифата против Ирана и Византии, героически сражался во всех сражениях, особенно в битве при Ярмуке. После завоевания Дамаска командующий мусульманской армией Абу 'Убайда назначил С. наместником города.

СА'ИД ИБН ЗЭЙД [سعید بن زيد] (қ.б.ж. 51/671) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы. Оның әкесі Зейд ибн Әмр ибн Нуфәйл, Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлығына дейін ешбір басқа дінге қосылмай ханиф болған. Мұхаммед (ﷺ) таратқан діннің ұстанымдары әкесінің көзқарастарымен сәйкес келетініне көз жеткізген С. исламды қабылдап, Аркамның үйінде мұсылмандардың жиындарына қатысқан. Омар ибн әл-Хаттабтың қарындасы Фатиғаға үйленген.

С. басқа мұсылмандармен бірге Меккеде құғынға ұшырап, Мединаға хижра (қоныс аудару) жасаған. Сонда Бәдр шайқасынан

Сай

басқа барлық маңызды оқиғалар мен барлық ұрыстарға қатысқан.

Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін Халифаттың Иран мен Византияға қарсы соғыстарында ерлікпен шайқасқан, әсіресе Ярмукта болған ұрыста. Дамаск қаласын жаулап алғаннан кейін мұсылман әскерінің қолбасшысы Әбу Убайда С. қаланың билеушісі етіп тағайындады.

СА'Й [سعی] – ритуальный бег между холмами Сафа и Марва, один из обрядов хаджа и умры. Ритуал восходит к Хаджар, жене Ибрахима, которая по воле Аллаха оказалась в этих местах и в поисках воды взойшла вначале на холм Сафа, а затем на холм Марва.

670 **САЫЙ [سعيد]** – Сафа және Мәруа жоталары арасында салтық жүгіру, қажылық пен умра салттарының бірі. Салтосы жерлерде Аллаһтың қалауымен су іздеп, алдымен Сафаға, кейін Мәруа жотасына көтеріліп су іздеген Ибраһимнің әйелі Ажардан басталады..

САЙИД [سيد] («вождь, глава») – во многих хадисах слово упоминается в значениях «вождь племени», «руководитель общины», «господин рабов». Сам Пророк Мухаммад (ﷺ) носил титулы Саййид ас-Сакалайн («Господин двух миров»), Саййид аль-Анбийя («Глава всех пророков»), В хадисах С. также называются Хамза, Али, Джафар, Хасан, Хусайн, дочь Пророка (ﷺ) Фатима, Абу Бакр, Омар.

С. называли также потомков внуков Пророка (ﷺ) – Хасана и Хусайна. Позже потомков Хасана стали называть шарифами; титул С. закрепился только за потомками Хусайна. Мусульмане с большой любовью и почтением относились к С. и шарифам; в то же время они (как потенциальные претенденты на власть) часто подвергались гонениям и жестокому обращению со стороны властей, особенно в период правления Омейядов. После прихода к власти Аббасидов положение С. значительно улучшилось. В Халифате Фатимидов, в Османской империи и в др. мусульманских государствах существовали особые государственные органы, занимавшиеся делами потомков Пророка (ﷺ) (см.: Накиб).

САИД [سيد] («көсем, басшы») – көптеген хадистерде бұл сөз «тайпа көсемі», «қауым жетекшісі», «құлдардың қожайыны» деген мағынада кездеседі. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өзі Саид ас-Сакалайн («Екі әлем Қожайыны»), Саид әл-Әнбиә («Барлық пайғамбарлар басшысы») деген лауазымға ие болған. Хадистерде С. деп Хамза, Әли, Жәфәр, Хасан, Хүсейн, Пайғамбардың (ﷺ) қызы Фатима, Әбу Бәкр, Омар аталған.

Сонымен бірге Пайғамбардың (ﷺ) немерелері – Хасан мен Хүсейннің ұрпақтарын С. деп атаған. Кейін Хасанның ұрпақтарын шарифтер деп атай бастаған; С. атағы тек Хүсейн ұрпақтарында сақталды. Мұсылмандар С. мен шарифтерге зор сүйіспеншілікпен және құрметпен қараған, соны-

мен қатар олар (билікке үміткер адамдар ретінде) билік тарапынан, әсіресе Омейялықтар билігі кезеңінде қуғынға ұшырады. Аббас әулеті билік басына келген тұста С. жағдайы біршама жақсарды. Фатимидтер халифатында, Осман империясында және басқа мұсылман мемлекеттерінде Пайғамбар (ﷺ) ұрпақтарының істерімен айналысатын жеке мемлекеттік органдар болған (қрз.: Накиб).

САИР [سير] – в суфизме – отход от невежества и переход к высокой нравственности и морали. Термин употребляется в паре со словом сулук.

САИР [سير] – сопылықта – надандықтан кету және жоғарғы адамгершілік пен моральға көшу. Термин сулук сөзімен бірге қолданылады.

САЛАВАТ [صلوات] (мн. от салят – «молитва») – молитва о Пророке Мухаммаде (ﷺ), совершаемая мусульманами в соответствии с повелением: «Воистину, Аллах и Его ангелы благословляют Пророка. О те, которые уверовали! Благословляйте его и приветствуйте миром» (33:56). Наиболее распространенной С. является: «Аллахумма салли 'аля Мухаммад ва али Мухаммад» («О Аллах, благослови Мухаммада и его семью!»). С. также читается в обязательных молитвах.

Произносить С. при упоминании имени Пророка – богоугодное дело. Некоторые алимь считали, что если его имя упоминается в

одном месте много раз (например в какой-то книге или статье), достаточно произнести С. один раз в самом начале; другие считают, что С. желательно произносить при каждом упоминании его имени. В этом случае обычно произносят слова: «Салляллаху алейхи ва саллям» («Да благословит его Аллах и приветствует»).

САЛАУАТ [صلوات] (көпше түрі солят – «намаз») – «Расында Аллах, Пайғамбарға рахмет етеді. Және періштелер салауат айтады. Әй Мүминдер! Оған салауат және ықыласпен сәлем келтіріңдер» (33:56) өкіміне сәйкес Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) айтылатын дұға. Көп таралған С. «Аллаһуммә салли ғалә Мухаммәдин уә ғалә әли Мухаммәд» («Йә, Аллаһ! Мұхаммед пен оның отбасына игілік бер») болып табылады. С. сонымен қатар міндетті намаздарда айтылады.

Пайғамбар (ﷺ) есімін атағанда С. айту – жақсы амал. Кейбір ғалымдардың айтуынша, егер Пайғамбардың (ﷺ) есімі бір жерде көп қайталанса (мысалы бір кітапта немесе мақалада) С. басында бір рет айту жеткілікті; ал басқалары С. Пайғамбар (ﷺ) есімі аталған сайын айтқан дұрыс деп есептейді. Мұндай жағдайда әдетте: «Саллаллаһу ғаләйһи уә сәлләм» («Оған Аллаһтың игілігі мен сәлемі болсын») деп айтылады.

САЛАФИЗМ [سلفية] – направление мусульманской мысли, призывающее ориентироваться на пример Пророка (ﷺ), его сподвиж-

ников и праведных предков (асса-лаф ас-салихин).

1) После завоевания мусульманами обширных территорий от границ Индии и Китая до Франции ислам стал превращаться в мировую религию. Этот процесс не мог протекать в рамках классического учения: оно испытывало влияние национальных и религиозных традиций различных народов, что приводило к сектантству и синкретизму. С другой стороны, меняющиеся условия требовали объяснения многих положений религии с позиций рационализма и потребностей развивающегося общества. В связи с этим резко повысился интерес к философии Древней Греции и Рима, стали осуществляться переводы на арабский язык трудов Аристотеля, Платона и других философов; их методология и философские принципы использовались в толковании некоторых вероучительных положений ислама.

Эти объективные процессы вызвали протесты традиционалистов, отстаивавших чистоту изначальной религии: по их мнению, стала реальной угроза забвения классических постулатов ислама и подмены их нововведениями. Ок. IV в. х. появилось движение салафитов, выступивших с призывами вернуться к изначальной чистоте ислама, существовавшей при Пророке (ﷺ) и первых поколениях мусульман, и придерживаться пути праведных предков.

Первые салафиты были приверженцами суннитской правовой школы Ахмада ибн Ханбаля, но

ранний С. не был подкреплён необходимой теоретической базой: с одними призывами возвратиться к наследию предков (салаф) и апелляциями к Корану и хадисам было невозможно противостоять сформировавшимся философским школам и проникновению в исламское учение чуждых ему заимствований из других религий и учений. Движение не дало результатов.

2) Учение мыслителя и правоведа Ибн Таймийи и его последователей, в основу которого была положена идея раннего С. (1), но несколько иначе интерпретированная, систематизированная и реформированная настолько, что термин «С.» получил новое наполнение.

С. Ибн Таймийи отрицал философские методы в вопросах толкования и трактования текстов Божественного Откровения, хотя доводы разума и логики не отвергаются: необходимо понимать все вероучительные аспекты религии в точном соответствии с традицией сподвижников Пророка (ﷺ) и таби'унов. Единственным источником для исповедания веры и извлечения правовых положений С. объявил Откровение, представленное Кораном и Сунной. С. опирается на буквальные доводы Корана и Сунны (нассы) и не использует для их объяснения доводы разума и методы логики; разум может действовать только в узких пределах того, на что указывает дословный текст Откровения, но приоритет отдается толкованию и примерам ас-салаф ас-салихин.

В борьбе против нововводимых култов и мистицизма, противоре-

чивших изначальному Исламу, С. уделил особое внимание развитию доктрины Единобожия (вахдания): введение любых посреднических звеньев в отношениях между Богом и людьми (священства, духовных авторитетов) является отступлением от Единобожия. Проявлением язычества (ширк) считаются мольба, обращенная к могилам умерших праведников, и упоминание их имен в молитве Богу.

В трудах теоретиков С. в Божественном Единстве выделены 3 составляющие:

1. Божественное господство над всем мирозданием (таухид ар-рубубия).

2. Исключительное право Бога быть единственным объектом для служения (таухид аль-улюхия).

3. Единство Бога в обладании прекрасными именами и качествами (таухид аль-Асма ва-с-сифат), подразумевающее наличие у Бога различных атрибутивных качеств.

Отвергая экзальтированное почитание святых, С. считал возможным достижение некоторыми людьми состояния озарения (карама) благодаря их преданному и искреннему служению Богу. Но эти состояния не подобны чудесам пророков и получаемому Откровению (вахй), и обладатели карамы обязаны исполнять все предписания религии, они не могут исполнять никаких посреднических функций и не должны молить Бога о разрешении запретного и изменении предопределения.

С. отверг развитие матуридитами и аш'аритами теории о Божественных атрибутах как основан-

ные на рациональном осмыслении Откровения. С. принял все атрибуты Бога так, как они изложены в Откровении, не подвергая их аллгоризации и признавая, например, наличие у Аллаха лика и рук, но отрицая сходство их с человеческими. Критики из других мусульманских школ утверждали, что игнорирование С. сокрытых смыслов Откровения (захир) может привести к антропоморфизму.

По проблеме предопределения и свободы воли Ибн Таймия оказался близок к учению матуридитов: человек наделен Богом свободой воли и ответствен за свои поступки, однако Бог одобряет совершение человеком разрешенных и добрых поступков и не одобряет совершение запретных и злых поступков, создавая причинно-следственные основы выбора. Божественная воля может и не совпадать с Его повелениями, но предпочтения и пожелания Бога совпадают с Его приказами и запретами.

Коран в С. – вечное и несотворенное Слово Бога, но в том виде, в каком он известен людям, он – лишь элемент Божьего Слова (Калама), но не Калам в целом: Калам – предвечен (кадым), Коран – нет. Аналогично арабский язык не является предвечным, а появился среди людей в определенное Аллахом время, и на нем Аллах пожелал ниспослать Коран.

Несмотря на критику, С. сыграл большую роль в развитии Ислама. Основы и методы аргументации С. широко использовались и используются в суннитской полемиче-

ской литературе. Многие идеи С. в том или ином виде были приняты практически всеми мусульманскими мыслителями, которые в различные периоды истории вели борьбу против различных ересей и нововведений (бид'а).

СӘЛӘФИЗМ [سلفية] —

Пайғамбар (ﷺ) және оның сахабалары және алғашқы ізгі бабалар үлгісінен бағыт алатын мұсылмандық ой бағыты (әс-сәләф әс-солихин).

1) Мұсылмандардың Үндістан мен Қытай шекараларынан бастап Францияға дейін ұланғайыр жерлерді жаулап алғанынан кейін ислам әлемдік дінге айналды. Бұл процесс классикалық ілім шеңберінде шектеліп қалмады: сектанттық пен синкретизмге алып келген түрлі халықтардың ұлттық және діни дәстүрлердің әсерін көрді. Басқа жағынан алғанда, өзгеріп жатқан жағдайлар дін қағидаларын рационализм және дамушы қоғамның қажеттіліктері тұрғысынан түсіндіруді талап етті. Сол себепті Көне Грекия мен Рим философиясына деген қызығушылық артты, Аристотель, Платон және басқа философтардың еңбектері араб тіліне аударыла бастады; олардың әдіснамасы мен философиялық ұстанымдары исламның діни ілімдік қағидаларын түсіндіруде пайдаланылды.

Осындай объективті процестер діннің бастапқы тазалығын насихаттайтын дәстүршілдер тарапынан наразылық тудырды: олардың ойынша, исламның классикалық

қағидаларын ұмыту және оларды бидғатпен алмастыру қауіпі бар. Хижра жыл санауы бойынша IV ғ. Пайғамбар (ﷺ) мен алғашқы мұсылмандар кезінде болған исламның бастапқы тазалығына оралуды және ізгі ата-бабалар жолын ұстануды уағыздайтын сәләфилер қозғалысы пайда болды.

Алғашқы сәләфилер Ахмад ибн Ханбалдың сүнниттік құқықтық мектебінің ұстанушылары болды, бірақ алғашқы С. қажетті теориялық базасы болмады: ата-бабалар мұрасына оралу туралы сөздермен және Құран мен хадистерге сүйену арқылы, бұрыннан қалыптасқан философиялық мектептерге және ислам іліміне басқа діндерден енген ілімдеріне қарсы шығу мүмкін емес болды. Қозғалыс нәтижелі болмады.

2) Ойшыл және құқықтанушы Ибн Тәймия мен оның ізбасарларының ілімі алғашқы С. идеясына негізделген (1), бірақ басқаша түсіндірме берілген, жүйеленген және өзгертілгені сонша С. термині жаңа мазмұнға толықты.

Ибн Тәймия С. Аллаһ Аянының (Құран) мәтіндерін талдау мен түсіндіруге қатысты сұрақтарда философиялық әдістерді пайдалануды жоққа шығарды, дегенмен ақыл мен логиканы мойындады: діннің барлық діни ілімдік тұстарын Пайғамбар (ﷺ) сахабалары мен табиғиндар дәстүрлеріне сай түсіну қажет деп есептеді. Сенімді уағыздаудың және С. құқықтық қағидаларды алудың жалғыз қайнар көзі Құран мен Сүннетте берілген Аян деп жариялады. С. Құран мен Сүннеттің

тікелей дәлелдеріне (насс) сүйенеді және оларды түсіндіру үшін ақыл мен логика әдістерін пайдаланбайды; ақыл Аянның тікелей мәтіні нұсқап тұрған шегінде ғана әрекет ете алады, бірақ әс-сәләф әс-солихиннің түсіндірмесі мен мысалдарына басымдық беріледі.

Бастапқы исламға қайшы келетін жаңа культтер мен мистицизммен күресе отырып, С. Бір құдайшылық (уахдания) доктринасының дамуына ерекше назар аударды: Құдай мен адам арасында кез-келген өкіл, делдалды (әулие, рухани беделді адамдар) кіргізу Бірқұдайшылықтан шегіну болып табылады. Пұтқа табынушылықтың көрінісі (ширк) қайтыс болған тақуа адамдардың зиратына сиыну және Құдайға сиынганда олардың атын атау болып есептеледі.

С. теориясын негіздеушілердің еңбектерінде Құдайлық Бірліктің 3 құрамдас бөлігі көрсетілген.

1. Барлық әлемді билеуші Құдай үстемдігі (таухид ар-рубубия).

2. Құдайдың құлшылықтың жалғыз объектісі болуға айрықша құқығы бар екендігі (таухид әл-уһулия).

3. Құдайдың түрлі сипатты қасиеттерінің бар екендігін меңзейтін көркем есімдер мен сипаттарға ие болудағы Құдайдың жалғыздығы (таухид әл-әсмәи уәс-сифәт).

С. әулиелерге сиынуды жоққа шығара отырып, кейбір адамдардың Құдайға адал құлшылық етуінің арқасында тылсымды түйсіну күйіне (карама) жетуі

мүмкін дегенді мойындады. Бірақ тылсымды түйсіну күйлері Аян (уахи) берілетін пайғамбарлардың ғажайыптарына ұқсамайды және карама иелері діннің шарттарын орындауы тиіс, олар ешқандай делдал, өкіл қызметін атқара алмайды және сонымен бірге Құдайдан тыйым салынғанды рұқсат етуді және тағдырды өзгертуді сұрамауы тиіс.

С. матуридилер мен әшғарилер дамытқан Құдайдан келген Аянды рационалды түсіндіруге негізделген Құдайлық сипаттар туралы теорияны жоққа шығарды. С. Аллаһты Құранда баяндалған күйде ешқандай аллегоризацияға ұшыратпай қабылдады. Мысалы, Аллаһтың жүзі мен қолы бар екендігін, бірақ адамның жүзі мен қолына ұқсamatындығын айтты. Басқа мұсылман мектептерінің сыншылары С. Құрандағы жасырын (заһир) мағыналарды мойындамауы антропоморфизмге алып келу мүмкіндігін бекіткен.

Тағдыр мен таңдау еркіндігі мәселесінде Ибн Тәймия матуридилер іліміне жақын болды: адамға Құдай тарапынан таңдау еркіндігі берілген және адам өз істері үшін жауапты, алайда, Аллаһ адамның рұқсат етілген және игі істерді жасауын құптайды және тыйым салынған, жаман әрекеттерді жасауын құптамайды, осылайша таңдаудың себеп-салдарлық негіздерін жасайды. Құдайлық ерік Оның өкімдерімен сай келмеуі мүмкін, бірақ Құдайдың қалауы мен ілтипаты Оның бұйрықтары мен тыйымдарымен сай келеді.

С. Құран – мәңгі және жаратылмаған Аллаһ сөзі, бірақ

Сал

адамдарға белгілі түрде, Құран – Аллаһтың сөзінің (Кәләмі) бір элементі ғана, бірақ тұтас Кәләм емес: Кәләм – мәңгіліктен тыс (қадым), Құран – жоқ (мәңгілік емес). Осылайша арабтілі мәңгіліктен тыс емес, ол адамдар арасында Аллаһ белгілеген уақытта пайда болды және Аллаһ Құранды осы тілде жіберуді ұйғарды.

Сын пікірлерге қарамастан С. исламның дамуында үлкен рөл атқарды. С. негіздері мен дәлелдеу (аргументация) әдістері сүнниттік полемикалық әдебиетте кеңінен пайдаланылады. С. көптеген идеяларын мұсылман ойшылдарының барлығы дерлік қабылдап, тарихтың түрлі кезеңдерінде әр түрлі дінбұзарлық пен бидғатқа қарсы күресте пайдаланды.

676 **САЛИХ** [صالح] 1) пророк (наби) Аллаха, посланный к народу Самуд; потомок пророка Нуха от его сына Сама.

После того как нечестивое племя адитов было уничтожено Аллахом (см.: Худ), немногие уверовавшие были спасены и поселились в различных местах. Одними из них были потомки некоего Самуда. Самудяне жили в местности Хиджр (возможно, между Сирией и Хиджазом), стали многочисленным, богатым и влиятельным племенем, но со временем стали отходить от веры в Аллаха (7:74)

С. был набожным и справедливым человеком. Когда ему было ок. 40 лет, Аллаһ избрал его Своим пророком, и С. стал активно призывать к вере в Аллаха и отказу от идолопоклонничества (11:61). Но

большинство самудян отвергли С. и объявили его колдуном и лжецом (11:62). Тогда Аллаһ послал на этот народ засуху. Самудяне обвинили С., угрожали ему смертью, требовали, чтобы С. в доказательство своей пророческой миссии показал им чудеса – превратил скалу в верблюдицу. По воле Аллаха С. показал им это чудо (26:154-155). Некоторые самудяне уверовали. «Потом они закололи верблюдицу, ослушались велений своего Господа и сказали: “О Салих! Яви же нам то, чем ты угрожал, если ты посланник”» (7:77).

Некоторые самудяне замыслили убить его, но Аллаһ отвратил смерть Своего Пророка (27:48-50) и приказал С. и всем уверовавшим покинуть селение, а затем уничтожил этот народ: «Когда же настал час [исполниться] Нашему повелению, Салиха и тех, кто уверовал вместе с ним, Мы по Нашему милосердию спасли [от гибели] и от бесславия в тот день. Воистину, твой Господь Силен, Всемогуш! А тех, кто был нечестивцем, поразил трубный звук, и к утру они лежали в своих жилищах недвижимыми, словно бы вовсе и не жили там. Знайте же, что самудяне не уверовали в своего Господа. Да сгинут самудяне!» (11:66-68).

С. с уверовавшими самудянами ушел в Сирию и поселился в Рамле, где прожил остаток жизни (по другим преданиям, он поселился в Мекке или Хадрамауте).

2) Праведный мусульманин, который не придает большого значения преходящим ценностям земной жизни, а всецело стремится

ся заслужить довольство и любовь Аллаха.

САЛИХ [صالح] 1) Сәмуд халқына жіберілген Аллаһтың пайғамбары (нәби); Нұх пайғамбардың баласы Самның ұрпағы.

Аллаһтың әмірімен жойылған адтар тайпасының (қрз.: Худ) кейбір сенімді қабылдағандары құтқарылып, әр түрлі жерлерде қоныс тебеді. Олардың бірі Сәмудтың ұрпақтары болған. Сәмудтықтар Хижр (Сирия мен Хижаз арасы болуы мүмкін) аймағын мекендеген, олар бай және ықпалды тайпаға айналады, бірақ уақыт өте келе Аллаһқа деген сенімнен шыға бастайды (7:74).

С. тақуа және әділ адам болған. Ол 40 жасқа толғанда Аллаһ оны Өзінің пайғамбары етеді және С. белсенді Аллаһқа иман келтіруге және пұтқа табынушылықтан бас тартуды уағыздайды (11:61). Бірақ көптеген сәмудтықтар С. мойындамай, оны сиқыршы және өтірікші деп жариялайды (11:62). Сонда Аллаһ осы халыққа құрғақшылық жібереді. Сәмуд тайпасы С. айыптап, өлтірмек болады, С. өзінің пайғамбарлық миссиясын дәлелдеу үшін ғажайыпты көрсетуді – жартасты түйеге айналдыруын сұрайды. Аллаһтың қалауымен С. оларға осы ғажайыпты көрсетті (26:154-155). Кейбір сәмудтықтар иман келтіреді. «Сондай олар іңгенді өлтіріп, Раббыларының әмірінен шықты да: «Әй Салих! Егер сен елшілерден болсаң, бізге бопсалағаныңды келтір» деді. (7:77).

Кейбір сәмудтықтар оны өлтірмек болады, бірақ Аллаһ Өз

Пайғамбарының өлімін болдырмайды (27:48-50) және С. пен дінді қабылдағандарды ауылды тастап кетуге бұйрып, қалған Сәмуд халқын жояды: «Ал әміріміз келген кезде, мәрхаметімізбен Салих және онымен бірге иман келтіргендерді құтқардық. Сондай-ақ сол күннің қорлығынан да... Күдіксіз Раббың, Ол өте күшті, аса үстем. Залымдық істегендерді ащы дауыс алып, олар өз жұртында жалмандарынан түсіп, типыл болды. Тіпті ол жерде олар отырмаған сияқты болды. Естеріңде болсын! Шынында Сәмуд елі Раббыларына қарсы келді. Біліңдер! Сәмуд еліне рахмет жоламасын» (11:66-68).

С. дінді ұстанған сәмудтықтармен бірге Сирияға кетіп, Рамледе тұрды, қалған өмірін сонда өткізеді (басқа деректерге сүйенсек, ол Меккеде немесе Хадрамаутта қоныстанған).

2) Жер бетіндегі жалған құндылықтарға мән бермейтін, Аллаһтың разылығы мен сүйіспеншілігін алуға барын салатын тақуа мұсылман.

САЛМАН аль-ФАРИСИ [سلمان الفارسي] (ум. 36/657) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Имя до принятия ислама – Мабах, сын Бузахшана. Родился в Иране в деревне Джайй неподалеку от Исфохана. Его отец, бывший зороастрийцем, обязал сына поддерживать ритуальный огонь, и Мабах почти не выходил из собственного дома. Он начал размышлять о сущности зороастризма и усомнился в его истинности. Однажды Мабах случайно встретился с христиа-

нами и заинтересовался их верой. Отец, опасаясь, что сын отступит от веры предков, заковал его в кандалы, но Мабах тайно поддерживал отношения с христианами и, узнав об отправке каравана в Сирию, бежал из дома. Присоединившись к каравану, достиг Сирии, где стал служить у христианских монахов. После смерти своего последнего наставника по его совету отправился в Мосул. Затем его духовными наставниками были монахи из Нисибина и Аммурии. Последний наставник сообщил ему, что близится час пришествия последнего Пророка (ﷺ) Божьего, и описал его приметы.

Мабах присоединился к арабскому каравану, шедшему в Хиджаз, но спутники продали его в рабство иудею в Вадии аль-Курре. Будучи рабом, он попал в Медину. После хиджры Пророка Мухаммада (ﷺ) пошел к нему, обнаружил в его манерах, поведении и облике все ранее описанные признаки Пророка и принял ислам. Получил имя С. и стал одним из самых преданных сподвижников Пророка.

До 5 г. х. оставался рабом, затем Пророк (ﷺ) и мусульмане помогли ему выкупиться на свободу. В битве при Хандаке (5 г. х.) подсказал Пророку (ﷺ), что в Иране в оборонительных целях иногда рыли рвы, которые облегчали оборону городов; Пророк (ﷺ) приказал срочно вырыть ров вокруг Медины, благодаря чему мусульманам удалось отразить натиск превосходящих сил противника (эта битва вошла в историю как «битва у рва»).

После этого С. всегда был вместе с Пророком (ﷺ), а после его смерти поселился в Медине. В период правления халифа `Омара принял участие в войнах мусульман против Ирана, находился в составе войск под командованием Са`да ибн Абу Ваккаса и содействовал победам мусульманской армии. С. делал все от него зависящее, чтобы его родной народ принял Ислам, объяснял персам, что мусульмане призваны осуществить великую Божественную миссию и не собираются поработать их. При взятии мусульманами столицы Ирана Мадаина (Ктесифона) уговорил сдаться гарнизон шахской охраны дворца. Для персов С. был примером того, что воины-арабы могут подчиняться персу.

Исполняя приказ халифа, С. и Хузайфа основали на берегу Евфрата город Куфу (17/638) и превратили его в оплот армии. Затем халиф `Омар назначил С. наместником Мадаина, где тот и умер в возрасте ок. 80 лет.

С. отличался набожностью, богобоязненностью, высочайшей культурой, был одним из самых грамотных людей своей эпохи и вел аскетический образ жизни. Даже будучи наместником Мадаина, одевался так же, как в период своего рабства. Пророк Мухаммад (ﷺ) высоко ценил С. и даже считал его членом своей семьи (Ахль аль-Бейт).

Многие суфийские тарикаты опирались на авторитет С. Шииты почитают С. как члена семьи Пророка (ﷺ), посещают его могилу

после хаджа и пребывания в Кербеле. Многие хадисы об Али и его потомках в шиитской традиции приводятся в передаче С.

СӘЛМӘН әл-ФӘРИСИ [سلمان 36/657] (الفارسي ж.к.б.) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы. Ислам дінін қабылдағанға дейінгі есімі – Мабах Бузахшанұлы. Иранның Исфахан қаласына жақын орналасқан Жайы ауылында дүниеге келген. Зороастрлік дінді ұстанған әкесі ұлына салтты отты жағып отыруды тапсырған. Сол себепті Мабах үйінен алысқа шықпаған. Ол зороастризмнің мәні мен мазмұны туралы пайымдап, оның ақиқаттылығына күмәндана бастайды. Бір күні Мабах христиандарды кездестіріп, олардың сеніміне қызығушылық танытады. Әкесі Мабахты ата-бабаларының дінінен бас тартуы мүмкін екендігінен қауіптеніп кісендеп тастайды. Алайда, Мабах христиандармен байланысып, Сирияға керуеннің кететінін біліп, үйден қашады. Керуенге қосылып, Сирияға жетіп, христиан монахтарына қызмет етеді. Бұл жерде өзінің соңғы ұстазының өлімінен кейін, Мосул қаласына барады. Кейіннен, оның рухани ұстаздары Нисибин мен Аммуриядан келген монахтар болды. Соңғы ұстазы Мабахқа Құдайдың соңғы Пайғамбарының (ﷺ) келетін уақыты жақындағанын айтады және оның белгілерін сипаттап береді.

Мабах Хижазға бара жатқан араб керуеніне қосылады, бірақ жанындағы серіктері оны Уәди әл-Қуррадағы яһудиге құлдыққа

сатады. Құл кезінде ол Мединаға келеді. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Мединаға жасаған хижрасынан кейін, оған келіп оның ісінен, кейпінен, мінез-құлқынан Пайғамбардың белгілерін тауып, ислам дінін қабылдайды. С. есімін алып, Пайғамбардың (ﷺ) ең адал сахабасына айналады.

Хижра жыл санауының 5-жылына дейін құлдықта болады, кейіннен Пайғамбар (ﷺ) мен басқа мұсылмандар оның еркіндігін қайтарып береді. Хандақта болған шайқаста, Пайғамбарға (ﷺ) Иранда қорғаныс мақсатында ор қазылатынын айтады; Пайғамбар (ﷺ) Медина қаласының айналасына ор қаздыруды бұйырады, осының себебімен мұсылмандар өздерінен күші әлдеқайда көп қарсыластың шабуылын тоқтатты (бұл шайқас тарихқа «ор түбіндегі шайқас» деген атпен енді).

Бұдан кейін С. әрдайым Пайғамбардың (ﷺ) қасында болып, оның өлімінен кейін Мединаны мекендеді. Омар халифаның билігі тұсында Иранға қарсы мұсылмандар соғысына қатысып, Саъд ибн Әбу Уаққастың қол астындағы әскерінің құрамында мұсылман әскерінің жеңіске жетуіне үлес қосты. С. өз халқының исламды қабылдауы үшін керектінің бәрін жасады, мұсылмандар Құдайлық ұлы миссияны орындаушылар екенін, ешкімді құл етпек ойлары жоқ екендігін парсыларға түсіндірді. Мұсылмандардың Иран астанасы Мадаинді (Ктесифонды) жаулап алу кезінде, сарай күзетшілер гарнизонын берілуге көндірді. Парсылар үшін С. араб-

жауынгерінің парсы адамына бағынуының үлгісі болды.

Халифаның бұйрығын орындай отырып, С. пен Хузайфа Ефраттың бойында Куфа қаласының (17/638) негізін қалап, оны әскердің сүйенетін дінгегіне айналдырады. Кейіннен Омар халифа С. Мадаиннің билеушісі етіп сайлайды, сонда ол шамамен 80 жасында қайтыс болады.

С. тақуалығы, діндарлығы, жоғары мәдениеттілігімен ерекшеленді, өз дәуірінің оқымысты адамдарының бірі және аскеттік өмір кешкен. Мадаинның билеушісі кезінде де, өз құлдығы кезінде қалай киінсе, солай киінді. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) С. жоғары бағалап, оны өз отбасының мүшесі деп есептеген (Әһл әл-Бәйт).

680 Көптеген сопылық тариқаттар С. беделіне сүйенеді. Шииттер С. Пайғамбар (ﷺ) отбасысының мүшесі ретінде құрметтейді және қажылықтан кейін, Кербала қаласында болғанда оның зиратына барады. Әли мен оның ұрпақтары туралы хадистер шииттер дәстүрінде С. сүйеніп келтіріледі.

САЛЯТ [صلاة] (мн. салават; перс., тур. намаз) – молитва, в т. ч. ежедневная обязательная 5-кратная. Один из 5 столпов ислама; выражение покорности и благодарности Аллаху.

Обязательный ежедневный С. присутствовал в Шариатах всех пророков, но он, возможно, отличался от С. современных мусульман. С. был заповедан Лукманом,

Ибрахимом и Мусой (14:37; 20:14; 31:17). До повеления об обязательном ежедневном С. Пророк Мухаммад (ﷺ) часто совершал молитвы по утрам и вечерам. Повеление Аллаха об обязательном ежедневном 5-кратном С. было передано Пророку Мухаммаду (ﷺ) во время его чудесного ночного путешествия (см.: Ибра и Ми'радж): вначале Аллах предписал мусульманам молиться 50 раз в день, но затем уменьшил число С. до 5. Эти 5 молитв заменяют 50: «Тому, кто предстанет [перед Аллахом] с добрым деянием, воздается десятикратно» (6:160).

О необходимости совершения мусульманами С. в строго определенное время говорится во многих аятах Корана (2:238; 4:103; 98:5) и в хадисах. На вопрос о том, какое деяние наиболее угодно Аллаху, Пророк Мухаммад (ﷺ) ответил: «Молитва, совершенная вовремя».

Обязательное исполнение С. – необходимое условие мусульманской веры. За совершение С. Аллах дает людям большие блага, прощает их грехи и вводит их в Рай. Сознательное игнорирование и отрицание С. выводит человека из ислама (в ханафитском мазхабе и по мнению многих других ученых, человек, не совершающий С. вовремя из-за лени или других факторов, считается грешником и нечестивцем, но из ислама не выходит). В условиях исламского государства такие люди определяются как нечестивцы (фасик), и даже если они избегают наказания в земной жизни, то все равно их сурово накажет Аллах (74:40-43; 19:59).

Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил: «Причиной разрушения преграды между человеком и большим грехом является отказ от молитвы».

Если человек не совершил С. неумышленно, то обязан совершить его в другое время (см.: Каза).

С. бывают обязательными (фард, ваджиб) и желательными (нафиля). К обязательным (фард аль-айн) относятся:

1. С. ас-субх (рассветный). Начинается на рассвете, когда лучи солнца прорывают темноту ночи, и продолжается до восхода солнца.

2. С. аль-зухр (полуденный). Начинается приблизительно в полдень, после прохождения солнцем середины неба (зенита), и продолжается до начала времени предвечерней молитвы. Пятничные С. (см.: Джума) также начинаются в это время и заменяют в мечетях полуденную молитву.

3. С. аль-‘аср (предвечерний). Начинается в середине периода между полуднем и закатом солнца, когда тень от предметов становится больше их длины. Нежелательно задерживать совершение этого С. до времени, когда солнце теряет яркость и на нем появится предзакатная желтизна. Именно о предвечернем С. говорится в Коране: «Охраняйте молитвы и молитву среднюю...» (2:238).

4. С. аль-магриб (вечерний). Начинается после заката и продолжается до исчезновения вечерней зари и наступления темноты.

5. С. аль-‘иша (ночной). Начинается с наступлением темноты и продолжается до рассвета. После совершения этого С. совершается

дополнительная ночная молитва-витр.

В методах определения более точного времени некоторых С. в различных мазхабах имеются существенные различия.

Обязанностью общины (фард аль-кифая) является С. над умершим мусульманином (джаназа), но он не требует обязательного участия всех мусульман. С.-витр в иджитхаде некоторых улемов является обязательным (ваджиб). Обязательны (ваджиб) также праздничные С. (см.: Идайн).

Составные части и условия совершения С.

Все С. состоят из ракятов: субх – из 2 ракятов; магриб – из 3; зухр, ‘аср и иша – из 4. Количество ракятов С.-витр и богоугодных С. (нафиля) может быть различным.

Необходимыми условиями 681 (шарт) С. являются:

1. Наличие омовения перед молитвой (см.: Вуду; Гусл; Тайаммум).

2. Очищение от всех нечистот тела, одежды и места совершения молитвы (см.: Тахара).

3. Покрытие срамных частей тела (см.: Аурат).

4. Обращение лицом в сторону Мекки (см.: Кибла).

5. Наступление времени С.

6. Намерение совершить С. (см.: Ниййа). Необходимыми составными частями (рукн) С. являются:

1. Вступительный такбир (см.: Ифтитах).

2. Пребывание в стоячем положении (кыям) и чтение аятов Корана (кыраа).

3. Поясной поклон (руку).
4. Земные поклоны (саджда).
5. Пребывание в сидячем положении (см.: Ка' да; Ташаххуд).

Существует и большое количество богоугодных действий и молитв при совершении С.

Все обязательные С. можно совершать как индивидуально, так и совместно с другими мусульманами. Весьма желательно совершение коллективных С. мужчинами в мечетях, в других помещениях или на открытом воздухе. О преимуществах коллективных С. говорится во многих хадисах Пророка, например: «Коллективная молитва лучше индивидуальной на 27 степеней». Женщины могут совершать С. совместно с другими мусульманками в мечети, но считается, что им предпочтительнее совершать все С. дома.

При совершении коллективного С. в мечети его руководителем обычно является имам. Если коллективный С. проводится вне мечети, мусульмане выбирают из своей среды наиболее подходящего человека в качестве имама, возглавляющего молитву. Имам занимает место впереди молящихся, которые выстраиваются за ним в стройные ряды и повторяют его действия.

Мусульманин, выехавший за пределы своего населенного пункта на определенное расстояние (по-разному определяемое в различных мазхабах), считается путником (мусафир). Мусафиры совершают С., состоящие из 4 ракятов, наполовину сокращенными (в 2 ракята). Шафииты, ханбалиты

и маликиты разрешают совмещать зухр с аср и магриб с иша. В шиизме разрешается совмещать эти С. и в повседневной практике.

СОЛЯТ [صلاة] (көпше түрі салауат; парсы, түркі тілдерінде намаз) – күнделікті міндетті 5 уақыт оқылатын намаз. Исламның 5 тірегінің бірі; Аллаһқа құлшылық пен шүкіршілік айтудың көрінісі.

Күнделікті міндетті С. барлық пайғамбарлар Шариғатында кездескен, бірақ ол қазіргі мұсылмандардың С. өзгеше болған. С. оқуды Лұқман, Ибраһим және Мұса өсиет еткен (14:37; 20:14; 31:17). Аллаһтың С. күнделікті міндетті оқу туралы өкіміне дейін Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) танертең және кешке намаз оқыған. Күнделікті міндетті 5 уақыт С. оқу туралы Аллаһтың өкімі Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ), оның ғажайып түнгі саяхаты кезінде айтылды (қрз.: Ибра және Миграж): алғашында Аллаһ мұсылмандарға күніне 50 рет намаз оқуды бұйырады, бірақ кейіннен, С. санын 5-ке дейін азайтады. Осы 5 намаз 50 намазға татиды: «Кім бір жақсылық келтірсе, оған сондай он есе бар» (6:160).

Мұсылмандардың С. белгілі бір уақытта оқуы керектігі туралы Құранның көптеген аяттарында (2:238; 4:103; 98:5) және хадистерде айтылады. Аллаһқа қандай әрекет жағады деген сұраққа Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ): «Құлшылықтың ең абзалы – өз уақытында оқылған намаз» деп жауап береді.

С. міндетті орындау – мұсылман сенімінің қажетті шарты. С. жасағаны үшін Аллаһ адамдарға

көп игіліктер береді және оларды Жұмаққа кіргізеді. С. саналы түрде мойындамау және оны терістеген адам исламнан шығады (ханафи мәзһабында және көптеген басқа ғалымдардың пікірінше С. жалқаулық пен басқа да себептерге байланысты орындамайтын адам, күнәһар болып есептелгенімен исламнан шықпайды). Ислам мемлекетінде мұндай адамдар күнәһар (пасык) деп анықталады, олар жер бетіндегі жазадан құтылса да, Аллаһ оларды қатаң жазалайды (74:40-43; 19:59).

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) айтқан: «Адам мен үлкен күнә арасындағы бөгеттің бұзылуы – намаздан бас тарту».

Егер адам С. бір себептермен уақытында орындай алмаса, басқа уақытта толықтыруы тиіс (қрз.: Қаза).

С. міндетті (парыз, уәжіп) және оқылса құпталатын (нәпіл) намаз түрлері бар. Міндеттіге (парыз әлайн) жататындар:

1. С. ас-субх (таңғы). Таңертең, күн сәулесі түн қараңғылығын сейілткен кезден басталып, күн толық шыққанға дейін жалғасады.

2. С. әл-зуһр (түскі). Күннің жартысында басталып, екінті намазына дейін жалғасады. Жұма күнгі С. түскі уақытта басталып, осы уақыттағы намазды алмастырады (қрз.: Жұма).

3. С. әл-аср (екінті). Түспен күн батар уақыттан алдында, заттардың көлеңкесі олардың ұзындықтың үлкен болған кезде оқылады. С. осы уақыттағы намазды кешіктірмеген дұрыс. Екінті намазы жөнінде Құранда айтылған: «Намаздарға

сондай-ақ орта намазға сақтық істендер...» (2:238).

4. С. әл-мағриб (кешкі). Күн батқаннан кейін басталып кешкі сәрінің жойылып (ымыртта), қараңғылық түскенге дейін жалғасады.

5. С. әл-иша (түнгі). Қараңғы түскеннен басталып таңға дейін жалғасады. Осы С. кейін қосымша түнгі үтір намазы оқылады.

Түрлі мәзһабтардағы кейбір С. нақты уақытын анықтау әдістерінде болмашы ғана айырмашылықтар бар.

Қауымның міндеті (парыз әл-кифая) қайтыс болған мұсылманға С. оқу (жаназа) болып табылады, бірақ ол барлық мұсылманның қатысуын талап етпейді.

Кейбір ғалымдардың ижтиһадтарында үтір-С. (үтір намаз) міндетті (уәжіп). Сонымен қатар мерекелік С. міндетті (уәжіп) болып табылады (қрз.: Идайн).

С. оқудың құрамдас бөліктері мен шарттары

С. рәкәттардан тұрады: субх – 2 рәкәт; мағриб – 3; зуһр, аср және иша – 4. Үтір С. пен нәпіл С. рәкәт саны әр түрлі болуы мүмкін.

С. қажетті шарттары:

1. Намаздан алдын дәрет алу (қрз.: Удуу; Ғұсыл; Таяммум).

2. Денені, киімді және намаз оқитын жерді кірден тазарту (қрз.: Тахарат).

3. Ұятты жерлерді жабу (қрз.: Әурет).

4. Меккеге бетті бұру (қрз.: Құбыла).

5. С. уақытының келуі.

6. С. оқуға ниеттену (қрз.: Ниет).

Сал

С. қажетті құрамдас бөліктері (рүкн):

1. Тәкбір (қрз.: Ифтитах).
2. Тік тұру (қиям) және Құран аяттарын оқу (қырағат).
3. Белден еңкею (рукуғ).
4. Тағзым ету (сәжде).
5. Отыру (қрз.: Қаьда; Тәшәһууд).

С. Оқығанда жасалатын көптеген әрекеттер мен дұғалар бар.

Барлық міндетті С. жеке және жамағатпен оқуға болады. Ер кісілер жамағатпен С. мешіттерде, басқа ғимараттарда немесе далада оқығаны дұрыс деп есептеледі. Пайғамбардың (ﷺ) көптеген хадистерінде жамағат С. артықшылықтары туралы айтылады, мысалы: «Жамағат намазы жеке оқылған намаздан 27 дәреже артық». Әйелдер басқа мұсылман әйелдерімен мешітте С. оқуы мүмкін, бірақ әйелдердің үйде оқығаны дұрыс деп саналады.

Мешітте С. жамағатпен оқылғанда оның жетекшісі имам болады. Егер, жамағат С. мешіттен тыс жерде оқылса, имам ретінде намазды бастауға лайық адам таңдалады. Имам құлшылық етушілердің алдында тұрады, басқа мұсылмандар оның артына ретпен тұрып, имамның әрекеттерін қайталайды.

Өзінің тұрғылықты жерінен белгілі бір қашықтыққа (әр мәзһабта әр түрлі көрсетілген) шығып кеткен мұсылман жолаушы, мүсәпір болып саналады. Мүсәпірлер 4 рәкәтті жартылай қысқартып 2 рәкәттан тұратын С. оқиды. Шафиғи, ханбали және мәликилер зухрды асрмен және мағрибты ишамен қосып оқуға

рұқсат береді. Шиизмде аталған С. күнделікті өмірде қосуға рұқсат береді.

САЛЯФ [سلف] – мусульмане первых поколений, на пример которых более поздняя традиция ссылается при утверждении постулатов вероучения и права. В числе С. – сподвижники Пророка Мухаммада (ﷺ) (асхаб кирам), их последователи (таби'ун) и последователи таби'унов (таба' ат-таби'ун). Суннитский ислам (Ахль ас-Сунна ва'ль-Джамаа) строит свои вероубеждения именно на этой традиции.

СӘЛӘФ [سلف] – ақида және құқық постулаттарын бекіткен кезде кейінгі дәстүрлер сілтеме жасайтын алғашқы мұсылмандар буыны. С. қатарында – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабалары (асхаб кирам), олардың ізбасарлары (табиғиндар) және табиғиндардың жолын ұстанушылар (тәбәи әт-табиғин). Сүнниттік ислам (Әһл әс-Сунна уәл-Жамаа) өзінің ақидасын дәл осы дәстүр бойынша құрады.

САМА [سما] – в некоторых суфийских учениях – вслушивание в религиозные песнопения, декламация. Это помогает суфию войти в состояние экстаза (ваджд), когда он теряет контроль над собой и начинает совершать экстатические движения в ритме этих песнопений и декламаций. В некоторых сектах С. сопровождается музыкой и танцами. Собрания для проведения С. ведутся компетентным за-

киром. Мусульманские ортодоксы подвергали экзальтированность С. ожесточенным нападениям.

Согласно учению некоторых тарикатов, С. совершается душой, свободной от страстей и проникнутой любовью к Аллаху. Считается, что первые С. были проведены Зун-Нуном аль-Мисри и Джунайдом аль-Багдади. Т. к. проведению С. в мечетях сопротивлялась мусульманская ортодоксия, для С. строились специальные суфийские обители (текке, завия). Многие суфии, особенно тарикат Накшбанди, отрицали С.

САМА [سما] – кейбір сопылық ілімдерде – діни өлеңдерді тындау, декламация. Бұл сопыларға өз-өзіне бақылауды жоғалтып, өлеңдер мен декламация ырғағымен экстастикалық қозғалыстар жасай бастайтын экстаз (уәжд) күйіне өтуіне көмектеседі. Кейбір ағымдарда С. музыка және билермен сүйемелденеді. С. өткізу жиындары құзырлы зәкірмен жүргізіледі. Мұсылман ортодокстары С. шаттық билерін қатты сынға алды.

Кейбір тарикаттардың іліміне сәйкес, С. нәпсіден еркін жанмен Аллахқа деген махаббатымен жасалады. Алғашқы С. Зун-Нун әл-Мисри және Жүнейд әл-Багдадимен жүргізілген болып саналады. С. мешітте өткізілуіне мұсылман ортодокстарының қарсыласуы себепті С. үшін арнайы сопылық тұрақтар (текке, зәуия) салынған. Көптеген сопылар, әсіресе Накшбанди тарикаты С. жоққа шығарған.

САМУД [ثمود] – древний языческий народ, уничтоженный Аллахом за неверие (см.: Салих (1)).

СӘМУД [ثمود] – Аллаһпен күпірлігі үшін жойылған ежелгі пұтқа табынушы халық (қрз.: Салих (1)).

САНУСИТЫ [السنوسية] – реформаторское суфийское братство, основанное Мухаммадом ибн Али ас-Сануси (1791-1859) в Сев. Африке.

Сануси родился в Алжире. Длительное время изучал различные религиозные науки, причислял себя к последователям маликитской правовой школы. Духовный путь прошел под руководством главы суфийского братства хидристов Ахмада ибн Идриса. Большое влияние на его мировоззрение оказали идеи Ахмада ат-Тиджани, основателя ордена тиджанитов. Позднее Сануси основал братство, которое имеет духовную общность с шазилистами, кадиристами, хидритами. После его смерти братство возглавили его сыновья аль-Махди и Мухаммад аш-Шариф.

С. выступали за возвращение к изначальной чистоте ислама, пытались устранить противоречия между мусульманами, очистить духовную и обрядовую практику от нововведений и излишеств. Практиковали тихие зикры-хафи, запрещали экстатические трансы и танцы во время радений. Не запрещали почитание святых-авлия и посвящали специальные молитвы Пророку Мухаммаду (ﷺ). Выступали за строго теократический принцип государственного правления.

Идеи С. распространились в Ливии, Алжире и других регионах Сев. Африки, в Хиджазе и Судане. С. играли значительную роль в политических событиях этих регионов, в XIX-XX вв. участвовали в движении сопротивления населения Сев. Африки колониальным властям европейских государств, в частности Италии.

САНУСИЛАР [السوسية] – Солтүстік Африкада Мұхаммед ибн Әли әс-Санусимен (1791-1859) құрылған реформаторлық сопылық бірлестік.

Сануси Алжирде дүниеге келген. Ұзақ уақыт бойы әртүрлі діни ғылымдарды үйренген, өзін мәлики құқықтық мектебін ұстанушылар қатарына қосқан. Рухани жолды хидрилер сопылық бірлестігінің басшысы Ахмад ибн Ідрістің жетекшілігімен өткен. Оның дүниетанымына тижәнилер орденінің негізін қалаушы Ахмад әт Тижәнидің идеялары үлкен ықпал еткен. Кейіннен Сануси шазили, қадирли, хидрилермен рухани жалпылыққа ие бірлестіктің негізін қалайды. Оның өлімінен кейін бірлестікті оның балалары әл-Мәһди және Мұхаммед әш-Шариф басқарды.

С. исламның бастапқы таза-лығына оралуға шақырды, мұсылмандар арасындағы қайшылықты кетіруге, рухани және салттық тәжірибені жаңалық пен нысапсыздықтан тазартуға тырысты. Тынышты зікір-хафи қолданды, экстатикалық транстарға және зікір салу кезіндегі биге тыйым салды. Қасиетті-әулиелерді құрметтеуге

тыйым салмады және Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) арнайы намаздар арнады. Мемлекеттік биліктің қатал теократиялық принципін ұстанды.

С. идеялары Либия, Алжир және Солтүстік Африканың басқа аймақтарында, Хижаз бен Суданда тарады. С. осы аймақтардың саяси оқиғаларында үлкен рөл ойнады, XIX-XX ғғ. Солтүстік Африка халықтарының еуропалық мемлекеттердің отарлық билігіне, оның ішінде Италияға қарсы қозғалыстары қатысқан.

САРИЯ [سارية] («отряд, посланный против врага») – военные экспедиции, в которых Пророк Мухаммад (ﷺ) не принимал личного участия, а вручал боевое знамя одному из командиров и отправлял отряд на фронт (походы, в которых он участвовал лично, называют газа). Всего известно 38 сражений-С. (см. также: Джихад).

САРИЯ [سارية] («жауға қарсы жіберілген жасақ») – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өзі қатыспаған, әскери туды қолбасшылардың біріне тапсырып, майданға жасақ жіберген әскери экспедициялар (өзі қатысқан жорықтарды ғаз деп атайды). Барлығы 38 С.-шайқастар белгілі (сонымен бірге қрз.: Жиһад).

САУДА БИНТ ЗАМ'А [سودة بنت زمعة] – одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правверных».

Была первой женщиной, на которой Пророк Мухаммад (ﷺ) женился в 1 г. х. после смерти Ха-

диджи. Вместе со своим первым мужем – двоюродным братом Сакраном ибн `Амром – была в числе первых мусульман, эмигрировала в Эфиопию. По возвращении в Мекку Сакран умер, С. осталась вдовой. В то время ей было ок. 50 лет. Пророк Мухаммад (ﷺ), недавно потерявший Хадиджу, заключил с ней брак. С. была набожной и благочестивой женщиной. Умерла в конце периода правления халифа `Омара.

САУДА БИНТ ЗАМЪА [سودة بنت زمعة] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жұбайларының бірі, «Мұсылмандар анасы».

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) 1 х.ж. Хадижа өлімінен кейін үйленген бірінші әйелі. Өзінің бірінші күйеуі – немере ағасы Сакран ибн Әмрмен алғашқы мұсылмандар қатарында болған, Эфиопияға қоныс аударған. Меккеге оралғанда Сакран қайтыс болып, С. жесір қалады. Сол кезде оның жасы 50 шамасында болады. Таяуда Хадижадан айрылған Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) онымен некелеседі. С. тақуа және салихалы әйел болған. Омар халифа билігінің соңында қайтыс болады.

САУМ [صوم] – пост, воздержание от еды, питья и половой близости от рассвета до заката солнца с намерением поклонения Богу. С. в месяце рамадан является одним из столпов веры, отрицание которого ставит человека вне ислама: «О те, которые уверовали! Предписан вам пост, так же как он предписан тем, кто был до вас, – может

быть, вы будете богобоязненны!» (2:183). Улемы единогласны в том, что С. в месяце рамадан стал обязательным только после переселения Пророка Мухаммада (ﷺ) в Медину, вскоре после битвы при Бадре (2 г. х.); до этого Пророк (ﷺ) и его сподвижники соблюдали С. в месяц мухаррам (по другим сообщениям, постились в течение 2 дней ежемесячно).

С. в исламе бывают обязательные и желательные. К обязательным относится С. в месяце рамадан; это один из главных актов, при котором верующие надеются получить у Аллаха милость и прощение: «Тому, кто постится в рамадан с верой и надеждой на награду, прощаются все его прошлые грехи» (аль-Бухари. Фатх. 37). На протяжении всего этого времени мусульмане обращают все свои помыслы и деяния к Создателю в большей степени, чем в другие дни, и совершают больше молитв, чем обычно. Считается, что пост способствует пробуждению в человеке еще большей набожности, при этом он стремится совершать только богоугодные поступки.

С. необходимо начинать ранним утром, при появлении на горизонте первых лучей солнца. Необходимым условием С. является мысленное намерение (ниййа). В одних мазхабах намерение совершается перед каждым днем поста, в других достаточно совершить намерение один раз в начале месяца, т. к. С. рамадана расценивается как одно целое поклонение.

На протяжении светлого времени суток нельзя есть, пить,

вступать в интимные отношения, искусственно вызывать рвоту. Однако если кто-то сделал это по забывчивости, его С. не нарушается. Разрешается проглатывать слюну. Человек, нарушающий С. умышленно, совершает тяжелый грех и обязан не только возместить эти дни, но и искупить вину (см.: Каффара).

Во время С. желательно вставать до рассвета и принимать пищу (см.:). Нежелательно также опаздывать с приемом пищи после захода солнца (см.: Ифтар). Сухур Постящийся особенно должен избегать действий, которые запрещены или нежелательны в религии; в частности, нельзя совершать явные грехи, злословить, лгать, проводить время в бесполезных разговорах и спорах. С. в рамадан сопровождается дополнительными ночными молитвами (таравих), особенно в ночь Кадр. В конце рамадана выплачивается специальная милостыня (закят аль-фитр).

С. должны держать совершеннoлетние мусульмане, находящиеся в здравом уме, длительное время проживающие на одном месте. Женщины, у которых начались месячные или послеродовые выделения, не должны поститься, но должны восполнять С. Также могут не поститься беременные и кормящие матери. Если мусульманин по уважительным причинам пропустил в рамадане весь С. или несколько его дней, то обязан восполнить их в другое время: «А если кто будет болен или в пути, то пусть постится столько же дней в другой месяц» (2:185). Этот С. так-

же обязателен. Не обязательно восполнять пропущенные дни подряд.

Мусульманин который не может держать С. по состоянию здоровья, освобождается от него, но обязан накормить нуждающегося человека за каждый пропущенный день рамадана. Этот вид искупительной милостыни называется фидйа. Желательными С. являются:

- любые 6 дней в месяце шавваль;
- первые 10 дней месяца зуль-хиджа (см.: Хадж), особенно дни тарвия и арафа (8-9 зуль-хиджа);
- 2 дня в месяце мухаррам;
- каждые понедельник и четверг;
- многие дни месяца шаабан, кроме последних перед наступлением месяца рамадан;
- 13, 14 и 15-е числа каждого месяца по мусульманскому календарю.

Нельзя (харам) поститься в праздничные дни (первый день Ид аль-фитр и все четыре дня Ид аль-адха) (см.: Идайн) и по пятницам вне рамадана (но возможно объединять пост в пятницу с постом в четверг или субботу).

САУМ [صوم] – Аллаһқа құлшылық ету ниетімен таңсәріден күн бастқанға дейін сусыннан, жыныстық жақындасудан, тамақтан тыйылу, ораза. Рамазан айындағы С. иман тіректерінің бірі, оны жоққа шығару адамды исламнан тыс қалдырады: «Әй мүминдер! Сендерге бұрынғыларға парыз қылғандай ораза парыз қылынды. Әрине сақсынарсыңдар» (2:183). Ғалымдар рамазан айындағы С. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Мединаға қоныс аударып, көп

кешікпей Бәдр (2 х.ж.) шайқасынан кейін парыз етілгендігіне бір-ауыздан келіседі; бұған дейін пайғамбар (ﷺ) және оның сахабалары С. мұхаррам айында ұстаған (басқа хабарлар бойынша әр айда 2 күн бойы ораза тұтқан).

С. исламда міндетті және жасауға құптарлық деп бөлінеді. Міндетті С. рамазан айының оразасы жатады; бұл мұсылмандар Аллаһтың мейірімі мен кешірімін алуға үміт еткен басты әрекет: «Кімде-кім рамазан айында Аллаһтың сый-сауабына деген иманмен және үмітпен ораза ұстаса, оның бұрынғы күнелері кешіріледі» (әл-Бұхари. Фатх. 37). Осы уақыт бойы мұсылмандар өзінің барлық ойлары мен амалдарын Жаратушыға басқа уақытқа қарағанда үлкен назар салады және әдеттегіден көбірек намаз оқиды. Ораза адамда тақуалықтың оянуына мүмкіндік жасап, ол тек жақсы амалдарға жасауға тырысады деп саналады.

С. таңертең күн жиегінде күннің алғашқы сәулелері көрінген сәттен бастау қажет. С. шарты болып оймен ниет болып табылады. Бір мәзһабтарда ниет оразаның әр күні алдында жасалса, қалған мәзһабтарда айдың басында бір жасаған ниет жеткілікті, себебі рамазан айының С. біртұтас құлшылық болып бағаланады. Күндізгі уақытта тамақтануға, су ішуге, жыныстық қатынасқа түсуге, әдейілеп құсуға болмайды. Дегенмен бұларды кімде-кім ұмытып жасаса, онда С. бұзылмайды. Түкірікті жұтуға рұқсат беріледі. Әдейі С. бұзған

адам үлкен күнә жасайды және бұл күндерді өтеп қана қоймай, кінәсін жуу керек (қрз.: Кәффарат).

С. кезінде таңсәріден бұрын тұрып, тамақтау керек (қрз.: Сухур). Сонымен бірге күн батқаннан кейін ас қабылдауды кешіктіруге болмайды (қрз.: Ифтар). Ораза ұстаушы адам әсіресе дінде тыйым салынған және жағымсыз әрекеттер жасауға қашу керек; оның ішінде, ашық күнелер, ғайбат, өтірік айту, уақытты пайдасыз әңгімелер мен пікірталастармен өткізуге болмайды. Рамазан айындағы С. қосымша түнгі намаздар (тарауих) қосылады, әсіресе Қадыр түнінде. Рамазан айының соңында арнайы садақа беріледі (зекет әл-фитр).

С. бір жерде ұзақ уақыт бойы тұратын, ақыл-есі дұрыс, балиғат жақса толған мұсылмандар тұту керек. Етеккір немесе босанғаннан кейінгі бөлінулер келген әйелдер ораза ұстамайды, бірақ С. кейін толықтырады. Сонымен қатар жүкті және емізулі әйелдерге ұстамауға рұқсат етіледі. Егер мұсылман рамазан айының С. белгілі бір себептермен толық немесе оның бірнеше күндерін қалдырса, онда ол оны басқа күні толықтыруы тиіс: «Ал біреу науқас, не сапарда болса, басқа күндерде оразасының санын толтырсын» (2:185). Бұл С. да міндетті. Өткізген күндерді қатарынан толықтыру міндетті емес.

Денсаулығының болмауы себепті С. ұстай алмайтын мұсылман одан босатылады, бірақ өткізіп алған рамазан айының әрбір күнінде мұқтаж адамды тамақ-

Саф

тандыруы тиіс. Бұл кешірім сада-
касының түрі фидйа деп аталады.

Құптарлық С. келесілер жатады:

- шаууәл айындағы кез келген
6 күн;

- зу-л-хижа айының алғашқы
10 күні(қрз.: Қажылық), әсіресе
таруия мен арафа күндері (зу-л-
хижа 8-9);

- мұхаррам айында 2 күн;

- әрбір дүйсенбі және бейсенбі
күндер;

- рамазан айы кірерден соңғы
күндерден басқа шағбан айының
көп күндері;

- мұсылман күнтізбесі бойын-
ша әрбір айдың 13, 14 және 15-ші
күндері.

Мереке күндері (Ид әл-
фитрдің бірінші күні және Ид әл-
адханың барлық төрт күні) (қрз.:
Идайы) және рамазан айынан тыс
жұма күндері (бірақ жұма күнін
бейсенбі немесе сенбі күндерімен
біікртіріп ораза ұстауға мүмкін)
ораза ұстауға болмайды (харам).

САФА и МАРВА [الصفا والمروة]

– два холма в Мекке, между кото-
рыми осуществляется ритуальный
бег – один из обрядов хаджа и
умры: «Воистину, ас-Сафа и аль-
Марва – одни из обрядовых знаме-
ний Аллаха. Кто совершает хадж к
Каабе или малое паломничество,
тот не совершит греха, если прой-
дет между ними...» (2:158).

САФА және МӘРУА [الصفا
والمروة] – салттық жүгіру болатын
Меккедегі екі жота – хаж пен умра
рәсімдерінің бірі: «Ақиқатында
Сафа, Мәруа Аллаһтың белгіле-
рінен. Сонда кім хаж немесе умра

орындаса, ол екеуін де тауап етудің
оқасы жоқ...» (2:158).

САФИЯ БИНТ ХУЙАЙЙ

[صفية بنت حبي] (ум. 50/670) – одна
из жен Пророка Мухаммада (ﷺ),
«Мать правоверных». Ее отцом
был Хуйайй ибн Ахтаб – вождь
мединского иудейского племени
Надир. Он был врагом мусульман,
после сражения при Ухуде пытал-
ся заключить союз с язычниками
и лицемерами. Надириты замыш-
ляли покушение на жизнь Проро-
ка (ﷺ). В 4/625 г. между надирит-
тами и мусульманами произошел
конфликт, окончившийся победой
мусульман, и надириты покинули
Медину. Большая их часть во главе
с Хуйайем ушла в Хайбар, откуда
иудеи в союзе с племенем Гата-
фан пытались напасть на Медину.
Мусульманская армия вторглась в
Хайбар, и в ходе военных действий
погибли отец, брат и муж С.; сама
она попала в плен к мусульманам и
была передана Пророку (ﷺ). Он (ﷺ)
освободил ее, однако С. предпочла
остаться среди мусульман и объ-
явила о принятии Ислама. После
этого Пророк (ﷺ) женился на ней.
Не исключено, что одной из при-
чин брака была попытка Пророка
(ﷺ) распространить свой авторитет
среди иудеев и способствовать их
обращению в ислам.

С. была добродетельной и пре-
данной Пророку (ﷺ), вела набож-
ный образ жизни. В ее передаче
известно много хадисов. Умерла в
Медине.

САФИЯ БИНТ ХУУАЙЙ [صفية

50/670] [صفية بنت حبي ж.к.б.) – Мұхаммед

Пайғамбар (ﷺ) жұбайларының бірі, «Мұсылмандар анасы». Оның әкесі Хууайй ибн Ахтаб – вождь меиналық яһудилік Нәдир тайпасының көсемі. Ол мұсылмандардың жауы болған, Ухуд шайқасынан кейін мүшрік және екіжүзділермен одақ құруға тырысқан. Нәдирліктер Пайғамбар (ﷺ) өміріне қастандық құрды. 4/625 ж. нәдирліктер мен мұсылмандар арасында мұсылмандар жеңіске жеткен қақтығыс болады және нәдирліктер Мединаны тастап кетеді. Хууайй басшылық еткен олардың көп бөлігі Хайбарға кетеді, ол жақтан яһудилер Гагафан тайпасымен одақтасып, Мединаға шабуыл жасауға тырысты. Мұсылман әскері Хайбарға басып кіріп, ұрыс барысында С. әкесі, ағасы және күйеуі қаза табады; өзі мұсылмандарға тұтқынға түсіп, Пайғамбарға (ﷺ) беріледі. Ол (ﷺ) оны босатады, бірақ мұсылмандар арасында қалуды жөн көріп, исламды қабылдағанын жариялайды.

Осыдан кейін Пайғамбар (ﷺ) оған үйленеді. Неке себептерінің бірі Пайғамбардың (ﷺ) яһудилер арасында өз абыройын таратып, олардың исламға кіруін мүмкін ету болды.

С. салихалы және Пайғамбарға (ﷺ) адал болды, тақау өмір құрды кешті. Оның жеткізуінде көптеген хадистер белгілі. Мединада қайтыс болады.

САХАБ [صحاب] (мн. ч. от асхаб) – мусульмане, которые видели и слышали Пророка Мухаммада (ﷺ), общались с ним и умерли верующими.

САХАБ [صحاب] (көпше түрі асхаб) – Мұхаммед Пайғамбарды (ﷺ) көрген, естіген, онымен тілдескен және мұсылман болып қайтыс болған мұсылмандар.

САХВ [صحوة] – в суфизме – прохождение духовного пути в трезвом состоянии, не теряя разума, не впадая в религиозные экстазы и трансы. Противопоставляется сукуру (состоянию духовного опьянения). Основатель пути С. – Джунайд аль-Багдади.

САХУ [صحوة] – сопылықта – ақыл-есті жоғалтпай, діни экстаз бен трансқа түспей есті күйде рухани жолды өту. Сукрге (рухани мастану күйі) қарама-қарсы қойылады. С. жолының негізін салушы – Жүнейд әл-Багдади.

691

САХИФА [صحف] (мн. сухуф) – небольшой свиток с Откровением Аллаха, посылавшийся отдельным пророкам до Мухаммада (ﷺ). Адаму было ниспослано 10 таких свитков, Шису – 50, Идрису – 30, Ибрахиму – 10. Мусе, Давуду, Исе и Мухаммаду (ﷺ) были ниспосланы Писания. Вера в ниспослание С. обязательна для мусульман.

САХИФА [صحف] (көпше түрі сухуф) – Мұхаммедке (ﷺ) дейінгі жеке пайғамбарларға Аллаһ Аянымен түскен азғана шиыршық қағаз. Адамға осындай 10, Шиске – 50, Ыдрысқа – 30, Ибраһимге – 10 қағаз түскен. Мұса, Дәуд, Иса және Мұхаммедке (ﷺ) Кітаптар түскен. С. аян етілуіне иман келтіру мұсылмандарға міндетті.

Сах

САХИХ [صحيح] – «действительное, достоверное» деяние или повествование. Так может называться торговая сделка, заключаемая на основе законов Шариата (сахих ба'й). Чаще термин употребляется в отношении хадисов. С. является хадис, переданный заслуживающими доверия рассказчиками, обладающими хорошей памятью. Хадисы-С. точные, в них нет скрытых недостатков, они не противоречат другим достоверным хадисам.

САХИХ [صحيح] – «шышыл, дәлелді» әрекет немесе әңгіме. Шариғат заңдары негізінде (сахих ба'й) жасалған сауда келісімі осылай аталуы мүмкін. Термин көп жағдайда хадиске қатысты қолданылады. С. деп жақсы жадыға ие, сенімді жеткізушілер жеткізген хадисті айтады. С.-хадистер нақты, онда жасырын кемшіліктер жоқ, олар басқа дәлелді хадистерге қайшы келмейді.

СЕФЕВИДЫ [الصفيّة] – см.: Кызылбаши.

СЕФЕВИЛЕР [الصفيّة] – қрз.: Кызылбастар.

СИДРАТ аль-МУНТАХА [سدرۃ المنتهى] («Лотос крайнего предела») – дерево, которое растет на 7-м небе возле престола Аллаха (см.: Арш). До С. доходит все, что восходит с земли, и все, что нисходит от Аллаха. С. находится выше земли и 7 небес, и на нем заканчиваются познания творений: «Он (Мухаммад) уже видел его [Джи-

брила] другое нисхождение у Лотоса крайнего предела» (53:13-14).

СИДРАТ эл-МУНТАҺА [سدرۃ المنتهى] («Тұрақтау ағашының жаны») – Аллаһ аршысының жанында 7-ші аспанда өсетін ағаш (қрз.: Арш). С. жерден және Аллаһтан келетін барлық нәрсе келіп тұрады. С. жер және 7 қабат аспаннан жоғарыда орналасқан, және сол жерде жаратылыстардың танымы аяқталады: «Расында ол (Мұхаммед ﷺ), Жәбрейілді екінші рет көрді. Тұрақтау ағашының жанында» (53:13-14).

СИЛЬСИЛА [سلسلة] («цепь») – в суфизме – цепочка духовной преемственности, которая начинается от Пророка Мухаммада (ﷺ) и его сподвижников и доходит до конкретного суфийского тариката и его шейха. Существуют 2 основные С.: одна восходит к Пророку Мухаммаду (ﷺ) через Абу Бакра, вторая – через Али ибн Абу Талиба. Все другие С. на протяжении веков были преданы забвению.

СИЛСИЛӘ [سلسلة] («тізбек») – сопылықта – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мен оның сахабаларынан бастау алып, нақты сопылық тарикатқа және оның шейхына келетін рухани мұрагерліктің тізбегі. Негізгі 2 С. белгілі: біріншісі Әбу Бәкр арқылы Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ), екіншісі – Әли ибн Әбу Талиб арқылы барады. Қалған барлық С. ғасырлар бойы ұмытылған.

СИРАТ [صراط] – мост, проложенный над огненной преиспод-

ней. По нему предстоит пройти в Судный день всем воскрешенным людям. В зависимости от того, кто проходит по нему, С. может стать тоньше волоса и острее лезвия меча; расположенные над С. крюки сбрасывают грешников в геенну. Праведные мусульмане с легкостью пройдут через С. в Рай, неверные и грешники упадут в огонь. Истинная сущность С. и связанных с ним событий неясна; не исключено, что в его описании содержится аллегория.

СИРАТ [اصراط] – отты тозактың үстінен жүргізілген көпір. Қиямет күні барша қайта тірілгендер оның үстімен өтеді. Оның үстінен әркім әртүрлі өтеді, біреулер үшін С. шаштан жіңішке, қылыш алма-сынан өткір болады; С. үстінде орналасқан ілемектер күнәһарларды тозаққа лақтырады. Тақуа мұсылмандар С. арқылы Жұмаққа оңайлықпен өтеді, көпірлер мен күнәһарлар тозаққа құлайды. С. шынайы мәні мен онымен байланысты оқиғалар белгісіз; оның сипатталуында аллегория бар болуы мүмкін.

СИРХИНДИ АХМАД аль-ФАРУКИ [السرهندي أحمد الفاروقي] (971/1563-1024/1615) – выдающийся мусульманский реформатор, «обновитель веры II тыс.» (муджаддид аль-алф ас-сани). Настоящее имя – Абу аль-Баракат Ахмад ибн `Абд аль-Ахад ибн Зайн аль-Абидин. Его называют также имамом Раббани. Родился в индийском городе Сирхинд. Родословная восходила к `Омару ибн аль-Хаттабу.

Начальное образование получил от отца. Изучил арабский язык, выучил наизусть Коран. В городе Сиялкуп учился у известного улема Мавлана Камала ад-Дина аль-Кашмири, затем у Кади Бахлула аль-Бадахшани мусульманскому праву и хадисам. К 17 годам завершил обучение.

Обучался духовной практике тариката Накшбанди в Дели под руководством одного из самых известных шейхов – Мухаммада Баки Биллаха, который дал С. разрешение обучать учеников в его родном городе Сирхинде. В преподавательской деятельности С. уделял большое внимание тафсирам Корана, хадисам и мусульманскому праву, отношение к которым у него строилось только на основании официальной исламской традиции. Позже преподавал в Лахоре.

Был последователем суннитского ислама и стремился разъяснять суфизм в понятиях ортодоксального ислама посредством очищения последнего от поздних нововведений. Подверг решительной критике различные пантеистические учения, которые образовались в тасаввуфе на основании доктрины «единства бытия» (см.: Вахдат аль-Вуджуд) и противопоставил ей концепцию «единства свидетельства» (см.: Вахдат аш-Шухуд).

Решительно выступал против различных искажений ортодоксальной религии, призывал вернуться к изначальной чистоте ислама, выступал против различных сект и движений. В связи с этим подвергся нападкам религиозных группировок. Оппоненты пыта-

лись очертить С. в глазах индийского султана Салима Джахангир-хана, но С. встретился с султаном и заслужил его уважение.

Позже был заключен в крепость Гувалйар. Ученики хотели подняться на его защиту, однако С. запретил им выступать против султана. В тюрьме продолжал просветительскую деятельность; направил на путь веры многих заключенных и охранников. Через 3 года был освобожден, с почестями принят султаном, вернулся на родину.

Автор многих работ, в т. ч. «Рисалят ат-Тахлилия» («Аналитический трактат»), «Радд ар-Рафавид» («Отвержение шиизма»), «Исбат ан-Нубувва» («Доказательства пророчества»). Самая известная книга – сборник писем «Мактубат».

694

СИРХИНДИ АХМАД әл-ФАРУҚИ [السرهندي أحمد الفاروقي] (971/1563-1024/1615) – белгілі мұсылман реформаторы, «І мыңж. Дін жаңартушысы» (мұжаддид әл-алф әс-сәни). Шын есімі – Әбу әл-Баракат Ахмад ибн Әбд әл-Ахад ибн Зәйн әл-Абидин. Оны имам Раббани деп те атайды. Үнділік Сирхинд қаласында дүниеге келген. Ата-тегі Омар ибн әл-Хаттабтан бастау алған.

Алғашқы білімді әкесінен үйренген. Араб тілін меңгеріп, Құранды толық жаттаған. Сиял-кут қаласында танымал ғалым Мәуләна Камал әд-Дин әл-Кашмириде, кейін Қади Бахлула әл-Бадахшанидан мұсылман құқығы мен хадисінен оқыған. 17 жасында оқуды тәмәмдаған.

Делиде Нақшбанди тариқатының рухани тәжірибесін ең танымал шейхтардың бірі, С. өзінің туған қаласы Сирхиндта шәкірттер оқытуға рұқсат берген – Мұхаммед Бақи Биллаһтың жетекшілігімен оқыған. Оқытушылық қызметте С. тек ресми исламдық дәстүрдің негіздерімен қатынас қалыптасқан Құран тәпсірі, хадис және мұсылман құқығына үлкен назар аударған. Кейін Лахорда оқытушылық қызметте болды.

Сүнниттік исламның өкілі ретінде сопылықты ортодоксалды ислам түсінігінде соңғыны кейінгі жаңалықтардан тазарту арқылы түсіндіруге талпынды. «Болмыстың бірлігі» (қрз.: Уахдат әл-Ужууд) доктринасы негізінде тасаууфта пайда болған әртүрлі пантеистік ілімдерді батыл сынға алды және оған «күәліктің бірлігі» (қрз.: Уахдат аш-Шуһуд) концепциясын қарсы қойды.

Ортодоксалды дінді әртүрлі өзгертулерге табанды түрде қарсы тұрды, исламның алғашқы тазалығына оралуға шақырды, алуан түрлі ағымдар мен қозғалыстарға қарсы шықты. Осы себепті діни топтардың шабуылына ұшырады. Оппоненттер С. үнділік сұлтан Сәлим Жахангердің алдында қаралауға тырысты, алайда С. сұлтанмен кездесіп, оның құметіне ие болды.

Кейін Гууәляр бекінісіне то-рылды. Шәкірттері оны қорғауға шыққысы келген еді, бірақ С. сұлтанға қарсы шығуға тыйым салды. Түрмеде ағартушылық қызметін жалғастырды; көптеген қамалғандар мен күзетшілердің

иманының тура жолына түсуге бағыттады. 3 жылдан соң бостандыққа шығып, құрметпен сұлтанның қабылдауында болды, отанына оралды.

Көптеген жұмыстардың авторы, соның қатарында «Рисаләт әт-Тахлилия» («Аналитикалық трактат»), «Радд ар-Рафауид» («Шиизмді әшкерелеу»), «Исбат ән-Нубууә» («Пайғамбарлықтың дәлелдері»). Ең белгілі кітабы – «Мактубат» хаттар жинағы.

СУДЖУД [سجود] – см.: Саджда.
СУЖУД [سجود] – крз.: Сәжде.

СУКР [سكر] – в суфизме – состояние ухода от себя, опьянения от духовной любви к Богу. Близок по значению понятиям ваджд и гайба. Впервые был сформулирован и введен Баязидом аль-Бистами, который считал С. более предпочтительным, чем трезвость (сахв). В состоянии С. суфий может говорить слова, не одобряемые Шариатом и противоречащие ему. Ортодоксальный ислам (суфизм в том числе) относится к С. и другие экстатическим состояниям неоднозначно, порицая и обвиняя в ереси сторонников С., экзальтированного ваджда, джазбы.

СУКР [سكر] – сопылықта – өзінен кету күйі, Құдайға деген рухани махаббаттан мастану. Мағынас бойынша уәжд және ғайб ұғымдарына жақын. Бірінші рет С. естіліктен (саху) артық көрген Баязид әл-Бистамимен енгізіліп, құрылған. С. күйінде сопы Шариғат құптамайтын және оған

қарсы сөздер айта алады. Ортодоксалды ислам (оның қатарында суфизм) С. және басқа экстатикалық күйлерге бір қатарлы емес қарап, уәжд, жазба шаттықпен билеген С. жақтастарын дінбұзарлық әрекетке айыптап, жокқа шығарады.

СУЛЕЙМАН [سليمان] – библейский царь Соломон, сын пророка Давуда (Давида). Происходил из рода пророка Йа'куба (Иакова). Один из пророков (наби) Аллаха, посланных к народу Израиля. Родился в Газе, умер в Кудсе (Иерусалиме). Проповедовал религию пророка Мусы (Моисея). О С. повествуется во многих сурах Корана. С детства С. обладал большими способностями, был справедливым и добродетельным. Когда ему исполнилось 12, стал царем, а затем Аллах сделал его Своим Пророком (27:15).

Сулейман возвел мольбу Аллаху, чтобы Он даровал ему такую силу и богатство, каких еще ни у кого не было (38:35). Аллах даровал ему власть над джиннами, животными, ветрами и людьми (38:36-38). С. знал языки всех тварей и многие тайны (27:16). Он использовал дарованные ему Аллахом знания и способности для улучшения благосостояния людей и для призывания их на путь веры. За время царствования основал новые города, проложил дороги, построил много крепостей и дворцов; все тяжелые работы по его приказу исполняли джинны: «[Мы покорили] Сулейману ветер, который [одним] утренним дуновением пролетает месячный [путь]

и ночным дуновением проходит такой же [путь]. Мы заставили для него течь родники расплавленной меди. И часть джиннов работала на него по повелению его Господа. А тому, кто из них ослушается Нашего повеления, Мы дадим вкусить наказание огнем. Они создают для него то, что он пожелает: алтари, изваяния, чаши, огромные, как водоемы, прочно стоящие котлы» (34:12-13). Самым известным сооружением в Кудсе был знаменитый храм С. – он распорядился продолжить его строительство, начатое еще при его отце Давуде. Через 7 лет работы были завершены. Свой дворец в Кудсе С. строил 13 лет.

С. создал большую армию, состоящую из людей и джиннов (27:17); его власть распространилась на обширные территории Ближнего Востока, где он создал процветающее государство. С. был набожным и богобоязненным человеком, помогал нуждающимся и тратил много средств на милостыню. До последних дней жизни усердно призывал людей верить в Аллаха и не совершать дурных поступков. Народ очень любил его, и никто не осмеливался перечить ему. Он справедливо царствовал на протяжении 40 лет. Слава о С. распространилась по всему миру. Используя свое влияние и известность, С. призывал к вере многих правителей других стран. Например, он написал правившей в Сабее йеменской царице Билкис письмо с предложением уверовать в Аллаха и пригласил ее в Палестину. Билкис приехала и уверовала (27:20-44).

Однажды С. отправился посмотреть на работы по строительству огромного дворца. Он вышел на балкон здания и повелел всем оставить его. В этот момент к нему пришел ангел смерти и забрал его душу. Мертвым С. простоял, опершись на посох, еще некоторое время; люди и джинны видели его и не догадывались, что он уже умер. Наконец посох источил червь, и тело С. рухнуло на землю (34:14).

С. поместил в храме, построенном им в Кудсе (Иерусалиме), Ковчег Завета (См.: Табут ас-Сакина), завещанный израильтянам пророком Мусой. Там Ковчег Завета хранился до завоевания Кудса вавилонским царем Бухтуннассаром (Навуходоносором). Вавилоняне предали город и храм огню и разграбили его; после этого Таура (Тора) и Забур (Псалтирь) были утеряны навсегда, лишь некоторые их фрагменты остались в памяти людей. Спустя долгое время эти фрагменты составили новую Священную Книгу.

СҮЛЕЙМЕН [سليمان] – інжілдік патша Соломон, Дәуд пайғамбардың ұлы. Йәкуб пайғамбар тегінен. Аллаһ пайғамбарларының (нәби) бірі, Израиль халқына жіберілген елші. Газада туылып, Құдыста (Иерусалим) қайтыс болған. Мұса пайғамбар дінін насихаттаған. С. туралы Құранның көптеген аяттарында баяндалады. С, жастайынан көптеген мүмкіндіктерге ие, әділ әрі ізгі істер жасаушы болған. 12 жасқа толғанда патша болады, кейін оны Аллаһ Өзінің Пайғамбары (27:15) етеді.

Сүлеймен Аллаһтан бұған дейін ешкімде болмаған байлық пен қуатты беруін сұрап дұға етеді (38:35). Аллаһ оған жындар, жануарлар, желдер мен адамдар үстінен билікті береді (38:36-38). С. барлық жаратылыстың тілін және көптеген құпияларды білген (27:16). Ол Аллаһ берген білімдер мен мүмкіндіктерді адамдар әлеуетінің жақсаруы мен олардың иманның тура жолына шақыруға жұмсады. Патшалық ету кезеңінде жаңа қалалар тұрғызды, жолдар салды, көптеген сарайлар мен бекіністер орнатты; барлық ауыр жұмыстарды оның бұйрығы бойынша жындар орындады: «Сүлейменге де ерте кетуі бір айлық, кешке қайтуы бір айлық (жол алатын) желдерді бағындырдық. Ол үшін еріген мыстан бұлақ ағыздық. Я, Раббының бұйрығымен оның алдында жұмыс істейтін жындарды да бағындырдық. Олардан кім әмірімізден тайса, оған жалындаған азаптан таттырамыз. Олар, Сүлейменнің қалауынша, құрылыстар, мүсіндер, көлдей ыдыстар және орнатылған қазандар жасайтын еді» (34:12-13). Құдыстағы ең белгілі құрылыс танымал С. ғибадатханасы – ол оның әкесі Дәудтің тұсында басталған құрылысты жалғастыруды тапсырды. 7 жыл жұмыстан кейін аяқталады. Құдыстағы өз сарайын С. 13 жыл салған.

С. адамадр мен жындардан тұратын ең ірі армия құрған (27:17); оның билігі Таяу Шығыстың кең территориясына созылған дамушы мемлекетті құра алған жерлер-

ге тарады. С. тақуа әрі салихалы болған, мұқтаждарға көмектесіп, садақаға өте көп қаржы жұмсаған. Өмірінің соңына дейін адамдарды Аллаһқа иман келтіріп, жаман істерден сақтауға шақырды. Халқы оны өте жақсы көрген, және оған ешкім қарсы шықпаған. Ол 40 жыл бойы әділетті патшалық құрды. С. туралы даңқ бүкіл әлемге тарады. Өзінің ықпалы мен абыройын пайдалана, С. көптеген басқа елдердің басшыларын иманға шақырған. Мәселен, Сабада билік құрған йемендік патшайым Былқысқа Аллаһқа иман келтіру ұсынысымен хат жазып, оны Палестинаға шақырады. Былқыс келіп, иман келтіреді (27:20-44).

Бір күні С. орасан зор сарайдың құрылыс жұмысын көруге келеді. Ол балконға шығып, барлығы оны тастауға бұйрық береді. Осы кезде оған өлім періштесіп келіп, жанын алады. С. өлі күйінде асатаяғына сүйсініп біршама уақыт тұрады; адамдар мен жындар оны көргенменде оның қайтыс болғанын сезбеді. Асатаяғын құрт кемірген соң С. денесі жерге құлайды (34:14).

С. Құдыста (Иерусалим) салдырған ғибадатханасына Мұса пайғамбардың израильдіктерге өсиет етіп қалдырған Өсиет кемесін (қрз.: Табут әс-Сәкина) орналастырады. Сонда Өсиет кемесі Құдысты вавилондық патша Бухтуннассар (Навуходоносор) жаулап алғанға дейін сақталды. Вавилондықтар қаланы және ғибадатхананы өртеп, тонап кетеді; осыдан кейін Тәурат (Тора) пен Забур (Псалтыр) мәңгілікке

жоғалды, тек кейбір үзінділер ғана адамдардың жадында қалды. Ұзақ уақыт өткеннен кейін бұл үзінділер жаңа Қасиетті Кітапты құрады.

СУЛУК [سلق] – в суфизме – процесс прохождения духовного пути. Употребляется в паре с термином сайр.

СУЛУК [سلق] – сопылықта – рухани жолды өту процесі. Сайр терминімен бірге қолданылады.

СУННА [السنة] (мн. сунан) («способ, привычный путь, следование») – слова, дела, невысказанные одобрения, нравственные качества Пророка Мухаммада (ﷺ), известные из сообщений очевидцев (см.: Хадис). С. бывает 3 видов:

1. Кауль – различные высказывания Пророка Мухаммада (ﷺ), приводимые в хадисах.

2. Фииль – поступки, совершенные Пророком Мухаммадом (ﷺ) и являющиеся примером и повелением для всех мусульман.

3. Такрир – молчаливое одобрение Пророком Мухаммадом (ﷺ) слов и дел его сподвижников, что расценивается как разрешенность подобных действий.

С. – второй после Корана первоисточник исламской религии, следование положениям которого – обязанность мусульман (33:21; 59:7). Сам Пророк (ﷺ) сказал: «Я оставляю вам две вещи. Пока вы будете следовать этим двум вещам, вы не собьетесь с истинного пути. Это книга Аллаха и моя С.» (Малик ибн Анас. Муватта. Кадар. 3 (2, 899)).

В исламе С. имеет исключительное значение. По отношению к аятам Корана она выполняет следующие функции:

1. Подтверждает повеления аятов Корана и усиливает их (например, смысл аята «О вы, которые уверовали! Не стяжайте имущества друг друга несправедливым путем, а только путем торговли по взаимному вашему согласию» (4:29) полностью подтверждает хадис: «Не является дозволенным для мусульманина имущество другого человека, если оно приобретено не по его согласию» (Ибн Ханбал. Муснад. V. 72).

2. Комментирует аяты и вносит ясность в некоторые их смыслы, разъясняет и детализирует вопросы права и ритуальной практики (например, в Коране указано на необходимость совершения молитвы и поста, а С. объясняет, как именно следует их совершать; аят «Те, которые уверовали и не облекли своей веры в несправедливость, для них – безопасность, и они на верной дороге» (6:82) разъясняется С. – под «несправедливостью» следует понимать многобожие).

3. Может отменять некоторые правовые повеления Корана (см.: Насх и Мансух). Например, аят «Когда к кому-либо явится смерть и он оставляет [после себя] состояние, то предписано завещать [его] по обычаю родителям и близким родственникам» (2:180) дополняется С.: «Нет завещания наследнику» (аль-Бухари. Васая. 6; Абу Давуд. Васая. 6).

4. Может предписывать какие-либо правовые действия, о кото-

рых не говорится в Коране, например: «Скажи: “В том, что открыто мне, я не нахожу запрещенным для питающегося то, чем он питается, только если это будет мертвечина, или пролитая кровь, или мясо свиньи, потому что это – скверна, или нечистое, которое заколото с призыванием не к Аллаху”» (6:145). С. запрещает и другие виды пищи: «Все хищные звери с клыками и всякая птица с когтями запрещаются для потребления» (аль-Бухари; Муслим). Кроме того, в хадисах говорится о необходимости совершения ночной молитвы-витр, о запрете золотых украшений и шелковых одежд для мужчин, что не встречается в Коране.

Источники С. делятся на следующие категории:

– Мутаватир – сообщения, восходящие непосредственно к Пророку Мухаммаду (ﷺ) и его сподвижникам, известные из многочисленных цепочек передатчиков, которые не могли договориться между собой об их фактичности. С.-мутаватир достоверна и сомнениям не подлежит (см.: Хаббар аль-Мутаватир); выведенные из нее вероучительные и правовые положения обязательны (фард) для исполнения. Если различные сообщения совпадают дословно, то их называют мутаватир аль-ляфзи, если только по смыслу – мутаватир аль-манави.

– Машхур – в ханафитском мазхабе – сообщения от Пророка (ﷺ) и его сподвижников, переданные немногочисленными независимыми друг от друга цепочками передатчиков (например двумя).

Необходимость действия на основании С.-машхур приближена к С.-мутаватир. Другие мазхабы считают С.-машхур частью С.-ахад.

– Ахад – сообщения о жизни, речах и поступках Пророка Мухаммада (ﷺ), переданные малым количеством цепочек передатчиков. Уступают по значимости мутаватир, не являются основой для вероучительных положений, но при соответствии критериям достоверности служат основанием для правовых решений (методика определена традициями мазхабов).

Деяния Пророка Мухаммада (ﷺ) разделяются на 3 категории:

1) деяния, которые он совершал в качестве обычного человека (его трапеза, сон, питье, общественная деятельность, торговые сделки, ведение хозяйства, ведение войн и т. д.);

2) деяния, совершение которых было обязательно только для самого Пророка (ﷺ) (например, специальная ночная молитва-тахаджуд, непрерывный пост (висал) на протяжении 2 и более дней);

3) деяния, оговоренные в Шариате и имеющие обязательный характер для всех мусульман (молитва, пост, хадж и т. д.).

По степени необходимости совершения тех или иных деяний различаются следующие виды С.:

– сунна гайри муаккада (или мустахабб) – богоугодные действия, которые Пророк (ﷺ) делал нерегулярно (например, дополнительная молитва, предшествующая обязательной молитве-иша).

– сунна муаккада – богоугодные действия, которые Пророк (ﷺ)

Сун

старался делать постоянно (например, дополнительные молитвы до обязательной молитвы субх, а также до и после зухр, чтение азана и икамы перед молитвой, чистка зубов и т. д.). Воздержание от совершения С. муаккада очень нежелательно для мусульманина.

– сунна хасана (бид'а хасана) – разрешенные деяния, основы которых восходят к периоду жизни Пророка (ﷺ) или его сподвижников и которые укрепляют религию (например, сооружение минаретов, школ, написание книг – во времена Пророка Мухаммада (ﷺ) их не было в современном смысле этих слов, но их основы существовали и поощрялись им).

Особенности в определении понятия Сунны имеет шиитская традиция (см.: Иснааш'ариты).

700

СУННЕТ [السنة] (көпт. сунан) («әдіс, үйреншікті жол, ұстану») – куәгерлердің хабарларынан белгілі болған Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сөздері, істері, айтылмаған мақұлдауы, адамгершілік қасиеттері (қрз.: Хадис). С. 3 түрлі болады:

1. Кәул – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) хадистерде келтірілген әр түрлі сөздері.

2. Фиһл – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) жасаған және барлық мұсылмандарға үлгі мен әмірі болып табылатын істері.

3. Тақрир – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) үнсіз қолдаған, осыған ұқсас әрекеттердің рұқсат етілуі ретінде бағаланатын, оның сахабаларының сөздері мен істері.

С. – мұсылман дінінің Құраннан кейінгі екінші қайнар көзі, оны

ұстану – мұсылманның міндеті (33:21; 59:7). Пайғамбардың (ﷺ) өзі айтқан: «Мен сіздерге екі нәрсе қалдырамын. Осы екі нәрсені ұстансаңыздар, сіздер ақиқат жолдан таймайсыздар. Бұл Аллаһтың кітабы және менің С.» (Мәлик ибн Анас. Мууәтта. Қадар. 3 (2, 899)).

Исламда С. ерекше мәні бар. Құран аяттарына қатысты ол келесі функцияларды орындайды:

1. Құран аяттарының пайда болуын растайды және оларды күшейтеді (мысалы, «Әй мүминдер! Өзара малдарыңды бұзықтықпен жемендер. Бірақ өз ризалықтарыңмен саудаласу басқа» (4:29) аятының мағынасын «Мұсылманға басқа біреудің мүлкіне ие болуға рұқсат етілмейді, егер ол сол адамның келісімінсіз алынса» (Ибн Ханбал. Муснад. V. 72) хадисі толығымен растайды.

2. Аяттарды түсіндіреді және олардың кейбірінің мағынасын айқындайды, түсіндіреді және құқық пен жоралғы тәжірибесінің сұрақтарын талдаулы қарастырады (мысалы, Құранда намаз бен ораза қажеттілігі көрсетілген, ал С. оны қалай жасау керектігін түсіндіреді; «Сондай иман келтіріп, сенімдерін зұлымдықпен былғамағандар, міне соларда сенімділік бар. Және олар тура жолға түсірілгендер» (6:82) аятындағы «зұлымдықты» С. – көпқұдайшылық ретінде түсіндіреді).

3. Құранның кейбір құқықтық бұйрықтарын жоя алады (қрз.: Насх және Мансукх). Мысалы, «Біреулеріңе өлім келген шақта, артына мал қалдырса, әке-шешесіне,

жақындарына дұрыстықпен өсиет парыз етілді» (2:180) аяты С.: «Мұрагерге өсиет жоқ» (әл-Бұхари. Уасая. 6; Әбу Дәуд. Уасая. 6) толықтырылады.

4. Құранда айтылмаған қандай да бір құқықтық әрекеттерді бұйыра алады, мысалы: «Айт: “Маған уахи етілгенде, жейтін кісіге жеуге арам болған нәрсені таппадым. Бірақ жемтік, немесе ағызылған қан, негізінен арам доңыз еті, немесе күнәлы болып, Аллаһтан басқаның атымен бауыздалған мал арам. Біреу бас тартпай, шектен шықпай шарасыз қалса, (жеуіне болады.)”» (6:145). аятына қоса С. басқа да тағам түрлеріне тыйым салады: «Барлық азуы бар жыртқыш аңдар және әрбір тырнақты құс тұтынуға тыйым салынады» (әл-Бұхари; Муслим). Одан басқа, Құранда кездеспейтін, хадистерде ер адамдар үшін түнгі намаз-үтір жасау қажеттілігі, алтын эшекей бұйымдарға және жібек киімдерге тыйым салу туралы айтылады.

С. көздері келесі категорияларға бөлінеді:

– Мутәуәтир – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мен оның сахабаларынан тікелей жеткен хабарлар, олардың жинақталуы туралы өзара келісе алмаған жеткізушілердің көптеген белгілі тізбектері. С.-мутәуәтир шынайы және күдіктенуге жатпайды (қараңыз Хабар әл-Мутәуәтир); одан шығарылған ақида және құқықтық ережелердің орындалуы міндетті (парыз). Егер әр түрлі хабарлар сөзбе сөз сәйкес келсе, оларды мутәуәтир әл-ләфзи, ал егер тек

мағынасы бойынша сәйкес келсе – мутәуәтир әл-мәнәуи деп атайды.

– Мәшһүр – ханафи мәзһабында – Пайғамбарға (ﷺ) және оның сахабаларынан жеткен саны көп емес өзара тәуелсіз жеткізушілер тізбегі жеткізген (мысалы екі) хабарлар. Әрекет қажеттілігі С.-мәшһүр негізінде С.-мутәуәтирге жақын. Басқа мәзһабтар С.-мәшһүрды С.-ахад бөлігі ретінде қарастырады.

– Ахад – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өмірі, айтылған сөздері және істері туралы аз жеткізушілер тізбегі жеткізген хабарлар. Мәні бойынша мутәуәтирден қалады, ақида негіздеріне негіз болмайды, бірақ шынайылық деңгейіне сәйкес болса, құқықтық шешімдерге негіз ретінде қызмет етеді (әдіснама мәзһабтар дәстүрімен анықталған).

Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) 701 істері 3 категорияға жіктеледі:

1) ол қарапайым адам ретінде жасаған істер (оның тамақтануы, ұйқысы, сусыны, қоғамдық істері, сауда келісімдері, шаруашылықты жүргізуі, соғыстарды жүргізу және т.б.);

2) Пайғамбардың тек өзіне міндеттелген істері (мысалы, арнайы түнгі таһажжуд-намазы, 2 және одан астам күн бойы үздіксіз ораза (уисал));

3) Шариғатта айтылған, барлық мұсылмандарға міндетті істер (намаз, ораза, қажылық және т. б.).

Қайсыбір істерді жасау қажеттілігінің деңгейі бойынша С. келесі түрлерге бөлінеді:

– сунна ғайри муаккада (немесе мұстахаб) – жақсы әрекеттер, оларды Пайғамбар (ﷺ) үнемі жасамаған

Сун

(мысалы, міндетті намаз-ишаға дейін оқылатын қосымша намаз).

- сунна муаккада – жақсы әрекеттер, оларды Пайғамбар (ﷺ) үнемі жасауға тырысқан (мысалы, міндетті субх намазына дейін, соған қоса зуһр намазына дейін және одан кейін, оқылатын қосымша намаз, намаз алдында азан және иқам оқу, тіс тазалау және т. б.). С. муаккада жасаудан бас тарту мұсылман үшін жағымсыз.

- сунна хасан (бидъа хасан) – негіздері Пайғамбар (ﷺ) және оның сахабалары өмір сүрген уақытқа келетін, рұқсат етілген және дінді нығайтатын істер (мысалы, мұнаралар, мектептер салу, кітап жазу – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) кезінде олар бұл кездің сөздері мағынасында болмаған, бірақ негіздері мен ынталандыру болған).

Сүннет ұғымын анықтау ерекшеліктеріне шииттік дәстүрі ие (қараңыз Иснаәшғарилер).

СУННИТЫ [السني] – см.: Ахль ас-Сунна ва'ль-Джамаа.

СУННИТТЕР [السني] – қрз.: Әһл әс-Сунна уәл-Жамаа.

СУР [سور] – труба, в которую дважды дунет ангел Исафил, после чего все живое погибнет, а затем восстанет на Суд Аллаха (см.: Нафха; Кыяма).

СУР [سور] – Исафил періште екі рет үрлейтін құбыр, содан соң барлық тірі дүние өледі, кейін Аллаһ Сотына тіріледі (қрз.: Нәфха; Қиямет).

СУРА [سورة] («первостепенное, наиважнейшее») – глава Корана. Все С. состоят из аятов (стихов). Всего в Коране содержится 114 С., которые подразделяются на длинные (тивал), содержащие более 100 аятов, средние (масани), содержащие менее 100 аятов, и короткие (мұфассал). Существуют также С.-миун, число аятов в которых ок. 100. Самая длинная С. – 2-я («Бакара», 286 аятов), самая короткая – 108-я («Каусар», 3 аята).

Все С. названы по различным упомянутым в них событиям или личностям либо по словам первых аятов. Некоторые С. имеют несколько названий: например, С. «Тауба» (9) называют также «Бараа», С. «Фатир» (35) – «Малайка».

В зависимости от места их ниспослания Пророку Мухаммаду (ﷺ) все С. подразделяются на мекканские и мединские. Мекканские С. были ниспосланы Аллахом до хиджры, мединские – после хиджры.

О порядке следования С. в Коране улемы не имели единого мнения. Существуют 2 варианта порядка: 1 – по длине С. (считается, что именно так располагали С. многие сподвижники Пророка Мухаммада (ﷺ); 2 – по темам, так, чтобы одно повествование продолжало другое (считается, что именно так ниспосылались суры Пророку (ﷺ) Аллахом).

Часть улемов считали, что порядок С. не оговорен и является предметом иджитхада. Именно так при халифе `Османи и был кодифицирован Коран (см.: Коран), порядок следования С. в котором отличался от порядка многих свитков, имев-

шихся у сподвижников. Другие улемы считали порядок следования С. установленным Аллахом и отвергали иджтихад в этом вопросе, но единого варианта представить не смогли. Третьи придерживались промежуточной позиции, считая, что последовательность некоторых С. определена Божественным повелением, но другие могут быть предметом иджтихада.

СУРЕ [سورة] («біріншілік, ең маңызды») – Құран тарауы. Барлық С. аяттардан (такпақтар) тұрады. Құранда барлығы 114 С. бар, олар 100 аяттан асатын ұзын (тиуэл), орташа (масани) және 100 аяттан аз қысқа (муфассал) деп бөлінеді. Сонымен қатар саны 100-ге жуық С.-миун бар. Ең ұзын С. – 2-ші («Бақара», 286 аят), ең қысқасы – 108-ші («Кәусар», 3 аят).

Барлық С. өз мазмұнында аталған әр түрлі оқиғалар немесе тұлғалар, немесе аяттардың бірінші сөзімен аталған. Кейбір С. бірнеше атауы бар: мысалы, С. «Тәуба» (9) – «Бараа», С. «Фатир» (35) – «Мәләика» деп те аталады.

Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) аян етілу орнына байланысты барлық С. меккелік және мединалық деп жіктеледі. Меккелік С. Аллаһпен төмен – хижраға дейін, мединалық – хижрадан кейін аян етілген.

Құрандағы С. реттілігі жайлы ғалымдар бір ортақ көзқараста болмады. 2 реттілік түрі бар: 1 – С. ұзындығы бойынша (дәл осылай С. Мұхаммед Пайғамбардың көптеген (ﷺ) сахабалары орналастырған деп саналады; 2 – тақырыптар бойынша, бір әңгіме

келесісін жалғастыратындай (дәл осылай С. Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) аян етілген деп саналады).

Ғалымдардың бір бөлігі С. реттілігі айтылмаған және ижтиһад пәні болып табылады деп санаған. Дәл солай Осман халифа кезінде Құран (қрз.: Құран) кодталған, мұнда С. реті сахабаларда болған көптеген түрлерінен ерекшеленген. Басқа ғалымдар С. реті Аллаһпен бекітілген деп санап, бұл сұрақта ижтиһадты жоққа шығарған, алайда ортақ шешімге келе алмады. Үшіншілері аралық позицияны ұстанып, кейбір С. реті Аллаһтың бұйрығымен реттеліп, басқалары ижтиһад пәні бола алады деп есептеген.

СУРАКА ИБН МАЛИК [سرافة ابن مالك] (ум. 23/645) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ).

Происходил из племени Муллидж. Обладал высоким ростом, мощным телосложением, ловкостью и сноровкой, был отличным наездником и прекрасным следопытом.

Прославился при хиджре Пророка (ﷺ), когда курайшиты объявили всем племенам в окрестностях Мекки, что готовы отдать 100 верблюдов тому, кто сумеет доставить к ним Мухаммада (ﷺ) живого или мертвого. С. решил получить награду и отправился на поиски Мухаммада (ﷺ). Проскакав по пустыне значительное расстояние, конь Сураки начал спотыкаться. Решив уже вернуться, С. увидел Пророка (ﷺ) с 2 спутниками, хотел пустить в него стрелу, но его рука беспомощно застыла на месте; он

увидел, что ноги его коня стали погружаться в песок. Тогда С. обратился к Пророку (ﷺ), попросил освободить его коня и пообещал прекратить погоню. Пророк (ﷺ) воззвал к Аллаху, и ноги коня чудесным образом освободились из песка. Но С. вспомнил об обещанной награде и опять стал преследовать Пророка (ﷺ); и вновь ноги его коня застряли в песке, и снова С. пришлось просить Мухаммада (ﷺ) сжалиться над ним. Пророк (ﷺ) с помощью Аллаха освободил коня, приказав С. вернуться и остановить других преследователей. На прощание Пророк (ﷺ) сказал, что если С. исполнит приказ, то получит в награду бесценные браслеты персидского шаха Хосрова (в тот момент это обещание казалось невыполнимым). По просьбе С. Мухаммад (ﷺ) дал ему обещание принять его при первой возможности. Абу Бакр записал это обещание на костяной пластинке и отдал ее С. С. объявил преследователям, что тщательно прочесал местность, но никаких следов Мухаммада (ﷺ) и его спутников не обнаружил, и рассказал о встрече с ними только после известия о том, что Пророк (ﷺ) доехал до Медины.

После завоевания мусульманами Мекки С. пришел с той костяной грамотой к Пророку (ﷺ) и объявил о принятии ислама. Когда после победы над Ираном в Медину были перевезены сокровища из шахского дворца, халиф 'Омар, увидев среди трофеев браслеты изумительной работы, вспомнил об истории с С., вызвал его, одел в персидские царские одежды, во-

дружил ему на голову корону шахов и отдал браслеты, обещанные С. Пророком Мухаммадом (ﷺ).

СУРАҚА ИБН МӘЛІК [سراقة ابن مالك] (қ.б.ж. 23/645) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы.

Мудлиж тайпасынан шыққан. Бойы ұзын, денесі қуатты, икемді және ептілігімен ерекшеленген, үздік шабандоз және тамаша із кесуші болған.

Пайғамбар (ﷺ) хижрасы кезінде, Құрайыштар Мекке маңайында барлық тайпаларға Мұхаммедті (ﷺ) тірідей немесе өлідей әкелген адамға 100 түйе беруге дайын екендігін жариялағанда әйгілі болған. С. марапатқа ие болу үшін Мұхаммедті (ﷺ) іздеуге шығады. Шөл далада біраз жер шауып, Сурақаның жылқысы шалына бастайды. Қайтамын деп шешкен С. Пайғамбарды (ﷺ) 2 жолсерігімен көріп, оған садақ атқысы келеді, бірақ қолдары көтерілмейді; ол жылқысының аяқтары құмға бата бастағанын көреді. Сонда С. Пайғамбарға (ﷺ) жылқысын босатуды өтінді және қуғынды тоқтататынына уәде береді. Пайғамбар (ﷺ) Аллаһтан дұға етіп, жылқының аяқтары ғажайып күйде құмнан босайды. Бірақ С. уәде етілген марапат туралы ойлап, Пайғамбардың (ﷺ) ізіне қайта түседі; тағы да жылқысының аяқтары құмда кіріп, С. Мұхаммед Пайғамбарды (ﷺ) кешіруін өтінді. Пайғамбар (ﷺ) Аллаһ көмегімен жылқыны босатып, С. қайтуды және басқа қуғыншыларды тоқтатуды бұйырды. Қоштасарда Пайғамбар (ﷺ) С. бұйрықты орын-

даса, онда марапатқа Хосров парсы шахының баға жетпес білезіктерін алатынын айтты (сол кезде уәде орындалмайтындай көрінген еді). С. өтінішімен Мұхаммед (ﷺ) оған мүмкіндігінше қабылдауға уәде берді. Әбу Бәкр осы уәдені сүйектен жасалған пластинкаға жазып, С. берді. С. қуғыншыларға сол жерді карап, Мұхаммед (ﷺ) ізін және оның жолсеріктерін таппағанын хабарлайды, онымен кездескені туралы Пайғамбар (ﷺ) Мединаға жеткен соң айтқан.

Мұсылмандар Меккені алған соң, С. сүйек марапаттау қағазымен Пайғамбарға (ﷺ) келіп, исламды қабылдайтынын жариялайды. Иранды жеңген соң, Мединаға шах сарайынан қазына жеткізіледі, халифа Омар олардың арасынан керемет білезіктерді көріп, С. туралы есіне түседі, оны шақырады, парсы хан киімдерін кигізеді, басына шах тәжін кигізіп, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) уәде еткен білезіктерді сыйлайды.

СУРАТ [صورة] («рисунок, портрет») – любое изображение. В культовой практике ислама в соответствии с Сунной содержится предостережение от изображения человека и животных, а также от возведения памятников, поскольку это может привести к идолопоклонству. Разрешено изображение отдельных частей тела в учебных целях, а также создание пейзажей или натюрмортот.

СУРАТ [صورة] («сурет, портрет») – кез келген бейнелеу. Исламның ғұрып тәжірибесінде

және Сүннетке сәйкес адам немесе жануарды бейнелеу, ескерткіштер салудан аулақ болу ескертіледі, себебі бұл пұтқа табынуға әкелуі мүмкін. Оқыту мақсатында дененің жеке бөліктерін бейнелеуге және пейзаж бен натюрморттар салуға рұқсат етіледі.

СУТРА [سُتْرَة] – сена, трость, бугор, любой предмет или человек, находящийся перед молящимся и отгораживающий его от других людей во время молитвы.

СУТРА [سُتْرَة] – адам алдында орналасқан және оны намаз кезінде басқа адамдардан қоршайтын шөп, таяқ, төмпешік, кез келген адам немесе зат.

СУФИЗМ [التصوف] – см.: Тасаввуф.

СОПЫЛЫҚ [التصوف] – см.: Тасаууф.

СУФРИТЫ [صَفَرِيَّة] – умеренная хариджитская секта. В отличие от азракитов, большинство С. заняли более мягкую позицию по вопросу «больших грехов». С. возражали против казни своих идейных противников, не воспринимали их земли как «территорию войны» (см.: Дар аль-Ислам и Дар аль-Харб). Считая бунт против «нечестивой» власти обязанностью, С. тем не менее не позволяли себе брать в плен женщин и детей и воювали только против регулярной армии государства.

Во II/VIII-IV/IX вв. в Сев. Африке существовало суфритское государство Мидраритов.

Суф

СУФРИЛЕР [صفريه] – орта хауариждік ағым. Азракилерге қарағанда С. Көп бөлігі «үлкен күн» мәселесі бойынша жұмсақ позицияны ұстанды. С. өздерінің идеялық жауларын өлім жазасына кесуге қарсы болып, олардың жерлерін «соғыс территориясы» (қрз.: Дар әл-Ислам және Дар әл-Харб) деп қабылдаған жоқ. «Пасық» билікке қарсы шығуды міндет санаса да С. әйелдер мен балаларды тұтқынға алуға рұқсат бермеді және мемлекеттің тұрақты әскеріне қарсы ғана соғысты.

II/VIII-IV/IX ғғ. Солт. Африкада Мидрарилердің суфрилік мемлекеті болған.

СУХАЙБ ар-РУМИ [الرومي صهيب] (ум. 37/658) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Происходил из арабского племени Бану `Умайр. Его отец Синан ибн Малик служил персидскому шаху. Во время персидско-византийской войны в Ираке малолетний С. попал в плен и вырос в рабстве, знал греческий язык лучше арабского. Спустя много лет его привезли в Мекку, где его купил `Абдуллах ибн Джудан из племени калбитов, освободил и сделал своим торговым партнером. За короткое время С. разбогател.

Был одним из первых мусульман. Услышав о начале пророчества Мухаммада (ﷺ), явился к нему в дом Аркама и принял ислам. Подвергся притеснениям и пыткам со стороны курайшитов, тем более что он не был мекканцем и не находился под защитой какого-либо клана или семьи. При переселении мусульман из Мекки в Медину мекканцы не

давали ему возможности покинуть город; С. бежал из города, бросив все нажитое состояние. По пути его настигли курайшиты и отобрали все, что он нес с собой в Медину.

После хиджры С. внес вклад в укрепление мусульманской государственности и принял участие во всех основных сражениях мусульман. Отличался меткостью в стрельбе из лука. После смерти Пророка (ﷺ) был приближенным первых халифов. После гибели халифа `Омара по его завещанию в течение 3 дней возглавлял коллективную молитву в Мединской мечети. Умер в Медине в возрасте ок. 70 лет.

СУҺӘЙБ әр-РУМИ [الرومي صهيب] (қ.б.ж. 37/658) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы. Бану Умейр араб тайпасынан шыққан. Оның әкесі Синан ибн Мәлик парсы шахына қызмет еткен. Парсы-византиялық соғыс кезінде Иракта жас С. тұтқынға түсіп, құлдыққа өскен, грек тілін араб тілінен жақсы білген. Көп жылдар өте оны Меккеге әкеледі, мұнда оны қалбилер тайпасынан шыққан Абдуллаһ ибн Жудан сатып алып, босатады және өзінің сауда серіктесі еткен. Қысқа уақыт ішінде С. байиды.

Алғашқы мұсылмандардың бірі. Мұхаммед (ﷺ) пайғамбарлығы басталуын естіп, оған Арқам үйіне келіп, исламды қабылдаған. Құрайыштар тарапынан қысым және азап көреді, себебі ол меккелік те болмай, қандай да бір рулық қауым, не жанұя қорғанысында болмаған. Мұсылмандардың Меккеден Мединәге қоныс аудауы кезінде мек-

келіктер оған қаладан кетуге мүмкіндік бермеді; С. өз байлығын тастап, қаладан қашады. Жолда оны құрайыштар қуып жетіп, ол өзімен Мединаға алып бара жатқан барлық заттарын тартып алған.

Хижрадан соң С. мұсылман мемлекетінің нығаюына үлес қосты және барлық мұсылмандардың шайқастарына қатысты. Садақ атудан дәлдігімен ерекшеленді. Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін бірінші халифалардың жақыны болған. Омар халифа өлімінен кейін оның өсиеті бойынша Медина мешітінде 3 күн бойы жамағат намазын басқарған. Мединада 70 жас шамасында дүниеден өткен.

СУХАЙЛЬ ИБН АМР [عمرو بن سهيل] (ум. 18/639) – курайшит, позднее принявший ислам и считающийся сподвижником Пророка Мухаммада (ﷺ). Первоначально был противником мусульман, в битве при Бадре сражался в рядах мекканцев, попал в плен к мусульманам, однако был отпущен на свободу. При заключении Худайбийского мира был представителем мекканцев и подписал мирный договор с Пророком (ﷺ). После завоевания Мекки мусульманами С. наряду с другими курайшитами был прощен Пророком (ﷺ), принял ислам, стал набожным мусульманином. В период правления первых халифов участвовал в завоевании мусульманами Сирии, там и умер во время эпидемии чумы.

СУҺАЙЛ ИБН ӘМР [عمرو بن سهيل] (к.б.ж. 18/639) – құрайыш, исламды кейінірек қабылдаған және

Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы болып саналады. Басында мұсылмандардың қарсыласы болды, Бәдр шайқасында меккеліктер қатарында мұсылмандарға тұтқынға түседі, алайда еркіндікке жіберіледі. Хұдайбия бейбітшілік шартын жасауда меккеліктерден өкіл болып, Пайғамбармен (ﷺ) бейбіт келісімге қол қойған. Мұсылмандармен Мекке алынған кейін Пайғамбармен (ﷺ) С. басқа құрайыштармен кешіріледі, ислам қабылдап, тауа мұсылман болды. Әділетті халифалар билігі тұсында мұсылмандармен Сирияны алуына қатысқан, сонда оба эпидемиясы кезінде көз жұмды.

СУХРАВАРДИ [سهروردي] – один из основных суфийских тарикатов. Основатель – Шихаб ад-Дин Абу Хафс `Омар ас-Сухраварди (ум. 632/1234) из селения Сухравард на северо-западе Ирана. В Багдаде обучался толкованию Корана, хадисам и основам шафиитского права, заслужил благосклонность `аббасидского халифа ан-Насира Лидиниллаха, который построил для него рибат Марзбания. Кроме того, халиф отправил Абу Хавса послом в Анатолию и Мавераннахр. К Абу Хавсу приезжали учиться из различных регионов мусульманского мира; среди его учеников был знаменитый персидский поэт Саади Ширази. Автор нескольких книг, в т. ч. «Авариф аль-маариф», где рассмотрены проблемы этики и духовной практики суфиев.

Уже при жизни Абу Хавса его учение распространилось в Ираке, Сирии и Иране. Затем С. стал из-

Сух

вестен в Туркестане и Анатолии, но наибольшую известность приобрел в Индии.

Тарикат С. возводит духовную преемственность (силсила) к Али ибн Абу Талибу. На собраниях практикуется громкий зикр-джахри, в индивидуальной практике используются тихие: зикры-хафи, которые произносятся про себя. В С. существуют различные ветви; основные – пирджамалиты, джалалиты, мираншахиты, шаттариты, махзумиты.

СУҺРАУЭРДИ [سهروردي] – негізгі сопылық тарикаттардың бірі. Негізін салушы – Шиаб әд-Дин Әбу Хафс Омар әс-Сұһрауэрдӣ (632/1234 ж.ж.) Иранның солтүстік-батысындағы Сұһрауэрд ауылынан. Бағдадта Құран тәпсірі, хадистерді және шафиғилік құқық негіздерін оқыған, оған Марзбания рибатын салып берген аббастық халифа ән-Насыр Лидиниллаһтың мейіріне ие болды. Одан басқа, халифа Әбу Хафсты елші етіп Анатолия және Мәуераннахрға жіберді. Әбу Хафсқа оқуға мұсылман әлемінің әр түрлі аймақтарынан келген; оның оқушылары арасында әйгілі парсы ақыны Саади Ширази болған. Бірнеше кітаптардың, соның ішінде сопылардың этика және рухани тәжірибесі қарастырылған «Ауариф әл-маарифтің» авторы.

Әбу Хафс тірі кезінде оның ілімі Ирак, Сирия және Иранда тараған. Сосын С. Түркістан және Анатолияда әйгілі болды, бірақ ең жоғары танымалдылыққа Үндістанда жеткен.

С. тарикаты рухани мираскерлікті (силсила) Әли ибн Әбу Талибтен бастайды. Жиналыстарда дауысты зікір-жаһри, жеке тәжірибеде іштей айтылатын тынышты зікір-хафи қолданылады.

С. әр түрлі салалар бар; негізгілер – пиржамалилер, жалалилер, мираншахтар, шаттарлер, махзумилер.

СУХУР [سهر] – предрассветная трапеза мусульманина, который собирается поститься в течение наступающего дня. Богоугодное дело (сунна). Согласно Сунне, совершать С. желательно за 15-20 минут до призыва на молитву-фаджр. О желательности С. говорится в хадисах Пророка (ﷺ), например: «Принимайте С., ведь в С. есть благословение (баракат)»; «С. – благословенная еда, и в нем отличие от людей Писания»; «Хороший С. для верующего – это фирики».

СУҺУР [سهر] – келер күн бойы ораза ұстайтын мұсылманның таң атар алдындағы тамақтануы. Аллаһқа жағымды іс (сүннет). Сүннетке сәйкес, С. намаз-фәжрден 15-20 минут бұрын жасаған дұрыс. С. әдептері туралы Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде айтылады, мысалы: «С. ішіндер, өйткені С. береке бар»; «Ақиқатында, біздің ораза мен Кітап иелерінің оразасынан айырмашылығы – С.»; «Мүминнің ең жақсы С.– бұл құрма».

СУХУФ [صحف] – см.: Сахифа.

СУХУФ [صحف] – см.: Сахифа.

ТА'АДДУД аз-ЗАВДЖАТ [تعدد الزوجات] – женитьба на нескольких женщинах, полигамия. Ислам разрешает Т., но не обязывает и не принуждает к этому. В основном Т. имеет место при какой-либо необходимости; Т. – мубах, но не фард и не сунна. Разрешено иметь не более 4 жен одновременно.

ТА'ДДУД аз-ЗӘУЖАТ [تعدد الزوجات] – көп некелілік, бірнеше әйелге үйлену. Исламда Т. рұқсат етіледі, бірақ бұл әрекетті міндеттемейді және мәжбүрлемейді. Негізі исламда Т. қажетті жағдайда ғана орын алады. Т. – мубах, бірақ парыз немесе сүннет емес. 4 әйелге дейін алуға рұқсат етілген.

ТААННИ [تأن] – осмысленное, без поспешности, совершение дел. Мусульманин ни при каких обстоятельствах не должен принимать решения необдуманные и поспешные.

Спешка позволительна только в следующих случаях:

1. Накрывание стола для путника.
2. Раскаяние в совершенном грехе.
3. Совершение обязательной молитвы вовремя.
4. Обучение детей основам религии.
5. Похороны умершего.

ТӘӘННИ [تأن] – іс-әрекеттің асығыстық танытпай, ойланып жасалуы. Мұсылман қандай жағдай болмасын ойластырылмаған әрі асығыс шешім қабылдамауы тиіс.

Асығыстық таныту келесі жағдайларда ғана рұқсат етіледі:

1. Жолаушыға арнап үстел жайғанда.
2. Істеген күнә әрекетіне шынайы өкінгенде.
3. Міндетті намаздың уақытылы орындалуы.
4. Балаларды дін негіздеріне баулығанда.
5. Қайтыс болған адамның жазназасы кезінде.

ТААССУБ [تعصب] – фанатизм, догматизм, слепое следование определенному убеждению и неприятие других аргументов.

Т. чужд Исламу и осуждается им. Коран и Сунна Пророка Мухаммада (ﷺ) призывают мусульман расширять кругозор, изучать окружающий мир и искать доказательства, а не фанатично следовать определенному кругу догм.

ТАҒАССУБ [تعصب] – фанатизм, догматизм, басқа дәлелдерді қабылдамай, бір ғана соқыр сенімді ұстанушылық. Т. исламға жат және исламмен айыпталады. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Құран мен Сүннет мұсылмандарды өз ой-өрісін кеңейтуге және қоршаған әлемді зерттеп, жанкешті дәлелденбеген қағидаларға бас ұрмай, дәлелдер іздеуге шақырады.

ТАБА' ат-ТАБИ'УН [تبع التابعين] – мусульмане первых поко-

лений, которые видели таби'унов, общались с ними и учились у них. Согласно хадису, Т. названы одними из самых праведных людей послесахаб и таби'унов. Поколения таби'унов и Т. сыграли важнейшую роль в сохранении и передаче исламской традиции и восходящих к Пророку Мухаммаду (ﷺ) религиозных предписаний, которые в дальнейшем были отображены, классифицированы и развиты исламскими учеными. Период деятельности сахаб, таби'унов и Т. продолжался (по разным оценкам) от 200 до 300 лет.

ТӘБӘ' ӘТ-ТАБИҒИН [تابع التابعين] – Табиғиндардың көзін көріп, араласып әрі олардан көп дүниелерді үйренген алғашқы мұсылмандар буыны. Хадис бойынша, Т. сахабалар мен табиғиндардан кейінгі ең әділ тұлғалар. Табиғиндар ұрпағы мен Т. кейіннен ислам ғалымдарымен іріктеліп, салаларға бөліп жетілдірген Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) тараған діни жазбалар мен ислам дәстүрлерін сақтауда өте маңызды рөл атқарған. Сахабалар, табиғиндар және Т. қызмет еткен кезең (түрлі бағалаулар бойынша) 200 жылдан 300-ге дейін жалғасқан.

ТАБАКАТ [تأقیط] – название многих книг, представляющих собранные автором различные исторические повествования вплоть до современного шылыққа ему периода. Наиболее известны «Т. аль-кубра» Ибн Са'да, «Т.» Муслима и ан-Насани.

ТАБАҚАТ [طبقات] – өзінің заманына дейін авторлармен жинақталған түрлі тарихи баяндауларды қамтитын көптеген кітап атаулары. Ең кең таралғандары: Ибн Саъдтың «Т. әл-кубра», Муслим және ән-Нәсәидің «Т.-ы».

ТАБАРАНИ СҮЛЕЙМАН [سليمان الطبراني] (260/873-360/970) – толкователь Корана, правовед и хадисовед. Полное имя с куней – Абу аль-Касим Сулейман ибн Ахмад ат-Табарани. Родился в Тиверии (Палестина), проживал и умер в Исфахане. Обучался у известных ученых, обладал отличной памятью и знал наизусть более 3000 хадисов с цепочками передатчиков. Для собирания и изучения хадисов и других преданий много путешествовал. Основные сочинения: «аль-Муджам аль-Кабир», «аль-Муджам аль-Авсат», «аль-Муджам ас-Сагир».

ТАБАРАНИ СҮЛЕЙМЕН [سليمان الطبراني] (260/873-360/970) – Құран тәпсіршісі, құқықтанушы әрі хадистанушы. Куньясымен толық есімі – Әбу әл-Қасым Сүлеймен ибн Ахмад әт-Табарани. Тиверияда (Палестина) дүниеге келіп, Исфаханда өмір сүріп, сол жерде қайтыс болған. Белгілі ғалымдардан тәлім алған, есте сақтау қабілеті ерекше болып, 3000 мыңнан астам хадистерді хабаршылар тізбегімен қоса жатқа білген. Хадистерді және басқа айтуларды жинау мен зерттеу үшін көп саяхат жасаған. Негізгі шығармалары: «әл-Муъжәм әл-Кәбир», «әл-Муъжәм әл-Аусат», «әл-Муъжәм әс-Сәгир».

ТАБАРИ МУХАММАД
[محمد الطبري] (224/838-310/923) –
выдающийся историк, правовед, зна-
ток хадисов и толкователь Корана.
Полное имя с куней – Абу Джафар
Мухаммад ибн Джарир ат-Табари.
Родился в Табаристане (южное по-
бережье Каспийского моря), полу-
чил образование в Рее, Басре, Куфе,
Медине, Сирии, а затем приехал в
столицу Халифата – Багдад. Учил-
ся у известных ученых. Отличался
большими познаниями и трудолю-
бием. Сообщается, что в течение 40
лет он ежедневно писал по 40 стра-
ниц и создал многотомные сочине-
ния (некоторые утеряны).

Первоначально был последова-
телем шафиитского мазхаба, затем
стал муджтахидом и основал свой
мазхаб (не сохранился). Некоторые
ошибочно считали его шиитом.

Автор большого количества
сочинений по различным наукам.
Наиболее известно «Тарих ар-
Русуль ва аль-Мулюк» – много-
томная история Ислама и мусуль-
манских государств первых веков
хиджры, снискавшая Т. славу «отца
мусульманской истории». В толко-
вании Корана «Джами аль-Байан
фи Тавили Айат аль-Куран» объ-
яснял смыслы Книги на основании
различных повествований и предан-
ний. Известны работы Т. в области
коранистики и права «Ихтилаф
аль-Фукаха», «Китаб аль-Кыраат
ва Танзил аль-Куран», «Китаб
аль-Муджиз филь-Усул».

ТАБАРИ МУХАММЕД
[محمد الطبري] (224/838- 310/923) –
көрнекті тарихшы, құқықтанушы,
хадистердің білгірі және құран

тәпсіршісі. Куньясымен толық
есімі – Әбу Жәфәр Мұхаммед
ибн Жәрир әт-Табари. Табари-
станда (Каспий теңізінің оңтүстік
жағалауында) дүниеге келген. Рей,
Басра, Куфа, Мекка және Сири-
яда білім алып, кейіннен Халифат
астанасы Бағдатқа оралған. Та-
нымал ғалымдардан білім алған.
Ерекше танымдылығымен және
еңбекқорлығымен ерекшеленген.
Ол 40 жыл ішінде әр күн сайын 40
беттік көптомды (кейбірі жоғалған)
шығарма жазған деген хабар бар.

Басында шафиғи мәзһабын
ұстанушы, кейіннен мужтаһид бо-
лып, өз мәзһабын (сақталмаған)
құрған. Кейбіреулері оны қателік-
пен шиһа деп санаған.

Түрлі ғылыми бағыттағы
шығармалардың авторы. Оның
ішінде белгілілері: «Тарих ар-Русул
уә әл-Мулюк» – көптомды ислам та-
рихы және мұсылман мемлекетінің
хиджа жыл санауы бойынша
алғашқы ғасырларының тари-
хын жазған еңбегі Т. «Мұсылман
тарихының әкесі» атағын әкелген.
Құран тәпсірінде «Жәмиъ әл-
Байан фи Тәуили Айат әл-Куран»
еңбегінде баяндаулар мен әңгімелер
арқылы оның негізгі мән-мағынасы
түсіндіріледі. Т. Құран және құқық
төңірегіндегі белгілі еңбектері:
«Ихтиләф әл-Фуқһа», «Китәб
әл-Қыраат уә Тәнзил әл-Куран»,
«Китәб әл-Муъжиз фил-Усул».

ТАБИҰНЫ [تابعون] («подчи-
няющиеся сподвижникам») – пра-
ведные мусульмане, которые были
знакомы со сподвижниками Про-
рока Мухаммада (ﷺ) и получили от
них религиозные знания. Согласно

хадису, поколение Т. – лучшее после поколения сподвижников. «Те, которые пришли после них, говорят: «Господи, прости нам и нашим братьям, которые опередили нас в вере! Не утверждай в сердцах злобы к тем, которые уверовали...» (59:10).

Период Т. продолжался приблизительно до 120 г. х., охватывал почти все правление династии Омейядов, характеризовался большим прогрессом мусульманского общества в науке и культуре. За ними последовало поколение таба`ат-таби`ун.

Некоторые улемы выстраивают иерархию Т., высшую ступень в которой занимают те, кто встречался с 10 сподвижниками Пророка Мухаммада (ﷺ), которым при жизни был обещан Рай (см.: `Ашара Мубашшара).

712 Т. сыграли исключительную роль в сохранении и закреплении исламской традиции и первоисточников, развили исследования в области мусульманского права (фикх). Самым известным правоведом из Т. стал Абу Ханифа. Т. занимались также детальным исследованием и толкованием Корана; их мнение по тем или иным аятам даже принимается некоторыми поздними улемами в качестве доказательства. Первые ш солы толкования Корана действовали в Мекке, Медине, а также в Ираке. Т. внесли значительный вклад в сохранение устной традиции и запись хадисов. разработали I :етологию их отбора.

ТАБИҒИНДАР [تابعون] («сахабаларға бағынушылар») –

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларын біліп, олардан діни білім алған тура жолдағы мұсылмандар. Хадис бойынша, Т., сахабалар буынынан кейінгі үздіктер. «Сондай олардан кейін келгендерге де (бұл олжадан беріледі.) Олар: Раббымыз! Бізді әрі бізден бұрын иман келтірген туыстарымызды жарылқай көр! Әрі сондай иман келтіргендер үшін жүрегімізде бір кірбездік қылма. Раббымыз шүбәсіз Сен тым жұмсақ, ерекше мейірімдісің...» (59:10).

Т. кезеңі хижра жылының 120 жылына дейін жалғасып, Омейя әулеті билігінің барлық кезеңін қамтыған, мұсылман қоғамының ғылым мен мәдениеттегі гүлденуімен сипатталады. Олардан кейін тәбә` әт-табиғин ұрпағы жалғасады.

Кейбір ғалымдар Т. иерархиясын құрып, оның жоғары сатысында Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) тірі кезінде Жұмакпен сүйіншілеген 10 сахабасымен кездескендерді жатқызады (қрз.: Ашара Мубашшара).

Т. ислам дәстүрі мен мәдениетінің сақталып орнауында және ислам жазбаларының бастапқы көздерінің сақталуында, мұсылман құқығы (фикх) зерттеулерін дамытуда айрықша рөлге ие болған. Т. шыққан белгілі құқықтанушы Әбу Ханифа болды. Т. Құран тәпсірі мен нақты зерттеулермен де айналысқан; белгілі бір аяттар бойынша айтылған ойлары кейінгі ғалымдармен дәлел ретінде пайдаланылған. Құран тәпсірінің алғашқы мектептер Меккеде, Мединеде және Иракта әрекет етті.

Т. ауызша дәстүр мен хадистерді жазуда үлкен үлес қосқан, оларды іріктеудің әдістемесін жасаған.

ТАБУТ ас-САКИНА [تابوت السكينة] – Ковчег Завета, в котором хранились священные реликвии народа Израиля – Таура (Тора), ее ниспосланные скрижали, посох и одежда пророка Мусы (Моисея), повязка пророка Харуна (Аарона), небольшое количество манн (манны), которую Аллах ниспослал израильтянам в пустыне Тих (см.: Манн и Салва). Был символом единства и процветания народа Израиля.

Перед тем как Аллах послал к ним пророка Ишмоила (Самуила), Израиль потерпел поражение от амаликитян, которые отобрали Т. Ишмоил стал молить Аллаха вернуть им Т. Волей Аллаха царем израильтян стал Талут (Саул), который сразился с амаликитянами и вернул Т. народу Израиля.

Пророк Сулейман поместил Т. в построенный им храм в Кудсе (Иерусалиме). Там Т. находился до завоевания Кудса вавилонским царем Бухтуннассаром (Навуходоносором). Вавилоняне предали город и храм огню и разграбили его, после чего Т. и хранившиеся в нем реликвии были утеряны навсегда.

ТАБУТ ӘС-СӘКИНА [تابوت السكينة] – Израиль халқының Тәурат (Тора), оның түсірілген жазбалары, Мұса пайғамбардың киімі мен аса таяғы, Харун пайғамбардың (Аарон) таңғышы, сонымен қатар Аллаһ израильдіктерге Тих шөлінде жіберген мәннаның (қрз.:

Мәннә мен Сәлуа) кішігірім бөлігі кіретін Өсиет кемесі. Израиль халқының гүлденуі мен бірлігінің символы болды.

Аллаһ Израиль халқына Пайғамбар Ишмоилды (Самуилды) жіберместен бұрын Израиль халқы амаликитяндардан жеңіліс тауып, олар Т. тартып алған болатын. Ишмоил Аллаһтан шын ниетімен дұға жасап, Т. қайтарылуын тілеген. Аллаһтың қалауымен Израиль тағына Талут (Саул) отырып, ол амаликитяндармен ерлікпен шайқасып, Израиль халқына Т. қайтарды.

Сүлеймен пайғамбар Құдыста (Иерусалимде) салынған ғибадатхана Т. орналастырады. Ол жерде Т. Бабыл патшасы Бухтунассар (Новуходоносордан) Құдысты жаулап алғанға дейін болды. Бабылдықтар қала мен ғибадатхананы тонап, талан-таражға салып, отқа орады, осыдан кейін Т. және онда сақталған жәдігерлер мәңгілікке жоғалды.

ТАВАККУЛЬ [توكل] – упование на Аллаха после того, как человек приложил все необходимые усилия для претворения в жизнь своего намерения. Мусульманин не должен вести пассивный образ жизни, прося у Аллаха каких-то благ для себя: ему необходимо добиваться всего своим трудом и лишь после этого молить Аллаха о том, чтобы его усилия привели к желаемому результату. Все блага даются только Аллахом, а затраченный труд – лишь средство для достижения этого блага, поэтому мусульманин не должен рассчитывать на непре-

менное претворение в жизнь своих намерений. Совершающий Т. мусульманин целиком подчиняет свою волю воле Аллаха. Слово употреблено во многих аятах Корана (3:122; 8:2; 25:58; 65:31).

ТӘУӘККУЛ [تَوَكَّل] – Адам өзінің қалауының орын алуына бар күш-жігерін жұмсағаннан кейін Аллаһқа үміт артуы. Мұсылман Аллаһтан өзіне рақым сұрап, әрекетсіз өмір сүрмеуі тиіс: ол барлығына өз еңбегімен қол жеткізіп, осыдан кейін барлық жасаған іс-әрекеттері қалаған нәтижесіне жеткізуі үшін Аллаһтан көмек сұрауы қажет. Барша рақымшылық тек Аллаһтан беріледі, ал осы жолда жұмсалған еңбек – рақымшылыққа жетудің құралы ғана, сондықтан мұсылман өзінің қалауы міндетті түрде орындалатынына сенім артпауы тиіс. Т. жасаған мұсылман өз қалауын Аллаһтың қалауына бағындырады. Сөз Құранның көптеген аяттарында қолданылады (3:122; 8:2; 25:58; 65:31).

ТАВАФ [طَوَاف] – 7-кратный ритуальный обход вокруг Каабы, который начинается и заканчивается у Черного камня (см.: Хаджар Ас-вад). Существует несколько видов Т.:

а) таваф аль-кудум – обход по случаю прибытия в Мекку;

б) таваф аль-ифада – по случаю праздника Жертвоприношения (один из важнейших обрядов хаджа);

в) таваф аль-вада` – по случаю отъезда из Мекки после завершения хаджа или умры;

г) дополнительные обходы, которые можно совершать в любое время.

ТАУАФ [طَوَاف] – Қара тастан (қрз.: Хажар Асуад) басталып, сол жерден аяқталатын Қағба маңын 7-рет айналып өту дәстүрі. Т. бірнеше түрлері белгілі:

а) тауаф әл-кудум – Меккеге келгеннен кейінгі айналу;

б) тауаф әл-ифада – Құрбан айт мерекесіне орай (қажылық жасағандағы ең маңызды дәстүр);

в) тауаф әл-уада` – қажылық немесе умра біткен соң Меккеден шығар уақыттағы Т.;

г) кез келген уақытта жасауға болатын қосымша айналым.

ТАВИЛЬ [تَاوِيل] («трактовка, понимание») – раскрытие смысла тех аятов Корана и хадисов, которые представляются не совсем ясными, а также комментарии к ним. Т. должен строго соответствовать комментариям Пророка (ﷺ) и сподвижников об этих аятах и хадисах и основываться на них. Только такая трактовка приемлема в тафсире, Т., не основанный на традиции, считается частным мнением толкователя и в качестве доказательства принят быть не может. Т. не должен противоречить ясным смыслам (нассам) Корана и Сунны.

Для аллегорического толкования смысла аятов Корана необходимо представить доказательства необходимости такого действия. Т. применяли только в самых исключительных случаях, если смысл аятов невозможно было воспри-

нять на основании простого прочтения. Например, Т. используется для разъяснения описаний атрибутов Аллаха, Рая и Ада, буквальное понимание которых может привести к неоднозначным выводам, но всегда оговаривается, что истинный смысл этих хадисов и аятов известен только Аллаху: «А [люди], в сердцах которых укоренилось уклонение [от истины], следуют за аятами, которые требуют толкования, стремясь совратить [людей истины] и толковать Коран [по своему усмотрению]. Но не знает его толкования никто, кроме Аллаха...» (3:7).

ТӘУИЛ [تأويل] («түсіндіру, түсіну») – Құран мен аяттардың түсініксіз болған бөліктерінің мән-мағынасын ашып талдау мен олардың түсіндірмесі. Т. осы аяттар мен хадистерге байланысты айтылған Пайғамбардың (ﷺ) және оның сахабаларының түсіндірмелеріне сай келуі тиіс. Тәпсірде тек осындай түсіндіру рұқсат етіледі. Дәстүрге негізделмеген Т. түсіндірушінің жеке көзқарасы болып табылады және дәлел ретінде қолданылмайды. Т. Құран мен Сүннеттің айқын мағынасына (насс) қарамақайшы келмеуі тиіс.

Құран аяттардың аллегориялық мән-мағынасын түсіндіру үшін бұл әрекеттің қажеттілігін дәлелдеу керек. Т. тек аят мағынасын қарапайым тәсілмен түсіндіру мүмкін болмаған жағдайда ғана қолданылады. Мысалы Т. Аллаһ, Жұмақ, Тозақ сияқты біркелкі қорытындыға әкелмейтін термин

сипаттарын түсіндіруде қолданылады, бірақ хадистер мен аяттардың шынайы мән-мағынасы тек қана Аллаһқа ғана аян болып есептеледі: «Ал жүректерінде қыңырлық болғандар, бұзақылық іздеп, ұқсас мағыналы аяттардың ұғымын іздестіріп соңына түседі. Оның ұғымын Аллаһ ғана біледі...» (3:7).

ТАГАННИ [تغني] («петь песни, распевать мелодии») – музыка, пение. Часть приверженцев ханафитского и ханбалитского мазхабов считают запрещенной (харам) любую мелодию, в т. ч. без музыкального сопровождения, т. к. Пророк (ﷺ) сказал: «Песни помещают в душах лицемерие» (Ибн Мас'уд. Аль-Мугни. 9, 75). Другие ханафиты и ханбалиты, а также маликиты считают, что пение без использования музыкальных инструментов допустимо (мубах). В шафиитском мазхабе слушание песен без аккомпанемента весьма нежелательно (макрух).

Согласно распространенным положениям всех суннитских мазхабов, использование струнных и духовых инструментов полностью запрещено (харам), вплоть до неприятия судом свидетельства любителя пения под их аккомпанемент, т. к. звучание этих инструментов отвлекает от поминания Аллаха. С этой точки зрения музыкальные инструменты запретны так же, как вино. Но Малик ибн Анас, захириты и некоторые группы суфиев считали допустимым (мубах) слушание песен под аккомпанемент лютни и флейты.

Тад

Допускается музыка на свадьбах и праздниках, но она не должна способствовать распутным действиям, распитию алкоголя и другим порокам.

По мнению многих исследователей, хадисы, запрещающие музыку и пение, недостоверны. Аль-Факихани писал: «Мне не известно ничего из книги Аллаха или из достоверных (сахих) хадисов, что бы запрещало (харам) веселье. Все сказанное об этом – это мнение, основанное на слабых (да'иф) доказательствах» (Найлю'ль-Автар. 8.104).

ТАЪАННИ [ين غت] («эн шырқау, өлең айту») – эн, эн салу. Ханафи және ханбали мәзһабы өкілдерінің бір бөлігі музыкалық сүйемелдеумен шырқалған эн болсын, кез келген әнді тыйым салынған (харам) деп есептеген. Себебі, Пайғамбар (ﷺ): «Эн жүрекке екіжүзділікті ұялатады» (Ибн Масғуд. Әл-Мұғни. 9,75) - деген. Өзге ханафи және ханбали, мәлики мәзһабының өкілдері музыкалық аспаптарсыз орындалған кез келген әнді шырқаудың әбестігі жоқтығын көрсетеді (мубах). Шафиғи мәзһабында сүйемелдеусіз орындалған әнді тыңдауды қажетсіз деп санайды (мәкруһ).

Кең тараған сүнниттік мәзһабының ортақ ережелері бойынша ішекті және үрмелі аспаптарға толықтай тыйым салынған (харам), тіпті сүйемелдеумен әнді сүйетін куәгердің мәлімдемесі бойынша Сотпен қабылданбайды, себебі музыкалық аспаптан шыққан әуен Аллаһты естен шығаруға ықпал

ететінін көрсетеді. Осы көзқарас бойынша музыкалық аспаптар шарап секілді тыйым салынған. Бірақ, Мәлик ибн Әнас, заһирилер және кейбір суфизм өкілдерінің пікірлері бойынша лютня мен сыбызғы сүйемелдеуімен орындалған әнді тыңдау рұқсат етілген әрекет деп көрсетеді (мубах). Тойларда, мерекелерде эн тыңдауға рұқсат бар, бірақ бұл әрекет ұятсыз қылықтарға және ішімдік ішуге ықпал етпеуі тиіс.

Бірқатар зерттеушілердің пікірі бойынша эн мен эн айтуға тыйым салатын хадистер әлсіз болып саналады. Әл-Факихани: «Маған Аллаһтың кітабынан және дәлелді (сахих) хадистерден сауық-сайранды тыйым (харам) етеін ешнәрсе белгісіз. Бұл туралы барлық айтылғандар – әлсіз (да'иф) дәлелдерге сүйенген» (Найлу'л-Әутәр. 8.104).

ТАДЖИД аль-ИМАН [تجديد الإيمان] – «обновление веры», заключенное в произнесении слов «Ля иляха илляллах ва мухаммадун расулүллах» («Нет достойного для поклонения Бога кроме Аллаха, и Мухаммад – Его Посланник») и закрепления их в сердце после намеренного или случайного произнесения каких-либо слов, которые могут привести к куфр (неверию) и выходу из Ислама. Намеренное, умышленное действие или слова, выводящие из веры, расцениваются как вероотступничество. Если сделавший это человек захочет вернуться в Ислам, он должен раскаяться и провозгласить Т. Случайное, ненамеренно высказанное

слово, которое может вести к неверию, не нарушает веру и не выводит из Ислама, но лучше раскаяться и произнести Т.

ТӘЖДИД әл-Иман [تجدید الإیمان] – «иманның жаңаруы», «Лә иләһә илләлаһ уә мухаммадун расулуллаһ» («Аллаһтн басқа құлшылыққа лайықты Құдай жоқ, Мұхаммед – Оның елшісі») деген сөзді айтумен таңып, исламнан шығуға және күпірлікке (кәпірлікке) апаратын әдейі немесе кездейсоқ айтылған оғаш сөзден сақтану үшін осы сөзді жүрекке бекіту. Сенімнен тайдыратын әдейі немесе қасақана айтылған сөз ия болмаса әрекет дінсіздік деп бағаланады. Осы әрекетке барған адам исламға қайта оралғысы келсе, ол тәубеге келіп, Т. айту керек. Дінсіздікке әкелетін абайсызда, ойланбай айтылған сөз сенімді бұзбайды және исламнан шығармайды, дегенмен, Т. айтып, тәубеге келген жөн.

ТА`ЗИР [تعزیر] – в исламском праве – наказание за грехи и преступления, которые, в отличие от наказаний-хадд, не оговорены в Коране и Сунне, например, за несоблюдение поста в месяце рамадан, отказ от совершения молитвы, ростовщичество и т. д. В целом применяется к любому человеку, действия которого причиняют неудобство другим людям. Определяется правоведами на основании иджтихада применительно к конкретным условиями и существующим традициям; например, некоторые виды Т. за оскорбление

личности могут основываться на местных обычаях (см.: Орф).

В зависимости от совершенного греха или преступления Т. имеет различные формы – от разъяснений и предупреждений до тюремного заключения, палочных ударов, ссылки. Некоторые мазхабы допускают конфискацию имущества виновного.

В исключительных случаях (например, при систематическом грубом оскорблении общественной морали и религиозных чувств) применима смертная казнь. В оправдание правомочности этого вида Т. приводят аят: «Поистине, тех, которые причиняют обиду Аллаху и Его Посланнику, проклял Аллах в жизни здешней и будущей и приготовил им наказание унижительное» (33:57). Между правоведами не существует разногласий по поводу допустимости казни вражеских шпионов в период ведения военных действий.

Как и наказания-хадд, Т. могут быть применены только при действии исламского законодательства на территории данного государства. Вина и наказание могут быть определены только официальным государственным судом. Самосуд в Исламе категорически запрещен.

ТАЪЗИР [تعزیر] – исламдық құқықта – жасаған күнәсі немесе қылмысы үшін жазалау, бұл жаза түрінің хадд жазасына қарағанда айырмашылығы: жаза Құран мен Сүннетте көрсетілмеген, мысалы, рамазан айында ораза ұстамау, намаз оқудан бас тарту,

Тай

өсімқорлықпен айналысу және т.б. Өз әрекетімен басқаға зиян әкелген кез келген адамға байланысты қолданылады. Ижтиһад заңдары негізінде құқықтанушылар нақты жағдайлар мен жергілікті дәстүрлерге сәйкес жаза түрін анықтайды, мысалы Т. кейбір түрлері адамды балағаттағаны үшін жергілікті дәстүрге негізделуі мүмкін (қрз.: Ғұрф).

Т. жасалған қылмыс пен күнәға қарай түрлі деңгейлері болады – түсіндіру мен ескертуден бастап, абақтыға жабу, дүре соғу, жер аудару және т.б. дейін. Кейбір мәзһабтарда кінәлі тұлғаның дүниемүлкін тәркілеуге рұқсат береді.

Кей жағдайларда, мәселен (діни сезімдер мен қоғамдық моралды жүйелі түрде ауыр балағаттау) бұл әрекетке қатысты өлім жазасы қолданылады. Т. осы түрін ақтау үшін мына аят келтіріледі: «Расында Аллаһқа, Елшісіне реніш бергендер, соларға дүние, ақыретте Аллаһ қарғыс беріп, оларға қорлаушы азап дайындады» (33:57). Соғыс уақыты кезеңінде қолға түскен жау тыңшысына қатысты жаза тағайындауда құқықтанушылар арасында келіспеушілік жоқ.

Хадд жазасы секілді Т. ислам заңдылықтары әрекет ететін мемлекет аумағында ғана жүзеге асады. Күнә мен жаза түрлеріне қатысты үкімді ресми мемлекеттік сот өкілдері ғана жүзеге асыра алады. Өз-өзіне үкім шығару исламда толықтай тыйым салынған әрекет болып есептеледі.

ТА`ЗИЯ [تعزية] – соболезнование семье и близким умершего,

которое нужно выразить в течение 3 дней после смерти.

По прошествии этого срока выражение Т. нежелательно (макрух). Исключение составляют те, кто находились в пути или по различным причинам узнали о смерти этого человека поздно. Выражать Т. более 1 раза также нежелательно.

ТАЪЗИЯ [تعزية] – қайтыс болған адамның отбасы мен жақын туыстарына 3 күн ішінде көңіл айту. Осы көрсетілген мерзімнен асырылып айтылған Т. орынсыз (мәкруһ). Жол жүру үстінде немесе түрлі орынды себептермен қаза туралы кеш ақпарат алса, онда кейіннен көңіл айтуға рұқсат. Т. 1 реттен артық айту орынсыз.

ТАЙАММУМ [تيمم] – символическое очищение песком или камнем в исключительных случаях, когда нет воды для совершения большого(гусл) или малого(вуду) омовения перед молитвой или когда омовение водой несет опасность для здоровья.

Т. можно использовать, если необходимого для очищения количества воды нет ближе чем в 3 км; если есть опасность заражения, простуды или обострения болезней от воды; если есть небольшое количество воды только для питья; если мусульманин боится в поисках воды потерять свои вещи.

Т. введен в Шариат в 5 г. х. после сражения с племенем Бану Мусталик, когда мусульманские воины не могли найти воды для совершения омовения перед утренней молитвой. Тогда Аллах ни-

спослал Пророку Мухаммаду (ﷺ) аят: «Если же вы больны или находитесь в поездке, если кто-либо из вас справил нужду или соприкоснулся с женщиной и [при этом] не может найти воду, то совершайте омовение чистым песком, обтирая им лицо и руки. Аллах [вовсе] не хочет создавать для вас неудобства — он желает вам очищения и хочет довести до завершения Свое благоволение к вам» (5:6).

При совершении Т. нужно произнести «бисмиллях» и принять намерение, затем ладонями прикоснуться к земле либо к другой поверхности, в основе которой находится земля. Если земля прилипла к рукам, ее стряхивают легкими ударами ладоней рук друг о друга. После этого ладонями и пальцами протирается лицо; ладони опять прикасаются к земле, и открытой ладонью и пальцами левой руки протирается внешняя, а затем внутренняя сторона правой руки от пальцев до локтя, после чего так же протирается левая рука.

Состояние Т. нарушает то же, что нарушает малое омовение (см.: Вуду), а также обнаружение воды.

ТАЯММУМ [تيمم] — намаз оқыр уақытта су болмаса немесе сумен дәрет алу адам денсаулығына қауіпті болса, үлкен (ғұсыл) немесе кіші (удуу) дәреттің таза құммен немесе таспен алыну әрекеті.

Т. дәрет алуға жеткілікті мөлшердегі су 3 шақырымнан жақын аумақта болмағанда; жұқпалы ауру қауіпі болып, суық тию немесе судан ауру асқанатын қауіп байқалғанда; тек ішуге ғана жа-

рамды су мөлшері қалғанда; мұсылман су іздеу барысында өз заттарын жоғалтудан қорыққан жағдайларда қолдануға болады.

Т. Шаригатқа 5 х.ж. мұсылмандар Бану Мусталиқ тайпасымен шайқасқаннан кейін таң намазы алдында дәрет алуға су таппаған соң енгізілген. Сонда Аллаһ Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) келесі аятты түсіреді: «Егер науқас не сапар да болсаңдар немесе сендерден біреу түзге отырып келсе не әйелге жақындассаңдар, сонда су таба алмасаңдар таза жерге тәяммұм соғыңдар; онымен беті-қолдарыңды сипаңдар. Өйткені, Аллаһ, сендерге ауыршылық қаламайды. Бірақ, сендерді тазартуды сондай-ақ шүкірлік етулерің үшін сендерге нығметтерін тамадауды қалайды» (5:6).

Т. жасаудан бұрын «бисмилләһ» — деп айтып, ниет ету керек, сондан соң екі қолдың алақанымен топырақ бар затты немесе жерді сипау қажет. Егер топырақ түйірлері алақанға жабысса, онда алақанды бір-біріне үйкелеп, сілкіп түсіру керек. Осыдан кейін алақанмен және саусақтармен бет сүртіледі; алақандар тағы да жерге тигізіліп, сол қол алақанымен оң қолдың сыртқы жағы кейін ішкі жағы қолдың саусақтарынан білекке дейін сүртіледі, кейін сол қолды да осы тәртіппен сүрту керек.

Т. қалпын кіші дәретті (қрз.: Удуу) не бұза сол бұзады, сол сияқты су пайда болған жағдайда бұзылады.

ТАКБИР [تكبير] — возвеличивание Аллаха словами «Аллаху

Так

Акбар» («Аллах Велик», «Аллах превыше всего»). Используется в молитвах и зикрах. Т. подчеркивает величие Аллаха, Который не нуждается в молитвах людей – это нужно самим людям, которые нуждаются в Аллахе. Составная часть призыва к молитве (азан). Обязателен в самом начале молитвы, в остальных ее частях желателен (сунна).

ТӘКБІР [تكبير] – «Аллаһу әкбәр» («Аллаһ ұлы», «Аллаһ барлығынан жоғары») сөзімен Аллаһты ұлықтау. Зікір мен намаздарда қолданылады. Т. Аллаһтың ұлылығын, Оның адамдардың дұғаларына мұқтаж еместігін – ол адамдардың өзіне керек екендігін білдіреді. Намазға шақырудың (азанның) құрамдас бөлігі. Намаздың алдында міндетті, қалған бөлігінде айтылуы дұрыс (сүннет) болып саналады.

ТАКИЯ [تقية] («осмотрительность») – сокрытие вероубеждений. Исламские ученые признают за мусульманином право скрыть свои вероубеждения для сохранения жизни, если они принуждаются неверными к отречению от религии. Принужденный к Т. мусульманин отрывается от Ислама только внешне, на словах, но в сердце остается в религии Аллаха: «Гнев Аллаха падет на тех, кто отрекся от Аллаха, а раньше верил в Него, если только он не был принужден к отречению, но [сам сохранял] в сердце приверженность к вере. [Но гнев падет на того], кто раскрыл неверию сердце. Таким

и уготовано великое наказание» (16:106). Эти аяты были ниспосланы по поводу истории Йасира ибн Аммара, которого язычники вынудили под страхом смерти отказаться от религии; когда угроза миновала, Аммар явился к Пророку Мухаммаду (ﷺ) и вновь засвидетельствовал свою веру.

Мусульманин может не отречься от веры, а принять мученическую смерть; в этом случае его действия также будут верными. Если Т. – временное разрешение (рухсат), то неотречение от веры при угрозе – более богоугодный выбор (ʿазимат).

На практике право на Т. применялось редко. Единственный пример массовой Т. зафиксирован в средневековой Испании, где после победы Реконкисты и введения инквизиции мусульмане были гонимы за свою веру, и многие были вынуждены совершить Т.; но было немало и тех, кто принял мученическую смерть.

У шиитов Т. – один из важнейших принципов веры; ее предписывается применять, даже если шииты подвергаются притеснениям со стороны мусульман-суннитов.

ТӘҚИЯ [تقية] («абайлаушылық») – өз сенімін жасыру. Ислам ғалымдары егер тура жолдан адасқандар мұсылмандарды діннен аластатуға күштеген жағдай болса, өз өмірін сақтау мақсатында олар сенімін жасыруға құқылы екенін мақұлдайды. Т. мәжбүр болған мұсылман тек сырттай, сөз жүзінде исламнан алыстайды, ал жүрегімен Аллаһтың дінінде бола-

ды: «Жүрегі иманнан орныққаннан кейін зорлық көрген біреуден басқа біреу; иман келтіргеннен кейін Аллаһқа қарсы келсе, сондай-ақ біреу көңілін имансыздыққа берсе, оған Аллаһтың ашуы және оларға зор азап бар» (16:106). Бұл аят пұтқа табынушылар өліммен қорқытып діннен бас тартуға мәжбүр болған Йасир ибн Аммар оқиғасымен байланысты түсірілген; қауіптен құтылған соң, Аммар Пайғамбардың (ﷺ) алдына келіп, сенімін қайтадан куәландырған.

Мұсылман азапты өлім құшып өз сенімінен бас тартпаса да болады, бұл жағдайда да оның әрекеті дұрыс болып есептеледі. Егер Т. – уақытша рұқсат (рұқсат) болса, қауіпті жағдайда да діннен бас тартпау – жоғары тақуалықтың ('азимат) таңдауы.

Тәжірибеде Т. құқығына рұқсат өте сирек кездеседі. Жаппай Т. қолданылған бір ғана жағдай тіркелген, орта ғасырда Испанияда Реконкистер жеңісінен кейін инквизиция енгізіліп, мұсылмандар өз діндері үшін қуғынға ұшырап, көптеген мұсылмандар Т. уақытша жүгінуге мәжбүр болған; азапты өлім құшып, өз сенімінен бас тартпағандар да аз емес еді.

Шииттерде Т. – діни сенімдегі ең маңызды қағидалардың бірі; шииттер мұсылман-сүнниттерден қысым көрген жағдайда да оны қолдануды ұсынады.

ТАҚЛИД [تقليد] – следование предписаниям муджтахидов или муфтиев какого-либо мазхаба в вопросах, связанных с практиче-

скими предписаниями религии. Т. следуют мусульмане, не разбирающиеся в различных проблемах правового характера (мукаллиды).

Практика Т. возникла ок. середины II в. х. Во все времена были противники Т., считавшие, что мусульмане обязаны во всем искать доказательства, а не слепо ссылаться на фетвы муфтиев (4:59; 5:104; 31:21). Сторонники Т. считают, что основная масса народа должна заниматься повседневными делами, а проблемами фетв должны заниматься профессионалы, получившие соответствующее образование: обыватели не сумеют сделать правильные выводы из аятов Корана, хадисов, иджмы и кыяса. Во всех суннитских мазхабах Т. считается верным и даже обязательным (ваджиб). В доказательство этого сторонники приводят хадисы и аяты Корана (4:59; 16:43).

Среди улемов были и такие, кто занимал среднюю позицию, считая, что муджтахиды должны выводить все религиозные предписания непосредственно из первоисточников, а остальные могут изучать фетвы и сверять их с первоисточниками; они не должны подчиняться муджтахидам и их словам, но видеть в них людей, которые помогают следовать предписаниям Корана и Сунны и при этом могут ошибаться.

ТАҚЛИД [تقليد] – діннің практикалық шешімдерімен байланысты сұрақтар туындаған жағдайда кез келген мәзһабтың муджтаһидтері немесе мүфтиле-

Так

рінің кеңестерін ұстану. Т. құқықтық сипаттағы әртүрлі мәселелерден (мукаллидтер) хабары жоқ мұсылмандар ұстанады.

Т. тәжірибе жүзінде шамамен хижраның II ғасырының ортасында пайда болған. Мұсылмандар мүфтидің пәтуаларына көзсіз арқа сүйемей кез келген жағдайда дәлел іздеуі тиіс деп санаған Т. қарсыластары әр заманда болған (4:59; 5:104; 31:21). Т. жақтастары халықтың негізгі бөлігі күнделікті тіршілікпен айналысуы тиіс деп санаған, ал пәтуа мәселесімен арнайы білім алған кәсіби тұлғалар шұғылдануы тиіс: қарапайым адам Құран аяттары мен хадистерінен, ижма мен қиястан дұрыс қорытынды шығара алмайды. Барлық сүнниттік мәзһабтарда Т. дұрыс, тіпті міндетті (уәжіп). Бұған дәлел ретінде жақтаушылары Құран мен хадистерден аяттар келтіреді (4:59; 16:43).

Ғалымдар арасында орта ұстанымды ұстанып, мужтаһидтер барлық діни жазбаларды түпдеректерден келтіру керек, ал қалғандары пәтуаларды зерттеп оны түпнұскалармен салыстыра алады; олар мужаһидтерге және олардың сөзіне бағынбауы керек, бірақ оларды Құран мен Сүннетпен жүруге көмектесетін адамдар ретінде қабылдап, сонымен қатар олар қателесуі де мүмкін.

ТАКФИР [تكفير] – обвинение в неверии (куфр). О внешних признаках перехода человека из веры в неверие в мусульманских школах имелись противоречащие друг другу мнения. Первыми проблему

подняли хариджиты в правление Али ибн Абу Талиба. Во время битвы при Сиффине с армией Му'авии Али принял предложение о решении конфликта с помощью третейских судей. Однако ни к каким положительным результатам этот суд не привел. Часть сторонников Али объявили, что идея третейского суда была незаконной и противоречила принципам Ислама, т. к., по их мнению, судить может только Аллах. Али ответил, что суд должен осуществляться людьми на основании Божественных Законов. Тогда значительная часть бывших сторонников Али объявили его и верных ему людей неверными, покинули его и основали секту хариджитов. После этого многие мусульманские школы пытались изложить свои взгляды на проблему неверия и выхода человека из Ислама.

Хариджиты считали, что люди, не раскаявшиеся в больших грехах (см.: Кабаир), будут вечно гореть в огне Ада, ссылаясь на проклятие Иблиса всего за один большой грех (2:34). По поводу того, являются ли эти люди мусульманами или многобожниками (мушрик), их мнения разделились, что породило ряд сект (см.: Ибадиты; Надждиты).

Му'тазилиты считали, что мусульманин, совершивший большие грехи, не является ни неверным, ни праведником, но нечестивцем (фасик), и занимает промежуточное положение между верой и неверием (аль-манзиляту байн аль-манзилятайн), ссылаясь на аят: «Неужели тот, кто верует, подобен

тому, кто распутен? – не равны они» (32:18). Если нечестивец не раскается до смерти, то он вечно будет гореть в огне Ада: «Те, которые приобрели зло и оказались окружены своим грехом, окажутся обитателями Огня. Они пребудут там вечно» (2:81).

Мурджииты считали, что греховные или праведные действия не имеют отношения к вере: вера состоит в принятии основополагающих принципов Ислама, а неверие – в их отрицании.

В суннитском Исламе считается, что совершение греховных поступков необязательно вызвано стремлением человека к неверию и не рассматривается как отступление от веры или Т. Однако если грешник сознательно отвергает какое-либо ясное указание Аллаха о греховности совершаемого поступка, то в этом случае он становится неверным. Следует различать изначально неверующих (кяфир) и мусульман, совершивших грехи. Поступки связаны с верой, они являются ее проявлением, но в различные периоды жизни вера может убавляться и прибавляться; в случаях, когда вера убавляется, можно говорить о ее несовершенстве, но не о Т. Аллах может простить грешника или подвергнуть наказанию, но если человек умер мусульманином, он не будет пребывать в огне Ада вечно.

Говорить о неверии того или иного человека в суннитском Исламе можно, только если:

- имеет место отрицание бытия Аллаха, Его Единства в сотворении мироздания и Его Единства в

качестве единственного объекта для поклонения и служения;

- признается наличие других божеств или объектов для служения и поклонения, помимо Аллаха;

- признается воплощение Аллаха в чем-то или в ком-то из материального мира;

- имена Аллаха (см.: Асма аль-Хусна) понимаются в противоположных смыслах. Аллегорическое понимание имен Аллаха сурово порицается и считается серьезным грехом, но не выводит из веры;

- отрицается доктрина пророчества; отрицается и оскорбляется хотя бы один из упомянутых в Коране пророков – посланников Аллаха; обожествляются пророки или кто-то из святых людей (авлия) ставится выше пророков;

- отрицается или ставится под сомнение истинность Корана или какой-либо его части, равно как дополняются его смыслы или буква;

- какой-либо закон признается более совершенным, чем Божественный, либо исламский закон признается устаревшим (речь идет именно о признании, а не о следовании закону).

Т. правомочен при очевидном проявлении хотя бы одного из этих условий. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «А кто назовет человека неверным или скажет: «(Ты) враг Аллаха», и если тот таковым не является, то эти (слова) непременно вернутся сказавшему» (передали аль-Бухари и Муслим со слов Абу Зарра).

ТАКФИР [تكفير] – күпірлікке айыптау (куфр). Мұсылмандық

мектептер арасында адамның діннен дінсіздікке өтуінің сыртқы белгілері жайлы қарама-қайшы пікірлер орын алып отырған. Алғашқы болып бұл мәселені Әли ибн Әбу Талиб билігі кезеңінде хауариждер көтерген. Сиффин маңындағы шайкаста Муғауия Әли әскерімен соғыста қақтығысты аралық сот арқылы шешуге ұсыныс қабылдаған. Бірақ бұл сот шешімі ешқандай оң нәтижелерге алып келмеді. Әлидің жақтастарының бір бөлігі аралық сот идеясының заңсыз екенін және бұл әрекет ислам қағидаларына қарсы деп жариялаған, себебі, олардың пікірі бойынша үкім шығару тек Аллаһқа тән. Әли болса сот адамдар арқылы Құдайи заңдар негізінде орын алуы керек деп жауап береді. Сонда Әлидың бұрыңғы жақтастары Әлиді және оның сенімді серіктестерін дінсіздер деп айыптап, олардан кетіп хауариждер ағымын құрады. Осыдан барып көптеген мұсылман мектептері күпірлік пен адамның исламнан шығу мәселелеріне өз көзқарастарын білдіруге тырысқан.

Хауариждер үлкен күнә (қрз.: Кәбәир) жасаған адамдар өз күнәсі үшін тәубе жасамаса, Ібілістің қарғысын меңзеп, жалғыз ғана күнә үшін Тозақ отында мәңгі жанады деген (2:34). Сол адамдар мұсылман немесе көпқұдайшыл (мүшрик) болатынына байланысты ойлары бір жерден шықпай, ол өз кезегінде бірнеше ағымдардың (қрз.: Ибадилер, Нәждилер) пайда болуына әкелген.

Муътәзиләлар «Мүмін болған кісі, бұзық болған кісі сияқты бола ма? Әрине тең болмайды» (32:18)

аятына сілтеме жасап үлкен күнә жасаған мұсылман кәпір де, тақуа да емес, бірақ пасық (фәсик) деп санаған және иман мен күпірдің арасындағы (әл-мәнзиләту бәйн әл-мәнзиләтәйн) жағдайда болады. Егер пасық адам өмірінің соңына дейін өкініп, тәубесіне келмесе, ол Тозақ отында мәңгі жанады: «Керісінше, кім жамандық істесе, қателіктері оны баурап алса, сонда олар тозақтық болады да олар онда мәңгі қалады» (2:81).

Муржилер күнәлі немесе салихалы әрекеттердің иманға ешқандай қатысы жоқ деп есептеген: иман исламның негізгі қағидаларын қабылдау, ал күпірлік – оларды мойындамау.

Сүнниттік исламда адамның күнә жасауы оның міндетті түрде діннен бас тартуы деп сипатталмайды немесе күпірлік жолына ұмтылу және Т. ретінде қарастырылмайды. Дегенмен күнәһар Аллаһтың анық нұсқауын саналы түрде қабылдаса, осы жағдайда ол діннен шыққан болып есептеледі. Ең әуелі күнә жасаған дінсіздер (кәпір) мен мұсылман-дарды ажырата білу қажет. Діни сеніммен байланысты әрекеттер, оның көрінісі, өмір жолында діни сенім бірде күшейіп, бірде әлсіреп отырады; діни сенімнің әлсіреген кезінде оның жетілмегендігі жайлы айтуға болады, бірақ Т. жайлы емес. Аллаһ күнәһарларды кешіруі немесе оны жазалауы мүмкін, егер мұсылман ретінде жан тапсырса, онда ол Тозақ отында мәңгі болмайды.

Сүнниттік исламда кез кеген адамның күпірлігі жайлы мынадай жағдайларда ғана айтуға болады:

- егер ол Аллаһтың болмысы, Оның дүниені жаратудағы Жалғыздығы және құлшылық етуге лайықты жалғыз объект екендігін мойындамаса;

- Аллаһтан басқа құшылық ететін Құдайлар немесе объектілердің барлығын мойындаса;

- Аллаһты материалдық әлемнен береуге немесе әлдекімге ұқсатуын мойындаса;

- Аллаһтың көркем есімдері (қрз.: Әсмә әл-Хусна) қарамақайшы мағынада түсінілсе. Аллаһ есімін аллегориялық тәсілде түсіну ауыр күнә болып табылады, бірақ діннен шығармайды;

- пайғамбар доктринасын теріске шығарса; Құранда көрсетілген Аллаһ елшілерінің кем дегенде біреуіне тіл тигізсе; пайғамбарларды Құдайға теңеп немесе әулиелердің біреуін пайғамбардан жоғары санаса;

- Құранның ақиқаттығына күмән туғызып немесе оны теріске шығарса немесе оның белгілі бір бөлігіне мағына қосып, әріп жалғаса;

- ислам заңдарын ескірген деп танып, Құдайи заңдардан өзге заңдарды жоғары санаса (заңдар бойынша жүру емес, оны мойындау туралы айтылуда).

Осы жоғарыда келтірілген шарттардың кем дегенде біреуі айқындалса, онда Т. қолданылуы заңды. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) былай деген: «Бір адам бір адамды бұзықтықта және кәпірлікте айыптағанда, егер ол адам ондай болмаса, (айыптауы) міндетті түрде өзіне қайтады» (Әбу Заррдан әл-Бұхари және Муслим жеткізген).

ТАҚЬЯ («остановка, стоянка») – в тасаввуфе (суфизме) – место собрания (вне мечетей) для совместного произнесения зикров, совершения молитв, обучения.

Первые такие собрания осуществлялись в пограничных крепостях-рибатах; эта практика распространилась во многих регионах исламского мира. На протяжении столетий обители играли большую социальную роль: там располагались основные центры просвещения, школы (мактабы), библиотеки. Т. служили местом общественных и политических собраний, выполняли функции гостиниц и постоянных дворов, медицинских пунктов, здесь могли получить пропитание нуждающиеся, укрывались от преследования властей инакомыслящие. Т. служили и домами престарелых (дар аль-аджаза).

Суфийские Т. называют также дергях и текке. Крупные центральные Т. называют аситана, сравнительно небольшие – завия.

ТАҚЬЯ («тұрақжай, тұрақ») – тассаууфта (суфизмде) – мұсылмандар жиналып зікір салатын және білім алып, ортақ дұға жасайтын орын (мешіттен басқа).

Осындай жиналыстардың алғашқысы шекаралас бекіністерде рибатта орын алған; бұл тәжірибе ислам елдерінің көбіне тарай бастаған. Жүздеген жылдар бойы тұрақтар маңызды әлеуметтік рөл ойнаған: ол жерлерде маңызды ағарту орталықтары орналасып, мектептер мен кітапханалар пайда болған. Т. қоғамдық және саяси жиналыстар өтетін орын ретінде

Тал

кызмет еткен, қонақ үй мен керуен сарай, медициналық орталықтар функциясын атқарған, мұқтаж адамдар тамақтана алған, өзгеше ойлайтындар биліктің қуғынынан пана табатын жер ретінде қызмет еткен. Т қарттар үйі ретінде де қызмет (дар әл-ажаза) атқарған.

Сопылық Т. дергях немесе текке деп аталады. Т. ірі орталығын аситана деп, ал одан кішіректерін ззуия деп атаған.

ТАЛБИЯ [تلبية] – один из ритуалов хаджа; произнесение по прибытии в Мекку слов: «Ляббейк, Аллахумма ляббейк, ляббейка, ля шарика лака ляббейк. Инналь-хамда ван-ни`мата лака вальмульк, ля шарика ляк» («Вот я перед Тобой, мой Аллах, вот я перед Тобой! Вот я перед Тобой, о Аллах, нет у Тебя сотоварища, вот я перед Тобой! Поистине, хвала Тебе! И милость принадлежит Тебе и владычество! Нет у Тебя сотоварища!»).

ТӘЛБИЯ [تلبية] – қажылық рәсімдерінің бірі; Меккеге аяқ басқан кезде айтылатын сөз: «Ләббәйкәл-ллаһуммә ләббәйк, ләббәйкә лә шәрикә ләкә ләббәйк. Иннәл-хамдә, уәнниймәтә ләкә уәл-мулк, лә шәрикә ләкә» («Йә, Аллах! Міне мен Сенің алдыңдамын! Міне, мен Сенің алдыңдамын! Сенің ешбір серігің жоқ, міне, мен Сенің алдыңдамын. Расында, мадақ, нығмет және мүлік Саған тән. Сенің серігің жоқ»).

ТАЛУТ [طالوت] – библейский Саул. Упоминается в Коране (2:247-251). Стал царем Израиля

по воле Аллаха, переданной через пророка Ишмоила (Самуила). Когда племя амаликитов, проживавшее между Египтом и Палестиной, нанесло израильтянам ряд тяжелых поражений, израильтяне обратились к пророку с просьбой назначить для них царя, который будет способен повести их на войну и одержать победу, и Пророк объявил царем Т., чья родословная восходила к Буньямину, сыну Йа`куба. Т. обладал смелостью, решительностью, глубокими познаниями, мудростью, справедливостью, отличными физическими данными и превосходил остальных израильтян. Многие израильтяне, исходя из клановых интересов, отказывались признавать Т. царем, но он, выступив против амаликитов и филистимлян и победив их, заставил израильтян признать его. В армии Т. сражался Давуд (Давид), убивший правителя амаликитов Джалута (Голиафа). Давуд женился на дочери Т. и после его смерти стал царем Израиля. Т. правил Израилем ок. 40 лет.

ТАЛУТ [طالوت] – інжілше Саул. Құранда айтылады (2:247-251). Ишмоил (Самуил) пайғамбар арқылы берілген Аллаһтың қалауымен Израиль патшасы болған. Мысыр мен Палестина арасында өмір сүрген амаликиттер тайпасы израильдіктерге қарсы жойқын соққы берген кезде Израиль халқы пайғамбардан олардың әскерін соғыс даласына бастап барар және жеңіске жетелейтін патша беруін сұраған, сонда пайғамбар ататегі Иаькубтың ұлы Бунья-

миннен тараған Т. патша ретінде тағайындайды. Т. батылдығымен, табандылығымен, терең танымымен, даналығымен, әділеттілігімен және қара күшімен өзге израилдіктерден ерекшеленген. Көптеген израилдіктер өздерінің рулық мүддесін алға тарта отыра, Т. патша ретінде мойындаудан бас тартады, бірақ, ол амаликиттер мен филистимляндықтарға қарсы соғысып, жеңіске жетіп, израилдіктерге өзін патша ретінде мойындатқан. Т. әскерінің құрамында амаликиттер патшасы Жалұтты (Голиаф) өлтірген Дәуд (Давид) болды. Дәуд Т. патшаның қызына үйленіп, Т қайтыс болған соң, Израиль патшасы ретінде 40 жыл билік құрған.

ТАЛЬХА ИБН УБАЙДУЛЛА [طلحة بن عبيد الله] (ум. 36/656) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ) и его шурина. Будучи в Сирии, он услышал от христианского монаха о том, что в Мекке скоро начнется пророчество Божьего Посланника (ﷺ). Вернувшись, Т. стал одним из первых принявших Ислам, что обусловило его конфликты с семьей и соплеменниками. Выдержав гонения мекканского периода, совершил переезд (хиджру) в Медину, где участвовал в судьбоносных для мусульман сражениях при Бадре, Ухде и др. Один из 10, которых Пророк (ﷺ) при жизни обрадовал Раем (см.: `Ашара Мубашшара).

При первых халифах способствовал укреплению мусульманского государства. Был одним из 6 кандидатов на власть после гибели `Омара. После гибели халифа `Ос-

мана Т. признал халифом Али, но в битве Джамаль («Верблюжьей») оказался в стане его противников. В ходе этого сражения был убит.

ТАЛЬХА ИБН УБАЙДУЛЛА [طلحة بن عبيد الله] (к.б.ж. 36/656) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы және әйелінің туысы. Ол Сирияда жүріп христиан тақуасынан жақын арада Меккеде Аллаһ Елшісінің (ﷺ) пайғамбарлық дәуірі басталатынын естиді. Оралған соң, Т. исламды қабылдағандардың алғашқылары болды және осы әрекеті үшін отбасы және туыстары арасында келенсіздіктер орын алады. Мекке кезеңінде қуғындауға шыдап, кейіннен Мединаға (хиджра) көшіп, мұсылмандар үшін маңызды болған Бәдр, Ухуд маңындағы және т.б. шайқастарға қатысқан. Пайғамбар (ﷺ) тірі кезінде Жұмақпен сүйіншілеген ондықтың бірі (қрз.: Ашара Мубашшара).

Бірінші халифалар кезеңінде мұсылман мемлекетінің нығаюына атсалысқан. Омар қазасынан кейінгі билікке үміткер 6 адамның бірі болды. Осман халифаның өлімінен кейін Т. халифа ретінде Әлиді мойындайды, бірақ Жамал («Түйе») шайқасында қарсыластар жағында ұрыс жүргізді. Осы шайқас кезінде қаза табады.

ТАЛЯК [طلاق] – развод, разрыв брачных отношений. О дозволенности Т. говорится: «О Пророк! Когда вы даете женам развод, то разводитесь в течение установленного срока, ведите счет этому сроку и бойтесь Аллаха, вашего Господа. Не выгоняйте их из их домов, и

пусть они не выходят из них, если только они не совершат явную мерзость. Таковы ограничения Аллаха. Кто преступает ограничения Аллаха, тот поступает несправедливо по отношению к себе. Ты не знаешь, что Аллах, возможно, после этого решит иначе» (65:1).

Т. возможен в крайних и исключительных случаях, когда продолжение семейных отношений невозможно. В таком случае Т. – не порицаемое деяние (макрух).

Инициатором бракоразводного процесса могут выступить как мужчина, так и женщина. Объявление о разводе он должен сделать в трезвом состоянии и здравом рассудке. Женщина может выступить инициатором развода, если такое право ей или ее представителям было дано при заключении брака (никах).

728

Различают 2 формы Т.:

- Т. ас-сунни – дается в состоянии ритуальной чистоты: необходимо дождаться окончания у жены менструального цикла и не вступать после этого с ней в половые отношения. Такой Т. Шариат признает правильным и дозволенным.

- Т. аль-бид'и – произнесение формулы развода во время менструальных кровотечений либо после половой близости с женой. Мужчина, сделавший такой Т., нарушает правила Шариата, но во всех суннитских мазхабах этот Т. признается.

В отношении возможности возврата к супружеской жизни существуют 2 вида Т.:

- Т. ар-ридж'и – временный Т.; существующий брак можно возобновить в любое время на протяже-

нии срока идда (3 менструальных цикла). В маликитском и ханафитском мазхабах для возобновления брака мужчине достаточно сказать жене о намерении возобновить супружескую жизнь, а ей – принять это намерение; в шафиитском и ханбалитском мазхабах необходимо заявить о намерении при 2 свидетелях. Если по прошествии срока идда супружеские отношения не будут возобновлены, Т. становится окончательным, и для возобновления брака необходимо вновь совершить ниях.

- Т. аль-баин – окончательный Т., при котором супруги не имеют права возвращаться к совместной жизни. Для этого муж должен 3 раза произнести: «Таллак-туки» («Развожусь с тобой»). Возобновление брачных отношений возможно, только если бывшая супруга выйдет замуж за другого человека и по каким-то причинам (в случае нового развода или смерти второго мужа) снова окажется не замужем (этот процесс называется хулла). Если 3-кратная формула Т. была сказана мужем сразу и в категоричной форме, такой Т. (аль-байнунат аль-кубра) окончателен. Если же формула была произнесена мужем 1 или 2 раза на протяжении некоторого времени (аль-байнунат ас-сутра), супруги могут продолжить совместную жизнь, снова заключив брачный договор. Однако говорить 3 раза Т. одновременно – бид'а и запрещено.

После окончательного Т. женщина остается в доме бывшего мужа на протяжении идда, а затем

уходит. Все это время бывший муж обязан содержать ее, но ему запрещено входить в помещение, где находится его бывшая жена. Бывший муж обязан выплатить женщине махр, оговоренный при вступлении в брак.

Формула Т. в суннитском Исламе может быть произнесена как при свидетелях, так и без них, в шиитском праве – только при свидетелях.

В исламском праве допускается расторжение брака и по инициативе жены, если она по каким-то причинам не хочет жить со своим мужем, но в этом случае она выплачивает ему компенсацию. Этот процесс называется мухалаа (2:229).

Брак также может быть расторгнут по приговору суда (тавфиз) в случаях, если жена обнаружила у мужа какие-то физические недостатки, если муж не может обеспечить жену необходимым минимальным достатком (нафака) или жестоко обращается с ней. Возможно судебное расторжение брака, если муж достаточно долго отсутствует и о нем нет известий. В местностях, где нет Шариатского суда, брак может расторгнуть или уговорить мужа дать развод местный имам или авторитетный знающий праведный мусульманин.

ТАЛӘҚ [طلاق] – ажырасу, неке карым-қатынастарының бұзылуы. Т. рұқсат туралы келесі аятта айтылады: «Әй Пайғамбар! Қашан әйелдеріңді талақ қылсаңдар, сонда оларды белгілі мерзімінде ажыратыңдар және ол мерзімді

есептендер. Раббыларың Аллаһтан қорқыңдар. Оларды үйлерінен шығармандар әрі олар да шықпасын. Бірақ олар ашық бір арсыздық істесе, ол басқа. Міне бұл Аллаһтың шектері. Ал кім Аллаһтың шектерінен шыкса, расында ол, өзіне қастық қылған болады. Білмейсің, мүмкін Аллаһ, бұл уақиғадан кейін бір жағдай пайда қылар» (65:1).

Т. отбасылық қарым-қатынастарды жалғасуы мүмкін болмаған жағдайында ғана мүмкін. Онда Т. – қажетсіз әрекет емес (мәкруһ).

Ажырасу әрекетінің бастамашысы ер де, әйел де бола алады. Ажырасуды ақыл-есі дұрыс, парасатты түрде мәлімдеуді керек. Әйел адамға немесе оның өкіліне ажырасудың бастамашысы болуға неке қиылған (неке) кезде рұқсат берілсе, онда ол ажырасу процесінің бастамашысы бола алады.

Т. 2 түрін бөліп қарастырады:

- Т. әс-сунни – рәсімді таза күйде беру: әйелдің етеккір циклы біткенге дейін күту немесе онымен жыныстық қатынасқа түспеу керек. Шариғат мұндай Т. құп көреді және рұқсат етеді.

- Т. әл-бидъи – ажырасу формуласын әйелдің етеккір кезеңінде немесе әйелмен жыныстық қатынасқа түскеннен кейін айту. Ер кісі осындай Т. жасаса, онда ол шариғат заңын бұзғаны, бірақ барлық сүнниттік мәзһабта бұндай Т. мойындалады.

Некелік өмірді қайта қалыпқа келтіруге бағытталған Т. 2 түрі бар:

- Т. әр-рижъи – уақытша Т., неке қарым-қатынастарын идда кезеңі аралығының кез келген

Тан

уақытында қайта жандандыруға рұқсат етіледі (3 етеккір циклі). Мәлики және ханафи мәзһабтарында некені қайта жандандыру үшін ер кісі әйел адамға жұбайлық қарым-қатынастарын қайта жандандырғысы келетіні ниетін білдіріп, ал әйел адам – оны қабылдаса болғаны; шафиғи және ханбали мәзһабтарында некені жандандыру ниетін 2 куәгер көзінше жасау керек. Егер идда уақыты өткенге дейін жұбайлық қарым-қатынастар қайта жанданбаса, Т. орын алады, некені қайта жаңарту үшін қайтадан некеге тұруы шарт.

- Т. әл-бәйн – түпкілікті Т., ерлі-зайыптылардың қайтадан қосылуға құқықтары болмайды. Бұл үшін ер кісі мына сөзді 3 рет қайталау керек: «Талләх-Туки» («Сенімен ажырасамын»). Неке қарым-қатынастарын қайта жандандыру ажырасқан әйел өзге ер кісіге тұрмысқа шығып, ол кісі қайтыс болса немесе онымен ажырасқан жағдайда ғана рұқсат етіледі (бұл жағдай шариятта хулла деп аталады). Егер бұл формуланы ер кісі бірден 3-рет қайталаса, мұндай Т. (әл-бәйнунәт әл-кубра) түпкілікті болады. Егер бұл формула бірнеше уақыт аралығында ер кісі тарапынан 1 немесе 2 рет айтылса (әл-бәйнунәт әс-суғра), онда оларға некелік өмірін қайта жандандыруға рұқсат етіледі. Алайда, Т. бірден 3 рет айту – бидъа және тыйым салынады.

Соңғы шешім қабылданғаннан кейін, яғни идда уақытына дейін әйел кісі күйеуінің үйінде қалады, содан соң кетеді. Идда уақытына

дейін ер кісі әйелін асырауға міндетті, бірақ бұрынғы әйелінің бөлмесіне, яғни жатын бөлмесіне кіруге тыйым салынады. Бұрынғы күйеуі ажырасқан әйеліне некеге отырар алдында келісілген мәһрді орындауы тиіс.

Т. формуласы сунниттік исламда куәгер алдында немесе куәгерсіз, ал шииттік құқықта – тек куәгерлермен айтылады.

Исламдық құқықта белгілі бір себептермен күйеуімен тұруды қаламаса, некені бұзу бастамашысы ретінде әйел кісі бола алады, осындай жағдайда әйел адам күйеуіне өтемақы төлеуі тиіс. Бұл үрдіс мухаләә деп аталады. (2:229).

Егер әйелі күйеуінің дене күшесінен кемшілік байқаса, немесе күйеуі жеткілікті деңгейде оның барлық жағдайын қамтамасыз ете алмаса (нәфәкә), немесе әйеліне нашар қараса, неке сот (тауфиз) үкімімен де бұзылуы мүмкін. Егер күйеуі көп уақыт бойы үйге оралмаса және ол туралы хабар болмаса, сот арқылы ажыраса алады. Шарияттық сот өкілдері жоқ аймақтарда некені бұзу үшін немесе күйеуін көндіруде жергілікті имамға немесе тура жолдағы беделді мұсылманға айтып жасай алады.

ТАНАСУХ [تناسخ] – переселение души из одного тела в другое; воззрения, присушие некоторым языческим религиям и религиозно-философским учениям. Некоторые группы, отколовшиеся от ортодоксального Ислама (например, сторонники фатимидского халифа Хакима), также восприняли

идею Т. Согласно фетвам суннитских ученых, вера в Т. – проявление язычества, выводящее человека из Ислама.

ТАНАСУХ [تناسخ] – жанның бір денеден екінші денеге ауысуы; діни-философиялық ілім мен кейбір пұтқа табынушы діндерге тән көзқарастар. Дәстүрлі исламнан ауытқыған кейбір ағымдар (мысалы, фатимидтік халифа Хәкімнің жақтаушылары) Т. идеясын солай қабылдаған. Сүннетік пәтуаларға сай, Т. сену – адамды исламнан шығаратын пұтқа табынушылықтың көрінісі.

ТАРАВИХ [تراويح] – ночная молитва, совершаемая после последней ежедневной молитвы на протяжении всего месяца рамадан. Слово «Т.» происходит от араб. тарвиха («садиться, отдыхать»), т. к. после первых 4 ракятов необходимо выдержать паузу, а затем продолжить молитву. Совершение Т. – сунна муаккада.

Необходимость совершения Т. закреплена в хадисах Пророка Мухаммада (ﷺ). В сборнике аль-Бухари приводится история о том, что Пророк Мухаммад (ﷺ) в месяц рамадан совершил в мечети ночную молитву, и присутствовавшие присоединились к нему. Общая молитва повторилась и следующей ночью, но количество молящихся возросло. На 3-ю ночь Пророк (ﷺ) не явился в мечеть и утром сказал ожидавшим его, что знал об их желании совершить совместно с ним Т., но не хотел, чтобы Т. сочли обязательным религиозным действи-

ем. При этом Пророк (ﷺ) предписал сподвижникам совершать Т. в месяц рамадан и одобрил совместный Т., проводимый Убайем ибн Ка`бом.

Обычно Т. состоит из 8 ракятов. В ханафитском мазхабе совершается в 20 ракятов – так проводил Т. халиф `Омар. Шииты-джафариты считают богоугодным совершение в месяц рамадан в индивидуальном порядке дополнительных молитв общим количеством в 1000 ракятов.

ТАРАУИХ [تراويح] – рамазан айында күнделікті құптан намазынан кейін оқылатын түнгі намаз. «Т» сөзі арабтың таруиха («отыру, дем алу») деген сөзінен шыққан, себебі алғашқы 4 рәкәттан кейін үзіліс жасап, кейін намазды жалғастыру керек. Т. орындау – сунна муаккада.

Т. орындау қажеттілігі Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде көрсетілген. Әл-Бұхари жинағында Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) рамазан айында түнгі намаз оқып, отырғандар оған қосылды деген әңгіме бар. Жалпы намаз келесі түні де қайталанды, бірақ намаз оқушылар саны артты. 3 түні Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мешітке келмеді, келесі күні азан-да күткендерге Т. онымен бірге оқулары туралы ниеттері болғанын білгенін, бірақ Т. исламның міндетті рәсімі деп қабылдағандарын қаламағанын айтты. Сонымен қатар, Пайғамбар (ﷺ) Т. рамазан айында сахабаларына оқуды тапсырған және Убай ибн Каъбпен өтетін Т. құптаған.

Әдетте Т. 8 рәкәттан тұрады. Ханафи мазһабында 20 рәкәт

Тар

оқылады – Омар халифа Т. осылай өткізетін болған. Жәфәри-шииттер рамазан айында қосымша намаздың жалпы саны 1000 рәкәттан тұратын жекеше түрде орындауды тақуалық амал деп санайды.

ТАРИКАТ [طریقات] – путь тасаввуфа, духовного возвышения, аскетизма; религиозное братство. Т. следуют многочисленные суфийские общества, которые заявили о себе как о системном учении ок. VI в. х. и имели большое влияние на общественную жизнь мусульманского мира (термин часто употребляется в значении «суфийский орден»). Центрами Т. стали многочисленные обители – рибаты, текке и завии. Учителями Т. являются шейхи (устазы, муршиды). Т. проповедуют путь духовного очищения и преданного служения Аллаху, практикуют отшельничество и аскетизм. Делятся на 3 категории:

1. Айар – последователи стремятся на индивидуальном уровне достигнуть духовного возвышения путем совершения многочисленных молитв-нафиля.

2. Аббар – последователи ведут борьбу за духовное очищение общества.

3. Шуттар – последователи в духовной практике предпочитают методы религиозных трансов, «опьяняющей любви» к Аллаху.

Первые организованные Т. были созданы последователями `Абд аль-Кадира аль-Джилани (кадиристы) и Ахмада ар-Рифаи (рифайты). Имеются суннитские и

шиитские Т. Суфии возводят практику Т. к самому Пророку (ﷺ) и его сподвижникам.

ТАРИҚАТ [طریقات] – тасаууф, аскетизм мен рухнаи жоғарлау жолы; діни бауырластық. Т. жолын өздерін жүйелі ілім ретінде шамамен хижраның VI ғасырында жариялаған мұсылмандардың қоғамдық өміріне үлкен әсер еткен көптеген сопылық жамағаттар ұстанады (термин «сопылық орден» деген мағынада жиі қолданылады). Көптеген тұрақтар – рибаттар, текке және зәуиялар Т. орталықтарына айналған. Шейхтар (ұстаздар, мұршидтер) Т. ұстаздары болып табылады.

Т. Аллаһқа адал қызмет ету мен рухани тазару жолын уағыздайды, тәжірибеде тақуалықты және аскетизмді қолданады. 3 категорияға бөлінеді:

1. Айар – ізбасарлары нәпіл намаздарын көп орындау арқылы жеке түрде рухани жоғарылауға жетуді көздейді.

2. Аббар – ізбасарлары қоғамның рухани тазаруы үшін күрес жүргізеді.

3. Шуттар – ізбасарлары рухани практикада діни транс Аллаһқа деген «мас қылатын махаббат» әдістерін қолдайды.

Алғаш ұйымдастырылған Т. Әбд әл-Қадир әл-Жиләни (кадирилер) мен Ахмад әр-Рифаи (рифайлар) ізбасарлары құрған. Сүннеттік және шииттік Т. бар. Сопылар Т. тәжірибесін Пайғамбарға (ﷺ) және оның сахабаларына жатқызады.

ТАРУХ – по мнению некоторых историков, так звали настоящего, рано умершего отца пророка Ибрахима. Азар, упоминаемый в Коране (6:74-75), на самом деле не был ему родным отцом. Т. был праведным и набожным, не был идолопоклонником.

ТАРУХ – кейбір тарихшылардың көзқарасы бойынша, Ибраһим пайғамбардың ерте қайтыс болған әкесінің шын есімі. Құранда (6:74-75) ескерілетін Азар, шын мәнінде оның туған әкесі болмаған. Т. тақуа әрі діншіл болған, пұтқа табынушы болмаған.

ТАСАВВУФ [تصوف] – духовное учение и практика в Исламе, направленные на борьбу человека с сокрытыми душевными пороками и духовное воспитание личности. Часто употребляется как синоним термина «суфизм». В отличие от фикх (права), регулирующего внешние, видимые аспекты проблем, Т. обладает способностью воздействовать на духовный мир человека и совершенствовать его посредством искреннего и преданного служения Богу. Считается одной из исламских наук, однако всегда подчеркивается, что положения Т. должны быть приняты на веру, постигаться душой и сердцем, они восходят к практике Пророка Мухаммада (ﷺ) и его первых сподвижников, имеют своими источниками Коран и Сунну. Путь Т. совершается различными тарикатами.

Слово «Т.» в Коране и Сунне не упоминается, но его основы были сформулированы Пророком

Мухаммадом (ﷺ) посредством Откровения – Корана либо нашли отражение в хадисах. Некоторые сподвижники Пророка (ﷺ) вели аскетический образ жизни и превосходили других в совершенствовании своих духовных качеств. Начиная со II в. х. таких людей стали называть суфиями. Точное происхождение слов «Т.» и «суфий» неизвестно. Их возводят к греческому софия («мудрость»), к арабским суф («шерсть», т. к. суфии надевали накидки из грубой шерсти), суффа («скамья», см.: Ахль ас-Суффа), сафа («чистота»), сифат («свойство») и пр.

Цель Т. – воспитание «совершенного человека» (аль-инсан аль-каmil), свободного от мирской суеты, сумевшего возвыситься над негативными качествами своей природы. Т. сыграл большую роль в развитии мусульманской этики, эстетики, поэзии, литературы, архитектуры, изобразительного искусства, музыки.

Мировоззрение Т. выражено, в частности, в сочинениях Хариса ибн Асада Мухасибиди, Хакима ат-Тирмизиди, Абу Насра Сарраджиди, аль-Газали, Сухравардиди, аль-Арабиди, Румиди.

Приоритеты Т. определяют его методологические особенности по отношению к исламским первоисточникам. В толковании Корана методы Т. отличаются попытками дать объяснение тем аятам, которые относятся к не постижимым разумом (муташабиһ), акцентируют эзотерические смыслы Корана и применяют для их понимания аллегории и иносказания (тавилъ).

При отборе хадисов классики Т. обращали внимание прежде всего на их духовную составляющую и часто игнорировали проблемы достоверности и передачи, из-за чего в суфийских сборниках хадисов («Китаб аз-Зухд» – «Книга аскезы») содержится большое количество слабых и даже сомнительных (с точки зрения суннитской методологии) хадисов. Между тем, в ортодоксальном суфизме берутся только те хадисы, которые соответствуют акыде.

Духовная практика Т. имеет особое отношение к праву. Т. развивается в лоне ортодоксальной религии и расценивает правовые аспекты как неотъемлемую часть Ислама, однако подводит под них духовные основы. Благодаря Т. закон приобретает возвышенные моральные качества: за каждым правовым предписанием скрываются духовные аспекты, которые и развивает Т.

В истории Т. выделяются 3 периода:

1. Период зухда (аскетизма) включает пророчество Пророка Мухаммада (ﷺ), деятельность его сподвижников и поколений таби у нов и таба`ат-таби`ун. Выделяется значение Асхаб ас-Суффа – первой в истории Ислама группы, которая отдавала приоритет духовной и аскетической практике и которую считают основоположниками за вии и медресе.

2. Период Т. начался приблизительно с конца II в. х., когда стали формироваться понятия и терминология суфизма, их теоретическая база. Мутасаввифы (тео-

ретики Т.) исследовали проблемы духовности человека, состояния его души, ступени на пути ее совершенствования (маками) и очищения. Усилились мистические воззрения некоторых мутасаввифов, развивались идеи беспредельной любви (ашк) к Богу, скорби и богобоязненности. Этот период характеризовался формированием различных суфийских школ, наиболее известными из которых являлись нишапурская, египетская, сирийская и багдадская.

Нишапурская школа Т. была представлена известным мистиком Баязидом аль-Бистами (ум. 262/875), учение которого содержало положения об исчезновении «Я» человека, «растворившегося» в Боге (фана). Сопутствующими фана состояниями в его учении являются восторг (калаба) и опьянение любовью к Богу (сукр). Йахья ибн Му`аз ар-Рази (ум. 258/871) проповедовал идеи опьяняющей, безмерной любви к Богу. Хамдун аль-Кассар (ум. 271/884) ввел понятие малама – порицания и осуждения страстей; считал, что суфий обязан считать недостаточными свои молитвы, посты и другие виды служения Богу и постоянно усердствовать в исполнении еще большего их количества.

Египетская школа представлена прежде всего Зун-Нуном аль-Мисри (ум. 245/859), отводившим большую роль внеопытному знанию (марифа), разделенному им на 3 категории. Это знание не может выводиться опытным путем, а исходит из глубин человеческой души путем озарения и вдохнове-

ния, которое дается Аллахом как проявление Его милости к Своему преданному служителю. Аль-Мисри считается основателем суфийского учения о стоянках (макам) и состояниях (ахвал) на мистическом пути к Богу. Сирийская школа практиковала усиленные ночные богослужения в состоянии голода. Абу Сулейман ад-Дарани считал, что возвышенное духовное состояние и удовольствие от богослужения по ночам гораздо лучше любого другого чувственного удовольствия, и проповедовал идеи безграничной любви к Аллаху.

Багдадская школа Т. представлена Ма`руфом аль-Кархи, пытавшимся связать практику внеопытного знания (марифа) и положение о взаимной любви между Богом и человеком (махаббат), и Джунайдом аль-Багдади (ум. 297/909), развившим идею рационального служения и противопоставившим ее экзальтированной практике некоторых мистиков, которые относили себя к суфиям. Формирование различных школ и направлений Т. уже в III-IV вв. х. привело к возникновению различных суфийских учений (мухасибиты, кассариты, тайфуриты, джунейдиты, хафифиты и др.). В V-VI вв. х. в условиях распада `Аббасидского халифата образовались локальные школы Т. В этот же период идеи Т. стали выражаться в поэзии. Многие поэты были выходцами из Ирана.

3. Период тарикатов, которые стали оформляться с VI/XII-VI/XIII вв. и приобрели большое влияние на общественно-политическую жизнь мусульманского

общества. Началось теоретическое обоснование правомерности суфизма с точки зрения ортодоксального Ислама. Ибн Араби (ум. 638/1240) систематизировал основные положения Т. и развил доктрину «единства бытия» (см.: Вахдат аль-Вуджуд). Его противники выдвинули доктрину «единства свидетельства» (см.: Вахдат аш-Шухуд), соответствовавшую положениям ортодоксального суннитского Ислама.

Авторитет суфийских учений и проповедников возрос в условиях экспансии крестоносцев и монголов, когда среди мусульман усилились тенденции возврата к духовным ценностям, нравственному очищению и преданному служению Богу. Сельджукские султаны выделяли тарикатам территории, где те строили свои обители (завии). становившиеся центрами культурной жизни. На протяжении этого времени сформировались суфийские центры в том виде, в каком они функционировали на протяжении последующих столетий. Большую роль играли суфии и в `Османской империи, способствуя распространению и популяризации Ислама в Анатолии и на Балканах (см.: Кадири; Йасаи; Рифаи; Сухраварди; Чишти; Шазили; Мавлави; Бадави; Дасуки; Накшбанди; Хальвати; Байрами; Бекташи).

Ок. XI/XVII в. начался постепенный упадок Т., многие представители которого замкнулись на схоластической полемике и многократных вариациях учений о единстве бытия (вахдат аль-

вуджуд), опьянения и взаимной любви к Истинному (аль-Хакк), проявления Божественных атрибутов (таджалли) и все больше отходили от объективной реальности меняющегося мира. Обострились конфликты между различными суфийскими общинами (некоторые мусульманские историки указывают, что их было до 400). Кризис суфизма шел параллельно с общим политическим и экономическим кризисом Османской империи и других мусульманских государств. Многие деятели Т. пытались реформировать, оживить суфийское учение. После падения Османской империи позиции Т. сильно ослабли по причине углубления процессов секуляризации, развития националистических доктрин. Тем не менее представители Т. продолжают играть активную роль в общественной жизни некоторых регионов мусульманского мира.

ТАСАУУФ [تصوف] – тұлғаны рухани тәрбилеу мен адам жанының кемістігімен күреске бағытталған исламдағы тәжірибе мен рухани ілім. «Сопылық» терминінің синонимі ретінде жиі қолданылады. Сыртқы, көзге көрінетін мәселелер аспектілерін реттейтін Фикһ негіздеріне (құқық) қарағанда, Т. адамның рухани жан-дүниесіне әрекет ете алу қабілетіне ие және оны Құдайға шынайы әрі адал қызмет ету арқылы жетілдіруге болады. Ислам ғылымдарының бірі болып саналады, бірақ Т. тәртіптері сенімге еніп, жан мен жүректе ұғынылып, Құран мен Сүннеттен бастау алып,

Мұхаммет Пайғамбар (ﷺ) мен оның сахабаларының тәжірибесінен шыққан деп көрсетіледі. Т. жолы әр түрлі тариқаттар арқылы жасалынады.

«Т.» сөзі Құран мен Сүннетте кездеспейді, бірақ оның негізі Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Аяндар алу арқылы – Құран немесе хадистерінде көрініс тапқан. Пайғамбардың (ﷺ) кейбір сахабалары аскеттік өмір салтын ұстанып, басқалардан өздерінің рухани қасиеттерін жетілдіруімен асып түскен. Хижраның II ғасырынан бастап осындай адамдарды сопылар деп атай бастаған. Нақты «сопы» мен «Т.» сөзінің шығу тарихы белгісіз. Оларды гректің софия («парасат») сөзіне, арабтың суф («жүн», себебі сопылар жүннен жасалған жамылғы киген), суффа («орындық», қрз.: Әһли әс-Суффа), сафа («тазалық»), сифат («құрамы») сияқты т.б. сөздерімен байланыстырады.

Т. мақсаты – осы дүниенің әбігерінен азат, өз болмысының кері қасиеттерінен жоғары тұра алған «кемел адамды» (әл-инсан әл-кәмил) тәрбиелеу. Т. мұсылмандық этика, эстетика, поэзия, әдебиет, сәулет өнері мен бейнелеу өнерінің дамуында үлкен рөл атқарды.

Т. дүниетанымы әсіресе Харис ибн Асад Мухасибі, Хәким әт-Тирмизи, Әбу Наср Сарраж, әл-Ғазали, Сухраурди, әл-Араби, Руми сынды ғұмалардың шығармаларында айқын көрініс тапқан.

Т. басымдылығын оның исламдық түп шығармаларға қатысты әдіснамалық ерекшелігі

айқындайды. Т. әдіс-тәсілдері Құранды түсіндіру кезінде сана деңгейінде түр-бейнесін түсіну қиын (мутаашәбиһ) аяттарды түсіндіру әрекетімен ерекшелінеді, Құранның эзотерикалық мағынасына басымдылық береді және оларды түсіндіру үшін аллегориялар мен астарлы сөздерді қолданады (тәуил).

Хадистерді іріктеу барысында Т. классиктері олардың рухани жағына мән беріп, көп жағдайда олардың дәлелділігі мен жеткізілу мәселелеріне көңіл бөлмеген, сондықтан да сопылық хадистер жинақтарында («Китаб әз-Зухд» – «Аскетизм кітабы») көп сенімсіз әрі әлсіз хадистер (сүннетік әдіснаманың көзқарасы бойынша) бар. Сол кезде ортодоксалды сопылықта ақидаға негізделген хадистер ғана алынады.

Т. рухани тәжірбиесі құқықтық жүйеге ерекше мән береді. Т. ортодоксалды дін аясында дамиды және құқықтық аспектілерді исламның ажырамас бөлігі ретінде қарастырады, бірақ олардың астына рухани негіздерді кіріктіреді. Т. арқасында заң биік моралдық қасиеттерді иеленеді: әр құқықтық өкімдердің артында Т. дамытатын рухани аспектілер жатыр.

Т. тарихында 3 кезең көрсетіледі:

1. Зухд (аскетизм) кезеңі Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) пайғамбарлығының, сахабалар мен табиғин және тәбә' әт-табиғиндар буының қызмет атқарған кезеңін қамтиды. Баса назарды Асхаб әс-Суффа – зәуия және медресенің негіздерін қалаған, рухани және

аскеттік тәжірибеге мән берген Ислам тарихындағы алғашқы топтың орны көрсетіледі.

2. Т. кезеңі шамамен хижраның II ғасырының соңында сопылықтың теориялық базасы, терминологиясы мен мәні қалыптасып келе жатқан кезде басталған. Мутасауифтер (Т. теоретиктері) адамның рухани мәселелерін, жанның күйін, оның тазаруы мен жетілу деңгейлерін (мақамдар) зерттеген. Кейбір мутасауифтердің мистикалық көзқарастары күшейіп, Құдайға деген шексіз махаббат (ашқ), тақуалығы мен мұңы дами бастаған. Осы кезең көптеген сопылық мектептердің пайда болуымен сипатталады, соның ішінде ең танымалдары нишапурлық, мысырлық, бағдат пен сириялық мектептер.

Т. Нишапурлық мектебі мистик ғалым Баязид әл-Бистамимен (262/875 ж.қ.б.) танылған болатын, оның зерттеуі адамның «Мені» жоғалып, Құдай «құшағында еру» (фәнә) түсінігі негізінде болған. Оның зерттеулерде фәнә жағдайына сай келу қуану (қаләба) мен Құдайға деген махаббатпен мас болу (сукр) күйлерінен тұрады. Йахия ибн Мұғаз әр-Рази (258/871 ж.қ.б.) Құдайға деген мас қылатын және шексіз махаббат идеяларын уағыздаған болатын. Хамадун әл-Кассар (271/884 ж.қ.б.) малама – құмарлықты айыптау мен жазғыру ұғымын енгізген; ол сопылар өзінің намаз, дұғаларын, ораза мен тағы басқа да Аллаһқа қызметін аз деп санап, оларды көбейту мақсатында әрдайым ыждаһаттануға міндетті деп санаған.

Тас

Мысырлық мектеп ең алдымен, тәжірибеден тыс білімге (мари́фа) көп көңіл бөлген Зун-Нун әл-Мисримен (245/859 ж.қ.б.) танылған, ол оны 3 категорияға бөліп қарастырған. Бұл ілімнің тәжірибе жолымен іске асырылуы мүмкін емес, себебі ол адамның жан дүниесінің түпкірінен Аллаһтың адал құлына берілген мейірімі ретінде көрініс табатын шабыттануы мен нұрлануынан пайда болады. Әл-Мисри Құдай жолындағы күй (ахуал) мен қалып (мақам) туралы сопылық ілімнің негізін салушы болып саналады.

Сириялық мектеп түнгі табанды құлшылықты ашығу қалпы кезінде тәжірибелеген. Әбу Сүлейман әд-Дарани түнгі құлшылық кезіндегі шарықтаған рухани жағдай мен ләззаттану сезімі адамның басқа ләззат алу сезімдерінен артық деп санап, және Аллаһқа деген шексіз махаббатты уағыздаған.

Т. Бағдаттық мектебі тәжірибесіз білім (мари́фа) тәжірибесі мен адам мен Құдай арасындағы өзара махаббат күйін байланыстырғысы келген Маърұф әл-Кәрһимен және саналы құлшылық ету идеясын дамытып, оны өздерін сопы санаған кейбір мистиктердің шаттық билеу әсерінен болған іс-тәжірибесіне қарама-қарсы қоя білген Жүнейд әл-Бағдадимен (297/909 ж.қ.б.) танылған.

III-IV хижра ғасырларында қалыптасқан Т. әртүрлі мектептері мен бағыттарының дамуы көптеген сопылық ілімдердің пайда болуына әкелді (мухасибилер, кассарилер, тайфурилер, жунейдилер, хафифилер және т.б.). V-VI

хижра ғасырларында Аббас әулеті халифатының ыдырауы нәтижесінде Т. локалды мектептері пайда болды. Осы кезде Т. идеялары поэзияда көрініс таба бастады. Ақындардың көбісі ирандықтар болатын.

3. VI/XII-VI/XIII ғасырдан қалыптаса бастаған тариқаттар кезеңі мұсылман қоғамының әлеуметтік-саяси өміріне үлкен әсер ете бастады. Ортодоксалды исламның көзқарасы бойынша сопылық заңдылығының теориялық дәлелденуі басталды. Ибн Араби (638/1240 ж.қ.б.) Т. негізгі ережелерін жүйелеп, «болмыс бірлігі» (қрз.: Уахдат әл-ужууд) доктринасын дамытты. Оның қарсыластары дәстүрлі сүнниттік исламның ережелеріне сай келетін «қуәліктің бірлігі» (қрз.: Уахдат аш-шухуд) доктринасын алға тартты.

Сопылық ілім мен оны уағыздаушылардың беделі крестшілер мен монғодардың экспансиясы негізінде өсті, ол кезде мұсылмандар арасында адамгершілік пен Құдайға адал қызмет етуге, рухани құндылықтарға оралу тенденциясы өсті. Селжұқ сұлтандар тариқаттарға территориялар бөлген, ал олар ол жер-лерде тұрақ (зәуия) салып, кейін олар мәдениет ошақтарына айналған. Осы уақыт аралығында сопылық орталықтар, келесі жүз жылдықтарда қандай күйде қызмет атқарса, сол күйінде қалыптаса бастаған болатын. Сопылар Осман империясында да үлкен рөл атқарған болатын, олар Анатолия мен Балқанда исламды таратуға,

дәріптеуде рөл ойнады. (қрз.: Кадири; Йасауи; Рифаи; Сухрауарди; Чишти; Шазили; Мәуләуи; Бәдауи; Дасуки; Нақшбанди; Халүәти; Байрами; Бекташи).

XI/XVII ғасырларға таман Т. құлдырау кезеңі басталды, көптеген ғұламалардың схоластикалық пікір-талас пен болмыс біршілігі (уахдат әл-ужууд), Құдайға деген мас қылатын махаббат (әл-Хаққ), Құдайдың сипаттарының көрініс белгілері (тажалли) көптүрлі ілімдері арасында тұйықталып, өзгермелі әлемнің объективті шынайылығынан одан әрі ауытқи бастаған болатын. Кейбір сопылық жамағаттар арасында жанжалдар өрши бастады (мұсылман тарихшылары олардың саны 400-ге жуық болған дейді). Сопылық дағдарыс Осман империясы мен басқа да мұсылмен елдерінің саяси және экономикалық дағдарысымен қатар дамыды. Көптеген Т. өкілдері сопылық ілімін реформалап, қайтадан қалпына келтіруге тырысты. Осман империясы құлаған соң, секуляризация, ұлттық доктриналардың дамуының себептерінен Т. ұстанымдары қатты әлсірей бастады. Дегенмен Т. өкілдері мұсылман әлемінің кейбір аумақтарының қоғамдық өмірінде әлі де белсенді рөл атқарауда.

ТАСБИХ [تسبیح] – словесная формула «Субханаллах», означающая «пречистость, абсолютное величие и отсутствие подобия Аллаху в сотворенном Им мире», употребляемая в различных молитвах и зикрах. Производные формы от корня слова «Т.» встречаются в Ко-

ране ок. 100 раз, причем оговаривается, что Т. во славу Аллаха произносит вся вселенная, весь живой и неживой мир (17: 44; 57:1).

Т. называют также наиболее частую форму возвеличивания Аллаха (зикр), которое выражается в повторении по 33 раза слова «Субханаллах» («Хвала Аллаху!»), затем – «Альхамдулиллах» («Только Аллаху [истинное] восхваление!») и «Аллаху акбар» («Аллах велик!»): «Вспоминайте Аллаха частым упоминанием и прославляйте Его утром и вечером» (33:41-42). Этот зикр читается мусульманами в конце молитвы. Во времена Пророка Мухаммада (ﷺ) отсчет велся по фалангам пальцев; позже для этой цели стали применяться четки, на которые перешло название «Т.».

739

ТАСБИХ [تسبیح] – әртүрлі дұғалар мен зікрлерде қолданылатын ауызша формасы «Субханәллаһ», яғни «тазалық, абсолюттік ұлылық пен Аллаһ жаратқан әлемінде Оған ұқсас еш нәрсе жоқ» деген мағына береді. «Т.» түбірлі сөздер Құранда 100 рет шамасында кездеседі, сонымен қатар Т. Аллаһқа мадақты барлық ғаламның тірі мен өлі жаратылыстары айтады (17: 44; 57:1).

Т. деп Аллаһқа мадақ айтудың (зікір) ең жиі қолданылатын формасын 33 реттен қайталайтын «Субханәллаһ» («Аллаһ пәк»), кейін «Әлхәмдулилләһи» («барлық мадақ-мақтау Оған тән») және «Аллаһу әкбар» («Аллаһ ұлы!») деген сөздерден тұрады: «Әй мүміндер! Аллаһты өте көп зікір етіңдер. Оны ертелі-кеш

Тас

пәктендер» (33:41-42). Бұл зікір мұсылмандармен намаз соңында оқылады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) кезінде санау саусақтың бөліктерімен жасалған; кейін осы мақсатта «Т.» атауын алған таспик қолданыла бастады.

ТАСВИР [تصوير] – изображение людей и животных на бумаге, стенах, одежде и других вещах. Подобные изображения, как и портреты, запрещены (харам) Шариатом в культовой практике. Согласно хадису от Пророка Мухаммада (ﷺ), который приводится у аль-Бухари и Муслима, создателей таких изображений ждет мучительное наказание от Аллаха.

740

ТАСУИР [تصوير] – киімде, қағазда және т.б заттарда салынған адамдар мен жануарлардың бейнесі. Осындай суреттер, портреттер діни тәжірибеде Шариғатпен тыйым салынған (харам) дүниелер. Әл-Бұхари және Муслим жеткізген Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) хадисінде осындай суреттерді салғандарға Аллаһтан ауыр жаза күтіледі делінген.

ТАСЛИС [ثالوثية] – христианская Троица, тринитаризм. Доктрина о том, что сущность Единого Бога состоит из двух составляющих – Отца и Сына, возникла во II в. христианской эры; через некоторое время к ним была присоединена и 3-я составляющая – Святой Дух. Эти составляющие были названы укнум (ипостаси). Согласно исламскому вероучению, вера в Т. никогда не проповедовалась про-

роками Аллаха и на самом деле является поздним нововведением христианских клириков. Это верование несовместимо с Исламом и решительно отвергается им.

ТАСЛИС [ثالوثية] – тринитаризм, христиандық Үштік. Христиандық дәуірдің II ғасырында пайда болған Құдайдың болмысы екі құраушыдан – әке мен баладан тұратынын дәріптейтін доктрина; кейін уақыт өте келе үшінші құрамдас бөлігі – Қасиетті рух қосылған. Бұл құраушылар укнум (тұрғы) деп аталды. Ислам ілімі бойынша Т. сенім Аллаһ пайғамбарларымен (соның ішінде Исамен) ешқашан уағыздалмады және шын мәнінде бұл христиандық клирикердің кейіннен қосқан жаңашылдығы болып табылады. Бұл сенім толығымен исламға сай емес және онымен жөкқа шығарылады.

ТАУБА [توبة] – покаяние, обращенная к Аллаху мольба о прощении грехов. Обязательное (фард) действие после любого греха, которое совершается путем закрепления его в сердце и выражения языком. О необходимости совершения Т. говорится во многих аятах Корана и хадисах. Опоздание с Т. – дополнительный грех, также требующий покаяния. При выполнении всех условий совершения Т. мусульманин не должен опасаться того, что не будет прощен Аллахом.

Т., совершаемая часто, после каждого, пусть даже незначительного греха, называется тауба аль-истигфар. Т. с намерением более

не совершать данный грех называется тауба ан-насух. Такому покаянию необходимо следовать неукоснительно.

«Т.» – название 9-й суры Корана. В основном ниспослана в Медине, аяты 128 и 129 ниспосланы в Мекке, состоит из 129 аятов.

Условиями Т. являются: отказ от греха, сожаление, намерение не возвращаться к нему вновь, возмещение ущерба, если есть необходимость, например, вернуть потерпевшему украденное у него.

ТӘУБЕ [توبة] – екінші, Аллаһтан күнәларды кешіруін сұрау. Кез келген күнә жасалғаннан кейін міндетті (парыз) түрде орындалуы тиіс әрекет, ол шын жүректен шығып, тілмен айтылуы керек. Т. келу туралы көптеген Құран аяттарында және хадистерде айтылған. Т. кешігу – тәубені талап ететін қосымша күнә болып саналады. Егер Т. барлық ережелерге сай орындалатын болса, мұсылмен Аллаһ кешіріміне ие болмай қалудан қорықпауы керек.

Жиі жасалатын әр кішігірім, тіпті маңызды емес күнәдан соң айтылатын Т. – тауба әл-истигфар деп аталады. Енді ол күнәні қайталамау мақсатымен айтылған Т. – тауба ән-нәсух деп атайды. Ондай тәубені мүлтіксіз орындау қажет.

«Т.» – Құранның 9-шы сүресінің атауы. Негізгі бөлігі Мединеде, ал 128-129 аяттары Меккеде түскен, жалпы 129 аяттан тұрады.

Т. шарттары болып мыналар табылады: күнәдан бас тарту, екінү, оны қайта жасамауға ниет

ету, егер қажет болған жағдайда, залалдын орнын толтыру, мысалы жәбірлеушіге одан ұрланған затты қайтарып беру.

ТАУРА [توراة] – Тора; первое в человеческой истории Священное Писание в виде отдельной книги, которое было ниспослано Аллахом пророку Мусе: «Мы ниспослали Таурат (Тору), в котором содержится верное руководство и свет. Покорившиеся пророки выносили по нему решения для исповедующих иудаизм...» (5:44). Упоминания о Т. содержатся во многих аятах Корана (3:48; 62: 5).

В мусульманской традиции есть сведения о том, что Т. состояла из 40 частей (джузов), в каждой из которых было по 1000 аятов. Полностью наизусть Т. знали только Муса, Харун, Йуша, `Узайр и Иса. Оригинал Т. был утерян во время завоевания Кудса (Иерусалима) царем Бабиля (Вавилона) Бухтуннассаром (Навуходоносором) (3 Езд. 14:21); после этого остались только отдельные повествования, перемешанные с иудейской народной традицией. Спустя много веков они были собраны в единую книгу, которая не является оригиналом Т., принесенной Мусой. После ниспослания Корана религиозные положения Т. были полностью отменены Аллахом.

ТӘУРАТ [توراة] – Тәурат; Аллаһтан Мұса пайғамбарға түсірілген адамзат тарихындағы алғашқы кітап түріндегі Қасиетті Кітап: «Күдіксіз Тәуратты түсірдік, онда тура жол және

нұр бар. Аллаһқа бой ұсынған пайғамбарлар, яһудилерге онымен үкім етер еді...» (5:44). Т. туралы Құранның көптеген аяттарында кездеседі (3:48; 62:5).

Мұсылмандық дәстүрінде Т. 40 бөлімнен (жүзден), әр бөлімі 1000 аяттан тұрды деген дерек бар. Т. толығымен тек Мұса, Харун, Йүша, Ғұзайыр мен Иса пайғамбарлар жатқа білген. Т. түпнұсқасы Бабыл (Вавилон) патшасы Бухтун-нассар (Навуходоносор) Құдысты (Иерусалим) жаулап алған кезде жоғалған (3 Езд. 14:21); осыдан кейін кейбір яһуди халқының дәстүрімен араласып кеткен жеке айтулар ғана қалған. Көптеген ғасырлар өткен соң, Т. толық кітап ретінде жиналды, бірақ ол Мұсаға түсірілген түпнұсқа емес. Кейін Құран түскеннен кейін, Аллаһтың қалауымен Т. діни мәні толығымен жойылған болатын.

ТАУХИД [التوحيد] – Единобожие, т. е. признание того, что Аллах является единственным Творцом – Господом всего сущего, Обладающим прекрасными именами и совершенными качествами. Основа исламской религии. Аяты Корана, ниспосланные Аллахом в мекканский период жизни Пророка Мухаммада (ﷺ), наиболее полно и ясно раскрывают сущность Т.; в дальнейшем принципы доктрины Т. были подробно изучены и систематизированы. Основной принцип доктрины Т. – утверждение, что существует только один Бог – Творец всего сущего бытия. Все процессы во вселенной и мироздании творятся только Им посредством

Его Слова, исполнителями которого являются безвольные ангелы. Творец вечен и Ему нет конца. Кроме Единого Творца, других богов нет. Все нуждается в Нем, а Он не нуждается ни в чем и ни в ком. Исламская доктрина Т. отвергает христианские представления об ипостасях Бога, выраженные в Троице «Отец, Сын и Святой Дух», а также утверждения, что у Бога могут быть сыновья или дочери, как это делают христиане, считая Иисуса сыном Божиим. Отвергаются и утверждения иудеев о том, что Творец благоволит только одному избранному народу. Общие принципы концепции исламского Единобожия наиболее полно выражены в 112-й суре Корана «аль-Ихлас» («Единобожие», «Очищение веры»).

Аллаху присущи атрибуты, но они не являются чем-то отличным от Его сущности. Творец имеет различные имена, которые носят атрибутивный характер. Каждый мусульманин обязан верить во все имена и качества Всевышнего Аллаха, упоминаемые в Коране и достоверных хадисах, причем эти имена и качества нельзя приписывать ни одному из творений. Имена и качества Аллаха необходимо понимать так, как они описаны в Священных текстах, не отказываясь от их истинного значения, не истолковывая их вопреки истинному значению, не уподобляя именам и качествам творений и не придавая им материальную форму.

Неотъемлемая часть доктрины Т. – необходимость служения Аллаху и совершение актов поклоне-

ния Ему. Поклонение нельзя совершать никому и ничему, помимо Аллаха. Актами служения являются не только конкретные религиозные обряды, но и вся жизнь, все поступки человека, которые должны быть одухотворены искренней верой в Создателя. Люди должны в точности исполнять все повеления Аллаха, совершать только разрешенное и воздерживаться от совершения запрещенного Им (см. также: Аллах).

ТАУХИД [التوحيد] – Біркұдайшылдық, яғни барлық жаратылыстың Иесі тек қана Аллаһ, және Ол кемел қасиеттер мен көркем есімдерге ие. Ислам дінінің негізі. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Меккеде өмір сүрген уақытында Аллаһтан түсірілген Құран аяттары Т. болмысын толық және анық ашады; кейін Т. доктринасының қағидалары толық зерттелініп, жүйеленген. Т. доктринасының негізгі қағидасы – барлық болмыстың Жаратушысы – Аллаһтың жалғыз екенін бекіту. Ғалам мен әлемдегі барлық процесстер тек Жаратушы қалауымен, оның айтумен ғана болады, ол процесстерді атқарушы ықтиярсыз періштелер болып табылады. Жаратушы мәңгі және оның шегі жоқ. Жалғыз Жаратушыдан басқа Тәңір жоқ. Барлығы оған мұқтаж, ал ол ешкімге және ештеңеге мұқтаж емес. Исламдық Т. доктринасы христиандық Құдай ипостасын, Құдай үштігі «Құдай әке, Құдай бала және Құдіретті Рух», яғни Құдайдың ұлы немесе қызы бар болуы, Иса Құдайдың баласа сияқты көзқарастарды

жоққа шығарады, сонымен қатар яһудилер Құдай тек бір халыққа рақым етеді деген көзқарасын да терістейді. Жалпы исламдық Біркұдайшылдық концепциясы толығымен Құранның 112-ші «әл-Ихлас» («Біркұдайшылдық», «Сенімнің тазаруы») сүресінде көрсетілген.

Аллаһтың сипаттары бар, бірақ олар Оның болмысынан ажыратылмайды. Жаратушының сипатын беретін әртүрлі көркем есімдері бар. Әрбір мұсылман Құранда және Сүннетте келтірілген Аллаһтың барлық көркем есімдері мен сипаттарына толық иман келтіруі міндетті, және бұл есімдер мен сипаттарды ешбір жаратылыс иесіне теңеуге болмайды. Аллаһтың көркем есімдері мен сипаттары Құранда қалай келтірілсе, дәл солай және олардың шынайы мағынасынан бас тартпай, ақиқи мәнінен қарсы талдамай, Оның жаратқан жаратылыстарының есімдері мен сипаттарына теңемей, оларға материалдық форма бермей қабылдау керек.

Т. доктринасының ажырамас бөлігі – Аллаһқа адал қызмет ету және Оған ғана құлшылық әрекеттерін жасау. Аллаһтан басқа ешкімге және ештеңеге құлшылық жасауға болмайды. Құлшылық ету дегеніміз тек діни рәсімдер ғана орындау емес, адамның бүкіл ғұмыры, барлық амалдары Аллаһқа деген шынайы сеніммен жандануы керек. Адамдар тек Аллаһ бұйырған әрекеттер жасау керек, тек рұқсат еткенін жасап, Оның тыйым салғандарынан алшақ болуы тиіс (қрз.: Аллаһ).

Таф

ТАФАККУР [تفكر] («мышление, размышление») – Коран призывает мусульман размышлять о сущности мироздания, месте человека в нем: «тех, которые поминают Аллаха, стоя, сидя и на своих боках, и размышляют о сотворении небес и земли: «Господи наш! Не создал Ты этого попусту»...» (3:191). Т. помогает мусульманину достичь подлинной веры в Аллаха, лучше постигать религию, исповедовать ее осмысленно, а не впадать в фанатизм и догматизм.

ТӘФӘККУР [تفكر] («ойлану», «толғану») – Құран адамдарды дүниенің болмысы мен адамның ондағы орны туралы ойлануға шақырады: «Олар тіке тұрып, отырып, жамбасынан жатып (әр халде) Аллаһты еске алады. Сондай-ақ олар көктер мен жердің жаратылуы жайында ойланады да: «Раббымыз! Сен мұны босқа жаратпадың...» (3:191). Т. мұсылманға Аллаһқа деген шынайы сенімге жетуге көмектеседі, дінді дұрыс үйренуге, фанатизм мен догматизмге берілмеуге үйретеді.

ТАФСИР [تفسير] («открытие тайного, возвешение») – наука о толковании смыслов коранических аятов. Происходит от араб. фасара – «объяснить, указать цель, приподнять завесу». Ученых Т. называют муфассирами. Полным знанием Корана обладал Пророк Мухаммад (ﷺ), который разъяснял его смыслы сподвижникам. Впоследствии эти разъяснения по цепочкам передатчиков (наклъ) от

сподвижников дошли до муфассиров, систематизировавших это наследие. Помимо этого, муфассиры исследовали грамматические, языковые и проч. особенности аятов Корана, которые также учитываются при толковании (тавилъ). Выводы тавилия должны соответствовать наклъ или быть в его русле; если тавилъ отличается от наклъ, то расценивается как субъективное мнение толкователя.

Наиболее надежным видом Т. является толкование одних аятов Корана другими (см.: Муджмал и Мубаян). Если смысл какого-либо аята не раскрывается другими аятами в полной мере, то используются иные методы:

1. Т. ар-Ривая основывается на различных хадисах, которые разъясняют либо комментируют тот или иной аят Корана и исключает возможность толкования Корана на основании частного мнения толкователя.

2. Т. ад-Дарая используется в случаях, если толкователям не удается найти хадисы для комментария аятов либо имеющиеся предания по каким-то причинам не удовлетворяют их требованиям. Опирается на собственные выводы (ра'й), основанные на результатах исследований (иджтихад), проведенных с помощью альтернативных методов. Истолкование Корана поверхностным прочтением запрещено хадисами Пророка Мухаммада (ﷺ). Для правильного понимания смыслов коранических аятов необходимо обращаться только к Т. ученых.

Т. имеет несколько разделов, в т. ч.:

- Гариб аль-Куран, в котором изучаются лингвистика и фонетика Корана. Первоначально изучались не совсем ясные и однозначные слова, встречаемые в некоторых арабских диалектах или заимствованные из других языков; позже стали изучаться также вообще все слова и обороты в Коране, были составлены терминологические и толковые словари. Т. в этой области восходят к самому раннему периоду исламской истории;

- Асбаб ан-Нузуль, в котором изучаются события, предшествовавшие ниспосланию Пророку аятов Корана;

- Ахкам аль-Куран, в котором изучаются правовые и вероучительные предписания коранических аятов;

- Муташибих аль-Куран, в котором изучаются аяты Корана, имеющие эзотерический смысл (см.: Муташибиха);

- Фадаиль аль-Куран, в котором изучаются достоинства Корана;

- Иджаз аль-Куран, в котором изучаются чудесность и неподражаемость Корана по форме и содержанию.

- Мушкиль аль-Куран, в котором объясняются смыслы отдельных аятов, на первый взгляд кажущихся противоречивыми, и доказывается, что в Коране нет противоречий;

- Насх и мансукх, в котором изучается отмена правового действия одного аята другим.

При жизни Пророка (ﷺ) все разъяснения аятов Корана давались только им; после его (ﷺ) смерти эту задачу решали его сподвижники,

знавшие подробности ниспослания тех или иных аятов, помнившие разъяснения, слышанные ими непосредственно от Пророка (ﷺ), и только на этом основании говорившие о смыслах аятов. Такой же позиции придерживались и многие таби`уны, комментировавшие Коран только на основании речей и поступков Пророка (ﷺ), о которых слышали от сподвижников. Другая часть сподвижников Пророка (ﷺ) применяла и альтернативные методы толкования: `Омар, например, при необходимости приглашал знатоков арабского языка из различных племен и консультировался с ними о смыслах различных слов из Корана.

По мере развития мусульманского государства и общества возникали новые проблемы, не затронутые в Сунне Пророка (ﷺ), поэтому возникла необходимость в иджтихаде, основанном на изучении арабских обычаев, точного значения тех или иных слов, исторических причин ниспослания аятов и т. д. Некоторые новообращенные мусульмане пытались комментировать истории из Корана аналогичными преданиями из Торы, Евангелия и других древних Писаний (см.: Исраилият).

Сложились различные школы Т.: мекканская (основана Абдуллахом ибн `Аббасом), иракская (основана в Куфе Абдуллахом ибн Мас`удом; широко использовала методы иджтихада и рай`а), мединская (основана Убайем ибн Ка`бом). На протяжении II в. х. шла активная работа по отбору и систематизации хадисов, были состав-

лены рубрицированные сборники хадисов, комментирующих Коран. Сохранились Т. Мукатила ибн Сулеймана, содержащий разъяснения смыслов отдельных слов Корана, истории ниспослания аятов и их правовые аспекты; Т. Суфьяна ас-Саври, записанный его учеником Абу Хузайфой Мусой ибн Мас'удом ан-Нахди; Т. Йахьи ибн Саллама.

VIII в. х. Т. отделился от хадисоведения и стал самостоятельной наукой. Авторы десятков Т. защищали вероучительные положения различных мусульманских групп – шиитов, хариджитов, му'тазилитов. В последующие века одними из самых знаменитых суннитских толкователей Корана были Мухаммад ат-Табари, Ибн Касир, Байдави, аль-Куртуби, ар-Рази и др.

В умеренном шиизме методы Т. во многом сходны с суннитскими, хотя имеются и некоторые особенности (см.: Иснааш' ариты).

ТӘПСІР [تفسير] («құпияны ашу, жариялау») – Құран аяттарының мағынасын түсіндіру туралы ғылым. Арабтың фәсәрә – «түсіндіру, мақсатты нұсқау, пердені көтеру» деген сөзінен шыққан. Т. ғалымдарын муфассирлер деп атайды. Құраның толық ілімін сахабаларын түсіндірген Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) білген. Нәтижесінде бұл түсіндірулер сахабалардан жеткізушілер (нақл) тізбегімен ілімді жүйелеген муфассирлерге жеткен болатын. Сондай-ақ муфассирлер тәпсірлеу кезінде есепке алынатын түсіндірулерді

(тәуил), Құран аяттарының тілдік, грамматикалық және т.б. ерекшеліктерін қарастарған. Тәуил қортындылары нақлға сай немесе оның қалыбында болу керек; егер тәуил нақлдан ерекшеленсе, онда ол түсіндірушінің субъективті көзқарасы болып саналады.

Т. ең сенімді түрі Құран аяттарының бас аяттармен түсіндірілуі (қрз.: Мужмал және Мубаян). Егер қайсыбір аяттың мәні басқа аятпен толық ашылмаса, басқа әдістер қолданылады:

1. Т. әр-Риуәя Құран аяттарын түсіндіретін немесе түсініктеме беретін әртүрлі хадистерге негізделеді, және Құран аяттарын тәпсірлеуде жеке тәпсіршінің көзқарасын алмайды.

2. Т. әд-Дәрәя аяттарды түсіндіру үшін нақты хадистер табылмаған немесе белгілі бір себептермен олардың талаптарына сай келмеген жағдайда қолданылады. Балама әдістерді қолдану арқылы жүргізілген зерттеу (ижтиһад) нәтижелерінің негізінде келтірілген өзіндік (ра'й) қортындыларға (ра'й) сүйенеді. Құранды үстіртін тәпсірлеу Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) хадистерімен рұқсат етілмейді. Құран аяттарының мағынасын дұрыс түсіну үшін тек Т. ғалымдарына жүгіну керек.

Т. бірнеше бөлімнен құралған: соның ішінде

– Ғариб әл-Құран, ол Құранның фонетика мен лингвистикасын зерттейді. Алғашқыда кейбір араб диалектілерінде немесе басқа тілден енген түсініксіз және бір мағыналы сөздер зерттелінді;

кейін Құрандағы барлық сөздер мен тіркестер зерттеліп, терминологиялық және жүйелі сөздер сөздігі құралды. Осы саладағы Т. ислам тарихының ең бастапқы кезеңіне жатқызылады;

– Асбаб ән-Нузул, Пайғамбарға (ﷺ) Құран аяттарының түсер алдында болған оқиғалар зерттеледі;

– Әхкәм әл-Құран, Құран аяттарының құқықтық және дін оқулары жайындағы аяттар зерттеледі;

– Муташәбиһ әл-Құран, эзотерикалық мазмұны бар Құран аяттары зерттеледі (қрз.: Муташәбиһ);

– Фәдаил әл-Құран, Құранның құндылығын зерттейді;

– Ижаз әл-Құран, Құран формасы мен мазмұны бойынша ғажайыптылығын мен теңсіздігі зерттеледі;

– Мушkil әл-Құран, бірінші ретке қайшылықты көрінетін жекеленген аяттардың мағыналары түсіндіріліп, Құранда қайшылықтар жоқ екені дәлелденеді;

– Насх және мансук, бір аяттың құқықтық күгі екінші аятпен жоққа шығарылуы зерттеледі.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өмір сүрген уақытында Құран аяттарын түсіндірулерді өзі ғана жүргізген болатын, ол (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін бұл мәселені тікелей Пайғамбардан (ﷺ) әлдебір аяттың мағынасын толық естіген және жадыларында қалған және тек осы негізде аяттардың мағынасының түсінігін білген сахабалар шешкен. Осы ұстанымды Құранды Пайғамбар (ﷺ) істері мен сөздерін негізге ала, сахабалардан естіп

түсініктеме берген табиғиндар да ұстанған. Пайғамбар (ﷺ) сахабалардың келесі бөлігі балама әдістерді де қолданған: мысалы, Омар қажеттілігіне орай әр түрлі тайпалардан шыққан араб тілінің білгірлерін шақыртып, аяттардың кейбір сөздерінің мағынасы бойынша кеңес сұрайтын болған.

Мұсылман мемлекетінің және қоғамның қалыптасып, өркендеуіне байланысты, Пайғамбар (ﷺ) сүннетінде қарыстырылмаған жаңа мәселелер пайда бола бастады, сол себепті арабтардың дәстүрлерін, әр түрлі сөздерінің мағынасын, белгілі бір аяттардың түсуінің тарихи мәніне негізделген ижтиһадтың көмегі керек болды. Кейбір жаңа мұсылмандар Құраннан алынған оқиғаларды Тәурат, Інжіл және тағы басқа ежелгі Кітаптардың оқиғаларымен байланыстырып, түсіндіруге тырысқан (қрз.: Исраилият).

Т. көптеген мектептері пайда болды: меккелік (Абдуллаһ ибн Аббас негіздеді), ирак мектебі (Куфада Абдуллаһ ибн Масғуд негізін қалады; ижтиһад және рай'а әдістерін кеңінен қолданған), мединалық (Убай ибн Каъб негізін салған). II хижра ғасырышырегінде хадистерді жинап, жүйелеуде белсенді жұмыстар жүргізілді, осының негізінде Құранды түсіндіретін бөліктерден тұратын хадистер жинағы құрастырылды. Мука-тил ибн Сүлейменнің Құранның кейбір сөздерінің мағынасын түсіндірген, аяттардың түсу тарихы және құқықтық аспектілерінен тұратын Т. жинағы; Суфьян әс-Сәуридің шәкірті Әбу Хузаифа

Тах

Мұса ибн Масғуд Ән-Нахдимен жазылып алынған Т., Йахия ибн Саллам Т. сақталған.

Хижраның III ғасырында Т. хадистанудан ажырап, жеке ғылым ретінде қалыптасты. Ондаған Т. авторлары – шииттер, хауариждер, муътәзиелар сияқты әртүрлі мұсылман топтарының ақида ілімдерін қорғаған болатын. Келесі ғасырларда Құранды тәпсірлеген атақты сүннеттік тәпсіршілер арасында Мұхаммед әт-Табари, Ибн Касир, Бәйдауи, әл-Қуртуби, әр-Рази және т.б. болған.

Ортағасырда Т. әдістері көп жағдайда сүннеттік әдістермен ұқсас, бірақ кейбір ерекшеліктері бар (қрз.: Иснаәшғарилер)

ТАХАДЖУД [تَهَجُّد] – молитва-нафиля, совершаемая после короткого сна во 2-й половине ночи. Включает от 2 до 12 ракятов. Лучше совершать Т. по 2 ракята. Был обязательным (фард) только для Пророка Мухаммада (ﷺ): «И ночью усердствуй в нем добровольно для себя, – может быть, пошлет тебе твой Господь место достохвальное!» (17:79).

ТАҒАЖЖУД [تَغَايُجُت] – қысқа ұйқыдан кейін түннің екінші ортасында орындалатын, нәпіл намазы. 2-ден 12 рәкәтқа дейін қамтиды. Дұрысы Т. 2 рәкәттан жасау. Тек Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) үшін ғана міндетті (парыз) болған: «Түннен оянып (Құранмен) өзіңе тән нәпіл оқы. Раббыңның сені бір мақтаулы орынға жеткізуінен үміт етіледі» (17:79).

ТАХАРА [طَهَارَة] («очищение») – в широком понимании может быть как духовным, когда мусульманин очищает покаянием свою душу от греха, так и физическим, когда человек очищает свое тело от нечистот (см.: Наджаса; Истинджа; Истибра).

Т. – раздел мусульманского права (фикх), в котором излагаются правила соблюдения физической чистоты тела. Чистота в Исламе является одним из важнейших условий религиозного служения. Без соблюдения правил чистоты тела и одежды нельзя совершать молитвы, обходить Каабу (9:108). Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Чистота – это половина веры» (Муслим. Тахара. 1).

Существует несколько способов Т.:

- мытье чистой водой (см.: Вуду; Гусл). В ханафитском мазхабе можно очиститься влагой, выжатой из различных ягод, фруктов и овощей, другие мазхабы не соглашаются с этим;

- протираание (для предметов, которые не впитывают нечистоту), например, лезвия ножа тряпкой или подошв обуви о землю;

- обжигание на огне;

- изменение состояния (например, если вино скисло и превратилось в уксус, то считается чистым);

- иссушение нечистот (например на солнце).

В большинстве случаев Т. производится водой. Вода бывает 2 видов:

1. Абсолютно чистая (мутлак), не смешанная с другими веществами (воды природных источников,

морей, рек, грунтовые и дождевые). Разделяется на следующие категории:

- одновременно и чистая и очищающая, т. е. пригодная и для питья и для Т.;

- чистая, но крайне нежелательная (макрух) для использования из-за того, что ее пили домашние или дикие животные;

- чистая, но непригодная для Т. – это вода, уже использовавшаяся для омовения (ее использование допускается в шафиитском и маликитском мазхабах);

- нечистая, т. е. вода, в емкость с которой попала какая-либо нечистота или скверна (наджаса).

2. Вода, которая смешалась с другими веществами (мукайяд) и изменила свой цвет, запах или вкус; считается чистой, ее можно пить и использовать для приготовления пищи, но для Т. и омовения она непригодна.

ТАХАРАТ [طهارة] («тазару»)

– жалпы мағынада ол адамның рухани тазаруы, яғни жанның күнәдан арылуы, сонымен қатар, физикалық жағынан дененің кірден тазартылуын білдіруі мүмкін (қрз.: Нәжіс; Истинжа; Истибра).

Т. – дененің физикалық тазалығына қатысты ережелерді қамтитын мұсылмандық құқықтың (фикһ) бөлімі. Тазалық исламдағы діни қызмет етудегі маңызды ережелердің бірі болып саналады. Дене мен киім тазалық ережелерін сақтамай намаз оқуға немесе Қағбаны айналуға болмайды (9:108). Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ)

айтқан: «Тазалық – иманның жартысы» (Муслим. Тахара. 1).

Т. бірнеше тәсілі бар:

- таза сумен жуу (қрз.: Удуу; Ғұсыл). Ханафи мәзһабында жеміс-жидіктер мен көкіністерден сығылған шырынмен тазаруға болады, бірақ бұнымен басқа мәзһабтар келіспейді;

- сұрту (кір сіңірмейтін заттарға), мысалы аяқ-киім шетін жерге немесе пышақ ұшын шүберекпен сұрту;

- отта күйдіру;

- күйдің өзгеруі (мысалы, шарап ашып, сірке суына айналғанда таза болып саналады).

- кірді құрғату (мысалы күнмен).

Көп жағдайда Т. сумен жасалынады. Судың 2 түрі болады:

1. Абсолютті таза (мутләк), басқа заттармен араласпаған су (табиғи су, теңіздің суы, жаңбыр суы және т.б.). Ол мынадай санаттарға бөлінеді:

- бір мезгілде таза және тазартуға арналған су, яғни ішуге және Т. арналған су;

- таза, бірақ үй немесе дала хайуаны ішкен соң, қолдануға тиімсіз су (мәкруһ);

- таза, бірақ Т. жарамсыз су, дәрет алуға қолданылған су (шафиғи және мәлики мәзһабында қолдануға рұқсат);

- кір су, яғни ол су тұрған ыдысқа кір немесе арам зат түссе (нәжіс).

2. Басқа заттармен араласып кеткен су (мукайяд), өз түсін, иісін немесе дәмін өзгерткен; су таза болып саналады, оны ішуге, тамақ жасауға жарамды, дегенмен Т.

Тах

үшін және дәрет алу үшін жарамсыз болып саналады.

ТАХИЯТ аль-МАСДЖИД [تحية المسجد] («приветствие мечети») – молитва-нафиля (мандуб) из 2 ракятов, совершаемая при входе в мечеть. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «Пусть каждый, кто вошел в мечеть, не садится прежде, чем совершит молитву из 2 ракятов» (аль-Бухари. Саят. 60; Муслим. Мисафирин. 69, 70; ат-Тирмизи. Саят. 118).

ТӘХИЯТ әл-МӘСЖИД [تحية المسجد] («мешітке сәлем») – мешітке кіргенде оқылатын 2 рәкәттан тұратын нәпіл намазы (мандуб). Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) былай деген: «Егер біреуің мешітке кірсе, отырмас бұрын 2 рәкәт намаз оқысын» – деген (әл-Бұхари. Солят. 60; Муслим. Мисафирин. 69, 70; әт-Тирмизи. Солят. 118).

ТАШАХХУД [تشهد] – чтение молитвы «ат-Тахиййату Лиллахи...» при сидении (ка'да) во 2-м и последнем ракятах. Т. состоит из приветствий Пророку (ﷺ), ангелам и другим праведным рабам Божьим. Текст Т. может различаться в мазхабах, но все варианты взяты из хадисов.

В ханафитском мазхабе произнесение 1-го Т. обязательно (ваджиб), и если по каким-то причинам этот Т. не был произнесен, следует совершить дополнительные земные поклоны в конце молитвы (см.: Саджда ас-сахв). Умышленный отказ от произнесения Т. – деяние,

близкое к запретному (тахриман макрух), оно нарушает молитву.

Часть маликитов и ханафитов, а также шафииты считают Т. сунной. Ханбалиты считают Т. одним из рукнов молитвы. Шииты-джафари-ты считают Т. ваджиб, но не рукн.

ТӘШӘҺУУД [تشهد] екінші және соңғы рәкәттағы отырыста (ка'да) «әт-Тәхиййату лилләһи...» дұғасын оқу. Т.Пайғамбарға (ﷺ), періштелерге, Аллаһтың адал құлдарына сәлем беруден тұрады. Т. мәтіні мәзһабтарда әртүрлі болуы мүмкін, бірақ барлық нұсқалары хадистерден алынған.

Ханафи мәзһабында бірінші Т. айту міндетті (уәжіп), ал егер белгілі бір себептермен бұл Т. айтылмай қалса, намаз соңында сәһу сәждесін (қрз.: Сәждә әс-Сәһу) жасау керек. Әдейі Т. айтудан бас тарту – тыйым салынған іс-әрекеттерге (тахриман макруһ) жақын деп есептелінеді, және бұл намазды бұзады.

Мәлики және ханафилердің, сондай-ақ шафиғилердің бір бөлігі Т. сүннет деп есептейді. Ханбалилер Т. намаз рүкндерінің бірі деп санайды. Шиит-жафәрилер болса Т. – уәжіп, бірақ рүкн емес деп қабылдайды.

ТИДЖАНИТЫ [التجانية] – реформаторское суфийское братство, основанное алжирцем Ахмадом ат-Тиджани (1150/1737-1212/1815). Тиджани был связан с несколькими суфийскими орденами, особенно с хальватитами. Затем, согласно традиции тиджанитов, ему было дано знамение от самого Пророка

Мухаммада (ﷺ), который разрешил ему основать независимый тарикат. Начал проповедь в Алжире, затем переехал в Фес (Марокко), где был принят султаном Мулаем Сулейманом и жил до самой смерти.

Тиджани ввел предельно простой ритуал пути духовного роста и тихий зикр для своих последователей, не требовал затворничества и уединения, считал недопустимым посещение почитаемых мест (зиярат) других шейхов и тарикатов. Себя объявил «полюсом полюсов» (кутб аль-актаб) и выступал как посредник между Богом и человеком, отказался от цепочки духовной преемственности (силсила), которая связывала его с другими тарикатами и авлия; утверждал, что все молитвы (аврад) он получил непосредственно от Пророка Мухаммада (ﷺ). Кроме того, объявил себя «печатью святости Мухаммада» (хатм аль-вилая аль-мухаммадия) и считал себя непогрешимым. Запрещал последователям давать обет шейхам других тарикатов, пользоваться их благодатью (барака) и заступничеством, обещая спасение и свое заступничество в день Страшного Суда.

Т. считали себя избранными и противопоставляли себя остальным мусульманам. Распространили учение в Алжире, Тунисе, Мавритании, Центр, и Зап. Африке, где им удалось создать государство, уничтоженное впоследствии французскими колонизаторами. Среди Т. не было единства, и они распались на различные секты.

Учение Т. противоречило ортодоксальной мусульманской доктри-

не и постоянно критиковалось. Т. также подвергались нападкам за сотрудничество с французскими колониальными властями.

ТИЖӘНИЛЕР [التجانية] –

Алжирлік Ахмад әт-Тижәни (1150/1737-1212/1815) негізін қалаған реформаторлық сопылық бауырластық. Тижәни бірнеше сопылық ордендерімен, оның ішінде халутиттермен тығыз байланыста болған. Кейін, тижәнилердің дәстүріне сай, оған тәуелсіз тарикат қалыптастыруға рұқсат берген Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) нышан келеді. Басында Алжирде уағыздарын жүргізіп, кейін Феске (Марокко) көшіп, ол жерде сұлтан Мулай Сулейменмен қабылданып, өмірінің соңына дейін сонда тұрды.

Тижәни рухани дамудың қарапайым салтын ұстанып, өзінің қолдаушыларына дауыссыз зікірді қолданған, ол жалғыздықты және сопылықты міндетсінбеді, және басқа шейхтар мен тарикаттардың әулие жерлеріне баруды (зиярат) жақтамады. Өзін «полюстардың полюсы» (кутб әл-әктәб) деп жариялап, Құдай мен адам арасындағы делдал ретінде әрекет етіп, ол басқа тарикаттар мен әулиелермен байланыстыратын рухани бірізділіктен (силсила) бас тартады; барлық дұғаларды (аурад) Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) алдым деп сендірді. Сонымен қатар, өзін «Мұхаммед (ﷺ) қасиетінің мөрі» (хатм әл-уиләя әл-мухаммадия) деп жариялап, өзін күнәсіз деп есептеді. Қиямет күні өзінің шапағат етіп,

Тир

құтқаратынына уәде беріп, басқа тариқаттың шейхтарына ант беріп, олардан бекере (барака) және шапағат етуін сұрауға тыйым салған.

Т. өздерін таңдаулы деп санап, өздерін барлық мұсылмандарға қарсы қойды. Өз ілімдерін Алжирде, Тунисте, Мавритания мен Орталық және Батыс Африкада таратып, кейін сол жерлерде француз отаршылдарымен жойылған мемлекет құрған болатын. Т. арасында ешбір бірлік болмай, кейін көптеген ағымдарға бөліп кетті.

Т. ілімі дәстүрлі мұсылмандық доктринаға қайшы келіп, әр кезде сынға алынды. Сонымен қатар Т. француз отаршыл билігімен бірлескені үшін де шабуылдарға түскен болатын.

752

ТИЛАВА [تلاوة] («следовать за чем-то, подчиняться; читать») – чтение Корана красивым голосом нараспев, с учетом правил, в соответствии с грамматикой арабского языка (таджвид). При Т. необходимо размышлять над смыслами аятов и искать пути претворения их повелений в жизнь. Слово неоднократно употребляется в Коране (2:252; 6:151; 7:175; 10:15; 28: 45).

В Коране именуются 14 аятов, при чтении или слушании которых необходимо совершать земной поклон (саджда) (7:206; 13:15, 16:50; 17:109; 19:58; 22:18; 25:60; 27:25; 32:15; 38:24; 41:37; 53:62; 84:21; 96:19). Их называют саджд тилава.

ТИЛӘУӘ [تلاوة] («бір нәрсені ұстану, бойұсыну; оқу») – Құранды әуезді дауыспен, әуенмен, ере-

желерді ескере отыра, араб тілінің грамматикасына (тәжуид) сай оқу. Т. кезінде аят мағыналары жайлы ойланып, оларды өмірде қолдану жолдарын іздеп отыру қажет. Бұл сөз Құранда жиі кездеседі (2:252; 6:151; 7:175; 10:15; 28: 45).

Құранда оқу немесе тыңдау кезінде сәжде жасауды қажет ететін 14 аят бар (7:206; 13:15, 16:50; 17:109; 19:58; 22:18; 25:60; 27:25; 32:15; 38:24; 41:37; 53:62; 84:21; 96:19). Оларды тіләуәт сәждесідеп атайды.

ТИРМИЗИ МУХАММАД [إمام أحمد الترمذي] (209/824-279/892) – выдающийся хадисовед и правовед. Полное имя – Абу Иса Мухаммад ибн Иса ат-Тирмизи. Родился в г. Термез (Ср. Азия). Получил образование у представителей хорасанской, хиджазской, иракской школ. Науке о хадисах учился у аль-Бухари и Муслима, обладал отличной памятью, знал наизусть десятки тысяч хадисов. В классификации хадисов сформулировал понятия хасан (приемлемый или хороший хадис) и гариб (хадисы, в одном из звеньев иснада которого был лишь один передатчик). До Т. мухаддисы обычно разделяли хадисы только на достоверные (сахих) и слабые (да'иф).

Автор ряда книг по различным аспектам мусульманского вероучения. Наиболее известен сборник хадисов «ас-Сахих» (его называют «Сунан»), входящий в «Кутуб ас-Ситта»; содержит 3962 хадиса, систематизированные в соответствии с принципами исламского права. Среди хадисов имеются

как сахих (достоверные), хасан (хорошие), так и да'иф (слабые); для каждого оговорены степень и причины достоверности и возможность практического применения в праве, а также даны сведения о передатчиках хадисов (равиях).

ТИРМИЗИ МҰХАММЕД [محمد الترمذي] (209/824– 279/892) – көрнекті хадистанушы және құқықтанушы. Толық есімі – Әбу Иса Мұхаммед ибн Иса әт-Тирмизи. Термез қаласында (Орталық Азия) дүниеге келген. Хорасан, Хижаз, Ирак мектептерінің өкілдерінен тәлім алған. Хадис ілімдерін әл-Бұхари мен Муслимнен үйренген, керемет есте сақтау қабілетіне ие болып, онмыңдаған хадистерді жатқа білген. Хадистерді жүйелеуде хасан (қолайлы немесе жақсы хадис) және ғариб (иснадтың бір бөлшегі ретінде, тек бір жеткізушісі бар хадистер) деген түсініктерді енгізген. Т. дейін мухаддистер хадистерді тек дәлелді (сахих) және әлсіз (да'иф) деп бөліп келген.

Мұсылмандық діни ілімінің әр түрлі аспектілері бойынша көптеген кітаптардың авторы. «Кутуб ас-Ситте» құрамына кіретін, «әс-Сахих» («Сунан» деп аталады) атты жинағы хадистер жинағы ең танымал; ислам құқығының қағидаларына сай жүйеленген 3962 хадисті қамтиды. Хадистер арасында сахих (дәлелді), хасан (жақсы) және да'иф (әлсіз) хадистер бар; әрбірі үшін айғақтылықтың деңгейі мен себептері және құқықта тәжірибелік қолданылу мүмкіндігі, со-

нымен қатар хадис жеткізушілер туралы мәліметтер берілген.

ТУЛАЙХА [طلیحة] (ум. 21/642) – лжепророк Аравии, вождь племен Асад. Объявил себя пророком еще при жизни Пророка Мухаммада (ﷺ), бежал со своими сторонниками от посланных против него войск. После смерти Пророка Мухаммада (ﷺ) вновь активизировал свою деятельность и представлял угрозу для молодого мусульманского государства. Халиф Абу Бакр отправил против Т. войска под командованием Халида ибн Валида. Сторонники Т. были разгромлены, сам он бежал. Позже Т. раскаялся и принял Ислам, участвовал в завоевании мусульманами Ирака и Сирии.

ТУЛАЙХА [طلیحة] (қ.б.ж. 21/642) – Асад тайпасының көсемі, Арабияның жалған пайғамбары. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) тірі кезінде өзін пайғамбар деп жариялап, оған қарсы жасақ жіберілген соң, қолдаушыларымен бірге қашып кеткен. Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өлімінен кейін өз қызметін қайта жандандырып, жас мұсылман мемлекетіне қауіп төндірген. Әбу Бәкр халифа Т. қарсы Халид ибн Уәлид басқарған жасақ жібереді. Т. жақтастары тас-талқан болып жеңіліп, өзі қашып құтылған. Кейіннен, Т. күнәсін мойындап, ислам дінін қабылдап, мұсылмандардың Ирак пен Сирияны жаулап алуына қатысқан.

ТУР ас-СИНА [طور سيناء] – гора Тур (другое название – Джабаль

Тур

аль-Муса) на юге п-ова Синай, на которой Аллах ниспослал пророку Мусе (Моисею) Тауру (Тору) (19:52; 28:29-31). На Т. Муса был дважды: вначале ему было объявлено о начале его (а также его брата Харуна) пророческой миссии, а затем он получил скрижали Тауры.

ТУР ас-СИНА [طور سيناء] – Синай түбегінің оңтүстігінде орна-

ласқан Аллаһтың Мұса пайғамбарға (Моисей) Тәуратты (Тора) түсірген Тур тауы (басқа атауы – Жәбәл әл-Мұса) (19:52; 28:29-31). Т. Мұса екі рет болған: алғашқыда ол жерде оның (және онымен қоса ағасы Харунның) пайғамбарлық қызметінің бастауы туралы жарияланды, кейіннен ол Тәурат жазбаларын алды.

УБАЙ ИБН КА'Б [أبي بن كعب] (ум. ок. 30/650) – сподвижник и секретарь Пророка Мухаммада (ﷺ). Родился в Медине, происходил из племени Хазрадж. Принял Ислам до хиджры, был участником 2-й клятвы при Акабе. Участвовал в битвах при Бадре, Ухуде, Хандаке и в других сражениях. В битве при Ухуде получил тяжелое ранение.

До Ислама был одним из немногих грамотных. После переезда Пророка (ﷺ) в Медину стал его первым секретарем из числа мединцев, записывал Божественные Откровения, ниспосылаемые Мухаммаду (ﷺ). Был лучшим чтецом Корана, за что получил прозвище Саййид аль-Курра («Господин чтецов»). Пророк (ﷺ) назначил его учителем Корана в Мединской мечети. Был знатоком тафсира (толкования Корана); позже основал в Медине школу толкования Корана.

У. был знатоком мусульманского права и издавал фетвы еще во времена Пророка (ﷺ). Был назначен Пророком (ﷺ) на должность сборщика налога (см.: Закят) с племен Бали, Узра и Бану Са'д. Отличался многими добродетельными качествами, был набожным и богобоязненным, вел аскетическую жизнь. После смерти Пророка (ﷺ) был приближенным и советни-

ком халифов Абу Бакра и `Омара, продолжал издавать фетвы. В его передаче известно несколько десятков хадисов.

УБАЙ ИБН КА'Б [أبي بن كعب] (к.б.ж. 30/650) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахабасы және хатшысы. Медина қаласында дүниеге келген, Хазраж тайпасынан. Исламды хижраға дейін қабылдаған, Ақабадағы 2-ші ант беруде қатысушылардың қатарында болған. Бәдр, Ухуд, Хандақ және басқа шайқастарға қатысқан. Ухуд шайқасында ауыр жарақат алады.

Исламға дейін сауатты адамдардың бірі болған. Пайғамбардың (ﷺ) Мединаға көшіп келгенінен кейін мединалықтардан бірінші болып хатшысы болған, Мұхаммедке (ﷺ) түсіп отырған Құран аяттарын жазып отырған. Құранды өте жақсы оқығандықтан, Саййид әл-Курра («Құран оқушылардың төресі») лақап атын алған. Пайғамбар (ﷺ) оны Медина мешітінде Құран оқуды үйрететін ұстаз етеді. Тәпсірдің (Құран мағынасының түсіндірмесі) білгірі; кейіннен Мединада Құран мағыналарын түсіндіру мектебін ашқан.

У. мұсылман құқығының маманы, Пайғамбар (ﷺ) уақытында пәтуалар беріп отырған. Пайғамбармен (ﷺ) Бали, Узра, Бану Са'д тайпаларынан салық жинаушы (қрз.: Зекет) қызметіне тағайындалған. Көптеген ізгі қасиеттерімен ерекшеленген, тақуа, діндар, аскеттік өмір кешкен. Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін Әбу Бәкр, Омар халифаларының кеңес-

шісі, жақыны болып, пәталар беруді жалғастырған. Оның жеткізуімен бірнеше ондаған хадистер белгілі.

УДХИЯ [أضحية] (тюрк, курбан) – обряд жертвоприношения; важная ритуальная особенность исламской религии, выражение безмерной преданности и служения Аллаху.

Жертвой являются верблюды, коровы, буйволы, овцы и козы, которых закалывают с соответствующим намерением ежегодно 10-го числа месяца зу-ль-хиджа в день праздника Ид аль-Адха (Курбан-Байрам) после праздничной молитвы, а также на протяжении 3 дней ташрика (до 13 зу-ль-хиджа) (см.: Хадж).

В Коране имеется несколько аятов, содержащих повеления о необходимости жертвоприношений в качестве акта служения Аллаху (6:162; 22:34; 108:2). Многие улемы считают У. богоугодным деянием (сунной), а некоторые – обязательным (ваджиб). Любой человек может принести жертву Аллаху за себя либо за членов своей семьи; можно приносить жертву за покойного, если он завещал и оставил для этого средства.

Овца приносится в жертву от имени одного человека, верблюд и корова – от 7 человек.

Жертвенные животные должны отвечать следующим требованиям:

- они должны достичь минимального возраста (для ягненка это 6 месяцев, для козы – 1 год, для коровы – 2 года, для верблюда – 5 лет);
- они не должны иметь каких-либо изъянов;

Животное, которое выбрано для принесения в жертву, запрещено продавать. Лучше, чтобы жертвователю сам зарезал животное, но если по каким-то причинам он не может этого сделать, рекомендует-ся по возможности присутствовать при заклании, совершаемом в соответствии с правилами Шариата. Желательно в день У. ничего не есть до тех пор, пока не будет отведено мясо жертвенного животного.

Мясо жертвенных животных традиционно делят на 3 части: одну часть оставляют для пищи, вторую раздают в качестве милостыни мусульманам, третью – дарят родственникам или соседям, в т. ч. немусульманам. Продавать мясо и другие части тела жертвенного животного нельзя.

Люди, которые намереваются совершить У., не должны стричь ногти и волосы с 1-го по 10 зу-ль-хиджа, когда совершается У., если для этого нет насущной необходимости.

Кроме праздников, У. может совершаться добровольно, по обету.

УДХИЯ [أضحية] (түрікше құрбан) – құрбандық шалу рәсімі; ислам дінінің маңызды жоралғылық ерекшелігі, Аллаһқа деген құлшылық пен бойұсынушылықтың көрініс.

Құрбан ретінде шалынатын түйе, сиыр, енеке, қой және ешкі жануарларын ниетке сәйкес әр жылдың зұлхижжа айының 10-шы күні Ид әл-Адха мереке күні мерекелік намаздан кейін шалынады, сонымен қатар келесі 3 тәшрик күндерінде (13-ші зұлхижжаға дейін) жалғасады (қрз.: Қажылық).

Құранда құрбандық шалу Аллаһқа тән құлшылық екендігі туралы аяттар келтіріледі (6:162; 22:34; 108:2). Ғалымдардың көпшілігі У. сүннет, ал екіншілері – міндетті (уәжіп) деп санайды. Әрбір адам Аллаһ үшін өзі немесе отбасы мүшелері атынан құрбандық шала алады; марқұм адам атынан құрбан шалуға болады, егер ол аманат етіп қаражат тастап кеткен болса.

Қой бір адам, түйе және сиыр – 7 адам атынан құрбан шалынады.

Құрбандыққа шалынатын жануарлар келесі талаптарға сәйкес келу керек:

- олар ең төменгі жасқа жетуі керек (қозы үшін 6 ай, ешкі үшін – 1 жыл, сиыр үшін – 2 жыл, түйе үшін – 5 жыл);

- олар ешбір ақаусыз болуы қажет;

Құрбандық шалуға таңдалған жануарды сатуға болмайды. Құрбандық шалушы адам жануарды өзі шалғаны дұрысырақ, дегенмен белгілі себептермен жасай алмайтын болса, онда Шариғат сәйкес шалынатын малды шалу кезінде болғаны абзал. У. күні құрбандыққа шалынған малдың еті таратылғанға дейін ештеңе жемегені жақсы.

Құрбандыққа шалынған жануардың еті дәстүрлі түрде 3-ке бөледі: бірінші бөлігін азық ретінде, екінші бөлігін мұсылмандарға садақа ретінде, ал үшінші бөлігін – туыстары мен көршілеріне, оның ішінде мұсылман еместерге де береді. Құрбандыққа шалынған малдың еті немесе басқа да бөліктерін сатуға болмайды.

Құрбандық шалуға ниеттенген адамдар зұлхижжа айының 1-10 аралығында У. жасап жатқанда тырнақ, шаштарын қимау керек, егер оған қатты қажеттілік тудырмаса.

Мерекелерден басқа күндері құрбандық еркітілікпен шалынуына болады, мысалы, ант берілген жағдайда.

‘УЗАЙР [عزير] – библейский Эзра; праведник, живший среди сынов Израиля и проповедовавший Шариат Мусы. Был ли он пророком или нет, точных сведений не имеется. Его отец Шурайза был потомком Харуна (Аарона).

С малых лет У. изучал Тауру (Тору). Когда Бухтуннассар (Навуходоносор) захватил Кудс (Иерусалим), У. был пленен и увезен в Вавиль (Вавилон). После освобождения решил вернуться в Кудс, но нашел город разрушенным до основания и усомнился в способности Аллаха вернуть его к жизни. Тогда Аллах умертвил У. и воскресил через 100 лет (2:259). Воскресший У. вошел в заново отстроенный Кудс, встретил больную женщину, которой поведал о себе, затем помолился за нее Аллаху, и она исцелилась. Женщина рассказала израильтянам о чудесном возвращении У. Некоторые потребовали доказательств того, что он и есть тот самый У.; тогда У. прочитал им всю Тауру (к тому моменту утерянную) наизусть. Затем он стал призывать израильтян к вере в Аллаха, те же отвергли его, утверждая, что Таура, которую он им читает, искажена. Но у одного

израильянина сохранился небольшой фрагмент Тауры, и оказалось, что содержание этого фрагмента полностью совпадает с тем, что читал У. Тогда израильяне решили, что У. – сын Аллаха (9:30), но У. отверг это предположение и предупредил народ о суровом наказании от Аллаха за подобное святотатство. После этого У. долгое время наставлял свой народ на истинный путь. После его смерти народ Израиля впал в еще большие грехи и вызвал гнев Аллаха.

ҒҰЗАЙЫР [عزير] – інжілше Эзра; Израил ұлдары арасында өмір сүрген, Мұса Шарифатын насихаттаған тақуа. Оның пайғамбарлығы туралы нақты ақпарат жоқ. Әкесі Шұрайза Харунның (Аарона) ұрпағы болған.

758 Ғ. бала кезінен Тәуратты (Тора) үйреніп өскен. Бухтуннасар (Навуходоносор) Құдысты (Иерусалим) жаулап алғаннан кейін, Ғ. тұтқынға түсіп, Бабылға (Вавилон) әкетіледі. Еркіндікке шыққаннан соң Құдысқа қайта оралғысы келді, бірақ қаланың іргетасына дейін қиратылғанын көріп, Аллаһтың бұны қайта қалпына келтіретіндігіне күмән келтіреді. Сонда Allah Ғ. 100 жылға өлтіріп, қайта тіріледі (2:259). Қайта тірітілген Ғ. қайта қаланған Құдыс қаласына кіреді, өзінің жайы туралы сырқатты әйелді кезіктіріп, ол үшін Аллаһтан дұға етеді, және ол ауруынан айығады. Әйел яһудиліктерге Ғ. ғажап оралуы туралы айтып береді. Кейбіреулері одан Ғ. өзі екендігіне дәлелді сұрайды;

сонда Ғ. оларға Тәуратты (сол уақытқа дейін жоғалған) толығымен оқып шығады. Сонан соң ол яһудиліктерді Аллаһтың дініне шақырады, ал олар болса ол оқыған Тәуратты бұрмаланған деп, одан бас тартады. Дегенмен бір яһудиде Тәураттың белгілі бір бөлігі сақталған екен, және осы бөліктегі мазмұны Ғ. оқығанмен толықтай сәйкес келетіндігі анықталды. Сонда яһудиліктер Ғ. – Аллаһтың баласы (9:30) деп ойлайды, бірақ, Ғ. бұл болжамның қателігін айтып, оларды мұндай қадірліні қорлаушылығы үшін Аллаһтың тарапынан болатын қатаң жазамен ескертті. Бұдан кейін ұзақ уақыт бойы Ғ. халқын тура жолға шақырды. Оның өлімінен кейін Израил халқы одан да үлкен күнәларға батып, Аллаһтың ашуын шақырды.

‘УЗЗА [العزى] – идол арабских язычников, обожествлявшийся мекканцами и располагавшийся в местечке Нахль между Меккой и Таифом; дерево, над которым было сооружено строение, покрытое тканью. После покорения Мекки Халид ибн аль-Валид разрушил У. по приказу Пророка Мухаммада (ﷺ).

ҒҰЗЗА [العزى] – меккеліктер табынған араб пұтқа табынушыларының Мекке және Таиф қалалары аралығындағы Нахл жерінде орналасқан пұт; матамен жабылып, үстінен құрылыс жүргізілген ағаш. Мекке алынғаннан кейін Халид ибн әл-Уәлид Ғ. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) бұйрығымен қиратқан болатын.

УКНУМ [اٰقنوم] – в каламе – каждая из ипостасей христианской Троицы (см.: Таслис). Все 3 ипостаси вместе называются аль-ақаним ас-саласа. До распространения Христианства никаких споров о сущности Аллаха не было; сторонники Единобожия веровали в Его абсолютное Единство. После распространения Христианства в монотеистическое учение стали проникать идеи античной философии, в частности неоплатонизма, в котором встречается понятие 3 ипостасей Единого. Заимствованное из античной философии понятие ипостасей Бога не встречается в христианских Евангелиях. На церковных соборах идея Троицы была принята не сразу; вначале был принят догмат о единосущности 2 ипостасей – Отца и Сына, и лишь позднее к ним была присоединена 3-я – Рух аль-Кудс (Святой Дух). Споры по поводу Божьей сущности и ипостасей приводили к ожесточенным конфликтам и столкновениям между сектами и направлениями Христианства, среди которых были как сторонники, так и противники У.

УКНУМ [اٰقنوم] – кәләмдағы христиандық Үштіктің әрбір тұрғысы (крз.: Таслис). Барлық 3 тұрғы бірге әл-ақаним әс-сәләсә деп аталады. Христиандықтық таралуына дейін Аллаһтың болмысы туралы ешқандай пікірталас болмаған; Біркұдайшылдар Оның абсолютті Жалғыз екеніне сенген. Христиандықтық тара бастағаннан кейін монотеистік ілімге антикалық философияның идеялары ене бас-

тады, әсіресе Жалғыздықтың 3 тұрғысы түсінігі кездесетін неоплатонизм. Антикалық философиядан алынған Құдай тұрғысы түсінігі христиандық Інжілдерде кездеспейді. Шіркеу соборларында Үштік идеясы бірден қабылданады; бастапқыда 2 тұрғынның – Әке және Ұл бірболмыстығы туралы догма, тек кейін ғана 3-ші тұрғы – Рух әл-Кұдс (Қасиетті Рух) қосылған болатын. Құдайдық болмысы мен тұрғысы туралы пікірталастар Христиан діні бағыттары мен ағымдарының арасында қиян-кескі қақтығыстар мен шиеленістерге әкелді, олардың арасында Ү. жақтастары да, қарсылары да болды.

‘УКУБА [عقاب] – наказания, а также название одного из 4 основных разделов исламского права, в котором рассматриваются наказания за правонарушения.

В исламском праве (фикх) У. – наказание, налагаемое во имя блага общества на человека, преступившего Божественный Закон. У. определяется только судом, который внимательно изучает обстоятельства преступления и выносит приговор на основании Шариата.

У. можно применить только на основании прямых повелений исламских первоисточников. Запрещается наказывать за какие-либо действия, если для этого нет оснований в Коране и Сунне. У. подлежит только лицо, совершившее преступление, причем У. должна быть адекватна совершенному проступку. Ответственность за свои поступки должны нести все

люди независимо от общественно-го положения и влияния.

У. разделяются на 3 группы:

1. Пресекающие (хадд): применяются за преступления, представляющие опасность для морального состояния общества, как, например, прелюбодеяние (хадд аз-зина), употребление алкоголя, возведение на человека клеветы о прелюбодеянии (хадд аль-казф), незаконное присвоение чужого имущества (хадд ас-сиркат), разбой на дорогах. За такие преступления полагаются различные виды У., начиная от штрафов и палочных ударов до тюремного заключения и смертного приговора.

2. Отмщающие (кысас, дийа, каффара, лишение наследства): применяются за преступления против жизни и здоровья людей.

3. Назидательные (тазир): применяются за совершение различных противоправных действий, которые вредят людям, причиняют им неудобства (например, нарушение общественного порядка, мошенничество, жульничество). За эти виды преступлений налагается У. в виде штрафов, тюремного заключения, ссылки, битья палками. В отдельных случаях допускается общественное увещание.

ҒУҚУБА [عقاب] – жаза, сонымен қатар заң бұзушылық үшін жаза қарастырылатын ислам құқығының негізгі 4 бөлімінің біреуінің атауы.

Ислам құқығында (фикһ) Ғ. – қоғам игілігі үшін Аллаһ Заңын бұзған адамға салынатын жаза. Ғ. Тек сот арқылы анықталады,

ол болған жайтты мұқият зерттеп, Шариғат негізінде шешім қабылданады.

Ғ. тек мұсылмандық түпдеректерде келген тікелей жарлықтар негізінде қолдануға болады. Құран және Сүннетте дәлелі келмеген қайсыбір іс-әрекет үшін жазалауға тыйым салынады. Ғ. қылмыс жасаған кісіге қатысты қолданылады, әрі жасаған әрекетіне қарай сай болуы тиіс. Қоғамдық жағдайы мен ықпалына қарамастан барлық адамдар жасаған әрекеттері үшін жауапкершілікті болуы керек.

Ғ. 3 топқа бөлінеді:

1. Қиылысатын (хадд): қоғамның моралдық қалпына қауіп төндіретін қылмыстарға қолданылады мысалы, зина (хадд аз-зина), ішімдік ішу, адамға зинақорлыққа айыптау (хадд әл-казф), заңсыз біреудің меншігін иемдену (хадд ас-сиркат), жол бойындағы қарақшылық. Мұндай қылмыстар үшін Ғ. әртүрлі түрлері қолданылады, айыппұлдан және дүре соғудан бастап түрме және өлім жазасына дейін.

2. Есесін қайыру (кысас, дийа, каффара, мұрагерлік айыру): адамдар денсаулығы мен өміріне қарсы бағытталған қылмыстарға қолданылады.

3. Ғақлия (тазир): адамдарға зиян келтіретін, ыңғайсыздық тудыратын (мәселен, қоғамдық тәртіптің бұзылуы, алаяқтық, кәззаптық) әртүрлі заң бұзушылық іс-әрекеттерге қолданылады. Қылмыстың бұл түрлеріне Ғ. айыппұл, түрмеге жабу, жер аудару, дүре соғу түрлері жаза ретінде

алынады. Кейбір жағдайларда қоғамдық кеңеске жол беріледі.

УЛЮ'ЛЬ-'АЗМ [أولوا العظيم] («обладатели великой мощи») – 6 великих посланников Аллаха, которые принесли новый Шариат либо являлись родоначальниками общин и вообще всего человечества – Адам, Нух, Ибрахим, Муса, Иса и Мухаммад.

Среди пророков Аллаха выделяются наби, расуль, У. и высшая ступень – Хатм аль-Анбия (последний пророк человечества, коим является Пророк Мухаммад (ﷺ)).

УЛЮЛ-'АЗМ [أولوا العظيم] («үлкен билік иелері») – жаңа Шариғат әкелген, немесе белгілі бір қауымның және жалпы адамзаттың негізін қалаушы Аллаһтың 6 пайғамбарлары – Адам, Нұх, Ибраһим, Мұса, Иса и Мұхаммед.

Аллаһтың пайғамбарлары арасында нәби және расул, У. және жоғары саты – Хатм әл-Әнбия болып ерекшеленеді (адамзаттың соңғы пайғамбары Мұхаммед (ﷺ)).

УММА [أمة] (мн. умам) – община верующих, которая приняла пророков, подчинилась им и уверовала в Аллаха. В Коране слово употреблено более 60 раз, например: «Нет животного на земле и птицы, летающей на крыльях, которые не были бы общинами, подобными вам» (6:38). Некоторые толкователи Корана считали, будто в этом аяте говорится о том, что человечество некогда было единой У., но потом начались раздоры; другие считали наоборот – чело-

вечество было единой общиной неверующих, и поэтому понятие «У.» можно относить не только к верующим. В подтверждение этой мысли толкователи приводили хадис: «Эта (исламская) У. – самая возвышенная среди других» (Ахмад ибн Ханбал). В другом хадисе говорится, что понятие «У.» можно относить только к общинам, которые подчинились пророкам: «Каждая У. подчиняется своему пророку» (аль-Бухари). Этой точки зрения придерживаются большинство улемов.

У. может состоять как из одного, так и из многих народов, племен и рас. Превосходство одних людей над другими заключается не в происхождении, а в богобоязненности, праведности и искренности веры (49:13). Пример этого показал Пророк Мухаммад (ﷺ), в У. которого помимо арабов были представители других народов и рас. Пророк всегда говорил о единстве людей и отвергал расовые и племенные предрассудки. Ислам никогда не выступал против национальных языков, обычаев и традиций, если они не противоречили Шариату; арабский язык обязателен только в богослужениях, что является выражением единства мусульманской У.

УММЕТ [أمة] (көпше түрі. умам) – Аллаһқа иман келтіріп, Оның Пайғамбарларын қабылдап, ізіне ілескен қауым. Құранда бұл сөз 60-тан аса жерде қолданылған, мысалы «Жер басып жүрген жан-жануарлардың, қос қанатымен самғап ұшқан құстардың түр-түрі

өз алдына бірер үммет болып табылады» (6:38). Құранның кейбір тәпсіршілері осы аятта адамзат баласы бір кездері бір Ү. болған деп есептеген, бірақ кейіннен жанжалдар туындаған; ал басқалары – адамзат баласы көпірлердің бір Ү. болған және сол себепті «Ү.» ұғымын тек мұсылмандарға ғана қатысты қолданбау керек деп санаған. Осы ойдың дәлелі ретінде тәпсіршілер келесі хадисті келтіреді: «Бұл (мұсылман) Ү. – басқалары арасында ең жоғары» (Ахмад ибн Ханбал). Келесі хадистен «Ү.» ұғымын пайғамбарларға бойұсынған қауымдарды айтуға болады: «Әрбір Ү. өзінің пайғамбарына бойұсынады» (әл-Бұхари). Осы көзқарасты ғұламалардың көпшілігі ұстанады.

762

Ү. бір немесе сол сияқты көптеген халық, тайпа және нәсілдерден құралуы мүмкін. Адамдардың бір-бірінен артықшылығы оның тегінде емес, тақуалығы, шыншылдығы мен иманының ықыластығында (49:13). Бұны үлгі ретінде Ү. арабтардан басқа халықтар мен нәсілдердің адамдары Пайғамбар (ﷺ) көрсеткен болатын. Пайғамбар (ﷺ) әрқашан адамдардың бірегейлігін айтып, нәсілдік, тайпалық ескішілдікті құптамаған. Ислам Шариятқа қарсы келмеген ұлттық тілдер мен салт-дәстүрлерге ешқашан қарсы шықпаған; араб тілі тек құлшылық жасауда ғана міндетті, бұл мұсылман Ү. біртұтастығының айнасы.

УММ КУЛЬСУМ БИНТ МУХАММАД [أم كلثوم بنت محمد] (ум. 9/630) – дочь Пророка Мухаммада

(ﷺ) и Хадиджи. Была обручена со 2-м сыном Абу Лахаба – Утайбой, но еще до начала брачных отношений союз был расторгнут по настоянию Абу Лахаба, который стал одним из главных врагов Пророка Мухаммада (ﷺ).

Была в числе первых мусульман, совершила переселение в Медину. Там после смерти сестры Рукайи по инициативе Пророка (ﷺ) стала женой `Османа ибн `Аффана (3/624 г.), однако потомства у них не было.

УММ КҮЛСІМ БИНТ МҰХАММЕД [أم كلثوم بنت محمد] (қ.б.ж. 9/630) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) және Хадиджаның қызы. Әбу Лаһабтың 2-ші ұлы Утайбаман некелестірілген болатын, бірақ Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) ірі жауларының бірінен айналған Әбу Лаһабтың талабымен некелік одақтың қатынастары басталмас бұрын неке айырылады.

Мұсыландықты алғашқы қабылдағандардың бірі, Медина қаласына хижра жасаған. Сонда әпкесі Рукайи қайтыс болғаннан кейін Пайғамбардың (ﷺ) ынтасымен Осман ибн Аффанға (3/624 ж.) тұрмысқа шығады, бірақ олардың ұрпақтары болмайды.

УММ САЛАМА БИНТ АБУ УМАЙЙА [أم سلمة بنت أبي أمية] (ум. 62/679) – одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Настоящее имя – Хинд. Дочь Абу Умаййа Сухайля ибн Муғиры ибн `Абдуллаха ибн `Омара ибн Махзума. Была женой Абу Салама `Абдуллаха ибн `Абд аль-`Асада,

вместе с мужем приняла Ислам и уехала в Эфиопию. Затем супруги вернулись в Мекку и совершили переселение (хиджру) в Медину. В битве при Ухуде Абу Салама получил смертельное ранение и умер. После этого на У. женился Пророк Мухаммад (ﷺ). Одной из причин этого брака была принадлежность У. к мекканскому клану махзумитов, к которым принадлежали такие влиятельные курайшиты, как Абу Джахль и Халид ибн Валид. После этого брака Халид уже не занимал непримиримую позицию по отношению к мусульманам, т. к. у арабов конфликты с родственниками по женской линии считались показателем непорядочности.

Была набожной и благочестивой женщиной. Умерла в Медине в возрасте ок. 84 лет.

УММ САЛАМА БИНТ ЭБУ УМАЙЯ [أم سلمة بنت أبي أمية] (к.б.ж. 62/679) – Пайғамбар Мұхаммедтің (ﷺ) әйелдерінің бірі, «Мұсылмандар анасы». Шын есімі – Хинд. Дочь Эбу Умайя Сухейл ибн Муғира ибн Абдуллах ибн Омара ибн Махзумның қызы. Эбу Салама Абдуллах ибн Эбд әл-Асадтың әйелі болған, күйеуімен бірге мұсылмандықты қабылдап, Эфиопияға көшеді. Кейін ерлі-зайыптылар Меккеге оралып, Медина қаласына хижра жасайды. Ухуд шайқасында Эбу Салама ауыр жараланып, қайтыс болады. Осыдан кейін У. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) үйленеді. Бұл некенің негізгі себебінің бірі У. Эбу Джахл және Халид ибн Уәлид секілді беделді құрайыштар тайпа-

сына жатқан меккелік махзум тайпасына жатты. Бұл некеден кейін Халид мұсылмандарға қатысты жаугершілік ұстанымын өзгертті, себебі арабтарда әйел жактың туысқандарымен жанжалдасу пасықтық болып саналды.

Тақау әрі діндар әйел болған. Медина қаласында 84 жасқа таяған шағында қайтыс болады.

УММ аль-МУМИНИН [أم المؤمنين] («Мать правоверных») – каждая из жен Пророка Мухаммада (ﷺ) – Хадиджа бинт Хувайлид, Сауда бинт Зам'а, `Аиша бинт Абу Бакр, Хафса бинт `Омар, Умм Хабиба бинт Абу Суфьян, Умм Салама бинт Абу Умаййа, Зайнаб бинт Джахш, Джувайрия бинт Харис, Сафия бинт Хувайй, Маймуна бинт Харис; так называют и его наложниц Марьям и Райхану.

763

УММ әл-МУМИНИН [أم المؤمنين] («Мұсылмандар анасы») – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) әрбір әйелі – Хадижа бинт Хувайлид, Сауда бинт Зам'а, Аиша бинт Эбу Бәкр, Хафса бинт Омар, Умм Хабиба бинт Эбу Суфьян, Умм Салама бинт Эбу Умаййа, Зайнаб бинт Джахш, Джувайрия бинт Харис, Сафия бинт Хувайй, Маймуна бинт Харис; сонымен бірге оның күндері Мәриям және Райханды атайды.

УММ ХАБИБА БИНТ АБУ СУФЬЯН [أم حبيبة بنت أبي سفيان] (ум. 44/665) – одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Полное имя Рамла бинт Абу Суфьян Сахр ибн Харб ибн Омейя

ибн `Абд Шамс. Дочь влиятельного курайшита Абу Суфьяна ибн Харба.

До Ислама У. отошла от языческой веры, была последовательницей авраамического Единобожия (веры ханифов). Вместе с мужем Убайдуллой ибн Джахшем приняла Ислам, была одной из первых мусульманок. Спасаясь от гонений, они эмигрировали в Эфиопию. Там Убайдулла отказался от Ислама и, совершив вероотступничество, вернулся в Христианство. Несмотря на настойчивые попытки обратить ее в Христианство, У. осталась верной Исламу и развелась, оставшись на чужбине в одиночестве. Вернуться в Мекку она не могла, т. к. ее отец Абу Суфьян был ярым противником мусульман. Пророк (ﷺ) был восхищен искренней верой этой женщины и послал своего представителя к эфиопскому негусу Наджаши с просьбой отослать У. к нему в Медину для заключения брака. Их брак, заключенный в 7 г. х., ослабил враждебность Абу Суфьяна к мусульманам.

У. была набожной и благочестивой женщиной. Прожила с Пророком (ﷺ) 4 года, после его смерти вела аскетическую жизнь. Умерла в период правления своего брата Му`авии ибн Абу Суфьяна в возрасте 70 лет. В ее передаче известно более 65 хадисов.

УММ ХАБИБА БИНТ ОБУ СУФЬЯН [ام حبيبة بنت أبي سفيان] (қ.б.ж. 44/665) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) әйелдерінің бірі, «Мұсылмандар анасы». Толық есімі Рамла бинт Обу Суфьян

Сахр ибн Харб ибн Умәйя ибн Әбд Шамс. Беделді құрайыш Обу Суфьяна ибн Харбтың қызы.

Исламға дейін пұтқа табынушылықтан кетіп, ибраһимдік Бірқұдайшылықтың (ханифтар сенімі) өкілі болды. Күйеуі Убайдуллаһ ибн Джахшпен бірге мұсылмандықты қабылдап, алғашқы иман келтіргендердің қатарында болды. Қуғындалудан құтылу мақсатымен Эфиопияға қоныс аударады. Сол жерде Убайдуллаһ исламнан бас тартады және күпірлік жасаған ол христиандыққа қайта оралады. Оның У. христиандыққа қатты үгіттеуінен еш нәтиже шықпайды, исламға кәміл бола, онымен ажырасып, жат елде жалғыздықта қалады. Әкесі Обу Суфьянның мұсылмандардың қас дұшпаны болғандықтан Меккеге орала алмады. Пайғамбар (ﷺ) бұл әйелдің мұсылмандық сенімге беріктігіне тәнті болып, эфиопиялық негус Наджашиге У. некеге жасау өтінішімен Медина қаласына жіберуге өз өкілін жібереді. Олардың 7 х.ж. жасалған некесі Обу Суфьянның мұсылмандарға дұшпандығын әлсіретті.

У. діндар әрі тақуалығымен ерекшеленген. Пайғамбармен (ﷺ) 4 жыл өмір сүріп, ол қайтыс болғаннан кейін аскеттік өмір кешеді. Ағасы Муғауия ибн Обу Суфьянның билік ету кезінде 70 жас шамасында қайтыс болады. Оның жеткізуімен 65-н аса хадис белгілі.

`УМРА [عمرة] – «малое паломничество» к Каабе. В отличие от

хаджа, может быть совершена в любое время года. Нежелательна (макрух) только У, совершенная в день Арафа и на праздник Ид аль-Адха. В ханафитском и маликитском мазхабах – весьма желательное деяние (сунна муаккада), в шафиитском и ханбалитском мазхабах – обязательное религиозное деяние (фард).

Обряд У. включает 7-кратный обход Каабы (тавафа) и бег между холмами Сафа и Марва (са'й). Все обряды совершаются так же, как при хадже, но отсутствуют такие элементы, как пребывание в Муздалифе, стояние на Арафате и побивание камнями шайтана в Мине.

Для совершения У. необходимо принять намерение и облачиться в соответствующие состоянию ихрама одежды на границе священной территории (микат). По прибытии в мекканскую мечеть аль-Масджид аль-Харам паломники совершают обход Каабы и молитву в 2 раката, затем следуют к холму Сафа и совершают са'й. Окончив обряд, обривают голову и выходят из ихрама.

УМРА [عمرة] – Қағбаға жасалатын «кіші қажылық». Қажылықтан өзгешелігі жылдың кез келген уақытында жасалады. Тек Арафа күні және Құрбан айт мерекесінде жасалған У. қажетсіз (макрух) болып табылады. Ханафи және мәлики мазһабында – өте жақсы амал (сунна муаккада), шафиғи және ханбали махһабында – міндетті діни құлшылық болып саналады (фард).

У. рәсімі өзіне Қағбаны 7-рет айналу (тауаф), Сафа және Мәруа

(са'й) жотасы арасын жүгіруді қосады. Барлық рәсімдер үлкен қажылықта да жасалады, бірақ Мұздалифада болу, Арафатта тұру, Минада шайтанды таспен ату элементтері болмайды.

У. жасау үшін оған ниет етіп, ихрамға кіру үшін қасиетті жер шекерасында (микат) керекті киімді кию қажет. Меккелік мешіт Мәсжид әл-Харамға келген уақытта қажылық жасаушылар Қағбаны айналып, 2 рәкәт намаз оқып, содан кейін Сафа жотасына барып са'й жасайды. Рәсімді бітірген соң, шашын алып, ихрамнан шығады.

УСАЙД ИБН ХУДАЙР [أسيد ابن حضير] – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ), один из вождей мекканского племени Аус. Принял Ислам после знакомства с представителем Пророка (ﷺ) Мусабом ибн `Умайром. Его примеру последовало большое количество ауситов.

Стал одним из самых набожных людей, был в числе лучших знатоков Корана. После хиджры мекканских мусульман в Медину способствовал укреплению мусульманской государственности, участвовал во всех сражениях мусульман. Умер в правление халифа `Омара.

УСЕЙД ИБН ХУДЕЙР [أسيد ابن حضير] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы, мединалық Аус тайпасы көсемдерінің бірі. Пайғамбардың (ﷺ) өкілі Мусаб ибн Умейрбен танысқаннан кейін мұсылмандықты қабыдайды. Оның үлгісімен көптеген аус тайпасының өкілдері ерді.

Тақау адамдардың бірі, Құранның үздік білгірлерінің қатарында болды. Меккелік мұсылмандардың Мединаға хижра жасағанынан кейін мұсылман мемлекеттілігінің нығаюына үлес қосты, барлық шайқастарға қатысты. Омар халифалығы тұсында қайтыс болды.

УСАМА ИБН ЗЕЙД [أسامة بن زيد] (ум. 58/678) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Отец У. – Зейд был невольником Хадиджи; она подарила его Мухаммаду (ﷺ), а тот освободил его и женил на Умм Айман, бывшей невольнице своего отца `Абдуллаха.

Из-за запрета Пророка (ﷺ) малолетний У. не участвовал в сражениях при Бадре и Ухуде. Позднее получил разрешение на участие в битве Хандак, впоследствии участвовал во всех сражениях.

В 10 г. х. возглавил войско, направленное против византийцев в Сев. Аравию, но армия вернулась из-за кончины Пророка (ﷺ). У. помогал Али ибн Абу Талибу в организации похорон Пророка (ﷺ). После этого по настоянию халифа Абу Бакра армия У. выступила в поход, отбросила византийцев в Сирию и вернулась с трофеями. В период правления халифов Абу Бакра и `Омара У. продолжил военную карьеру. В гражданской войне в Халифате после убийства халифа `Османа не участвовал. Во время противостояния Али и Му`авии не присоединился ни к одной из сторон, проживал в Сирии, затем в Вади аль-Кура (Сев. Аравия). В правление Му`авии уехал в Медину; умер в местности Джурф непо-

далеку от Медины в возрасте ок. 60 лет.

УСАМА ИБН ЗЭЙД [أسامة بن زيد] (к.б.ж. 58/678) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы. У. әкесі – Зәйд Хадижаның құлы болған; ол оны Мұхаммедке (ﷺ) сыйлайды, ал Пайғамбар (ﷺ) оны құлдықтан босатып, әкесі Абдуллаһтың бұрынғы күні Умм Айманға үйлендіреді.

Пайғамбардың (ﷺ) тыйым салуымен кішкентай У. Бәдр және Ухуд шайқастарына қатыспады. Кейіннен Хандақ шайқасына қатысуға рұқсат алып, келесі барлық шайқастарға қатысады.

10-шы х.ж. византиялықтарға қарсы Солтүстік Аравияға қарсы бағытталған әскерді басқарады, бірақ Пайғамбардың (ﷺ) өліміне орай әскер кейін қайтады. У. Әли ибн Әбу Талибке Пайғамбар (ﷺ) жерлеу рәсімін жасауға көмектеседі. Мұнан кейін халифа Әбу Бәкрдің бұйрығымен У. әскері жорыққа аттанады, византиялықтарды Сирияға шегіндіріп, олжамен оралады. Әбу Бәкр және Омар халифа биліктері тұсында У. әскери мансапты жалғастырды. Осман халифа қазасынан кейінгі Халифаттағы азаматтық соғысқа қатыспады. Әли мен Мұғауияның өзара қарсыласуы кезінде олардың біреуіне де қосылмай, Сирияда, кейін Уәди әл-Кура (Солтүстік Аравия) тұрады. Мұғауия билігі тұсында Мединаға кетеді; 60 жас шамасында Мединаға жақын Джурф елді-мекенінде қайтыс болады.

УХУД [أحد] – гора близ Медины, около которой в 3 г. х. произошло

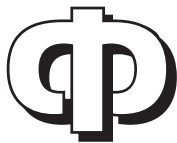
крупное сражение между мекканскими язычниками и мусульманами. Мусульмане потерпели неудачу из-за недисциплинированности и были вынуждены отступить, но сохранили боеспособность (3:165-166).

УХУД [احد] – үшінші х.ж. меккелік мүшриктер мен мұсылмандар арасында болған үлкен шайқас өткен Мединаға жақын жердегі тау. Мұсылмандар тәртіпсіздік нәтижесінде сәтсіздікке ұшырап, артқа шегінуге мәжбүр болды, дегенмен соғысқа қабілеттілікті сақтап қалды (3:165-166).

ҰШР [عشر] – десятина, налог в размере 1/10 части с продуктов земледелия, который платят только мусульмане. Обычно выплачивается с урожая зерновых и фруктов.

Необходимость выплаты У. закреплена Кораном, Сунной и иджмой. У. взимается либо с территорий, принадлежащих мусульманам или захваченных мусульманами в результате войн, либо с негодных в прошлом земель, возрожденных мусульманами (см. также: Харадж).

ҒҰШЫР [عشر] – ғұшыр, тек мұсылмандар төлейтін жер шаруашылығынан түсетін түсімнің 1/10 бөлігі көлемінде төленетін салық. Әдетте астық дәнді-дақылдары мен жемістердің өнімінен төленеді. Ғ. төлеу міндеттілігі Құран, Сүннет және иджамен бекітілген. Ғ. мұсылмандарға тиісті, яки мұсылмандармен жаулап алынған жерлерден немесе мұсылмандармен құнарландырылған бұрынғы жарамсыз жерлерден алынады (сонымен қатар қрз.: Харадж).

ФАДЖР [الفجر] (субх) – рассвет, время перед восходом солнца, когда совершается обязательная пред-рассветная молитва. Отведенное для этой молитвы время начинается с момента, когда на небе появятся первые проблески зари, и продолжается до восхода солнца (см.: Салят).

ФӘДЖР [الفجر] (субх) – таң ату, күн шығардан алдыңғы уақытта таң атпастан бұрын оқылатын намаз. Бұл намаз уақытына бекітілген мерзім аспанда таң сәрінің алғашқы белгілерінен күн шыққанға дейінгі уақыт (қрз.: Намаз).

ФАДЛ ИБН ʼАББАС [الفضل بن العباس] – двоюродный брат Пророка Мухаммада (ﷺ) и его сподвижник. Принял Ислам до битвы при Бадре, но не оглашал свою веру. Незадолго до завоевания Мекки мусульманами вместе со своим отцом ʼАббасом совершил хиджру (переселение) в Медину. Первым походом, в котором принял участие Ф., был поход на Мекку. Позже участвовал в битве при Хунайне. О смерти Ф. точных данных нет; возможно, погиб в боях за Сирию, но есть данные и о том, что Ф. умер естественной смертью.

ФАДЛ ИБН АББАС [الفضل بن العباس] – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) немере ағасы әрі сахабасы. Мұсылмандықты Бәдр шайқасында қабылдаған, бірақ оны жария етпеген. Меккені мұсылмандармен жаулап алынғанға дейін әкесі Аббаспен Мединаға хижра жасайды. Ф. алғашқы жорыққа Меккеге сапары болды. Кейін Хүнейн шайқасына қатысады. Ф. қазасы туралы нақты деректер жоқ; Сирия үшін шайқастарда қаза табуы мүмкін, дегенмен Ф. табиғи өліммен қайтыс болғандығы туралы хабарлар бар.

ФАЗИЛЯТ [فاضل] (фадилят) («цена, ценность, духовное превосходство, учтивость, благовоспитанность») – термин употребляется в значении «изначальное либо приобретенное духовное качество». Мн. ч. фазаил (фадаил) употребляется в значении «прекрасные душевные качества, способность человеческой души совершать богоугодные поступки».

ПӘЗІЛЕТ [فاضل] («баға, құндылық, рухани басымдылық, инабаттылық, әдептілік») – термин «бастапқы немесе жетілдірілген рухани сапа» мағынасында қолданылады. Көпше түрі фәзаил (фадаил) «тамаша жандық сапа, адам жанының салихалы істерді жасау мүмкіндігі» мағынасында қолданылады.

ФАИЗ [رِبَا] – (тюрк.) («процент, прирост, увеличение, ростовщичество») – незаконный прирост доходов или получение платы, не

соответствующей настоящей цене товара. Такие сделки, а также дача денег под проценты являются тяжким грехом и запрещены Шариатом (подробнее см.: Рибә).

ПАЙЫЗ [ربا] – (түрікше) («пайыз, өсім, көтермелеу, өсімқорлық») – кірістің заңсыз өсімі немесе тауардың шынайы өз бағасына сәйкес келмейтін төлемақыны алу. Мұндай келісім-шарттар, сонымен бірге өсімге ақша беру үлкен күнәлар және шариғатпен тыйым салынған (нақтырақ қрз.: Рибә).

ФАКИР [فقير] – нуждающийся, бедняк. В исламском праве Ф. признаются люди, которые не в состоянии выплачивать закят в размере установленном Шариатом. Ф. получают часть закята и другие пожертвования более состоятельных мусульман, они не обязаны приносить жертву (удхия): «Милостыня предназначена лишь бедным, неимущим, тем, кто занимается [сбором и раздачей], чьи сердца хотят завоевать, на выкуп [для освобождения] рабов, [несостоятельным] должникам, на дела во имя Аллаха, путникам» (9:60).

Мн. ч. фукара может означать вообще все человечество, которое, в отличие от Аллаха, нуждается в средствах для существования: «... вы нуждаетесь в Аллахе, а Аллах богат, преславлен» (35:15). В суфизме слово факр, от которого происходит «Ф.», означает «нужда в необходимом». Под необходимым, которое пронизывает все материальное и духовное бытие суфия, понимается Бог. Термин факр при-

ближен к понятиям тасаввуф и зухд. Нужда (факр) бывает материальная и духовная. Обладая материальными богатствами, необходимо осознать, что их истинным хозяином является Бог. Духовно возвышенный человек всегда осознает себя нуждающимся, бедным. Понятие духовной бедности помогает не быть рабом накопленных материальных ценностей, но не презирает их накопление.

В мусульманской традиции встречается схожее понятие мискин. В зависимости от мазхаба последний рассматривается как термин, обозначающий человека, который может быть богаче или беднее Ф.

ПАҚЫР [فقير] – мұқтаж, кедей. Мұсылмандық құқықта П. болып Шариғатпен бекітілген мөлшерде зекет бере алмайтын адамдар мойындалады. П. зекеттің бір бөлігін және ауқатты мұсылмандардың берген басқа да садақаларын алады, оларға құрбандық шалу (удхия) міндеттелмейді: «шын мәнінде садақалар (зекеттер), Аллаһ тарапынан бір парыз: қолы тар пақырларға, түгі жоқ міскіндерге, оны жинауға белгіленгендерге, көңілдері алынатын (жаңа мұсылман) дарға, құлды азат етуге, борыштыларға, Аллаһ жолына және жолда қалғандарға беріледі» (9:60).

Араб тіліндегі көпше түрі фукара сөзінің мағынасы Аллаһтан басқа барша адамзат баласының тіршілігі үшін мұқтаждықты беруі мүмкін: «... Аллаһқа мұқтажсындар, ал Ол әр нәрседен

Фак

мұңсыз, өте мақтаулы» (35:15). Суфизмде «П.» бастама алатын фәкр сөзі «қажеттілікке мұқтаждық» дегенді білдіреді. Қажеттілік астарында сопының материалдық және рухани болмысын түйреткен Құдай жатыр. Фәкр термині тасаууф және зүхд ұғымдарына жақындатылған. Мұқтаждық (фәкр) материалдық және рухани болады. Материалдық байлықтың иесі бола тұра, оның негізгі Иесі және саған оны берген Аллаһ болып табылатындағын сезіне білу керек. Рухани жоғарылатылған адам әрқашан өзін мұқтаж, кедей санайды. Рухани кедейлік ұғымы жиналған материалдық құндылықтың құлы болмауға шақырады, дегенмен оны жинауға тыйым салмайды.

770

Мұсылмандық дәстүрде осыған ұқсас міскін ұғымы кездеседі. Әрбір мәзһабқа байланысты бұл термин адамның П. бай немесе кедей екендігін анықтайды.

ФАКИХ [الفقيه] (мн. ч. фукаха) – знающий человек, знаток исламского права (фикх). Ф. являются муджтахиды, имеющие право выносить самостоятельные правовые вердикты (фетвы) и обязанные опираться исключительно на коранические аяты и достоверные хадисы Пророка Мухаммада (ﷺ), а не на суждения других богословов (см.: Иджтихад). Если Ф. не является муджтахидом, то при вынесении правовых предписаний обязан ссылаться на работы муджтахидов. В ранней истории Ислама Ф. назывались наиболее грамотные и образованные сподвижники Пророка (ﷺ) (ок. 130 чел.). Известные

Ф. были среди учеников сподвижников Пророка (ﷺ), основавших правовые школы (мазхабы). В различных регионах Халифата стали функционировать правовые школы, в которых работали и преподавали выдающиеся Ф. – мединец Малик ибн Анас, басриец Хасан аль-Басри, куфиец Абу Ханифа, сириец аль-Авза'и, египтянин аш-Шафи'и, багдадец Ахмад ибн Ханбал и многие другие. В суннитском Исламе сохранились 4 мазхаба (см.: Ханафитский мазхаб; Маликитский мазхаб; Шафиитский мазхаб; Ханбалитский мазхаб).

ФАКИҺ [الفقيه] (көпше түрі фукаһа) – білімді адам, ислам құқығының білгірі (фикһ). Ф. жекелей құқықтық үкімдер (пәтуалар) шығара алатын және дін ғалымдарының жеке көзқарасына (қрз.: Ижтиһад). сүйенбей, тек Құран аяттары мен Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) сахих хадистерге сүйенген мүжтаһидтер. Егер Ф. мүжтаһид болмаса, онда үкім шығарада мүжтаһидтердің жұмыстарына сілтеме жасауы қажет. Исламның алғашқы тарихында Ф. қатарында ең сауатты және білімді Пайғамбардың (ﷺ) сахабалары (130 жуық адам) аталды. Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының арасында құқықтық мектептердің (мәзһаб) негізін қалаған танымал Ф. болды. Халифаттың әр түпкірінде құқықтық мектептер жұмыс жасап, онда меиналық Мәлик ибн Анас, басралық Хасан әл-Басри, куфалық Әбу Ханифа, сириялық әл-Әузағи, мысырлық әш-Шафиғи, бағдаттық Ахмад ибн

Ханбал жэне тағы басқа көптеген ғалымдар сабақ берді. Сүннетік Исламда 4 мәзһаб сақталған (қрз.: Ханафи мәзһабы; Мәлики мәзһабы; Шафиғи мәзһабы; Хан-бали мәзһабы).

ФАЛСАФА [فلسفة] – философия. В Средневековье – сочинения и рассуждения философов, которые опирались на методы античных мыслителей.

Территории Бл. Востока и Юж. Средиземноморья были колыбелью научной и философской мысли, где еще до арабского завоевания развивались идеи аристотелизма, платонизма, пифагорейства, неоплатонизма. В период господства Византии многие философские школы, чьи положения не совпадали с идеологией ортодоксального Христианства, оказались закрыты, а философы (прежде всего монофизиты и несторианцы) подвергались гонениям и переселялись в Иран, где возникли академии, сохранявшие античную науку. Через эти академии и школы мусульманские мыслители познакомились с древним философским наследием и использовали его положения и методы как в религиозных (см.: Калам), так и в светских целях. Калам и другие религиозные дисциплины назывались аль-улум ан-наклиа (опирающиеся на авторитет Корана и Сунны), а Ф. и прочие науки относились к категории аль-улум аль-аклиа (опирающиеся на доводы разума).

В городах Халифата переводились на арабский язык сохранившиеся сочинения античных мыс-

лителей. При халифе аль-Мамуне (198/814–218/834) в Багдаде был учрежден «Дом мудрости» (Байт аль-Хикма), где работали философы, переводчики, комментаторы; учреждались школы и университеты, создавались кружки ученых. Процесс научного развития не противоречил положениям исламской религии и даже поощрялся ею. Мусульманские ученые значительно дополнили и развили античное научное наследие; их книги позже были переведены на европейские языки и дали толчок развитию науки и философии в Европе. Выдающиеся открытия сделаны аль-Хорезми (Алгоритмусом), Ибн аль-Хайсамом (Альгазеном) и ан-Найризи в математике и физике, аль-Баттани в астрономии, Ибн Синой, Абу Бакром ар-Рази, Хали `Аббасом в медицине. Фундаментальные работы были созданы в области биологии, химии, минералогии.

Первым мусульманским философом принято считать Абу Исуфа Иа`куба ибн Исхака аль-Кинди (800–879), связывавшего Ф. с естественно-научными дисциплинами. Основываясь на методах и идеях Аристотеля и Плотина, аль-Кинди размышлял о сущности окружающего мира и необходимости существования Аллаха – «действующей и целевой причины всего сущего». Абу Наср аль-Фараби (870–950), комментатор Аристотеля, исследовал проблемы Бога и мира, рассматривая мусульманские вероучительные положения о бытии с позиций аристотелизма и неоплатонизма, используя платоновское

учение об эманациях, а также создал теорию государственного управления («добродетельного города»), перекликающуюся с «Государством» Платона.

Автором более чем 400 работ по математике, медицине, фармакологии, астрономии, минералогии был Абу Али ибн Сина (Авиценна) (980-1037). Его «Канун ат-Тибб» («Канон врачебной науки») был переведен на латинский язык уже в XII в. и служил основным руководством для европейских медиков вплоть до XVII в. Благодаря его трудам философия античного мира стала повсеместно известна в мусульманских странах, а через них проникла в Европу. Несмотря на повышенный интерес к методам античных философов, Ибн Сина считал себя приверженцем Ислама и, опираясь на Платина, исследовал проявления единства духа и природы, Бога и созданной Им материи.

Абу аль-Валид Мухаммад ибн Ахмад ибн Рушд (Аверроэс) (1126-1198), служивший кади в Испании, познакомил Европу с наследием Аристотеля, составил комментарии к трудам Платона и Александра Афродизийского; в «Тахафут ат-тахафут» («Опровержение опровержения») полемизировал с аль-Газали, разделяя религиозную и философскую сферы («двойственная истина») и предлагая преодолевать возможные противоречия между ними соответствующей трактовкой аятов Корана. Европейские последователи Ибн Рушда (аверроисты) подвергались гонениям инквизиции.

Интерес к Ф. появился в XII-XIII вв., когда арабоязычные сочинения были переведены на латынь (прежде всего в Испании), и способствовал развитию европейской средневековой науки. Ортодоксальные мусульманские богословы критически относились ко многим положениям учения Ф. (например, к положениям платиновской эманации, к идее совечности материи и Бога и т. д.), которые опирались на античное наследие и противоречили мировоззрению Ислама.

ПӘЛСАПА [فلسفة] – философия. Ортағасырларда – антикалық ойшылдар әдістеріне жүгінген философтардың пікірлері мен шығармалары.

Таяу Шығыс және Оңтүстік Жерорта теңізі территориялары араб жаулаушылығына дейін аристотелдік, платондық, пифагорлық, неоплатондық ілімдердің дамыған, ғылыми және философиялық ойдың бастау алып, өрбіген жері болатын. Византия билігі тұсында қағидалары ортодоксалды Христиан идеологиясына қарсы болған көптеген философиялық мектептер жабылды, философтар (ең алдымен, монофизиттер, несториандықтар) қуғынға ұшырап, Иранға көшуге мәжбүр болды, сонда антикалық ғылымды сақтап қалған академиялар ашылды. Бұл академиялар мен мектептер себебімен мұсылман ойшылдары көне философиялық мұралармен танысып, оның ережелері мен әдістерін діни (қрз.: Кәләм) және сонымен қатар дүниелік мақсатта қолданды. Кәләм және басқа діни

пәндер әл-улюм ән-нәклия (Құран және Сүннет беделіне негізделетін) деп аталды, ал Ф. және т.б. ғылымдар әл-улюм әл-әклия (ақыл-ой дәлеләне сүйенетін) категориясына жатқызылды.

Халифат қалаларында антикалық ойшылдардың сақталған шығармалары араб тіліне аударылды. Халифа әл-Мамунның (198/814-218/834) кезінде Бағдатта философтар, аудармашылар, түсініктемешілер жұмыс жасаған «Даналық үйі» (Бәйт әл-Хикма) жұмыс істеді; университеттер мен мектептер бекітілді, ғалымдар үйірмелері ашылды. Ғылыми даму процесі ислам діні қағидаларына еш қайшы келмеді, қайта оның тарапынан қолдауға ие болды. Мұсылман ғалымдары антикалық ғылыми мұраны дамытып қана қоймай, ауқымды дамытты; кейіннен олардың кітаптары еуропалық тілдерге аударылып, Еуропада ғылым және философияның дамуына серпін берді. Әл-Хорезми, Ибн әл-Хайсам және ән-Найризи математика және физикада, әл-Баттани астрономияда, ал Ибн Сина, Әбу Бәкр әр-Рази, Хали Аббастар медицинада елеулі жаңалықтар ашты. Биология, химия, минералогия облыстарында фундаменталды жұмыстар жазылды.

Алғашқы мұсылман философы ретінде П. жаратылыстану-ғылыми пәндерімен байланыстырған Әбу Юсуф Йакуб ибн Исақ әл-Киндиді (800-879) санау қабылданған. Аристотель және Плотин идеялары мен әдістеріне сүйене отырып, әл-Кинди қоршаған орта болмысы мен Аллаһтың бар екендігінің

қажеттілігі туралы ой қозғайды – «әрекет ететін және барлық тіршіліктің мақсатты себебі». Аристотельдің түсініктемешісі Әбу Наср әл-Фараби (870-950) болмыс туралы мұсылмандық ілімге үйрететін қағидаларын аристотелизм және неоплатонизм тұрғысынан қарай Құдай және әлем мәселелерін зерттеді, эманация туралы плотиндік ілімді қолдана, Платонның «Мемлекет» шығармасымен үндес келетін мемлекеттік басқару теориясын («мейірімді қала») құрады.

Математика, медицина, фармакология, астрономия, минералогия салалары бойынша 400-ден аса еңбектері бар Әбу Әли ибн Сина (Авиценна) (980-1037). Оның «Канун ат-Тибб» («Дәрігерлік ғылым каноны») еңбегі латын тіліне XII ғасырда аударылды, және XVII ғасырға дейін Еуропалық дәрігерлердің негізгі құралы болып келді. Оның еңбектерінің себебімен антикалық әлем философиясы жергілікті мұсылман елдерінде белгілі болды, ал ол арқылы Еуропаға енді. Антикалық философтар әдістеріне сұраныстың жоғарылығына қарамастан, Ибн Сина өзін Исламның өкілі санады және Плотинге сүйене, табиғат пен жан біртұтастығы, Құдай және оның жаратқан материя құбылысын зерттеген.

Испанияда қадилық қызметте болған Әбу әл-Уәлид Мұхаммад ибн Ахмад ибн Рушд (1126-1198), Еуропаға Аристотельдің мұрасымен таныстырды, Платон және Александр Афродизийскийдің еңбектеріне түсініктеме жаз-

ды; в «Тахафут ат-тахафутта» («Терістеуді терістеу») діни және философиялық саланы («екі жақты ақиқат») бөле отыра, арадағы мүмкін қайшылықтарды Құран аяттарының лайықты түсіндірмесіне жүгіну арқылы шешуге болатындығымен әл-Ғазалимен пікір таластырады. Ибн Рушдтың Еуропалық шәкірттері (аверроистар) инквизицияның қуғындауына ұшырады.

П. қызығушылық XII-XIII ғғ. араб тілді шығармалар латын тіліне аударылғаннан кейін (әсіресе Испанияда) пайда болды және ортағасырлық Еуропалық ғылымның дамуына мүмкіндік туғызды. Ортодоксалды мұсылман дін мамандары Ислам дүниетанымына қайшы және антикалық мұраға сүйенген П. көптеген қағидаларын (мысалы, плотиндік эманация ережесіне, Құдаймен материяның тең мәңгілік идеясы және т.б.) сынға алды.

ФАНА [فناء] – небытие, отсутствие существования. В суфизме – состояние «растворения» своего «Я» в Боге и обретения истинной сущности. Некоторые известные суфии определяли термин «Ф» как проявление крайней любви к Создателю. Ф. – одна из наивысших ступеней духовного возвышения, открывается она лишь для немногих. В состоянии Ф. личность исчезает перед ликом Бога; Ф. также определяется как состояние, когда личностные качества человека полностью соответствуют воле Всевышнего. Ф. может быть достигнута посредством зикра (аль-

фана фи'льмазкур), посредством возвышенной любви (аль-фана фи'ль-махбуб). Высшая ступень – фана ани'ль-фана.

Различаются фазы Ф.:

- Ф. аз-зат – состояние небытия, при котором истинным бытием мыслится только Аллах;

- Ф. ас-сифат – потеря человеческих атрибутов;

- Ф. аль-фиил – полная потеря контроля за своими действиями и поступками.

Существуют также ступени и разновидности Ф.:

- Ф. фи'ль-ихван – возвышенное состояние братства с единомышленниками из тариката, приоритет их интересов над своими;

- Ф. фи'ш-гисйх – полное подчинение личной воли и желаний духовного «путника» (салика) воле и желаниям своего учителя (шейха).

- Ф. фи'ррасул – после обретения духовным «путником» Ф. в своем шейхе обретение такого же состояния по отношению к личности Пророка Мухаммада (ﷺ).

- Ф. филлах – обретение состояния, когда личное «Я» «растворяется» в Боге. Некоторые крайние мистические секты придерживались мнения о том, что в состоянии Ф. человек теряет свое «Я» и субстанционально растворяется в Боге, приобретая Божественные атрибуты. Т. о., происходит акт Боговоплощения, что недопустимо в ортодоксальном Исламе.

ФӘНӘ [فناء] – бейболмыс, өмірдің жоқтығы. Суфизмде – Құдайға өз «Менінің» «еру»

күйі және ақиқи мәнге ие болу. Кейбір белгілі сопылар «Ф» терминін Жаратушыға деген шексіз махаббаттың көрінісі деп анықтаған. Ф. – рухани жоғарылаудың ең жоғарғы сатысы, ол тек кейбіреулерге ғана ашылады. Ф. күйінде Құдай жүзі алдында жеке тұлғалық жоғалады; сонымен қатар Ф. Аллаһ тағаланың қалауына адамның жекелік қасиеттерінің сәйкес келу күйі деп те анықталады. Ф. зікір (әл-фәнә фи'льмәзкур), аса жоғары махаббатпен (әл-фәнә фи'ль-махбуб) арқылы жетуі мүмкін. Жоғары саты – фәнә әни'л-фәнә.

Ф. фазасына қарай ажыратылады:

- Ф. аз-зат – тек Аллаһ ақиқи болмыс болып ойланатын бейболмыстың күйі;

- Ф. ас-сифат – адамдық сипаттарды жоғалту;

- Ф. аль-фиил – өзінің іс-әрекет, амалдарынан бақылауды толық жоғалту.

Сонымен бірге, Ф. әртүрлілігі мен сатылары бар:

- Ф. фи'ль-ихуэн – тариқаттағы пікірлестермен бауырмалдықтың жоғары күйі, олардың қызығушылығының сенікінен басымдылығы;

- Ф. фи 'ш-шейх – өзінің жеке ерігі мен рухани «сапаршының» қалауының ұстазының (шейх) ерік-қалауына толық бағынуы.

- Ф. фи'ррасул – рухани «сапаршының» Ф. өз шейхінің күйінде болғандай, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жеке тұлғалығына қатысты сондай күйде болу.

- Ф. филлаһ – өзінің жеке «Мені» Жаратушыға келгенде

«еруі». Кейбір шеткі мистикалық ағымдар Ф. кезінде өзінің жеке «Менін» жоғалтады және Жаратушыда түп негізімен еріп, Оған тән сипаттарды алады. Яғни ортодоксалды исламда жол берілмейтін Жаратушыға айналу актісі жүреді.

ФАНИ [فانی] («то, что имеет конец; преходящее, временное») – согласно исламскому учению, все сущее преходяще и временно, только Аллах вечен (Бақы) (28:88). Земная жизнь также конечна, но зато последующая вечна.

ФӘНИ [فانی] («шегі бар дүние; өткінші, уақытша») – исламдық ілімге сәйкес, барлық жаратылыс өткінші және уақытша, тек қана Аллаһ ғана мәңгі (Бақы) (28:88). Жерлік өмірдің шегі бар, бірақ келесі өмір мәңгі.

ФАРД [فرض] – обязательное для исполнения религиозное предписание, повеление Аллаха, выраженное в ясных и бесспорных доказательствах из Корана и Сунны. В Коране это слово употребляется многократно (2:197; 2:236; 3:60; 4:118; 33:38). К Ф. относятся, например, ежедневная 5-кратная молитва, соблюдение поста в месяце рамадан. Тот, кто соблюдает Ф., совершает богоугодное дело, не соблюдающий Ф. вызывает гнев Аллаха. Человек, сознательно отрицающий установленные Аллахом Ф., выходит из Ислама.

Существует 2 вида Ф.:

1. Ф. аль-айн – индивидуальная обязанность каждого мусульманина.

2. Ф. аль-кифая – коллективная

Фас

обязанность, т. е. предписание, которое является обязательным для мусульман в целом, и если достаточное количество мусульман занимается выполнением этой обязанности, то остальные освобождаются от нее (например молитва-джаназа).

ПАРЫЗ [فرض] – Құран және Сүннетке анық және даусыз анықталған Аллаһтың бұйрығы, жасалуға міндет болып табылатын діни ұйғарым. Құранда бұл сөз көп кездеседі (2:197; 2:236; 3:60; 4:118; 33:38). П. мысалы, күнделікті 5 уақыт намаз, Рамазан айында ораза ұстау. Кімде-кім П. жасап жүрсе, ол салихалы амал жасайды, ал оған амал жасамайтын адам Аллаһтың ашуын келтіреді. Аллаһ бекіткен П. саналы түрде мойындамайтын адам Ислам дінінен шығарылады.

П. 2 түрі бар:

1. Ф. әл-айн – әрбір мұсылманның жеке міндеті.

2. Ф. әл-кифая – ұжымдық міндет, яғни мұсылманға жалпы алғанда міндет болатын амал және бұл амалмен адамдардың жеткілікті саны орындаса, онда қалған адамдар одан босатылады (мысалы, жаназа намазы).

ФАСАД [فساد] – нечто изначально нормальное и пригодное, затем потерявшее эти качества, ставшее испорченным. Употребляется по отношению ко многим вещам и понятиям: словам, делам, душе, телу, личности, предмету, сделкам, служению, религии и т. д. В Коране производные от слова «Ф.» приводятся 50 раз (например 2:11; 23:71;

на русский переводятся как «нечестие», «расстройство» и т. п.).

Производным от «Ф.» является фасид.

ФАСАД [فساد] – бастапқыда қажетті және қалыпты, кейін өз сапасын жоғалтып, бүлінген бірнәрсе. Көптеген ұғымдар мен заттарға қатысты қолданылады: сөздерге, істерге, жанға, тәнге, тұлғаға, затқа, келісім-шарттарға, қызметке, дінге және т.с.с. Құранда «Ф.» сөзінен туындаған сөздер 50 жерде кездеседі (мысалы, 2:11; 23:71; қазақ тіліне «бұзақылық», «бұзылу» және т.б. аударылады).

Фасид «Ф.» сөзінен шыққан туынды сөз.

ФАСИД [فسيد] («бүліну; дұрыс әрекеттен алшақтау») – термин фасад сөзінен шығады, мұсылмандық құқықта «әлдебір әрекеттің жарамсыздығы» мағынасында батил сөзімен қатар қолданылады. Ханафи мәзһабында мәміленің рүкіндерін сақтамау батил, ал міндетті шарттарды (қрз.: Рүкін и Шарт) сақтамау – Ф. болады, бұл жағдайда келісімнің күші жойылады. Басқа мәзһабтарда терминдер әртүрлі мағынада қолданылады.

ФАСИК [فسق] – человек, постоянно совершающий греховные поступки; грешник, нечестивец. Ф. не отрицает, что его грехи противоречат Божественному Закону. Согласно учению суннитского Ислама, Ф. остаются в Исламе, если открыто не объявят о своем вероотступничестве, но по нормам исламского права показания

и свидетельства Ф. считаются действительными.

Мусульманские группы имели различные мнения о людях, совершающих большие грехи (кабаир). Хариджиты считали их неверными и определяли им место в Аду; му`тазилиты не считали Ф. ни мусульманами, ни неверными (аль-манзиляту байн аль-манзилятайн): если Ф. раскаются, то будут прощены Аллахом, иначе войдут в Ад, но их наказание будет легче мучений неверных.

О Ф. говорится в нескольких аятах Корана (49:6; 49:11).

ПАСЫҚ [فسق] – күнәлі амалдардың әрқашан жасайтын адам, күнәһар, бұзақы. П. өзінің жасаған күнәларының Аллаһ Шариғатына қайшы екендігі жасырмайды. Сунниттік Ислам іліміне сәйкес, П. өзінің діннен шыққандығын жарияламағанша Исламда болады, дегенмен П. берген түсініктемесі мен куәлігі исламдық құқықтың ережесіне сәйкес қабылданбайды.

Мұсылмандық топтар үлкен күнәлар (кәбәир) жасайтын адамдар турасында әртүрлі көзқараста болды. Хауариждер оларды кәпірлікке шығарып, Тозақтан орын белгілесе, муътазиләлар П. мұсылманған да, кәпірге де жатқызбады (әл-мәнзиләту бәйнәл-мәнзиләтәйн): егер П. тәубе қылса, Аллаһпен кешіріледі, әйтпесе Тозаққа кіреді, бірақ олардың жазасы кәпірлердің ауыр жазасынан жеңіл болады.

П. туралы Құраның бірнеше аяттарында келтіріледі (49:6; 49:11).

ФАТИМА БИНТ МУХАММАД [فاطمة بنت محمد] (ум. 11/633)

– дочь Пророка Мухаммада (ﷺ) и Хадиджи. Родилась в Мекке предположительно через 5 лет после начала пророческой миссии Мухаммада (ﷺ), пережила его на несколько месяцев. Была женой Али ибн Абу Талиба и матерью его сыновей Хасана, Хусайна, Мухсина и дочерей Зайнаб и Кульсум. Не принимала активного участия в политической жизни. После смерти Пророка Мухаммада (ﷺ) заявила о своем праве на наследование территории оазисов Фадак и Хайбар, а также доходов с них, но халиф Абу Бакр отказался удовлетворить ее иск, сославшись на хадис самого Пророка (ﷺ) о том, что Божьи пророки не оставляют наследства и все их имущество раздается в качестве пожертвования.

Ф. очень почитаема мусульманами, особенно шиитами. В период возвышения исмаилитской династии Фатимидов, которая возводила родословную к Ф., в некоторых «крайних» группах практиковалось ее экзальтированное почитание. В доктрине шиитов-иснааш`аритов Ф. занимает особое положение и наряду с Пророком (ﷺ) и 12 имамами входит в число «14 непогрешимых» (масум). В мусульманской традиции Ф. называют также именами Сыддика, Мубарака, Тахира, Закийя, Разийя, Марзийя, Мухаддиса, Захра.

ФАТИМА БИНТ МУХАММЕД [فاطمة بنت محمد]

(қ.б.ж.. 11/633) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) және Хадиджаның

Фей

кызы. Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлық миссиясы басталғаннан 5 жылдан кейін Меккеде дүниеге келген, әкесінің өлімін бірнеше айлар күйзеліспен өткізген. Әли ибн Әбу Талибтың жары, оның ұлдары Хасан, Хүсейн, Мухсиннің және қыздары Зайнаб, Күлсімнің анасы. Саяси өмірге белсенді қатыспады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін оазистер Фадак, Хайбар жерлерінен мұрагерлік, сонымен қатар, олардан түсетін кірістерден құқығы бар екендігін жариялайды, бірақ халифа Әбу Бәкр оның талабын Пайғамбардың (ﷺ) хадисіне сүйене, Аллаһтың елшілері мұра қалдырмайды, олардан қалған меншіктер садака ретінде таратылатындығына сілтеме жасап, қанағаттандырудан бас тартады.

778 Ф. мұсылмандармен құрметтелген, әсіресе шииттермен. Исмалиттік династия Фатимияның билігі тұсында ататегін Ф. тіркеген кейбір «шеткі» топтарда оның экзальтирлі құрметтеген түрін тәжірибеде қолданған. Шиит-иснаәшғарилер доктринасында Ф. Пайғамбармен (ﷺ) қатар ерекше орынға ие және 12 имаммен бірге «14 күнәсіздің» (масум) ішіне кіреді. Мұсылмандық дәстүрде Ф. Сыддықа, Мұбарақа, Тахира, Закия, Разия, Марзия, Мұхаддиса, Захра есімдерімен аталады.

ФЕЙ [فيء] – военная добыча, доставшаяся без боя, не распределяемая между воинами. 1/5 часть Ф. остается в распоряжении мусульманского правителя, 4/5 распределяются между родственниками Пророка Мухамма-

да (ﷺ) (потомками Хашима и аль-Мутталиба), сиротами, бедняками и нуждающимися странниками (см. также: Ганима).

ФЕЙ [فيء] – жауынгерлер арасында бөлінбейтін соғыссыз алынған әскери олжа. Ф. 1/5 бөлігі мұсылман билейшісінің қарауында болады, 4/5 бөлігі Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) туыстары (Хашим және әл-Мұтталиб ұрпақтар), жетімдер, кедей және мұқтаж жолаушылар арасында бөлінеді (сонымен бірге крз.: Ганима).

ФЕТВА [الفتوى] (мн. фатава) – в исламском праве – разъяснение какой-либо религиозно-правовой проблемы, а также ответ (ифта) на вопрос религиозного характера (истифта), который дает компетентный человек (муфтий). Ф. выдавались еще в самой ранней истории Ислама. Сподвижники по всем вопросам обращались к Пророку Мухаммаду (ﷺ); сам он дал разрешение на выдачу Ф. некоторым своим сподвижникам. Ф. могут давать и женщины (по примеру Аиши). Праведные халифы, а также омейядский халиф `Омар ибн `Абд аль-Азиз были одновременно руководителями государства и муфтиями, но затем эти функции были разделены: фундаментальные мусульманские правовые системы были введены муджтахидами, которые не занимались государственными делами. Чтобы не возвращаться к уже решенным вопросам, в правовых школах все Ф. записывались в специальные сборники, служившие источником

для новых Ф. Например, основные Ф. ханафитского мазхаба собраны в «аль-Фатава аль-Хиндия», составленном индийскими улемами по приказу султана Мухаммада Аурангзеба (ум. 1118/1706).

ПӨТУА [الفتوى] (көпше түрі фәтауа) – исламдық құқықта белгілі бір діни-құқықты мәселені түсіндіру, сонымен қатар діни сипатта келген сауалға құзыретті адамның (мүфти) жауап беруі. П. Исламның алғашқы тарихында берілген. Сахабалар барлық сұрақтар бойынша Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) жүгінген; кейбір сахабаларына П. беруге де рұқсат еткен. П. әйел адамы да бере алады (мысалы, Аиша бинт Әбу Бәкр). Әділетті халифалар, омәйялық халиф Омар ибн Әд-Әлиз біруақытта мемлекеттің басшысы және мүфтилер болған, бірақ кейін бұл қызметтер бөлінеді: фундаментады мұсылмандық құқықтық жүйесі мемлекеттік істермен айналыспайтын мүжтаһидтермен енгізілді. Мәселесі шешілген сұрақтарға қайта шешім шығармас үшін құқықтық мектептерде жаңа П. қайнаркөзі ретінде қолданылған барлық П. арнайы жинақтарға жазылды. Мысалы, ханафи мәзһабының негізгі П. Мұхаммад Аурангзеб (1118/1706 ж.қ.б.) сұлтанның бұй-рығымен үнді ғалымдарымен құрастырылған «әл-Фәтауа әл-Хиндия» жинағында

ФИДЙА [فداء] – выкуп, выплата определенного Шариатом количества средств взамен исполнения

обязательного религиозного служения; искупительная милостыня. Например, если мусульманин по болезни или старости не в состоянии держать пост в месяце рамадан, то взамен каждого дня поста он обязан выплатить Ф. в размере, равном закят аль-фитр: «А тем, которые способны поститься, [но пропускают по неизлечимой болезни или старости], надлежит в искупление накормить бедняка. А если кто-либо добровольно сделает большее, то тем лучше для него» (2:184). Если мусульманин выплатил за пропущенные дни поста Ф., а затем стал в состоянии держать пост, то обязан возместить все пропущенные дни (см.: Каза).

Возможность освобождения захваченных на поле боя пленных за выкуп (47:4) передается на усмотрение военного командования.

779

ФИДЙА [فداء] – міндетті болған діни амалдың орнына Шариғатпен белгіленген мөлшерде төленетін құн; кешірім үшін берілетін садақа. Мысалы, егер мұсылман өзінің кәрілігі немесе сырқаты себепті Рамазан айының оразасын ұстай алмаса, онда өткізген әрбір күні үшін оның орнына зекет әл-фитр көлеміндегі Ф. ретінде төлеуі керек: «Сонда сендерден кім ауру немесе жолаушы болса, басқа күндерде төлер. Және сондай ораза күш келетіндер, (кәрі не аурулар) бір місқіннің тамағын төлесін. Сонда кім ынтығып артық хайыр қылса, ол өзіне жақсы» (2:184). Егер мұсылман өткізіп алған күндеріне Ф. төлеп, содан кейін ораза ұстауға шамасы келсе,

онда өткізіп алған күндерін өтеуі тиіс (қрз.: Қаза).

Шайқас алаңында жаулап алынған тұтқындарды күн төлеу (47:4) арқылы босату әскери басшылықтың қарауына беріледі.

ФИКХ [فقه] («знание, глубокое понимание») – исламское право. В раннем Исламе слово «Ф.» употреблялось в значении «углубленное понимание и знание различных аспектов религии», со временем оно приобрело более широкое значение: предмет Ф. охватил индивидуальные проблемы человека, взаимоотношения человека и общества, человека и Аллаха.

Система Ф. систематизирована мусульманскими правоведом с целью выводить религиозные правовые предписания на доказательной основе и на основании 4 источников: Корана, Сунны, иджмы и кыяса. Выделились 2 основных подхода к Ф., закрепленные в иракской и хиджазской школах (см.: Асхаб аль-Хадис; Асхаб ар-Ра'й). К III/X в. окончательно сформировались мазхабы (см.: Ханафитский мазхаб; Маликитский мазхаб; Шафиитский мазхаб; Ханбалитский мазхаб; Зейдитский мазхаб; Джафаритский мазхаб; Захиритский мазхаб).

Все правовые предписания в мазхабах выносятся на основании Корана и Сунны и являют собой Божественный Закон, который не может быть никем отменен. В случаях, когда правовед (факих) не может найти буквальное решение той или иной проблемы на основании Корана и Сунны, а также

если по данному вопросу нет единого мнения (иджма), он может обратиться к альтернативным правовым методам (см.: Кыяс; Истихсан; Орф; Ра'й).

Предмет Ф. включает 3 раздела. Ибада охватывает обязанности человека по отношению к Аллаху. Му'амала рассматривает проблемы взаимоотношений человека с обществом (этика, семья, личность, ответственность за преступления и нарушения закона, межнациональные и межрелигиозные отношения, торговля). Укуба рассматривает наказания за правонарушения.

В суннитском Исламе существуют 4 Ф. (соответствующие мазхабам); в шиизме преобладает джафаритский Ф.

ФИҚҲ [فقه] («білім, терең түсінік») – мұсылмандық құқық. Ерте Ислам дәуірінде «Ф.» сөзі «діннің әртүрлі аспектілерін терең түсіну және білу» мағынасында қолданылған, уақыт өте келе оның мағынасы кеңее түсті: Ф. пәні адамның жеке және қоғаммен, Аллаһпен өзара қатынасы мәселелерін қамтыды.

Ф. жүйесі мұсылман заңгерлерімен діни құқықтық нұсқаулықтарды дәлелді негізде шығару мақсатымен келесі 4 қайнарқоздермен жүйеленді: Құран, Сүннет, ижма және қияс. Ф. ирақ және хиджаз мектептерінде бекітілген негізгі 2 тәсілдемесі ерекшеленеді (қрз.: Асхаб әл-Хадис; Асхаб ар-Ра'й). III/X ғ. қарай мазһабтар түпкілікті құрылды (қрз.: Ханафи мазһабы; Мәлики мазһабы;

Шафиғи мәзһабы; Ханбали мәзһабы; Зәйдиялық мәзһаб; Жәфәри мәзһабы; Заһири мәзһабы).

Мазһәбтардағы құқықтық ұйғарымдар Құран және Сүннетке сәйкес шығарылады және адамның араласуымен өзгертілмейтін Аллаһтың Заңы. Құқықтанушы (фақиһ) белгілі бір мәселеге байланысты Құран және Сүннеттен және осы мәселе бойынша бірауызды шешімнен (ижма) жауап таппаса, онда ол балама құқықтық әдістерге жүгінуіне болады (қрз.: Қияс; Истихсан; Ғұрп; Ра'й).

Ф. пәні 3 бөлінді құрайды. Ибада адамның Аллаһқа қатынасты міндеттерін қамтиды. Мұғамала адамның қоғаммен өзара қатынас мәселелерін қарастырады (этика, отбасы, тұлғалық, заңды бұзу және қылмыс үшін жауапкершілік, ұлтаралық және дінаралық қатынастар, сауда). Уқуба құқық бұзшылық үшін жазаларды қарастырады.

Сунниттік Исламда (мазһәбтарға сәйкес келетін) 4 Ф. бар; шиизмде джафари мәзһабы басымырақ.

ФИРАУН [فرعون] – фараон; титул древнеегипетских монархов. Об одном Ф. повествуется в нескольких аятах Корана (например,

7:103): он обожествил себя, жестоко преследовал пророка Мусу (Моисея) и его народ. По воле Аллаха Ф. утонул в море, когда пытался воспрепятствовать уходу Мусы и его соплеменников из Египта. Ф. покаялся только в последний момент, когда ему стало понятно, что он умрет, но Аллах не простил его. Согласно ақыде, в этом состоянии (иман уль-йас) покаяние не принимается.

ПЕРҒАУЫН [فرعون] – көне египеттік монархтардың титулы. Бір П. туралы Құранның кейбір аяттарында келтіріледі (мысалы, 7:103): ол өзін Жаратушы деп жариялады, Мұса пайғамбар және оның халқын қаталдықпен қуғындаған. Аллаһтың қалауымен П. Мұса және оның тайпаластарын Египеттен кетуіне кедерге жасау жолында теңізге батырылады. П. тек қаза алдында өлетінің сезген кезде ғана тәубесіне келеді, бірақ Аллаһ оны кешірмеді. Ақидаға сәйкес, бұл халде (иман ул-йас) тәубе қабылданбайды.

ФИРДАУС [فردوس] – райский сад (см.: Джанна).

ФИРДАУС [فردوس] – жұмақтың саябақ (қрз.: Жәन्नәт).

ХАБАР аль-АХАД [خبر الأحاد] – сообщение, которое не удовлетворяет требованиям, предъявляемым к сообщениям мутаватир (см.: Хабар аль-Мутаватир).

Сообщения о жизни, речах и поступках Пророка Мухаммада (ﷺ), переданные малым количеством путей, называются хадис аль-ахад. Хадисы ахад разделяются на 3 категории: машхур (известные), азиз (редкие) и ғариб (одинокие) (переданы со слов, соответственно, 3, 2 и 1 передатчика).

Допустимо использовать Х. для доказательства положений исламского вероучения. Некоторые улемы допускали это при условии надежности всех передатчиков и непрерывности их цепочки. Однако большинство улемов не были до конца убеждены в абсолютной достоверности Х. и опирались на коранические аяты: «И не следуй за тем, о чем у тебя нет знания...» (17:36); «...а ведь предположение несколько не избавит от истины» (53:28). Некоторые сподвижники отказывались следовать сообщением, исходящим лишь от 1 человека.

Например, Малик ибн Анас считал, что Х. не должны противоречить традициям населения Медины и «иджму мединцев» предпочитал единичным сообщениям.

Абу Ханифа настаивал на том, что Х. не должны противоречить аятам Корана, хадисам-мутаватир и общепризнанным фактам, и часто предпочитал им метод аналогий (кыяс).

В суннитском исламе считается, что если Х. отвечают всем требованиям достоверности, то их можно использовать не только в правовых проблемах: они могут служить комментариями для различных аятов Корана и хадисов-мутаватир по вероучительным вопросам.

ХАБАР әл-АХАД [خبر الأحاد] – мутәуәтир хабарларының талаптарынан қанағаттандырмайтын хабар түрі. (см.: Хабар әл-Мутәуәтир).

Аз жолмен келген Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өмірі, сөздері мен амалдары туралы хабарлар хадис әл-ахад деп аталады. Ахад хадистер 3 дәрежеге жіктеледі: мәшһүр (белгілі), азиз (сирек) және ғариб (жалғыз) (тиісінше 3, 2 және 1 жеткізушіден келген).

Х. исламның діни ілімі ережесіне дәлел ретінде қолдануға болады. Кейбір ғұламалар бұны барлық жеткізушілердің сенімділігі мен тізбегінің үзілмеуі шарттары сақталған жағдайды жо берген. Алайда, ғұламалардың басым бөлігі «Өзің білмеген бір нәрсенің соңына түспе...» (17:36) және «...Ойға ғана ереді. Шын мәнінде құр ой, шындық жағынан еш нәрсеге тұрмайды» (53:28) аяттарына жүгіне, Х. абсолютті дәлелділігіне күмән келтірген. Кейбір сахабалар 1 адамнан жеткен хабарға еруден бас тартқан.

Мысалы, Мәлік ибн Анас Х. Медина халқының дәстүріне қарсы келмеуі керек және «мединалықтар ижмасын» жалғыз хабар ретінде артық санған. Әбу Ханифа Х. Құран аяттары, мутәуәтир-хадистер мен көпшілікпен мойындалған деректерге қайшы келмеуін басты назарға ала, аналогия (қияс) әдісіне жүгінген.

Сүнниттік исламда Х. сахих хадистер талаптарына сай болса, оларды тек құқықтық мәселелерде ғана емес: олар Құранның әртүрлі аяттары және ақида бойынша мутәуәтир-хадистерге түсініктеме ретінде пайдалануға болады.

ХАБАР аль-МУТАВАТИР [خبر المتواتر] – увиденные, услышанные и переданные достаточно большим количеством независимых друг от друга передатчиков сообщения, достоверность которых, согласно доводам разума, практически исключена. Слово мутаватир происходит от таватур – «следование за другим».

Для включения сообщения в категорию мутаватир необходимо, чтобы оно было передано большим количеством передатчиков, что исключало бы возможность вступления их в сговор с целью фальсификации и относилось к проблеме, которую можно постичь разумом или чувствами (слухом и зрением). Сообщения, удовлетворяющие этим условиям, считаются неоспоримым фактом. Те из них, которые касаются действий и речей Пророка Мухаммада (ﷺ), называются хадисами-мутаватир и являются

важнейшими источниками вероучения и права в исламе.

Хадисы-мутаватир должны удовлетворять требованиям, предъявляемым к Х. Кроме того, для этих хадисов вводятся и дополнительные требования:

- они должны быть известны из многих цепочек передатчиков;
- количество передатчиков этих хадисов не должно сокращаться;
- первые передатчики должны были непосредственно видеть или слышать то или иное действие или речи Пророка (ﷺ), причем описываемое событие должно быть из разряда возможного, эмпирически проверяемого, а не метафизического.

Если хадисы-мутаватир, переданные многочисленными передатчиками, совпадают дословно, то их называют аль-мутаватир аль-ляфзи. Если же совпадает общий смысл многочисленных Х., их называют аль-мутаватир аль-магани.

Все смыслы хадисов-мутаватир обязательны для исполнения и составляют вероучительную основу религии. Их игнорирование выводит человека из ислама.

ХАБАР әл-МУТӘУӘИР [خبر المتواتر] – бір-бірінен тәуелсіз жеткізушілердің көп бөлігімен көрілген, естілген және жеткізілген, әлсіздігі ақыл-ой дәлеліне сәйкес мүмкін емес хабар. Мутәуәтир сөзі тәуәтир – «басқаға ілесу» сөзінен шығады.

Хабарды мутәуәтир дәрежесіне қосу үшін, олардың жалған ақпарат тарату мен ақыл мен сезім (көру және есту) арқылы

жету мүмкін мәселесінде мінді жоққа шығаратын жеткізушілер санының көп бөлігімен келуі керек. Бұл шарт талаптарына сай келген хабар шүбәсіз факт болып табылады. Оның ішіндегі Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сөздері мен әрекеттеріне қатысты хабарлар мутәуәтир хадистер деп аталып, исламдағы ақида және құқық саласының ең маңызды қайнар көздерінің бірі болып келеді.

Мутәуәтир хадистер Х. қойылған талаптарды қанағаттандыру керек. Сонымен қатар бұл хадистерге қосымша талаптар да қойылады:

- көптеген жеткізушер тізбегінің ішінде белгілі адамдары болуы тиіс;

- бұл хадистердің жеткізушілер саны азаймау керек;

- бірінші жеткізушілер қайсыбір Пайғамбар (ﷺ) сөздерін, әрекетін өзі көрген немесе естіген, баяндалып отырған оқиға метафизикалық емес, эмпирикалық тексерілетін, болғандар қатарында болуы керек. Көптеген жеткізушілерден келген мутәуәтир хадистер сөзбе-сөзбе сәйкес келсе, оларды әл-мутәуәтир әл-ләфзи деп атайды. Ал көптеген Х. жалпы мағынасы сәйкес келсе, оларды әл-мутәуәтир әл-мәнәуи деп атайды.

Мутәуәтир хадистердің барлық мағыналары орындауға міндетті және діннің ақида негізі болып табылады. Оны мойындамау адамды исламнан шығарады.

ХАББАБ ИБН АРАТ [خَبَّابُ بْنُ الْأَرْتِ] (ум. 37/658) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Проис-

ходил из племени Тамим; ребенком попал в плен, был привезен в Мекку и стал рабом Умм Анмар из племени Хузаа. Принял ислам в 15 лет и стал одним из первых мусульман, подвергшихся пыткам, обезобразившим его тело. В числе других мусульман совершил переселение (хиджру) в Медину. В период правления халифов Абу Бакра и 'Омара участвовал в войнах Халифата. Умер в возрасте 63 лет.

ХАББАБ ИБН АРАТ [خَبَّابُ بْنُ الْأَرْتِ] (қ.б.ж. 37/658) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы. Тәммим тайпасынан шыққан; бала кезінде тұтқынға түсіп, Меккеге әкелініп Хузаа тайпасынан шыққан Умм Анмардың құлы болады. 15 жасында ислам қабылдап, денесінің көркін кетірген азапқа ұшыраған алғашқы мұсылмандар қатарында болды. Басқа мұсылмандармен бірге Мединаға қоныс (хижра) аударды. Әбу Бәкр мен Омар халифалар тұсында Халифаттың бірнеше соғыстарына қатысты. 63 жасында қайтыс болған.

ХАВВА [حواء] – библейская Ева, прародительница человечества, жена Адама (см.: Адам и Хавва).

ХАҰА [حواء] – інжілше Ева, адамзаттың анасы. Адамның жұбайы (Қрз.: Адам және Хауа).

ХАДАС [هداس] – состояние ритуальной нечистоты, устраняемое тахарой. Без этого условия молитва мусульманина считается недействительной. Различают аль-хадас

аль-'Асгар (малый Х., устраняемый омовением-вуду) и аль-хадас аль-акбар (большой Х., устраняемый омовением-гусл).

ХАДАС [هداس] – тахаратпен жойылатын рәсімді ластанудың күйі. Бұл шартсыз мұсылман намазы саналмайды. Әл-хадас әл-асғар (кіші Х., удуу-дәретімен жойылатын) және әл-хадас әл-акбар (үлкен Х., ғұсыл-дәретімен жойылатын) түрлер бар.

ХАДД [حد] («проводить границу, привлечь внимание, разделять») – в исламском праве – определенные ясными смыслами (нассами) Корана (4:14) и Сунны и предусмотренные Шариатом наказания за преступление границ дозволенного.

Предусмотрен за следующие виды грехов:

- за прелюбодеяние (хадд аз-зина). Наказание применяется в случае, если мужчина и женщина сделали это сознательно, по обоюдному согласию и находились в стране, где действует исламское законодательство (см.: Зина), оно заключается в публичном 100-кратном побивании палками (для виновных, не состоящих в браке) либо в смертной казни через побивание камнями (см.: Раджм) (для состоящих в браке). Факт прелюбодеяния устанавливается на официальном суде 4 свидетелями или признанием виновного;

- за воровство и незаконное присвоение чужого имущества (хадд ас-сиркат), если стоимость присвоенного превышает установ-

ленный минимум (нисаб). Размер нисаба рассчитывается в эквиваленте стоимости драгоценных металлов и различается в мазхабах (в ханафитском мазхабе – 33,6 г серебра или 4,8 г золота; в других суннитских мазхабах – чуть более 1 г золота). Вина должна быть доказана на суде свидетельством как минимум 2 мусульман. В соответствии с Кораном (5:38), уличенному в совершении воровства отрубают кисть правой руки;

- за сознательное употребление алкоголя (хадд аш-шурб). Для доказательства вины мусульманина необходимо свидетельство 2 человек либо признание согрешившего. Наказание заключается в публичном побивании палками (первоначально – 40 ударов, позже количество доведено до 80);

- за клеветническое обвинение какого-то человека в совершении прелюбодеяния (хадд аль-казф). Любое недоказанное обвинение в прелюбодеянии или распускание слухов об этом в исламском праве подлежит наказанию в 80 палочных ударов (24:4). Виновный привлекается к ответственности по требованию потерпевшей стороны;

- за разбой на дорогах (хадд аль-кати' и ат-тарик). Если разбойник с целью грабежа убил людей, то он должен быть казнен, а его труп повешен на всеобщее обозрение; если грабеж совершен без убийства, разбойнику отрубают конечности. Если действия разбойников заключались только в запугивании, но они не совершили ни одного грабежа или убийства, то их наказывают ссылкой.

Хад

Х. заменяется более мягкими наказаниями при любых облегчающих вину обстоятельствах или сомнениях в виновности.

ХАДД [حَدّ] («шек жүргізу, назар аудару, бөлу») – ислам құқығында – Құран (4:14) және Сүннеттің анық мағыналарымен (настар) анықталып, шариатпен қарастырылған шектен шыққан қылмыстар үшін жазалау.

Келесі күнә түрлері үшін қарастырылады:

- зинақорлық үшін (хадд аз-зина). Жаза ислам заңнамасы әрекет ететін елде еркек пен әйелдің келісімімен саналы түрде жасалса (Қрз.: Зина), оған көпшілік алдында 100 рет дүре соғу (некеде тұрмаған кінәлілер үшін) немесе таспен ұру арқылы өлім жазасына кесу (қрз.: Рәжм) (некеде тұрғандар үшін) жазасы қолданылады. Зинақорлық фактісі ресми сотта 4 куәгер немесе кінәлінің өзінің мойындауымен бекітіледі;

- ұрлық және біреудің мүлкін заңсыз иемдену (хадд ас-сирқат), егер иемденілген мүлік бекітілген минимумнан асса (нисаб). Нисаб көлемі қымбат бағалы металдар құнының эквивалентімен есептеледі және мәзһабтармен ажыратылады (ханафи мәзһабында – 33,6 г. күміс немесе 4,8 г. алтын; басқа сүнниттік мәзһабтарда – 1 г. алтын үстінде). Кінә сотта кем дегенде 2 мұсылман куәгерлігімен дәлелденуі тиіс. Құранға (5:38) сәйкес, ұрлық жасаған адамның оң қолын білекке дейін кеседі;

- ішімдікті саналы түрде пайдалану (хадд аш-шурб). Мұсылман

кінәсын дәлелдеу үшін 2 адамның куәлігі немесе күнә жасаушының мойындауы керек. Жаза көпшілік алдында дүре соғу болып табылады (алғашқыда – 40 мәрте, кейін 80-ге дейін жеткізілді);

- әлдебір адамды зинақорлық әрекетке айыптау (хадд әл-қазф). Кез келген дәлелденбеген зинақорлыққа айыптау немесе ол туралы қауесет тарату ислам құқығында 80 мәрте дүре соғу (24:4) жазасы белгіленген. Кінәлі жәбірленген тарап талабы бойынша жауапкершілікке тартылады;

- жолда қарақшылық жасау (хадд әл-катиғи ат-тариқ). Егер қарақшы тонау мақсатында адам өлтірсе, онда ол өлім жазасына кесілуі тиіс, ал оның денесі барлығы көретіндей ілінеді; егер тонау өлімсіз болса, қарақшының аяқтарын кесіп тастайды. Егер әрекеттер тек қорқытумен шектелсе, бірақ олар бірде тонау, не өлім әкелмесе, оларды айдауға жібереді.

Х. кінәны жеңілдететін себептер және кінәлі болуына күдіктену жағдайында аса жұмсақ жазамен ауыстырылады.

ХАДЖ [حَجّ] – паломничество в Мекку в строго определенное время и совершение определенных ритуалов. Один из 5 столпов ислама, ставший обязанностью (фард) с 9 г. х. Обязательность Х. закреплена Кораном (3:96-97).

История Х. восходит к древнейшей монотеистической традиции, которую основали Ибрахим (Авраам) и его сын Исмаил. Значение Х. было восстановлено Пророком Мухаммадом (ﷺ).

Каждый здоровый, совершеннолетний и свободный мусульманин, имеющий необходимые для поездки средства, обязан хотя бы 1 раз в своей жизни совершить Х. Материально нуждающиеся, дети, а также душевнобольные освобождаются от Х. В случае, если материально обеспеченный человек по каким-то объективным причинам не может выехать в Х., ему позволяет отправить вместо себя другого человека, оплатив все необходимые расходы.

Женщина может отправляться в Х. только в сопровождении ближайшего родственника мужского пола, за которого она не может выйти замуж (например брата, дяди), а также мужа. Согласно шафиитскому мазхабу, для этого достаточно группы, состоящей из женщин.

Совершать Х. позволительно в месяцы шавваль, зу-ль-каада и зу-ль-хиджа с 1-го по 10-е числа. Паломничество вне этого срока расценивается как умра. Различают следующие виды Х.:

– Х. аль-ифрад – паломник намеревается совершить только Х.;

– Х. ат-таматту – совершается после малого паломничества (умры). После завершения умры паломник выходит из ритуального состояния ихрам, но домой не возвращается; 8-го числа месяца зу-ль-хиджа он снова погружается в ихрам и совершает ритуалы Х. Этот вид Х. наиболее предпочтителен;

– Х. аль-киран – паломник намеревается совершить одновременно умру и Х. До наступления дней Х. он совершает в качестве умры

обход Каабы (таваф) и бег (сай) между холмами Сафа и Марва и, не выходя из ихрама, повторяет эти ритуалы в дни Х. Этот вид Х. совершал Пророк Мухаммад (ﷺ).

Паломники погружаются в ихрам (см.: Ихрам) сразу по прибытии на границу Священной территории (см.: Микат) с намерением совершения Х. После этого паломнику запрещается вступать в половую связь, заключать брак, совершать греховные поступки, носить шитую одежду, бриться, стричь волосы, охотиться, рубить деревья. Затем паломники вступают на Священную территорию, громко повторяя специальную молитву-талбия. Женщины повторяют молитву шепотом.

После прибытия в Мекку паломники должны совершить полное омовение (гусл) и подготовиться к 7-кратному обходу Каабы. После завершения обхода и приветствия Черного камня (см.: Хаджар Асвад) желательно совершить молитву из 2 ракятов в Макам Ибрахим и выпить воду из источника Замзам.

Затем паломники совершают сай между холмами Сафа и Марва. Те паломники, которые не совершают этот ритуал, должны в качестве искупления резать жертвенное животное.

На 8-й день месяца зу-ль-хиджа (тарвия) паломники отправляются в долину Мина. Это действие является очень желательным (сунна), но не обязательным. В долине они в сокращенном виде совершают полуденную, после-полуденную, вечернюю и ночную

Хад

молитвы и остаются там на ночь. На 9-й день месяца зу-ль-хиджа (Арафа) паломники совершают в Мине утреннюю молитву и после восхода отправляются в местность Арафат. Это действие – обязательный элемент Х. Время стояния (вакф) наступает в полдень 9-го дня зу-ль-хиджа и продолжается до захода солнца. Для того чтобы Х. был действителен, необходимо простоять в Арафате хотя бы часть этого времени.

После заката паломники медленным шагом следуют в долину Муздалифа. Это деяние является обязательным (ваджиб) или желательным (сунна), в зависимости от мазхаба. Там они совершают вечернюю и ночную молитвы и остаются до утра, совершая молитвы. Все передвижения сопровождаются поминанием Аллаха и чтением талбии.

На 9-й день зу-ль-хиджа приходится Праздник жертвоприношения (см.: `Идайн; Удхия). В этот же день паломники совершают символический акт побивания камнями шайтана (дьявола) – в большой столб (аль-джамрат аль-`акаба), символизирующий шайтана, бросают по 7 камешков. Окончив эти обряды в долине Мина, паломники-мужчины должны побрить голову или постричь волосы; женщины лишь несколько укорачивают их.

Это действие отменяет запреты Х., кроме запрета на интимную близость. После этого паломники выходят из ихрама («первое освобождение») и отправляются в мекканскую мечеть Масджид аль-Харам, где совершают таваф. По-

сле этого им разрешается иметь интимные отношения с женами («второе освобождение»).

Следующий обряд Х. – пребывание в долине Мина на протяжении 3 ночей с 11-го по 13 зу-ль-хиджа. Каждый день паломники бросают камешки в 3 столба, символизирующие шайтана.

Последний обряд Х. – процессальный 7-кратный обход Каабы (таваф аль-вада). Он обязателен или желателен в зависимости от мазхаба для всех паломников. После этого обряд Х. считается законченным.

Богоугодным деянием (сунной) считается посещение до и/или после Х. Медины и мечети Масджид ан-Набави, где находятся могилы Пророка Мухаммада (ﷺ) и Праведных халифов Абу Бакра и `Омара. Богоугодным деянием считается также посещение мечети Куба и кладбища Баки, где похоронены многие сподвижники Пророка.

ХАЖ [حَجّ] – нақты белгіленген уақытта Меккеге қажылық жасау және арнайы діни рәсімдерді орындау. 9 Һ. ж. бастап парыз болған исламның негізгі 5 тірегінің бірі. Х. міндеттілігі Құранмен (3:96-97) бекітілген.

Х. тарихы ерте монотеистік дәстүрдің негізін қалаған Ибраһим және оның ұлы Исмаил пайғамбарларға барып тіреледі. Х. маңызы Мұхаммед Пайғамбармен (ﷺ) қайта қалыпқа келтірілген.

Әрбір дені сау, кәмелет жасына толған, ерікті және жолға қаржысы жететін мұсылман өмірінде бір рет Х. өтеу міндетті. Материал-

ды мұқтаждар, балалар және жан ауруларына шалдыққан адамдар Х. босатылады. Материалдық жағдайы жақсы адам белгілі себептерге орай Х. бара алмаса, керекті қаражатты төлеп, өз орнына басқа адамды жіберуіне жол беріледі.

Әйел кісі Х. парызын күйеуі, немесе тұрмысқа шығуға болмайтын (мысалы, көкесі, ағасы) ер адаммен бірге баруы мүмкін. Шафиғи мәзһабы бойынша бұл үшін бір топ әйелдердің болуы жеткілікті.

Х. шәууәл, зул-қаъда және зул-хиджа айларының 1-10 күн аралығында жасауға рұқсат етіледі. Бұдан басқа уақыттағы қажылық умра саналады.

Х. келесі түрлері анықталады:

– Х. әл-ифрад – қажылық жасаушы тек Х. жасауға ниет етеді;

– Х. әт-тәмәттуъ – кіші қажылықтан (умра) кейін жасалады. Умра жасап болғаннан кейін қажылық жасаушы діни рәсім күйі ихрамнан шығады, бірақ үйіне қайтпайды; зул-хиджа айының 8-ші күні қайтадан ихрамға кіріп, Х. рәсімін жасайды. Х. бұл түрі ең абзалырақ.

– Х. әл-киран – қажылық жасаушы бір мезетте умра және Х. жасауға ниет етеді. Х. күндері басталғанға дейін ол умра есебінде Қағбаны айналып (тауаф), Сафа және Мәруа жоталары арасынан жүгіреді (сай), және ихрамнан шықпай бұл рәсімдерді Х. уақытында қайталайды. Х. бұл түрін Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) жасаған.

Х. жасау ниетімен келген қажылық жасаушылар Қасиетті

территория (Қрз: Мика́т) шекарасына кіруімен бірден ихрамға (Қрз.: Ихрам) кіреді. Бұдан кейін қажылық жасаушыға жыныстық қатынасқа түсуге, неке қиюға, күнәлі амалдар жасауға, тігілген киім киюге, қырынуға, шаш қысқартуға, аң аулауға, ағаш кесуге болмайды. Кейін қажылар Қасиетті территорияға арнайы дұға-тәлбияны дауыстап қайталай кіреді. Әйелдер болса дұғаны акырын дауыспен айтады.

Меккеге келуімен қажылар толық дәрет (ғұсыл) алып, Қағбаны 7-рет айнауға дайындалады. Айналымды аяқтап, Қара тасқа (қрз.: Хажар Асуад) сәлемдеме бергеннен кейін Ибраһим Мақамында 2 рәкәт намаз оқып, Зәмзәм бұлағынан су ішуі жақсы.

Кейін қажылар Сафа және Мәруа жоталары арасында сай жасайды. Бұл рәсімді жасамайтын қажылар өтеуі ретінде құрбандық жасауы тиіс.

Зул-хиджа айының 8-ші күні (тәруия) қажылар Мина алқабына шығады. Бұл амал ең жақсы (сүннет) амалдардың бірі, алайда міндетті емес. Алқапта олар қысқартылған күйде бесін, аср, шам, құптан намаздарын оқып, сонда қонып қалады. Зул-хиджа айының 9-шы күні (Арафа) қажылар Минада таң намазын оқып, күн шыққаннан кейін Арафатқа бет алады. Бұл амал – Х. міндетті элементі. Тұру уақыты (уақф) зул-хиджаның 9-шы күнінің тал түсінен күн батқанға дейін жалғасады. Х. дұрыс болуы үшін Арафатта осы уақыты аралығының белгілі бір бөлігін тұру қажет.

Хад

Күн батқаннан кейін қажылар ақырын қадаммен Муздалифаға қарай жүреді. Бұл амал мәзһабқа байланысты міндетті (уәжіп) немесе құптарлық жақсы (сүннет) амал. Онда олар шам, құптан намаздарын оқып, таңға дейін құлшылық жасай түнейді. Барлық қозғалыстар Аллаһты зікір ету және тәлбия оқумен жүреді.

Зул-хиджа айының 9-шы күніне Құрбан Айт (қрз.: Идайн; Удхия) мерекесі келеді. Осы күні қажылар шайтанды таспен ату нышандық актісі – шайтанды білдіретін үлкен бағанаға (әл-жамрат әл-ақаба) 7 тастан лақтырады. Мина алқабында бұл рәсімді бітірген соң ер-қажылар шаш алдыруы немесе қысқаруы керек; әйелдер болса тек азғана қысқартады.

790 Бұл амал жыныстық жақындасудан басқа Х. тыйымдарын алады. Осыдан кейін қажылар ихрамнан шығады («бірінші босату») және тауаф жасауға Мәсжид әл-Харам мешітіне барады. Бұдан кейін әйелдерімен жыныстық қатынасқа түсуіне рұқсат етіледі («екінші босату»).

Х. келесі рәсімі – Мина алқабында зул-хиджаның 11-імен 13-і аралығында 3 күн түнеу. Әр күні қажылар шайтанды білдіретін үш бағанаға тас лақтырады.

Х. соңғы рәсімі – Қағбаны 7-рет қоштасу айналымы (тауаф әлуадаъ). Оның қажылар үшін міндетті немесе жақсы амал болуы мәзһабтарға байланысты. Осы рәсімнен кейін Х. аяқталған болып саналады.

Құптарлық амал (сүннет) ретінде Х. дейін немесе кейін

Медина қаласын және Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ), Әділетті халифалар Әбу Бәкр, Омар қабірлері жатқан Мәсжид ән-Нәбәуи мешітіне бару саналады. Сонымен қатар жақсы амал болып Құба мешіті мен Пайғамбардың көптеген сахабалары жерленген Бақи қорымына бару.

ХАДЖАР [حجر] – библейская Агарь, жена пророка Ибрахима (Авраама), мать его старшего сына Исмаила. В качестве служанки была подарена Фирауном первой жене Ибрахима Саре. Не имея детей, Сара рекомендовала Ибрахиму жениться на Х., которая родила от него Исмаила, но затем стала ревновать мужа к Х. и младенцу. Аллах посредством Откровения приказал Ибрахиму увести Х. и Исмаила в район Мекки и оставить их там в безводной пустыне. Х. была вынуждена искать живительную влагу между холмами Сафа и Марва. В этот момент под ногами младенца Исмаила чудесным образом появился источник Замзам. Х. поселилась возле этого источника. Спустя некоторое время сюда пришло йеменское племя джурхумитов. Исмаил, достигнув совершеннолетия, женился на джурхумитке, и у него родились 12 сыновей. Х. была похоронена в местности Хиджр недалеко от Каабы.

ХАЖАР [حجر] – інжілше Агарь, Ибраһим пайғамбардың әйелі, оның үлкен ұлы Исмаилдың анасы. Ибраһимның бірінші әйелі Сараға Перғауынның күң ретінде берген сыйы. Сара балалы бол-

мауына байланысты Ибраһимге Исмаилді туған Х. үйленуге кеңес береді, алайда ол күйеуін Х. мен сәбиге қызғана бастайды. Аллаһ Аян арқылы Ибраһимге Х. мен Исмаилді Мекке аймағына сусыз шөлдалаға апарып тастауды бұйырады. Х. Сафа мен Маруа жоталары аралығында су бұлағын іздей жүгіре бастайды. Бір кезде таңғажайып күйде Исмаил сәбидің аяғының астынан Зәмзәм бұлағы пайда болады. Х. осы бұлақ жанына қоныстанады. Біршама уақыт өткеннен кейін сол жерге йемендік журхум тайпасы келеді. Исмаил кәмелет жасына келгенде журхум қызына үйленіп, одан 12 ұл дүниеге келеді. Х. Қағбаға жақын жердегі Хижр елді-мекенінде жерленген.

ХАДЖАР АСВАД [الحجر الأسود] («Черный камень») – мусульманская реликвия; камень яйцевидной формы длиной ок. 30 см, находящийся в стене Каабы на высоте 1,5 м от земли. По преданию, был принесен из Рая, во время потопа (при Нухе) охранялся ангелами на горе Абу Кубейс. Приступив к строительству Каабы, пророк Ибраһим (Авраам) установил Х. на нынешнем месте для того, чтобы начинать от него обход (таваф) как форму поклонения Аллаху. Еще до начала пророчества Мухаммада курайшиты перестраивали обветшавшую Каабу, и споры об установке Х. были решены Мухаммадом (ﷺ) (см.: Мухаммад). В 316-339 гг. х. находился вне Мекки в руках карматов (см.: Карматы). Сегодня Х. закрыт серебряным футляром.

ХАЖАР АСУАД [الحجر الأسود] («Қара тас») – мұсылман жәдігері; Қағба қабырғасында жерден 1,5 м биіктікте орналасқан ұзындығы 30 см болатын жұмыртқа пішінді тас. Риуаят бойынша Жәннәттан түскен, топан су (Нұх) кезінде Әбу Кубейс тауында періштелермен қорғалған. Ибраһим пайғамбар Қағбаның құрылысын бастағанда Х. қазіргі тұрған жеріне қойып, Аллаһқа құлшылық жасаудың түрі ретінде айналымды (тауаф) жасай бастайды. Мұхаммед пайғамбарлығы басталмай тұрып құрайыштар Қағбаны қалыпқа келтірген және Х. қою мәселесі дауы Мұхаммедпен (ﷺ) шешілген болатын (қрз.: Мұхаммед). 316-339 х.жж. Меккеден тыс жерде қарматтардың (қрз.: Қарматтар) қолында болған. Бүгінде Х. күміс қаптамамен қапталған.

791

ХАДИДЖА БИНТ ХУВАЙЛИД [خديجة بنت خويلد] – первая жена Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Происходила из мекканского племени Курайш. Ее отцом был Хувайлид, матерью – Фатима.

Первым мужем Х. был Атик ибн Азиз, от которого она родила дочь. После его смерти вышла замуж за Абу Халу из племени Тамим, от него у нее родились сын и 2 дочери. После смерти Абу Халы вышла замуж за Мухаммада.

Х. была добропорядочной женщиной, обладала многими добродетельными качествами. Занималась торговлей, была богата и нанимала людей, которые от ее имени вели торговые операции в Сирии. Од-

Хад

ним из таких торговых представителей и стал Мухаммад (ﷺ), которого Х. со слов своего слуги Майсары знала как честного и порядочного человека и позже через свою представительницу предложила Мухаммаду жениться на ней. Дядя Мухаммада Абу Талиб посватал Х. для него; свадьба состоялась в ее доме. В то время Х. было 40, а Мухаммаду – 25 лет. От этого брака родились дочери Фатима, Умм Кулсум, Зайнаб и Рукайя и умершие во младенчестве сыновья Касим и Абдуллах.

По сообщениям, Х. стала первым человеком, уверовавшим в пророческую миссию Мухаммада (ﷺ) и принявшим ислам. Всегда и во всем поддерживала мужа, была его моральной опорой. Мухаммад (ﷺ) любил Х., называл ее наилучшей женщиной и до конца своей жизни хранил о ней добрую память. До самой смерти Х. она оставалась его единственной женой. Умерла на 10-й год пророчества Мухаммада (ﷺ) в Мекке.

ХАДИЖА БИНТ ХУУАЙЛИД [خديجة بنت خويلد] – Мухаммед Пайғамбардың (ﷺ) бірінші әйелі, «Мұсылмандар анасы». Меккелік Құрайыш тайпасынан шыққан. Өкесінің есімі – Хууайлид, анасы – Фатима.

Х. бірінші күйеуі Атик ибн Өзизден қызы болған. Оның өлімінен кейін Тәмим тайпасының өкілі Әбу Халға күйеуге шығады, одан ұлы мен 2 қызы болады. Әбу Хал қайтыс болғаннан кейін Мұхаммедке тұрмысқа шығады.

Х. қайырымды әйел болған, көптеген мейірімді қасиеттерге

иесі. Саудамен айналысқан, дәулетті болған және оның атынан Сирияда сауда операцияларын жүргізген адамдарды жалдаған. Осындай сауда уәкілінің бірі Х. өзінің құлы Майсара арқылы шыншыл әрі инабатты адам ретінде Мұхаммедті таныған, кейінірек өз өкілі арқылы Мұхаммедке оған үйленуін жеткізеді. Мұхаммедтің көкесі Әбу Талиб Х. құда түседі; үйлену тойы оның үйінде өтеді. Ол кезде Х. – 40, ал Мұхаммед – 25 жаста еді. Осы некеден қыздары Фатима, Умм Күлсім, Зәйнәб, Рукайя және бала кезінде қайтыс болған ұлдары Қасым мен Абдуллах дүниеге келген.

Риуаят бойынша, Х. Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлық миссиясына иман келтірген және исламды қабылдаған тұңғыш адам. Өрқашан және әр жағдайда күйеуін қолдап, оның моральдық тірегі болған. Мұхаммед Х. сүйген, оны ең жақсы әйел деп атап, өмірінің соңына дейін есінде сақтаған. Х. қайтыс болғанға дейін оның жалғыз әйелі болған. Меккеде Мұхаммедтің (ﷺ) пайғамбарлығының 10-шы жылы қайтыс болған.

ХАДИС [حديث] – сообщение об эпизодах жизни Пророка Мухаммада (ﷺ) с его слов, а также его высказывания, переданные устным или письменным путем. Близко по смыслу к слову Сунна. В Коране употребляется в значении «рассказ, сообщение» (18:6; 20:9).

Значение Х. в исламе очень велико, т. к. Пророк (ﷺ) не только передавал Откровения от Аллаха, но и, по воле Аллаха, комментиро-

вал их, а также показывал на личном примере, каким должен быть жизненный путь мусульманина (53:3-4). В Коране о необходимости следования примеру Пророка (ﷺ) говорится в нескольких аятах (3:31-32; 3:132; 59:7). Т. о., Сунна, частью которой являются Х., расценивается как Откровение, опосредованное речами и поступками Пророка (ﷺ). Х. повторяют смыслы Корана, комментируют их либо же предписывают какие-либо действия, о которых в Коране не говорится.

Сообщения о Пророке (ﷺ), его речи и деяния стали изучать и записывать еще при его жизни. Сам же Пророк, опасаясь смещения Х. с аятами Корана, первоначально предписывал уничтожать все записи о его речах и жизни, но после завоевания Мекки отменил запрет и разрешил запись его хутбы. Тем не менее в первый век ислама Х. были известны в основном в устной традиции. Позже на основании сохранившихся записей и устных сообщений были составлены сборники Х. Оригиналы ранних записей Х. не сохранились.

Самый ранний сохранившийся сборник Х. – «Сахифату Хаммам» (I в. х.), составлен Хаммамом ибн Мунаббихом, который записывал Х. от Абу Хурайры. Омейядский халиф Омар II ибн Абд аль-Азиз из опасения утери устной традиции Х. и их фальсификации официально распорядился составить сборники Х. После этого Х. стали записываться и в различных правовых сборниках. Автором первого фундаментального сборника Х. «аль-Муватта» стал Малик ибн Анас.

Позже были собраны «Муснад» Абу Давуда ат-Таялиси и Ахмада ибн Ханбали. Затем Мухаммад аль-Бухари и Муслим составили свод достоверных Х. «Сахих», где применили строгую методику их отбора. Признание получили и сборники ат-Тирмизи, Абу Давуда, Ибн Маджа и ан-Насаи. Основными хранителями Х. были жители Медины и Мекки, где проживали многие сподвижники Пророка, чье мировоззрение было сформировано на его примере. Но и в других городах передавались хадисы от проживавших там сподвижников и их учеников. Исследователи предпринимали путешествия для изучения Х., определения их подлинности и выяснения цепочек их передачи. Эти исследования положили начало школам хадисоведения; развивалась методология отбора и классификации Х.

Все Х. состоят из текста (матн) и из цепочки его передатчиков (иснад), которая оканчивается сподвижником Пророка (ﷺ), слышавшим данный Х. непосредственно от него. Степень достоверности Х. зависит от репутации рассказчиков (рави) и соответствия текста Х. аятам Корана и другим достоверным Х. Х., переданные различными иснадами и дошедшие до мухаддисов (знатоков Х.) многими путями передатчиков, называются Х.-мутавафир (см.: Хабар аль-Мутавафир). Большинство известных Х. переданы лишь отдельными передатчиками и называются Х.-ахад (см.: Хабар аль-Ахад).

По степени достоверности все Х. разделяются на сахих (досто-

Хад

верный), хасан (хороший) и да'иф (слабый). Данная классификация относится не к словам и поступкам Пророка Мухаммада (ﷺ), а только к доказательности того, что текст Х. действительно восходит к нему.

Достоверный Х. – сообщение, которое восходит к сподвижнику, а от него к самому Пророку Мухаммаду (ﷺ) посредством непрерывной цепочки правдивых, беспристрастных повествователей (адиль), всегда рассказывавших Х. одинаково (дабт). В таких Х. не существует никаких сомнительных моментов или отклонений (шазз) и недостатков (илля). Достоверные (сахих) Х. – полноценные и окончательные аргументы при решении различных вероучительных и правовых вопросов в исламе. Сборники «Сахих» аль-Бухари и Муслима признаны всеми мусульманами-суннитами.

Хороший (хасан) Х. имеет погрешности в условии дабт, т. е. передавался передатчиками с вариациями. Термин хасан для Х. ввел ат-Тирмизи; до него такие Х. входили в категорию слабых (да'иф). Х.-хасан используются в исламском праве, но суждения на их основе не являются категоричными и окончательными.

В слабом (да'иф) Х. не выполняется одно или несколько условий, предъявляемых к достоверным и хорошим Х., и вероятность восхождения такого Х. к Пророку Мухаммаду (ﷺ) ставится под сомнение. О возможности доказательства какого-то правового действия слабым Х. существуют различные мнения. Ссылка на слабый Х. в вопросах основ ислам-

ской религии и права считается недопустимой.

Слабые Х. разделяются на многочисленные категории, в т. ч.:

- гариб – переданный не сподвижником Пророка, а другими одиночными лицами;

- макту' («разорванный») – в иснаде отсутствует сподвижник Пророка (ﷺ), ссылающийся на него;

- муд'аль («утомленный»), му'аллак («подвешенный»), маджхуль («неизвестный»), мудаллас, мункати' («оборванный») – Х. с различными недостатками иснада (передатчики неизвестны либо вообще пропущены);

- маклуб – в текстах или иснадах Х. имеются разночтения;

- мудтариб («запутанный») – передатчики дают равноправные версии иснада или текста Х.;

- мурсаль («отпущенный») – Х., переданный каким-либо таби'уном без упоминания сподвижника;

- шазз («единственный в своем роде») – Х., противоречащий Х. более авторитетных передатчиков (см.: Шазз).

Наука о Х. (Ильм уль-хадис) включает несколько разделов, в т. ч.:

1. Риваят аль-Х. – исследует проблемы, связанные с собиранием и передачей текстов Х..

2. Дираят аль-Х. – исследует проблемы достоверности сообщений и иснадов.

3. Джарх и Тад'ил – изучает личностные качества передатчиков Х., их надежность, правдивость, погрешности и ошибки.

4. Риджал аль-Х. – исследует биографии и уровни передатчиков хадисов.

5. `Илял аль-Х. – изучает скрытые причины, не дающие возможности относить тот или иной Х. в разряд достоверных.

6. Гариб аль-Х. – изучает редкие либо привнесенные позже в арабский язык слова.

7. Мухталиф аль-Х. – изучает кажущиеся внешние противоречия в Х. и устраняет их.

8. Насх и Мансух – изучает отмену правового действия одного Х. другим.

В умеренном шиизме методы и терминология науки о Х. во многом сходны с суннитскими, хотя имеются и некоторые отличительные особенности (см.: Иснааш`ариты).

ХАДИС [حديث] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өмірі оқиғалары туралы сөздері мен оның пікірлерінің ауызша немесе жазбаша жеткен хабарлар. Мағынасы бойынша Сүннет сөзіне жақын. Құранда «әңгіме, хабар» деген мағынада қолданылған (18:6; 20:9).

Х. сөзінің исламдағы маңызы өте зор, сондықтан Пайғамбар (ﷺ) Аллаһтың Аяндарын жеткізіп қана қоймай, Аллаһ қалауымен оларға түсініктеме беріп, өз тәжірибесінде мұсылманның өмірлік жолы қандай болатыны көрсеткен (53:3-4). Құранда Пайғамбар (ﷺ) тәліміне ілесу керектігі туралы бірнеше аяттарда айтылады (3:31-32; 3:132; 59:7). Осылайша Пайғамбар сөздері мен амалдарымен жанамаланған Х. Сүннеттің бір бөлігі ретінде Аян болып бағаланады. Х. Құран мағынасын қайталай оған түсініктеме береді немесе қандай да бір әрекеттерді бұйырады.

Пайғамбар (ﷺ) туралы хабарлар, сөздері мен амалдарын оның тірі кезінде зерттеп, жаза бастаған. Х. пен Құран аяттарының шатастырылуынан қауіптенген Пайғамбар (ﷺ) алғашқыда оның сөздері мен өмірі туралы жазбаларды жоюға бұйрық берген, алайда Мекке алынғаннан кейін тыйымды алып, хұтбаларын жазуға рұқсат берген. Дегенмен исламның бірінші ғасырында Х. негізінен ауызша дәстүрде таралған болатын. Кейіннен сақталған жазбалар мен ауызша хабарлардан негізінде Х. жинақтары құрастырылды. Х. ерте жазбаларының түпнұсқалары сақталмаған.

Сақталған ең көне Х. жинағы – Х. Әбу Һурайрадан жазып алған Хаммам ибн Мунаббих жинақтаған «Сахифәту Хаммам» (I h. ғ.). Х. ауызша дәстүрі мен оның бұрмалауын жоғалтудан сескенген умәййлық халифа II Омар ибн Әбд әл-Әзиз ренсми түрде Х. жинақтарын құрастыруға бұйрық берген. Осыдан кейін Х. әртүрлі құқықтық жинақтарға да жазыла бастады. Алғашқы іргелі Х. жинағы еңбегі «әл-Мууаттаның» авторы Мәлик ибн Анас болды. Артынша Әбу Дәуд әт-Таәлиси мен Ахмад ибн Ханбалдың «Муснады» жинақталды. Сонан кейін Мұхаммед әл-Бұхари мен Муслим оларды таңдауда қатаң әдіснаманы қолданған Х. дәлелді жинақтары «Сахих» жинақтайды. Сонымен бірге әт-Тирмизи, Әбу Дәуд, Ибн Мәжаһ және ән-Нәәси жинақтары да танылды. Х. негізгі сақтаушылар дүниетанымдары Пайғамбар үлгісінде қалыптасқан

Хад

көпшілігі Мекке және Мединда тұрған оның сахабалар болатын. Дегенмен басқа қалаларда тұрған сахабалар мен оның шәкірттерінен де хадистер жеткен. Х. зерттеушілер олардың дәлдігі мен жеткізілу тізбегін анықтауға зерттеу жүргізу үшін саясатқа шығып отырған. Бұл зерттеулер хадистану мектептеріне жол ашты; Х. жіктеу және таңдау әдіснамасы дамыды.

Х. барлығы осы Х. Пайғамбардың (ﷺ) өзінен тікелей естіген сахабамен аяқталатын мәтін (мәтн) және жеткізушілер тізбегінен (иснад) тұрады. Х. дәлелдік дәрежесі жеткізушілердің (рәуи) беделі мен Х. мәтінінің Құран және басқа дәлелді Х. мәтініне сәйкестігіне байланысты.

Өртүрлі иснадтар мен мухадистерге (Х. білгірлері) жеткізушілердің көптеген жолдармен жеткен Х. мутәуәтир-Х. деп аталады (қрз.: Хабар әл-Мутәуәтир). Көптеген белгілі Х. бір ғана жолмен келген және олар Х.-ахад деп аталады (Қрз.: Хабар әл-Ахад).

Дәлелдік дәрежесіне қарай барлық Х. сахих (дәлелді), хасан (жақсы) және даиф (әлсіз) деп бөлінеді. Аталмыш жіктеу Пайғамбар сөздері мен әрекеттеріне жатпайды, Х. мәтіні шын мәнінде оған баратынының дәлелділігін ғана көрсетеді.

Дәлелді Х. – сахабаға, ал одан әрқашан Х. бірдей (дабт) айтқан, шынайы, әділ баяндаушы арқылы үздіксіз тізбекпен тікелей Мұхаммед Пайғамбарға баратын хабар. Мұндай Х. ешқандай күмәнді жерлер мен ауытқулар (шазз) және кемістіктері (иллә) жоқ.

Дәлелді (сахих) Х. – исламдағы әртүрлі құқықтық және ақида сұрақтарын шешуде толық әрі соңғы дәйектер. Аль-Әл-Бұхари және Муслимнің «Сахих» жинақтары барлық мұсылман-сүнниттермен мойындалған.

Жақсы (хасан) Х. дабт шартында кемшіліктерге ие, яғни жеткізушілер вариациясымен жеткізілген. Х. хасан терминін әт-Тирмизи енгізген; оған дейін мұндай Х. әлсіздер (даиф) дәрежесінде болған. Хасан-Х. исламдық құқықта қолданылады, алайда олар негізіндегі пікірлер дәрежелі және соңғы болып табылмайды.

Әлсіз (даиф) Х. дәлелді және жақсы Х. қойылған бір немесе бірнеше шарттары орындалмайды және мұндай Х. Мұхаммед Пайғамбардан (ﷺ) келуі күмәнмен қаралады. Әлсіз Х. құқықтық әрекетінің мүмкіндігіне дәлел туралы әртүрлі пікірлер бар. Ислам діні негіздері мен құқығы сұрақтарында әлсіз Х. сілтеме беруге жарамайды.

Әлсіз Х. көптеген түрлерге бөлінеді, оның ішінде:

– ғариб – Пайғамбар (ﷺ) сахабалары арқылы емес, өзге адамдар арқылы жеткізілген;

– макуъ («жырымдалған») – иснадында Пайғамбарға (ﷺ) сілтеме беретін сахаба жоқ;

– мұдьял («тұндырылған»), муъаллақ («ілулі»), мажхул («белгісіз»), мудаллас, мунқотиъ («үзілген») – иснадында (жеткізушілер мүлдем белгісіз немесе қалдырылған) алуан кемшіліктер бар Х.;

– мақлуб – мәтінінде немесе иснадында басқаша оқылу бар Х.;

– мудариб («шиеленіскен») – жеткізушілер иснадтың немесе Х. мәтінінің тең құқықты нұсқасын береді;

– мурсал («жіберілген») – сахабаны атамай, әлдебір табиғинмен жеткізілген Х..

– шазз («өз түрінде бірегей») – беделді жеткізушілер Х. карама-қайшы келетін Х. (қрз.: Шазз).

Х. туралы ғылым (Илм ул-хадис) бірнеше тараулардан тұрады, оның ішінде:

1. Риуаят әл-Х. – Х. мәтінін жеткізу және жинақтау мәселелерін зерттейді.

2. Дирият әл-Х. – иснадтар мен хабарлардың дәлдігі мәселелерін зерттейді.

3. Жарх және Тадъил – Х. жеткізушілерінің тұлғалық қасиеттерін, олардың сенімділік, шынайылық, кемшілік және қателіктерін зерттейді.

4. Рижал әл-Х. – хадис жеткізушілердің дәрежелері мен биографиясын зерттейді.

5. Иләл әл-Х. – әлдебір Х. дәлелділер қатарына жатқызуға мүмкіндік бермейтін жабық себептерді зерттейді.

6. Ғариб әл-Х. – араб тіліне кейін енген немесе сирек кездесетін сөздерді зерттейді.

7. Мухталиф әл-Х. – Х. сыртқы көрінген карама-қайшылығын зерттейді және оларды жояды.

8. Насх және Мансух – бір Х. басқамен құқықтық әрекетін жоюын зерттейді.

Орта шиизмде Х. туралы ғылымның әдіснамасы мен терминологиясы көп жағдайда сүннитікпен ұқсас келеді, алайда кейбір

айырмашылық ерекшеліктері де бар (қрз.: Иснаәшғарилер).

ХАДИСЫ КУДСИ [الحديث القدسي] – Богооткровенные хадисы, отличающиеся от остальных сообщений тем, что хотя их смыслы исходили от Аллаха, Пророк Мухаммад (ﷺ) воспроизводил их своими словами благодаря Откровениям, которые до него доводились ангелом Джабрилом либо посредством внеопытного озарения или сна. Являясь Божественным Откровением, Х. по замыслу Создателя не входили в число аятов Корана. Все Х. начинаются словами: «Пророк передал, что Всемогуший и Великий Господь сказал...»

В Х. отсутствует присущая аятам Корана чудесность и неподражаемость по форме, стилю и содержанию (и'джаз аль-куран); они известны в единичных сообщениях (см.: Хабар аль-Ахад).

В отличие от аятов Корана, Х. не читаются в молитве и к их записям можно прикасаться в состоянии ритуальной нечистоты.

Известно всего 100 Х. Некоторые мухаддисы собрали их в отдельных сборниках (например, «аль-Итхафат ас-Санья би'ль-Ахадис аль-Кудсия» 'Абд ар-Рауфа аль-Мунави).

ҚҰДСИ ХАДИСТЕР [الحديث القدسي] – басқа хабарлардан айырмашылығы мағыналары Аллаһтан Жәбірейіл періште немесе тәжірибеден тыс нұрға бөлену мен түстер арқылы Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) түсіп, оны ол Аян арқылы өз сөздерімен жеткізген

Аллаһтан аян етілген хадистер. Аллаһ Аяны болып табылатын Қ. Жаратушының ниеті бойынша Құран аяттары құрамына кірмеген. Барлық Қ.: «Пайғамбар жеткізген, Аса Құдыретті және Ұлы Аллаһ айтады...» сөздерімен басталады.

Қ. Құран аяттарына тән ғажайыптылық, теңдесі жоқ үлгісі, стилі мен мазмұны (ижаз әл-кур'ан) жоқ; олар жеке-дара хабарларда белгілі (қрз.: Хабар әл-Ахад).

Құран аяттарынан айырмашылығы Қ. намаздарда оқылмайды және жазбаларын салттық ластану күйінде ұстауға болады.

Барлығы 100 Қ. белгілі. Кейбір мухаддистер оларды жеке жинақтарға жинаған (мысалы, Әбд әр-Рауфә әл-Мунәуидің «әл-Итхәфат әс-Сәния бил-Ахадис әл-Қудсия» жинағы).

встретились с Пророком Мухаммадом (ﷺ) и поняли, что ислам поможет им преодолеть многолетнюю вражду. Принятие Х. ислама привело к аналогичному шагу и ауситов. Первую клятву Акабы принесли 10 Х. и 2 аусита; во второй клятве Акабы Х. были представлены еще большим количеством и поклялись защищать Пророка и предоставить убежище всем гонимым мекканским мусульманам. После переселения мекканских мусульман в Медину Х. составили часть ансаров, вместе с ауситами приняли участие в исламском движении и стояли у истоков мусульманской государственности. После смерти Пророка (ﷺ) Х. выдвинули на пост халифа кандидатуру Са`да ибн `Убады, но затем согласились признать халифом Абу Бакра.

798

ХАЗРАДЖ (хазраджиты) [خزرج] – одно из мединских племен. До ислама главным божеством Х. был идол Манат. Первоначально проживали в Йемене, затем вместе с родственным племенем Аус перекочевали на территорию Йасриба (Медины). Позже между этими племенами вспыхнула вражда, продолжавшаяся многие десятилетия; Х. пользовались поддержкой иудейского племени Кайнука. Последним кровавым столкновением была битва при Буасе, в которой ауситам при поддержке иудеев из племени Курайза и Надир, а также некоторых других арабских племен удалось нанести Х. поражение. Тогда Х. отправили делегатов в Мекку, чтобы заручиться поддержкой курайшитов; там они

ХАЗРАЖ (хазражилар) [خزرج] – миналық тайпалардың бірі. Исламға дейін Х. басты пұты Манат болған. Алғашқы уақытта Йемен жерінде өмір сүрген, кейін туыстас Аус тайпасымен бірге Йасриб (Медина) территориясына көшкен. Кейінірек бұл тайпалар арасында ондаған жылдарға созылған жауластық пайда болады; Х. яһудилік Қайнука тайпасының қолдауын пайдаланды. Соңғы қантөгіс шайқасы Буас түбінде ауыстықтар яһудилік Құрайз және Нәдир, сонымен қатар басқа араб тайпаларының қолдауымен Х. жеңіліске ұшыратты. Сонда Х. Меккеге құрайыштар қолдауын алу мақсатымен өз делегаттарын жібереді; ол жақта олар Мұхаммед Пайғамбармен

(ﷺ) кездеседі және исламның көпжылдық жауластықты артта қалдыратынына көздері жетеді. Х. исламды қабылдауы аустықтар қатарынан ұқсас қадамға әкелді. Бірінші Ақаба антын 10 Х. және 2 аустық қабылдайды; Ақабадағы екінші антта Х. саны көп болды, Пайғамбарды қорғауға және барлық қуғынға ұшыраған меккелік мұсылмандарға пана беруге сөз берді. Меккелік мұсылмандардың Мединаға қоныс аударуынан кейін Х. ансарлардың бір бөлігін құрап, аустықтармен бірге мұсылман қозғалысына қатысты және мұсылман мемлекеттілігінің бастауында тұрды. Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін Х. халифа орнына Саъд ибн Убаданың кандидаттығын ұсынады, алайда Әбу Бәкрді халифа ретінде мойындауға келіседі.

ХАЙД [حیض] – менструация, ежемесячные кровотечения у женщин. Отличаются от истихада (выделения вне Х., обычно при заболеваниях) и нифас (послеродовых выделений). Женщину при Х. называют хайд. В некоторых культурах женщины в периоды Х. считались нечистыми; мужа не подходили к ним, отказывались делить с ними пищу. Арабы в доисламский период совершали с хайд анальные сношения.

В исламе Х. считаются нормальным физиологическим процессом; хайд не являются нечистыми, нечистой является только менструальная кровь. В хадисах Пророк Мухаммад сказал: «Этот Х. предначертан Аллахом дочерям

Адама»: «Все свои дела они могут продолжать, как и в обычное время. С ними только запрещено вступать в половую близость». Анальная близость с хайд была запрещена. В Коране также говорится, что мужчинам запрещено вступать с хайд в половую близость (2:222). В ханафитском, шафиитском и маликитском мазхабах мужчине, имевшему близость с женщиной во время Х., необходимо раскаяться в совершенном грехе, но каффару выплачивать не нужно.

В ханафитском мазхабе считается, что Х. могут начинаться в возрасте 9 лет и прекращаются ок. 55 лет. В маликитском мазхабе возможные выделения у девочек младше 9 лет Х. не считаются. Кровь, которая выделилась в возрасте 9-12 и 50-70 лет, должна быть показана специалисту; циклические выделения в возрасте 13-50 лет считаются Х.; после 50 лет любые выделения не считаются Х. В шафиитском мазхабе не существует возрастного предела прекращения Х., в ханбалитском мазхабе установлен предел в 50 лет. В ханафитском мазхабе Х. считаются выделения на протяжении от 3 до 10 дней; при меньшем или большем сроке они считаются истихада. В шафиитском и ханбалитском мазхабах Х. считаются выделения на протяжении суток, максимальный срок определен в 6-7 дней. В маликитском мазхабе минимальный срок не определен, максимальный – 30 дней.

В период Х. женщинам запрещается совершать молитву и держать пост. Пропущенные молитвы восполнять не нужно, пропущен-

Хай

ные дни обязательного поста в месяце рамадан необходимо восполнить. Во время Х. женщинам запрещается совершать обход Каабы (таваф), находиться в мечети, читать Коран и прикасаться к его страницам. Мужу нельзя в этот период разводиться с женой. После окончания Х. женщина должна очиститься совершением полного омовения (гусл).

ХАЙЫЗ [حيض] – әйелдерде ай сайын келетін етеккір қаны. Истихада (Х. тыс бөліну, әдетте сырқат кезінде) және нифастан (босанғаннан кейінгі бөліну) ерекшеленеді. Х. уақытындағы әйелді хайд деп атайды. Кейбір мәдениеттерде Х. кезінде әйелдер таза емес саналған; күйеулері оларға жақындамаған, тағамды бірге жеуден бас тартқан. Арабтар исламға дейінгі дәуірде хайдтармен аналдық қатынас жасаған.

Исламда Х. қалыпты физиологиялық процесс; хайд лас саналады, тек етеккір қаны лас болып келеді. Мұхаммед Пайғамбар өз хадисінде айтқандай: «Бұл Х. Аллаһтың Адам әйелдеріне тағдырына жазғаны»: «Олар барлық істерін күнделікті уақыттағыдай жалғастырады. Тек олармен жыныстық қатынасқа түсуге болмайды». Хайдпен аналдық жақындасуға тыйым салынған. Құранда ерлерге хайдтармен жыныстық қатынасқа түсуге болмайтындығы айтылады (2:222). Ханафи, шафиғи және мәлики мәзһабтарында Х. кезіндегі әйелмен жыныстық қатынасқа барған еркекке жасаған күнәсі

үшін тәубе ету керек, алайда кәффаратын өтемейді.

Ханафи мәзһабында Х. 9 жаста басталып, 55 жас шамасында аяқталады деп саналады. Мәлики мәзһабында 9 жасқа толмаған қыз балалардағы мүмкін бөлінулер Х. болып саналмайды. 9-12 және 50-70 арасында келген қан маманға көрсетілуі керек; 13-50 жас арасында циклдік бөлінулер Х. болып табылады; 50 жастан кейін бөлінген кез келген бөлінулер Х. болып есептелмейді. Шафиғи мәзһабында Х. тоқтауының жас шамасына шек қойылмаған, ханбали мәзһабында 50 жас шамасына шек қойылған. Ханафи мәзһабында Х. бөліну мерзімі 3 күннен 10 күн аралығы есептеледі; одан аз немесе көп күн болса, онда истихада саналады. Шафиғи және ханбали мәзһабтарында Х. тәулік бойы бөлінеді, бөлінудің ең ұзақ мерзімі 6-7 күн. Мәлики мәзһабында ең қысқа мерзімі анықталмаған, ең ұзақ мерзімі – 30 күн.

Х. кезінде әйелдерге ораза тұтуға және намаз оқуға тыйым салынады. Жіберілген намаздарды толықтырмайды, рамазан айында өткізген күндерін өтеуге міндетті. Х. уақытында әйелдерге Қағбаны айналуға (тауаф), мешітке болуға, Құран оқуға және оның парактарына ұстауға тыйым салынады. Күйеуіне бұл күндері әйелдерімен ажырасуға болмайды. Х. аяқталғаннан кейін әйел толық дәретпен (ғұсыл) тазалануы тиіс.

ХАКИМИТЫ [حکیمیه] – исмаилитская (батинитская) секта, признающая идею Боговоплощения.

Х. считали, что Аллах воплощается в имамов и что имамам необходимо совершать акты служения и поклонения. Основатель секты – фатимидский халиф аль-Хаким Биамриллах (386/996-411/1021), объявивший себя воплощением Божества. Аль-Хаким был убит; его последователи объявили, что он не умер и вернется.

ХАКИМИЛАР [حکیمیه] – Құдайи кейіпке ену идеясын мойындайтын исмаилилік (батинилік) ағым. Х. Аллах имам кейпіне енеді және имамдарға құлшылық және қызмет әктісін жасау қажет деп санаған. Ағымның негізін салушы – өзін Құдайдың кейпі деп жариялаған фатимидтік халифа әл-Хаким Биамриллах (386/996-411/1021). Әл-Хаким өлтірілген; оның ізбасарлары оны өлмеді және қайта оралады деп мәлімдеген.

ХАЛ (мн. ахвал) [حال] – в суфизме чувство радости и тоски, покоя и стеснения, которое входит в сердца духовных «путников» (салик). Не зависит от человеческих усилий или прихотей, но исходит от Аллаха.

ХАЛ (көпше ахуал) [حال] – сопылықта рухани «жолаушының» (салик) жүрегіне кіретін қуаныш пен мұң, тыныштық пен қысылу сезімі. Адами күш пен қайратқа тәуелсіз, алайда Аллаһтан келеді.

ХАЛЯЛЬ [حلال] – в исламском праве – разрешенные вещи и деяния, например браки, употребление

в пищу любой рыбы, прибыль от торговой операции, проведенной в соответствии с правилами Шариата, и т. д. Противоположно харам.

ХАЛАЛ [حلال] – исламдық құқықта – рұқсат етілген заттар және әрекеттер, мысалы, неке, кез келген балықты тағам ретінде жеу, Шариғат ережелеріне сай жасалған сауда операциясынан түскен пайда және т.б. Харамға қарама-қайшы.

ХАЛИД ИБН ВАЛИД [خالد بن ولید] (ум. 21/642) – выдающийся полководец, сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Родился в Мекке, принадлежал к влиятельному мекканскому клану Махзумитов. Первоначально был противником мусульман, воевал с ними на стороне курайшитов. До заключения Худайбийского мира был одним из командиров военных отрядов мекканцев. Благодаря его тактическим маневрам мекканцам удалось нанести мусульманам поражение в битве при Ухуде. После заключения Худайбийского мира Пророк выразил его брату Валиду сожаление по поводу того, что такой талантливый человек, как Х., все еще остается в рядах язычников. Валид передал слова Пророка (ﷺ) Х., и тот вместе с `Амром ибн аль-`Асом прибыл в Медину и в 7 г. х. принял ислам.

В 8 г. х. в составе мусульманской армии участвовал в битве при Муте с византийцами, после гибели командиров взял командование на себя и организовал отступление, избежав разгрома армии. За боевые заслуги Пророк назвал его Сайфулла («Меч Аллаха»). При за-

воевании Мекки Х. командовал кавалерией и подавил сопротивление малочисленных групп мекканцев. После завоевания Мекки по приказу Пророка (ﷺ) сокрушил почти таемный язычниками идол Уззу.

В битве при Хунайне получил тяжелое ранение. Участвовал в осаде Таифа, затем пленил и доставил в Медину правителя Думат аль-Джадала Укайдира. В 10 г. х. способствовал принятию ислама значительной частью населения Наджрана. После смерти Пророка (ﷺ) Х. был послан халифом Абу Бакром против вероотступников, разгромил лжепророка Тулайху ибн Хувайлида в Бузахе. Затем выступил против племени Тамим и убил сдавшегося вождя Малика ибн Нувейру, чем вызвал неодобрение халифа `Омара. Затем в Йамаме разгромил лжепророка Мусайлиму и привел к покорности племени, отказавшиеся выплачивать закят.

В 12 г. х. в войне с сасанидским Ираном Х. командовал мусульманскими войсками в Ираке, разгромил персов и установил контроль над Хирой и побережьем реки Евфрат, затем с частью войск двинулся в Сирию и в 13 г. х. отвоевал у византийцев Аджнадейн, Дамаск, Хомс, Иерусалим. Под его командованием была одержана победа при Ярмуке, обеспечившая мусульманам контроль над Сирией.

Х. был строгим и требовательным командиром, но иногда совершал самовольные действия без разрешения политического руководства Халифата, а также упрекался в излишних тратах на содержание своей армии. Был вызван

халифом `Омаром для объяснений, после чего вернулся на службу. Умер от болезни в Хомсе (Сирия). В передаче Х. известно 18 хадисов.

ХАЛИД ИБН УӘЛИД [خالد بن وليد] (к.б.ж. 21/642) – көрнекті қолбасшы, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы. Меккеде дүниеге келген, меккелік беделді Махзумилер рулық қауымына жатады. Алғашында мұсылмандарға қарсы құрайыштар қатарында соғысқан. Хұдайбия келісімі жасалғанға дейін меккелік әскери жасағының қолбасшыларының бірі болған. Оның тактикалық айналасы себепті меккеліктер Ухуд шайқасында мұсылмандарды жеңіліске ұшыратты. Хұдайбия келісім-шарты жасалғаннан кейін Пайғамбар (ﷺ) оның ағасы Уәлидке Х. сияқты дарынды адамның әлі мүшрік-тер қатарында екеніне өкініш білдіреді. Уәлид Пайғамбар сөздерін Х. жеткізеді, ал ол Әмр ибн әл-Аспен Мединаға келіп, 7 Һ. ж. исламды қабылдайды.

8 Һ. ж. мұсылман әскері қатарында византиялықтарға қарсы Мута түбіндегі шайқасқа қатысады, қолбасшылар қазасынан кейін басшылықты өзіне алып, әскер талқандалуын алдын алған шегінуді ұйымдастырады. Жауынгерлік еңбегі үшін Пайғамбар (ﷺ) оны Сайфуллаһ («Аллаһ қылышы») деп атады. Меккені алуда Х. кавалерияға қолбасшылық жасап, саны аз меккелік топтардың қарсыласуын басты. Меккені жаулап алғаннан кейін, Пайғамбар бұйрығымен мүшріктер табынатын Узза пұтын жойды.

Хұнайн түбіндегі шайқаста қатты жарақат алады. Тайфты қоршауға қатысып, сонан соң билеуші Думат әл-Жандал Уқайдирді тұтқынға алып, Мединаға жеткізеді. 10 Һ. ж. Нажран тұрғындары көпшілігінің исламды қабылдауына мүмкіндік жасады.

Пайғамбар (ﷺ) өлімінен кейін Әбу Бәкр халифа бұйрығымен діннен тайғандармен соғысқа жіберіледі, Бузахта жалған пайғамбар Тулайха ибн Хувайлиді талқандайды. Кейін Тәммим тайпасымен шайқасып, Омархалифаның мақұлдамауын келтірген берілгелі отырған көсемі Мәлик ибн Нууәйрді өлтіреді. Сонан соң Йәмамада жалған пайғамбар Мусайлиманы талқандайды, зекет төлеуден бас тартқан тайпаны бойұсынушылыққа әкеледі.

12 Һ. ж. сасанидтік Иранмен болған соғыста Х. Иракта мұсылман әскеріне қолбасшылық жасап, парсыларды күйретіп, Ефрат өзені жағалауы мен Хира үстінен бақылау орнатады, содан соң әскер бөлігімен Сирия жаққа жылжып, 13 Һ. ж. византиялықтардан Ажнадейн, Дамаск, Хомс, Иерусалимді жаулап алады. Мұсылмандарға Сирия үстінен бақылауды қамтамасыз еткен Ярмук түбіндегі шайқас оның қолбасшылығымен жеңіске жеткізді.

Х. аса қатал әрі талапшыл әскери қолбасшы болды, алайда Халифат басшылығының саяси рұқсатынсыз ерікті әрекеттерге жол берген, сонымен қатар, өз әскерін ұстауға артық қаржы жұмсауы үшін жазғырылды. Түсініктеме үшін Омар халифамен шықырылып, одан кейін қызметке

оралды. Хомста (Сирия) сырқаттан қайтыс болады. Х. жеткізуінде 18 хадис белгілі.

ХАЛИФ [الخليفة] (мн. хулафа) («тот, кто приходит после кого-то и представляет его») – представитель, наместник, заместитель.

Аллах в Коране называет чело- века Своим Х. – наместником на земле (2:30).

Официальный титул руководи- теля исламского государства – Ха- лифата. Х. – представитель Про- рока Мухаммада (ﷺ), имам всех мусульман, хранитель и исполни- тель Законов Аллаха на земле, обе- спечивавший функционирование государственных органов в соот- ветствии с законами Шариата.

В суннитском исламе кан- дидатом на пост Х. может быть мусульманин мужского пола, на- ходящийся в здравом рассудке, обладающий достаточным здо- ровьем, справедливый, хорошо знающий все религиозные пред- писания, способный выносить необходимые важные решения и справляться с опасностями; кроме того, он должен был курайшитом. Если же нет достойного курайши- та, Х. может быть некурайшит. Об- ладающему этими качествами Х. народ обязан подчиняться. Отказ от подчинения возможен только в самых крайних случаях, например, если Х. отступит от ислама. В му- сульманском обществе не может быть более 1 Х.; если подобная си- туация возникла, истинным Х. сле- дует считать избранного первым.

Первыми Х. после Пророка (ﷺ) были Праведные халифы (см.: Ху-

Хал

лафа Рашидун). После этого Халифат стал монархией (см.: Омейяды; Аббасиды).

Шииты признают истинными Х. (имамами) только 4-го Х. Али и его потомков.

В суфизме Х. – прямой преемник основателя тариката или его ветви. Суфийским Х. шейхи тарикатов дают разрешение (иджаза) на руководство определенной частью своих последователей.

ХАЛИФА [الخليفة] (көпше түрі хуләфә) («әлдебіреудің артынан келіп, оның мүддесін білдіруші») – уәкіл, билеуші, орынбасар.

Аллаһ Құранда адамды – жердегі билеуші Өзінің Х. атайды (2:30).

Ислам мемлекетті – Халифат басшысының ресми атауы. Х. – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өкілі, барша мұсылмандардың имамы, Аллаһ Зандарының жердегі орындаушысы және қорғаушысы, Шариғат заңнамаларына сәйкес мемлекеттік органдардың қызметін қамтамасыз етуші.

Сүнниттік исламда Х. мандатына үміткер ретінде ақыл-парасаты дұрыс, әділетті, барлық діни қағидаларды жақсы білетін, қауіптерді жеңіп, қажетті маңызды шешімдерді қабылдай алатын ер мұсылман бола алады; сонымен қатар ол құрайыш тайпасынан болуы керек. Егер лайықты құрайыш болмаса, онда Х. болып құрайыш емес тағайындала алады. Осы қасиеттерге ие Х. халық бойұсынуы керек. Бойұсынудан бас тарту тек айрықша жағдайларда, мысалы 3. исламнан шыққан жағдайда

мүмкін. Мұсылман қоғамында бірмезетте 1 ғана Х. болуы мүмкін; егер осындай жағдай туындаса, ақиқи Х. бірінші сайланғанды санау қажет.

Пайғамбардан (ﷺ) кейін алғашқы Х. Әділетті халифалар (қрз.: Хуләфә Рашидун). Бұдан кейін Халифат монархияға айналды (қрз.: Умәйя әулеті; Аббас әулеті).

Шииттер ақиқи Х. (имамдар) ретінде тек 4-ші Х. Әли мен оның ұрпақтарын мойындайды.

Суфизмде Х. – тарикат немесе оның бығытының негізін салушының тікелей мұрагері. Сопылық Х. тарикат шейхтар өз ізбасарларының белгілі бөлігіне жетекшілікке рұқсат береді (ижаза).

ХАЛИФАТ [خلافة] – мусульманское государство, в котором правление осуществлялось в соответствии с Божественными Законами. Руководство Х. осуществлялось халифами (имамами). Большинство улемов рассматривали Х. как правление наместников Пророка Мухаммада (ﷺ).

История Х. прошла несколько периодов:

1. Праведный Х. (11/632-40/661) – правление 4 халифов (см.: Хулафа Рашидун), которые были ближайшими сподвижниками Пророка Мухаммада (ﷺ). Согласно воззрениям подавляющего большинства мусульман, их правление полностью соответствовало наследию Пророка (ﷺ), они были последовательными проповедниками идеалов ислама. Традиция утверждает, что такого идеального

соответствия власти Божественному порядку в позднейшей истории ислама не было (за исключением отдельных правителей).

2. Х. Омейядов (40/661-132/750) – начался после гибели халифа Али и добровольной передачи власти его сыном Хасаном Му`авии ибн Абу Суфьяну. Му`авия основал мусульманскую монархическую государственность; Х. потерял изначальные качества и превратился в абсолютную монархию. Последним халифом из династии Омейядов был Марван ибн Мухаммад, низложенный в результате восстания, руководимого `Аббасидами.

3. Х. `Аббасидов (132/750-656/1258) – характеризуется продолжением монархических традиций Омейядов. К концу периода халифы сохраняли только номинальный духовный авторитет, передав политическую власть светским правителям – султанам.

После падения `Аббасидов в Ираке их формальный сюзеренитет признавался мамлюками Египта. Согласно преданию, в 923/1517 г. после падения египетских мамлюков последний `аббасидский халиф аль-Мутаваккиль III передал право на Х. турецкому султану Салиму I Грозному; после этого халифами стали султаны `Османской империи, и центр Х. переместился из Каира в Стамбул. После падения `Османской империи в 1924 г. Х. как государственный институт прекратил существование. В `Османской империи после султана Салима правителей именовали «халифом всех мусульман

и слугой двух запретных мечетей» (Халифа аль-Муслимин ва хадим аль-Харамейн аш-Шарифейн). В мусульманской истории было обрцовано еще два Х.: Кордовский Х. в Испании (316/929-422/1031), в котором правили изгнанные `Аббасидами представители династии Омейядов, и Х. Фатимидов в Египте (297/1014-547/1152), основанный шиитами-исмаилитами; оба признавали халифами мусульман только представителей своих царских династий и отказывались признавать `Аббасидов.

ХАЛИФАТ [خلافة] – Аллах Зандарына сәйкес басқарылатын мұсылмандық мемлекет. Х. билік халифалар (имамдар) арқылы басқарылады. Көпшілік ғұламалар Х. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) наменгерлерінің билігі деп қараған.

805

Х. тарихы бірнеше кезеңдерден өткен:

1. Әділетті Х. (11/632-40/661) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) ең жақын сахабалары болған алғашқы 4 халифаның билігі (Қрз.: Хуләфә Рашидун). Мұсылмандар көзқарасының көпшілігі бойынша олардың билігі толығымен Пайғамбар (ﷺ) мұрасына сай болған, олар ислам мұратының насихатшысы болған. Дәстүр исламның кейінгі тарихында Аллаһтың билік тәртібіне дәл сәйкес келетін (кейбір билеушілерді қоспағанда) биліктің болмағандығын бекітеді.

2. Умәйя Х. (40/661-132/750) – Әлидің өлімінен соң және оның баласы Хасанның билікті өз еркімен бейбіт түрде Мұғауия ибн

Хал

Әбу Суфьянға тапсырған уақыттан басталды. Мұғауия мұсылмандық монархиялы мемлекет құрды; Х. бастапқы сапасын жоғалтып, абсолютті монархияға айналды. Умәйя әулетінің соңғы халифасы Маруан ибн Мұхаммед Аббастықтармен басқарылған көтеріліс нәтижесінде тақтан түсірілді.

3. Аббас Х. (132/750-656/1258) – Умәйялықтардың монархиялық дәстүрін жалғастыруымен сипатталады. Дәуір соңында саяси билікті зайырлы басшы – сұлтандарға берген халифалар атаулы рухани беделін ғана сақтап қалды.

Иракта Аббас әулетінің билігі құлағаннан кейін олардың формалды сюзеренитеті тек Мысыр мәмлүктерімен мойындалды. Риуаят бойынша, 923/1517 ж. мысыр мәмлүктері құлдыраған соң соңғы аббастық халифа әл-Мутәуәккил III Х. құқықты түрік сұлтаны Қаһарлы Сәлім I берген; осыдан соң халифалар болып Осман сұлтандары болып, Х. орталығы Каирден Стамбулға көшірілді. 1924 ж. Осман империясы құлағаннан кейін Х. мемлекеттік институт ретінде жойылды. Осман империясында Сәлім сұлтаннан кейін билеушіні «барлық мұсылмандар халифасы және екі әл-Харам мешітінің қызметшісі» (Халифа әл-Муслимин уә хадим әл-Харамәйн әш-Шарифәйн) деп атаған. Мұсылман тарихында тағы екі Х. құрылған болатын: Аббастықтармен қуылған Умәйя әулетінің өкілдері билеген Испаниядағы Кордова Х. (316/929-422/1031), және шиит-исмаилитар құрған Мысырдағы Фатимидтер

Х. (297/1014-547/1152); екеуі де мұсылмандар халифасы ретінде өздерінің патшалық әулетінің өкілдерін мойындаған және Аббас әулетін мойындаудан бас тартқан.

ХАЛЛАДЖ ИБН МАНСУР (244/858-306/919) [الحلاج بن منصور] – мыслитель, суфий. Родился в г. Байза в Иране. С ранних лет выучил наизусть Коран, отошел от мирских проблем и изучал работы суфиев. Много путешествовал и побывал во многих регионах мусульманского мира.

В отличие от представителей багдадской школы тасаввуфа, которые, опасаясь критики, старались не рекламировать свою духовную практику, Х. не скрывал свои суфийские воззрения и открыто проповедовал их, чем вызвал критику со стороны традиционалистов. В состояниях ваджда Х. озвучил фразу «Я – Бог», которая в суфийской трактовке являлась выражением любви к Аллаху и которую нельзя было понимать буквально. Из-за этой фразы был обвинен в ереси Боговоплощения. Аббасидские правители сочли, что он сеет смуту в государстве. Х. был осужден, 11 лет просидел в темнице, затем казнен.

ХАЛЛАЖ ИБН МАНСУР (244/858-306/919) [الحلاج بن منصور] – ойшыл, сопы. Иранның Байза қаласында дүниеге келген. Ерте жасынан Құранды толық жаттап, дүниелік өмір мәселелерін кетіп, сопылардың еңбектерін зерттеген. Мұсылман әлемінің көптеген аймақтарында болып, саяхаттаған.

Сыннан қашып, өздерінің рухани тәжірибесін жарнамаламауға тырысқан тасаууф мектебінің бағдаттық өкілдерінен ерекшелігі, Х. өзінің сопылық көзқарастарын жасырмаған және дәстүршілдер тарапынан сын келтірілген ұстанымын ашық ұстанған. Сопылық түсіндірмеде Аллаһқа деген махаббатты білдіретін және тура мағынада түсінуге болмайтын уәждә күйінде «Мен – Құдай» сөз тіркесін қолданды. Бұл үшін Құдайи кейіпке ену күпірлігіне айыпталады. Аббас әулетінің билеушілері оның мемлекетте бүлік шығарушы деп таниды. Х. сотталып, зынданда 11 жыл отырып, дарға асылады.

ХАЛЬВА [خلوة] («уединение, одиночество») – в суфизме – временное затворничество мюрида (ученика) после вступления на путь суфийского тариката в одной из частей суфийской обители (завии), в пещерах, уединенных местах по приказу муршида (духовного наставника). Х. помогает ученику очистить сердце и душу от скверны страстей и погрузиться в размышления о Боге. В различных тарикатах может продолжаться 3, 40 или 1001 день. Наиболее распространена 40-дневная Х. (араб. арба`ин, перс. чиж).

ХАЛУӘ [خلوة] («жалғыз қалу, жалғыздық») – суфизмде – сопылық тарикат жолына түскеннен кейін мұршидтің (рухани жетекші) бұйрығы бойынша мұридтің (шәкірт) сопылық тұрақтың бірінде (зәуия), үңгірде, жалғыз қалуға арналған

жерлерде уақытша жалғыздықта қалуы. Х. шәкіртке жүрек пен жанын құмарлық жамандығынан арылып, Құдай туралы ойға шомуға көмектеседі. Өртүрлі тарикаттарда 3, 40 немесе 1001 күнге жалғасуы мүмкін. Ең кең таралған 40-күндік Х. (арабша арба`ин, парсыша чиж).

ХАЛЬВАТИ [خلواتي] – суфийский тарикат.

Основатель – Абу `Абдуллах Сирадж ад-Дин `Омар ибн Акмал ад-Дин аль-Хальвати (ум. 800/1397), проповедовавший аскетизм и практику постов, придававший большое значение затворничеству (хальва). Цепь духовной преемственности Х. возводят к Али ибн Абу Талибу. Учение сохранило положения, сходные с шиизмом, позже тарикат стал суннитским.

807

Орден появился на северо-западе Ирана (в Тебризе) и первоначально был распространен среди азербайджанцев, пользовался покровительством тюркских правителей династий Кара-коюнлу и Ак-коюнлу. В `Османской империи Х. пользовался поддержкой султанов Сулеймана I и Салима I, проник в арабские провинции империи и на Балканы. В X/XVI в. был вытеснен шиитской династией Сефевидов из Ирана и Азербайджана. В Турции действовал до 1925 г., после чего был распушен.

В настоящее время Х. имеются в Египте, Сев. Африке, Судане, на Ближнем Востоке, Балканах, в Европе и Америке. Уже после первых шейхов орден распался

Хал

на многочисленные (ок. 30) ветви, имеющие некоторые различия в ритуале. Основные – рушания, джамалия, ахмадия, шамсия.

Учение Х. проникнуто идеей «единства бытия» (см.: Вахдат аль-вуджуд). Важное значение придается хальве (от 3 до 40 дней), толкованию снов и видений учеников в процессе духовной практики. В практике тариката используются особые зикры, рабита (духовная связь ученика с шейхом), молчание, голодание. Путь духовного «странника» состоит из 7 ступеней (макамов).

ХАЛУӘТИ [خلواتي] – сопылык тарикат.

Негізін салушы – жалғыздыққа (халуә) үлкен мән берген, аскетизм мен ораза ұстау тәжірибесін насихаттаған Әбу Абдуллаһ Сираж әд-Дин Омар ибн Ақмал әд-Дин әл-Халуәти (800/1397 ж.қ.б.). Х. рухани сабаастығы Әли ибн Әбу Талибқа апарады. Ілім шиизм ережелеріне ұқсас мазмұнға ие болып, кейін тарикат сүннитік айналды.

Орден Иранның (Тебриз) солтүстік-батысында пайда болды және алғашқыда әзірбайжандар арасында таралды, түріктік Қарақойлы және Аққойлы әулеттерінің билеушілерінің қолдауына ие болды. Осман империясында Х. Сүлеймен I мен Сәлім I сұлтандарының қолдауында болып, араб аймақтары мен Балқан түбегіне енді. Х/XVI ғ. шииттік әулет Сефевилермен Иран мен Әзірбайжаннан шеттетілді. Түркияда 1925 жылға дейін әрекет етті, одан кейін таратылды.

Қазіргі таңда Х. Мысыр, Солт. Африка, Судан, Таяу Шығыс, Балқан, Еуропа мен Америкада бар. Бірінші шейхтардан кейін аз уақытта орден салт-жораларында кейбір ерекшеліктер бар көптеген (30-ға жуық) тармақтарға бөлініп кетті. Негізгілері – рушания, жамалия, ахмадия, шәмсия.

Х. іліміне «болмыстың бірлігі» (Қрз.: Уахдат әл-ужууд) идеясы кірген. Халуәға (3-тен 40-күнге дейін), түс жору мен рухани тәжірибе процесінде шәкірттің көрінуіне маңызды мән беріледі. Тарикати тәжірибесінде ерекше зікірлер, рабиталар (шәкірттің шейхпен рухани байланысы), үнсіздік, аштық қолданылады. Рухани «елкезбенің» жолы 7 сатыдан (мақамдар) тұрады.

ХАММАМ [حمام] – баня. Ислам придаёт большое значение как духовной, так и физической чистоте человека. После половой близости, поллюций, менструаций и послеродовых выделений мусульманам и мусульманкам необходимо искупаться и совершить большое омовение (см.: Гусл). Частое купание и сохранение свежести тела расценивается как богоугодное деяние (см.: Сунна).

Совместное купание мужчин и женщин в общественных Х. категорически запрещено (харам). Там должны быть мужские и женские отделения либо определены разные дни. Во время купания как мужчинам, так и женщинам необходимо закрывать срамные места; запрещается смотреть на срамные места других людей. Банщикам

разрешается делать массаж тела за исключением срамных мест и ног.

Согласно хадисам Пророка, женщинам нежелательно без особой нужды посещать Х. – им желательно мыться дома. В Х. нельзя читать Коран и совершать молитвы.

ХАММАМ [حمام] – монша. Ислам адамның физикалық және рухани тазалығына үлкен мән береді. Жыныстық қатынас, сұйықтық бөліну, етеккір және босанғаннан кейінгі бөлінулерден кейін мұсылман ер мен әйелдер шомылып, толық бой дәрет алуы (қрз.: Ғұсыл) қажет. Жиі шомылу мен тәннің таза сақталуы жақсы амалдардан (қрз.: Сүннет).

Қоғамдық Х. ер мен әйелдердің бірге түсуіне қатаң түрде тыйым салынады (харам). Онда ер және әйел бөлімдері немесе әртүрлі күндер белгілену тиіс. Шомылу кезінде ерлер мен әйелдер әурет жерлерін жабуы керек; басқа адамдардың әурет жерлеріне қарауға болмайды. Монша қызметкерлеріне әурет және аяқтардан басқа жерлерге массаж жасауына рұқсат беріледі.

Пайғамбар хадистеріне сәйкес, әйелдерге аса қажетті жағдайлар болмаса Х. бармағаны жөн – олардың үйлерінде жууынғаны абзал. Х. Құран және намаз оқуға болмайды.

ХАМЗА ИБН `АБД аль-МУТТАЛИБ [حمزة بن عبد المطلب] (погиб 3/625) – младший дядя Пророка Мухаммада (ﷺ), его молочный брат и ближайший сподвижник. Был на 2 или 4 года старше Пророка (ﷺ). Родился в Мекке,

был известен храбростью и бесстрашием, слыл метким стрелком.

При нападках Абу Джахля на мусульман на холме Сафа защитил Пророка (ﷺ), на следующий день объявил о принятии ислама. При отсутствии Х. в умме значительно усилило ее.

После хиджры Х. сыграл большую роль в укреплении мусульманской государственности, участвовал в акциях против мекканцев, героически сражался в битве при Бадре и отличился в поединках перед ней. Позже возглавил поход против иудейского племени Кайнука.

В битве при Ухуде Али и Х. удалось убить знаменосцев курайшитов, но Х. погиб от удара копья в спину, нанесенного подосланным убийцей. Враги надругались над телом Х. На момент смерти Х. было ок. 57 лет.

809

ХАМЗА ИБН ӘБД әл-МУТТАЛИБ [حمزة بن عبد المطلب] (к.б.ж. 3/625) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) кіші ағасы, сүт ағасы және жақын сахабасы. Пайғамбардан (2 (ﷺ) немесе 4 жас үлкен. Меккеде дүниеге келген, батырлығымен, қайсарлығымен және мергендігімен белгілі болған.

Саға жотасында Әбу Жәһлдың мұсылмандарға шабуылында Пайғамбарды (ﷺ) қорғаған, ертеңіне исламды қабылдағаны туралы жариялайды. Х. үмметте болуы оны одан әрі күшейтті.

Һижрадан кейін Х. мұсылман мемлекеттігін нығайтуға үлкен үлес қосты, меккеліктерге қарсы акцияларға қатысты, Бәдр түбіндегі шайқаста ерлікпен айқа-

Хам

сып, оның алдындағы жекпе-жекте көзге түсті. Кейін яһудилік Қайнуқ тайпасына қарсы жорықты басқарды.

Ухуд шайқасында Әли мен Х. құрайыштар жалаугерін өлтіру мүмкін болды, алайда жіберілген өлтіруші Х. арқасына тигізген найзадан қаза табады. Жаулар Х. денесін қорлайды. Қаза кезінде Х. 57 жас шамасында болған.

ХАМР [خمر] – алкогольные напитки, одурманивающие человека. Употребление Х. даже в незначительных количествах для мусульман категорически запрещено (харама) (5:90).

Запрет на Х. ниспослан Аллахом не сразу. В мекканский период жизни Пророка (ﷺ) прямого запрета не было (16:67; 2:219). Позже был ниспослан аят, запрещающий совершать молитву после употребления Х. (4:43), а затем последовал и полный запрет (5: 90).

Запрет на Х. – единогласное мнение (иджма) всех мусульман, но существовали различные мнения о том, какие напитки запретны. Халиф `Омар ибн аль-Хаттаб сказал: «Все, что помутняет разум, является Х.».

К Х. относятся не только спиртные напитки, но и любые наркотики. Запрещено также торговать Х. После ниспослания запрещающего аята Пророк (ﷺ) сказал: «Несомненно, Аллах запретил Х. Тот, кто услышал этот аят, пусть не пьет его и не торгует им...»

ХАМР [خمر] – адамды мастандыратын алкогольді сусындар.

Мұсылмандарға Х. ең аз мөлшерде болса да қолдануға қатаң тыйым салынады (харама) (5:90).

Х. тыйым Аллаһ тарапынан бірден түсірілген жоқ. Пайғамбар (ﷺ) өмірінің меккелік кезеңінде тікелей тыйым болмады (16:67; 2:219). Кейіннен Х. ішкеннен кейін намаз оқуға болмайтын аят (4:43) түседі, содан соң толық тыйым (5: 90) түсті.

Х. тыйым – барлық мұсылмандардың бірауызды пікірі (ижма), дегенмен қандай ішімдіктерге тыйым салынғандығы туралы да әртүрлі көзқарастар болған. Халифа Омар ибн әл-Хаттаб: «Ақыл-парасаттан айыратынның барлығы Х.» – деген.

Х. тек спиртті ішімдіктер ғана емес, әрбір есірткілер де жатады. Сонымен қатар Х. сатуға тыйым салынады. Тыйым салған аят түскеннен кейін Пайғамбар (ﷺ): «Шүбәсіз, Аллаһ Х. харама етті. Кім бұл аятты естіген болса, оны ішпесін және сатпасын...» – деген.

ХАНАФИТСКИЙ МАЗХАБ [المذهب الحنفي] – одна из 4 правовых школ суннитского ислама.

Эпоним – Абу Ханифа, разработавший методологические основы мусульманского правоведения.

Метод вынесения правовых предписаний Абу Ханифы был основан на источниках:

– Коран;

– Сунна;

– высказывания сподвижников Пророка Мухаммада (ﷺ) (высказывания таби`унов не равны высказываниям сподвижников, т. к. они не общались непосредственно с Пророком (ﷺ));

– кыяс (суждение по аналогии с тем, что уже имеется в Откровении; сопоставление правовой проблемы с уже решенной);

– истихсан (предпочтение противоречащего кыясу, но более целесообразного в данной ситуации решения);

– иджма (единое мнение богословов);

– орф (традиционно распространенные мнения).

Почти все наследие Абу Ханифы было передано им в устной форме ученикам, которые зафиксировали и систематизировали положения Х. В сохранении, систематизации и распространении учения Абу Ханифы выдающуюся роль сыграли сахибайн («два ученика») – Абу Йусуф и Мухаммад ибн аль-Хасан аш-Шейбани. Вероучение последователей Х. было сформировано на основании матуридийского калама.

Один из методов вынесения правовых решений в Х. – четкая иерархия вердиктов авторитетов мазхаба (Абу Ханифа; Абу Йусуф; аш-Шейбани; другие источники Х.). Если по какой-либо проблеме возможно применение как кыяса, так и истихсана, то в большинстве случаев приоритет отдается истихсану. В случае необходимости выбора из имеющихся различающихся предписаний приоритет отдается наиболее убедительному или мнению большинства. Слабые и сомнительные хадисы используются в качестве аргумента лишь в исключительных случаях.

Благодаря усилиям учеников Абу Ханифы Х. стал всеобъем-

лющей школой мусульманского права, способной решить практически все проблемы фикха. Х. поощрялся `Аббасидами, заинтересованными в правовой основе государства. Халиф Харун ар-Рашид назначил Абу Йусуфа верховным судьей Багдада, и тот получил возможность назначать судей в провинции, отдавая предпочтение представителям Х. и тем способствуя распространению Х. В `Османской империи Х. получил государственный статус. Большинство современных мусульман – последователи Х.

ХАНАФИ МӘЗҺАБЫ [المذهب الحنفي] – сүнниттік исламдағы 4 құқықтық мектептің бірі.

Эпонимі – мұсылман құқықтану әдіснамасының негізін салған Әбу Ханифа.

Әбу Ханифаның құқықтық шешімдер шығару әдісі келесі қайнаркөздерге негізделген:

– Құран;

– Сүннет;

– Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының көзқарастары (табиғиндар пікірі сахабалар пікіріне тең емес, себебі олар Пайғамбармен (ﷺ) тікелей сөйлеспеген);

– кияс (Құранда бар дәлелдермен ұқсастыру пікірі; шешімі табылған құқықтық мәселемен салыстыру);

– истихсан (қиясқа қарама-қарсы артықшылық, бірақ дәл осы жағдайдағы орынды шешім);

– ижма (теологтардың біраузды пікірі);

– ғұрф (дәстүрлі таралған пікірлер).

Әбу Ханифаның барлық дерлік мұрасы Х. ережелерін жүйелеп, жинақтаған шәкірттеріне ауызша жеткізілген. Әбу Ханифа ілімінің сақталып, жүйеленуі мен таралуына сахибәйн («екі шәкірті») – Әбу Йусуф пен Мұхаммед ибн әл-Хасан әш-Шәйбани үлкен үлес қосты. Х. ақидасы кейіннен матуриди кәләмі негізінде құрылды.

Х. құқықтық шешім шығару әдісінің бірі – мәзһаб беделділері үкімдерінің нақты иерархиясы (Әбу Ханифа; Әбу Йусуф; әш-Шәйбани; Х. басқа қайнар көздері). Қандай да бір мәселеге қияс пен истихсан қолдану мүмкін болғанда, көп жағдайда истихсанға басымдық береді. Айырмашылығы бар ұйғарымдардың ішінен таңдау қажеттігі туындаған жағдайда сенімділігі жоғары және көпшілік пікіріне басымдық беріледі. Әлсіз және күмәнді хадистер тек ерекше жағдайларда ғана қолданылады.

Әбу Ханифа шәкірттерінің күш-жігері себепті Х. фикхтың барлық мәселелерін шеше алатын мұсылман құқығын тегіс қамтыған мектепке айналды. Х. мемлекеттің құқықтық жүйесіне назар аударған Аббас әулеті тарапынан көтермеленді. Харун әр-Рашид халифа Әбу Йусуфты Бағдаттың жоғары сотының қазысы етіп тағайындайды, ал ол өз кезегінде аймақтарға Х. өкілдеріне басымдық берген қазыларды тағайындауға мүмкіндік алып, Х. таралуына жағдай туғызды. Осман империясында Х. мемлекеттік дәреже алды. Қазіргі мұсылмандардың көпшілігі – Х. өкілдері.

ХАНБАЛИТСКИЙ МАЗХАБ
[المذهب الحنبلي] – одна из 4 правовых школ суннитского ислама.

Эпоним – Ахмад ибн Ханбал.

Ибн Ханбал в методологии вынесения правовых предписаний отдавал предпочтение хадисному материалу. При отборе хадисов решающее значение отводил иснаду, восходящему непосредственно к Пророку (ﷺ); если 2 хадиса противоречили друг другу, сверял их с другими достоверными (сахих) хадисами. Правовой метод Х. основывается на следующих источниках:

- нассы;
- фетвы сподвижников Пророка (ﷺ);
- мнение сподвижников. В случае различия во мнениях необходимо ссылаться на наиболее близкие прямым указаниям Корана и Сунны;
- хадисы-мурсал и хадисы-да`иф. Ибн Ханбал допускал использование хадисов, в иснаде которых неизвестны передававшие их сподвижники (мурсал), и ссылку на слабые хадисы (да`иф), если не доказана их подложность;
- қияс (сопоставление проблемы с уже решенными на основании доводов Откровения) и истислах (см.: Масалих Мурсала);
- иджма (единое мнение различных поколений правоведов);
- истисхаб (временность действия любой фетвы до предъявления новых доказательств).

В Х. существует несколько направлений, опирающихся на различные мнения сподвижников и таби`унов, сомнения и разночтения

в фетвах самого Ибн Ханбал, различия в передаче его выводов.

Х. не признает закрытия иджтихада, выступает за продолжение исследований по религиозно-правовым вопросам и настаивает на необходимости муджтахида, наделенного полномочиями на вынесение независимых суждений. К муфтиям Х. выдвигаются повышенные требования.

Несмотря на фундаментальную теоретическую основу, хорошую подготовку муфтиев, признание иджтихада открытым и другие преимущества, Х. не получил особого распространения. Х., появившийся позже других мазхабов, более догматичен, порой до радикальных форм. До прихода к власти в Аравии династии Саудитов, при которых Х. стал доминирующим, ни в одной стране мира ханбалиты не составляли большинства, а во многих регионах их вообще не было. Значительное число ханбалитов проживает на территории Объединённых Арабских Эмиратов, султаната Оман и других государств Персидского залива. Общины ханбалитов имеются в Ираке, Сирии, Египте, Палестине и Афганистане.

ХАНБАЛИ МӘЗҲАБЫ [المذهب الحنбلي] – сунниттік исламдағы 4 құқықтық мектептің бірі.

Эпонимі – Ахмад ибн Ханбал.

Ибн Ханбал құқықтық шешімдер шығару әдіснамасында хадистік материалдарға аса мән берген. Хадис тандауда шешуші мәнді Пайғамбарға (ﷺ) тікелей баратын иснадқа көңіл аударған; егер 2 хадис бір-біріне қайшы келсе, оны

басқа дәлелді (сахих) хадистермен салыстырған.

Х. құқықтық әдісі келесі дереккөздерге негізделеді:

– насстар;

– Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының пәтуалары;

– сахабалар көзқарасы. Пікірлер айырмашылығы анықталғанда Құран және Сүннетте келген ең жақын тікелей бұйрыққа сілтеме жасалуы керек;

– мурсал-хадистер мен даиф-хадистер. Ибн Ханбал иснадында белгісіз сахабалар (мурсал) жеткізген және жалғандығы дәлелденбеген әлсіз (даиф) хадистерді қолданған;

– қияс (Құран дәлелдері негізінде шешілген мәселелермен салыстыру) және истислах (Қрз.: Масалих Мурсала);

– ижма (құқықтанушылар әртүрлі буынының ортақ пікірі);

– истисхаб (жаңа дәлелдер ашылғанға дейін кез келген пәтуаның мерзімділігі).

Х. сахабалар мен табиғиндар көзқарастарының әртүрлі пікірлері, Ибн Ханбал пәтуалары мәтініндегі басқаша оқулар мен күмөндар, оның қорытындыларын жеткізудегі айырмашылыққа негізделетін бірнеше бағыттар бар.

Х. ижтиһадтың жабылуын мойындамайды, діни-құқықтық сұрақтар бойынша зерттеуді жалғастыру және тәуелсіз пайым шығару құқығымен бөленген мұхтаһидтің қажеттігін алға тартады. Мүфтилерге Х. жоғары талаптар қояды.

Фундаменталды теориялық негізі, мүфтилерінің жақсы дайын-

дығы, ижтиһадты ашық деп мойындау мен басқа артықшылықтарына қарамастан өзге мәзһабтардан кеш пайда болған Х. айрықша кең таралмады. Басқа мәзһабтардан кеш пайда болған Х., кейде радикалды түрге дейін доғмашыл. Арабияда Х. үстем жағдайға ие болған Саудилер әулеті билікке келгенге дейін әлемнің ешбір елінде хан-балилар көпшілікті құрамаған, ал көп аймақтарда тіпті мүлде болмаған. Ханбалилардың көп бөлігі Біріккен Араб Әмірлігінде, Оман сұлтанаты және Парсы шығанығы елдерінде тұрады. Ханбалилар қауымы Ирак, Сирия, Мысыр, Палестина және Ауғанстанда бар.

ХАНДАҚ [الخندق] – оборонительный ров вокруг города, селения, крепости. В истории ислама – сражение с язычниками, осадившими Медину в 5 г. х., когда для защиты города от превосходящих сил противника мусульмане вырыли вокруг него ров, благодаря чему им удалось отстоять город. Упоминания об этой битве содержатся в Коране (33:9-12).

ХАНДАҚ [الخندق] – қала, бекініс, елді-мекен айналасындағы қорғаныс оры. Ислам тарихында – 5 Һ. ж. Мединаны қоршаған мүшріктермен шайқас, күші басым қарсыластарынан қаланы қорғау үшін мұсылмандар қала айналасына ор қазады, осы себепті оларға қаланы ұстап қалу мүмкін болды. Бұл шайқас туралы Құранда (33:9-12) баяндалады.

ХАРАДЖ [خراج] – государственный налог за пользование землей. Наряду с джизьей взимался с землевладельцев-иноверцев на территориях, завоеванных мусульманами. Если иноверцы принимали ислам, то освобождались от выплаты джизьи, но продолжали платить Х.

Правоведы были единогласны в том, что немусульмане должны платить со своих земель Х., а мусульмане – ушр. Если же мусульманин покупает земли немусульман, то, по ханафитскому мазхабу, он продолжает платить Х. с этих земель, но ушр с них выплачивать не должен. В других суннитских мазхабах Х. и ушр могут взиматься с одной и той же земли: ушр передается нуждающимся мусульманам, а Х. идет в бюджет государства.

Существуют 2 вида Х.:

- аль-Х. аль-муваззафа – взимался с пригодных для земледелия территорий. В период правления халифа `Омара был установлен в размере ок. 18 кг продукта и 1 дирхема с территории в 1600 кв. м;

- аль-Х. аль-мукасама – выплачивался с урожая облагаемых Х. земель. Размер зависел от собранного урожая и мог составлять от 1/4 до 1/2. Этот вид Х. был установлен Пророком Мухаммадом, который после завоевания мусульманами оазисов Хайбар и Фадак обязал иудеев выплатить половину собранного ими урожая (см. также: Джизья; Ушр).

ХАРАЖ [خراج] – жерді пайдалану үшін алынатын мемлекеттік салық. Мұсылмандар жаулап

алған территориялардағы бөтен діндегі жер иелерінен жизиямен қатар алынған. Егер бөтен діндегі адам ислам қабылдаса, жизия төлеуден босатылып, Х. төлеуді жалғастырған.

Құқықтанушылар мұсылман еместердің өз жерлерінен Х., ал мұсылмандар – ғұшыр төлеу керектігіне бірауыздан келіскен. Мұсылман мұсылман еместің жерін сатып алған жағдайда, ханафи мәзһабы бойынша, ол бұл жерлерден Х. төлеуді жалғастырады, ал ғұшыр төлеуге тиіс емес. Басқа мәзһабтарда Х. мен ғұшыр бір жерден алынуы мүмкін: ғұшыр мұқтаж мұсылмандарға беріледі, ал Х. мемлекет бюджетіне барады.

Х. 2 түрі бар:

- әл-Х. әл-мууэззэф – егіншілікке жарамды территориялардан алынған. Омар халифа билігі тұсында 18 кг азық-түлік шамасы мен 1600 ш.м. территориясынан 1 дирхам көлемі белгіленген;

- әл-Х. әл-мукасама – Х. салығы салынатын жерлер өнімінен төленген. Көлемі жиналған өнімге байланысты және өнімнің $\frac{1}{4}$ -інен $\frac{1}{2}$ -іне дейін құраған. Х. бұл түрі мұсылмандар Хайбар және Фадақ алқаптарын жаулап алғанда яһудилерге жиналған өнімнің жартысын төлеуге міндеттеген Мұхаммед Пайғамбармен тағайындалған. (Сонымен қатар қрз.: Жизия; Ғұшыр).

ХАРАМ [حرام] («запретное, неприкосновенное») – в исламском праве – категорически запрещенные деяния и вещи. Все запреты основаны на ясных и бесспорных

доказательствах из первоисточников – аятов Корана или хадисов (мутавафир или ахад). На основании сомнительных хадисов фетвы о Х. выдавать нельзя (16:116). В ханафитском мазһабе запреты хадисов-ахад относят к категории тахриман макрух (см.: Макрух), т. е. «крайне нежелательное» (в противовес ваджиб). Таков, например, запрет на ношение мужчинами золотых украшений или шелковых одежд. Более слаб запрет танзихан макрух (противоположен понятию мандуб).

Х. в исламских первоисточниках может быть выражен:

– прямым запретом («Вам запрещено...»).

– отменой предшествующего разрешения («Отныне и впредь не дозволено...»);

– повелением воздерживаться от чего-либо («Остерегайтесь...»);

– указанием на скверность и недопустимость каких-либо действий («То-то и то-то – скверные деяния...»).

Выделяют 2 вида Х.:

– Х. бизатихи – запретные по сути вещи или деяния, например прелюбодеяние, убийство, воровство и т. д.;

– Х. лигайрихи – деяния или вещи, которые могут привести к греху, как, например, лицемерие открытых частей тела женщины, т. к. это может привести к прелюбодеянию, являющемуся грехом.

Основные запреты перечислены в аятах 2:173; 4:23-24; 5:3; 5:90; 6:145; 22:30.

Х. называют также место, куда запрещен доступ для определен-

Хар

ной группы лиц (например, женская половина дома, куда запрещен доступ посторонним мужчинам). Также Х. называются заповедные территории, на которых действуют определенные запреты (например, Мекка и Медина, на территории которых запрещено охотиться, рубить растения и т. п.).

Х. называется и главная святыня мусульман – мекканская мечеть Масджид аль-Харам.

ХАРАМ [حرام] («тыйым салынған, ұсталмайтын») – исламдық құқықта – қатаң түрде тыйым салынған амалдар мен заттар. Барлық тыйымдар алғашқы кайнар көздер – Құран аяттары мен хадистердің (мутәуәтир немесе ахад) анық және талассыз дәйектеріне негізделген. Х. туралы күмәнді хадистер негізінде пәтуа беруге болмайды (16:116). Ханафи мәзһабында ахад-хадистер тыйымдары тахриман мәкруһ (см.: Мәкруһ) категориясына жатады, яғни «аса қажетті емес» (уәжіпке қарама-қайшы). Мысалы ерлердің жібек киім кию және алтын тағу тыйымы осындай. Одан әлсіз тыйым танзихан мәкруһ (мандуб түсінігіне қайшы).

Х. исламдық алғашқы дереккөздерде көрініс табуы мүмкін:

– тікелей тыйым («Сендерге харам...»);

– бұрынғы рұқсаттың алынуымен («Бұдай былай және алда харам етіледі...»);

– бірнәрседен өзін ұстауға бұйрық («Сақтаныңдар...»);

– жамандыққа нұсқау және қандай да бір әрекеттің ретсіздігі

(«Анау және мынау – жаман амалдардан...»).

Х. 2 түрі бөліп көрсетеді:

– Х. бизәтиһи – заттың немесе амалдың мәні бойынша тыйым, мысалы, зина, өлтіру, ұрлық және т.б.;

– Х. лиғойриһи – күнәға әкелетін амалдар мен заттар, мысалы, үлкен күнә болатын зинаға әкелетін әйелдің ашық жерлеріне қарау.

Негізгі тыйымдар 2:173; 4:23-24; 5:3; 5:90; 6:145; 22:30 аяттарында келтірілген.

Сонымен қатар Х. деп арнайы топ адамдарына тыйым салынған бөлікті (мысалы, бөгде ерлерге тыйым кіруге тыйым салынған үйдің әйелдер жақ беті) атайды және Х. деп арнайы тыйымдар салынған территорияларды (мысалы, Мекке және Медина территорияларында аң аулауға, өсімдік жұлуга және т.с.с. тыйым салынған) да атайды.

Х. деп мұсылмандардың басты қасиетті орны – меккелік мешіт Мәсджид әл-Харам аталады.

ХАРИДЖИТЫ [الخوارج] («раскольники», «отколовшиеся», «мятежники») – крупное течение преимущественно радикального толка. Возникло в период правления халифа Али ибн Абу Талиба после третейского суда для решения вопроса о власти между Али и Му'авией ибн Абу Суфьяном. Большая часть воинов Али (ок. 12 000 чел.), заявив, что «судить вправе только Бог» (ла тахким илла лиллахи), покинули его и отошли к населенному пункту Харура (из-за

чего первоначально получили название «харуристы», а позже – Х.). Х. сразу объявили врагами как Али, так и Му'авию, начав против них активные диверсионные и военные действия. В 36/658 г. Али разгромил Х. у Нахравана, но в 39/661 г. пал жертвой заговора Х. Аналогичный заговор против Му'авии был раскрыт.

Х. быстро превратились в мощную политическую силу и на протяжении последующих десятилетий были главным дестабилизирующим фактором в Халифате. В борьбе с противниками использовали любые средства, включая политический террор и партизанскую войну. Основным местом базирования Х. была болотистая и труднопроходимая местность аль-Батаих неподалеку от Басры (юг Ирака).

Все Х. не признавали Праведных халифов 'Османа и Али, а также последующих халифов, отрицали исключительность имамата курайшитов, предъявляли повышенные требования к своим имамам и требовали безоговорочного подчинения им. При достаточной численности общине Х. вменялось в обязанность выступление против «неверной» власти, при недостаточной – разрешалась такая (скрытая вера). Одной из основ доктрины Х. стало самопожертвование на пути веры (шира), открывавшее путь в Рай и приведшее к развитию культа мучеников и почитанию павших героев.

Борьба с «неверным» окружением сводилась не только к бунтам, но и к прекращению всех

контактов Х. с другими мусульманами, переселению и созданию изолированных поселений (Дар аль-Хиджра).

Среди Х. не было единства; в I в. х. (VII в.) они распались на соперничавшие секты ибадитов, суфритов, надждитов, азракитов. Самой ранней группой, заложившей основы движения Х., ересикографы называют мухаккимитов. Уже к III/X в. зафиксированы несколько десятков сект Х., чья деятельность охватила Ирак, Иран, Йемен, Сев. Африку. Во II-III вв. х. созданы государства Х. в Сев. Африке и Омане, но после прихода к власти вожди Х. не придерживались изначальных идеалов и создавали монархии (Мидраритов, Рустамидов). К VI в. х. Х. сошли с политической арены. В настоящее время небольшие группы ибадитов существуют в Алжире, Ливии и Омане.

ХАУАРИЖДЕР[الخوارج] («ыдыратушы», «бөлінгендер», «бүлікшілері») – радикалды бағыты басымырақ ірі ағым. Әли ибн Әбу Талиб халифаның тұсында Әли мен Мұғауия ибн Әбу Суфьян арасындағы билік мәселесі туралы үштік соттан кейін пайда болған. Әли әскерінің басым бөлігі (шамамен 12 000 адам) «соттауға тек Аллаһ құқығы» (лә тахким иллә лилләһи) деп жариялап, оны тастап, Харур (осыған орай алғашқыда «харурилар», кейін – Х. атауын алған) елді-мекеніне кетеді. Х. Әли мен Мұғауияны жау деп жариялап, оларға қарсы белсенді диверсиялық және әскери әрекет-

Хар

терге көшеді. 36/658 ж. Әли Нахрауан түбінде Х. талқандайды, бірақ 39/661 ж. Х. қастандығының құрбаны болды. Мұғауияға осыған ұқсас қастандық ашылған болатын.

Х. тез арада мықты саяси күшке айналды және келесі онжылдықтар бойына Халифаттағы ең басты тұрақсыздандыру факторы болды. Қарсыластарымен күресте саяси террор мен партизандық соғысты қосқанда барлық тәсілдерді пайдаланды. Х. негізгі шоғырлану жері батпақты әрі қиын өтпелі Басраға жакын әл-Батаих (Ирактың оңтүстігі) мекені болды.

Х. барлығы Әділетті халифалар Осман және Әлиді, сонымен қатар келесі халифаларды мойындамады, құрайыштар имамдығының ерекшелігін жоққа шығарды, өз имамдарына жоғары талаптар қойып, оларға сөзсіз бойұсынуға шақырды. Қауым саны жеткілікті болған жағдайда Х. «күпір» билікке қарсы шығу міндеті жүктелді, ал жеткіліксіз болғанда – такияға (жасырын дін) рұқсат етілді. Х. доктринасы негіздерінің бірі Жұмаққа жол ашатын және азап шегу ғұрпының дамуы мен құрбан болған батырларды құрметтеуге әкелетін дін жолында өзін құрбан қылу (шира) болды.

«Кәпір» ортамен күрес бүліктерге ғана апарып қоймай, Х. басқа мұсылмандармен байланысының үзілуіне, оқшауланған қоныстардың құрылып, қоныс аударуына (Дар әл-Һижра) әкелді.

Х. арасында бірлік болмаған; I h. ғ. (VII ғ.) олар өзара жауласушы ибадилар, суфрилер, нәждилер,

азракилер ағымдарына ыдыраған. Х. қозғалысының негізін салған ерте топ мухаккимилар аталады. III/X ғ. өзінде қызметі Ирак, Иран, Йемен, Солт. Африканы қамтыған Х. бірнеше ондаған ағымдары болған. II-III h. ғғ. Солт. Африка және Оманда Х. мемлекеті құрылған, алайда билікке келген Х. билеушілері алғашқы мүдделерінен тайып, монархиялар (Мидраилар, Рустамилер) құрған. VI h. ғ. қарай Х. саяси аренадан кетеді. Қазіргі таңда ибадилардың кейбір кіші топтары Алжир, Либия және Оманда бар.

ХАРУН [هارون] – библейский Аарон, сын 'Имрана, брат пророка Мусы. Один из пророков (наби) Аллаха, посланный к народу Израилия. Родословная восходит к сыну пророка Йа'куба – Лави (Левию). Родился и вырос в Египте. Аллах сделал Х. Пророком вместе с его братом Мусой, когда народ Израилия подвергался мучениям и унижениям со стороны египтян. Подчинившись повелению Аллаха, Х. вместе с Мусой пошел к Фирауну и призвал его уверовать в Единого Бога, но Фираун отверг их призыв и жесточил гонения на израильтян.

Когда Муса пошел на гору Турас-Сина получать от Аллаха Тауру (Тору), с народом Израилия остался Х. В это время некто Самири подбил израильтян соорудить идола в форме золотого тельца. Х. пытался объяснить израильтянам степень их ответственности за идолопоклонство, но многие отказались слушать его и стали угрожать ему расправой. Х. отказался от крово-

пролития и дождался возвращения Мусы, проклявшего Самири и призвавшего израильтян к покаянию.

После этого Аллах приказал израильтянам двинуться на Ард аль-Мав'уд (Палестина и часть Сирии) и захватить земли амаликитян, а когда израильтяне побоялись сражаться с могущественным противником, наказал их и запретил им входить в Ард аль-Мав'уд 40 лет. Х. и Муса вместе со своим народом скитались в пустыне. Х. умер за 3 года до смерти пророка Мусы. Его гробницу показывают близ Петра (Иордания).

О Х. упоминается в Коране как о верном рабе Аллаха, которому было даровано ясное писание и наставление (37:114-122).

ҺАРУН [هارون] – інжілше Аарон, Мұса пайғамбардың ағасы Имранның ұлы. Израиль халқына жіберілген Аллаһ пайғамбарларының (нәби) бірі. Ататегі Йәьқуб пайғамбардың баласы – Лауиға (Левия) барады. Мысырда дүниеге келіп, өскен. Израиль халқы мысырлықтар тарапынан азаптау мен қорлыққа ұшыраған уақытта Аллаһ Һ. өз ағасы Мұсамен қатар Өзінің Пайғамбары етеді. Аллаһтың бұйрығына бойұсынған Һ. Мұсамен Перғауынға барып, оны Жалғыз Аллаһқа иман келтіруге шақырады, алайда Перғауын олардың шақыруын мойындамай, израильдіктерге қуғынды қушейтеді.

Мұса Тур әс-Сина тауына Аллаһтан Тәуратты (Тора) алуға кеткенде, Һ. Израиль халқымен қалады. Осы уақытта әлдебір Са-

мири деген адам израильдіктерге алтын қой пішінді пұтты жасауға көндіреді. Һ. израильдіктерге пұтқа табынушылықтың жауапкершілігі ауыр екендігін түсіндіруге тырысты, бірақ көпшілігі оны тындаудан бас тартып, оны өлтіру қаупімен сескендірді. Һ. қантөгістен бас тартып, израильдіктерді тәубеген шақырған, Самириге қарғыс айтқан Мұсаның келуін күтті.

Бұдан кейін Аллаһ израильдіктерге Ард әл-Мауғудка (Палестина және Сирияның бір бөлігі) жылжуға және амаликитяндар жерін басып алуға бұйрық береді, ал израильдіктер мықты жауларымен соғысудан бас тартқан соң оларды жазалап, Ард әл-Мауғудка 40 жыл кіруге тыйым салады. Һ. мен Мұса өз халқымен бірге шөлді паналады. Һ. Мұса пайғамбар өлімінен 3 жыл бұрын қайтыс болады. Оның мазарын Петраға (Иордания) жақын жер көрсетіледі.

Һ. туралы Құранда анық жазу пен өсиет берілген Аллаһтың иманды құлы ретінде келтіріледі (37:114-122).

ХАРУТ И МАРУТ [هاروت وماروت] – ангелы, познакомившие людей с колдовством. Были посланы к людям для испытания (2:102) и учили людей полезному, но их уроки были использованы в нечистоплотных и отвратительных делах.

ҺАРУТ ЖӘНЕ МАРУТ [هاروت وماروت] – адамдарды сиқырмен таныстырған періштелер. Адамдарға сынақ үшін жіберілген (2:102)

Хас

және адамдарды пайдалыға үйреткен, алайда, олардың сабақтары арамза және жиіркенішті істерге қолданылған.

ХАСАН аль-БАННА [حسن البنا] – см.: Ихван Муслимун.

ХАСАН әл-БАННА [حسن البنا] – қрз.: Ихуан Муслимун.

ХАСАН аль-БАСРИ [الحسن البصري] (21/641-110/728) – правовед, знаток Корана и хадисов из поколения таби`унов. Полное имя с куньей – Абу Са`ид аль-Хасан ибн Йасар аль-Басри. Его отец был родом из иракского селения Майсан, в правление халифа `Омара с семьей переехал в Медину. Детские годы Х. прошли в Вади аль-Куре. Достигнув совершеннолетия, участвовал в войне против Персии, затем был секретарем наместника Хорасана Раба ибн Зияда. Последующая жизнь в основном прошла в Басре. С ранних лет стремился к науке, стал одним из самых ранних мусульманских классиков. Сыграл большую роль в развитии доктрины суннитского ислама (см.: Ахль ас-Сунна ва`ль-Джамаа). Вед. аскетический образ жизни, был знаком с 300 сподвижниками Пророка Мухаммада (ﷺ). Был смелым и храбрым человеком, ненавидел тиранию, не побоялся выступить против произвола и репрессий омейядского наместника Ирака Хаджаджа ибн Йусуфа.

Х. признавал наличие Божественного предопределения, возможность лицемерия Аллаха в Раю, обязательность исполнения всех религиозных предписаний.

Всех мусульман, упорствующих в совершении больших грехов, считал лицемерами. Обязательным моральным качеством верующего считал наличие искренней, а не показной веры в Аллаха, Которому известно обо всех помыслах людей, и порицал внешний аскетизм. Согласно Х., аскетизм (зухд) заключается не в отшельничестве или затворничестве, а в любви к Аллаху, борьбе с греховными страстями и отдалении от ложных прелестей мира. Любовь к Аллаху является вершиной духовности человека. Только очищение души от скверны и борьба с дурными помыслами в этом мире могут спасти человека от гнева и наказания Аллаха. Нельзя недооценивать даже самый незначительный благочестивый поступок, т. к. он может спасти в День Суда, как нельзя недооценивать и самый незначительный дурной поступок, способный ввергнуть человека в Ад. Мышление, по Х., дано человеку для того, чтобы отличать плохое от хорошего. К толкованию Корана и хадисам Х. относился в высшей степени строго и критично, призывал отказаться от практики применения исраилията и следовать только тем преданиям, которые исходили непосредственно от Пророка Мухаммада.

Суфии считают Х. одним из своих классиков.

ХАСАН әл-БАСРИ [الحسن البصري] (21/641-110/728) – құқыктанушы, табиғиндер буынының Құран және хадистің білгірі. Күниясымен толық есімі – Әбу

Саъид әл-Хасан ибн Йасар әл-Басри. Әкесі ирактық Майсан елді-мекенінен, Омар халифаның тұсында отбасымен Мединаға көшіп келген. Х. балалық шағы Уәди әл-Қурада өткен. Кәмелетке толған шағында Парсыларға қарсы соғысқа қатысқан, кейін Хорасан билеушісі Раба ибн Зиәдтың хатшысы болған. Өмірінің келесі бөлігі негізін Басрада өткен. Ерте жасынан ғылымға талпынды, ерте мұсылман классітерінің біріне айналды. Сүнниттік ислам доктринасының дамуына үлкен үлес қосты (қрз.: Әһли әс-Сунна уәл-Жәһли амаа). Аскеттік өмір салты Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) 300 сахабасынан белгілі болды. Батыл әрі ержүрек адам болған, тиранияны жек көрген, Ирактың умәйялық билеушісі Хажжаж ибн Йусуфтың репрессия мен зомбылығына қарсы шығудан қорықпады.

Х. Аллаһтың тағдыры, Жұмақта Аллаһты көру мүмкіндігін, барлық діни ережелерді орындаудың міндеттілігін мойындаған. Үлкен күнәлар жасаудан қайтпайтын мұсылмандарды екіжүзділер деп санаған. Иман келтірген мұсылманның міндетті моралдық қасиеті адамдардың барлық ойындағы түйіндері Аллаһқа мәлім болып табылатын Аллаһқа деген иманы жасанды емес, шынайы иманның болуы деп есептеген, және сыртқы ескетизмді сынаған. Х. сәйкес, аскетизм (зуһд) сопылық пен диуаналықта емес, Аллаһқа деген махаббатта, күнәлі құмарлықтан бас тарту мен өмірдің алдамшы әсемдігінен алшақтауда. Аллаһқа деген махаббат адам руханилығының

жоғары шыңы. Осы өмірде жанды жаман қылықтардан тазарту мен жаман ойлармен күрес ғана адамды Аллаһтың ашуы мен жазасынан құтқарады. Қиямет күні құртқаруға мүмкін ең кішкентай ғана салихалы әрекетті де, адамды Тозаққа кіргізе алатын ең кішкентай жаман әрекетті де жете бағаламау керек. Х. бойынша, ойлау адамға жақсы мен жаманды айыру үшін берілген. Құран мен хадиске түсіндірмелерге Х. ең жоғары қаталдық пен сыни қараған, тек Мұхаммед Пайғамбардан тікелей келген риуаяттарға еріп, тәжірибеде ираилияты қолданудан бас тартуға шақырған.

Сопылар Х. өзінің классиктерінің бірі санайды.

ХАСАН ИБН АЛИ

[الحسن بن علي] (3/625-50/669) – старший внук Пророка Мухаммада (ﷺ), сын Али ибн Абу Талиба и Фатимы. Во время халифата Али ибн Абу Талиба участвовал в битвах Джамаль и Сиффин. После гибели отца в 40/661 г. был провозглашен халифом, но, понимая, что не имеет достаточных сил и средств для удержания власти, передал ее правителю Сирии Му'авии ибн Абу Суфьяну. После отречения уехал с младшим братом в Медину.

Шииты почитают Х. как своего II непогрешимого имама, утверждают, что Х. был отравлен своей женой и обвиняют Му'авию ибн Абу Суфьяна в причастности к этому преступлению.

ХАСАН ИБН ӘЛИ
[الحسن بن علي] (3/625-50/669) –

Хас

Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) үлкен немересі, Әли ибн Әбу Талиб пен Фатиманың ұлы. Әли ибн Әбу Талиб халифалығы тұсында Жамал және Сиффин шайқастарына қатысқан. 40/661 ж. әкесінің қазасынан кейін халифа жарияланады, алайда, билікті ұстап қалуға құралы мен күші жетпейтінін түсініп, билікті Сирия билеушісі Мұғауия ибн Әбу Суфьянға береді. Тақтан бас тартқаннан кейін кіші інісімен Мединаға кетеді.

Шииттер Х. өздерінің II күнәсіз имамы ретінде құрметтейді, Х. өз әйелімен улап өлтірілгені туралы хабар келеді және осы қылмысқа Мұғауия ибн Әбу Суфьянның қатысы барын айыптайды.

ХАССАН ИБН САБИТ [حسن ابن ثابت] (ум. 62/682) – сподвижник

822 Пророка Мухаммада (ﷺ). Обладал поэтическим талантом и писал стихи в честь Пророка и мусульман. Его называли «поэтом Посланника Аллаха». Родился в Медине, принадлежал к племени Хазрадж. Принял ислам в возрасте ок. 60 лет и после этого не разлучался с Пророком (ﷺ). Из-за преклонного возраста не участвовал в сражениях, но поднимал боевой дух бойцов своими стихами. Принимал участие в различных диспутах и своими стихами оказывал идеологическую поддержку мусульманскому движению. Умер в возрасте ок. 120 лет.

ХАСАН ИБН СӘБИТ [حسن ابن ثابت] (к.б.ж. 62/682) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы. Ақындық дарынның иесі және Пайғамбар

мен мұсылмандарға арнап өлеңдер жазған. Оны «Аллаһ Елшісінің ақыны» деп атаған. Меккеде дүниеге келген, Хазраж тайпасына жатқан. Исламды 60 жас шамасында қабылдап, бұдан кейін Пайғамбардан (ﷺ) еш алыстамаған. Жасы ұлғаюына байланысты шайқастарға қатыспады, дегенмен өз өлеңдерімен сарбаздардың әскери рухын көтерген. Өртүрлі пікірталастарға қатысып, өз өлең жолдары арқылы мұсылмандық қозғалысқа идеологиялық қолдау көрсетті. 120 жас шамасында дүниеден озды.

ХАТЫБ [خطيب] – человек, умеющий выступать перед публикой без заранее записанной речи или доклада, ритор. В исламской традиции Х. – имам, проводящий пятничные и праздничные богослужения, составной частью которых является выступление с проповедью (см.: Хутба). Очень желательно, чтобы Х. обладал хорошим голосом.

ХАТЫБ [خطيب] – көпшілік алдында алдын-ала жазылған сөз немесе баяндамасыз шыға алатын адам, ритор. Ислам дәстүрінде Х. – құрамдас бөлігі уағыз болып табылатын жұма және мерекелік намаздарды өткізетін имам (қрз.: Хутба). Х. дауысы барынша әуезді болған жөн.

ХАУФ [خوف] («испуг») – молитва, совершаемая в экстремальных ситуациях (при военных действиях, угрозе нападения хищников, извержениях вулкана, землетрясениях, наводнениях и т. д.).

В Коране (4:101-102) и Сунне имеется много доказательств совершения Х.. По данным хадисов, Х. во время боевых действий совершается группами мусульман во главе с имамом посменно, с перерывами между ракятами и в сокращенном виде. Если же опасность была так велика, что совершить молитву т. о. не удавалось, мусульмане могли молиться непосредственно на боевых позициях, даже не спешиваясь. Если и это невозможно, допустимо отложить молитву и восполнить ее позднее (см.: Каза).

ХАУФ [خوف] («корку») – төтенше жағдайларда (әскери әрекет, жыртқыштар шабуылы, жанартау атқылау, жер сілкінісі, су апаты және т.б.) оқылатын намаз.

Құран (4:101-102) мен Сүннетте Х. өтелу туралы көптеген дәйектер бар. Хадис мәліметтері бойынша, әскери әрекеттер кезінде Х. имам басқаруымен қысқартылған күйде және рәкәттар арасындағы үзіліспен мұсылмандар тобымен оқылады. Егер қауіп күшеюі себепті намаз оқылмай қалса, мұсылмандар әскери позициясында тұрып-ақ намаз оқуына болады. Егер бұл да мүмкін болмаса, онда намазды кейінге қалдырып, өтеуге болады (қрз: Қаза).

ХАУФ И РАДЖА [الخوف والرجاء] – страх и надежда. Вера мусульманина должна пребывать между боязнью (хауф) Божественного наказания и надеждой (раджа) на Его милосердие. Необходимость боязни Бога содержится в Коране: «Ведь бояться Аллаха из Его рабов

знающие» (35:28). В суфизме хауф – внеопытная категория, из которой проистекают понятия аскетизма (зухд), терпения (сабр) и раскаяния (тауба).

ХАУФ ЖӘНЕ РАЖАА [الخوف والرجاء] – қорқу мен үміт. Мұсылман сенімі Аллаһ жазасынан қорқу (хауф) пен Оның мейіріміне үмітте (ражаа) болу керек. Аллаһтан қорқу туралы Құранда келеді: «Расында, құлдарының ішінде, Аллаһты тек білімділері ғана қорқады» (35:28). Суфизмде хауф – аскетизм (зухд), сабырлық (сабыр) және тәубе (тәубе) түсініктері шығатын тәжірибеден тыс категория.

ХАФИЗ (мн. хафаза) [حافظ] («хранитель, запоминающий наизусть») – человек, знающий наизусть весь Коран (хафиз аль-кур'ан). Х. также называют мухаддисов, которые знают наизусть десятки тысяч хадисов с иснадами, личностные качества передатчиков хадисов, их надежность, правдивость, погрешности и ошибки.

Аяты Корана и хадисы еще в период жизни Пророка Мухаммада (ﷺ) специально заучивались и передавались из поколения в поколение. Устная традиция играла большую роль в сохранении исламского наследия и первоисточников и наряду с письменной продолжает до наших дней.

ХАФИЗ (көпше хафәза) [حافظ] («сақтаушы, есте ұстаушы») – Құран толық жатқа білетін адам (хафиз әл-кур'ан). Сонымен қатар, Х. деп он мыңдаған хадистерді

Хаф

иснадымен, хадис жетекшінің тұлғалық қасиеттерін, олардың дәйектілік, шыншылдық, күнәлары мен қателіктерін жатқа білетін мухаддистерді атайды.

Құран аяттары мен хадистер Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) өмірі тұсында да арнайы жатталып, ұрпақтан ұрпақа беріліп отырған. Ауызша дәстүр исламдық мұра мен алғашқы қайнар көздерін сақтауда қазіргі күнге дейін жазбашамен қатар үлкен рөл атқарады.

ХАФСА БИНТ `ОМАР [حفصة بنت عمر]

– одна из жен Пророка Мухаммада (ﷺ), «Мать правоверных». Дочь `Омара ибн аль-Хаттаба. Родилась приблизительно за 5 лет до начала пророчества Мухаммада. Приняла ислам вместе с отцом в Мекке. Была замужем за Хунайсом ибн Хузафой; спасаясь от гонений на мусульман, супруги совершили переселение вначале в Эфиопию, затем в Медину. После битвы при Ухуде Х. осталась вдовой. `Омар пытался выдать ее замуж за `Османа, затем за Абу Бакра, но Пророк (ﷺ) объявил, что сам женится на Х., а за `Османа выдаст свою дочь Умм Кульсум. Брак заключен в 3 г. х., когда Пророк Мухаммад (ﷺ) уже был женат на Аише и Сауде.

Отличалась набожностью, много времени проводила в служении Аллаху, но обладала волевым характером. Стала одной из самых уважаемых женщин. В ее передаче известно ок. 60 хадисов. Она хранит первый экземпляр Корана, собранный при халифе Абу Бакре и размноженный при `Османи. Умерла в Медине в период прав-

ления халифа Му`авии в 45 г. х. в возрасте 60 лет.

ХАФСА БИНТ ОМАР [حفصة بنت عمر] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) әйелдерінің бірі, «Мұсылмандар анасы». Омара ибн әл-Хаттабтың қызы. Мұхаммед пайғамбарлығынан 5 жыл бұрын дүниеге келген. Исламды әкесімен бірге Меккеде қабылдайды. Хұнай ибн Хузафамен тұрмыста болған; мұсылмандарға қуғыннан сақтанып, ерлі-зайыптылар бастапқыда Эфиопияға, кейін Мединаға қоныс аударады. Ухуд шайқасынан кейін Х. жесір қалады. Омар оны Османға, Әбу Бәкрге тұрмысқа бергісі келеді, алайда Пайғамбар (ﷺ) өзі оған үйленетінін, ал Османға өз қызы Умм Күлсімді беретінін жариялайды. Неке 3 h. ж. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Айша мен Саудаға үйленген уақытта жасалды.

Тақуалығымен ерекшеленген, көп уақытын Аллахқа құлшылықпен өткізген, дегенмен жігерлі мінезді болған. Ең құрметті әйелдердің бірі болды. оның жеткізуінде 60 астам хадис белгілі. Ол Әбу Бәкр тұсында құрас-тырылып, Осман кезінде көбейтілген Құранның бірінші нұсқасын сақтаған. 45 h. ж. 60 жасында Мединада Мұғауия халифаның билігі тұсында қайтыс болған.

ХАШИМ ИБН АБД МАНАФ [هاشم بن عبد مناف] – см.: Хашимиты.

НАШИМ ИБН ӘБД МАНАФ [هاشم بن عبد مناف] – қрз.: һашимилар.

ХАШИМИТЫ [هاشمية] – мекканский клан, из которого проис-

ходил Пророк Мухаммад (ﷺ). Х. были хранителями Каабы и организаторами хаджа до ислама. Вели происхождение от Хашима ибн `Абд Манафа (`Амра). По преданию, во время голода он на личные средства закупил в Палестине муку и кормил мекканцев, за что и был прозван Хашимом (от арабского хашама – «ломать, разбивать», т. е. «крошить хлеб в бульон»). Хашим способствовал развитию торговых отношений курайшитов с Гассанидами и сирийцами. В Йасрибе (Медине) женился на Сальме, дочери `Амра ибн Зейда, имел 4 сыновей и 5 дочерей, но его род по мужской линии продолжил только Шейба (см.: `Абд аль-Мутталиб).

Соперником Х. в Мекке был клан Омейядов, происходивший от брата Хашима – `Абд Шамса и его сына Омейи. С победой ислама это соперничество угасло, но после прихода к власти халифа Али, который был Х., вспыхнуло с новой силой. Омейяд Му`авия ибн Абу Суфьян отказался признавать власть Али, что привело к гражданской войне в Халифате. После создания монархии Омейядов Х. продолжали борьбу; в 132/750 г. Омейяды были низложены, к власти в Халифате пришли представители Х. династии `Аббасидов. Другой ветвью Х. был род Алидов.

Х. были шарифами Мекки и в период `Османской империи обладали символической властью. В Первой мировой войне мекканский шариф Хусайн ибн Али выступил на стороне англичан против турок, в 1916 г. объявил себя королем Хиджаза; позже, после изгна-

ния его правителем Неджда `Абд аль-Азизом ибн Саудом (основателем Саудовского королевства), при поддержке англичан сделал своего сына Фейсала королем Ирака, а сына `Абдуллаха – королем Иордании. В Ираке правление Х. продолжалось до 1958 г.; иорданская ветвь Х. правит до сего дня.

Родство многих современных Х., прежде всего правящих династий, с Пророком в ряде случаев ставится под сомнение.

НАШИМИЛАР [هاشمية] – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) шыққан меккелік рулық қауым. Һ. исламға дейін Қағба қорғаушысы және хаж ұйымдастырушы ұйымдастырушы болды. һашим ибн `Ба Манафтан (Әмр) өз шежірелерін тарқатады. Хикая бойынша, ол өз қаржысына Палестинадан ұн сатып алып, меккеліктерді қоректендірген, сол үшін һашим атанған (һашама араб тілінен – «ұсақтау», «уату», яғни «нанды сорпаға турау»). һашим құрайыштардың Гассанилар мен сириялықтармен сауда қатынасының дамуына жағдай туғызды. Йасрибе (Медина) Әмр ибн Зәйдтің қызы Сәлмәға үйленіп, 4 ұл, 5 қызды болған, алайда оның ұл жақтан ұрпағын тек Шейба жалғастырды (қрз.: Әбд әл-Мутталиб).

Меккеде Һ. қарсыласы һашимның бауыры – Әбд Шәмс және оның баласы Умәйядан тараған Умәйялықтар рулық қауымы болды. Ислам жеңісімен бұл қарсыластық сөнді, алайда Һ. болып табылатын Әли халифа болған кейін қарсыластық жаңа күшпен тұтанды. Халифатта азаматтық соғысқа

Хаш

әкелген Умәйялық Мұғауия Әбу Суфьян Әли билігін мойындаудан бас тартты. Умәйялықтар монархиясын құрғаннан кейін Һ. күрестерін жалғастырды; 132/50 жылы Умәйялықтар құлатылды, Халифаттың билік басына Һ. өкілдері Аббас әулеті келді. Һ. басқа тармағы Әлиліктер руы болатын.

Һ. Меккеде шарифтер және Осман империясы тұсында символикалық биліктің иесі болды. Бірінші дүниежүзілік соғыста мекелік шариф Хұсейн ибн Әли түріктерге қарсы ағылшындармен одақтасты, 1916 ж. өзін Хижаздың королі деп жариялайды; кейін Нәжд билеушісі Әбд әл-Азиз ибн Саудпен (Сауд королдігінің негізін салушы) қуылғаннан кейін ағылшындардың қолдауымен өз ұлы Фейсалды Ирак, ал Абдуллаһты – Иордания королі етеді. Иракта Һ. билігі 1958 ж. дейін жалғасты; ал Һ. иорданиялық тармағы әлі күнге дейін билік басында. Көптеген қазіргі Һ., ең алдымен билеуші әулеттердің Пайғамбармен туыстығы бірқатар жағдайларда күмән келтіреді.

ХАШР [حشر] – в мусульманской эсхатологии собрание воскресших в одном месте (Арасат) для суда. Это событие произойдет после Дня всеобщего воскресения.

ХАШР [حشر] – мұсылман эсхатологиясында қайта тірілгендердің сот үшін бір жерге жиналуы (Ғарасат). Бұл оқиға жалпы қайта тірілу Күнінен кейін орын алады.

ХИБА [هبة] – в исламском праве подарок, безвозмездная передача

какой-либо вещи в собственность другому человеку. Условиями Х. являются иджаб (заявление о передаче вещи в подарок) и кабул (заявление о принятии подарка).

О Х. в Коране не говорится, но существуют хадисы Пророка Мухаммада (ﷺ) о Х.: «Дарите друг другу подарки, и вы будете друг друга любить» (аль-Бухари). Сам Пророк принимал подарки и делал их другим. Условия (шарт) Х.: наличие вещи, которую собираются подарить; принадлежность этой вещи совершеннолетнему дарителю, находящемуся в здравом рассудке; взаимное удовлетворение дарителя и одариваемого от Х.

Взятка в исламском праве Х. не является, и ее необходимо вернуть.

ХИБА [هبة] – исламдық құқықта басқа адамға қайдан да бір затты меншік ретінде қайтарымсыз берілетін сый. Һ. шарты болып ижәб (затты сый ретінде беру туралы мәлімдеме) және кабул (сыйды қабылдау туралы мәлімдеме).

Һ. туралы Құранда айтылмайды, алайда Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Һ. туралы хадистері бар: «Бір-бірлеріне сыйлық жасаңдар, араларыңды сүйіспеншілікке жетелейді» (әл-Бұхари). Пайғамбардың өзі сыйлықтарды қабылдаған және өзгелерге берген.

Һ. шарты: сыйға берілетін заттың болуы; бұл заттың иесі ақыл-есі дұрыс кәмелетке толған сыйлаушы; Һ. сыйлаушы мен сый алушының өзара ризашылығы.

Исламдық құқықта Һ. пара емес, оны қайтару керек.

ХИДЖРА [هجرة] («переселение») – переселение (как правило, вынужденное) из одного места в другое; эмиграция.

1) Переселение верующих, которых лишают свободы вероисповедания, в регион, где существуют более подходящие условия для свободного служения Богу. Необходимое условие совершения Х. – намерение сделать это во имя Аллаха, т. е. Х. рассматривается как форма служения Богу (4:100).

Первую Х. совершил пророк Ибрахим, подвергшийся гонениям со стороны царя Намруда и своего народа. Х. из Египта совершили израильтяне под руководством Мусы.

Упоминание о возможности Х. встречается в Коране (4:97-98) по поводу неких мекканцев, которые тайно приняли ислам, но из боязни курайшитов не оглашали этого, были вынуждены участвовать в битве при Бадре на стороне язычников и погибли. В этом случае Х. являлась возможностью избежать принуждения и выполнить религиозный долг. Согласно иджме улемов, те мусульмане, которые, подвергаясь гонениям, не используют возможность уехать в исламскую страну, совершают серьезный грех, если у них нет веской причины оставаться. Ханбалиты считают, что даже если мусульманин во враждебной исламу стране имеет возможность свободного исповедания веры, все равно желательно (сунна) уехать в мусульманскую страну (см.: Дар аль-Ислам и Дар аль-Харб); ханафиты считают Х. обязательной (ваджиб). Однако, согласно хадису Пророка, запре-

щается совершать Х. из мусульманской страны, если нет препятствий для исповедания веры (Ибн Маджа).

Х. может носить как организованный, так и индивидуальный характер. Приказ начать Х. может дать руководитель общины мусульман (например халиф).

Когда в 5 г. после начала пророчества Мухаммада гонения на мусульман Мекки ужесточились, Пророк (ﷺ) приказал некоторым мусульманам переехать в Эфиопию. Первая группа переселенцев (не менее 15 чел.) отправилась туда в 615 г. (за 7 лет до Х. в Медину) под руководством 'Османа ибн Мазуна. Эфиопский негус Асхама оказал мусульманам хороший прием и предоставил защиту. Через год в Эфиопию переселилась вторая группа мусульман (ок. 80 чел.) во главе с двоюродным братом Пророка Мухаммада (ﷺ) Джафаром ибн Абу Талибом. Большая часть переселенцев переехала из Эфиопии в Медину накануне битвы при Хайбаре в 7/628 г.

Позже мекканские мусульмане во главе с Пророком совершили подготовленную их мединскими единоверцами Х. в Медину. Сам Мухаммад (ﷺ) был вынужден покинуть Мекку под угрозой покушения на его жизнь и вместе с Абу Бакром, преследуемый курайшитами, тайно пробирался в Медину (см.: Мухаммад; Бурайда ибн Хусайб; Сурака ибн Малик). Х. в Медину начала новый период развития ислама и явилась отправной точкой мусульманского летоисчисления.

2) Мусульманский лунный календарь, в котором исчисление ведется от даты Х. Пророка Мухаммада (ﷺ) из Мекки в Медину (в сентябре 622 г. христианского летоисчисления).

Древние арабы не имели устойчивой календарной системы, отсчет времени вели от даты смерти своего предка Кусая. После похода эфиопских войск на Мекку (см.: Асхаб аль-Филь) вехой в летоисчислении стал «год Слона».

Ранние мусульмане вели отсчет времени от некоторых судьбоносных исторических событий, например от Прощального хаджа Пророка. Развитие мусульманской государственности и, в частности, нужды делопроизводства и унификации деловой переписки, привели к необходимости календарной системы, инициатива создания которой принадлежит халифу `Омару. Предложения пользоваться греческим или персидским календарем были отклонены. Али ибн Абу Талиб предложил начать отсчет истории от даты Х. Пророка Мухаммада (ﷺ) из Мекки в Медину. Официальный календарь Х. был принят в Халифате в 16/638 г.

Год в лунной Х. состоит из 354 дней (в високосном году в последний месяц добавляют 1 день) и 12 месяцев: мухаррам, сафар, раби-аль-авваль, раби-ас-сани, джумада-ль-авваль, джумада-с-сани, раджаб, шаабан, рамадан, шавваль, зу-ль-каада, зу-ль-хиджа. 1 мухаррама 1 г. х. соответствует пятнице 18 июля 622 г. христианского летоисчисления. В лунном месяце 29,5 суток; для удобства

отсчета принято считать, что в четных месяцах 29 суток, а в нечетных – 30.

В некоторых мусульманских странах наряду с лунным используется и солнечный календарь (солнечная Х.): в нем отсчет времени также ведется с года Х., но началом года является весеннее равноденствие (20 или 21 марта). Т. к. в лунном календаре 354 дня (355 в високосном году), а в солнечном – 365 (366), разница между ними каждые 33 года увеличивается на 1 год.

Лунный календарь гораздо точнее солнечного, т. к. в течение одного 30-летнего цикла новолуние сдвигается всего на 0,012 суток. Однако мусульманский календарь построен на изменении фаз луны и не связан с временами года.

Для приблизительного перевода дат календаря Х. на григорианский можно пользоваться формулой: $G = M + 622 - (M/33)$, где G – год григорианского календаря, M – год Х. Для приблизительного перевода дат григорианского календаря на календарь Х. можно пользоваться формулой: $M = G - 622 + ((G - 622)/32)$. Погрешность при применении этих формул может составлять ± 1 год. Для более точного перевода дат применяют специальные таблицы.

ҺИЖРА [هجرة] («қоныс аудару») – бір жерден екінші жерге (мәжбүрлі) қоныс аудару; эмиграция.

1) Діни сенім бостандығынан айырылған мұсылмандардың Құдайға құлшылық қылу еркін-

дігіне қажетті жағдайлар жасалған аймақтарға қоныс аударуы. Һ. жасауға керекті шарт – бұны Аллаһ үшін жасау, яғни Һ. Құдайға құлшылықтың түрі ретінде қарастырылады (4:100).

Алғашқы Һ. Намрұд патша мен өз халқы тарапынан қуғын көрген Ибраһим пайғамбар жасаған Мысырдан Һ. Мұсаның жетекшілігімен израильдіктер жасады.

Һ. жасау мүмкіндігі туралы Құранда (4:97-98) исламды жасырын қабылдап, алайда құрайыштардан сескенуі себепті жарияламай, Бәдр шайқасында мүшріктер қатарында қаза тапқан кейбір меккеліктер жайында айтылады. Бұл жағдайда Һ. мәжбүрліктен шығып, діни борышты өтеу мүмкіндігі болып табылды. Ғұламалардың ижмасына сәйкес, қуғынға ұшыраған мұсылмандар қалуына ешбір себеп болмай, ислам еліне көшпесе үлкен күнәға душар болады. Хан-балилар егер мұсылман исламға жау елде дінді ұстау еркіндігіне ие болса да, мұсылман еліне көшуі ол үшін жақсы амал (сүннет) (қрз.: Дар әл-Ислам және Дар әл-Харб); ханафилықтар болса Һ. міндетті (уәжіп) деп санайды. Алайда, Пайғамбар хадисіне сәйкес, дін ұстануға ешбір кедергі болмаса, мұсылман елінен Һ. жасауға болмайды (Ибн Мәжәһ).

Һ. Ұйымдасқан және дербес сипат алуы мүмкін. Һ. жасауды бастауға бұйрықты мұсылман қауымының жетекшісі ғана беруі мүмкін (мысалы халифа).

Мұхаммед пайғамбарлығының 5 жылы Мекке мұсылмандарына қуғын күшейген кезде Пайғамбар

кейбір мұсылмандарға Эфиопияға қоныс аударуға бұйрық береді. Қоныс аударушылардың бірінші тобы (15 адамнан кем емес) Осман ибн Мазун жетекшілігімен ол жаққа 615 жылы (Мединаға Һ. 7 жыл бұрын) аттанды. Эфиоптық негус Асхама мұсылмандарға жылы қабылдау мен қорғанысты қамтамасыз етті. Бір жылдан соң Эфиопияға Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) немере ағасы Жәфәр ибн Әбу Талибтың басшылығымен мұсылмандардың екінші тобы (шамамен 80 адам) қоныс аударды. Қоныс аударушылардың басым бөлігі 7/628 жылы Хайбар шайқасы қарсаңында Эфиопиядан Мединаға көшті.

Кейінірек Пайғамбар (ﷺ) басшылығымен меккелік мұсылмандар мединалық діндестерімен дайындалған Мединаға Һ. жасады. Мұхаммедтің (ﷺ) өзі Меккені оның өміріне қауіп төнуімен тастап, Әбу Бәкр екеуінің ізіне түскен құрайыштардан Мединаға жасырын түрде барды (қрз.: Мұхаммед; Бурәйда ибн Хусайб; Сурақа ибн Мәлік). Мединаға Һ. исламның жаңа дәуірі дамуының басталуы және мұсылман жыл санауының бастауы.

2) Санау Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Меккеден Мединаға Һ. (христиандық санақ бойынша 622 жылдың қыркүйегі) жасаған күнінен басталатын мұсылман ай күнтізбесі.

Ежелгі арабтарда орнықты күнтізбе болмаған, санақты өз бабасы Құсай өлген күнінен санаған. Меккеге эфиоптық әскердің жорығынан (Қрз.: Асхаб әл-Фил) кейін

Хиз

жыл санаудың межесі «Піл жылы» болды.

Ерте мұсылмандар санақты шешуші тарихи оқиғалардан, мысалы, Пайғамбардың қоштасу қажылығынан есептеген. Мұсылман мемлекеттілігінің дамуы, оның ішінде іс қағаздарын жүргізу мен іскерлік жазбаларды сәйкестендіру Омар халифа бастамасымен қажетті күнтізбелік жүйенің енуіне әкелді. Гректік немесе парсылық күнтезбелерді қолдану қайтарылды. Әли ибн Әбу Талиб санақ бастауы ретінде Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Меккеден Мединаға Һ. жасау күнін ұсынды. Һ. ресми күнтізбесі Халифатта 16/638 ж. қабылданды.

Айлық Һ. жылы 354 күннен (толы жылда соңғы айға 1 күн қосады) және 12 айдан тұрады: мұхаррам, сафар, раби-әл-әууәл, раби-әс-сәни, жумада-л-әууәл, жумада-с-сәни, рәжәб (ережеп), шағбан, рамазан, шәууәл, зул-қаъда, зул-хижжа. 1 Һ. ж. 1 мұхаррамы христиандық жыл санаудың 622 жылдың 18 шілде жұма күніне сәйкес келеді. Айлық айда 29,5 тәулік бар; есепке ыңғайлылық үшін жүп айларды 29, тақ айларды – 30 тәулік деп есептеу қабылданады.

Бірақатар мұсылман елдерінде айлық күнтізбемен қатар күндік күнтізбе (күндік Һ.) қолданылады: ондағы санақ Һ. жылынан бастау алады, бірақ жыл басы ретінде көктемгі күн мен түннің теңелуі алынады (20 немесе 21 наурыз). Айлық күнтізбеде 354 күн (толы жылы 355), ал күндік күнтізбеде – 365 (366), олардың арасындағы айырма әр 33 жылда 1 жылға ұзарады.

Айлық күнтізбе күндік күнтізбеге қарағанда әлдеқайда дәлірек, себебі бір 30-жылдық айналымда жаңа ай тек 0,012 тәулікке ғана жылжиды. Алайда мұсылман күнтізбесі ай фазасының өзгеруіне құрылған және жыл мезгілдерімен байланысты емес.

Һ. күнтізбесінің күнін григориандық күнтізбеге жақын ауыстыру үшін келесі формуланы пайдалануға болады: $G = M + 622 - (M/33)$, ондағы G – григориан күнтізбесінің жылы, M – Һ. жылы. Григориан күнтізбесінің күнін Һ. күнтізбеге жақын ауыстыру үшін келесі формуланы пайдалануға болады: $M = G - 622 + ((G - 622)/32)$. Бұл формулаларды қолданудағы қателік ± 1 жылды құрауы мүмкін. Дәл күнді анықтау үшін арнайы кестелер қолданылады.

ХИЗБ ат-ТАХРИР аль-ИСЛАМИ [حزب التحرير الإسلامي] – «Исламская партия освобождения»: религиозно-политическая организация, действующая в различных странах и ставящая своей целью содействие возвращению мусульман к исламскому образу жизни путем создания единого Халифата на территории государств, население которых традиционно исповедует ислам. Правительства мусульманских стран, не обеспечивающие действие Божественного Закона, официальные документы Х. называют «неверными».

Х. создана в 1372/1953 г. в Иерусалиме судьей Таки ад-Дином ан-Набхани. После его смерти возглавлена `Абд аль-Кадимом Заллумом.

Борьба за реализацию целей Х. включает 3 стадии:

1. Создание специальных кружков для расширения сферы влияния и увеличения количества членов Х., обеспечение получения образования наиболее способными членами Х.

2. Масштабная пропаганда воззрений Х. через периодику, книги и средства массовой информации либо в общественных местах, собраниях и мечетях.

3. Борьба с мировоззрением «неверия». Х. не устанавливает сроков создания Халифата и не скрывает своих намерений, оговаривая, что стремится достичь результатов исключительно политическими методами. Религиозная практика и учение Х. в ряде случаев имеют серьезное расхождение с доктриной суннитского ислама.

ХИЗБ әт-ТАХРИР әл-ИСЛАМИ [حزب التحرير الإسلامي] – «Ислам азаттық партиясы»: тұрғындары ислам дінін ұстанатын мемлекеттер территориясында біртұтас Халифат орнату арқылы мұсылмандарды исламдық өмір салтына қайтару мақсатын қоятын әртүрлі елдерде әрекет ететін діни-саяси ұйым. Құдайи Заңдар әрекетін қамтамасыз етпейтін мұсылман елдерінің үкіметтері Х. ресми құжаттарын «дұрыс емес» деп атайды.

Х. 1372/1953 ж Иерусалимде қазы Тақи әд-Дин ән-Нәбһәнимен құрылған. Оның қазасынан соң Әбд әл-Қадим Заллуммен басқарылды.

Х. мақсаттары үшін күрес 3 сатыдан тұрады:

1. Х. мүшелерінің саны арттыру мен ықпалын нығайту үшін арнайы үйірмелер ашу, Х. барынша қабілетті мүшелерімен білім беруді қамтамасыз ету.

2. Мерзімді басылымдар, кітаптар мен бұқаралық ақпарат құралдары арқылы немесе қоғамдық орындар, жиындар мен мешіттерде Х. көзқарасын ауқымды насихаттау.

3. «Кәпір» дүниетанымымен күрес.

Х. Халифатты құру мерзімін анықтамайды және нәтижеге тек саяси әдістер арқылы ұмтылатынын айтып, өз ниеттерін жасырмайды. Х. діни тәжірибесі мен ілімі бірқатар жағдайларда исламның сүнниттік доктринасымен қатты қайшы келеді.

ХИЛЬФ аль-ФУДУЛ [حلف الفضول] – «Конфедерация добродетельных» («Союз чести»): договор

о защите чести и достоинства, заключенный в Мекке представителями нескольких кланов города до начала пророчества Мухаммада.

После победы при Фиджаре, одержанной мекканцами и их союзниками Кинанитами над племенем Кайситов, в самой Мекке начались акты насилия, грабежи, произвол зажиточных кланов. Некий торговец из племени Зубайд обратился к влиятельным горожанам с жалобой на мекканца аль-`Аса ибн Ваиля ас-Сахми, задержавшего выплату денег, но не нашел поддержки и с вершины горы стал громко декламировать стихи, в которых говорилось о нанесенной ему обиде. Зубайр ибн

Хил

‘Абд аль-Мутталиб, дядя Пророка Мухаммада, уговорил мекканцев отправиться к аль-‘Асу ибн Ваилу и заставить его отдать деньги.

Затем представители 5 родов племени Курайш договорились оказывать поддержку всем притесняемым в Мекке, независимо от того, мекканцами или приезжими они являются, и выступать против притеснителей до тех пор, пока захваченное не будет возвращено владельцу. Х. был подписан в доме ‘Абдуллаха ибн Джадана ат-Тайми. При заключении Х. присутствовал и Мухаммад, который на протяжении всей жизни высоко ценил значение Х. и выражал готовность в любой момент присоединиться к подобному договору.

832

ХИЛФ эл-ФУДУЛ [حلف الفضول] – «Ізгілер бірлестігі» («Ар одағы»): Мұхаммед пайғамбарлығына дейін Меккеде абырой мен қадір-қасиетті қорғау туралы қаланың бірнеше рулық қауым өкілдерімен жасалған келісім.

Меккеліктер мен олардың одақтасы Қинандықтардың Фижардағы Қайс тайпасы үстінен жеңісінен кейін Меккеде зорлық әктілері, ұрлық, ауқатты рулық қауымдардың бассыздығы басталды. Зубәйд рулық қауымынан әлдебір саудагер беделді қала тұрғындарына меккелік әл-Ас ибн Уәилә әс-Сәһмидің ақша төлеуді кешіктіргені үшін арызданады, алайда көмек ала алмаған ол тау басынан өзіне әкелген зәбірді өлеңмен көркемдеп оқиды. Мұхаммед пайғамбардың ағасы Зубәйр ибн Өбд әл-Мутталиб меккеліктерді

әл-Ас ибн Уәиләға барып, ақшаны беруге көндіреді.

Кейін Құрайыш тайпасының 5 руы өкілдері жергілікті меккелік пен әлде көшіп келген тұрғынға қарамай жәбір көрген меккеліктерге қолдау көрсетуге және тартып алынған зат өз иесіне қайтарылмайынша зорлық келтірушіге қарсы шығуға өзара келіседі. Х. Абдуллаһ ибн Жадан әт-Тәймидің үйінде жасалды. Х. маңызын өмір бойы жоғары бағалаған Мұхаммед те Х. жасалу кезінде болды және осындай келісімге кез келген уақытта қосылуға дайындығын білдірді.

ХИНД БИНТ УТБА [هند بنت عتبة] – знатная и влиятельная мекканка, жена курайшитского вождя Абу Суфьяна, мать Му‘авии ибн Абу Суфьяна, теща Пророка Мухаммада (ﷺ), который был женат на ее дочери Умм Хабибе. Была умной, целеустремленной и инициативной. Длительное время вместе с мужем враждовала с мусульманами. Ее отец Утба и брат аль-Валид погибли в битве при Бадре, и Х. загорелась жаждой мести, стала активной участницей военной кампании против мусульман. В битве при Ухуде на поле боя надругалась над телом убийцы ее отца Хамзы ибн ‘Абд аль-Мутталиба. Была заочно приговорена мусульманами к смерти. После завоевания мусульманами Мекки прибыла к Пророку (ﷺ), приняла ислам и была прощена Пророком (ﷺ), после чего уничтожила имевшихся у нее языческих идолов. Ее примеру последовали

другие приговоренные к смерти враги мусульман.

Х. стала набожной мусульманкой, участвовала в жизни мусульманской общины. Была участницей битвы при Ярмук (13 г. х.).

ҺИНД БИНТ УТБА [هند بنت عتبة] – текті әрі беделді меккелік әйел, құрайыш көсемі Әбу Суфьянның әйелі, Мұғаия ибн Әбу Суфьянның анасы, оның қызы Умм Хабибаға үйленген Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) енесі. Ақылды, мақсатты және бастамашыл болған. Ұзақ уақыт бойы күйеуімен мұсылмандармен қарсыласқан. Оның әкесі Утба және ағасы әл-Уәлид Бәдр шайқасында қайтыс болып, Һ. кек алуға өштенді, мұсылмандарға қарсы әскери кампанияның белсенді қатысушысы болды. Ухуд шайқасында әкесін өлтірген Хамза ибн Әбд әл-Мутталиб денесін қорлайды. Мұсылмандармен сырттай өлім жазасына кесіледі. Мұсылмандар Меккені алған соң, Пайғамбарға (ﷺ) келіп, исламды қабылдайды және Пайғамбармен (ﷺ) кешірілген, одан соң өзінде бар пұттарды жойған. Оның үлгісіне басқа өлім жазасына кесілген мұсылман жаулары да ереді.

Һ. тақуа мұсылман мұсылман әйел ретінде мұсылман қауымының өміріне қатысқан. Ярмук түбіндегі (13 Һ. ж.) шайқасқа қатысқан.

ХИРКА («тряпка») [خرقة] – специальная ветхая одежда (рубище), которую в некоторых тарикатах надевали ученики-мюриды при вступлении на суфийский путь как

символ следования практике тариката.

ХИРҚА («сүлгі») [خرقة] – кейбір тарикаттарда оқушы-мүридтер сопылық жолға түсер кезде тарикатқа ілесу тәжірибесінің символы ретінде киген арнайы ескі киім.

ХИТАН [ختان] – обрезание крайней плоти. Деяние очень желательное (у некоторых народов обязательное) для всех мусульман мужского пола. Обязательной даты Х. не существует. По возможности рекомендуется сделать Х. на 7-й день после рождения мальчика, но в любом случае желательно совершить его в раннем детстве. В редких случаях мальчики рождаются на свет без крайней плоти, и таким детям делать Х. не нужно.

833

ХИТАН [ختان] – сүндетке отырғызу. Барлық ер мұсылмандарға жасалуы құптарлық (кейбір халықтарда міндетті) әрекет. Х. жасаудың міндетті күні жоқ. Мүмкіндігінше Х. ұлдың туылғанынан 7-ші күні жасаған дұрыс, алайда оны балалық шақтың алғашқы уақытында жасау құпталады. Сирек жағдайларда ұлдар шеткі терісіз дүниеге келеді, мұндай балаларға Х. жасаудың қажеті жоқ.

ХОМЕЙНИ **РУХУЛЛА** [الخميني الله روح] (1320/1902-1409/1989) – иранский политический деятель и богослов, вождь исламской революции в Иране. Полное имя Рухулла аль-Мусави аль-Хомейни.

Родился в г. Хомейн. Его отец и дед были богословами; Х. пошел по их стопам и проявил себя весьма способным молодым человеком. В неполные 27 лет получил звание муджтахида. Спустя почти 20 лет получил высший шиитский богословский титул аятоллы, еще через 10 лет стал великим аятоллой (аятолла аль-узма).

Х. активно занимался политикой, стремился максимально политизировать ислам, открыто призывал народ к свержению иранской монархии, причем движущей силой и идеологией антишахского движения должна была быть именно исламская религия.

В 1381/1962 г. шах Мухаммад Реза Пехлеви провел законопроект, разрешавший избираться в органы государственной власти не только мусульманам, но и представителям других религий и приносить присягу на любой Священной Книге. Х. и его единомышленники выступили против этого закона; шаху пришлось уступить организованным по всей стране акциям протеста.

После этого Х. выступил с прямым призывом к свержению шахского режима вооруженным путем. В 1383/1964 г. был арестован и выслан, проживал в Наджафе (Ирак), но через 14 лет был выслан из Ирака и поселился во Франции. В 1399/1979 г. после начала иранской революции вернулся на родину и возглавил революционное движение, после падения монархии стал духовным лидером Исламской Республики Иран.

Х. заложил основы исламской государственной системы, которая стала действовать в Иране после революции. Согласно новой доктрине, разработанной Х. и другими представителями шиитского духовенства, исламское общество должно руководствоваться Божественным Законом даже в период сокрытия имама Махди (см. также: Шииты; Иснааш'ариты). Правление осуществляется факихом – законоведом, обладающим наилучшими личными качествами, призывающим общество к совершению разрешенных Богом поступков и удерживающим от совершения запретного. В отличие от шиитских имамов, факих не считается непогрешимым. Власть факиха (веляят аль-факих) рассматривается в доктрине Х. как промежуточный и подготовительный этап для пришествия Махди.

ХОМЕЙНИ РУХУЛЛА
[الخميني الله روح] (1320/1902-1409/
1989) – ирандык саяси қайраткер және теолог, Ирандағы ислам революцияның көсемі. Толық есімі Рухуллах әл-Мусауи әл-Хомейни. Хомейн қаласында дүниеге келген. Оның әкесі мен атасы да дін саласының мамандары болған; Х. олардың ізін қуып, өзін қабілетті жас адам ретінде көрсетті. 27 жасқа толмай тұрып мұжтаһид лауазымына ие болды. 20 жылдан кейін ең жоғары шииттік теологиялық титулы аятолла, ал 10 жылдан соң ұлы аятолла (аятолла әл-узма) атанды.

Х. саясатпен белсенді айналысты, исламды барынша саясат-

тандыруға тырысты, халықты ашық түрде ирандық монархияны құлатуға шақырды, бұған қоса шахқа қарсы қозғалысының қозғаушы күші мен идеологиясы дәл осы ислам діні болуы тиіс еді.

1381/1962 ж. шах Мұхаммед Риза Бәһләуи мемлекеттік билік органдарына тек мұсылмандарға ғана емес, сонымен қатар басқа дін өкілдеріне де сайлануға және кез келген Қасиетті Кітапта ант беруге рұқсат беретін заң жобасын дайындайды. Х. және оның пікірлестері заңға қарсы шықты; шах бүкіл елді қамтыған қарсылық акцияларға көнуге тура келді.

Бұдан кейін Х. шах режимін қарулы түрде құлатуға тура шақырды. 1383/1964 ж. қамауға алынып, айдалды, Нажафта (Ирак) тұрды, бірақ 14 жылдан соң Ирактан қуылып, Францияда тұрақтайды. 1399/1979 ж. ирандық революция басталған кейін отанына оралып, революциялық қозғалысты басқарды, монархия құлаған соң Иран Ислам Республикасының рухани көшбасшысы болады.

Х. Иранда революциядан кейін әрекет ете бастаған исламдық мемлекеттік жүйенің негізін қалады. Х. және басқа шииттік рухани өкілдерімен бірге жасаған жаңа доктринаға сәйкес, исламдық қоғам имам Мәһдидің (қрз.: Шииттер; Иснаәшғарилер) жасырын кезеңінде де Құдайи Заңды басшылыққа алуы тиіс. Басқару фақиһпен – ең жақсы жеке қасиеттерге ие, қоғамды Жаратушы рұқсат еткен амалдар мен тыйымнан өзін ұстайтын ізгілікке шақырушы заңгермен жүзеге

асырылады. Шииттік имамдарға қарағанда фақиһ күнәсіз болып саналмайды. Фақиһ билігі (уәлаят әл-фақиһ) Х. доктринасында Мәһди келуіне дайындық және аралық кезеңі ретінде қарастырылады.

ХУБАЛ [هبل] – идол, которому в древности поклонялись жители Мекки. Принесен в Мекку, контролируемую племенем Хузаа, неким `Амром ибн Лухаеом из Сирии, где был подарен ему по его просьбе для ниспослания дождей. В преданиях говорится, что Х. был изготовлен из красного агата и представлял собой человеческую фигуру со сломанной правой рукой. `Амр установил Х. неподалеку от Каабы и призвал народ поклоняться ему.

Курайшиты продолжили поклонение Х., подновили статую, изготовили сломанную руку из золота и перенесли идола в Каабу, где он простоял до покорения Мекки мусульманами. Пророк Мухаммад (ﷺ) сокрушил всех находившихся в Каабе идолов, в т. ч. Х.

835

ҺУБАЛ [هبل] – ежелде Мекке тұрғындары табынған пұт. Хузаа тайпасы билеген Меккеге Әмр ибн Лухаймен Сириядан әкелінген, оған сонда жаңбыр жаудыру үшін сыйланған. Хабарларда Һ. қызыл ақықтан жасалып, оң қолы сынған адам мүсін екені айтылады. Әмр Һ. Қағбаға жақын жерге орнатып, халықты оған құлшылық жасауға шақырған.

Құрайыштар Һ. құлшылық жасауды жалғастырды, мүсінді жаңартып, сынған қолды алтын-

Худ

нан дайындап, пұтты Қағбаға көшірген, онда Меккені мұсылмандармен жаулап алуына дейін тұрған. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Қағбадағы барлық пұттарды, соның ішінде Һ. жойған.

ХУД [هود] – пророк Аллаха, посланный к йеменскому племени Ад, проживавшему в Аль-Ахкафе в Вост. Хадрамауте. Родился в Аль-Ахкафе. Родословная восходила к Саму (Симу), сыну Нуха (Ноя). Еще в раннем детстве уверовал в Аллаха, поклонялся Ему и вел праведный образ жизни. На протяжении некоторого времени занимался торговлей. Аллах избрал Х. и отправил его к адитам. Х. призывал их вести праведный образ жизни, отказаться от насилия и жестокости, пытался отвести их от идолопоклонства и несправедливости (11:50-52), но большинство из них сочли его лжецом (7:66) и потребовали чудес. Х. превратил большую скалу в прах, поменял направление ветра, но когда и после этого адиты не уверовали, предупредил их о великом наказании от Аллаха за неверие (46:21-22). Адиты отвергли его, и Аллах сказал Х.: «В скором времени им непременно придется раскаяться» (23:39-40). На город опустилась большая туча, которую адиты приняли за дождевую, но Аллах уничтожил их сильнейшим ураганом за неверие, гордыню и нечестие (41:16) и привел на их земли других людей (23:42). Спаслись только Х. и немногие уверовавшие; они поселились на месте современной Мекки, где Х. и умер.

ҺУД [هود] – йемендік ад тайпасына жіберілген Аллаһтың пайғамбары, Шығыс Хадрамауттағы Әл-Ахқафта тұрған. Әл-Ахқафта дүниеге келген. Ататегі Нұх баласы Самнан (Сим) тараған. Бала кезінде Аллаһқа иман келтіріп, Оған құлшылық жасаған, салихалы өмір салтын жүргізген. Бір уақыттарда саудамен айналысқан. Аллаһ Һ. таңдап, оны адтықтарға жібереді. Һ. оларды салихалы өмір сүруге, зорлық пен қатыгездіктен бас тартуға шақырып, оларды пұтқа табынушылық пен әділетсіздіктен ажыратуға тырысқан (11:50-52), алайда олардың көпшілігі оны өтірікші санап (7:66), ғажайыптар талап етті. Һ. үлкен тауды күлге айналдырып, жел бағытын ауыстырды, бірақ содан кейін де адтықтар иман келтірмеген соң, оларды Аллаһтан күпірлік үшін үлкен жаза келетінін (46:21-22). Адтықтар оны мойындамады, сонда Аллаһ Һ.: «Олар аз бір заманда әлбетте өкінішке ұшырайды» (23:39-40). Қаланы үлкен бұлт жабады, оны адтықтар жаңбырлы деп қабылдайды, бірақ Аллаһ оларды күпірлік, тәкаппарлық пен және бұзақылығы үшін қатты құйынмен жойды (41:16) және олардың жеріне басқа адамдарды жіберді (23:42). Тек Һ. және кейбір иман келтіргендер аман қалды; олар Һ. қайтыс болған қазіргі Мекке жеріне орналасты.

ХУДАЙБИЯ [الحديبية] – местность в 17 км от Мекки, где в 6 г. х. был подписан мирный договор между Пророком Мухаммедом (ﷺ) и представителем язычников Мек-

ки Сухайлем ибн `Амром. Худайбийский мир имел огромное значение для дальнейшего укрепления мусульманской общины и распространения ислама на Аравийском п-ове. Об этом договоре упоминается в Коране (48:1-30).

ХУДАЙБИЯ [الحديبية] – Меккеден 17 шақырым жерде 6 Һ. ж. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) мен Мекке мұшріктерінің өкілі Сухәйл ибн Әмр арасындағы бейбіт келісім-шартқа қол қойылған. Худайбия бейбітшілігі мұсылман қауымының келешекте нығаюы мен исламның Аравия түбегінде таралуына маңызды мәнге ие болды. Бұл келісім-шарт туралы Құранда (48:1-30) айтылады.

ХУДЖЖА [حجة] – в шиизме – доказательство Божественного присутствия в земном мире, выраженное в личности шиитского имама, в его речах и поступках (см.: Васи).

ХУЖЖА [حجة] – шиизмде – шииттік имам тұлғасында, оның сөздері мен істерінде көрінетін Құдайдың жерде бар болуының дәлелі (қрз.: Уәси).

ХУЗАЙФА ИБН ЙАМАН [حذيفة بن اليمان] (ум. 35/656) – сподвижник Пророка Мухаммада (ﷺ). Родился в Медине. Его отец происходил из мекканского клана Бану Абс, бежал из Мекки в Медину из-за убийства человека; после начала пророчества Мухаммада приехал к нему в Мекку, принял ислам и воспитывал сына как мусульманина. После хиджры Пророка (ﷺ) в Ме-

дину Х. не покидал его. Принял активное участие в укреплении мусульманского государства, участвовал во всех сражениях, кроме битвы при Бадре. В битве при Ухуде отец Х. случайно погиб от мечей мусульман, которые не узнали его и приняли за врага. Пророк Мухаммад (ﷺ) отдал распоряжение, чтобы Х. выплатили выкуп за гибель отца, но тот отказался от выкупа.

В правление Абу Бакра Х. принял участие в войнах с вероотступниками и командовал отрядом, посланным в Оман. В правление `Омара воевал с персами в Ираке, Хамадане, Рее; при `Османи участвовал в завоевании Армении и Азербайджана. Став свидетелем конфликта по поводу чтения Корана, обратился к халифу `Осману с инициативой разномножения экземпляров Корана на курайшитском диалекте (см.: Коран). В передаче Х. известно более 100 хадисов.

ХУЗАЙФА ИБН ЙАМАН [حذيفة بن اليمان] (к.б.ж. 35/656) – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабасы. Мединеде дүниеге келген. Оның әкесі меккелік Бану Абс рулық қауымынан шыққан, Меккеден Мединеде адам өлтіргені үшін қашқан; Мұхаммед пайғамбарлығы басталған соң, оған Меккеге келіп, исламды қабылдайды, ұлын да мұсылман ретінде тәрбиелеген. Пайғамбардың Мединеде (ﷺ) нижрасынан кейін Х. оны тастамады. Мұсылман мемлекетінің нығаюына белсене қатысып, Бәдрден басқа барлық шайқастарға қатысқан. Ухуд шайқасында Х. әкесін та-

Хул

нымай, жау деп қабылдаған мұсылман қанжарынан жазатайым қаза табады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Х. әкесінің өліміне құн төлеуге бұйрық береді, бірақ ол құннан бас тартқан.

Әбу Бәкр билігі кезінде Х. діннен безгендермен соғысып, Оманға жіберілген топты басқарған. Омар билігі кезінде парсылармен Иракта, Хамаданда, Рейде шайқасқан; Осман кезінде Армения және Азербайжанды алуға қатысқан. Құранды оқу жайында келіспеушіліктің куәсі болғанда, Осман халифаға құрайыш диалектісінде Құран даналарын көбейту бастамасымен келген (қрз.: Құран). Х. жеткізген 100 астам хадистер белгілі.

838 **ХУЛАФА РАШИДУН [الخلفاء الراشدين]** («Праведные халифы») – первые 4 правителя, последовательно руководившие мусульманским государством после смерти Пророка Мухаммада (ﷺ): Абу Бакр ас-Сыддик (11-13 г. х.), `Омар ибн аль-Хаттаб аль-Фарук (13-23 г. х.), `Осман ибн `Аффан Зун-Нурайн (23-35 г. х.) и Али ибн Абу Талиб аль-Муртада (35-40 г. х.). Согласно суннитской традиции, их правление полностью соответствовало наследию Пророка, и они были последовательными проповедниками всех идеалов ислама. Традиция утверждает, что такого идеального соответствия власти Божественному порядку не было отмечено в более поздней истории ислама, за исключением правления отдельных халифов, например омейядского халифа `Омара II ибн Абдулазиза.

ХУЛӘФӘ РАШИДУН [الخلفاء الراشدين] («Әділетті халифалар») – Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін мұсылман мемлекетін кезекті басқарған алғашқы 4 билеуші: Әбу Бәкр әс-Сыддық (11-13 h. ж.), Омар ибн әл-Хаттаб әл-Фарук (13-23 h. ж.), Осман ибн Аффан Зун-Нурайн (23-35 h. ж.) және Әли ибн Әбу Талиб әл-Муртада (35-40 h. ж.). Сүнниттік дәстүрге сай, олардың билігі толығымен Пайғамбар мұрасына сәйкес және олар исламның барлық мақсаттарын бірізді насихаттаушы болды. Дәстүр исламның кейінгі тарихында Аллаһтың билік тәртібіне дәл сәйкес келетін Умәйялық халифа Омар II ибн Әбдулазизден басқа биліктің болмағандығын бекітеді.

ХУЛЛА [حل] – окончательный развод, после которого женщина становится запретной для своего мужа. Муж может снова жениться на ней только после того, как она выйдет замуж за другого мужчину и вновь вследствие вдовства или развода окажется не замужем.

ХУЛЛА [حل] – әйел күйеуіне харам болып табылатын соңғы ажырасу. Күйеуі әйеліне басқа еркекке күйеуге шығып, ажырасу немесе жесір қалған жағдайда ғана қайта үйлене алады.

ХУРУФ МУКАТТА`А [حروف مقطعة] – буквы или буквосочетания в Коране, которые не несут понятного человеку смысла; их смысл известен лишь Аллаху (см.: Муташабих). Встречаются в самом начале 29 сур Корана, например

алиф-лам-мим (31:1), та-ха (20:1), йа-син (36:1). Существуют различные мнения о том, можно ли считать Х. отдельными аятами.

Толкователи Корана писали, что язычники мешали Пророку Мухаммаду (ﷺ) возвещать Божественную Книгу народу (41:26). Тогда Аллах ниспослал суры, начинающиеся с Х., – они привлекли внимание язычников, и те стали слушать Коран.

По традиции, ведущей начало от сподвижников Пророка (ﷺ) и их последователей (салаф), смыслы Х. ведомы лишь Аллаху и постичь их невозможно, а любые толкования смыслов Х. недопустимы. Ибн Таймия считал, что смыслы Х. были открыты только Пророку (ﷺ), но некоторые знатоки калама оправдывали попытки объяснения смыслов Х. кораническим призывом к размышлениям над смыслами Откровения: если бы Х. не имели явного смысла, в них не было бы необходимости и они не были бы ниспосланы Аллахом. Известно ок. 20 трактовок Х. Существовала также версия, что Х. – просто названия сур Корана.

ХУРУФ МУҚАТТАЪА
[حروف مقطعة] – Құрандағы адамға түсінікті мәні жоқ әріптер немесе әріп тіркестері; олардың мағынасы тек Аллаһқа ғана аян (қрз.: Мута-шабих). Құранның 29 сүресінің басында кездеседі, мысалы әлиф-ләм-мим (31:1), та-ха (20:1), йа-син (36:1). Х. жеке аяттар ретінде есептеуге болатыны жайлы әр түрлі көзқарастар бар.

Құранды тәпсіршілері мүшріктердің Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ)

Аллаһ Кітабын халыққа мадақтауға кедергі жасағаны (41:26) туралы жазады. Сонда Аллаһ Х. басталатын сүрелерді түсіреді – олар мүшріктердің назарын аударып, алдыңғылар Құранды тыңдай бастады.

Дәстүр бойынша, Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) сахабалары және олардың ізін қуушылардан (сәләф) басталған Х. мәні тек Аллаһқа аян, оны түсіну мүмкін емес, ал Х. кез келген түсіндірулерге жол берілмейді. Ибн Тәймия санағандай, Х. мәні тек Мұхаммед Пайғамбарға (ﷺ) ашылған, бірақ кейбір кәләм иелері Х. мәнін түсіндіруді Құран мәнінің үстінен ойлануға шақыру деп таныған: егер Х. анық мәні болмаса, оларда қажеттілік жоқ және Аллаһ тарапынан түсірілмес еді. 20 жуық Х. трактаттары бар. Х. – тек Құран сүрелерінің аты деген де хабар бар.

839

ХУСАЙН ИБН АЛИ
[الحسين بن علي] (4/626-61/680) – младший внук Пророка Мухаммада (ﷺ), сын Али ибн Абу Талиба и Фатимы. После отречения старшего брата Хасана ибн Али жил с ним в Медине. Вплоть до смерти омейядского халифа Му'авии ибн Абу Суфьяна (60/680) не принимал активного участия в общественно-политической жизни Халифата, но вместе с другими сподвижниками выступил против превращения Халифата в наследственную монархию.

Жители Куфы восстали против нового халифа Йазид ибн Муавии и предложили Х. возглавить их борьбу. Х. с семьей и приближен-

ными выехал к ним; посланный им в Куфу Муслим ибн Акил сообщил, что ок. 18 тыс. человек уже присягнули на верность Х. и ждут его приезда. Но назначенный Йазидом наместник Куфы Убайдулла ибн Зияд угрозами и подкупом привлек на свою сторону вождей мятежников и подавил восстание; Муслим ибн Акил попытался выступить против него, но был выдан властям и казнен.

Близ Кербелы Х. был остановлен правительственными войсками, к которым примкнули и жители Куфы. После неудачных переговоров небольшой отряд Х. был полностью разгромлен; сам Х. погиб в битве. Ему отрубили голову и отправили вначале Убайдулле ибн Зияду, а затем в Дамаск халифу Йазиду. Вместе с Х. погибли 72 человека, в т. ч. 23 его родственника.

Насильственная гибель внука Пророка (ﷺ) вызвала возмущение народа и привела к восстанию в Мекке, которое возглавил Абдуллах ибн Зубайр. Эти события привели к падению суфьянитской ветви Омейядов. Ибн Зубайру даже удалось стать халифом (64/684-73/692); затем к власти пришла марванитская ветвь Омейядов.

Гибель Х. повлияла на дальнейшие политические события и еще больше сплотила сторонников семьи Пророка. Многие политические движения в Халифате проходили под лозунгами отмщения за кровь Х. Шииты почитают Х. как своего III непогрешимого имама. Его гробница в Кербеле – объект паломничества шиитов.

ХҮСЕЙН ИБН ӘЛИ

[الحسين بن علي] (4/626-61/680) – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) кіші немересі, Әли ибн Әбу Талиб пен Фатиманың ұлы. Үлкен ағасы Хасан ибн Әли биліктен бас тарқан соң, онымен бірге Мединада өмір сүрді. Умәйялық халифа Мұғауия ибн Әбу Суфьян (60/680) қайтыс болғанға дейін Халифаттың қоғамдық-саяси өміріне белсенді қатыспаған, алайда басқа сахабалармен бірге Халифаттың мұрагерлік монархияға айналуына қарсы шыққан.

Куфа тұрғындары жаңа халиф Йазид ибн Мұғауияға қарсы шығып, күресті Х. басқаруды ұсынды. Х. жанұясы және жақын серіктестерімен оларға барады; Куфаға онымен жіберілген Муслим ибн Ғақил 18 мың адамның Х. адалдық антын қабылдап, оның келуін күтіп жатқандығын хабарлайды. Бірақ Йазид тағайындаған Куфа басшысы Убайдуллаһ ибн Зияд өз жағына қорқыту және сатып алу жолымен көтерілісшілер басшыларын өз жағына тартып, көтерілісті басып тастаған; Муслим ибн Ғақил оған қарсы шыққысы келді, бірақ билікке беріліп, өлім жазасына кесіледі.

Кербалаға жақын жерде Х. Куфа тұрғындары қосылған үкімет әскерімен тоқтатылады. Сәтсіз келіссөздерден кейін Х. шағын жасағы толықтай талқандалады; Х. өзі шайқаста қаза табады. Оның басын алып, басында Убайдуллаһ ибн Зиядқа, сосын Дамаскідегі халифа Йазидке апарады. Х. бірге 72 адам, соның ішінде оның 23 туысы қаза тапқан.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) немересінің қорлықпен өлтірілуі халықтың ашуын келтіріп, Меккеде Абдуллаһ ибн Зубәйр бастаған көтеріліске әкелді. Осы оқиғалар Умәййлықтардың суфьянилік бұтағының құлауына әкелді. Ибн Зубәйр халифа (64/684-73/692) да болды; сосын билікке Умәййлықтардың мәруэнилік бұтағы келді.

Х. өлімі келесі саяси оқиғаларға әсер етіп, Мұхаммед Пайғамбар отбасының жақтастарын одан әрі біріктірді. Халифаттағы көптеген саяси оқиғалар Х. қаны үшін кек алу ұранымен өтті. Шииттер Х. өзінің III күнәсіз имамы ретінде құрметтейді. Оның Кербаладағы мазары – шииттердің қажылық жасайтын нысаны.

ХУТБА [خطبة] – проповедь. По традиции, введенной самим Пророком Мухаммадом (ﷺ), обязательно при проведении пятничных и праздничных коллективных молитв (см.: Сялят).

На основании хадисов улемы пришли к заключению о том, что пятничная Х. должна состоять из 2 частей: первая носит назидательный и воспитательный характер, вторая включает мольбу за всех мусульман. В обеих частях Х. содержится провозглашение свидетельства Единобожия и посланнической миссии Мухаммада, а также приветствия Пророку (ﷺ) (рукн Х.).

Условие (шарт) Х. – своевременное проведение ее. Х. должна читаться при большом стечении народа непосредственно перед молитвами с соответствующим наме-

рением. Человек, который читает Х. (хатыб), перед чтением азана поднимается на минбар и поворачивается лицом к слушателям; после провозглашения азана стоя читает 1-ю часть Х., затем, после кратковременного сидения, – 2-ю часть Х. Хатыбу рекомендуется не затягивать Х., а слушателям – воспринимать ее молча, внимательно и сосредоточенно. Совершение намаза при чтении Х. нежелательно (макрух), за исключением некоторых случаев.

В суннитском исламе присутствие на Х. перед коллективной пятничной молитвой (см.: Джума) обязательно (фард). Х. читаются также после совершения праздничных коллективных молитв (см.: Идайн), но присутствие на них не обязательно (фард), а желательно (сунна).

При `Аббасидах в Х. был введен новый обязательный элемент – упоминание при чтении Х. имени правящего халифа как выражение политической благонадежности имамов и верующих. После ослабления Халифата многие мусульманские правители требовали наряду с поминанием халифа упоминать и свои имена.

ХУТБА [خطبة] – уағыз. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) өзі енгізген дәстүр бойынша, жамағат жұма және мерекелік намазында міндетті (қрз.: Солят).

Хадистер негізінде ғұламалар жұма күнінің Х. 2 бөліктен тұруы тиіс деген қорытындыға келген: біріншісі, өсиеттік және тәрбиелік мәнге ие болса, екіншісіне, барлық

мұсылман үшін дұға жасау кіреді. Х. екі бөлігіне де Біркұдайшылық пен Мұхаммедтің пайғамбарлық қызметіне куәлігі және Пайғамбарға (ﷺ) салауат айту жа-тады (Х. рүкні).

Х. шарты – оны өз уақытында жасау. Х. халық көп жиналғанда сәйкес нитпен намаз алдында оқы-луы тиіс. Х. оқитын адам (хатыб) азан оқу алдында мінбарға шығып, тыңдаушыларға қарай бұрылады; азанды шақырылғаннан кейін тұрып Х. 1-ші бөлігін, және қысқа отырыстан кейін, – Х. 2-ші бөлігін оқиды. Хатыб Х. созбағаны, ал тыңдаушылар – оны үнсіз, зейінмен қабылдағаны абзал. Кей-бір жағдайлардан басқа, Х. оқу кезінде намаз оқу құптарлық емес амал (мәкруһ).

842

Сүнниттік исламда жамағат жұма намазы (Қрз.: Жұма) алдында Х. Қатысуы міндетті (парыз). Сон-мен қатар, Х. мерекелік намаздар-дан кейін оқылады (қрз.: Идайн), бірақ оған қатысу міндетті емес (парыз), ал жағымды (сүннет).

Аббас әулеті кезінде Х. жаңа міндетті элемент – Х. оқығанда имамдар мен мұсылмандардың сая-си жағымдылығын көрсететіндей, билеуші халифаның есімі атау енгізілген. Халифат әлсірегеннен кейін, көптеген мұсылман билеу-шілері халифа есімімен қатр өз есімдерін атауды талап еткен.

ХЫЗР (Хидр) [خضر] – пророк (наби) либо праведник, живший после пророка Ибрахима. По не-которым преданиям, настоящее его имя – Валка ибн Малкан, по-томок сына пророка Нуха – Сама,

посланный к йеменскому племени Ад. Другие предания называют Х. пророком Израиля.

Аллах наделил Х. способнос-тью совершать чудеса – например, где бы он ни садился в пустыне, во-круг него вырастала зеленая трава.

Согласно мнению муфасси-ров, именно Х. был тем самым мудрым и набожным человеком, о чьей встрече с пророком Мусой повествуется в Коране (18:60-82). Некоторые отождествляют Х. с пророком Ильясом (Илией), хотя существуют споры о пророческой миссии Х.

Среди суннитских ученых есть разногласия относительно продол-жительности жизни Х. Некоторые утверждали, что Х. будет жить до Судного дня, другие же отрица-ли это, ссылаясь на аят Корана: «Никому до тебя Мы не даровали бессмертия» (21:34). Есть также версия о том, что после смерти Х. Аллах дал его душе способность появляться в человеческом облике и помогать некоторым праведни-кам.

ХЫЗР (Хидр) [خضر] – Ибраһим пайғамбардан кейін өмір сүрген пайғамбар (наби) немесе тақуа адам. Кейбір хикаяттар бойынша шын есімі – Уалка ибн Малкан, Нұх пайғамбардың ұлы.

– Самның ұрпағы, йемендік Ад тайпасына жіберілген. Басқа де-ректерде Х. Израиль пайғамбары деп аталады.

Аллаһ Х. ғажайып жасау қабілетін берген – мысалы, ол қай шөлде отырмаса да, оның жанында жасыл шөп өскен.

Муфассирлердің пікіріне сәйкес, Х. Мұса пайғамбармен кездесуі туралы Құранда (18:60-82) айтылатын ең ақылды және тақуа адам болған. Кейбіреулері Х. Ильяс (Илия) пайғамбармен салыстырады, алайда Х. пайғамбарлық қызметі туралы даулар бар.

Сүнниттік ғалымдар арасында Х. өмір сүру ұзақтығы бойынша келіспеушіліктер бар. Біріншілері

Х. Қиямет күніне дейін өмір сүреді десе, басқалары келесі Құран аятына сілтеме жасап, оны жоққа шығарады: «Сенен бұрын да адам баласына мәңгілік (өмір) бермедік» (21:34). Х. өлімінен кейін, Аллаһ оның жанына адам келбетінде пайда болып, кейбір тақуаларға көмектесу қабілетін берді деген де көзқарас бар.

ЧИШТИ [جشتیه] – суфийский тарикат. Основатель – Муин ад-Дин Хасан Чишти (ум. 633/1236). Родом из Систана, обучался в медресе Бухары и Самарканда, затем в Балхе и Багдаде встречался с мутасаввирами аль-Джилани, ас-Сухранварди и Куброй. Духовной практикой занимался под руководством шейха Абу Исхака аш-Шаами в деревне Чишт возле Герата, откуда перебрался в Индию. В Аджмере основал суфийскую обитель; там же умер и похоронен.

Ч. – самый распространенный тарикат в Индии. Играл исключительную роль в духовной жизни Индостана и Центр. Азии, внес огромный вклад исламизацию Индии и современного Пакистана. Наивысшего расцвета достиг при шейхе Низам ад-Дине Авлия (ум. 726/1325), основателе ветви низамия. При делийском султани Гияс ад-Дине Мухаммад-шахе II (726/1325-752/1351) под давлением властей Ч. распались; отдельные ветви развивались в районах Индии (сабириты в Уттар-Прадеше, низамиты в Пенджабе, Синде). Приверженцы Ч. были в Индонезии, Малайзии и других регионах Юго-Вост. Азии.

Ч. развивали идея всеведения Аллаха, знания Им всех дел и по-

мыслов и, соответственно, необходимости очищения от страстей (муракаба). Практиковали как громкий, так и тихий зикр (джахри и хафи), 40-дневное затворничество и уединение от мирской жизни (чиле). Духовный путь состоял из 3 этапов – шарият (исполнение практических обязанностей в религии), тарикат и хакикат (достижение истины), а также 44 «стоянок» (макам) и 15 состояний (ахвал). Позже Ч. оказались под влиянием учения о «единстве бытия» (см.: Вахдат аль-Вуджуд). Письменные источники Ч. состоят из записей бесед шейхов их писем-посланий (мактубат).

ЧИШТИ [جشتیه] – сопылык тарикат. Негізін қалаушы – Муин әд-Дин Хасан Чишти (633/1236 ж.к.б.). Систан жерінен, Бұхара, Самарқанд медреселерінде оқыған, кейін Балх, Бағдад қалаларында мутасаууиф әл-Жиләни, әс-Сухранварди және Кубрамен кездескен. Рухани тәжірбиені Герат жанындағы Чишт ауылында шейх Әбу Исхақ әш-Шәми жетекшілігімен шұғылданды, осы жерден Үндістанға аттанады. Аджмерде сопылық мектеп қалап, сонда қайтыс болып, жерленген.

Ч. – Үндістанда кең тараған тарикат. Орталық Азия және Үндістанның рухани өмірінде белгілі орынға ие болған, Үндістан және қазіргі Пәкістанның ислам дінін қабылдауына үлесін қосқан. Бұл тарикат сол аймақтардың рухани өмірінде маңызды рөл ойнаған. Низамия тармағының негізін қалаушы Низам әд-Ди

Аулия (726/1325 ж.к.б.) кезінде тариқат өркендеу шыңына жеткен. Делилік сұлтан Ғияс әд-Дин Мұхаммад-шах II-ші (726/1325-752/1351) билігі тұсында Ч. билік тарапынан болған қысым нәтижесінде тармақталып кетеді; кейбір тармақтары Үндістанның аймақтарында дамыды (Уттар-Прадештегі сабириттер, Пенджаб, Синдтегі низамиттер). Ч. өкілдері Индонезия, Малайзия және Оңтүстік-Шығыс Азияның басқа аймақтарына таралды.

Ч. Аллаһтың барлық нәрсені көруші, яғни барлық істер мен ойларды Білуші, сонымен қатар, нәпсіқұмарлықтан (мурақаба) таза-

ру идеясын дамытты. Тәжірибелерінде дауысты зікірмен қоса, тынышты зікірді (жаһри және хафи), 40-күндік пендешілік өмірден дарашылдық пен сопылықта өткізуді (чиле) қолданды. Рухани сапар 3 сатыдан тұрды – шарифат (діндегі тәжірибелік міндеттерді орындау), тариқат және хақиқат (шынайлыққа жету), сонымен бірге, 44 «аялдама» (мақам) және 15 ахуал (ахуал) өту. Кейінірек Ч. «Болмыстың бірлігі» туралы ілімнің ықпалында болды (қрз.: Уахдат әл-Ужууд). Ч. жазба қайнар көздері шейхтарының әңгіме жазбасы мен олардың жолдаған хаттарынан (мактубат) тұрады.

ШАВВАЛЬ [شوال] – X месяц мусульманского лунного календаря. 1-го числа Ш. отмечается праздник Ид аль-Фитр, знаменующий окончание поста в месяце рамадан. После праздничных дней мусульманам желательно соблюдать дополнительный 6-дневный пост – пост на протяжении рамадана и 6 дней Ш. приравняется к целому году поста.

846 **ШӘУУӘЛ** [شوال] – мұсылман айы күнтізбесінің 10-шы айы. Ш. 1-ші күні Рамазан айының аяқталуын білдіретін Ид әл-Фитр мерекесі аталып өтеді. Мереке күндерден кейін мұсылмандар қосымша 6-күн оразаны ұстау – рамазан айының оразасымен Ш. айының 6-күндік оразасы толық бір жыл ораза тұтқан болып саналады.

ШАЗЗ [شاذة] («единственный в своем роде») – отклонение, маргинальная версия.

В науке о хадисах – предание от авторитетных передатчиков, которое противоречит хадисам еще более авторитетных передатчиков. Ш. может быть как в иснаде, так и в матне хадисов (см.: Хадис).

Ш. в иснаде.: в сборниках ат-Тирмизи, ан-Насаи и Ибн Маджа приводится хадис о наследовании,

переданный со слов Ибн Уййны, передавшего со слов `Амра ибн Динара, передавшего со слов Аусаджа, передавшего со слов Ибн `Аббаса. Этот же хадис Хаммад ибн Зейд передавал непосредственно со слов `Амра ибн Динара, передавшего его со слов Аусаджа, а Ибн `Аббас упомянут не был. Известный мусульманский хадисовед Абу Хатим ар-Рази (III/IX в.) вынес вердикт: «Предпочтение следует отдать хадису, переданному Ибн Уййной», хотя Хаммад ибн Зейд известен беспристрастностью и точностью, тем не менее предпочтение отдается более многочисленной группе передатчиков.

Ш. в матне.: в сборниках Абу Давуда и ат-Тирмизи приводится со слов `Абд аль-Вахида ибн Зияда, передавшего со слов Аль-Амаша, передавшего со слов Абу Салиха, передавшего со слов Абу Хурайры, что Пророк (ﷺ) сказал: «После того как кто-либо из вас совершит утреннюю молитву, пусть ляжет на правый бок». Аль-Байхаки указал: «В данном случае `Абд аль-Вахид противоречит большому количеству людей, которые передавали, что Пророк (ﷺ), хотя и поступал так сам, не говорил подобного. Т. о., среди таких же достойных доверия передатчиков, каким был Аль-Амаш, один только `Абд аль-Вахид передавал этот хадис в таком виде». В чтении Корана (кыраа) Ш. – виды чтения, которые отличаются от официально признанных. Ас-Суюти (аль-Иткан. I. 73) назвал 3 условия признания того или иного кыраа: 1) соответствие арабской грамматике; 2) пол-

ное соответствие тексту Корана, собранному специальной комиссией в период правления халифа `Османа (см.: Коран); 3) соответствие 7 (или 10) традиционным методам чтения Корана. При несоблюдении этих условий чтение является Ш. Кыраа-Ш. могут восходить к сподвижникам Пророка (ﷺ), но передаваться единичными цепочками передатчиков (ахад) и не входить в категорию таватур (см.: Хабар аль-Мутаватир), разделяясь на известные (машхур) и малоизвестные; иметь грамматические погрешности и не иметь серьезной доказательной основы.

Большинство улемов считают, что использование Ш. в чтении Корана и молитвах непозволительно, т. к. Коран может быть известен только путем таватур. Нельзя также совершать молитву за имамом, который читает Ш.

ШАЗЗ [شاذة] («өз түрінде жалғыз») – ауытқушылық, маргиналды (шектеулі) нұсқа.

Хадис туралы ғылымда – белгілі жеткізушілердің хадистеріне қайшы келетін аса белгілі жеткізушілердің риуаты. Ш. хадистің иснадында және сонымен бірге мәтінде де болуы мүмкін (қрз.: Хадис).

Тізбектегі (иснадағы) Ш.: ат-Тирмизи, ән-Нәсәи және Ибн Мәжаһ жинақтарында Ибн Аббастан, Аусадан, Әмр ибн Динардан жеткізген Ибн Уяйна келтірген мұрагерлік туралы хадис келтіріледі. Дәл осы хадис Хаммад ибн Зәйд тікелей Әмр ибн Динардан, ол Аусадан келтіреді,

бірақ Ибн Аббас аталмады. Белгілі мұсылман хадистанушысы Әбу Хатим әр-Рази (III/IX в.) үкім етті: «артықшылық Ибн Уяйнадан келген хадиске берілу керек», дегенмен Хаммад ибн Зәйд турашылдығымен, дәлдігімен танымал, себебі артықшылық риуат етушілердің көбірек тобына беріледі.

Мәтіндегі Ш.: Әбу Дауд, ат-Тирмизи жинақтарында келген Әбу Һурайран, Әбу Салихтен, әл-Амаштан келтіретін Әбд әл-Уахид ибн Зияд келтірген хадисінде, Пайғамбарымыз (ﷺ): «Кімде-кім таң намазынан кейін жатқысы келсе, оң жақ қырымен жатсын». Әл-Бәйхақи: «бұл жағдайда Әбд әл-Уахид Пайғамбар (ﷺ) осылай жасағанның өзінде, мұндайды айтпағанын жеткізген көпшілік адамдарға қарсы. Яғни, әл-Амаш сияқты сенімге лайықты жеткізушілердің арасында хадисті тек қана осындай күйінде жеткізген Әбд әл-Уахид ғана». Ш. Құран оқудың (қырағат) түрлері ресми мойындалған түрлерден ерекшеленеді. Әс-Суюти (әл-Иткан. I. 73) қайсыбір қырағат мойындауының 3 шартын айтқан: 1) араб тілі грамматикасына сәйкестігі; 2) Осман халифа кезінде арнайы комиссиямен жинақталған Құран мәтініне толық сәйкестігі (қрз.: Құран); 3) Құран оқудың 7 (немесе 10) дәстүрлі әдісіне сәйкестігі. Бұл шарттарды ұстамаған кезде Ш. Қырағат-Ш. Пайғамбар (ﷺ) сахабаларына тірелуі мүмкін, дегенмен жалғыз тізбекпен (ахад) жеткізіліп, белгілі (мәшһүр) және аз белгілі түрлерге бөлініп; грамматикалық олқылықтары бар және ешбір

негіздемелі дәлелі жоқ тәуәтир дәрежесіне кірмейді (қрз.: Хабар әл-Мутәуәтир).

Ғалымдардың көпшілігі Құран оқуда және намазда Ш. қолдану рұқсат етілмейтіндігіне келіседі, себебі Құран тек тәуәтир жолымен ғана айқын болады. Сонымен қатар, Ш. арқылы оқитын имамның артынан намаз оқуға болмайды.

ШАЗИЛИ [شاذلية] – суфийский тарикат. Эпоним – Абу аль-Хасан Али ибн `Абдуллах аш-Шазили (593/1196-657/1258). Родом из селения Шазила (Тунис). Духовной практике обучался у известных шейхов аль-Васити и `Абд ас-Салама ибн Машиша. Умер в селении Хумайсра при совершении хаджа. Призывал учеников к ежеминутному поминанию Аллаха посредством тихого зикра-хафи, не приветствовал практику затворничества (хальва) и коллективных собраний суфиев (сама), считая, что идеи и дух тариката следует реализовывать в повседневной жизни.

Ш. пользуются всеми дозволенными Шариатом благами земного мира и не одобряют суровый аскетизм, уход от мира. Считают, что поминание Аллаха и занятия духовной практикой не должны причинять ущерб повседневным обязанностям человека и его семье, а могут проводиться в свободное от работы и других занятий время. Любое дело должно выполняться с намерением служения Аллаху и стремлением заслужить Его милость. Ш. не носят специальных одеяний, выделяющих их из

массы. На духовном пути к Аллаху предпочитают «трезвое» служение (сахв) и воздерживаются от состояния «опьянения» (сукр), следуя Джунайду аль-Багдади.

Руководство тарикатом выборное. После смерти Абу аль-Хасана Ш. возглавил `Аббас аль-Мурси, затем Тадж ад-Дин ибн Атаулла аль-Искендерани, благодаря трудам которого учение Ш. стало популярно в Магрибе. К Ш. принадлежал известный историк и философ Ибн Халдун.

ВШ. существуют ветви аруситов, вафаитов, заррукитов, джазулитов, хабибитов и т. д. Несмотря на умеренность, некоторые ветви (например исавиты) в духовной практике применяли экстатические методы. В ряде регионов Африки учение смешалось с традиционными местными воззрениями, из-за чего члены Ш. подвергались нападкам ортодоксов. Ш. сыграл большую роль в исламизации народов Африки, активно противодействовал колонизаторской политике европейских стран. Завоевав прочные позиции в Египте, странах Сев. и Центр. Африки, идеи Ш. распространяются в настоящее время в Европе и на Кавказе.

ШАЗИЛИ [شاذلية] – сопылық тарикат. Эпонимі – Әбу әл-Хасан Әли ибн Абдуллаһ әш-Шазили (593/1196-657/1258). Тегі Шазила елді-мекенінен (Тунис). Рухани тәжірибеде белгілі шейхтар әл-Уасити және Әбд әс-Салам ибн Машиштен сабақ алған. Қажылық жасау барысында Хумайср қыстағында қайтыс болған.

Шәкірттерін зікір-хафи арқылы Аллаһты әр минуттік еске алуларына шақырған, дарашылдық (хальуа) және сопылық ұжымдық жиындарды (сама) қабыл алмай, тариқаттың идеяларын мен рухын күнделікті өмір тәжірибесінде қолдану керек деп санады.

Ш. Шариғаттың рұқсат еткен барлық өмірлік игіліктерін қолдануға мүмкіндік беріп, дүниеліктен, қатаң аскеттік өмірден бас тартуды құптамайды. Аллаһты еске алу және рухани тәжірибемен айналысу адамның күнделікті өміріне, отбасына нұсқанын келтірмейді, тек жұмыс уақытынан және басқа да бос уақыттарында шұғылдануға болады деп санайды. Әрбір іс Аллаһқа қызмет ету және Оның мейірімін алу ниетімен жасалуы қажет. Ш. көпшілікпен айрықшалайтын арнайы киімдерді кимейді. Рухани жолда Аллаһқа «салауатты» (саху) құлшылықта болып, Жүнейд әл-Бағдадиға ере «мастану» (сукр) кейпінен тыйылуды қолданады.

Тариқат басшылығы сайланбалы. Әбу әл-Хасан өлімінен кейін Ш. Аббас әл-Мурси басқарды, кейін Тәдж әд-Дин ибн Атаулла әл-Искендеранидің еңбегі себепті Ш. ілімі Мағриб елдерінде әйгілі болды. Ш. тариқатында белгілі тарихшы, философ Ибн Халдун болды.

Ш. арусия, уафаия, заррукия, джазулия, хабибия және т.б. тармақтары бар. Орта жолды ұстануына қарамастан, кейбір тармақтар (мысалы, йасауия) рухани тәжірибеде экстатикалық әдістерді қолданған. Африканың

бірқатар аймақтарында ілім жергілікті дәстүрлі көзқарастармен араласып, соның нәтижесінде Ш. мүшелері ортодоксалды көзқарастар тарапының шабуылға ұшырады. Ш. Еуропалық елдердің отаршылдық саясатына қарсы төтеп бере отыра, Африка халықтарының исламдануында үлкен рөл атқарды. Египетте, Солтүстік және орталық Африка елдерінде берік ұстанымды жаулап алып, Ш. идеялары қазіргі таңда Еуропа және Кавказда етек алуда.

ША`ЙА [شعيا] – пророк Израиля, проповедовавший Шариат Мусы (Моисея). По сообщению историков ат-Табари и Ибн Асира, иудеи сошли с истинного пути, и Аллаха отпразднили к ним Ш., который долгое время проповедовал безуспешно и был убит соплеменниками. Тогда навлекшие на себя гнев Аллаха иудеи были разгромлены царем Вавилона Вавилонассаром и выселены из своих земель.

ША`ЙА [شعيا] – Мұса Шариғатын насихаттаған Израил пайғамбары. Тарихшылар әт-Табари және Ибн Асирдің мәліметі бойынша, яһудиліктер тура жолдан адасқанда, Аллаһ оларға Ш. жібереді, ол ұзақ уақыт бойы нәтижесіз насихаттады және тайпаластарымен өлтіріледі. Сонда Аллаһтың қаһарына ұшыраған яһудиліктер Бабыл патшасы Вавилонассармен талқандалды, өз жерлерінен қуғындалады.

ШАЙТАН [الشيطان] – сатана, лишившийся Божьей милости, да-

Шай

лекий от истины, наносящий вред. Собственное имя Ш. – Иблис; другие имена: Карур, Васвас, Ханнас, Кяфир, Сагир, Марид, Таиф, Фатин, Малун, Маз’ум, Мадхур, Макзу, Кафр, Хазул, Адуув, Мудилл. В Исламе Ш. – джинн, отказавшийся поклониться Адаму и проклятый за неповиновение Аллахом (15:28-42; 18:50). Аллах определил Ш. место в Аду, но Ш. выпросил отсрочку до дня Страшного Суда.

Аллах запретил Адаму и Хавве есть плоды одного из деревьев Рая (2:35), но Ш. соблазнил первых людей нарушить запрет (7:20), за что те были изгнаны из Рая (7:22-23; 20:123). С этого момента Ш. стал врагом человечества: «Воистину, шайтан – ваш враг и относиться к нему как к врагу. Он зовет своих последователей к тому, чтобы они стали обитателями пылающего огня» (35:6). Он сбивает людей с истинного пути, побуждает к совершению грехов, идолопоклонству, бунту против Создателя. Но Ш. не властен над людьми – все греховные поступки люди совершают по своей воле. Против искренней веры в Аллаха, против сильной воли людей Ш. и его воинство бессильны. Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил, что «при каждом человеке есть шайтан»; когда его спросили, а есть ли шайтан при нем, он (ﷺ) ответил: «Да. Но Аллах дал мне силы справиться с ним, и он подчинился мне». Ш. называют также все неверные джинны и люди, составляющие воинство Иблиса; они искушают людей и способствуют распространению

неверия и грехов. Шайтаны – это Иблис вместе со всем воинством (26:94-95).

Основными причинами, по которым человек может попасть под влияние Ш., являются пороки – чувство безнадежности, лень, извращенное понимание любви, стремление к наживе любой ценой, гордыня, гнев, нерешительность, невежество, обман, ложь и т. д. Излечиться от них можно только искренней верой, постоянным поминанием Аллаха, ощущением Его близости. Пророк Мухаммад (ﷺ) сказал: «О ‘Омар ибн аль-Хаттаб! Ш. избегает встречи с тобой. Когда ты идешь по одной дороге, он обязательно сворачивает на другую».

Ш. также называют раджим – «побитый камнями», лишенный милости Аллаха (38:76-77).

ШАЙТАН [الشيطان] – Аллаһтың мейірімнен айырылған, ақиқаттан алыс, зиян әкелетін эзәзіл. Ш. өзіндік есімі – Ібіліс; басқа есімдері: Қарур, Уәсуәс, Ханнас, Кәфир, Сагир, Марид, Таиф, Фатин, Малғұн, Мазғұм, Мадхур, Макзу, Кафр, Хазул, Адууу, Мудилл. Исламда Ш. Адамға сәжде қылмаған және осы бойұсынбағанынан Аллаһтың қаһарына ұшыраған жын (15:28-42; 18:50). Аллаһ Ш. Тозақтан орнын белгіледі, бірақ Қиямет күніне дейін мерзімін ұзартты.

Аллаһ Адам және Хауаға Жұмақ ағаштары бірінің жемісін жеуге тыйым салды (2:35), дегенмен Ш. алғашқы адамдарды тыйымды бұзуға елктіріп, (7:20), осының нәтижесінде Жұмақтан

кудаланды (7:22-23; 20:123). Сол мезеттен бастап, Ш. адамзат жауы атанды: «Шәксіз сендерге шайтан дұшпан. Сондықтан сендер де оны дұшпан тұтыңдар. Шын мәнінде шайтан өз тобын тозақтықтардан болуға шақырады» (35:6). Ол адамдарды тура жолдан тайдырып, күнәлар жасауға, пұтқа табынуға, Жаратушыға қарсы шығуға шақырады. Бірақ Ш. адамдар үстінен билікке ие емес – барлық күнәлі істерді адам өз еркімен жасайды. Адамдардың күшті еркімен Аллаһқа деген шынайы сенімге Ш. және оның әскері дәрменсіз. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) «әрбір адамда шайтан бар» дегенінде, одан ал сенде шайтан бар деп сұрағанада, ол (ﷺ): «Йә. Бірақ, Аллаһ маған оны жеңетін қуат берді және ол маған бойұсынды» – деді. Ш. деп Ібіліс әскері кіретін барлық дінсіз жындар мен адамдарды атайды; олар адамдарды азғырып, дінсіздік пен күнәлардың жайылуына жағдай туғызады. Шайтандар – бұл әскерімен қоса алғандағы Ібіліс (26:94-95).

Адамның Ш. ықпалына қалып қоюының негізгі себептері болып жағымсыз қылықтар – үмітсіздік сезімі, еріншектік, махаббатты бұрмаланған түрде түсіну, жеңіл табысқа ұмтылу, тәкәппарлық, ашушандық, сенімсіздік, надандық, алдау, өтірік және т.б. Бұл кемшіліктерден тек шынайы сеніммен, әрдайым Аллаһты еске алумен, Оның жақындығын сезінумен айығуға болады. Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) айтты: «Йә, Омар ибн әл-Хаттаб! Ш. сенімен кездесуден қашады. Сен бір жолмен

жүргенде, ол міндетті түрде басқа жолға бұрылады».

Ш. рәджім деп те атайды – «таспен атылған», Аллаһтың мейірімен айрылған (38:76-77).

ШАМ’УН [شمعون] – праведник Израиля. Ш. жил после пророчества Исы, но до пророчества Мухаммада, призывал народ к вере в Аллаха, руководствуясь Инджилем (Евангелием), который принес Иса. В среде его народа было много идолопоклонников, с которыми Ш. в одиночку вел джихад с оружием в руках. Аллах сделал его очень сильным, смелым и бесстрашным человеком. Местный правитель приказал повесить Ш. перед своим дворцом. В момент казни Ш. стал молить Аллаха помочь ему; ангел развязал узлы и спас Ш. После своего чудесного спасения Ш. наказал правителя и его прислужников.

Пророк Мухаммад (ﷺ) говорил, что Ш. вел джихад на пути Аллаха на протяжении тысячи месяцев, и выразил пожелание, чтобы Аллах дал ему и его сподвижникам возможность повторить путь Ш., в ответ на что Аллах ниспослал аят: «Как изъяснить тебе, что значит ночь аль-Кадр? Дороже тысячи месяцев она!» (97:2-3), т. е. пользы от ночи Кадр больше, чем от непрерывного джихада.

ШАМҒУН [شمعون] – Израил тақуасы. Ш. Иса пайғамбарлығына дейін өмір сүрген, дегенмен Мұхаммед пайғамбарлығына дейін Иса әкелген Інжілге сәйкес халықты Аллаһқа деген сенімге

Шар

шақырды. Оның өмір сүрген ортасында көптеген пұтқа табынушылар болды, олармен күресті Ш. жалғыз жүргізді. Аллаһ оны қайратты, мықты әрі батыл адам етті. Жергілікті билеуші оны өз сарайының алдында дарға асуды бұйырды. Жаза кезінде Ш. Аллаһтан көмек сұрап дұға етті; періште түйінді шешіп, құтқарады. Өзінің ғажап құтқарылуынан кейін Ш. билеуші мен оның қызметшілерін жазалайды.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Ш. Аллаһ жолында мыңдаған айлар бойына жиһадты жүргізгенін және Аллаһтан оның сахабаларына Ш. жолын қайталауды ниет етіп сұрағанын айтты және осыған жауап ретінде Аллаһ келесі аятты түсірді: «Қадыр түнінің не екенін білесің бе? Қадыр түні мың айдан хайырлы» (97:2-3), яғни Қадыр түнінің пайдасы, үзіліссіз жүргізген жиһадтан та хайырлы.

ШАРИАТ [شریعة] («прямой, правильный путь») – многозначный термин: свод Божественных повелений и запретов; основанный на аятах Корана и Сунне Божественный Закон; относящиеся к практической деятельности мусульман религиозные предписания; религия в целом. Слово употреблено во многих аятах Корана; его формы аш-шар' и ат-ташри употребляются по отношению не только к современным исламским ценностям, но и к Закону, известному с древнейших времен, например к Закону Мусы (42:13). Каждый новый Ш., который приносил посланник Аллаха, отменял

(наسخ) предыдущий, но основные положения сохранялись – старые Ш. включались в новые и обогащались новыми положениями. Последний Ш. – Ш. Пророка Мухаммада (ﷺ) – отменил все предыдущие и останется единственно истинным до дня Страшного Суда.

Форма слова «Ш.» шир'а означает «путь, мазхаб, метод, традиция».

Учредителем Ш. является Аллах, передавший его посредством Откровения Пророку Мухаммаду (ﷺ) и некоторым посланникам до него. Косвенным образом учредителем Ш. является и Пророк (ﷺ), который давал повеления, одобренные Аллахом (53:3-4).

Источники Ш. – Коран, Сунна, иджма и кыяс.

В соответствии с ниспосланными Аллахом Откровениями все практические предписания Ш. можно разделить на 3 категории:

- относящиеся к служению (непосредственные акты поклонения Аллаху: молитва, пост, паломничество и т. д., а также любые действия, одобряемые Им (см.: Ибада);

- регулирующие отношения между людьми (экономические, социальные, торговые, культурные отношения, управление, этика, гигиена, семья, право) (см.: Му'амала);

- устанавливающие наказания за правонарушения (см.: Укуба). Божественный Ш. подробно изучен и систематизирован мусульманскими учеными. Основные его положения отражены в учениях различных мазхабов.

ШАРИФАТ [شريعة] («тура, тура жол») – көп мағыналы термин: Аллаһтың бұйрықтары мен тыйымдарының жинағы; Құран аяттары мен Сүннетке негізделген Аллаһ Заңы; мұсылмандардың діни жоралғысының тәжірибелік қызметіне жататын; жалпы алғанда дін. Сөз Құранның көптеген аяттарында қолданылған; оның әш-шар’ және әт-тәшри түрлері қазіргі мұсылмандық құндылықтарға байланысты ғана емес, сонымен бірге ежелден белгілі Заңдарға да, мысалы, Мұса Заңдарына (42:13) қатысты қолданылады. Аллаһ елшісі әкелген әрбір жаңа Ш. өзінің алдындағыны жойған (наسخ), дегенмен негізгі қағидалары сақталған – бұрынғы Ш. жаңаға қосылып, жаңа қағидалармен толықтырылған. Соңғы Ш. – Мұхаммед Пайғамбардың (ﷺ) Ш. өзінің алдындағы барлық Заңдарды жойып, Қиямет күніне дейін жалғыз ақиқи Ш.

«Ш.» сөзінің шир’а түрі «жол, мәзһаб, әдіс, дәстүр» деген мағынаны білдіреді.

Ш. құрушы Аллаһ, Мұхаммед (ﷺ) және оған дейінгі кейбір Пайғамбарларға Аян арқылы түсірілген. Сонымен бірге, жаңа құрушы ретінде Аллаһтың рұқсат берген бұйрықтарын берген Пайғамбар (ﷺ) (53:3-4).

Ш. қайнар көздері – Құран, Сунна, ижма және қияс.

Аллаһтан түсірілген Аяндарға сәйкес Ш. барлық тәжірибелік нұсқауларын 3 категорияға бөлуге болуды:

- құлшылыққа арналған (Аллаһқа тікелей құлшылық қылу

актілері: намаз, ораза, қажылық және т.б. Аллаһпен рұқсат етілген әрбір құлшылық) (қрз.: Ғибадат);

- адамдар арасындағы байланысты реттейтін (экономикалық, әлеуметтік, сауда-саттық, мәдени қатынастар, билік, этика, гигиена, отбасы, құқық) (қрз.: Мұғамала);

- тәртіп бұзғандары үшін қолданылатын жазалар (қрз.: Укуба). Аллаһтың Ш. жан-жақты зерттелген және мұсылман ғалымдарымен жүйеленген. Оның негізгі қағидалары әртүрлі мәзһабтардың ілімінде көрініс тапқан.

ШАРИФ [شريف] (мн. ашраф, шурафа) («благородный, знатный, духовно возвышенный») – богобоязненный человек, следующий за дозволенным Аллахом и избегающий запретного: «Ведь самый благородный из вас пред Аллахом – самый благочестивый» (49:13).

До периода `Аббасидов Ш. называли представителей мекканского рода Хашимитов, из которого происходил Пророк Мухаммад (ﷺ), и Алидов. Позже Ш. стали называть и потомков `Аббаса – `Аббасидов. В Египте в правление шиитско-исмаилитской династии Фатимидов (297/910–567/1171) Ш. называли потомков дочери Пророка (ﷺ) Фатимы от ее сыновей Хасана и Хусайна; позже потомков Хусайна стали называть саййидами.

Несмотря на всеобщее уважение, Ш. и саййиды часто рассматривались мусульманскими правителями как потенциальные претенденты на власть. Передача милостыни для нужд Ш. и саййидов в суннитском Исламе,

Шар

в соответствии с хадисом, не допускалась, но они пользовались рядом льгот и преимуществ. При халифах Харуне ар-Рашиде и аль-Мамуне получили право носить отличительную длинную зеленую одежду-джуббу и зеленую повязку на головных уборах. Был учрежден специальный государственный орган, занимавшийся делами потомков Пророка (ﷺ), а также вопросами их родословных (см.: Накиб).

Некоторым Ш. удалось прийти к власти в отдельных регионах мусульманского мира (Идрисиды в Сев. Африке, правители Мекки).

ШАРИФ [شريف] (көпше түрі: әшрәф, шуәфә) («мәртебелі, аксүйек, рухани жоғары») – Аллаһтың рұқсат еткенін орындап, тыйым салғанынан өзін аулақ ұстайтын тақуа адам: «Шынында Алланың қасында ең ардақтыларың тақуаларың. Шәксіз Алла толық білуші, әр нәрседен хабар алушы» (49:13).

Аббас әулеті кезеңінен дейін Ш. деп Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) шыққан меккелік Хашим және Әли әулетінің өкілдерін атаған. Кейіннен Ш. деп Аббас ұрпақтарын да атай бастады. Мысырда шииттік-исмаилиялық әулет Фатима әулетінің (297/910-567/1171) тұсында Ш. деп Пайғамбар (ﷺ) қызы Фатиманың ұлдары Хасан және Хұсейннен тараған ұрпақты атады, кейіннен Хұсейннен тараған ұрпақты сайид деп атай бастады.

Жалпы құрметке карамастан, Ш. және сайидтер мұсылман билеушілері тарапынан билікке әлеуетті үміткер ретінде қарастырылды.

Ш. және сайидтер қажеттілігіне керекті садақа сүннитік Исламда хадистерге сәйкес жол берілмеді, дегенмен, олар бірқатар жеңілдіктер мен басымдылыққа ие болды. Харун әр-Рашид және әл-Мамун халифалары тұсында ерекшелейтін ұзын жасыл киім-жуббу және бас киімдерінде жасыл таңғыш кию құқығын алды. Пайғамбар (ﷺ) ұрпағы істері және шежіре мәселелерімен айналысатын арнайы мемлекеттік мекеме құрылған болатын (қрз.: Нәкиб).

Кейбір Ш. мұсылман әлемінің жеке бөліктерінде билік басына келе алды (Солтүстік Африкадағы Идрисия, Мекке билеушілер).

ШАРТ [شرط] – необходимое условие для того, чтобы какой-либо религиозный акт считался выполненным в соответствии с правилами, оговоренными в Шариате, например омовение, необходимое для совершения молитвы (подробнее см.: Рукн и Шарт).

ШАРТ [شرط] – Шариғатта келісілген ережелерге сәйкес қандай да бір діни әрекеттің жасалуына керекті шарт, мысалы, намазды оқу үшін керекті шарт дәрет алу (анығырақ қрз.: Рүкн және Шарт).

ШАФААТ[شفاعة] – заступничество за всех грешников-мусульман во избавление их от мук Ада, которое Аллах разрешит сделать в день Страшного Суда пророкам во главе с Мухаммадом (ﷺ):»В тот день не поможет [ничье] заступничество, кроме тех, кому Милостивый дал

[такое] право и чьими речами Он будет доволен» (20:109).

По мусульманской эсхатологии, после Воскрешения перед Божьим Судом ангелы соберут (хашр) всех людей в одном месте (мавкиф). Видя безысходность своего положения, люди будут просить своих Пророков заступиться за них перед Аллахом, но каждый Пророк будет отсылать их к Пророку, который следовал после него в земной жизни, и наконец все они соберутся вокруг последнего Пророка – Мухаммада (ﷺ), который заявит, что заступничество – это его дело. Во 2-й раз он будет ходатайствовать перед Аллахом, чтобы двери Рая открылись для праведников, а в 3-й раз – будет заступником за некоторых мусульман, которым Аллах определил место в Аду.

Право Ш. будет дано также праведникам, шахидам, малолетним детям и некоторым другим (и даже неодушевленным объектам и понятиям), кому, согласно Корану, позволит Аллах.

ШАПАҒАТ [شفاعة] – Қиямет күні Мұхаммед (ﷺ) бастаған бір топ пайғамбарларға Аллаһтың күнәһар-мұсылмандарды Тозақ азабынан арашалауына рұқсат еткен шапағаты: «Сол күні ар-Рахман рұқсат берген, сөзін жақтырғаннан басқаның шапағаты пайда бермейді» (20:109).

Мұсылман эсхатологиясына сәйкес, Қайта тірілгеннен кейін Аллаһтың Соты алдында періштелер барлық адамдарды бір орында (мәукиф) жинайды (хашр). Өзінің тығырыққа тірелген

жағдайын көрген адамдар өздерінің Пайғамбарларынан Аллаһ алдында олар үшін шапағат етулерін сұрайды, бірақ әрбір Пайғамбар өзінен кейін жерде өмір сүрген Пайғамбарға жібереді, және ең соңында барлығы соңғы Пайғамбар – Мұхаммедтің (ﷺ) айналасына жиналғанда, ол шапағат ету оның ісі екендігін жариялайды. Аллаһ алдында 2-ші рет Жұмақ есіктері тақуа адамдардың алдында ашылуын сұрайды, ал 3-ші рет Аллаһ Тозақтан орын дайындаған кейбір мұсылмандарға шапағат етеді.

Ш. ету құқығы сонымен қатар, Құранға сәйкес, Аллаһ рұқсат еткен тақуа, шаһид, жас балалармен кейбір адамдарға (және жансыз зат пен ұғымға да) беріледі.

ШАФИИ МУХАММАД ИБН

ИДРИС [إدريس الشافعي] 855 (150/767-204/820) – правовед, эпоним шафиитского мазхаба. Родился в Газе (Палестина), родословная восходит к племени Курайш. Потерял отца в младенчестве и рос в нужде. Стал изучать Коран и хадисы, переехал в Мекку, обучался у известных ученых, стал свидетелем бурных дебатов между представителями суннитской ортодоксии и защитниками других течений в Исламе, что значительно расширило его кругозор. По словам современников, отличался высочайшими моральными качествами, богобоязненностью, великолепной памятью, логикой, ораторскими способностями. Уже в 20 лет обладал такими глубокими познаниями, что мог выдавать фетвы и передавать хадисы. В Медине брал

Шаф

уроки у Малика ибн Анаса, изучал маликитский (хиджазский) фикх, а также тонкости арабского языка у носителей диалектов. Исполнял обязанности кади (судьи) в Наджране, прославился справедливостью в разборе дел, пользовался покровительством наместника (вали). При смене местной власти был обвинен в связи с Ал идами, находившимися в оппозиции к Аббасидам. По сфабрикованному обвинению был арестован и в 184 г. х. в кандалах отправлен в Багдад к халифу Харуну ар-Рашиду, но благодаря заступничеству аш-Шейбани, верховного судьи Багдада, был освобожден и стал его гостем и учеником, изучил ханафитский (иракский) фикх.

Через 2 года переехал в Мекку. Будучи знатоком маликитского и ханафитского права, использовал положения обеих школ, попытавшись максимально сблизить их при разработке собственной методики. Анализу положений мазхабов посвящены труды «Хулафу'ль Малик» и «Хулафу'ль Иракий-йин». Затем сформулировал методологию и разработал принципы вынесения правовых предписаний (истинбат), которые затем получили название усуль аль-фикх, и давал фетвы только на их основании. В Медине начал преподавательскую деятельность. В 195 г. х. вернулся в Багдад. Развил постулаты своей правовой школы, приобрел учеников, среди которых были Ахмад ибн Ханбал и Исхак ибн Рабия. Абу аль-Хасан ас-Саббах Зафарани записал его главное сочинение по основам фикха «Китаб

аль-Умм». Скончался в возрасте 54 лет в Египте (о правовой методике см.: Шафиитский мазхаб).

ШАФИҒИ МҰХАММЕД ИБН ИДРИС [محمد بن إدريس الشافعي] (150/767-204/820) – құқыктанушы, шафиғи мәзһабының эпонимі. Газада (Палестина) дүниеге келген, шежіресі Құрайыш тайпасына тіреледі. Балалық шағында әкесінен айырылып, қажеттілікте өмір сүрді. Құран және хадисті үйрене бастады, Меккеге қоныс аударып, белгілі ғалымдардан білім алды, оның жан-жақтылығын ашқан Исламдағы басқа ағымдар мен ортодоксиялық сүннет өкілдері арасындағы қызу пікірталастардың куәсі болды. Замандастарының айтуынша, жоғары моральдық қасиеттерімен, тақуалығымен, зеректігімен, логикалық, шешендік мүмкіндіктерімен ерекшеленген. 20 жасқа келгенде хадистер жеткізуші және пәтуа бере алатындай терең танымның иесі болған. Медина қаласында Мәлик ибн Анастан сабақ алып, мәлики (хиджаздық) фикһын, сонымен бірге араб тілінің диалектілер иелерінің шеберлігін үйренген. Нахжранда кади (сот) қызметін атқарып, істерді қарауда әділдігімен көзге түсті, билеуші өкілінің (уәли) қамқорлығында болды. Білік ауысқан кезде Аббас әулетімен оппозицияда болған Әли әулетімен байланысты деген айып тағылды. Қолдан жасалған айыппен 184 х.ж. ұсталып, кісенделген күйімен Бағдат қаласындағы Харун әр-Рашид халифаға жеткізілді, дегенмен Бағдаттың жоғары соты

эш-Шәйбанидің араша түсуімен босатылды, оның қонағы мен шәкірте болып, ханафи (ирактық) фикһты үйренді.

2 жылдан соң Меккеге қайта оралды. Мәликилік және ханафилық құқықтың білгір маманы ретінде екі мектептің де қағидаларын қатар қолданып, жеке әдіснамасын құрастыруды екеуін барынша жақындатуға талпынды. «Хуләфу’ль Мәлик» және «Хуләфу’ль Иракийин» еңбектері мәзһаб заңнамасы сараптамасына арналды. Кейінірек, усул әл-фикһ атауына ие болған және тек осы негіздерге сүйене отырып пәтуа берген әдіснаманы тұжырымдап, құқықтық шешімдерді (истинбат) шығару қағидастарын құрастырады. Медина қаласында оқытушылық қызметті бастады. 195 х.ж. Бағдат қаласына оралды. Өзінің құқықтық мектебінің постулаттарын дамытып, шәкірттер тәрбиеледі, олардың арасында Ахмад ибн Ханбал және Исхак ибн Рабия болды. Әбу әл-Хасан әс-Саббах Зафарани оның фикһ негіздеріне арналған «Китәб әл-Умм» атты негізгі туындысын жазып алған. Мысырда 54 жасында қайтыс болған (құқықтқ әдіснамасы бойынша крз.: Шафиғи мәзһабы).

ШАФИИТСКИЙ МАЗХАБ

[المذهب الشافعي] – одна из 4 правовых школ суннитского Ислама. Эпоним – Мухаммад ибн Идрис аш-Шафии.

Убеждения аш-Шафии основывались на явных и ясных смыслах (нассах) Корана и Сунны. В

отличие от приверженцев мутаза-литского калама, он не допускал вмешательства разума в вопросы основополагающих принципов Ислама. Идеальным государственным устройством, причем не только для мусульман, считал имамат (халифат), отдавая предпочтение представителю племени Курайш в качестве халифа, а идеальным правлением – период Праведных халифов. Считал Али законным халифом и подвергал критике хариджитов, выступивших против него. Правовой метод аш-Шафии основывался на следующих источниках:

1. Коран и Сунна, рассматривавшиеся при вынесении правовых предписаний как единое Откровение. Ясные и недвусмысленные положения Откровения (насы) не могут быть подвергнуты иносказанию. Все остальные источники должны быть приведены в соответствие с нассами Корана и Сунны и не противоречить им. Большое значение придается толкованию аятов Корана сподвижниками Пророка (ﷺ). Коран не может отменять (наسخ) положения Сунны; если между хадисом и ясными аятами Корана возникает противоречие, то преимущество отдается Корану, и хадис надлежит считать слабым. Хадисы-ахад принимают и используют для вынесения правовых решений.

2. Иджма, прежде всего иджма сподвижников Пророка (ﷺ). Разделена на 2 категории: основанная на прямых, ясных и недвусмысленных доводах Откровения и основанная на некоторых неоднозначных и спорных посылках и не

Шаф

признанная всеми (в т. ч. «деяния мединцев», принимаемые лишь в исключительных случаях).

3. Высказывания сподвижников Пророка (ﷺ), в т. ч. единичные, но не опровергнутые другими сподвижниками. При различии во мнениях предпочтение не отдается ни одному из них.

4. Кыяс, проведенный подготовленным правоведом (муджтахидом) путем особого исследования (иджтихада). При этом отвергаются истихсан (предпочтительное мнение при противоречии кыяса другим постулатам религии) и истислах (см.: Масалих Мурсала).

С 199 г. х. Ш. приобрел большую популярность в Египте. Сам аш-Шафии после переезда сюда внес изменения в свои сочинения «ар-Рисаля» и «аль-Мабсут», приспособив их под новые реалии. Т. о., наследие аш-Шафии можно разделить на раннее и позднее, что вызвало споры о применении его при вынесении фетв. Позиции Ш. не ослабли даже с приходом к власти в Египте шиитско-исмаилитской династии Фатимидов. Позже суннитская династия Аййубидов покровительствовала Ш. в борьбе с исмаилитами. Мамлюкский султан Бейбарс старался назначать на должности судей представителей всех суннитских мазхабов, но не оспаривал ведущую роль Ш. После включения Египта в состав Османской империи официальной государственной доктриной стал ханафитский мазхаб, но Ш. (а также маликитский) сохранил свои позиции в массах народа.

Длительное время Ш. преобладал в Иране и сохранил последователей, несмотря на то что официальной идеологией государства является ишизм-иснааш'аризм. В Ираке и Мавераннахре Ш. спорил по популярности с ханафитским мазхабом. В истории неоднократно бывали столкновения между приверженцами Ш. и ханафитами; сегодня они – взаимопризнанные мазхабы суннитского Ислама.

ШАФИҒИ МӘЗҺАБЫ [المذهب الشافعي] – сүнниттік исламның 4 құқықтық мектебінің бірі. Эпонимі – Мұхаммед ибн Идрис әш-Шафиғи.

Әш-Шафиғи ақидасы анық әрі ашық мағыналы (насса) Құран және Суннаға негізделді. Мутаза-литтік кәләм өкілдеріне қарағанда, Исламның негізін құрайтын қағи-даттарға ақыл-ойдың кірісті-рілуіне жол бермеді. Идеалды мемлекеттік құрылыс ретінде, тек мұсылмандарға ғана емес, Құрайыш тайпасының өкіліне артықшылық беріп, халифа ретінде имаматты (халифат), ал идеалды билік ретінде Әділетті халифалар дәуірін көрді. Әлиді заңды халифа ретінде танып, оған қарсы шыққан хауариждерді сынға алды. Әш-Шафиғидің құқықтық әдісі келесі қайнар көздерге негізделді:

1. Құран және Сунна, құқықтық ұйғарымды шығарған кезде бір Аян ретінде қарастырылды. Аяның ашық және анық жағдайларында (насса) астарлап айтуға келмейді. Барлық қалған қайнар көздер Құран және Суннаның насса-ларына сәйкес келтірілуі және

оларға қарсы болмауы керек. Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының Құран тәпсіріне үлкен мән берілді. Құран, Сунна ережелерін жоя (наسخ) алмайды; егер хадистер мен Құранның ашық аяттары арасында қарама-қайшылық болса, онда мәртебе Құранға беріледі, және хадис әлсіз деп танылады. Ахад-хадистер қабылданады және құқықтық шешімдер шығаруда қолданылады.

2. Ижма, ең алдымен Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының ижмасы. 2 категорияға бөлінген: тура, ашық және анық Аяндарға және кейбір бір мағыналы емес, көпшілікпен мақұлданбаған таласты хабарларға негізделген (оның ішінде, тек белгілі жағдайларда ғана қолданылатын «мединалықтар ісі»).

3. Пайғамбар (ﷺ) сахабаларының пікірлері, оның ішінде, дара, бірақ басқа сахабалармен қайтарылмаған. Айырмашылық кезінде ешбір пікірге артықшылық берілмейді.

4. Қияс, білгір құқықтанушы маманмен (мұжтаһид) айрықша зерттеу (ижтиһад) арқылы дайындалады. Сонымен қатар, истихсан (діннің басқа постулаттарымен қиястың қарама-қайшылығы кезіндегі қолайлы) және истислах қайтарылады (қрз.: Мәсәлих Мурсала).

199 х.ж. бастап Ш. Мысырда үлкен танымалдылыққа ие болды. Әш-Шафиғи осында қоныс аударғаннан кейін өзінің шығармалары «эр-Рисәла» және «әл-Мабсутқа» жаңа реалияға бейімдеп өзгерістер енгізді. Яғни, әш-Шафиғи мұрасын ерте және кейінгі деп екіге бөлу пәтуа шығару кезінде таласқа

әкелді. Ш. ұстанымдары Мысырға шииттік-исмаилия әулеті Фатима әулеті келген уақытта да әлсіремеді. Кейіннен, сүнниттік әулет Айюб әулеті Ш. исмаилиямен күресте қолдаушылықты көрсетті. Мәмлүк сұлтаны Бейбарыс сот қызметіне барлық сүнниттік мәзһабтардың өкілдерін тағайындауға тырысты, дегенмен Ш. жетекші рөліне таласпады. Мысыр Осман империясы құрамына қосылғаннан кейін мемлекеттік ресми доктрина ханафи мәзһабы болды, бірақ Ш. (мәлики мәзһабы да) халық бұқарасында өз орнын сақтады.

Ш. ұзақ уақыт бойы Иранда басымдылыққа ие болды, және елдің ресми идеологиясы шиизм-иснаәшғаризм болса да, өз өкілдерін сақтады. Ирак, Мәуереннахрда Ш. танымдық жөнінен ханафи мәзһабымен таласты. Тарихта Ш. және ханафи мәзһабының өкілдері арасында бірнеше рет қақтығыстардың болғандығы жайлы деректер бар; қазіргі таңда олар – сүнниттік Исламның өзара мойындалған мәзһабтары.

859

ШАХАДА [الشهادة] («свидетельство истинности чего-либо», «обет») – название формулы-кредо «Ашхаду ан ля иляха илляллах ва ашхаду анна Мухаммадан абдуху ва расулюху» («Свидетельствую, что нет божества кроме Аллаха, и Мухаммад – раби Посланник Его»), которая произносится в качестве подтверждения принадлежности человека к исламской религии.

ШАҒАДА [الشهادة] («бірнәрсенің ақиқаттығына куәлік»,

Шах

«серт») – «Әшһаду ан лә иләһә илляллаһ уа әшһаду әннә Мұхаммадан ғабдуһу уа расулюһу» («Аллаһтан басқа құлшылыққа лайықты Құдай жоқ, және Мұхаммед оның құлы әрі Елшісі екендігіне куәлік беремін») деп аталатын адамның ислам дініне жата- тындығын дәлелдеу үшін айтыла- тын сенім формуласының атауы.

ШАХИД [شاهد] (мн. шухада) («свидетель») – в Исламе термин применяется в значениях:

1. Свидетель в суде, при торго- вых сделках, при заключении бра- ка (ш'ахид);

2. Верующий, принявший му- ченическую смерть в войне против врагов, сражаясь во имя Аллаха, защищая свою веру, родину, честь, семью (шах'ид). Не имеет значе- ния, был ли Ш. убит врагом, или смерть наступила в результате не- счастливой случайности, или Ш. найден убитым после боя и причина смер- ти неизвестна, а также были ли на нем следы крови, погиб ли он сра- зу или умер в результате ранения.

Ш. многократно упоминаются в Коране, например: «Никоим об- разом не считай мертвыми тех, ко- торые были убиты на пути Аллаха. Нет, они живы и получают удел у своего Господа, радуясь тому, что Аллах даровал им по Своей мило- сти, и ликуют от того, что их после- дователи, которые еще не присоеди- нились к ним, не познают страха и не будут опечалены» (3:169-170).

Ан-Навави в «аль-Маджму» указал 7 причин того, почему по- гиблишие в бою называются «свиде- телями»:

1) сам Аллах свидетельствует, что они будут в Раю;

2) они живые у Аллаха;

3) ангелы свидетельствуют об их мученичестве, когда берут их душу;

4) они из тех, которые будут свидетельствовать над общинами;

5) их смерть на поле боя – яв- ное свидетельство их веры;

6) пролитая ими кровь – сви- детельство их искренней веры в Аллаха;

7) их душа увидит Рай, в то время как души других не будут свидетелями Раю до Судного дня.

Ш. прощаются все грехи, и они войдут в Рай: «А тем, которые пе- реселились или были выселены из своих жилищ, были подвергнуты учениям на Моем пути, сражались и были убиты, Я непременно про- щу их злодеяния и введу их в рай- ские сады, в которых текут реки» (3:195).

В более широком смысле Ш. – все люди, погибшие за правое дело во имя Аллаха. Во всех мазхабах, в соответствии с хадисом «Похо- роните их вместе с их кровью и не оmyвайте их», считается, что Ш. не нужно оmyвать. В соответствии с приказом Пророка (ﷺ), отданным после битвы при Ухуде, желатель- но хоронить Ш. на месте гибели.

Если человек погиб в сражении не во имя Аллаха, а из-за мирских интересов (добычи, славы и т. д.), то он считается «мирским Ш.» – его могут похоронить как Ш. и го- ворить о нем как о Ш., но Аллах знает, кто и с каким намерением пошел на войну и погиб; таким людям никакого вознаграждения

не будет, и Аллах подвергнет их наказанию.

ШАХИД [شاهد] (көпше түрі шүһәда) («куәгер») – Исламда термин келесі мағыналарда қолданылады:

1) Сот ісінде, сауда келісім-шартында, неке қию кезінде куәгер (шаһид);

2) Дінін, отанын, намысын, отбасын қорғай Аллаһ жолында жауымен болған соғыста қаза тапқан мұсылман (шаһид). Ш. жауымен өлтірілді ма, немесе өлім кенеттен келді ме, немесе Ш. шайқастан кейін өлтірілді ме және қазаның себебі белгісіздігі, сонымен қатар онда қанның іздері болды ма, оған өлім бірден келді ме немесе жарақаттану нәтижесінде қаза тапқаны да маңызды емес.

Ш. Құранның көп жерлерінде келтіріледі, мысалы: «Аллаһ жолында өлтіргендерді өлі деп ойлама, әрине олар тірі. Раббыларының жанында олар ризыққа бөлендіріледі. Олар Аллаһтың кеңшілігімен өздеріне берген нәрселеріне мәзмейрам болады да, әзірше өздеріне қосылмай арттарында қалғандарды да: «Оларға қорқыныш жоқ әрі олар қайғырмайды» деп сүйіншілегілері келеді» (3:169-170).

ән-Науауи «әл-Мәжму»-да шайқақта қаза болғандардың «куәгерлер» атануының 7 себебін келтірген:

1) Аллаһтың өзі олардың Жұмақта болатынына куәлік етеді;

2) Аллаһ алдында олар тірі;

3) періштелер олардың жанын алғанда, олардың азаптану-шылықпен өлтірілгендігіне куәлік береді;

4) олар қауымдар үстінен куәлік беретіндерден;

5) шайқас алаңындағы олардың қазасы – олардың сенімінің ашық айғағы;

6) олармен төгілген қан – олардың Аллаһқа деген шынайы сенімінің айғағы;

7) басқалардың жаны Қиямет күніне дейін Жұмақтың куәсі болмаған уақытта олардың жандары Жұмақты көреді.

Ш. барлық күнәсі кешіріліп, және олар Жұмаққа кіреді: «...және сондай босқандардың, жұрттарынан шығарылғандардың және Менің жолымда жапа шектірілгендердің, соғысқандардың, өлтірілгендердің жамандықтарын жасырамын. Сондай-ақ оларды астарынан өздер ағатын бақшаларға кіргіземін...» (3:195).

Ш. кең мағынасында – Аллаһ жолында игі істе қаза тапқан барлық адамдар. Барлық мәзһабтарда, «Оларды өздерінің қандарымен бірге көміңдер және оларды жумаңдар» деген хадиске сәйкес, Ш. жуындырмау керектігі саналады. Пайғамбардың (ﷺ) Ухуд шайқасынан кейін берген бұйрығына сай, Ш. қаза тапқан жерінде көмген абзал.

Егер адам Аллаһ жолында емес, дүниелік пайда үшін (олжа, атақ және т.с.с.) шайқақта қаза тапса, онда ол «дүниелік Ш.» деп саналып, оны Ш. ретінде көміп және Ш. ретінде саналуы мүмкін; дегенмен оның шайқасқа қандай ниетпен және қаза тапқаны тек Аллаһтың өзіне ғана мәлім; мұндай ниетпен барған адамдарға ешқайдай сый болмайды, Аллаһтың жазасына ұшырайды.

Шах

ШАХРАСТАНИ МУХАММАД [محمد الشهرستاني] (ум. 548/1153) – шафиитский правовед и философ. Полное имя с куньей – Абу аль-Фатх Мухаммад ибн `Абд аль-Карим аш-Шахрастани. Родился в персидской семье в г. Шахрастане на севере Хорасана. Получил традиционное мусульманское образование, изучал хадисы, обучался фикху и каламу. Много путешествовал. В Хорезме и Хорасане успешно участвовал в диспутах. В 510/1116 г. приехал в Багдад, преподавал в медресе Низамия.

Придерживался суннитских воззрений, хотя имеются сведения о том, что некоторое время Ш. был исмаилитом. Автор ряда философских, исторических и правовых книг, в т. ч. «Китаб аль-Милал ва`н-Нихал» («Книга о религиях и сектах»), где описаны воззрения и история различных мусульманских сект, других религий и философских школ (фактически единственный средневековый учебник по истории философии). Известна работа Ш. по аш`аритскому каламу («Китаб Нихайат аль-Икдам фи Ильм аль-Калам»). В «Китаб аль-Мусараа» подверг критике положения философии Ибн Сины. Составил комментарий к Корану «Мафатих аль-`Асрар ва Масабих аль-Абрар».

ШАХРАСТАНИ МУХАММАД [محمد الشهرستاني] (к.б.ж. 548/1153) – шафиғи мәзһабының құқықтанушысы және философ. Күниясымен бірге толық есімі: – Әбу әл-Фатх Мұхаммед

ибн Әбд әл-Кәрім әш-Шаһристани. Хорасанның солтүстігіндегі Шаһристан қаласында парсылар отбасында дүниеге келген. Дәстүрлі мұсылман білімін алып, хадис, фикһ және кәләм үйренді. Көп саятшылаған. Хорезм және Хорасанда пікірталастарға сәтті қатысқан. 510/1116 ж. Бағдатқа келіп, Низамия медресесінде сабақ берген.

Сүнниттік танымды ұстанған, дегенмен біршама уақыт бойы Ш. исмаилияны ұстанды деген ақпарат бар. Бірқатар философиялық, тарихи және құқықтық кітаптар авторы, оның ішінде әртүрлі мұсылман ағымдары, басқа діндер мен философиялық мектептердің (нақты ортағасырлық философия тарихы бойынша жалғыз оқулық) көзқарастары мен тарихы жазылған «Китәб әл-Миләл уа`н-Нихал» («Діндер және ағымдар туралы кітап») еңбегі. Ш. әшғариттік кәләм бойынша еңбегі белгілі («Китәб Нихайат әл-Икдам фи Ильм әл-Кәләм»). «Китәб әл-Мусараа» еңбегінде Ибн Сина философиясын сынға алады. Құранға түсініктеме «Мафатих әл-Әсрар уа Мәсәбиһ әл-Әбрар»-ды құрастырған.

ШЕЙБАНИ МУХАММАД ИБН ХАСАН [محمد بن الحسن الشيباني] (131/749-189/805) – выдающийся правовед, один из 3 наиболее авторитетных правоведов ханафитского мазхаба. Родился в г. Васит в Ираке. Его отец Хасан был рабом-вольноотпущенником, родом из Сирии.

В молодости переехал в Куфу, заинтересовался вероучительными и правовыми школами и уче-

ниями. Недолго был учеником Абу Ханифы, завершил обучение у Абу Йусуфа. Затем путешествовал с образовательными целями в Сирию, Хорасан, Хиджаз. В Медине изучал хадисы под руководством Малика ибн Анаса.

Ш. попытался соединить доводы школ, которые основывали правовой метод на хадисах, с методом сторонников ра'й (мнения). Став известным правоведом, начал преподавание. Его учениками были аш-Шафии и Асад ибн Фурат, позже распространивший методы ханафитской школы в Сев. Африке. Отказался от предложенного халифом Харуном ар-Рашидом поста судьи (кади), 2 месяца провел в заточении, затем стал судьей в Ракке. Отстранен от должности в 176/792 г. за симпатии к Алиду Йахье ибн 'Абдуллаху, поднявшему восстание против Харуна ар-Рашида. В 189/805 г. назначен судьей (кади) в Хорасан; в том же году умер в Рее (см. также: Ханафитский мазхаб).

ШЕЙБАНИ МҰХАММЕД ИБН ХАСАН [محمد بن الحسن الشيباني] (131/749-189/805) – көрнекті құқықтанушы, ханафи мазһабының 3 ірі құқықтанушыларының бірі. Ирактың Уәсит қаласында дүниеге келген. Әкесі Хасан сириялық азат етілген құл болған.

Жас кезінде Куфа қаласына көшіп келіп, ақида және құқықтық мектептер мен ілімдерге қызығушылық танытты. Әбу Ханифада ұзақ оқымады, оқуын Әбу Йусуфта бітірді. Содан кейін білім алу мақсатымен Сирия, Хорасан, Хиджазды саяхаттады. Медина

қаласында Мәлік ибн Анас жетекшілігімен хадис ғылымын үйренді.

Ш. хадистерге құқықтық әдісті негіздеген мектептердің дәлелімен ра'й (ақыл-ой) жақтаушыларының әдісін біріктіруге талпынды. Белгілі құқықтанушы атанған соң оқытушылықты бастады. Оның шәкірттері аш-Шафиғи және Солтүстік Африкаға ханафи мектебінің әдістерін таратқан Асад ибн Фурат болды. Халифа Харун ар-Рашид ұсынған сот төрағалығынан (кади) бас тартқан, 2 ай қамауда болып, Раккаға қазы болып тағайындалды. Харун ар-Рашидке қарсы көтеріліске шыққан Әли әулетінің өкілі Йахия ибн Абдуллаһқа құрметі үшін 176/792 жылы қызметінен босатылды. 189/805 жылы Хорасанда сот төрағалығына (кади) тағайындалды; сол жылы Рееде қайтыс болады (сонымен бірге қрз.: Ханафи мазһабы).

863

ШЕЙХ [الشيخ] – человек преклонного возраста (старше 50 лет). В суфизме – руководитель суфийской обители; духовный лидер суфийской общины, тариката. По функциям близок к учителю, не только преподает предмет, но и устанавливает духовную связь с учениками и является их духовным наставником. Обязан знать правовые науки, владеть толкованием Корана и хадисов, должен обладать наилучшими моральными и нравственными качествами. Синонимы – муршид, устаз (устод). Ш. называются также обладатели религиозных знаний, главы племен у арабов, вообще влиятельные люди.

ШЕЙХ [الشیخ] қартайған адам (50 жастан асқан). Суфизмде – сопылық мекеннің жетекшісі; тариқаттың, сопылық қауымның рухани көсемі. Атқаратын міндеті бойынша мұғалімге жакын, пән бойынша сабақ беріп ғана қоймай, шәкірттермен арадағы рухани байланысты орнатады және олардың рухани жетекші болып табылады. Құқықтық ғылымдарды, Құран тәпсірі мен хадистер түсініктемелерін білуі міндетті, моральды және адамгершілік қасиеттердің көркемділігі болуы қажет. Синонимдер – мүршид, ұстаз. Сонымен қатар, Ш. деп діни білімдері бар, араб тайпаларының басшысын және ықпалды адамдарды атайды.

ШИИТЫ [شیعة] – приверженцы различных течений в Исламе, признающих Али ибн Абу Талиба и его потомков (Алидов) единственными законными халифами, религиозными руководителями и духовными наставниками. Первоначально шиитское движение выступало с политическими требованиями; параллельно шло доктринальное закрепление шиитских идей.

Идеологический спектр шиитских групп самый разнообразный, начиная от ультрарадикальных и «крайних» (гулат), которых представители суннитского Ислама мусульманами не считают (в частности из-за обожествления Али и других имамов), до умеренных. В настоящее время большинство Ш. проживают в Иране, где шиизм-иснааш`аризм – государственная религия. Много Ш. разных толков живут в Ираке, Ливане, Пакиста-

не, Индии и других странах, но в целом Ш. составляют меньшинство верующих-мусульман. Современные Ш. в основном представлены 2 умеренными течениями – иснааш`аритами и зейдитами; также достаточно много последователей исмаилизма. Группы «крайних» шиитов живут в Турции, Сирии и других странах.

История Ш. восходит к самому раннему периоду истории Ислама, когда после смерти Пророка (ﷺ) часть мусульман предложили на пост халифа кандидатуру Али ибн Абу Талиба. Но сам Али и его сторонники признали законность халифата Абу Бакра. Али стал только 4-м халифом (34/656-39/661). После трагической гибели Али радикально настроенные сторонники призывали его сына Хасана ибн Али возглавить Халифат и начать борьбу с правителем Сирии Му`авией ибн Абу Суфьяном, который к тому времени оказался единственным реальным кандидатом на власть. Но Хасан отказался от власти в пользу Му`авии и умер вскоре после этих событий. Сторонники халифата Алидов – Ш. продолжили борьбу против династии Омейядов.

Очередной всплеск антиомейядских настроений произошел после трагической гибели Хусайна – второго сына Али. Закрепление власти Омейядов сопровождалось жесточайшими репрессиями против политической оппозиции. `Аббасиды также рассматривали Алидов и Ш. в качестве политических соперников. Ш. подняли несколько восстаний, которые не дали результатов и были потоплены в крови,

что привело к созданию у Ш. культа мучеников, сложению мистических представлений о верховной власти в Халифате, оформлению учения о сокрытом и ожидаемом имаме (аль-Каим).

Одновременно с процессом догматического закрепления учения уже со II/VIII в. Ш. начали распадаться на множество течений и сект, каждая из которых действовала против властей своими методами. Поводом для противоречий были споры о новом лидере-имаме после смерти старого. Со временем это дробление еще более увеличилось.

Крупный догматический раскол среди Ш. произошел в середине II/VIII в. После смерти VI имама Джафара ас-Садика большинство Ш. приняли новым имамом его младшего сына Мусу аль-Казима, но часть Ш. признали имамом его умершего сына Исмаила, а после него его сына Мухаммада ибн Исмаила. После смерти Мухаммада исмаилиты стали объявлять «сокрытыми» имамами (аль-Каим) всех его потомков. Исмаилитам удалось создать в Египте и Сев. Африке крупное государство – Фатимидский халифат. Зейдиты приходили к власти в Табаристане (Иран) в III/IX в. и на севере Йемена, где и сегодня живет основная масса последователей этого течения. Представители хасанидской ветви Алидов сумели создать государство Идрисидов в Сев. Африке.

Ш.-иснааш'аритская династия Бувайхидов (Бундов) контролировала деятельность `Аббасидских халифов в 334/946– 467/1075

гг. В X/XVI в. к власти в Иране пришла шиитская династия Сефевидов, низложенная спустя 2 века. Политическая активность Ш.-иснааш'аритов возобновилась в Иране после революции 1978–79 гг., в результате которой они установили контроль над страной. Об особенностях религиозных доктрин основных сект Ш. см.: Джафаритский мазхаб; Друзы; Зейдитский мазхаб; Имамиты; Исмаилиты; Иснааш'ариты; Нусайриты; Кайсаниты; Карматы; Курабиты; Сабаиты; Хакимиты.

ШИИТТЕР [شیعیة] – Әли ибн

Әбу Талиб және оның ұрпақтарын (Әли әулеті) жалғыз занды халифа, діни көшбасшы және рухани жетекші деп мойындайтын Исламдағы әртүрлі ағымдардың жақтаушылары. Алғашқыда шииттер қозғалысының өкілдері саяси талаптарды қойған болса, кейіннен өз идеяларының кеңістігін кеңейтіп, біртұтас доктринаға айналды.

Шиизм доктриналық шоғырының тобы алуан, ультралибералдыдан бастап «шеткі» (ғұлат) және орта жолды ұстанатын ағымдарға дейін, ғұлаттарды сүнниттің өкілдері оларды мұсылмандар қатарына жатқызбайды, бұған олардың Әли және басқа да имамдарын баса дәріптеп, құдайлық сипат беретіндігі себеп. Қазіргі таңда Ш. көп бөлігі мемлекеттік діні – шиизм-иснаашғаризм саналатын Иранда тұрады. Сонымен қатар, Ш. басқа да ағымдарының өкілдері Ирак, Ливан, Пәкістан, Үндістан және т.б. елдерде тараған, бірақ жалпы алғанда Ш.

мұсылмандардың азшылық бөлігін құрайды. Қазіргі Ш. орта жолды ұстанатын 2 ағым – иснаәшғарилер мен зәйдилер бағытын, сонымен қоса, халықтар арасында исмаилизмнің өкілдерінің көпшілігін кездестіруге болады. Шиизмнің «шеткі» ағымдары Түркия, Сирия және т.б. елдерде тұрады.

Ш. тарихы Ислам тарихының алғашқы кезеңіне келеді, Пайғамбар (ﷺ) қайтыс болғаннан кейін мұсылмандардың бір бөлігі Әли ибн Әбу Талибты халифа үміткерлігіне ұсынады. Бірақ Әли және оның жақтастары Әбу Бәкр халифалығының заңдылығын мойындайды. Әли тек 4-ші халифа болды (34/656-39/661). Әлидің қайғылы қазасынан кейін радикалдықты ұстанған жақтастары оның баласы Хасан ибн Әлиге Халифаттағы билікті алып, сол кезеңде билікке жалғыз үміткер болған Сирия билеушісі Мұғауия ибн Әбу Суфьянға қарсы күресті бастауға шақырды. Бірақ Хасан Мұғауия пайдасына биліктен бас тартып, осы оқиғалардан кейін қайтыс болды. Әли әулеті халифатының жақтастары – Ш. Омейя әулетіне қарсы күресті жалғастыра берді.

Биліктегі Омейялықтарға қарсылықты жалғастырған Әли мұрагерлері жақтастары Әлидің екінші ұлы Хүсейннің қазасынан кейін одан әрі қыза түсті. Омейялықтар билігінің бекінуі саяси оппозициясына қарсылықтың қатаң репрессиямен жүзеге асты. Аббас әулеті де Ш. мен Әли әулетін саяси бақталас ретінде көрді. Ш. ешқандай нәтиже бермеген

бірнеше көтеріліс ұйымдастырды, оның нәтижесі қантөгіске айналып, Ш. азаптаушылық ғұрпының, Халифаттағы жоғары билік туралы мистикалық көріністің пайда болуына және жасырын әрі күтілетін имам туралы ілімнің (әл-Каим) құрылуына әкелді.

II/VIII ғ. догмалық ілімнің бекітілуімен қатар жүрген процестің нәтижесінде Ш. көптеген бағыттар мен ағымдарға жіктеле бастады, олардың әрбірі билікке қарсы өз әдістерін қолданды. Қарама-қайшылықтың басты себебі көне имам өлімінен кейін жаңа басшы-имам айналасындағы тартыс болды. Уақыт өте келе бұл бөлшектену ұлғая түсті.

Ш. арасында үлкен догмалық жіктелу II/VIII ғ. ортасында орын алды. VI имам Жәфар әс-Садықтың өлімінен кейін Ш. көп бөлігі жаңа имам ретінде оның кенже ұлын Мұса әл-Қазимді қабылдады, дегенмен Ш. екінші бір бөлігі оның қайтыс болған ұлы Исмаилді, кейіннен оның баласы Мұхаммед ибн Исмаилді мойындады. Мұхаммед ибн Исмаилдің өлімінен кейін исмаилиялықтар оның барлық ұрпақтарын «жасырын» имам (әл-Каим) деп атай бастады. Исмаилиялықтар Мысыр және Солтүстік Африкада ірі мемлекет – Фатима әулеті халифатын құрды. Зәйдилер III/IX ғ. Табаристанда (Иран) билікке келген болатын және қазіргі таңда осы ағымның негізгі шоғыры Йеменнің солтүстігінде қоныстанған. Әли әулетінің тармағы санайтын хасания өкілдері Солтүстік Африкада Идрисиялық мемлекетті құра алды.

Ш. иснаәшғарилік әулет Бу-уайхидтер (Бундтар) 334/946-467/1075 жж. Аббас халифатының қызметін басқарды. X/XVI ғ. Ирандағы билік басына 2 ғасырдан кейін тактан түсірілген шииттік әулет Сефевилер келді. Ш.-иснаәшғариліктердің Ирандағы саяси белсенділігі 1978-79 жж. болған революциядан нәтижесінде мемлекет үстінен бақылау орнатқаннан кейін қайта жанданды. Ш. негізгі ағымдарының діни доктриналарының ерекшеліктерін қрз.: Жәфәри мәзһабы; Друздар; Зәйидиялық мәзһаб; Имамия; Исмаилия; Иснаәшғарилер; Нусайрия; Кайсания; Карматтар; Курабия; Сабаия; Хакимия.

ШИРК [الشرك] – признание какого-либо реального или мифического объекта или субъекта равным Аллаху в могуществе или творческой способности, а также признание в нем божественности с последующим почитанием, служением и поклонением ему. Противоположно слову таухид. Ш. признаются и различные деистические философские учения, которые, не игнорируя Божественных качеств Творца, представляют Его бесконечно удаленным (трансцендентным) по отношению к сотворенному миру и вводят понятия подчиненных Ему промежуточных либо автономных божеств или полубожеств как посредников между Ним и мирозданием. Согласно исламскому вероучению, Ш. – самый тяжкий из всех грехов, он не будет прощен Аллахом ни при каких обстоятельствах. Если чело-

век вовемя не покается и умрет с Ш., то будет вечно пребывать в адских мучениях: «Поистине, Аллах не прощает, чтобы Ему придавали сотоварищей, но прощает то, что меньше этого, кому пожелает. А кто придает Аллаху сотоварищей, тот измыслил великий грех» (4:48); «А кто придает Аллаху сотоварищей, – точно он упал с неба, и схватят его птицы, или занесет его ветер в далекое место» (22:31). Есть мнение, что Ш. имеет 2 разновидности – большой (Ш. аль-акбар) и малый (Ш. аль-асгар). Большой Ш. – явное признание какого либо объекта, помимо Аллаха, достойным поклонения; выводит человека из Ислама. Малый Ш. – это показуха в поклонении.

ШИРК [كشرلل] – қуат пен шығармашылық мүмкіндікте Аллаһпен қатар белгілі бір мифологиялық объектіні немесе субъектіні мойындау, сонымен бірге оған Аллаһқа ғана тән секілді құлшылық қылу, құрмет тұту. Таухид сөзіне қарама-қайшы. Ш. Жаратушының Құдайлық сипатын жоққа шығармайтын әртүрлі деистикалық философиялық ілімдермен де мойындалады, Оны (Аллаһ) жаратылған ғаламға қатысты шексіз алыстаған (трансцендентті) деп сипаттайды және Оған (Аллаһ) бағынған аралық немесе автономды құдайлар мен жартықұдайларды Онымен дүние арасындағы дәнекер деген түсінік енгізеді. Ислам ақидасына сәйкес, Ш. – Аллаһ тарапынан ешқашан кешірілмейтін күнәлардың ішіндегі ең ауыры. Егер адам дер

уақытында тәубәға келмей Ш. қайтыс болса, онда тозақтың азабында мәңгіге қалады: «Ақиқатында Аллаһ өзіне ортақ қосылуды жарылқамайды да, бұдан өзге қалаған кісісін жарылқайды. Сондай-ақ кім Аллаһқа ортақ қосса, расында жала қойып, зор күнәлы болды» (4:48); «Кім Аллаһқа ортақ қосса; Сонда ол, көктен түсіп, оны құс іліп, әкететін немесе оны, ұзаққа жел ұшырып кеткен нәрсе сияқты» (22:31). Ш. 2 түрге бөлінетіні туралы пікір бар – үлкен (Ш. әл-акбар) және кіші (Ш. әл-әсғар). Үлкен Ш. – қайсыбір объектіні Аллаһпен қатар құлшылыққа лайықты деп ашық мойындау; адамды Исламнан шығарады. Кіші Ш. – бұл құлшылықтағы жасанды әрекет немесе екіжүзділік.

868 **ШИС** [ثي ش] – библейский Сиф, сын Адама. После того как Кабил убил своего брата Хабила (см.: Кабил и Хабил), Аллах даровал Адаму еще одного сына – Ш., называемого «подарком Аллаха». Ш. стал любимцем Адама, который научил его полученным от Аллаха знаниям и тайнам, сделал своим духовным наследником и поставил во главе всех своих потомков. Адам и Ш. (возможно, и другие его братья) построили Каабу из камня, скрепленного глиной.

После смерти Адама Аллах избрал Ш. Своим пророком (наби) и послал ему 50 свитков (сухуф) Откровения, содержащих сведения по отдельным наукам. Ш. проповедовал Шариат Адама, вместе с потомками основал ок. тысячи городов, в которых они жили мир-

но и счастливо. В Йемене Ш. проповедовал среди заблудших сынов Кабила и, когда они отвергли его, впервые в истории сразился с ними за веру.

Пророк Ш., который, по преданию, прожил на земле свыше 200 лет, назначил на-следником своего сына Ануша. Возможно, был похоронен возле могилы Адама в Мине. После смерти Ш. люди постепенно стали отходить от веры, поэтому Аллах послал к ним пророка Идриса.

ШИС [ثي ش] – інжілше Сиф, Адамның ұлы. Қабыл өзінің бауырын Абылды өлтіргеннен кейін Аллаһ Адамға «Аллаһтың сыйы» деп аталатын тағы бір баланы – Ш. береді. Ш. Адамның жақсы көретін баласына айналды, оған Аллаһ берген білім мен құпияларды үйретіп, өзінің рухани мұрагері, барлық ұрпақтарының басшысы етеді. Адам және Ш. (мүмкін басқа да бауырлары да) балшықпен қаланған тастан Қағбаны тұрғызады.

Адам қайтыс болғаннан кейін, Аллаһ Ш. Өзінің пайғамбары (наби) етіп, оған жеке ғылымдар бойынша ақпарат бар 50 орама қағаз (сухуф) Аян түсіреді. Ш. Адам Шариғатын оқытып, ұрпақтарымен бірге бейбітшілікпен бақытта өмір сүрген мыңға жуық қалалардың негізін қалады. Йеменде Ш. адасқан Қабылдың балалары арасында сабақ бергенде, олар оны мойындамай, тарихта алғаш рет олармен дін жолында соғысады.

Ш. пайғамбар хабарларда келгендей жер бетінде 200 жылдан

астам уақыт ғұмыр кешкен, өзінің мұрагері етіп ұлын Анушты қалдырады. Минадағы Адам қабірі маңына жерленген болуы мүмкін. Ш. өлімінен кейін адамдар діннен алыстай бастайды, сөйтіп Аллаһ оларға пайғамбар етіп Ыдрысты (Идрис) жібереді.

ШИФА [ءافش] – излечение от болезни, восстановление сил. Ш. следует ожидать только от Аллаха; лекарственные и прочие средства сами по себе не могут излечить человека, они – лишь средство исполнения Божьей воли.

Пророк Мухаммад (ﷺ) применял для Ш. как чтение Корана и молитв, так и лекарства. Ислам не отрицает и хирургию. При необходимости все эти методы можно совмещать. В хадисах Пророка (ﷺ) названы конкретные аяты Корана, чтение которых рекомендовано для Ш. (9:14; 10:57; 16:69; 17:82; 26:82; 41:44 и др.).

ШИПА [ءافش] – аурудан айығу, күш-қайратты қалыпка келтіру. Ш. тек Аллаһтан күту керек; дәрілік және басқа да жабдықтар өздігімен адамды сауықтырмайды, олар – тек Аллаһ қалауының орындалуына себебі тиетін әдіс қана.

Мұхаммед Пайғамбар (ﷺ) Ш. ретінде Құран және намаз оқуды және дәрі-дәрмекті те қолданған. Ислам хирургияны теріске шығармайды. Барлық қажеттілікте бұл әдістердің барлығын қатар қолдануға болады. Пайғамбар (ﷺ) хадистерінде Ш. алу үшін Құранның нақты аяттары аталған (9:14; 10:57; 16:69; 17:82; 26:82; 41:44 және т.б.).

ШУ`АЙБ [بىعش] – пророк (наби), посланный к народам Мадьяна и Айки. Проповедовал религию пророка Ибрахима. Был потомком Ибрахима либо Салиха. По преданиям, родился и вырос в племени Мадьян, проживавшем на территории Аравии. Его народ сбился с истинного пути и впал в идолопоклонство. Аллах избрал Ш. Своим посланником, и тот начал проповедовать, призывая к вере в Аллаха и отказу от порока (7:85-87). Мадьяниты пригрозили ему изгнанием (7:88), но Ш. продолжал призывать к вере. Весть о нем дошла до Шама (Сирии); многие люди приходили к нему и принимали веру в Аллаха, но собственное племя отвергло его и клеветало на него приходящим. Тогда Ш. пригрозил им суровым наказанием от Аллаха (11:93), но мадьяниты не стали его слушать, и Аллах уничтожил распутный народ землетрясением (29:37). По велению Аллаха Ш. с уверовавшими праведниками пошел к соседнему нечестивому народу Айки (15:78) и призвал их к вере в Аллаха, но потребовали у него чудес. После того как Ш. по воле Аллаха показал им чудеса, некоторые из айки-тов уверовали, но многие остались неверными. Тогда Аллах послал на них засуху и неурожай, но и это не возымело действия, и этот народ был полностью уничтожен облаками, извергавшими огонь (26:176-189). После уничтожения Айки Ш. вместе с уверовавшими в Аллаха вернулся в Мадьян, взял жену, родившую ему 2 дочерей, и прожил до старости. Когда началась про-

Шур

роческая миссия Мусы (Моисея), тот приехал в Мадьян, женился на одной из дочерей Ш. и вернулся в Египет. Ш. навестил Мусу в Египте, а затем переехал в Мекку, где умер и был похоронен возле колодца Замзам и Макам Ибрахим (по другим преданиям, умер в Египте).

ШҮҒАЙБ [ابيعش] – Мадьян және Айка халықтарына түсірілген пайғамбар (нәби). Ибраһим пайғамбар дінін насихаттаған. Ибраһим немесе Салихтің ұрпағы. Хабарларда келгендей, Аравия территориясында өмір сүрген Мадьян тайпасында дүниеге келіп, өскен. Оның халқы тура жолдан адасып, пұтқа табынушылыққа баты. Аллаһ Ш. Өзінің пайғамбары еткен соң, ол Аллаһқа деген сенімге шақырып, бұзақылықтан бас тартуға шақырады (7:85-87). Мадьяндықтар оны қуғындаумен қорқытады (7:88), дегенмен Ш. сенімге шақыруды тоқтатпайды. Ол туралы хабар Шам (Сирия) жеріне жетеді; көптеген адамдар оған келіп, Аллаһқа иман келтіреді, бірақ өзінің халқы оны мойындамай, оған келгендерге оны ғайбадаттайды. Сонда Ш. оларды Аллаһтың жазасымен қорқытады (11:93), бірақ мадьяндықтар оны тыңдамады, және Аллаһ азғынға ұшыраған халықты жер сілкінісімен жояды (29:37). Аллаһтың әмірімен Ш. иман келтірген адамдармен бұзылған халық Айкаға (15:78) барып, оларды имандылыққа шақырады, бірақ олар одан ғажайып кылуды сұрайды. Аллаһтың қалауымен Ш. оларға ғажайып көрсеткеннен кейін кейбіреулері

иман келтіреді, дегенмен біраз бөлігі қабылдамайды. Сонда Аллаһ оларға қуаңшылық пен құрғақшылықты жібереді, бірақ бұл да оларға әсер етпей, бұл халық жалын шашыратқан бұлттардың нәтижесінде толығымен жоқ болады (26:176-189). Айка халқы жойылғаннан кейін Ш. Аллаһқа иман келтіргендермен бірге Мадьянға оралады, үйленіп, 2 қызды болады және кәрілік шағына дейін өмір сүреді. Мұсаның пайғамбарлығы басталғанда, ол Мадьянға келіп, Ш. бір қызына үйленіп, Мысырға қайтады. Ш. Мысырға барғанда Мұсаға соғып, кейін Меккеге қоныс аударады, сонда қайтыс болады, Зәмзәм құдығы және Ибраһим Мақамы маңында жерленген (кейбір деректер бойынша Мысырда қайтыс болған).

ШУРУК [قارش] (ишрак قارش) – молитва-нафиля (дополнительная), также именуемая духа, совершается через 20-40 минут после восхода солнца. Совершение молитвы в момент восхода солнца запрещено (харам), и нужно дожидаться времени Ш. Может содержать от 2 до 8 ракатов.

ШУРУК [قارش] (ишрак قارش) – нәфіл намазы (қосымша), дұха деп те аталды, күн шыққаннан 20-40 минуттан кейін оқылады. Күн ұясынан шығып жатқан уақытта намаз оқуға тыйым (харам) салынған және Ш. уақытын күту қажет. 2-ден 8 рәкәтқа дейін болады.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Словари несут не только информацию, но являются проводниками культурных традиций, ценностей, создавая культурно-коммуникативное пространство. У каждого Словаря есть цель – рассказать, раскрыть, объяснить, обосновать тот или иной феномен, концепт, проследить их связь, как онтологическую, так и историческую. Настоящий Словарь раскрывает смысл понятий, персоналий, явлений, появившихся и развивающихся в контексте ислама, исламской традиции и исламской культуры. Словари энциклопедического характера можно считать информационно загружающими нарративами, наполненными образовательным и просветительским смыслом. В представленном Словаре использованы термины и разработки понятийного исламоведческого материала из различных источников исламоведческого ресурса. Для авторов настоящего издания основной целью являлось создание исламоведческого информационно-культурного ресурса на казахском языке, который может быть полезен в постижении феноменов Исламского Мира. Авторы выражают надежду на востребованность Словаря, на его практичную и одновременно научную пользу в деле постижения исламской культуры, исламской мысли и культуры диалога. Не претендуя на всеохватность и масштабность издания, авторы предлагают Словарь в качестве источника информации научного характера, полезного в духовно-образовательном процессе, а также для расширения кругозора в познавательной деятельности человека.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сөздіктер тек ақпаратты ғана емес, сонымен қатар мәдени дәстүрлер мен құндылықтардың жеткізушісі болып, мәдени-коммуникативтік кеңістікті қалыптастырады. Әрбір Сөздіктің мақсаты – белгілі бір феноменді, концептіні баяндау, ашып көрсету, түсіндіру, негіздеу, олардың онтологиялық және тарихи байланыстарын қадағалау. Бұл Сөздік ислам, ислам дәстүрі және ислам мәдениеті контекстінде пайда болған және дамып келе жатқан ұғымдардың, тұлғалардың, құбылыстардың мәнін ашады. Энциклопедиялық сипаттағы сөздіктерді білім беру және ағартушылық мағынамен толтырылған ақпараттық жүктемелі нарративтер деп санауға болады. Ұсынылған Сөздікте исламтану ресурстарының әртүрлі дереккөздерінен алынған терминдер мен тұжырымдамалық исламтану материалдары пайдаланылған. Осы басылымның авторлары үшін негізгі мақсат қазақ тілінде исламтану ақпараттық-мәдени ресурсын құру болды, ол Ислам Әлемінің құбылыстарын түсінуде пайдалы болуы мүмкін. Авторлар Сөздіктің сұранысқа ие болатынына, ислам мәдениетін, ислам ойы мен диалог мәдениетін түсіну ісінде оның практикалық және сонымен бірге ғылыми пайдасына үміт артады. Басылымның жан-жақтылығы мен ауқымдылығына үміттенбей, авторлар Сөздікті рухани-білім беру процесінде пайдалы, сондай-ақ адамның танымдық қызметінде өрісін кеңейтуге арналған ғылыми сипаттағы ақпарат көзі ретінде ұсынады.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ – ƏДƏБИЕТТЕР ТІЗІМІ

Али-заде А. Божественная и земная власть в исламском мировоззрении. Баку, 2004.

Али-заде А. Коран и Библия: сравнительный анализ. Мировоззренческий аспект. Баку, 2002.

Али-заде А. Хроника мусульманских государств I-VII вв. хиджры. М., 2004. Кули-заде З.А. Теоретические проблемы истории культуры Востока и низамиведение. Баку, 1987.

Наубахти Х. Шиитские секты. М., 1973.

Шахрастани М. Книга о религиях и сектах. М., 1984.

Рзакулизаде С. Пантеизм в Азербайджане. Баку, 1982.

Прозоров С.М. (отв. ред.) Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, ГРВЛ, 1991.

Айтматов Ш.К., Ильичёв Л.Р., Кюннер Н.В., Сагадеев В.Н. Ислам. Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991.

Султанов Ш. Ислам: Энциклопедия. – М.: ЭКСМО, 2004.

Ястребова О.Ю. Мусульманский мир. Энциклопедический словарь. – М.: Алгоритм, 2007. 873

Бартольд В., Денике П., Верман К., Эссад Дж. Ислам: энциклопедия культуры и искусства. – М.: ЭКСМО, 2010. – 512 с.

Нұрғалиев Р.Н. Ислам: Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1995. – 280 б.

Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2010. – 592 б.

Ислам мәдениеті мен өркениеті: Энциклопедия. – Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2012.

Қазақ даласындағы ислам. – Алматы: «Дәуір», 2015.

Ислам терминдерінің сөздігі. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2012.

Қанатұлы М. Құран терминдерінің сөздігі. – Алматы: «Дәуір», 2014.

Исахан М., Муслимов М., Көкенай С., Сыдықов Б. Исламдық терминдер сөздігі. – Астана: Дін мәселелері жөніндегі ғылыми-зерттеу және талдау орталығы, 2015. – 60 б.

Мухитдинов Р.С. Діни терминдер сөздігі. – Алматы: 2012. – 140 бет.

Tۛrۛk tۛlۛnde:

- Akay H. Islami Terimler Sozlugu. Istanbul, 1991.
- Ates S. Kuran-i Kerim Tefsiri. Istanbul, 1995. C. 1-6.
- Aydinli A. Dogus Devrinde Tasawuf ve Hadis. Ankara, 1986.
- Ayni M.A. Islam Tasawuf Tarihi. Istanbul, 1985.
- Bagdadi A. Mezhepler Arasindaki Farklar (El-Fark Beyne'l Firak). Ankara, 2001.
- Bilmen O.N. Ku'ran-i Kerimden Dersler ve Ogutler. Istanbul, 1994.
- Bilmen O.N. Hukuki Islamiyye ve Istilahati Fikhiyye Kamusu. Istanbul, 1985. C. 1-8.
- Birgivi. Bid'at ve Mustehap Kabir Ziyaretleri. Istanbul, 1997.
- Burseui I.H. Iman Esaslar na Tasawufi Bakis (Serh-u Suabi'l-Iman). Istanbul, 2000.
- Canan I. Kutub-i Sitte Muhtasar (Terceme ve Serhi). Ankara, 1995. C 1-18.
- Cebecioglu E. Haci Bayram Veli ve Tasawuf Anlayisi. Ankara, 1994.
- Celebi A. Islam Dusuncesinde Cihad ve Savas Siyaseti. Istanbul, 1994.
- Ceziri A. Islam fikhî. Istanbul, 1970. C. 1-8.
- Dana S. Tasawuf ve Maarifetullah. Istanbul, 1995.
- Dehlevi S.V. Huccetullahi'l-Baliga. Istanbul, 1994. C. 2.
- Demirci M. Tefsir Usulu ve Tarihi. Istanbul, 1998.
- Dini Terimler Sozlugu. Istanbul, 1995. C. 1-2.
- Donduren H. Delilleriyle Islam Ilmihali. Istanbul, 1991.
- Ebu Hanife A. Fikh-i Ekber. Istanbul, 1996.
- Ebu Zehra M. Ebu Hanife. Istanbul, 1970.
- Ebu Zehra M. Islamda Siyasi, Itikadi ve Fikhi Mezhepler. Istanbul, 1983.
- Ebu Zehra M. Mezhepler Tarihi. Istanbul, 1978.
- El-Hin M., El-Buga M., El Serbeci. Buyuk Safii Fikhi (El-Fikh'ul-Menheci ala Mezheb'il-imam as-Safi). Istanbul, 1992. C. 1-4.
- Elmalili M. H. Y. Hak Dini Kuran dili. Ankara, 1995. C. 1-9.
- Ergul A. Kalbi Hayat. Istanbul, 2000.
- Fetava-i Hindiye. Ankara, 1982. C. 1-4.
- Gazali. Ihyau Ulumi'd-Din. Istanbul, 1989. C. 1-4.
- Gfalani A.K. Fuyuzat-i Rabbaniye. Istanbul, 1995.
- Gunenc H. Buyuk Safii Ilmihali. Istanbul, 1998.
- Hakki I. İnsan-i Kamil. Istanbul, 1977.
- Hahki I. Maarifetnamede Tasawuf. Istanbul, 1981.
- Hametui S.A. Qur'anda Islami Dusuncenin Simasi. Tehran, 1996.
- Havva S. Hadislerle Islam Akaidi (El-Esas fi's Sunne). Istanbul, 1996. C. 1-10.
- Havva S. El-Esas fi't-Tefsir. Istanbul, 1989. C. 1-16.
- Hudai A.M. Ilm-Amel Seyru Suluk. Istanbul, 1988.
- Ibn Haldun. Tasawufun Mahiyeti (Sifau's-Sail H Tebribi'l-mesail). Istanbul, 1998.

- Ibn Kesir. Büyük İslam Tarihi (El-Bidaye ve'n Nihaye). İstanbul, 1994. C. 1-5.
- Ibn Kesir. Hadislerle Ru'ran-i Rerim tefsiri (Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim). İstanbul, 1991. C. 1-16.
- Ibn Teymiyye T. Ashab-i Riram (Risaletu Ashab-i Riram). İstanbul, 1996.
- Ibn Teymiyye T. El-Akidetu'l-Vasitiyye ve Serhi. İstanbul, 2000.
- Ibn Useymin. Ehl-i Sunnetin Muhaliflere Cevabi (Fethu Rabbil-Beriyye bi telhisil-Hameviyye). İstanbul, 2001.
- Ibnu-l Asir. İslam Tarihi (Al-Ramil Fi't Tarih). İstanbul, tarihsiz. C. 1-5.
- İslam Alimleri Ansiklopedisi. İstanbul, 1989. C. 1-14.
- Kazancı L. Peygamberler Tarihi. İstanbul, 1997. C. 1-2.
- Kehribar M.S. Tasawufun İncelikleri. İstanbul, 1974.
- Kelabazi. Dogus Devrinde Tasawuf. İstanbul, 1992.
- Koksall M. A. İslam Tarihi. İstanbul, 1991. C. 1-18.
- Kurt M. İbn Ruteybe ve Tefsir Anlayisi. İstanbul, 1996.
- Kuseyri. Risale. İstanbul, 1980.
- Malik. Muvatta. İstanbul, 1994. C. 1-4.
- Maturidi. Ritab et-Tevhid. İstanbul, 1979.
- Merginani E. El-Hidaye. İstanbul, 1970. C. 1-4.
- Meududi A. Tefkim-ul Ru'ran. İstanbul, 1992. C. 1-5.
- Mevdudi E. Hilafet ve Saltanat (El-Hilafe ve'l Mulk). Ankara, 1995.
- Nedeui A.B. Tasawuf ve Hayat. İstanbul, 1967.
- Nedeui A.B. İslam Onderileri Tarihi. İstanbul, tarihsiz. C. 1-8.
- Nesefi O. Akaid. İstanbul, 1991.
- Osmanlica-Turkce Ansiklopedik buyuk lugat. İstanbul, 1993.
- Ozcan H. Maturidide Dini Cogulculuk. İstanbul, 1999.
- Parsa M. Tevhide Giris. İstanbul, 1988.
- Rabbani. Mektubat-i Rabbani. İstanbul, 1980. C. 1-2.
- Razi. Tefsir-i Rebir. Ankara, 1989. C. 1-10.
- Sabuni M. Tefsirlerin Ozu (Safvetu't Tefasir). İstanbul, 1995. C. 1-7.
- Sabuni M. Maturidi Akaidi (El-Bidayye fi Usuli'd-Din). Ankara, 1979.
- Saffi M. Er-Risale. Ankara, 1997.
- Sahih-i Buhari Tercemesi. İstanbul, tarihsiz. C. 1-8.
- Sahih-i Muslim. İstanbul, 1972.
- Sahih-i Muslim Tercemesi ve Serhi. İstanbul, tarihsiz. C. 1-12.
- Sakir M. Hz. Ademden Bugune Radar İslam Tarihi. İstanbul, 1993. C. 1-5.
- Satik S. Fikhu's-Sunne. İstanbul, 1992. C. 1-4.
- Samil İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1990. C. 1-6.
- Sarikaya M. İslam Dusunce Tarihinde Mezhepler. İstanbul, 2001.
- Semerkindi E.L. Tenbihu'l-Gafilin Bustanu'l-Arifin. Ankara, 1997.
- Serrac Tusi A.N. El-Luma (İslam Tasawufu). İstanbul, 1996.
- Subhi es-Salih. Hadis İlimleri ve Hadis istilahlar. İstanbul, 1997. Sunen-i Tirmizi Tercemesi. İstanbul, tarihsiz. C. 1-6.

- Suyuti C. Kuran Ilimleri Ansiklopedisi (El-Itkan Fiulumi'l Kur'an). Istanbul, tarihsiz. C. 1-2.
- Taberi Tefsiri. Istanbul, 1995. C. 1-6.
- Taftazani. Kelam Ilmi ve Islam Akaidi (Serhu'l-Akaid). Istanbul, 1999.
- Yavuz F. Aciklamali, Muamelatli Islam Ilmihali. Islam fikhi ve hukuku. Istanbul, 1988.
- Yazicioglu A.B. Envaru'l Asi Kin. Istanbul, 1983.
- Yilmaz K.H. Anahatlariyla Tasawuf ve Tarikatlar. Istanbul, 1998.
- Yilmaz H.K. Tasawufi Hadis Serhleri ve Konevinin K rk Hadis Serhi. Istanbul, 1990.
- Yuksel N. Konularina gore Ku'ran-i Kerim fihristi. Istanbul, 1992.
- Zehebi S.K. Kitabul-Kabair (Islamda Boyuk Gunahlar). Istanbul, 1986.
- Zeydan A. Islam hukukunda Ferd ve Devlet (Islam Anayasa Hukuku). Istanbul, 1998.
- Zuhayli Y. Islam Fikhi Ansiklopedisi. Istanbul, 1994. C. 1-10.

Араб тилинде:

- Абу Дауд. Сунан. Бейрут, б. г.
- Абу Йусуф. Китаб аль-Асар. Бейрут, 1355 г. х.
- Абу Нуайм. Хильйа аль-авлийа. Бейрут, 1405 г. х.
- Абу Ханифа. Муснад. Эр-Рияд, 1415 г. х.
- Аль-Аджалуни. Кашф Аль-Хафа. Бейрут, 1405 г. х.
- Аль-Азымабади. Аун Аль-Мабуд. Бейрут, 1415 г. х.
- Аль-Амиди. Аль-Ихкам. Бейрут, 1404 г. х.
- Аль-Асманди. Базл ан-Назар филь-Усуль. Каир, 1992.
- Ахмад ибн Ханбал. Муснад. Каир, б. г.
- Аль-Баззар. Муснад. Медина, 1409 г. х.
- Аль-Байхаки. Сунан. Мекка, 1994.
- Аль-Байхаки. Шуаб аль-иман. Бейрут, 1410 г. х.
- Аль-Бухари. Сахих. Бейрут, 1987.
- Аль-Бухари. Хальк Афал аль-Ибад. Эр-Рияд, 1978.
- Аль-Газали. Мукашафа аль-Кулюб. Каир, 2004.
- Ад-Даракутни. Сунан. Бейрут, 1966.
- Ад-Дарими. Сунан. Бейрут, 1407 г. х.
- Аль-Джузайри. Китаб аль-Фикх аля аль-Мазахиб аль-Арбаа. Бейрут, 1996.
- Аль-Джурджани. Ат-Тарифат. Бейрут, 1403 г. х.
- Аз-Зайла и. Насб ар-Райа. Каир, 1357 г. х.
- Аз-Заркани. Шарх. Бейрут, 1411 г. х.
- Аз-Захаби. Китаб Аль-Кабаир. Каир, 1988.
- Аз-Захаби. Сийар Алям ан-Нубаля. Бейрут, 1413 г. х.
- Аз-Захаби. Табакат аль-Мухаддисин. Амман, 1404 г. х.
- Аз-Зубайди. Ат-Таджрид ас-Сарих. Эр-Рияд, 1992.

- Аль-Куртуби. Тафсир. Каир, 1372 г. х.
 Ибн аль-Джаузи. Сафва ас-Сафва. Бейрут, 1979.
 Ибн Касир. Тафсир. Бейрут, 1401 г. х.
 Ибн Маджа. Сунан. Бейрут, б. г.
 Ибн Раджаб аль-Ханбали, Джами аль-Улюм ва Аль-Хикам. Бейрут, 1408 г. х.
 Ибн Са`д. Ат-Табакат аль-Кубра. Бейрут, б. г.
 Ибн Хаджар аль-Аскалани. Булюг аль-Марам. Бейрут, б. г.
 Ибн Хаджар аль-Аскалани. Аль-Исаба. Бейрут, 1982.
 Ибн Хаджар аль-Аскалани. Лисан аль-Мизан. Бейрут, 1986.
 Ибн Хаджар аль-Аскалани. Такриб ат-Тахзиб. Дамаск, 1986.
 Ибн Хабжар аль-Аскалани. Тальхис аль-Хабир. Медина, 1964,
 Ибн Хаджар аль-Аскалани. Фатх аль-Бари. Бейрут, 1379 г. х.
 Ибн Хазм. Аль-Ихкам. Каир, 1404 г. х.
 Ибн Хиббан. Сахих. Бейрут, 1993.
 Ибн Хишам. Ас-Сира ан-Набавийа. Бейрут, 1411 г. х.
 Ибн Хузайма. Сахих. Бейрут, 1970.
 Малик ибн Анас. Муватта. Каир, б. г.
 Аль-Миззи. Тахзиб аль-Камал. Бейрут, 1980.
 Аль-Мубаракфури. Тухфа Аль-Ахвази. Бейрут, б. г.
 Аль-Мунзири. Ат-Таргиб ва ат-Тархиб. Бейрут, 1417 г. х.
 Муслим. Сахих. Каир, 2004.
 Ан-Навави. Рийад ас-Салихин. Бейрут, 1986.
 Ан-Навави. Шарх аля Сахих Муслим. Бейрут, 1392 г. х.
 Ан-Насаи. Сунан. Алеппо, 1986.
 Саййид Сабик. Фикх ас-Сунна. Бейрут, 1969.
 Ас-Сан`ани. Субул ас-Салам. Бейрут, 1389 г. х.
 Ас-Суйути. Асбаб Вуруд аль-Хадис. Бейрут, 1984.
 Ас-Суйути. Табакат аль-Хуффаз. Бейрут, 1403 г. х.
 Ас-Суйути. Шарх. Алеппо, 1986.
 Ат-Табари. Сарих ас-Сунна. Эль-Кувейт, 1405 г. х.
 Ат-Табари. Тарих. Бейрут, 1407 г. х.
 Ат-Табари. Тафсир. Бейрут, 1405 г. х.
 Ат-Тахави. Шарх Маани Аль-Асар. Бейрут, 1399 г. х.
 Ат-Тирмизи. Сунан. Бейрут, б. г.
 Аль-Фараби. Даляил ан-Нубувва. Мекка, 1406 г. х.
 Хаджи Халифа. Кашф аз-Зунун. Бейрут, 1992.
 Аль-Хайсами. Маджма аз-Заваид. Каир, 1407 г. х.
 Аль-Хатыб аль-Багдади. Аль-Кифайа фи Улюм ад-Дирайа. Медина, б. г.
 Аш-Шафии. Аль-Умм. Бейрут, 1393 г. х.

Ағылшын тілінде:

Galli A. Some Aspects of al-Maturidi's Commentary of Qur'an. Vol. 21. Islamabad, 1982.

Saleh M.I. A Dictionary of Islamic Words and Expressions. Riyadh, 2001.

Donzel E.J. van. Islamic Desk Reference: compiled from The Encyclopaedia of Islam. – Leiden: E.J. Brill, 1994. – 492 p.

Bearman P.J., Bianquis Th., Bosworth C.E., Donzel E. van, Heinrichs W.P. et al. (Ed.). The Encyclopaedia of Islam: Index Volume: Prepared By a Number of Leading Orientalists. – Brill. Hardcover, 2009. – 1166 p.

Fleet K., Krämer G., Matringe D., Nawas J., Madelung W. and Rowson E. Encyclopædia of Islam, Three! available online, printed «Parts» appearing four times per year. – Leiden: Koninklijke Brill, 2007-2018.

Esposito J.L. (Editor-in-Chief). Oxford Encyclopedia of the Islamic World: Digital Collection. – Oxford University Press. – 2009. Online Version: 2022.

Böwering G., Crone P., Kadi W., Stewart D.J., Zaman M.Q., Mirza M. (Ed.). The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought. – Princeton University Press. – 2013. – 704 p.

Martin R.C. (Ed.). Encyclopedia of Islam and the Muslim World. – Macmillan Reference USA. – 2004.

Glassé C. The Concise Encyclopedia of Islam. – Stacey International, 2001. – 582 p.

878 Gibb H., Kramers J. Concise Encyclopaedia of Islam. Edited on Behalf of the Royal Netherlands Academy. Fourth Impression. – Brill, 2022. – 762 p.

Netton I.R. (Ed.). Encyclopedia of Islamic Civilization and Religion. – Routledge, 2009. – 872 p.

Winter T. (Ed.). The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology. – Cambridge University Press. – 2008.

Esposito J.L. (Ed.). The Oxford Dictionary of Islam. – Oxford University Press, 2003.

McAuliffe J.D. (Ed.). The Encyclopaedia of the Qur'an. – Brill, 2001-2006.

СОДЕРЖАНИЕ – МАЗМҰНЫ

ПРЕДИСЛОВИЕ.....	5
АЛҒЫ СӨЗ.....	9
КОНЦЕПТЫ, ФЕНОМЕНЫ, ПЕРСОНАЛИИ.....	13
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	871
ҚОРЫТЫНДЫ.....	872
СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.....	873
ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	873

ИСЛАМ. ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ

ИСЛАМ. ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ СӨЗДІК

Дизайн и верстка *Л.Ниязбекқызы*

Сдано в набор 18.04.2025 г. Подписано в печать 20.04.2025 г.
Тираж 500 экз. Формат 60х84 1/16. Уч. изд. л. 55.

Опубликовано в ТОО «Нур-ДиАс баспасы».
Алматы, улица Райымбека, 312.